

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

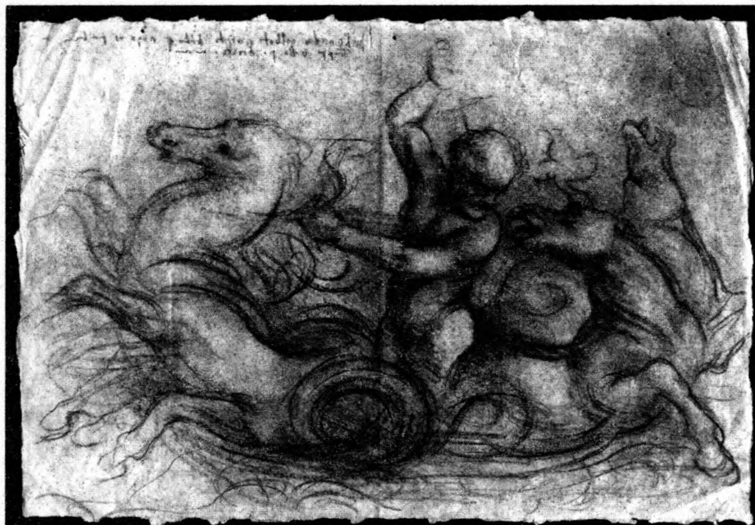
Išpažintis

ALMA LITTERA

KLASIKA

Tomas Mark fec.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Išpažintis

Iš prancūzų kalbos vertė

Edvardas Viskanta

ir

Vytautas Jurgutis

alma littera
Vilnius 2000

UDK 840-3
Ro-167

Versta iš:
Jean-Jacques Rousseau
LES CONFESSIONS
Éditions Garnier Frères
Paris 1964

Serijos dailininkas *TOMAS MARKEVIČIUS*

2-asis leidimas
1-asis leidimas 1967 m.

ISBN 9986-02-823-X

PIRMOJI DALIS

PIRMOJI KNYGA

1712–1728

*Intus et in cute.**

Aš imuosi dalyko, kurio niekas iki šiol nesiėmė ir kuris niekados nesulauks pasekėjų. Noriu savo artimui parodyti žmogų visu jo prigimties nuogumu, ir tasai žmogus būsiu aš.

Tik aš. Aš pažįstu savo širdį ir pažįstu žmones. Nesu panašus nė į vieną iš mano matytųjų; drįstu manyti, kad nesu panašus nė į vieną iš gyvųjų. Jeigu aš ne geresnis, tai bent kitoniškas. Gerai ar blogai padarė gamta, sudaužydama tą formą, kurioje mane nuliejo, apie tai tebus galima spręsti, perskaičius mano išpažintį.

Tegul skamba paskutinio teismo trimitas kada tinkamas, aš atsistosiu su šia knyga rankoje prieš Aukščiausiąjį Teisėją. Aš garsiai pasakysiu: „Štai ką aš veikiau, ką mąsčiau, koks buvau." Su vienodu atvirumu pasakojau gera ir bloga. Nieko nenutylėjau blogo, nieko nepridėjau gero, ir jeigu man teko pavartoti kokią nereikšmingą puošmeną, tai tik tam, kad užpildyčiau spragas, atsiradusias dėl atminties silpnumo. Kai kur aš gal palaikiau tiesa tai, kas man tik atrodė tiesa, bet niekados nelaikiau tiesa aiškiai žinomo melo. Parodžiau save tokį, koks buvau iš tikrųjų: peiktiną ir niekingą, kada toks būdavau; gerą, didžiadvasį, prakilnų, kada būdavau toks. Atskleidžiau savo vidų tokį, kokį tu pati matei, Amžinoji Būtybe. Surink aplink mane nesuskaitomą minią mano artimų: tegul jie išklauso mano išpažintį, tegul vaitoja dėl niekingų mano poelgių, tegul rausta dėl apgailėtinų mano silpnybių. Tegul kiekvienas iš jų savo rėžtu apnuogina savo širdį Tavo sosto papėdėje lygiai taip pat atvirai ir tegul po to bent vienas išdrįsta pasakyti tau: „Aš buvau geresnis už tą žmogų".

---

* Rečiau vartojami žodžiai ir posakiai aiškinami knygos pabaigoje.

Esu gimęs Ženevoje 1712 metais iš piliečio Izaako Ruso ir pilietės Siuzanos Bernar. Iš nedidelio turto, palikto penkiolikai vaikų, mano tėvui teko visai menkutė dalis, todėl jisai gyveno iš laikrodininko amato, kuriam, tiesą sakant, buvo labai gabus. Mano motina, pastoriaus Bernaro duktė, buvo turtingesnė. Jai netrūko nei proto, nei grožio, tad ne be vargo mano tėvas ją gavo. Juodviejų meilė prasidėjo beveik su jų gyvenimu; nuo aštuntųjų ligi devintųjų amžiaus metų juodu vaikščiojo drauge kas vakaras Treli aikštėje; būdami dešimties metų, juodu nebegalėdavo persiskirti. Simpatija, sielų santarvė sutvirtino juose įpratimo išugdytą jausmą. Abudu iš prigimties švelnūs ir jausmingi, jie telaukė valandos, kada jiems atsiskleis abipusis prieraišumas, arba, tikriau sakant, toji valanda laukė jų pačių, ir kiekvienas iš juodviejų skandindavo savo širdį toje, katra pirmiau atsiverdavo. Likimas, kurs, rodės, prieštaravo jų aistrai, tik dar labiau ją kurstė. Įsimylėjęs jaunuolis, negalėdamas laimėti savo širdies valdovės, nyko iš sielvarto; jinai jam patarė pakeliauti, kad ją užmirštų. Veltui jis keliavo: sugrįžo dar labiau įsimylėjęs negu kada nors. Tą, kurią mylėjo, jis atrado meilią ir ištikimą. Po šito išbandymo beliko mylėtis visą gyvenimą, juodu tai prisiekė, ir dangus palaimino jų priesaiką.

Gabrielis Bernaras, mano motinos brolis, įsimylėjo vieną iš mano tėvo seserų; bet jinai sutiko tekėti už jo tik su ta sąlyga, kad jos brolis ves jo seserį. Meilė viską sutvarkė, ir dvejos vestuvės įvyko tą pačią dieną. Taigi mano dėdė buvo mano tetos vyras, ir jų vaikai man atsiėjo dvigubi pusbroliai. Gale metų vienai ir antrai porai gimė kūdikis. Paskui jiems teko išsiskirti.

Mano dėdė Bernaras buvo inžinierius; jis išvyko tarnauti į Imperiją ir Vengriją, kur valdė princas Eugenijus, pasižymėjo Belgrado apguloje ir kovose prie jo mūrų. Tėvas, gimus vienatiniam mano broliui, išvažiavo į Konstantinopolį, kur buvo kviečiamas, ir tapo seralio laikrodininku. Jam nesant, ma-

no motinos grožis, protas ir talentai* traukė garbintojus. Ponas de la Kloziuras, Prancūzijos rezidentas, buvo vienas iš uoliausių adoratorių. Turbūt jo aistra buvo stipri, nes po trisdešimties metų aš mačiau, kaip jis jaudinosi, kalbėdamas su manim apie ją. Bet ne vien dorumas teikė mano motinai stiprybės gintis nuo jų: ji karštai mylėjo savo vyrą. Jinai skubino jį grįžti; jis viską metė ir sugrįžo. Aš buvau liūdnas to sugrįžimo vaisius: po dešimties mėnesių gimiau, silpnas ir liguistas. Mano motina užmokėjo už mane savo gyvybe, ir mano gimimas buvo pirmoji mano nelaimė.

Nežinau, kaip tėvas pakėlė šį smūgį, bet žinau, kad jis niekuomet negalėjo nusiraminti. Jam rodės, kad jis mato ją manyje, ir negalėjo užmiršti, kad aš ją atėmiau iš jo; kai tik jis mane bučiuodavo, iš jo atodūsių, iš konvulsingų apkabinimų aš jausdavau, kad tas glamones jam kartina gailestis, bet nuo to jos darėsi dar meilingesnės. Kai jis man sakydavo: „Žanai Žakai, pakalbėkim apie tavo motiną", aš jam atsakydavau: „Gerai, tėveli! Vadinas, mudu imsime verkti", ir vien šitie žodžiai jau išspausdavo jam ašaras. „Ak! — sakydavo jis dejuodamas, — sugrąžink man ją, paguosk mane ja, užpildyk tuštumą, kurią jinai paliko mano sieloje. Argi aš tave šitaip mylėčiau, jeigu tu tebūtum mano sūnus?" Keturioms dešimtims metų praslinkus po jos mirties, jisai numirė ant antrosios žmonos rankų, bet su pirmosios vardu lūpose ir su jos paveikslu širdyje.

---

* Kukliai jos padėčiai šie talentai buvo netgi per daug puikūs, nes jos tėvas, dvasininkas, ją dievino ir itin rūpinosi jos auklėjimu. Ji piešė, dainavo, akomponavo sau teorba, buvo apsiskaičiusi ir rašė pakenčiamus eilėraščius. Štai, pavyzdžiui, ką ji ekspromtu sudėjo, kai kartą, išvykus jos broliui ir vyrui, vaikščiojo su savo pussesere ir dviem vaikais, ir kažkas ją užklausė apie išvykusius:

Ces deux Messieurs qui sont absents
Nous sont chers de bien des manières;
Ce sont nos amis, nos amants;
Ce sont nos maris et nos frères,
Et les pères de ces enfants.

Tokie buvo mano dienų kūrėjai. Iš visų dovanų, kurias dangus jiems buvo skyręs, jie paliko man tiktai vieną – jausmingą širdį; bet ji buvo davusi juodviem laimę, o man tedavė vienas nelaimes per visą gyvenimą.

Gimiau leisgyvis; maža buvo vilties, kad išliksiu. Atsinešiau gemalą ligos, kurią metai sustiprino ir kuri dabar man duoda kartais atsikvėpti tik tam, kad dar labiau mane kankintų kitokiu būdu. Viena tėvo sesuo, maloni ir protinga mergina, taip didžiai rūpinosi manimi, kad mane išgelbėjo. Šiuo metu, kai aš rašau šitas eilutes, ji tebėra gyva ir, aštuoniasdešimties metų būdama, dar slaugo savo vyrą, jaunesnį už ją, bet girtuokliavimo nualintą. Brangioji tetule, aš atleidžiu jums, kad privertėte mane gyventi, ir sielojuos, kad negaliu jūsų dienų gale atsidėkoti jums tokiais pat meilingais rūpesčiais, kurių jūs man negailėjote pirmosiomis mano dienomis! Mano mieloji žindyvė Žakelina taipogi dar gyva, sveika ir tvirta. Rankos, atvėrusios akis man gimus, galės užverti jas man mirus.

Jausti pradėjau pirmiau, negu mąstyti; tai bendras žmonijos likimas. Aš jį patyriau labiau nei kas kitas. Nežinau, ką veikiau ligi penktų ar šeštų metų; nežinau, kaip išmokau skaityti; atsimenu tiktai pirmuosius savo skaitymus ir tą įspūdį, kurį jie man darė; nuo šio laiko ir tęsiasi nenutrūkstama mano atsiminimų gija. Motina buvo palikusi romanų; mudu su tėvu ėmėme juos skaityti po vakarienės. Pradžioje jam terūpėjo pralavinti mane skaityti iš įdomių knygučių; bet veikiai susidomėjimas pasidarė toks didelis, kad mudu skaitydavome pakaitomis be pertrūkio ir šitaip praleisdavome kiauras naktis. Mes negalėdavome atsiplėšti nuo knygos, neperskaitę jos iki galo. Kartais tėvas, išgirdęs ryto metą kregždes čiauškant, sakydavo man susigėdęs: „Eime gulti; aš didesnis vaikas nei tu".

Per trumpą laiką šitokiu pavojingu metodu ne tik labai lengvai išmokau skaityti ir suprasti ką perskaitęs, bet ir įgi-

jau retą mano amžiuje aistrų pažinimą. Aš neturėjau dar jokio supratimo apie daiktus, o visi jausmai man buvo jau žinomi. Nieko dar nebuvau patyręs, bet viską jau perjautęs. Šie jauduliai, vienas po kito pergyvenami, neiškreipė mano galvosenos, kurios aš dar neturėjau, bet ypatingai ją suformavo ir davė man keistą ir romantišką supratimą apie žmonių gyvenimą, ir nei patirtis, nei apmąstymai niekuomet negalėjo manęs nuo jo kaip reikiant atgrėsti.

Romanai baigėsi sykiu su 1719 metų vasara. Ateinančią žiemą prasidėjo kas kita. Pervarę visą mano motinos biblioteką, kibome į mums atitekusią jos tėvo bibliotekos dalį. Laimė, ten radome gerų knygų; beje, kitaip ir būti negalėjo, nes biblioteką buvo susidaręs, tiesa, kunigas ir netgi mokslininkas, kaip tuomet buvo madinga, bet žmogus su skoniu ir protu. Lesiujero „Bažnyčios ir imperijos istorija", Bosiujė „Samprotavimai apie visuotinę istoriją", Plutarcho „Įžymieji žmonės", Nani „Venecijos istorija", Ovidijaus „Metamorfozės", de la Briujeras, Fontenelio „Pasauliai" ir „Mirusiųjų dialogai" ir keletas tomų Moljero buvo perkelti į mano tėvo dirbtuvę, ir aš jam kasdien juos skaitydavau, kol jis dirbdavo. Mane pagavo reta, o mano amžiuje gal tiesiog neregėta aistra skaityti. Mėgstamiausiu mano autorium tapo Plutarchas. Malonumas, kurį patirdavau, tolydžio vis skaitydamas jį iš naujo, bent kiek mane atgynė nuo romanų; veikiai Agesilajų, Brutą, Aristidą aš pradėjau didžiau vertinti už Orondatą, Artameną ir Jubą. Įdomūs skaitiniai, pokalbiai apie juos su tėvu ugdė manyje tą laisvą respublikonišką dvasią, tą nesutramdomą ir išdidų būdą, nepakenčiantį jungo ir vergovės. Šis išdidumas mane kankino visą gyvenimą, nors mano padėtis kuo mažiausiai buvo tam palanki. Nuolat susidomėjęs Roma ir Atėnais, gyvendamas tarytum drauge su jų didžiaisiais žmonėmis, pats gimęs respublikos piliečiu, auklėjamas tėvo, kurio stipriausia aistra buvo meilė tėvynei, — aš ja degiau panašiai kaip jis, vaizdavausi esąs graikas arba romėnas, tapda-

vau tuo asmeniu, kurio gyvatą skaitydavau; pasakojimai apie ištvermės ir drąsos pasireiškimus taip mane pagaudavo, kad mano akys žaibuodavo ir balsas skambėdavo garsiai. Kartą, man bepasakojant už stalo Scevolos istoriją, visi persigando, matydami, kaip aš priėjau prie ugnies ir atkišau į ją ranką, norėdamas pakartoti jo žygdarbį.

Aš turėjau brolį, septyneriais metais vyresnį už mane. Jis mokėsi tėvo amato. Be galo mylėdami mane, namiškiai mažiau bekreipė dėmesio į jį, ir tam aš anaiptol negaliu pritarti. Šis aplaidumas atsiliepė jo auklėjimui. Jis pradėjo palaidūniškai gyventi, dar nepasiekęs tokio amžiaus, kada galima tapti tikru palaidūnu. Tėvas įtaisė jį pas kitą šeimininką, bet jisai paslapčia vis dingdavo, kaip ir tėvų namuose. Aš jo beveik nematydavau ir, galima sakyti, vos jį pažinojau; tačiau karštai jį mylėjau, ir jis mane mylėjo, kiek gali ką nors mylėti toks padauža. Prisimenu, kartą, kai įširdęs tėvas negailestingai jį baudė, aš staiga pribėgau ir tvirtai apkabinau brolį. Aš jį pridengiau savo kūnu, pats priimdamas smūgius, skirtus jam, ir taip atkakliai laikiau atstatęs kirčiams savo nugarą, kad tėvas pagaliau atlyžo, ar tai todėl, kad jį nuginklavo mano klyksmas ir ašaros, ar todėl, kad nenorėjo manęs bausti skaudžiau negu jį. Galų gale mano brolis tiek iškrypo iš kelio, jog pabėgo iš namų ir dingo visiškai. Po kurio laiko sužinojome, kad jis Vokietijoje. Jis nė karto neparašė. Daugiau jokių žinių apie jį negavome, ir šit kokiu būdu aš tapau vienturčiu sūnum.

Jeigu šis vargšas berniukas buvo auklėjamas aplaidžiai, tai negalima to pasakyti apie mane; karaliaus vaikai negalėtų būti rūpestingiau prižiūrimi, kaip buvau prižiūrimas aš pirmaisiais savo gyvenimo metais, kai visi namiškiai mane dievino ir, kas būna jau daug rečiau, elgėsi su manim kaip su mylimu, bet anaiptol ne lepinamu kūdikiu. Niekuomet, nė karto, lig išėjau iš tėvų namų, jie neleido man bėgioti gatvėje su kitais vaikais; niekuomet neteko slopinti manyje ar tenkinti tų

paikų įgeidžių, dėl kurių kaltinama prigimtis, tačiau kuriuos pagimdo auklėjimas. Aš turėjau trūkumų, būdingų mano amžiui: buvau plepys, smaližius, kartais melagis. Galėjau nukniaukti vaisių, saldainių, skanėstų, bet niekada man neteikdavo malonumo daryti kam pikta, kenkti, užduoti širdį kitiems, kankinti vargšus gyvulius. Tačiau prisimenu, kartą aš prišlapinau į vienos mūsų kaimynės, ponios Klo, prikaistuvį tuo metu, kai ji buvo išėjus į bažnyčią ir klausėsi pamokslo. Prisipažįstu dargi, kad šis atsiminimas iki šiol mane tebejuokina, nes ponia Klo, moteris iš esmės gera, vis dėlto buvo pati niurzgliausia senė, kokią tik pažinojau savo gyvenime. Štai trumpa ir teisinga visų mano vaikiškų prasižengimų istorija.

Kaipgi aš būčiau galėjęs pasidaryti piktas, prieš akis turėdamas tik švelnumo pavyzdžius ir matydamas aplink save geriausius pasaulyje žmones? Mano tėvas, mano teta, mano auklė, mano giminaičiai, mūsų bičiuliai, mūsų kaimynai — visi artimieji, tiesą sakant, nepataikavo man, bet mylėjo mane, ir aš juos taip pat mylėjau. Taip mažai buvo progų mano užgaidams kilti ir taip retai kas juos užgniauždavo, kad jie netgi neateidavo man į galvą. Galiu prisiekti, kad ligi buvau atiduotas šeimininkui į vergovę, aš dargi nežinojau, kas yra įgeidis. Išskyrus tas valandas, kada skaitydavau arba rašydavau šalia tėvo ir kada auklė išsivesdavo mane pasivaikščioti, aš nuolat būdavau su teta, žiūrėdavau, kaip ji siuvinėja, klausydavausi jos dainavimo, sėdėdamas ar stovėdamas greta jos; ir buvau patenkintas. Jos linksmumas, švelnumas, malonus gymis paliko man tokį stiprų įspūdį, kad aš ir dabar tebematau jos išraišką, jos žvilgsnį, jos figūrą, pamenu meilingus jos žodžius; galėčiau nusakyti jos aprangą ir šukuoseną, neužmiršdamas netgi dviejų juodų garbanų ant jos smilkinių pagal to laiko madą.

Esu tikras, kad jai turiu būti dėkingas už polinkį ar, teisingiau sakant, aistrą muzikai — aistrą, visiškai manyje išsiugdytą, tik gerokai vėliau. Ji mokėjo devynias galybes arijų ir

dainų, kurias dainuodavo labai švelniu balsu. Ši puiki mergina savo sielos giedra išsklaidydavo bet kieno liūdesį ir susimąstymą. Jos dainavimas taip mane žavėjo, kad kelios jos dainos amžinai išliko mano atmintyje, o kai kurios, visiškai užmirštos nuo pat vaikystės, dabar, kai aš jos nustojau ir senstu, man vėl ataskamba iš tolimos praeities, saldžiai kerėdamos širdį. Kas pasakytų, kad aš, senas bambeklis, sielvartų ir rūpesčių graužiamas, kartais pasijuntu beraudąs lyg kūdikis, murmėdamas šias daineles jau išgverusiu ir drebančiu balsu? Ypač aiškiai man skamba ausyse vienos dainelės motyvas, bet pusės žodžių jau nebeįstengiu ištraukti iš užuomaršties, nors miglotai prisimenu rimus. Štai pradžia ir tai, ką begaliu prisiminti:

Tircis, je n'ose
Ecouter ton chalumeau
Sous l'ormeau;
Car on en cause
Déjà dans notre hameau.
. . . .
. . . . *un berger*
. . . . *s'engager*
. . . . *sans danger,*
Et toujours l'épine est sous la rose.

Aš stengiuosi suvokti, kuo mane taip švelniai žavi ši daina; keistas ir nesuprantamas dalykas, bet aš negaliu sudainuoti jos iki galo, kad ašaros manęs nesustabdytų. Šimtus kartų rengiausi nurašyti į Paryžių ir paprašyti, kad man surastų trūkstamus žodžius, jeigu dar yra kas nors, kas juos atmena. Bet esu beveik tikras, kad malonumas, kurį juntu, prisiminęs šitą dainą, iš dalies nubluks, jeigu aš turėsiu įrodymų, kad ir kiti, be mano vargšės tetos Siuzanos, ją dainuodavo.

Tokie buvo pirmieji mano pomėgiai gyvenimo aušroje, taip pradėjo formuotis ir reikštis mano širdis, sykiu tokia išdidi ir tokia švelni, mano būdas, moteriškas, tačiau nesutramdomas, kuris visada svyravo tarp silpnumo ir drąsos, tarp švelnumo ir ištvermės, kuris iki šiol nuolat mane stumia į prieštaravimus su pačiu savim ir neleidžia nei mėgautis malonumais, nei pasigirti santūra ir sveiku protu.

Šitokį auklėjimą nutraukė atsitikimas, kurio pasekmės turėjo įtakos visam mano gyvenimui. Mano tėvas susikirto su kažkokiu ponu Gotjė, prancūzų kapitonu, turėjusiu giminių Taryboje. Šitam Gotjė, žmogui įžūliam ir niekšingam, pliūptelėjo iš nosies kraujas, ir jis iš keršto apkaltino mano tėvą, kad tasai išsitraukęs kardą miesto ribose. Tėvą norėjo pasodinti į kalėjimą, bet jis atkakliai reikalavo, kad ir kaltintojas pagal įstatymus būtų įkalintas drauge su juo. Nieko nelaimėjęs, jis bevelijo išsikelti iš Ženevos ir visam gyvenimui palikti tėvynę, negu nusileisti, kai, jo manymu, buvo suabejota jo garbe ir laisve.

Aš buvau paliktas globoti dėdei Bernarui, kuris tuomet tarnavo Ženevos tvirtovėje. Jo vyresnioji duktė buvo mirusi, bet jis turėjo sūnų vienmetį su manim. Abudu mus jis atidavė į Bosė, į pensioną pas pastorių Lambersjė, kalti ten kartu su lotynų kalba ir visokių kitokių niekų, kurie drauge vadinami mokymu.

Dveji metai, praleisti kaime, bent kiek sušvelnino romėnišką mano atšiaurumą ir mane sugrąžino į vaikystę. Ženevoje, kur niekas nieko man neįsakinėjo, aš mėgau skaityti; skaitymas buvo beveik vienintelė mano pramoga; čia, kaime, darbas privertė pamėgti žaidimus, nes jie man teikė atvangą. Kaimo gyvenimas man buvo toks naujas, kad negalėjau juo atsidžiaugti. Aš taip didžiai jį pamėgau, kad tas jausmas jau niekuomet manyje neužgeso. Laimingų šios viešnagės dienų ir malonumų prisiminimas visada man graudino širdį ligi pat to laiko, kai aš grįžau į gamtos skreitą. Ponas Lambersjė bu-

vo žmogus labai protingas; kad ir rūpindamasis mus apšviesti, jis betgi mūsų neapkraudavo pernelyg sunkia pareigų našta. Kaip jis mokėjo vadovauti, rodo jau tas, kad aš, nors ir nemėgdamas prievartos, niekuomet neprisimindavau su pasibjaurėjimu valandų, praleistų prie knygų, ir jeigu išmokau pas jį ne itin daug, tai tą, ką išmokau, suvokiau be jokio vargo ir nieko iš to neužmiršau.

Kaimo gyvenimo paprastumas suteikė man neįkainojamą gėrybę — atvėrė mano širdį draugystei. Iki tol man tebuvo žinomi kilnūs, bet įsivaizduojami jausmai. Taikingas gyvenimas drauge labai mane suartino su pusbroliu Bernaru. Veikiai aš pajutau jam švelnesnius jausmus negu savo broliui, ir jie išliko amžinai. Tai buvo aukštas berniukas, labai liesas, labai paliegęs ir tiek pat geros širdies, kiek silpno kūno; jis ne per daug piktnaudžiavo ta pirmenybe, kurią jam teikė namiškiai, kaip mano globėjo sūnui. Mūsų darbai, pramogos, polinkiai buvo tie patys; mudu buvome vieniši, to pat amžiaus, vienam ir antram reikėjo draugo; išskirti mudu tam tikra prasme būtų buvę tas pat, kas sunaikinti. Nors mudu mažai turėjome progų savitarpio prieraišumui įrodyti, tačiau tas prieraišumas buvo begalinis, ir mudu ne tik negalėjome pragyventi nė vienos valandėlės skyrium, bet nė neįsivaizdavome, jog kada nors gali taip būti. Abu lengvai pasiduodami švelnumui ir, būdami paslaugūs, kai niekas neversdavo varu, mudu visados ir visame kame sutardavome. Jeigu dėl mūsų auklėtojų palankumo Bernarui jų akivaizdoje mano bičiulis ir turėdavo tam tikrą pirmenybę prieš mane, tai, kai likdavome vieni, pranašumas būdavo mano pusėje, ir pusiausvyra tuo būdu atsistatydavo. Per pamokas, kai jis susipainiodavo, aš jam pasakinėdavau; kai mano uždavinys būdavo išspręstas, aš padėdavau spręsti jam; o žaidimuose veiklesnis mano būdas visada jam buvo vadovas. Žodžiu, mudviejų natūros taip atitiko viena kitą ir mudviejų draugystė buvo tokia nuoširdi, kad daugiau nei penkerius metus, kuriuos pragyvenome beveik nesiskir-

dami tiek Bosė, tiek Ženevoje, mudu, nors, prisipažįstu, ir dažnai pešdavomės, niekados nepriėjome lig to, kad būtų reikėję mudu skirti, niekados mūsų rietenos netrukdavo ilgiau kaip ketvirtį valandos, ir nė karto mes neskundėme kits kito. Šios smulkmenos gal ir naivios, bet iš jų susidaro santykių vaizdas, rasi vienintelis nuo to laiko, kai egzistuoja vaikai.

Gyvenimas Bosė man taip pritiko, kad jeigu jis būtų trukęs ilgiau, tai galutinai būtų nulėmęs mano būdą. Švelnūs, taikingi, nuoširdūs jausmai — toks buvo jo pagrindas. Manau, kad niekuomet nė vienai žmogiškai esybei tuščia garbė nebuvo tokia svetima kaip man. Tarpais aš staiga pakildavau iki aukščiausių sielos polėkių, bet tuojau ir vėl mane apimdavo įprastinis glebumas. Karščiausias mano troškimas buvo — kad mane mylėtų visi artimieji. Aš buvau romus; mano pusbrolis irgi; mūsų auklėtojai taip jau buvo romūs. Per ištisus dvejus metus man neteko būti nei liudytoju, nei auka kokių nors piktų jausmų. Viskas mano širdyje ugdė prigimties įdiegtus polinkius. Didžiausias man džiaugsmas buvo matyti, kad visi patenkinti manim ir viskuo aplinkui. Aš niekad neužmiršiu, kad bažnyčioje, kai imdavau mikčioti atsakinėdamas katekizmą, niekas manęs taip neglumindavo, kaip nerimasties ir susikrimtimo ženklai panelės Lambersjė veide. Jau vien tai mane slėgė labiau negu viešo susikirtimo gėda, nors ir tas dalykas be galo mane jaudindavo, nes buvau kur kas jautresnis gėdai negu pagyrimams. Ir galiu čia pasakyti, kad, laukdamas papeikimo iš panelės Lambersjė, aš kur kas mažiau nerimaudavau, negu bijodamas užduoti jai sielvarto.

Tačiau ji, kaip ir jos brolis, nevengdavo ir griežtumo, kai būdavo reikalas, tik tas griežtumas, beveik visada teisingas, niekad neperžengdavo ribų ir todėl man sukeldavo tik liūdesį, bet anaiptol ne pasipiktinimą. Aš labiau bijodavau neįtikti, negu būti nubaustas, ir matyti nepasitenkinimą man būdavo skaudžiau, negu gauti pylos. Man nepatogu aiškiau

pasisakyti, tačiau reikia. Pedagogai išties paskubėtų pakeisti savo elgesį su vaikais, jei geriau matytų, kokius padarinius tolimoje ateityje turės metodas, kurį jie nuolatos taiko be jokios atodairos ir dažnai be jokios nuovokos! Aš noriu čia atskleisti vieną dalyką, tiek pat įprastą, kiek ir pražūtingą, nes tai bus gera pamoka kitiems.

Kadangi panelė Lambersjė mus mylėjo kaip motina, tai ji turėjo ir motinišką valdžią ir kartais, naudodamasi ja, netgi dyždavo mums kailį, kai to nusipelnydavome. Gan ilgai ji tenkinos tik grasinimu, ir šis grasinimas nubausti, man visiškai naujas, atrodė itin baisus; bet kai sykį šis grasinimas buvo įvykdytas, aš įsitikinau, kad pati bausmė nėra tokia siaubinga kaip jos laukimas. Ir štai kas keisčiausia: po šios bausmės aš dar labiau pamėgau tą, kuri mane nubaudė. Tik nuoširdi mano meilė, tik įgimtas mano švelnumas sukliudė man ieškoti progos vėl nusipelnyti tokio pat elgesio su manim; mat aš patyriau, kad skausme ir netgi pačioje gėdoje esama tam tikros geidulingumo priemaišos ir kad aš labiau noriu, negu bijau būti vėl tos pat rankos nubaustas. Be abejo, čia pasireiškė ir pirma laiko išsivystęs lytinis instinktas, ir ta pati bausmė, josios brolio įvykdyta, man anaiptol nebūtų atrodžiusi maloni. Tačiau, pažindamas jo būdą, aš neturėjau pagrindo nuogąstauti, kad ji leis mane bausti savo broliui, ir jeigu aš nesistengiau nusipelnyti bausmės, tai vien todėl, kad bijojau supykinti panelę Lambersjė, nes palankumas žmonėms, netgi tas, kurį pagimdo geismai, toks yra stiprus manyje, kad jis visada valdė mano širdį.

Pasikartojimas, kurį aš stengiausi atitolinti, jo nebijodamas, įvyko be mano kaltės, tai yra be mano valios, ir aš juo pasinaudojau, galiu sakyti, gryna sąžine. Bet šis antrasis kartas buvo ir paskutinis: panelė Lambersjė, be abejo, iš kažkokių ženklų pastebėjusi, kad šita bausmė nepasiekia tikslo, pareiškė jos atsisakanti, nes ji per daug ją varginanti. Iki tol mudu miegodavome jos kambary, o žiemą kartais netgi jos lovoje.

Po dviejų dienų mudu paguldė į kitą kambarį, ir aš nusipelniau garbės, be kurios puikiausiai būčiau apsiėjęs: nuo tada ji ėmė elgtis su manim kaip su dideliu berniuku.

Kas būtų galėjęs pamanyti, kad ši bausmė, kurią įvykdė trisdešimties metų mergina aštuonmečiui vaikui, nulėmė mano polinkius, mano troškimus, mano aistras, visą mano esybę visam gyvenimui ir lyg tyčia suteikė mano vystymuisi kryptį, priešingą tam, kas turėjo įvykti natūraliu keliu? Tuo metu, kai manyje užsidegė geidulingumas, mano norai taip pasikeitė, kad aš apsiribojau kartą patirtais išgyvenimais ir nebeieškojau nieko kito. Nors mano kraujas vos ne nuo pat gimimo buvo sklidinas geidulingos ugnies, aš išlikau skaistus ir nesusitepęs ligi to amžiaus, kada išsivysto šalčiausi ir lėčiausi temperamentai. Ilgai kankindamasis, pats nežinodamas kodėl, aš rijau liepsningomis akimis gražias moteris; vaizduotė be paliovos man jas primindavo tik tam, kad susidorotų su jomis savaip ir visas jas paverstų panelėmis Lambersjė.

Net ir man subrendus, šis keistas polinkis, vis toks pat atkaklus ir išaugęs iki beprotybės, iki ištvirkimo, padėjo išlaikyti man dorą, nors, regis, turėjo ją sutrempti. Jeigu kas yra gavęs auklėjimą, pilną kuklumo ir skaistybės, tai būtent tokį auklėjimą gavau aš. Trys mano tetos pasižymėjo ne tik blaiviu protu, bet ir ypatingu santūrumu, seniai jau moterų užmirštu. Mano tėvas, mėgėjas pasilinksminti, bet galantiškas pagal seną madą, niekuomet nepradėdavo su moterimis, kurioms meilinosi, šnekų, verčiančių raudonuoti merginą, ir niekur pagarba vaikams nebuvo tokia akivaizdi, kaip mūsų šeimoje; nemažiau atidus man buvo šiuo atžvilgiu ir ponas Lambersjė: vieną labai gerą tarnaitę jis išprašė už durų vien už kažkokį bent kiek per laisvą žodį, ištartą prie mūsų.

Ligi pat savo jaunystės aš ne tik neturėjau aiškaus supratimo apie lyčių suartėjimą, bet visada net miglotas tų dalykų įsivaizdavimas man keldavo tik pasidygėjimą ir darė atstumiantį įspūdį. Prostitutėmis šlykštėjausi, ir šis jausmas išliko

manyje amžinai; į paleistuvį žiūrėjau su panieka, netgi su siaubu; mano bjaurėjimasis aukščiausią laipsnį pasiekė po to, kai kartą, eidamas į Mažąjį Sakonė kalnuose prakirstu keliu, abiejose pusėse aš pamačiau žemėje duburius, kuriuose, kaip man sakė, tie žmonės atlikinėjo lytinį aktą. Kai tik aš pagalvodavau apie tai, man visada stodavo prieš akis šunų ruja, ir jau nuo vieno šio prisiminimo man imdavo pykti širdis.

Šiuos auklėjimo prietarus, kurie patys savaime gali užgesinti pirmąsias karšto temperamento liepsnas, kaip minėjau, parėmė iškrypimas, kurį man įdiegė pirmosios geidulingumo apraiškos. Atkurdamas vaizduotėje vien tai, ką buvau jautęs, aš, kad ir virė man kraujas, keldamas stiprų nerimą, galėdavau nukreipti savo geismus tik į man jau žinomą gašlumo formą ir niekuomet nesiekdavau kitoniškos formos, kuri man pasidarė neapkenčiama ir vis dėlto buvo tokia artima pirmajai, nors aš apie tai neturėjau nė mažiausios nuovokos. Kvailose savo fantazijose, savo erotiniuose įdūkiuose, ekstravagantiškuose veiksmuose, į kuriuos tie įdūkiai kartais mane pastūmėdavo, aš šaukdavausi antrosios lyties pagalbos, nenumanydamas, kad moterys tinka kitoniškam reikalui negu tas, kurio liepsningai siekiau.

Taigi, turėdamas labai karštą, labai gašlų, labai anksti pabudusį temperamentą, aš vis dėlto pergyvenau brendimo amžių, nežinodamas ir negeisdamas kitokių kūno malonumų kaip vien tuos, su kuriais mane visai nekaltai supažindino panelė Lambersjė; o kai ilgainiui pagaliau tapau vyru, atsitiko taip, kad mane ir vėl išgelbėjo tas, kas turėjo pražudyti. Mano pirmykštis vaikiškas polinkis, užuot išnykęs, taip susipynė su tuo kitu, kad aš niekados negalėdavau jo atskirti nuo geismų, uždegtų gašlumo. Ir dėl šitos beprotybės, o taipgi dėl įgimto mano nedrąsumo aš visada būdavau labai neryžtingas su moterimis; aš neturėdavau drąsos viską pasakyti arba galimybės viską padaryti, nes tos rūšies malonumo, kurio atžvilgiu anas kitoniškas man buvo tik paskutinė riba, aš pats sau su-

teikti negalėjau, o ta, kuri būtų galėjusi jį suteikti, mano troškimo neatspėdavo. Visą gyvenimą aš degiau geismu, bet buvau nebylus su tomis moterimis, kurias labiausiai mylėjau. Niekuomet nedrįsdamas prisipažinti jas mylįs, aš bent guosdavausi santykiais, duodančiais nors supratimą apie meilę. Būti prie išdidžios numylėtinės kojų, klausyti jos įsakymų, ją atsiprašinėti — visa tai man teikė labai švelnių džiaugsmų; ir kuo labiau gyva mano vaizduotė kaitindavo man kraują, tuo labiau aš panėšėdavau į aistros apimtą meilužį. Aišku, šitaip asistuodamas, nesusilauksi itin greitos sėkmės ir nebūsi per daug pavojingas dorai tos, kuriai meiliniesi.

Taigi aš labai mažai esu turėjęs moterų, bet tas man nekliudė mėgautis saviškai, tai yra, vaizduotėje. Štai kokiu būdu mano geismai, tramdomi nedrąsaus mano charakterio ir romantiškos dvasios, išlaikė skaistybėje mano jausmus ir mano dorą; bet tie patys polinkiai gal būtų mane nugramzdinę į grubiausią gašlumą, jeigu būčiau turėjęs bent kiek daugiau įžūlumo.

Aš žengiau pirmą ir patį sunkiausią žingsnį tamsiame ir purviname mano prisipažinimų labirinte. Kebliausia prisipažinti ne tai, kas nusikalstama, o tai, kas juokinga ir gėdinga. Nuo šiol aš visiškai pasitikiu savim; po to, ką aš čia dabar drįsau pasakyti, niekas jau nebegali manęs sustabdyti. Kiek man kainuoja tokie prisipažinimai, galima spręsti iš to, kad per visą savo gyvenimą, ne sykį degdamas šalia tų, kurias mylėjau, beprotiška aistra, temdančia man akis, kurtinančia ausis, visą mano kūną persmelkiančia konvulsingu susijaudinimo virpuliu, — aš niekuomet neišdrįsdavau prisipažinti savo beprotybės, negalėdavau net intymiausiuose santykiuose maldauti vienintelės malonės, kurios man trūkdavo. Šitai man atsitiko tik kartą gyvenime, vaikystėje, su mano amžiaus mergaite, bet ir tai pasiūlymas buvo iš jos pusės.

Grįždamas tokiu būdu prie pirmųjų mano jausminio gyvenimo pėdsakų, randu čia elementų, kurie, nors ir atrodo kar-

tais nesuderinami, vis dėlto galutinai susilydė, sukeldami vientisus ir paprastus reiškinius; randu čia ir kitokių elementų, iš pažiūros tolygių, kurie, tam tikroms aplinkybėms susidėjus, sudarė tokius skirtingus junginius, jog sunku įsivaizduoti, kad tarp jų būtų koks nors sąryšis. Kas patikėtų, pavyzdžiui, kad viena stipriausių mano sielos spyruoklių grūdinosi tame pat šaltinyje, iš kurio liejosi į mano kraują švelnybė ir gašlumas? Nenukrypdamas nuo kalbamojo dalyko, parodysiu skaitytojui, kokį skirtingą įspūdį sukėlė tai kitu atveju.

Kartą, likęs vienas, mokiausi kambaryje greta virtuvės; tarnaitė padėjo ant krosnies džiovinti panelės Lambersjė šukas. Grįžusi jų paimti, pamatė, kad vienoms šukoms išlaužyta beveik pusė dantų. Kas kaltininkas? Niekas, išskyrus mane, nebuvo įžengęs į kambarį. Mane tardo; aš tvirtinu, kad nejudinau šukų. Ponas Lambersjė ir jo sesuo, abu drauge, graudena, puola mane, grasina; aš atkakliai spiriuosi; bet kaltė buvo per daug akivaizdi, ir visi mano protestai nuėjo niekais, nors tai buvo pirmas sykis, kai mane įtarė taip įžūliai meluojant. Į prasižengimą buvo pažiūrėta rimtai, kaip ir derėjo. Pyktis, melas, užsispyrimas atrodė vienodai verti bausmės; tik, deja, šį kartą nebe panelė Lambersjė mane baudė. Buvo nurašyta mano dėdei Bernarui; jis atvyko. Mano vargšas pusbrolis buvo apkaltintas kitu, nemažiau sunkiu prasižengimu, ir mums abiems paskyrė vienodą bausmę. Ji buvo siaubinga. Jeigu, ieškodamas vaistų pačioje ligoje, būtų kas panorėjęs amžinai nuslopinti iškrypusius mano jausmus, tai ir tuomet nebūtų suradęs geresnio būdo. Ir reikia pasakyti, tie jausmai ilgam davė man ramybę.

Jiems nepavyko išplėšti iš manęs reikalaujamo prisipažinimo. Daug kartų kvostas, muštas, atsidūręs klaikiausioj padėty, aš nepalūžau. Aš būčiau sutikęs verčiau mirti, ir tam buvau pasiryžęs. Smurtas turėjo nusileisti prieš velnišką vaiko užsi-

spyrimą — taip vadino mano ištvermingumą. Galų gale išėjau iš šito žiauraus bandymo sukapotas, bet triumfuodamas.

Praslinko beveik penkios dešimtys metų nuo šio įvykio, šiandien man nereikia bijoti bausmės už tą dalyką, ir štai dangaus akivaizdoje pareiškiu, kad aš čia nekaltas, kad aš nelaužiau ir nejudinau šukų, nebuvau priėjęs prie krosnies ir net negalvojau apie tai. Tegu neklausinėja manęs, kaip išlūžo šukoms dantys, — to aš nežinau ir negaliu suprasti; žinau tik viena, kad buvau nekaltas.

Įsivaizduokite charakterį, nedrąsų ir nuolankų kasdieniame gyvenime, bet karštą, išdidų, nesutramdomą aistrose; įsivaizduokite vaiką, visada paklūstantį proto balsui, visada matantį, kaip švelniai, meilingai, vienodai su juo visi elgiasi, vaiką, neturintį jokio supratimo apie neteisybę ir pirmą kartą taip žiauriai nuskriaustą žmonių, kuriuos jis itin myli ir gerbia. Koks iliuzijų žlugimas! Koks jausmų sąmyšis! Koks perversmas širdyje, mintyse, visoje jo mažytėje dvasinėje ir moralinėje būtybėje! Aš sakau: įsivaizduokit visa tai, jei galite, nes aš nesugebu išnarplioti ir susekti tų painių reiškinių, kurie tuomet vyko manyje.

Aš dar neturėjau tiek nuovokos, kad galėčiau suprasti, kaip mane kaltina akivaizdūs faktai, ir įsivaizduoti, kaip aš elgčiausi, atsidūręs kitų vietoje. Aš laikiausi savo ir tik jaučiau, kad atpildas už nusikaltimą, kurio nepadariau, yra baisus ir žiaurus. Kūno sopulį, nors ir smarkų, mažai tepajutau. Jaučiau tik pasipiktinimą, siautulį, desperaciją. Mano pusbrolis, nubaustas už netyčia padarytą klaidą kaip už tyčinį prasižengimą, buvo maždaug tokioj pat padėty kaip ir aš, niršo panašiai kaip aš, pūtė, taip sakant, į vieną dūdą su manim. Gulėdami vienoj lovoj, mudu konvulsingai spaudėme kits kitą glėbyje, dusome, ir kai jaunos mūsų širdys, bent kiek aprimusios, galėjo išlieti savo rūstybę, mudu kėlėmės iš guolio ir iš visų jėgų šaukėme: „*Carnifex! Carnifex! Carnifex!*"*

---

* Budelis! *(Lot.)*

Dar ir dabar, rašydamas šias eilutes, jaučiu, kad smarkiau ima plakti man širdis; tų momentų niekad neužmiršiu, nors gyvenčiau šimtą tūkstančių metų. Šis pirmas smurto ir neteisybės pajutimas taip giliai įsirėžė mano sielon, kad visos mano mintys, susijusios su juo, žadina manyje ir pirmykštį jaudulį; ir šitas jausmas, savo kilme liečiąs tik mane, taip įsigalėjo ir taip atsipalaidavo nuo bet kokio asmeniškumo, kad širdis man užsidega pykčiu, matant bet kokį neteisingą poelgį arba net girdint ką pasakojant apie neteisybę, nesvarbu, kam ir kur daromą, — tarytum aš pats būčiau jos auka. Kai skaitau apie nuožmaus tirono žiaurybes, apie veidmainio kunigo rafinuotą klastą, aš mielai keliaučiau nudurti šių niekšų, nors man tektų ir šimtą kartų žūti. Dažnai apsipildavau prakaitu, besivydamas ir besvaidydamas akmenimis gaidį, karvę, šunį, bet kokį gyvulį, mano akyse kankinantį kitą vien todėl, kad anas silpnesnis. Šis jausmas, galimas daiktas, man įgimtas, ir aš manau, kad taip iš tikrųjų yra; bet pirmutinės mano iškentėtos neteisybės įspūdis buvo taip ilgai ir taip tvirtai su juo susijęs, kad gerokai jį sustiprino.

Ir štai atėjo galas mano giedram vaiko gyvenimui. Nuo to momento nustojau džiaugęsis tyra laime ir net šiandien jaučiu, kad mano vaikystės žavesių atsiminimai čia ir baigiasi. Mudu pasilikome Bosė dar keletą mėnesių. Nuo šiol jautėmės taip, kaip pirmasis žmogus, dar neišvarytas iš žemiškojo rojaus, bet jau nustojęs juo džiaugtis. Mūsų padėtis atrodė nepasikeitusi, bet iš tikrųjų buvo visai kitoniška. Prieraišumas, draugystė, pagarba, pasitikėjimas jau nebejungė mokinių ir auklėtojų; mes jau nebežiūrėjome į juos lyg į dievus, skaitančius mūsų širdyse; mes jau nebe tiek gėdijomės blogų poelgių ir labiau bijojome būti sučiupti nusikaltimo vietoje; pradėjome slėptis, prieštarauti, meluoti. Visos ydos, būdingos mūsų amžiui, temdė mūsų nekaltybę ir bjaurojo mūsų žaidimus. Net kaimas nustojo mūsų akyse savo patrauklumo, saldžios ramybės ir paprastumo, plaukiančio tie-

siog į širdį; dabar jis atrodė mums tuščias ir niūrus, tarytum apsidengė šydu, slepiančiu nuo mūsų jo grožį. Liovėmės rūpinęsi savo darželiais, gėlėmis, žolynais. Jau nebeidavome kapstyti žemės ir nebesušukdavome iš džiaugsmo, matydami, kad mūsų įbertas grūdas išdygo. Mums įgriso tas gyvenimas, ir mes įgrisome auklėtojams; mano dėdė mus atsiėmė, ir mudu išsiskyrėme su ponu ir panele Lambersjė, persisotinę vieni kitais ir mažai apgailestaudami, kad skiriamės.

Beveik trisdešimt metų praslinko, kai išvykau iš Bosė, ir mano prisiminimai apie gyvenimą ten buvo visados kažkokie padriki ir niekad nebuvo malonūs. Bet kai peržengiau brandos amžių ir ėmiau linkti senatvėn, pastebiu, kad šie atsiminimai dažniau atgyja, išstumdami kitus, ir įsikūnija mano atmintyje vaizdais, kurių žavesys ir jėga diena iš dienos auga; tarytum jaučiu, kad gyvenimas sprunka nuo manęs, ir stengiuosi sugauti pačią jo pradžią. Menkiausi to meto įvykiai man mieli jau vien todėl, kad nutiko būtent tuo metu. Su visomis smulkmenomis prisimenu vietas, žmones, valandas. Matau tarnaitę ir liokajų tvarkant kambarius; kregždę įlekiant pro langą; musę nutupiant man ant rankos, kai atsakinėju pamoką; matau, kaip apstatytas kambarys, kuriame gyvenome: po dešinei pono Lambersjė spinta, graviūra, vaizduojanti visus popiežius, barometras, didelis kalendorius, aviečių krūmai, gožiantys langą, o kartais lendantys net vidun, nes sodas buvo kiek aukštėliau negu namas, užpakaline puse atkreiptas į sodą. Aš gerai suprantu, kad skaitytojui nelabai reikia visa tai žinoti, betgi man labai reikia jam visa tai papasakoti. Kodėl gi aš turėčiau nutylėti kai kuriuos mažyčius to laimingo meto įvykius, kuriuos prisimindamas dar ir dabar virpu iš džiaugsmo! Ypač penketą ar šešetą iš jų... Susitarkime. Aš nevarginsiu jūsų penkiais, bet noriu pateikti vieną vienintelį, jeigu tik man bus leista pasakoti kiek galint ilgiau ir tuo būdu pailginti savo malonumą.

Jeigu man rūpėtų tik jūsų malonumas, galėčiau parinkti įvykį, nutikusį panelei Lambersjė, kurios užpakalis, per nelaimę jai apsivertus kūliais nuolaidžioj pievukėj, atsiskleidė visa savo grožybe pravažiuojančiam Sardinijos karaliui; bet įvykis su riešutmedžiu terasoje man įdomesnis, nes čia aš pats buvau veikėjas, o tada, kai panelė Lambersjė apsivertė kūliais, — tik žiūrovas; ir prisipažįstu, man nė kiek nesinorėjo juoktis iš to nuotykio, kad ir komiško savaime; aš sielojausi, nes tai buvo asmuo, kurį mylėjau kaip motiną, o gal dar labiau.

O jūs, smalsūs skaitytojai, kurie geidžiate išgirsti didžią istoriją apie riešutmedį terasoje, klausykite šios siaubingos tragedijos ir, jeigu įstengsit, nedrebėkite!

Šalia kiemo, po kairei nuo vartų, buvo terasa, kurioje popietėmis dažnai sėdėdavo namiškiai. Bet čia nebuvo jokio pavėsio, tad ponas Lambersjė ten pasodino riešutmedį. Sodinimas vyko iškilmingai: abu auklėtiniai ėjo krikštatėvių pareigas; kol užkasė duobę, mudu laikėme viena ranka medelį, dainuodami pergalės dainas. Medeliui laistyti aplinkui buvo iškastas nelyginant mažytis tvenkiniukas. Kiekvieną dieną, godžiai stebėdami šį laistymą, mudu su pusbroliu puoselėjome labai natūralią mintį, kad daug geriau pasodinti terasoje medį, negu iškelti vėliavą priešo tvirtovėje, ir nusprendėme pelnyti šlovę taip, kad nereikėtų jos dalytis su kuo nors kitu.

Tam tikslui nupjovėme jauną gluosnio atžalą ir ją įsmeigėme terasoje, už aštuonių ar devynių žingsnių nuo garbingojo riešutmedžio. Neužmiršome taipogi iškasti griovio aplink mūsų gluosnį. Tik sunku buvo jį pripildyti, nes vanduo buvo gan toli, o mums neleido bėgioti jo semtis. Betgi vandens žūtbūt reikėjo mūsų gluosniui. Keletą dienų mudu leisdavomės į visokias gudrybes, kad tik galėtume jo parsinešti; ir mums taip gerai klojosi, kad veikiai išvydome ant savo gluosniuko sprogstant pumpurus ir skleidžiantis mažyčius lapelius,

kurių ūgį mudu kas valandą matavome, įsitikinę, kad gluosnis, dar tik per pėdą teiškilęs virš žemės, greitai teiks mums pavėsį.

Visos mūsų mintys sukosi vien apie medį, ir mudu negalėjome susikaupti ir mokytis; gyvenome lyg kliedesy. Auklėtojai, nesuprasdami, kas mums darosi, mus suėmė griežčiau negu iki tol; mudu jau numatėme artėjant lemtingą momentą, kai mūsų medis liks be vandens, ir didžiai nusiminėme, laukdami, kad jis išdžius ir nunyks. Pagaliau būtinybė, išradingumo motina, mums pakuždėjo mintį, kokiu būdu išgelbėti medelį ir save nuo neišvengiamos pražūties: reikia tik prarausti po žeme griovelį, kuris slapčia nutekintų prie gluosnio dalį vandens nuo riešutmedžio. Mudu su įkarščiu ėmėmės šio sumanymo, tačiau jis pavyko ne išsyk: tokį blogą padarėme nuotėkį, kad vanduo visiškai nebėgo; žemė biro į griovelį, anga užsikimšdavo purvais; viskas ėjo perniek. Bet mudu nenusiminėme: *Omnia vincit labor improbus**. Pagilinome ir griovelį, ir mūsų baseiną, kad vanduo galėtų laisvai tekėti; iš dėžių dugnų prisipjaustėme siaurų lenčiukių, išklojome jomis griovelio apačią, o kitas sustatėme šonuose, kad išeitų trikampis latakas. Ties anga prikaišiojome siaurų balanėlių, perpindami jas ir padarydami nelyginant kokias groteles ar tinklelį, kad sulaikytų dumblą ir akmenukus, o vanduo įbėgtų laisvai. Rūpestingai pridengėme savo įrenginį žemėmis, gerai jas sutrypėme; ir tą dieną, kai viskas buvo baigta, vilties ir baimės kupini, laukėme laistymo valandos. Rodos, po šimto metų ta valanda atslinko; kaip visada, atėjo pasižiūrėti šios operacijos taipogi ir ponas Lambersjė, o mudu laikėmės užpakaly jo, užstodami savo medį, bet jis, laimė, stovėjo atgręžęs į jį nugarą.

Vos tik buvo išpiltas pirmutinis kibiras, mudu pamatėme, kad vanduo teka į mūsų baseiną. Šis reginys aptemdė mūsų

---

* Nedoras darbas viską nugali *(Vergilijus,* Georgikos, I, 144—145).

protus: mudu taip suklikome iš džiaugsmo, kad ponas Lambersjė atsigręžė; o gaila: juk jis su dideliu malonumu žiūrėdavo, kokia gera žemė aplink jo riešutmedį ir kaip godžiai ji geria drėgmę. Matydamas, kad vanduo teka į du baseinus, jis, apstulbęs savo rėžtu, surinka, apsidairo, pastebi šelmystę, griežtai įsako atnešti kirtiklį, užsimoja, smogia juo taip, kad šipuliais išlaksto mūsų lentukės, ir, šaukdamas visa gerkle: „Vandentiekis! Vandentiekis!" — kapoja negailestingai kirtikliu, kurio smūgiai žeidžia mus į pat širdį. Vienu akimirksniu lenčiukės, kanalas, baseinas, gluosnis — viskas buvo sugriauta, viskas užkasta, ir per šį siaubingą triuškinimą nebuvo ištarta jokio kito žodžio, kaip vien šitas šūksnis, kartojamas be paliovos. „Vandentiekis! — rėkė jis, naikindamas viską. — Vandentiekis! Vandentiekis!"

Gali kas pamanyti, jog šis nuotykis blogai užsibaigė mažiesiems architektams. Anaiptol: viskas tuo ir baigėsi. Ponas Lambersjė nepadarė mums jokio priekaišto, nežiūrėjo į mus šnairom ir nebeužsiminė apie tai; po kurio laiko mudu net išgirdome jį besijuokiant su seseria iš visų plaučių, nes pono Lambersjė juokas girdėjosi iš tolo; o dar nuostabiau tas, kad mes patys, praėjus pirmam sukrėtimui, per daug neliūdėjome. Pasodinome antrą medį kitoje vietoje ir, dažnai prisimindami katastrofą, ištikusią pirmąjį, patetiškai kartodavome: „Vandentiekis! Vandentiekis!" Iki tol kartais mane apimdavo didystė, kai aš vaizduodavausi esąs Aristidas ar Brutas. O čia pirmąsyk manyje aiškiausiai prabilo puikybė. Savo rankomis įrengti vandentiekį ir leisti gluosnio šakelei lenktyniauti su dideliu medžiu man atrodė aukščiausia šlovės viršūnė. Dešimties metų aš sprendžiau apie tai geriau negu Cezaris trisdešimties.

Tas riešutmedis ir su juo susijusi mažutė istorija taip gerai išliko mano atmintyje ar vėl iškilo joje, kad vienas maloniausių sumanymų, keliaujant man į Ženevą 1754 metais, buvo nuvykti į Bosė ir vėl pamatyti savo vaikystės žaismų

paminklus, o ypač mieląjį riešutmedį, kuriam tada jau turėjo sukakti trečdalis amžiaus. Bet aš tolydžio buvau taip apgultas lankytojų, jog nebegalėjau elgtis kaip tinkamas ir nesuradau laiko patenkinti savo troškimui. Vargu ar kada nors tokia proga vėl man pasitaikys. Tačiau aš nenustojau nei noro, nei vilties ir esu beveik tikras, kad jeigu kada grįšiu į tas brangias vietas ir rasiu savo mieląjį riešutmedį dar gyvą — aš jį aplaistysiu ašaromis.

Grįžęs į Ženevą, apie dvejus ar trejus metus praleidau pas dėdę, laukdamas, kada nuspręs, ką su manim daryti. Kadangi dėdė savo sūnų skyrė į inžinierius, tai pramokė jį piešti ir supažindino su Euklido „Elementais". Aš mokiausi dėl kompanijos ir ypač pamėgau piešimą. Tuo tarpu buvo svarstomas klausimas: ar padaryti mane laikrodininku, ar advokatu, ar pastorium? Aš meilijau tapti pastorium, nes sakyti pamokslus man atrodė labai puikus dalykas. Bet motinos paliktas turtas, kurį dar reikėjo dalytis su broliu, buvo per menkas, kad galėčiau tęsti mokslą. Buvau dar jaunas, tad apie mano profesiją dar buvo laiko pagalvoti, ir aš kol kas likau pas dėdę, beveik nieko neveikdamas ir vis tebemokėdamas, kaip derėjo, atsakančią sumą už išlaikymą.

Dėdė, panašiai kaip ir mano tėvas, mėgo pasilinksminti, bet negebėjo taip atsidėti savo pareigoms kaip jis, ir nelabai kvaršino sau galvą dėl mūsų. Teta, moteris dievobaiminga, bent kiek pietistė, labiau mėgo giedoti psalmes, negu rūpintis mūsų auklėjimu. Mums buvo palikta beveik visiška laisvė, tačiau mes niekad nenaudodavome jos piktam. Visad neperskiriami, mudu tenkinomės vienas kito drauge; neturėdami jokio noro susidėti su vienmečiais nutrūktgalviais, nepasisavinome nė vieno iš tų palaidų įpročių, kuriuos gimdo dykinėjimas. Aš netgi neturėčiau kalbėti apie dykinėjimą, nes mudu mažiau nei kada nors buvome dyki, ir laimė, kad visos mūsų pramogos, kurias mes vieną po kitos prasimanydavome, laikė mudu namie, taigi mums nebuvo net pagundos išbėgti į gatvę.

Mudu statydavome namus, darydavome narvelius, dūdeles, volanus, būgnus, lankus, šaudykles. Gadindavome mano gerojo senelio instrumentus, stengdamiesi jo pavyzdžiu padaryti laikrodį. Ypač mėgdavome teplioti popierių, piešti, tapyti, spalvinti, žodžiu, naikinti dažus. Į Ženevą atvažiavo šarlatanas italas, pavarde Gamba-Korta. Kartą nuėjome jo pažiūrėti ir daugiau nebenorėjome. Bet jis turėjo marionečių, tai ir mudu įnikome gaminti marionetes. Jo marionetės vaidino kažkokias komedijas, na ir mudu ėmėme kurti komedijas savosioms. Neturėdami švilpynės, Polišinelio balsą mėgdžiojome gerkle. Vaidinome šias žavingas komedijas mūsų vargšams geriesiems giminaičiams, kuriems netrūkdavo kantrybės jų žiūrėti ir klausyti. Bet kai sykį mano dėdė Bernaras namiškiams perskaitė puikų pamokslą, jo paties sudėtą, metėme komedijas ir įnikome rašyti pamokslus. Žinau, kad visos šios smulkmenos ne itin įdomios, bet jos rodo, koks geras buvo pirmapradis mūsų auklėjimas, jeigu ir tokiame trapiame amžiuje, kone visą laiką būdami vieni, mudu niekuomet nemėginome savo laisvės naudoti piktam. Mes beveik nejautėme reikalo įsigyti naujų draugų, nors ir pasitaikydavo progų. Eidami pasivaikščioti, probėgom pažvelgdavome be jokio pavydo į kitų berniukų žaidimus, net ir nemanydami juose dalyvauti. Mūsų širdys taip buvo kupinos abipusės draugystės, kad mudviem pakako būti drauge, ir paprasčiausios pramogos mums virsdavo didžiausiu malonumu.

Matydami, kad mes tokie neperskiriami, žmonės atkreipė į mudu akį, juo labiau kad mano pusbrolis Bernaras buvo aukšto stogo, o aš — žemaūgis: pora gan juokinga. Jo buvo ilga, laiba figūra, mažutis lyg keptas obuolys veidas, paliegusi išvaizda, atsaini eisena, tad vaikai nuolat iš jo šaipydavosi. Vietos tarme jį pravardžiuodavo „Barna Bredana"; vos tik mudu pasirodydavome gatvėje, aplinkui tik ir tegirdėdavom: „Barna Bredana!" Jis tą pakeldavo ramiau negu aš. Aš širsdavau, puldavau peštis; o mažiesiems išdykėliams tik to ir terei-

kėdavo. Aš mušdavau ir pats gaudavau mušti. Vargšas pusbrolis man padėdavo kiek begalėdamas; bet jis buvo silpnas: jį partrenkdavo vienu kumščio smūgiu. Tada aš įniršdavau. Nors mane ir apsčiai pavaišindavo niuksais, tačiau šių grumtynių kaltininkas būdavau ne aš, o „Barna Bredana"; bet savo nežabotu šėlu aš taip sukėliau prieš mudu vaikus, kad pagaliau, bijodami pašaipų ir persekiojimo, mes drįsdavome išeiti iš namų tik tomis valandomis, kai mokiniai būdavo klasėje.

Štai aš jau skriaudžiamųjų gynėjas. Kad tapčiau riteriu pagal visas taisykles, man betrūko tik damos; jų atsirado net dvi. Kartkartėmis aš vykdavau aplankyti tėvo į Nioną, mažą miestuką Vo kantone, kur jis apsigyveno. Mano tėvą labai ten mylėjo, o šį prielankumą jausdavo ir sūnus. Tų trumpų viešnagių metu ponios rungčiomis mane vaišino ir lepino. Ypač negailėjo man glamonių ponia de Viulson, o jos duktė — to dar betrūko — išsirinko mane savo kavalierium. Savaime suprantama, ką reiškia vienuolikmetis kavalierius dvidešimt dvejų metų merginai. Visos tos klastininkės mėgsta viešai rodyti tik mažutes lėles, kuriomis dangsto dideles, arba vilioti pastarąsias žaidimu, kuriam jos taip moka suteikti patrauklumo! Aš dar neįžiūrėjau jokios nesandermės tarp jos ir savęs ir šį dalyką priėmiau rimtai. Aš atsidaviau visa širdimi, tikriau sakant, galva, nes buvau įsimylėjęs tik galva, nors ir beprotiškai, ir džiūgavimo, jaudinimosi, siuto priepuoliuose ištaisydavau tokias scenas, kad visi galėdavo leipti iš juoko.

Man yra žinoma dvejopa meilė, ir abi šios meilės formos labai konkrečios, labai realios ir neturi tarp savęs beveik nieko bendro, nors abi yra karštos ir nepanašios į švelnią draugystę. Visas mano gyvenimas praslinko tarp šių dviejų meilės formų, tokių skirtingų savo prigimtimi; kartais aš jas pergyvendavau netgi abi sykiu. Pavyzdžiui, tuo laikotarpiu, apie kurį kalbu, buvau susižavėjęs panele de Viulson taip atvirai ir despotiškai, kad nepakęsdavau, jeigu prie jos prisiar-

tindavo koks nors vyriškis, ir drauge turėdavau trumpus, bet gana gyvus pasimatymus su mažyte panele Gotona, kuri maloningai prisiimdavo mokytojos vaidmenį, ir tai būdavo viskas; bet tas „viskas" iš tikrųjų būdavo man viskas, ir aš jausdavausi be galo laimingas: taigi, jau suprasdamas paslapties patrauklumą, nors ir naudodamasis ja kaip kūdikis, aš atsimokėdavau nieko neįtariančiai panelei de Viulson už tai, kad ji taip uoliai dangstė manimi kitas savo meiles. Bet, didžiam mano sielvartui, mano paslaptis buvo atskleista, ar galbūt mano mažoji mokytoja nesaugojo jos taip kaip aš, nes mudu netrukus perskyrė, ir po kiek laiko, grįžęs į Ženevą, girdėjau, eidamas per Kutansą, kaip mergaitės pusbalsiu šaukė man: „Gotonos kibtinis!"

Keista būtybė, tiesą sakant, buvo toji mažytė panelė Gotona. Ji nebuvo graži, bet jos veidą sunku užmiršti, ir aš, senas beprotis, dar ir dabar jį prisimenu, net per daug dažnai. Ypač jos akys buvo nevaikiškos, taip pat stuomuo ir laikysena. Atrodė ji valdinga ir išdidi ir labai tiko mokytojos vaidmeniui: gal todėl pirmiausia ir šovė mudviem mintis apie šitą žaidimą. Bet keisčiausias joje buvo kažkoks sunkiai suprantamas drąsos ir santūrumo derinys. Ji elgėsi su manim laisvių laisviausiai, bet man niekada neduodavo jokios laisvės; žiūrėjo į mane tiesiog kaip į vaiką, ir tatai mane verčia manyti, kad jinai jau buvo nebe vaikas arba, priešingai, dar tebebuvo vaikas ir užtat nesibaimino pavojaus, manydama, jog čia tik žaismas.

Aš, taip sakant, visiškai priklausiau tiek vienai, tiek antrai, ir taip beatodairiškai, kad, būdamas su viena katra, niekuomet negalvodavau apie antrąją. Bet jausmai, kuriuos jiedvi man žadino, buvo labai skirtingi. Aš būčiau praleidęs visą gyvenimą su panele de Viulson, neketindamas jos palikti; tačiau su ja mano džiaugsmas būdavo ramus, aš nesijaudindavau. Ypač ją mėgdavau didelėj draugijoj: mane traukė, masino pokštai, erzinimasis, net pavyduliavimas; aš didžiavaus ir

triumfuodavau, matydamas, kad man ji teikia pirmenybę prieš suaugusius varžovus, kuriuos tarytum laiko perniek. Aš kankinausi, bet mėgau šią kankynę. Pagyrimai, padrąsinimai, juokai mane kaitino, kurstė. Tarp žmonių aš karščiavausi, laidžiau sąmojus, degte degiau iš meilės; akis į akį su ja būčiau buvęs šaltas, įsitempęs, gal būčiau net nuobodžiavęs. O betgi aš labai dėl jos sielojaus; kentėdavau, kai ji sirgdavo, ir būčiau atidavęs savo sveikatą, kad tik ji pagytų; o įsidėmėkite, kad iš patirties aš puikiai žinojau, kas yra liga ir kas sveikata. Kai ji būdavo toli nuo manęs, aš galvodavau apie ją, man stigdavo jos; bet kai sėdėdavo man prie šalies, jos glamonės būdavo mielos širdžiai, o ne jausmams. Artima bendrystė su ja man buvo nepavojinga; mano vaizduotė tenkindavosi tuo, ką ji pati man duodavo; bet būčiau neištvėręs, jei būčiau matęs ją elgiantis su kitais taip kaip su manim. Aš ją mylėjau kaip brolis, bet pavyduliavau kaip meilužis.

Būčiau pavyduliavęs ir dėl mažytės Gotonos kaip turkas, kaip pasiutėlis, kaip tigras, jeigu tik būčiau galėjęs numanyti, kad su kuo nors ji elgiasi kaip su manim. Juk tai buvo malonė, kurios reikia maldauti atsiklaupus. Prie panelės de Viulson aš artindavaus su dideliu malonumu, bet nesuglumęs; o tuo tarpu vos tik išvysdavau mažutę Gotoną, akys man aptemdavo, visi jausmai sutrikdavo. Su pirmąja aš jausdavausi laisvai, nors tarp mūsų ir nebuvo familiarumo, o prieš antrąją jaudindavaus, ir virpėdavau, netgi esant tarp mudviejų didžiausiam familiarumui. Manau, kad jeigu būčiau ilgiau su ja palikęs, būčiau neišlaikęs: jauduliai būtų mane uždusinę. Abiem vienodai aš bijojau neįtikti, bet paslaugesnis buvau pirmajai, o nuolankesnis antrajai. Nė už ką pasaulyje nebūčiau norėjęs supykinti panelės de Viulson, bet jeigu mažoji Gotona būtų liepusi man šokti į ugnį, manau, kad tą pat akimirką būčiau paklusęs.

Mano meilė arba, tikriau sakant, mano susitikimai su mažąja Gotona truko neilgai, ir tai buvo laimė tiek jai, tiek ir

man. Mano santykiai su panele de Viulson nebuvo tokie pavojingi, bet ir jie baigėsi katastrofa, nors truko kiek ilgiau. Panašių santykių finalas turbūt visados atrodo truputį romantiškas ir duoda žmonėms progos paplakti liežuviais. Nors mano jausmas panelei de Viulson nebuvo toks karštas, jame gal būta daugiau prieraišumo. Mudu niekad neatsisveikindavom be ašarų, ir sunku įsivaizduoti, į kokią slegiančią tuštumą aš patekau, išsiskyręs su ja. Aš galėjau kalbėti vien apie ją, mąstyti vien apie ją; mano gailestis buvo nuoširdus ir gyvas; bet manau, kad iš esmės ne visi tie aistringi gailavimai siejosi su ja: nors aš pats to ir nenuvokiau, didelį vaidmenį čia vaidino tos pramogos, kurių centre ji buvo. Išsiskyrimo kartėliui numaldyti mudu rašinėjome kits kitam laiškus, kurių patosas būtų galėjęs sutrupinti uolas. Galų gale susilaukiau triumfo: ji neištvėrė ir atvyko į Ženevą pasimatyti su manim. Tada mano galvelė galutinai apsisuko; buvau lyg girtas ir siautėjau ištisas dvi dienas, kurias ji čia praleido. Jai išvykstant norėjau pulti į vandenį ir plaukti paskui ją, ir ilgai paežerė skardėjo nuo mano klyksmų. Po savaitės ji man atsiuntė saldainių ir pirštines; ši dovana man būtų pasirodžiusi labai maloni, jeigu tuo pat metu nebūčiau sužinojęs, kad mano nuotaka ištekėjo ir kad kelionė, kuria ji teikėsi mane pagerbti, buvo skirta vestuvių rūbams nusipirkti.

Neaprašinėsiu čia, kaip aš įdūkau: tai savaime suprantama. Taurios rūstybės apimtas, prisiekiau niekuomet nebesusitikti su klastūne, nes negalėjau įsivaizduoti siaubingesnės jai bausmės. Bet ji nuo to nemirė: po dvidešimt metų, atvykęs aplankyti tėvo ir plaukiodamas su juo po ežerą, aš paklausiau, kas čia per damos valtyje netoli mūsų. „Kaip? — atsakė man tėvas šypsodamasis. — Argi širdis tau nieko nesako? Juk čia sena tavo meilė: ponia Kristen, buvusi panelė de Viulson." Aš krūptelėjau, išgirdęs šį beveik užmirštą vardą, bet paprašiau irkluotojų pasukti į šalį; nors man dabar ir lengva buvo atkeršyti, aš nemaniau, kad verta laužyti priesaiką ir at-

naujinti dvidešimties metų senumo vaidą su keturiasdešimties metų moterim.

Taip ėjo niekais brangiausias mano vaikystės laikas, kol buvo sprendžiamas mano likimas. Ilgai svarstę įgimtuosius mano polinkius, artimieji pagaliau apsistojo ties tuo, kam aš visų mažiausiai turėjau gabumų, ir mane įtaisė pas Maseroną, miesto teismo sekretorių, idant pas jį, anot dėdės Bernaro, išmokčiau naudingo amato — tapčiau kanceliariniu gribišium. Jau pats vardas baisiausiai mane baidė; viltis pelnyti krūvą pinigų negarbingu keliu mane, išdidaus būdo jaunuolį, mažai teviliojo; darbas atrodė man nuobodus, nepakenčiamas; darbo kruopštumas, pavaldumas galutinai mane nuo jo atgrėsė, ir aš visada eidavau į raštinę su slaptu siaubu širdyje, kuris diena iš dienos vis augo. Maseronas, savo ruožtu irgi ne per daug patenkintas manim, žiūrėjo į mane su panieka, tolydžio prikaišiojo, kad esu ištižęs, kvailas, ir kasdien kartojo, jog dėdė jį tikinęs, kad aš *daug ką moku, daug ką moku*, o iš tikrųjų ničnieko nemoku; kad jam žadėjo šaunų berniuką, o davė tiesiog asilą. Galų gale aš buvau gėdingai išvytas iš kanceliarijos už nesugebėjimą dirbti, ir pono Maserono raštininkai nusprendė, jog aš tinkąs tik brūžinti dilde.

Šitaip išaiškėjus mano pašaukimui, mane atidavė mokytis amato, tačiau ne pas laikrodininką, o pas graverį. Teismo sekretoriaus panieka be galo mane slėgė, ir aš be murmėjimo paklusau. Mano naujasis šeimininkas, ponas Diukomenas, buvo jaunas vyras, grubus ir smarkus; per labai trumpą laiką jam pavyko apniaukti visą mano vaikystės spindesį, sušiurkštinti mano meilų, guvų būdą ir mane nusmukdyti ne tik padėties, bet ir proto atžvilgiu iki tikro gizelio. Lotynų kalba, antikinis pasaulis, istorija — viskas buvo užmiršta ilgam; aš net ir neprisimindavau, kad pasaulyje yra buvę kažkokie romėnai. Mano tėvas, kai aš jį aplankydavau, jau neberasdavo manyje savo dievaičio; damoms aš nustojau buvęs meiliuoju Žanu Žaku ir pats gerai supratau, kad ponas ir panelė Lam-

bersjė nebūtų manyje atpažinę savo mokinio, todėl man buvo gėda pasirodyti jiems į akis, ir nuo to laiko aš jų nebemačiau. Apie mano mielus žaidimus man nebeliko net atminimo — juos išstūmė žemiausi polinkiai, šlykščiausi išdykavimai. Kad ir padoriausiai auklėtas, matyt, aš itin buvau linkęs į moralinį nuopuolį, nes jis įvyko labai greit, be mažiausių kliūčių, ir turbūt niekada geltonsnapis Cezaris taip ūmai nevirto Laridonu.

Amatas pats savaime man tiko: aš labai mėgau piešti, darbas rėžtuvu mane gan domino, o kadangi laikrodininkystėje graverio amatas nelabai sudėtingas, tai aš tikėjausi greit čia pasiekti tobulybę. Gal man ir būtų pavykę, jeigu mano šeimininko brutalumas ir baisi priespauda nebūtų manęs atgrėsę nuo darbo. Aš vogdavau nuo jo laiką tos pat rūšies darbams, tik šie man kvepėjo laisvės žavesiu. Aš graviruodavau savotiškus medalius, kurie man ir mano draugams turėjo atstoti riterių ordinus. Užklupęs mane prie šio nelegalaus darbo, šeimininkas apkūlė mane, sakydamas, kad aš lavinuosi daryti netikras monetas, nes mūsų medaliuose buvo respublikos herbas. Galiu prisiekti, kad aš neturėjau nė mažiausio supratimo apie padirbtus pinigus ir labai menką teturėjau nuovoką apie tikruosius. Aš geriau žinojau, kaip kalami romėniški asai negu mūsiškės trijų sū vertės monetos.

Galų gale darbas, kurį galėjau pamėgti, dėl šeimininko tironijos virto man kankyne, ir manyje atsirado ydos, kurių šiaip būčiau neapkentęs: melas, dykinėjimas, vagystė. Niekas taip aiškiai man neparodė skirtumo tarp sūnaus priklausomybės ir vergo pavaldumo, kaip tos permainos, kurios tuo metu manyje įvyko. Man, iš prigimties baikščiam ir droviam, iš visų kliaudų labiausiai svetimas gal buvo įžūlumas. Pirmiau aš džiaugiausi garbinga laisve, o dabar ji palaipsniui vis siaurėjo ir pagaliau visai išnyko. Aš buvau drąsus pas savo tėvą, laisvas pas poną Lambersjė, kuklus pas dėdę; pas savo šeimininką aš pasidariau bailus, užguitas ir tapau žuvusiu vaiku.

Gyvenime įpratęs būti lygus su vyresniaisiais, nežinoti tokių malonumų, kurie man būtų nepasiekiami, nematyti tokio valgio, kur nebūtų ir mano dalies, neturėti tokio troškimo, kurio negalėčiau pareikšti, žodžiu, įpratęs kiekvieną savo širdies virpesį perkelti į lūpas, — galite įsivaizduoti, kuo aš turėjau pavirsti namuose, kur nedrįsdavau praverti burnos, kur reikėdavo pakilti nuo stalo jau po pirmo patiekalo, išeiti iš kambario, kai tik man nebūdavo tenai kas veikti; kur, nuolat prirakintas prie darbo, matydavau, kad malonumai skirti kitiems, o man pačiam — vien skurdas; kur, matant šeimininko bei meistrų laisvę, mane tik dar sunkiau slėgė vergovės našta; kur, ginčijantis apie puikiausiai man žinomus dalykus, aš nedrįsdavau nė prasižioti; kur pagaliau visa, ką regėdavau, virsdavo godžių mano širdies troškimų objektu vien todėl, kad aš to visko stokojau. Sudie, ištekliau, linksmybe, šmaikštūs žodeliai, kurie kadaise neretai išgelbėdavo mane nuo bausmės! Negaliu be juoko prisiminti, kaip kartą namie už kažkokią išdaigą mane nuvarė gulti be vakarienės; eidamas per virtuvę vien tik su menku gabaliuku duonos, išvydau besisukantį ant iešmo kepsnį ir užuodžiau jo kvapą. Visi namiškiai sėdėjo aplink židinį; reikėjo atsisveikinti su kiekvienu. Apėjęs visus, viena akim žvilgčiodamas į kepsnį, taip viliojantį ir taip skaniai kvepiantį, nesusivaldžiau — atsisveikinau ir su juo, taręs graudingu balsu: „Labanakt, kepsny!" Šis naivus ekscesas visiems pasirodė toks komiškas, kad mane paliko vakarienės. Gal tokia išmonė būtų susilaukusi sėkmės ir pas mano šeimininką, bet čia tikriausiai ji nebūtų atėjusi man į galvą, o jeigu ir būtų atėjusi, aš nebūčiau drįsęs jos įvykdyti.

Štai kaip aš įpratau nutylėti savo troškimus, slėptis, apsimetinėti, meluoti ir pagaliau vaginėti — polinkis, iki tol man svetimas, bet paskui taip įsikerojęs, kad jau nebegalėjau visiškai nuo jo išsigydyti. Troškimas ir negalėjimas jo patenkinti visada prie to veda. Štai kodėl visi liokajai — gribišiai, o visi

amatų mokiniai irgi priversti vagiliauti; bet pastarieji, išaugę, aprimę, susilyginę su meistrais, kai viskas, ką jie mato, jiems yra prieinama, atsikrato šiuo gėdingu polinkiu. Nepasiekęs tokios gerovės, aš negalėjau iš jos turėti nė šitos naudos.

Žengti pirmąjį žingsnį į pikta vaikus beveik visada priverčia geri, tik į blogį nukreipti jausmai. Kęsdamas nuolatinius trūkumus ir pagundas, išgyvenau pas šeimininką daugiau kaip metus ir nesiryžau ką nors paimti, netgi iš valgomų dalykų. Pirmą kartą į vagystę leidausi iš paslaugumo; bet ji atvėrė kelią kitoms vagystėms, neturėjusioms tokio girtino tikslo.

Mano šeimininkas turėjo kompanioną, vardu Vera; jo namas stovėjo kaimynystėje, prie jo buvo gan didelis sodas, kur augo puikūs šparagai. Ponui Vera labai prireikė pinigų, ir jis sumanė pavogti iš motinos jaunučių šparagų ir juos parduoti, kad galėtų už tuos pinigus keletą kartų gerai papusryčiauti. Būdamas ne itin vikrus ir nenorėdamas pakliūti, šiam žygiui jis pasirinko mane. Po kelių komplimentų, kuriais jis man greitai įsiteikė, dėl to kad aš nežinojau jų tikslo, jis mane paprašė pavogti šparagų, sakydamas, kad ši mintis jam staiga šovusi į galvą. Aš ilgai atsisakinėjau — jis neatlyžo. Aš niekuomet negalėdavau atsispirti meilumui — pasidaviau. Kas rytas eidavau skinti geriausių šparagų; juos nunešdavau į Molaro aikštę, kur kokia nors tetulė, numanydama, kad šparagai vogti, sakydavo man tai stačiai į akis, kad pigiau juos nupirktų. Iš baimės imdavau tiek, kiek ji malonėdavo man duoti, ir pinigus parnešdavau ponui Vera. Jie greit virsdavo pusryčiais, kuriuos aš pats jam parūpindavau ir kuriuos jis dalydavosi su vienu savo draugu; o aš labai būdavau patenkintas, gavęs kokių nors išėdų, ir net neparagaudavau jų vyno.

Šitie pokštai truko keletą dienų, ir man nė karto neatėjo į galvą apvogti vagį — išreikalauti dešimtinę iš pono Vera pajamų už šparagus. Buvau nepaprastai sąžiningas vagilius: vienintelis mano noras buvo įsiteikti tam, kurs mane skatino tai

daryti. Jeigu mane būtų užklupę, kiek smūgių, kiek užgaulių, kiek žiaurybių būčiau turėjęs patirti, tuo tarpu niekšas būtų manęs išsigynęs ir visi būtų patikėję jo žodžiu, o aš būčiau buvęs dvigubai nubaustas, kad drįstu jį apkaltinti, nes juk jis — kompanionas, o aš tik mokinukas! Štai kaip visur ir visada stiprus, būdamas kaltas, suverčia bėdą silpnam, nors ir nekaltam.

Tokiu būdu aš sužinojau, kad vogti ne taip jau baisu, kaip maniau, ir netrukus taip puikiai pasinaudojau šiuo mokslu, kad joks daiktas, kurio aš geisdavau, jeigu tik jis pakliūdavo man po ranka, negalėjo saugiai jaustis. Meistras maitino mus ne taip jau blogai, ir saikingumas man buvo sunkus tik todėl, kad aš mačiau, kaip blogai jo laikosi kiti. Paprotys versti jaunuolius pakilti nuo stalo tada, kai paduodami labiausiai juos viliojantys patiekalai, yra, man atrodo, geriausias būdas įpratinti juos smaližiauti ir vagiliauti. Veikiai aš tapau ir smaližium, ir vagilium; ir paprastai jausdavausi puikiausiai — striuka būdavo tik tada, kai mane sučiupdavo.

Iki šiol aš virpu ir juokiuos, prisimindamas obuolių medžioklę, taip brangiai man kainavusią. Obuoliai buvo podėlyje, į kurį šviesa skverbėsi pro grotuotą langą aukštai sienoje. Kartą, likęs namie vienas, užlipau ant skrynios bent pasižiūrėti tame Hesperidžių sode į brangiuosius vaisius, prie kurių negalėjau prisiartinti. Tada susiieškojau iešmą ir mėginau pasiekti obuolius. Iešmas pasirodė man per trumpas. Aš jį pailginau, pririšęs kitą, mažesnį iešmą, vartojamą smulkesniems žvėriukams kepti, nes mano šeimininkas mėgo medžioti. Smeigiau keletą kartų, bet nesėkmingai; pagaliau su džiaugsmu pajutau, kad tempiu obuolį. Traukiau labai atsargiai; obuolys jau lietė groteles, ir buvau jį bečiumpąs. Kas apsakys mano širdgėlą? Obuolys buvo per didelis ir nelindo pro angą. Kiek aš parodžiau išradingumo, bandydamas jį pralandinti! Turėjau susirasti atramą, kad iešmas laikytųsi reikiamoj padėty, pakankamai ilgą peilį obuoliui perpjauti, malksną,

kad jis nenukristų. Nemaža laiko mitriai pasidarbavęs, vis dėlto perpjoviau obuolį, tikėdamasis pirma ištraukti vieną pusę, paskui antrąją; bet kai tik obuolys pasidalijo į dvi puses, abi jos įkrito į podėlį. Gailestingas skaitytojau, atjauskite mano sielvartą!

Aš nenusiminiau, bet per ilgai jau buvau sugaišęs. Bijodamas, kad manęs neužkluptų, atidedu savo bandymą rytojui, vildamasis, kad geriau seksis, ir, grįžęs į dirbtuvę, kuo ramiausiai kimbu į darbą, lyg būčiau niekuo dėtas, nepagalvodamas apie du nekuklius liudininkus, kurie gulėjo podėlyje ir kaltino mane.

Rytojaus dieną, nutaikęs patogų momentą, aš vėl mėginu savo laimę. Užlipu ant savo pastolių, pailginu iešmą, nusitaikau ir štai jau smeigsiu obuolį... Aiman, slibinas nesnaudė. Podėlio durys atsidaro — iš ten išeina mano šeimininkas, susineria rankas ant krūtinės, žiūri į mane ir sako: „Drąsiau!.." Plunksna man krinta iš rankų...

Netrukus, apsipratęs su smurtu, pasidariau ne tiek jautrus, ir jis galų gale man atrodė lyg koks natūralus atpildas už vogimą, duodąs man teisę vagiliauti ir toliau. Užuot atsigręžęs atgal ir prisiminęs bausmę, aš žvelgiau priekin ir mačiau kerštą. Maniau, kad jeigu mane muša kaip gribišių, tai aš ir turiu teisę būti gribišium. Buvau įsitikinęs, kad vagystė ir mušimai visada eina kartu ir sudaro kažkokį vieną visetą: vykdydamas tą dalį, kuri priklauso nuo manęs, kitą palieku vykdyti šeimininkui. Suvokęs šitą idėją, ėmiau vogti daug ramiau negu pirma. Aš sau sakydavau: „Na ir kas gi pagaliau atsitiks? Mane apkuls. Tegu: tam aš ir sukurtas."

Aš mėgstu pavalgyti, bet nesu godus; jaučiu silpnybę skanėstams, bet nesu smaližius. Pernelyg daug turiu kitokių polinkių, kurie mane atitraukia nuo to. Savo skilviui aš atidus tik tada, kai mano širdis laisva. Bet šitai mano gyvenime pasitaikydavo taip retai, kad aš neturėjau laiko galvoti apie gardumynus. Štai kodėl aš neilgai tenkinausi valgomųjų dalykų

vogimu ir veikiai ėmiau čiupti viską, kas tik mane gundė, ir jeigu netapau tikru vagimi, tai tik todėl, kad pinigai niekuomet manęs ypatingai neviliojo. Dirbtuvėje mano šeimininkas turėjo atskirą užrakinamą kamarėlę. Aš įsigudrinau atsirakinti ir užrakinti ją taip, kad niekas to ir nepastebėdavo. Iš ten imdavau puikius šeimininko įrankius, gražiausius jo piešinius, jo atspaudus, visa, kas kėlė man pavydą ir ką jis taip rūpestingai slėpė nuo manęs. Iš esmės šios vagystės buvo labai nekaltos, nes visa tai aš vartodavau jo paties labui; bet aš džiūgaudavau turėdamas šiuos daiktelius savo rankose; man atrodė, kad aš vagiu jo talentą sykiu su jo gaminiais. Be to, ten buvo dėžutėse aukso ir sidabro laužo, smulkių brangenybių, vertingų daiktų, pinigų. Jeigu turėdavau kišenėje keturis ar penkis sū, tai būdavo jau daug; tačiau aš ne tik niekad neliečiau šių lobių, bet netgi nepamenu, kad būčiau kada į juos metęs godų žvilgsnį. Žiūrėjau į juos veikiau su išgąsčiu negu su malonumu. Manau, kad jeigu aš baisėjausi vogimu pinigų ir viso to, ką jie duoda, tai čia didžia dalimi yra mano auklėjimo nuopelnas. Bus prisidėjusi čia ir nesąmoninga baimė užsitraukti nešlovę, bausmę, pakliūti į kalėjimą ar į kartuves: jau vien ta baimė būtų mane atgrėsusi, jeigu net būčiau pajutęs pagundą; o tuo tarpu mano išdaigos man atrodė tik išdykavimai, ir iš tikrųjų jos ne kas kita ir buvo. Taigi man tereikėjo bijoti vien to, kad šeimininkas kaip reikiant išpers man kailį, o tam iš anksto aš būdavau pasiruošęs.

Bet, dar sykį kartoju, mano geismai nesiekė tiek toli, kad man būtų reikėję tvardytis ar grumtis su savim. Lapelis gero popieriaus piešimui labiau mane viliojo negu pinigai, už kuriuos galima nusipirkti visą stopą. Ši keistenybė yra kilusi iš vienos mano būdo ypatybės, kuri taip stipriai veikė mano elgesį, kad reikia ją paaiškinti.

Mano aistros labai ugningos, ir, kol jos mane veikia, aš būnu be galo karštas: tuomet man nebėra nei atsargumo, nei pagarbos, nei baimės, nei padorumo; aš darausi ciniškas, įžūlus,

padūkęs, nenugąsdinamas; gėda manęs nesulaiko, pavojus nebaugina; išskyrus daiktą, kuris mane vilioja, visas pasaulis man niekai. Bet visa tai trunka tik akimirką, ir po to mane apima sustingimas. Pažvelkit į mane, kai aš ramus: tada aš — įkūnytas abejingumas, net baikštumas; viskas mane baugina, viskas atstumia; lekianti pro šalį musė išgąsdina mane; pasakyti žodį, padaryti judesį — vien mintis apie tai kelia siaubą mano tinginiui; baimė ir gėda taip mane pavergia, kad aš norėčiau dingti iš žmonių akių. Jeigu reikia veikti — aš nežinau, ką daryti; jeigu reikia kalbėti — nežinau, ką sakyti; jeigu į mane kas žiūri — aš sutrinku. Kai aš pagautas aistros, kartais dar surandu, ką pasakyti, bet įprastiniuose pokalbiuose nerandu nieko, absoliučiai nieko; jie nepakenčiami man jau vien dėl to, kad aš privalau kalbėti.

Pridėkite dar, kad nė vienas iš mano vyraujančių polinkių nėra nukrypęs į tokius daiktus, kurie perkami. Man reikia tik gryno malonumo, o pinigai viską užnuodija. Aš mėgstu, pavyzdžiui, gerai pavalgyti, bet, nepakęsdamas nei rinktinės draugijos pedantiškumo, nei smuklės palaidumo, aš galiu atsiduoti šiam malonumui tik drauge su bičiuliu; kai esu vienas, man tas neįmanoma: mano vaizduotė užsiėmusi kitais dalykais, ir valgis man jau nebeteikia malonumo. Jeigu užsidegęs mano kraujas reikalauja moterų, tai įsijaudinusi širdis dar labiau reikalauja meilės. Moterys, pirktos už pinigus, nustotų man bet kokio žavesio; net abejoju, ar aš galėčiau jomis naudotis. Ir taip būna su visais man prieinamais malonumais: jeigu jų negaunu veltui, jie man koktūs. Aš mėgstu tik tas gėrybes, kurios niekam kitam nepriklauso, kaip tik pirmutiniam, mokančiam jas ragauti.

Niekuomet pinigų aš nelaikiau tokia brangenybe, kokia juos laiko daugelis. Dar daugiau, niekuomet man neatrodė, kad jie — labai patogus dalykas; patys savaime jie niekam tikę, pirmiau juos reikia paversti kuo nors, kad iš jų turėtumei malonumo; reikia pirkti, derėtis, dažnai apsimulkinti: brangiai

užmokėti už blogą prekę. Norėčiau gauti geros kokybės daiktą, bet esu tikras, kad už pinigus gausiu blogą. Brangiai sumoku už šviežią kiaušinį, o jis jau pasenėjęs; už prinokusį vaisių — jis dar žalias; už merginą — ji sugadinta. Mėgstu gerą vyną, bet kur jo gauti? Pas vyno pirklį? Kad ir kaip stengčiausi, jis gali mane nunuodyti. Aš noriu žūtbūt gauti gero vyno. Kiek vargo, kiek kliūčių! Reikia turėti draugų, korespondentų, prašinėti, rašyti laiškus, važinėti, grįžti, laukti ir neretai galų gale vėl apsigauti. Kiek vargo su pinigais! Aš jų bijau labiau, negu mėgstu gerą vyną.

Kai dar buvau mokinys, o ir vėliau, tūkstantį kartų išeidavau iš namų, ketindamas nusipirkti kokį skanumyną. Prieinu prie cukrainės, matau už prekystalio moteris; man jau regis, kad jos juokiasi ir šaiposi iš mažojo smaližiaus. Praeinu pro vaisių pardavėją, iš padilbų žvilgčiodamas į gražias kriaušes, — jų kvapas vilioja mane; bet šalimais mindžikuoja du ar trys jaunuoliai ir žiūri į mane; pažįstamas prekijas stovi prie savo krautuvės; iš tolo matau ateinant merginą — ar tik ne mūsų čia tarnaitė? Trumparegės mano akys šimtus kartų mane suklaidina. Visus praeivius aš palaikau savo pažįstamais; viskas mane glumina, visur prieš mane iškyla kokia nors kliūtis; mano noras auga, bet sykiu auga ir gėda, ir pagaliau aš grįžtu kaip mulkis, geismo kankinamas, turėdamas kišenėje pinigus jam patenkinti, o betgi nieko neišdrįsęs pirkti.

Man reiktų leistis į nuobodžiausias smulkmenas, jeigu imčiau pasakoti, kiek sunkumų, kiek gėdos, bjaurėjimosi, nepatogumų, kiek įvairių nemalonumų visada turėdavau patirti, kol suvartodavau savo pinigus — aš pats arba kiti vietoj manęs. Skaitytojas, palaipsniui besigilindamas į mano gyvenimą ir susipažindamas su mano būdu, pats visa tai pajus be mano aiškinimų.

Supratęs tai, jis be vargo supras ir vieną iš tariamųjų mano prieštarybių: beveik pragobėlišką šykštumą ir sykiu didžiausią panieką pinigams. Pinigai man toks nepatogus daik-

tas, kad man net į galvą neateina trokšti jų, kai jų neturiu; o kai turiu, aš ilgai juos tausoju neišleisdamas, nes nežinau, kam juos suvartoti; bet vos tik pasitaiko maloni ir patogi proga, aš taip jais švaistausi, kad mano kapšys ištuštėja pirmiau, negu aš apsižiūriu. Beje, neieškokit manyje šykštuolių manijos: leisti pinigus tam, kad matytų kiti; visai atvirkščiai — aš juos leidžiu paslapčia ir savo malonumui; ne mano būdui didžiuotis savo išlaidomis, aš jas slepiu. Aš taip puikiai suprantu, jog pinigai sugalvoti ne man, kad beveik gėdijuos jų turėti, o juo labiau jais naudotis. Jeigu aš kada nors būčiau turėjęs užtikrintas pajamas, leidžiančias patogiai gyventi, man nebūtų grėsęs pavojus tapti šykštuoliu, esu tvirtai tuo įsitikinęs; bet nepatikima padėtis kelia man baimę. Aš dievinu laisvę. Neapkenčiu priespaudos, skurdo, varžaties. Kol yra pinigų mano kapšyje, aš galiu jaustis nepriklausomas, galiu nesirūpinti, kaip vėl jų įsigyti, o šitas rūpestis man visada siaubingas; aš juos tausoju iš baimės, kad jie neišsibaigtų. Pinigai, kuriuos turi, — laisvės įrankis, pinigai, kuriuos medžioji, — vergijos įrankis. Štai kodėl aš juos laikau kietai užgniaužęs ir niekad jų netrokštu.

Taigi mano nesavanaudiškumas yra ne kas kita kaip tinginystė; malonumas turėti nevertas vargo įsigyti. Ir mano išlaidumas — vėlgi ne kas kita kaip tinginystė: kai pasitaiko proga maloniai išleisti pinigus, sunku nepasinaudoti ja kiek galint geriau. Mane mažiau vilioja pinigai negu patys daiktai, nes tarp pinigų ir norimo daikto visada yra tarpininkas, o daiktu galima gėrėtis pačiam. Aš matau daiktą, jis mane vilioja; jeigu aš matau tik priemonę jam įsigyti, jinai manęs nebevilioja. Taigi aš buvau vagilius, o ir dabar dar kartais pasiglemžiu kokį nors mane viliojantį mažmožį: man verčiau jį paimti, negu jo prašyti. Bet neprisimenu, kad vaikystėje ar jau suaugęs būčiau kada nors pasisavinęs svetimą grašį, išskyrus vieną atsitikimą beveik prieš penkiolika metų, kai pavogiau septynis livrus ir dešimtį sū. Tą atsitikimą verta papa-

sakoti, nes tai toks nuostabus įžūlumo ir kvailumo derinys, kad man pačiam sunku būtų tuo patikėti, jeigu kalbėtume ne apie mane, o apie ką nors kitą.

Tai buvo Paryžiuje. Vaikštinėjau su ponu Frankeji Palė Ruajalyje apie penktą valandą popiet. Jis išsitraukia laikrodį, pasižiūri ir sako man: „Eime į Operą." Aš sutinku, nueiname. Jis paima du bilietus į amfiteatrą, vieną paduoda man ir įeina pirmutinis; aš seku įkandin. Duryse besigrūdanti minia mus perskiria. Įėjęs į salę, dairausi, žiūriu — visi stovi. Man dingteli, kad lengvai galėčiau pasimesti šitoje kamšatyje, ar bent ponui Frankeji gali susidaryti įspūdis, kad pasimečiau. Išeinu, atsiimu kontramarkę, paskui pinigus ir sprunku, negalvodamas apie tai, kad, dar nepasiekus man lauko durų, publika jau sėdės, ir tada ponas Frankeji puikiausiai pamatys, kad manęs nėra.

Niekas taip neprieštarauja mano būdui, kaip šis atsitikimas, ir aš jį čia iškeliu aikštėn, norėdamas parodyti, jog būna kažkokio kliedesio momentų, kai nedera apie žmogų spręsti iš jo poelgio. Tiesą sakant, čia buvo pavogti ne pinigai, o jų suvartojimas. Čia buvo ne tiek vagystė, kiek begėdystė.

Aš niekad nebaigčiau šių smulkmenų, jeigu norėčiau pasekti visus kelius, kuriais, besimokydamas amato, leidausi nuo heroizmo aukštybių iki nenaudėlio niekšybės. Tačiau, persiimdamas savo aplinkos ydomis, aš negalėjau visiškai perimti jos skonio. Man buvo nuobodžios draugų pramogos, o kai nepaprasta priespauda mane atgrėsė ir nuo darbo, man įkyrėjo viskas. Man vėl atsirado seniai jau dingęs polinkis skaityti. Beatodairiškas skaitymas, kenkdamas darbui, tapo nauju nusikaltimu ir man užtraukė naujas bausmes. Šis polinkis, draudimo suerzintas, virto aistra, o veikiai tikru šėlu. Knygų, net pačių įvairiausių, gaudavau iš Latribiu, garsiosios knygų nuomotojos. Geros ir blogos — visos tiko; aš nesirinkau: skaičiau visas vienodai godžiai. Skaičiau prie darbo,

skaičiau eidamas, pasiųstas kur nors su reikalais; skaičiau išvietėje, kur užsimiršęs praleisdavau ištisas valandas; galva man svaigo nuo skaitymo, — aš nieko kito neveikiau, kaip tik skaičiau. Šeimininkas manęs tykodavo, užklupęs mušdavo, atimdavo knygas. Kiek jų buvo suplėšyta, sudeginta, išmesta pro langą! Kiek buvo veikalų, iš kurių liko pas Latribiu tik pavieniai tomai! Kai nebeturėdavau kuo užmokėti, atiduodavau jai savo marškinius, kaklaraiščius, senus drabužius; tris sū, kuriuos gaudavau sekmadieniais, reguliariai nunešdavau jai.

Štai kada, pasakysite man, pravertė ir pinigai. Tiesa, bet tai atsitiko tada, kai skaitymas atėmė man bet kokį norą dirbti. Visiškai atsidavęs naujajai aistrai, aš nieko kito neveikiau, tik skaičiau; nustojau vogti. Štai dar viena būdinga mano ypatybė. Pačiame kokio nors pomėgio įkarštyje net mažmožis atitraukia mane, pakeičia mano įpročius, pririša mane, pagaliau įaistrina; ir tuomet aš viską užmirštu, galvoju tik apie tą naująjį man rūpimą daiktą. Širdis, būdavo, man plaka iš nekantrybės — taip maga kuo greičiau pasklaidyti naują knygą, gulinčią mano kišenėje; išsitraukiu ją, kai tik lieku vienas, ir man nė į galvą neateina raustis šeimininko kamarėlėje. Man sunku net įsivaizduoti, kad aš būčiau vogęs ir tuo atveju, jeigu man būtų gimę aistrų, net ir brangiau kainuojančių. Tokia jau mano natūra: gyvendamas tik dabartimi, aš nieku gyvu nebūčiau galėjęs savęs varginti dėl ateities. Latribiu teikė man kreditą; užstatai būdavo maži, ir kai knyga atsidurdavo mano kišenėje, aš nieko nebegalvodavau. Pinigai, kuriuos gaudavau įprastiniu keliu, irgi pereidavo į šios moteriškės rankas; o kai ji reikalaudavo primygtinai, aš visuomet galėdavau jai atiduoti savo mantą. Vagystė iš anksto — pernelyg didelis apdairumas, o vagystė skolai apmokėti netgi neatrodė pagunda.

Nuo plūdimo, mušimo, nuo skaitymo paslapčia ir be atrankos aš pasidariau tylus, niūrus; mano protas ėmė drumstis, ir

aš gyvenau kaip tikras vilkolakis. Tačiau jeigu aistra neapsaugojo manęs nuo banalių ir lėkštų knygų, tai laimė apsaugojo nuo knygų nešvarių ir nepadorių. Ne todėl, kad Latribiu – moteris visais atžvilgiais labai sukalbama – būtų drovėjusis jas man skolinti. Bet norėdama pakelti tų knygų vertę, ji tardavo jų pavadinimus tokia paslaptinga mina, kad aš lyg tyčia nuo jų atsisakydavau – tiek iš pasibjaurėjimo, tiek ir iš gėdos. Ir aplinkybės taip talkininkavo įgimtam mano drovumui, kad iki trisdešimt metų aš nė karto nepažvelgiau į jokią iš tų pavojingų knygų, kurios vienai puikiai aukštosios visuomenės damai atrodo tik tuo nepatogios, kad jas tegalima skaityti paslapčia.

Greičiau nei per metus pervariau visą skurdžią Latribiu krautuvėlę ir tada pajutau, koks siaubas, kai laisvalaikiais neturi ką veikti. Nuo išdykusio vaiko užgaidų mane atpratino tik pamėgimas skaityti ir netgi pati lektūra: nors ir dažnai bloga, be atrankos, ji vis dėlto žadino mano širdy jausmus, tauresnius už tuos, kuriuos jai įdiegė mano aplinka; bjaurėdamasis visu tuo, kas man prieinama, jaučiau, kad man per daug toli visa tai, kas mane vilioja, ir nemačiau nieko, kas galėtų patraukti mano širdį. Įsiaudrinę jausmai jau seniai prašėsi išliejami, bet apie tai aš neturėjau jokio supratimo. Natūralus jų patenkinimas man nė į galvą neatėjo, lyg būčiau neturėjęs lyties. Jau subrendęs, aš, būdamas geidulingas, kartais pagalvodavau apie savo beprotybes, bet kas toliau – nežinojau. Šiomis keistomis aplinkybėmis nerimastinga mano vaizduotė pasirinko kelią, kuris mane išgelbėjo nuo paties savęs ir numalšino begimstantį geidulingumą. Aš persikeldavau į situacijas, mane sudominusias knygose, prisimindamas, keisdamas, kombinuodamas, pritaikydamas sau pačiam skaitytus dalykus; aš pats virsdavau vienu iš veikėjų, regėdavau save situacijose, labiausiai atitinkančiose mano pomėgius, ir tuomet įsivaizduota būklė, kurioje aš pagaliau atsidurdavau, mane priversdavo užmiršti tikrovę, kuria aš buvau taip nepaten-

kintas. Meilė įsivaizduotam pasauliui ir sugebėjimas į jį persikelti galutinai mane atgrėsė nuo tikrosios aplinkos ir įdiegė man palinkimą į vienatvę, kuris nuo tada išliko man amžinai. Vėliau ne kartą iškils aikštėn keisti šio nusiteikimo rezultatai: iš pažiūros tokia mizantropiška ir niūri, toji nuotaika iš tikrųjų yra gimusi per daug karštoje, per daug mylinčioje, per daug jausmingoje širdyje, kuri, neturėdama būtybių, panašių į save, yra priversta maitintis fikcijomis. Kol kas užtenka nurodyti, iš kur atsirado tasai polinkis, kuris pakeitė visas mano aistras, jas tramdė su jų pačių pagalba ir visada slopino bet kokį mano norą veikti, nes per daug mane degino troškimai.

Taip sulaukiau šešiolikos metų, neramus, nepatenkintas viskuo ir savim. Nemėgau savo amato, neturėjau pramogų, derančių mano amžiui, tramdžiau savo miglotus troškimus, verkiau be priežasties, dūsavau nežinia ko ir meilingai puoselėjau savo chimeras, nes aplinkui nemačiau nieko, kas jas atstotų. Sekmadieniais po pamokslo draugai ateidavo kviesti manęs pasiausti su jais. Aš mielai būčiau pasislėpęs nuo jų, jeigu būčiau galėjęs; tačiau, įsitraukęs į jų žaidimus, aš būdavau pats karščiausias ir pralenkdavau visus kitus; sunku būdavo mane ir išjudinti, ir nuramdyti. Toks buvo mano būdas visada. Išvykose užmiestin aš visuomet eidavau visų priešakyje ir negalvodavau apie grįžimą, jeigu tik kiti apie tai negalvodavo už mane. Per tai aš dukart buvau įkliuvęs: miesto vartai užsidarė pirmiau, negu spėjau grįžti. Galima įsivaizduoti, kiek aš pylos gavau rytojaus dieną; o antrusyk man pažadėjo užkurti tokią pirtį, jeigu pavėluosiu ir trečią kartą, kad nusprendžiau daugiau neberizikuoti. Tas trečiasis kartas, kurio aš taip bijojau, vis dėlto atėjo. Mano budrumą apgavo vienas prakeiktas kapitonas, pavarde Minutolis, kuris, būdamas sargyboje, visada vartus uždarydavo pusvalandžiu anksčiau negu kiti. Grįždamas su dviem draugais, dar už pusės mylios nuo miesto girdžiu vakarinį trimitą; spartinu žingsnį; girdžiu būgnijant; leidžiuosi bėgti, kiek tik kojos neša; atbėgu be

dvasios, apsipylęs prakaitu; širdis man daužosi; iš tolo matau sargybinius; bėgu, šaukiu uždususiu balsu. Per vėlu! Už dvidešimt žingsnių nuo manęs pakilo pirmasis tiltas. Sudrebėjau, išvydęs ore siaubingus jo ragus — klaikų ir lemtingą ženklą neišvengiamo likimo, kurį šita akimirka atvėrė prieš mane.

Sielvarto parblokštas, griuvau ant pylimo, kandžiodamas žemę. Mano draugai, juokdamiesi iš savo nelaimės, tuojau nusprendė, kas daryti. Aš irgi nusprendžiau, bet mano sprendimas buvo kitoniškas. Čia pat vietoje aš prisiekiau niekuomet nebegrįžti pas šeimininką; ir kai kitą rytą, atidarius vartus, mano draugai grįžo į miestą, aš atsisveikinau su jais amžinai, prašydamas tiktai pranešti slapčia mano pusbroliui Bernarui apie mano pasiryžimą ir pasakyti jam, kurioje vietoje jis galėtų dar kartą pasimatyti su manim.

Nuo tada, kai stojau mokytis amato, aš gyvenau atskirai nuo Bernaro ir matydavausi su juo tiktai kada ne kada; kurį laiką dar susitikdavome sekmadieniais; bet nejučiomis mudu atitolome viens nuo kito ir matydavomės vis rečiau. Esu tikras, kad prie to daug prisidėjo jo motina. Jis — berniukas iš „aukštuomenės", o aš — menkas gizelis, vaikėzas iš Sen Žervė. Kad ir pusbroliai, mudu jau nebebuvome lygūs; dažni pasimatymai su manim kenkė jo vardui. Tačiau ryšys tarp mudviejų nevisiškai nutrūko; iš prigimties jis buvo geras vaikinas ir, nepaisydamas motinos pamokymų, kartais klausydavo savo širdies. Sužinojęs apie mano nusistatymą, jis atskubėjo ne perkalbėti manęs ar bėgti drauge su manim, o smulkiomis dovanėlėmis bent kiek palengvinti bėglio padėtį, nes vien savo ištekliais aš negalėjau toli nueiti. Tarp kitko, jis man padovanojo mažutę špagą, kuri man baisiai patiko; nešiausi ją iki pat Turino, kur buvau priverstas ją atsisegti ir kur, kaip sakoma, apverkiau ją kruvinom ašarom. Juo daugiau aš mąstau apie jo elgesį tuo lemtingu momentu, tuo labiau įsitikinu, kad jis vykdė savo motinos, o gal ir tėvo nurodymus, nes visiškai neįmanoma, kad, veikdamas savo iniciatyva, jis nebūtų dėjęs

jokių pastangų mane sulaikyti arba nebūtų susigundęs pats bėgti drauge su manim. Bet to nebuvo. Jis greičiau kurstė mano pasiryžimą bėgti, negu atkalbinėjo; paskui, pamatęs, kad aš galutinai apsisprendęs, atsisveikino su manim be ypatingų ašarų. Mudu niekados nerašėme vienas antram ir nesimatėme. O gaila: iš esmės jis buvo gero būdo; mudu buvome sukurti mylėti vienas kitą.

Prieš atsiduodant nelemtam savo likimui, tebūnie man leista pažvelgti į tą dalią, kuri, be abejo, būtų manęs laukusi, jeigu aš būčiau patekęs į rankas geresniam šeimininkui. Niekas taip netiko mano būdui ir negalėjo suteikti man didesnės laimės, kaip rami ir kukli gero amatininko padėtis, ypač tokio, kaip, pavyzdžiui, graveris Ženevoje. Šis darbas pakankamai pelningas, kad būtų galima be vargo gyventi, bet ne tiek, kad sukrautų turtus, būtų apribojęs mano potroškius iki dienų pabaigos ir, teikdamas man gražaus laisvalaikio kuklioms mano reikmėms patenkinti, būtų mane išlaikęs savo siauroje aplinkoje, neduodamas jokios progos iš jos išsiveržti. Apdovanotas lakia vaizduote, sugebančia svajonėmis papuošti bet kokį būvį ir tokia galinga, kad aš, taip sakant, lengvai nukylu iš vienos būsenos į kitą, — aš mažai būčiau rūpinęsis tuo, kokios būsenos esu iš tikrųjų. Manęs nevaržė jokie toliai, ir aš vienu akimirksniu galėjau įsikurti bet kurioj fantastinėj pily. Vien iš to aišku, kad labiausiai man būtų pritikusi kukliausia padėtis, susijusi su kuo mažiausiais nerimais ir rūpesčiais ir kuo daugiau paliekanti laisvės protui; o kaip sykis toksai ir buvo mano amatas, kurį mečiau. Savo religijos, savo tėvynės, savo šeimos ir draugų skreite būčiau praleidęs tykų ir ramų gyvenimą, derantį mano būdui, turėdamas sykiu ir darbą pagal savo skonį, ir draugiją, kuri man prie širdies. Būčiau buvęs geras krikščionis, geras pilietis, geras šeimos tėvas, geras amatininkas, visais atžvilgiais geras žmogus. Būčiau mėgęs savo amatą, gal net išgarsinęs jį ir, nugyvenęs paprastą, nepastebimą, bet taikų ir giedrą gyvenimą, ramiai būčiau nu-

miręs ant savo artimųjų rankų. Be abejo, mane greitai būtų užmiršę; betgi būtų ir gailėjęsi bent tol, kol būtų išblėsęs mano atminimas.

Vietoj to... kokį gi paveikslą aš nupiešiu? Ak! Neužbėkim mano gyvenimo nelaimėms už akių! Jau ir taip per daug privarginsiu skaitytojus šia liūdna tema.

ANTROJI KNYGA

1728

Kiek liūdna man atrodė valanda, kai siaubas pakuždėjo mintį pabėgti, tiek žavinga pasirodė toji, kai įvykdžiau savo sumanymą. Dar kūdikystėje palikti savo kraštą, savo tėvus, netekti paramos, išteklių; mesti amatą, vos perpus išmoktą, kai dar negalima iš jo pragyventi; žengti į baisų skurdą, nematant jokios galimybės iš jo išbristi; silpname ir nekaltame amžiuje pasmerkti save ydų ir nevilties pagundoms; leistis į kančias, į paklydimus, į žabangas, vergovę, mirtį; patekti į jungą, daug sunkesnį už tą, kurio negalėjau pakelti, — štai kam aš ryžausi, štai ateitis, į kurią privalėjau žvelgti. Kokia nepanaši ji buvo į tą, kurią vaizdavausi! Vienintelis mane užtvindęs jausmas buvo tas, kad pagaliau esu nepriklausomas. Pasijutęs laisvas ir pats sau ponas, aš tariausi galįs viską padaryti, viską pasiekti; rodės, bereikia tik man šokti pirmyn, ir aš pakilęs skraidysiu ore. Tvirtai žengiau į platųjį pasaulį; maniau, kad mano nuopelnai jį užpildys; kiekviename žingsnyje tikėjausi atrasiąs puotas, brangenybes, nuotykius, draugus, pasiruošusius man tarnauti, meilužes, trokštančias man įtikti; bereikia tik man pasirodyti, ir visas pasaulis manim susidomės; tiesa, ne visas: tuo atžvilgiu aš buvau linkęs nusileisti — tiek man nereikėjo. Man užteko mielos širdžiai draugijos, kitkas man nerūpėjo. Buvau tiek nuosaikus, kad

vaizdavausi glaudų, bet puikiai parinktą būrelį, kur, buvau tikras, viešpatausiu aš. Mano garbėtroška tenkinosi viena tik pilimi; senjoro ir jo damos favoritas, dukters numylėtinis, jos brolio draugas ir kaimynų globėjas — aš buvau patenkintas; daugiau man nieko nereikėjo.

Belaukdamas šios kuklios ateities, keletą dienų klajojau po miesto apylinkes, nakvodamas pas pažįstamus kaimiečius, kurie mane priimdavo nuoširdžiau, negu kad būtų priėmę miestiečiai. Jie mane priglobdavo, apnakvindavo, maitindavo vien iš gerumo, nelaikydami to jokiu nuopelnu. Nebuvo galima to vadinti išmalda: jie anaiptol nesistengė man rodyti savo pranašumo.

Keliaudamas ir klajodamas po pasaulį, priėjau Konfinjoną Savojoje, už dviejų ljė nuo Ženevos. Tenykštis klebonas vadinosi de Ponveras. Ši pavardė, garsi Šveicarijos respublikos istorijoje, didžiai mane nustebino. Man įdomu buvo pažiūrėti, kas per vieni tie Šaukšto bajorų palikuonys. Nuėjau pas poną de Ponverą; jis gražiai mane priėmė, kalbėjo su manim apie Ženevos ereziją, apie šventosios motinos Bažnyčios autoritetą ir davė man pietus. Aš mažai kuo begalėjau atsikirsti į argumentus, užsibaigusius tokiu būdu, ir nusprendžiau, kad klebonai, pas kuriuos tokie skanūs pietūs, šiaip ar taip, yra verti mūsų pastorių. Žinoma, aš buvau mokytesnis už poną de Ponverą, nors ir bajorą; bet buvau labai geras valgovas, tad negalėjau pasirodyti esąs ir toks pat geras teologas, o Franži vynas, kuris man didžiai patiko, taip pergalingai argumentavo klebono naudai, kad būčiau laikęs sau gėda užčiaupti burną tokiam vaišingam šeimininkui. Taigi aš nusileisdavau arba bent neprieštaraudavau atvirai. Matydamas mano išsisukinėjimus, kas nors būtų galėjęs palaikyti mane dviveidžiu. Bet tai būtų netiesa: aš tik buvau mandagus, tai aišku kaip diena. Pataikavimas arba, greičiau, nuolaidumas — ne visuomet yda; dažniau tai dorybė, ypač jaunimui. Kai žmogus elgiasi su mumis gerai, jis traukia mus savęsp; jam nusilei-

džiame ne tam, kad jį apgautume, o tam, kad nesuteiktume jam sielvarto, kad neatsimokėtume piktu už gera. Kokios naudos siekė ponas de Ponveras, priimdamas mane, vaišindamas ir stengdamasis mane įtikinti? Jokios, jis viską darė mano labui. Man taip sakė mano jauna širdis. Aš buvau kupinas dėkingumo ir pagarbos gerajam kunigui. Jaučiau savo pranašumą, bet nenorėjau nuoskauda atsimokėti jam už vaišingumą. Tokiame elgesy nebuvo jokios veidmainybės: aš anaiptol neketinau keisti religijos, ir viena tik mintis apie tai man kėlė siaubą, kuris ilgam turėjo mane atbaidyti nuo jos; aš tik nenorėjau užduoti širdies tiems, kurie mane glamonėjo šiuo tikslu; norėjau neprarasti jų prielankumo ir teikti jiems pergalės viltį, apsimesdamas ne toks ginkluotas, koks buvau iš tikrųjų. Šiuo atveju mano kaltė labai panėšėjo į koketiškumą tų dorų moterų, kurios, siekdamos savo tikslų, kartais sugeba, nieko neleisdamos ir nieko nepažadėdamos, sužadinti didesnes viltis, negu siekia jų ketinimai.

Protas, gailestis, tvarkos pamėgimas, aišku, reikalavo, kad jis, nepritardamas mano beprotybei, sulaikytų mane nuo gresiančios pražūties ir grąžintų į šeimą. Štai ką būtų padaręs ar stengęsis padaryti kiekvienas tikrai dorybingas žmogus. Bet ponas de Ponveras, nors ir geras žmogus, aišku, nebuvo dorybingas; būdamas labai dievotas, jis nežinojo didesnės dorybės, kaip garbinti šventuosius paveikslus ir kalbėti ražančių; tai buvo savotiškas misionierius, kuris negalėjo įsivaizduoti geresnio darbo tikėjimo labui, kaip rašymas paskvilių prieš Ženevos pastorius. Anaiptol negalvodamas siųsti mane pas tėvą, jis pasinaudojo mano troškimu būti kuo toliau nuo Ženevos ir pastatė mane į tokią padėtį, kad aš jau nebegalėčiau ten grįžti, jeigu net ir panorėčiau. Buvo juk galima lažintis, kad šiame kelyje aš turiu arba žūti nuo skurdo, arba virsti nenaudėliu. Bet tas jam visai nerūpėjo: jis svajojo išgelbėti vieną sielą iš erezijos ir ją sugrąžinti Bažnyčiai. Doras aš žmogus ar nevidonas — kas jam darbo, kad tik klausyčiau mišių! Beje,

nereikia manyti, kad šitaip galvoja tik katalikai: tokia galvosena yra būdinga visoms dogmatiškoms religijoms, kurioms svarbiausia ne gera daryti, o tikėti.

„Dievas jus šaukia, – tarė man de Ponveras, – eikite į Anesi; ten rasite gerą, gailestingą damą: naudodamasi karaliaus malonėmis, ji traukia kitų sielas iš klaidatikystės, kurią pati jau yra atmetusi." Jis kalbėjo apie naują atsivertėlę – ponią de Varan: jai Sardinijos karalius paskyrė du tūkstančius frankų pensijos, kurią ji, kunigų verčiama, iš tikro dalijosi su visokiais valkatom, prekiaujančiais savo tikėjimu. Aš jaučiausi baisiai pažemintas, kad turėsiu kreiptis į gerą, gailestingą damą, prašydamas paramos. Norėjau gauti visa, kas reikalinga, bet ne kaip išmaldą; davatkos vaizdas irgi ne itin mane viliojo. Tačiau, raginamas pono de Ponvero, skatinamas bado, sekiojančio man įkandin, o taipogi džiaugdamasis, kad taikosi maloni proga pakeliauti, turint aiškų tikslą, aš pasiryžtu, nors ir nelengvai, ir vykstu į Anesi. Galėjau be vargo ten nueiti per vieną dieną, bet neskubėjau ir sugaišau tris dienas. Kai tik kairėje ar dešinėje pamatydavau pilį, tučtuojau pasukdavau ten, ieškodamas nuotykių, kurie, mano įsitikinimu, manęs ten laukė. Nedrįsdavau įeiti ar pasibelsti, nes buvau labai bugštus, tik dainuodavau po langu, kuris atrodydavo gražiausias, ir, gerokai užkimęs, labai stebėdavausi, kad nematau nei damų, nei panelių, kurias būtų patraukęs mano balso grožis ar mano dainų žavingumas; juk aš mokėjau puikių dainų, kurių buvau išmokęs iš draugų, ir puikiai dainavau.

Pagaliau atvykstu ir pamatau ponią de Varan. Šis gyvenimo laikotarpis nulėmė mano charakterį; aš negaliu lengvai pro jį praeiti. Man ėjo šešiolikti metai. Nebuvau, kaip sakoma, gražus vaikinas ir nepasižymėjau aukštu ūgiu, bet buvau gerai sudėtas, turėjau dailią pėdą, grakščią koją, laisvą povyzą, išraiškingą veidą, smulkutę burną, juodus antakius ir juodus plaukus; mažos, giliai įdubusios akys blykčiojo ugnim,

liepsnojančia mano kraujyje. Gaila, viso to aš nežinojau, ir gyvenime man teko pagalvoti apie savo išvaizdą tik tada, kai buvo jau per vėlu ja naudotis. Drovumą, būdingą mano amžiui, dar labiau didino meilingos mano prigimties bugštumas: aš nuolat baiminausi, kad galiu nepatikti. Be to, nors buvau ganėtinai išsilavinęs, tačiau, niekad nesilankydamas aukštojoj draugijoj, neturėjau gerų manierų, o mano žinios, nė kiek jų neatstodamos, tik dar labiau mane glumino, duodamos pajusti auklėjimo stoką.

Taigi nuogąstaudamas, kad mano išvaizda anaiptol nėra man palanki, nusprendžiau iškelti savo gerąsias savybes kitaip ir surašiau dailų oratoriško stiliaus laišką, kur, maišydamas knygines frazes su gizelio posakiais, išliejau visą savo gražbylystę, manydamas tuo įsigyti ponios de Varan palankumą. Įdėjau pono de Ponvero laišką į savąjį ir nuvykau į tą baisiąją audienciją. Ponios de Varan neradau namie; man pasakė, kad ji tik ką išėjusi į bažnyčią. Buvo Verbų sekmadienis, 1728 metai. Bėgu jai pridurmu, pamatau, prisiveju, užkalbinu... Argi užmirščiau šią vietą! Kiek kartų paskui laisčiau ją ašaromis ir karštai bučiavau! Kodėl aš negaliu aptverti šios laimingos vietos auksine baliustrada! Kodėl negaliu paveikti, kad šią vietą garbintų visas pasaulis! Kiekvienas, kas moka gerbti žmonių išgelbėjimo paminklus, turėtų čion artintis ne kitaip kaip klupsčiomis.

Tai buvo takas už namo, tarp upelio, skiriančio jį nuo sodo dešinėje, ir mūrinės tvoros, juosiančios kiemą kairėje; tasai takas pro slaptas dureles vedė į pranciškonų bažnyčią. Jau beverdama šias dureles, ponia de Varan atsigręžta į mano balsą. Ką aš patyriau, ją išvydęs! Vaizdavausi seną, paniurusią davatką: geroji ponia, apie kurią man kalbėjo de Ponveras, mano supratimu, negalėjo būti kitokia. Ir ką gi! Matau maloningą veidą, gražias, meilumo sklidinas žydras akis, baltutėlę odą, žavingos krūtinės kontūrus. Visa tai pastebėjau, metęs tik vieną žvilgsnį, ir iš karto tapau prozelitu, būdamas

tikras, kad religija, tokių misionierių skelbiama, veda tik į rojų. Šypsodamasi ima ji paketėlį, kurį paduodu jai drebančia ranka, atplėšia jį, pažvelgia į de Ponvero laišką, grįžta prie manojo, perskaito jį iki galo ir nori dar kartą paskaityti, bet liokajus primena, kad metas eiti į bažnyčią. „Ak, vaikeli mano, — tarė ji balsu, nuo kurio aš suvirpėjau, — jūs toks jaunas ir jau klajojate po pasaulį; iš tiesų, gaila. — Paskui, nelaukdama mano atsakymo, pridūrė: — Eikit pas mane ir laukit; pasakykite, kad jums duotų pusryčių; po mišių aš pareisiu ir pasikalbėsiu su jumis."

Luiza Eleonora de Varan buvo kilusi iš senos bajoriškos de la Tur de Pilių giminės, iš Vevė miesto Vo kantone. Labai jauna ji ištekėjo už pono de Varan de Lua, pono de Vijardeno iš Lozanos vyresniojo sūnaus. Ši santuoka buvo ne itin vykusi, juodu neturėjo vaikų, ir ponia de Varan, kažkokios šeimyninės nesantarvės paveikta nusprendė palikti vyrą ir tam pasinaudojo karaliaus Viktoro Amedėjaus apsilankymu Eviane; palikusi šeimą ir tėvynę, ji persikėlė per ežerą ir puolė tam valdovui po kojų; šį lengvapėdiškumą, gan panašų į manąjį, vėliau jai irgi teko apraudoti. Karalius, mėgęs dėtis uoliu kataliku, priėmė ją į savo globą, paskyrė jai tūkstantį penkis šimtus Pjemonto livrų pensijos, kas buvo daugoka tokiam taupiam monarchui, ir, matydamas, kad dėl tokio palankumo imta jį laikyti įsimylėjusiu, išsiuntė ponią de Varan, savo gvardiečių lydimą, į Anesi, kur ji, Ženevos vyskupo Mišelio Gabrielio de Bernė prirengta, atsižadėjo pirmykščio savo tikėjimo vizitiečių vienuolyne.

Ponia de Varan jau buvo išgyvenusi Anesi šešerius metus, kai aš pirmusyk ją pamačiau; tuomet ji turėjo dvidešimt aštuonerius, nes yra gimusi drauge su šiuo amžiumi. Ji buvo apdovanota tuo grožiu, kuris ilgai išlieka, nes glūdi daugiau išraiškoje negu bruožuose, ir šis grožis dar tebebuvo pačiame žydėjime. Atrodė ji maloni ir švelni, žvilgsnis labai meilus, šypsena angeliška, burna tokio pat dydžio kaip manoji, plau-

kai pelenų spalvos, nuostabiai gražūs ir šukuojami atsainiai, kas jai teikė ypatingo žavesio. Augumo buvo nedidukė, netgi žemoka ir truputį kresna, bet ne bjauriai; sunku buvo rasti gražesnę galvą, gražesnę krūtinę, gražesnius pečius ir gražesnes rankas.

Jos auklėjimas buvo labai sujauktas; panašiai kaip aš, ji neteko motinos, vos tik užgimusi; mokėsi abejingai, kada kas pasitaikė; šio to pramoko iš guvernantės, šio to iš tėvo, šio to iš mokytojų ir labai daug ko iš meilužių, ypač iš vieno jų, pono de Tavelio, kuris, turėdamas gerą skonį ir žinių, jais papuošė ir savo mylimąją. Bet tokios skirtingos žinios kirtosi tarpusavy, o ji nemokėjo jų tvarkyti ir negalėjo išugdyti iš prigimties lakaus savo proto. Pavyzdžiui, turėdama šiokių tokių žinių iš filosofijos ir fizikos, ji vis dėlto pamėgo, kaip ir jos tėvas, praktinę mediciną ir alchemiją: gamino eliksyrus, tinktūras, balzamus, mineralinius miltelius ir tarėsi žinanti paslaptis. Šarlatanai, naudodamiesi jos silpnumu, užvaldė ją, paėmė į savo rankas, sužlugdė, ištirpdė krosnyse ir nuoviruose jos protą, jos talentus, jos žavesį, kurie būtų galėję džiuginti prašmatniausią draugiją.

Niekingi sukčiai pasinaudojo nevykusiu jos išsilavinimu ir aptemdė jos proto šviesą, bet puiki jos širdis atlaikė bandymą ir išliko tokia kaip buvusi: jos meilingas ir romus būdas, jos gailestingumas, neišsenkamas gerumas, linksmas, atviras, nuoširdus veidas niekad nepasikeitė; ir netgi artėjant senatvei, skurde, ligose, įvairiose negandose, giedra ir tauri jos siela iki gyvenimo galo išlaikė visą gražiausių dienų linksmumą.

Jos paklaidos kilo iš begalinio jos veiklumo, nuolat ieškančio sau naujos dirvos. Ne moteriškos intrigos jai rūpėjo, ji troško veikti, kurti, tvarkyti. Ji buvo gimusi dideliems darbams. Jos vietoje ponia de Longvil tik būtų sukėlusi maišatį, o ji ponios de Longvil vietoje būtų valdžiusi valstybę. Jos talentai ėjo perniek, ir tai, kas kitomis aplinkybėmis būtų suteikę jai šlovę, — jos padėtyje atvedė ją į pražūtį. Imdamasi

kokio dalyko, ji mėgo kurti plačius planus ir viską dārė su dideliu užmoju. Todėl, vartodama lėšas, atitinkančias veikiau jos sumanymus negu išgales, ji įklimpdavo dėl kitų kaltės; o kai jos projektas likdavo neįgyvendintas, ji sužlugdavo ten, kur kiti beveik nieko nebūtų praradę. Ši aistra veikti, užtraukusi jai tiek nelaimių, buvo didžiai naudinga bent vienu atžvilgiu — sukliudė jai amžinai užsisklęsti vienuolyno celėje, nors iš pradžių ji ir gundėsi tuo. Monotoniškas ir paprastas vienuolių gyvenimas, jų smulkmeniški plepalai parlatoriume negalėjo suvilioti tokio veiklaus proto, kasdien kuriančio vis naujus planus ir reikalaujančio laisvės savo sumanymams įgyvendinti. Gerasis vyskupas de Bernė, kad ir nepasižymėjęs Pranciškaus Saleziečio protu, daug kuo buvo panašus į jį, ir ponia de Varan, kurią jis vadino savo dukteria ir kuri daug kuo panėšėjo į ponią de Šantal, lygiai taip jau galėjo užsisklęsti nuo pasaulio, jeigu įgimtieji polinkiai nebūtų jos atgynę nuo vienuolijos dykinėjimo. Ne dėl uolumo stokos ši miela moteris neatsidavė smulkmeniškoms dievmeldystės pareigoms, kas, atrodytų, taip derėjo neofitei, aukšto dvasininko vadovaujamai. Kad ir kokios priežastys ją paskatino pakeisti religiją, ji nuoširdžiai išpažino savo naująjį tikėjimą. Ji galėjo atgailauti dėl padarytos klaidos, bet neturėjo noro ją atitaisyti. Ji ne tik mirė kaip gera katalikė — visą gyvenimą ji tokia buvo iš grynos širdies, ir aš, būdamas įsitikinęs, jog įžvelgiau į pačią jos sielos gilumą, drįstu tvirtinti, kad vien tik iš bjaurėjimosi šventeivomis ji nerodė savo dievobaimingumo viešai: jos pamaldumas buvo per daug nuodugnus, ir jai nebuvo reikalo jį demonstruoti. Bet čia ne vieta plačiau kalbėti apie jos principus; aš dar turėsiu progų juos prisiminti.

Tegul tie, kas neigia sielų simpatiją, paaiškina, jei gali, kokiu būdu iš pirmo susitikimo, iš pirmo žodžio, iš pirmo žvilgsnio ponia de Varan įkvėpė man ne tik karščiausią prieraišumą, bet ir visišką pasitikėjimą, kurio niekada neapvylė. Tarkime, kad mano jausmas iš tikro buvo meilė, — tuo bent

jau suabejos kiekvienas, kas paseks mūsų santykių istoriją, — bet kodėl šią aistrą nuo pat jos atsiradimo gaubė tokie jausmai, kuriuos užvis mažiausiai ji gali sukelti: širdies ramybė, rimtis, giedra, saugumo ir tvirtumo jausmas? Kodėl, pirmusyk sutikęs grakščią, žavingą, stulbinančio grožio moterį, damą, nepalyginamai pranašesnę už mane, tokią, prie kokios dar niekuomet iki tolei nebuvau net prisiartinęs; kodėl, sakau, priėjęs prie moters, nuo kurios dėmesio didžia dalimi priklausė mano likimas, aš iššyk pasijutau taip laisvai, taip patogiai, lyg būčiau visiškai tikras, kad jai patiksiu? Kur dingo vienu akimirksniu mano sumišimas, nedrąsa, varžatis? Buvau iš prigimties drovus, greitai sutrikdavau: tad kokiu būdu aš, niekuomet nematęs aukštuomenės, iš pat pirmos dienos, iš pat pirmos akimirkos įgijau tas nuoširdžias manieras, tą švelnią kalbą, tą draugišką toną, kurie man išliko ir po dešimties metų, kai didžiausio intymumo dėka pasidarė iš tiesų natūralūs? Ar gali būti meilė — nesakau be geismų: jų aš turėjau, — tačiau be nerimo, be pavydo? Ar mes nesistengiame bent sužinoti iš savo meilės objekto, ar jis myli mus? Bet man nė karto per visą gyvenimą neatėjo į galvą užduoti jai tokį klausimą, — tai būtų vis tiek, lyg aš save patį paklausčiau, ar myliu save, — o ir ji niekuomet nesidomėjo, kaip aš žiūriu į ją. Be abejo, mano jausmai šiai žavingai moteriai buvo kiek neįprasti, ir vėliau skaitytojai juose aptiks tokių keistybių, kokių ir nelaukia.

Kilo klausimas, ką su manim daryti; norėdama laisviau pasišnekėti apie tai, ji ir pasiliko mane pietų. Mano gyvenime tai buvo pirmutiniai pietūs, kai aš neturėjau apetito, ir netgi kambarinė, patarnaujanti prie stalo, pasakė pirmusyk matanti mano amžiaus ir mano padermės keliauninką tokį nevalgų. Ši pastaba, nepakenkusi man jos ponios akyse, gal buvo tyčiomis taikoma pietaujančiam su mumis storuliui žmogėnui, nes jis vienas surijo pietus, kurių būtų pakakę šešetui. Aš taip buvau susižavėjęs, kad negalėjau valgyti. Mano širdis gavo nau-

jo peno: tai buvo niekada nepatirtas jausmas, apėmęs visą mano būtybę; aš nebesugebėjau galvoti apie ką nors kita.

Ponia de Varan norėjo sužinoti visas paprastos mano istorijos išgales; bepasakodamas atgavau visą įkarštį, kurį buvau praradęs pas savo meistrą. Juo labiau aš lenkiau savo pusėn šią taurią sielą, juo labiau ji graudenosi dėl gresiančios man dalios. Švelni jos užuojauta matėsi ir veido išraiškoje, ir žvilgsnyje, ir gestuose. Ji nedrįso įkalbinėti mane grįžti Ženevon: jos padėtyje tai būtų buvęs nusikaltimas katalikybei, o ji gerai žinojo, kaip ją seka ir kaip sveria kiekvieną jos žodį. Bet ji kalbėjo tokiu graudingu tonu apie mano tėvo sielvartą, jog nebuvo galima abejoti, kad ji būtų patenkinta, jeigu aš grįžčiau jo paguosti. Ji nė pati nenumanė, jog kalba prieš save pačią: kaip esu, regis, minėjęs, aš buvau jau apsisprendęs, o kuo iškalbingesnė, įtikinamesnė darėsi jos šneka, kuo labiau ji smelkėsi man į širdį, tuo mažiau aš galėjau ryžtis ją palikti. Jaučiau, kad grįžti į Ženevą — tai pastatyti tarp jos ir savęs beveik neįveikiamą pertvarą, nebent tik vėl pakartočiau sykį jau žengtą žingsnį. Vadinasi, geriau iš viso nesitraukti. Ir aš nesitraukiau. Ponia de Varan, matydama, kad jos pastangos bergždžios, nebesispyrė, kad nesukompromituotų pati savęs, ir tarė man, žvelgdama su užuojauta: „Vargšeli, tu privalai eiti ten, kur tave šaukia Viešpats; bet kai užaugsi, tu prisiminsi mane". Manau, ji nė pati negalvojo, kaip žiauriai išsipildys šita jos pranašystė.

Svarbiausia kliūtis dar stovėjo prieš akis: kaip pragyventi tokiam jaunam svetimame krašte? Vargu ar įpusėjęs mokslus pas graverį, savo amatą išmaniau toli gražu nepakankamai. O jeigu net ir būčiau jį mokėjęs, tai nebūčiau galėjęs iš jo pragyventi Savojoje: toji šalis buvo per daug varginga, kad čia galėtų klestėti menai. Žmogėnas, kurs valgė už mus abu, pajutęs reikalą pailsinti savo žiaunas, pakišo mums pasiūlymą, einantį, anot jo, iš dangaus, nors, sprendžiant pagal padarinius, jis veikiau ėjo iš priešingos pusės; tas pasiūlymas buvo

štai koks: aš turįs vykti į Turiną ir kurį laiką pagyventi katechumenams įsteigtoje prieglaudoje; ten aš naudosiuos, pasak jo, žemiškomis ir dvasinėmis gėrybėmis tol, kol būsiu priimtas į bažnyčios skreitą, o paskui, gailestingų širdžių padedamas, susirasiu tinkamą vietą. „Dėl kelionės išlaidų, — varė toliau žmogėnas, — tai parems iš mielaširdystės jo ekscelencija monsinjoras vyskupas, jeigu ponia pasiūlysite jam šitą šventą darbą, o ponia baronienė, kuri tokia gailestinga, — pridūrė jis, pasilenkdamas prie lėkštės, — irgi tikriausiai prisidės."

Visa ta labdarybė man atrodė labai kokti; širdį man suspaudė, aš nepratariau nė žodžio; ponia de Varan, nepriėmusi šio projekto taip karštai, kaip jis buvo pasiūlytas, teikėsi tik pasakyti, kad kiekvienas turįs prisidėti prie gero darbo pagal savo išgales ir kad ji pakalbėsianti su monsinjoru. Bet tasai velnio išpera, bijodamas, kad ji nepakalbėtų kitoniškai, ir siekdamas savų tikslų, nubėgo perspėti kunigų; jis taip apsukriai nuteikė geruosius ganytojus, kad kai ponia de Varan, nuogąstaudama dėl manęs, panoro pakalbėti apie šią kelionę su vyskupu, pasirodė, kad viskas jau sutarta, ir tasai čia pat įteikė jai nedidelę sumą, skirtą mano kelionės išlaidoms. Ji nedrįso spirtis, kad aš pasilikčiau: man jau nebetoli buvo tas amžius, kada jos metų moteriai nepadoru laikyti prie savęs jauną vyriškį.

Taigi mano kelionę parengė asmenys, kurie manim rūpinosi, ir man beliko tik paklusti; aš ir sutikau, netgi neparodydamas didelio nepasitenkinimo. Nors Turinas buvo toliau nei Ženeva, aš maniau, kad jis, kaip sostinė, turi su Anesi glaudesnius ryšius negu Ženeva — kitos valstybės ir kitos religijos miestas; be to, vykdamas ten iš paklusnumo poniai de Varan, lyg ir jaučiausi vis dar jos vadovaujamas, o tai buvo daugiau, nei gyventi jos kaimynystėje. Pagaliau didelės kelionės perspektyva puikiai atitiko mano klajojimo maniją, kuri jau tuomet buvo pradėjusi reikštis. Man taip magėjo per-

kopti kalnus tokioje jaunystėje ir iškilti virš savo draugų per visą Alpių aukštybę. Matyti naują šalį — pagunda, kuriai ženevietis neatsispirs. Taigi daviau sutikimą. Mano žmogėnas po dviejų dienų turėjo iškeliauti su savo pačia. Mane patikėjo ir pavedė juodviem. Perdavė jiems mano piniginę, pripildytą ponios de Varan, kuri dar nuo savęs slapčia man davė truputį pinigų, prie jų pridurdama aibę pamokymų, ir didįjį trečiadienį mes iškeliavome.

Rytojaus dieną po to, kai išėjau iš Anesi, ten atvyko mano tėvas, sekęs man įkandin su savo draugu Rivaliu, tokiu pat laikrodininku kaip ir jis, žmogum protingu ir net sąmojingu, gebėjusiu kurti eilėraščius geriau už Lamotą ir kalbėjusiu beveik taip pat gražiai kaip jis; tai buvo tyriausios sąžinės žmogus, tačiau jo literatūrinis talentas liko neišnaudotas, ir vienintelis jo vaisius tebuvo tas, kad vienas jo sūnus tapo aktorium.

Abu jie pasimatė su ponia de Varan ir pasitenkino tuo, kad apverkė drauge su ja mano dalią, užuot sekę įpėdin ir pasiviję mane; tai jiems būtų buvę nesunku, nes juodu jojo raiti, o aš ėjau pėsčias. Tas pat atsitiko ir mano dėdei Bernarui. Jis atvyko į Konfinjoną ir iš čia, sužinojęs, kad aš esu jau Anesi, grįžo į Ženevą. Rodės, mano artimieji susitarė su mano žvaigžde ir paliko mane likimo valiai. Per tokį pat nerūpestingumą dingo mano brolis — prasmego taip, kad niekas niekuomet nesužinojo, kas jį ištiko.

Mano tėvas buvo ne tik padorus žmogus, bet ir neapsakomai sąžiningas, apdovanotas stipria dvasia, galinčia išugdyti didžias dorybes; be to, jis buvo puikus tėvas, ypačiai man. Jis karštai mane mylėjo, bet mėgo taipogi malonumus, ir po to, kai aš apsigyvenau toli nuo jo, kiti pomėgiai šiek tiek atvėsino jo tėvišką jausmą. Nione jis vėl vedė, jo pati buvo jau nebe tokio amžiaus, kad galėtų duoti man brolių, bet ji turėjo giminaičių; susikūrė nauja šeima, nauja aplinka, nauja gyvenimo tvarka, kuri blėsino prisiminimus apie mane. Tėvas se-

no ir neturėjo jokių išteklių savo senatvės dienoms. Man su broliu po motinos liko šioks toks turtas, kurio pajamos ėjo tėvui, kol mudu gyvenome svetur. Ši mintis nekilo jam tiesiai ir nekliudė vykdyti savo priedermių, bet ji veikė slaptai, jam pačiam to nejuntant, ir kartais tramdė jo uolumą; jeigu ne tai, jis būtų parodęs daugiau ryžtingumo. Štai kodėl, manau, atjojęs į Anesi mano pėdomis, tėvas nesileido paskui mane į Šamberi, nors širdies gilumoje ir buvo tikras, kad mane ten užklups. Štai kodėl, kai aš po pabėgimo kartkartėm jį aplankydavau, jis nešykšėjo man tėviškų glamonių, bet vėlgi nedėjo didelių pastangų, kad pasilikčiau.

Tėvo švelnumas ir dorybės man buvo gerai žinomi, ir toks jo elgesys mane vertė pamąstyti apie save patį, o tai padėjo man išlaikyti širdies tyrumą. Iš to išvedžiau didžią moralinę taisyklę — galbūt vienintelę, kurią galima pritaikyti praktikoje: vengti tokių situacijų, kurios mūsų pareigas priešpastato mūsų interesams ir mus verčia matyti savo laimę svetimoje nelaimėje, nes tokiose situacijose, kad ir kažin kaip mylėtum dorybę, anksčiau ar vėliau nusilpsti, pats to nejusdamas, ir imi elgtis neteisingai ir blogai, nors sielos gilumoje lieki teisingas ir geras.

Ši taisyklė tvirtai įsirėžusi mano širdyje, ir jos aš laikausi — nors kiek ir pavėluotai — visoje savo elgsenoje; dėl šitos priežasties žmonėms, ypač savo pažįstamiems, aš atrodau didžiausias keistuolis ir paikšas. Mane kaltino, kad aš trokštąs būti originalus ir elgtis kitoniškai negu visi. O iš tikrųjų aš visai negalvojau nei elgtis taip kaip visi, nei kitoniškai. Aš nuoširdžiai troškau elgtis gerai. Aš kaip įmanydamas stengiausi vengti tokių situacijų, kuriose mano interesai prieštarautų kito asmens interesams, žadindami man slaptą, nors ir nevalingą troškimą daryti bloga šiam žmogui.

Prieš dvejus metus milordas maršalas norėjo mane įtraukti į savo testamentą. Aš iš visų jėgų tam priešinausi. Aiškinau jam, kad nieku gyvu nenorėčiau būti paminėtas bet kieno, o

tuo labiau jo testamente. Jis davėsi perkalbamas; dabar jis nori paskirti man pensiją iki gyvos galvos, ir aš tam nesipriešinu. Kas nors pasakys, kad man tik nauda iš tokios permainos, — galimas daiktas. Bet, mano geradari ir tėve, jeigu aš turėsiu nelaimę pergyventi jus, tai žinosiu, kad, netekęs jūsų, aš visko netekau ir nieko nelaimėjau.

Štai, mano manymu, gera filosofija: ji vienintelė tikrai dera žmogaus širdžiai. Kasdien aš vis labiau ir labiau įsisąmoninu, kad ji gerai pagrįsta; visuose paskutiniuose savo raštuose aš ją gvildenau įvairiais atžvilgiais, bet lengvapėdiška publika jos tenai nepastebėjo. Jeigu dar pagyvensiu tiek, kad, užbaigęs šitą veikalą, galėsiu imtis kito, tikiuosi „Emilio" tęsinyje duoti šiai taisyklei tokį puikų ir įtikinamą pavyzdį, kad mano skaitytojas bus priverstas atkreipti į ją dėmesį. Bet gana jau tų samprotavimų keliauninkui: metas leistis toliau.

Kelionė man buvo malonesnė, negu tikėjausi, ir mano ėdrusis žmogėnas pasirodė besąs ne toks jau netašytas stuobrys, kaip galėjai spręsti iš jo povyzos. Buvo jis vidutinio amžiaus, juodais žilstančiais plaukais, supintais į kasą, grenadieriškos išvaizdos, skardžiabalsis ir gana linksmas; žengė sparčiai, valgė dar sparčiau; vertėsi jis įvairiausiais amatais, todėl kad nė vieno dorai nemokėjo. Rodos, jis pasiūlė įrengti Anesi kažkokį fabriką. Ponia de Varan nedelsdama prisidėjo prie šio projekto, ir štai dabar, norėdamas išgauti ministro pritarimą, jis keliavo svetima sąskaita į Turiną. Šis žmogus, visą laiką sukiodamasis tarp kunigų ir dėdamasis pasiruošęs jiems patarnauti, mitriai sugebėjo regzti intrigas; jis perėmė iš jų ypatingą bažnytinį žargoną ir tolydžio juo naudojosi, vaizduodamasis didžiu pamokslininku. Jis netgi mokėjo lotynišką citatą iš Biblijos, ir atrodė, lyg mokėtų jų tūkstantį, nes kartodavo ją tūkstantį kartų dienoje. Jam retai kada trūkdavo pinigų, kai jis žinodavo jų esant kito kapšyje; betgi jis buvo greičiau gudruolis negu sukčius, ir, bylodamas lėkštus savo pamokymus verbuoto-

jo tonu, panėšėjo į atsiskyrėlį Petrą, kuris su kardu prie šalies skelbia kryžiaus karą.

Jo žmona, ponia Sabran, buvo gan gera moteriškė, ramesnė dieną negu nakčia. Kadangi aš visada miegodavau su jais viename kambaryje, tai jos audringa nemiga dažnai mane prižadindavo ir būtų žadinusi dar dažniau, jeigu būčiau supratęs jos priežastį. Bet man tai nė nesisapnavo: šiuo atžvilgiu aš buvau toks žioplas, kad pačiai gamtai teko pasirūpinti mano apšvietimu.

Aš smagiai žingsniavau su savo dievobaimingu vadovu ir jo žvalia drauguže. Nė vienas įvykis nesudrumstė mano kelionės; ir kūnu, ir siela jaučiausi toks laimingas, kaip dar niekados iki tol. Jaunas, stiprus, sveikatingas, kupinas ramybės, pasitikėjimo savim ir kitais, aš buvau įžengęs į tą trumpą, bet brangų gyvenimo tarpsnį, kada veržli jo pilnatvė, visų mūsų jutimų padedama, praplečia, taip sakant, mūsų būtybę ir visą gamtą papuošia mūsų egzistavimo žavesiu. Saldus mano nerimas turėjo objektą, kurs teikė jam prasmę ir rodė kryptį vaizduotei. Aš žiūrėjau į save kaip į ponios de Varan kūrinį, kaip į jos mokinį, draugą, kone meilužį. Jos maloni kalba, jos mielos glamonės, nuoširdus susidomėjimas manim, kerintys jos žvilgsniai, kurie man atrodė pilni meilės, nes žadino meilę manyje, — tas viskas teikė peno mano mintims kelionėje ir gimdė žavingas svajones. Jokia baimė, jokia abejonė dėl ateities nedrumstė šių svajų. Kas išsiuntė mane į Turiną, galvojau aš, tas drauge įsipareigojo ir duoti man lėšų pragyvenimui, padoriai mane įtaisyti tenai. Man nebereikės rūpintis savimi — kiti prisiėmė šį rūpestį. Taigi aš keliavau lengva širdimi, nusimetęs šią naštą; jauni troškimai, masinančios viltys, puikūs planai plūste plūdo į mane. Visa, ką tik regėjo akys, rodos, man pranašavo artimą laimę. Kiekvienuos namuos man vaidenosi kaimiška puota, pievose — linksmi žaidimai; paupiais, paežerėmis — maudyklės, vaikštynės, žūklė; ant medžių — skanūs vaisiai; jų pavėsyje — aistringi pasimaty-

mai; kalnuose — ąsočiai pieno ir grietinės; žavingas dykinėjimas, ramybė, paprastumas, malonumas eiti nežinia kur. Žodžiu, visa, į ką tik mesdavau akį, žavėjo, džiugino širdį. Vaizdų didingumas, įvairumas, tikras jų grožis buvo verti šio entuziazmo; net garbėtroška čia rado sau vietos: tokiam jaunam keliauti Italijon, matyti tiek kraštų, perkopti Alpes Hanibalo pėdomis — tai juk šlovė, neprieinama, kaip man atrodė, tokiam amžiui. Pridėkit prie to visko dažnus ir patogius sustojimus, didelį apetitą ir galimybę jį patenkinti; teisybę sakant, man tai buvo nesunku, nes mano pietūs, palyginti su pono Sabrano pietumis, atrodė labai kuklūs.

Nepamenu, kad savo gyvenime būčiau kada toks laisvas nuo bet kokių rūpesčių ir sielvartų, kaip tos septynios ar aštuonios dienos, sugaištos šioje kelionėje, juo labiau kad ponia Sabran, į kurią mums reikėjo lygiuotis, žengė lėtai, ir visa kelionė mums tebuvo ilgas pasivaikščiojimas. Šio žygio prisiminimai paliko mano širdyje karščiausią meilę viskam, kas su juo susiję, ypač kalnams ir pačioms kelionėms pėsčiomis. Aš keliavau pėsčias tik savo gražiausiomis dienomis ir visada su malonumu. Veikiai pareigos, reikalai, didesnis ar mažesnis bagažas mane privertė dėtis ponu ir samdytis karietą; širdį graužiantys rūpesčiai, pluša, nerimasčiai atsisėsdavo jon greta manęs, ir nuo tada, užuot jautęs patį kelionės malonumą kaip anksčiau, aš jausdavau vien tik norą kuo greičiau atvykti į vietą. Aš ilgai ieškojau Paryžiuje dviejų draugų, kurie, kaip ir aš, būtų linkę paaukoti kiekvienas po penkiasdešimt luidorų iš savo piniginės ir po vienerius metus iš savo gyvenimo ir sykiu su manim apkeliauti pėsčiomis Italiją, lydimi tarno, kuris atstotų karietą ir neštų mūsų miegamuosius maišus. Daugelis šį projektą, rodos, sutiko entuziastiškai, bet širdies gilumoje laikė jį pasakų pilimi, anaiptol nesistengdami šį sumanymą įgyvendinti. Pamenu, aistringai kalbėdamasis apie šį projektą su Didro ir Grimu, pagaliau aš jiems įkvėpiau ryžto. Maniau, kad šį kartą tikslas pasiektas; bet viskas užsi-

baigė tik nutarimu apsiriboti kelione popieriuje, ir Grimas, nerasdamas įdomesnės pramogos, užsiundė Didro visaip iškoneveikti Dievą, o mane vietoj jo pastūmėjo į inkvizicijos glėbį.

Mano apgailestavimą, kad taip greit atvykom į Turiną, slopino džiaugsmas, kad pamatysiu didelį miestą, ir viltis netrukus čia užimti deramą vietą, nes garbėtroškos tvaikas jau ėmė sukti man galvą; dabar aš tariausi iškilęs nepalyginti aukščiau už gizelį, tik nenumačiau, kad veikiai nusmuksiu daug žemiau.

Prieš pasakodamas toliau, turiu atsiprašyti ir pasiteisinti skaitytojui, kad įsileidau į smulkmenas, nes leisiuosi į jas ir toliau, nors skaitytojui jos visai neįdomios. Norėdamas įvykdyti savo sumanymą — viešai parodyti visą save, aš turiu stengtis, kad nė vienas su manimi susijęs mažmožis neliktų skaitytojui neaiškus ar nuslėptas. Reikia, kad aš nuolatos būčiau jam prieš akis, kad jis sektų visus mano širdies paklydimus, prasismelktų į visus mano gyvenimo užkampius; kad nė valandėlei nepamestų manęs iš akių, nes bijau, kad, radęs mano pasakojime bent mažiausią nutylėjimą, mažiausią spragą ir pagalvojęs: „O ką gi jis veikė šiuo metu?" — neimtų manęs kaltinti, jog aš ne viską prisipažįstąs. Piktiems liežuviams aš pakankamai duodu peno savo pasakojimais, tad nenoriu jo duoti dar ir nutylėjimais.

Kuklūs mano ištekliai pasibaigė; aš prasitariau apie tai, ir mano vadovai nepraleido progos tuo atvirumu pasinaudoti. Ponia Sabran sugebėjo iš manęs išvilioti viską, netgi trumputį sidabruotą kaspiną, kurį man buvo padovanojusi ponia de Varan mažai špagai prisirišti ir kurio aš gailėjausi užvis labiau, o ir pati špaga būtų likusi jų rankose, jeigu nebūčiau atkakliai spyręsis. Kelionėje jie sąžiningai mane maitino, bet užtat nieko man nepaliko. Į Turiną atvykau be drabužių, be pinigų, be baltinių ir gavau ieškoti man skirtosios laimės, pasikliaudamas vien savo paties gabumais.

Aš turėjau laiškų, nunešiau juos, ir tučtuojau mane nuvedė į katechumenų prieglaudą, kad ten pažinčiau tą religiją, už kurią man teikė išlaikymą. Įeidamas pamačiau storas duris su geležinėm štangom, ir vos tik įžengiau, bemat jos užsišovė dviem sklendėm. Tokia pradžia man pasirodė veikiau įspūdinga, nei maloni, bet nespėjau aš to apmąstyti, kai mane įvedė į gan didelį kambarį. Vietoj baldų čia išvydau gilumoje tik medinį altorių su dideliu krucifiksu viršum jo, o aplinkui — keturias ar penkias kėdes, irgi medines, kurios atrodė lyg vaškuotos — taip blizgėjo nuo ilgo vartojimo ir zulinimo.

Šioje susirinkimų salėje buvo keturi ar penki klaikūs banditai, su kuriais drauge turėjau mokytis naujo tikėjimo tiesų ir kurie panėšėjo greičiau į velnio kareivius negu į žmones, trokštančius tapti dievo vaikais. Du iš tų sukčių, kilę iš Slovėnijos, dėjosi čia žydais, čia maurais ir man prisipažino, kad leidžia dienas klajonėse po Ispaniją ir Italiją, priimdami krikščionybę ir krikštą visur, kur tik tai apsimoka. Atsivėrė antros geležinės durys, skiriančios į dvi dalis didžiulį balkoną, išsikišusį kiemo pusėn. Pro šias duris įėjo mūsų seserys katechumenės, kurios, panašiai kaip ir aš, ruošėsi atgimti ne per krikštą, bet per iškilmingą atsižadėjimą. Tai buvo didžiausios paleistuvės ir šlykščiausios šliundros, kokios yra kada nors teršusios Dievo avidę. Tik viena man atrodė daili ir gan įdomi. Ji buvo bemaž mano amžiaus, gal vieneriais ar dvejais metais vyresnė. Turėjo šelmiškas akis, kurios retkarčiais susidurdavo su manosiomis. Užtat man kilo troškimas susipažinti su ja, bet kone per du mėnesius, kuriuos ji dar praleido šiuos namuos, prieš mane jau išbuvusi tris, aš niekaip negalėjau prie jos net prisiartinti: taip griežtai ją sergėjo mūsų senoji prižiūrėtoja ir taip atkakliai kamavo šventasis misionierius, kuris rūpinosi jos atvertimu labai uoliai, tik ne itin sėkmingai. Reikia manyti, ji buvo baisi bukaprotė, nors iš pažiūros tokia ir neatrodė, nes mokymas niekuomet taip ilgai netrukdavo.

Šventajam žmogui ji vis dar buvo nepakankamai paruošta atsižadėti. Tačiau jai nusibodo kalėjimas, ir ji pareiškė, kad, krikščionė būsianti ar nekriščionė, bet norinti išeiti iš čia. Reikėjo griebtis už jos žodžio, kol dar ji sutinka krikštytis: misionierius bijojo, kad paskui ji gali užsiožiuoti ir nebenorėti.

Visa mažutė bendruomenė buvo sušaukta naujo atvykėlio garbei. Mums pasakė trumpą pamokslą: mane ragino padėkoti Dievui už man suteiktą malonę; kitus kvietė prisidėti savo maldomis prie manųjų ir mane stiprinti savo pavyzdžiais. Po to skaisčiosios mūsų mergelės grįžo į savo kalėjimą, o aš turėjau pakankamai laiko stebėtis tuo, kad ir aš atsidūriau po raktu.

Rytojaus dieną mus vėl suvedė mokyti, ir tik tada pirmusyk aš pradėjau mąstyti apie tą žingsnį, kurį ketinau žengti, ir apie aplinkybes, kurios mane tam paakino.

Esu jau sakęs, bet kartoju ir galbūt dar kartosiu, kuo diena iš dienos vis tvirčiau įsitikinu: jeigu kada nors vaikas yra gavęs protingą ir sveiką auklėjimą, tai toks buvau aš. Gimęs šeimoje, kuri pasižymėjo itin gražiais papročiais, iš visų savo artimųjų aš esu gavęs tik išminties pamokas ir garbės pavyzdžius. Nors mano tėvas ir mėgo gyvenimo smagumus, tačiau jis buvo ne tik tvirtos dorovės, bet ir didžiai religingas. Malonus žmogus ir krikščionis širdyje, jis anksti įskiepijo man jausmus, kuriais pats buvo persiėmęs. Visos trys mano tetos buvo kuklios ir dorovingos, o dvi vyresniosios — ir labai dievobaimingos; trečioji, mergina, pilna žavesio, proto ir sąmojo, buvo gal dar pamaldesnė už jas, nors mažiau tuo puikavosi. Iš šios pagarbios šeimos skreito aš patekau pas poną Lambersjė; nors dvasininkas ir pamokslininkas, jis betgi buvo nuoširdžiai tikintis, ir jo elgesys bemaž nesiskyrė nuo žodžių. Jo sesuo ir jis pats savo švelniais ir protingais pamokymais ugdė tuos dorovės principus, kurie jau buvo įdiegti mano širdyje. Šie garbūs žmonės vartojo tam tikslui tokias teisingas, tokias atsargias, tokias išmintingas priemones, kad

aš ne tik nenuobodžiaudavau per pamokslą, bet išeidavau iš jo visuomet labai sugraudintas, pasiryžęs dorai gyventi, ir šitam nusistatymui retai kada prasižengdavau, nes nuolat apie tai galvojau. Mano tetos Bernar dievobaimingumas labiau man įkyrėjo, nes jinai pavertė jį amatu. Pas savo šeimininką apie tuos dalykus visai nebegalvojau, bet tai nereiškia, kad galvojau kitoniškai. Aš nesutikau jaunuolių, kurie mane temptų į klystkelius. Tapau išdykėliu, bet ne laisvamaniu.

Taigi iš religijos aš gavau visa, ką tik gali gauti mano amžiaus vaikas. Gavau netgi daugiau — kam čia slėpti savo mintį? Vaikystėje aš niekados nebuvau vaikas: visada jaučiau ir mąsčiau kaip suaugęs žmogus. Tik augdamas grįžau į bendrąjį lygį, o kai gimiau, buvau toli nuo jo. Kas nors pasijuoks iš manęs, kad aš taip kukliai deduosi kažkokiu stebuklu. Tegul; bet, iki valios prisijuokę, tegul suranda šešerių metų vaiką, kurį romanai trauktų, domintų ir veiktų taip, kad jis net verktų karštom ašarom: tada aš žinosiu, kad mano gyrimasis tėra juokinga tuštybė, ir prisipažinsiu klydęs.

Teigdamas, jog nereikia kalbėti vaikams apie religiją, jeigu norime, kad jie užaugę ją turėtų, ir jog jie nesugeba pažinti Dievo bent jau taip, kaip mes, savo nuomonę grindžiau stebėjimais, o ne savo patirtimi: žinojau, kad ji netinka išvadoms apie kitus. Raskite šešiamečius Žanus Žakus Ruszo ir pradėkite kalbėti jiems apie Dievą, kai bus septynerių, — užtikrinu, kad jūs niekuo nerizikuojate.

Manau, kiekvienam aišku, kad vaikas ir netgi suaugęs žmogus turės religiją tik tuo atveju, jeigu laikysis tos, kurioje yra gimęs. Kartais iš jos kas nors atimama, bet retai kada pridedama: dogmatiškas tikėjimas yra auklėjimo vaisius. Pagal šį bendrą dėsnį aš buvau prisirišęs prie savo tėvų religijos, bjaurėjausi, kaip ir visas mūsų miestas, katalikybe, kurią mums vaizdavo kaip klaikią stabmeldystę, o jos dvasininkus piešė juodžiausiomis spalvomis. Šiuo jausmu aš taip buvau persiėmęs, jog pradžioje, kai tik pažvelgdavau bažnyčios vi-

dun, kai tik sutikdavau kunigą su kamža, kai tik išgirsdavau procesijos varpelį — visados sudrebėdavau iš siaubo ir išgąsčio, kuris veikiai man dingo miestuose, bet dažnai dar mane apimdavo kaimiškose parapijose, daugmaž panašiose į tas, kur aš pirmusyk šį jausmą patyriau. Tiesa, šitam įspūdžiui kažkaip keistai prieštaravo prisiminimai apie tas glamones ir gerybes, kurias Ženevos apylinkių klebonai mielu noru skleidžia miesto vaikams. Kunigo, einančio su komunija, varpelis mane baugindavo, bet mišių ar mišparų varpas man primindavo pusryčius, pavakarius, šviežią sviestą, vaisius, pieną. Puikūs pono de Ponvero pietūs irgi padarė man didelį įspūdį. Štai kodėl visa tat lengvai mane apsvaigino. Galvodamas apie papizmą tik ryšium su malonumais ir smaguriavimu, aš be vargo apsipratau su mintimi gyventi jo aplinkoje; bet mintis iškilmingai jį priimti man vaidenosi tik labai miglotai ir tolimoje ateityje. Ir štai atėjo valanda, kai jau nieko nebepakeisi: su pasibaisėjimu žiūrėjau į mano prisiimtą savotišką įsipareigojimą ir į neišvengiamas jo pasekmes. Būsimieji neofitai, su kuriais gyvenau, neįstengė pakelti man drąsos savo pavyzdžiu, ir aš negalėjau nuslėpti nuo savęs, kad šventas darbas, kurį rengiausi atlikti, iš esmės yra ne kas kita, kaip bandito poelgis. Buvau labai dar jaunas, bet jutau, kad, ar ta, ar kita religija būtų tikroji, aš vis dėlto ketinu parduoti savąją, ir kad, jei mano pasirinkimas net būtų vykęs, širdies gilumoje aš meluosiu Šventajai Dvasiai ir pelnysiu žmonių panieką. Juo daugiau mąsčiau apie tai, juo labiau piktinausi pačiu savimi; dejavau, kad likimas atvedė mane čionai, tarytum tas likimas nebūtų buvęs mano paties darbas. Buvo momentų, kai šie samprotavimai taip stipriai mane užvaldė, kad, jeigu nors vieną akimirką būčiau radęs duris atviras, tikriausiai būčiau paspгukęs; bet šitai buvo neįmanoma, o ir mano ryžto užteko neilgam.

Pernelyg daug slaptų troškimų su juo grūmėsi ir jį nugalėjo. Be to, atkaklus nusistatymas negrįžti į Ženevą, gėda,

patsai sunkumas perkopti atgal per kalnus, kebli mano padėtis svetimame krašte, be draugų, be išteklių — visa tai mane vertė žiūrėti į sąžinės graužimus kaip į pavėluotą atgailą; aš pernelyg žiauriai prikaišiojau sau tai, ką buvau padaręs, norėdamas pateisinti tai, ką rengiausi padaryti. Perdėdamas praeities klaidas, žiūrėjau į ateitį kaip į neišvengiamą jų darinį. Nesakiau sau: „Dar nieko nėra padaryta, ir tu gali likti nekaltas, jeigu nori." Sakiau sau: „Vaitok, kad padarei nusižengimą, dėl kurio pats esi kaltas ir kurį privalai įvykdyti iki galo."

Iš tikrųjų ar galėjau aš tokiame amžiuje turėti tiek dvasios stiprybės, kad atšaukčiau tai, ką iki tol buvau žadėjęs ar ko leidau tikėtis, sutraukyčiau pančius, kuriais buvau pats save surakinęs, ir, pastatęs viską ant kortos, be jokios baimės pareikšćiau, jog noriu likti ištikimas savo tėvų religijai? Tokia tvirtybė — ne mano jaunam amžiui, o ir labai abejotina, ar ji būtų susilaukusi sėkmės. Perdaug toli jau buvo nueita, kad kunigai būtų sutikę nusileisti, ir kuo didesnis būtų buvęs mano priešinimasis, tuo energingiau vienaip ar kitaip būtų pasistengta jį nuslopinti.

Mane pražudė tas pats sofizmas, kurio griebiasi daugelis žmonių, gailaujančių, jog trūksta jėgų, kai jau per vėlu jomis pasinaudoti. Dorybė mums įgyja vertės tik tada, kai padarome klaidą, ir jeigu norėtume visada būti išmintingi, retai kada jaustume reikalą būti dorybingi. Bet mes nesipriešiname polinkiams, kai jie dar lengvai nugalimi; mes pasiduodame lengvoms pagundoms, niekindami jų pavojingumą. Nejučiomis patenkame į pražūtingas situacijas, kurių lengvai galėtume išvengti, bet iš kurių negalime ištrūkti be herojiškų, mus gąsdinančių pastangų, ir pagaliau krintame į bedugnę, šaukdami Dievui: „Kodėl tu mane sukūrei tokį silpną?" Bet jis atsako mūsų sąžinei: „Aš tave sukūriau per silpną iškopti iš prarajos, nes tave sukūriau pakankamai stiprų, kad ten neįkristum."

Dar nebuvau galutinai apsisprendęs tapti kataliku; bet, matydamas, kad terminas dar toli, diena iš dienos pratinausi prie šios minties ir belaukdamas guodžiausi viltim, kad koks nors netikėtas įvykis mane ištrauks iš bėdos. Norėdamas laimėti daugiau laiko, nusprendžiau energingai gintis, kiek tiktai bus įmanoma. Veikiai puikybė mane privertė užmiršti savo nusistatymą, ir kai tik pastebėjau, kad kartais statau keblion padėtin tuos, kurie pasišovę mane mokyti, aš tučtuojau perėjau į puolimą, stengdamasis visiškai juos sukirsti. Čia aš netgi parodžiau itin juokingą uolumą: mano mokytojai švietė mane, o aš stengiausi apšviesti juos. Nuoširdžiai maniau, kad bereikia tik juos įtikinti, ir jie taps protestantais.

Taigi nei savo žiniomis, nei savo valia aš jiems anaiptol nebuvau taip lengvai perkandamas riešutas, kokio jie tikėjosi. Protestantai yra apskritai labiau išsilavinę už katalikus. Suprantamas dalykas: pirmųjų doktrina reikalauja svarstymo, antrųjų — paklusnumo. Katalikas privalo priimti tokį sprendimą, koks jam yra pateiktas; protestantas turi išmokti pats spręsti. Tai buvo žinoma; bet nei mano padėtis, nei mano amžius nedavė pagrindo tikėtis didelių sunkumų prityrusiems žmonėms. Be to, aš dar nebuvau priėjęs pirmosios komunijos nei gavęs tam reikiamo dvasinio paruošimo. Tai irgi buvo žinoma, bet užtai niekas nežinojo, kad aš buvau išėjęs puikią mokyklą pas pastorių Lambersjė ir kad turėjau susikrovęs galvoje nedidukę atsargą labai nemalonių šiems ponams žinių, mano rastų „Bažnyčios ir valstybės istorijoje", kurią pas tėvą buvau išmokęs kone atmintinai, o paskui beveik užmiršęs, bet ir vėl prisiminiau, kai įsiliepsnojo disputas.

Pirmas rekolekcijas visiems bendrai mums laikė senas kunigas, mažutis, bet gana garbus. Šios rekolekcijos mano draugams buvo veikiau katekizmo pamoka negu teologinis disputas, ir kunigui daugiau teko juos mokyti, negu atsakinėti į jų prieštaravimus. Su manim buvo kas kita. Kai atėjo mano eilė, aš tolydžio jį nutraukdavau; nepraleisdavau nė vienos pro-

gos užduoti jam keblesnį klausimą. Per tai pasikalbėjimas ilgai užsitęsė ir labai nusibodo kitiems dalyviams. Senukas kunigas daug kalbėjo, karščiavosi, malė niekus ir galų gale pasitraukė iš kovos lauko, teisindamasis, kad gerai nesuprantąs prancūziškai. Rytojaus dieną mano vadovai, bijodami, kad aš nekukliais savo prieštaravimais nepapiktinčiau draugų, mane uždarė atskirame kambary su kitu kunigu, jaunesniu, labai iškalbingu, tai yra, mėgstančiu regzti ilgas frazes, ir taip patenkintu savim, lyg jis būtų buvęs didžiausias mokslininkas. Tačiau aš nesidaviau per daug pavergiamas jo impozantiškos povyzos ir, jausdamas, kad galų gale vykdau tik savo priedermę, ėmiau atsakinėti gan tvirtai, čia vienu, čia kitu klausimu jį sukirsdamas. Jis tarėsi mane priblokšiąs šventuoju Augustinu, šventuoju Grigalium ir kitais Bažnyčios tėvais, bet neapsakomai nustebo, pamatęs, kad visais tais tėvais aš operuoju bemaž taip pat lengvai kaip ir jis: ne todėl, kad būčiau juos kada nors skaitęs, — beje, neskaitė jų turbūt nė jis pats, — o todėl, kad buvau įsiminęs daug ištraukų iš savojo Lesiuero; jis duoda man vieną citatą, o aš, nesistengdamas jos nuginčyti, atsikertu kita citata iš to pat Bažnyčios tėvo, ne kartą jį pastatydamas į labai keblią padėtį. Bet galiausiai jis paėmė viršų dėl dviejų priežasčių: viena, jis buvo stipresnis, ir aš, jausdamasis, taip sakant, esąs jo valioje, gerai supratau, nors ir jaunas būdamas, kad nereikia jo vesti iš kantrybės, nes aiškiai mačiau, kad ir senajam kunigui labai nepatiko nei mano erudicija, nei aš pats; antra, jaunasis kunigas buvo išmokslintas, o aš ne. Todėl jis naudojosi tokiu argumentacijos metodu, kurio aš negalėjau įveikti, o kai pasijusdavo priremtas prie sienos kokiu nors netikėtu prieštaravimu, atidėdavo klausimą rytojui, sakydamas, kad aš nukrypęs nuo temos. Kartais jis netgi atmesdavo visas mano citatas, teigdamas, kad jos esančios klaidingos, ir siūlydavosi atnešti man knygą, tvirtindamas, kad ten tokių citatų aš nerasiu. Jis žinojo, kad niekuo nerizikuoja ir kad aš su visa paviršutiniška savo erudicija

nesu per daug įgudęs sklaidyti knygas ir per silpnai moku lotynų kalbą, kad galėčiau storame tome sumedžioti ištrauką, net būdamas tikras, kad ji ten yra. Aš netgi įtariu, kad jis pats kartais griebdavosi klastotės, kuria kaltino pastorius, ir kad sufabrikavo kai kurias citatas, norėdamas išsisukti iš nepatogių jam prieštaravimų.

Kol ėjo šie tušti ginčai ir dienos slinko bedisputuojant, bemurmant poterius ir bedykinėjant, man atsitiko vienas gan koktus, netgi bjaurus nuotykis, kuris vos nepasibaigė labai blogai.

Nėra tokios niekšingos sielos ir tokios barbariškos širdies, kuri nebūtų linkusi prie ko nors prisirišti. Vienas iš tų dviejų banditų, kurie dėjosi maurais, pamėgo mane. Jis dažnai prieidavo prie manęs, šnekėdavo su manim darkyta frankų tarme, siūlydavo man smulkias paslaugas, kartais dalydavosi su manim prie stalo savo daviniu ir tolydžio mane bučiuodavo su tokiu įkarščiu, kad aš pasijusdavau labai nejaukiai. Nors šitas medauninko spalvos veidas su ilgu randu, savaime aišku, mane gąsdino, o jo degantis žvilgsnis veikiau atrodė man nuožmus negu meilus, aš kenčiau jo bučinius, sakydamas pats sau: „Vargšelis pajuto man nuoširdžią simpatiją; negražu būtų jį atstumti!" Pamažu jo elgsena darėsi vis laisvesnė, ir jis ėmė suokti man tokius keistus dalykus, jog kartais pamanydavau, kad jis išsikraustė iš proto. Vieną vakarą jis panoro gulti su manim; aš pasipriešinau, sakydamas, kad mano lova per siaura. Tada jis ėmė įkalbinėti mane gulti į jo lovą; aš ir vėl atsisakiau, nes tas nenaudėlis buvo toks nešvarus ir taip dvokė kramtomuoju tabaku, kad man pykdavo širdis.

Rytojaus rytą, dar gana anksti, kai mudu buvome patys vieni susirinkimų salėje, jis vėl puolė mane glamonėti, ir taip įnirtingai, kad baisu darėsi. Pamažėl jis įsileido į nepadoriausius veiksmus ir, pagriebęs mano ranką, norėjo ir mane priversti taip daryti. Aš staiga ištrūkau ir surikęs atšokau atgal,

nerodydamas nei pasipiktinimo, nei apmaudo, nes neturėjau nė mažiausio supratimo, kas tai per dalykas; savo nustebimą ir pasišlykštėjimą reiškiau taip energingai, kad jis davė man ramybę; bet kai jis baigė muistytis, pamačiau, kaip židinio link ištryško ir nukrito žemėn kažkokie balzgani glitėsiai. Man pasidarė bloga. Puoliau į balkoną taip susijaudinęs, sumišęs ir net persigandęs, kaip dar niekad gyvenime, ir nedaug trūko, kad būčiau apalpęs.

Negalėjau suprasti, kas yra tam nelaimingajam; maniau, kad jį ištiko nuomaris ar pagavo koks kitas dar siaubingesnis šėlas. Ir iš tiesų šaltakraujiškam stebėtojui iš šalies negali būti nieko šlykštesnio, kaip tas begėdiškas ir nešvankus elgesys, kaip tas klaikus veidas, užsiliepsnojęs brutaliausiu gašlumu. Niekuomet nesu matęs kito vyriškio panašioje būsenoje; bet jeigu visi mes taip atrodome, kai įsiaistriname prie moterų, tai jų akys turi būti gerokai aptemusios, jeigu nesibaisi mumis.

Aš pasiskubinau kuo greičiau visiems apskelbti, kas man atsitiko. Senoji mūsų šeimininkė man liepė tylėti, bet mačiau, kad ši istorija smarkiai ją sujaudino, ir girdėjau ją murmant pro dantis: *Can maledet! Brutta bestia!** Kadangi man buvo nesuprantama, kodėl turiu tylėti, tai plepėjau ir toliau, nepaisydamas uždraudimo, ir primaliau tiek, kad kitą dieną iš pat ryto atėjo vienas mūsų valdytojų ir išdrožė man griežtą papeikimą, kaltindamas, kad aš dėl menkniekio keliąs didelį triukšmą ir teršiąs šventų namų garbę.

Jis ilgokai mane graudeno, nenumanydamas, kad tuo būdu mane šviečia, ir išaiškino man daug tokių dalykų, kurių aš nežinojau; mat buvo įsitikinęs, kad aš gyniausi, puikiai suprasdamas, ko iš manęs reikalaujama, tik nenorėdamas su tuo sutikti. Jis rimtai mane perspėjo, kad taip elgtis yra draudžiama, lygiai kaip ir ištvirkauti, bet kad toks kėslas nesąs užgaulus tam asmeniui, su kuriuo turima reikalo, ir kad nesą ko

* Prakeiktas šuo! Bjaurus galvijas! *(Ital.)*

taip smarkiai pykti, jeigu kas nors pajunta tau simpatiją. Jis atvirai prisipažino, kad jaunystėje ir pats susilaukęs tokios garbės: buvęs netikėtai užkluptas ir negalėjęs priešintis, betgi jam tai neatrodę baisu. Be jokios gėdos jis ėmė vadinti daiktus tikraisiais vardais ir, vaizduodamasis, jog aš priešinausi todėl, kad bijojau skausmo, mane užtikrino, kad ši baimė tuščia ir kad nevertėję taip gąstauti.

Klausiausi to begėdžio ir juoba stebėjausi, kad jis kalba anaiptol ne savanaudiškai: jam atrodė, kad jis mane šviečia mano paties labui. Jis tarėsi šnekąs apie tokius paprastus dalykus, kad nepasistengė netgi likti su manimi vienas: trečiasis prie mūsų buvo vienas dvasininkas, kurio visa tai irgi nė kiek nebaugino. Šis tono laisvumas taip mane paveikė, kad aš ėmiau manyti, jog tai, be abejo, visuotinai priimtas paprotys ir tik aš neturėjau progos anksčiau su juo susipažinti. Todėl jo klausiausi be pykčio, nors ir su pasibjaurėjimu. Šitas sukrėtimas ir ypač šitas vaizdas man taip giliai įsirėžė atmintin, kad viena tik mintis apie tai man sukeldavo šleikštulį. Nors ir nieko daugiau nesužinojau, aš ėmiau bjaurėtis ne vien tuo dalyku, bet ir jo gynėju, ir negalėjau tiek susivaldyti, kad jis nepastebėtų, kaip blogai paveikė jo pamokos. Jis ne itin meiliai mane nužvelgė ir nuo tos dienos darė visa ką įmanydamas, kad tik mano gyvenimas prieglaudoje man būtų kuo nemalonesnis. Jam taip gerai sekėsi, kad aš, matydamas, jog tėra vienintelis kelias iš čia išeiti, skubiai pasukau į jį, nors pirma ir stengiausi tą momentą atitolinti.

Šis nuotykis ateityje mane sergėjo nuo panašių pašlemėkų kėslų; tokie žmonės savo veidu ir gestais man visada primindavo tą baisingąjį maurą ir įvarydavo tiek siaubo, kad sunku būdavo jį nuslėpti. Priešingai, moterys mano akyse iš to palyginimo labai daug laimėdavo: man rodėsi, kad jausmų švelnumu, savo asmeniška pagarba aš privalau joms atlyginti už tuos įžeidimus, kuriuos jos patiria iš mano lyties atstovų,

ir bjauriausia mergšė, kai prisimindavau tą tariamąjį afrikietį, mano akyse virsdavo dievinama būtybe.

Ką sakė jam pačiam, nežinau; bet man atrodė, kad, išskyrus šeimininkę, ponią Lorencą, niekas į jį nežiūrėjo blogiau negu pirma. Tačiau prie manęs jis daugiau nebesigretino ir manęs nekalbino. Po savaitės jis buvo apkrikštytas su didele iškilme, nuo galvos ligi kojų aprengtas baltais drabužiais, kurie turėjo vaizduoti atgimusios jo sielos skaistumą. Rytojaus dieną jis išėjo iš prieglaudos, ir daugiau niekuomet jo nebemačiau.

Mano eilė atėjo po mėnesio: tiek laiko prireikė, kol mano dvasios vadovams atiteko tokio sunkaus atvertimo garbė, ir dabar, džiaugdamiesi mano nuolankumu, jie mane apklausė iš visų dogmų.

Galiausiai, kai mano mokytojai nusprendė, jog aš ganėtinai apšviestas ir ganėtinai paklusnus, su procesija mane nuvedė į švento Jono katedrą, kur turėjau iškilmingai atsižadėti erezijos ir priimti visus krikšto aksesuarus, nors iš tikrųjų manęs nekrikštijo; bet apeigos čia maždaug tokios pat kaip krikštijant: mat norima įtikinti liaudį, kad protestantai nėra krikščionys. Mane apvilko tam tikru pilku rūbu su baltais antsiuvais, skirtu šitokiems atvejams. Du žmonės priešaky ir užpakaly manęs nešė dideles vario lėkštes, daužydami į jas raktu; kiekvienas metė ten išmaldą pagal savo dievotumą ar susidomėjimą nauju atsivertėliu. Žodžiu, buvo paleista į darbą visa katalikiška pompa, kad tik iškilmės kuo didesnį įspūdį padarytų publikai ir kuo labiau pažemintų mane. Betrūko tik baltų drabužių, kurie labai man būtų pravertę, bet jų man nedavė, kaip anam maurui, nes aš neturėjau garbės būti žydas.

Čia dar ne viskas. Reikėjo paskum eiti į Inkviziciją gauti erezijos nuodėmės atleidimo ir įžengti į Bažnyčios avidę su tokia pat ceremonija, kokią buvo priverstas atlikti Henrikas IV per savo ambasadorių. Jo šventenybės tėvo inkvizitoriaus povyza ir manieros anaiptol neišsklaidė slaptingo siaubo,

kurs mane apėmė, kai įžengiau į šiuos namus. Po daugelio klausimų apie mano tikėjimą, apie mano padėtį, apie šeimą, staiga jis mane užklausė, ar mano motina esanti pasmerkta. Išgąstis nuslopino pirmąjį mano pasipiktinimo antplūdį, ir atsakydamas aš tik išreiškiau viltį, kad ji nesanti pasmerkta ir kad Dievas galėjęs apšviesti jos protą paskutinėje valandoje. Vienuolis nutilo, bet nutaisė grimasą, kuri anaiptol nepanėšėjo į pritarimo ženklą.

Po šito visko, kai jau maniau, kad pagaliau išsipildys mano puoselėtos viltys, mane išprašė už durų su kiek daugiau kaip dvidešimt frankų smulkiomis monetomis, gautomis iš tos rinkliavos. Man patarė gyventi kaip geram krikščioniui, būti ištikimam Dievo malonei; palinkėjo sėkmės, užtrenkė paskui mane duris, ir viskas dingo.

Taip vienu akimirksniu išblėso visos didžiosios mano viltys ir iš to savanaudiško žingsnio, kurį tik ką žengiau, beliko tik atsiminimas, kad aš tapau atskalūnu ir sykiu apsimulkinau. Lengva įsivaizduoti, koks staigus perversmas turėjo įvykti mano pažiūrose, kai iš tvaskančių ateities dausų pasijutau bekrintąs į juodžiausią skurdą. Rytmety dar svarsčiau, kokius pasirinksiu rūmus apsigyventi, o vakare pamačiau, kad būsiu priverstas nakvoti gatvėje. Kas nors pamanys, jog aš baisiai nusiminiau, didžiai apgailėdamas savo paties klaidas ir visų savo nelaimių kaltininku laikydamas save patį. Nieko panašaus. Pirmąkart gyvenime aš, galima sakyti, iškalėjau daugiau kaip du mėnesius; todėl pirmutinis mano patirtas jausmas buvo džiaugsmas, kad atgavau laisvę. Po ilgos vergovės aš vėl tapau sau ponu ir galėjau daryti ką tinkamas, atsidūriau dideliame mieste, kur daug visokiausių galimybių, pilna pasiturinčių žmonių, kurie, be abejo, nedelsdami pasikvies mane, kai tik sužinos apie mano talentus ir nuopelnus. Be to, aš turėjau gražaus laiko laukti, nes dvidešimt frankų kišenėje man atrodė neišsenkamas lobis. Galėjau naudotis jais kaip tinkamas, niekam neduodamas a askaitos. Pirmą sykį

gyvenime jaučiausi toks turtingas. Nė nemanydamas sielvartauti ir verkšlenti, aš tik pakeičiau vienas viltis kitomis, ir mano savimyla nieko nenustojo. Niekuomet aš taip nepasitikėjau savim ir nebuvau toks ramus; maniau, kad mano ateitis jau užtikrinta, ir džiaugiausi, kad už tai turiu būti dėkingas tik sau pačiam.

Pirmiausia apibėgau visą miestą, skubėdamas patenkinti savo smalsumą ir parodyti sau pačiam, kad aš laisvas. Ėjau žiūrėti, kaip keičiasi sargyba; karinė muzika man labai patiko. Sekiau paskui procesijas, nes mėgau klausytis monotoniško kunigų giedojimo; ėjau žiūrėti karaliaus rūmų; artinausi prie jų su baime, bet, matydamas kitus žmones einant vidun, įsmukau ir aš; mane praleido. Gal nebūčiau patyręs šitos malonės, jei ne mažas ryšulėlis, kurį turėjau po pažastim. Šiaip ar taip, patekęs į šiuos rūmus, pasijutau iš tiesų didis ir jau žiūrėjau į save beveik kaip į jų gyventoją. Galop nuvargau, bevaikščiodamas šen ir ten, išalkau; buvo karšta; užėjau į pieninę; prekiautoja man davė džiunkos, rūgapienio ir dvi pailgas bandeles tos puikiosios Pjemonto duonos, kurią visų labiausiai mėgstu, — už penkis ar šešis sū papietavau taip, kaip retai kada man teko pietauti gyvenime.

Reikėjo ieškoti prieglobsčio. Aš jau pakankamai mokėjau pjemontietiškai, kad galėčiau susikalbėti, taigi man nesunku buvo jį rasti; ir turėjau tiek sveiko proto, kad jį rinkausi pagal kišenę, o ne pagal skonį. Man nurodė Po gatvėje kareivio žmoną, kuri už vieną sū duoda nakvynę bedarbiams tarnams. Radau ten tuščią gultą ir įsikūriau. Šeimininkė buvo jauna ir neseniai ištekėjusi, nors jau turėjo penketą ar šešetą vaikų. Visi miegojome tame pat kambary — motina, vaikai, įnamiai, — ir taip dėjos visą laiką, kol gyvenau pas ją. Apskritai tai buvo šauni moteriškė; plūdosi kaip vežikas, buvo amžinai susitaršiusi ir apskarusi, bet geros širdies ir paslaugi; ji elgėsi su manim draugiškai ir netgi man buvo naudinga.

Daug praleidau dienų, vien tik mėgaudamasis nepriklausomybe ir tenkindamas savo smalsumą. Klajojau po miestą ir už miesto, visur landžiodamas, apžiūrinėdamas vietas, kurios man atrodė įdomios ir naujos; o jaunuoliui, tik ką išskridusiam iš savo gūžtos, niekad nemačiusiam sostinės, viskas buvo įdomu ir nauja. Ypač uoliai lankiau rūmų bažnyčią ir reguliariai kas rytas klausiau karaliaus mišių. Man itin patiko būti vienoje koplyčioje su valdovu ir jo palyda; bet labiau mane ten traukė aistra muzikai, kuri kaip tik tada ėmė reikštis, negu dvaro prašmatnumas, kuris, sykį pamatytas, veikiai nusibosta ir daugiau nebestebina. Sardinijos karalius tuomet turėjo geriausią Europoje simfoninį orkestrą: viena po kitos čia švietė tokios žvaigždės, kaip Somi, Dežardenas, broliai Bezuciai. Bet jaunuoliui, kurį džiugino paprasčiausio instrumento garsai, kad tik būtų teisingai grojama, šito net ir nereikėjo. Apskritai visa toji akį verianti prabanga kėlė man tik paiką nuostabą ir nežadino jokių troškimų. Vienintelis dalykas mane tedomino visame tame dvaro spindesyje: norėjau pasidairyti, ar neatsiras ten kokia jauna princesė, verta mano liaupsinimų, su kuria galėčiau užmegzti romaną.

Vieną romaną iš tikro jau buvau beužmezgąs, tiesa, ne tokioje prašmatnioje draugijoje, bet jeigu man būtų pavykę jį privesti iki galo, būčiau patyręs malonumų, tūkstantį kartų žavingesnių.

Nors gyvenau labai taupiai, mano piniginė nejučiom ištuštėjo. Beje, šį mano taupumą lėmė ne tiek išmintis, kiek neišrankus skonis, kuris nepasikeitė net ir šiandien, kai ipripratau prie prabangaus stalo. Aš nežinojau ir dabar dar nežinau nieko gardesnio už kaimiškus valgius. Pienu, kiaušiniais, salotomis, sūriu, pikliuota duona ir pakenčiamu vynu mane visuomet galima gerai pavaišinti; puikus mano apetitas padarys visa kita, jeigu tik metrdotelis ir liokajai, zujantys aplinkui, manęs neerzins įkyrumu. Kadaise už šešis ar septynis sū aš daug geriau pavalgydavau negu dabar už šešis ar

septynis frankus. Taigi aš buvau santūrus, nes niekas nevedė manęs į pagundą smaguriauti; o gal aš klystu, vadindamas visa tai santūrumu, — juk aš valgydavau su didžiausiu pasigardžiavimu. Kriaušės, džiunka, sūris, Pjemonto bandelės ir keli stiklai Monferato vyno, tokio tiršto, kad nors riekėmis pjauk, — to pakakdavo, kad aš būčiau laimingiausias iš smaližių. Vis dėlto buvo galima laukti, kad mano dvi dešimtys frankų išsibaigs. Diena iš dienos tai matėsi vis akivaizdžiau, ir, kad ir koks dar lengvapėdiškas buvo mano amžius, nerimas dėl ateities greitai man virto tiesiog baime. Iš visų mano fantastinių pilių beliko tik viena: viltis susirasti darbą, iš kurio būtų galima pragyventi, nors ir tai nebuvo lengva. Prisiminiau pirmykštį amatą; bet aš jo nemokėjau tiek, kad sugebėčiau dirbti pas meistrą, o ir tų meistrų anuomet Turine buvo ne per daugiausia. Taigi nusprendžiau, kol pasitaikys kas nors geresnio, vaikščioti iš krautuvės į krautuvę ir siūlytis graviruoti monogramas ar herbus ant indų, tikėdamasis sugundyti žmones pigumu ir leisdamas jiems mokėti, kiek kas nori. Šita išmonė ne kažin kaip sekėsi. Beveik visur mane išprašydavo laukan, o jei kur ir gaudavau darbo, tai jis būdavo toks menkas, kad vos ne vos pelnydavau keleriems pietums. Bet kartą, eidamas anksti rytą *Contra nova* gatve, pamačiau vienos parduotuvės lange jauną pirklienę, tokią apveidžią ir patrauklią, kad, nors ir bailus su damomis, nesvyruodamas užėjau ir jai pasiūliau savo kuklų talentą. Ji nepavarė manęs, pasisodino, liepė papasakoti trumputę savo istoriją, pagailėjo manęs, pasakė, kad nenusiminčiau, kad gerieji krikščionys manęs neapleisią; paskui, nusiuntusi pas kaimyną auksakalį atnešti man reikalingų instrumentų, užlipo į virtuvę ir pati man atnešė pusryčių. Tokia pradžia, kaip man pasirodė, buvo geras ženklas, ir mano spėjimas pasitvirtino. Ji atrodė patenkinta mano darbeliu, o dar labiau mano plepėjimu, kai aš trupučiuką įsidrąsinau. Ji tiesiog švytėjo puošnumu, bet, nors ir malonus buvo jos veidas, tas spindesys ma-

ne lyg ir stingdė. Tačiau jos gerumo, nuoširdaus priėmimo, užjaučiamo tono, švelnių manierų ir meilios elgsenos paveiktas, aš greitai pasijutau laisviau. Mačiau, kad man sekasi, ir pasinešiau siekti dar daugiau. Nors ir italė, ir pernelyg daili, kad nebūtų truputį koketiška, ji vis dėlto buvo tokia kukli, o aš toks baikštus, kad sunku buvo greit ką nors laimėti. Mums nedavė laiko užbaigti šį nuotykį. Su juo didesniu žavesiu prisimenu tas trumpas akimirkas, kurias praleidau šalia jos, ir galiu pasakyti, kad čia aš pirmąsyk paragavau saldžiausių ir tyriausių meilės džiaugsmų.

Tai buvo nepaprastai pikantiška brunetė, bet nuo įgimto josios gerumo, įrašyto dailiame veide, jos žvalumas darėsi graudinantis. Vadinosi ji ponia Bazil. Jos vyras, gerokai senesnis ir gana pavydus, iškeliaudamas kur, ją palikdavo sergėti savo pardavėjui, kuris buvo pernelyg niūrus, kad galėtų ką suvedžioti; betgi ir jis nesivaržydamas reiškė į ją pretenzijas, kurias rodė tik bloga savo nuotaika. Jis labai nusistatė prieš mane, nors aš ir mėgau klausytis jo grojant fleita, nes grojo jis gana gerai. Šis naujasis Egistas amžinai burbėdavo, kai tik aš prisiartindavau prie jo damos: jis žiūrėjo į mane su tokia pat panieka kaip ir jinai į jį. Atrodė net, kad jai malonu jį kankinti, mane glamonėjant jo akivaizdoje, ir toks kerštas, nors ir labai man prie širdies, daug labiau būtų man patikęs, jei būtų vykdomas prie keturių akių. Bet prie to ji nėjo ar bent laikėsi tokiu atveju kitaip. Ar tai todėl, kad aš atrodžiau jai per jaunas, ar ji pati nežinojo, nuo ko pradėti, ar todėl, kad iš tikrųjų norėjo būti rimta ir protinga, bet joje matėsi kažkoks santūrumas, anaiptol ne atstumiantis, bet, pats nežinau kodėl, bauginantis. Nors aš ir nejaučiau jai tos nuoširdžios ir švelnios pagarbos, kokią jaučiau poniai de Varan, bet buvau su ja baikštesnis ir ne toks familiarus. Aš jaudindavausi, virpėdavau; nedrįsdavau pažvelgti į ją; nedrįsdavau alsuoti šalia jos; bet labiau negu mirties bijodavau nuo jos atsitolinti. Godžia akimi rydavau viską, į ką tik galėdavau žiū-

rėti paslapčiom: gėles ant jos suknelės, galiuką dailios pėdos, ruoželį tvirtos baltos rankos tarp pirštinės ir rankovės arba ruoželį kaklo tarp suknios ir skarelės. Kiekviena nauja smulkmena vis didesnį darė man įspūdį. Bežiūrint į visa tai, kas matyti, ir netgi į tai, ko nematyti, man raibdavo akys, krūtinė gniauždavosi, pritrūkdavo kvapo, ir man nieko daugiau nebelikdavo, kaip tik tyliai dūsauti, o kadangi mes dažnai tylėdavome, tai mano atodūsiai būdavo labai iškalbingi. Laimė, ponia Bazil, užsiėmusi savo darbu, tarytum nieko nepastebėdavo. Tačiau kartais matydavau, kaip kilnojasi, lyg ir iš kokios simpatijos, skarelė ant jos krūtinės. Šis pavojingas reginys galutinai mane žudė, bet kai aš jau būdavau bepasiduodąs savo aistroms, ji pratardavo man kokį žodį tokiu ramiu tonu, kad aš viena akimirka atsikvošėdavau.

Mudu ne kartą likdavome dviese, bet niekados nei žodis, nei gestas, nei per daug išraiškingas žvilgsnis nerodė, kad tarp mūsų būtų nors kiek intymumo. Tokia būsena labai mane kankino, bet ir teikė man džiaugsmo, ir per savo naivumą aš vargiai begalėjau suprasti, kodėl taip kenčiu. Matyt, šie trumpi susitikimai akis į akį ir jai nebuvo nemalonūs; šiaip ar taip, ji gan dažnai surasdavo jiems progų, tačiau, sprendžiant iš to, kaip ji išnaudodavo tuos pasimatymus ir kaip leisdavo man juos išnaudoti, tai buvo tikrai nesavanaudiškos pastangos.

Vieną dieną, kai jai įgriso kvailos pardavėjo šnekos, ji užlipo viršun į savo kambarį; aš pasiskubinau užbaigti nedidelį darbą kamarėlėje už krautuvės ir nusekiau jai įkandin. Durys buvo praviros; aš įėjau nepastebėtas. Ji siuvinėjo prie lango, nusigręžusi nuo durų. Ji negalėjo matyti nei girdėti manęs įeinant, nes gatvėje dardėjo ratai. Rengdavosi ji visuomet gražiai, o tą dieną jos apdaras atrodė beveik koketiškai puošnus. Jos poza buvo gracinga; vos palenkta galva leido regėti jos kaklo baltumą; dailiai papūkštinti plaukai buvo padabinti gėlėmis. Visa jos povyza skleidė kažkokį žavesį, ku-

riuo aš ilgokai mėgavaus ir kuris mane išvarė iš galvos. Aš puoliau ant kelių palei pat duris, aistringai tiesdamas į ją rankas, būdamas tikras, kad ji manęs negirdi ir nemato; bet prie židinio stovėjo veidrodis, kuris mane išdavė. Nežinau, kokį įspūdį jai padarė šitas ekscesas; bet ji nepažvelgė ir neprabilo į mane; tik, pusiau atsukusi galvą, pamojo man pirštu, rodydama plaušinį prie savo kojų. Aš sudrebėjau, riktelėjau, pašokau ir vienu mirksniu atsidūriau nurodytoje vietoje; bet vargiai kas patikės, kad, būdamas tokioj padėty, nesiryžau griebtis ko nors daugiau, nedrįsau pratarti nė žodžio nei pakelti į ją akių, netgi prisiliesti prie jos ir bent sekundei atsiremti į jos kelius, nors klūpėjau labai nepatogia poza. Buvau nebylus, sustingęs, bet anaiptol ne ramus: iš manęs stačiai tryško susijaudinimas, džiaugsmas, dėkingumas, liepsningi, nors man pačiam neaiškūs geismai, tramdomi baimės neįtikti jai, kurios jauna mano širdis niekaip negalėjo įveikti.

Ji irgi atrodė nė kiek ne ramesnė ir ne drąsesnė. Sumišusi, kad aš esu šalia jos, išsigandusi, kad atsiviliojo mane čionai, nujausdama visas neapgalvoto savo žingsnio pasekmes, ji nei glaudė mane prie savęs, nei stūmė šalin; įsmeigusi akis į rankdarbį, dėjosi lyg nemataiti manęs prie savo kojų; tačiau net begalinis mano naivumas nesukliudė man suprasti, kad ir ji jaučia tokį pat sąmyšį, galbūt ir tokius pat geismus, ir kad ją varžo tik gėda, panaši į manąją; ir vis dėlto aš neturėjau jėgų nugalėti savo drovumo. Būdama penkeriais ar šešeriais metais už mane vyresnė, ji, mano manymu, privalėjo būti ir drąsesnė už mane; galvojau, kad jeigu ji neskatina mano drąsos, tai nenori, kad aš tą drąsą rodyčiau. Net ir šiandien man atrodo, kad galvojau teisingai, ir iš tikro ji per daug buvo protinga, kad nematytų, jog tokį naujoką kaip aš, reikia ne tik padrąsinti, bet ir pamokyti.

Nežinau, kaip būtų baigęsis šis nebylus gyvasis paveikslas ir kiek laiko būčiau ištvėręs šioj juokingoj ir sykiu žavioj padėty, jeigu mums nebūtų sukliudę. Tuo momentu, kai aš

buvau jau visiškai užsiliepsnojęs, išgirdau varstant virtuvės duris greta kambario, kur mudu buvome, ir ponia Bazil sunerimusi greit įsakė man balsu ir mostu: „Kelkitės, ateina Rozina." Skubiai pakildamas, sugriebiau ištiestą jos ranką ir du kartu karštai ją pabučiavau; sulig antruoju bučiniu pajutau šią žavingą ranką švelniai priglundant prie mano lūpų. Kaip gyvas nesu patyręs tokios saldžios akimirkos; bet prarastoji proga nepasikartojo, ir mūsų jauna meilė nutrūko.

Galbūt kaip tik todėl šios mielos moteries paveikslas ir įsirėžė mano širdies gilumoje tokiais žavingais bruožais. Ilgainiui, vis geriau man pažįstant pasaulį ir moteris, jis tolydžio darėsi netgi gražesnis. Jeigu ji bent truputį daugiau būtų turėjusi patirties, būtų veikusi kitoniškai ir padrąsinusi jauną berniuką; bet jeigu jos širdis ir buvo silpna, ji liko dora; prieš savo valią ji pasidavė masinančiam jausmui: matyti, tai buvo pirmutinė jos neištikimybė, ir man gal būtų buvę sunkiau nugalėti josios drovumą negu savąjį. Bet, ir nepriėjęs ligi to, aš išgyvenau neapsakomai saldžias akimirkas. Visa tai, ką esu patyręs moterų glėbyje, neverta tų dviejų minučių, kurias praleidau prie jos kojų, nedrįsdamas net paliesti jos suknelės. Ne, nėra malonumų, prilygstančių tiems, kuriuos gali mums duoti mylima dora moteris; viskas virsta palaima šalia jos. Pamojimas pirštu, švelnus rankos prigludimas prie lūpų — štai vienintelės malonės, kurias esu patyręs iš ponios Bazil, o betgi šių menkų malonių prisiminimas dar ir dabar mane tebedžiugina.

Kitas dvi dienas, kad ir kaip taikiausi vėl pasimatyti su ja akis į akį, niekaip negalėjau rasti progos, o iš jos pusės irgi nepastebėjau nė mažiausių pastangų tokios progos ieškoti. Netgi jos laikysena pasidarė jei ir ne šaltesnė, tai bent santūresnė negu paprastai, ir manau, kad ji vengė mano žvilgsnių, bijodama, jog negalės suvaldyti savųjų. Prakeiktas pardavėjas dar labiau suįžūlėjo: jis net ėmė tyčiotis, šaipytis, pasakė, kad man seksis rėžti sparną apie damas. Aš drebėjau

iš baimės, ar tik nebūsiu kuo nors išsidavęs, ir, jau žiūrėdamas į save kaip į jos bendrininką, stengiausi apgaubti paslaptimi savo jausmą, kurio iki tol nebuvo didelio reikalo slėpti. Todėl likau apdairesnis ir, beieškodamas tinkamesnės progos pasimatymams, neberadau jokios.

Štai dar viena romantiška paikybė, nuo kurios aš niekuomet negalėjau išsigydyti ir kuri draug su mano įgimtu kuklumu labai daug prisidėjo prie to, kad pardavėjo pranašystė neįvyko. Aš mylėjau pernelyg nuoširdžiai, drįstu sakyti – pernelyg tobulai, kad lengvai galėčiau būti laimingas. Dar niekuomet aistros nebuvo tokios stiprios ir sykiu tokios tyros, niekuomet meilė nebuvo tokia švelni, tokia nuoširdi, tokia nesavanaudiška. Aš tūkstantį kartų būčiau paaukojęs savo laimę dėl mylimos moters laimės; geras jos vardas man brangesnis už gyvybę, ir niekuomet už jokius malonumus ir pomėgius nebūčiau ryžęsis drumsti jos ramybės. Šit kodėl bet kokios iniciatyvos aš imdavausi su tokiu rūpestingu atsargumu bei slaptumu, jog niekuomet nė viena jų ir negalėjo pavykti. Menką pasisekimą moterų tarpe aš turėjau tik dėl to, kad per daug jas mylėjau.

Grįždamas prie fleitininko Egisto, turiu pasakyti, jog keisčiausia buvo tai, kad juo šis niekšas darėsi nepakenčiamesnis, juo dėjosi įtaikesnis. Jo poniai, iš pat pirmųjų dienų pajutusiai man prielankumą, kilo mintis panaudoti mane krautuvėje. Aš ne per blogiausiai mokėjau aritmetiką; jinai pasiūlė jam išmokyti mane vesti prekybos knygas; bet tas paniurėlis jos pasiūlymą sutiko itin priešiškai, gal bijodamas, kad aš paskui neužimčiau jo vietos. Tuo būdu visas mano darbas, be graviravimo, buvo perrašinėti kai kurias sąskaitas ir užrašus, tvarkyti kontoros knygas ir versti kai kuriuos komercinius laiškus iš italų kalbos į prancūzų. Staiga mano žmogėnas nusprendė grįžti prie pasiūlymo, kurį pirmiau buvo atmetęs; jis pažadėjo mane išmokyti dvigubos buhalterijos ir pralavinti tiek, kad galėčiau savo paslaugas pasiūlyti ponui

Baziliui, kai tas parvyks. Jo tone, jo minoje buvo justi kažkokia veidmainystė, klasta, ironija, todėl nenorėjau juo pasitikėti. Ponia Bazil, nelaukdama mano apsisprendimo, sausai jam pasakė, kad aš, žinoma, labai dėkingas už gerus jo norus, bet ji turinti vilties, kad likimas pagaliau įvertinsiąs mano nuopelnus ir kad būtų labai gaila, jeigu aš, apdovanotas tokiu protu, tapčiau tik pardavėju.

Ji daug kartų man sakė, kad nori mane supažindinti su vienu žmogum, kuris galės būti man naudingas. Ji buvo pakankamai išmintinga ir jautė, kad laikas mums skirtis. Nebylus mūsų prisipažinimas įvyko ketvirtadienį. Sekmadienį ji surengė pietus, kuriuose dalyvavau aš, o taip jau malonios povyzos vienuolis jakobinas, kuriam ji mane pristatė. Vienuolis su manim kalbėjo labai meiliai, pasveikino mane su atsivertimu ir paminėjo tokius dalykus iš mano gyvenimo, kad supratau, jog ponia Bazil jam smulkiai apie tai buvo pasakojusi; paskui, patapšnojęs man atgalia ranka per skruostą, liepė būti protingam, nenusiminti ir pakvietė pas save, kur mudviem patogiau būsią pasišnekučiuoti. Iš pagarbos, kurią visi jam reiškė, sprendžiau, kad tai įžymus žmogus, o iš tėviško tono, kuriuo jis kalbėjo su ponia Bazil, — kad tai jos nuodėmklausys. Gerai prisimenu taipogi, kad jo padorus familiarumas buvo sumišęs su pagarba ir net godone savo penitentei, tik tada man tai padarė mažesnį įspūdį, negu kad daro šiandieną. Jeigu būčiau buvęs išmaningesnis, kaip būčiau džiūgavęs, kad suvirpinau širdį jaunai moteriai, savo nuodėmklausio godojamai!

Prie didžiojo stalo nesutilpo visi pakviestieji; prireikė dar mažesnio, prie kurio aš turėjau malonumą sėdėti drauge su ponu pardavėju. Dėmesio ir valgių aš tenai nestokojau: į mažąjį staliuką apsčiai buvo siunčiama patiekalų, skiriamų tikriausiai ne pardavėjui. Kurį laiką viskas ėjo puikiausiai: moterys buvo labai linksmos, vyrai — labai mandagūs; ponia Bazil vaišino svečius su žaviu gracingumu. Bepietaujant stai-

ga sudarda ratai ir sustoja prie vartų; kažkas lipa laiptais — tai ponas Bazilis. Aš jį matau, tarytum jis įžengtų štai dabar, apsirengęs skaisčiai raudonu rūbu su auksinėmis sagomis, — spalva, kurios neapkenčiu nuo tos dienos. Ponas Bazilis buvo aukštas gražus vyras, labai orios išvaizdos. Jis triukšmingai įeina — su tokia mina, lyg būtų užklupęs iš netyčių savo tarnus, nors ten tebuvo susirinkę jo bičiuliai. Jo žmona puola jam ant kaklo, ima jį už rankų, apiberia glamonėmis, kurias jisai priima, bet jai neatsimoka tuo pačiu. Jis sveikina kompaniją, jam atneša rykus, jis sėdasi ir valgo. Vos tik prasidėjo šneka apie jo kelionę, jis, dėbtelėjęs į mažąjį staliuką, griežtu tonu klausia, kas per vienas tas berniukas ana tenai. Ponia Bazil atviraširdiškai jam paaiškina. Jis klausia, ar aš gyvenu šiuos namuos. Jam atsako, kad ne. „Kodėl gi ne? — atšauna jis stačiokiškai. — Jeigu jis čia praleidžia ištisas dienas, tai gali pasilikti ir naktį." Tada prabyla vienuolis; po svarių ir teisingų pagyrų poniai Bazil trumpai jis pagiria ir mane, pridurdamas, kad ponas Bazilis ne tik neturįs smerkti dievoto savo žmonos gailestingumo, o privaląs pats kuo greičiau prie to prisidėti, nes nieko nepadoraus čia nesą. Vyras atsikirto apmaudingu tonu, pusiau slepiamu vienuolio akivaizdoj, bet ir to man užteko suprasti, kad ponas Bazilis yra informuotas apie mane ir kad pardavėjas man saviškai pasitarnavo.

Vos tik pakilome nuo stalo, prie manęs, šeimininko palieptas, priėjo pardavėjas ir džiūgaudamas pareiškė jo vardu, kad aš tučtuojau išsinešdinčiau ir niekuomet čionai nebekelčiau kojos. Šią naujieną pateikė su visokiais užgardais, kad tik ji būtų man kuo skaudesnė ir žiauresnė. Išėjau, nesakydamas nė žodžio, bet perverta širdim, kentėdamas ne tiek todėl, kad apleidžiu šią mielą moterį, kiek todėl, kad ją palieku brutalaus vyro naguose. Be abejo, jis teisingai elgėsi, nenorėdamas, kad ji sulaužytų ištikimybę; tačiau jinai, nors protinga ir kilusi iš geros giminės, vis dėlto buvo italė atseit jautri ir kerštinga, ir, man regis, jis be reikalo prieš ją ėmėsi priemo-

nių, kurios tik dar greičiau galėjo užtraukti jam gresiančią nelaimę.

Tai šit kaip baigėsi pirmoji mano avantiūra. Pamėginau du ar tris kartus praeiti gatve, kad gaučiau bent pamatyti tą, kurios be paliovos ilgėjosi mano širdis; bet vietoj jos pamačiau tik jos vyrą ir budrųjį pardavėją, kuris, išvydęs mane, pagrasino krautuvės uolektimi, — ženklas ne tiek patrauklus, kiek išraiškingas. Matydamas, kad taip atidžiai mane seka, netekau drąsos ir daugiau ten nebesirodžiau. Norėjau pamatyti bent globėją, kurį ji man surado. Nelaimė, nežinojau net jo vardo. Daug kartų bergždžiai klajojau aplink vienuolyną, stengdamasis jį susitikti. Pagaliau kiti įvykiai nustelbė žavingus atsiminimus apie ponią Bazil, ir netrukus taip ją užmiršau, kad, būdamas vis toks pat neišmanėlis ir naujokas kaip anksčiau, netgi nesigundžiau dailiomis moterimis.

Tačiau josios dosnumas bent kiek praturtino menkutį mano garderobą, tiesa, labai kukliai, nes šelpė ji mane atsargiai, kaip išmintinga moteris, kuriai daugiau rūpėjo švara, o ne puošmenos, ir kuri norėjo mane apsaugoti nuo skurdo, o ne paversti dabita. Mano drabužiai, atsinešti iš Ženevos, atrodė dar apygeriai ir tinkami dėvėti; ponia Bazil pridėjo tik skrybėlę ir kiek baltinių. Aš visai neturėjau rankogalių; ji nesiteikė jų man dovanoti, nors ir labai troškau. Tik pasistengė, kad visada būčiau švariai apsirengęs, ir, kol aš rodžiausi jai po akių, man niekad nereikėjo to priminti.

Kelioms dienoms praslinkus po tos katastrofos, mano šeimininkė, kuri, kaip jau sakiau, buvo man draugiška, pasakė, kad bemaž suradusi man vietą ir kad viena įžymi dama norinti mane matyti. Sulig tais žodžiais aš įsivaizdavau, kad manęs laukia nuotykiai aukštuomenės pasauly, nes visą laiką vien apie juos tesvajojau. Deja, šitas nuotykis nebuvo toks puikus, kaip tikėjausi. Nuėjau pas tą damą su tarnu, kuris jai buvo kalbėjęs apie mane. Ji išklausinėjo mane, apžiūrėjo, aš jai patikau ir iškart pasilikau pas ją tarnauti, tik anaiptol ne

kaip favoritas, o kaip liokajus. Mane aprengė tokios pat spalvos livrėja, kokią dėvėjo visi jos tarnai, — skirtumas tebuvo tas, kad jie nešiojo šniūruotus antpečius, o man jų nedavė; kadangi šiuose namuose livrėja buvo be galionų, tai ji bemaž panėšėjo į civilišką drabužį. Štai kokio netikėto galo susilaukė visos didžiosios mano viltys!

Grafienė de Verselis, pas kurią stojau tarnauti, buvo bevaikė našlė; jos vyras buvo pjemontietis, o ją aš visada laikiau savojiete, niekaip negalėdamas įsivaizduoti, kad pjemontietė taip gražiai, su tokiu puikiu akcentu kalbėtų prancūziškai. Ji buvo vidutinio amžiaus, labai tauraus veido, puikiai išsilavinusi, mėgo prancūzų literatūrą ir gerai ją pažino. Daug rašė ir visada prancūziškai. Jos laiškai buvo tokio pat stiliaus ir beveik tokie pat grakštūs kaip ponios de Sevinjė: kai kuriuos iš tiesų galėjai priskirti pastarosios plunksnai. Svarbiausias mano darbas — ir jis man patiko — buvo rašyti laiškus, kuriuos ji man diktavo, nes krūtinės vėžys, labai ją kankinęs, nebeleido rašyti jai pačiai.

Ponia de Verselis pasižymėjo ne tik dideliu protu; tai buvo kilnios ir tvirtos dvasios moteris. Stebėjau sunkią jos ligą; mačiau, kaip ji kentėjo ir merdėjo, niekados nė vieną akimirką neparodydama silpnybės, tarytum be mažiausių pastangų užgniauždama sopulį, niekados neprarasdama moteriško orumo ir nenumanydama, kad ji elgiasi kaip filosofas, — beje, šitas žodis anuomet dar nebuvo madoje ir netgi nebuvo jai žinomas ta prasme, kokia vartojamas šiandieną. Toji charakterio tvirtybė kartais kone virsdavo sausumu. Man visados atrodė, kad aplinkiniams ji tiek pat mažai jautri kaip ir sau pačiai: ir nelaiminguosius šelpdavo ne iš tikro gailestingumo, o veikiau todėl, kad labdarybė pati savaime jai buvo girtinas dalykas. Aš pats bent kiek patyriau šį nejautrumą per tris mėnesius, kuriuos praleidau pas ją. Būtų buvę natūralu susirūpinti jaunuoliu, nuolat esančiu jai prieš akis ir teikiančiu šiokių tokių vilčių; jausdama besiartinančią mirtį, ji galėjo

pagalvoti, kad po jos jam bus reikalinga pagalba ir parama; tačiau, ar tai todėl, kad ji mane laikė nevertu ypatingo dėmesio, ar todėl, kad ją apgulę žmonės teleido jai galvoti tik apie juos pačius, — ji ničnieko nepadarė mano labui.

Vis dėlto labai gerai prisimenu, kad ji reiškė šiokį tokį norą arčiau mane pažinti. Kartais ji mane klausinėdavo; jai labai magėjo paskaityti mano laiškus, rašytus poniai de Varan, ir išgirsti mano ataskaitą apie savo jausmus. Bet veikė ji ne itin gudriai: norėjo sužinoti mano jausmus, niekados man neatskleisdama savųjų. Mano širdis mėgo išsilieti, jeigu tik jausdavo, kad liejasi kiton širdin. Sausi ir šalti kamantinėjimai, kai nebūdavo mažiausio ženklo, ar klausėjas pritaria mano atsakymams, ar juos smerkia, — man nekeldavo jokio pasitikėjimo. Kai man neaišku, ar mano plepalai patinka, ar ne, aš visada imu baimintis ir stengiuosi ne tiek parodyti tai, ką galvoju, kiek nepasakyti nieko tokio, kas galėtų man pakenkti. Tada aš pirmą kartą pastebėjau, kad tokia sausa maniera kamantinėti žmones, norint juos pažinti, — tai kliauda, ypač būdinga moterims, mėgstančioms puikuotis savo išmaningumu. Jos įsivaizduoja, kad, neišduodamos savo jausmų, geriau įsiskverbsiančios į jūsuosius, bet nemato, kad tuo būdu atima pašnekovui drąsą juos rodyti. Kai žmogų ima kas kvosti, jis iš karto susigūžia savyje, o jeigu dar mato, kad kvotėjas nuoširdžiai juo nesidomi, o nori tik priversti išsiplepėti, jis arba meluoja, arba tyli, arba su dviguba atidžia seka pats save, ir verčiau jis pasirodys kvailiu, negu taps kitų smalsumo auka. Skaityti kitų širdyje, stengiantis užmaskuoti savąją, — tai metodas, kurio niekuomet negalima pateisinti.

Ponia de Verselis man niekad nepratarė nė vieno žodžio, kuriame būtų justi meilė, pagaila, prielankumas. Ji mane klausinėjo šaltai; aš atsakinėjau santūriai. Mano atsakymai buvo tokie nedrąsūs, kad turbūt pasirodė jai žiopli ir nuobodo. Į galą ji manęs jau nebeklausinėjo ir kalbėdavo su manim tik apie tarnybinius reikalus. Ji apie mane sprendė ne tiek pa-

gal tai, kas aš buvau, kiek pagal tai, kuo ji mane padarė: laikydama mane tiktai liokajum, ji man neleido pasirodyti kuo kitu.

Manau, kad kaip tik tada aš pirmąsyk patyriau šį klastingą slaptųjų intrigų žaismą, kuris mane persekiojo visą gyvenimą ir kuris man įskiepijo tiesiog natūralų bjaurėjimąsi santvarka, ugdančia tokius dalykus. Kadangi ponia de Verselis vaikų neturėjo, tai įpėdinis buvo jos sūnėnas, grafas de la Rokas, kuris uoliai stengėsi jai įsiteikti. Be to, vyresnieji tarnai, matydami, kad ji neilgai bepatrauks, iš kailio nėrėsi, kad ir jų neužmirštų; žodžiu, aplink ją grūdosi tiek žmonių, kad ji neturėjo kada pagalvoti apie mane. Jos namų valdytojas buvo toks ponas Lorencinis, žmogus labai apsukrus, o jo pati, dar apsukresnė, sugebėjo taip prisiplakti prie savo ponios ir tokį įgauti pasitikėjimą, kad jautėsi greičiau kaip jos draugė, o ne kaip samdinė. Ji įpiršo poniai į kambarines savo dukterėčią, panelę Pontal, gudrią paukštytę, kuri, apsimetusi kompanione, taip puikiai padėjo tetulei apkerėti savo ponią, kad toji į viską težiūrėjo jų akimis ir teveikė jų rankomis. Aš neturėjau laimės patikti šioms trims asmenybėms: aš jų klausiau, bet joms netarnavau; mano vaizduotė neišnešė, kad, tarnaudamas visų mūsų poniai, aš dar turėčiau būti ir jos liokajų liokajumi. Be to, aš priklausiau tai žmonių padermei, kuri jiems kelia nerimą. Jie aiškiai matė, kad aš ne savo vietoje, ir labai bijojo, kad ir jų ponia to nepamatytų ir nepanorėtų mane pastatyti deramon vieton: tada sumažėtų jų pačių laimikis, o tokie godūs žmonės juk negali būti teisingi ir į gėrybes, užrašomas kitiems, žiūri kaip į turtą, kuris atimamas iš jų. Todėl jie bendrom jėgom pasistengė mane pašalinti iš jos akių. Ji mėgo rašyti laiškus: jai, ligonei, tai buvo pramoga; jie atgrasė ją nuo to ir su gydytojo pagalba įtikino, kad tas ją vargina. Prasimanę, kad aš nemokąs patarnauti, vietoj manęs jie pristatė du stambius bernus, portšezo nešiotojus. Galų gale jie viską taip puikiai sutvarkė, kad kai ji rašė testamentą, aš

jau savaitė nebuvau įžengęs į jos kambarį. Tiesa, po to aš įeidavau pas ją kaip ir anksčiau, ir netgi buvau šiuo atžvilgiu uolesnis už kitus, nes tos vargšės moteries skausmai varstė man širdį; savo kančias jinai kentėjo su tokia ištverme, kad nusipelnė mano akyse giliausios pagarbos ir meilės, ir aš praliejau jos kambaryje daug graudžių ašarų, kurių nepastebėjo nei ji, nei kas kitas.

Pagaliau mes jos netekome. Aš mačiau ją mirštant. Savo amžių ji nugyveno kaip protinga ir blaiviai galvojanti moteris, o mirė kaip išminčius. Galiu pasakyti, jog katalikų religija man pasidarė miela dėka to sielos giedrumo, su kuriuo ji pildė savo priedermes be vangumo ir be jokio puikavimosi. Ji buvo iš prigimties rimta. Į galą ligos ji kažkaip pralinksmėjo, ir šis linksmumas, toks pastovus ir anaiptol ne dirbtinis, be abejo, jai buvo nelyginant paties proto atspirtis prieš liūdną jos padėtį. Lovoje ji tegulėjo tik dvi paskutines dienas ir nesiliovė ramiai šnekučiavusi su visais aplinkiniais. Galiausiai, nustojusi žado, jau agonijos kančiose, ji driokstelėjo. „Puiku! — tarė ji atsigręžusi. — Jei moteris šitaip garsinasi, ji dar ne numirėlė!" Tai buvo paskutiniai jos žodžiai.

Žemesniems savo tarnams testamente ji užrašė metinę algą; bet kadangi aš nepriklausiau prie jos namų personalo, tai negavau nieko. Tačiau grafas de la Rokas liepė man duoti trisdešimt livrų ir paliko man naują drabužį, kuriuo buvau apsivilkęs ir kurį ponas Lorencinis norėjo iš manęs atimti. Grafas net prižadėjo surasti man vietą ir leido man apsilankyti pas jį. Du ar tris kartus buvau užėjęs, bet negavau su juo pakalbėti. Mane lengva buvo atgrėsti, ir daugiau ten nebegrįžau. Skaitytojas tuojau pamatys, kad aš klydau.

O, kad galėčiau tuo užbaigti visa, ką turiu papasakoti apie savo gyvenimą pas ponią de Verselis! Nors iš pažiūros mano padėtis ir nepasikeitė, išėjau iš jos namų ne toks, koks į juos įžengiau. Iš ten išsinešiau neblėstančius prisiminimus apie nusikaltimą ir nepakeliamus sąžinės graužimus, kurie net ir

po keturiasdešimt metų vis dar mane tebeslegia, ir mano kartėlis besenstant ne tik nesilpnėja, o dar labiau aitrinasi. Kas patikėtų, kad vaiko prasižengimas gali turėti tokias žiaurias pasekmes? Tai šitos išties vargiai įtikimos pasekmės ir neduoda ramybės mano širdžiai. Gal aš pražudžiau gėdoje ir skurde mielą, dorą, garbingą merginą, kuri tikriausiai buvo daug vertesnė už mane.

Kai namuose sugriūna tvarka ir kyla maišatis, retai kada nedingsta vienas ar kitas daiktas; tačiau toks buvo tarnų sąžiningumas ir toks pono bei ponios Lorencinių budrumas, kad nieko pagal inventoriaus sąrašą netrūko. Tik panelei Pontal pražuvo nebe naujas trumputis rožinės spalvos sidabruotas kaspinas. Po ranka man buvo daug kur kas geresnių daiktų, bet tiktai šis kaspinas mane sugundė; aš jį pavogiau, bet kadangi jo nė neslėpiau, tai bemat jį pas mane rado. Ėmė kvosti, kur jį gavau. Aš sumyštu, kažką burbu, pagaliau raudonuodamas sakau, kad man jį davė Marion. Tai buvo jauna morijenietė, kurią ponia de Verselis padarė savo virėja, kai, nustojusi kelti kviestinius pietus, atleido senąją virėją, nes jai labiau reikėjo gerų sultinių, negu prašmatnių ragu. Marion buvo ne tik daili, bet ir tokio skaistaus veido, koks gali būti vien tik kalnuose; o svarbiausia, ji atrodė tokia kukli ir švelni, kad išvydęs negalėjai jos nepamilti; be to, tai buvo gera mergina, protinga, dora, nepaprastai sąžininga. Šit kodėl visi taip nustebo, išgirdę mano pareiškimą. Manim pasitikėjo daug mažiau negu ja, ir nusprendė patikrinti, katras iš mudviejų sukčius. Pašaukė ją. Susirinkę buvo daug žmonių, dalyvavo pats grafas de la Rokas. Ji ateina, jai rodo kaspiną, aš įžūliai ją kaltinu; ji apstulbsta, tyli, meta į mane žvilgsnį, kuris nuginkluotų net demonus, bet jį atlaiko mano barbariška širdis. Pagaliau ji paneigia kaltinimą, paneigia tvirtai, tačiau be įkarščio, kreipiasi į mane, ragina atsikvošėti, neteršti šlovės nekaltai merginai, niekados nepadariusiai man nieko blogo; bet aš su velniška begėdyste vis tebetvirtinu savo ir stačiai į

akis jai rėžiu, kad kaspiną man davė ji. Vargšė mergina pravirko ir tiek man tepasakė: „Ak Ruso! Aš maniau, kad jūs gero būdo. Jūs man darote didelę skriaudą, bet aš nenorėčiau būti jūsų vietoje". Štai ir viskas. Ji ir toliau gynėsi paprastai ir tvirtai, nors ir neleido sau pasakyti prieš mane jokio atžaraus žodžio. Šis santūrumas, užgožtas mano ryžtingo tono, neišėjo jai į naudą. Atrodė, neįmanoma, kad į tokį šėtonišką įžūlumą galima būtų atsakyti tokiu angelišku romumu. Galutinio sprendimo taip ir neprieita, tačiau bendra nuomonė linko mano naudai. Tame sambrūzdyje nebuvo kada įsigilinti į dalyką, ir grafas de la Rokas, atleisdamas mudu abu, tepasakė, kad kaltininko sąžinė atkeršysianti už nekaltąjį. Jo pranašystė neliko tuščia: diena iš dienos ji nepaliaujamai pildosi.

Nežinau, kas ištiko mano šmeižto auką, bet, reikia manyti, kad po šito nelengva jai buvo susirasti gerą vietą. Ant jos krito žiauri dėmė, visais atžvilgiais teršianti jos vardą. Pavogtas buvo menkniekis, bet vis dėlto tai vagystė, o blogiausia tai, kad jos tikslas — suvilioti jauną vaikiną; pridėjus dar melą ir užsispyrimą, darėsi aišku, kad nieko gero negalima tikėtis iš tos, kurioje susikaupę tiek ydų. Skurdas ir pasmerkimas — tai, mano manymu, dar ne patys didžiausi pavojai, į kuriuos įstūmiau šią merginą. Kas žino, kur jos amžiuje gali nuvesti išniekintos nekaltybės nusiminimas? O jeigu sunku pakelti sąžinės graužimus dėl to, kad gal aš padariau ją nelaimingą, tai dar baisesnė kančia galvoti, kad gal aš padariau ją blogesnę už save!

Šis žiaurus atsiminimas kartais drumsčia man sielą ir kankina mane tiek, kad nemigos naktimis regiu, kaip vargšė mergina ateina ir priekaištauja man dėl to nusikaltimo, tarytum jis būtų įvykdytas tik vakar. Kol gyvenau ramus, tasai prisiminimas mažiau mane kamavo, bet gyvenimo audrose jis atima iš manęs saldžiausią nekaltai persekiojamo žmogaus paguodą: jis man duoda pajusti tai, ką aš, rodos, esu jau sakęs kažkuriame savo veikale, — kad sąžinės graužimai snaudžia

gerovės dienomis ir įbingsta negandose. Tačiau aš niekad nesiryžau palengvinti sau širdies šituo prisipažinimu draugo glėbyje. Net ir didžiausias intymumas amžindie manęs nepastūmėjo atskleisti kam savo paslaptį, netgi poniai de Varan. Man užtekdavo drąsos tiktai prisipažinti, kad ant savo sąžinės nešiojuosi baisią kaltę, bet niekados neprasitardavau kokią. Taigi šita našta be jokio atlydžio mane slegia iki šios dienos, ir galiu pasakyti, kad troškimas kaip nors ją nusimesti labai daug prisidėjo prie mano nusistatymo parašyti savo išpažintį.

Atvirai išklosčiau, kuo esu kaltas, ir tikriausiai niekas nepasakys, kad aš čia stengiausi padailinti niekšingą savo poelgį. Bet neatlikčiau savo užduoties ir nusikalsčiau tiesai, jeigu drauge nenušviesčiau vidujinės savo būsenos ir bijočiau pasiteisinti. Niekuomet pyktis nebuvo man toks svetimas, kaip tą siaubingą momentą; nors tat ir keista, bet tai tiesa — aš apkaltinau šią nelaimingą merginą todėl, kad jaučiau jai simpatiją. Aš nuolat galvojau apie ją ir nusigriebiau pirmutinės minties, šovusios man į galvą. Apkaltinau ją tuo, ką pats norėjau padaryti; pasakiau, kad ji davė man kaspiną, todėl kad aš pats ketinau jį padovanoti jai. Kai mergina įėjo, širdis man plyšo iš skausmo, tačiau tiekos žmonių akivaizdoje mano atgailą įveikė baimė. Bausmės aš nelabai tebijojau — bijojau tik gėdos; bet jos bijojau labiau nei mirties, labiau nei nusikaltimo, labiau nei bet ko kito pasaulyje. Aš norėjau išnykti, kiaurai žemę prasmegti; neįveikiama gėda viską nugalėjo; gėda buvo vienintelė mano begėdiškumo priežastis; ir kuo didesnis nusikaltėlis dariausi, tuo labiau bijojau prisipažinti ir tuo įžūliau melavau. Aš tegalvojau, koks bus siaubas, jeigu mane sugaus meluojant ir viešai, į akis, mane apšauks vagim, melagiu, šmeižiku. Paniška baimė nustelbė visus kitus jausmus. Jeigu man būtų davę atsikvošėti, neabejotinai būčiau pasakęs visą teisybę. Jeigu ponas de la Rokas būtų mane pasivedėjęs į šalį ir taręs: „Nežudykit vargšės merginos; jeigu

jūs kaltas, prisipažinkit", — aš tą patį akimirksnį būčiau puolęs jam į kojas, — tuo visiškai esu tikras. Bet mane tik baugino, kai tuo tarpu reikėjo mane padrąsinti. Dera atsižvelgti ir į mano amžių: juk aš vos tik buvau išėjęs iš vaikystės metų, arba, tikriau sakant, tebebuvau dar vaikas. Jaunystėje tikroji niekšybė yra didesnis nusikaltimas negu brandos amžiuje, bet užtai silpnybė kur kas labiau dovanotina, o mano nusižengimas iš esmės juk ne kas kita ir buvo. Todėl šis prisiminimas mane kankina ne tiek dėl paties blogio, kurs glūdėjo mano poelgyje, kiek dėl tų liūdnų pasekmių, kurias jis sukėlė. Tas vienintelis nusižengimas paliko mano sieloje tokį siaubingą įspūdį, jog netgi išėjo man į gera: visą tolesnį gyvenimą jis mane saugojo nuo bet kokių nusikalstamų veiksmų, ir man atrodo, kad mano bjaurėjimąsi melu didžia dalimi išugdė toji atgaila ir gėda, jog vieną kartą esu taip niekšiškai melavęs. Jeigu šį nusikaltimą galima išpirkti, tai drįstu manyti, kad jį man jau išpirko nelaimės, slegiančios paskutines mano gyvenimo dienas, ir keturios dešimtys tiesumo bei dorumo metų, nugyventų sunkiomis aplinkybėmis. Vargšė Marion susilaukė tiek keršytojų šiame pasaulyje, jog aš, kad ir kažin kokią būčiau padaręs jai skriaudą, nebijau nusinešti tą kaltę su savim. Štai ką turėjau pasakyti dėl šio dalyko. Tebūnie man leista niekuomet daugiau jo neminėti.

TREČIOJI KNYGA

1728–1730

Išėjęs iš ponios de Verselis maždaug su tokiais pat ištekliais, su kokiais buvau čion atėjęs, grįžau pas senąją savo šeimininkę ir čia pragyvenau penkias ar šešias savaites. Sveikata, jaunystė, dykinėjimas kaitino mano temperamentą. Aš buvau neramus, išsiblaškęs, svajingas; verkiau, dūsavau, troš-

kau laimės, apie kurią neturėjau supratimo, o betgi jos stoką skaudžiai jutau. Šios būsenos neįmanoma aprašyti, ir netgi mažai kas gali ją įsivaizduoti, nes daugelis pirma laiko išeikvoja šį gyvybės perteklių, sykiu kankinantį ir saldų, kuris, svaigindamas geismais, leidžia iš anksto gardžiuotis smagumais. Įsiliepsnojęs kraujas tolydžio bruko man į galvą merginas ir moteris, bet, nežinodamas tikrosios jų paskirties, aš versdavau jas tarnauti keistoms mano fantazijoms, nes neišmaniau, ką daugiau su jomis beveikti; šie vaizdiniai mane jaudino ir vargino, bet, laimė, neišmokė, kaip jų atsikratyti. Aš būčiau atidavęs gyvybę, kad gaučiau bent ketvirtį valandos pabūti su kokia nors panele Gotona. Tačiau tas laikas, kai vaikiški žaidimai kildavo lyg ir savaime, buvo jau praėjęs. Drauge su metais atėjo gėda, blogio supratimo palydovė; ji sustiprino įgimtąjį mano dorumą tiek, kad jis pasidarė neįveikiamas; kaip tuomet, taip ir vėliau aš išdrįsdavau kreiptis į moterį su nekukliu pasiūlymu — net jei būdavau tikras, kad ji ne iš rimtuolių ir manęs neatstums, — tik tuo atveju, kai ji pati tam užsiangažuodavo.

Mano jaudrumas tiek išaugo, kad, negalėdamas patenkinti savo geismų, aš juos kurstydavau ekstravagantiškiausiais būdais. Klajodavau tamsiomis alėjomis, nuošaliais užkampiais, kur galėdavau iš tolo pasirodyti kitos lyties asmenims toks, koks trokšdavau būti šalia jų. Reginys joms atsiverdavo ne tiek nepadorus, — apie tai aš net ir nepagalvodavau, — kiek stačiai juokingas. Neįmanoma aprašyti to kvailo malonumo, kurį jusdavau iškišdamas tą daiktą joms prieš akis. Nuo čia tebuvo vienas žingsnis ligi mano trokštamos pylos, ir aš neabejoju, kad kokia nors ryžtinga moteris, eidama pro šalį, būtų man suteikusi tą malonumą, jeigu būčiau turėjęs drąsos palaukti. Šitos išdaigos baigėsi katastrofa, beveik tokia pat komiška, bet ne tokia malonia.

Kartą įsitaisiau gale kiemo, kur buvo šulinys ir kur merginos dažnai ateidavo vandens. Čia pat galėjau nusileisti keliais

siaurais praėjimais į rūsius. Ištyrinėjau šias ilgas, tamsias požemines alėjas ir nusprendžiau, kad jos čia nesibaigia, tad jeigu mane pamatys ir užklups, aš rasiu čia saugų prieglobstį. Tuo pasikliaudamas, aš ir užtaisiau merginoms, einančioms vandens, reginį, daugiau juokingą, nei gundantį. Protingesnės dėjosi nieko nematančios; kitos ėmė kvatoti; trečios tarėsi įžeistos ir pakėlė triukšmą. Smukau į savo slėptuvę — mane vytis. Išgirdau vyrišką balsą, ko anaiptol nesitikėjau, ir smarkiai išsigandau. Lindau gilyn į požemį, rizikuodamas paklysti, o triukšmas, šūksniai, vyriškio balsas vis mane tebesekė. Tikėjausi, kad bus tamsu, o staiga išvydau šviesą. Sudrebėjau, puoliau dar tolyn. Atsidūriau į sieną: bėgti toliau neįmanoma, reikia laukti savo likimo. Beregint mane pasivijo ir sugriebė aukštas vyras ilgais ūsais, su plačiabryle skrybėle, su didžiuliu kardu; jį lydėjo penkios ar šešios senės, apsiginklavusios šluotkočiais; tarp jų pastebėjau ir mažą klastūnę, kuri mane išdavė ir kuri, be abejo, norėjo pamatyti, kaip aš atrodau iš arti.

Žmogus su kardu, čiupęs mane už rankos, šiurkščiai paklausė, ką aš čia veikiu. Aiškus dalykas, atsakymo nebuvau susigalvojęs. Tačiau susigriebiau ir, sukdamasis iš bėdos, prasimaniau romantišką istoriją, kuri mane išgelbėjo. Maldavau jį pasigailėti manęs dėl mano amžiaus ir mano padėties; pasisakiau esąs jaunas, aukštos kilmės svetimšalis, kuriam susimaišęs protas; aš pasprukęs iš tėvų namų, nes mane norėję uždaryti; aš pražūsiąs, jeigu jis mane išduosiąs; o jeigu mane paleisiąs, gal aš galėsiąs kada nors jam atsilyginti už tą malonę. Visai nelauktai mano kalba ir mano povyza paveikė baisųjį žmogų: jis susigraudino ir, trumpą, bet smarkų išdrožęs man pamokslą, ramiai mane paleido, daugiau nebekvosdamas. Iš tų žvilgsnių, kuriais mane palydėjo mergina ir senės, nusprendžiau, kad vyriškis, kurio taip išsigandau, buvo mano išganymas ir kad jomis vienomis nebūčiau taip pigiai atsikratęs. Girdėjau jas kažką burblenant, bet tas man nė kiek nerūpėjo: buvau vikrus, stiprus ir neabejojau, kad tučtuojau

susidoročiau su jų vėzdais ir jomis pačiomis, by tik čia nebūtų kardo ir vyriškio.

Po kelių dienų, eidamas gatve su jaunu abatu, savo kaimynu, kaktomuša susidūriau su žmogum, prisijuosusiu kardą. Jis mane atpažino ir, mėgdžiodamas mane, pašaipiai tarė: „Aš — princas, aš — princas! O aš — mulkis! Bet tegul jūsų šviesybė nemėgina dar sykį!" Jis nieko daugiau nepridūrė, ir aš nudūlinau, panarinęs galvą ir širdyje dėkodamas jam už santūrumą. Matyt, prakeiktos senės bus jį sugėdinusios už lengvatikystę. Šiaip ar taip, nors ir pjemontietis, jis buvo geras žmogus, ir aš visada jį prisimenu su dėkingumu: istorija buvo tokia komiška, kad kiekvienas kitas, juo dėtas, vien tik iš noro prajuokinti žmones būtų mane apgėdinęs. Nors šis nuotykis ir neturėjo pasekmių, kurių galėjau bijoti, jis vis dėlto ilgam atvedė mane į protą.

Begyvendamas pas ponią de Verselis, užmezgiau kelias pažintis, kurių ir paskum nenutraukiau, tikėdamasis, kad jos bus man naudingos. Kartkartėmis aplankydavau savojietį abatą, poną Gemą, grafo Melaredo vaikų auklėtoją. Jis buvo dar jaunas ir neišgarsėjęs, bet pasižymėjo sveiku protu, sąžiningumu, išsimokslinimu; tai vienas iš doriausių žmonių, kokius kada nors pažinojau. Jis man nesuteikė paramos, kurios tikėjausi, lankydamasis pas jį: per mažai turėjo svorio, kad galėtų parūpinti man vietą; bet radau pas jį daug brangesnių dalykų, kurie man pravertė visam gyvenimui, — gavau sveikos moralės pamokų ir įsisąmoninau tiesaus elgesio dėsnius. Kadangi mano polinkiai ir pasaulėžiūra tolydžio keitėsi, aš visuomet čia pernelyg aukštai iškildavau, čia pernelyg žemai nuşmukdavau: būdavau Achilas arba Tersitas, kartais didvyris, kartais niekšas. Ponas Gemas pasistengė mane pastatyti į vietą ir mane parodyti pačiam sau, negailėdamas manęs, bet ir nestumdamas į nusiminimą. Jis labai išgyrė mano būdo savybes ir talentus, bet pridūrė, kad jie patys gimdą kliūtis, kurios man trukdysiančios jais pasinaudoti; taigi, anot jo, tie ta-

lentai man būsią ne tiek laiptai kopti į gerovę, kiek priemonė apsieiti be jos. Jis man teisingai nušvietė žmonių gyvenimą, apie kurį turėjau klaidingą supratimą; iš jo sužinojau, kad net ir nepalankiausiomis aplinkybėmis protingas žmogus visuomet gali siekti laimės ir sulaukti palankaus vėjo, kurs jį nuplukdytų į trokštamą uostą; kad nėra tikros laimės be išminties ir kad išmintingas gali būti bet kokios padėties žmogus. Jis labai atvėsino mano žavėjimąsi didžiūnais, įrodydamas, kad tie, kurie valdo kitus, nėra nei išmintingesni, nei laimingesni už anuos. Jis man pasakė vieną dalyką, kuris niekad neišdilo iš atminties: jeigu žmonės galėtų skaityti kitų širdyse, tai daugiau būtų norinčių nusileisti, negu trokštančių pakilti. Ši mintis, nuostabiai teisinga ir nė kiek neperdėta, daug man padėjo gyvenime, dažnai paakindama ramiai laikytis savo vietoje. Abatas Gemas pirmutinis man atskleidė, kas yra tikroji garbė, nes iki tol pasipūtęs mano protas pažino tik kraštutines jos apraiškas. Jis man davė suprasti, kad visuomenė menkai tevertina iškilnius asmens ypatumus, kad, kopdamas pernelyg aukštai, rizikuoji nukristi; kad sąžiningas smulkių kasdienių pareigų vykdymas reikalauja ne mažiau valios jėgų kaip herojiški žygiai, ir kad šiuo būdu žmogus daugiau pasitarnauja garbei ir laimei; kad šimtą sykių geriau būti visuomet žmonių gerbiamam, negu tik retkarčiais juos nustebinti.

Norėdami nustatyti žmogaus pareigas, mes turėjome pakilti ligi paties jų pradmens. Be to, dabartinė mano padėtis, į kurią patekau po neseniai žengto savo žingsnio, skatino mus kalbėtis apie religiją. Iš to jau aišku, kad garbusis ponas Gemas bent didžiąja dalimi yra Savojos vikaro originalas. Tiesa, kai kuriais punktais jis pasisakė ne taip atvirai, nes sveikas protas jį vertė kalbėti su tam tikru atsargumu; bet apskritai jo sentencijos, jo jausmai, jo pažiūros, viskas, netgi jo patarimas grįžti man į tėvynę, — buvo kaip tik tokie, kokius vėliau aš pateikiau skaitytojui. Todėl, plačiau nepasakodamas

apie pokalbius, su kurių esme gali susipažinti kiekvienas, pasakysiu, kad jo išmintingos pamokos, nors pradžioje ir bevaisės, įdiegė man širdy dorybės ir religijos daigus, kurie niekados ten nesunyko ir tik laukė mielesnių, rūpestingesnių rankų, kurios juos išugdytų.

Nors mano atsivertimas nebuvo itin gilus, vis dėlto aš buvau sujaudintas. Šiuos pokalbius, anaiptol man nenuobodžius, pamėgau už jų aiškumą, paprastumą ir ypač už tą nuoširdų susidomėjimą manim, kurio, jaučiau, jie buvo kupini. Turiu meilingą širdį ir visada labiau prisirišu prie žmonių ne tiek už tą gerą, kurį jie man padaro, kiek už tą, kurio man linki; ir čia mano nuojauta niekuomet manęs neapgauna. Taigi aš tikrai pamilau kunigą Gemą; tapau, galima sakyti, antruoju jo mokiniu, ir tuomet man tai buvo neįkainojamas gėris, atgrėsęs mane nuo ydų, į kurias mane traukė dykinėjimas.

Kartą visiškai netikėtai mane iškvietė pas grafą de la Roką. Man buvo įgrisę pas jį bevaikščioti, nes niekad negavau su juo pakalbėti; tad aš ir lioviausi: pamaniau, kad mane užmiršo arba kad susidarė apie mane blogą įspūdį. Aš klydau. Jis ne kartą buvo pats matęs, su kokiu malonumu aš ėjau savo pareigas prie jo tetos; jis netgi buvo kalbėjęsis su teta šia tema ir dabar man tą priminė, nors aš pats jau nebegalvojau apie tai. Grafas gerai mane priėmė, pasakė, kad, neguosdamas manęs miglotais pažadais, stengęsis surasti man tinkamą vietą; jam tai pasisekę; jis tik norįs mane įstatyti į gražios ateities kelią, o visa kita priklausą nuo manęs paties; namai, į kuriuos mane rekomenduojąs, yra įtakingi ir gerbiami, tad man nereiksią kitų globėjų, jei aš geidausiąs kilti aukščiau; nors iš pradžių aš būsiąs tik paprastu tarnu kaip ir anksčiau, bet jis galįs užtikrinti, kad jeigu iš mano jausmų ir elgesio šeimininkai nuspręsią, jog aš vertas aukštesnės padėties, tai jie nusistatę mane iškelti. Šios kalbos galas žiauriai sužlugdė tas puikias viltis, kurias buvo įžiebusi pradžia. „Ką? Ir vėl aš liokajus!" — pamaniau su kartėliu širdyje, kurį betgi tuojau nu-

stelbė pasitikėjimas savim. Aš anaiptol nesijaučiau skirtas tokiai vietai, todėl ir nesibaiminau, kad ilgai joje pasiliksiu.

Jis mane nuvedė pas grafą de Guvoną, pirmąjį karalienės žirgininką ir šauniosios Solarų giminės galvą. Šis garbingas taurios povyzos senis meiliai mane priėmė, kas mane itin sujaudino. Jis susidomėjęs klausinėjo mane, o aš nuoširdžiai jam atsakinėjau. Jis pasakė grafui de la Rokui, kad mano fizionomija esanti maloni ir bylojanti apie mano protą; kad jam atrodą, jog proto iš tikrųjų man netrūksta, bet kad tai dar ne viskas ir kad reikią pažinti dar ir kitas mano savybes. Paskui, atsigręžęs į mane, tarė: „Vaikeli mano, beveik visuose dalykuose pati sunkiausia yra pradžia; tačiau jums ji nebus per daug sunki. Būkite išmintingas ir stenkitės čia visiems patikti; štai tuo tarpu vienintelė jūsų pareiga; svarbiausia, nenusiminkite — jūs turite, kas jumis rūpinasi". Tuojau pat jis nuėjo pas markizę de Brej, savo marčią, ir mane pristatė jai, paskui pas abatą de Guvoną, savo sūnų. Tokia pradžia man pasirodė daug žadanti. Aš jau pakankamai buvau prityręs ir nusimaniau, kad, priimant liokajų, šitokių ceremonijų nedaroma. Iš tikrųjų su manim elgėsi ne kaip su tarnu. Valgiau ne šeimyninėj; manęs neaprengė livrėja, ir kai grafas de Favrija, jaunas pramuštgalvis, panoro mane užlaipinti į savo užkarietį, jo senelis uždraudė man stovėti užkarietyje ir bet ką lydėti kur išvažiuojant. Tačiau aš patarnaudavau prie stalo ir namuose ėjau maždaug liokajaus pareigas, tik tos pareigos buvo gan laisvos, nes aš nebuvau specialiai priskirtas prie kurio nors asmens. Kartais rašydavau laiškus, kuriuos man diktuodavo, arba karpinėjau paveiksliukus grafui de Favrijai, o šiaip beveik visą dieną būdavau laisvas. Šis bandymas, apie kurį aš ir nenutuokiau, buvo iš tikrųjų itin pavojingas ir netgi nelabai žmoniškas, nes tasai begalinis dykinėjimas galėjo manyje išugdyti tokias ydas, kurių šiaip jau neatsirastų.

Laimė, šito neatsitiko. Abato Gemo pamokymai įsmigo mano širdin, ir aš taip juos pamėgau, kad kartais išsprukdavau

vėl jų pasiklausyti. Tie, kas mane matydavo paslapčiom einant iš namų, man regis, visiškai nenumanė, kur aš skubu. Nieko negali būti išmintingesnio už jo patarimus dėl mano elgsenos. Pradėjau puikiai: buvau toks paslaugus, toks atidus, toks uolus, kad visus sužavėjau. Abatas Gemas protingai mane perspėjo, kad būčiau bent kiek nuosaikesnis, idant mano įkarštis paskui neatvėstų ir tai nekristų į akis. „Jūsų debiutas, – tarė jis man, – bus saikas, pagal kurį iš jūsų bus ir vėliau reikalaujama; tausokite savo jėgas, kad vėliau įstengtumėt padaryti daugiau, bet sergėkitės kada nors daryti mažiau."

Kadangi niekas neišmėgino kuklių mano talentų ir buvo manoma, jog aš teturiu gabumus, kuriais mane apdovanojo gamta, tai atrodė, kad grafo de Guvono pažadai taip ir liks pažadais ir kad niekam nerūpi mane kam nors panaudoti. Sukliudė įvairūs reikalai, ir aš likau kone užmirštas. Markizas de Breji, grafo de Guvono sūnus, tuomet buvo ambasadorium Vienoje. Vienos dvare įvyko permainų, kurias pajuto ir grafo šeima, ir keletą savaičių visi čia buvo taip susijaudinę, kad aš išgaravau jiems iš galvos. Tačiau mano uolumas iki tol beveik neatvėso.

Viena aplinkybė man turėjo ir geros, ir blogos įtakos: tolino mane nuo visokių miesto pramogų, bet sykiu vertė mane atsainiau žiūrėti į savo pareigas.

Panelė de Brej buvo maždaug mano amžiaus, dailaus sudėjimo, gan graži, labai balta, labai juodais plaukais; nors ji buvo brunetė, jos veidas spinduliavo tuo ypatingu blondinių švelnumu, kuriam aš niekados negalėdavau atsispirti. Dvariškių tualetas, taip tinkąs jaunoms moterims, ryškino dailią jos taliją, nuogino pečius ir krūtinę, o nuo gedulo rūbų (Vienos dvaras tuomet gedėjo) baltutėlis jos gymis dar labiau švietė. Kas nors pasakys: ne tarno reikalas stebėtis į tokius dalykus. Aišku, man tai nederėjo, bet aš stebėjaus į juos, ir ne tik aš vienas. Metrdotelis ir kiti liokajai kartais kalbėdavo apie tai

prie stalo taip nešvankiai, kad aš žiauriai dėl to kentėdavau. Tačiau galva man neapsvaigo tiek, kad rimtai įsimylėčiau. Aš nepamiršau, kur esąs; laikiausi savo vietoje ir nedaviau valios savo geismams. Mėgau žiūrėti į panelę de Brej, gaudyti jos žodžius, bylojančius apie jos protą, jausmus, taurumą; mano savimyla tenkinosi malonumu jai patarnauti, niekad neperžengdama mano teisių ribos. Prie stalo uoliai ieškodavau progų jomis pasinaudoti. Jeigu liokajus bent valandėlei pasitraukdavo nuo jos kėdės, tučtuojau ten pritapdavau aš; šiaip jau stovėdavau priešais ją; stengdavausi suprasti iš jos akių, ko ji ketina paprašyti; tykodavau momento pakeisti jai lėkštę. Ko tik nebūčiau padaręs, kad ji teiktųsi man įsakyti ką nors, pažvelgti į mane, tarti man nors vieną žodį! Bet veltui! Širdį man gėlė, kad esu jai niekas; ji netgi nepastebėdavo, kad aš stoviu čia pat. Tačiau vieną dieną, kai jos brolis, kuris kartais kreipdavosi į mane prie stalo, pasakė man kažką ne itin mandagiai, aš jam atsikirtau taip šmaikščiai ir taip vykusiai, kad ji atkreipė dėmesį ir pažvelgė į mane. Šitas žvilgsnis, ši akimirka mane užbūrė. Rytojaus dieną man pasitaikė proga pelnyti antrą jos žvilgsnį, ir aš ja pasinaudojau. Tą dieną buvo iškilmingi pietūs, ir aš didžiai nustebau, pirmą kartą pamatęs, kad metrdotelis patarnauja su kardu prie šalies ir su skrybėle ant galvos. Atsitiktinai užėjo kalba apie Solarų šeimos devizą, išsiuvinėtą ant gobelenų sykiu su herbais: *Tel fiert qui ne tue pas.* Kadangi pjemontiečiai dažniausiai ne per daug gerai moka prancūzų kalbą, kažkas surado šiame devize rašybos klaidą ir pasakė, kad žodyje *fiert* nereikia *t.*

Senasis grafas de Guvonas buvo benorįs atsakyti; bet, metęs akį į mane, pamatė, kad aš šypsausi, nedrįsdamas praverti burnos. Jis liepė man kalbėti. Tada aš pasakiau, kad nemanau, jog *t* bereikalinga, kad *fiert* — senas prancūzų žodis, kilęs ne iš lotyniškojo *ferus* — išdidus, grasinantis, o iš veiksmažodžio *ferit* — smogia, sužeidžia; taigi devizas, mano

išmanymu, reiškiąs ne „tasai grasina", o „tasai sužeidžia, kas neužmuša".

Visi žiūrėjo į mane ir žvalgėsi tarpusavy, netardami nė žodžio. Kaip gyvas neregėjau tokio nustebimo. Bet labiausiai apsalo man širdis, kai aiškiai pamačiau pasitenkinimą panelės de Brej veide. Ši išpuikusi asmenybė teikėsi į mane mesti dar vieną žvilgsnį, šiaip ar taip, vertą pirmojo; paskui, nugręžusi akis į senelį, ji lyg su kažkokiu nekantrumu laukė man deramos pagyros, kurią šis tuojau pat ir pareiškė taip nuoširdžiai ir tokia užganėdinta mina, kad visas stalas choru jam pritarė. Trumpas, bet visais atžvilgiais žavus momentas! Vienas iš tų retų momentų, kada aplinkybės vėl susiklosto natūralia tvarka ir atkeršija piktam likimui už žmogaus vertybės išniekinimą. Po kelių minučių panelė de Brej, vėl pakėlusi į mane akis, droviu ir meiliu balsu paprašė duoti jai gerti. Savaime suprantama, jai nereikėjo ilgai laukti, bet kai artinausi prie jos, mane pagavo toks drebulys, kad, pripylęs stiklą per daug sklidiną, dalį vandens nuliejau ant lėkštės ir netgi jai ant suknelės. Jos brolis lengvapėdiškai mane užklausė, kodėl aš taip smarkiai drebu. Šitas klausimas mane dar labiau suglumino, o panelė de Brej nuraudo iki pat ausų.

Tuo ir baigiasi romanas, iš ko aišku, kad tiek su ponia Bazil, tiek ir visais kitais atvejais mano įsimylėjimai niekados neapsivainikuodavo sėkme. Bergždžiai sukiojausi ponios de Brej prieškambary: nebesulaukiau iš jos dukters jokio dėmesio. Ji išeidavo ir įeidavo, nepažvelgdama į mane, o aš vos bedrįsdavau pakelti į ją akis. Netgi buvau toks mulkis ir gremėzdas, kad vieną dieną, kai, einant pro šalį, jai nukrito pirštinė, aš, užuot prišokęs prie tos pirštinės, kurią su mielu noru būčiau apibėręs bučiniais, nedrįsau pajudėti iš vietos ir leidau pakelti pirštinę storam ir kvaišam liokajui, kurį mielai būčiau pasmaugęs. Galutinai įsibaiminau, pastebėjau, kad neturiu laimės patikti poniai de Brej. Ji ne tik nieko man neįsakydavo, bet netgi niekados nepriimdavo mano paslaugų, o

dukart, užtikusi mane savo prieškambary, labai sausu tonu paklausė, nejaugi aš neturįs ką veikti. Teko atsižadėti šio brangaus man prieškambario. Iš pradžių buvo gaila, bet paskui mane atitraukė kiti reikalai, ir greit jį užmiršau.

Ponios de Brej panieką man su kaupu atsvėrė jos uošvio gerumas: pagaliau jis atkreipė į mane akį. Vakare po tų pietų, apie kuriuos esu kalbėjęs, jis kokį pusvalandį šnekučiavosi su manim, ir, atrodo, liko patenkintas, o aš — sužavėtas. Šis geras senelis nebuvo toks protingas kaip ponia de Verselis, bet užtai daugiau turėjo širdies, ir pas jį man geriau sekėsi. Jis liepė man laikytis arčiau abato de Guvono, jo sūnaus, kuris esąs man palankus; šis palankumas, jeigu tik aš pasinaudosiąs juo, galįs man būti naudingas ir padėsiąs prasiskinti kelią į ateitį. Rytojaus rytą nulėkiau pas kunigą de Guvoną. Jis mane priėmė ne kaip tarną: pasisodino kampe prie židinio, ėmė kuo maloniausiai mane klausinėti ir tuojau įsitikino, kad aš, nors ir turiu kiek žinių iš daugelio dalykų, bet nuodugniau nesu studijavęs nė vieno. Pamatęs, kad aš ypač silpnai moku lotynų kalbą, nusprendė mane pralavinti. Sutarėme, kad aš ateidinėsiu pas jį kiekvieną rytą, ir pradėjau nuo rytojaus dienos. Taigi per keistą atsitiktinumą, kokių dažnai pasitaikys mano gyvenime, tuo pat metu aš buvau ir aukščiau, ir žemiau savo padėties — buvau ir mokinys, ir tarnas tuos pat namuos; maža to, būdamas liokajum, turėjau tokį kilmingą dėstytoją, kuriam derėjo mokyti nebent karalių vaikus.

Ponas abatas de Guvonas buvo jaunesnysis sūnus, šeimos skiriamas į vyskupus, todėl jam teko daugiau mokslo, negu kad įprasta duoti didžiūnų vaikams. Jis buvo nusiųstas į Sienos universitetą, kur studijavo kelerius metus ir gavo gan stiprią dozę kruskantizmo. Grįžęs jis tapo Turine maždaug tuo, kuo buvo kadaise Paryžiuj abatas Danžo.

Bodėdamasis teologija, jis atsidėjo grožinei literatūrai, kas labai įprasta Italijoje tiems, kurie pasirenka dvasininko kar-

jerą. Jis buvo skaitęs daug poetų, neblogai rašė lotyniškus ir itališkus eilėraščius. Vienu žodžiu, jis turėjo pakankamai gerą skonį ir galėjo jį įskiepyti ir man, bent kiek apvalydamas mano galvą nuo to šiupinio, kurio ji buvo prikimšta. Bet, ar tai todėl, kad iš mano plepėjimo jis susidarė kiek perdėtą nuomonę apie mano žinias, ar todėl, kad negalėjo pakelti elementarinės lotynų kalbos nuobodulio, jis iš pat pradžių griebė pernelyg toli: vos tik išvertus kelias Fedro pasakėčias, panardino mane į Vergilijų, kur aš beveik nieko neišmaniau. Man buvo lemta, kaip matysime vėliau, daug kartų imtis lotynų kalbos ir niekad jos neišmokti. Vis dėlto aš dirbau gan uoliai, o ponas abatas taip geraširdiškai manimi rūpinosi, kad jo atminimas ir dabar mane tebejaudina.

Su juo aš praleisdavau didesnę dalį ryto, tiek mokydamasis, tiek ir patarnaudamas jam, bet ne kaip liokajus, — jis to nepakentė, — aš tik rašydavau, jo diktuojamas, arba perrašinėdavau jo raštus, ir šios sekretoriaus pareigos man davė kur kas daugiau naudos negu pamokos. Tokiu būdu ne tik išmokau gryniausią italų kalbą, bet pamėgau literatūrą ir įgudau pažinti geras knygas, kas nesisekė man pas Latribiu ir kas labai man pravertė vėliau, kai ėmiau dirbti savarankiškai.

Šiuo gyvenimo laikotarpiu aš ir be romantiškų planų visai pagrįstai galėjau puoselėti šviesias viltis dėl savo ateities. Ponas abatas, labai patenkintas manim, apie tai kalbėjo visiems, o jo tėvas tokį ypatingą pajuto man prielankumą, kad, pasak grafo de Favrijos, apie mane papasakojęs pačiam karaliui. Netgi ponia de Brej jau neberodė man paniekos. Galiausiai aš tapau namuose tartum kokiu favoritu ir pajutau, kaip didžiai man pavydi kiti tarnai, kurie, matydami, jog mane teikiasi mokyti pats jų šeimininko sūnus, gerai numanė, kad neilgai bebūsiu jiems lygus.

Kiek galėjau spręsti apie jų planus dėl manęs iš kai kurių probėgom mestų žodžių, — apie tai susimąsčiau tik po laiko, — man atrodė, kad de Solarų šeima, pasinešusi į diplo-

matiją ir gal skinanti sau kelią į ministrų postus, iš anksto rūpinosi išsiugdyti dorą ir talentingą valdinį, kuris, priklausydamas išimtinai nuo de Solarų, galėtų ilgainiui įsigyti jų pasitikėjimą ir būti jiems naudingas. Šis grafo de Guvono projektas buvo taurus, protingas, kilniadvasiškas ir iš tikrųjų vertas to dorybingo ir įžvalgaus didžiūno; bet aš tuomet dar nenuvokiau visų to plano užmojų, jis buvo per daug sudėtingas mano galvai, o antra vertus, reikalavo iš manęs per daug ilgam atsižadėti laisvės. Pakvaišusi mano garbėtroška laimės teieškojo nuotykiuose, ir kadangi šiame kelyje į sėkmę nesimatė moters, jis man atrodė per daug gaišus, vargingas ir liūdnas; o tuo tarpu aš privalėjau laikyti jį garbingu ir patikimu kaip tik todėl, kad čia nesimaišė jokia moteris, nes tie talentai, kuriuos globoja moterys, menkai tėra verti, palyginti su tais, kuriuos įžvelgė manyje grafas de Guvonas.

Viskas ėjo kuo puikiausiai. Įsigijau, beveik jėga išsikovojau visuotinę pagarbą; mano išbandymas pasibaigė; į mane visi namiškiai žiūrėjo kaip į jaunuolį, teikiantį didelių vilčių, bet sėdintį ne savo vietoje, ir niekas neabejojo, kad veikiai aš prasimušiu. Bet mano vieta buvo anaiptol ne toji, kurią skyrė man žmonės, ir į ją aš turėjau nueiti visai kitais keliais. Čia atskleisiu skaitytojams vieną man charakteringą būdo bruožą, nesileisdamas į samprotavimus.

Nors Turine buvo daug panašaus plauko atsivertėlių, aš jų nemėgau ir nė su vienu iš jų neturėjau noro matytis. Bet susitikau keletą ženeviečių, kurie nebuvo iš tokių, ir jų tarpe poną Miusarą, pramintą Kreivasnukiu, dailininką miniatiūristą, tolimą savo giminaitį. Tasai Miusaras sužinojo, kad aš gyvenu pas grafą de Guvoną, apsilankė pas mane sykiu su kitu ženeviečiu, pavarde Bakliu, su kuriuo aš draugavau, besimokydamas pas graverį. Tas Baklis buvo juokdarys, labai linksmas vaikinas, pilnas šelmiškų išdaigų, kurios buvo iš tikro mielos jauname jo amžiuje. Ir šit ponas Baklis staiga mane užkeri, ir užkeri taip, kad negaliu su juo persiskirti. Jis

rengėsi greit išvykti — grįžti atgal į Ženevą. Kokią širdgėlą teks man pakelti! Jaučiau, kaip man bus skaudu. Norėdamas išnaudoti bent likusį laiką, su juo nebesiskyriau, tikriau sakant, jis nuo manęs nesiskyrė, nes iš pradžių galva dar nebuvo man tiek apsisukusi, kad eičiau iš namų neatsiklausęs ir leisčiau su juo laiką. Bet mano globėjai, matydami, kad jis visiškai mane pavergė, veikiai jam uždraudė čion kelti koją, ir aš apdujau tiek, kad, užmiršęs viską, išskyrus savo draugą Baklį, nustojau lankęsis pas poną abatą ir poną grafą ir nebesirodžiau namuose. Mane išbarė, bet aš to nepaisiau. Man pagrasino, kad atleis iš darbo. Šis grasinimas mane pražudė: jis man davė mintį išeiti drauge su Bakliu. Nuo šiol man nebuvo kito malonumo, kitos dalios, kitos laimės, kaip tik leistis į tokią kelionę; man vaidenosi vien tik neapsakomi tos kelionės džiaugsmai, o jos gale, nors, tiesa, dar begaliniame tolyje, aš jau regėjau ponią de Varan, nes grįžti į Ženevą niekados ir negalvojau. Kalnai, pievos, miškai, upeliai, kaimai mirgėjo man akyse be galo ir be krašto ir vis labiau mane masino; man rodės, kad šioj palaimingoj kelionėj praplauks visas mano gyvenimas. Su entuziazmu prisiminiau, kokia nuostabi man buvo kelionė, kai ėjau čionai. Tad kokia ji bus, kai prie viso laisvės žavesio dar prisidės džiaugsmas keliauti su mano amžiaus, mano pomėgių ir linksmo būdo draugu, keliauti be jokio varžymosi, be pareigų, be prievartos, kai valia eiti toliau ar sustoti, kur tik mums patinka! Tik pamišėlis galėjo tokią laimę paaukoti savimeilę glostantiems planams, kurių įgyvendinimas toks lėtas, sunkus, neužtikrintas. Juk jeigu kada tie planai ir virstų tikrove, tai, nors ir puikiausi būtų, jie vis tiek nėra verti nė ketvirčio valandos tikro džiaugsmo ir laisvės jaunystėje!

Apsėstas šios išmintingos fantazijos, elgiausi taip, kad galų gale mane išvijo, tačiau tą pasiekiau ne be vargo. Vieną vakarą, man grįžus, metrdotelis grafo vardu man pranešė, kad esu atleistas. Kaip sykis to man ir tereikėjo: jausdamas visą sa-

vo elgesio ekstravagantiškumą, dabar galėjau kitus kaltinti neteisingumu ir nedėkingumu, manydamas galįs tokiu būdu suversti savo kaltę jiems ir pats prieš save pasiteisinti, kad buvau priverstas pasirinkti šį kelią. Grafo de Favrijos vardu man įsakė rytojaus rytą, prieš išvykstant, užeiti pas jį pasikalbėti. O numatydamas, kad aš, šitaip apdujęs, galiu nepaklausyti, metrdotelis pareiškė, kad tik po šio vizito įteiksiąs man skirtus pinigus, kuriuos iš tikrųjų labai blogai užtarnavau: mat neketindami mane palikti liokajum, man nebuvo nustatę algos.

Grafas de Favrija, nors toks dar jaunas ir lengvabūdis, šia proga turėjo su manim labai rimtą ir, drįsčiau pasakyti, labai švelnų pasikalbėjimą. Jaudinančiais ir įtaikiais žodžiais nušvietęs savo dėdės rūpesčius ir senelio ketinimus, galiausiai jis vaizdžiai man parodė, ką aš aukoju, leisdamasis į pražūtį, ir pasiūlė man susitaikinti, iškeldamas tik vienų vieną sąlygą — kad nebesimatyčiau su nenaudėliu, suviliojusiu mane.

Buvo aišku, kad visa tai jis kalba ne savo vardu, ir aš, nors ir pakvaišęs ir apjakęs, pajutau, koks geras man buvo senasis ponas, ir susigraudinau; bet ši išsvajota kelionė jau tiek buvo užvaldžiusi mano vaizduotę, kad niekas negalėjo atsverti jos žavesio. Aš tiesiog be galvos likau: užsispyriau, įnirtau, pasipūčiau ir įžūliai atšoviau, kad jeigu mane atleidžia iš darbo — aš nieko prieš, kad dabar ne laikas atsiimti savo žodį ir kad, nors ir kažin kas man atsitiktų gyvenime, esu tvirtai pasiryžęs niekuomet nesileisti dukart vejamas iš tų pat namų. Tada šis jaunuolis, teisėtai pasipiktinęs, iškoneveikė mane taip, kaip to buvau nusipelnęs, stvėrė mane už pakarpos, išstūmė iš kambario ir užtrenkė duris. Išėjau triumfuodamas, lyg būčiau laimėjęs didžiausią pergalę, o bijodamas, kad man netektų stoti į antras kautynes, turėjau niekšybės išvykti, nepadėkojęs ponui abatui už jo gerumą.

Norint dabar suprasti, kokia beprotybė tuo metu mane apėmė, reikėtų žinoti, kaip užsidega mano širdis dėl mažiausio daikto ir kaip galingai užvaldo mano vaizduotę dalykas,

viliojantis širdį, nors tai būtų kartais ir menkniekis. Keisčiausi, vaikiškiausi, kvailiausi planai puoselėja numylėtą mano idėją ir tikina mane, jog nėra jokių kliūčių jai atsiduoti. Kas patikėtų, kad devyniolikos metų jaunuolis galėtų susivilioti kažkokia tuščia stikline ir pagal ją planuoti savo ateitį? Na tai klausykit!

Abatas de Guvonas prieš kelias savaites buvo man padovanojęs mažutį, labai dailų Herono fontaną, kuriuo negalėjau atsidžiaugti. Tolydžio paleisdami jį veikti ir vis kalbėdami apie savo kelionę, mudu su išmintinguoju Bakliu nusprendėme, kad šitas fontanas puikiausiai galės mums padėti kelionėje ir netgi ją pailginti. Ar yra kas nors pasaulyje įdomesnio už Herono fontaną? Tai buvo pamatas, ant kurio mudu statėme mūsų būsimosios gerovės rūmą. Kiekviename kaime sodiečiai būriais bėgs prie mūsų fontano, o tada valgiai ir visokie skanumynai pabirs mums lyg iš dangaus, nes mudu buvom įsitikinę, kad maisto produktai nieko nekainuoja tiems, kurie juos gamina, ir jeigu jie nepririydina veltui kiekvieno pakeleivio, tai tik todėl, kad nenori. Visur vaizdavomės tik puotas, vestuves ir manėme, kad, nieko daugiau neišleisdami, kaip vien tik orą iš savo plaučių ir vandenį iš mūsų fontano, galėsime vaišintis kiek tinkami Pjemonte, Savojoj, Prancūzijoj ir visam pasauly. Mudu kūrėme planus keliauti be galo, be krašto ir jeigu pirmiausia kreipėme savo žingsnius į šiaurę, tai greičiau dėl malonumo perkopti Alpes negu dėl to, kad būtume užsibrėžę pagaliau kur nors sustoti.

Toks buvo planas, su kuriuo leidausi į žygį, be gailesčio palikdamas savo globėją, savo mokytoją, savo studijas, savo viltis ir beveik užtikrintą karjerą netolimoje ateityje, ir pradėjau tikro valkatos gyvenimą. Sudie, sostine; sudie, dvare, garbėtroška, tuštybe, meile; sudie, gražuolės ir nepaprasti nuotykiai, kurie atviliojo mane čion pernai! Iškeliauju su savo fontanu ir su draugu Bakliu, su apytuščiu kapšiu, bet kupina džiaugsmo širdimi, svajodamas vien tik apie klajūniškos

laimės smagybes. Štai kuo vienu akimoju virto mano puikieji projektai!

Vis dėlto ši keista kelionė man buvo bemaž tokia pat maloni, kaip tikėjausi, tik ne viskas ėjosi taip, kaip norėjome: mat nors mūsų fontanas kurį laiką ir domino smuklių šeimininkes bei tarnaites, tačiau išeinant mums reikdavo užmokėti. Bet dėl to nė kiek nekvaršinome sau galvos: šituo pajamų šaltiniu ketinome pasinaudoti tada, kai bus striuka pinigų. Bet nelaimingas atsitikimas mudu išvadavo nuo rūpesčių. Fontanas sudužo ties Bramanu, ir tai įvyko kaip tik laiku: abu jautėme, nedrįsdami prisipažinti, kad jis mums pradeda įgristi. Ši nelaimė tik dar labiau mus pralinksmino, ir mudu skaniai juokėmės iš savo vėjavaikiškumo: buvom užmiršę, kad mūsų drapanos plyšta, batai kiūra, arba vylėmės įsigyti naujus iš savo fontano trykšlių. Kelionę tęsėme taip pat linksmai, kaip buvome pradėję, bet kelią rinkomės tokį, kurs ėjo tiesiau į tikslą: šitaip elgtis mudu vertė liesėjanti piniginė.

Kai pasiekėme Šamberi, susimąsčiau dėl kvailystės, kurią tik ką iškrėčiau, nes dar niekas taip greit ir taip lengvai nesusidorodavo su praeitimi: man rūpėjo, kaip mane sutiks ponia de Varan, nes į josios namus žiūrėjau kaip į savo gimtinę. Buvau jai rašęs, kad stojau tarnauti pas grafą de Guvoną; ji žinojo, kokią padėtį ten užimu, ir, mane sveikindama, davė man labai išmintingų patarimų, kaip aš turįs atsidėkoti už man suteiktas malones. Ji tarė, kad mano laimė užtikrinta, jeigu tik aš pats per savo kaltę jos nesugriausiu. Ką gi ji pasakys, mane išvydusi čia? Man nė į galvą neatėjo, kad ji galėtų užtrenkti prieš mane duris; bet aš bijojau užduoti jai širdį; bijojau jos priekaištų, kurie man bus baisesni ir už skurdą. Nusprendžiau viską iškęsti tylėdamas ir pasistengti ją suraminti. Visame pasauly dabar aš temačiau ją vieną: gyventi jos nemalonėje man atrodė neįmanoma.

Daugiausia man kėlė nerimo mano kelionės draugas: nenorėjau jo užkarti jai ant kaklo, bet bijojau negalėsiąs taip

lengvai juo atsikratyti. Ruošdamasis šiam atsiskyrimui, paskutinę dieną laikiausi su juo gana šaltai. Šelmis mane suprato: jis buvo ne tiek kvailys, kiek patrakėlis. Maniau, kad jis sielosis dėl mano nepastovumo; klydau: mano draugas Baklis visiškai nesisielojo. Vos tik pasiekėm Anesi ir įkėlėm koją į miestą, jis man tarė: „Tai va tu ir namie", apkabino mane, pasakė sudie, apsisuko ant kulnies ir dingo. Daugiau niekad nieko apie jį negirdėjau. Mudviejų pažintis ir draugystė truko maždaug šešias savaites, bet jų pasekmės lydės mane visą gyvenimą.

Kaip plakė man širdis, kai artinausi prie ponios de Varan namų! Kojos man tirtėjo, akys apsitraukė migla, aš nieko neregėjau, nieko negirdėjau, nieko nebūčiau atpažinęs; turėjau keletą kartų sustoti, kad galėčiau atgauti kvapą ir atsigosti. Nejaugi tai buvo nuogąstavimas, kad negausiu taip reikalingos man pagalbos? Bet argi mano metuose baimė mirti badu galėjo sukelti šitokį nerimą? Ne, ne! Tą sakau tiek vardan teisybės, tiek ir iš pasididžiavimo: jokiu gyvenimo laikotarpiu nei vargas, nei sėkmė niekados nėra privertę mano širdį plastėti iš džiaugsmo ar gniaužtis iš sielvarto! Per visą savo gyvenimą, tokį atmainingą, pilną staigmenų ir atsitiktinumų, dažnai būdamas be prieglobsčio ir be kąsnio duonos, aš visada vienodai žiūrėdavau ir į perteklių ir į skurdą. Bėdos prispirtas, būčiau galėjęs elgetauti ar vogti, kaip kiekvienas kitas, bet niekados nebūčiau krimtęsis dėl to, kad atsidūriau varge. Maža kas yra tiek vaitojęs, kiek aš, maža kas yra tiek išliejęs ašarų savo gyvenime; bet niekados neturtas ar jo baimė nėra išspaudę man nė vienos ašaros, nė vieno atodūsio. Visose negandose mano siela rasdavo tikrąjį gėrį ir tikrąjį blogį tokiuose dalykuose, kurie nuo turtų nepriklauso; kaip tik tada, kai man nieko netrūkdavo, aš jausdavausi nelaimingiausias iš mirtingųjų.

Vos tik stojau prieš ponią de Varan, jos išvaizda mane nuramino. Suvirpu, išgirdęs jos balsą; puolu jai į kojas ir, di-

džiausio džiaugsmo pagautas, prispaudžiu lūpas prie jos rankos. Nežinau, ar ji turėjo apie mane kokių žinių; bet jos veide nemačiau bemaž jokios nuostabos ir visai jokio kartėlio. „Vargše mažyti, – švelniai tarė ji man, – tai šit ir vėl tu čia? Gerai žinojau, kad tu per jaunas tokiai kelionei; džiaugiuos bent tuo, kad ji ne taip blogai tau baigėsi, kaip nuogąstavau." Paskiau ji liepė papasakoti man neilgą savo istoriją, ir aš ją išklosčiau labai teisingai, tiktai praleisdamas vieną kitą smulkmeną, bet apskritai savęs negailėjau ir nesiteisinau.

Kilo klausimas, kur mane apgyvendinti. Ji pasitarė su kambarine. Kol jiedvi svarstė, aš nedrįsau kvėpuoti; bet kai išgirdau, kad gulėsiu šiuos pat namuos, aš nesitvėriau savame kailyje ir žiūrėjau, kaip gabena mano ryšuliuką į man skirtąjį kambarį, maždaug tokiomis pat akimis, kokiomis Sen Prė žiūrėjo, kaip stumia jo ratus į ponios de Volmar pašiūrę. Maža to, aš turėjau laimę sužinoti, kad ši malonė nebus trumpalaikė, ir tuo metu, kai atrodė, jog aš susidomėjęs visai kuo kitu, išgirdau ją sakant: „Tegu kalba, ką nori; bet jeigu Apvaizda man jį grąžina, aš pasiryžusi jo neapleisti."

Ir štai pagaliau įsikūriau pas ją. Tačiau ne nuo šio įsikūrimo prasideda laimingiausios mano gyvenimo dienos; jis tiktai paruošė joms dirvą. Nors tasai širdies jautrumas, kurio dėka juntame savo laimę, yra prigimties dalykas, o gal mūsų organizacijos padarinys, jam išsivystyti reikia tam tikrų sąlygų. Be šių atsitiktinių sąlygų žmogus, kad ir labai jautrus iš prigimties, nieko nepajustų ir numirtų, nepažinęs savo esybės. Toks maždaug aš buvau iki tol ir toks gal būčiau likęs iki amžiaus galo, jeigu niekados nebūčiau pažinęs ponios de Varan, arba, netgi ją pažinęs, nebūčiau pakankamai ilgai gyvenęs šalia jos ir įgijęs to malonaus polinkio į švelnius jausmus, kurį jinai man įkvėpė. Drįsčiau sakyti, kad tas, kuris pažįsta tik meilę, dar nepažįsta saldžiausio dalyko gyvenime. Aš pažįstu kitą jausmą, gal ne tokį audringą, bet tūkstantį kartų saldesnį; kartais jis būna susijęs su meile, bet dažnai eg-

zistuoja ir skyrium. Šis jausmas — ne vien tik draugystė: jis aistringesnis, švelnesnis; neįsivaizduoju, kad galima jį jausti tos pat lyties asmeniui; bent jau aš turėjau draugų, jeigu tik iš viso esama draugystės pasaulyje, bet niekados nepatyriau tokio jausmo nė vienam iš jų. Tatai neaišku, bet paaiškės vėliau; norint nusakyti jausmus, reikia parodyti jų apraiškas.

Ji gyveno senuose gan erdviuose namuose, kur buvo puikus atsarginis kambarys — josios svetainė. Čia ji mane ir apgyvendino. Šio kambario langai buvo į jau minėtą taką, kur mes pirmąkart susitikome; už upelio ir sodų skleidėsi laukų panorama. Šiam reginiui negalėjo likti abejingas jaunasis įnamis. Po Bosė pirmąsyk prieš mano langus žaliavo žaluma. Amžinai įkalintas tarp mūrų, aš tematydavau stogus ar pilkas gatves. Kaip stipriai pajutau šios naujovės grožį! Ji dar labiau mane nuteikė švelniems jausmams. Man atrodė, kad šitas žavus peizažas — tai dar viena mielosios mano globėjos geradarybė, kad visą tą vaizdą ji išskleidė lyg tyčia man; aš ramiai įsikūriau šalia jos; aš visur ją regėjau tarp gėlių ir žalumynų; jos žavesys mano akyse jungėsi išvien su pavasario burtais. Mano širdis, iki tol suvaržyta, erdviau pasijuto šiose platybėse, ir mano atodūsiai laisviau veržėsi iš krūtinės tarp šių sodų.

Ponios de Varan namuose nebuvo tos prašmatnybės, kokią mačiau Turine; bet čia klestėjo valyvumas, padorumas ir toji patriarchališka gausa, kuri niekad nevirsta prabanga. Ji mažai turėjo sidabrinių indų, nebuvo jokio porceliano, jokios žvėrienos ar paukštienos virtuvėje, jokių užsieninių vynų rūsyje; bet ir virtuvė, ir rūsys buvo visa ko pilni visų paslaugoms, ir fajansiniuose puodeliuose ji duodavo puikiausią kavą. Kas tik pas ją užeidavo, visuomet būdavo kviečiamas papietauti drauge su ja arba skyrium, ir niekados darbininkas, pasiuntinys ar pakeleivis iš jos neišeidavo nevalgęs ir negėręs. Ji laikė kambarinę, gan dailią merginą iš Fribūro, vardu Merseri, iš jos krašto kilusį liokajų, Klodą Anė, apie kurį bus kalbama vėliau, ir virėją, o tada, kai vykdavo į svečius,

samdydavo du nešikus, bet tas būdavo retai. Šeimyna gan didelė žmogui, turinčiam du tūkstančius livrų rentos; tačiau, protingai tvarkantis, šios nedidelės pensijos pilnutinai galėjo pakakti šalyje, kur žemė derlinga, o pinigai — retas dalykas. Nelaimė, taupumas niekad nebuvo jos mėgiamoji dorybė: ji brisdavo į skolas, mokėdavo procentus; pinigai siūdavo jos rankose lyg šaudyklė ir beregint išslysdavo.

Tvarka jos namuose buvo kaip sykis tokia, kokią pats būčiau pasirinkęs, tad lengva numatyti, kad mielai jai pasidaviau. Nelabai man patiko tik tas, kad reikėdavo pernelyg ilgai sėdėti už stalo. Ji sunkiai pakeldavo sriubos ir kitų patiekalų kvapą: jis beveik ją alpindavo, ir ji ilgai negalėdavo priveikti pasišlykštėjimo. Atsigaudavo pamažėl, imdavo šnekučiuoti, bet nieko nevalgydavo. Tik po kokio pusvalandžio mėgindavo nuryti pirmąjį kąsnį. Aš per tą laiką būčiau spėjęs triskart pavalgyti; mano pietūs seniai jau būdavo sudoroti, kai ji vos tik pradėdavo. Dėl kompanijos pradėdavau iš naujo; tokiu būdu aš valgiau už du ir nuo to jaučiausi nė kiek ne blogiau. Tas saldus gerovės jausmas, kurį patirdavau šalia jos, buvo juo stipresnis todėl, kad gerovės, kuria naudojausi, dar netemdė joks rūpestis dėl priemonių jai palaikyti. Kol jos reikalai dar tebebuvo man paslaptis, aš maniau, kad jie visada gali eiti patys savaime. Ir vėliau aš rasdavau jos namuose tuos pat malonumus, bet, arčiau susipažinęs su tikrąja jos padėtimi ir matydamas, kiek pajamų jie praryja, jau nebegalėdavau jais džiaugtis taip ramiai. Mintis apie pasekmes visuomet gadindavo man pomėgį. Nuspėjęs ateitį, nieko nelaimėdavau, nes niekada negalėdavau jos išvengti.

Mūsų santykiai iš pat pirmos dienos buvo kuo švelniausi ir familiariausi, ir tokie jie liko iki jos dienų galo. Aš jai buvau „mažytis", o ji man — „mamytė"; ir mudu visada likome vienas antram „mažytis" ir „mamytė", net kai metų virtinė bemaž išdildė skirtumą tarp mudviejų. Man atrodo, kad šie du vardai puikiausiai nusako mūsų santykių pobūdį, mūsų elg-

senos paprastumą ir ypač mūsų širdžių ryšį. Man ji buvo švelniausia motina, niekad neieškanti sau malonumų, o visada susirūpinusi tik mano gerove, ir jeigu vėliau į mano prieraišumą įsipynė geismai, tai jie nepakeitė jo esmės, tik padarė jį dar nuostabesnį, apsvaigino mane susižavėjimu, kad turiu tokią jauną ir gražią mamą, kurią taip malonu glamonėti: sakau „glamonėti" tikrąja to žodžio prasme, nes ji niekados nešykštėdavo man bučinių ir švelniausių motiniškų glamonių, o į mano širdį niekad nesiskverbdavo noras tuo piktnaudžiauti. Kas nors pasakys, kad galų gale tarp mudviejų atsirado kitokios rūšies santykiai; prisipažįstu; bet kantrybės — negaliu visko apsakyti išsyk.

Pirmojo mūsų susitikimo akimirka buvo vienintelis momentas, kada ji sužadino man aistrą; bet ir šis momentas tebuvo netikėtumo išdava. Mano nekuklūs žvilgsniai niekados nesismelkė po jos skarele, nors blogai pridengtas apvalumas šioje vietoje lengvai galėjo juos patraukti. Šalia jos niekad nepatirdavau nei užsidegimo, nei geismų: skendėdavau nuostabioje ramybėje, gėrėdamasis pats nežinau kuo. Būčiau šitaip praleidęs visą gyvenimą ir netgi amžinybę, nė valandėlės nenuobodžiaudamas. Vien tik su ja niekad nesu pajutęs, koks sausas ir varginantis darosi man pokalbis, kai aš privalau jį palaikyti. Mūsų pašnekos prie keturių akių būdavo ne tiek pasikalbėjimai, kiek neišsenkamas čiauškėjimas, kuris nuščiūdavo tik tuomet, kai jį kas nutraukdavo. Manęs anaiptol nebereikėdavo raginti kalbėti, greičiau tekdavo mane tildyti. Mąstydama apie savo projektus, ji dažnai pasinerdavo į svajones. Na ir kas! Aš nedrumsdavau jos svajų, tylėdavau, stebėdamas ją, ir būdavau laimingiausias žmogus. Turėjau dar vieną labai keistą įprotį. Nepretenduodamas į malonę būti su ja dvejumoj, be paliovos tokių progų ieškodavau ir mėgavausi mūsų pokalbiais su tikra aistra, kuri virsdavo įniršiu, kai koks įkyruolis mums sutrukdydavo. Vos tik įžengdavo kas nors, vyras ar moteris, aš niurnėdamas išeidavau: nepa-

kęsdavau, kad su mumis būtų kas nors trečias. Prieškambary skaičiuodavau minutes, tūkstantį kartų prakeikdamas tuos amžinus lankytojus ir nesuprasdamas, apie ką jie gali tiek daug kalbėti, nes pats turėjau su ja dar daugiau kalbos.

Koks didelis buvo mano prieraišumas, pajusdavau tik tada, kai jos nematydavau. Kai ją matydavau, būdavau tik patenkintas, o jai nesant, mano nerimas virsdavo kančia. Reikmė gyventi drauge su ja man keldavo tokius švelnumo ir graudulio priepuolius, kad dažnai privarydavo ligi ašarų. Niekad nepamiršiu, kaip kartą, per didelę šventę, kai ji buvo mišparuose, išėjau pasivaikščioti už miesto; širdis buvo kupina jos vienos ir karšto troškimo visas dienas praleisti šalia jos. Pakankamai turėjau supratimo ir mačiau, kad bent šiuo metu tai neįmanoma ir kad laimė, kuria taip gėriuosi, bus trumpa. Užtat mano svajonės turėjo liūdnumo atšešėlį, nors tasai liūdesys nebuvo niūrus ir jį maldė džiaugsminga viltis. Varpų skambesys, kurs visada ypatingai mane jaudindavo, paukščių čiulbesys, dienos skaistumas, peizažo grožis, iškrikę kaimiški namukai, kur vaizdavausi bendrą mūsų gyvenimą, — visa tai man darė tokį gyvą, švelnų, liūdną ir graudų įspūdį, kad jaučiausi lyg ekstazėje, lyg būčiau nukilęs į tą laimingą laiką ir tą laimingą buveinę, kur mano širdis, turėdama visą palaimą, kokios tik gali trokšti, ragavo ją su neapsakomu džiugesiu, net nepagalvodama apie kūniškus pomėgius. Kiek pamenu, niekados nesu vaizdavęsis ateities taip gyvai ir aiškiai kaip tada. Ir, prisimindamas šias svajas, labiausiai stebiuosi tuo, kad kai jos tapo tikrove, aš radau visus daiktus lygiai tokius, kokius vaizdavausi. Jeigu kada svaja atrodo lyg pranašiška vizija, tai šitaip buvo kaip tik tuomet. Apsigavau tik dėl įsivaizduojamos to sapno trukmės, nes jame dienos, metai ir ištisas gyvenimas slinko nekintamoje ramybėje; o iš tikrųjų visa tai truko tik valandėlę. Deja! Patvariausia mano laimė tebuvo ta, kurią sapnavau: vos tik pasiekiau ją, beveik tą pat akimirką ir nubudau.

Niekad nebaigčiau, jeigu smulkiai pasakočiau visas paikystes, į kurias leisdavausi, mąstydamas apie brangiąją mamytę, kai jos neturėdavau po akių. Kiek kartų bučiavau savo lovą, galvodamas, kad ji čia gulėjo; arba užuolaidas ir visus baldus savo kambaryje, galvodamas, kad jie priklauso jai, kad jos gražioji ranka juos lietė; net grindis, ant kurių išsitiesdavau, galvodamas, kad jinai jomis vaikščiojo! Kartais netgi jos akivaizdoj iškrėsdavau tokių ekstravagantiškų pokštų, į kuriuos, rodos, galėjo pastūmėti tiktai karščiausia meilė. Vieną dieną prie stalo, kai ji įsidėjo burnon kąsnį, aš surikau, kad ant jo plaukas; ji išspjauna kąsnį ant lėkštės; aš godžiai jį pastveriu ir praryju. Žodžiu, tarp manęs ir aistringiausio meilužio tebuvo vienas vienintelis skirtumas, bet labai esmingas, kuris darė vidujinę mano būseną beveik nesuvokiamą protui.

Iš Italijos grįžau ne visai toks pat, koks ten nuvykau, bet gal toks, koks nė vienas mano amžiaus jaunuolis iš to krašto nėra grįžęs. Iš ten parsinešiau ne nekaltybę, o skaistumą. Pajutau, kokia permaina įvyko manyje per tuos metus; audringas mano temperamentas pagaliau nubudo, ir pirmas jo prasiveržimas, visiškai savaimingas, man įvarė daug baimės dėl mano sveikatos, o tai užvis akivaizdžiau byloja, kokioje skaistybėje aš iki tol gyvenau. Veikiai nusiraminęs, įpratau į tą pavojingą pakaitalą, kuris apgaudinėja prigimtį ir saugo mano būdo jaunuolius nuo ištvirkavimo jų sveikatos, jėgos, o kartais ir gyvybės kaina. Ši yda, tokia patogi droviesiems ir baikštiesiems, ypač traukia gyvos vaizduotės žmones: jinai įgalina juos, taip sakant, naudotis dailiąja lytimi savo nuožiūra ir verčia tarnauti gundančią gražuolę jų pomėgiams netgi be jos sutikimo. Susiviliojęs šiuo pragaištingu patogumu, įnikau griauti gamtos man dovanotą tvirtą organizmą, kuris tuo laiku jau buvo išsivystęs. Šį polinkį dar skatino ir tuometinė mano aplinka: gyvenu pas dailią moterį, glamonėdamas jos paveikslą širdies gilumoje, tolydžio matydamas ją dieną; vakarais aplink mane daiktai, kurie ją primena; o guliu aš lovo-

je, kur, puikiai žinau, ir ji yra gulėjusi. Kiek dirgiklių! Tūlas skaitytojas, kuris tai įsivaizduoja, mane jau regi pusiau mirusį. Visai priešingai, tai, kas turėjo mane pražudyti, kaip tik mane išgelbėjo, bent laikinai. Apsvaigęs laime gyventi šalia jos, degdamas troškimu praleisti su ja savo dienas, visada laikiau ją švelnia motina, brangia seseria, žavinga drauge ir niekuo daugiau. Ir mintyse, ir tikrovėje visados matydavau ją tokią, visados tą pačią, ir tematydavau vien ją. Jos paveikslas, visados tvyrąs mano širdyje, nepalikdavo čia vietos niekam kitam; ji man buvo vienintelė moteris pasauly; be galo švelnūs jausmai, kuriuos ji man žadino, neleido nubusti mano potraukiui prie kitų moterų ir sergėjo mane nuo jos pačios ir nuo visų jos lyties atstovių. Žodžiu, buvau protingas, nes ją mylėjau. Gal ir nevykusiai perteikiau šituos reiškinius, bet tegu pasako, kas gali, kas per saitai mane rišo prie jos. O aš tegaliu pasakyti viena: jeigu jie jau dabar atrodo keisti, tai vėliau atrodys dar keistesni.

Leidau laiką kuo maloniausiai, nors darbai, kuriuos man pavesdavo, visų mažiausiai man patiko. Reikėjo sudarinėti projektus, perrašinėti sąskaitas, receptus; rūšiuoti žolynus, trinti vaistažoles, prižiūrėti distiliavimo kolbas. Be to, tolydžio ateidavo aibės prašalaičių, elgetų, visokiausių lankytojų. Reikėjo tuo pat metu šnekėtis su kareiviu, su vaistininku, su kanauninku, su gražia dama, su vienuolyno broliuku. Aš plūsdavaus, niurnėdavau, siųsdavau velniop visą tą prakeiktą gaują. Bet mamytė į viską žiūrėjo linksmai, ir mano šėlimas juokino ją iki ašarų; ypač ji leipdavo juokais, matydama, kad aš tuo labiau nirštu, kuo mažiau pats begaliu tverti iš juoko. Šie trumpi protarpiai, kai turėdavau malonumo paniurzgėti, būdavo žavingi, ir jeigu tuo metu užeidavo koks naujas įkyruolis, ji mokėdavo iš to pasidaryti naują pasismaginimą, viliūgiškai užtęsdama vizitą ir svaidydama į mane tokius žvilgsnius, jog mielai būčiau ją apkūlęs. Ji vos susilaikydavo neprapliupusi juokais, matydama, kaip aš, iš padorumo pri-

verstas valdytis, spoksau į ją apsėstojo akimis, kai tuo tarpu širdies gilumoje, nors ir kaip mane patį ėmė apmaudas, gerai numaniau, jog visa tai be galo komiška.

Visa tai iš esmės man nepatiko ir vis dėlto buvo malonu: tai sudarė dalį to gyvenimo būdo, kurs mane žavėjo. Niekas iš to, kas dėjosi aplink mane, niekas iš to, ką man liepdavo daryti, nebuvo pagal mano skonį, bet viskas man buvo prie širdies. Manau, kad galų gale būčiau pamėgęs ir mediciną, tik aš ja taip bjaurėjausi, jog iš to nuolat kildavo juokingos scenos, kurios be paliovos mus linksmino: gal pirmą kartą šis menas darė tokį efektą. Aš tariausi pažįstąs medicinos knygą iš kvapo ir, kas užvis įdomiausia, retai kada apsirikdavau. Ji mane versdavo ragauti šlykščiausių žolienių. Veltui mėgindavau bėgti ar gintis; kad ir kaip priešindavausi, kad ir kokias baisias darydavau grimasas, kad ir kaip sučiaupdavau lūpas, bet kai pamatydavau jos dailius aplipusius pirštukus artėjant prie mano burnos, turėdavau pagaliau prasižioti ir čiulpti. Jeigu kas būtų pamatęs, kaip mudu, šūkaudami ir kvatodami, bėgiojame po kambarį, kur buvo įrengta visa mažutė jos vaistinė, būtų pamanęs, kad čia vaidinamas koks farsas, o ne gaminami opiatai ir eliksyrai.

Tačiau nereikia manyti, kad aš visą laiką tiktai išdykavau. Kambaryje, kur apsigyvenau, radau keletą knygų: „Žiūrovą", Pufendorfą, Sent Evremoną, „Henriadą". Nors man jau buvo dingusi pirmykštė skaitymo aistra, bet, neturėdamas ką veikti, skaitinėjau visko po truputį. „Žiūrovas" ypač man patiko ir buvo labai naudingas. Abatas de Guvonas buvo mane išmokęs skaityti ne taip godžiai, gilintis į tekstą; skaitymas išėjo man į naudą. Įpratau vertinti posakius, dailias frazės konstrukcijas; lavinausi skirti grynąją prancūzų kalbą nuo savųjų provincializmų. Pavyzdžiui, dvi eilutės iš „Henriados" mane atpratino nuo rašybos klaidos, kurią iki tol dariau, kaip ir visi ženeviečiai:

Soit qu'un ancien respect pour le sang de leurs maîtres
*Parlât encor pour lui dans le coeur de ces traîtres.**

Mano dėmesį patraukė žodis *parlât;* aš supratau, kad tariamosios nuosakos trečiasis asmuo turi galūnę *t,* o tuo tarpu pirmiau jį rašiau ir tariau *parla,* kaip tiesioginės nuosakos būtąjį laiką.

Kartais šnekučiuodavau su mamyte apie savo lektūrą; kartais skaitydavau šalia jos; tai man teikė didelį malonumą; be to, pratinausi gražiai skaityti, o tai man irgi buvo naudinga. Jau minėjau, kad ji turėjo išlavintą protą, kurs tada buvo pačiame žydėjime. Keletas rašytojų stengėsi jai patikti ir ją išmokė nusivokti apie literatūros kūrinius. Jos skonis, jeigu taip galima sakyti, buvo bent kiek protestantiškas: ji tekalbėjo apie Beilį ir svaičiojo apie Sent Evremoną, kurs jau seniai buvo miręs Prancūzijai. Bet tas jai nekliudė pažinti gerą literatūrą ir išmintingai apie ją kalbėti. Ji buvo išsiauklėjusi rinktinėje draugijoje ir, atvykusi į Savoją dar jaunutė ir čia maloniai bendraudama su vietos diduomene, atjunko nuo manieringo tono, būdingo Vo kantonui, kur moterys sąmojį laiko aristokratiškumo žyme ir geba kalbėti vien epigramomis.

Nors karaliaus dvarą ji matė tik prabėgomis, vis dėlto spėjo apmesti jį žvilgsniu, ir to užteko jam pažinti. Ten visada jai buvo draugų, ir, nors daug kas jai slaptai pavydėjo, nors dvariškiai ir murmėjo dėl jos elgsenos ir skolų, ji niekad neprarado savo pensijos. Turėjo didelę gyvenimo patirtį, mąslų protą ir gebėjo naudotis šia patirtimi. Tai buvo mėgstamiausia jos pašnekesių tema, ir šitoks mokslas man, pilnam chimeriškų idėjų, buvo užvis reikalingiausias. Mudu skaitydavom drauge la Briujerą: šis jai patiko labiau nei Larošfuko — knyga liūdna ir nyki, ypač jaunystėje, kada mes dar nemėgs-

* Galbūt senovinė pagarba jų valdovų kraujui dar prabilo jo naudai šių išdavikų širdyse.

tame matyti žmogaus tokio, koks jis yra. Kai ji imdavo moralizuoti, kartais nuvažiuodavo per toli; bet aš, kartas nuo karto bučiuodamas jai lūpas ir rankas, apsišarvuodavau kantrybe ir nenuobodžiaudavau nuo ilgų jos samprotavimų.

Toks gyvenimas buvo per daug saldus, kad galėtų ilgai trukti. Aš tą jaučiau, ir tik nerimastavimas, kad greit jis baigsis drumstė mano džiaugsmą. Beišdykaudama mamytė mane tyrinėjo, stebėjo, klausinėjo, svarstė mano būsimąją gerovę, kurdama aibę projektų, be kurių puikiausiai būčiau apsiėjęs. Laimė, negana buvo pažinti mano polinkius, mano skonį, mano mažus talentus: reikėjo surasti ar sudaryti progą jiems pasireikšti, o tai buvo nelengvas dalykas. Vargšė moteris turėjo susidariusi apie mano gabumus perdėtą nuomonę, ir jai buvo kaskart sunkiau pagauti momentą jiems pritaikyti ir parinkti tam tinkamas priemones. Taigi dėka jos geros nuomonės apie mane viskas ėjo pagal mano norą; bet pagaliau ši nuomonė pablogėjo, ir tada — sudie, ramybe! Mamytę aplankė vienas jos giminaitis, ponas d'Obonas. Tai buvo žmogus labai apsukrus, intrigantas, genijus, kaip ir ji, kurti projektams, kurie betgi jo nežlugdydavo, savotiškas avantiūristas. Jis tik ką buvo pasiūlęs kardinolui de Fleri labai sudėtingos loterijos planą, bet negavo pritarimo. Tada d'Obonas pasiūlė šį planą Turino dvarui, kur jis buvo priimtas ir įgyvendintas. Kuriam laikui jis apsistojo Anesi ir įsimylėjo ponią intendantienę, be galo malonią moterį, labai man patikusią, vienintelę, kurią su malonumu sutikdavau pas mamytę. Ponas d'Obonas pamatė mane; jo giminaitė jam papasakojo, kas aš per vienas; jis apsiėmė mane išegzaminuoti, pažiūrėti, kam esu tikęs, ir, jeigu pasirodys, kad aš šio to vertas, surasti man vietą.

Ponia de Varan siuntė mane pas jį du ar tris kartus iš eilės neva su kažkokiu reikalu, neįspėjusi manęs apie tai. Jis labai sumaniai privertė mane išsiplepėti, susibičiuliavo su manim, prisijaukino mane, kiek tik beįmanoma, taukšdavo su

manim visokius niekus visokiausiomis temomis, anaiptol neparodydamas, kad mane stebi, be mažiausios prievartos, tarytum jam būtų smagu su manim ir jis tenorėtų sau laisvai pasišnekučiuoti. Aš juo susižavėjau. O jis, kurį laiką stebėjęs, priėjo išvadą, kad, nors mano išvaizda ir gyva fizionomija ir atrodo daug žadanti, aš esu jeigu ir ne visiškas bukagalvis, tai bent menkų gabumų vaikinas, nemokąs protauti ir beveik nieko neišmanąs; vienu žodžiu, mano galimybės visais atžvilgiais labai ribotos, ir garbė kurią nors dieną tapti kaimo klebonu — tai aukščiausia laimė, kurios aš galįs siekti. Tokia buvo jo ataskaita poniai de Varan. Taigi jau antrą ar trečią kartą apie mane buvo pateikta panaši nuomonė; bet ji nebuvo paskutinė: pono Maserono nuosprendis dažnai pasitvirtindavo.

Tokie vertinimai labai pareina nuo mano charakterio, ir aš čia turiu kai ką paaiškinti; juk, atvirai sakant, kiekvienam suprantama, kad aš negaliu nuoširdžiai po jais pasirašyti: kad ir ką sakytų ponai Maseronas, d'Obonas ir kiti, aš netikiu jų žodžiais, nors ir kaip būčiau nešališkas.

Manyje jungiasi, pats neišmanau, kokiu būdu, du beveik nesuderinami dalykai: labai karštas temperamentas, gyvos, umaringos aistros — ir lėtai, sunkiai gimstančios mintys, kurios visada atsiranda man jau po laiko. Tarytum mano širdis ir mano protas priklausytų ne tam pačiam individui. Jausmas greičiau nei žaibas pripildo mano sielą, bet, užuot mane nušvietęs, jis tik degina ir akina. Viską jaučiu, o nieko nematau. Įsikarščiavęs darausi kvailas; tik šaltą kraują atgavęs galiu mąstyti. Ir štai kas nuostabu: aš turiu gan gerą nuojautą, man netrūksta įžvalgumo, netgi subtilumo, — kad tik manęs niekas neskubintų: laisvalaikiu aš kuriu puikiausius ekspromtus, bet greitomis nepadarau ir nepasakau nieko doro. Aš puikiai galėčiau dalyvauti pasikalbėjime paštu, kaip kad ispanai, sako, žaidžia šachmatais. Perskaitęs anekdotą apie Savojos kunigaikštį, kuris, jau nuvažiavęs gerą gabalą kelio, atsigrįžo ir riktelėjo: „Įsikišk sau į gerklę, Paryžiaus pirkly!" — tariau: „Čia aš".

Lėtas mąstymas, susijęs su jausmo gyvumu, man būdingas ne tik pokalbyje, bet netgi darbe ir vienatvėje. Mintys klostosi mano galvoje neįtikėtinai sunkiai: jos juda ten aklai, fermentuojasi tol, kol pradeda jaudinti, kaitinti mane, kol ima daužytis širdis; visoj šioj maišaty aš nieko aiškiai nematau, negalėčiau parašyti nė vieno žodžio, turiu luktelti. Nejučiomis ši audra nurimsta, chaosas prasisklaido, kiekvienas daiktas atranda savo vietą, bet iš lėto, po ilgo ir drumsto sąjūdžio. Ar teko jums kada matyti operą Italijoje? Dideliuose teatruose, keičiant dekoracijas, gan ilgai viešpatauja nemaloni netvarka; visos dekoracijos sumaišytos; jas tempia į visas puses — sunku net žiūrėti; rodos, viskas ims ir sugrius; o tuo tarpu viskas pamažėl susitvarko, pasirodo, kad nieko netrūksta, ir po šio ilgo sambrūzdžio nustebęs matai žavingą spektaklį. Maždaug tas pats dedasi ir mano smegenyse, kai noriu rašyti. Jeigu mokėčiau pirmiau palūkėti, o tik paskui imtis perteikti visą ten susikūrusių vaizdų grožybę, nedaug rašytojų būtų mane pralenkę.

Štai kodėl rašyti man be galo sunku. Mano rankraščiai, išbraukyti, išmarginti, išteplioti, sujaukti, neįskaitomi, liudija, kiek vargo jie man atsiėjo. Nėra nė vieno, kurio nebūtų reikėję man perrašinėti keturis ar penkis kartus, prieš atiduodant spaudai. Aš niekad negalėdavau nieko sukurti, sėdėdamas už stalo prie popieriaus, su plunksna rankoje: vaikščiodamas tarp uolų ir miškų, lovoje per nemigo naktis — štai kada aš rašau savo smegenyse; galima įsivaizduoti, koks lėtas šis darbas, ypač žmogui, absoliučiai neturinčiam žodinės atminties, per visą gyvenimą nesugebėjusiam išmokti nė šešių eilučių atmintinai. Kai kuriuos periodus penkias ar šešias naktis vartaliodavau savo galvoje, kol juos galėdavau perkelti į popierių. Iš to dar seka, kad man geriau duodasi tokie veikalai, kurie reikalauja darbo, negu tie, kurie rašomi su tam tikru lengvumu, pavyzdžiui, laiškai: niekad negalėjau pagauti tam žanrui deramo tono, ir šis darbas — man tikra kan-

čia. Nesu parašęs laiško net pačia menkiausia tema, prie kurio nebūčiau plušėjęs kelių valandų; o jeigu noriu rašyti iš eilės visa, kas tik šauna į galvą, tai nemoku nei pradėti nei užbaigti; mano laiškas – ilga ir padrika plepalynė, vargiai besuprantama skaitančiajam.

Man sunku ne tik reikšti mintis, bet ir jas suvokti. Esu studijavęs žmones ir laikau save gan geru stebėtoju; tačiau nieko nesugebu įžiūrėti tame, ką matau šiuo momentu; gerai matau tik tą, ką prisimenu, ir esu protingas tik savo atsiminimuose. O apie visa tai, kas yra kalbama, kas daroma, kas vyksta mano akivaizdoje, nieko nesusigaudau, nieko neperprantu. Mane veikia tik išoriniai ženklai. Bet paskui viskas grįžta į mane: prisimenu vietą, laiką, toną, žvilgsnį, gestą, aplinkybes; niekas nuo manęs nepasprunka. Tada iš žmogaus žodžių ar veiksmų sprendžiu, ką jis mąstė, ir retai kada apsirinku.

Jeigu aš net pats vienas taip blogai susidoroju su savo protu, tai galima įsivaizduoti, kaip atrodau pokalbyje, kai, norint neprašauti pro šalį, reikia išsyk galvoti apie tūkstančius dalykų. Jau vien mintis, kad teks susidurti su daugeliu sąlygiņumų, iš kurių tą ar kitą tikriausiai imsiu ir užmiršiu, įvaro man baimės. Aš netgi nesuprantu, kaip žmonės drįsta šnekėti didesniame ratelyje: juk tardamas kiekvieną žodį, turi atsižvelgti į visus dalyvius, pažinti jų charakterius, žinoti jų praeitį, kad būtum tikras, kad nepasakysi nieko tokio, kas galėtų kurį nors įžeisti. Šiuo atžvilgiu aukštuomenė turi labai didelį pranašumą: geriau žinodama, ką reikia nutylėti, ji geriau žino, ir ką kalbėti, bet netgi ir didžiūnams dažnai išsprūsta kokia nesąmonė. Taigi įsivaizduokit žmogų, tenai nukritusį lyg iš debesų: jis nesugeba bent minutę pakalbėti neklupdamas. Šnekantis akis į akį, dar blogiau: visą laiką reikia kalbėti; jeigu jus kalbina, reikia atsakyti, jeigu nutrūksta šneka, reikia ją sumegzti. Jau vien tik šis nepakenčiamas sunkumas gali mane atgrėsti nuo draugijos. Man nėra baisesnės prievartos

už pareigą atsakyti tučtuojau ir kalbėti visą laiką. Nežinau, gal tai pareina nuo mirtino mano bjaurėjimosi bet kokia priespauda, bet kai tik būtinai privalau kalbėti, neišvengiamai lepteliu kokią nors kvailybę.

Tačiau pražūtingiausia yra tai, kad, užuot tylėjęs, kai neturiu ką pasakyti, kaip sykis tuomet, geisdamas prikišti ir savo dvylekį, be atodairos pasišaunu kalbėti. Skubiai vapalioju beprasmius žodžius ir labai būnu laimingas, kai jie nieko nereiškia. Kai noriu įveikti arba nuslėpti savo žioplumą, man retai kada pavyksta jo neparodyti. Iš tūkstančio pavyzdžių, kuriuos galėčiau paminėti, imu tik vieną, ir ne iš savo jaunystės, o iš to laiko, kai, daugelį metų išgyvenęs aukštuomenėje, rodos, privalėjau perimti jos laisvumą ir toną, jeigu tai būtų buvę įmanoma. Vieną vakarą buvau su dviem aukštom damom ir vyriškiu, kurio galiu pasakyti pavardę: tai kunigaikštis de Gonto. Kambary nieko daugiau nebuvo, ir aš stengiausi įterpti keletą žodžių — Dievas žino kokių! — į keturių asmenų pokalbį, iš kurių trims tikriausiai nebuvo reikalinga mano parama. Namų šeimininkė liepė atnešti opiato, kurį ji vartojo dukart dienoje dėl skilvio. Antroji dama, pamačiusi jos grimasą, tarė juokdamasi: „Ar čia ne pono Tronšeno antpilas?" — „Nemanau", — atsakė pirmoji tokiu pačiu tonu. „O aš manau, kad abu labu tokiu", — galantiškai pridūrė sąmojingasis Ruso. Visi nustėro, niekas nepratarė nė žodelio, niekas nešyptelėjo, ir po valandžiukės šneka nukrypo kitur. Kurios nors kitos damos akivaizdoje ši kvailybė gal būtų pasirodžiusi tik juokinga; bet pasakyta moteriai, per daug maloniai, kad jos neapkeltų kalbom, moteriai, kurios anaiptol nenorėjau užgauti, — ji buvo siaubinga, ir aš manau, kad abu liudytojai, vyras ir moteris, tik vargais negalais susivaldė neprajukę. Štai kokie sąmojai man išsprūsta, kai noriu kalbėti, nežinodamas ką pasakyti. Kol gyvas šio atsitikimo neužmiršiu; ne vien todėl, kad jis pats savaime yra labai

atmintinas, bet dar ir todėl, kad jis turėjo pasekmių, kurios pernelyg dažnai man jį primena.

Manau, iš to pakankamai aišku, kodėl, nebūdamas kvailys, aš vis dėlto dažnai būdavau laikomas kvailiu netgi tarp žmonių, galinčių teisingai spręsti; ypač bloga tai, kad mano veidas ir akys žada kažką daugiau, ir kai šį lūkestį aš apviliu, mano bukagalviškumas dar labiau visus šokiruoja. Šį bruožą, atsiradusį, beje, per gryną atsitiktinumą, pravartu žinoti, norint suprasti tai, kas seka toliau. Čia glūdi raktas į daugelį ekstravagantiškų mano poelgių, priskiriamų laukiniam būdui, kuris iš tikrųjų man visai svetimas. Mėgčiau draugiją, kaip ir kiekvienas kitas, jeigu nebūčiau tikras, kad ten aš pasirodau ne tik nepalankioj šviesoj, bet ir visai kitoks negu esu. Tad pasirinkau tokį gyvenimo būdą, kuris labiausiai man dera: rašyti ir slėptis. Jeigu gyvenčiau visų akivaizdoje, niekas niekuomet nebūtų sužinojęs, ko esu vertas, niekas nebūtų netgi to numanęs. Taip ir atsitiko poniai Diupen, nors ji protinga moteris, o aš jos namuose išgyvenau daugelį metų; ji pati ne kartą yra man tai sakiusi vėliau. Beje, neapsieita ir be išimčių, prie kurių grįšiu paskiau.

Šitaip nusťačius mano gabumų laipsnį ir aprinkus man deramą profesiją, man beliko — jau antrukart — įgyvendinti savo pašaukimą. Keblumas buvo tas, kad aš nebuvau baigęs jokių mokslų ir netgi nemokėjau pakankamai lotynų kalbos, idant galėčiau tapti kunigu. Ponia de Varan sumanė kuriam laikui įstatyti mane į seminariją. Ji pakalbėjo su rektorium. Tai buvo lazaristas, pavarde ponas Gro, geras žmogelis, viena akim aklas, liesas, apyžilis, sąmojingiausias ir mažiausiai pedantiškas iš visų lazaristų, kokius tik pažinojau; teisybę pasakius, tai nedaug dar ką reiškia.

Kartais jis užeidavo pas mamytę, kuri jį vaišindavo, glamonėdavo, netgi koketuodavo; kartais duodavosi jam sušniūruojama — šito darbo jis imdavosi gan mielai. Kol jis vykdydavo šią pareigą, ji bėgiodavo po kambarį čia vienur, čia kitur,

griebdavosi tai šio, tai to. Šniūro traukiamas, kunigas rektorius sekiodavo paskui ją bumbėdamas ir tolydžio kartodamas: „Betgi, ponia, stovėkit, ramiai!" Reginys būdavo gan vaizdingas.

Kunigas Gro nuoširdžiai pritarė mamytės projektui. Jis pasitenkino labai kukliu atlyginimu ir apsiėmė mane mokyti. Beliko gauti vyskupo sutikimą: šis ne tik davė, bet ir pareiškė pats mokėsiąs už mane. Jis taipogi man leido dėvėti pasaulietiškais drabužiais tol, kol po išbandymo būsią galima spręsti apie mano pažangą, kurios visi tikėjosi.

Kokia permaina! Reikėjo paklusti. Ėjau į seminariją tarytum pasmerktasis myriop. Liūdna buveinė — seminarija, ypač tam, kuris palieka mielos moters namus! Išsinešiau tik vieną knygą, kurią pasiskolinau iš mamytės, ir ta knyga man buvo didelė paguoda. Niekas neatspės, kokia tai knyga: tai buvo natos. Tarp mėgstamųjų jos menų buvo ir muzika. Ji turėjo balsą, neblogai dainavo ir truputį skambino klavesinu. Ji malonėjo man duoti keletą dainavimo pamokų: reikėjo pradėti iš tolo, nes aš vos tebuvau susipažinęs su mūsų psalmių muzika. Per aštuonias ar devynias pamokas, duotas moters ir dargi tolydžio nutraukiamas, aš ne tik neišmokau dainuoti iš natų, bet nepažinau nė ketvirtadalio muzikos ženklų. Bet aš degiau tokia aistra šiam menui, kad ryžausi mėginti lavintis pats vienas. Išsineštoji knyga nebuvo iš lengvųjų: tai buvo Klerambo kantatos. Galima bus suprasti, koks buvau stropus ir atkaklus, jeigu pasakysiu, kad, neišmanydamas nei apie transportavimą, nei apie taktą, sugebėjau iššifruoti ir išmokau be klaidų dainuoti pirmąjį rečitatyvą ir pirmąją ariją iš kantatos „Alfėjus ir Aretuza"; tiesa, ši arija taip tiksliai suskanduota, kad bereikia tik tarti eiles pagal jų ritmą — ir pataikai į arijos taktą.

Seminarijoj buvo vienas prakeiktas lazaristas, kurs paėmė mane į nagą ir įvarė man pasibaisėjimą lotynų kalba, kurios norėjo išmokyti. Jo buvo glotnūs, riebūs ir juodi plaukai, į

medauninką panašus veidas, buivolo balsas, pelėdos žvilgsnis, šerno šeriai vietoj barzdos, kandi šypsena; visas jo kūnas judėjo lyg ant šarnyrų kaip manekeno; užmiršau nekenčiamą jo vardą, bet jo veidas, gąsdinantis ir saldokas, išliko atminty, ir aš negaliu jo prisiminti be šiurpo. Man vaidenasi, kad vis dar jį sutinku koridoriuose: jis maloningai nulenkia savo nučiurusią keturkampę kepuraitę, kviesdamas į savo kambarį, kuris man šlykštesnis už kalėjimą. Įsivaizduokit kontrastą tarp šito dėstytojo ir tarp dvariškio abato, pas kurį mokiausi pirmiau!

Jeigu būčiau išbuvęs du mėnesius šio pabaisos valioje, esu tikras, mano galva nebūtų išlaikiusi. Bet gerasis kunigas Gro, pastebėjęs, kad aš liūdnas, nieko nevalgau, sulysau, atspėjo mano sielvarto priežastį; tai buvo nesunku. Jis mane ištraukė iš to gyvulio nagų ir — čia vėl kitas, dar didesnis kontrastas — atidavė švelniausiam žmogui: tai buvo jaunas klierikas iš Fosinji, pavarde Gatjė, kuris dar pats ėjo seminarijos kursą ir iš mandagumo ponui Gro, o gal iš žmogiškumo, sutiko, atitrūkdamas nuo savo studijų, vadovauti manosioms. Niekuomet nesu matęs patrauklesnio veido. Tai buvo blondinas su rusva barzdele; jo laikysena buvo tokia pat, kaip ir visų jo krašto žmonių, po kurių dramblota išore slypi skvarbus protas. Bet įstabiausia buvo jo siela — jausminga, prieraiši, mylinti. Didelės mėlynos jo akys spindėjo švelnumu, graudumu ir liūdesiu, ir, jį pamatęs, negalėjai juo nesusidomėti. Iš šio vargšo jaunuolio žvilgsnių, iš jo balso atrodė, tarytum jis numato savo likimą ir jaučiasi gimęs būti nelaimingu.

Jo būdas atitiko jo išvaizdą: pilnas kantrybės ir meilumo, jis, regis, veikiau mokėsi drauge su manim, negu mane mokė. Man tiek nereikėjo, kad jį pamilčiau: po jo pirmtako tai buvo iš tiesų nesunku. Tačiau, nors jis negailėjo man laiko, nors mes abu turėjom daug geros valios ir jis išmaniai ėmėsi savo uždavinio, nors dirbau daug, pažangą dariau menką. Keista, kad aš, nors ir pakankamai turėdamas nuovokos, nie-

kuomet negalėdavau nieko išmokti su mokytojais, išskyrus mano tėvą ir pastorių Lambersjė. Tas menkas žinias, kurias gavau po jų, aš įsigijau pats, kaip bus matyti toliau. Mano protas, nepakenčiąs jokio jungo, negali pasiduoti momento reikalavimams; pats nuogąstavimas, kad nepavyks išmokti, kliudo būti atidžiam; bijodamas suerzinti dėstytoją, apsimetu suprantąs; jis eina pirmyn, o aš nieko nesusigaudau. Mano protas nori žengti savo žingsniu ir nesugeba prisitaikyti prie svetimos rikiuotės.

Baigęs seminariją ir įšventintas diakonu, ponas Gatjė sugrįžo į savo kraštą. Jis išsivežė mano gailestį, mano prisirišimą ir dėkingumą. Mano linkėjimai jam tiek pat blogai išsipildė, kaip ir mano linkėjimai sau pačiam. Po kelerių metų sužinojau, kad, būdamas vienoj parapijoj vikaru, jis prigyveno vaiką su mergina, vienintele, kurią jis, kad ir labai švelnios širdies, mylėjo savo gyvenime. Vyskupystėje, kuri buvo itin griežtai valdoma, kilo baisus skandalas. Kunigai pagal seną paprotį gali turėti vaikų tik su ištekėjusiomis moterimis. Už tai, kad jis peržengė šį padorumo įstatymą, jį įgrūdo į kalėjimą, nuplėšė jam garbę, išvarė iš kunigų. Nežinau, ar bent vėliau pasitaisė jo reikalai; bet jo nelaimė giliai įsirėžė mano širdin, ir sielvartas dėl jos vėl atgijo manyje, berašant „Emilį". Sujungęs poną Gatjė su ponu Gemu; aš sukūriau iš šių dviejų garbių kunigų Savojos vikarą. Guodžiuosi viltimi, kad kopija nepadarė gėdos modeliams.

Man besimokant seminarijoje, ponas d'Obonas buvo priverstas išvykti iš Anesi: mat ponui intendantui nepatiko, kad šis meilinasi jo žmonai. Jis pasielgė kaip šuo ant šieno, kadangi, nors ponia Korvezi buvo maloni moteris, jis labai su ja nesugyveno; būdamas ultramontaniškų pažiūrų, jis tarė ją esant jam bereikalingą ir elgėsi su ja taip brutaliai, kad iškilo skyrybų klausimas. Ponas Korvezi buvo bjaurus žmogus, juodas kaip kurmis, niūrus kaip pelėda; savo šunybėmis jis nusipelnė to, kad buvo pats išvytas iš tarnybos. Sakoma, kad

provansiečiai atsikeršija savo priešams dainomis; ponas d'Obonas atsikeršijo komedija; jis atsiuntė šią pjesę poniai de Varan, kuri parodė ją man. Ji man patiko ir mane sugundė taip pat parašyti komediją ir išbandyti, ar iš tikrųjų esu toks mulkis, kaip buvo skelbęs autorius. Šį sumanymą įvykdžiau tik Šamberi, sukurdamas pjesę „Įsimylėjęs pats save". Vėliau, kai pratarmėje sakiausi, jog šią pjesę parašiau būdamas aštuoniolikos metų, keleriais metais apsirikau.

Maždaug tuo laiku atsitiko vienas įvykis, menkareikšmis pats savaime, bet man turėjęs šiokių tokių padarinių ir sukėlęs daug triukšmo vėliau, kai jau buvau jį užmiršęs. Kartą savaitėje man būdavo leidžiama išeiti; nereikia nė sakyti, kur praleisdavau laiką. Vieną sekmadienį, kai buvau pas mamytę, užsidegė pranciškonų trobesys greta jos namo. Tai buvo jų kepykla, iki pat čiukuro prigrūsta sausų žagarų. Akimirksniu viską apsiaubė ugnis. Ponios de Varan namas atsidūrė dideliame pavojuje, nes vėjo plaikstomos liepsnos jau siekė jį. Visi subruzdo kraustytis ir boginti baldus į sodą priešais buvusius mano langus ir už upelio, apie kurį esu kalbėjęs. Aš taip suglumau, kad ėmiau be atodairos svaidyti pro langą visa, kas tik pakliuvo man po ranka, išmečiau netgi sunkią akmeninę piestą, kurią kitu metu vargiai ar būčiau atkėlęs. Jau buvau benoris išmesti ir didžiulį veidrodį, bet kažkas mane sulaikė. Gerasis vyskupas, užėjęs tą dieną aplankyti mamytės, irgi neliko dykas: nusivedė ją į sodą ir ėmė melstis drauge su ja ir visais, kurie ten buvo; kai netrukus nuėjau ten, radau visus klūpančius; atsiklaupiau ir aš. Šventajam žmogui besimeldžiant, vėjas pačiu laiku pasikeitė, ir taip staiga, kad liepsnos, kurios jau laižė namą ir veržėsi pro langus vidun, ūmai nusigręžė į kitą pusę ir namas nė kiek nenukentėjo. Po dvejų metų, kai ponas de Bernė jau buvo miręs, senieji jo ordino broliai antaniečiai pradėjo rinkti medžiagą jo beatifikacijai. Tėvo Budė prašomas, ir aš pridėjau prie šios medžiagos čia mano pavaizduoto fakto aprašymą; pasielgiau gerai, bet

bloga buvo tas, kad šį faktą palaikiau stebuklu. Aš mačiau vyskupą besimeldžiant ir jo maldos metu mačiau, kaip vėjas staiga pasikeitė labai palankia kryptimi — štai ką aš galėjau pasakyti ir paliudyti; bet neprivalėjau tvirtinti, kad vienas iš šių dviejų reiškinių buvo antrojo nulemtas, nes to nežinojau. Tačiau, kiek begaliu prisiminti savo pažiūras, tuomet nuoširdžiai katalikiškas, aš pats tuo tikėjau. Stebuklų adoravimas, toks natūralus žmogaus širdžiai, mano didžiulė pagarba šiam doringam dvasininkui, slaptas didžiavimasis, kad galbūt ir aš pats esu prisidėjęs prie stebuklo, — visa tai galėjo mane suvilioti; tikra yra viena: jeigu tas stebuklas buvo karščiausių maldų padarinys, tai iš dalies ir aš galėčiau jį prisiskirti sau.

Po trisdešimt metų su viršum, kai paskelbiau „Laiškus iš kalnų", ponas Freronas kažkokiu būdu atkasė šį mano liudijimą ir jį panaudojo savo žurnale. Reikia pripažinti, tai buvo laimingas radinys, ir jo paskelbimas mane patį labai sudomino.

Aš netinkamas jokiai profesijai — tokia mano lemtis. Nors ponas Gatjė davė apie mano pažangą kuo palankiausią atsiliepimą, buvo aišku, kad rezultatai nepateisino įdėtojo triūso, ir tas anaiptol manęs neskatino tęsti mokslo. Todėl vyskupas ir rektorius nusprendė manim atsikratyti ir grąžino mane poniai de Varan, kaip subjektą, netinkamą net į kunigus, nors šiaip, anot jų, aš esąs gan geras, nesugadintas vaikinas; ši pastaroji nuomonė man išėjo į naudą, nes mamytė, nepaisydama tokių nepalankių sprendimų, manęs neišsižadėjo.

Džiūgaudamas parsinešiau atgal jos natų knygą, kuria sugebėjau taip puikiai pasinaudoti. Arija iš „Alfėjaus ir Aretuzos" — tai maždaug viskas, ką išmokau seminarijoj. Matydama aiškų mano polinkį šiam menui, mamytė sumanė padaryti iš manęs muzikantą; aplinkybės tam buvo patogios: pas ją bent kartą savaitėje vykdavo muzikos vakarai, o katedros muzikos mokytojas diriguodavo šiuos mažus koncertus ir šiaip

labai dažnai ją aplankydavo. Tai buvo paryžietis, pavarde Lemetras, geras kompozitorius, labai gyvas, labai linksmas, jaunas dar, gan dailaus stoto, ne itin protingas, bet apskritai šaunus. Mamytė mane supažindino su juo; aš prisirišau prie jo ir jam patikau; buvo užvesta kalba apie pensioną, susitarta. Trumpai sakant, stojau pas jį mokytis ir ten maloniai praleidau visą žiemą, juoba kad mokykla tebuvo už dvidešimt žingsnių nuo mamytės namų: mes bemat būdavome pas ją ir labai dažnai vakarieniaudavom drauge.

Lengva numanyti, kad gyvenimas šioje mokykloje, visuomet dainuojančioje ir linksmoje, tarp muzikantų ir vaikų giesmininkų, man patiko labiau negu seminarijoje su tėvais lazaristais. Tačiau šis gyvenimas, nors ir laisvesnis, vis dėlto buvo gan vienodas ir tvarkingas. Iš prigimties mėgau nepriklausomybę, bet niekados ja nepiktnaudžiavau. Per šešis mėnesius nė karto niekur kitur neišėjau, kaip vien tik pas mamytę ar į bažnyčią, ir netgi neturėjau pagundos kur nors eiti. Šį laikotarpį išgyvenau nepaprastai ramiai ir jį prisimenu su didžiu malonumu. Tarp įvairių situacijų, kuriose teko atsidurti, buvo tokių, kurios paliko ne itin puikų gerovės pojūtį, ir aš, jas prisimindamas, vėl jaudinuosi, lyg tai būtų šiandieną. Menu ne tik laiką, vietą, asmenis, bet visus aplinkinius daiktus, oro temperatūrą, kvapus, spalvas, tą ypatingą įspūdį, kuris jaučiamas tik toje vietoje ir kurio gyvas atminimas vėl mane perkelia tenai. Pavyzdžiui, visa, ką repetuodavome mokykloje, visa, ką giedodavome chore, visa, ką ten darydavome; gražūs ir iškilmingi kanauninkų rūbai, kunigų arnotai, giesmininkų mitros, muzikantų veidai, senas šlubas dailidė, grojąs kontrabosu, mažutis blondinas abatas, griežiąs smuiku, sudriskusi sutana, kurią Lemetras, nusijuosęs špagą, užsivilkdavo ant pasaulietiškų drabužių, ir daili plonutė kamža, kuria jis pridengdavo šiuos skarmalus, eidamas į chorą; išdidumas, su kuriuo aš žengdavau, laikydamas mažą klarnetą rankoje, į orkestro tribūną ir sugrodavau nediduką solo, pono Lemetro

specialiai sukurtą man; geri pietūs, kurie mūsų laukdavo paskiau, ir geras apetitas, su kuriuo mes juos dorodavome, — visa ilga virtinė gyvai iškylančių vaizdų šimtus kartų mane žavėjo atsiminimuose tiek pat ir netgi labiau negu tikrovėje. Mano širdyje amžinai išliko meilingas jausmas vienai arijai iš *„Conditor alme siderum"**, parašytas jambais, todėl kad vieną advento sekmadienį, dar gulėdamas lovoje, prieš auštant, išgirdau šį himną, giedamą pagal šitos bažnyčios apeigas ant katedros laiptų. Panelė Merseri, mamytės kambarinė, truputį nusimanė apie muziką; niekad neužmiršiu mažo moteto *„Afferte"***, kurį ponas Lemetras mane išmokė giedoti drauge su ja ir kurio ponia de Varan klausydavosi su tokiu malonumu. Pagaliau viskas, net ir geroji tarnaitė Perina, šauni mergina, kurią choro berniukai tiek prikamuodavo, — visi šių laimingų ir nekaltų dienų atsiminimai dažnai atgyja, mane kerėdami ir sykiu graudindami.

Išgyvenau Anesi kone metus, nesusilaukęs nė mažiausio priekaišto: visi buvo patenkinti manim. Nuo pat iškeliavimo iš Turino nepadariau jokios paikybės ir apskritai jų nedariau, kol buvau po mamytės akių. Ji man vadovavo, ir visada vadovavo gerai; mano prisirišimas prie jos tapo vienintele mano aistra; kad ši aistra nebuvo beprotiška, įrodo tai, jog mano protas auklėjo mano širdį. Teisybė, šis gilus jausmas, absorbuodamas, taip sakant, visus mano gabumus, kliudė man ko nors pramokti, netgi muzikos, kad ir kiek aš stengiausi. Bet čia aš niekuo dėtas: man netrūko nei geros valios, nei uolumo. Buvau išsiblaškęs, svajingas, dažnai dūsavau: kiek begalėjau save paveikti? Man nesisekė mokslas, nors dariau visa, kas tik nuo manęs priklausė. Aš nekrėčiau naujų kvailysčių, o betgi tereikėjo, kad tik kas nors mane tam paskatintų. Tasai kas nors atsirado; atsitiktinumas suderino ap-

---

* „Maloningas žvaigždynų kūrėjau" *(lot.)*.
** „Atneškite" *(lot.)*.

linkybes, ir, kaip matysime toliau, pakvaišėlė mano galva ta proga pasinaudojo.

Vieną labai šaltą vasario mėnesio vakarą, kai visi sėdėjome prie ugnies, išgirdome beldžiant į lauko duris. Perina ima žibintą, nusileidžia žemyn, atidaro; įeina jaunas vyriškis, užlipa drauge su ja, pasako ponui Lemetrui trumpą, bet vykusį komplimentą ir nesivaržydamas prisistato: esąs prancūzas muzikantas, patekęs į sunkią padėtį ir priverstas ieškoti pašalinio uždarbio. Sulig žodžiais „prancūzas muzikantas" gerajam Lemetrui suvirpo širdis: jis aistringai mylėjo savo kraštą ir savo meną. Jis svetingai sutiko jauną pakeleivį, pasiūlė savo pastogę, kuri šiam buvo labai reikalinga ir kurią jis priėmė be ilgų atsikalbinėjimų. Stebėjau jį, kol jis šildėsi prie ugnies ir plepėjo, belaukdamas vakarienės. Buvo neaukšto stogo, bet petingas ir sudėtas kažkaip netaisyklingai, nors figūroje ir nesimatė jokios ryškesnės kliaudos; tai buvo nelyginant kuprys be kupros; man regis, jis netgi trupučiuką šlubčiojo. Vilkėjo juodus drabužius, ne tiek senus, kiek nudėvėtus ir gerokai apskarusius; marškiniai — labai ploni ir labai nešvarūs, rankogaliai gražūs, bet pabrizgę, getrai tokie, kad viename galėtų sutilpti abidvi blauzdos, o galvai nuo sniego pridengti — mažutė skrybėlė, tinkama nešioti nebent po pažastim. Tačiau šioje komiškoje aprangoje būta kažko kilnaus, ką liudijo ir jo laikysena; veido bruožai buvo dailūs ir malonūs, kalbėjo jis lengvai ir gražiai, bet labai nekukliai. Viskas bylojo, kad tai jaunas lėbautojas, ragavęs mokslo ir einąs per žmones ne kaip tikras elgeta, o kaip vėjų gaudytojas. Pasisakė, kad jo vardas — Vantiuras de Vilnevas, kad keliaująs iš Paryžiaus, kad kelyje paklydęs, ir, pamiršęs, jog jis muzikantas, pridūrė, kad vykstąs į Grenoblį pasimatyti su giminaičiu, kuris ten tarnaująs parlamente.

Bevakarieniaujant kalba ėjo apie muziką, ir svečias pasirodė gerai apie ją nusimanantis. Jis pažinojo visus didžiuosius virtuozus, visus garsiuosius kūrinius, visus aktorius, visas ak-

tores, visas gražuoles moteris, visus didžiūnus. Atrodė, nėra dalyko, apie kurį jis nebūtų informuotas; bet, vos tik sustojus ties kuria tema, staiga jis nutraukdavo pokalbį kokiu nors šmaikščiu pokštu, ir visi imdavo juoktis, užmiršdami, apie ką šnekėta. Tai buvo šeštadienį, rytojaus dieną katedroje turėjo būti muzika; ponas Lemetras jam pasiūlo giedoti. „Su mielu noru." Paklaustas, koks jo balsas, atsako: „Tenoras" ir kalba apie kitką. Prieš einant į bažnyčią, jam pasiūlo peržiūrėti savo partiją; jis neužmeta nė akies. Ši pagyrūniška laikysena nustebino Lemetrą. „Pamatysite, — sukuždėjo jis man, — jis nepažįsta nė vienos natos!" — „Taip, ko gero, ir bus", — atsakiau jam ir nusekiau paskui juos labai neramus. Kai prasidėjo koncertas, širdis man baisiai plakė, nes buvau itin susidomėjęs svečiu.

Veikiai nusiraminau. Jis sugiedojo abu savo solo nuostabiai tiksliai ir skoningai ir, kas dar svarbiau, labai gražiu balsu. Niekad nesu patyręs malonesnės staigmenos. Po mišių kanauninkai ir muzikantai apibėrė poną Vantiurą komplimentais, į kuriuos jis atsakinėjo juokaudamas, bet vis taip pat itin grakščiai. Ponas Lemetras nuoširdžiai jį išbučiavo; aš taipogi; jis matė, kad aš labai patenkintas, ir tai, atrodo, jam buvo malonu.

Esu tikras, visi pripažins, kad po to, kai susiviliojau Bakliu, kuris, šiaip ar taip, tebuvo paprastas nemokša, aš juoba galėjau susivilioti ponu Vantiuru, kuriam nestigo nei išsilavinimo, nei talentų, nei proto, nei taurių manierų ir į kurį visi žiūrėjo kaip į mielą lėbautoją. Taip man ir atsitiko; taip būtų atsitikę, manau, bet kuriam jaunuoliui mano vietoje — ir tuo lengviau, kuo daugiau jis būtų turėjęs nuojautos ir skonio Vantiuro nuopelnams įvertinti ir prie jo prisirišti; o Vantiuras neginčijamai turėjo nuopelnų, ir ypač vieną, labai retą jo amžiuje: jis nesiskubino rodyti savo sugebėjimų. Tiesa, jis gyrėsi daugeliu dalykų, kurių neišmanė; bet apie tuos, kuriuos išmanė, — o jų buvo gana daug, — jis nieko nekalbė-

jo: laukdavo progos savo išmanymui parodyti ir tuomet pademonstruodavo savo pranašumą ramiai, be skubos, padarydamas didžiausią efektą. Kadangi jis nė apie vieną dalyką nepasisakydavo iki galo, tai niekas nežinojo, kada išsisems jo lobynas. Plevėsa, išdykėlis, neišsenkamas, žavus pašnekovas, amžinai besišypsantis ir niekad nesijuokiantis, jis grakščiausiu tonu kalbėdavo ciniškiausius dalykus, ir viskas jam gerai baigdavosi. Moterys, net kukliausios, stebėjosi, kaip jos gali pakęsti jo pokštus. Jos puikiai jautė, kad reikėtų supykti, bet nepajėgė. Jam tereikėjo tik puolusių mergšių, ir nemanau, kad jis buvo sukurtas pergalėms gyvenimo kovoj: jo dalia buvo skleisti begalinį žavesį draugijoje, tarp žmonių, tą pergalę laimėjusių. Sunku ir pamanyti, kad žmogus, turįs tiek malonių talentų, krašte, kur jie vertinami ir mėgstami, ilgai galėtų išlikti siauroje muzikantų sferoje.

Mano susiviliojimas ponu Vantiuru, labiau pateisinamas ir pagrįstas, nepastūmėjo manęs į tokius ekstravagantiškus žygius, kaip susižavėjimas ponu Bakliu, nors buvo stipresnis ir patvaresnis. Mėgdavau jį matyti, jo klausytis; kiekvienas jo poelgis man atrodė įstabus; kiekvienas jo žodis man buvo lyg orakulo ištarmė; bet mano prisirišimas nesiekė tiek toli, kad negalėčiau su juo persiskirti. Turėjau kaimynystėje puikią apsaugos priemonę nuo tokios kraštutinybės. Be to, būdamas įsitikinęs, kad jo pažiūros labai geros jam, jaučiau, kad jos netinka man; man reikėjo kitoniškų pomėgių, apie kuriuos jis neturėjo supratimo; aš nedrįsau net užsiminti jam apie tai, žinodamas, kad jis mane tik išjuoktų. Tačiau labai norėjau suderinti šią simpatiją su tąja, kuri valdė mano mintis. Entuziastiškai apie jį kalbėdavau mamytei; Lemetras irgi jį liaupsino. Ji sutiko, kad jį atsivestume pas ją. Bet šis pasimatymas buvo visiškai nesėkmingas: jinai pasirodė jam pamaiva, o jis jai — palaidūnas; sunerimusi dėl tokios netikusios mano pažinties, ji ne tik uždraudė man jį atsivesdinėti, bet taip ryškiai nušvietė pavojus, kurie man gresia, bendraujant su tuo jau-

nuoliu, jog mano susižavėjimas bent kiek atvėso; greitai mudu persiskyrėme, ir tai išėjo tik į naudą mano dorai ir mano galvai.

Ponas Lemetras turėjo polinkius, būdingus jo profesijai: mėgo vyną. Prie stalo būdavo santūrus, bet kai dirbdavo savo kabinete, būtinai išgerdavo. Jo tarnaitė puikiai tat žinojo, ir kai tik jis pasiimdavo popieriaus ir violončelę, rengdamasis komponuoti, tuojau pat pasirodydavo ąsotis bei stiklinė; ąsotis kartkartėm vis prisipildydavo iš naujo. Niekados nebūdamas visiškai girtas, beveik visada jis būdavo bent kiek įkaušęs; o tikrai gaila, nes iš esmės tai buvo geras žmogelis, ir toks linksmas, kad mamytė jį vadindavo „katiniuku". Nelaimė, jis mylėjo savo meną, dirbo daug, bet daug ir gėrė. Tatai atsiliepė jo sveikatai, o pagaliau ir nuotaikai: kartais jis būdavo niūrus ir greitas įsižeisti. Nepratęs storžieviškai elgtis, nepratęs užgauti ką nors, jis niekad nepasakė pikto žodžio netgi choro berniukui; bet nereikėjo užgaudinėti ir jo, ir tai buvo teisinga. Bėda buvo ta, kad, neturėdamas didelio proto, jis neskirdavo niuansų ir charakterių ir dažnai musę palaikydavo drambliu.

Senovinė Ženevos kapitula, kuriai priklausyti kadaise laikė sau už garbę princai ir vyskupai, ištremtyje neteko senovinio spindesio, bet neprarado didystės. Norint ten patekti, vis dar tebereikia būti bajoru ar Sorbonos daktaru; jeigu didystė ir yra atleistina, tai visų pirma toji, kuri remiasi asmeniniais nuopelnais, o paskui toji, kuri remiasi kilme. Beje, visi kunigai, kurie turi savo žinioje pasauliečius, paprastai žiūri į juos gan iš aukšto. Šitaip dažnai elgdavosi kanauninkai ir su vargšu Lemetru. Ypač chorvedys, ponas abatas de Vidonas, šiaip jau žmogus labai mandagus, tik pernelyg didžiavęsis savo kilmingumu, ne visada Lemetrą vertino pagal jo talentus, o šis nenoriai taikėsi su tokia panieka. Tais metais, didžiąją savaitę, per tradicinius pietus, kuriuos vyskupas keldavo kanauninkams ir į kuriuos visada būdavo kviečiamas Lemetras,

tarp juodviejų įvyko ginčas, šiurkštesnis negu paprastai. Chorvedys kažkaip netaktiškai su juo pasielgė ir jam sviedė kažkokį grubų žodį, kurio šis negalėjo suvirškinti; jis tučtuojau nusprendė pabėgti kitą naktį, ir niekas neįstengė jo perkalbėti, nors ponia de Varan, kurios jis atėjo atsisveikinti, kaip beįmanydama jį ramino. Jis negalėjo atsisakyti malonumo atkeršyti šiems tironams, palikdamas juos keblioje padėtyje per Velykų šventes, kai jis būdavo jiems reikalingiausias. Bet ir jam pačiam iškilo keblumų: jis norėjo išsigabenti natas, o tai buvo nelengva, nes jų buvo prigrūsta gan didelė dėžė, tokia sunki, kad jos nebuvo galima išsinešti po pažastim.

Mamytė pasielgė su juo taip, kaip ir aš būčiau pasielgęs jos vietoje. Po daugelio bergždžių pastangų, matydama, kad jis žūtbūt pasiryžęs iškeliauti, ji nusprendė jam padėti, kuo tik begalėjo. Drįstu sakyti, kad tai buvo jos pareiga. Lemetras, taip sakant, iš tikros širdies jai tarnavo. Tiek srityse, susijusiose su jo menu, tiek ir tose, kurios apėmė mamytės rūpesčius, jis buvo visiškai jai atsidavęs, ir nuoširdumas, su kuriuo jis vykdė jos įsakus, teikė ypatingą vertę jo paslaugoms. Taigi ji tik grąžino bičiuliui sunkiu momentu tą, ką atvejų atvejais buvo gavusi iš jo per trejus ar ketverius metus; bet jos siela buvo tokia, kad panašias priedermes ji atlikdavo nė negalvodama apie tai, kas padaryta jos labui. Ji pasišaukė mane, įsakė palydėti poną Lemetrą bent iki Liono ir likti prie jo tol, kol būsiu jam reikalingas. Vėliau ji man prisipažino, kad prie šio sprendimo daug prisidėjo noras mane atitolinti nuo Vantiuro. Ji pasitarė su ištikimuoju savo tarnu Klodu Anė dėl dėžės išgabenimo. Jo nuomone, užuot ėmus čia pat nešulinį gyvulį, kuris neišvengiamai mus išduotų, reikia, kai sutems, nunešti dėžę iki tam tikros vietos, o paskui nusamdyti kaime asilą ir nugabenti dėžę į Seiselį, kur, būdami Prancūzijos žemėje, mes jau niekuo neberizikuosime. Jo patarimas buvo priimtas; išvykome tą patį vakarą septyniomis; mamytė neva mano išlaidoms apmokėti papildė liesą

vargšo „katiniuko" piniginę, kas labai jam pravertė. Klodas Anė, sodininkas ir aš vargais negalais nutempėme dėžę iki artimiausio kaimo, kur užkrovėme ją ant asilo ir tą pat naktį iškeliavome į Seiselį.

Rodos, esu jau minėjęs, kad kartais būnu taip mažai panašus į save patį, jog mane galima palaikyti kitu, visai priešingo charakterio žmogum. Čia ir papasakosiu tokį atvejį. Ponas Reidlė, Seiselio klebonas, buvo švento Petro katedros kanauninkas, taigi pažinojo Lemetrą, ir nuo jo pastarasis kaip tik labiausiai turėjo slėptis. Bet aš, priešingai, patariau Lemetrui prisistatyti jam ir kokia nors dingstimi paprašyti pastogės, lyg mes būtume čion atvykę su kapitulos žinia. Lemetrui patiko ši idėja, teikianti jo kerštui pašaipų, komišką atspalvį. Mudu įžūliai nuėjome pas poną Reidlė, kurs labai gražiai mus priėmė. Lemetras jam pasisakė vykstąs, vyskupo prašomas, į Belė diriguoti koncertams per Velykų šventes; po keleto dienų ketinąs grįžti atgal; o aš, paremdamas jo melagystę, surezgiau šimtus kitokių pasakų, tokių įtikimų, kad ponas Reidlė, kuriam aš atrodžiau dailus vaikinas, su manim susibičiuliavo ir labai maloniai su manim elgėsi. Mus gerai pavalgydino ir apnakvino. Ponas Reidlė tiesiog neįmanė, kuo mus bevaišinti, ir mes išsiskyrėme geriausiais draugais, pasižadėję ilgiau sustoti grįždami. Mudu vos begalėjome sulaukti momento, kai liksime vieni ir prapliupsime kvatoti: dievaži, mane ir dabar dar ima juokas, tai prisiminus, nes sunku įsivaizduoti išmonę, labiau vykusią ir geriau suvaidintą. Ji būtų mus linksminusi visą kelią, jei pono Lemetro, nesiliovusio gerti ir sapalioti niekus, nebūtų ištikę du ar trys priepuoliai, į kuriuos jis buvo linkęs ir kurie labai panėšėjo į nuomarį. Pasijutau keblioj padėty, išsigandau ir ėmiau galvoti, kaip čia kuo greičiau išsipainioti.

Mudu nuėjome į Belė praleisti Velykų švenčių, kaip buvome sakęsi ponui Redlė; nors tenai niekas mūsų nelaukė, muzikos mokytojas mus pasitiko, ir visi priėmė su didžiausiu

džiaugsmu. Ponas Lemetras visai pelnytai buvo gerbiamas už savo meną. Belė muzikos mokytojas supažindino mus su geriausiais savo kūriniais, stengdamasis pelnyti tokio gero teisėjo pagyrimą, nes Lemetras buvo ne tik dalyko žinovas, bet ir teisingas žmogus, nepavydus ir nemokąs meilikauti. Jis tiek buvo pranašesnis už visus tuos provincijos muzikos mokytojus, kad jie, patys gerai tat jausdami, į jį žiūrėjo veikiau ne kaip į bendro darbo draugą, kiek į savo vadovą.

Labai maloniai praleidę keturias ar penkias dienas Belė, mudu patraukėme toliau ir keliavome be jokių nuotykių, išskyrus tuos, kuriuos tik ką minėjau. Atvykę į Lioną, apsistojome Notr Dam de Pitjė, belaukdami savo dėžės, kurią prieš tai išsiuntėme Ronos upe, surezgę kitą melagystę ir pasinaudoję mūsų gerojo globėjo Reidlė paslaugomis. Lemetras nuėjo aplankyti savo pažįstamų, tarp jų tėvo Katono, pranciškono, apie kurį teks kalbėti vėliau, ir abato Dortano, Liono grafo. Vienas ir antras jį gražiai priėmė; bet juodu jį ir išdavė, kaip tuojau pamatysime; po viešnagės pas kleboną Reidlė laimė nuo jo nusigręžė.

Dviem dienom praslinkus po mūsų atvykimo į Lioną, beeinant maža gatvele netoli mūsų viešbučio, Lemetrą ištiko priepuolis, šį kartą toks smarkus, kad mane pagavo baimė. Ėmiau rėkti, šauktis pagalbos, nurodžiau viešbutį ir maldavau, kad jį nuneštų ten. Ir šit, kai subėgę praeiviai plušėjo aplink žmogų, parkritusį be sąmonės gatvėje, apsiputojusį, jį apleido vienintelis draugas, kuriuo jis turėjo pasikliauti. Pasinaudojau momentu, kai niekas apie mane negalvojo, pasukau už kampo ir dingau. Ačiū Dievui, štai jau trečias skaudus prisipažinimas. Jeigu man liktų daug dar tokių, mesčiau pradėtąjį darbą.

Ligtolinio mano gyvenimo pėdsakų yra išlikę tose vietose, kur gyvenau; bet tai, ką pasakosiu kitoje knygoje, beveik ištisai nežinoma. Tai didžiausios beprotybės mano gyvenime; laimė dar, kad jos neužsibaigė blogiau. Bet mano galva, su-

derinta su svetimu instrumentu, išėjo tada iš savo diapazono ribų; ji grįžo į tas ribas pati savaime, ir tada aš lioviausi daręs paikystes, ar bent tos paikystės labiau atitiko mano prigimtį. Šis jaunystės laikotarpis man ypačiai miglotas. Čia neįvyko bemaž nieko įdomaus, kas būtų palikę mano širdyje kokį gyvesnį atminimą; tolydžio kėliaus iš vietos į vietą, tolydžio keitėsi aplinka, tad labai sunku tiksliai nusakyti įvykių laiką ir vietą. Rašau tik iš atminties, be dokumentų, be medžiagos, kuri man primintų tą epochą. Kai kurie mano gyvenimo įvykiai taip vaizdžiai stovi akyse, lyg tai dėtųsi dabar; bet yra spragų ir tuštumų, kurias tegaliu užpildyti pasakojimais, tokiais pat miglotais, kaip ir tų metų atsiminimai. Taigi galiu padaryti ne vieną klaidą, ir daugelį smulkmenų galbūt pateiksiu netiksliai iki pat to laiko, iš kurio man išliko ryškesnių vaizdų; bet tai, kas iš tikro svarbu, užtikrinu, pasistengsiu nušviesti teisingai ir atvirai kaip visada: tuo galima tvirtai pasikliauti.

Vos tik apleidęs Lemetrą, nusprendžiau grįžti į Anesi. Mūsų išvykimo priežastis ir slaptingumas vertė mane daug dėmesio skirti mūsų prieglobsčio saugumui; šis rūpestis keletą dienų buvo man užgožęs visas mintis, neduodamas galvoti apie kelią atgal; bet kai tik pasijutau daugmaž saugus, vyraujantis jausmas vėl užėmė savo vietą. Niekas manęs neviliojo, niekas negundė, nieko netroškau, tik grįžti pas mamytę. Gilus ir švelnus prieraišumas išrovė iš mano širdies visus fantastiškus planus, visas garbėtroškos beprotybes. Nemačiau kitokios laimės, kaip tik gyventi šalia jos, ir negalėjau žengti nė vieno žingsnio, nejausdamas, kad tolstu nuo jos. Taigi grįžau kaip beįmanydamas greičiau. Mano grįžimas buvo toks skubus, mane taip buvo užvaldžiusi vienui viena mintis, kad aš, nors su dideliu malonumu prisimenu visas kitas savo keliones, apie šitą neturiu jokių atsiminimų. Pamenu tiktai išvykimą iš Liono ir sugrįžimą į Anesi. Tesprendžia skaitytojai, ar galėjo pastarasis momentas išdilti man iš atminties! Parvykęs

į Anesi, ponios de Varan neberadau: ji buvo išvažiavusi į Paryžių.

Ši jos kelionė taip ir liko man paslaptis. Esu tikras, ji būtų man pasisakiusi, jeigu būčiau spyręs; bet retai ką taip mažai domina draugų paslaptys kaip mane: mano širdį visados kupinai užpildo vien tik dabartis, ir, išskyrus prabėgusius džiaugsmus, kurie dabar yra vienintelė mano paguoda, joje nebelieka tuščios kertelės tam, ko jau nebėra. Iš kai kurių užuominų lyg ir supratau, kad po perversmo Turine, kuris įvyko Sardinijos karaliui atsisakius sosto, ji bijojusi būti užmiršta ir norėjusi su pono d'Obono pagalba tokias pat privilegijas išsirūpinti Prancūzijos karaliaus dvare; ji dažnai man sakydavo, kad meilautų šio dvaro paramos, nes jis užsiėmęs daugybe svarbių reikalų ir jos taip grasiai neglobotų. Tačiau labai keista, kad, jai grįžus, niekas į ją piktai nešnairavo, ir ji visada ėmė savo pensiją be jokios pertraukos. Daugelis manė, kad jai kažkas pavedęs kokią slaptą misiją — ar tai vyskupas, turėjęs tada reikalų Prancūzijos dvare, kur jis pats dažnai būdavo priverstas važiuoti, ar koks nors dar galingesnis asmuo, gebėjęs užtikrinti jai laimingą sugrįžimą. Jeigu tai tiesa, pasiuntinė, be abejo, buvo neblogai parinkta: būdama dar jauna ir graži, ji turėjo visa, ko reikia tokiam uždaviniui atlikti.

KETVIRTOJI KNYGA

1730–1731

Sugrįžtu ir jos neberandu. Įsivaizduokite mano nustebimą ir sielvartą! Štai kada pasigailėjau taip niekšingai apleidęs poną Lemetrą. Mano atgaila pasidarė dar skaudesnė, kai sužinojau, kokia nelaimė jį ištiko. Dėžę su natomis, kur buvo visas jo lobis, brangiąją dėžę, išgelbėtą su tokiu vargu, Lione sučiupo grafas Dortanas, kuriam Ženevos kapitula raštu bu-

vo pranešusi apie slaptą pagrobimą. Lemetras veltui reikalavo savo turto, savo duonos kasdienės, viso savo gyvenimo triūso. Kam priklauso ši dėžė, būtų galėjęs nustatyti teismas; bet jokio teismo nebuvo. Reikalas buvo išspręstas vienu akimirksniu, remiantis stipresniojo teise, ir vargšas Lemetras tuo būdu nustojo savo talento vaisių, savo jaunystės kūrinių ir išteklių senatvei.

Šis smūgis, rodos, galėjo mane sugniuždyti. Bet aš buvau tokio amžiaus, kai net didesni sielvartai nepribloškia, ir tuojau pat prasimaniau sau paguodų. Tikėjausi gauti netrukus kokių nors žinių iš ponios de Varan, nors jos adreso neturėjau, o ir ji nežinojo, kad aš jau grįžęs. O dėl mano dezertyravimo, tai, viską gerai apsvarstęs, nelaikiau jo tokia jau didele kalte. Aš buvau naudingas ponui Lemetrui, kai jis bėgo, — štai vienintelė paslauga, kurią galėjau jam padaryti. Jeigu būčiau pasilikęs su juo Prancūzijoje, nebūčiai jo išgydęs, nebūčiau išgelbėjęs jo dėžės, būčiau tik padvigubinęs jo išlaidas, nieko jam nepadėdamas. Štai kaip tada žiūrėjau į šį dalyką; šiandien žiūriu kitoniškai. Nedoras poelgis mus kankina ne tuoj po to, kai įvykdome jį, o po ilgo laiko, kai jį prisimename, nes jo atminimas neblėsta.

Viena, ko aš galėjau griebtis, trokšdamas gauti žinių iš mamytės, tai laukti. Kur jos beieškosi Paryžiuje ir kaip tenai nukeliausi? Tiktai Anesi anksčiau ar vėliau galėjai tikrai sužinoti, kur ji yra. Taigi pasilikau. Bet elgiausi gan blogai. Neaplankiau vyskupo, kurs buvo mane priglobęs ir galėjo globoti ir toliau: mat šalia jo nebuvo mano užtarėjos, ir aš bijojau, kad manęs neišbartų dėl mūsų pabėgimo. Nenuėjau taipogi nė į seminariją: pono Gro ten nebebuvo. Nesimačiau nė su vienu iš savo pažįstamų; vis dėlto labai norėjau aplankyti ponią intendantienę, bet neišdrįsau. Padariau dar blogiau: susiradau poną Vantiurą, apie kurį kelionėje nė karto net nepagalvojau, nors ir koks buvo mano susižavėjimas. Jis spėjo tapti prašmatniu viso Anesi favoritu; damos jį gaudyte

gaudė. Toks pasisekimas galutinai apsuko man galvą; aš matydavaus vien su ponu Vantiuru ir beveik užmiršau ponią de Varan. Kad patogiau būtų naudotis jo pamokomis, aš jam pasisiūliau į kampininkus; jis sutiko. Gyveno jis pas batsiuvį, smagų juokdarį, kuris savo pačią vadino ne kitaip, kaip „šlavėdra", — vardas išties pelnytas. Jis dažnai su ja susikirsdavo, ir Vantiuras, neva norėdamas juodu sutaikinti, stengdavosi tuos vaidus dar pakurstyti. Šaltu tonu, su provansiečių akcentu jis sakydavo jiems žodžius, kurie darydavo didžiausią efektą; nuo tokių scenų galėjai plyšti juokais. Taip nejučiom ir praslinkdavo rytmečiai; apie antrą ar trečią valandą užkąsdavome; Vantiuras išeidavo į svečius, kur ir vakarieniaudavo, o aš eidavau vienas pasivaikščioti, mąstydamas apie didį jo pranašumą, liaupsindamas nepaprastus jo talentus, geisdamas jų ir pats, keikdamas nelemtąją savo žvaigždę, kuri manęs nešaukė į tokį laimingą gyvenimą. O, koks aš buvau neišmanėlis! Mano gyvenimas šimtąkart būtų buvęs džiaugsmingesnis, jeigu nebūčiau buvęs toks mulkis ir jeigu būčiau mokėjęs geriau juo naudotis.

Ponia de Varan buvo išsivežusi tik Klodą Anė; namie buvo likusi Merseri, jos kambarinė, kurią esu jau minėjęs. Ji saugojo savo šeimininkės butą. Panelė Merseri buvo mergina, trupučiuką vyresnė už mane, ne gražuolė, bet gan apveidi, gera, nuoširdi friburgietė, turėjusi, mano akimis žiūrint, tik vieną trūkumą: kartais būdavo bent kiek atžari savo poniai. Aš gana dažnai pas ją užeidavau; ši sena pažįstama man primindavo brangesnę esybę, ir todėl ją mėgau. Ji turėjo keletą draugių, tarp kitko, panelę Žiro, ženevietę, kuriai, lyg tyčia, aš kritau į akį. Ji vis ragindavo Merseri atsivesti mane pas ją; aš duodavausi vedamas, nes gan mėgau Merseri, be to, ten rasdavau ir daugiau jaunų merginų, su kuriomis man miela būdavo susitikti. Tačiau panelė Žiro, kuri visokiais būdais stengėsi mane sugundyti, man buvo neapsakomai bjauri. Kai ji prikišdavo man prie veido išdžiūvusį juodą savo snukutį, iš-

tepliotą ispanišku tabaku, aš vos susilaikydavau į jį nespjovęs. Bet apsišarvuodavau kantrybe; jeigu ne ji, man būtų buvę labai smagu tarp visų šių merginų; ar tai norėdamos įtikti panelei Žiro, ar tai dėl manęs paties, jos visos mane popino kaip beįmanydamos. Man atrodė, kad visa tai tėra paprastas draugiškumas. Tik vėliau supratau, kad puikiausiai galėjau įžvelgti čia kažką daugiau; bet tada man nė į galvą šitai neatėjo.

Be to, siuvėjomis, kambarinėmis, pardavėjomis aš beveik nesigundžiau. Man reikėjo panelių. Kiekvienas turi savo fantazijų; manoji buvo tokia, ir šiuo atžvilgiu aš nesutinku su Horacijum. Tačiau mane traukia anaiptol ne aukštesnio luomo tuštybė; man maga skaistesnė veido spalva, gražesnės rankos, dailesni papuošalai, delikatumas ir valyvumas visoje povyzoje, skoningesnė vilkėsena ir kalbėsena, elegantiškesnė ir geriau pasiūta suknelė, prašmatnesnis apavas, kaspinai, mezginiai, geriau pritaikyta šukuosena. Aš visada labiau vertinu moterį kad ir ne tokią dailią, bet daugiau turinčią viso šito. Toks pomėgis man pačiam atrodo labai juokingas, bet širdis į tai linksta prieš mano valią.

Ir šit man vėl pasitaikė laiminga proga, ir nuo manęs tiktai priklausė ja pasinaudoti. Kaip mėgstu aš kartkartėm nuklysti į malonias jaunystės akimirkas! Jos buvo tokios saldžios! Jos buvo tokios trumpos, tokios retos, ir aš smaguriavau jomis taip nekaltai! O, pats jų prisiminimas dar įlieja į mano širdį tyro džiaugsmo, kuris atgaivina man dvasią ir padeda pakelti paskutinių amžiaus dienų nuobodybę.

Vieną rytmetį aušra man pasirodė tokia skaisti, kad greitomis apsirengiau ir išskubėjau į laukus pasigėrėti saulėtekiu. Grožėjausi tuo reginiu su didžiausiu malonumu. Tai buvo savaitė po Joninių. Žemė, apsiklėtusi puošniausiu rūbu, žaliavo žolynais ir margavo gėlėmis; lakštingalos, prieš baigdamos čiulbėti, lyg tyčia suokė itin skambiai; visi paukščiai, choru atsisveikindami su pavasariu, šlovino gimstančią gražią vasa-

ros dieną, vieną tų gražiųjų dienų, kokių nebematai mano amžiuje ir kokių niekados nepamatysi tame nykiame krašte, kur gyvenu dabar.

Nejučiom nutolau nuo miesto; kaitra vis didėjo; vaikštinėjau medžių paunksnėj, slėnyje, kur tekėjo upokšnis. Užpakaly savęs girdžiu arklių kanopų tapsėjimą ir merginų balsus: jos atrodė sumišusios, bet vis dėlto juokėsi iš tikros širdies. Atsigręžtu: mane šaukia vardu; prisiartinu ir matau dvi jaunas pažįstamas, panelę de Grafenrid ir panelę Galėj, kurios, būdamos ne per puikiausios raitininkės, neišmanė, kaip priversti savo arklius bristi per upelį. Panelė de Grafenrid buvo berniete, jauna, labai maloni mergina; dėl kažkokios paikystės, atleistinos jos amžiuje, ji buvo ištremta iš gimtosios šalies ir pasekė ponia de Varan, pas kurią kartais užeidavo; tačiau, negaudama jokios pensijos, ji labai apsidžiaugė susidraugavusi su panele Galėj, kuri, pamėgusi ją, įprašė savo motiną pakviesti ją už kompanionę, kol pavyks jai surasti kokią kitą vietą. Panelė Galėj, vieneriais metais jaunesnė už ją, buvo dar gražesnė: ji turėjo kažkokio ypatingo švelnumo ir subtilumo; buvo ji labai dar gležnutė ir sykiu visiškai susiformavusi — pats gražiausias mergaitės žydėjimo metas. Jiedvi karštai mylėjosi, ir, kadangi abidvi buvo gero būdo, ši draugystė turėjo ilgai tverti — nebent koks mylimasis ją išardytų. Jiedvi pasisakė jojančios į Tuną, senovinę pilį, priklausančią poniai Galėj, ir maldavo, kad padėčiau joms pervaryti arklius per upelį, nes pačios nevaliojančios. Norėjau sukirsti vytele, bet jos baiminosi, kad arkliai man neįspirtų ir nešoktų piestu. Tada sugalvojau kitą būdą: paėmiau panelės Galėj arklį už apinasrio ir vedžiau per upelį, iki pusės blauzdų brisdamas vandeniu, o antrasis arklys klusniai sekė paskui. Pervedęs norėjau atsisveikinti paneles ir kaip avigalvis dūlinti savo keliu. Jiedvi patylom persimetė keliais žodžiais, ir panelė de Grafenrid tarė, kreipdamasi į mane: „Ne, ne, nuo mūsų taip lengvai nepaspruksite. Jūs sušlapote, gelbėdamas mus iš

bėdos, ir po teisybei mūsų pareiga jus išdžiovinti. Malonėkite vykti su mumis: jūs – mūsų belaisvis". Širdis man plakė, aš žiūrėjau į panelę Galėj. „Taip, taip, – pridūrė ji, juokdamasi iš mano išgąstingos minos, – karo belaisvis: sėskite raitas užpakaly jos: norime su jumis atsiskaityti." – „Bet, panele, aš neturiu garbės būti pažįstamas su jūsų mamyte; ką ji pasakys, išvydusi mane?" – „Jos motinos nėra Tune, – perkirto panelė de Grafenrid. – Mes vienos. Į miestą grįšim vakare, ir jūs grįšite su mumis".

Tie žodžiai mane paveikė kaip elektros srovė. Drebėjau iš džiaugsmo, lipdamas ant panelės de Grifenrid žirgo, o kai apkabinau ją per liemenį, idant nenuslysčiau žemyn, širdis man daužėsi taip smarkiai, kad net ji pajuto; ji pasisakė, kad ir jai širdis plakanti iš baimės, kad nenukristų. Tai buvo bemaž kvietimas patikrinti, ar iš tikrųjų taip yra; aš nedrįsau, ir, kol jojome, mano rankos visą laiką atstojo jai diržą, teisybė, labai suveržtą, bet nė akimirką nepaslinkusį iš vietos. Tūla moteris, šitai perskaičiusi, mielai apskaldytų mano žandus, ir ne be reikalo.

Linksma kelionė ir mergaičių plepėjimas tokį sužadino man šnekumą, kad iki pat vakaro, kol buvome drauge, nė valandėlę nenutilome. Jos taip gerai mane nuteikė, kad mano liežuvis kalbėjo tiek pat, kiek ir mano akys, nors ir ne tą pat. Tik retkarčiais, kai likdavau vienas su ta ar kita, šneka trupučiuką sukliūdavo, bet pasitraukusioji greit grįždavo ir mums dargi nereikėdavo painiotis iš kliuvinio.

Kai atjojom į Tuną, aš gerai išsidžiovinau, tada sėdome pusryčiauti. Po to prasidėjo svarbus darbas – pietų gaminimas. Abi panelės, betriūsdamos virtuvėje, kartkartėm bučiuodavo nuomininkės vaikus, o vargšas jų parankinis tik žiūrėjo, rydamas seilę. Maisto produktų buvo atsiųsta iš miesto, tad buvo iš ko sutaisyti puikius pietus, ypač skanumynus; bet, nelaimė, užmiršta atsiųsti vyno. Šitoks užmaršumas mergaičių nenustebino – vyno jos negėrė; bet mane ėmė ap-

maudas, nes turėjau bent kiek vilties, kad vynas mane padrąsins. Jos irgi apmaudavo galbūt dėl tos pat priežasties, nors nemanau. Jų gyvas ir žavingas linksmumas dvelkė nekaltybe; o ir ką dvi merginos būtų veikusios su manim vienu? Išsiuntė paieškoti vyno apylinkėse, bet niekur jo nerado — tokie blaivūs ir neturtingi šio kantono sodiečiai. Kai jos reiškė dėl to apgailestavimą, aš atsakiau, kad per daug neimtų į širdį, kad jos ir be vyno mane apsvaigino. Tai buvo vienintelis komplimentas, kurį išdrįsau joms pasakyti per kiaurą dieną; bet manau, kad šelmės puikiausiai matė, jog šis komplimentas — tai tikra teisybė.

Pietavome nuomininkės virtuvėje; draugės sėdėjo ant suolų abipus ilgo stalo, o jų svečias — tarp jų, ant trikojės kėdutės. Kas per pietūs! Koks žavingas atsiminimas! Ir jei galima be ypatingų išlaidų mėgautis tokiais tyrais ir tikrais džiaugsmais, kam ieškoti dar kitokių? Jokia vakarienė Paryžiaus restoranuose nesusilygins su šiais pietumis: turiu omenyje ne tiktai linksmumą, saldų džiaugsmą, bet ir patį valgio skanumą.

Tačiau valgėme su apdaira. Užuot išgėrę kavą, likusią nuo pusryčių, ją pataupojome pavakariams sykiu su grietinėle ir pyragaičiais, pasiimtais iš miesto; o kad nedingtų apetitas, nuėjome į sodą užsigardžiuoti vyšniomis. Aš įlipau į medį ir joms mėčiau kekes vyšnių, o jos į mane svaidė kauliukais pro šakas. Kartą panelė Galėj, atkišusi prijuostę ir užvertusi galvą, atsistojo taip patogiai, o aš nutaikiau taip tiksliai, kad viena kekė užkrito jai ant krūtinės. Kiek juoko! Aš tariau savo širdyje: „Kodėl mano lūpos — ne vyšnios! Kaip mielai prigluščiau jomis prie šios krūtinės!"

Taip prabėgo diena, kuo laisviausiai išdykaujant, bet nė maž nepažeidžiant padorumo. Nė vieno dviprasmiško žodžio, nė vieno rizikingo pokšto, ir šis santūrumas anaiptol nebuvo mums primestas: jis radosi savaime, mes laikėmės tono, kurį diktavo mums širdis. Aš elgiausi taip kukliai (kiti pasakys —

taip kvailai), jog didžiausias familiarumas, kurį sau leidau, buvo tas, kad vieną vienintelį kartą pabučiavau ranką panelei Galėj. Tiesa, aplinkybės buvo tokios, kad ši nereikšminga malonė turėjo ypatingą vertę. Mudu likome vieni, aš sunkiai dūsavau, ji sėdėjo, nuleidusi akis. Mano lūpos, nerasdamos tinkamų žodžių, panūdo priglusti prie jos rankos, kurią ji po bučinio tučtuojau atitraukė, žvelgdama į mane be jokio pykčio. Nežinau, ką būčiau galėjęs jai pasakyti: įėjo jos draugė, kuri tą akimirksnį man pasirodė negraži.

Pagaliau jos prisiminė, kad nedera laukti nakties ir metas jau ruoštis atgal į miestą. Mums vos beliko laiko grįžti dar su šviesa, tad skubėjome išjoti, susėdę lygiai taip kaip pirmiau. Jeigu būčiau drįsęs, būčiau pakeitęs šią tvarką, nes panelės Galėj žvilgsnis giliai įkrito man į širdį; bet aš nedrįsau nieko sakyti, o ir ji, žinoma, negalėjo to siūlyti. Bejodami gailestavome, kad diena jau baigiasi, bet anaiptol nesiskundėme, kad ji buvusi trumpa: mes sugebėjome ją pailginti šimtais įvairiausių pramogų.

Atsisveikinau su jomis maždaug toje pat vietoje, kur susitikome. Su kokiu gailesčiu skyrėmės! Su kokiu malonumu tarėmės vėl pasimatyti! Dvylika valandų, praleistų drauge, mums atstojo šimtmečius artimiausio bendravimo. Saldus šios dienos atminimas nieko nekainavo šioms meilioms merginoms; švelnus sutarimas, įsiviešpatavęs tarp mūsų trijų, atstojo aštresnius malonumus ir nebūtų galėjęs su jais sugyventi; mes mylėjomės be paslapčių ir be gėdos ir norėjome šitaip mylėtis amžinai. Nekaltuose santykiuose esama savotiško goslumo, kuris vertesnis už aną kitoniškąjį, nes tęsiasi ilgai ir be atvangos. Kai dėl manęs, tai žinau, kad šios gražiosios dienos atminimas labiau mane jaudina, labiau žavi, giliau smelkiasi man į širdį, negu visos kitos smagybės, kada nors mano patirtos. Pats gerai neišmaniau, ko noriu iš šių dviejų žavingų mergaičių, bet jos abi labai mane traukė. Nesakau, kad jeigu nuo manęs tai būtų priklausę, aš būčiau padalijęs

savo širdį: jutau, kad viena joje bent kiek pirmauja. Būčiau laikęs sau už laimę turėti meilužе panelę de Grafenrid; bet jeigu būčiau galėjęs rinktis, manau, ji mielesnė būtų man buvusi kaip patikėtinė. Šiaip ar taip, su jomis atsisveikinant, man rodės, kad nebegalėsiu gyventi be vienos ir be antros. Kas man būtų pasakęs, kad niekados daugiau jų nebesutiksiu gyvenime ir kad efemeriška mūsų meilė tuo ir baigsis!

Kas skaitys šiuos lapus, be abejo, pasijuoks iš mano meilės nuotykių, matydamas, kad po ilgų įžangų netgi drąsiausieji iš jų baigiasi rankos pabučiavimu. O skaitytojai! Neapsigaukite! Aš gal daugiau turėjau džiaugsmo iš savo meilės, užsibaigusios rankos pabučiavimu, negu jūs kada nors turėsite iš savosios, tiktai prasidėjusios tuo.

Vantiuras, kurs vakar vakare buvo gulęs labai vėlai, grįžo netrukus po manęs. Šį kartą, jį išvydęs, aš nebepajutau tokio malonumo kaip visada, ir pasistengiau jam nesakyti, kaip praleidau dieną. Panelės apie jį atsiliepė ne itin pagarbiai ir buvo, man atrodė, nepatenkintos, kad aš pakliuvau į tokias netikusias rankas; taigi mano nuomonė apie jį pablogėjo; o ir šiaip visa, kas tiktai ginė nuo jų mano mintis, negalėjo man būti malonu. Tačiau jis greit atkreipė mano dėmesį į save ir į mane patį, prašnekdamas apie mano padėtį. O toji padėtis buvo pernelyg kritiška ir negalėjo ilgai trukti. Nors gyvenau labai taupiai, kuklūs mano pinigėliai ėjo į galą; mačiau, kad greit liksiu be skatiko. Iš mamytės — jokių naujienų; nežinojau, ką bedaryti, ir mano širdis sopulingai gniaužėsi, pagalvojus, kad panelės Galėj draugas virsta elgeta.

Vantiuras pasisakė kalbėjęsis dėl manęs su ponu teismo pirmininku ir norįs mane nusivesti pas jį pietų; tasai žmogus galįs man padėti per savo draugus; ir apskritai ši pažintis ne pro šalį — žmogus jis protingas ir apsišvietęs, labai mandagus, turįs šiokių tokių talentų ir mokąs juos vertinti; paskui savo papratimu maišydamas rimčiausius dalykus su tuščiausiais niekais, jis man parodė gautą iš Paryžiaus dailų kuple-

tą arijai iš Murė operos, kuri tuomet buvo statoma. Šis kupletas taip patikęs ponui Simonui (taip vadinosi teismo pirmininkas), kad jis užsimanęs sukurti atsakymą — kitą tokį pat kupletą tai pat arijai. Vantiurui jis irgi liepęs parašyti tokį kupletą, o šitam šovė į galvą paika mintis priversti mane sukurti dar trečią, kad rytoj, anot jo, šitie kupletai susirinktų nelyginant neštuvai „Komiškame romane".

Nakčia, negalėdamas užmigti, parašiau kupletą kaip mokėjau. Šios pirmutinės mano sukurtos eilės buvo visai pakenčiamos; sudėjau aš jas geriau ar bent skoningiau, negu būčiau sudėjęs dieną prieš tai, nes jų tema buvo labai švelnūs santykiai, į kuriuos taip dabar linko mano širdis. Ryte parodžiau savo kupletą Vantiurui: šis išgyrė jį ir įsidėjo į kišenę, net nepasakęs man, ar parašė savąjį. Mudu nuėjome pietauti pas poną Simoną, kuris gražiai mus priėmė. Pašnekesys buvo įdomus, o ir negalėjo būti kitoks: kalbėjosi du apsiskaitę ir pilni sąmojo vyrai. Na, o aš vykdžiau savo vaidmenį: klausiausi ir tylėjau. Nei vienas, nei antras neužsiminė apie kupletus; aš juoba neprasitariau apie tai nė žodžiu, ir, kiek žinau, apie mano kūrinį niekad nė nebuvo kalbos. Ponas Simonas, regis, liko patenkintas tokia mano laikysena: tai bemaž viskas, ką jis manyje įžiūrėjo per tą pasimatymą. Keletą kartų jis jau buvo mane susitikęs pas ponią de Varan, bet neskyrė man didelio dėmesio. Taigi galiu sakyti, kad nuo šių pietų prasidėjo mūsų pažintis; nors iš jos ničnieko nelaimėjau tam reikalui, kuriam ją užmezgiau, betgi vėliau iš jos turėjau daug kitokios naudos ir todėl ją prisimenu su malonumu.

Būtų neteisinga, jei nepakalbėčiau apie pono Simono išvaizdą, nes sunku būtų įsivaizduotį šį valdininką, mėgstantį pasipuikuoti sąmoju, jeigu tai nutylėčiau. Ponas teismo pirmininkas turėjo ne daugiau kaip dvi pėdas aukščio. Jo kojos, tiesios, laibos ir netgi gan ilgos, būtų gerokai padidinusios jo ūgį, jeigu jos būtų dygusios statmenai; bet jos stovėjo išžargos, kaip plačiai išskėstas skriestuvas. Jo stuomuo buvo ne

tik trumpas, bet ir liesas ir visais atžvilgiais neįmanomai smulkutis. Nuogas turbūt jis panėšėjo į žiogą. Jo veido bruožai buvo taisyklingi, taurūs, akys gan gražios, galva normalaus dydžio ir atrodė lyg dirbtinai pritaisyta, tarytum ant strypo užmauta. Jis galėjo neleisti pinigų puošniems rūbams, nes didžiulis jo perukas pats vienas puikiausiai jį dengė nuo galvos iki kojų.

Jis turėjo du visiškai skirtingus balsus, kurie, jam bekalbant, tolydžio kaitaliojosi, ir šitas kontrastas, iš pradžių labai juokingas, veikiai tapdavo itin nemalonus. Vienas balsas — rimtas ir skardus; tai buvo, jeigu drįsčiau taip pasakyti, jo galvos balsas. Antrasis, aukštas, šaižus ir veriantis, — tai jo stuomens balsas. Kai jis atidžiai sekdavo save, šnekėdavo pamažu, tausodavo kvapą, tai galėdavo visą laiką kalbėti storuoju balsu; bet vos tik užsidegdavo ir imdavo karščiuotis, jo balsas virsdavo nelyginant švilpimu pro raktą, ir jis tik vargais negalais atgaudavo savo bosą.

Turėdamas tokią figūrą, kurią čia nupiešiau be jokio šaržo, ponas Simonas buvo galantiškas, labai mokėjo berti komplimentus ir tiesiog pedantiškai rūpinosi savo išvaizda. Stengdamasis kuo dailiau atrodyti, jis noriai duodavo rytmetines audiencijas lovoje, nes, matydamas gražią jo galvą ant priegalvio, nebūtum galėjęs net įsivaizduoti, kad tai yra viskas. Iš to kartais kildavo tokių scenų, kurias tikriausiai dar tebeatsimena visas Anesi. Vieną rytą, kai jis laukė interesantų, gulėdamas ar, veikiau, gulom sėdėdamas lovoje, su gražia, baltutėle ploniausios drobės naktine kepuraite, papuošta dviem didžiuliais bufais iš rožinės spalvos kaspinų, — ateina kaimietis, beldžiasi į duris. Tarnaitė buvo išėjusi. Ponas teisėjas, išgirdęs antrukart beldžiantis, suriko gan garsiai: „Prašom", išspausdamas šitą šūksnį spiegiamu savo balsu. Žmogus įeina, žvalgosi, iš kur tas moteriškas balselis, mato lovoje kyką, kaspinus ir nori išeiti, nuolankiai atsiprašinėdamas ponią. Ponas Simonas širsta ir rėkia dar šaižiau. Kaimietis, įsitikinęs, jog tik-

rai neapsiriko, ir tardamasis įžeistas, ima ją koneveikti, sako, kad tikriausiai ji esanti šliundra, ir kad ponas teismo pirmininkas rodąs blogą pavyzdį savo namuose. Teisėjas įdūko ir, po ranka neturėdamas kitokio ginklo, kaip tik naktipuodį, jau buvo jį besviedžiąs vargšui žmogeliui į galvą, bet tuo metu įėjo šeimininkė.

Šis nykštukas, gamtos apdovanotas nepavydėtina išvaizda, gavo kaip atpildą subtilų protą, kurį dar pats pasirūpino papuošti. Nors buvo laikomas gan geru juristu, savo amato nemėgo, tad metėsi į grožinę literatūrą, ir čia jam sekėsi. Iš literatūros jis pasisavino ypač tą nublizgintą formą, tą žodžio grakštumą, kurio dėka bet koks bendravimas, netgi su moterimis, darosi itin malonus. Jis mokėjo atmintinai visus pokštus ir kalambūrus, spausdinamus anekdotų rinkiniuose, ir gebėjo juos papasakoti meistriškai, įdomiai ir slėpiningai, patiekdamas lyg vakarykštę naujieną tai, kas atsitiko jau prieš šešiasdešimt metų. Nusimanė apie muziką ir neblogai dainavo žemu, vyrišku balsu — apskritai turėjo daug puikių talentų, taip neįprastų teisėjui. Mokėdamas meilintis Anesi damoms, jis buvo jų didžiai mėgstamas: jos laikydavo jį prie savęs kaip mažytę beždžioniukę. Jis netgi pretendavo į tikrus kavalierius, ir tat jas labai juokino. Ponia d'Epanji sakydavo, kad jam aukščiausia malonė — pabučiuoti moteriai kelį.

Kadangi jis daug skaitė gerų knygų ir mielai kalbėdavo apie jas, šneka su juo būdavo ne tik įdomi, bet ir pamokoma. Vėliau, kai pamėgau mokslą, aš branginau pažintį su juo, ir man ji buvo labai naudinga. Kartais aš jį aplankydavau iš Šamberi, kur tuomet gyvenau. Jis gyrė ir skatino mano uolumą ir duodavo gerų patarimų dėl lektūros, kurie dažnai man praversdavo. Nelaimė, šiame menkame kūne slypėjo labai jausminga siela. Po kelerių metų jį ištiko kažkokia nemaloni istorija, jis susikrimto ir numirė. Gaila man jo; tai buvo neabejotinai geras žmogutis, iš kurio pradžioje juokdavaisi, o

galų gale jį pamildavai. Nors jo gyvenimas mažai tesusijęs su manuoju, bet aš esu gavęs iš jo naudingų pamokų ir todėl tariuosi galįs iš dėkingumo pagerbti jį trumpu atminimu.

Kai likau laisvas, nubėgau į tą gatvę, kur gyveno panelė Galėj, vildamasis pamatyti ką nors įeinant ar išeinant, ar bent prasiveriant kokį langą. Deja, aplinkui nebuvo matyti nė gyvos dvasios, ir visą laiką, kol aš ten stovėjau, namas buvo uždaras, lyg niekas jame ir negyventų. Gatvė mažytė ir tuščia, taigi čia tuojau kristum visiems į akis; kartkartėm pražingsniuoja kas nors pro šalį, įeina ar išeina iš gretimų namų. Aš nesitvėriau savo kailyje: man atrodė, kad visi numano, ko aš čia stoviniuoju, ir ši mintis baisiai mane kankino, nes visada brangios moters garbė ir ramybė man labiau rūpėjo negu mano paties malonumai.

Pagaliau man įgriso vaidinti įsimylėjusį ispaną be gitaros, tad nusprendžiau grįžti namo ir parašyti panelei de Grafenrid laišką. Labiau meilijau parašyti jos draugei; bet nedrįsau, o ir mandagumas reikalavo pradėti nuo tos, kuriai jaučiausi dėkingas už šią pažintį ir su kuria buvau daugiau bendravęs. Parašęs laišką, nunešiau panelei Žiro, kaip mūsų buvo sutarta atsisveikinant. Jos pačios nurodė man šį kelią. Panelė Žiro buvo siuvinėtoja ir, kadangi dirbdavo kartais pas ponią Galėj, galėjo kada tinkama užeiti į jo namus. Pasiuntinė man atrodė ne itin vykusiai parinkta; bet aš bijojau, kad jeigu atmesiu šitą, tai negausiu jokios. Be to, nedrįsau pasakyti, kad ji, ko gero, gali veikti savo labui. Man atrodė užgaulu, kad ji gali mano akyse laikyti save tos pat lyties atstove kaip ir šios panelės. Bet galų gale verčiau man buvo tokia tarpininkė negu jokios, ir aš surizikavau.

Iš pirmo žodžio Žiro atspėjo, kas per dalykas: tai nebuvo sunku. Jeigu laiškas, skirtas jaunoms merginoms, ir nebūtų bylojęs pats savaime, tai jau vien kvailas mano suglumimas būtų mane išdavęs. Lengva numanyti, kad šis pavedimas ne itin ją pradžiugino; vis dėlto ji sutiko ir jį atliko sąžiningai.

Rytojaus dieną nubėgau pas ją ir radau atsakymą. Kaip aš skubėjau išeiti, kad galėčiau skaityti ir bučiuoti jį, kiek širdis geidžia! Nėra reikalo to nė sakyti; bet verta paminėti panelės Žiro elgesį: ji parodė daugiau delikatumo ir kuklumo, negu galėjau iš jos laukti. Ji buvo pakankamai nuovoki, kad suprastų, jog, turėdama trisdešimt septynerius metus, zuikio akis, ištėpliotą nosį, šaižų balsą ir juodą odą, labai nesmagiai turės jaustis prieš dvi jaunas mergaites, pilnas žavingumo ir spinduliuojančias grožiu; tad ji nepanoro nei jų išduoti, nei joms patarnauti ir ryžosi verčiau mane prarasti, negu palikti joms.

Jau kuris laikas Merseri, negaudama jokių žinių iš savo šeimininkės, galvojo grįžti į Fribūrą; Žiro jai padėjo galutinai apsispręsti. Maža to, ji davė jai suprasti, kad būtų gerai, jeigu kas nors ją palydėtų pas tėvą, ir pasiūlė mane. Merseri, kuri manim taip jau nesibjaurėjo, šiam sumanymui visiškai pritarė. Jos tai man ir pranešė tą pačią dieną be niekur nieko, lyg viskas būtų jau nuspręsta; kadangi ši maniera disponuoti manim neatrodė man užgauli, aš sutikau, manydamas, kad kelionė daugių daugiausia truks savaitę. Žiro, kuri galvojo kitoniškai, sutvarkė viską. Reikėjo prisipažinti, kad man riesta su pinigais. Šiuo dalyku jau buvo pasirūpinta: Merseri apsiėmė padengti mano išlaidas; šiam nuostoliui atlyginti mano prašymu buvo nuspręsta, kad lengvutį savo bagažą ji pasiųs iš anksto, o mudu nedideliais pažygiais trauksime pėsti. Taip ir padarėme.

Man koktu skelbtis, kad tiek merginų buvo mane įsimylėjusios. Bet kadangi negaliu pasigirti, jog mokėjau tuo naudotis, tai, manau, galiu pasakyti visą teisybę nesivaržydamas. Merseri, jaunesnė ir mažiau prityrusi negu Žiro, niekad su manim nekoketavo taip atvirai; bet ji mėgdžiojo mano balsą, mano tarseną, kartojo mano žodžius, teikė man paslaugas, kurias aš privalėjau teikti jai, ir, būdama be galo baili, vis rūpinosi, kad mudu nakvotume viename kambaryje; o toks su-

artėjimas kelionėje tarp dvidešimties metų vaikino ir dvidešimt penkerių merginos retai kada tuo apsiriboja.

Tačiau šį kartą buvo tuo apsiribota; nors Merseri ir nestigo patrauklumo, aš buvau toks naivus, kad per visą kelionę ne tik nepamėginau jos sugundyti, bet netgi mintis tokia neatėjo man į galvą; o jeigu ir būtų atėjusi, per savo kvailumą nebūčiau mokėjęs šia proga pasinaudoti. Aš neįsivaizdavau, kaip vaikinas ir mergina prieina ligi to, kad sugula drauge; man atrodė, kad reikia šimtmečių tokiam siaubingam įvykiui parengti. Jeigu vargšė Merseri, padengdama mano išlaidas, tikėjosi gauti kokį nors atpildą, ji žiauriai apsiriko, ir mudu atkakome į Fribūrą visiškai tokie pat, kokie buvome, iškeliaudami iš Anesi.

Einant per Ženevą, nieko neaplankiau, bet man vos nepasidarė bloga ant tilto. Kiekvieną kartą, kai tik išvysdavau šio laimingo miesto mūrus, kai tik įžengdavau į jį, širdis man alpdavo iš begalinio susijaudinimo. Taurus laisvės reginys keldavo man sielą aukštyn, o lygybės, vienybės, dorų papročių vaizdai mane graudindavo iki ašarų ir žadindavo aitrų gailestį, kad netekau visų šių gėrybių. O, kaip didžiai aš klydau, bet tai buvo taip natūralu! Aš tariausi visa tai regįs savo tėvynėje, todėl kad tai nešiojausi savo širdyje.

Mūsų kelias ėjo per Nioną. Nejaugi praeisiu, nepasimatęs su geruoju tėvu? Jeigu būčiau išdrįsęs taip pasielgti, būčiau numiręs iš susigraužimo. Merseri palikau viešbuty, o pats surizikavau — nuėjau aplankyti tėvo. Ė, be reikalo aš jo taip bijojau! Vos tik įžengiau, jo siela atsivėrė, ir aš išvydau, kad ji tebėra kupina tėviškų jausmų. Kiek ašarų išliejom glėbesčiuodamiesi! Iš pradžių jis pamanė, kad aš grįžau pas jį. Aš jam apsakiau, kaip gyvenau ir ką esu nusprendęs. Jis neryžtingai prieštaravo. Nurodė, kokie pavojai man gresia, pasakė, kad trumpiausios paikystės — pačios geriausios. Bet jis net nepamėgino sulaikyti manęs jėga ir, manau, elgėsi teisingai; aiškus dalykas, jis ne viską padarė, ką galėjo, man susigrąžin-

ti, — ar tai todėl, kad buvo įsitikinęs, jog man, sykį jau žengus tokį žingsnį, nedera keisti savo nusistatymo, ar todėl, kad gal kebliai pasijuto, nežinodamas, kur dėti mane, tokį jau sumitusį. Vėliau sužinojau, kad apie mano kelionės draugę jis buvo susidaręs labai neteisingą nuomonę, visai neatitinkančią tikrovės, bet iš esmės visai suprantamą. Mano pamotė, gera moterėlė, bent kiek saldžiakalbė, apsimetė norinti mane pavaišinti vakariene. Aš atsisakiau, bet prižadėjau ilgiau pas juos pabūti grįždamas atgal ir kaip užstatą palikau mažutį savo paketą, kurį buvau atsisiųsdinęs čion laivu ir kurį man buvo nepatogu neštis. Kitą dieną, anksti rytą, iškeliavau, labai patenkintas, kad pasimačiau su tėvu ir išdrįsau atlikti savo priedermę.

Mudu laimingai pasiekėme Fribūrą. Į kelionės pabaigą panelės Merseri paslaugumas kiek sumažėjo. Kai atvykome, ji man berodė vien šaltumą, o jos tėvas, neskendėjęs prabangoje, irgi nelabai džiaugsmingai mane priėmė. Apsinakvojau smuklėje. Rytojaus dieną vėl juos aplankiau; jie pasiūlė man papietauti drauge, aš sutikau. Atsisveikinome be ašarų. Vakare grįžau į savo lindynę ir kitą rytą, dvi dienas pasisvečiavęs Fribūre, iškeliavau tolyn, gerai nė nežinodamas, kur ketinu eiti.

Štai dar vienas atvejis mano gyvenime, kai Apvaizda man siuntė kaip tik tai, ko reikėjo, idant mano dienos plauktų laimingai. Merseri buvo labai gera mergina, ne prašmatni, ne gražuolė, bet anaiptol ir ne bjauri, ne per daug guvi, labai protinga, tik retkarčiais kiek pasikarščiuodavo, bet tie jos sudirgimai baigdavosi ašarom ir niekad nevirsdavo audra. Aš tikrai patikau jai, be vargo būčiau galėjęs ją vesti ir verstis jos tėvo amatu. Mėgau muziką, todėl būčiau pamėgęs ir šį darbą. Būčiau įsikūręs Fribūre; šis mažas miestelis nelabai gražus, bet jo gyventojai — labai geri žmonės. Be abejo, būčiau netekęs didelių malonumų, bet ramiai būčiau gyvenęs iki paskutinės

valandos; ir aš pats geriau nei kas kitas privalau suprasti, kad, šitokiai progai pasitaikius, nereikėjo svyruoti.

Grįžau, bet ne į Nioną, o į Lozaną. Norėjau pasigrožėti puikiuoju ežeru, į kurį iš čia atsiveria plačiausias reginys. Slapti mano poelgių motyvai dažniausiai būdavo nerimti. Tolimos perspektyvos retai kada mane išjudindavo. Baimė dėl ateities visada mane versdavo žiūrėti į negreit įkūnijamus sumanymus kaip į masalą mulkiams. Aš susižaviu viltimis, kaip kiekvienas kitas, by tik jų įgyvendinimas man nieko nekainuotų; bet jeigu reikia ilgai vargti — tai jau dėkui. Mažutis malonumas, jeigu jis čia pat po ranka, mane gundo labiau negu rojaus linksmybės. Tačiau aš nepripažįstu malonumų, po kurių seka skausmas: tokie manęs nevilioja, nes aš mėgstu tik tyrą džiaugsmą, o jo niekuomet nepatirsi, žinodamas, kad paskui teks graužtis.

Man būtinai reikėjo pasiekti kokią nors gyvenvietę, ir kuo arčiau, tuo geriau: mat pasiklydęs kelyje, vakare atsidūriau Mudone, kur išleidau paskutinius pinigus; man beliko tik dešimt kreicerių, bet rytojaus dieną ir tuos atidaviau už pietus. Vakare atsiplūkęs į nedidelį kaimą prie Lozanos, įėjau į smuklę be skatiko kišenėje, neturėdamas kuo sumokėti už nakvynę ir nežinodamas ką daryti. Buvau labai alkanas; nutaisiau rimtą veidą ir paprašiau vakarienės, lyg būčiau koks piniguočius. Paskui atsiguliau, niekuo nekvaršindamas sau galvos, ir ramiai užmigau. Ryto metą papusryčiavau ir, sužinojęs, kad aš kaltas šeimininkui septynis bacus, norėjau užstatyti jam savo striukę. Tasai šaunus žmogus nepriėmė užstato; jis pareiškė, kad, ačiū Dievui, dar niekad nieko nėra apiplėšęs ir neketina to pradėti dėl septynių bacų; kad aš dėvėčiau sau striukę, o skolą sumokėsiu, kai galėsiu. Mane sujaudino jo gerumas, bet mažiau, negu derėjo, mažiau, negu aš jaudinuos dabar, kai tik šitai prisimenu. Neilgai trukus per patikimą žmogų nusiunčiau jam pinigus su didele padėka; bet po penkiolikos metų, grįždamas per Lozaną iš Italijos,

nuoširdžiai apgailestavau užmiršęs tos smuklės pavadinimą ir jos šeimininko vardą. Būčiau jį aplankęs; man būtų buvę tikrai malonu priminti gerą jo darbą ir jam įrodyti, kad jo gerumas nenuėjo perniek. Kitos paslaugos, kad ir daug reikšmingesnės, bet padarytos su akivaizdžiu pasididžiavimu, man neatrodė tiek vertos dėkingumo, kaip paprastas, kuklus šio doro žmogaus jautrumas.

Artindamasis prie Lozanos, mąsčiau apie tai, kokioj liūdnoj padėty atsidūriau ir kaip galėčiau iš jos išsipainioti, neparodydamas savo skurdo pamotei; aš, pėsčias keliauninkas, save lyginau su savo draugu Vantiuru, atvykusiu į Anesi. Ir taip susiviliojau šia mintimi, kad, užmiršęs, jog neturiu nei jo grakščių manierų, nei jo talentų, nusprendžiau tapti Lozanos mažuoju Vantiuru, mokyti muzikos, kurios pats neišmaniau, ir skelbtis, kad atvykau iš Paryžiaus, kur niekados nesu buvęs. Kadangi muzikos mokyklos čia nebuvo, be to, aš nė negalvojau sprausti į menininkų tarpą, tai, prieš imdamasis vykdyti šį gražų sumanymą, pirmiausia pasiteiravau, kur čia būtų galima pigiai ir neblogai įsikurti. Man rekomendavo poną Perotė, kurs laikė pensioną. Šis Perotė pasirodė besąs puikiausias žmogus ir mane priėmė labai meilingai. Aš jam pripaisčiau visokių smulkių melagysčių, kurias iš anksto buvau susigalvojęs. Jis prižadėjo pakalbėti vienur kitur dėl manęs ir pasistengti parūpinti man mokinių; dar pridūrė, kad pinigų pareikalausiąs tik tada, kai aš jų užsidirbsiąs. Pensionas pas jį kainavo penkis sidabrinius ekiu — už gerą maistą tai buvo nedaug, bet man per brangu. Jis man patarė iš pradžių tenkintis puse pensiono: pietums tiktai lėkštė geros sriubos, bet užtat soti vakarienė. Aš sutikau. Vargšas Perotė visas šias paslaugas man darė iš tyriausios širdies ir kaip beįmanydamas stengėsi man padėti.

Kodėl taip susiklostė, kad, radęs tiek gerų žmonių jaunystėje, tiek mažai jų berandu senyvame amžiuje? Argi jų padermė išnyko? Ne, bet luomas, kur šiandien esu priverstas jų ieš-

koti, jau nebe tas, kur jų rasdavau kitados. Liaudyje, kur stiprios aistros prabyla tik protarpiais, natūralūs jausmai daug dažniau pasireiškia. O aukštesniuose sluoksniuose jie visiškai išblėsę, ir po jausmo kauke ten byloja tik šaltas apskaičiavimas ar tuštybė.

Iš Lozanos parašiau tėvui. Jis man atsiuntė paliktąjį ryšulį ir laišką, pilną puikiausių patarimų, apie kuriuos man derėjo daugiau pagalvoti. Jau esu minėjęs, kad man užeidavo kažkokio pakvaišimo priepuoliai, kada aš likdavau pats į save nebepanašus. Štai dar vienas iš ryškesnių pavyzdžių. Norint suprasti, kaip tada man apsisuko galva, kiek aš buvau, taip sakant, suavantiūrėjęs, užtenka pažvelgti, kiek paikysčių iš karto pridariau. Štai aš dainavimo mokytojas, nors nesugebu padainuoti iš natų nė vienos arijos, nes jeigu Lemetras per šešis mėnesius, kuriuos praleidau su juo, mane kiek ir pralavino, tai to, aišku, buvo per maža. Be to, mokiausi pas kompozitorių, tad, savaime aišku, mokiausi blogai. Aš, paryžietis iš Ženevos ir katalikas protestantų šalyje, tariausi privaląs pakeisti savo vardą, lygiai kaip religiją ir tėvynę. Kaip įmanydamas stengiausi priartėti prie didžiojo savo pirmtako. Jis pasivadino Vantiuru de Vilnevu, o aš pasidariau anagramą iš Ruso pavardės, perdirbdamas ją į Vosor, ir ėmiau vadintis Vosoru de Vilnevu. Vantiuras išmanė kompoziciją, nors apie tai niekad nekalbėdavo; o aš, ničnieko apie ją nenusimanydamas ir nesugebėdamas parašyti gaidų net paprasčiausiai dainelei, visiems gyriausi esąs kompozitorius. To dar maža: pristatytas ponui de Treitoranui, teisės profesoriui, kurs mėgo muziką ir rengdavo savo namuose koncertus, aš užsigeidžiau pateikti jam savo kūrybos pavyzdį ir ėmiausi komponuoti pjesę jo koncertui su tokiu aplombu, lyg būčiau išties žinojęs, kaip tatai daroma. Turėjau ištvermės padirbėti prie šio gražaus kūrinio dvi savaites, švariai jį perrašyti, paruošti atskiras partijas ir jas paskirstyti su tokiu įsitikėjimu, lyg tai būtų harmonijos šedevras. Pagaliau, — tuo sunku patikėti, bet tai

tiesa, — norėdamas prideramai apvainikuoti tą dievišką kūrinį, gale pridėjau dailų menuetą, kuris anuomet skambėdavo gatvėse ir kurio žodžius, kadaise visiems žinomus, gal ir dabar daug kas tebeatsimena:

Kas per baisybė!
Kokia neteisybė!
Nejau ištikimybę
Sulaužė Klarisa?.. ir t. t.

Vantiuras mane išmokė šios dainelės su boso akompanimentu, bet su kitais, nešvankiais žodžiais, kurių dėka ją ir įsiminiau. Taigi savo kompozicijos gale pridėjau šį menuetą su akompanimentu, tik be žodžių, ir drąsiai pateikiau jį kaip savo kūrinį, lyg būčiau turėjęs reikalo su Mėnulio gyventojais.

Susirenka mano pjesės atlikėjai. Kiekvienam aiškinu tempo ypatingumus, atlikimo pobūdį, atskirų partijų niuansus; veikiu labai rimtai. Instrumentų derinimas trunka penkias ar šešias minutes, kurios man prailgsta lyg penki ar šeši amžiai. Galiausiai visi pasiruošę, dideliu popieriaus rulonu aš taukšteliu du tris kartus į dirigento pultą, kas reiškia: „Dėmesio!" Stoja tyla. Aš rimtai imuosi mušti taktą. Prasideda... Ne, nuo tada, kai gyvuoja prancūzų opera, niekas dar nėra girdėjęs tokios kakofonijos! Kad ir kas buvo galvota apie tariamąjį mano talentą, efektas pranoko visus lūkesčius. Muzikantai springo iš juoko; klausytojai išpūtė akis ir mielai būtų užsikimšę ausis, bet tai nebūtų padėję. Budeliai orkestrantai, trokšdami pasismaginti, drožė taip, kad galėjo sprogti būgneliai „Trijų šimtų prieglaudos" neregiams. Aš ištvermingai variausi tolyn, nors, tiesa, prakaitas varvėjo nuo manęs didžiuliais lašais: gėdos tramdomas, neišdrįsau bėgti, viską palikęs Dievo valiai. Savo paguodai girdėjau, kaip aplinkiniai kužda kits kitam į ausį, bet taip, kad nugirsčiau ir aš: „Tiesiog nepakenčiama! Kas per padūkusi muzika! Čia gi raganų šabas!" Vargše Žanai Žakai! Tą žiaurią valandą tu nė ne-

svajojai, kad vieną gražią dieną tavo muzika bus grojama Prancūzijos karaliui ir visam jo dvarui, kad klausytojai entuziastiškai šūkčios ir plos ir kad visose ložėse aplink tave dailiausios moterys kalbėsis pusbalsiu: „Kokie žavingi garsai! Kokia dieviška muzika! Visos šios dainos srūva tiesiai į širdį!"

Bet ypačiai visus pralinksmino menuetas. Vos tik sugrojo kelis taktus, iš visų pusių pasigirdo juokas, kvatojimas. Visi mane sveikino, liaupsino puikų mano skonį, tikino, jog šis menuetas mane išgarsinsiąs ir aš esąs vertas, kad mano dainos skambėtų visur. Nėra reikalo aprašinėti, ką aš pergyvenau, nei prisipažinti, kad iš tikro buvau to nusipelnęs.

Rytojaus dieną vienas iš mano orkestrantų, pavarde Liuto, aplankė mane ir buvo tiek geras, kad manęs nepasveikino su pasisekimu. Gilus savo paikystės supratimas, gėda, atgaila, beviltiška padėtis, kurioje buvau atsidūręs, sunkūs rūpesčiai perpildė mano širdį, ir aš neiškenčiau jos neatvėręs: pratrūkau ašarom ir, užuot prisipažinęs tik savo nemokšiškumą, išsipasakojau viską, prašydamas niekam neišduoti paslapties; jis davė žodį, bet ištesėjo taip, kaip ir galima buvo laukti. Dar tą pat vakarą visa Lozana sužinojo, kas toks aš esu. Bet nuostabus dalykas — visi dėjosi nežinėliais, net gerasis Perotė, kurs ir toliau man davė pastogę ir maistą.

Gyventi gyvenau, bet labai liūdnai. Po tokio debiuto Lozana negalėjo man tapti malonia buveine. Mokiniai netraukė pas mane būriais, mokinės — nė vienos, ir niekas nesikreipė iš miestelėnų. Turėjau tik du ar tris storus vokiečius, kurių žioplumas prilygo mano nemokšiškumui; jie įgriso man iki gyvo kaulo ir mano rankose netapo žymiais muzikantais. Mane pakvietė tik į vienus namus, kur mergaitė, tikra gyvačiukė, mėgavosi, man rodydama įvairius muzikos kūrinius, kur aš nesugebėjau paimti nė vienos natos, ir paskui šelmiška mina juos dainuodavo pono mokytojo akivaizdoje, norėdama jam parodyti, kaip tai atliekama. Aš taip menkai teišgalėjau skaityti ariją ekspromtu, kad tame puikiame koncerte, apie

kurį kalbėjau, neįstengiau net sekti, ar iš tikrųjų muzikantai groja tai, kas po mano akių ir ką aš pats sukūriau.

Tarp tiekos pažeminimų saldi paguoda man būdavo laiškai, kuriuos gaudavau kartkartėm iš dviejų žavingų draugių. Moteryse visados aš rasdavau didžią dorybę — gebėjimą guosti, ir negandose niekas taip nepalengvina man sielvarto, kaip žinojimas, kad mane užjaučia kokia nors miela būtybė. Tačiau ši korespondencija veikiai nutrūko ir jau niekad nebeužsimezgė iš naujo — ir tai per mano kaltę. Keldamasis į kitą vietą, aš nepasirūpinau pranešti joms savo adreso ir, sąlygų verčiamas nuolat galvoti apie save patį, netrukus visiškai jas užmiršau.

Jau seniai aš nieko nekalbu apie vargšę savo mamytę; bet jeigu kas mano, kad ją irgi užmiršau, tai didžiai klysta. Aš nesilioviau galvojęs apie ją ir troškęs vėl ją susirasti, ir ne vien todėl, kad ji teikė man pragyvenimą, bet dar labiau todėl, kad mane traukė ten širdis. Prisirišimas prie jos, kad ir koks karštas, kad ir koks švelnus, nekliudė man mylėti kitų, bet visai skirtingai. Visos kitos mane žavėdavo tik išorinėmis savo grožybėmis; bet tokia meilė gyvuoja vien tol, kol nuvysta grožis, kai tuo tarpu mamytė galėjo pasenti, pasidaryti negraži, o aš vis tiek būčiau ją mylėjęs tiek pat švelniai. Iš pradžių aš lenkiausi jos grožiui, o paskui mano širdis tą adoraciją sutelkė vien į jos asmenybę, ir, nors ir kokia permaina joje būtų įvykusi, — by tik ji būtų likusi ta pati, — mano jausmai negalėjo pakisti. Gerai žinojau, kad jai už daug ką privalau būti dėkingas; bet, teisybę sakant, apie tai negalvojau. Ar ji ką darė dėl manęs, ar ne — man buvo vis tiek. Aš ją mylėjau ne iš pareigos, ne dėl naudos, ne iš mandagumo: mylėjau ją todėl, kad buvau gimęs ją mylėti. Kai įsimylėdavau kurią kitą, prisipažįstu, mano mintys bent kiek atitrūkdavo nuo mamytės, ir aš rečiau begalvojau apie ją, bet galvojau su tokiu pat malonumu; ar aš būdavau ką įsimylėjęs, ar ne, kada tik pamąsty-

davau apie ją, visuomet jausdavau, kad be jos man negali būti gyvenime tikros laimės.

Taip ilgai iš jos negaudamas jokių žinių, aš nė karto nepamaniau, kad būsiu ją praradęs visiškai ar kad ji mane bus užmiršusi. Sakydavau sau: „Anksčiau ar vėliau ji sužinos, kad aš klajoju, ir duos man nors kokią žinią; aš atrasiu ją — esu tikras." O kol kas džiugu man buvo gyventi jos krašte, vaikščioti tomis gatvėmis, kuriomis ji kadaise vaikščiojo, pro tuos namus, kur ji kadaise gyveno, ir vis ant abejo, nes viena iš nelemtų mano keistybių buvo ta, kad aš be būtiniausio reikalo nedrįsdavau nei teirautis apie ją, nei ištarti jos vardo. Man rodės, kad, sakydamas jos vardą, aš atveriu visiems savo jausmus, kad mano lūpos išduoda mano širdies paslaptį, kad aš vienaip ar kitaip ją kompromituoju. Aš netgi manau, jog čia būta ir nuogąstavimo, kad išgirsiu apie ją ką blogo. Daug buvo kalbama apie tą jos žygį ir bent kiek apie jos elgesį. Bijodamas išgirsti tai, ko nenorėjau, bevelijau, kad verčiau visai apie ją nieko nekalbėtų.

Kadangi su mokiniais daug laiko nesugaišdavau, o jos gimtasis miestas buvo tik už keturių ljė už Lozanos, padariau ten dviejų ar trijų dienų išvyką, kurios metu širdis be atlydos man virpėjo nuo saldžių jaudulių. Ženevos ežero ir nuostabių jo krantų reginys visada mane viliojo su kažkokia ypatinga jėga, kurios nemokėčiau paaiškinti, — ji pareina ne tik nuo vaizdų grožio, bet ir nuo kažkokio savotiško patrauklumo, kuris mane jaudina ir graudina. Kada tik artinuos prie Vo kantono, patiriu kažkokį sudėtingą jausmą, kur pinasi atsiminimai apie ponią de Varan, ten gimusią, apie savo tėvą, ten gyvenusį, apie panelę de Viulson, kuriai aš paskyriau pirmuosius savo širdies polėkius, apie daugelį smagių mano vaikystės kelionių; man rodos, tą jausmą žadina ir dar kažkokia kita, slaptingesnė ir gilesnė priežastis. Kai mano vaizduotę įkaitina karštos svajonės apie laimingą ir ramų gyvenimą, kuriam esu gimęs ir kuris amžinai bėga nuo manęs, ji visada

skrenda į Vo kantoną, ant ežero kranto, į šią žavingą vietovę. Man būtinai reikalingas vaismedžių sodas kaip sykis šito, o ne kurio kito ežero pakrantėje; man reikia ištikimo draugo, meilios moters, karvės ir valties. Pilnutine laime žemėje džiaugsiuos tik tada, kai turėsiu visa tai. Mane patį dabar juokas ima, prisiminus, su kokiu naivumu daug kartų esu keliavęs į šį kraštą, turėdamas vienintelį tikslą — ieškoti šios įsivaizduojamos laimės. Aš visada nustebdavau, radęs ten gyventojus, ypač moteris, visai kitoniško būdo, negu kad ieškojau. Kokia nesandermė! Šis kraštas niekados man neatrodė sukurtas žmonėms, kurie jame gyvena.

Šioje kelionėje į Vevė, žengdamas gražia pakrante, aš pasinėriau į saldžiausią melancholiją. Mano širdis karštai veržėsi į tūkstančius nekaltų džiaugsmų: aš graudinausi, dūsavau, verkiau kaip vaikas. Kiek kartų, sustojęs išsiverkti į valias, atsisėsdavau ant didelio akmens ir su malonumu žiūrėdavau, kaip mano ašaros krinta į vandenį!

Atvykęs į Vevė, apsistojau „Rakte" ir per dvi dienas, kurias čia praleidau, su niekuo nesimatydamas, taip pamilau šį miestą, jog toji meilė mane lydėjo visose kelionėse ir galiausiai paakino mane čia apgyvendinti savo romano herojus. Aš mielai pasakyčiau žmonėms, turintiems subtilų skonį ir jausmingiems: „Nukeliaukit į Vevė, aplankykit jo apylinkes, pasigėrėkit vaizdais, pasiirstykit po ežerą ir pasakykit, argi gamta nėra sukūrusi šio gražaus krašto kokiai nors Julijai, kokiai nors Klarai, kokiam nors Sen Prė? Bet neieškokit jų tenai". Grįžtu prie savo pasakojimo.

Kadangi buvau ir dėjausi esąs katalikas, tai atvirai ir nesvyruodamas laikiausi to kulto, kurį priėmiau. Sekmadieniais, kai būdavo gražus oras, eidavau klausyti mišių į Aseną, už dviejų ljė nuo Lozanos. Paprastai žygiuodavau ten sykiu su kitais katalikais, ypač su vienu iš jų — paryžiečiu siuvinėtoju, kurio pavardę užmiršau. Tai nebuvo toks paryžietis, kaip aš; tai buvo tikras paryžietis iš Paryžiaus, archiparyžietis, die-

vobaimingas, nuoširdus kaip Šampanės augintinis. Jis taip mylėjo savo šalį, jog nė akimirką neabejojo, kad ir aš esu jo tautietis, lyg bijotų netekti progos pakalbėti apie ją. Ponas de Kruza, teisėjo pavaduotojas, turėjo sodininką irgi iš Paryžiaus, bet ne tokį malonų: jeigu kas išdrįsdavo dėtis jo šalies piliečiu, neturėdamas garbės juo būti, jis tatai laikydavo tos šalies įžeidimu. Jis mane kamantinėdavo tokia mina, lyg būtų tikras, kad sugaus bemeluojant, ir paskui gudriai šypsodavos. Kartą jis mane paklausė, kas įžymaus yra Naujajame turguje. Kaip ir galima numanyti, ėmiau malti niekus. Dabar, išgyvenęs Paryžiuje dvidešimt metų, aš, rodos, turėčiau pažinoti šį miestą; tačiau, jeigu man ir šiandien užduotų tokį pat klausimą, aš nemažiau painiočiausi, į jį atsakydamas, ir iš mano suglumimo būtų galima padaryti išvadą, kad aš niekad nesu buvęs Paryžiuje: taip žmonės įpratę, netgi teisybę girdėdami, grįsti savo nuomonę apgaulingais požymiais!

Negalėčiau tiksliai pasakyti, kiek laiko išgyvenau Lozanoje. Iš šio miesto neišsinešiau jokių ryškesnių atsiminimų. Žinau tik, kad, neradęs čia uždarbio, išvykau į Nešatelį ir ten praleidau žiemą. Šiame mieste geriau man sekėsi: gavau mokinių ir pelniau tiek, kad galėjau atsilyginti gerajam savo bičiuliui Perotė, kuris sąžiningai man persiuntė kuklią mano mantą, nors aš gerokai buvau jam įsiskolinęs.

Mokydamas kitus, nejučiomis aš ir pats mokiausi muzikos. Mano gyvenimas slinko gan maloniai; protingas žmogus būtų galėjęs tuo pasitenkinti, bet mano nerami širdis reikalavo ko kito. Sekmadieniais ir šiaip jau laisvomis dienomis aš vis klajodavau po aplinkinius laukus ir miškus, svajodamas ir dūsaudamas; išėjęs iš miesto, grįždavau tik vakare. Kartą, būdamas Budri, užėjau pietų į vieną smuklę; ten pamačiau gan taurios išvaizdos žmogų, barzdotą, su kailine kepure, apsirengusį violetiniais rūbais pagal graikišką madą; jo kalbą sunku buvo suprasti: tai buvo kažkoks nesuvokiamas žargonas, betgi labiau primenąs italų kalbą negu kurią nors kitą. Aš beveik

viską supratau, ką jis sakė, bet tiktai aš vienas; su smuklininku ir vietos gyventojais jis tegalėjo susirodyti ženklais. Aš jam pasakiau keletą žodžių itališkai, jis puikiausiai juos suprato, staiga pakilo ir džiaugsmingai mane apkabino. Mudu greit susidraugavome, ir nuo to momento aš jam tarnavau už vertėją. Jo pietūs buvo geri, mano — prastesni už vidutinius. Jis mane pakvietė prie savo stalo; nesidaviau ilgai prašomas. Begerdami ir bevapėdami, galutinai susibičiuliavome ir po šitų vaišių likome neperskiriami. Jis man pasipasakojo esąs graikų prelatas ir turįs Jeruzalės archimandrito titulą; jis įgaliotas rinkti Europoje aukas Šventojo Karsto atstatymui. Jis man parodė carienės ir imperatoriaus apsauginius raštus; turėjo dar ir daugiau raštų iš kitų valdovų. Buvo patenkintas tuo, ką iki šiol surinkęs; bet neįtikėtinai sunku jam buvę Vokietijoje, nes nė žodžio nesuprantąs vokiškai, nei lotyniškai, nei prancūziškai ir galįs susikalbėti tik graikiškai, turkiškai ir frankiškai; todėl nedaug telaimėjęs tame krašte, nors ir nusidanginęs į jo gilumą. Jis man pasiūlė jį lydėti ir būti jo sekretorium bei vertėju. Nors buvau apsitaisęs neseniai pirktu violetiniu kostiumu, kuris ne per blogiausiai tiko naujosioms mano pareigoms, vis dėlto atrodžiau gan skurdžiai, ir jis nusprendė, kad nebus sunku mane prisivilioti; jis neapsiriko. Susitarėme greit: aš nieko nereikalavau, o jis žadėjo daug. Be užstato, be laido, be tikresnės pažinties atsiduodu jo vadovybei ir nuo rytojaus dienos pasinešu Jeruzalės linkui.

Pradėjome savo kelionę nuo Fribūro kantono, kur surinkome ne kažin kiek. Vyskupo titulas neleido jam prašinėti aukų iš privačių žmonių; bet mes pateikėme įgaliojimus senatui, ir jis paskyrė nedidelę sumą. Iš ten nuvykome į Berną. Apsistojome garsiame tuomet „Sakalo" viešbuty ir čia radome gerą kompaniją. Valgių buvo apstu, stalas gerai serviruotas. Aš jau seniai prastai maitinausi; man labai reikėjo atsigriebti; proga buvo puiki, ir aš ja naudojausi. Monsinjoras archimandritas taip jau buvo žmogus išauklėtas, mėgstąs pa-

sėdėti už stalo, linksmas, malonus pašnekovas tiems, kurie jį suprato, turįs šiokių tokių žinių ir gan sumaniai mokąs parodyti savo graikišką erudiciją. Kartą, prie deserto, begliaudydamas riešutus, jis giliai įsipjovė pirštą; kadangi smarkiai bėgo kraujas, jis parodė kompanijai pirštą ir tarė juokdamasis: *„Mirate signori; guesto è sangue pelasgo."**

Berne mano paslaugos jam pravertė, ir aš su savo pareigomis susidorojau ne taip jau blogai, kaip iš pradžių baiminausi. Nebūčiau buvęs toks drąsus ir iškalbus, jeigu būčiau prašęs sau pačiam. Bet čia mums nėjosi taip lengvai, kaip Fribūre: reikėjo ne kartą leistis į ilgas derybas su valdžios atstovais, o ir dokumentų tikrinimas truko ne vieną dieną. Galų gale, kai viskas buvo sutvarkyta, jis gavo audienciją senate. Įžengiau drauge su juo kaip vertėjas, ir man liepė kalbėti. Aš nieko panašaus nesitikėjau: man ir nesivaideno, kad po ilgų derybų su senato nariais dar reikėtų kreiptis į visą korporaciją, lyg nieko nebūtų svarstyta. Spręskite patys, kokioj keblioj padėty atsidūriau! Kalbėti ne tik viešai, bet dargi prieš Berno senatą, ir kalbėti ekspromtu, be jokio pasiruošimo, — tokį drovų žmogų, kaip mane, tai turėjo visiškai priblokšti. O aš netgi nesumišau. Trumpai ir aiškiai išdėsčiau, koks uždavinys pavestas archimandritui. Išliaupsinau dievobaimingus valdovus, prisidėjusius prie rinkliavos, kurios dėlei jis čion atvyko. Skatindamas jų prakilnybes palenktyniauti šiuo atžvilgiu, aš pareiškiau, kad ne mažiau mes tikimės ir iš jų įprasto dosnumo; paskui pasistengiau įrodyti, kad šioji labdarybė yra privaloma lygiai visiems krikščionims, be sektų skirtumo, ir baigdamas pažadėjau dangaus palaimą tiems, kas norės įnešti čion savo dalį. Nepasakysiu, kad mano kalba padarė stiprų įspūdį; bet nėra abejonės, kad ji patiko, ir, išeidamas iš posėdžio, archimandritas gavo visai padorią sumą, o priedo — krūvą komplimentų jo sekretoriaus išminčiai. Išversti šiuos

* Žiūrėkite, ponai, štai koks pelazgo kraujas *(ital.)*.

komplimentus buvo maloni mano pareiga, bet perteikti jų žodis žodin nedrįsau. Tai vienintelis kartas mano gyvenime, kai aš kalbėjau viešai ir vyriausybės akivaizdoj, ir gal tai vienintelis kartas, kai kalbėjau drąsiai ir sklandžiai. Kaip keičiasi to paties žmogaus nuotaika! Prieš trejus metus, kai nuvažiavau į Iverdeną aplankyti seno savo draugo Rogeno, pas mane atvyko deputacija padėkoti man už kelias knygas, padovanotas šio miesto bibliotekai. Šveicarai — dideli prakalbų mėgėjai; šie ponai irgi išrentė man prakalbą. Aš privalėjau atsakyti, bet atsakydamas tiek susipainiojau, mano galvoj taip viskas susimaišė, kad staiga nutilau ir tik apsijuokinau. Nors ir drovus iš prigimties, jaunystėje kartais aš būdavau drąsus, bet senyvame amžiuje — niekados. Kuo daugiau regėjau pasaulio, tuo menkiau bepajėgiau prisitaikyti prie jo tono.

Iš Berno nuvykome į Solerą, nes archimandritas ketino vėl patraukti į Vokietiją, o iš ten grįžti namo per Vengriją ar Lenkiją. Kelias tai buvo be galo ilgas, bet kadangi kelionėje jo kapšys veikiau pilnėjo, negu tuštėjo, tai jis nesibaidė pasukti į šalį. Na, o aš beveik vienodai mėgau tiek raitas joti, tiek pėsčiomis eiti, tad nieko labiau nebūčiau troškęs, kaip keliauti šitaip visą gyvenimą; bet man likimo nebuvo lemta nusidanginti taip toli.

Atvykę į Solerą, pirmiausia nuėjome pasveikinti Prancūzijos pasiuntinio. Mano vyskupo nelaimė, pasiuntiniu tuomet buvo markizas de Bonakas, prieš tai buvęs pasiuntiniu Turkijoje, taigi gerai nusimanąs apie visa, kas susiję su Kristaus karstu. Archimandritas gavo ketvirčio valandos audienciją, į kurią aš nebuvau priimtas, nes ponas pasiuntinys suprato frankų kalbą ir šnekėjo itališkai nė kiek ne blogiau už mane. Kai mano graikas išėjo, aš norėjau eiti drauge su juo, bet mane sulaikė: dabar buvo mano eilė. Kadangi buvau apsiskelbęs paryžiečiu, aš, kaip toks, priklausiau jo ekscelencijos jurisdikcijai. Jis mane paklausė, kas aš esu, ir ragino pasakyti

visą teisybę; aš prižadėjau, bet paprašiau atskiros audiencijos, kuri ir buvo man suteikta. Ponas pasiuntinys mane nusivedė į savo kabinetą ir uždarė duris. Ten, puolęs jam į kojas, ištesėjau savo žodį. Būčiau pasakęs jam teisybę, net jei ir nieko nebūčiau prižadėjęs, nes nuolat jaučiau poreikį išlieti savo širdį ir, ką galvodavau, tą ir išklodavau; tad po to, kai be atodairos išsipasakojau muzikantui Liuto, aš anaiptol neketinau slapukauti prieš markizą de Bonaką. Jis taip liko patenkintas trumpa mano istorija ir širdies išliejimu, kad paėmė mane už rankos, nusivedė pas savo žmoną, pristatė jai ir trumpai atpasakojo, ką iš manęs girdėjęs. Ponia de Bonak meilingai mane priėmė ir pasakė, kad nedera leisti man klajoti su tuo graiku vienuoliu. Buvo nuspręsta, kad aš liksiu pasiuntinio namuose, kol paaiškės, ką su manim daryti. Norėjau eiti atsisveikinti su vargšu archimandritu, prie kurio spėjau prisirišti, — man to neleido. Jam pranešė, kad aš areštuotas, ir po ketvirčio valandos pamačiau nediduką savo krepšį. Mane lyg ir atidavė pasiuntinybės sekretoriaus pono de la Martinjero globon. Nuvedęs į man skirtą kambarį, šis tarė: „Prie grafo diu Liuko šiame kambaryje gyveno garsus žmogus, jūsų bendrapavardis; tik nuo jūsų priklauso, ar pakeisite jį visais atžvilgiais, idant kada nors būtų galima sakyti: Ruso pirmasis, Ruso antrasis". Šis sugretinimas, kurio pateisinti tuomet nedrįsau nė tikėtis, mažiau būtų paglostęs mano savimylą, jeigu būčiau galėjęs numanyti, kokia kaina vieną gražią dieną jį nusipelnysiu.

Pono de la Martinjero žodžiai sužadino mano smalsumą. Įnikau skaityti, ką buvo sukūręs tas, kurio kambarį užėmiau; remdamasis man pasakytu komplimentu, įsivaizdavau, kad mano pašaukimas — poezija, ir kaip pirmąjį bandymą sukūriau kantatą ponios de Bonak garbei. Šis pomėgis truko neilgai. Kartkartėmis sulipdydavau vidutinišką eilėraštį: tai naudingos pratybos, padedančios išgrakštinti frazę ir išmokti

gerai rašyti proza; bet prancūzų poezija manęs niekuomet netraukė tiek, kad jai atsidėčiau visas.

Ponas de la Martinjeras panoro susipažinti su mano stiliumi ir mane paprašė raštu išdėstyti jam visas tas išgales, kurias pasiuntiniui buvau pasakęs žodžiu. Aš jam parašiau ilgą laišką, kurį, kaip sužinojau, dar tebeturi ponas de Marianas, jau nuo seniai tarnavęs pas markizą de Bonaką ir vėliau pakeitęs poną de la Martinjerą, kai pasiuntiniu tapo ponas de Kurteilis. Prašiau poną de Malzerbą pasistengti man parūpinti to laiško nuorašą. Jeigu man pavyks gauti tą laišką per jį ar per ką kitą, jis bus įdėtas į rinkinį, kuris sudarys priedą prie mano „Išpažinties".

Patirtis po truputį vėsino romantiškus mano potroškius, ir, pavyzdžiui, aš ne tik neįsimylėjau ponios de Bonak, bet išsyk supratau, kad josios vyro namuose toli nenuvažiuosiu. Ponas de la Martinjeras ėjo sekretoriaus pareigas, o ponas de Marianas buvo, taip sakant, teisėtas jo įpėdinis, tad aš daugių daugiausia galėjau tikėtis sekretoriaus padėjėjo vietos, o tai manęs nė kiek neviliojo. Todėl, kai manęs paklausė, kokie mano planai, aš pareiškiau labai norįs važiuoti į Paryžių. Ponui pasiuntiniui ši mintis buvo prie širdies: jis galėjo tikėtis bent atsikratyti manimi. Ponas Mervejė, pasiuntinybės sekretorius vertėjas, man pranešė, kad jo bičiulis ponas Godaras, šveicaras pulkininkas, tarnaujantis Prancūzijos kariuomenėje, ieškąs kokio nors žmogaus prie savo sūnėno, kuris labai dar jaunutis stoja į kariuomenę, ir aš galįs jam tikti. Šis pasiūlymas buvo gan lengvapėdiškai priimtas, ir mano išvykimo klausimas buvo išspręstas; na, o aš, prieš akis matydamas kelionę ir galų gale Paryžių, nesitvėriau džiaugsmu. Man davė kelis laiškus, šimtą frankų kelionei, visą glėbį gerų patarimų, ir aš išvykau.

Šioje kelionėje sugaišau apie dvi savaites, kurias galiu laikyti pačiomis laimingiausiomis savo gyvenime. Buvau jaunas, sveikas, pakankamai turėjau pinigų, daug vilčių, keliavau

pėsčiomis, ir dargi vienas. Atrodytų nuostabu, kad ir šią pastarąją aplinkybę aš priskiriu prie maloniųjų, jeigu mano būdas skaitytojui nebūtų jau žinomas. Saldžios chimeros atstojo man draugiją, ir niekuomet dar mano karšta vaizduotė nebuvo pagimdžiusi puikesnių svajų. Kai man pasiūlydavo kas tuščią vietą vežime ar kas prisigretindavo prie manęs kelyje, aš raukdavausi iš baimės, kad nesugriūtų mano laimės rūmas, kurį stačiau bežingsniuodamas. Šį kartą mano svajonės buvo karingos. Ketinau pristoti prie kokio nors kariškio, o vėliau pats tapti kariškiu, nes buvo nuspręsta, kad iš pradžių aš būsiu kadetu. Man jau vaidenosi karininko munduras su gražiu baltu sultonu ant galvos. Širdis man kėlėsi puikybėn sulig šia tauria mintimi. Aš truputį nusimaniau apie geometriją ir fortifikacijas; turėjau dėdę inžinierių, taigi, šiaip ar taip, buvau iš ginklo žmonių giminės. Mano trumparegystė galėjo man bent kiek kliudyti, bet tai manęs negąsdino: šį trūkumą su kaupu ketinau išpirkti šaltakraujiškumu ir drąsa. Kažkur buvau skaitęs, kad maršalas Šombergas buvęs didelis trumparegis; kodėl gi maršalas Ruso negalėtų toks būti? Šie svaičiojimai tiek mane įkaitino, kad aš temačiau kariuomenės pulkus, įtvirtinimus, gabionus, baterijas ir save patį, ugnyje ir dūmuose ramiai davinėjantį įsakymus, su žiūronu rankoje. Tačiau kai eidavau per vaizdingas vietoves, kai matydavau giraites ir upokšnius, šie jaudinantys reginiai mane versdavo dūsauti iš gailesčio; savo šlovės spindesy jaučiau, kad mano širdis nėra sukurta šiam griausmingam gyvenimui, ir dažnai, pats nežinau kaip, atsidurdavau vėl tarp mielųjų savo avidžių, amžinai atsižadėdamas Marso žygių.

Kaip baisiai apvylė mano lūkesčius pirmutinis susipažinimas su Paryžium! Turine jau buvau matęs pastatų su puikia išorine apdaila, gražių gatvių su simetriškai ir tiesiai išrikiuotais namais, tad Paryžiuje nejučiomis ieškojau ko nors dar prašmatnesnio. Vaizdavausi didelį, gražų, impozantišką miestą su puikiomis gatvėmis, su marmuro ir aukso rūmais. Įžen-

gęs į Paryžių per Sen Marso priemiestį, teišvydau siauras, nešvarias, smirdinčias gatviūkštes, bjaurius pajuodusius namus, purvą ir skurdą, elgetas, vežikus, adytojas, šūkaujančias limonado ir senų skrybėlių pardavėjas. Tai iš karto taip mane pritrenkė, kad visa tikroji Paryžiaus puikybė ir didybė, kurią pamačiau vėliau, negalėjo išdildyti šio pirmojo įspūdžio, ir aš iki šiol slapčia bjauriuosi gyvenimu šioje sostinėje. Turiu prisipažinti, kad visą laiką, kol gyvenau čia paskiau, aš ieškojau būdų, kaip įsikurti kur nors toliau nuo jos. Tokie yra pernelyg lakios vaizduotės vaisiai: tai, ką perdeda žmonės, ji dar labiau išpučia ir visada mato daugiau, negu jai yra sakoma. Man tiek buvo išgyrę Paryžių, kad aš jį vaizdavausi lyg senovinį Babiloną, kuriuo gal irgi būčiau nusivylęs, jeigu būčiau pamatęs tikrenybėje. Tas pat man atsitiko Operoje, kur nusiskubinau rytojaus dieną; tas pat vėliau atsitiko Versalyje; dar vėliau — išvydus jūrą; ir tas pat man atsitiks visada, išvydus kiekvieną reginį per daug man išgirtą, nes žmonėms neįmanoma, o ir pačiai gamtai sunku pranokti mano turtingą vaizduotę.

Iš to, kaip mane priėmė visi, kuriems turėjau laiškus, sprendžiau, kad mano ateitis aprūpinta. Tačiau tas, kuriam aš buvau rekomenduotas itin karštai, mane priėmė užvis šalčiausiai: tai buvo ponas de Siurbekas, metęs tarnybą ir filosofiškai gyvenęs Banjė; keletąsyk jį aplankiau, bet jis nė karto man nepasiūlė netgi stiklinės vandens. Daug meiliau mane sutiko vertėjo pusseserė, ponia de Mervejė, ir jo sūnėnas, gvardijos karininkas: motina ir sūnus ne tik gražiai mane priėmė, bet pakvietė kasdien ateidinėti pietų; šiuo kvietimu aš dažnai naudojausi, kol gyvenau Paryžiuje. Ponios de Mervejė, atrodė, jaunystėje būta gražios; vešlūs juodi jos plaukai pagal seną madą garbiniais buvo sudėti ant smilkinių. Bet ji tebeturėjo tai, kas nedingsta sykiu su grožiu, — labai guvų protą. Regis, ir aš jai pasirodžiau protingas, ir ji kaip įmanydama stengėsi man padėti: bet niekas jos neparėmė, ir veikiai man

atsivėrė akys, kad manim anaiptol ne taip jau visi domisi, kaip iš pradžių man buvo pasirodę. Tačiau reikia pripažinti, kad prancūzai taip nebarsto pažadų, kaip daug kas mano, ir jeigu ką žada, tai visada nuoširdžiai; bet jie geba apsimesti, jog domisi jumis, ir šitas tariamas domesys yra apgaulingesnis negu žodžiai. Grubūs šveicarų komplimentai gali suklaidinti tik mulkius; tuo tarpu prancūzų elgsena užkeri jus jau vien tuo, kad ji paprastesnė; atrodo, lyg jie žada jums mažiau, negu ketina padaryti, norėdami jus maloniai nustebinti. Pasakysiu dar daugiau: reikšdami savo jausmus, jie nemeluoja; iš prigimties jie paslaugūs, humaniški, nuoširdūs ir netgi, kad ir ką apie juos kas sakytų, teisingesni už kurią nors kitą tautą; bet jie lengvabūdžiai ir nepastovūs. Jie iš tikro jaučia jums tai, ką sako, bet tasai jausmas, staiga atsiradęs, staiga ir išnyksta. Su jumis kalbėdami, jie tegalvoja vien apie jus; bet vos tik dingstate iš akių, bemat jus užmiršta. Niekas ilgai netveria jų širdyje: viskas ten gyvuoja tik valandėlę.

Taigi man sakė daug komplimentų, bet mažai darė paslaugų. Pulkininkas Godaras, prie kurio sūnėno buvau pristatytas, pasirodė besąs bjaurus senas šykštuolis: kad ir paskendęs aukse, jis, matydamas sunkią mano padėtį, norėjo mane gauti už dyka. Jis reikalavo, kad aš būčiau jo sūnėnui veikiau kažkokiu liokajum be algos negu tikruoju guverneriu. Nuolat būdamas prie jo, taigi neidamas jokios karinės tarnybos, aš būčiau turėjęs gyventi iš kadeto, atseit paprasto kareivio, algos; jis vos vos sutiko pasiūdinti man uniformą – norėjo, kad tenkinčiaus valdiškąja. Ponia de Mervejė, pasipiktinusi jo pasiūlymais, pati mane įkalbėjo nepriimti jų; tos pat nuomonės buvo ir jos sūnus. Juodu ieškojo kokios nors kitos tarnybos, bet nieko nerado. O tuo tarpu man reikėjo skubėti, nes šimto frankų, kuriuos buvau gavęs kelionei, negalėjo pakakti ilgam. Laimė, ponas pasiuntinys taip pat man buvo pridūręs nedidelę sumą, kuri labai man pravertė; manau, kad ir

ateityje jis būtų mane globojęs, jeigu būčiau turėjęs daugiau kantrybės; bet laukti, kamuotis, prašyti — man nepakeliama našta. Aš nusiminiau, daugiau nebesirodžiau, ir viskas buvo baigta. Aš nebuvau pamiršęs savo vargšės mamytės; bet kaip ją surasti? Kur ieškoti? Ponia de Mervejė, žinojusi mano istoriją, man padėjo, bet ilgą laiką mūsų ieškojimai buvo bergždi. Pagaliau ji man pranešė, kad ponia de Varan prieš du mėnesius išvykusi, bet nežinia kur — į Savoją ar į Turiną; kai kas sakė ją grįžus į Šveicariją. To man užteko, kad ryžčiausi leistis jai pridurmu, įsitikinęs, kad provincijoj, nors ir kažin kur tas būtų, aš ją rasiu lengviau negu Paryžiuje.

Prieš kelionę išbandžiau savo naująjį poetinį talentą ir eiliuotame laiške, skirtame pulkininkui Godarui, išdirbau jį kaip įmanydamas. Parodžiau šitą terlionę poniai de Mervejė, kuri, užuot mane pabarusi, kaip būtų derėję, tik skaniai pasijuokė iš mano sarkazmų lygiai kaip ir jos sūnus, kuris, matyt, pono Godaro nemėgo: reikia pripažinti, kad iš tikrųjų tai buvo bjaurus senis. Užsigeidžiau nusiųsti eilėraštį jam; abu mano bičiuliai man pritarė, tad įdėjau savo kūrinį į voką ir užadresavau jam. Kadangi Paryžiuje tuomet nebuvo miesto pašto, įsidėjau voką kišenėn ir išsiunčiau jį kelyje iš Osero. Dar ir dabar kartais juokiuosi, įsivaizduodamas, kokias grimasas jis darė, skaitydamas šią panegiriką, kur jis buvo nupieštas iki smulkiausio bruoželio. Pradžia buvo tokia:

Nejaugi tu manei, sukriošęs seni,
Kad auklėsiu aš tau sūnėną besmegenį...

Šis nedidukas eilėraštis, po teisybei, blogai sudėtas, bet nestokoja sąmojo ir liudija apie satyrinį talentą; ir vis dėlto tai vienintelė satyra, išėjusi iš po mano plunksnos. Mano širdyje per maža neapykantos, kad leisčiau į darbą panašų talentą; bet manau, jog iš kai kurių poleminių dalykų, kuriuos kartkartėm parašau gindamasis, galima spręsti, kad jeigu tu-

rėčiau karingą būdą, mano skriaudikai nelabai turėtų noro šaipytis.

Kai pagalvoju, kiek įdomių gyvenimo smulkmenų išdilo man iš atminties, labiausiai gailiuosi, kad nerašiau kelionių dienoraščio. Aš niekad tiek nemąstydavau, tiek nejausdavau savo buities, tiek nepatirdavau, tiek nebūdavau, jeigu taip galima pasakyti, pats savimi, kiek tose kelionėse, kada žygiuodavau pėsčias ir pats vienas. Eidamas junti kažką, kas žadina ir gaivina mintis; aš beveik negaliu mąstyti, kai sėdžiu vietoje; reikia, kad judėtų mano kūnas ir tuo būdu išjudintų protą. Gamtos vaizdai, vienas po kito atsiverią gražūs reginiai, tyras oras, vilkiškas apetitas, žvalumas, atsirandąs beeinant, laisvumas smuklėse, nutolimas nuo visko, kas primena vergišką mano padėtį, — visa tai atpalaiduoja mano sielą, suteikia minčiai daugiau drąsos, tarsi pastato mane į begalinę daugybę situacijų, kurias aš galiu kaip tinkamas gretinti, rinktis, savintis be varžymosi ir baimės. Aš elgiuosi su visa gamta nelyginant valdovas; mano širdis, klajodama nuo vieno daikto prie kito, susijungia, sutampa su tais, kurie ją vilioja, apsigaubia žavingais paveikslais, mėgaujasi svaigiais jausmais. Jeigu, panorėjęs juos užfiksuoti, mintyse bandau pramogos dėlei juos nusakyti, kokią teptuko jėgą, kokį spalvų gyvumą, kokį kalbos raiškumą aš jiems suteikiu! Sako, jog visa tai galima rasti mano veikaluose, nors ir parašytuose jau senyvame amžiuje. O, jeigu kas galėtų pamatyti pirmosios mano jaunystės veikalus, tuos, kurie gimė kelionėse, kuriuos aš visada kūriau, bet niekados neužrašinėjau!.. Kodėl gi jų neužrašei? — paklaustumėt jūs. O kam man juos rašyti? — atsakyčiau aš. — Kodėl turėčiau prarasti tikrąjį džiaugsmą tik tam, kad galėčiau papasakoti kitiems, jog aš džiaugiausi? Negi man rūpėjo skaitytojai, publika ir visa Žemė, kai aš sklandžiau danguje? Be to, argi aš nešiojausi su savim popieriaus, plunksnų? Jeigu būčiau galvojęs apie visa tai, nieko man nebūtų atėję į galvą. Aš nenumatydavau, kad mane užplūs min-

tys; jos ateina, kada joms patinka, o ne tada, kai man patinka. Jos visai neateina arba užplūsta srautu, prislegia mane savo gausybe ir jėga. Dešimties tomų per dieną nebūtų pakakę. Kur imti laiko joms užrašyti? Atvykęs kur nors, svajodavau tik gerai papietauti. Iškeliaudamas svajodavau tik gerai pažygiuoti. Jausdavau, kad už slenksčio manęs laukia naujas rojus, ir svajodavau tik, kaip čia jį suradus.

Dar niekad taip aiškiai to nejutau, kaip šį kartą, grįždamas atgal. Eidamas į Paryžių, galvojau vien, ką ten veiksiu. Mintimis smelkiausi į tą veiklos sritį, kuri manęs laukė, ir ją perėjau gan garbingai; bet tai nebuvo toji karjera, į kurią traukė širdis, ir realios būtybės stojo skersai kelio įsivaizduojamoms. Pulkininkas Godaras ir jo sūnėnas man atrodė tik menkystos prieš tokį herojų kaip aš. Ačiū Dievui, dabar aš išsivadavęs iš visų tų kliūčių; galiu, kiek širdis geidžia, skverbtis į tą chimerų šalį, nes prieš akis nieko kito man nelieka kaip vien ji. Ir aš taip klajojau po ją, kad iš tikrųjų keletąsyk išklydau iš kelio; bet man būtų buvę daug apmaudingiau eiti tiesesniu keliu, nes jaučiau, kad Lione vėl nukrisiu iš dangaus ant žemės, ir aš norėjau amžiais to miesto nepasiekti.

Vieną dieną, tyčia pasukęs iš kelio pasižiūrėti iš arčiau kažkokios vietos, mane patraukusios vaizdingumu, aš tiek ilgai tenai grožėjausi, tiek sukiojausi, kad galų gale iš tikrųjų paklydau. Keletą valandų bergždžiai plūkęsis, nuilsęs, mirtinai išalkęs ir ištroškęs, užėjau pas kažkokį sodietį; jo namai atrodė nekaip, bet kitų apylinkėje nemačiau. Maniau, kad ir čia bus taip kaip Ženevoje ar apskritai Šveicarijoje, kur kiekvienas gyventojas gali pavaišinti svečią. Paprašiau šeimininką duoti man pietus už pinigus. Jis man pasiūlė nugriebto pieno ir žiauberę rupios miežinės duonos, sakydamas, kad tai viskas, ką turįs. Pasigardžiuodamas išgėriau pieną ir suvalgiau duoną su pelais ir dar kažkuo; bet šitoks maistas ne itin sustiprina nuovargio išsekintą žmogų. Sodietis, atidžiai mane stebėjęs, iš mano apetito galėjo spręsti, kad tai, ką aš pa-

sakojau, tikra tiesa. Netrukus jis pasakė man, kad aš, regis, esąs padorus vaikinas* ir jo neišduosiąs, atvožė nedidelį dangtį šalia virtuvės, nusileido rūsin ir po valandžiukės išlipo su gryna kvietine pikliuota duona, skaniai kvepiančiu, nors jau prapjautu kumpiu ir buteliu vyno, kurį išvydus mano širdis užvis labiausiai prasidžiugo. Priedo gavau dar riebios kiaušinienės ir papietavau taip skaniai, kaip gali tiktai pėsčias keliauninkas. Kai reikėjo užsimokėti, jį vėl apniko baimė ir nerimas: jis nenorėjo imti iš manęs pinigų ir, didžiai suglumęs, stūmė juos šalin. Komiškiausia buvo tai, kad aš niekaip negalėjau suvokti, ko jis bijo. Pagaliau virpėdamas ištarė šiuos siaubingus žodžius: „Duoklių grobikai! Rūsių žiurkės!" Jis davė man suprasti, kad vyną slepiąs nuo akcizininkų, o duoną – nuo mokesčių rinkėjų, ir kad jis pražūsiąs, jeigu kas sužinos, kad jis nemirštąs badu. Tai, ką jis man papasakojo ir apie ką aš nė mažiausio supratimo neturėjau, man padarė neišdildomą įspūdį. Jis įdiegė į mano širdį tą neblėstančią neapykantą priespaudai, kurią kenčia nelaiminga liaudis, ir visokiems engėjams. Šis sodietis, nors ir pasiturintis, nedrįso valgyti veido prakaite uždirbtos duonos ir galėjo išvengti pragaišties tik apsimesdamas tokiu skurdžium kaip ir jo kaimynai. Išėjau iš jo namų tiek pat pasipiktinęs, kiek ir susigraudinęs, apverkdamas likimą, ištikusį šitą derlingą kraštą, kurį gamta apibėrė dovanomis vien tam, kad jis taptų barbariškų mokesčių rinkėjų auka.

Štai vienintelis gan ryškus atsiminimas, išlikęs iš tos kelionės. Pamenu tik, kad, artindamasis prie Liono, susigundžiau dar kartą pasukti iš kelio ir pasižiūrėti Linjono krantų, nes nebuvau užmiršęs „Astrėjos", labiausiai įstrigusios man atmintin iš visų romanų, mano skaitytų drauge su tėvu. Paklausiau kelio į Forezą. Besišnekučiuodamas su šeimininke, sužinojau,

* Tada, matyt, aš dar neturėjau tos fizionomijos, kurią vėliau man suteikdavo portretuose. *(Ruso pastaba.)*

kad šis kraštas – tai tikra Dievo malonė darbininkams, kad čia daug geležies gamyklų, kur dirbami puikūs metalo dirbiniai. Ši pagyra tučtuojau atvėsino romantišką mano smalsumą, ir aš nusprendžiau, kad neverta ieškoti Dianų ir Silvandrų tarp kalvių. Geroji moterėlė, taip karštai raginusi ten keliauti, tikriausiai mane palaikė šaltkalvio gizeliu.

Ėjau į Lioną ne be tikslo. Atvykęs į miestą, pirmiausia pasukau į Šazotes aplankyti panelės diu Šatlė, ponios de Varan draugės, kuriai mamytė buvo įdavusi per mane laišką, kai lydėjau Lemetrą; taigi čia jau buvo užmegzta pažintis. Panelė diu Šatlė man pasakė, kad jos draugė pravažiuodama iš tikrųjų buvo sustojusi Lione, bet nežinia, ar ji nukeliavusi į Pjemontą, nes išvykdama pati dar buvo neapsisprendusi, ar pasiliks Savojoje; jeigu aš norįs, ji parašysianti ir pasiteirausianti apie ją, o man užvis geriausia laukti atsakymo Lione. Aš sutikau su šiuo pasiūlymu, bet nedrįsau prisipažinti panelei diu Šatlė, kad ištuštėjusi mano piniginė neleidžia man ilgai laukti. Varžiausi ne todėl,-kad panelė diu Šatlė šaltai būtų mane priėmusi. Atvirkščiai, ji buvo man labai maloni ir į mane žiūrėjo kaip į sau lygų, bet tokia jos laikysena kaip tik ir atėmė man drąsą atskleisti jai tikrąją savo padėtį ir iš mielo bičiulio vaidmens nusmukti iki nelaimingo elgetos.

Man regis, aš gana aiškiai įsivaizduoju visus įvykius, mano surašytus šioje knygoje. Tačiau prisimenu, kad tuo pat laikotarpiu aš tartum buvau dar kartą nukeliavęs į Lioną, nors negaliu tiksliai nurodyti laiko, ir kad tuo metu man buvo labai striuka. Šios kelionės man niekad neleis užmiršti viena maža juokinga istorija, kurią gan sunku papasakoti. Kartą, vakare, sėdėjau Belkure po menkutės vakarienės, sukdamas galvą, kaip čia man išsipainioti iš kebeknės. Šalia manęs atsisėdo žmogus su berete; atrodė, kad tai vienas iš tų šilko gamyklų darbininkų, kurie Lione vadinami taftininkais. Jis užkalbina mane; aš jam atsakau, ir užsimezga šneka. Pakalbėjus kokį ketvirtį valandos, jis vis taip pat šaltakraujiškai, nekeis-

damas tono, man siūlo pasismaginti drauge. Aš laukiu, kad jis man paaiškintų, kas tai per smaginimasis; o jis, nieko daugiau nepridurdamas, ėmėsi rodyti man pavyzdį. Mudu sėdėjome petys į petį, o ir naktis nebuvo tiek tamsi, kad neįžiūrėčiau, kokiai pramogai jis ruošiasi. Jis nieko nenorėjo iš manęs; bent jau nesimatė tokių jo kėslų, o ir vieta buvo tam nepatogi. Jis tenorėjo, kaip sakėsi, tik pats smagintis ir kad aš, savo rėžtu, taip jau smaginčiausi; ir tatai jam atrodė toks paprastas dalykas, kad jis netgi neįtarė, jog man tai gali nepatikti. Aš taip išsigandau šios nešvankybės, kad, nieko jam neatsakęs, staiga pakilau ir leidausi bėgti, kiek kojos įkabina, manydamas, kad tas nedorėlis vejasi mane pridurmu. Buvau toks suglumęs, kad, užuot kūręs į savo nakvynę Sen Dominiko gatve, leidausi krantine ir sustojau tik ant medinio tilto, taip drebėdamas, lyg būčiau tik ką padaręs kokį nusikaltimą. Aš susidūriau su ta pačia yda kaip Turine: jos prisiminimas mane išgydė ilgam.

Šį kartą Lione turėjau dar ir kitą panašų nuotykį, tik čia man grėsė didesnis pavojus. Matydamas, kad mano ištekliai eina į galą, taupiau menkus jų likučius. Rečiau bevalgydavau viešbuty, o netrukus ir visai lioviausi ten valgęs, nes smuklėje už penkis ar šešis sū galėjau pasisotinti taip kaip tenai už dvidešimt penkis. Nustojęs ten maitintis, drovėjausi eiti ten ir nakvoti — ne todėl, kad tas daug man būtų kainavę, o todėl, kad gėdinausi laikyti kambarį, neduodamas šeimininkei uždirbti. Metų laikas buvo labai gražus. Vieną vakarą, kai buvo labai karšta, nusprendžiau praleisti naktį aikštėje ir jau buvau beišsitiesiąs ant suolo; tik štai pamatė mane šitaip gulintį pro šalį ėjęs vienuolis ir paklausė, ar aš neturįs jokios nakvynės. Aš jam papasakojau savo istoriją; jis lyg ir susigraudino, atsisėdo greta, ir mudu įsišnekome. Kalbėjo jis maloniai; iš jo kalbos susidariau apie jį kuo geriausią nuomonę. Kai pamatė, jog aš anaiptol nenusiteikęs prieš jį, pasisakė ne per daug plačiai gyvenąs, turįs tik vieną kambarį, bet nieku būdu ma-

nęs nepaliksiąs šitaip gulėti aikštėje; esą jau vėlu surasti man kur prieglobstį, taigi jis siūląs šiai nakčiai pusę savo lovos. Aš priimu pasiūlymą, vildamasis, kad štai būsiu atradęs draugą, kuris galės man padėti. Įeiname; abatas skiltuvu įskelia ugnį. Kambarys, nors ir mažutis, bet švarus. Priėmė jis mane labai mandagiai. Išsitraukė iš spintos stiklainį, kur buvo vyšnios, užpiltos degtine; suvalgėme po dvi ir suguIėme.

Šis žmogus turėjo tokius pat polinkius, kaip ir anas žydas Turine, bet nerodė jų taip brutaliai. Ar tai jis baiminosi, kad aš neimčiau priešintis ir šaukti, ar tai iš tikrųjų ne tokio karšto buvo temperamento, tik jis nedrįso atvirai man reikšti savo pasiūlymų ir stengėsi vien švelnumu mane įjaudinti. Labiau prityręs negu tą pirmąjį kartą, greit supratau jo kėslus ir sudrebėjau. Nežinodamas, nei kokiuos namuos esu, nei į kieno rankas patekau, aš bijojau, kad, keldamas triukšmą, nesumokėčiau savo gyvybe. Apsimečiau neišmanąs, ko jis nori iš manęs; bet, rodydamas pasibjaurėjimą jo glamonėmis ir griežtai nusistatęs ilgiau jų nebekęsti, spyriausi taip ryžtingai, kad jis buvo priverstas liautis. Tuomet ėmiau jam kalbėti taip švelniai ir taip tvirtai, kaip tik sugebėjau. Dėdamasis nieko neįtariąs, stengiausi pateisinti savo nerimastavimą, apsakydamas aną savo nuotykį su tokiu pasišlykštėjimu ir pasibaisėjimu, kad, manau, jam pačiam turėjo pasidaryti koktu. Pagaliau jis visiškai atsisakė savo nešvarių kėslų. Likusią dalį nakties praleidome ramiai. Jis netgi papasakojo man daug labai gerų, labai protingų dalykų; be abejo, tai buvo žmogus daugeliu atžvilgių gerbtinas, nors ir tikras nešvankėlis.

Rytmety ponas abatas, anaiptol nerodydamas rūškano veido, prašneko apie pusryčius ir paprašė vieną iš šeimininkės dukterų, gan dailią merginą, atnešti pusryčių. Ji atšovė neturinti laiko; tada jis kreipėsi į jos seserį, bet ši nesiteikė net atsakyti. Mudu vis dar laukiame: jokių pusryčių. Pagaliau nueiname į tų panelių kambarį. Jos sutiko poną abatą ne itin meilingai. Aš dar mažiau begalėjau girtis maloniu jų priėmi-

mu. Vyresnioji nusigręždama smailiu savo kulniuku užmynė man ant kojos pirštų, kur viena labai skausminga nuospauda buvo mane privertusi prapjauti savo batelį; antroji pribėgusi staiga truktelėjo užpakaly manęs kėdę, ant kurios buvau besėdąs; jų motina, kliūsteldama vandenį pro langą, apšlakstė man veidą; kur tik atsistodavau, man vis liepdavo pasitraukti, neva ieškodamos kažko; kaip gyvas nesu buvęs tokioje viešnagėje. Užgauliuose ir pašaipiuose jų žvilgsniuose mačiau slepiamą įniršį, bet per savo kvailumą nesupratau jo priežasties. Sumišęs, apstulbęs, beveik įsitikinęs, kad visos trys velnio apsėstos, iš tiesų ėmiau baimintis, o tuo tarpu abatas, nors ir dėjosi nieko nematąs ir negirdįs, nusprendė, kad nėra ko besitikėti pusryčių, ir smuko laukan; aš išskubėjau įkandin, labai patenkintas, kad pasprukau nuo tų trijų furijų. Jis man pasiūlė užeiti pusryčių į kavinę. Nors buvau labai išalkęs, nepriėmiau šito pasiūlymo, o jis per daug nesispyrė, ir mudu ties trečiu ar ketvirtu gatvės kampu išsiskyrėme, aš — džiaugdamasis, kad dingo iš akių visa, kas siejosi su tais prakeiktais namais, o jis, manau, labai patenkintas, jog nuvedė mane nuo savo buveinės tiek toli, kad nebūčiau galėjęs jos nė atsekti. Kadangi nei Paryžiuje, nei jokiame kitame mieste niekad neturėjau nuotykio, panašaus į šiuodu, tai apie lioniečius man liko ne itin palankus įspūdis: visada buvau įsitikinęs, kad Europoje nėra kito miesto, kur viešpatautų toks šlykštus ištvirkavimas.

Sunkūs vargai, kuriuos ten patyriau, anaiptol nežadina malonių atsiminimų apie šį miestą. Jei aš būčiau toks kaip kiti, jei gebėčiau skolintis pinigų ar valgyti skolon smuklėje, lengvai būčiau išsipinkliojęs iš bėdos; bet kaip sykis šioje srityje mano sugebėjimas prilygsta mano bjaurėjimuisi; norint šitai suprasti, užtenka pasakyti, kad, beveik visą gyvenimą praleidęs neturte ir dažnai stokodamas kąsnio duonos, aš nė karto nepavariau kreditoriaus, prašančio iš manęs pinigų, tuojau pat su juo neatsiteisęs. Aš niekad nemokėjau giliai įbristi į

skolas ir visada buvau pratęs verčiau kentėti, negu sėdėti kieno kišenėje.

Nakvoti gatvėje, be abejo, tikra kančia, o ją patirti Lione man teko ne kartą. Kai beturėdavau vos keletą sū, aš verčiau nusipirkdavau duonos, negu mokėdavau už nakvynę, nes, šiaip ar taip, didesnis buvo pavojus numirti iš bado negu nuo nemigos. Bet nuostabiausia, kad šioje žiaurioje padėtyje nesijaučiau nei prislėgtas, nei neramus. Nė kiek nekvaršinau sau galvos dėl ateities ir laukiau atsakymo, kurį turėjo gauti panelė diu Šatlė, gulėdamas po žvaigždėtu dangum: išsitiesiu, būdavo, ant žemės ar ant suolo ir miegu taip pat ramiai kaip rožėmis nubertoje lovoje. Aš netgi prisimenu žavingą naktį, praleistą už miesto, kelyje palei Roną ar Soną — nebepamenu katrą. Kitapus kelio traukėsi sodai, kylantys terasomis aukštyn. Diena buvo labai karšta, vakaras žavingas; rasa drėkino suglebusius žolynus; jokio vėjelio, naktis rami, tyki; oras vėsokas, gaivus; nusileidusi saulė paliko danguje auksines žaras, kurių atspindys rausvino vandenį; terasų medžiai buvo pilni suokiančių lakštingalų. Ėjau, pagautas kažkokios ekstazės, visa širdimi, visais jausmais atsidavęs aplinkos žavesiui, tiktai bent kiek apgailestaudamas, kad gėriuosi pats vienas. Paskendęs saldžiose svajonėse, vaikščiojau iki vėlybos nakties, nejausdamas nuovargio. Galų gale jį pajutau. Su malonumu išsitiesiau ant akmeninės plokštės kažkokioje terasos mūro nišoje ar įduboje; medžių viršūnių skliautas gaubė mano guolį. Kaip sykis virš manęs čiulbėjo lakštingala, ir aš užmigau jos giesmės liūliuojamas. Mano miegas buvo saldus, nubudimas dar saldesnis. Buvo jau visai šviesu: pramerkęs akis, išvydau vandenį, žalumą, nuostabų peizažą. Atsikėliau, nusipurčiau, pajutau alkį ir linksmai žingsniavau atgal į miestą, nusprendęs iš šešių man belikusių sidabrinukų du išleisti geriems pusryčiams. Buvau taip gerai nusiteikęs, jog visu keliu dainavau; prisimenu netgi, kad dainavau Batisteno kantatą „Maudynės Tomeri", kurią mokėjau atmintinai. Tebūnie pa-

laimintas gerasis Batistenas ir jo puikioji kantata, kuri man davė skanesnius pusryčius, negu tikėjausi, ir dar skanesnius pietus, kokių visai nesitikėjau. Smagiai įsiėjęs ir įsidainavęs, staiga girdžiu užpakal savęs kažkieno žingsnius, atsigręžiu ir matau vienuolį antanietį, sekantį man iš paskos ir, regis, su malonumu klausantį mano dainos. Jis prisigretina prie manęs, pasveikina, klausia, ar aš nusimanau apie muziką. Atsakau: „Trupučiuką", bet savo tonu duodu suprasti, kad „daug". Jis kvočia mane toliau; aš jam papasakoju šį tą iš savo gyvenimo. Jis klausia, ar esu kada nurašinėjęs natas. „Dažnai", — atsakau. Ir tai buvo teisybė. Geriausias būdas išmokti muzikos man buvo natų nurašinėjimas. „Na ką gi, — sako jis, — eime: aš galiu jums duoti darbo keletui dienų; kol dirbsite, nieko jums netruks, jeigu tik sutinkate neišeiti iš kambario." Aš mielai priėmiau pasiūlymą ir nuėjau su juo.

Šis antanietis vadinosi Rolišonas; jis mėgo muziką, nusimanė apie ją ir pats dainuodavo mažuose koncertuose su savo bičiuliais. Tai buvo visai nekalta ir padori pramoga; bet šis muzikos pamėgimas kartais, regis, jam virsdavo nesuvaldoma aistra, kurią jis turėdavo iš dalies slėpti. Mane jis įsivedė į mažutį kambarį, kur radau krūvą jo perrašytų natų. Jis davė man nurašyti kitas natas, būtent tą kantatą, kurią dainavau kelyje ir kurią jis pats turėjo dainuoti po kelių dienų. Pas jį aš praleidau tris ar keturias dienas, visą laiką nurašinėdamas natas, išskyrus tuos protarpius, kada valgydavau; kaip gyvas niekad nebuvau toks alkanas ir taip gerai maitinamas. Jis pats atnešdavo man valgį; reikia manyti, antaniečių virtuvė buvo iš tikrųjų puiki, jeigu įprastinis jų maistas būdavo toks, kokį gaudavau aš. Dar niekad nebuvau valgęs su tokiu pasigardžiavimu, ir, turiu pripažinti, šitos vaišės man labai pravertė, nes buvau sudžiūvęs kaip šakalys. Dirbau beveik taip pat mielai, kaip ir valgiau, o tat jau nemaža. Tiesa, aš buvau uolus, bet anaiptol ne atidus. Po kelių dienų ponas Rolišonas, sutikęs mane gatvėje, pareiškė, kad mano perrašytų partijų neįmanoma at-

likti: tiek daug jose praleidimų, pasikartojimų, sukeitimų. Reikia pripažinti, kad šį kartą aš pasirinkau amatą, kuriam mažiausiai buvau tikęs. Nepasakysi, kad mano perrašytos natos buvo nedailios ar nepakankamai ryškios; bet kai man įgrysta ilgai bedirbant, aš darausi toks išsiblaškęs, kad daugiau laiko atima skutinėjimas negu pats perrašinėjimas, ir jeigu labai atidžiai nesutikrinu partijos su originalu, joje visuomet būna tiek klaidų, kad jos nebegalima dainuoti. Taigi, norėdamas atlikti darbą gerai, atlikdavau jį labai blogai, o stengdamasis dirbti greit, dirbdavau bet kaip. Vis dėlto ponas Rolišonas iki pat galo buvo man palankus ir atsisveikindamas dar davė man vieną ekiu, kurio anaiptol nebuvau nusipelnęs ir kuris tvirtai mane pastatė ant kojų; mat po kelių dienų gavau iš mamytės žinią, kad ji yra Šamberi; gavau ir pinigų kelionei pas ją, kurion ir išsirengiau su didžiausiu džiaugsmu. Nuo tada mano ištekliai dažnai būdavo labai riboti, bet man jau niekad nebereikėjo badmiriauti. Aš pažymiu šį laiką su širdimi, kupina dėkingumo Apvaizdai už jos rūpesčius. Tai paskutinis kartas gyvenime, kai patyriau skurdą ir alkį.

Lione išbuvau dar septynias ar aštuonias dienas, belaukdamas, kol panelė diu Šatlė surūpins mamytės prašomus pirkinius; šiuo tarpu aš daug dažniau pas ją lankiausi negu pirmiau. Man buvo malonu kalbėtis su ja apie jos bičiulę, ypač dabar, kai manęs nebekankino skaudžios mintys apie mano varganą padėtį ir nebebuvo reikalo ją slėpti. Panelė diu Šatlė nebuvo nei jauna, nei daili, bet jai nestigo patrauklumo: ji buvo nuoširdi ir draugiška, o jos protas šiam draugiškumui teikė ypatingą vertę. Ji gebėjo akylai stebėti žmones, jų būdą ir elgseną, ir pirmiausia būtent iš jos to išmokau ir aš. Ji mėgo Lesažo romanus, ypač „Žil-Blazą", pasakojo man apie jį ir paskolino šitą knygą; aš ją perskaičiau su pasitenkinimu; bet tada nebuvau dar pribrendęs tokiai lektūrai — man reikėjo romanų su liepsningais jausmais. Visas tas laikas, kurį

leidau prie panelės diu Šatlė židinio, man teikė ne tik malonumo, bet ir naudos; nėra abejonės, kad įdomūs ir protingi pašnekesiai su garbia moterim labiau padeda susiformuoti jaunuoliui negu pedantiška knygų filosofija. Šazotėse susipažinau su kitomis pensionininkėmis ir jų draugėmis, tarp kitko, su viena jaunute, keturiolikos metų mergina — panele Ser; tuomet per daug ja nesusidomėjau, bet po aštuonerių ar devynerių metų aistringai ją pamilau, ir nestebėtina, nes tai buvo žavinga mergina.

Gyvendamas vien lūkesčiu kuo greičiau išvysti brangiąją mamytę, daviau kiek atvangos savo chimeroms: tikroji laimė manęs laukė artimoj ateity, ir man nebereikėjo ieškoti jos vizijose. Aš ne tik atradau mamytę, bet jos dėka ir šalia jos įgijau gerą padėtį, nes laiške ji rašė suradusi man darbą, kuris, jos nuomone, man pritiksiąs ir leisiąs man neatitolti nuo jos. Laužiau sau galvą, spėliodamas, koks tai galėtų būti darbas, ir iš tikrųjų galėjau tai tik spėlioti. Pakankamai turėjau pinigų patogiai pas ją nukeliauti. Panelė diu Šatlė man patarė nusisamdyti arklį; aš su tuo nesutikau, ir gerai padariau: būčiau netekęs malonumo paskutinį kartą savo gyvenime pakeliauti pėsčiom, nes negaliu vadinti kelionėmis tų trumpų vaikštynių, į kurias dažnai leisdavausi, gyvendamas Motjė.

Keistas dalykas: džiugiausi vaizdiniai man gimsta, kai mano padėtis anaiptol ne džiugi, ir atvirkščiai, kai viskas šypsosi aplink mane, jie būna liūdniausi. Užsispyrėlė mano galva nemoka prisitaikyti prie sąlygų. Jai negana gražinti tikrovę, ji nori kurti. Realūs daiktai joje atsispindi maždaug tokie, kokie yra; ji geba puošti tik įsivaizduojamus daiktus. Jeigu aš noriu nupiešti pavasarį — man turi būti žiema; jeigu noriu aprašyti gražią vietovę — turiu sėdėti tarp keturių sienų; šimtąkart esu sakęs, kad jeigu kalėčiau Bastilijoj, ten sukurčiau laisvės paveikslą. Išvykdamas iš Liono, vaizduotėje regėjau skaisčiausią ateitį; aš tiek džiaugiausi, — ir ne be pagrindo, — kiek buvau susikrimtęs anuomet, kai vykau iš Pary-

žiaus. Tačiau šioje kelionėje manęs nebelydėjo tokios malonios svajonės kaip anoje. Mano sieloje buvo giedra, bet tai ir viskas. Aš su meile širdyje artėjau prie puikiosios draugės, kurią netrukus vėl išvysiu. Iš anksto mėgavausi, nors ir be virpulio, malonumu gyventi greta jos: aš visada to laukiau; atrodė, lyg man nebūtų atsitikę nieko naujo. Su nerimu galvojau, ką veiksiu, lyg būtų buvę dėl ko labai nerimauti. Mano mintys buvo ramios ir malonios, bet ne dangiškos ir ne svaiginančios. Nė vienas daiktas, pro kurį ėjau, neliko mano nepastebėtas; žvalgiausi po kraštovaizdį, mačiau medžius, namus, upokšnius; kryžkelėse apsigalvodavau, bijojau paklysti ir nepaklydau. Vienu žodžiu, aš nebesklandžiau dausose: buvau ten, kur buvau, kur ėjau, — nė kiek nesileidau tolyn.

Pasakodamas apie savo keliones, elgiuosi taip kaip ir keliaudamas: nesistengiu ko greičiau prisiirti prie galo. Širdis man plakė iš džiaugsmo, artėjant prie brangiosios mamytės, o betgi nespartinau žingsnio. Mėgstu eiti, kaip man patogiau, ir sustoti, kur man patinka. Klajūno gyvenimas — štai kas mane traukia! Keliauti pėsčiomis gražiu oru, per gražų kraštą, be jokio skubėjimo, ir žinoti, kad kelionės gale tavęs laukia malonus susitikimas, — štai koks gyvenimo būdas labiausiai man prie širdies. Beje, skaitytojas jau žino, ką aš vadinu gražiu kraštu. Lyguma, kad ir kokia būtų graži, niekuomet manęs nesužavės. Man reikia kriokiančių srautų, uolų, pušų, tamsių miškų, kalnų, skardingų kelių, kuriais čia kopi aukštyn, čia leidiesi, baisių bedugnių šalimais, kad pažvelgus nukratytų šiurpas. Aš patyriau šį malonumą, artėdamas prie Šamberi, ir mėgavausi visu jo žavesiu. Netoli plokščiakalnio, kurs vadinasi Pa de l'Ešel, po plačiu keliu, iškirstu uoloje, ties Šajo miesčiuku, bėga ir kunkuliuoja klaikioje prarajoje maža upelė, tarsi tūkstančius amžių sugaišusi, kol prasigraužė sau vagą. Kelio pakraščiu ėjo mūrinis parapetas — apsaugai nuo nelaimingų atsitikimų; taigi aš galėjau žiūrėti į bedugnę ir svaigintis kiek tinkamas — mano potraukis prie gilių tar-

peklių itin keistas dėl to, kad man nuo jų sukasi galva, bet aš labai mėgstu šį svaigulį, jei tik jaučiuosi saugus. Tvirtai užsirėmęs ant parapeto, iškišau nosį ir taip stovėjau ištisas valandas, kartkartėmis žvelgdamas į putas ir žydrą vandenį, kurio šniokštimą girdėjau pro paukščių klyksmą: juodvarniai ir kiti grobuonys skraidžiojo nuo uolos ant uolos, iš brūzgyno į brūzgyną per šimtą sieksnių žemiau manęs. Ten, kur šlaitas buvo gan lygus ir krūmai tiek reti, kad pro juos galėjo pralėkti akmenys, rinkdavau ir nešdavausi iš toli tokius didelius uolienos gabalus, kokius tik įstengdavau pakelti; sudėdavau juos į krūvą ant parapeto; paskui, mėtydamas vieną po kito, gėrėdavaus, žiūrėdamas, kaip jie ritasi, šokinėja ir suskyla į tūkstančius skeveldrų, kol pasiekia prarajos dugną.

Ne per toli nuo Šamberi stebėjau panašų reginį, tik išdėstytą atvirkščia tvarka. Kelias eina apačioj, pro gražiausią krioklį, kokį esu kada nors matęs. Kalnas tiek status, jog vanduo nuo jo krinta tokiu plačiu lanku, kad galima praeiti tarp kaskados ir uolos, kartais netgi sausam. Bet jeigu nebūsi pakankamai atsargus, lengvai apsiriksi, kaip kad atsitiko ir man: mat dėl begalinio aukščio vanduo ištyška ir virsta dulkėmis, ir jeigu per daug arti prieisi prie šito debesies, tai išsyk ir neapsižiūrėsi, kad šlampi, bet po valandžiukės visas būsi permirkęs.

Pagaliau atvykstu, vėl ją regiu. Ji buvo ne viena. Tuo momentu, kai įžengiau, pas ją buvo svečias — generalinis intendantas. Netarusi man nė žodžio, ima ji mane už rankos, pristato jam su ta gracija, kuri jai atverdavo visų širdis: „Štai, pone, tas vargšas jaunuolis; teikitės jį globoti tol, kol jis bus to vertas; dabar man nebereiks nerimauti dėl jo likimo". Paskui, kreipdamasi į mane, tarė: „Vaikeli mano, nuo šiol jūs priklausote karaliui; dėkokit ponui intendantui, kuris duoda jums duonos kąsnį". Spoksojau išpūtęs akis, nieko nesakydamas ir nežinodamas, ką ir begalvoti; nedaug betrūko, kad gimstanti garbėtroška apsuktų man galvą ir aš imčiau vaiz-

duotis mažu intendantu. Mano karjera pasirodė ne tiek jau puiki, kaip tikėjausi iš tokios pradžios; bet pragyvenimui tuo tarpu to pakako, o man tai buvo daug. Kalbama štai apie ką.

Karalius Viktoras Amedėjus, remdamasis ankstesnių karų padariniais ir jo tėvonijos žemių situacija, aiškiai matė, kad vieną gražią dieną jos išsprūs jam iš rankų, ir tik stengėsi jas nualinti. Prieš keletą metų, nusprendęs apdėti bajoriją mokesčiais, įsakė atlikti visuotinį karalystės kadastrą, idant tuos mokesčius būtų galima teisingiau paskirstyti. Nejudamo turto surašymas, pradėtas prie tėvo, buvo užbaigtas prie sūnaus. Šis darbas buvo pavestas dviem ar trims šimtams žmonių, tiek matininkų, vadinamų geometrais, tiek raštininkų, vadinamų sekretoriais, ir į šiuos pastaruosius mamytė įrašydino mane. Tarnyba ne itin pelninga, bet šitame krašte iš jos galėjai visai neblogai gyventi. Deja, ši vieta buvo tik laikina; betgi tuo tarpu galima ieškoti kitos ir laukti; apdairioji mamytė stengėsi man užtikrinti ypatingą pono intendanto globą, kad galėčiau pereiti į kokią rimtesnę tarnybą, kai pasibaigs šis darbas.

Po kelių dienų pradėjau eiti savo pareigas. Darbas nebuvo sunkus, aš greit jį perpratau. Tokiu būdu, po ketverių ar penkerių metų klajonių, paikysčių ir kančių, kurias pergyvenau pabėgęs iš Ženevos, aš pirmąsyk garbingai ėmiau pelnytis sau duoną.

Šios smulkmenos iš ankstybosios mano jaunystės, mano taip plačiai apsakytos, gal atrodys vaikiškos, ir man labai dėl to apmaudu: nors kai kuriais atžvilgiais aš pernelyg anksti subrendau, tačiau daugeliu kitų atžvilgių ilgai dar likau vaikas ir toks esu iki šiol. Aš nežadėjau skaitytojams pavaizduoti didį žmogų — aš tik žadėjau nupiešti save tokį, koks esu; o norint pažinti mane vyresniame amžiuje, reikia gerai mane pažinti jaunystėje. Kadangi, apskritai imant, patys daiktai man daro mažesnį įspūdį negu jų atminimas, ir visos mano mintys pasireiškia vaizdais, tad pirmieji bruožai, įsirėžę mano atmin-

tin, liko ten amžinai, o tie, kur atsirado paskui, greičiau susiliejo su jais, negu juos išdildė. Emocijos ir mintys nuosekliai veikia vienos kitas: pirmesniosios keičia paskeniąsias, ir šį dalyką reikia žinoti, norint teisingai visa tai suprasti. Aš visur stengiuosi atskleisti pirmaprades priežastis, kad išryškėtų pasekmių sąryšis. Norėčiau, kad mano siela skaitytojui būtų tiesiog perregima, todėl stengiuosi ją parodyti visais požiūriais, nušviesti iš visų pusių, kad nė vienas širdies virptelėjimas neliktų jo nepastebėtas, idant jis pats galėtų spręsti apie tą versmę, kur jie gimsta.

Jeigu pasišaučiau daryti išvadas ir skaitytojui tarčiau: „Štai koks mano būdas", jis galėtų pamanyti, kad jeigu aš jo ir neapgaudinėju, tai bent pats klystu. O išsamiai ir paprastai jam dėstydamas visa, kas man atsitiko, visa, ką veikiau, ką mąsčiau, ką jaučiau, aš negaliu jo suklaidinti, nebent tyčia to siekčiau; bet netgi jei to ir siekčiau, nelengva man būtų šitaip jį prigauti. Juk tai jo dalykas surinkti į krūvą visus tuos elementus, iš kurių susideda ši būtybė, ir nustatyti, kokia ji yra: išvadas turi daryti jis pats; ir jeigu jis čia suklys, visa kaltė kris jam. Taigi negana, kad mano pasakojimas būtų teisingas, reikia dar, kad jis būtų tikslus. Ne man spręsti apie faktų reikšmingumą, aš privalau visus juos sužymėti ir palikti skaitytojo nuožiūrai juos atrinkti. Štai kuo iki šiol aš rūpinausi iš visos širdies, o ir toliau negailėsiu tam jėgų. Bet brandos metų atsiminimai niekad nebūna tokie gyvi kaip pirmosios jaunystės. Pradėjau nuo šių pastarųjų, stengdamasis kuo geriau juos panaudoti savo sumanymui įvykdyti. Jeigu kiti laikotarpiai iškils prieš mano akis taip pat ryškiai, nekantrūs skaitytojai gal nuobodžiaus, bet aš būsiu patenkintas savo darbu. Vieno tik bijau: ne to, kad galiu pasakyti per daug ar sumeluoti, o to, kad galiu pasakyti ne viską ir nutylėti teisybę.

PENKTOJI KNYGA

1732–1736

Atvykau į Šamberi, regis, 1732 metais ir, kaip esu ką tik sakęs, gavau valdišką tarnybą — stojau dirbti kadastre. Turėjau dvidešimt metų su viršum, bemaž dvidešimt vienerius. Pagal savo amžių proto atžvilgiu buvau pakankamai išsivysčęs, bet praktinės nuovokos dar neturėjau, ir man labai buvo reikalinga vadovaujanti ranka, kuri mane išmokytų, kaip elgtis. Keleri bandymų metai negalėjo manęs galutinai išgydyti nuo romantiškų svaičiojimų, ir aš, nors daug iškentėjęs vargų, taip menkai pažinojau pasaulį ir žmones, lyg nebūčiau brangiai užmokėjęs už tas pamokas.

Gyvenau namie, tai yra, pas mamytę; bet čia nebeturėjau tokio kambario kaip Anesi. Nei sodo, nei upelio, nei peizažo. Namas, kuriame apsigyveno mamytė, buvo niūrus ir nykus, o mano kambarys — nykiausias ir niūriausias visame name. Vietoj vaizdo — mūras, vietoj gatvės — aklinas užkaboris, maža oro, maža erdvės; svirpliai, žiurkės, supuvusios grindys; taigi būstas nebuvo smagus. Bet gyvenau pas ją, šalia jos; nuolat būdamas kontoroje ar mamytės kambary, net nepastebėdavau savo buveinės bjaurumo; neturėjau kada galvoti apie tai. Atrodo keista: nejaugi mamytė užsigeidė persikelti į Šamberi lyg tyčia tam, kad apsigyventų šiame klaikiame trobesy? Anaiptol — tai buvo jos gudrybė, kurios nevalia nutylėti. Ji važiavo į Turiną nenorom, jausdama, kad po neseniai įvykusio perversmo dar ne metas prisistatyti dvarui, kur vis dar buvo neramu. Tačiau jai reikėjo ten pasirodyti: ji baiminosi, kad jos ten neužmirštų ar kas jai nepakenktų. Svarbiausia, ji žinojo, kad jos nemėgsta grafas de Sen Loranas, vyriausiasis finansų intendantas. Grafas čia, Šamberi, turėjo seną, prastą namą, ir dar tokioje bjaurioje vietoje, kad jis amžinai stovėjo tuščias; mamytė jį išsinuomojo ir ten įsikūrė.

Tuo ji laimėjo daugiau negu savo kelione: iš jos nebuvo atimta pensija, o grafas de Sen Loranas nuo to laiko tapo jos bičiuliu.

Jos ūkis buvo tvarkomas bemaž po senovei, ir ištikimasis Klodas Anė vis tebesilaikė prie jos. Tai buvo, kaip esu jau, regis, minėjęs, sodietis iš Montriu, kuris vaikystėje rinko žoles Juros kalnuose šveicariškai arbatai. Mamytė jį nusisamdė visų pirma dėl tų vaistažolių: jai atrodė patogu turėti liokajų herbaristą. Jis taip pamėgo tyrinėti augalus, o mamytė taip skatino šį jo pomėgį, kad jis tapo tikru botaniku ir, jeigu ne ankstyba mirtis, būtų išgarsėjęs kaip šio mokslo žinovas, o ne vien kaip doras žmogus. Kadangi jis buvo labai rimtas, netgi rūstus, o aš buvau jaunesnis už jį, man jis tapo lyg ir kokiu vadovu ir dažnai mane apsaugodavo nuo visokių paikysčių. Jis man imponavo, ir jo akivaizdoj aš vengdavau bet kokio nenuosaikumo. Jis imponavo netgi savo poniai, kuri vertino jo protingumą, tiesumą, jo begalinį atsidavimą ir atsimokėdavo jam tuo pačiu. Klodas Anė neabejotinai buvo retas, netgi vienintelis tos padermės žmogus, kokį esu kada nors matęs. Šio lėto, pastovaus, mąslaus, atsargių manierų, lakoniškai ir išmintingai kalbančio, apdairaus žmogaus širdyje virė siautulingos aistros, kurioms jis niekad neleisdavo prasiveržti, tačiau kurios jį graužduring iš vidaus ir per visą gyvenimą privertė padaryti tik vieną užtat baisią kvailystę — išgerti nuodų. Ši tragiška scena įvyko netrukus po mano sugrįžimo, ir tik po to aš sužinojau apie šio vaikino intymius ryšius su savo ponia: jeigu ji pati nebūtų man tuomet išsipasakojusi, niekad nebūčiau to netgi numanęs. Iš tiesų jeigu atsidavimas, uolumas ir ištikimybė gali nusipelnyti šitokio atpildo, tai Klodas Anė tikrai buvo jo nusipelnęs, o kad jis buvo to atpildo vertas, įrodo tai, kad jis niekuomet juo nepiktnaudžiavo. Tarp juodviejų retai kada kildavo vaidai, ir visada jie baigdavosi geruoju. Tačiau vienas baigėsi blogai: kartą ponia supykusi metė jam kažkokį užgaulų žodį, kurio tas nega-

lėjo suvirškinti. Didžiai nusiminęs, pamatė po ranka buteliuką opiumo, išgėrė jį, paskui ramiai sau atsigulė, manydamas jau niekad neprabusiąs. Laimė, ponia de Varan, nerimastaudama, pati susijaudinusi, klajojo po kambarius ir, radusi tuščią buteliuką, suprato, kas čia atsitiko. Šokdama jo gelbėti, suklikо taip, kad aš išgirdau. Ji viską man prisipažino ir maldavo padėti; vargais negalais pavyko išvimdyti opiumą. Būdamas šios scenos liudininku, aš stebėjausi savo žioplumu, kad man nė į galvą neatėjo įtarti, jog tarp juodviejų esama artimo ryšio, kol to neatskleidė ji pati. Bet Klodas Anė buvo toks santūrus, kad ir įžvalgesni būtų galėję apsirikti. Susitaikinimas buvo toks jaudinantis, jog aš pats susigraudinau ir nuo to laiko jį ne tik gerbiau ir godojau, bet tapau lyg ir jo mokiniu, ir tai nė kiek man neišėjo į bloga.

Tačiau anaiptol man nebuvo malonu sužinoti, kad kažkas su ja turi artimesnius ryšius negu aš. Aš netgi nesvajojau užimti šios vietos, bet man buvo skaudu matyti, kad ji užimta kito. Tas buvo visai natūralu. Tačiau, užuot ėmęs nekęsti to, kuris mane apmovė, aš pajutau ir jam tokį pat prieraišumą kaip poniai de Varan. Labiau už viską troškau, kad ji būtų laiminga, o kadangi tam reikėjo Klodo Anė, aš džiaugiaus, kad laimingas ir jis. Klodas Anė, puikiausiai suprasdamas savo ponios interesus, savo rėžtu nuoširdžiai susidraugavo su jos pasirinktuoju draugu. Nepretenduodamas į autoritetą, į kurį jis turėjo teisę dėl savo padėties, jis savaime naudojosi tuo autoritetu, kurį jam teikė blaivus protas. Aš nedrįsau daryti nieko, kam jis, atrodė, nepritartų, o nepritarė jis tiktai blogam. Taip gyvenome vienybėje, visi trys laimingi, ir tik mirtis tegalėjo šią vienybę sugriauti. Koks puikus buvo šios mielos moters būdas, rodo jau tai, kad visi, kas ją mylėjo, mylėjosi ir tarpusavy. Pavydą, netgi konkurenciją, stelbė jos įkvėptas dominuojantis jausmas, ir aš niekad nemačiau, kad kuris nors iš jos aplinkinių geistų kitam pikto. Tie, kurie skaitys šias mano pagyras, tegu nutraukia valandėlei skaitymą ir,

jei pagalvoję ras kitą moterį, apie kurią galės pasakyti tą patį, tegu sujungia širdies ramybės dėlei su ja savo gyvenimą, nors ji būtų ir paskutinė kekšė.

Čia prasideda naujas periodas, trukęs nuo mano atvykimo į Šamberi lig iškeliavimo į Paryžių 1741 metais, — aštuonerių ar devynerių metų laikotarpis, kuriame mažai tebuvo minėtinų įvykių. Mano gyvenimas plaukė tykiai, ramiai, o šis vienodumas kaip sykis man ir buvo ypač reikalingas, kad galutinai susiformuotų mano charakteris, kuriam tolydiniai neramumai trukdė nusistoti. Kaip tik šituo brangintinu laikotarpiu mano auklėjimas, padrikas ir nenuoseklus, įgavo tvirtą pagrindą ir aš tapau toks, koks išlikau iki šiol, eidamas per visas gyvenimo audras. Šis augimas ėjo nejučiomis, lėtai, be jokių atmintinų įvykių; vis dėlto apie jį verta plačiau papasakoti.

Pradžioje buvau užsiėmęs vien tik savo darbu; kanceliarijos rūpesčiai neleido man svajoti apie ką kita. Trumpus laisvalaikius praleisdavau su gerąja mamyte ir, neturėdamas kada skaityti, net negalvojau apie knygas. Bet kai darbas, tapęs savotiška rutina, mažiau bevaldė man protą, šis vėl ėmė nerimauti; skaitymas vėl pasidarė man būtinas; kadangi šį pomėgį dar kurstė kliūtys, trukdančios jam atsiduoti, tai jis būtų virtęs aistra, kaip anuomet pas meistrą, jeigu kiti pomėgiai, stoję skersai kelio, nebūtų manęs atitraukę nuo jo.

Nors mūsų darbe ir nereikėjo labai sudėtingų skaičiavimų, vis dėlto kartais jie man sudarydavo keblumų. Šiems sunkumams nugalėti prisipirkau aritmetikos knygų ir gerai ją išmokau, todėl kad mokiausi pats. Praktinės aritmetikos sritis daug platesnė, negu yra manoma, kai norima tiksliai ją apibrėžti. Esti tokių be galo ilgų apskaičiavimų, kuriuose mano akivaizdoje buvo pasiklydę net geri matematikai. Mąstymas kartu su praktika suteikia mintims ryškumo, ir tuomet randi sutrumpintų metodų, kurių sukūrimas glosto tavo savimylą, kurių tikslumas patenkina protą, ir darbas, savaime nedėkin-

gas, virsta malonumu. Aš taip įgudau, kad įveikdavau bet kokį klausimą, jei tik jam išspręsti reikėdavo operuoti vien skaitmenimis; dar ir dabar, praėjus trisdešimčiai metų, kai visa, ką buvau išmokęs, kasdien dyla iš atminties, šis įgūdis iš dalies yra išlikęs. Prieš keletą dienų, nukeliavęs į Devenportą, stebėjau savo šeimininko vaikus per aritmetikos pamoką, ir su didžiausiu malonumu išsprendžiau be klaidų vieną labai komplikuotą uždavinį. Dėliodamas skaitmenis, tariausi vėl atsidūręs Šamberi anomis laimingomis dienomis. Tai buvo grįžimas į tolimą praeitį.

Išvydęs matininkus spalvinančius savo planus, susidomėjau piešimu. Prisipirkau dažų ir ėmiau piešti gėles ir vaizdus. Gaila, kad per mažai turėjau talento šiam menui: polinkis buvo didžiulis. Su pieštukais ir teptukais būčiau galėjęs praleisti ištisus mėnesius, niekur neišeidamas. Šis užsiėmimas tiek mane pavergė, kad reikėjo mane plėšte atplėšti nuo jo. Taip būna su visais mano pomėgiais, kuriems tik atsiduodu; jie auga, virsta aistromis, ir veikiai aš jau nieko daugiau pasauly nebematau, kaip vien tai, kuo esu užsiėmęs. Metai neišgydė šios mano kliaudos ir netgi jos nesusilpnino; ir dabar, kai rašau šias eilutes, aš, kaip senas dykūnas, negaliu atsitraukti nuo kito nenaudingo darbo, apie kurį ničnieko neišmanau, o juk netgi tie, kurie atsideda šiam darbui jaunystėje, turi jo atsižadėti tame amžiuje, kada aš noriu pradėti.

O ten, Šamberi, tai būtų pritikę. Proga buvo puiki, ir aš panūdau ja pasinaudoti. Džiaugsmas, kurį matydavau Klodo Anė akyse, kai jis grįždavo apsikrovęs naujais augalais, kelis kartus vos nesugundė ir manęs eiti drauge su juo rinkti žolynų. Esu beveik tikras, kad jeigu bent kartą būčiau išėjęs, tatai būtų mane patraukę, ir šiandien gal būčiau didis botanikas, nes nežinau jokio kito mokslo pasauly, kuris labiau derintųsi su įgimtais mano polinkiais kaip augalų tyrinėjimas, ir dešimt mano gyvenimo metų, praleistų kaime, yra ne kas kita, kaip nuolatinis herbarizavimas, nors jis, tiesą pa-

sakius, betikslis ir nė kiek nesistumia į priekį; bet tuomet, neturėdamas jokio supratimo apie botaniką, į ją žiūrėjau su tam tikra panieka ir netgi pasibjaurėjimu; aš ją telaikiau vaistininkų užsiėmimu. Mamytė ją mėgo, bet irgi nematė jai kitokio pritaikymo: ji teieškojo naudingų žolynų vaistams gaminti. Taigi botanika, chemija ir anatomija, susimaišiusios mano galvoje bendru medicinos vardu, duodavo man tik progų laidyti pašaipas ir kartkartėmis pelnyti už jas antausių. Be to, manyje pamažu augo kitas, visai skirtingas pomėgis, kuris netrukus nustelbė visus kitus. Aš kalbu apie muziką. Turbūt esu gimęs šiam menui, nes jį pamėgau dar vaikystėje ir tik jį vieną mėgau visada. Keista, kad menas, kuriam esu gimęs, vis dėlto tiek kainavo man vargo ir taip sunkiai man davėsi, jog, visą gyvenimą lavinęsis, aš niekad taip ir neįgudau užtikrintai dainuoti iš natų ekspromtu. Mokytis muzikos man buvo malonu ypač todėl, kad galėjau lavintis drauge su mamyte. Nors mūsų skoniai buvo gan skirtingi, muzika mums būdavo jungiantis ryšys, ir aš mielai tuo naudojausi. Ji neprieštaravo; aš buvau tuomet pasiruošęs bemaž tiek pat, kiek ir ji: mudu išmokdavome ariją dviem ar trimis atvejais. Kartais, matydamas ją beplušant prie krosnies, sakydavau: „Mamyte, štai puikus duetas: man rodos, nebūtų gaila, jeigu dėl jo jūsų vaistai prisviltų." — „Na, palauk, — atšaudavo ji, — jeigu tu man juos prideginsi, aš tau į gerklę juos supilsiu." Šitaip besiginčijant, aš ją nutempdavau prie klavesino; čia mes viską užmiršdavom; pelynų ar kadugių ekstraktas prisvildavo, ji man tepliodavo juo veidą, ir tai būdavo žavinga.

Kaip matote, aš daug turėjau priemonių trumpiems laisvalaikiams užpildyti. Tačiau man atsirado dar viena pramoga, kuri nuskaidrino visas kitas.

Mes gyvenome tokioj tvankioj lindynėj, kad kartais reikdavo išeiti laukan pakvėpuoti tyru oru. Klodas Anė įkalbėjo mamytę išsinuomoti priemiestyje daržą ir ten auginti žolynus. Šiame darže stovėjo gan daili trobelė, kurioje pastatėme bū-

tiniausius baldus; nugabenome ten lovą. Dažnai eidavome ten pietauti, kartais aš ir nakvodavau. Nejučiom pamėgau šią mažutę priebėgą; pernešiau ten kai kurias knygas, daugelį graviūrų; ištisas valandas praleisdavau dabindamas šį kampelį ir ruošdamas mamytei kokią nors malonią staigmeną, kai ji čion ateis pasivaikščioti. Skirdavausi su mamyte tam, kad mintyse galėčiau bendrauti su ja, kad su dar didesniu malonumu galėčiau galvoti apie ją; štai dar viena keistybė, dėl kurios aš nei teisinuos, nei kaltinu save, o tik prisipažįstu, kad taip buvo. Pamenu, kartą Liuksemburgo kunigaikštienė pašaipiai kalbėjo man apie vieną žmogų, kurs palikdavo savo mylimąją tik tam, kad galėtų rašyti jai laiškus. Aš jai pasakiau, kad irgi gebėčiau tokiu žmogum būti, ir galėjau pridurti, kad kartais taip iš tikrųjų ir elgdavausi. Tačiau prie mamytės aš niekuomet nejausdavau reikalo atsitolinti nuo jos, idant galėčiau ją mylėti dar labiau, nes būdamas akis į akį su ja, jausdavausi taip pat smagiai, lyg būčiau pats vienas. Šitokio jausmo niekad nepatirdavau šalia jokio kito asmens, ar tai vyriškio, ar moters, kad ir labiausiai būčiau prie ko prisirišęs. Bet ją taip dažnai lankydavo kiti žmonės, kurie buvo man tiek atgrasūs, kad apmaudas ir nuobodis mane varydavo į tą prieglobstį, kur aš mintyse būdavau su ja, kiek tiktai norėdavau, nebijodamas, kad mus čia užklups koks įkyruolis.

Kol aš, šitaip dirbdamas, pramogaudamas ir besimokydamas, gyvenau maloniausioje ramybėje, Europa nebuvo tokia rami kaip aš. Prancūzija ir imperatorius paskelbė vienas antram karą. Sardinijos karalius įsimaišė į vaidą, ir prancūzų kariuomenė traukė į Pjemontą užimti Milano srities. Viena kolona pražygiavo per Šamberį; joje, tarp kitko, buvo Šampanės pulkas, kuriam vadovavo pulkininkas kunigaikštis de la Trimujis. Aš buvau jam pristatytas, jis daug ko man prižadėjo ir tikriausiai nė karto manęs neprisiminė. Kariuomenė žygiavo per mūsų priemiestį, o mamytės daržiukas kaip sykis buvo pačioje jo aukštumoje, tad aš galėjau kiek tinkamas ja gėrė-

tis ir aistringai troškau, kad ji nugalėtų, tarytum nuo to priklausė mano likimas. Ligi tol man absoliučiai nerūpėjo visuomenės reikalai, o dabar pirmąsyk ėmiau skaityti laikraščius ir taip troškau Prancūzijos pergalės, kad nuo mažiausių jos laimėjimų širdis man plakdavo iš džiaugsmo, o jos nesėkmės tokį sukeldavo man sielvartą, lyg jos griūtų ant manęs paties. Jeigu šis keistas potraukis tebūtų buvęs laikinas, apie tai nevertėtų nė kalbėti; bet jis be jokios aiškios priežasties taip įsišaknijo mano širdyje, kad vėliau, Paryžiuje, reikšdamasis kaip antidespotas ir karštas respublikonas, aš prieš savo valią jausdavau slaptą palankumą tai pačiai tautai, kurią laikiau vergiška, ir tai pačiai vyriausybei, kurią neva smerkiau. Įdomu, kad gėdydamasis šio polinkio, tokio priešingo mano įsitikinimams, aš niekam nedrįsdavau to prisipažinti ir šaipydavaus iš prancūzų dėl jų nesėkmių, nors širdis man labiau srūdavo krauju negu jiems patiems. Tikriausiai aš esu vienintelis, kuris, gyvendamas tautoje, jam prielankioje ir jį dievinančioje, kažkodėl dedasi ją niekinąs. Šis polinkis galų gale pasidarė manyje toks stiprus, toks pastovus, toks neįveikiamas ir toks nesavanaudiškas, kad netgi po to, kai apleidau Prancūzijos karalystę, kai vyriausybė, valdininkai, rašytojai išvien dūko, niršo ant manęs, kai prieita ligi to, kad geras tonas reikalavo įžeidinėti ir skriausti mane, — net po to aš negalėjau atsikratyti šitos savo manijos. Aš myliu prancūzus prieš savo valią, nors jie blogai su manim elgiasi. Matydamas jau prasidedantį Anglijos smukimą, kurį pranašavau dar jos triumfo metais, aš leidžiu sau puoselėti beprotišką viltį, kad prancūzų tauta, savo rėžtu iškovojusi pergalę, kada nors gal mane išvaduos iš tos liūdnos nelaisvės, kurioje esu.

Ilgai galvojau, iš kur šis polinkis, ir galų gale supratau, kad jo priežastis — tai toji aplinkybė, kuri jį pagimdė. Vis augantis susidomėjimas literatūra mane traukė prie prancūzų knygų, prie šių knygų autorių, prie šių autorių tėvynės. Tuo pat momentu, kai prieš mano akis žygiavo prancūzų kariuome-

nė, aš skaičiau Brantomo „Didžiuosius karvedžius". Mano galva buvo pilna Klisonų, Bajardų, Lotrekų, Kolinji, Monmoransi, de la Trimųjų, — ir aš pamėgau jų palikuonis, kaip jų šlovės ir jų narsumo įpėdinius. Kiekviename žygiuojančiame pulke tariausi vėl išvydęs tuos garsius juoduosius būrius, kurie kadaise tiek žygių atliko Pjemonte. Pagaliau visa, ką mačiau, aš siejau su idėjomis, pasisemtomis iš knygų; lektūra, ilgus metus imama vis iš tos pat tautos, stiprino mano prisirišimą prie jos ir galų gale išugdė tokią aklą aistrą, kad niekas jos nebegalėjo įveikti. Vėliau savo kelionėse turėjau progos matyti, kad šis žavėjimasis būdingas ne tik man — jis daugiau ar mažiau yra paplitęs ir kitose šalyse, tuose sluoksniuose, kurie mėgsta skaityti ir domisi literatūra, ir atsveria tą visuotinę neapykantą prancūzams, kurios jie yra nusipelnę savo putlumu. Jų romanai labiau negu vyrai masina visų kraštų moteris, jų dramos šedevrai vilioja jaunimą į jų teatrus. Paryžiaus teatrų šlovė traukia būrius svetimšalių, kurie iš ten išeina sužavėti. Pagaliau puikus skonis, viešpataujantis jų literatūroje, pavergia visų protus, ir kare, taip nelaimingai užsibaigusiame, aš mačiau, kaip jų rašytojai ir filosofai gynė prancūzų vardo šlovę, kurią aptemdė jų kariai.

Taigi aš buvau karštas prancūzas ir todėl tapau godžiu naujienų gaudytoju. Su būriu žioplių eidavau į aikštę laukti atvykstant kurjerių ir kvailiau už tą pasakėčios asilą nerimaudavau, katro pono jungą turėsiu garbės nešti: juk tuomet spėliota, kad mes priklausysime Prancūzijai, o Savoja būsianti iškeista į Milano sritį. Vis dėlto reikia pripažinti, kad turėjau bent kiek pagrindo baimintis: jeigu sąjungininkai šį karą būtų pralaimėję, tai mamytei grėsė didelis pavojus netekti pensijos. Bet aš visiškai pasitikėjau geraisiais savo draugais, ir šį kartą, nors kunigaikštį de Brolji ištiko staigi nesėkmė, mano pasitikėjimas nebuvo apviltas: už tai dėkoju Sardinijos karaliui, apie kurį nė negalvojau.

Kol Italijoj vyko kautynės, Prancūzijoj skambėjo dainos. Pradėjo garsėti Ramo operos, iškėlusios ir jo teorinius veikalus, kurie dėl savo neaiškumo mažai kam buvo prieinami. Atsitiktinai išgirdau kalbant apie jo knygą „Traktatas apie harmoniją" ir nenurimau tol, kol ją įsigijau. Atsitiko taipogi, kad susirgau uždegimu: liga buvo ūmi ir trumpa, bet sveikau iš lėto ir visą mėnesį negalėjau išeiti iš namų. Visą tą laiką ryte rijau „Traktatą apie harmoniją"; jis buvo toks ilgas, toks padrikas ir neplaningas, jog supratau, kad jam išstudijuoti ir perprasti reikėtų labai daug laiko. Atvėsinau savo įkarštį ir daviau pailsėti akims, atsidėjęs gyvai muzikai. Bernjė kantatos, į kurias įnikau, nėjo man iš galvos. Atmintinai išmokau keturias ar penkias, tarp jų kantatą „Miegantieji amūrai"; nuo tada aš jos nebemačiau, bet iki šiolei dar ją pamenu beveik ištisai lygiai kaip ir „Amūrą, bitės įgiltą", — labai gražią Klerambo kantatą, kurią išmokau maždaug tuo pat laiku.

Galutinai apsuko man galvą jaunas vargonininkas, atvykęs iš Val d'Osto, abatas Palė, puikus muzikantas, geras žmogus, labai gražiai akomponavęs klavesinu. Susipažinau su juo, ir štai mudu neperskiriami draugai. Jis buvo mokęsis pas italą vienuolį, garsų vargonininką, ir man aiškino jo principus, o aš juos lyginau su Ramo teorija; mano galva buvo pilna akompanimentų, akordų, harmonijos. Visam tam reikėjo išlavinti klausą. Pasiūliau mamytei rengti kas mėnesį mažus koncertus. Ji sutiko. Ir tie koncertai taip mane pagavo, kad nei dieną, nei naktį man nerūpėjo niekas kita; man terūpėjo, — ir labai, — kokius parinkti muzikos kūrinius, muzikantus, instrumentus, kaip paskirstyti partijas ir t. t. Mamytė dainuodavo, tėvas Katonas, apie kurį esu jau kalbėjęs ir dar kalbėsiu, dainuodavo irgi; šokių mokytojas, pavarde Rošas, ir jo sūnus griežsaid smuiku; Kanavasas — muzikantas pjemontietis, dirbęs kadastre, o paskui vedęs Paryžiuje, — griežsaid violončele; abatas Palė akompanuodavo klavesinu; aš turėjau garbės diriguoti, neapsieidamas be medkirčių vėzdo.

Galima įsivaizduoti, kaip visa tai būdavo gražu! Nevisiškai taip, kaip pas poną de Treitoraną, bet mažai ką blogiau.

Koncertėliai pas ponią de Varan, atsivertėlę katalikę, gyvenančią, kaip sakoma, iš karaliaus malonės, sukušino davatkų knibždėlyną; bet daugeliui padorių žmonių tai buvo maloni pramoga. Niekas neatspės, ką statau šį kartą jų priešaky? Ogi vienuolį, bet vienuolį, vertą pagarbos ir netgi meilės; vėliau aš labai sielvartavau, kad jį ištiko nelaimė, ir jo atminimas, susijęs su gražiosiomis mano dienomis, ir dabar tebėra man brangus. Kalbu apie tėvą Katoną, pranciškoną, kuris drauge su grafu Dortanu liepė konfiskuoti Lione vargšo „katiniuko" natas, ir tai nėra gražiausias poelgis jo gyvenime. Jis buvo Sorbonos bakalauras, ilgai gyveno Paryžiaus aukštuomenėje ir ypač dažnai lankydavosi pas markizą d'Antremoną, tuomet Sardinijos pasiuntinį. Tai buvo augalotas vyras, dailaus stoto, pilnaveidis, išsprogusiomis akimis, garbiniuojančiais virš kaktos juodais plaukais; atrodė taurus, atviras, kuklus; laikėsi paprastai ir gražiai, be vienuoliško šventeiviškumo ar įžūlumo, be išdidumo, būdingo prašmatniam vyriškiui, bet oriai, kaip doras žmogus, kuris, neraudonuodamas dėl savo sutanos, gerbia pats save ir visada jaučiasi savo vietoje tarp padorių žmonių. Nors tėvas Katonas savo erudicija ir negalėjo pretenduoti į mokslininkus, tačiau buvo pakankamai išprusęs kaip aukštuomenės žmogus; neskubėdamas demonstruoti savo žinių, jis panaudodavo jas taip vykusiai, kad atrodydavo mokytesnis, nei buvo iš tikrųjų. Ilgai gyvenęs aukštuomenėje, jis labiau vertino malonius talentus negu solidų išsimokslinimą. Buvo protingas, rašė eilėraščius, gražiai kalbėjo, dar gražiau dainavo, turėjo puikų balsą, grojo vargonais ir klavesinu. Tiek gabumų net ir nereikia, kad būtum mėgiamas draugijoje; o jis buvo mėgiamas; bet tai anaiptol jam nekliudė eiti savo luomo pareigų: nors ir daug turėdamas pavydžių konkurentų, jis buvo išrinktas savo provincialo padėjėju ir tapo, kaip sakoma, viena iš ordino puošmenų.

Tėvas Katonas susipažino su mamyte pas markizą d'Antremoną. Jis išgirdo apie mūsų koncertus ir panoro pats juose dalyvauti; savo norą jis įvykdė, ir jo dėka mūsų koncertai pasidarė iš tikrųjų puikūs. Veikiai mudu suartino bendras muzikos pomėgis, kuris tiek vienam, tiek antram virto labai stipria aistra, nors tarp mūsų, beje, būta skirtumo: jis buvo tikras muzikantas, o aš tik terlius. Mudu su Kanavasu ir abatu Palė eidavome pas jį muzikuoti, o kartais šventadieniais grodavome ir jo vargonais. Dažnai mes bičiuliškai ir pietaudavome mažam jo kambary, nes, kas dar nuostabiau, šis vienuolis buvo vaišingas, dosnus ir labai mėgo palėbauti, tiktai be siautėjimų. Koncertų dienomis jis vakarieniaudavo pas mamytę. Šios vakarienės būdavo labai linksmos, labai malonios; šneka plaukdavo laisvai, skambėdavo duetai; aš jausdavausi puikiai, buvau sąmojingas, išradingas; tėvas Katonas būdavo žavus, mamytė — dieviška, abatą Palė su jautišku jo balsu visi traukdavo per dantį. O, saldūs smagiosios jaunystės akimirksniai, kaip seniai jūs pradingote!

Kadangi man nebeteks daugiau kalbėti apie vargšą tėvą Katoną, dviem trim žodžiais užbaigsiu čia liūdną jo istoriją. Kiti vienuoliai, kurie jam pavydėjo, o gal niršo, matydami jo nuopelnus ir gražų elgesį, tokį svetimą vienuolynų ištvirkimui, ėmė jo nekęsti, nes jis nebuvo taip vertas neapykantos kaip jie. Viršesnieji susimokė prieš jį ir užsiundė paprastus vienuoliokus, kurie pavydėjo jam vietos, nors pirmiau nedrįso nė pažvelgti į jį. Jis buvo tūkstantį kartų nuskaustas, atleistas iš pareigų, neteko kambario, kurį buvo apsistatęs skoningai, nors ir paprastai, ir atsidūrė nežinia kur ištremty; galų gale tie nevidonai tiek paėdė jam širdį, kad tauri, išdidi ir tiesi jo siela neištvėrė, ir jis, kadaise buvęs maloniausių draugijų pažiba, numirė iš sielvarto skurdžiame guolyje, kokioj nors celėj ar kalėjimo urve; jį apraudojo visi padorūs žmonės, kurie jį pažino ir nematė jamė kitos kliaudos kaip vien tą, kad jis buvo vienuolis.

Šitaip begyvendamas, gan greitai aš taip pasinėriau į muziką, jog negalėjau nė galvoti apie ką kita. Į kontorą eidavau sukandęs dantis; sėdėti įkniubus į darbą man tapo nepakeliama kančia, tad pagaliau nusprendžiau mesti tarnybą ir atsiduoti muzikai. Aiškus dalykas, ši paikybė susidūrė su pasipriešinimu. Mesti garbingą vietą su nuolatine alga ir vaikytis neužtikrintų pamokų buvo ne itin protinga, ir toks sumanymas negalėjo patikti mamytei. Netgi turint viltį, kad ateityje manęs laukia didžiulė sėkmė, sukurta mano vaizduotės, visam gyvenimui pasmerkti save muzikanto karjerai — tai buvo ne kas kita, kaip pernelyg kukliai apriboti savo troškimus. Mamytė, sudarinėjusi tik grandiozinius projektus ir jau nebetikėjusi pono d'Obono ištarme, su širdgėla žiūrėjo į visišką mano atsidavimą menui, kurį laikė tuščiu dalyku, ir dažnai man kartojo provincijos patarlę, gal negalutinai galiojančią Paryžiuje: „Kas vien šoka ir dainuoja, netoli tenuvažiuoja". Antra vertus, ji matė, kad mano pomėgis neįveikiamas; mano aistra muzikai virto tikru šėlu, ir aš baiminausi, kad, nežiūrėdamas savo pareigų, neišsilaikysiu tarnyboje, todėl daug geriau pasitraukti pačiam. Be to, dar aš jai įrodinėjau, kad šis darbas neilgalaikis, kad gyvenimui man reikalinga specialybė ir kad geriau lavintis toje srityje, į kurią esu linkęs ir kurią parinko man ji pati, negu pasikliauti protekcijomis ar leistis į naujus bandymus, kurie galį blogai baigtis, o tada, atėjus amžiui, kai mokytis jau per vėlu, aš liksiąs neparuoštas pelnytis sau duoną. Galų gale išplėšiau iš jos sutikimą daugiau atkakliais maldavimais ir glamonėmis negu įtikinamais argumentais. Tučtuojau didžiuodamasis nubėgau padėkoti ponui Kokčeliui, vyriausiajam kadastro direktoriui, lyg daryčiau herojiškiausią žygį, ir taip savo noru apleidau tarnybą — be dingsties, be pagrindo, be priežasties, su tokiu pat, o gal dar didesniu džiaugsmu, kaip prieš dvejus metus ją gavau.

Kad ir koks beprotiškas buvo šitas žingsnis, visoje apylinkėje aš juo nusipelniau tam tikrą pagarbą, kuri man buvo

naudinga. Vieni spėliojo, kad aš turįs lėšų, nors iš tikro jų neturėjau; kiti, matydami, kad aš visiškai atsidavęs muzikai, iš mano pasiaukojimo sprendė apie mano talentą ir tikėjo, kad, turėdamas tokią aistrą šiam menui, aš esąs jį įvaldęs tobulai. Neregių karalystėje vienakiai yra karaliai; aš išgarsėjau kaip geras mokytojas, todėl kad aplinkui tebuvo blogi. Dainavau aš, beje, gan gražiai, be to, visus palankiai nuteikdavau savo išvaizda ir amžium, tad veikiai gavau mokinių daugiau, negu man reikėjo prarastajai sekretoriaus algai kompensuoti.

Be abejo, jei kalbėtume apie gyvenimo malonumą, tai šiuo atžvilgiu neįmanoma staigiau pereiti iš vienos kraštutinybės į kitą. Kadastre aštuonias valandas per dieną prirakintas prie įkyraus darbo su dar įkyresniais žmonėmis, užsidaręs nykioje kontoroje, pridvisusioje baisiai nešvarių, susivėlusių kaimiečių prakaito tvaiko, kartais aš taip nuvargdavau, kad man imdavo svaigti galva nuo įsitempimo, nuo dvoko, ankštumo ir nuobodulio. Po viso to šit ūmai atsiduriu gražioj draugijoj, esu priimamas, pageidaujamas geriausiuose namuose; visur malonus lipšnus sutikimas, visur lyg šventė: meilios išsipuošusios panelės manęs laukia, džiaugsmingai mane pasitinka; aš matau tik žavingus dalykus, uodžiu tik rožių ir apelsinų žiedų aromatą; visur dainos, šnekos, juokavimai, linksmybė; išeinu iš vienų namų ir tą pat randu kitur. Kiekvienas pripažins, kad, matydamas tokius pranašumus, aš negalėjau svyruoti, ką pasirinkti. Ir pasirinkęs taip gerai jaučiausi, kad man niekad neteko gailėtis šito žingsnio; nesigailiu ir dabar, kai savo gyvenimo veiksmus sveriu proto svarstyklėmis ir esu išsivadavęs iš kadaise mane blaškiusių neprotingų užgaidų.

Štai ar tik ne vienintelis kartas, kai aš, paklusau vien savo polinkiams, ir neapgavo manęs lūkesčiai. Šio krašto gyventojai meilūs, lipšnūs, nuoširdūs, todėl bendravimas su aukštuomene man buvo itin malonus, ir patirtis, kurią tuomet įgijau, man įrodė, kad jeigu aš nemėgstu gyventi tarp žmonių, tai čia ne tiek mano kiek jų kaltė.

Gaila, kad savojiečiai neturtingi, o gal būtų gaila, jeigu jie būtų turtingi, nes tokie, kokie jie yra dabar, — tai geriausi ir draugiškiausi iš visų man pažįstamų žmonių. Jeigu yra pasauly miesčiukas, kur žmonės moka mėgautis gyvenimu malonioj ir garbingoj bendrijoj, — tai Šamberi. Provincijos bajorija, kuri čia renkasi, turi vien tai, kas būtina gyvenimui; jiems nėra iš ko lėbauti; negalėdami puoselėti pretenzingų planų, jie priversti laikytis Kinėjo patarimo. Jaunystę jie praleidžia karo tarnyboje, o paskui grįžta ramiai sau senti namie. Šitam gyvenimo paskirstymui vadovauja garbė ir protas. Moterys gražios, bet galėtų apsieiti ir be grožio: jos turi visa, kas gali sustiprinti jo įspūdį ir netgi jį pavaduoti. Nuostabu, kad aš, savo padėties dėka matęs daug jaunų merginų, nepamenu Šamberi nė vienos, kuri nebūtų žavinga. Kas nors pasakys, kad aš buvau nusiteikęs jomis žavėtis, ir gal tai tiesa; bet man nebuvo reikalo tyčia jas aukštinti. Aš iš tiesų negaliu be malonumo prisiminti savo jaunųjų mokinių. Ak, kodėl negaliu, vardydamas čia pačias mieliausias, grąžinti jas, o sykiu ir save, į tą laimingą amžių, kuriame drauge patyrėme tiek saldžių ir sykiu nekaltų akimirkų! Pirmutinė buvo panelė de Melared, mano kaimynė, pono Gemo mokinio sesuo. Tai buvo labai gyva briunetė, meili, pilna gracijos ir ne vėjavaikė. Buvo ji apyliesė, kaip daugumas jos amžiaus mergaičių, bet blizgančių akių, grakštaus liemens ir patrauklios išvaizdos, tad ir be apkūnumo visiems patiko. Aš ateidavau čion rytmečiais, ir ji paprastai dar būdavo neapsigerbusi ir nesusišukavusi; į nerūpestingai pašiauštus plaukus, man atvykus, ji įsisegdavo kokią nors gėlę, kurią, man išėjus, išsitraukdavo, rengdamasi šukuotis. Aš nieko pasauly taip nebijau, kaip dailios moters, dar neapsigerbusios: išsipuošusi ji šimtą sykių mažiau pavojinga. Panelė de Menton, pas kurią užeidavau popiet, visuomet būdavo elegantiška ir man taip jau darė malonų įspūdį, bet kitonišką. Jos plaukai buvo pelenų spalvos, pati jinai labai smulkutė, labai drovi ir labai balta; balsas — tyras,

skambus ir dainingas kaip fleita, tik dar nedrįstąs skleistis. Ant krūtinės jai buvo randas nuo nusiplikymo verdančiu vandeniu, kurį šiek tiek slėpė melsvo šilko mezginiai. Šis ženklas kartais traukdavo mano akis, bet veikiai jos ėmė domėtis jau nebe randu. Panelė de Šal, kita mano kaimynė, buvo sumitusi mergina: augalota, petinga, apkūni; kadaise jos būta labai žavingos; ilgainiui grožis nublėso, bet liko gracija, ramus būdas, įgimtas gerumas. Jos sesuo, ponia de Šarli, gražiausioji Šamberi moteris, pati muzikos nebesimokė, užtat mokėsi visai dar jaunutė jos duktė, kurios gimstantis grožis žadėjo susilyginti su motinos žavesiu, tik, nelaimė, ji buvo trupučiuką ruda. Vizitiečių vienuolyne turėjau dar vieną mokinę, jaunutę prancūzę; jos pavardę užmiršau, bet ji pelnytai figūruoja mano mėgstamiausiųjų sąraše. Ji buvo perėmusi lėtą, pratisą moterų vienuolių toną, bet šiuo pratisu tonu kalbėdavo tokius drąsius dalykus, kurie nėmaž nesiderino su jos laikysena. Beje, ji buvo tinginė ir nemėgo vargintis, rodydama sąmojį; šią malonę ji teikė anaiptol ne visiems. Tik po vieno ar dviejų mėnesių, man per dažnai vėluojantis į pamokas, ji griebėsi šios priemonės, norėdama mane išmokyti punktualumo, nes aš niekad negalėjau įprasti į šią dorybę. Pačios pamokos man būdavo malonios, kai jau sėdėdavau prie savo mokinės; bet aš nemėgau ateidinėti į jas nustatytomis valandomis. Bet koks varžymas ir prievarta man yra nepakeliami; susidūręs su jais, aš imu neapkęsti netgi paties malonumo. Girdėjau, kad mahometonų kraštuose švintant gatvėmis einąs žmogus ir įsakinėjąs vyrams atlikti pareigą savo pačioms. Tomis valandomis aš būčiau blogas turkas.

Turėjau keletą mokinių taip pat ir iš turtingųjų miestiečių, ir viena iš jų buvo netiesioginė priežastis to, kad pasikeitė mano santykiai su mamyte: apie tai turiu papasakoti, nes galų gale privalau išpažinti viską. Ji buvo krautuvininko duktė ir vadinosi panelė Lar; tai tikras modelis graikų statulai, ir aš ją laikyčiau dailiausia mergina, kokią esu kada nors matęs, jei

galėtų būti tikras grožis be gyvybės ir be sielos. Tokios vangios, šaltos, bejausmės moters neįmanoma įsivaizduoti. Niekas negalėjo nei jai patikti, nei jos supykinti, ir esu tikras, kad jeigu kas būtų užsigeidęs ją paimti, ji būtų atsidavusi ne iš malonumo, o iš kvailumo. Jos motina, bijodama dėl dukros, nesitraukė nuo jos nė per žingsnį. Nusprendusi mokyti ją dainuoti ir jai nusamdžiusi jauną mokytoją, ji darė ką beįmanydama, kad tik ją išjudintų; bet nieko neišėjo. Kai mokytojas vilbindavo dukterį, motina vilbindavo mokytoją, ir tatai sekėsi nė kiek ne geriau. Ponia Lar, be įgimto žvalumo, turėjo ir visa tai, ko trūko jos dukteriai. Guvus jos snukutis buvo dailus, trupučiuką raupuotas. Mažutės akys degte degė ir buvo bent kiek paraudusios, nes beveik nuolat skaudėjo. Rytmečiais, kai čion ateidavau, manęs jau laukdavo kava su grietinėle, ir motina visados mane pasitikdavo karštu bučiniu tiesiai į lūpas, kurį man norėdavosi grąžinti dukteriai, nes labai knietė pažiūrėti, kaip jinai jį priimtų. Beje, tas viskas buvo daroma taip paprastai ir taip naiviai, kad net ir tuomet, kai būdavo ponas Laras, ji koketuodavo ir bučiuodavo mane kaip visada. Ponas Laras buvo geras žmogus, tikras savo dukters tėvas; žmona jo neapgaudinėjo tik todėl, kad nebuvo reikalo.

Aš reaguodavau į visas šias meilybes su įprastu man žioplumu, visai nuoširdžiai jas laikydamas grynos draugystės ženklu. Tačiau kartais man jos įgrisdavo, nes umarioji ponia Lar buvo gan reikli, ir jeigu aš kurią dieną, eidamas pro jų krautuvę, nesustodavau, ji pakeldavo triukšmą. Jeigu aš kur nors skubėdavau, tai turėdavau daryti lankstą ir sukti kita gatve, nes gerai žinojau, kad lengviau užeiti pas ją, negu išeiti.

Ponia Lar per daug domėjosi manim, kad aš nė kiek nesidomėčiau ja. Jos dėmesys mane labai jaudino. Aš papasakojau apie tai mamytei, nė negalvodamas, kad reikėtų tai slėpti; o jeigu ir būtų čia buvusi kokia paslaptis, aš nebūčiau galėjęs jos išlaikyti, nes nuslėpti ką nors nuo mamytės man buvo neįmanoma: mano širdis jai buvo atvira kaip Dievui. Bet

jai šis dalykas pasirodė anaiptol ne toks paprastas kaip man. Ji įžvelgė koketavimą ten, kur aš temačiau draugystę; ji pamanė, kad ponia Lar, pasiryžusi iš ambicijos mane apšviesti, idant nelikčiau toks žioplas, koks buvau, vienu ar kitu būdu pasieksianti savo tikslą; kad būtų neteisinga, jeigu kita moteris pasirūpintų apšviesti jos mokinį, ir kad ji turinti dar kitų, rimtesnių motyvų, verčiančių sergėti mane nuo spąstų, į kuriuos gali mane pastūmėti mano amžius ir mano padėtis. Tuo pat metu man buvo užspęsti daug pavojingesni žabangai; aš jų išvengiau, bet mamytė pajuto, kad prieš tolydžio gresiančius pavojus reikia imtis visų galimų apsaugos priemonių.

Grafienė de Menton, vienos mano mokinės motina, buvo didžiai protinga moteris, bet sykiu ir labai pikta. Sako, ji buvusi daugelio vaidų kaltininkė, ir vienos tokios rietenos turėjusios lemtingų pasekmių d'Antremonų šeimai. Mamytė gan artimai su ja draugavo, tad pažino jos būdą. Savaime kritusi į širdį vienam asmeniui, į kurį pretendavo ponia de Menten, mamytė jos akyse liko kalta dėl šitos simpatijos, nors pati nei žadino jos, nei rodė tam asmeniui palankumo. Nuo to laiko ponia de Menton ne sykį stengėsi įžnybti savo varžovei, bet nė karto nepasisekė. Čia pateiksiu vieną iš komiškiausių pavyzdžių. Jiedvi abi buvo kaime su keliais kaimynais dvarininkais, tarp jų ir su minėtuoju garbintoju. Ponia de Menton kartą pasakė vienam iš tų svečių, kad ponia de Varan — pamaiva, visiškai neturinti skonio, kad ji nemokanti rengtis ir užsidengianti krūtinę lyg miesčionė. „Kai dėl šio pastarojo dalyko, — tarė jai pašnekovas, didelis juokdarys, — tai ji elgiasi taip ne be pagrindo: aš žinau, kad ant krūtinės ji turi didelį apgamą, labai panašų į bjaurią žiurkę, kuri, regis, tuojau šoks bėgti." Neapykanta, lygiai kaip ir meilė, žmogų daro lengvatikį. Ponia de Menton nusprendė pasinaudoti tuo, ką patyrė. Vieną dieną, kai mamytė lošė kortomis su nedėkinguoju grafienės numylėtiniu, šioji atsistojo už savo varžovės, paskui, pusiau atlošusi jos kėdę, vikriai atidengė jos skarelę.

Bet ponas išvydo ne bjaurią žiurkę, o visai ką kita, ką jam buvo tiek pat sunku užmiršti, kaip ir pamatyti, o to ši dama anaiptol nebuvo numačiusi.

Grafienė de Menton manimi nesidomėjo: ji troško matyti aplink save tik prašmatnius žmones. Tačiau ji skyrė man šiek tiek dėmesio — ne dėl mano išvaizdos, kuri tikriausiai nėmaž jai nerūpėjo, bet dėl tariamojo mano proto, kuris, jos manymu, galėjo būti jai naudingas. Ji turėjo gabumų satyrai ir mėgo kurti dainuškas ir eilėraščius apie žmones, kurie jai nepatiko. Jeigu ji būtų nustačiusi, kad aš pakankamai turiu talento padėti jai apšlifuoti tas eiles ir pakankamai paslaugumo joms rašyti, tai mudu veikiai būtume apvertę aukštyn kojom visą Šamberi. O jeigu kas būtų susekęs, iš kur tie raštpalaikiai, ponia de Menton būtų išsisukusi, paaukodama mane, ir aš gal iki grabo lentos būčiau įtupdytas į kalėjimą, idant žinočiau, ką reiškia vaidinti Febą tarp damų.

Laimė, to neatsitiko. Ponia de Menton du ar tris kartus mane pasiliko pietų, norėdama su manim išsikalbėti, ir susidarė nuomonę, kad aš mulkis. Aš pats tą jutau ir sielojausi, pavydėdamas talentų savo draugui Vantiurui, nors iš tikrųjų privalėjau dėkoti savo kvailumui už tai, kad jis mane sergėjo nuo pavojų. Aš likau poniai de Menton tik jos dukters dainavimo mokytoju ir niekuo daugiau; bet užtat gyvenau ramiai ir visų buvau maloniai sutinkamas Šamberi. Tatai buvo verta daugiau, negu būti aštrialiežuviu jai, o gyvate visiems kitiems.

Šiaip ar taip, mamytė pamatė, kad, norint mane apsaugoti nuo jaunystės pavojų, laikas elgtis su manim kaip su brendusiu vyru, ir ji to ėmėsi, bet tokiu ypatingu būdu, kokio moterys panašiais atvejais niekuomet nesigriebia. Vieną dieną savo povyzai ji suteikė daugiau orumo, o savo kalboms daugiau pamokomo tono, negu paprastai. Vietoj linksmo valiūkiškumo, kuriuo ji mėgo atmiešti savo pamokymus, staiga atsirado santūrumas, nei griežtas, nei familiarus, bet toks, kurs,

rodos, kaip tik pritinka, ruošiantis kažkokiam paaiškinimui. Veltui paieškojęs priežasčių tokiai permainai pačiame savyje, aš apie tai paklausiau ją. Ji to tik ir laukė. Ji man pasiūlė rytojaus dieną nueiti drauge į mūsų darželį; nuvykome ten iš pat ryto. Ji pasirūpino, kad mes liktume vienudu, ir visą tą dieną ji mane ruošė malonėms, kurias ketino man suteikti, bet ruošė ne taip, kaip kitos moterys, ne koketavimu ir visokiomis gudrybėmis, o pašnekesiais, pilnais jausmo ir proto, daugiau skirtais man apšviesti, negu suvilioti, daugiau bylojančiais mano širdžiai, negu geismams. Tačiau, kad ir kokios puikios ir naudingos buvo tos kalbos, kad ir nebuvo jos nė mąž nei šaltos, nei liūdnos, aš neskyriau joms deramo dėmesio ir jų nesidėjau galvon, kaip būčiau dėjęsis kitu metu. Jos kalbos pradžia, nujautimas, kad ji kažkam ruošiasi, kėlė man nerimą: kol ji kalbėjo, aš, prieš savo valią susimąstęs, išsiblaškęs, ne tiek stengiausi gilintis į jos žodžių prasmę, kiek atspėti, kur ji suka savo šneką. Ir kai tik aš tą supratau, o suprasti buvo nelengva, ši nauja mintis, kuri per tą laiką, kol gyvenau prie jos nebuvo nė karto šovusi į galvą, dabar užvaldė mane visą ir nebeleido man galvoti apie tai, ką ji kalbėjo. Aš tegalvojau apie ją ir jos nesiklausiau.

Auklėtojai labai dažnai mėgina patraukti jaunuolių dėmesį, žadėdami jiems įdomiausią dalyką pasakyti gale; betgi tai nesąmonė, nors ir aš pats jos neišvengiau savo „Emilyje". Jaunuolis, nustebintas žadamo dalyko, domisi tik juo ir vienu šuoliu peršoka per visas jūsų įžangas bei pratarmes, kad greičiau nueitų ten, kur jūs, jo manymu, per daug lėtai jį vedate. Jeigu norite, kad jis būtų atidus, nereikia jam atidengti kortų iš anksto. O kaip tik šią klaidą ir padarė mamytė. Vadovaudamasi savo sistemišku protu, ji sumanė iš tuščio atsargumo nustatyti man sąlygas. Bet kai tik sužinojau, kokios tai sąlygos, aš jos nebeklausiau ir skubėjau sutikti su viskuo. Abejoju net, ar atsirastų visame pasaulyje bent vienas vyriškis, pakankamai atviras ar pakankamai drąsus, kad pa-

našiu atveju ryžtųsi derėtis, ir bent viena moteris, kuri jam dovanotų už tokias derybas. Tokia pat keistybė buvo ir tai, kad prie šios sutarties ji dar prikergė griežčiausius formalumus ir davė man savaitę apsigalvoti, nors aš veidmainiškai ir tikinau, kad man to nereikia. Nors ir kaip tai nuostabu, aš labai džiaugiausi šiuo atidėjimu: taip mane apstulbino ši naujovė ir tokį sąmyšį jutau savo mintyse, jog man reikėjo laiko atsitokėti!

Kas nors pamanys, kad šios septynios dienos man atrodė lyg septyni šimtmečiai. Anaiptol: aš norėjau, kad jos tiek tęstųsi iš tikrųjų. Nežinau, kaip aprašyti savo būseną: pilnas kažkokios baimės, sumišusios su nekantra, aš taip nuogąstavau to, ko troškau, jog kartais iš tiesų laužydavau galvą, kaip čia garbingai išsisukus iš savo laimės. Tegu įsivaizduoja skaitytojas mano karštą ir gašlų temperamentą, mano liepsnojantį kraują, mano širdį, apsvaigusią meile, mano jėgą, mano sveikatą, mano amžių; tegu pagalvoja, kad, šitaip jausdamasis, skausmingai trokšdamas moterų, aš dar nebuvau suartėjęs nė su viena; kad vaizduotė, poreikis, savimeilė, smalsumas, susijungę išvien, kankino mane aistringu geismu tapti pagaliau tikru vyriškiu ir tokiu atrodyti. Teprisimena ypač (to nereikia užmiršti), kad mano gyvas ir švelnus prisirišimas prie jos ne tik ne vėso, bet vis stiprėjo diena iš dienos; kad man gera buvo tik šalia jos; kad aš atsitolindavau nuo jos vien tam, kad galėčiau mąstyti apie ją; kad mano širdis buvo kupina ne tik jos gerumo, jos mielo būdo, bet ir jos moteriško žavesio, jos išvaizdos, jos asmenybės, jos pačios, vienu žodžiu, viso to, kuo tik ji galėjo man būti brangi. Ir tegu niekas neįsivaizduoja, kad man, dešimčia ar dvylika metų jaunesniam už ją, ji buvo jau pasenusi ar atrodė per sena. Nuo to laiko, kai prieš penkerius ar šešerius metus pirmąkart ją išvydau ir patyriau tokį saldų džiugesį, jinai iš tikrųjų labai mažai pasikeitė, o man ir visai neatrodė pasikeitusi. Ji visada man buvo žavinga, žavinga dar buvo ir visiems. Tik jos liemuo pasidarė bent

kiek apvalesnis. Šiaip jau liko tas pats žvilgsnis, ta pati veido spalva, ta pati krūtinė, tie patys bruožai, tie pat gražūs gelsvi plaukai, tas pat linksmumas, viskas, netgi tas pat balsas, sidabrinis jaunas balsas, kuris visada man darė tokį įspūdį, jog dar ir šiandien aš jaudinuos, girdėdamas skambant dailų mergaitės balsą.

Savaime aišku, belaukdamas suartėjimo su tokia brangia būtybe, aš turėjau baimintis, kad neužbėgčiau tai akimirkai už akių, kad įstengčiau pakankamai valdyti savo geismus ir vaizduotę. Skaitytojai matys, kad vyresniame amžiuje viena tik mintis apie mane laukiančias mylimos moters malones, tegul ir menkutes, taip uždegdavo man kraują, kad aš nebepajėgdavau be didelio sukrėtimo įveikti trumpo atstumo, skiriančio mane nuo jos. Kaipgi atsitiko, kas tai buvo per stebuklas, kad savo jaunystės žydėjime aš taip vangiai veržiausi į pirmąjį malonumą? Kaip aš galėjau laukti tos valandos veikiau su liūdesiu negu su pasitenkinimu? Kodėl jutau ne svaiginantį džiaugsmą, o kone baimę ir pasibjaurėjimą? Neabejotina, kad jeigu būčiau galėjęs garbingai išsisukti nuo savo laimės, būčiau tai padaręs iš visos širdies. Žadėjau papasakoti, kokių keistų dalykų yra buvę mano santykiuose su ja: štai viena tokia keistenybė, kurios tikriausiai niekas nelaukė.

Skaitytojas, jau pasipiktinęs, galvoja, kad, priklausydama kitam vyriškiui ir drauge ruošdamasi atsiduoti man, ji smuko mano akyse ir kad pasišlykštėjimas man atvėsino kitus jos įkvėptus jausmus; jis klysta. Šis jos pasidalijimas, tiesa, man buvo žiauri kančia tiek dėl savaime suprantamo delikatumo, tiek ir dėl to, kad iš tikrųjų laikiau tai už negarbę ir jai, ir sau; bet mano jausmų jai šis pasidalijimas anaiptol nepakeitė, ir galiu prisiekti, kad niekados taip švelniai jos nemylėjau kaip tuomet, kada mažiausiai troškau turėti ją savo glėbyje. Per daug gerai pažinojau skaisčią jos širdį ir šaltą jos temperamentą, kad nors akimirką patikėčiau, jog ji atsiduoda man iš

geismo. Buvau visiškai tikras, kad vien tik noras apsaugoti mane nuo pavojų, šiaip jau beveik neišvengiamų, ir visą mane išsaugoti man pačiam ir mano pareigoms privertė ją sulaužyti savąją pareigą, į kurią ji žiūrėjo kitaip negu kitos moterys, kaip tai matysime vėliau. Aš gailėjausi jos, gailėjausi ir savęs. Norėjau pasakyti jai: „Ne, mamyte, to nereikia; aš jums atsakau už save ir be to". Bet nedrįsau pirmiausia todėl, kad apie tokius dalykus nekalbama, be to, širdies gilumoje jutau, kad tai netiesa, kad iš tikrųjų ji tėra vienintelė moteris, galinti mane apsaugoti nuo kitų moterų ir apdrausti nuo pagundų. Kad ir negeisdamas jos turėti, vis dėlto aš buvau labai patenkintas, kad ji manyje užgesino geismą turėti kitas moteris, nes į visa tai, kas galėjo mane atitraukti nuo jos, žiūrėjau kaip į nelaimę.

Ilgai gyvenant drauge ir gyvenant skaisčiai, mano jausmai mamytei ne tik nesusilpnėjo, bet dargi sustiprėjo ir sykiu įgavo naują kryptį: pasidarė nuoširdesni, gal būt švelnesni, ne tokie kūniški. Vadindamas ją mamyte ir elgdamasis su ja kaip sūnus, iš tikrųjų įpratau žiūrėti į save kaip į jos sūnų. Manau, kad čia ir glūdi tikroji priežastis, kodėl aš taip netroškau atsidurti jos glėbyje, nors ji man buvo tokia brangi. Puikiai prisimenu, kad pirmieji mano jausmai, nors ir ne tokie karšti, buvo daug gašlesni. Anesi aš buvau apsvaigęs; Šamberi to nebebuvo. Aš visada ją mylėjau tiek aistringai, kiek tik beįmanoma; bet ją mylėjau ne tiek savęs, kiek jos pačios dėlei; šalia jos aš ieškojau veikiau laimės, o ne malonumo; ji man buvo daugiau nei sesuo, daugiau nei motina, daugiau nei draugė, netgi daugiau nei meilužė, ir tai todėl, kad ji nebuvo meilužė. Žodžiu, aš pernelyg ją mylėjau, kad jos geisčiau: štai kas mano mintyse buvo užvis aiškiausia.

Toji diena, greičiau pasibaisėtina negu laukiama, pagaliau atėjo. Aš viską pažadėjau ir nesumelavau. Mano širdis, patvirtindama pažadus, netroško jokio atpildo. Ir vis dėlto aš jį gavau. Pirmą kartą atsidūriau moters glėbyje, ir dargi moters,

kurią dievinau. Ar buvau aš laimingas? Ne, aš tik mėgavausi. Bet kažkoks neįveikiamas liūdesys nuodijo šio mėgavimosi žavesį. Jaučiausi taip, lyg būčiau kraujažagys. Džiugesingai spausdamas ją glėbyje, aš ne kartą aplaisčiau jos krūtinę ašaromis. O ji nebuvo nei liūdna, nei džiugi, tik meili ir rami. Nebūdama geidulinga ir netroksdama gašlybės, ji nepatyrė iš to nė malonumo, bet niekad dėl to ir nesigraužė.

Kartoju: į klaidas ją stūmė tik apsirikimai — jokiu būdu ne aistros. Ji buvo tauraus prigimimo, tyros širdies, mėgo visa, kas skaistu, jos polinkiai buvo tiesūs ir dorybingi, skonis subtilus; ji buvo sukurta nesuteptai dorovei, kurią visada mėgo, bet kurios niekad nesilaikė, nes, užuot klausiusi savo širdies, vedančios į gera, ji klausėsi proto, lenkiančio į bloga. Kai apgaulingi jos principai ją klaidindavo, tikrieji jausmai visada juos atmesdavo; bet, nelaimė, ji didžiavosi savo filosofija, ir jos susikurtoji moralė gadino tai, ką jai diktavo širdis.

Filosofijos mokytoju jai buvo ponas de Tavelis, pirmasis jos meilužis, kuris jai įskiepijo tokius principus, kokie buvo reikalingi jai suvilioti. Matydamas, kaip ji atsidavusi savo vyrui ir savo priedermėms, kaip šaltai ir blaiviai protauja, kokia ji nepažeidžiama jausmų srityje, jis atakavo ją sofizmais ir galų gale įrodė jai, kad priedermės, kurioms ji taip atsidavusi, tėra katekizmo plepalai, kurių klausytis dera nebent vaikams, kad lyčių sąjunga — aktas, pats savaime visiškai indiferentiškas; kad sutuoktinių ištikimybė tėra privaloma dėl akių ir visa jos prasmė pareina nuo požiūrio į ją; kad vienintelė žmonų priedermė — žiūrėti vyrų ramybės, taigi slapta neištikimybė, neegzistuojanti tam, kurį ji žeidžia, neegzistuoja taipogi ir sąžinei. Galų gale jis įtikino ją, kad neištikimybė pati savaime yra niekis, kad ji smerkiama tik tuomet, kai iškyla aikštėn, kad kiekviena žmona, kuri atrodo dora, tokia yra ir iš tikrųjų. Tokiu būdu šis nevidonas pasiekė savo tikslą ir sugadino vaiko protą, bet sugadinti jo širdies negalėjo. Už tai jis liko nubaustas žiauriausiu pavyduliavimu: įsitikino, kad ji elgia-

si su juo lygiai taip pat, kaip jis išmokė ją elgtis su savo vyru. Nežinau, ar jis klydo šiuo atžvilgiu. Sako, kad jo įpėdiniu buvęs pastorius Perė. Žinau tik, kad šaltas šios jaunos moters temperamentas, kuris, rodos, turėjo ją apsaugoti nuo šitokių pažiūrų, kaip sykis jai sukliudė jų atsižadėti. Ji negalėjo suprasti, kodėl tiek reikšmės skiriama tam, kas jai pačiai nieko nereiškia. Susilaikymo ji niekad nevadino dorybe, todėl kad jis taip pigiai jai atsiėjo.

Taigi ji niekad nepiktnaudžiavo šiuo klaidingu principu savo pačios labui; bet jinai juo piktnaudžiavo kitų labui, remdamasi kitu principu, beveik tokiu pat klaidingu, tik labiau atitinkančiu jos širdies gerumą. Ji visuomet tikėjo, kad niekas taip nepririša vyro prie moters, kaip intymūs santykiai, ir nors pati jausdavo savo draugams tik švelnų draugiškumą, tačiau griebdavosi visų jai įmanomų priemonių, kad jie prisirištų prie jos kuo stipriau. Nuostabu, kad bemaž visada tas jai pavykdavo. Ji iš tikrųjų buvo tokia miela, jog kuo artimesni būdavo su ja ryšiai, tuo daugiau atsirasdavo naujų akstinų ją mylėti. Verta pažymėti dar ir tai, kad po pirmojo savo nuopuolio ji būdavo palanki tik nelaimingiesiems; prašmatnūs vyriškiai veltui rėždavo aplink ją sparną; bet žmogus, kuriam ji pajusdavo gailestį, turėjo būti labai nemeilus, kad jinai galop jo nepamiltų. Jeigu ji pasirinkdavo ką nors, ne visai vertą jos, tai pasirinkdavo anaiptol ne dėl žemų polinkių, kurie niekad neįsiskverbdavo į tauria jos sielą, o vien tik dėl to, kad kilni jos širdis buvo per daug žmoniška, per daug gailestinga, per daug jautri ir ji ne visada mokėdavo tą širdį tinkamai valdyti.

Jeigu kai kurie klaidingi principai ją ir išvesdavo iš kelio, užtat kiek ji turėjo nuostabių principų, nuo kurių niekad nenukrypdavo! Kiek ji turėjo dorybių, kuriomis išpirkdavo savo silpnybes, jeigu tik galima šitaip vadinti klaidas, kur jausmai turėjo tokį menką vaidmenį! Tas pat žmogus, kuris ją suklaidino vienu atžvilgiu, puikiai ją išprusino šimtais kitų at-

žvilgių; kadangi jos aistros nebuvo audringos ir leido jai vadovautis proto nurodymais, ji visada elgdavosi kaip dera, jeigu tik sofizmai jos neišvesdavo iš kelio. Girtinos buvo netgi jos klaidų paskatos: klysdama ji galėjo blogai pasielgti, bet negalėjo norėti nieko blogo. Ji neapkentė veidmainystės, melo; ji buvo teisinga, nuoširdi, nešališka, humaniška, ištikima savo žodžiui, savo draugams, savo pareigoms, jeigu manėsi jų turinti; nemokėjo kerštauti ir rūstauti, netgi negalėjo suprasti, kodėl kaltės dovanojimas laikomas nuopelnu. Pagaliau, grįžtant prie mažiausiai atleistinų jos būdo ypatybių, reikia pripažinti, kad ji menkai vertino savo palankumą ir niekad neleido jam virsti šlykščios komercijos objektu; ji dalijo savo malones, bet jomis neprekiavo, nors tolydžio jai trūkdavo išteklių pragyvenimui, ir drįstu sakyti, kad jeigu Sokratas galėjo gerbti Aspaziją, jis būtų gerbęs ir ponią de Varan.

Iš anksto žinau, kad, priskyręs jai šaltą temperamentą ir jausmingą būdą, aš, kaip visada, būsiu apkaltintas prieštaravimu ir visai pagrįstai. Galimas daiktas, gamta čia suklydo, ir tokio derinio neturėtų būti; žinau tik, kad taip buvo. Visi, kurie pažinojo ponią de Varan, o daugelis jų ir dabar tebėra gyvi, gali paliudyti, kad ji buvo kaip sykis tokia. Drįstu net pridurti, kad ji težinojo vieną vienintelį malonumą pasaulyje — daryti malonumą tiems, kuriuos mylėjo. Tačiau kiekvienam valia spręsti apie tai, kaip kas nori, ir mokytais samprotavimais įrodinėti, kad tai netiesa. Mano dalykas pasakyti teisybę, o ne įtikinėti.

Visa tai, ką čia pasakoju, aš sužinojau pamažu iš pašnekesių, kurie lydėjo mūsų sąjungą ir patys savaime darė ją žavingą. Mamytė turėjo pagrindo viltis, kad jos palankumas bus man naudingas, ir iš tikrųjų mano išprusimui visa tai turėjo didžiulę reikšmę. Iki tol mamytė su manim kalbėdavo kaip su vaiku — tik apie mane; dabar ėmė su manim elgtis kaip su brendusiu vyru ir man kalbėjo apie save. Visa tai, ką ji pasakojo, man buvo taip įdomu ir taip mane jaudino, kad, mintyse

pasinerdamas į savo vidujį pasaulį, aš daugiau turėjau naudos iš jos prisipažinimų negu iš jos pamokymų. Kai jauti, kad žmogus su tavim kalba iš tikros širdies, tavo paties širdis atsiveria jausmams, kurie į ją liejasi; jokie pedagogo moralai niekad nepaveiks taip, kaip veikia meilus ir švelnus plepėjimas protingos moters, prie kurios esi prisirišęs.

Intymūs mudviejų santykiai leido jai kur kas palankiau mane įvertinti negu lig tol; ji nusprendė, kad, nors aš ir nerangus, verta pamėginti išauklėti mane gyvenimui aukštojoje visuomenėje ir kad, tvirčiau atsistojęs ant kojų, aš kada nors sugebėsiu prasiskinti sau kelią. Susižavėjusi šia idėja, ji ėmėsi formuoti ne tik mano protą, bet ir mano išorę, mano manieras, panoro, kad aš tapčiau ne tik malonus, bet ir gerbtinas. Ir jeigu tiesa, kad pasisekimą aukštuomenėje galima suderinti su dorybe (nors aš pats tuo netikiu), tai esu tikras, kad nėra geresnio kelio už tą, kurį ji pati pasirinko ir kuriuo norėjo vesti mane. Mat ponia de Varan pažinojo žmones ir puikiausiai gebėjo su jais elgtis be melo ir neapdairumo, neapgaudinėdama jų ir neerzindama. Bet šis menas daugiau reiškėsi jos poelgiuose negu pamokymuose; ji geriau išmanė, kaip jį taikyti praktikoje, negu kaip jo mokyti, o aš buvau pats negabiausias iš visų žmonių jo išmokti. Taigi viskas, ką ji darė man šia prasme, nuėjo turbūt vėjais, lygiai kaip ir tai, kad ji parūpino man šokių ir fechtavimo mokytojus. Nors aš buvau vikrus ir gerai sudėtas, bet nesugebėjau išmokti šokti menueto. Dėl nuospaudų aš taip buvau įpratęs vaikščioti ant kulnų, kad Rošas neįstengė manęs atpratinti nuo šios eisenos; nors ir atrodžiau gan mitrus, aš niekad nevaliojau peršokti per neplatų griovį. Dar blogiau sekėsi fechtavimosi salėje. Po trijų mėnesių mokymosi aš vis dar mosavau rapyra prie sienelės, nesugebėdamas pereiti į antpuolį, ir niekad mano pirštai nepasidarė tokie lankstūs, o ranka tokia tvirta, kad išlaikyčiau rapyrą, kai mokytojas norėdavo ją išmušti. Maža to, aš mirtinai bjaurėjausi šiomis pratybomis, o taip jau ir moky-

toju, kuris stengėsi mane pralavinti. Niekad nebūčiau patikėjęs, kad galima didžiuotis mokėjimu žudyti žmogų. Kad jo didis talentas pasidarytų man prieinamesnis, jis imdavo palyginimus iš muzikos, kurios nė kiek neišmanė. Su nuostabiu išmoningumu jis rasdavo panašumo tarp išpuolių — tercijos ir kvartos — ir tarp muzikinių intervalų, vadinamų tuo pat vardu. Prieš kirsdamas apgaulingą smūgį, vadinamą finta, jis man liepdavo saugotis šio „diezo", nes seniau diezai buvo vadinami fintomis, t. y. apgaulingais tonais; išmušęs man iš rankos rapyrą, jis šaipydamasis skelbdavo, jog tai „pauzė". Žodžiu, gyvenime nesu dar matęs tokio nepakenčiamo pedanto kaip šitas nenaudėlis su pliumažu ir antkrūtiniu.

Taigi aš labai menką tedariau pažangą ir veikiai taip pasibjaurėjau šiomis pratybomis, kad jas mečiau. Užtat geriau man sekėsi kitas, naudingesnis mokslas: aš išmokau būti patenkintas savo likimu ir netrokšti prašmatnesnės dalios, kuriai, kaip jaučiu, nesu gimęs. Visiškai atsidavęs troškimui nuskaidrinti mamytės gyvenimą, aš vis labiau mėgau būti su ja; o kai man reikėdavo su ja skirtis ir bėgioti po miestą, tai, nors ir kaip aistringai mėgau muziką, ėmiau bodėtis pamokomis.

Nežinau, ar pastebėjo Klodas Anė, kad mudviejų santykiai tokie intymūs. Turiu pagrindo manyti, kad tai neliko jam paslaptis. Tai buvo vaikinas labai įžvalgus, bet labai slapus; jis niekad nesakydavo to, ko negalvojo, bet ne visada sakydavo ir tai, ką galvojo. Nė vienu žodeliu neišsiduodamas, jog jam viskas žinoma, jis betgi rodė tai savo elgesiu, ir šis santūrumas bylojo anaiptol ne apie jo sielos žemumą: jis tik pritarė savo ponios principams ir nesmerkė jos už tai, kad ji elgiasi pagal tuos principus. Kad ir vienmetis su ja, jis buvo toks subrendęs ir rimtas, kad į mus žiūrėjo kaip į du vaikus, vertus atlaidumo, o mes į jį žiūrėjome kaip į godotiną žmogų, kurio pagarbą reikia branginti. Tik po to, kai ji liko jam neištikima, sužinojau, kiek jinai prie jo prisirišusi. Žinodama, kad visos mano mintys ir jausmai priklauso tik jai, kad aš alsuoju tik ja,

ji man rodė, kaip labai jį myli, idant ir aš jį pamilčiau taip pat; ir čia ji pabrėždavo ne tiek savo draugiškumą jam, kiek savo pagarbą, nes šitas jausmas užvis labiausiai buvo priimtinas ir man. Kiek kartų ji graudino mūsų širdis ir vertė mus apsikabinti, su ašaromis sakydama, kad mudu abu esą reikalingi jos gyvenimo laimei! Tenesišaipo piktai moterys, skaitančios šias eilutes. Tokiam temperamentui kaip jos šis poreikis neturėjo nieko dviprasmiško: tai buvo vien tik širdies poreikis.

Tokiu būdu iš mūsų trijų susidarė draugija, kokios gal nėra buvę pasauly. Mūsų širdys, mūsų norai, mūsų rūpesčiai buvo bendri. Niekas nežinojo, kas dedasi mažame mūsų rately. Mes taip įpratome gyventi drauge ir atskirai nuo visų kitų, kad jeigu, susėdus mums valgyti, vieno iš trijų trūkdavo arba ateidavo ketvirtasis, tai viskas iširdavo, ir, nors ir kokie ypatingi buvo mūsų ryšiai, likti dvejumoj mums nebūdavo taip miela, kaip bendrauti visiems trims. Be galo pasitikėdami vienas kitu, mes nesivaržėme vienas kito, o kadangi visi trys buvome labai užimti, tai niekados nenuobodžiavome. Mamytė, visada pilna sumanymų, visada veikli, neleisdavo mums dykinėti, o kiekvienas iš mūsų skyrium irgi mokėjo įdomiai leisti laiką. Mano manymu, dykinėjimas — ne mažesnė visuomenės rykštė kaip ir vienatvė. Niekas taip neslegia proto, niekas negimdo tiek smulkmeniškumų, apkalbų, šmeižtų, priekabių, melo kaip užsidarymas visam laikui tarp keturių sienų, kada kompanija, neturėdama jokio darbo, yra priversta nuolat plepėti. Kai visi užsiėmę, jie kalba tik tuomet, kai turi ką pasakyti; o kai nieko neveiki, turi kalbėti be paliovos, ir iš visų nepatogumų šitas yra visų kebliausias ir pavojingiausias. Drįstu netgi žengti toliau ir tvirtinti, kad draugija gali būti tikrai maloni tik tada, kai kiekvienas ne tiktai kuo nors užsiėmęs, bet ir kai pats užsiėmimas reikalauja bent kiek atidžios. Nerti kabliuku — tas pats, kas nieko neveikti, ir užiminėti moterį, neriančią kabliuku, ne lengviau kaip ir tą,

kuri sėdi sudėjusi rankas. Bet kai ji siuvinėja — kitas dalykas: ji pakankamai užsiėmusi, ir tylos protarpius jai užpildo darbas. Ypač apmaudu ir juokinga stebėti, kai tuzinas drimbų tuo pat metu keliasi, sėdasi, eina, grįžta, sukinėjas ant kulnų, po du šimtu kartų vartalioja kiniškas statulėles ant židinio ir savo smegeninę vargina tik tam, kad iš burnos plūstų neišsenkamas žodžių tvanas: puikus užsiėmimas! Šitie žmonės, kad ir ką jie veiktų, visada tiktai kamuoja ir kitus, ir save. Kai gyvenau Motjė, eidavau pas kaimynes raištelių pinti; jeigu grįžčiau į aukštuomenę, tai visada turėčiau kišenėje bilbokė ir kiaurą dieną juo žaisčiau, kad nereikėtų kalbėti, kai neturiu ką pasakyti. Jeigu kiekvienas taip elgtųsi, žmonės būtų ne tokie pikti, jų ryšiai pasidarytų tvirtesni ir, aš manau, malonesni. Galų gale tegu juokdariai šaiposi kiek tinkami, bet aš tvirtinu, kad vienintelė moralė, prieinama mūsų amžiui, tai bilbokė moralė.

Beje, mums nereikėjo rūpintis, kaip išblaškyti nuobodulį: visokie perėjūnai tiek mums įgrisdavo, kad džiaugdavomės likę vieni. Jie ir dabar man kėlė ne mažesnį apmaudą kaip kadaise; skirtumas tebuvo tas, kad dabar mažiau beturėjau laiko jį giežti. Vargšė mamytė lygiai kaip seniau mėgo kurti įvairiausius planus ir sumanymus. Maža to, kuo baisiau ją spausdavo ūkio bėdos, tuo labiau ji leisdavosi į fantazijas, kaip iš tų bėdų išsikapstyti. Kuo mažiau turėdavo išteklių dabartyje, tuo daugiau prasimanydavo jų ateičiai. Ilgainiui ši manija tik sustiprėjo, ir kuo mažiau ji temėgo rinktinės draugijos ir jaunystės malonumus, tuo labiau linko į paslaptis ir projektus. Jos namuose visad būdavo pilna šarlatanų, išradėjų, alchemikų, visokiausio plauko avantiūristų, kurie perspektyvoje dalijo milijonus, o šiuo tarpu kaulijo vieno ekiu. Niekas iš jos neišeidavo tuščiom rankom, ir aš visuomet stebėdavaus, kaip ji gali tiek ilgai šitaip švaistytis, neišsemdama savo lėšų šaltinio ir neišvesdama iš kantrybės kreditorių.

Projektas, labiausiai ją dominęs tuo metu, nebuvo pats paikiausias iš jos sugalvotųjų: ji sumanė užveisti Šamberi karališkąjį botanikos sodą su etatiniu prižiūrėtoju, ir lengva numanyti, kam šioji vieta buvo skiriama. Šio miesto padėtis Alpėse buvo labai palanki botanikai, o kadangi mamytė visada stengdavosi vieną projektą paremti kitu, tai ji dar sumanė įsteigti ir farmacijos mokyklą, kuri atrodė būsianti labai naudinga tokiame varganame krašte, kur vaistininkai yra beveik vieninteliai gydytojai. Šamberi įsikūrė leibmedikas Grosis, atsistatydinęs po karaliaus Viktoro mirties, ir šioji aplinkybė jai pasirodė itin palanki jos planui įgyvendinti, o gal net ir įkvėpė jai šią mintį. Šiaip ar taip, ji ėmė meilintis Grosiui, tačiau šis nuo meilybių anaiptol nesutirpo; tai buvo kandžiausias ir grubiausias ponas, kokį esu kada matęs. Apie jį galėsite spręsti iš dviejų trijų faktų, kuriuos čia pateiksiu kaip pavyzdį.

Kartą jis dalyvavo konsiliume sykiu su kitais gydytojais; tarp jų buvo ir ligonio šeimos gydytojas, atvykęs iš Anesi. Šis jaunas žmogus, dar menkai pažįstąs gydytojus, išdrįso nesutikti su karališkojo mediko nuomone. Pastarasis, užuot atsikirtęs, paklausė šį, kada ketinąs grįžti namo, kuriuo keliu ir kokia susisiekimo priemone. Jaunasis gydytojas, patenkinęs jo smalsumą, savo rėžtu paklausė, kuo galėtų jam patarnauti. „Niekuo, niekuo, — atšovė Grosis, — aš tiktai noriu pažvelgti pro langą, kai jūs keliausite: man bus didelis malonumas pamatyti asilą jojantį arkliu". Jis buvo tiek pat šykštus kiek turtingas ir šiurkštus. Vienas jo bičiulis kartą norėjo pasiskolinti iš jo pinigų su tvirta garantija. „Mano mielas, — tarė jam šis, spausdamas ranką ir griežsaid dantimis, — jeigu šventas Petras nusileistų iš dangaus pasiskolinti iš manęs dešimt pistolių ir duotų man kaip užstatą Šventąją Trejybę, aš ir tada neskolinčiau." Kartą, pakviestas pietų pas grafą Pikoną, Savojos gubernatorių, žmogų labai dievobaimingą, jis atvyko per anksti, ir jo ekscelencija, tuomet kalbėjęs rožan-

čių, pasiūlė ir jam prisidėti prie šios pramogos. Nežinodamas ką atsakyti, Grosis nutaiso bjaurią grimasą ir atsiklaupia. Bet vos tik sukalbėjęs dukart „Sveika, Marija", nebeiškentęs staiga pakyla, griebia savo lazdą ir išeina, nesakydamas nė žodžio. Grafas Pikonas bėga paskui jį ir šaukia: „Pone Grosi! Pone Grosi! Palaukit, virtuvėje jums kepa ant iešmo puiki kurapka!" – „Pone grafe, – atšovė tasai atsigręžęs, – jeigu jūs man duotumėt ir keptą angelą, nepasilikčiau." Štai koks buvo ponas leibmedikas Grosis, kurį mamytė sumanė prijaukinti ir galų gale prijaukino. Kad ir kaip labai užimtas, jis įprato dažnai pas ją lankytis, susidraugavo su Klodu Anė, nuolat pabrėždavo, kad didžiai vertinąs jo žinias, kalbėdavo apie jį su pagarba ir, ko anaiptol nebuvo galima laukti iš tokio meškos, elgėsi su juo itin mandagiai, norėdamas išdildyti praeities įspūdžius. Mat nors Klodas Anė jau nebebuvo tarnas, visi žinojo, kad pirmiau jis buvo čia tarnas, ir reikėjo, kad karališkasis medikas savo pavyzdžiu ir autoritetu visus įpratintų kreiptis į Klodą pagarbiu tonu, kuris kitaip nebūtų įsigalėjęs. Klodas Anė visad vilkėjo juodais drabužiais, dėvėjo rūpestingai sušukuotą peruką, laikėsi rimtai ir oriai, elgėsi protingai ir apdairiai, be to, turėjo gan daug žinių iš medicinos ir botanikos, taigi, fakulteto dekano palaikomas, puikiausiai galėjo tikėtis karališkojo botanikos sodo prižiūrėtojo vietos, jeigu tik šis projektas būtų buvęs įgyvendintas. Ir iš tikro Grosis pritarė šiam planui, priėmė jį ir tik laukė momento pasiūlyti jį karaliaus dvarui, kai taika leis pagalvoti apie naudingus dalykus ir atsiras lėšų, reikalingų jiems įgyvendinti.

Jei šis projektas būtų buvęs įvykdytas, aš tikriausiai būčiau pasinešęs į botaniką, kuriai tariuosi esąs gimęs, bet jis griuvo nuo vieno tų nelauktų smūgių, kurie sužlugdo ir puikiausiai apgalvotus planus. Man buvo lemta palaipsniui tapti žmogiškųjų nelaimių įkūnijimu. Tarytum Apvaizda, man skirdama šiuos didžius išbandymus, savo ranka šalino visa, kas būtų man sukliudę jų išvengti. Vienoje išvykoje, kai Anė

užkopė aukštai į kalnus, ieškodamas ponui Grosiui baltųjų pelynų — retos žolės, augančios tik Alpėse, vargšas vaikinas taip perkaito, kad gavo pleuritą, nuo kurio negalėjo išgelbėti nė baltieji pelynai, nors sakoma, tai vaistas kaip tik nuo šitos ligos; kad ir kaip stengėsi Grosis, be abejo, labai prityręs gydytojas, kad ir kaip rūpestingai jį slaugėme mudu, jo geroji ponia ir aš, į penktą dieną jis numirė ant mūsų rankų po žiauriausios agonijos, palydėtas amžinybėn vien tik mano maldų. Bet aš meldžiausi už jį su tokiu sielvartu ir uolumu, kad jeigu jis būtų galėjęs mane girdėti, jam išties būtų buvę bent kiek lengviau. Štai kaip netekau ištikimiausio draugo, kokį esu kada turėjęs, nuostabaus, pagarbos verto žmogaus; tauri prigimtis jam atstojo auklėjimą, būdamas tarnu, jis įsigijo visas didžiųjų žmonių dorybes ir gal pats būtų tapęs didžiu žmogumi, jei tik būtų ilgiau pagyvenęs ir turėjęs tinkamą padėtį visuomenėje.

Rytojaus dieną su giliausiu ir nuoširdžiausiu liūdesiu kalbėjau apie jį su mamyte. Ir staiga besišnekant man gimė bjauri, niekinga mintis, kad aš paveldėsiu jo drapanas ir ypač gražųjį juodą kostiumą, seniai man kritusį akin. Ką pagalvojau, tą ir pasakiau, nes prie jos man tai buvo tas pat. Niekas taip skaudžiai nepriminė jai patirto smūgio, kaip šis koktus, niekšingas pareiškimas, nes velionis ypač pasižymėjo sielos kilnumu ir nesavanaudiškumu. Vargšė moteris, nieko man neatsakydama, nusigręžė ir pravirko. Brangios, neįkainojamos ašaros! Jos buvo suprastos ir visos pasruvo į mano širdį; ten jos nuplovė paskutinius žemo ir negarbingo jausmo pėdsakus, ir nuo tol daugiau jis niekad ten neįsiskverbė.

Ši mirtis mamytei atnešė ne tik sielvartą, bet ir nuostolius. Nuo to laiko jos reikalai be paliovos ėjo vis blogyn. Klodas Anė buvo akuratus ir rūpestingas vaikinas, jis palaikė visą tvarką savo ponios namuose. Pati ponia privengė jo akylumo ir mažiau švaistėsi pinigais. Ji baiminosi jo kontrolės ir bent kiek apribodavo savo išlaidas. Nesitenkindama jo prieraišu-

mu, ji norėjo likti verta jo pagarbos ir išvengti teisingų priekaištų, kuriuos kartais jis drįsdavo jai daryti, sakydamas, kad ji eikvojanti ne tik savo, bet ir kitų gėrybes. Aš galvojau kaip jis ir netgi jai tą sakydavau; bet aš neturėjau jai tokios įtakos, ir mano žodžiai taip neveikdavo. Klodui Anė mirus, aš buvau priverstas užimti jo vietą, bet neturėjau tam nei gabumų, nei noro ir jo pareigas ėjau blogai. Buvau nepakankamai rūpestingas ir labai nedrąsus; visą laiką tik niurnėjau sau po nosim, o reikalus palikau savieigai. Tiesa, įgavau tokį pat pasitikėjimą kaip ir Anė, bet neįgavau tokio pat autoriteto. Mačiau netvarką, dūsavau, skundžiausi, bet manęs niekas neklausė. Buvau per daug jaunas ir per daug karštas, kad turėčiau teisę reikalauti iš kitų šalto proto, ir kai norėdavau kur įsikišti ir ką pakontroliuoti, mamytė meiliai paplekšendavo man į žandą, pavadindavo mažuoju savo mentorium ir mane priversdavo vėl imtis to vaidmens, kurs man derėjo.

Aš aiškiai nujaučiau, kad besaikė veltkleidystė anksčiau ar vėliau neišvengiamai turi ją įstumti į bėdą, ir, tapęs jos ūkvaizdžiu, ypač dėl to jaudinausi, nes pats galėjau spręsti, kaip neatitinka pajamų jos išlaidos. Tuomet man ir atsirado tasai polinkis į šykštumą, kurį iki šiol tebejuntu. Pašėlęs švaistūnas aš būdavau tik šuorais; bet iki tol niekad nesukdavau galvos, daug ar mažai turiu pinigų. O dabar pradėjau tuo domėtis ir rūpintis savo kapšiu. Dariausi gobšus labai kilniais sumetimais: juk aš tegalvojau vien, kaip sutaupyti mamytei bent kiek lėšų numatomos katastrofos dienai. Bijojau, kad kreditoriai nekibtų prie jos pensijos, kad ta pensija nebūtų jai nutraukta, ir iš naivumo vaizdavausi, kad mano nuslėpti pinigėliai jai bus didžiulė parama. Bet norint juos sutaupyti, o ypač išlaikyti, reikėjo jų nerodyti jai; juk būtų buvę labai nepatogu, jeigu ji, skolų spaudžiama, būtų sužinojusi, kad aš turiu santaupų. Ėmiau vienur kitur ieškoti kokios nors slėpyklos, kur galėčiau įkišti keletą luidorų, o paskui tolydžio vis didinti šį indėlį ir galiausiai jį pakloti prie jos kojų. Bet aš taip

nevykusiai pasirinkdavau slėpynes, kad ji visuomet jas surasdavo; paskui, davusi man suprasti, kad susekė slaptavietę, išimdavo mano padėtąjį auksą ir įdėdavo dar didesnę sumą kitokiomis monetomis. Susigėdęs turėdavau įnešti tą mažutį lobį į bendrą iždą, bet ji tuos pinigus visada sunaudodavo mano labui — nupirkdavo man drabužių ar kitokių daiktų, pavyzdžiui, sidabrinę špagą, laikrodį ar ką kita.

Įsitikinęs, kad man niekad nepavyks sutaupyti bent kiek didesnę sumą ir kad tai būtų menka jai parama, galiausiai pajutau, kad nuo gresiančios baisios negandos tėra vienas išsigelbėjimas: turiu žiūrėti, kad sugebėčiau pats ją aprūpinti, kai ji nebegalės aprūpinti manęs ir pamatys, kad liekasi be duonos kąsnio. Nelaimė, derindamas savo planus su savo polinkiais, aš atkakliai ir paikai vis mėginau susikrauti turtus iš muzikos ir, jausdamas gimstant galvoje muzikines mintis ir melodijas, tariausi greitai tapsiantis įžymybe, nūdienos Orfėjum, kurio garsai sutrauks visą Peru sidabrą ir auksą. Aš jau pakenčiamai skaičiau natas ir vaizdavausi, kad lengvai išmoksiu ir kompoziciją. Sunku tik buvo rasti tinkamą mokytoją, nes su vienu Ramo traktatu aš pats savarankiškai neturėjau vilties perkąsti šio kieto riešuto, o išvykus ponui Lemetrui, Savojoje nebeliko nė vieno, kas nusimanytų apie harmoniją.

Čia pasireiškė dar vienas iš tų nenuoseklumų, kurių pilnas mano gyvenimas ir kurie taip dažnai mane versdavo tolti nuo numatytojo tikslo, kai manydavau einąs tiesiai į jį. Vantiuras daug man buvo kalbėjęs apie abatą Blanšarą, jo kompozicijos mokytoją, garbų ir talentingą žmogų, kurs tuomet buvo kapelmeisteriu Bezansono katedroje, o dabar — Versalio koplyčioje. Įsikaliau į galvą, kad turiu vykti į Bezansoną ir imti pamokų pas abatą Blanšarą; ši mintis man atrodė tokia protinga, kad man pasisekė įtikinti ir mamytę. Ir štai ji mane rengia į kelionę, rodydama įprastinį savo dosnumą. Tokiu būdu, kurdamas planus, kaip užkirsti kelią jos bankrotui ir atitaisyti kada nors jos veltkleidystės padarinius, visų pir-

miausia priverčiau ją padaryti dėl manęs aštuonis šimtus frankų išlaidų: stūmiau ją į žlugimą, vildamasis paskiau pats ją išgelbėti. Kad ir koks paikas buvo šitoks elgesys, abu mes buvome šios iliuzijos užliūliuoti. Aš tikėjausi, kad veikiu jos labui, o ji — kad veikiu savo paties labui.

Vyliausi rasiąs Vantiurą dar Anesi ir ketinau jį paprašyti laiško abatui Blanšarui. Jo ten nebebuvo. Reikėjo tenkintis jo sukurtomis mišiomis keturiems balsams, kurių rankraštį jis buvo man palikęs. Su šia rekomendacija keliavau į Bezansoną per Ženevą, kur pasimačiau su savo giminėmis, ir per Nioną, kur aplankiau tėvą; jis mane sutiko kaip visada ir apsiėmė atsiųsti mano lagaminą, kuris turėjo ateiti vėliau, nes aš jojau arkliu. Atvykstu į Bezansoną. Abatas Blanšaras gražiai mane priima, žada mane pamokyti, siūlo savo paslaugas. Mes jau buvom besiimą darbo, kai staiga iš tėvo laiško sužinojau, kad mano lagaminas sulaikytas ir konfiskuotas Rusė — prancūzų muitinėje Šveicarijos pasieny. Šios naujienos išgąsdintas, kreipiausi į visus pažįstamus, kuriuos spėjau įsigyti Bezansone, norėdamas sužinoti konfiskavimo priežastis: būdamas tikras, kad jokios kontrabandos neturiu, negalėjau suprasti, kodėl mano lagaminas sulaikytas. Galų gale sužinojau; apie tai reikia papasakoti, nes tai įdomus atvejis.

Šamberi susipažinau su senu lioniečiu, labai geru žmogum, pavarde Diuvivjė, kuris Regentystės laikais tarnavo muitinėj, o paskui, neturėdamas jokio geresnio užsiėmimo, atėjo dirbti į kadastrą. Kadangi jis gyveno aukštuomenėj, buvo talentingas ir išsilavinęs, mandagus ir švelnus, nusimanė apie muziką; kadangi mudu dirbome viename kambary tarp netašytų stuobrių, tai labai susidraugavome. Jis turėjo Paryžiuje korespondentų, kurie jam atsiųsdavo visokių menkniekių — tų efemeriškų naujovių, kurios nežinia iš kur atsiranda ir nežinia kaip dingsta ir kurių niekas nebeprisimena, kai apie jas nutyla kalbos. Kartais jį atsivesdavau pietauti pas mamytę, todėl jis bent kiek man labinosi ir, norėdamas man įsiteikti,

stengdavosi mane sudominti tuo literatūriniu šlamštu, kuriuo aš visada taip šlykštėjausi, jog pats kaip gyvas nesu skaitęs nė vienos iš tų naujovių. Nenorėdamas užduoti jam širdies, imdavau tuos brangius popiergalius, kišdavausi kišenėn ir vartodavau juos tik tam vienam reikalui, kuriam jie ir tederėjo. Nelaimė, vienas iš tų prakeiktų raštpalaikių liko mano naujo švarko kišenėje: mat nenorėdamas atsilikti nuo kitų tarnautojų, buvau pasisiūdinęs kostiumą, kurį teužsivilkau du ar tris kartus. Tai buvo gan lėkšta jansenistiška parodija, nukreipta prieš puikią sceną iš Rasino „Mitridato". Neperskaitęs nė dešimties eilučių, aš užsimiršęs taip ir palikau ją kišenėje. Štai dėl ko buvo konfiskuotas mano bagažas. Valdininkai prie mano daiktų sąrašo pridėjo šaunų protokolą, kur, pareiškę, jog šis raštas tikriausiai einąs iš Ženevos, idant būtų išspausdintas ir paskleistas Prancūzijoje, švento pasipiktinimo apimti, triuškino išsijuosę Bažnyčios ir Dievo priešus ir liaupsino dievobaimingą savo pačių budrumą, kurio dėka buvo užkirstas kelias šiam pragariškam kėslui. Turbūt jie nusprendė, kad mano marškiniai irgi trenkia erezija, nes dėl to prakeikto popiergalio buvo konfiskuota viskas, ir aš niekados, kad ir kiek dėjau pastangų, taip ir neatgavau skurdžios savo mantos. Muitinės valdininkai, į kuriuos kreipiausi, reikalavo tiek visokių pasiaiškinimų, pažymėjimų, liudijimų, pareiškimų, kad aš, tūkstantį kartų pasiklydęs šiame labirinte, buvau priverstas atsižadėti visko. Labai gailiuos, kad neišsaugojau Rusė muitinės protokolo: jis būtų užėmęs ypatingą vietą tarp dokumentų, kurių rinkinys turi sudaryti priedą prie šio veikalo.

Praradęs savo daiktus, buvau priverstas tučtuojau grįžti į Šamberi, taip ir nepasinaudojęs abato Blanšaro žiniomis. Viską gerai apsvarstęs ir įsitikinęs, kad nelaimės mane persekioja kiekviename žingsnyje, galutinai nusprendžiau likti su mamyte, dalytis jos džiaugsmais bei vargais ir tuščiai nebesirūpinti ateitimi, nes visi mano rūpesčiai vis tiek eina niekais.

Mamytė mane priėmė taip, lyg būčiau atsigabenęs lobius, pamažu vėl įtaisė man kuklų garderobą, ir mano nelaimė, gan didelė mums abiem, veikiai buvo užmiršta.

Nors ši neganda ir atgrėsė mane nuo muzikinių projektų, aš vis dėlto nesilioviau studijavęs savo Ramo ir galiausiai po didelių pastangų jį perpratau ir ėmiau komponuoti mažas pjesiukes, kurių pasisekimas mane padrąsino.

Grafas Belgardas, markizo d'Antremono sūnus, grįžo iš Dresdeno po karaliaus Augusto mirties. Jis ilgai buvo gyvenęs Paryžiuje, aistringai mėgo muziką, ypač Ramo kūrinius. Jo brolis, grafas de Nanži, griežė smuiku; grafienė de la Tur, jų sesuo, kiek dainavo. Šių aplinkybių dėka muzika Šamberi įėjo į madą, čia imta rengti lyg ir viešus koncertus; dirigavimą iš pradžių norėjo pavesti man; bet veikiai pamatė, kad tai ne mano jėgoms, ir patvarkė kitaip.

Aš šiems koncertams vis kūriau mažytes pjeses, tarp kitko, parašiau kantatą, kuri visiems labai patiko. Kantata išėjo ne per geriausia, tačiau buvo pilna naujų motyvų ir šiaip efektingų vietų, ko iš manęs nelaukta. Šie ponai negalėjo patikėti, kad aš, taip blogai skaitąs natas, sugebėčiau pakenčiamai komponuoti, ir įtarė, kad naudojuosi svetimu darbu. Norėdamas šį dalyką patikrinti, kartą ponas de Nanži atėjo pas mane su Klerambo kantata, kurią jis sakėsi transponavęs, kad patogiau būtų dainuoti, ir kuriai reikėjo parašyti naują boso partiją, nes po transponavimo Klerambo akompanimentas pasidarė nebepagrojamas. Aš atsakiau, kad darbas čia rimtas ir kad jo negalima atlikti greitomis. Jis pamanė, kad noriu juo atsikratyti, ir mane ragino jam parašyti bent akompanimentą rečitatyvui. Aš jį parašiau, be abejo, blogai, nes kiekviename darbe, norint jį atlikti gerai, man reikia ramybės ir laisvės; bet, šiaip ar taip, parašiau pagal visas taisykles, ir kadangi tai vyko pono Nanži akivaizdoj, jis negalėjo abejoti, kad elementarūs kompozicijos pagrindai man yra žinomi. Tokiu būdu

nepraradau savo mokinių, bet trupučiuką atšalau muzikai, matydamas, kad koncertų rengėjai apsieina be manęs.

Maždaug tuo pat metu, sudarius taiką, prancūzų armija grįžo atgal per kalnus. Daugelis karininkų ta proga aplankė mamytę, tarp kitų ir grafas de Lotrekas, Orleano pulko pulkininkas, vėliau įgaliotasis pasiuntinys Ženevoje, o galiausiai Prancūzijos maršalas; mamytė jam pristatė mane. Jos kalbų paveiktas, jis tarytum labai susidomėjo manim ir man prižadėjo aukso kalnus, bet savo pažadus prisiminė tik paskutiniais savo gyvenimo metais, kai jo parama nebebuvo man reikalinga. Jaunasis markizas de Senekteras, kurio tėvas tada buvo pasiuntiniu Turine, irgi vyko tuo metu per Šamberį. Jis pietavo pas ponią de Menton; aš irgi tądien pas ją pietavau. Popiet užėjo šneka apie muziką; markizas labai gerai apie ją nusimanė. Opera „Jeftė" tuomet buvo naujiena. Jis užsiminė apie ją; buvo atneštos natos. Aš apstulbau, kai jis pasiūlė man atlikti šią operą dviese; atvertęs natas, jis užtiko šią garsią vietą dviem choram:

Ir žemė, pragaras, patsai dangus
Prieš visagalio dreba sostą.

Jis mane paklausė: „Kiek jūs norite sudainuoti partijų? Aš apsiimu šešias." Aš dar nebuvau pripratęs prie to prancūziško šaunumo, ir nors kartais užsikirsdamas šiaip taip išdainuodavau partitūras, niekaip neišmaniau, kaip gali vienas žmogus atlikti tuo pat metu šešias partijas, netgi dvi. Muzikoje man užvis sunkiausia lengvai šokinėti nuo vienos partijos prie kitos, sykiu akylai sekant visą partitūrą. Kadangi aš stengiausi atsikratyti šiuo pasiūlymu, tai ponas Senekteras, matyt, pagalvojo, kad nieko neišmanau apie muziką. Galbūt norėdamas patikrinti, ar tai tiesa, jis man pasiūlė užrašyti natas dainai, kurią norėjo paskirti panelei de Menton. Atsisakyti negalėjau. Jis padainavo dainą; aš ją užrašiau, netgi neprivertęs daug sykių kartoti. Perskaitęs pamatė, kad natos užrašy-

tos labai tiksliai ir teisingai. Jis buvo pastebėjęs mano sumišimą ir dabar su malonumu mane pagyrė už šią mažutę sėkmę. Tačiau dalykas buvo visai paprastas. Iš esmės aš labai gerai išmaniau muziką; man trūko tik sugebėjimo iš pirmo žvilgsnio pagauti kas reikia: tatai man niekur nesisekė, o muzikoje šitas sugebėjimas įgyjamas tik uoliomis pratybomis. Vis dėlto taurios grafo pastangos išdildyti iš kitų, o taip jau ir iš mano atminties mano suglumimo įspūdį mane labai sujaudino. Po dvylikos ar penkiolikos metų, susitikdamas su juo įvairiuose Paryžiaus salonuose, ne kartą gundžiausi priminti jam šį nutikimą ir parodyti, kad jo neužmiršau. Bet jis tada buvo nustojęs akių šviesos, tad bijojau jį sugraudinti, primindamas anuometinį jo akylumą, ir nutylėdavau.

Artinuosi prie momento, kur prasideda praėjusio mano gyvenimo sąlytis su dabartiniu. Ypač man brangi draugystė su keliais žmonėmis, užsimezgusi tuo metu ir nenutrūkusi lig šiol. Ji dažnai mane verčia gailėtis tos laimingos nežinomybės, kai žmonės, vadinę save mano draugais, iš tikrųjų man buvo draugai ir mane mylėjo dėl manęs paties, iš gryno prielankumo, o ne iš tuščios garbės palaikyti ryšius su garsiu žmogum arba iš slapto geismo turėti tuo būdu daugiau progų jam kenkti. Tuo metu prasidėjo mano pažintis su senuoju mano draugu Gofkuru, kuris liko man bičiulis visam laikui, nors ir kaip buvo stengtasi atimti jį iš manęs. Liko visam laikui! Deja, ne. Aš ką tik jo netekau. Bet jo meilė man nutrūko tik sykiu su jo gyvastim, ir mudviejų draugystė pasibaigė tik su jo mirtimi. Ponas de Gofkuras buvo vienas iš maloniausių žmonių, kada nors gyvenusių pasauly. Neįmanoma buvo, sykį pamačius, nepamilti jo, negalėjai gyventi drauge su juo ir neprisirišti prie jo visa širdim. Kaip gyvas nesu matęs atviresnio, meilesnio veido, kuris šviestų tokia giedra, tokiu jausmu, tokiu protu, kuris įkvėptų tiek pasitikėjimo. Kad ir koks santūrus būtum buvęs, vos metei į jį pirmą žvilgsnį, negalėjai atsispirti troškimui susibičiuliauti su juo taip, lyg būtum

pažįstamas jau dvidešimt metų, ir aš pasijutau su juo laisvai iš pirmos akimirkos, nors šiaip labai varžausi naujų žmonių. Jo tonas, kalbėsena, žodžiai visiškai derinosi su jo veidu. Jo nuostabus balsas — tyras, ryškus, skambus, gražaus tembro bosas — visad kerėjo ausį ir skverbėsi į širdį. Nėra žmogaus, kurs visad būtų taip švelniai linksmas, taip natūraliai ir paprastai žavus, kurs turėtų tokius malonius ir taip skoningai išvystytus talentus. Pridėkite dar ne tik mylinčią, bet netgi per daug meilingą širdį, paslaugų, bet nelabai išrankų būdą, karštą norą pasitarnauti draugams ar, tikriau sakant, troškimą tapti draugu kiekvienam, kam galima patarnauti, ir sugebėjimą ne tik vykusiai tvarkyti savo reikalus, bet ir uoliai rūpintis kitų reikalais. Gofkuras buvo paprasto laikrodininko sūnus ir pats buvo laikrodininkas. Bet savo išvaizda ir būdo ypatumais jis puikiai tiko kitai sričiai, kur jis netrukus ir įžengė. Jis susipažino su ponu de la Kloziuru, Prancūzijos rezidentu Ženevoje, ir su juo susidraugavo. Pastarasis jam parūpino Paryžiuje kitų naudingų pažinčių, kurių dėka Gofkuras tapo druskos tiekėju Valė kantone, kas jam davė dvidešimties tūkstančių livrų rentą.

Tarp vyrų ši gan didelė jo sėkmė tuo ir apsiribojo; bet moterų jis buvo grobstyte grobstomas; jis galėjo rinktis ir darė ką tinkamas. Ypač reta ir girtina buvo ta jo savybė, kad, turėdamas pažinčių visuose sluoksniuose, jis visur buvo mylimas, visur pageidaujamas, niekam nekėlė nei pavydo, nei neapykantos, ir aš tikiu, kad iki pat mirties jis neturėjo nė vieno priešo. Laimingas žmogus! Jis kasmet atvažiuodavo į Eks Le Beno maudykles, kur renkasi prašmatniausioji kaimyninių provincijų draugija. Bičiuliaudamasis su visa Savojos bajorija, jis atvykdavo iš Eks Le Beno į Šamberi aplankyti grafo Belgardo ir jo tėvo, markizo d'Antremono, pas kurį mamytė su juo susipažino pati ir mane supažindino. Ši pažintis, atrodė, tuo ir turėjo baigtis ir daugelį metų buvo nutrūkusi, bet vėl atsinaujino, — kaip tai įvyko, papasakosiu vėliau, — ir tapo

tikra bičiulyste. To pakanka, kad turėčiau teisę kalbėti apie draugą, su kuriuo taip artimai bendravau; bet jeigu aš pats asmeniškai ir nebūčiau suinteresuotas išsaugoti jo vardą, tai žmonių padermės garbei vis viena vertėtų įamžinti tokio mielo ir laimingo žmogaus atminimą. Šis žavingas žmogus, kaip bus matyti toliau, vis dėlto turėjo kliaudų kaip ir visi kiti; bet jeigu nebūtų jų turėjęs, gal būtų buvęs ne toks malonus. Kad būtų toks įdomus, koks buvo, jis privalėjo turėti ką nors, ką reiktų jam atleisti.

Kita pažintis, užsimezgusi tuo pat laiku, nėra nutrūkusi ir vis dar tebegaivina manyje žemiškos laimės viltį, taip sunkiai užgęstančią žmogaus širdyje. Ponas de Konzjė, Savojos bajoras, tuomet jaunas ir patrauklus, užsigeidė mokytis muzikos arba, tikriau sakant, susipažinti su tuo, kas ją dėstė. Ponas de Konzjė mėgo dailiuosius menus, buvo protingas, švelnus ir mandagus, o aš didžiai vertinu tokius žmones. Mudu greit susidraugavome. Literatūrinės ir filosofinės idėjos, kurios jau pradėjo formuotis mano galvoje ir kurių galutiniam išsivystymui tereikėjo šiokio tokio apdorojimo ir konkurencijos, to ir susilaukė iš pono de Konzjė. Jis mažai buvo linkęs į muziką; tai buvo naudinga man: per pamokas mes ne solfedžiuodavome, o kalbėdavomės apie visai kitus dalykus. Mudu pusryčiaudavome, šnekučiuodavome, skaitydavome įvairias naujienas — ir nė žodžio apie muziką. Didelį triukšmą tuomet buvo sukėlęs Voltero susirašinėjimas su Prūsijos sosto įpėdiniu: mudu dažnai kalbėdavomės apie šiuos du garsius vyrus, kurių vienas, neseniai įžengęs į sostą, jau rodė savo polinkius, kaip reikiant išryškėjusius vėliau, o antrasis, taip pat smerkiamas kaip dabar liaupsinamas, nuoširdžiai mus graudino savo nelaimėmis, kurios, atrodė, jį persekioja ir kurios taip dažnai tenka didžiųjų talentų daliai. Prūsijos valdovas mažai tepatyrė laimės jaunystėje, o Volteras atrodė sukurtas tam, kad niekuomet nebūtų laimingas. Mes domėjomės viskuo, kas buvo susiję su vienu ir antru. Niekas iš viso to, ką

rašė Volteras, nelikdavo mūsų neperskaityta. Pamėgęs jo veikalus, užsidegiau troškimu išmokti grakščiai rašyti, kad galėčiau mėgdžioti dailų šio autoriaus stilių, kuris mane žavėjo. Kiek vėliau išėjo iš spaudos jo „Filosofiniai laiškai". Be abejo, tai nėra geriausias jo kūrinys, bet kaip sykis jie man sužadino mokslo pamėgimą, ir šioji aistra, tuomet užgimusi, jau nebeužgeso ligi šiol.

Bet man dar nebuvo atėjęs metas jai atsiduoti galutinai. Dar manyje buvo išlikęs lengvapėdiškumas, troškimas klajoti; jis sumažėjo, bet neišnyko: peno jam teikė ponios de Varan gyvenimo būdas, pernelyg triukšmingas man, mėgstančiam vienatvę. Iš visų pusių kasdien pas ją plūsdavo gaujos nepažįstamų žmonių, o aš buvau įsitikinęs, kad visi jie tik stengiasi kiekvienas savaip ją apmulkinti, todėl mano gyvenimas šiuose namuose virto tikra kančia. Po Klodo Anė mirties paveldėjęs jo ponios pasitikėjimą ir iš arčiau prisižiūrėjęs į jos reikalus, išvydau, kad reikalai eina vis blogyn, ir labai išsigandau. Šimtą kartų priekaištavau, prašiau, reikalavau, maldavau — viskas veltui. Puoliau prie jos kojų, akivaizdžiai nusakiau jai gresiančią katastrofą; karštai raginau sumažinti išlaidas, pradedant manimi, verčiau pakentėti trupučiuką, kol dar jaunas amžius, nebristi į naujas skolas ir neieškoti naujų kreditorių, kad senatvėje nereikėtų kęsti jų persekiojimų ir atsidurti skurde. Jautri mano įkarščio nuoširdumui, ji graudindavosi drauge su manim ir man duodavo gražiausius pažadus. Bet vos tik pasirodys koks nors perėjūnas, vienu akimirksniu ji viską užmiršta. Tūkstantį kartų įsitikinęs, jog mano graudenimai bergždi, aš tegalėjau užmerkti akis, kad neregėčiau blogybės, kurios negalėjau nukreipti. Aš tolinausi nuo namų, kurių durų negalėjau apsaugoti, leisdavaus į nedideles keliones — į Nioną, Ženevą, Lioną; jos stelbdavo slaptą mano sielvartą, bet anaiptol nenaikino jo priežasties, nes reikalavo daugiau išlaidų. Galiu prisiekti, kad džiaugsmingai būčiau kentęs visokius nepriteklius, jeigu mamytė de-

ramai būtų naudojusi tas santaupas; tačiau būdamas tikras, kad tai, ko aš atsisakysiu, atiteks nevidonams, piktnaudžiavau jos dosnumu, sykiu su jais čiupdamas savo dalį: kaip šuo, grįžtąs iš skerdyklos, nešdavausi kąsnį, atplėštą nuo gabalo, kurio negalėjau apginti.

Man nestigo dingsčių visoms šioms kelionėms, be to, ir mamytė pati man jų teikdavo: tiek ji visur turėjo pažinčių, sandėrių, reikalų, pavedimų, kuriuos galėjo patikėti tik atsidavusiam asmeniui. Ji tik ir troško pasiųsti mane; o aš tik ir troškau keliauti; taigi mano gyvenimas buvo gana klajokliškas. Šiose kelionėse turėjau progų užmegzti gerų pažinčių, kurios vėliau man buvo malonios arba naudingos; tarp kitko, Lione susipažinau su ponu Perišonu ir priekaištauju sau, kad nepalaikiau šios pažinties, nors jis man rodė daug palankumo; su geruoju Parizo, apie kurį kalbėsiu vėliau; Grenoblyje — su ponia Deiban ir su prezidento Bardonanšo žmona, didžiai protinga moterim, su kuria būtume galėję susidraugauti, jeigu būčiau turėjęs progų dažniau matytis su ja; Ženevoje — su ponu de la Kloziuru, Prancūzijos rezidentu, kuris dažnai man pasakojo apie mano motiną, kadangi nei laikas, nei mirtis neįstengė jos išrauti jam iš širdies; su tėvu ir sūnum Bariljo, kurių pirmasis, mane vadinęs savo anūku, priklausė labai mielai draugijai ir buvo vienas iš garbingiausių žmonių, kokius esu kada nors pažinojęs. Respublikos sumaiščių metais šiedu piliečiai metėsi į dvi priešingas partijas: sūnus stojo buržuazijos, o tėvas — vyriausybės pusėn, ir kai 1737 metais buvo griebtasi už ginklų, aš, būdamas Ženevoje, mačiau, kaip tėvas ir sūnus išėjo iš tų pat namų ginkluoti, vienas — į miesto rotušę, antras — į savo kvartalą, ir abudu buvo tikri, kad po dviejų valandų susitiks akis į akį, pasiryžę kits kitą nugalabyti. Šis klaikus reginys padarė man tokį stiprų įspūdį, kad prisiekiau niekad nesikišti į jokį pilietinį karą ir niekad neremti vidaus laisvės nei ginklu, nei asmenišku dalyvavimu, nei pritarimu, jeigu kada nors atgausiu pilietines teises. Tu-

riu prisipažinti, vienu delikačiu atveju ištesėjau tą priesaiką, ir šis nuosaikumas, bent aš taip manau, bus tinkamai įvertintas.

Bet tada, kai žvanginanti ginklais Ženeva įžiebė mano širdyje pirmąją patriotizmo ugnį, aš dar negalvojau šitaip. Kokia man tolima buvo ši mintis, galima spręsti iš vieno labai svarbaus fakto; aš užmiršau apie jį papasakoti, kai buvo tam laikas, bet jo nevalia praleisti.

Mano dėdė Bernaras prieš kelerius metus buvo išvykęs į Karoliną statydinti ten Čarlstouno miesto, kuriam pats buvo sudaręs planą. Netrukus jis ten mirė. Vargšas mano pusbrolis irgi mirė, tarnaudamas Prūsijos karaliui, ir mano teta beveik tuo pat metu neteko ir sūnaus, ir vyro. Likusi be šeimos, teta su didesniu meilingumu prisiminė mane, artimiausią iš visų dar gyvų jos giminaičių. Kai atvykdavau į Ženevą, apsigyvendavau pas ją ir pramogos dėlei sklaidydavau dėdės paliktas knygas ir rankraščius. Radau čia daug įdomių veikalų ir laiškų, apie kuriuos tikriausiai niekas nė negalvojo. Mano teta menkai tevertino šį popieryną ir būtų leidusi man išsinešti viską, jeigu tik būčiau panorėjęs. Aš pasitenkinau dviem trimis knygomis su mano senelio, pastoriaus Bernaro, pastabomis; tarp jų buvo Roho „Pomirtiniai veikalai", in quarto, su puikiomis pastabomis paraštėse, kurių dėka aš pamėgau matematiką. Ši knyga liko pas ponią de Varan tarp jos pačios knygų, ir aš labai gailiuosi, kad jos neišsaugojau. Be šių knygų, dar pasiėmiau penkis ar šešis rankraštinius pranešimus ir vieną spausdintą — garsiojo Mišelio Diukrė, talentingo vyro, įžymaus, bet per daug neramaus mokslininko, su kuriuo Ženevos vyriausybė labai žiauriai susidorojo: jis mirė Arbergo tvirtovėje, kur kalėjo ilgus metus, esą, už dalyvavimą Berno sąmoksle.

Šis pranešimas — tai gan teisinga kritika, nukreipta prieš didelį ir juokingą Ženevos sutvirtinimo planą, iš dalies jau įvykdytą ir išjuoktą žinovų, kurie nesuprato, kokį slaptą tikslą

turėjo Dviejų šimtų taryba, vykdydama šį didingą sumanymą. Ponas Mišelis, pašalintas iš Sutvirtinimų statybos komiteto už tai, kad smerkė šį planą, manė, kad jis, kaip tarybos narys ir netgi kaip pilietis, galįs pareikšti savo nuomonę kiek plačiau, ir tai padarė savo pranešime, kurį per neatsargumą išspausdino, nors ir neišplatino viešai; išspausdinta tebuvo nedidelis skaičius egzempliorių — tik Dviejų šimtų tarybos nariams, bet ir tie Mažosios tarybos įsakymu buvo sulaikyti pašte. Aš radau šį pranešimą tarp savo dėdės popierių sykiu su atsakymu, kurį jam buvo pavesta sudaryti, ir pasiėmiau vieną ir kitą. Tuomet buvau tik ką pasitraukęs iš kadastro ir dar palaikiau ryšius su advokatu Kokčeliu, savo buvusiu viršininku. Po kiek laiko muitinės direktorius sumanė prašyti mane savo vaikui į krikštatėvius, o krikštamote pakvietė ponią Kokčeli. Šlovė apsuko man galvą; puikuodamasis tuo, kad tapau toks artimas ponui advokatui, pasinešiau į didystę ir stengiaus pasirodyti esąs vertas šios garbės.

Tam reikalui neradau nieko geresnio, kaip parodyti jam pono Mišelio išspausdintą pranešimą, kuris iš tikrųjų buvo retas dokumentas, liudijąs, kad aš priklausau prie Ženevos didžiūnų ir kad man yra žinomos valstybės paslaptys. Tačiau iš atsargumo, kurio priežastį man sunku būtų paaiškinti, jam neparodžiau mano dėdės atsakymo į šį pranešimą, galbūt todėl, kad tai buvo rankraštis, o ponui advokatui derėjo rodyti vien spausdintus dalykus. Tačiau jis taip puikiai suprato, koks vertingas tas raštas, kurį per kvailumą jam patikėjau, jog aš nebegalėjau nei jo atgauti, nei bepamatyti ir, įsitikinęs, kad mano pastangos bergždžios, nusprendžiau savo žioplumą paversti nuopelnu ir šią vagystę laikyti dovana. Nė akimirkos neabejoju, kad jis sugebėjo Turino dvarui išaiškinti, koks svarbus yra šis dokumentas, — beje, ne tiek naudingas, kiek įdomus, — ir pasistengė tuo ar kitu būdu gauti pinigus, kuriuos pats būtų privalėjęs sumokėti, jį pirkdamas. Laimė, iš visų galimų staigmenų mažiausiai tikėtina yra toji, kad Sar-

dinijos karalius ryžtųsi kada nors apgulti Ženevą. Bet kadangi šis dalykas nėra neįmanomas, aš visada sau priekaištausiu, kad iš paikos tuštybės atskleidžiau senam Ženevos priešui labiausiai pažeidžiamas miesto vietas.

Šitaip praleidau dvejus ar trejus metus, muzikuodamas, mokytojaudamas, kurdamas projektus, keliaudamas, be paliovos šokinėdamas nuo vieno dalyko prie kito, ieškodamas į ką galėčiau įsikibti, ir pats nežinodamas į ką. Tačiau pamažu vis labiau mane traukė mokslas: susitikinėjau su rašytojais, klausiausi pokalbių apie literatūrą, pats kartais į juos įsiterpdavau; bet iš knygų savinausi ne tiek turinį kiek frazeologiją. Lankydamasis Ženevoje, kartkartėmis užsukdavau pas savo gerą senąjį draugą poną Simoną, o šis kurstė manyje gimstančią aistrą šviežiomis mokslų pasaulio naujienomis, paimtomis iš Bajė ar iš Kolomjė. Dažnai taipogi matydavausi Šamberi su vienu jakobinu, fizikos mokytoju, geros širdies vienuoliu, kurio vardą užmiršau; jis darė mažus bandymus, kurie nepaprastai mane domino. Nusižiūrėjęs į jį, užsigeidžiau pasigaminti simpatinio rašalo. Tam reikalui pripyliau butelį daugiau nei lig pusės negesintų kalkių, arseno trisulfido ir vandens ir stipriai užkimšau. Bemat mišinys pradėjo baisiai šnypšti. Pribėgau prie butelio, norėdamas jį atkimšti, bet per vėlai: jis sprogo lyg bomba stačiai man į veidą. Prisikvėpavau kalkių, arseno trisulfido ir vos nenumiriau. Daugiau nei šešias savaites buvau aklas ir taip išmokau nesigriebti fizikos eksperimentų, neišmanydamas jos pagrindų.

Šis nuotykis pakenkė mano sveikatai, kuri jau prieš tai pastebimai ėmė blogėti. Nežinau, kaip tai atsitiko, kad, būdamas tvirtai suręstas ir visame kame laikydamasis saiko, aš nykau tiesiog bežiūrint. Esu gan stuomeningas, plačios krūtinės, mano plaučiai turėtų laisvai kvėpuoti; o tuo tarpu mane kankino dusulys, jaučiausi prislėgtas, kažko dūsavau, smarkiai plakė širdis, spjaudžiau kraujais; paskui dar prisidėjo lėtinis drugys, kuris jau niekad manęs neapleido. Kaip galima šitaip

susmukti pačiame amžiaus žydėjime, kai visi vidaus organai sveiki ir nesi padaręs nieko, kas taip sugriautų sveikatą?

„Kalavijas gadina makštis", — sako patarlė. Čia ir yra mano bėda. Aistros palaikė manyje gyvybę, aistros ir žudė mane. Kokios aistros? — paklausite. Tikri niekai, vaikiškiausi pasaulyje dalykai, bet jie taip mane pagaudavo, tarytum kalba eitų apie Elenos pagrobimą ar viso pasaulio užvaldymą. Pirmiausia moterys. Kai turėjau vieną, mano jausmai nurimo, bet širdis — niekados. Meilės troškulys mane kankino netgi pačiame mėgavimosi įkarštyje. Turėjau švelnią motiną, brangią draugę, bet man trūko meilužės. Aš ją vaizduodavausi ponios de Varan vietoje; kaitaliojau ją tūkstančius kartų, apgaudinėdamas pats save. Jeigu aš, laikydamas glėbyje mamytę, būčiau taręsis laikąs kaip tik ją, mano glamonės būtų buvusios ne mažiau karštos, bet visi mano geismai būtų užgesę, aš būčiau raudojęs iš graudulio, bet nebūčiau jautęsis laimingas. Laimė! Argi ji skirta žmogui? Ak, jeigu bent kartą gyvenime būčiau patyręs visą meilės saldybių pilnatvę, nemanau, kad trapi mano esybė būtų galėjusi tai pakelti; būčiau miręs čia pat.

Taigi aš degiau iš meilės, bergždžių svajonių pagimdytos, o šitokia meilė galbūt labiausiai sekina jėgas. Man kėlė nerimastį, mane slėgė sunki vargšės mamytės padėtis ir jos neprotingas elgesys, kuris greitu laiku turėjo visiškai ją sužlugdyti. Žiauri mano vaizduotė, visada užbėganti nelaimei už akių, be paliovos man rodė šitą katastrofą su visais jos kraštutinumais ir visomis pasekmėmis. Iš anksto regėjau, kaip skurdas mane atskiria nuo tos, kuriai buvau paaukojęs savo gyvenimą ir be kurios negalėjau juo džiaugtis. Štai kodėl mano siela amžinai nerimavo. Troškimai ir nuogąstavimai mane kamavo pakaitomis.

Muzika — antroji mano aistra; ši buvo gal ne tiek siautulinga, bet įkarštis, su kuriuo jai atsidaviau, ne mažiau mane graužė. Aš atkakliai studijavau miglotas Ramo knygas, su ne-

įveikiamu užsispyrimu stengdamasis sukrauti jas į savo atmintį, kuri vis atsisakinėjo jas priimti, tolydžio bėgiojau į pamokas, sudarinėjau didžiules kompiliacijas ir labai dažnai kiauras naktis jas perrašinėjau. Bet kam čia minėti nuolatinius dalykus, kai visos paikybės, šaunančios į vėjavaikišką mano galvą, lakūs vienadieniai pomėgiai, kokia nors kelionė, koncertas, vakarienė, rengiama vaikštynė, skaitysimas romanas, žiūrėsima komedija — visa, kas buvo mažiausiai numatyta mano pramogose ar reikaluose, virsdavo man tokiomis pat karštomis aistromis, teikiančiomis man sunkiausias kančias, nors jų šėlas ir atrodė juokingas? Pramanytos Klevelando nelaimės, apie kurias skaičiau su pasibaisėjimu, dažnai atidėdamas knygą į šalį, regis, daugiau man sugadino kraujo negu mano paties negandos.

Buvo vienas toks ženevietis, pavarde Bagerė, kadaise tarnavęs Petrui Didžiajam Rusijoje, bjauriausias žmogus ir didžiausias pakvaišėlis, kokį esu kada nors matęs, visad pilnas įvairiausių projektų, tokių pat beprotiškų kaip ir jis pats; milijonai jam krisdavo iš dangaus kaip lietus, o nuliais jis švaistėsi be atodairos. Tas žmogus, atvykęs į Šamberi dėl kažkokios bylos senate, savaime aišku, imponavo mamytei ir, dosnia ranka dalydamas savo nulinius lobius, traukė vieną po kito varganus jos ekiu. Aš jo nekenčiau, jis tą matė: man sunku nuslėpti savo jausmus. Jis būtų griebęsis bet kokios niekšybės, kad tik man įsigerintų. Truputį mokėdamas žaisti šachmatais, jis pasisiūlė išmokyti mane. Pamėginau beveik nenorom ir, šiaip taip perpratęs ėjimus, staiga ėmiau daryti tokią pažangą, kad pirmojo seanso gale aš jam iš anksto atidaviau bokštą, kurį pradžioje jis atiduodavo man. To man ir tereikėjo: tapau šachmatų vergu. Nusiperku šachmatus, nusiperku Kalabrijietį, užsidarau kambaryje ir ten leidžiu dienas ir naktis, stengdamasis atmintinai išmokti visas partijas ir žūtbūt įsikalti jas į galvą, žaisdamas pats vienas be atvangos ir be galo. Po dviejų ar trijų mėnesių šitokio pašėlusio darbo

ir neįsivaizduojamų pastangų einu į kavinę, liesas, išgeltęs, apdujęs. Bandau, vėl lošiu su Bagerė; jis sukerta mane sykį, dusyk, dvidešimt sykių; mano galvoje susimaišė tiek kombinacijų, o vaizduotė tiek atbuko, kad viskas prieš mane skendėjo miglose. Kiekvieną kartą, kai su Filidoro ar Stamos knyga mėgindavau lavintis ir studijuoti partijas, mane ištikdavo tas pat: pervargęs, nusikamavęs, pasijusdavau silpnesnis negu pirmiau. Beje, ar aš mesdavau šachmatus ar žaisdavau be atodūsio, vis tiek niekad nepakildavau nė per vieną pakopą: visada likau toks, koks buvau ano pirmojo seanso gale. Kad ir tūkstančius metų būčiau lavinęsis, tebūčiau galėjęs duoti iš anksto Bagerė bokštą — ir nieko daugiau. Tuščiai sugaištas laikas! — pasakysite. O aš jo nemaža šitaip sugaišau. Šį pirmąjį bandymą nutraukiau tik tuomet, kai nebeturėjau jėgų jam tęsti. Kai išeidavau iš kambario, atrodydavau lyg iš kapo prisikėlęs, ir jeigu būčiau ir toliau taip elgęsis, neilgai būčiau klajojęs žemėje. Be abejo, su tokia galva, ypač jaunystės įkarštyje, labai sunku išsaugoti sveikatą.

Sveikatos pablogėjimas paveikė mano nuotaiką ir atvėsino fantazijų karštį. Nusilpnėjęs pasidariau ramesnis, bent kiek atlėgo pašėlęs ūpas keliauti. Kai tapau sėslesnis, mane apėmė ne nuobodulys, o melancholija; užgesus aistroms, prislėgė hipochondrija; ilgesys virto liūdesiu; aš verkdavau ir dūsaudavau dėl niekų; jaučiau, kad gyvenimas traukiasi, o aš jo net neparagavau; aimanavau, kad palieku vargšę mamytę beveik ant prapulties slenksčio, ir galiu pasakyti, jog labiausiai sielvartavau todėl, kad palieku ją tokioj apverktinoj padėty. Galų gale visiškai apsirgau. Ji mane slaugė, kaip jokia motina nėra slaugiusi savo kūdikio; tas jai pačiai išėjo į gera: ji atitrūko nuo visokių prožektų ir nuo gražbylių prožekterių. Kokia saldi man būtų buvusi mirtis, jeigu ji tada būtų atėjusi! Maža buvau teragavęs gyvenimo gėrybių, užtat mažai buvau patyręs ir nelaimių. Amžinai nurimusi mano siela galėjo išlėkti, nepajutusi žiaurios žmonių neteisybės, nuo-

dijančios ir gyvenimą, ir mirtį. Galėjau guostis tuo, kad pergyvenau pačią geriausią savo paties dalį, o tai beveik tas pat, kas visai nemirti. Jeigu nebūčiau nerimavęs dėl jos likimo, mirti man būtų buvę taip pat lengva, kaip užmigti, o kadangi šie nerimasčiai buvo pagimdyti meilės ir švelnumo, tai ir jie manęs per daug neslėgė. Aš jai sakydavau: „Štai sudedu į jūsų rankas savo visą esybę: padarykite, kad ji būtų laiminga." Du ar tris kartus, kai jaučiaus itin blogai, atsikėjęs nakčia iš lovos, vargais negalais nuslinkau į jos kambarį patarti jai, kaip ji turėtų elgtis: tie patarimai buvo, drįstu sakyti, labai teisingi ir protingi ir itin aiškiai rodė, kaip aš krimtausi dėl jos likimo. Aš stiprindavaus ašarom, tarsi tai būtų man penas ir vaistas, gausiai jas liedamas prie jos, drauge su ja, atsisėdęs ant jos lovos ir laikydamas jos rankas savosiose. Ištisos valandos prabėgdavo, šitaip naktį besišnekant, ir aš sugrįždavau sveikesnis, negu atėjęs; patenkintas ir nuramintas jos pažadų, jos suteiktų vilčių, užmigdavau su palaima širdyje, atsiduodamas Apvaizdai. Ir dabar, po tiekos audrų, kurios, plakdamos mano gyvenimą, pavertė jį neapkenčiama našta, duok Dieve, kad mirtis, kuri nutrauks man gyvybę, būtų tokia pat nebaisi kaip tuo metu.

Savo rūpestingumu, savo atidžia ir neįtikėtinomis pastangomis ji mane išgelbėjo, ir, aiškus dalykas, vien ji ir tegalėjo mane išgelbėti. Aš mažai pasitikiu medikų gydymais, užtat labai pasitikiu tikro draugo pagalba: tai, nuo ko priklauso mūsų laimė, mes visuomet darome daug geriau negu ką kita. Kokį nuostabų jausmą patyrėme, kai atgavome vienas kitą! Mūsų abipusis prisirišimas nesustiprėjo — tai buvo neįmanoma; bet jis pasidarė kažkoks intymesnis, labiau jaudinantis didžiu savo paprastumu. Aš galutinai tapau jos kūriniu, jos kūdikiu, o ji man — kažkuo daugiau nei tikra motina. Nejučia mudu darėmės neišskiriami, mūsų būtybės tarytum susiliejo į vieną. Jautėme, kad mudu ne tik reikalingi vienas ki-

tam, bet ir visiškai užganėdiname vienas kitą; įpratome nebegalvoti apie jokius pašalinius dalykus, savo laimę ir visus troškimus apriboti išimtinai šiais tarpusavio saitais, galbūt vieninteliais pasauly: kaip jau esu minėjęs, tai buvo ne meilė, bet daug esmingesnis ryšys, nepareinąs nei nuo geismų, nei nuo lyties, nei nuo amžiaus, nei nuo išvaizdos, bet nuo viso to, kas daro žmogų žmogumi ir ką jis gali prarasti tik užgesus gyvybei.

Kodėl gi po šios neįkainojamos permainos mudu nesidžiaugėm laime iki savo dienų galo? Aš čia niekuo dėtas — galiu tai pareikšti savo paguodai. Niekuo dėta ir ji, bent jau tai nepriklausė nuo jos valios. Taip jau buvo skirta, kad neįveikiama prigimtis netrukus vėl atgautų savo valdžią. Bet šis lemtingas atgrįžimas įvyko ne staiga. Ačiū Dievui, buvo protarpis, trumpas ir neįkainojamas protarpis, užsibaigęs ne per mano kaltę, ir aš negaliu sau priekaištauti, kad būčiau blogai juo pasinaudojęs!

Nors ir išsikapsčiau iš sunkios ligos, bet jėgų neatgavau. Tebeskaudėjo krūtinę, vis dar kamavo drugys. Nieko daugiau netroškau, kaip tik baigti savo dienas prie tos, kuri man buvo brangi, remti gerus jos ketinimus, duoti jai pajusti, kame glūdi tikroji gyvenimo laimė, padaryti ją laimingą, kiek tai priklausė nuo manęs. Bet aš mačiau, netgi jutau, kad mūsų gyvenimas, užsisklendus šiuose niūriuose ir nykiuose namuose, galų gale irgi pasidarys nykus. Priemonė išsigelbėti nuo to atsirado tarytum savaime. Mamytė prisakė man gerti pieną ir nusprendė tam išsiųsti mane į kaimą. Aš sutikau, bet su sąlyga, kad ir ji vyktų drauge. Ilgai įkalbinėti nereikėjo, ji ryžosi; beliko tik išsirinkti vietą. Priemiestinis mūsų daržas, tiesą sakant, buvo ne kaime; apsuptas namų ir kitų daržų, jis anaiptol neturėjo kaimiškos užuočios patrauklumo. Be to, po Klodo Anė mirties taupumo sumetimais šio daržo atsisakėme, nebeturėdami noro auginti čia žolynų, o ir dėl kitų priežasčių ne itin gailėdamiesi šio kampelio.

Pasinaudodamas tuo, kad mamytė ėmė bjaurėtis miestu, jai pasiūliau visai išsikelti iš jo ir įsikurti malonioje vienatvėje, kokiame nors mažame namelyje, pakankamai nuošaliame, kad atjunktų įkyrūs lankytojai. Jei ji būtų sutikusi, šis nusprendimas, mano ir jos angelo sargo įkvėptas, gal būtų mums užtikrinęs laimingas ir ramias dienas iki tos valandos, kada mus turėjo išskirti mirtis. Bet ne tokia mums buvo prilikta dalia. Mamytė, praleidusi gyvenimą pertekliuje, turėjo pakelti visas skurdo ir vargo kančias, idant mažiau gailėtųsi, jį palikdama; o aš, visokiausių negandų auka, turėjau vėliau tapti pavyzdžiu kiekvienam, kuris, trokšdamas vien tik teisingumo ir visuomenės gero ir būdamas stiprus savo nekaltumu, drįsta atvirai sakyti žmonėms tiesą, nesigriebdamas pinklių ir nesiplakdamas prie tos ar kitos šalies.

Mamytę sulaikė nelemta baimė. Ji nedrįso palikti to bjauraus namiūkščio, bijodama užrūstinti savininką. „Tavo projektas pasitraukti vienatvėn yra puikus ir labai man patinka, — tarė ji, — bet ir vienatvėje reikia gyventi. Palikdama šį kalėjimą, aš rizikuoju netekti duonos, o kai mudu jos pristigsime miškuose, turėsime grįžti į miestą jos ieškoti. Kad šitaip neatsitiktų, nepalikime jo visiškai. Mokėkime mažą pensiją grafui Sen Loranui, kad tik jis neatimtų manosios. Pasiieškokime kokios nors priebėgos pakankamai toli nuo miesto, kad galėtume gyventi ramybėje, ir pakankamai arti, kad galėtume grįžti visada, kai tik reikės." Taip buvo ir padaryta. Bent kiek paieškoję, nužiūrėjome Šarmetes, pono de Konzjė valdą Šamberi pašonėje, — vietą tokią nuošalią, tarytum iki jos būtų šimtas ljė. Tarp dviejų gan aukštų kalnagūbrių iš šiaurės į pietus traukiasi nedidelis slėnis, kurio gilumoje, tarp akmenų ir medžių, čiurlena upokšnis. Išilgai šio slėnio, šlaite, padrikai stovi keli namukai, labai masinantys kiekvieną, kas mėgsta bent kiek atkampesnį prieglobstį. Apžiūrėję du ar tris namelius, galiausiai išsirinkome dailiausią iš jų, priklausantį tarnaujančiam bajorui, ponui

Nuarė. Namas buvo labai patogus. Priešais — daržas, kyląs terasomis aukštyn; viršuje — vynuogynas, apačioje — sodas; kitoj pusėj — kaštonų giraitė, netoliese — šaltinis; aukščiau, ant kalno, pievos ganyklai; žodžiu, visa, ko tik reikia mažam ūkeliui, kurį ketinome čia užsivesti. Kiek galiu prisiminti laiką ir datą, mes ten įsikūrėme 1736 metų vasaros gale. Pirmąją dieną, kai ten apsigyvenome, aš buvau sužavėtas. „O mamyte! — tariau savo brangiajai draugei, apkabindamas ją ir plūsdamas džiaugsmo ir graudulio ašaromis. — Tai laimės ir nekaltybės buveinė. Jeigu mudu nerasime jų čia, nėra prasmės jų ieškoti kur kitur."

ŠEŠTOJI KNYGA

1737–1740

Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus,
Hortus ubi et tecto vicinus jugis aquae fons,
Et paulum sylvae super his foret... *

Aš negaliu pridurti: *Auctius atque Di melius fecere***; bet nesvarbu, nieko daugiau aš nenorėjau; man nereikėjo, kad tai būtų mano nuosavybė, man užteko naudotis; aš visada sakiau ir maniau, kad savininkas ir valdytojas dažnai esti labai skirtingi asmenys, jei netgi paliktume nuošaly vyrus ir meilužius.

Čia prasideda trumpa mano gyvenimo laimė; čia ateina ramios, bet greitai lekiančios valandos, kurios man duoda teisę sakyti, kad aš gyvenau. Valandos brangios ir didžiai apgailėtos, ak, pradėkite iš naujo maloniai man sroventi, jei galima,

* Tai buvo mano svajonė: sklypelis nedidelės žemės,
Kur būtų sodas, čia pat sruventų šaltinis,
O netoliese — giraitė maža...

** Dievai man davė daugiau ir geriau. (*Horacijus,* Satyros, II, 6.)

tekėkite mano atsiminimuose lėčiau, negu tekėjote tikrovėj, kai taip greitai skriejote viena po kitos! Kaipgi man tęsti šį pasakojimą, tokį jaudinantį ir sykiu tokį paprastą, kad neatsibosčiau skaitytojams, visą laiką kalbėdamas apie tuos pat dalykus, kartodamas tą, kas man pačiam neatsibosta, nors nuolat ir nuolat visa tai menu? Ir jeigu tai būtų tik faktai, veiksmai, žodžiai, galėčiau juos aprašyti ir kokiu nors būdu perteikti; bet kaip apsakyti tai, kas nebuvo nei pasakyta, nei padaryta, nei netgi pagalvota, o tik pajusta, tik pergyventa? Juk aš negaliu nurodyti jokio kito mano laimės šaltinio kaip vien šitą jausmą.

Aš keldavaus su saule — ir buvau laimingas; vaikščiodavau — ir buvau laimingas; matydavau mamytę — ir buvau laimingas; ją palikdavau — ir buvau laimingas; bėgdavau per miškus ir šlaitus, klajojau po slėnius, skaičiau, dykinėjau, dirbau sode, skyniau vaisius, padėjau ūkyje — ir laimė mane lydėjo visur: ji glūdėjo ne kokiame nors konkrečiame dalyke — ji visa buvo manyje ir negalėjo manęs apleisti nė akimirką.

Niekas iš to, kas man atsitiko šiuo brangiuoju laikotarpiu, niekas iš to, ką aš dariau, kalbėjau ir galvojau tais metais, neišblėso man iš atminties. Kas buvo prieš tai ir po to, prisimenu miglotai ir pakrikai; o šį laikotarpį menu visą ištisai, tarytum jis ir dabar dar tęstųsi. Mano vaizduotė, kuri jaunystėje vis bėgdavo pirmyn, dabar žvelgia atgal ir saldžiais prisiminimais man atlygina už amžinai prarastas viltis. Ateityje nematau nieko viliojančio; tik grįžimas į praeitį dar gali mane džiuginti, ir šie vaizdai, tokie gyvi ir tokie ryškūs, dažnai mane daro laimingą, kad ir kaip mane slėgtų nelaimės.

Iš tų atsiminimų pateiksiu vieną tiktai pavyzdį, iš kurio galima spręsti, kokie jie gyvi ir teisingi. Kai mes pirmą kartą vykome nakvoti į Šarmetes, mamytė sėdėjo neštuvuose, o aš ją lydėjau pėsčias. Kelias kilo į kalną; mamytė buvo gan sunki,

tad, bijodama per daug išvarginti nešikus, nusprendė maždaug pusiaukelėje išlipti ir toliau eiti pėsčia. Bekopdama pamatė kažką mėlynuojant šalikelėje ir tarė man: „O, štai slenktenė dar tebežydi!" Aš niekad nebuvau matęs slenktenės, bet nepasilenkiau jos apžiūrėti, o esu toks trumparegis, kad stačias negaliu atskirti, koksai žolynas prieš mano akis. Aš tiktai žvilgtelėjau į jį probėgom; po to praslinko apie trisdešimt metų, kol vėlei pamačiau slenktenę ir atkreipiau į ją dėmesį. 1764 metais, kai buvau Kresjė su savo draugu diu Peiru, mudu lipome į nedidelį kalną, kurio viršūnėje stovi dailus pavilijonas, visai teisingai vadinamas „Bel Viu"*. Tuomet aš pradėjau truputį herbarizuoti. Kopdamas ir žvalgydamasis tarp krūmų, staiga sušunku iš džiaugsmo: „O, štai slenktenė!" Ir iš tikrųjų tai buvo ji. Diu Peiru pastebėjo, kad aš susijaudinau, bet nežinojo kodėl; tikiuosi, jis tai supras, jei kada perskaitys šias eilutes. Iš to įspūdžio, kurį man padarė ši smulkmena, skaitytojas gali spręsti, kaip giliai įsmigo man į širdį visa, kas siejasi su šiuo laikotarpiu.

Tačiau kaimo oras man negrąžino pirmykštės sveikatos. Buvau paliegęs — tapau dar didesnis paliegėlis. Aš nepakenčiau pieno ir turėjau jo atsisakyti. Tuomet buvo mada nuo visko gydytis vandeniu. Taip įnikau į vandenį, kad jis vos neišvadavo manęs ne tik nuo ligų, bet ir nuo gyvasties. Kas rytas atsikėlęs eidavau su dideliu puoduku prie šaltinio ir bevaikščiodamas pamažėl išsiurbčiodavau kokius du butelius. Visiškai atsižadėjau vyno prie valgio. Vanduo, kurį gėriau, buvo aitrokas ir, kaip daugumas vandenų kalnuose, sunkiai virškinamas. Trumpai kalbant, per nepilnus du mėnesius visiškai susigadinau skrandį, kurs iki tol buvo sveikių sveikiausias. Sutrikus virškinimui, supratau, kad nebėra vilties išgyti. Tuo pat laiku mane ištiko ypatingas reiškinys, kurio padarinius jausiu iki grabo lentos.

* „Gražus reginys" *(pranc.)*.

Vieną rytą, kai jaučiausi nė kiek ne blogiau kaip visada, keldamas į vietą mažą staliuką, staiga pajutau visame kūne kažkokį smarkų ir tiesiog nesuprantamą sukrėtimą. Negalėčiau su niekuo kitu jo palyginti kaip tik su audra, kilusia kraujyje ir vienu akimirksniu apėmusia visą kūną. Arterijos ėmė pulsuoti taip baisiai, kad aiškiai jutau jų tvinksnius, o kaklo arterijų pulsavimą net girdėjau. Ėmė smarkiai ūžti ausyse; šis ūžesys buvo trejopas ar, tikriau sakant, ketveriopas, būtent: sunkus ir duslus burzgimas, ryškesnis šniokštimas, panašus į tekančio vandens pliuškėjimą, labai šaižus švilpesys ir minėtasis plakimas, kurio tvinksnius lengvai būčiau galėjęs skaičiuoti, nečiuopdamas pulso ir netgi neliesdamas rankomis kūno. Šis vidujinis ūžesys buvo toks stiprus, kad aš praradau pirmykštį ausylumą ir nuo to laiko pasidariau jeigu nevisiškai kurčias, tai bent apykurtis.

Galima įsivaizduoti mano nustebimą ir išgąstį. Tariausi mirštąs ir atguliau į lovą; pašaukė gydytoją; apsakiau jam savo ligą, visas virpėdamas ir manydamas, kad jau nebeišgysiu. Turbūt ir jis galvojo tą pat, betgi ėmėsi savo amato. Jis įsivarė į ilgus samprotavimus, iš kurių ničnieko nesupratau; paskui, taikydamas praktikoje savo puikiąją teoriją, jis pradėjo *in anima vili** eksperimentinį gydymą, kurį panoro su manimi išbandyti. Tasai gydymas buvo toks skausmingas, toks bjaurus ir taip menkai veikė, kad greit man įkyrėjo; po kelių savaičių, matydamas, kad man nei geriau, nei blogiau, aš pakilau iš patalo ir pradėjau įprastinį gyvenimą, nepaisydamas arterijų tvinkčiojimo ir spengimo ausyse, kuris nuo to laiko štai jau trisdešimt metų nė valandėlei manęs neapleidžia.

Ligi tol buvau didelis miegalius. Kai prie šių simptomų dar prisidėjo visiška nemiga, tebekamuojanti mane iki šiol, aš galutinai įsitikinau, kad neilgai man beliko gyventi, ir kurį laiką visiškai nebesirūpinau gydymusi. Negalėdamas pailginti

* Lyg su gyvuliu *(lot.)*.

savo gyvenimo, nusprendžiau iki galo išnaudoti bent tas likusias dienas; tokią galimybę man teikė keistai maloninga prigimtis, išvadavusi mane nuo skausmų, kuriuos, rodos, turėjo kelti apgailėtina mano būklė. Mane vargino tas arterijų tvinkčiojimas ir spengimas ausyse, bet dėl to nekentėjau: neturėjau jokių kitų nemalonių pojūčių, tik nemiegojau naktimis ir sunkiai alsavau, ypač kai norėdavau bėgti ar smarkiau ką veikti, bet ligi dusulio niekados neprieidavau.

Šis atsitikimas, kurs turėjo pragaišinti mano kūną, pragaišino tik mano aistras, ir aš kasdien šlovinau dangų už tą palaimingą jo įtaką mano sielai. Tiesiog galiu pasakyti, kad pradėjau gyventi tik tada, kai save laikiau mirusiu. Teisingai įkainojęs visa tai, ką turėsiu palikti, susirūpinau kilnesniais reikalais, lyg iš anksto ruošdamasis tam, ko netrukus teks griebtis ir ko iki šiol nepaisiau. Dažnai aš prisitaikydavau religiją savo skoniui, bet niekados nebuvau visiškai be religijos. Todėl man lengviau buvo grįžti prie šio dalyko, daugeliui tokio liūdno, betgi saldaus tiems, kurie jame regi paguodą ir viltį. Ir mamytė šiam reikalui man buvo kur kas naudingesnė už visus teologus.

Ji mėgo viską sisteminti, tad, savaime aišku, susistemino ir religiją. O tą sistemą sudarė labai skirtingos idėjos — vienos labai sveikos, kitos be galo absurdiškos: jausmai, būdingi jos charakteriui, ir prietarai, išugdyti jos auklėjimo. Apskritai tikintieji Dievą susikuria tokį, kokie yra jie patys: gerieji susikuria gerą, blogieji — blogą; neapykantos ir tulžies pilni šventeivos temato pragarą, todėl kad jie mielai visus pasmerktų amžinoms kančioms; meilingos ir švelnios sielos visai netiki pragaru; tad aš negaliu atsikvošėti iš nustebimo, matydamas, kad gerasis Fenelonas kalba savo „Telemake" apie pragarą taip, tarytum iš tiesų juo tikėtų; bet viliuosi, kad šiuo atveju jis melavo, nes, kad ir koks būtum teisuolis, kartais vis tiek turi meluoti, jeigu esi vyskupas. Mamytė man nemeluodavo; šiai sielai svetima buvo pagieža, ir ji negalėjo

vaizduotis Dievo kerštingo ir amžinai užsirūstinusio, ji regėjo vien gailestingumą ir malonę ten, kur davatkos temato teismą ir bausmę. Ji dažnai sakydavo, kad Dievas būtų neteisingas, jeigu mus teistų už mūsų darbus: nedavęs mums tiek jėgų, kad būtume tobuli, jis negalįs reikalauti daugiau, negu yra davęs. Keisčiausia buvo tai, kad, netikėdama pragaru, ji vis dėlto tikėjo skaistykla. Mat ji nežinojo, kur dėti piktų žmonių vėles: negalėjo nei pasmerkti jų, nei pasiųsti kartu su gerosiomis, kol jos taps skaisčios. Reikia pripažinti, kad ir šiame pasaulyje, ir aname dėl piktųjų iš tiesų visados daug keblumų.

Kita keistybė. Ši sistema, kaip matome, neigia visą pirmapradės nuodėmės ir atpirkimo doktriną, griauna visuotinai išplitusios krikščionybės pagrindus ir griežtai prieštarauja bent jau katalikybei. O tačiau mamytė buvo ar bent dėjosi esanti gera katalikė, ir, be abejo, dėjosi visai nuoširdžiai. Jos manymu, Šventasis Raštas esąs aiškinamas per daug raidiškai ir per daug grubiai. Visa, kas ten parašyta apie amžinąsias kančias, jai atrodė tik grasinimas ar alegorija. Jėzaus Kristaus mirtis, jos manymu, — tai tikrojo dieviško gailestingumo pavyzdys, duotas tam, kad žmonės išmoktų mylėti Dievą ir mylėti savo artimą. Vienu žodžiu, būdama ištikima pasirinktajai religijai, ji nuoširdžiai pripažino tikėjimo tiesas; bet kai tik tekdavo svarstyti atskiras dogmas, paaiškėdavo, kad ji tiki visai ne taip, kaip moko bažnyčia, nors ir būdama visada jai klusni. Mamytės širdies paprastumas ir atvirumas buvo šiuo atžvilgiu daug iškalbingesnis už visus teologų postringavimus ir dažnai suglumindavo jos nuodėmklausį, nuo kurio ji nieko neslėpė. „Esu gera katalikė, — sakydavo jam, — ir noriu visada tokia būti; iš visos širdies priimu šventosios motinos Bažnyčios priesakus. Aš nesu savo tikėjimo valdovė, bet esu savo valios valdovė. Aš ją besąlygiškai palenkiu ir noriu tikėti viskuo. Ko gi jums dar iš manęs bereikia?"

Jeigu krikščioniškos moralės visai nebūtų, esu tikras, mamytė vis viena būtų jos laikiusis — taip jinai derinosi su josios charakteriu. Ji pildė visus jos priesakus, bet lygiai taip pat būtų elgusis ir be tų priesakų. Nereikšminguose dalykuose ji mėgo būti klusni, ir jeigu jai būtų buvę neleidžiama, netgi draudžiama valgyti mėsiškus valgius, ji būtų pasninkavusi dėl Dievo ir dėl savęs, iš grynos širdies, be jokių sumetimų. Bet visa ši moralė buvo pavaldi pono de Tavelio principams, arba, tikriau sakant, mamytė joje neįžiūrėjo nieko, kas būtų priešinga jiems. Su ramia sąžine ji būtų gulėjusi kasdien su dvidešimčia vyrų, nejausdama nei graužaties, nei geismo. Žinau, kad daugelis davatkų nė kiek ne skrupulingesnės už ją; bet skirtumas toks, kad anas veda iš kelio jų aistros, o ją — tik josios sofizmai. Dargi po širdingiausių ir, drįstu sakyti, tyriausių pašnekesių staiga ji pereidavo prie šios temos, nekeisdama nei minos, nei tono ir nemanydama, kad prieštarauja pati sau. Ji netgi būtų galėjusi, esant reikalui, nutraukti šį pokalbį, o paskui vėl jį tęsti su pirmykščiu giedrumu: taip giliai ji buvo įsitikinusi, kad visa tai tėra sutartiniai visuomenės nuostatai, kuriuos kiekvienas protingas žmogus galįs aiškintis kaip tinkamas, prisitaikyti ar apeiti, atsižvelgdamas į aplinkybes ir nė kiek nerizikuodamas nusidėti Dievui. Nors šiuo klausimu mūsų nuomonės, be abejo, skyrėsi, prisipažįstu, aš nedrįsau ginčytis, gėdydamasis ne itin kilnios rolės, kurią man būtų tekę tuomet vaidinti. Aš būčiau stengęsis nustatyti elgesio taisykles kitiems, darydamas išimtį sau pačiam; bet, nekalbant jau apie tai, kad temperamentas ją saugojo nuo piktnaudžiavimo šiais principais, žinojau, kad ji nėra iš tų moterų, kurios duodasi apgaunamos, ir kad reikalauti išimties sau — tai leisti jai daryti šią išimtį visiems, kurie jai patinka. Beje, aš tik probėgom čia iškeliu šį būdo bruožą: jis maža teturėjo įtakos mamytės elgesiui, o tuo metu ir jokios neturėjo. Bet aš žadėjau tiksliai išdėstyti jos principus ir noriu šį pažadą tesėti. Grįžtu prie savęs.

Rasdamas mamytės įsitikinimuose visas taisykles, galinčias apsaugoti mano sielą nuo mirties baimės ir jos padarinių, aš nesvyruodamas sėmiausi tikėjimo iš to šaltinio. Prisirišau prie mamytės labiau negu kada nors; troškau perteikti jai visas savo gyvybines jėgas, kurios, jaučiau, rengėsi mane apleisti. Dar labiau prisirišęs prie jos, įsitikinęs, kad neilgai beliko man gyventi, itin pasikliovęs lemtimi, aš pasijutau labai ramus, ir ši maloni būklė, slopindama aistras, kurios labai išpučia mūsų baimes ir viltis, leido man be audrų ir be nerimasčių džiaugtis nedaugeliu man likusių dienų. Tos dienos buvo man juo žavesnės todėl, kad aš visokiais būdais stengiausi padaryti jai kaimo gyvenimą kuo malonesnį. Stengdamasis, kad ji pamėgtų daržą, sodą, paukštidę, balandžius, karves, aš pats tatai pamėgau, ir šie smulkūs darbai, prie kurių praleisdavau visą dieną, nedrumsdami ramybės, geriau nei pienas ir visokie vaistai palaikė vargšą mano organizmą ir netgi, kiek tai buvo įmanoma, padėjo jam atsigauti.

Vynuogių raškymas, vaisių skynimas nuskaidrino mums paskutines metų savaites ir dar labiau mus pririšo prie kaimo gyvenimo, prie gerų žmonių aplinkui mus. Su dideliu apgailestavimu išvydome besiartinant žiemą ir grįžome į miestą, nelyginant į tremtį; ypač gailavau aš, nes, abejodamas, ar bepamatysiu dar vieną pavasarį, tariausi amžinai atsisveikinąs su Šarmetėmis. Sakydamas joms sudie, bučiavau žemę ir medžius, ir toldamas nuolat gręžiojausi atgal. Jau seniai palikęs savo mokines, atpratęs nuo miesto pramogų ir draugijų, niekur neidavau, su niekuo nesimatydavau, išskyrus mamytę ir poną Salomoną, neseniai tapusį josios ir mano gydytoju; tai buvo doras ir protingas žmogus, karštas kartezianietis, įdomiai kalbėdavęs apie visatą; ir pašnekesiai su juo man būdavo malonesni ir vertesni už visus jo receptus. Niekad negalėjau pakęsti kvailų ir tuščių postringavimų, kokius girdime kasdien; bet naudingi ir turiningi pokalbiai man visada teikdavo didelį malonumą, ir aš niekad jų nevengdavau. Labai mė-

gau šnekučiuotis su ponu Salomonu: man rodės, kad su juo aš artėju prie tų aukštųjų tiesų, kurias pažins mano siela, išsivadavus iš žemės pančių. Mėgdamas jį, pamėgau ir tuos dalykus, apie kuriuos jis kalbėjo, ir pradėjau ieškoti knygų, kurios man padėtų geriau jį suprasti. Labiausiai man pritiko tos knygos, kur dievobaimingumas derinosi su mokslu; tokie buvo ypač Oratorijos ir Por Rojalio veikalai. Ėmiau juos skaityti arba, tikriau sakant, ryte ryti. Man pateko į rankas tėvo Lami knyga, antrašte „Pašnekesiai apie mokslus". Tai buvo nelyginant įvadas į mokslinių knygų studijas. Ją perskaičiau šimtus kartų ir nusprendžiau paimti sau už vadovą. Galiausiai, nors ir buvau besveikatis, ar gal kaip tik dėl to, pamažu pajutau nenugalimą trauką į mokslą ir, nors laikiau kiekvieną dieną paskutine savo diena, mokiausi su tokiu įkarščiu, tarytum būčiau ketinęs gyventi amžinai. Visi sakė, kad man tai kenkia; o aš manau, kad man tai išėjo į gera, ir ne tik sielai, bet ir kūnui; aistringai įsitraukęs į didžiai pamėgtas studijas, užmiršdavau savo ligas ir daug mažiau bekentėjau. Tiesa, niekas man neteikė tikro palengvinimo; bet, nejausdamas aštrių skausmų, palengvėl apsipratau su negalėmis, su nemiga, įpratau mąstyti, užuot veikęs, ir pagaliau ėmiau žiūrėti į tolydinį ir lėtą savo organizmo nykimą kaip į neišvengiamą procesą, kurį sustabdyti tegali vien mirtis.

Toks požiūris ne tik atitraukė mane nuo tuščių gyvenimo rūpesčių, bet išvadavo ir nuo nelemtų medicinos paslaugų, kurias prieš mano valią iki šiol man bruko. Įsitikinęs, kad vaistai manęs neišgelbės, Salomonas liovėsi mane jais kamavęs, o vargšės mamytės sielvartui numaldyti parašė keletą neutralių receptų, kurie žadina ligonio viltį ir palaiko pasitikėjimą gydytoju. Mečiau griežtą režimą, vėl ėmiau gerti vyną ir gyventi kaip sveikas žmogus, santūrus visame kame, bet neatsisakantis nieko. Pradėjau net išeiti iš namų ir vėl lankyti savo pažįstamus, ypač poną de Konzjė, su kuriuo bendrauti man buvo labai malonu. Pagaliau, ar tai todėl, kad man atro-

dė gražu mokytis iki paskutinės valandos, ar todėl, kad mano širdies gilumoje slypėjo viltis gyventi, mirties laukimas ne tik nenuslopino manyje mokslo troškimo, bet lyg ir dar labiau jį sustiprino, ir aš skubėjau prisikaupti žinių, tarsi manydamas, kad aname pasauly nieko daugiau nerasiu. Pamėgau Bušaro knygyną, kur susitikdavo literatai; ir kadangi pavasaris, kurio tariausi nebesulauksiąs, buvo jau arti, atsirinkau keletą knygų Šarmetėms, tam atvejui, jeigu turėsiu laimės ten grįžti.

Aš turėjau šią laimę ir itin gerai ja pasinaudojau. Su neapsakomu džiaugsmu pamačiau sprogstant pirmuosius pumpurus. Vėl išvysti pavasarį man buvo tas pat, kas atgimti rojuje. Vos tik pradėjo tirpti sniegai, palikome savo lindynę ir atvykome į Šarmetes ganėtinai anksti, kad išgirstume pirmąsias lakštingalos giesmes. Nuo tada nebegalvojau apie mirtį, ir iš tikrųjų keista, kad kaime niekad nesirgau kokia nors sunkesne liga. Daug kentėjau, bet niekados neatguliau į patalą. Dažnai, jausdamasis blogiau negu paprastai, sakydavau: „Kai pamatysite, kad mirštu, nuneškit mane į ąžuolo paunksnę — prižadu jums, kad ten atgysiu."

Kad ir silpnas, vėl ėmiausi ūkio darbų, bet dirbau tik tiek, kiek leido jėgos. Labai sielvartavau, kad negaliu pats vienas apeiti sodo: šešetą kartų smeigęs kastuvu, uždusdavau, prakaitas srūdavo čiurkšlėmis, ir jėgos neberemdavo. Kai pasilenkdavau, arterijos imdavo baisiai tvinkčioti ir kraujas taip smarkiai plūsteldavo į galvą, kad turėdavau kuo greičiau atsitiesti. Priverstas tenkintis kokiomis nors lengvutėmis pareigomis, aš, be kitko, susidomėjau karvelide ir taip ją pamėgau, kad ten praleisdavau ištisas valandas, nė minutėlės nenuobodžiaudamas. Balandis yra be galo bailus ir sunkiai prijaukinamas. Tačiau man pavyko savo balandžiams įkvėpti tiek pasitikėjimo, kad jie visur paskui mane sekiojo ir leidosi paimami, kada tik norėjau. Kai tik pasirodydavau sode ar kieme, du ar trys tuojau pat nutūpdavo man ant pečių, ant gal-

vos; galiausiai ši palyda, kad ir maloni, pasidarė man tiek nepatogi, kad buvau priverstas šią bičiulystę nutraukti. Visada itin mėgau jaukinti gyvulius, ypač bailius ir laukinius. Man būdavo labai džiugu įgyti jų pasitikėjimą, ir aš jo niekad neapvildavau. Norėjau, kad jie mane mylėtų laisvėje.

Esu jau sakęs, kad į Šarmetes atsigabenau knygų; skaičiau jas, bet taip, kad jos daugiau mane vargino, negu švietė. Turėjau klaidingą įsitikinimą, kad skaitymas duodąs naudos tik tada, kai suvoki visas žinias, apie kurias kalbama knygoje; man nė į galvą neateidavo, kad dažnai pats autorius, esant reikalui, semiasi žinių iš kitų knygų. Turėdamas tokį paiką supratimą, aš tolydžio sustodavau, puldavau nuo vienos knygos prie kitos ir kartais, kol prisikasdavau iki dešimtojo mano studijuojamos knygos puslapio, turėdavau sudoroti ištisas bibliotekas. Tačiau aš taip atkakliai laikiausi šio absurdiško metodo, jog sugaišau begales laiko ir man tiek susimaišė galva, kad, galima sakyti, nieko nei bemačiau, nei beišmaniau. Laimė, apsižiūrėjau, kad pasukau klystkeliu ir klaidžioju begaliniame labirinte, ir man pavyko iš jo išeiti, kol dar nebuvau visiškai susipainiojęs.

Jei kas tikrai linkęs į mokslus, pirmas dalykas, ką jis jaučia, gilindamasis į juos, — tai jų sąryšis, kurio dėka jie traukia vienas kitą, padeda kits kitam, aiškina kits kitą, taigi vienas negali apsieiti be kito. Žmogaus protas nepajėgia jų visų aprėpti, todėl visada reikia išsirinkti vieną pagrindinį; bet jeigu neturi šiokio tokio supratimo apie kitus, dažnai negali susigaudyti netgi savajame. Aš jaučiau, kad mano sumanymas teisingas ir pats savaime naudingas, tik reikia keisti metodą. Ėmiausi bendros mokslų visumos ir paskiau leidausi į atskiras jos šakas. Bet pamačiau, kad reikia elgtis atvirkščiai: imti kiekvieną mokslą skyrium ir studijuoti iki to punkto, kur visi jie jungiasi. Taip aš grįžau prie paprastos sintezės, bet grįžau kaip žmogus, kuris žino, ką darąs. Mąstymas šiuo atveju man atstojo žinias, o sveikas protas tapo geru vadovu. Ar

aš gyvensiu ar mirsiu — negaliu gaišti laiko. Kas, turėdamas bemaž dvidešimt penkerius metus ir nieko nemokėdamas, pasiryžta viską išmokti, tas įsipareigoja neleisti laiko tuščiai. Nežinodamas, kuriuo momentu likimas ar mirtis užgniauš mano uolumą, aš norėjau vienu ar kitu atveju įsigyti žinių apie viską — tiek tam, kad išsiaiškinčiau savo įgimtus gabumus, tiek ir tam, kad galėčiau nuspręsti, ką labiausiai verta studijuoti.

Vykdydamas šį planą, pamačiau, kad esama dar vieno pranašumo, apie kurį pirmiau ir negalvojau, būtent, kad šitaip galima sutaupyti daug laiko. Turbūt nesu gimęs mokslui, nes ilgas susikaupimas tiek mane išvargina, kad negaliu atsidėti vienam kokiam dalykui netgi pusvalandį be atvangos, ypač jei reikia sekti svetimą mintį; beje, savo paties mintis kartais man tekdavo narplioti daug ilgiau ir net gana sėkmingai. Kai perskaitau kelis puslapius knygos, reikalaujančios atidumo, mano protas atbunka ir pasineria į miglas. Jeigu užsispiriu ir skaitau toliau — tik bergždžiai nusikamuoju: ima svaigti galva, aš nieko nebesuprantu. Bet kai įvairūs dalykai kaitaliojasi, nors ir be pertrūkio, mano protas, nuvargintas vieno dalyko, atsigosta prie kito, ir aš, netgi dirbdamas be atilsio, daug lengviau juos suvokiu. Pritaikiau šį atradimą savo tvarkaraštyje ir, kaitaliodamas mokslo dalykus, galėdavau dirbti ištisą dieną, niekad nenuvargdamas. Tiesa, naudinga pramoga man būdavo namų ir lauko darbai; bet, tolydžio vis didėjant mano žinių troškimui, veikiai suradau būdų nugriebti dar daugiau laiko mokslui ir imtis iškart dviejų dalykų, nepagalvodamas, kad dėl to nukenčia ir vienas, ir antras.

Perteikdamas šias smulkmenas, žavingas man ir dažnai įkyrias skaitytojui, laikausi betgi nuosaikumo, kurio jis ir nepastebėtų, jeigu neatkreipčiau į tai jo dėmesio. Pavyzdžiui, aš su pasigėrėjimu prisimenu įvairiausius savo bandymus paskirstyti laiką taip, kad turėčiau kuo daugiausia ir naudos, ir malonumo; ir galiu pasakyti, kad laikas, kurį pragyvenau

užuočioje, ir dargi nuolat sirgdamas, buvo kaip sykis tas mano gyvenimo tarpas, kai aš kuo mažiausiai dykinėjau ir kuo mažiausiai nuobodžiavau. Šiame žavingame kampelyje praleidau du ar tris gražiausius vasaros mėnesius, tirdamas savo proto polinkius; džiaugiausi gyvenimo saldybėmis, kurių kainą taip gerai žinojau, džiaugiausi draugija, tokia laisva ir malonia, jeigu tik galima vadinti draugija glaudžią mūsų sąjungą; džiaugiausi tomis puikiomis žiniomis, kurias stengiausi įsigyti; man šitas žinių siekimas jau buvo nelyginant pats žinojimas ir netgi kažkas dar daugiau, nes malonumas mokytis daug prisidėjo prie mano laimės.

Neverta minėti šių bandymų, kurie visi man teikė džiaugsmo, tik šitas džiaugsmas buvo per daug paprastas, kad būtų galima jį nusakyti. Dar sykį kartoju: tikroji laimė žodžiais nenusakoma, ji tik juntama, ir kuo stipriau jinai juntama, tuo sunkiau ją aprašyti, nes ji nėra faktų rinkinys, o nuolatinė būsena. Aš dažnai kartojuosi, bet kartočiausi dar daugiau, jeigu sakyčiau tą patį dalyką tiek sykių, kiek jis ateina man į galvą. Kai mano gyvenimo būdas, daug kaitaliojęsis, pagaliau nusistovėjo, štai maždaug kokia buvo mano dienotvarkė.

Keldavausi kas rytas prieš saulėtekį. Per kaimyninį sodą kopdavau į labai gražų kelią, kurs tiesėsi virš vynuogyno ir skardžiu ėjo ligi pat Šamberi. Tenai bevaikščiodamas, kalbėdavau savo maldą: tai buvo ne tuščias švapsėjimas, o tyras širdies kilimas prie Viešpaties, sukūrusio šią mieląją gamtą, kurios grožybės vėrėsi prieš mano akis. Niekad nemėgau melstis kambary: man rodos, kad sienos ir visi tie menkučiai žmogaus rankų dirbiniai stoja tarp Dievo ir manęs. Aš mėgstu mąstyti apie Dievą, stebėdamas jo kūrinius, kai mano širdis kyla prie jo. Mano maldos, galiu pasakyti, buvo tyros ir todėl iš tikrųjų turėjo būti išklausytos. Sau ir tai, kurios niekad neskirdavau nuo savęs net ir švenčiausiuose savo troškimuose, prašiau tik nekalto ir ramaus gyvenimo be ydų, skausmų, vargo ir skurdo; maldavau abiedviem teisuolių mirties ir to,

kas skirta teisuoliams aname gyvenime. Beje, mano malda buvo ne tiek prašymas, kiek grožėjimasis ir kontempliacija: žinojau, kad, norint iš amžinųjų gėrybių dalytojo gauti tai, ko mums reikia, geriausia ne maldauti, o nusipelnyti. Grįždavau iš vaikštynių, apsukęs gan didelį lanką, su pasigėrėjimu ir smalsumu žvelgdamas į aplinkinius kaimo vaizdus, kurie vieninteliai niekad nevargina akių nei širdies. Iš tolo žiūrėdavau, ar jau rytas pas mamytę: jei pamatydavau, kad jos langinės jau atvertos, suvirpėdavau iš džiaugsmo ir bėgdavau pas ją. Jeigu jos būdavo uždaros, eidavau į sodą ir laukdavau, kada ji nubus, pramogos dėlei kartodamas, ką išmokęs vakar, arba triūsdamas sode. Langinės prasiverdavo, aš skubėdavau apkabinti ją lovoje, dažnai dar mieguistą, ir šis apkabinimas, tyras ir švelnus, pačiu savo nekaltumu skleidė tą ypatingą žavesį, kurs visada svetimas geidulingumui.

Įprastiniai mūsų pusryčiai — kava su pienu. Mums tai būdavo pats ramiausias dienos metas, kai mudu užvis maloniau šnekučiuodavomės. Šitie savotiški posėdžiai, paprastai gan ilgi, mane itin palankiai nuteikė pusryčiams, ir man šimtą kartų mielesnis Anglijos ir Šveicarijos paprotys, kur pusryčiauti susirenka visi namiškiai prie bendro stalo negu kad Prancūzijos, kur kiekvienas pusryčiauja atskirai savo kambary arba dažniausiai iš viso nepusryčiauja. Valandą ar dvi pašnekučiavęs, sėsdavau prie knygų ir skaitydavau iki pat pietų. Pradėdavau nuo kokios nors filosofinės knygos — Por Rojalio „Logikos", Loko „Traktato", Malbranšo, Leibnico, Dekarto ir t. t. Veikiai pastebėjau, kad visi šie autoriai beveik nuolat prieštarauja viens kitam, ir man šovė į galvą chimeriška mintis juos sutaikyti, kas labai mane privargino ir atėmė daug laiko. Aš susipainiojau ir nė trupučio nesistūmėjau priekin. Pagaliau, atsižadėjęs šio metodo, pasirinkau kur kas geresnį, ir jo dėka padariau didelę pažangą, nors ir neturėdamas gabumų mokslui: jų tikriausiai man visada labai trūko. Skaitydamas kokį nors autorių, nusistačiau įsiminti ir sekti visas

jo idėjas, nepainiodamas į jas nei savų, nei svetimų minčių ir niekad su juo nesiginčydamas. Tariau sau: „Pradžiai kaupkime mintis, teisingas ir klaidingas, tačiau bent jau aiškias, tol, kol mano galva bus tiek jų pilna, kad galėsiu jas palyginti ir atrinkti." Šis metodas, žinau, toli gražu ne tobulas, bet jis man daug padėjo savišvietoje. Kelerius metus studijavęs išimtinai svetimas mintis, taip sakant, negalvodamas ir beveik nesamprotaudamas, aš sukaupiau gana didelę atsargą žinių, kurių pakako man pačiam ir kurios mane įgalino mąstyti be svetimos pagalbos. Tada, kai kelionės ir reikalai neleido man raustis po knygas, pramogos dėlei aš galvodavau apie skaitytus veikalus, lygindavau juos, sverdavau kiekvieną dalyką proto svarstyklėmis ir kartais teisdavau savo mokytojus. Nors ir vėlai paleidau į darbą savo gabumus samprotauti, man neatrodo, kad jie būtų sunykę, ir kai viešai paskelbiau savo paties idėjas, manęs niekas nekaltino, kad esu vergiškas mokinys ir sprendžiu *in verba magistri**.

Po to perėjau prie elementarinės geometrijos; bet tolyn nežengiau: atkakliai stengiausi priveikti blogą savo atmintį, šimtus sykių grįždamas į pradžią ir tolydžio kartodamas tą patį kelią. Aš nemėgau Euklido geometrijos, kuriai daugiau rūpi įrodinėjimų grandinė negu idėjų sąryšis; man labiau patiko tėvo Lami „Geometrija". Tėvas Lami tapo vienu iš mėgiamiausių mano autorių: jo veikalus aš ir dabar tebeskaitau su malonumu. Toliau sekė algebra; savo vadovu aš ir čia pasirinkau tą patį tėvą Lami. Kai pažengiau kiek pirmyn, ėmiau studijuoti tėvo Reno „Skaičiavimo mokslą", paskui jo „Vaizdžiąją analizę", kurią, beje, tik apgraibom teperžvelgiau. Niekad taip ir nesupratau kaip reikiant algebros pritaikymo geometrijai; man niekad nepatiko tasai skaičiavimo būdas, kada nematai, kas darosi, ir man rodos, kad spręsti geometrijos uždavinį lygtimis — tai tas pat, kas groti ariją ryla. Kai pirmą-

* Mokytojo žodžiais *(lot.)*.

kart apskaičiavau, kad binomo kvadratas yra lygus jo narių kvadratų sumai ir jų dvigubai sandaugai, aš, kad ir teisingai sudauginęs, nenorėjau tuo patikėti tol, kol nusibraižiau figūras. Ir ne todėl, kad nebūčiau mėgęs algebros, operuojančios abstrakčiais dydžiais, o todėl, kad taikydamas juos erdvei, aš noriu matyti įrodymą linijomis; kitaip aš nieko nesuprantu.

Po to ėjo lotynų kalba. Man tai buvo sunkiausias dalykas, ir aš niekad neįstengiau jos kaip reikiant pramokti. Iš pradžių laikiausi Por Rojalio metodo, deja, iš to nebuvo jokios naudos. Nuo šitų barbariškų eilių man darėsi šleikštu, ir mano ausis negalėjo prie jų priprasti. Aš pasiklysdavau toje aibėje taisyklių ir, kol išmokdavau paskutinę, užmiršdavau visas pirmesniąsias. Kalti atskirus žodžius — tuščias dalykas žmogui be atminties, bet aš, norėdamas kaip sykis išlavinti savo atmintį, atkakliai juos kaliau. Galų gale teko šį darbą mesti. Pakankamai perpratau lotynišką sintaksę, kad galėčiau skaityti lengvą autorių, naudodamasis žodynu. Pasirinkau šį kelią, ir man sekėsi. Verčiau lotynišką tekstą, bet ne raštu, o žodžiu, ir tuo apsiribojau. Ilgainiui tokių pratybų dėka išmokau gan laisvai skaityti lotynų autorius, bet niekados neįgudau nei kalbėti, nei rašyti šia kalba; per tai dažnai pakliūdavau į keblią padėtį, ypač kai atsidūriau, pats nežinau kaip, literatų tarpe. Kita šio metodo blogybė buvo toji, kad niekad neišmokau prozodijos ir juoba eilėdaros taisyklių. Troškau ir labai stengiausi pajusti eiliuotos ir prozos kalbos harmoniją, bet įsitikinau, kad be mokytojo tai beveik neįmanoma. Perpratęs lengviausiųjų eilių — hegzametro — sandarą, turėjau kantrybės suskanduoti beveik visą Vergilijų ir jame suženklinti pėdas ir skiemenų ilgumą; vėliau, kai man kildavo abejonė dėl to ar kito skiemens ilgumo ar trumpumo, pasitardavau su savuoju Vergilijum. Aiškus dalykas, per tai dažnai suklysdavau, nes eilėse leidžiama daug licencijų. Jeigu savišvieta ir turi kai kurių pranašumų, ji turi taipogi ir daug nepatogumų, o

svarbiausia — ji neįtikėtinai sunki. Aš tat žinau geriau negu kas kitas.

Apie vidurdienį mesdavau knygas ir, jeigu pietų dar nebūdavo, eidavau aplankyti savo bičiulių balandžių ar padirbėti sode. Kai išgirsdavau mane šaukiant, atbėgdavau labai patenkintas ir valgydavau su dideliu apetitu; štai dar vienas pažymėtinas dalykas: kad ir koks būčiau ligonis, apetito niekad man netrūksta. Pietaudavome labai maloniai, šnekučiuodamiesi apie reikalus ir laukdami, kol mamytė galės valgyti. Du ar tris kartus savaitėje, kai oras būdavo gražus, eidavom gerti kavos anapus namo į vėsią, ūksmingą lapinę, kurią apsodinau apyniais: joje būdavo itin smagu pasėdėti per karščius. Valandžiukę apžiūrinėdavom ten daržoves, gėles ir kalbėdavomės apie savo gyvenimą, kas leisdavo mums dar akivaizdžiau pajusti jo saldybę. Turėjau dar vieną šeimynėlę gale sodo — bites. Nuolat jas lankydavau, dažnai drauge su mamyte, labai domėjausi jų darbu, ir be galo man miela būdavo stebėti, kaip jos grįžta ratuotos, mažytes kojeles tiek apsikrovusios, kad vos begali pajudėti. Pirmomis dienomis mano smalsumas joms pasirodė nekuklus, ir jos du ar tris kartus mane įgylė; bet paskui mes taip susibičiuliavome, kad, nors ir kažin kaip arti prieidavau, bitės manęs neliesdavo, ir nors kažin kokie pilni būdavo aviliai, pasiruošę leisti spiečių, jos kartais apipuldavo mane, tūpdavo man ant rankų, ant veido, bet niekados nė viena negildavo. Visi gyviai bijo žmogaus, ir ne be reikalo; bet kai tik jie įsitikina, kad žmogus nenori jiems kenkti, jų pasitikėjimas darosi toks didelis, jog reikia būti daugiau negu barbaru, kad drįstum juos apvilti.

Paskui grįždavau prie knygų; bet mano popietinius užsiėmimus veikiau dera vadinti poilsiu ir pramoga negu darbu ir mokslu. Man visad būdavo nepakenčiamai sunku dirbti kabinete popiet, ir apskritai bet koks triūsas dienos karštyje mane labai vargina. Vis dėlto šį tą dirbau, tik be jokio įtempimo, beveik nesilaikydamas kokios nors tvarkos: šiaip sau skai-

čiau, o ne mokiausi. Labiausiai mane traukė istorija ir geografija; o kadangi šie dalykai nereikalavo didesnių pastangų, man sekėsi tiek, kiek leido silpna mano atmintis. Norėjau studijuoti tėvą Peto ir pasinėriau į chronologijos gelmes; bet man bjauri buvo kritinė dalis, bedugnė ir bekraštė; labiau susidomėjau tiksliuoju laiko matavimu ir dangaus kūnų judėjimu. Būčiau galėjęs pamėgti net astronomiją, jei būčiau turėjęs instrumentų; bet man reikėjo tenkintis elementariomis žiniomis iš knygų ir keliais nevykusiais bendro dangaus vaizdo stebėjimais pro žiūroną: trumparegystė neleidžia man pakankamai ryškiai įžiūrėti žvaigždžių plika akimi. Man neišdilo iš atminties vienas nuotykis, kurio prisiminimas dažnai mane juokina. Žvaigždynams tyrinėti nusipirkau dangaus planisferą. Prisegiau šią planisferą prie rėmų ir tomis naktimis, kai dangus būdavo giedras, eidavau į sodą ir uždėdavau rėmą ant keturių žmogaus aukštumo baslių, atsukdamas planisferą į apačią; apšviesdavau ją žvake, kurią, kad neužgesintų vėjas, įstatydavau į kibirą ant žemės tarp tų keturių baslių; paskui, žvelgdamas pakaitomis čia į planisferą savo akimis, čia į dangų pro žiūroną, pratinausi pažinti žvaigždes ir skirti žvaigždynus. Rodos, esu jau sakęs, kad pono Nuarė sodas kilo terasomis aukštyn ir nuo kelio buvo matyti visa, kas ten darėsi. Vieną vakarą sodiečiai, gan vėlai eidami pro mūsų sodybą, pamatė mane apsiginklavusį šiomis keistomis priemonėmis ir kažką beveikiantį. Šviesa, krintanti ant planisferos (iš kur toji šviesa, jie nematė, nes žvakę nuo jų akių dengė kibiro kraštai), keturi basliai, didžiulis popieriaus lapas, išmargintas kažkokiomis figūromis, rėmai, žiūrono stiklo blizgesys, slankiojąs į vieną ir į kitą pusę, — visas šis reginys priminė jiems burtavimą ir juos didžiai išgąsdino. Mano apranga taip jau negalėjo jų nuraminti: apdribęs skriblius, užmaukšlintas ant naktinės kepuraitės, mamytės vatinukas, kuriuo ji privertė mane apsivilkti, tikrai darė mane panašų į burtininką; o kadangi buvo jau kone vidurnaktis, tai sodiečiai

nėmaž neabejojo, kad prasideda raganų šabas. Nebesmalsaudami, kas bus toliau, įsibaiminę spruko šalin, išbudino kaimynus, papasakojo jiems savo regėjimą, ir ši istorija taip greit paplito, jog rytojaus dieną visa apylinkė sužinojo, kad pono Nuarė sode raganos keliančios puotą. Nežinau, kuo būtų baigęsis visas šis triukšmas, jeigu vienas iš sodiečių, matęs mano kerėjimus, nebūtų pasiskundęs tą pačią dieną dviem jėzuitams, kurie lankydavosi pas mus. Tie, dar nežinodami, koks čia dalykas, iš anksto nuramino sodiečius, o paskui mums persakė visą istoriją. Aš jiems paaiškinau, kaip buvo iš tikrųjų, ir mes ilgai juokėmės. Tačiau, idant panašūs dalykai nepasikartotų, buvo nuspręsta, kad nuo šiol dangų stebėsiu be žiburio, o planisferą tyrinėsiu kambary. Kas skaitė „Laiškuose iš kalnų" apie mano magiją Venecijoje, tie neabejotinai pripažins, kad aš jau nuo seno turiu tikrą pašaukimą raganavimui.

Taip slinko mano gyvenimas Šarmetėse, kai nesiimdavau jokių lauko darbų; o šie visados mane itin traukė, ir jei tik atsirasdavo darbas, kurs neprašokdavo mano jėgų, aš kibdavau į jį kaip tikras sodietis. Teisybė, sveikatos tuomet mažai beturėjau, ir vienintelis mano nuopelnas šioje srityje tebuvo geri norai. Be to, mėgau dirbti du darbus išsyk ir todėl nė vieno neatlikdavau gerai. Įsikaliau sau į galvą, kad turiu žūtbūt išlavinti savo atmintį, ir užsispyręs stengiausi daug išmokti atmintinai. Tam visada nešiodavausi kokią knygą, kurią su neįtikėtinom pastangom skaitydavau ir kaldavau bedirbdamas. Stebiuos, kaip nuo šių atkaklių, tolydinių ir bergždžių pastangų galiausiai nepakvaišau. Juk reikėjo bent dvidešimt sykių mokytis ir kartoti Vergilijaus ekloges, iš kurių dabar nepamenu nė vieno žodžio. Pražudžiau ar išskirsčiau dalimis daugybę knygų, nes buvau įpratęs visur jas nešiotis — į karvelidę, į sodą, į daržą, į vynuogyną. Užsiėmęs kuo nors kitu, padėdavau knygą po medžiu ar ant žalitvorės; visad ją ten užmiršdavau ir dažnai po kokių dviejų savaičių atrasdavau sudūlėjusią ar

skruzdžių bei sraigių sugraužtą. Šioji mokymosi aistra virto manija, aš tapau lyg ir priekvailiu, nes amžinai kažką burbėdavau sau panosėj.

Skaitydamas daugiausia Por Rojalio ir Oratorijos raštus, pasidariau pusiau jansenistu, bet, nors ir labai jais pasitikėjau, rūsti jų teologija mane baugino. Pragaro siaubas, kurio ligi tol beveik nejutau, pamažu drumstė man sielą, ir jeigu mamytė nebūtų manęs raminusi, ši gąsdinanti doktrina galų gale būtų visiškai mane išmušusi iš vėžių. Mano nuodėmklausys, buvęs sykiu ir jos dvasios tėvu, taip jau nemaža prisidėjo prie mano nuotaikos pakėlimo. Tai buvo tėvas Hemė, jėzuitas, geras ir išmintingas senis, kurio vardą visados minėsiu su pagarba. Kad ir jėzuitas, jis buvo vaikiškai paprastas, ir jo moralė, ne tiek atlaidi, kiek švelni, kaip sykis man atsvėrė jansenizmo sukeltus niūrius įspūdžius. Šis geras žmogus ir jo bičiulis, tėvas Kopjė, dažnai mus aplankydavo Šarmetėse, nors kelias į čia buvo labai sunkus ir gana ilgas jų amžiaus žmonėms. Jų apsilankymai man būdavo didžiai naudingi. Tegu Dievas suteikia ramybę jų vėlėms, nes jau tada jie buvo pernelyg seni, kad galėčiau manyti juos tebesant gyvus dar ir šiandieną. Aš irgi eidavau jų aplankyti į Šamberi ir pamažėl jų namuose tapau savu žmogum; jų biblioteka buvo mano paslaugoms. Šio laimingo laiko prisiminimai taip susiję su atsiminimais apie jėzuitus, kad man mieli ir vieni, ir kiti, ir, nors jų doktrina man visados atrodė pavojinga, aš niekad negalėdavau rasti savyje jėgų nuoširdžiai jų neapkęsti.

Norėčiau žinoti, ar kitų žmonių širdyse randasi tokių vaikiškų jausmų, kokių randasi kartais manojoje. Nors ir buvau paskendęs moksluose ir gyvenau patį nekalčiausią gyvenimą, nors ir kaip buvau įtikinėjamas, pragaro baimė vis dėlto gan dažnai mane jaudino. Aš klausdavau save: „Koks dabar aš? Jeigu numirčiau šią akimirką, ar būčiau pasmerktas?" Pagal jansenistus — neabejotinai, bet mano sąžinė man sakė, kad ne. Amžinai įsibauginęs, žiaurių abejonių blaškomas, aš, ieš-

kodamas išeities, griebdavausi tokių juokingų priemonių, jog mielai uždaryčiau į beprotnamį tą, kas sumanytų panašiai elgtis. Kartą, atsidavęs šioms liūdnoms mintims, užsimiršęs ėmiau svaidyti akmenis į medžių kamienus, savaime aišku, su man įprastu mitrumu, tai yra beveik niekad nepataikydamas. Įsivarius į šias malonias pratybas, staiga šovė man į galvą mintis pasidaryti iš to nelyginant kokį būrimą savo nerimui numaldyti. Tariau sau: „Mesiu šį akmenį va į tą medį priešais; jeigu pataikysiu — tai ženklas, kad būsiu išganytas; jeigu ne — būsiu pasmerktas". Taip pagalvojęs, drebančia ranka ir baisiai plakančia širdimi sviedžiu akmenį, ir taip laimingai, kad jis kaukšteli į patį vidurį kamieno; tiesa, tai buvo nesunku, nes medį pasirūpinau išsirinkti kuo storesnį ir kuo artesnį. Bet nuo tada neabejojau savo išganymu. Kai prisimenu šį poelgį, nežinau, ar man juoktis iš savęs, ar verkti. O jūs, didieji vyrai, kurie tikriausiai juoksitės iš manęs, džiaukitės savo pranašumu; bet nesityčiokit iš apgailėtinos mano silpnybės: aš jums prisiekiu, kad ją puikiai jaučiu.

Beje, šie nerimasčiai, šie nuogąstavimai, būdingi turbūt kiekvienam dievobaimingam žmogui, nebuvo nuolatinė mano būsena. Apskritai buvau gan ramus, ir mintis apie artimą mirtį liejo į mano sielą ne tiek liūdesį, kiek tykų ir netgi savotiškai mielą ilgesį. Neseniai atradau tarp senų savo popierių nelyginant priešmirtinį žodį sau pačiam, kur aš laikiau sau už laimę mirti tokiame amžiuje, kada pakankamai turi drąsos žiūrėti mirčiai į akis, nepatyręs gyvenime didelių kūno nei dvasios skausmų. Kaip tai buvo teisinga! Nujautimas mane baugino, kad liksiu gyventi vien kančioms. Tarytum numačiau savo dalią, manęs belaukiančią dienų gale. Niekados nebuvau taip arti išminties, kaip tuo laimingu metu. Be didelių sąžinės graužimų dėl praeities, be rūpesčių dėl ateities, aš džiaugiausi dabartimi, ir šitas jausmas nuolat tvyrojo mano sieloje. Dievobaimingi žmonės paprastai itin jausmingi: jie gardžiuodamiesi ragauja jiems leidžiamus nekaltus malonu-

mus. Pasauliečiai žiūri į tai lyg į nusikaltimą, nežinau kodėl, arba, tikriau sakant, žinau labai gerai: mat jie pavydi žmonėms, randantiems džiaugsmo paprastuose malonumuose, kurie jiems patiems seniai jau atsibodę. Man jie nebuvo atsibodę, ir aš ramia sąžine jais mėgavausi. Dar tyra mano širdis viskam atsiduodavo su kūdikio krykštavimu arba, jeigu drįsčiau pasakyti, veikiau su angelo pasigėrėjimu, nes iš tiesų šie ramūs džiaugsmai savo giedrumu panašūs į rojaus džiaugsmus. Pietūs ant vejos Montanjolyje, vakarienės po lapų skliautais, vaisių ir vynuogių raškymas, linų ar kanapių mynimas vakarais sykiu su mūsų tarnais, — vis tai būdavo tikros šventės, kuriomis mamytė džiaugdavosi ne mažiau kaip aš. Vieniši pasivaikščiojimai teikė dar daugiau žavesio, nes čia širdis išsiliedavo dar laisviau. Tarp kitko, vienos iš tokių vaikštynių, sudarančios ištisą epochą mano atsiminimuose, buvo per šventą Liudviką, kurio vardą mamytė turėjo. Išvykome vienudu anksti rytą, po mišių, kurias mums vos švintant atlaikė vienas karmelitas koplyčioje šalia namų. Pasiūliau keliauti į priešingą šlaitą, kur nė karto dar nebuvom lankęsi. Maistą buvome pasiuntę iš anksto, nes išvyka turėjo trukti visą dieną. Mamytė, kad ir apvalaina bent kiek ir putli, žengė neblogai: mes kopinėjome nuo kalvos ant kalvos, nardėme iš miško į mišką, tarpais saulėje, dažniau pavėsy, kartkartėmis ilsėdamies, užmiršę bėgančias valandas; šnekučiavomės apie save, apie džiaugsmingą mūsų dalią, apie mudviejų sąjungą, maldaudami, kad ji truktų amžinai; deja, mūsų troškimai nebuvo išklausyti. Rodėsi, viskas pranašavo mums laimingą dieną. Neseniai buvo lyta; jokių dulkių; srauniai tekėjo upokšniai. Gaivus vėjelis šiureno lapus, oras buvo tyras, horizontas be debesų; giedra viešpatavo danguje kaip ir mūsų širdyse. Pietus valgėme pas vieną sodietį, pasikvietę visą jo šeimą, ir jis mus laimino iš grynos širdies. Tie vargšai savojiečiai — tokie geri žmonės! Popiet nuėjome didžiulių medžių paunksnėn; aš rankiojau žagarus kavai virti, o mamytė vaistažoles

tarp krūmokšnių. Kelyje buvau jai suskynęs puokštę gėlių; ji ėmė gėles ir man aiškino jų struktūrą, atskleisdama šimtus įstabių smulkmenų, kurios labai mane sudomino ir turėjo sužadinti manyje botanikos pomėgį. Bet dar nebuvo atėjęs tam laikas: per daug buvau pasinėręs į kitokius mokslus. Staiga man dingtelėjo mintis, kuri mane atitraukė nuo gėlių ir žolynų. Mano sielos būsena, visa, ką mudu tą dieną šnekėjome ir darėme, visi daiktai, kritę į akis, priminė man tą savotišką sapną, kurį nemiegodamas sapnavau Anęsi prieš septynerius ar aštuonerius metus ir apie kurį esu jau kalbėjęs. Panašumas buvo toks nuostabus, kad, mąstydamas apie tai, susijaudinau iki ašarų. Švelnumo pagautas, apkabinau brangiąją savo draugę. „Mamyte, mamyte, — aistringai tariau jai, — ši diena jau seniai man buvo žadėta; išsipildė viskas, apie ką svajojau. Mano laimė jūsų dėka pasiekė viršūnę; tegu ji niekad neišblėsta! Tegul trunka tol, kol jausiu jos žavesį! Ji baigsis tiktai su mano gyvastim!"

Taip bėgo laimingos mano dienos — ypač laimingos todėl, kad, nematydamas nieko, kas galėtų jas sudrumsti, aš iš tikrųjų maniau, kad jos užtems tik draug su mano akių šviesa. Nepasakysiu, kad mano rūpesčių versmė būtų visiškai išsekusi; bet mačiau, kad ji pasuko kita vaga, ir kaip įmanydamas ją kreipiau į naudingus dalykus, idant ji neštų drauge ir atgają. Mamytė iš prigimties mėgo kaimą, ir šis pomėgis, gyvenant su manimi, anaiptol negeso. Pamažu ji įsitraukė į ūkio darbus. Ji mėgo, kad žemė duotų naudą; apie tai ji nemažai nusimanė ir su malonumu taikė savo žinias praktikoje. Nesitenkindama sodybai priklausančiu sklypu, ji dar nuomojo čia kokį lauką, čia pievą. Jai nesikentė sėdėti sudėjusi rankas, ir ji, pritaikiusi žemdirbystėje savo verslininkiškus gabumus, veikiai būtų galėjusi tapti puikia fermere. Man nelabai patiko šis platus jos užmojis, ir aš tam priešinausi kiek begalėdamas, nes buvau tikras, kad ji visada bus apgaudinėjama ir kad jos išlaidos visada viršys pajamas, nes ji per dosniai švaistė pi-

nigus. Vis dėlto guodžiaus viltimi, kad tos pajamos bent nebus lygios nuliui ir teiks jai lėšų pragyvenimui. Iš visų verslų, kurių ji galėjo imtis, šitas man atrodė užvis mažiau pragaištingas, ir aš, nelaikydamas jo, kaip jinai, pelno šaltiniu, vis dėlto jį laikiau bent pastoviu užsiėmimu, saugančiu ją nuo bankroto ir sukčių. Susiviliojęs šia mintimi, karštai troškau atgauti tiek jėgų ir sveikatos, kad įstengčiau rūpintis jos reikalais, tapti jos ūkvaizdžiu ar pirmuoju darbininku, ir nėra abejonės, kad darbas, kurio man tekdavo imtis, teigiamai veikė mano sveikatą, nes dažnai atitraukdavo mane nuo knygų ir neduodavo galvoti apie ligas.

Kitą žiemą Barijo, grįždamas iš Italijos, parvežė man keletą knygų, tarp jų Bontempį ir tėvo Bankjerio „*Cartella per musica*", kurios sužadino man susidomėjimą muzikos istorija ir teoriniais šio gražaus meno tyrinėjimais. Barijo kurį laiką viešėjo pas mus, ir, kadangi aš prieš keletą mėnesių tapau pilnametis, buvo nuspręsta, kad kitą pavasarį vyksiu į Ženevą atgauti motinos palikimo ar bent man priklausančios dalies, jei reikės dar laukti žinių apie mano brolį. Padariau taip, kaip buvo nutarta. Nuvykau į Ženevą; tėvas irgi čion atvažiavo. Jau seniai jis galėjo nekliudomas rodytis Ženevoje, nors ji ir neatšaukė savo nuosprendžio; bet kadangi jis buvo visų gerbiamas už drąsą ir sąžiningumą, tai valdžia dėjosi užmiršusi jo bylą. Vyriausybė, užsiėmusi vienu labai svarbiu projektu, kurs netrukus buvo įkūnytas, nenorėjo per anksti išgąsdinti buržuazijos, ne laiku primindama jai ankstesnįjį savo šališkumą.

Bijojau, kad neiškiltų man kliūčių dėl religijos pakeitimo; to neatsitiko. Ženevos įstatymai šiuo atžvilgiu ne tokie griežti kaip Berno, kur žmogus, pakeitęs religiją, nustoja ne tik pilietinių teisių, bet ir turto. Taigi mano turto niekas neginčijo, tik jis tesudarė, pats nežinau kodėl, labai menką sumą. Nors turbūt niekas neabejojo, kad mano brolis miręs, tačiau jokių juridinių įrodymų nebuvo. Aš neturėjau ganėtino pa-

grindo reikalauti jo dalies ir be gailesčio ją palikau, norėdamas padėti tėvui, kurs ja naudojosi iki gyvos galvos. Kai tik juridiniai formalumai buvo baigti ir aš gavau pinigus, dalį jų atidėjau knygoms pirkti, o kitus nulėkiau pakloti prie mamytės kojų. Širdis visu keliu man plakė iš džiaugsmo, ir toji akimirka, kai įteikiau pinigus jai, man buvo tūkstantį kartų malonesnė už tą, kai jie atiteko man. Ji priėmė juos paprastai, kaip būtų priėmusi kiekviena tauri siela, kuri, pati šitaip elgdamasi be jokių pastangų, į panašius dalykus žiūri be jokios nuostabos. Kone visus tuos pinigus ji taip pat paprastai išleido mano reikalams. Nė kiek ne kitaip jie būtų buvę sunaudoti, jeigu būtų įplaukę ir iš kur kitur.

Tačiau mano sveikata nė kiek negerėjo — priešingai, aš nykte nykau visų akyse; buvau išblyškęs it numirėlis ir liesas it giltinė; arterijos tvinkčiojo siaubingai, širdies priepuoliai padažnėjo; nuolat man gniaužė krūtinę, ir galiausiai mane apėmė toks silpnumas, kad sunku būdavo pajudėti; vos tik paspartindavau žingsnį — uždusdavau; vos tik pasilenkdavau — man svaigdavo galva; nepajėgdavau atkelti lengviausio nešulio; buvau pasmerktas nieko neveikti, o tai gyva kančia tokiam judriam žmogui kaip aš. Be abejo, čia daug kuo kalti buvo nervai. Nervai — laimingų žmonių liga; tai buvo ir mano liga: dažnai be jokios priežasties verkdavau; mane išgąsdindavo net lapų šlamesys ar paukščio purptelėjimas; nuotaika dažnai būdavo prislėgta ir atmaininga, nors gyvenau ramiausią, maloniausią gyvenimą; visa tai bylojo apie persisotinimą gerove, kuri, taip sakant, jausmingumą verčia kvailioti. Mums taip mažai likta patirti laimės čia, žemėje, kad būtinai mums turi sopėti ar kūnas, ar siela, jeigu tik nesopa abu, ir jei vienas katras jų tauruoja, tai tuo beveik visad kenkia antrajam. Kai galėjau mėgautis gyvenimo džiaugsmais, sukliuręs mano organizmas tam kliudė, ir niekas negalėjo pasakyti, kur slypi tikroji ligos priežastis. Vėliau mano kūnas, nors metų naštos ir tikrai sunkių negalių prislėgtas, atgavo jė-

gas, bet, sakytum, vien tam, kad geriau jausčiau savo nelaimes, ir dabar, kai rašau šias eilutes, aš, paliegęs senis, baigiąs šeštą dešimtį, visokiausių sielvartų nukamuotas, jaučiuosi turįs daugiau gyvybinių jėgų kentėti negu kadaise, pačiame amžiaus žydėjime, būdamas tikriausios laimės skreite, turėjau jėgų džiaugtis malonumais.

Kad visiškai save pribaigčiau, įtraukiau į savo lektūrą šį tą iš fiziologijos ir ėmiausi studijuoti anatomiją; mąstydamas apie begalinę daugybę dalių, sudarančių mano organizmą, ir apie jų veikimą, aš kas valandėlę laukiau, kad štai jos ims ir subyrės. Nė kiek nesistebėdamas, kad regiu save bemirštantį, aš tik stebėjausi, kad esu dar gyvas, ir, nors ir kažin kokios ligos aprašymą skaitydavau, visada tardavausi ir pats ją beturįs. Esu tikras, kad jei net ir nebūčiau buvęs ligonis, tai būčiau apsirgęs nuo tų nelemtų studijų. Rasdamas savyje visų ligų simptomus, aš maniau sergąs jomis visomis išsyk ir, maža to, gavau pačią žiauriausią negalę, kurios jau tariausi atsikratęs: maniją išsigydyti; tai liga, kurios sunku išvengti, kai imi skaityti medicinos knygas. Beieškodamas, bemąstydamas, belygindamas, aš įsikalbėjau, kad pagrindinė mano negerovių priežastis — tai polipas širdyje; net patį Salomoną apstulbino ši idėja. Nuosekliai galvojant, ši mintis turėjo sustiprinti pirmykštę mano nuomonę. Išėjo kitaip. Aš įtempiau visas proto jėgas, ieškodamas būdų, kaip išsigelbėti nuo polipo širdyje, tvirtai pasiryžęs imtis šio stebuklingo gydymosi.

Vienoje savo kelionėje į Montpeljė, lankydamasis botanikos sode ir pas jo prižiūrėtoją poną Sovažą, Klodas Anė girdėjo, kad ponas Fizas kažką išgydęs nuo tokio polipo. Mamytė prisiminė tai ir papasakojo man. To pakako, kad užsidegčiau geismu vykti pas daktarą Fizą. Viltis išgyti suteikė man drąsos ir jėgų leistis į šią kelionę. Lėšų turėjau — neseniai buvau gavęs pinigų iš Ženevos. Mamytė ne tik neprieštaravo, bet dar mane paskatino, ir štai aš išvykau į Monpeljė.

Man neteko taip toli keliauti pas man reikalingą gydytoją. Labai išvargęs nuo jojimo, Grenoblyje nusisamdžiau ratus. Įkandin manęs į Muaraną virtine atvažiavo dar penkios ar šešios karietos. Čia iš tikrųjų pasikartojo nuotykis su neštuvais. Daugumas šių karietų priklausė jaunavedės, ponios diu Kolombjė, vestuvinei palydai. Su ja buvo kita moteris, ponia de Larnaž, ne tokia jauna ir ne tokia graži, bet nemažiau maloni; iš Romano, į kurį važiavo ponia diu Kolombjė, ji turėjo keliauti toliau iki Sent Andeolio, miestelio šalia Pon Sent Espri. Savaime suprantama, dėl mano drovumo, jau žinomo skaitytojui, pažintis su šiomis prašmatniomis damomis ir su jų svita ne išsyk užsimezgė; bet galų gale, važiuodamas tuo pat keliu, apsistodamas tuose pat viešbučiuose, priverstas sėstis prie bendro stalo, aš negalėjau išvengti šios pažinties, jei nenorėjau pasirodyti paniurėliu. Pagaliau ji užsimezgė, ir net greičiau, negu pageidavau, nes visas šis klegesys nelabai tiko ligoniui, ypač tokiam kaip aš. Bet iš smalsumo viliūgės moterys darosi tokios atkaklios, kad, geisdamos susipažinti su vyriškiu, pirmiausia stengiasi apsukti jam galvą. Taip atsitiko ir man. Ponia diu Kolombjė, visad apsupta jaunų padaužų, neturėjo kada su manim koketuoti, o ir nevertėjo, nes veikiai mes turėjome skirtis; bet ponia de Larnaž buvo mažiau atakuojama, ir jai reikėjo pagalvoti apie tolimesnę savo kelionę. Šit ji ir griebiasi už manęs, ir sudie, vargše Žanai Žakai, tikriau sakant, sudie, karštlige, nervai, polipe! Šalia jos viskas dingsta, išskyrus pagreitintą širdies plakimą, bet nuo to ji nenori manęs gydyti. Pirmoji dingstis mūsų pažinčiai buvo bloga mano sveikata. Visi matė, kad aš sergu, žinojo, kad važiuoju į Montpeljė; nei mano išvaizda, nei manieros turbūt nebylojo, kad aš palaidūnas, nes vėliau paaiškėjo, kad niekas net ir nenumanė, jog aš važiuoju tenai gydytis nuo deivės Veneros dovanų. Nors liga apskritai nėra itin puiki rekomendacija vyriškiui damų akyse, tačiau šiuo atveju aš pasirodžiau įdomus. Rytais jos atsiųsdavo ką nors sužinoti apie mano svei-

katą ir pakviesti mane pusryčių — išgerti šokolado drauge su jomis; jos teiraudavosi, kaip aš praleidau naktį. Kartą, pagal girtiną savo įpratimą kalbėti negalvojant, atsakiau, kad nežinau. Iš tokio atsakymo jos galėjo spręsti, kad aš kvailas; atidžiau ėmė mane stebėti, ir šis stebėjimas man nepakenkė. Kartą nugirdau ponią diu Kolombjė sakant savo draugei: „Jis neaptašytas, bet mielas". Šitie žodžiai labai mane padrąsino, ir aš galų gale iš tikrųjų tapau mielas.

Arčiau susipažinus, teko papasakoti apie save, pasisakyti, iš kur vykstu, kas toks esu. Man tai buvo keblu, nes puikiai supratau, kad geroje draugijoje, ir ypač tarp prašmatnių damų, žodis „neofitas" mane pražudys. Nežinau, kaip šovė man į galvą keista mintis dėtis anglu; aš apsišaukiau jakobitu, — manim patikėjo; pasivadinau Dedingu, ir mane ėmė vadinti ponu Dedingu. Buvęs ten vienas prakeiktas markizas, de Torinjanas, ligonis kaip ir aš, perkaršęs ir gan priekabingas, sumanė užmegzti su ponu Dedingu pašnekesį. Jis užvedė kalbą apie karalių Jokūbą, apie pretendentą, apie senovinį dvarą Sen Žermene. Aš sėdėjau lyg ant žarijų: apie visa tai težinojau tiek, kiek buvau skaitęs laikraščiuose ir grafo Hamiltono memuaruose; tačiau ir tas menkas žinias taip vykusiai paleidau į apyvartą, jog išsipainiojau iš bėdos ir buvau laimingas, kad jis nesumanė egzaminuoti manęs iš anglų kalbos, kurios nemokėjau nė vieno žodžio.

Visa kompanija labai sutarė ir apgailestaudama laukė išsiskyrimo valandos. Slinkome iš lėto lyg sraigės. Vieną sekmadienį atsidūrėme Sen Marseline. Ponia de Larnaž panoro nueiti į bažnyčią išklausyti mišių. Aš ėjau drauge, ir tat vos nesugadino viso reikalo. Bažnyčioje laikiausi kaip visada. Iš mano kuklios povyzos ir susikaupimo ji nusprendė, kad aš davatka, ir, kaip po dviejų dienų pati man prisipažino, susidarė apie mane kuo blogiausią nuomonę. Paskiau man reikėjo parodyti daug galantiškumo, kol šį blogą įspūdį išdildžiau; tikriau sakant, ponia de Larnaž, moteris prityrusi ir lengvai

neatsižadanti savo užgaidų, panoro surizikuoti ir pati žengė pirmąjį žingsnį, žiūrėdama, kaip aš išsipinkliosiu. Ji taip su manim koketavo, kad aš, anaiptol nepervertindamas savo išvaizdos, pamaniau, jog ji iš manęs tyčiojasi. Apsėstas šios paikos minties, pridariau šimtus kvailysčių; elgiausi blogiau negu markizas iš „Testamento". Ponia de Larnaž neatlyžo: ji taip man meilinosi ir tiek prisakė komplimentų, kad netgi ir ne toks mulkis kaip aš, vargu ar būtų visa tai priėmęs už tikrą pinigą. Kuo daugiau ji mane viliojo, tuo labiau manyje stiprėjo ši mintis; bet skaudžiausia man buvo tai, kad galų gale iš tikrųjų įsimylėjau. Aš kalbėjau dūsaudamas sau ir jai: „O, jeigu tas viskas — teisybė, aš būčiau laimingiausias žmogus!" Turbūt mano, kaip tikro naujoko, naivumas tik dar labiau pakurstė jos užgaidą; ji žūtbūt ryžosi laimėti.

Romane mes palikome ponią diu Kolombjė ir jos palydą. Labai iš lėto ir kuo maloniausiai keliavome toliau trise: ponia de Larnaž, markizas de Torinjanas ir aš. Markizas, nors ligonis ir bambeklis, buvo gan geras žmogus, bet ne itin mėgo tenkintis duona, užuosdamas kepsnį. Ponia de Larnaž taip menkai slėpė savo simpatiją man, kad šis pastebėjo tą pirmiau negu aš pats; kandūs jo sarkazmai būtų galėję bent įtikinti mane, kad ji man iš tiesų palanki, apie ką aš net ir svajoti nedrįsau, bet keista mano galvosena, būdinga tik man vienam, įteigė man mintį, kad juodu susitarė traukti mane per dantį. Šis kvailas įsitikinimas galutinai apsuko man galvą ir mane privertė vaidinti banaliausią rolę toje situacijoje, kurioje mano širdis, tikrai sužavėta, būtų galėjusi man padiktuoti gana puikų vaidmenį. Nesuprantu, kaip dar ponia de Larnaž nepasibjaurėjo mano niūrumu ir su didžiausia panieka manęs neatstūmė. Bet tai buvo protinga moteris, gebanti pažinti žmones: ji aiškiai matė, kad mano elgesyje daugiau žioplumo negu šaltumo.

Galiausiai jai pavyko atvesti mane į protą, nors ir ne be vargo. Į Valansą atvažiavome per pietus ir, laikydamiesi pa-

girtino savo įpročio, praleidome čia likusią dalį dienos. Apsistojome užmiesty, „Sen Žake"; aš visada prisiminsiu šį viešbutį, o taipogi ponios de Larnaž kambarį jame. Popiet ji užsimanė pasivaikščioti, nes žinojo, kad ponas de Torinjanas — prastas ėjikas; tai buvo patogi proga likti mums dvejumoj, ir ji tvirtai nusprendė ja pasinaudoti, nes nebegalima buvo gaišti laiko, norint pasiekti tikslą. Mudu vaikštinėjome aplink miestą palei griovius. Ten aš vėl pradėjau ilgą savo nuoskundų istoriją; ji atsakinėjo taip švelniai ir taip kartais prispausdavo mano ranką prie savo širdies, kad tiktai per begalinį savo kvaišumą aš nesugebėjau patikrinti, ar ji kalba teisybę. Komiškiausia buvo tai, kad aš pats buvau nepaprastai susijaudinęs. Esu jau sakęs, kad ji buvo maloni: meilė ją darė žavingą, teikė jai pirmosios jaunystės tvaskėjimą, ir ji taip meistriškai koketavo, kad būtų sugundžiusi net ir prityrusį vyrą. Taigi aš jaučiausi lyg ne savam kailyje, vis ketinau mesti šalin drovumą, bet baimę įžeisti damą ar jai nepatikti ir dar didesnė baimė likti nušvilptam, pašieptam, suniekintam, tapti juokų objektu prie stalo ir susilaukti iš negailestingojo markizo komplimentų dėl savo šaunumo tiek mane tramdė, kad aš niršau pats ant savęs už kvailą savo gėdą, bet negalėjau jos įveikti, nors ir kaip sau dėl to priekaištavau. Jaučiausi nei paleistas, nei pakartas; mečiau šalin tas Seladono manieras, nes šiame gražiame kelyje pajutau, kokios jos juokingos. Nebežinodamas, nei kaip laikytis, nei ką sakyti, tylėjau; atrodžiau suniuręs, pasipūtęs; žodžiu, dariau visa, kad tik užsitraukčiau rūstybę, kurios taip bijojau. Laimė, ponia de Larnaž nusprendė pasielgti daug humaniškiau. Staiga ji sudrumstė šią tylą, apkabindama ranka man kaklą, ir beregint jos lūpos, prigludusios prie manųjų, taip aiškiai prabilo, jog aš iškart supratau savo klaidą. Persilaužimas įvyko kaip tik laiku. Vienu akimirksniu pasidariau meilus. Buvo pats metas. Ji man įkvėpė tą pasitikėjimą savimi, kurio neturėdamas aš beveik niekad negalėjau būti sau žmogum. Pagaliau aš toks tapau. Dar nie-

kad mano akys, mano jausmai, mano širdis ir mano lūpos taip iškalbingai nebylojo; dar niekad taip puikiai neišpirkau savo klaidų; ir jeigu ši mažutė pergalė poniai de Larnaž atsiėjo ne be vargo, manau, jai neteko dėl to gailėtis.

Kad ir šimtą metų gyvenčiau, aš visada su malonumu prisiminčiau šią žavingą moterį. Sakau „žavingą", nors ji nebuvo nei graži, nei jauna; bet sykiu ji nebuvo nei bjauri, nei sena, ir išvaizda anaiptol netemdė jos proto ir gracijos žavesio. Priešingai kitoms moterims, labiausiai nublukęs buvo jos veidas, ir aš manau, kad jį sugadino dažylai. Ji turėjo pagrindo elgtis lengvapėdiškai: tik taip ji galėjo parodyti tikrąją savo vertę. Galėjai ją pamatyti ir neįsimylėti, bet negalėjai jos turėti ir jos nedievinti. Man regis, tai liudija, kad ji ne visiems taip dosniai švaistydavo savo malones kaip man. Ji įsimylėjo nedovanotinai greitai ir karštai, bet jos širdis čia dalyvavo nė kiek nemažiau, kaip geismas; per tą trumpą laiką, kurį džiaugsmingai praleidau šalia jos, aš turėjau progos įsitikinti, jog, liepdama tausoti man savo jėgas, jinai, nors aistringa ir gašli, labiau rūpinosi mano sveikata negu savo malonumais.

Mudviejų suartėjimas neliko nepastebėtas markizo. Tačiau jis nesiliovė laidęs į mane strėles; priešingai, dabar aiškiau negu kada nors jis duodavo suprasti, jog laiko mane vargšu įsimylėjėliu, rūsčiosios savo damos kankiniu. Nė karto jam neišsprūdo nei žodis, nei šypsena, nei žvilgsnis, kurie man būtų kėlę įtarimą, kad jis nujaučia mudviejų santykius, ir būčiau manęs, kad mes jį apdūmėme, jeigu ponia de Larnaž, įžvalgesnė už mane, nebūtų man pasakiusi, kad jis viską žino, bet, kaip galantiškas žmogus, dedasi nieko nematąs. Ir iš tikrųjų buvo neįmanoma garbingiau ir mandagiau elgtis netgi su manim, jei tik ne jo sąmojai, kuriuos jis ypač laidė, kai aš susilaukiau sėkmės. Galbūt jis man priskyrė šio laimėjimo garbę ir mane laikė jau nebe tokiu mulkiu, koks atrodžiau jam pirmiau. Kaip matote, jis klydo; bet nesvarbu, aš naudo-

jausi jo klaida, ir iš tiesų, kai atėjo mano eilė juoktis, aš kantriai ir geraširdiškai kenčiau jo epigramas ir kartais net gan vykusiai į jas atsikirsdavau, didžiuodamasis, kad galiu prie ponios de Larnaž švystelėti sąmoju, kuriuo ji mane apdovanojo. Aš tapau kitu žmogumi.

Mes keliavome per derlingiausią kraštą ir pačiu našiausiu metų laiku; atidaus markizo rūpesčių dėka visur turėdavome puikiausią stalą. Tačiau aš būčiau meilijęs, kad jis nesirūpintų bent jau mūsų kambarių parinkimu; betgi jis iš anksto pasiųsdavo tarną jų užimti, ir tas nevidonas, ar tai savo paties galva, ar tai markizo įsakymu, savo poną visuomet apgyvendindavo greta ponios de Larnaž, o mane nugrūsdavo į kitą galą viešbučio. Bet šitai anaiptol man nekliudė, ir mūsų pasimatymai būdavo tik dar pikantiškesni. Toks žavingas gyvenimas truko keturias ar penkias dienas, kuriomis iki soties gardžiavausi, svaiginausi saldžiausiais malonumais. Ragavau juos tyrus, gaivius, be jokios kartėlio priemaišos; tai pirmutiniai ir vieninteliai malonumai, kuriais taip laisvai skonėjausi, ir galiu pasakyti, kad poniai de Larnaž esu dėkingas, jog nenueisiu į kapą, nepatyręs džiaugsmų.

Jeigu tai, ką jaučiau poniai de Larnaž, ir nebuvo meilė tikrąja to žodžio prasme, tai tat buvo bent jau itin švelnus atsakas į josios meilę man; geismingumas besimėgaujant buvo toks deginantis, intymumas besišnekučiuojant — toks mielas, kad jis turėjo visą aistros žavesį, ir nebuvo jame to šėlo, kurs apsuka galvą ir kliudo mėgautis. Tikrąją meilę aš jaučiau tiktai kartą gyvenime, ir būtent ne jai. Niekad jos nemylėjau taip, kaip buvau mylėjęs ir tada mylėjau ponią de Varan, bet gal kaip tik todėl suartėjimas su ja man buvo šimtą kartų malonesnis. Šalia mamytės man smagumą visuomet apniaukdavo liūdesys, slaptas širdies prislėgimas, kurį gan sunkiai įveikdavau; užuot džiūgavęs, kad turiu ją savo glėbyje, aš sau priekaištaudavau, kad ją žeminu. Šalia ponios de Larnaž, priešingai, didžiuodamasis, kad esu vyras ir jaučiuosi laimin-

gas, atsiduodavau geismams su džiaugsmu, su pasitikėjimu; aš pats aistringai pergyvendavau tuos malonumus, kuriuos teikiau jai; aš pakankamai gerai valdžiausi, kad galėčiau su gosliu pasididžiavimu stebėti savo triumfą ir rasti galimybių jį padvigubinti.

Nepamenu, kurioj vietoj nuo mūsų atsiskyrė markizas de Torinjanas, gyvenęs šiame krašte, tačiau, dar neprivažiavę Montelimaro, mes likome vieni; nuo čia ponia de Larnaž pasodino savo kambarinę į mano ratus, o aš persėdau pas ją. Galiu užtikrinti, kad kelias mums nenusibodo, ir man sunku būtų pasakyti, kaip atrodė tas kraštas, kuriuo važiavome. Montelimare ponia de Larnaž turėjo reikalų ir išbuvo čia tris dienas, bet per tą laiką ji nuo manęs atsiskyrė tik ketvirčiui valandos, kai nuėjo kažkur su vizitu ir tuo užsitraukė ant savo galvos aibę įkyrių lankytojų ir kvietimų, kurių ji nė nemanė priimti. Ji teisinosi, kad esą daug kliūčių, kurios betgi nesutrukdė mudviem visas tas dienas vaikštinėti gražiausiame krašte po gražiausiu pasaulyje dangum. O, tos trys dienos! Kartais man taip jų būdavo gaila — juk daugiau panašių nebeturėjau.

Kelionių meilės neilgalaikės. Reikėjo mums skirtis, ir, prisipažįstu, buvo jau metas; ne todėl, kad būčiau persisotinęs ar buvęs arti to: mano prisirišimas prie jos kasdien vis stiprėjo; bet, nors ir kokia santūri buvo mano dama, nieko man daugiau nebeliko kaip tik geri norai. Prieš skiriantis užsigeidžiau pasinaudoti tais likučiais, ir ji nusilenkė mano valiai, trokšdama apsaugoti mane nuo Monpeljė merginų. Užuot gailestaudami, kad turime skirtis, mudu ėmėme planuoti būsimąjį susitikimą. Kadangi toks gyvenimo būdas man išėjo į gera, buvo nuspręsta, kad aš atvažiuosiu žiemoti į Sent Andeolį ir laikysiuosi tokio pat režimo, ponios de Larnaž vadovaujamas. Aš privalėjau pasilikti Montpeljė tik penkias ar šešias savaites, kol ji spės sutvarkyti reikalus taip, kad nekiltų liežuvių. Ji davė man smulkius nurodymus, ką aš turiu žino-

ti, ką sakyti, kaip laikytis. Iki to laiko pasižadėjome rašinėti viens antram. Ji ilgai ir rimtai mane įkalbinėjo rūpintis savo sveikata, ragino pasitarti su išmaningais gydytojais, stropiai vykdyti visa, ką jie man lieps, ir įsipareigojo, kol aš būsiu su ja, žiūrėti, kad aš vykdyčiau visus jų prisakymus, nors ir kokie griežti jie būtų. Manau, kad ji kalbėjo nuoširdžiai, nes mylėjo mane: ji man pateikė tūkstančius meilės įrodymų, patikimesnių už glamones. Iš mano aprangos ji sprendė, kad aš neskendžiu prabangoje; nors pati nebuvo turtinga, bet skiriantis mane vertė pasidalyti gan kietai prikimšta jos pinigine, kurią ji vežėsi iš Grenoblio, ir aš turėjau daug vargo, kol apsigyniau nuo to. Pagaliau atsisveikinome. Mano širdis liko sklidina jos, o ir ji, regis, tebejautė nuoširdų prisirišimą prie manęs.

Traukiau tolyn savo keliu, iš naujo pergyvendamas džiaugsmus atsiminimuose, o sykiu labai patenkintas puikiu vežimu, kur galėjau patogiai svajoti apie patirtuosius ir apie žadėtuosius smagumus. Aš vien tik ir galvojau apie Sent Andeolį ir apie nuostabų gyvenimą, tenai manęs belaukiantį; regėjau vien ponią de Larnaž ir jos artimuosius: visas kitas pasaulis man nebeegzistavo, netgi mamytę užmiršau. Perkratinėjau galvoje visas smulkmenas, kurias man pasakojo ponia de Larnaž, stengiausi įsivaizduoti jos buveinę, jos kaimynus, jos draugiją, visą jos gyvenimo būdą. Ji turėjo dukrą, apie kurią man labai dažnai kalbėdavo ir kurią tiesiog dievino. Ši dukra, jau peršokusi penkiolika metų, buvo gyva, žavinga, malonaus būdo mergaitė. Motina žadėjo, kad dukra bus man meili: aš neužmiršau šito pažado ir labai smalsavau, kaipgi panelė de Larnaž elgsis su artimu savo motinos draugu. Tokios buvo mano svajonės kelyje nuo Pon Sent Espri iki Remuleno. Man patarė pažiūrėti Gardo tiltą; aš taip ir padariau. Suvalgęs pusryčiams puikių figų, pasiėmiau vadovą ir nuėjau pažiūrėti Gardo tilto. Tai buvo pirmasis mano matytas romėnų statinys. Tikėjausi išvysti monumentą, ver-

tą jį sukūrusių rankų. Bet jis pranoko mano lūkesčius, ir tai buvo vienintelis kartas mano gyvenime. Tik romėnai galėjo sukurti tokį dalyką. Šio paprasto ir tauraus statinio išvaizda juo labiau mane apstulbino, kad jis niūkso dykumoje, o tyla ir vienatvė sustiprina daiktų įspūdį ir mūsų nuostabą. Mat šis tariamasis tiltas yra ne kas kita kaip akvedukas. Ir klausi save: kokia jėga perkėlė šiuos milžiniškus akmenis taip toli nuo skaldyklos ir surinko tiek tūkstančių žmonių rankų negyvenamoje vietoje? Aš apibėgau tris šio didingo pastato aukštus ir tokią pajutau jam pagarbą, kad bemaž netekau drąsos mindžioti jį kojomis. Manųjų žingsnių atgarsis po neaprėpiamais jo skliautais man aidėjo tarsi galingas jo statytojų balsas. Aš klaidžiojau šioj begalybėj nelyginant vabalėlis. Palikau mažytis mažytis, bet sykiu jutau savyje kažką, kas kėlė mano sielą aukštyn, ir aš sakiau sau dūsaudamas: „Kodėl aš negimiau romėnu!" Keletą valandų ten išbuvau, užkerėtas, paskendęs apmąstymuose. Grįžau išsiblaškęs, svajingas, ir šitos svajonės nebuvo palankios poniai de Larnaž. Ji pasirūpino mane apsaugoti nuo Montpeljė merginų, bet ne nuo Gardo tilto. Niekad visko nenumatysi.

Nime apžiūrėjau cirko areną. Šis pastatas, daug didingesnis už Gardo tiltą, man padarė daug menkesnį įspūdį, ar tai todėl, kad mano susižavėjimą jau buvo išsėmęs pirmasis reginys, ar todėl, kad šis antrasis statinys įsiterpęs vidury miesto ir užtat mažiau begali ką nustebinti. Erdvų ir puikų cirką supa bjaurūs namiūkščiai, pačioje arenoje pristatyta dar mažesnių ir bjauresnių namiukų, ir visa tai man kėlė prieštaringą ir mišrų jausmą: malonumą ir nuostabą slopino gailestis ir pasipiktinimas. Vėliau esu matęs Veronos cirką — tas nepalyginti mažesnis ir ne toks gražus kaip Nimo, bet rūpestingai saugomas, kuo tvarkingiausiai ir švariausiai užlaikomas ir todėl man padarė stipresnį ir malonesnį įspūdį. Prancūzai nieku nesirūpina ir negerbia jokių paminklų. Jie visko griebiasi karštai, bet nieko nemoka nei baigti, nei saugoti.

Aš tiek pasikeičiau ir pasidariau toks smaguris, jog kartą sustojau „Pon de Liunelyje" gerai papietauti tenykštėj kompanijoj. Šis restoranas, garsiausias Europoje, buvo tikrai tuomet nusipelnęs tos šlovės. Jo šeimininkai sugebėjo išnaudoti puikią geografinę padėtį ir visuomet turėdavo gausybę rinktinių valgių. Iš tikrųjų įdomu būdavo rasti vienišuose namuose, stovinčiuose vidury laukų, stalą su jūrų bei gėlųjų ežerų žuvimis, puikiausia paukštiena, geriausiais vynais, be to, su tokia atidžia ir rūpestinga serviruote, kokią matai tik pas didžiūnus bei turtuolius, ir visa tai už trisdešimt penkis sū! Bet „Pon de Liunelis" neilgai teišbuvo toks ir, stengdamasis išlaikyti reputaciją, galų gale visiškai ją prarado.

Kelionėje užmiršau savo ligas ir jas prisiminiau tik atvažiavęs į Montpeljė. Nervai man pasitaisė, bet visos kitos negerovės pasiliko; nors buvau apsipratęs su jomis ir nebe toks jautrus, jų vis dėlto buvo tiek, kad kiekvienas kitas, staiga jų užkluptas išsyk, būtų pamanęs, kad jau miršta. Po teisybei tos mano ligos buvo ne tiek skausmingos, kiek baisios, ir labiau kankino dvasią negu kūną, kuriam jos, rodės, pranašavo artimą galą. Stiprių aistrų pagautas, nebegalvojau apie savo būklę; bet kadangi mano ligos buvo ne įsivaizduotos, o tikros, aš vėl jas pajutau, kai tik atgavau šaltą kraują. Taigi rimtai galvojau apie ponios de Larnaž patarimus ir apie savo kelionės tikslą. Kreipiausi į garsiausius medikus, ypač į poną Fizą, ir iš perdėto atsargumo apsigyvenau pas vieną gydytoją su visu išlaikymu. Tai buvo airis, pavarde Fic Morisas, kuris laikė gan daug studentų medikų, ir ligoniui tai buvo ypač patogu: Fic Morisas ne per brangiai ėmė už maistą, o už gydymą jo pensionininkai nieko nemokėjo. Jis apsiėmė sekti mano sveikatą ir Fizo priesakų vykdymą. Jis ypač stropiai žiūrėjo dietos, ir šiame pensione niekas nesiskundė blogu virškinimu; nors aš ir nesu itin jautrus šios rūšies nepritekliams, palyginimas piršosi savaime, ir kartais negalėdavau širdies gilumoje nepripažinti, kad ponas de Torinjanas buvo ge-

resnis tiekėjas negu ponas Fic Morisas. Tačiau badu niekas ten nemirė, o kadangi visas tas jaunimas buvo labai linksmas, tai naujasis gyvenimo būdas man iš tikrųjų išėjo į gera ir neleido man vėl pasiduoti apatijai. Rytmečiais gerdavau vaistus, ypač kažkokius vandenis — rodos, iš Valio, ir rašinėdavau poniai de Larnaž: mūsų korespondencija ėjo savo žaru, ir Ruso turėdavo perduoti laiškus savo draugui Dedingui. Vidurdienį eidavau pasivaikščioti į Kanurgą su kuriuo nors iš mano jaunųjų stalo bendrų, kurie visi buvo puikūs berniukai; paskui rinkdavomės pietauti. Popiet daugumas mūsų iki pat vakaro turėdavo labai svarbų darbą: eidavome už miesto sužaisti dvi ar tris kroketo partijas. Aš nežaisdavau, tam neturėjau nei jėgos, nei mitrumo, bet lažindavausi ir su lažybininko užsidegimu bėgiodavau paskui žaidėjus ir kamuolius, riedančius gruoblėtu ir akmenuotu keliu; tai buvo malonus ir sveikas užsiėmimas, kaip sykis tinkąs man. Užkandžiaudavome užmiesčio smuklėje. Nėra reikalo sakyti, kad šios vaišės būdavo linksmos; bet turiu pridurti, kad jos būdavo gan padorios, nors patarnautojos ir gundė mus savo dailumu. Ponas Fic Morisas, didelis kroketo mėgėjas, būdavo mūsų vadovas, ir galiu pasakyti, kad, nors apskritai studentų reputacija nekokia, šis jaunimas man atrodė doresnis ir valyvesnis negu daugelis subrendusių žmonių. Jie buvo veikiau triukšmadariai negu palaidūnai, veikiau linksmuoliai negu ištvirkėliai, o aš taip greit priprantu prie bet kokios gyvensenos, jeigu tik ji nereikalauja iš manęs prievartos, kad nieko geresnio netroškau, kaip tik gyventi šitaip visados. Tarp šių studentų buvo keletas airių, iš kurių atsargos dėlei stengiausi pramokti keletą žodžių angliškai, nes artinosi laikas vykti į Sent Andeolį. Ponia de Larnaž mane ragino kiekviename laiške, ir aš ruošiausi jai paklusti. Buvo aišku, kad gydytojai, nieko neišmanydami apie mano ligą, į mane žiūrėjo kaip į apsimetėlį ir atitinkamai su manim elgėsi — girdė visokiomis žolienėmis, vandenimis ir išrūgomis. Priešingai teologams, gydytojai ir fi-

losofai tiesa pripažįsta vien tai, ką jie gali paaiškinti, ir savo išmanymą laiko galimybių mastu. Šie ponai niekaip negalėjo nustatyti mano ligos – vadinasi, aš ne ligonis: argi galima tarti, kad daktarai ne viską supranta? Mačiau, kad jie stengiasi tik mane paguosti ir išmelžti iš manęs pinigus; sumetęs, kad jų pavaduotoja Sent Andeoly tą padarys nė kiek ne blogiau ir dargi malonesniu būdu, nusprendžiau atiduoti jai pirmenybę ir su šiuo išmintingu ketinimu išvykau iš Montpeljė.

Išvažiavau lapkričio gale, pusantro ar du mėnesius išbuvęs šiame mieste ir palikęs jame tuziną luidorų be jokios naudos tiek savo sveikatai, tiek ir išprusimui, jeigu ne anatomijos kursas, kurį buvau pradėjęs Fic Moriso vadovaujamas ir kurį netrukus buvau priverstas mesti, nes negalėjau pakęsti šiaubingos skrodžiamų lavonų smarvės.

Širdies gilumoje nepatenkintas savo nusprendimu, aš svarsčiau jį, artindamasis prie Pon Sent Espri, per kurį ėjo kelias tiek į Sent Andeolį, tiek į Šamberi. Prisiminimai apie mamytę ir jos laiškai, nors ir ne tokie dažni kaip ponios de Larnaž, pažadino mano širdyje sąžinės graužimą, kurį buvau užgniaužęs, kai keliavau į Montpeljė. Grįžtant atgal, šie prisiminimai tiek atgijo, kad nusvėrė smagybių troškulį ir privertė mane paklusti protui. Pirmiausia, galėjo atsitikti, kad dabar avantiūristo rolę aš suvaidinsiu ne taip sėkmingai kaip aną kartą; jei Sent Andeoly atsirastų bent vienas žmogus, buvęs Anglijoj, pažįstąs anglus ar mokąs jų kalbą, aš būčiau demaskuotas. Ponios de Larnaž šeima gali būti man nepalankiai nusiteikusi ir elgtis su manim ne itin mandagiai. Nerimastį man kėlė ir jos duktė, apie kurią prieš savo valią galvojau daugiau, nei derėjo: bijojau įsimylėti ją ir iš tos baimės jau buvau perpus įsimylėjęs. Nejaugi aš važiuoju tik tam, kad, atsimokėdamas motinai už gerumą, suviliočiau jos dukterį, užmegzčiau smerktinus ryšius, užtraukčiau namams nešlovę, sukelčiau juose nesantaiką, skandalą ir pragarą? Ši mintis įvarė man

siaubą; tvirtai pasiryžau kovoti su savim ir save pergalėti, jeigu tik pasireikštų šis nelemtas polinkis. Bet kuriam galui leistis į šią kovą? Kas per apgailėtina padėtis – gyventi su motina, kuria esi jau persisotinęs, ir degti aistra jos dukteriai, nedrįstant atverti jai savo širdies! Koks reikalas veržtis į tokią padėtį, lįsti į nelaimes, užgaules, sąžinės graužimą dėl malonumų, kurių didžiausią žavesį esi jau išsėmęs? Be abejo, mano užgaida jau buvo praradusi pirmykštį savo karštį; noras mėgautis dar teberuseno, bet aistros jau nebebuvo. Čion dar įsipynė mintys apie mano padėtį, mano pareigas, apie gerąją, kilniąją mamytę, kuri, jau ir taip prasiskolinusi, brenda į dar didesnes skolas dėl beprotiškų mano išlaidų, atiduodama man paskutinį skatiką, o aš taip niekšingai ją apgaudinėju. Šis pastarasis priekaištas buvo toks stiprus, kad nulėmė viską. Artėdamas prie Sent Espri, nusprendžiau nesustoti Sent Andeoly ir važiuoti toliau. Aš vyriškai įvykdžiau savo pasiryžimą, nors, prisipažįstu, ir dūsaudamas, tačiau su vidujiniu pasitenkinimu, kurį jutau pirmą kartą gyvenime, ir kalbėjau sau: „Aš esu vertas pagarbos sau pačiam, sugebu teikti pirmenybę pareigai, o ne malonumui. Štai už ką pirmiausia aš tikrai turiu būti dėkingas mokslui: jis mane įpratino mąstyti ir lyginti". Juk neseniai aš įgijau tokius tyrus principus, nusistačiau dorovės ir išminties taisykles, kurių laikiausi didžiuodamasis. Man pasidarė gėda, kad aš toks nenuoseklus sau pačiam, kad taip greit ir taip akivaizdžiai ketinu paminti savo paties principus, ir ši gėda nugalėjo geismingumą. Galbūt šiam mano ryžtui išdidumas turėjo tiek pat įtakos kiek ir dorybė; bet jeigu toks išdidumas ir nėra pati dorybė, jis tiek panašus į ją savo apraiškomis, kad leistina suklysti.

Geri darbai, be kita ko, turi tą girtiną ypatumą, kad taurina sielą ir ją nuteikia dar geresniems darbams; tokia mat jau yra žmogiškoji silpnybė, kad prie gerų darbų reikia priskirti ir susilaikymą nuo blogio, kurį gundaisi daryti. Taip apsisprendęs aš tapau iš karto kitu žmogum, tikriau sakant, vėl

pasidariau toks, koks buvau pirma, kol manęs dar nebuvo užvaldęs šitas svaigulys. Pilnas geriausių norų ir kilniausių jausmų, keliavau toliau, tvirtai nusistatęs išpirkti savo kaltę, galvodamas vien apie tai, kad nuo šiol privalau suderinti savo elgesį su doros dėsniais, visas atsidėti geriausiajai iš motinų, būti jai tiek pat ištikimas, kiek prisirišęs, ir nebeklausyti jokios kitos meilės kaip vien tik meilės savo pareigoms. Deja! Nuoširdus mano atsivertimas į gera, rodos, ruošė man kitą dalią, bet mano likimas buvo jau nulemtas ir pradėjęs pildytis, ir kai mano širdis, kupina meilės gėriui ir skaistybei, veržėsi tik į nekaltą ir laimingą gyvenimą, aš jau stovėjau prie tos pragaištingos ribos, už kurios prasideda ilga mano nelaimių grandinė.

Skubėdamas kuo greičiau parvažiuoti, keliavau sparčiau, negu tikėjausi. Iš Valanso buvau jai pranešęs dieną ir valandą, kada parvyksiu. Netiksliai apskaičiavęs, parvykau pusdieniu anksčiau, bet tyčia pasilikau tiek valandų Šaparijane, kad pasirodyčiau namuose tiksliai nurodytu laiku. Norėjau pajusti visą pasimatymo žavesį ir saldybę. Mėgdavau bent kiek atitolinti tą momentą, kad turėčiau malonumo matyti, jog esu laukiamas. Šis atsargumas visuomet man pavykdavo. Buvau pripratęs, kad mano sugrįžimas visada virstų savotiška švente; tokio pat džiugaus, mane taip jaudinančio sutikimo laukiau ir šį kartą ir norėjau iš anksto jam parengti dirvą.

Parvažiavau tiksliai nuskirtą valandą. Jau iš tolo žvalgiausi, ar nepamatysiu jos ant kelio; besiartinant širdis man plakė vis smarkiau ir smarkiau. Pareinu uždusęs, nes vežimą palikau mieste; nieko nematau nei kieme, nei tarpdury, nei prie lango. Pradedu jaudintis, bijau, ar nebus atsitikusi kokia nelaimė. Įeinu: viskas ramu, darbininkai pusdieniauja virtuvėje; niekur jokios ruošos. Tarnaitė lyg ir nustemba, mane pamačiusi: ji nežinojo, kad aš parvažiuosiu. Lipu aukštyn, išvystu pagaliau ją, savo brangiąją mamytę, taip švelniai, taip tyrai, taip karštai mylimą. Įbėgu, puolu prie jos kojų. „O, šit ir tu,

mano mažyti, – sako ji, mane apkabindama. – Ar gerai sukeliavai? Kaip gyvuoji?" Šis sutikimas truputį mane suglumino. Paklausiau, ar gavo ji mano laišką. Ji man atsakė: „Taip." – „O aš maniau, kad ne", – tariau aš, ir pasiaiškinimas tuo baigėsi. Su ja buvo jaunas vyriškis. Aš jį pažinojau, nes buvau šiuos namuos jį matęs dar prieš išvažiuodamas; bet dabar jis atrodė čia įsikūręs visam laikui. Taip iš tikrųjų ir buvo. Trumpai kalbant, savo vietą radau užimtą.

Šis jaunuolis buvo kilęs iš Vo kantono; jo tėvas, pavarde Vincenridas, buvo Šiljono pilies vartininkas, arba vadinamasis kapitonas. Pono kapitono sūnus buvo kirpėjo gizelis ir ėjo per žmones; jis prisistatė poniai de Varan, kuri gerai jį priėmė, kaip priimdavo visus pakeleivius, o ypač kilusius iš jos gimtojo krašto. Tai buvo aukštas bespalvis blondinas, gan gerai sudėtas, plokščio veido ir lėkšto proto; kalbėjo jis kaip gražuolis Leandras, su visokiomis intonacijomis ir manieromis, būdingomis jo amato žmonėms, pasakodavo ilgą savo meilės nuotykių istoriją, tikindavo, kad minįs tik pusę tų markizių, su kuriomis gulėjęs, ir girdavosi, jog nesąs šukavęs nė vienos dailios moters, kurios vyro nebūtų papuošęs ragais; žodžiu, tuščias, kvailas, nemokša, įžūlus, o šiaip jau puikiausias pasauly žmogus. Štai koks buvo tasai, kurs tapo mano pavaduotoju, kai buvau išvykęs, ir su kuriuo man buvo pasiūlyta susibičiuliauti, kai sugrįžau.

O, jeigu sielos, išsivadavusios iš žemiškųjų pančių, dar regi iš amžinosios šviesos skreito tai, kas dedasi pas mirtinguosius, dovanok, brangusis, godojamas šešėli, jeigu aš nedaugiau rodau atlaidumo tavosioms klaidoms kaip savosioms, jeigu aš lygiai atskleidžiu prieš skaitytojų akis ir vienas, ir kitas. Aš privalau, aš noriu būti toks pat teisingas tau kaip ir sau pačiam: nuo to tu nukentėsi kur kas mažiau negu aš. Meilus ir švelnus tavo būdas, neišsenkamas tavo širdies gerumas, tavo atvirumas ir visos puikiosios tavo dorybės – kiek jos išperka silpnybių, jeigu tik galima šitaip vadinti tavo proto pakly-

dimus! Tu darei klaidų, bet niekados neturėjai ydų; tavo elgsena buvo peiktina, bet tavo širdis visad buvo tyra. Tepadeda, kas nori, ant svarstyklių gera ir bloga ir tesprendžia: jeigu iškeltume va šitaip viešai bet kurios kitos moters slaptą gyvenimą, ar jinai išdrįstų lygintis su tavim?

Naujasis ateivis itin uoliai, stropiai, tiksliai ėjo tas smulkias pareigas, kurių visada būdavo begalė; jis apsiėmė prižiūrėti darbininkus. Kiek aš buvau tykus, tiek jis buvo triukšmingas: jį matydavai ir ypač girdėdavai vienu metu ir laukuose prie orės, ir pievoje prie šieno, ir miške, ir arklidėje, ir paukštidėje. Nemėgo jis tiktai sodo, nes darbas ten per daug ramus, be jokio triukšmo. Didžiausias malonumas jam būdavo krauti ir vežti, pjauti ar skaldyti malkas; jį visada regėdavai su kirviu ar kirtikliu rankoje; amžinai jis, būdavo, bėga kur nors, stuksena, šaukia visa gerkle. Nežinau, už kiek žmonių jis dirbdavo, bet triukšmo keldavo už dešimtį ar net už tuziną. Visas tas šurmuliavimas didžiai imponavo vargšei mano mamytei. Ji nusprendė, kad šis jaunuolis — tai tikras lobis jos ūkiui. Norėdama jį prisivilioti, ji pavartojo visas, jos manymu, tinkamas priemones, neužmiršdama ir tos, kuria labiausiai pasitikėjo.

Jau pažįstate mano širdį, mano jausmus, pastoviausius, tikriausius, ypač tuos, kurie šiuo momentu mane grąžino prie jos. Koks staigus ir gilus visos mano būtybės sukrėtimas! Įsivaizduokit atsidūrę mano vietoje, kad galėtumėt apie tai spręsti. Vienu akimirksniu amžinai užgeso mano svajota laiminga ateitis. Visos žavios godos, kurias taip meilingai puoselėjau, dingo, ir aš, nuo pat vaikystės nemokėjęs skirti savo gyvenimo nuo josios, pirmąsyk pasimačiau esąs vienišas. Šis momentas buvo klaikus, o dienos, kurios ėjo po to, — be jokio pragiedrulio. Buvau dar jaunas, bet saldų džiaugsmą ir viltį, kuri gaivina jaunystę, praradau amžinai. Nuo tolei jaučianti būtybė manyje tik merdėjo. Prieš save temačiau liūdnus beprasmiško gyvenimo likučius, ir jeigu laimės vaizdas kartais dar žadindavo mano troškimus, ši laimė jau nebebū-

davo tokia, kokios man reikia; aš jausdavau, kad ją pasiekęs, nebūčiau tikrai laimingas.

Buvau labai paikas ir labai patiklus, tad maniau, kad atėjūnas kalba tokiu familiariu tonu dėl to, kad mamytė, būdama lengvos natūros, apskritai greit suartėja su visais, ir niekad nebūčiau numanęs tikrosios priežasties, jeigu ji pati nebūtų jos atskleidusi. Bet mamytė pasiskubino man prisipažinti, ir taip atvirai, kad aš būčiau įsiutęs, jeigu tik mano širdis galėtų giežti ant jos apmaudą. Savo elgesį laikydama visai natūraliu, ji man prikišo nerūpestingumą ūkio dalykuose ir dažnas išvykas, tarytum jos temperamentas būtų reikalavęs skubiai užpildyti šias tuštumas. „Ak, mamyte, — tariau jai skausmo suspausta širdimi, — kaip jūs drįstate šitaip kalbėti? Ir tai yra atpildas už tokį mano prisirišimą! Argi tam tiek kartų jūs gelbėjote mano gyvybę, kad dabar atimtumėt visa, dėl ko ji buvo man brangi? Aš mirsiu nuo to, bet jūs manęs gailėsitės." Ji man atsakė ramiu tonu, nuo kurio vos neišėjau iš proto, kad aš esąs dar vaikas, kad nuo tokių dalykų nemirštama, kad aš ničnieko nenustosiąs: mudu po senovei liksime geri draugai, tokie pat artimi visais atžvilgiais; jos švelnus jausmas man negalįs susilpnėti ir užgesiąs tik su jos gyvybe. Vienu žodžiu, ji davė man suprasti, kad visos mano teisės tebegalioja ir aš tiktai dalysiuosi jomis su kitu, bet jų anaiptol nenustosiu.

Dar niekados mano jausmo tyrumas, nuoširdumas ir jėga, dar niekados mano sielos taurumas ir atvirumas taip stipriai nesireiškė manyje kaip šiuo momentu. Aš puoliau prie jos kojų, apkabinau jos kelius, liedamas srautus ašarų. „Ne, mamyte, — tariau jai užsidegęs, — aš per daug karštai jus myliu, kad galėčiau jus žeminti: jūsų meilė per daug man brangi, kad galėčiau ja dalytis su kitu; po to, kai jus laimėjau, mano graužatis stiprėjo sykiu su meile; ne, aš negaliu išlaikyti šios laimės tąja pat kaina. Aš visada jus dievinsiu; o jūs būkite visada to verta: man kur kas svarbiau jus gerbti, negu jus tu-

rėti savo glėbyje. O mamyte, aš jus perleidžiu jums pačiai! Visus savo pomėgius aš aukoju mūsų širdžių vienybei. Verčiau tūkstantį kartų aš žūsiu, negu mėgausiuos, žemindamas tą, kurią myliu!"

Aš laikiausi savo žodžio su ištverme, drįstu sakyti, verta to jausmo, kuris šį ryžtą man įkvėpė. Nuo tos valandos į savo brangiąją mamytę aš težiūrėjau tikro sūnaus akimis. Ir reikia pasakyti, kad ji, nors savo širdyje ir nepritarė mano nusistatymui (aš pakankamai turėjau progų tuo įsitikinti), vis dėlto niekad nesigriebė jokių priemonių, kad aš to atsižadėčiau: nebuvo nei meilikaujamų kalbų, nei gudraus koketavimo, nei glamonių, kuriomis moterys geba naudotis, savęs nekompromituodamos, ir kurios retai kada nepasiekia tikslo.

Priverstas ieškoti savo laimės nepriklausomai nuo jos, bet negalėdamas tokios laimės net įsivaizduoti, aš veikiai mečiaus į kitą kraštutinybę ir ėmiau jos ieškoti tik savo mylimojoje. Ieškojau taip uoliai, kad beveik užmiršdavau patį save. Karštas troškimas matyti ją laimingą kad ir kažin kokia kaina persmelkė visus mano jausmus; veltui ji stengėsi atskirti savo laimę nuo manosios: aš vis tiek jos laimę tebelaikiau savąja.

Taip tad sykiu su nelaimėmis pradėjo dygti dorybės daigai, kurių grūdas jau seniai buvo pasėtas mano sielos gilumoje; išugdė juos mokslas, o subrandinti turėjo negandos. Pirmutinis tokio nesavanaudiško nusiteikimo vaisius buvo tas, kad išgujau iš savo širdies bet kokią neapykantą ir pavydą tam, kuris užėmė mano vietą. Priešingai, aš norėjau, ir visai nuoširdžiai, prisirišti prie šio jaunuolio, auklėti jį, prusinti, duoti jam pajusti jo laimę, pasiekti, kad jis būtų, jei tai įmanoma, vertas tos laimės, vienu žodžiu, padaryti jam visa tai, ką panašiu atveju padarė man Klodas Anė. Bet tarp veikėjų nebuvo panašumo. Kad ir švelnesnis, kad ir labiau išsilavinęs, aš neturėjau Klodo Anė šalto kraujo nei tvirtumo, neturėjau to stipraus charakterio, kuris visiems imponavo ir be kurio aš

negalėjau sėkmingai veikti. O šis jaunuolis savo rėžtu nėmaž neturėjo tų ypatybių, kurias Klodas Anė buvo radęs manyje: nuolankumo, prieraišumo, dėkingumo, o ypač geros valios ir karšto noro tomis mano pastangomis pasinaudoti. Viso to čia nebuvo. Tasai, kurį aš norėjau prusinti, į mane žiūrėjo tik kaip į nuobodų pedantą ir tuščią plepį. Priešingai, savimi jis labai gėrėjosi, laikydamas save svarbiu žmogum namuose, nes tariamąsias savo paslaugas vertino pagal tai, kiek triukšmo jis sukelia, o savo kirvius ir kirtiklius laikė šimtąsyk naudingesniais už visas mano knygpalaikes. Tam tikru atžvilgiu jis buvo teisus; bet šitaip galvodamas, jis taip statė skiauterę, kad nors mirk iš juoko. Prieš kaimiečius jis pūtėsi lyg bajoras dvarininkas; netrukus ėmė taip elgtis ir su manim, o pagaliau net su mamyte. Jo pavardė Vincenridas jam atrodė nepakankamai kilminga, ir jis pasivadino ponu de Kurtiju; šia pavarde vėliau jis išgarsėjo Šamberi ir Morienoj, kur ir vedė.

Galų gale ši putli persona taip įsigalėjo, kad tapo namuose viskuo, o aš niekuo. Kai aš turėdavau nelaimę jam kuo nors neįtikti, jis vainodavo ne mane, o mamytę, ir aš, bijodamas, kad tas stačiokas neužsipultų jos, nuolankiai tenkinau visus jo norus. Kiekvieną kartą, kai jis skaldydavo malkas, — šitom savo pareigom jis neregėtai puikavosi, — aš turėdavau prie jo tuščiai stovėti kaip žiūrovas ir be žodžių stebėtis jo šaunumu. Tiesą sakant, šis vaikinas iš prigimties nebuvo visiškai blogas: jis mylėjo mamytę, nes buvo neįmanoma jos nemylėti, ir netgi man nejautė abuojumo; protarpiais, kai jam praeidavo šėlas, galėdavai su juo pasikalbėti, jis išklausydavo mus kartais gan romiai, atvirai prisipažindamas esąs kvailas, betgi po to vis tiek darė naujas kvailybes. Tačiau jo protas buvo toks ribotas, o polinkiai tokie žemi, kad labai sunku būdavo jį kuo nors įtikinti ir beveik neįmanoma maloniai su juo bendrauti. Turėdamas tokią žavingą moterį, užsigardžiavimui jis dar nusižiūrėjo seną, rudą, bedantę kambarinę, kurios atgrasias paslaugas mamytė kantriai kentė, nors ir kaip

ja šlykštėjosi. Aš pastebėjau šitą naują meilę ir netvėriau pasipiktinimu; bet pastebėjau ir kitą dalyką, kuris dar labiau mane sujaudino ir prislėgė negu visa tai, kas dėjosi iki tol: tai buvo mamytės atšalimas man.

Susiturėjimas, kurį aš sau užsibrėžiau ir kuriam ji, rodos, pritarė, yra vienas iš tų dalykų, kurių niekad neatleidžia moterys, kad ir kaip jos apsimetinėtų, — ir ne tiek todėl, kad jos jaustųsi tuo atveju skriaudžiamos, kiek todėl, kad čia jos įžiūri vyriškio abejingumą. Imkime moterį pačią protingiausią, pačią filosofiškiausią, mažiausiai geismingą: jos akyse vyriškis, nors ir nėmaž jai nerūpįs, padaro didžiausią nusikaltimą, jeigu gali ją turėti ir tuo nesinaudoja. Turbūt čia nėra išimčių, jeigu net tokia stipri ir natūrali simpatija užgeso dėl susiturėjimo iš pagarbos, dorybės ir prieraišumo. Nuo tada aš jau neberasdavau joje to intymumo ir nuoširdumo, kurie visada man būdavo saldžiausia paguoda. Dabar ji atverdavo man savo širdį tik tuomet, kai norėdavo pasiskųsti atėjūnu. Bet kai tarp juodviejų viešpataudavo santaika, ji manęs nelepino prisipažinimais. Galų gale pamažėl ji sutvarkė savo gyvenimą taip, kad aš jame nebedalyvavau. Aš dar teikiau jai malonumo, bet jau nebebuvau jai reikalingas, ir jeigu nebūčiau su ja matęsis ištisas dienas, ji nebūtų to pastebėjusi.

Nejučiomis tapau vienišas ir svetimas tuose namuose, kurių siela kitados buvau ir kur, taip sakant, gyvenau dvigubą gyvenimą. Pamažu įpratau šalintis visko, kas čia dėjosi, netgi tų, kas čia gyveno; vengdamas nuolatinio graužimosi, užsisklęsdavau kambaryje su savo knygomis arba eidavau į miškus, kur galėjau lieti ašaras ir dūsauti kiek tinkamas. Toks gyvenimas veikiai man pasidarė nepakeliamas. Jutau, kad, būdamas arti mylimos moters, kai jos širdis nutolusi nuo manęs, aš tik aitrinu savo žaizdą, ir kad išsiskyrimas man nebus toks žiaurus, jeigu jos nebematysiu. Nusprendžiau palikti jos namus ir pasisakiau jai; ji ne tik nesipriešino tam, bet dargi pritarė. Ji turėjo Grenoblyje bičiulę, ponią Deiban, kurios vy-

ras draugavo su ponu de Mabli, Liono vyriausiuoju teisėju. Ponas Deibanas man pasiūlė auklėti pono de Mabli vaikus. Aš sutikau ir išvažiavau į Lioną, niekam nesužadinęs ir pats beveik nepajutęs nė mažiausio gailesčio dėl išsiskyrimo, nors pirmiau viena tik mintis apie tai būtų mus įstūmusi į mirtiną sielvartą.

Aš turėjau maždaug tiek žinių, kiek reikia auklėtojui, ir maniau, jog man netrūksta ir pedagoginio talento. Bet per vienerius metus, praleistus pas ponią de Mabli, įsitikinau, kad klystu. Savo būdo švelnumu puikiausiai būčiau tikęs šitam amatui, jeigu nebūtų tam kliudęs mano staigumas ir siutuliai. Kol viskas sekdavosi, kol matydavau, kad mano rūpesčiai ir triūsas ne bergždi, aš negailėdavau savęs, būdavau angelas; bet virsdavau šėtonu, kai viskas eidavo perniek. Jeigu mokiniai manęs nesuprasdavo, aš niršdavau, o jeigu ožiuodavos — man norėdavosi juos užmušti; aiškus dalykas, nuo to jie nesidarė nei išmintingesni, nei paklusnesni. Mokinius turėjau du, ir abu labai skirtingų charakterių. Vienas, aštuonerių ar devynerių metų, vardu Sent Mari, buvo gražaus veido berniukas, gan protingas, gan žvalus, vėjavaikis, išdykęs, klastingas, bet tas klastingumas buvo linksmas. Jaunesnysis, vardu Kondiljakas, atrodė kone bukagalvis, žioplys, užsispyręs it mulas, kurs nieko nesugeba išmokti. Galite numanyti, kad su tokiais dviem auklėtiniais man buvo nelengva. Gal man ir būtų sekęsi, jeigu būčiau turėjęs kantrybės ir šalto kraujo; bet, stokodamas ir vieno, ir kito, aš nieko doro nepasiekiau, ir mano mokiniai nedarė jokios pažangos. Man netrūko atkaklumo, bet trūko ištvermės ir ypač išminties. Aš griebdavausi tik trijų priemonių, kurios, dirbant su vaikais, visada esti bergždžios, o dažnai net žalingos: jausmingumo, logikos, pykčio. Su Sent Mari aš čia graudindavausi iki ašarų ir stengdavausi sugraudinti jį patį, tarytum vaikui būtų įmanomos tikrosios emocijos, čia nerdavaus iš kailio, visaip jį įtikinėdamas, tarytum jis būtų galėjęs mane suprasti; kartais, girdėdamas gan subtilius

jo argumentus, manydavau, kad berniukas išties sugeba logiškai mąstyti, nors jis buvo tik rezonierius. Su mažuoju Kondiljaku buvo dar kebliau, nes šis nieko nesuprato, nieko neatsakinėjo, dėl nieko nesijaudino, buvo be galo užsispyręs ir užvis labiausiai triumfuodavo tada, kai jam pavykdavo mane įsiutinti; tuomet jis tapdavo išminčium, o aš — vaiku. Mačiau visas savo klaidas, jaučiau jas; tyrinėjau savo mokinių būdą, juos permačiau kiaurai ir nemanau, kad bent sykį būčiau pakliuvęs į jų žabangas. Bet kas iš to, kad mačiau blogį, jei nemokėjau jo išrauti? Į viską gilindamasis, aš niekam neužkirtau kelio, nieko nepasiekiau ir dariau lyg tyčia tai, ko nereikėjo daryti.

Nesisekė man darbas su mokiniais, bet nė kiek negeriau klojosi ir mano asmeninis gyvenimas. Ponia Deiban mane rekomendavo poniai de Mabli; ji prašė ponią de Mabli apšlifuoti mano manieras ir išmokyti tinkamai elgtis aukštuomenėj. Ponia de Mabli tuo bent kiek susirūpino ir panoro, kad išmokčiau priiminėti svečius jos namuose; bet aš pasirodžiau toks negrabus, toks drovus, toks kvailas, kad ji atsižadėjo savo sumanymo ir davė man ramybę. Ir vis dėlto aš, kaip buvau pratęs, ją įsimylėjau. Aš pakankamai aiškiai leidau jai tą suprasti, bet nedrįsau prisipažinti. Ji nebuvo nusiteikusi leistis į meilės avantiūras, o ir man greit įgriso dūsauti ir ilgesingai žvilgčioti, nes pamačiau, kad viskas perniek.

Gyvendamas pas mamytę, visiškai atpratau nuo smulkių vagysčių, nes viskuo galėjau naudotis, ir man nebuvo reikalo gribišiauti. Be to, kilnūs principai, kuriuos sau įdiegiau, mane saugojo nuo tokių niekšybių, ir nuo tada jos man pasidarė svetimos, bet ne tiek todėl, kad išmokau nugalėti pagundas, kiek todėl, kad nebebuvo joms dingsties, ir aš bijau, kad būčiau vagiliavęs kaip ir vaikystėje, jeigu mane būtų gundę tokie pat geismai. Tuo įsitikinau gyvendamas pas poną de Mabli. Čia buvo tiek ir tiek brangių, lengvai nukniaukiamų mažmožių, bet aš netgi nekreipiau į juos akies, tik už-

sigeidžiau pasmaguriauti labai skaniu baltuoju vynu iš Arbua: kartkartėmis per pietus išgerdamas vieną kitą taurę šio vyno, baisiai įsmilau į jį. Tasai vynas buvo truputį drumzlinas; aš tariausi gerai mokąs skaidrinti vyną, pasigyriau tuo, ir man jį šeimininkas patikėjo; beskaidrindamas jį sugadinau, bet tik iš pažiūros, o skonis jo liko vis toks pat puikus; tokiu būdu gavau progos kartas nuo karto pasiglemžti kelis butelius vyno ir maloniai gurkšnoti jį savo kampelyje. Nelaimė, negaliu gerti vyno, niekuo neužkąsdamas. Kaip čia gauti duonos? Neįmanoma pasiimti jos atsargai. Jei pirkčiausi jos per liokajų, išduočiau save ir turbūt įžeisčiau namų šeimininką. Pirkti pats nieku gyvu nesiryžau. Negali gi orus ponas su špaga prie šalies eiti pas kepėją pirkti gabalo duonos! Pagaliau aš prisiminiau, kokią išeitį surado viena princesė: išgirdusi, kad sodiečiai neturi duonos, ji pasakė: „Tegu valgo bandeles!" Ir aš pirkinėjau bandeles. Bet kiek būdavo keblumų! Išėjęs pats vienas su tokiu pasiryžimu, kartais apibėgdavau visą miestą, praeidavau bent pro tris dešimtis cukrainių, kol užsukdavau į kurią nors. Reikėjo, kad ten būtų tiktai pardavėjas ir kad jo fizionomija man patiktų, — tik tada išdrįsdavau peržengti slenkstį. Bet užtat, kai jau turėdavau brangiąją bandelę ir, užsirakinęs kambaryje, išsitraukdavau iš spintos gilumos butelį vyno, kaip skaniai jį gurkšnodavau pats vienas, skaitinėdamas romaną! Kai nėra pašnekovo, visada mėgstu skaityti valgydamas; tai atstoja draugiją, kurios man trūksta. Pakaitomis ryju čia puslapį, čia kąsnį, tarytum mano knyga pietautų drauge su manimi.

Aš niekad nebuvau nei palaidūnas, nei lėbautojas ir nė karto gyvenime nebuvau girtas. Todėl smulkios mano vagystės niekam labai nekrito į akis. Tačiau jos iškilo aikštėn: buteliai mane išdavė. Šeimininkai dėjosi nieko nepastebėję, bet mane nušalino nuo rūsio. Šiuo atveju ponas de Mabli pasielgė taktiškai ir pagarbiai. Tai buvo labai malonus žmogus, po kurio išore, tokia pat rūsčia kaip ir jo profesija, slypėjo tik-

rai švelnus būdas ir nuostabiai gera širdis. Jis buvo nešališkas, teisingas ir, ko sunku tikėtis iš žandarmerijos valdininko, netgi labai humaniškas. Jausdamas jo atlaidumą, aš dar labiau prie jo prisirišau, ir todėl išgyvenau jo namuose ilgiau, negu buvau ketinęs. Bet galų gale, atsibodėjęs amatu, kuriam netikau, o taipogi labai nemalonia, keblia padėtimi, po ištisų metų triūso, kuriam negailėjau pastangų, nusprendžiau palikti savo mokinius, tvirtai įsitikinęs, kad niekados man nepavyks jų tinkamai išauklėti. Ponas de Mabli pats gerai tat matė kaip ir aš. Tačiau, man rodos, jis niekad nebūtų ryžęsis manęs atleisti, jeigu aš nebūčiau jo išvadavęs nuo šios sunkios pareigos, ir tokiam begaliniam nuolaidumui šiuo atveju aš, žinoma, nepritariu.

Mano būklė itin buvo nepakenčiama dar todėl, kad aš nuolat ją lygindavau su gyvenimu, kurį turėjau lig tolei: prisimindavau brangiąsias Šarmetes, savo sodą, medžius, šaltinį, daržą ir ypač tą, kuriai buvau gimęs, kuri visam tam įkvėpdavo sielą. Kai mąstydavau apie ją, apie mūsų džiaugsmus, apie nekaltą mūsų gyvenimą, man gniauždavo širdį, ir aš dusdavau taip, kad nebepajėgdavau ką nors veikti. Šimtus kartų mane ėmė baisi pagunda tuojau pat išeiti pėsčiam ir vėl grįžti pas ją; kad dar bent sykį ją pamatyčiau, su džiaugsmu būčiau sutikęs numirti tą pat akimirką. Pagaliau nebeįstengiau priešintis tokiems meilingiems atsiminimams, žūtbūt mane šaukiantiems pas ją. Aš tikinau save, kad nepakankamai buvau kantrus, nepakankamai malonus, nepakankamai meilus, kad aš dar galiu gyventi laimingai švelniausioje draugystėje, atsidavęs jai dar labiau negu iki šiol. Kuriu gražiausius pasaulyje planus, degu nekantrybe kuo greičiau juos įvykdyti. Viską metu, visko atsižadu, važiuoju, lekiu, atvykstu su tuo pat pirmosios jaunystės užsidegimu ir — šit aš prie jos kojų. Aš, būčiau miręs iš džiaugsmo, jeigu jos sutikime, jos glamonėse, jos širdyje būčiau atradęs bent dalį to, ką rasdavau kitados ir ką aš pats atsinešiau!

Pasibaisėtina žmogiškų santykių iliuzija! Ji mane priėmė kaip visada su nuostabiu geraširdiškumu, kuris galėjo išblėsti tik drauge su jos gyvastim; bet aš atvažiavau ieškoti praeities, kurios jau nebebuvo ir kuri negalėjo atgimti. Nepabuvęs su ja nė pusvalandžio, pajutau, kad pirmykštė mano laimė mirė amžinai. Atsidūriau toj pat beviltiškoj padėty, iš kurios buvau priverstas bėgti, ir negaliu sakyti, kad dėl to būtų buvęs kas nors kaltas, nes iš esmės Kurtiji anaiptol nebuvo blogas ir, mane išvydęs, regis, daugiau nudžiugo, negu nusiminė. Bet kaip apsiprasti su tuo, kad aš bereikalingas tai, kuriai kitados buvau viskas ir kuri tebėra viskas man? Ar galėjau gyventi kaip svetimas namuose, kur kadaise gyvenau kaip savas? Matant daiktus, dingusios mano laimės liudininkus, tas palyginimas man buvo dar skausmingesnis. Mažiau būčiau kentėjęs kitoj aplinkoj. Bet nuolatiniai saldūs atsiminimai tik aitrino mano nuoskaudos kartėlį. Tuščių apgailestavimų graužiamas, atsidavęs juodžiausiai melancholijai, aš vėl nusprendžiau likti vienišas visą laiką, išskyrus pietų ir vakarienės valandas. Užsidaręs su savo knygomis, jose ieškojau paguodos ir naudingų žinių; nujausdamas gresiantį pavojų, kurio kadaise taip bijojau, aš vėl kankinausi, stengdamasis pačiame savyje rasti būdų padėti mamytei, kai ji liks be išteklių. Buvau sutvarkęs jos ūkį taip, kad jis laikytųsi, bent jau nesmukdamas; bet po manęs viskas pasikeitė. Jos ūkvedys buvo išlaidus. Jis norėjo švytėti, turėti gražius arklius, gražų ekipažą, mėgo pasipuikuoti prieš kaimynus, nuolat imdavosi tokių dalykų, kur nieko neišmanė. Pensija iš anksto būdavo pravalgoma, atskiri jos ketvirčiai užstatomi, nuompinigiai mokami pavėluotai, o skolos savo rėžtu augo. Numačiau, kad pensija netrukus gali būti sulaikyta ar net visai atimta. Žodžiu, nieko kito nelaukiau, kaip vien prapultles ir didžių negandų, ir tasai laikas man atrodė taip arti, kad iš anksto jutau visą jo siaubą.

Mano brangusis kambarėlis man buvo vienintelė paguoda. Ieškodamas vaisto nuo sielos kančių, aš čia ieškojau ir priemonių nuo gresiančių sunkumų ir, grįždamas prie pirmesniųjų savo minčių, vėl ėmiau statyti fantastines pilis, kurios padėtų ištraukti vargšę mamytę iš baisaus skurdo, į kurį mačiau ją puolant. Aš nesijaučiau pakankamai išsimokslinęs ir pakankamai talentingas, kad galėčiau pasižymėti literatūros pasaulyje ir tuo būdu praturtėti. Nauja mintis šovė man galvon ir įkvėpė pasitikėjimą savimi, kurio vidutiniški mano gabumai negalėjo man duoti. Muzikos pamokų nebedaviau, bet jos nepamiršau; priešingai, taip išstudijavau teoriją, kad bent šioje srityje galėjau laikyti save mokytu. Galvodamas, su kokiu vargu išmokau pažinti natas ir kaip man sunku dainuoti ekspromtu iš natų, priėjau išvadą, kad šis sunkumas priklauso tiek nuo paties dalyko, tiek ir nuo manęs, juoba, kad mokytis muzikos iš viso niekam nėra lengva. Gilindamasis į natų ženklus, dažnai įsitikindavau, kad jie nevykusiai išgalvoti. Man jau seniai buvo kilusi mintis žymėti muzikinę skalę skaitmenimis: tada atkristų reikalas braižyti linijas ir dėlioti ženkliukus, kaip tai darome dabar, norėdami užrašyti net ir mažiausią melodiją. Tik neišmaniau, kaip žymėti oktavas, o taipogi taktą ir gaidos ilgumą. Ši mintis man vėl atėjo į galvą, ir, gerai apsvarstęs, pamačiau, kad tie sunkumai nėra neįveikiami. Sena mano svajonė įsikūnijo, ir aš ėmiau užrašinėti muzikos kūrinius skaitmenimis be galo tiksliai ir, turiu pasakyti, be galo paprastai. Nuo to momento aš patikėjau, kad mano laimė jau nulemta ir, karštai trokšdamas pasidalyti ja su tąja, kuriai buvau dėkingas už viską, tesvajojau nukeliauti į Paryžių, neabejodamas, kad, pateikęs savo projektą Akademijai, sukelsiu revoliuciją muzikoje. Turėjau parsivežęs šiek tiek pinigų iš Liono; pardaviau savo knygas. Per dvi savaites apsisprendžiau ir savo pasiryžimą įvykdžiau. Ir štai, pilnas puikių idėjų, įkvėpusių man šitą planą, visada ištikimas pa-

čiam sau, iškeliavau iš Savojos su nauja muzikos ženklų sistema kaip anuomet iš Turino su Herono fontanu.

Tokios buvo mano jaunystės klaidos ir kaltės. Aš apsakiau jų istoriją, neprasilenkdamas su tiesa, ir mano širdis tuo patenkinta. Jeigu vėliau savo brandos amžių aš papuošiau kai kuriomis dorybėmis, apie jas norėčiau papasakoti lygiai taip pat atvirai, nes toks mano uždavinys. Bet čia reikia sustoti. Laikas gali praskleisti daug uždangų. Jeigu mano vardas pasieks ateinančias kartas, gal kada nors jos sužinos, ką aš turėjau pasakyti. Tada supras, kodėl aš tyliu.

ANTROJI DALIS

SEPTINTOJI KNYGA

1742–1748

Dvejus metus kantriai tylėjęs, aš vėl imuosi plunksnos, nepaisydamas savo nutarimų. Skaitytojau, kol kas nespręskite, kas mane verčia tai daryti: galėsite spręsti, kai perskaitysite, ką parašiau.

Jūs matėte, kaip prabėgo mano rami jaunystė: vienodai ir gan maloniai, be didelių negandų ir didelių sėkmių. Toks blankus gyvenimas didžia dalimi susiklostė dėl to, kad mano staigus, bet silpnas būdas ne tiek greitai linkęs ko nors imtis, kiek nusiminti; padykinėjęs aš ūpais kimbu į darbą, bet po pirmojo nuovargio vėl su malonumu atlyžtu; nors neturėjau nei didelių dorybių, o juo labiau didelių ydų, mano būdas visada versdavo mane grįžti į neveiklų ir ramų gyvenimą, kuriam jaučiausi gimęs, ir niekada neleisdavo man veržtis nei į didį gėrį, nei į didį blogį.

Kokį skirtingą vaizdą teks man netrukus atskleisti! Likimas, kuris trisdešimt metų pataikavo mano polinkiams, kitus trisdešimt priešinosi jiems, ir jūs pamatysite, kaip iš šito nuolatinio prieštaravimo tarp mano padėties ir polinkių gimė baisios klaidos, negirdėtos nelaimės ir visos dorybės (išskyrus tvirtumą), galinčios išaukštinti nelaimingąjį.

Visa pirmoji dalis buvo parašyta iš atminties, ir aš turbūt ten esu padaręs daug klaidų. Būdamas priverstas ir antrąją dalį rašyti iš atminties, tikriausiai jų padarysiu dar daugiau. Malonūs prisiminimai iš mano gražiausių metų, kuriuos praleidau ramybėje ir nekaltybėje, paliko man tūkstančius žavingų įspūdžių, kuriuos man miela nuolatos prisiminti. Netrukus pamatysite, kaip jie skiriasi nuo tų, kuriuos patyriau tolesnėje savo gyvenimo eigoje. Prisiminti juos — tai iš naujo aitrinti jų kartėlį. Anaiptol nenorėdamas šiais liūdnais prisiminimais dar labiau nuodyti savo dabarties dienų, aš juos kaip įmany-

damas veju šalin, ir dažnai tas man taip pavyksta, jog ir prireikus nebegaliu jų susigrąžinti. Šis gebėjimas užmiršti buvusias nelaimes yra dangaus suteikta man paguoda negandose, kurias likimas sutelkė virš mano galvos. Mano atmintis, atgaivinanti vien malonius dalykus, yra palaiminta atsvara mano baukščiai vaizduotei, kuri ateityje man leidžia matyti vien žiaurią nelemtį.

Visi dokumentai, kuriuos surinkau, norėdamas papildyti savo atminties spragas ir jais vadovautis šiame darbe, yra patekę į kitų rankas ir jau nebesugrįš į manąsias. Man beliko tik vienas ištikimas vadovas, kuriuo galiu pasikliauti, — tai ištisa grandinė išgyvenimų, nužymėjusių mano būtybės brendimą; pagal juos atkuriu ir grandinę įvykių, kurie buvo jų priežastis arba padarinys. Aš lengvai užmirštu savo negandas, bet negaliu užmiršti savo klaidų ir juoba malonių jausmų. Jų prisiminimas man per daug brangus, kad galėtų išdilti iš mano širdies. Galiu praleisti faktus, juos sukeisti, klaidingai nurodyti datas, bet negaliu suklysti, apsakinėdamas, ką jaučiau ir ką tie jausmai privertė mane padaryti; štai čia ir slypi visa esmė. Mano išpažinties tiesioginė užduotis — tiksliai supažindinti su manuoju vidaus pasauliu visomis gyvenimo aplinkybėmis. Aš žadėjau parašyti savo sielos istoriją, ir kad teisingai ją parašyčiau, man nereikia dokumentų; pakanka pažvelgti į savo vidų, kaip tatai dariau iki šiol.

Tačiau, laimė, yra vienas šešerių ar septynerių metų tarpas, kuriam turiu patikimą informacinę medžiagą; tai nuorašai laiškų, kurių originalai yra pono diu Peiru rankose. Šis rinkinys baigiasi 1760 metais, jis aprėpia mano gyvenimą Ermitaže ir mano aštrius vaidus su tariamaisiais draugais, atspindėdamas tą visą atmintiną mano amžiaus laiko tarpą, kuris buvo visų kitų mano nelaimių šaltinis. Kai dėl vėlyvesnio meto laiškų, kurių originalai galbūt likę pas mane ir kurių yra labai daug, tai aš, užuot perrašęs ir pridėjęs juos pabaigoje rinkinio, kuris ir šiaip jau pernelyg platus, kad galėčiau tikėtis nu-

slėpti jį nuo budriųjų savo argų, pasistengsiu įterpti juos čia pat, šiame rašinyje, kai tik jie pasirodys galį ką nors paaiškinti tiek mano naudai, tiek nenaudai, nes aš nesibaiminu, kad skaitytojas kada nors užmirš, jog aš čia rašau savo išpažintį, o ne apologiją; tačiau tegul jis nesitiki, kad aš nutylėsiu teisybę, jeigu ji kalba mano naudai.

Beje, šią antrąją dalį su pirmąja sieja vien ta pati tiesos meilė, o jos pranašumas tėra tas, kad čia kalbama apie svarbesnius dalykus. Šiaip jau visais kitais atžvilgiais ji gali būti tik menkesnė už aną. Pirmąją rašiau su malonumu, mėgaudamasis, patogiai gyvendamas Utone arba Tri pilyje; visi prisiminimai, kuriuos man reikėjo pažadinti iš praeities, buvo tarsi naujas džiaugsmas. Aš nuolat grįždavau prie jų su nauju maloniu jausmu ir nesivaržydamas galėjau tol dailinti savo aprašymus, kol būdavau jais patenkintas. Šiandien mano atmintis ir galva susilpnėjusios, jėgos išsekusios, ir šio darbo aš imuosi prisivertęs, liūdesio suspausta širdimi. Jis žada man tik nelaimes, išdavystes, niekšybes, tik liūdnus, širdį veriančius prisiminimus. Atiduočiau viską pasaulyje, kad galėčiau palaidoti laiko naktyje visa, ką turiu pasakyti; priverstas kalbėti prieš savo valią, aš dar turiu slėptis, gudrauti, apsimetinėti, žemintis tokiais poelgiais, kuriems mažiausiai esu tikęs nuo pat gimimo. Lubos virš manęs turi akis, sienos aplink mane turi ausis: apsuptas šnipų ir budrių priešiškų sargų, neramus ir išsiblaškęs, aš paskubomis brūkšteliu popieriuje kelis nerišlius žodžius, kurių neturiu kada nė perskaityti, o juo labiau taisyti. Aš žinau, kad jie, nors ir statydami be paliovos man iš visų pusių begalines kliūtis, visą laiką būgštauja, jog teisybė vis tiek prasimuš pro kurią nors spragą. Kas man daryti, kad ji vis dėlto prasimuštų? Bandau, nors ir mažai turiu vilties, jog pavyks. Spręskite patys, ar galima iš viso to sukurti malonius vaizdus ir suteikti jiems patrauklų koloritą. Taigi įspėju tuos, kurie ims į rankas šią išpažintį ir norės toliau skaityti, kad niekas neapsaugos jų nuo nuobodulio, nebent

tik noras iki galo pažinti žmogų ir tikra teisybės bei tiesos meilė.

Pirmoje dalyje aš sustojau toje vietoje, kur gailestaudamas ruošiausi vykti į Paryžių, palikęs savo širdį Šarmetėse ir pastatęs ten paskutinę svajonių pilį: pasikliaudamas savo išrasta muzikine sistema kaip tikru lobiu, ketinau kada nors atgabenti prie paliktos mamytės kojų turtus, kuriuos tikėjausi įgyti.

Kuriam laikui sustojau Lione, norėdamas pasimatyti su savo pažįstamais, gauti ten keletą rekomendacinių laiškų į Paryžių ir parduoti atsivežtas geometrijos knygas. Visi mane sutiko labai maloniai. Ponas ir ponia de Mabli apsidžiaugė, mane pamatę, ir keletą kartų pakvietė pietų. Pas juos susipažinau su abatu de Mabli, kaip kad anksčiau buvau susipažinęs su abatu de Kondiljaku, kuris irgi buvo atvykęs aplankyti savo brolio. Abatas de Mabli davė man keletą laiškų į Paryžių, tarp jų vieną ponui de Fonteneliui, o antrą grafui de Keiliusui. Susipažinti su vienu ir kitu man buvo labai malonu, ypač su pirmuoju: iki pat mirties jis liko man draugas, o tada, kai mes kalbėdavomės vieni, jis duodavo patarimų, kuriais man būtų derėję geriau pasinaudoti.

Vėl sutikau poną Bordą, su kuriuo seniai buvau pažįstamas ir kuris dažnai mane nuoširdžiai ir su didžiausiu malonumu paremdavo. Ir šį kartą vėl sutikau jį tokį pat kaip ir visada. Tai jis padėjo man parduoti knygas ir pats davė bei iš kitų parūpino gerų rekomendacijų į Paryžių.

Vėl sutikau poną intendantą, kuriam turėjau būti dėkingas už pažintį su ponu Bordu, o šiam savo ruožtu esu dėkingas už pažintį su kunigaikščiu de Rišeljė, kuris tuo metu pravažiuodamas irgi buvo sustojęs Lione. Mane jam pristatė ponas Paliu. Kunigaikštis maloniai mane sutiko, pakvietė aplankyti jį Paryžiuje, ir aš tuo pasinaudojau ne vieną kartą. Tačiau ši pažintis su aukštu asmeniu, apie kurį man dažnai teks kalbėti vėliau, nesuteikė man jokios naudos.

Vėl sutikau muziką Davidą, kuris mane išvadavo iš bėdos vienoje iš pastarųjų kelionių. Jis man paskolino ar padovanojo kepurę ir kojines, kurių jam niekad negrąžinau ir kurių jis niekad nepareikalavo grąžinti, nors po to mes dažnai susitikdavome. Beje, vėliau aš jam įteikiau dovaną maždaug tokios pat vertės. Privalėjau padaryti kur kas daugiau, tačiau aš kalbu ne apie tai, ką privalėjau padaryti, o apie tai, ką padariau, o tai, deja, visai skirtingi dalykai.

Vėl sutikau kilnųjį ir dosnųjį Perišoną ir vėl patyriau jo įprastinį taurumą: jis mane apdovanojo lygiai taip kaip kitados mieląjį Bernarą, — apmokėjo mano vietą diližane. Vėl sutikau chirurgą Parizo, geriausią žmogų ir didžiausią geradarį. Vėl sutikau jo mieląją Godfrua, kuria jis rūpinosi jau dešimt metų; būdo švelnumas bei širdies gerumas buvo ar tik ne vienintelės jos dorybės, tačiau negalėjai matyti jos be užuojautos ir išsiskirti su ja be graudulio: mat džiova buvo jau visiškai ją pakirtusi, ir ji netrukus mirė. Niekas taip ryškiai neparodo tikrųjų žmogaus polinkių, kaip jo simpatijos*. Pažvelgęs į ramiąją Godfrua, pažindavai gerąjį Parizo.

Aš labai daug esu skolingas visiems šiems tauriems žmonėms. Vėliau aš jiems visiems buvau labai neatidus, ne dėl to, kad būčiau nedėkingas, bet dėl savo nenugalimo tingulio, kuris daug kam yra davęs progos mane apkaltinti nedėkingumu. Prisiminimai apie jų paslaugas niekad neišblėso mano širdyje, bet man lengviau būtų buvę įrodyti jiems savo dėkingumą, negu išreikšti jį žodžiais. Aš niekad negalėjau

* Jeigu tik jis iš pat pradžių neapsiriko pasirinkdamas, arba jeigu charakteris tos, kurią jis pamilo, vėliau nepasikeitė dėl ypatingų aplinkybių, kas anaiptol nėra neįmanoma. Jeigu šioje taisyklėje nebūtų išimčių, tai apie Sokratą reiktų spręsti pagal jo žmoną Ksantipę, o apie Dioną pagal jo draugą Kalipą, bet tai būtų neteisingiausias ir klaidingiausias sprendimas iš visų kada nors padarytų. Beje, tebūnie čia atmesta bet kokia įžeidi mintis apie mano žmoną. Tiesa, ji yra siauresnio proto ir didesnė lengvatikė, negu aš maniau; bet ji labai gero būdo, tiesi, atviraširdė ir todėl tikrai verta mano pagarbos; aš ją ir gerbsiu, kol būsiu gyvas. *(Ruso pastaba.)*

prisiversti reguliariai susirašinėti: kai tik uždelsiu atsakyti į laiškus, mane pagauna gėda, man sunku atitaisyti klaidą, paskui darosi dar sunkiau, ir aš visiškai nustoju rašęs. Taigi aš tylėjau, ir atrodė, kad juos užmiršau. Parizo ir Perišonas net nepastebėjo to ir visada man buvo tokie, kaip buvę; tačiau po dvidešimties metų iš pono Bordo pavyzdžio bus matyti, kokį kerštą gali sukelti protingo žmogaus savimeilė, kai jis tariasi esąs įžeistas.

Prieš išvykdamas iš Liono, turiu paminėti dar vieną mielą asmenį, kurį vėl pamačiau ten su didesniu džiaugsmu negu paprastai ir kuris paliko mano širdyje švelniausius prisiminimus; tai buvo panelė Ser, apie kurią jau esu kalbėjęs pirmoje dalyje; pažintį su ja aš atnaujinau pas de Mabli. Šiuo tarpu, turėdamas daugiau laisvo laiko, aš dažniau su ja susitikdavau; mano širdis užsidegė, ir netgi labai karštai. Turėjau šiokį tokį pagrindą manyti, kad ir ji nevisiškai man abejinga, bet ji leido man suprasti, kad pasitiki manimi, ir aš netekau noro piktnaudžiauti jos pasitikėjimu. Ji neturėjo jokio turto lygiai kaip ir aš; mūsų padėtis buvo per daug panaši, kad mudu galėtume susijungti; o kadangi aš buvau pasinėręs į savo sumanymus, tad nė iš tolo negalvojau apie vedybas. Ji man pasakė, kad jaunas pirklys, pavarde Ženevas, lyg ir ketinąs ją vesti. Aš vieną ar du kartus jį mačiau pas ją; jis man atrodė padorus žmogus, bent jau visi jį tokiu laikė. Įsitikinęs, jog ji bus laiminga su juo, troškau, kad jis ją vestų; taip vėliau jis ir padarė; nenorėdamas trukdyti nekaltai jų meilei, skubėjau išvykti, palinkėjęs tai žavingai būtybei laimės; šitas linkėjimas, deja, išsipildė šioje žemėje tik labai trumpam, nes, kaip vėliau sužinojau, ji mirė, praslinkus dvejiems ar trejiems metams po vedybų. Per visą kelionę švelnaus liūdesio slegiamas, aš supratau, o ir paskui dažnai, visa tai prisiminęs, suprasdavau, kad jeigu aukos pareigai ir dorybei nepigiai atsieina, tai už jas dosniai atlygina malonūs prisiminimai, išlikę mūsų širdies gelmėse.

Jeigu ankstesnėje savo kelionėje mačiau Paryžių iš nepatraukliosios pusės, tai šį kartą išvydau jo tvaskančiąją pusę; tik, žinoma, to negalima pasakyti apie mano butą, nes pagal pono Bordo man duotą adresą aš įsikūriau Sen Kenteno viešbuty Kordjė gatvėje, netoli Sorbonos, — bjaurioje gatvėje, bjauriame kambaryje, bjauriame viešbutyje, kuriame tačiau buvo gyvenę įžymūs žmonės, tokie kaip Gresė, Bordas, abatai de Mabli ir de Kondiljakas ir daugelis kitų, iš kurių, deja, neberadau nė vieno. Bet sutikau ten tokį poną Bonfoną, šlubą plikbajorį, bylininką, kuris dėjosi esąs puristas, ir jam aš turiu būti dėkingas už pažintį su ponu Rogenu, dabar seniausiu iš mano draugų, o šio pastarojo dėka susipažinau su filosofu Didro, apie kurį ateityje man teks daug kalbėti.

Atvykau į Paryžių 1741 metų rudenį su penkiolika luidorų kišenėje, su „Narcizo" komedija ir savo muzikiniu projektu, kurie turėjo būti man pragyvenimo šaltinis ir kuriuos, aišku, reikėjo kuo greičiau realizuoti. Skubėjau pasinaudoti savo rekomendacijomis. Jaunas, pakenčiamos išvaizdos ir neabejotinų gabumų žmogus, atvykęs į Paryžių, gali būti tikras, kad bus gerai priimtas. Taip ir buvo; tai suteikė man daug malonių akimirkų, bet iš to maža ką telaimėjau. Iš visų asmenų, kuriems buvau rekomenduojamas, tik trys man buvo naudingi: ponas Damzenas, Savojos bajoras, tuo metu buvęs kunigaikštytės de Karinjan žirgininku ir, atrodo, jos favoritu, ponas de Bozas, Įrašų akademijos sekretorius ir karaliaus medalių kolekcijos saugotojas, ir tėvas Kastelis, jėzuitas, spalvinio klavesino išradėjas. Visas rekomendacijas, išskyrus ponui Damzenui, buvau gavęs iš abato de Mabli.

Ponas Damzenas kuo skubiausiai pasirūpino mane supažindinti su dviem asmenimis: su de Gasku, Bordo parlamento pirmininku, kurs puikiai grojo smuiku, ir su abatu de Leonu, tuomet gyvenusiu Sorbonoje, jaunu, labai mielu didžiūnu, kurs mirė pačiame amžiaus gražume, trumpai švystelėjęs aukštuomenėje ševaljė de Rohano vardu. Vienam ir

antram šovė į galvą mintis mokytis kompozicijos. Kelis mėnesius aš daviau jiems pamokas, kurios truputį papildė mano tuštėjančią piniginę. Abatas de Leonas mane labai pamėgo ir norėjo, kad būčiau jo sekretoriumi; bet jis nebuvo turtingas ir galėjo man pasiūlyti tik aštuonis šimtus frankų, kurių aš, nors ir apgailestaudamas, atsisakiau, nes jų nebūtų man pakakę butui, maistui ir kitiems reikalams.

Ponas de Bozas priėmė mane labai maloniai. Jis vertino mokslą ir pats buvo išsilavinęs; tačiau buvo šiek tiek pedantas. Ponia de Boz būtų galėjusi būti jam duktė; tai buvo tikra aukštuomenės dama ir tuščia madų gaudytoja. Kartais aš pas juos pietaudavau. Kai sėdėdavau priešais ją, atrodydavau toks nevykėlis ir kvailys, jog neįmanoma to nė įsivaizduoti. Jos atsaini laikysena mane glumindavo, ir aš darydavausi dar juokingesnis. Būdavo, ji duoda man lėkštę, o aš ištiesiu ranką su šakute ir kukliai pasmeigiu mažą gabalėlį iš to, ką ji man siūlo; tada man skirtą lėkštę ji atiduoda liokajui ir nusigręžia, kad nematyčiau jos juoko. Ji nė nepamanė, kad šito prasčioko galvoje vis dėlto esama šiokio tokio proto. Ponas de Bozas pristatė mane savo draugui de Reomiurui, kuris kiekvieną penktadienį, Mokslų akademijos posėdžių dienomis, ateidavo pas juos pietauti. Papasakojo jam apie mano projektą ir norą pasiūlyti jį apsvarstyti Akademijai. De Reomiuras pažadėjo tai sutvarkyti, ir pasiūlymas buvo priimtas. Paskirtą dieną de Reomiuras įvedė ir pristatė mane, ir tą pačią 1742 metų rugpjūčio 22 dieną turėjau garbę perskaityti Akademijoje pranešimą, kurį buvau tam reikalui paruošęs. Nors ši žymi asamblėja buvo iš tikrųjų labai įspūdinga, aš buvau mažiau sumišęs negu ponios de Boz draugėje ir patenkinamai susidorojau tiek su skaitymu, tiek ir su atsakymais į klausimus. Pranešimas susilaukė sėkmės ir pelnė man daug pagyrimų, kurie mane nustebino ir paglostė mano savimeilę, nes man sunku buvo įsivaizduoti, kad asmuo, nepriklausantis Akademijai, čia būtų pripažintas sveikai galvojančiu žmo-

gumi. Į man paskirtą komisiją įėjo ponai de Meranas, Elo ir de Fuši, žmonės tikrai nusipelnę pagarbos, bet nė vienas iš jų nenusituokė apie muziką bent jau tiek, kad galėtų spręsti apie mano projektą.

Kalbėdamasis su šiais ponais, aš su didžia nuostaba įsitikinau, kad jeigu kartais mokslininkai turi mažiau prietarų už kitus žmones, tai jie stipriau laikosi tų, kuriuos turi. Kad ir kokie silpni, kad ir kokie klaidingi buvo daugumas jų prieštaravimų, į kuriuos aš, prisipažįstu, atsakinėjau nedrąsiai ir gana nevykusiai, man nepasisekė nė karto priversti išklausyti ligi galo neginčytinų mano įrodymų ir juos patenkinti. Aš visą laiką stebėjausi, kaip lengvai keliomis skambiomis frazėmis jie paneigia mano argumentus, visai manęs nesupratę. Nežinia, iš kur jie iškasė, kad kažkoks vienuolis, tėvas Suheti, kažkada buvo sugalvojęs skaitmeninę gamą. Ir vien tuo remdamiesi, pareiškė, kad mano sistema nesanti nauja. Tebūnie taip: aš, tiesa, niekada nebuvau girdėjęs apie tėvą Suheti, ir, nors jo būdas užrašinėti septynias bažnytinių giesmių natas anaiptol negali būti lyginamas su paprastu ir patogiu manuoju išradimu, įgalinančiu skaičiais lengvai užrašyti bet kokį muzikos kūrinį, žymėti raktus, pauzes, oktavas, taktus, tempus ir natų ilgumą, apie ką Suheti nė negalvojo, — vis dėlto, jei kalbėsime apie elementarų septynių natų rašymą, tai, tiesą pasakius, pirmasis jo išradėjas buvo jis. Tačiau jie ne tik suteikė šiam primityviam išradimui didesnę reikšmę, negu jis buvo vertas, bet žengė dar toliau ir, vos tik įsigeidė kalbėti apie šios sistemos pagrindus, tuoj nuklydo į šunkelius. Mano sistemos pranašumas tas, kad ji leidžia suprastinti transponavimą ir raktų žymėjimą, taigi ta pati pjesė transponuojama pagal pageidavimą į bet kurią tonaciją vien tik pakeitus pradinę raidę melodijos pradžioje. Šie ponai buvo girdėję iš Paryžiaus gaidarašių, kad naudotis transponavimu, atliekant kūrinį, — niekam tikęs metodas; tuo vadovaudamiesi, jie apšaukė nenuginčijama kliauda pagrindinį mano sistemos pra-

našumą ir nusprendė, kad mano užrašymo būdas tinkąs vokalui, bet netinkąs instrumentinei muzikai, užuot nusprendę, kad jis geras vokalui ir dar geresnis instrumentinei muzikai. Pagal jų išvadas Akademija davė man pažymėjimą, kupiną malonių pagyrimų, pro kuriuos galima buvo įžiūrėti, kad mano sistema nelaikoma nei nauja, nei naudinga. Aš nejaučiau pareigos papuošti panašiu dokumentu savo veikalą, pavadintą „Disertacija apie šių dienų muziką", kuriuo kreipiausi į plačiąją visuomenę.

Šia proga aš pastebėjau, kad daug svarbiau, netgi turint ribotą protą, gerai pažinti bent vieną dalyką, kad galėtum teisingai spręsti apie jį, negu būti plačiausiai išsimokslinusiam, bet specialiai nestudijavusiam tos srities, apie kurią kalbama. Vienintelį rimtą priekaištą, kurį galima padaryti mano sistemai, padarė Ramo. Vos tik aš ją paaiškinau, jis tuoj pastebėjo jos silpnąją pusę. „Jūsų ženklai, — tarė jis man, — labai geri tuo, kad paprastai, aiškiai ir tiksliai žymi natų ilgumą bei intervalus ir visada parodo, kuo paprastas yra sudėtingas pasikartojimas; visų šių dalykų neparodo mūsų vartojamos natos; bet jie blogi tuo, kad jiems reikia proto pastangų, kurios ne visada spėja pasivyti atlikimo eigą. O mūsų įprastinių natų reikšmė apčiuopiama akimis be šių pastangų. Jei dvi natas, vieną labai aukštą, o kitą labai žemą, jungia keletas tarpinių, aš iš pirmo žvilgsnio matau perėjimą nuo vienos natos prie kitos jungiamųjų pakopų dėka, o jūsų sistemoje, norint gerai suvokti šį perėjimą, reikia būtinai išnagrinėti kiekvieną skaitmenį vieną po kito: akis čia nieko nepadeda." Šis priekaištas man pasirodė negìnčytinas, ir aš tučtuojau su tuo sutikau; nors tai paprastas ir aiškiai matomas dalykas, bet tik ilga praktika meno srityje įgalino tai pastebėti, ir nenuostabu, kad toks priekaištas nekilo nė vieno akademiko galvoje; na ką gi, visi didieji mokslininkai, išmaną tiek daug dalykų, iš tikrųjų žino taip maža, jog kiekvienam iš jų geriau būtų spręsti vien apie savo amatą.

Paryžiuje, dažnai besilankydamas pas komisijos narius ir kitus akademikus, turėjau progą susipažinti su visomis literatūros įžymybėmis, ir vėliau, kai staiga pasijutau įtrauktas į jų sąrašą, mane visi jau pažinojo. Bet tuo metu aš buvau įnikęs į savo muzikos sistemą, atkakliai siekiau sukelti ja revoliuciją muzikoje ir tuo būdu išgarsėti, o Paryžiuje, bent jau dailiųjų menų srityse, tai visada žengia koja kojon su praturtėjimu. Užsisklendžiau savo kambaryje ir du ar tris mėnesius dirbau su neapsakomu įkarščiu, užsibrėžęs perlydyti Akademijoje skaitytąjį pranešimą į veikalą, tinkamą pateikti visuomenei. Tačiau nelengva buvo rasti leidėją, kuris norėtų priimti mano rankraštį: mat reikėjo skirti tam tikrą sumą naujiems spaudos ženklams pagaminti, o leidėjai nešvaisto savo pinigų vėjais, spausdindami pradedančiųjų autorių veikalus; tuo tarpu man atrodė, kad būtų visai teisinga, jei mano veikalas grąžintų man tą duoną, kurią suvalgiau, jį berašydamas.

Bonfonas man surado leidėją — Kijo-tėvą, kuris sudarė su manimi sutartį; pagal ją mudu turėjome dalytis pelnu pusiau, bet leidimą šiam veikalui spausdinti turėjau apmokėti aš pats. Šitas Kijo taip sutvarkė reikalą, kad aš sumokėjau už leidimą ir iš mūsų leidinio negavau nė vieno liaro, nes, matyt, jis menkai buvo išplatintas, nors abatas Defontenas pažadėjo man išjudinti jo pardavimą, o kiti žurnalistai taip jau gan gerai apie jį atsiliepė.

Didžiausia kliūtis mano sistemai išbandyti buvo nuogąstavimas, kad jeigu ji nebus priimta, tai veltui bus sugaištas laikas jos besimokant. Į tai aš atsakiau, kad manoji natų sistema išugdo tokį mąstymo aiškumą, jog net tie, kurie mokysis įprastinių muzikos ženklų, laimės daug laiko, jei pradės mokytis pagal mano sistemą. Norėdamas tai įrodyti praktiškai, aš be atlyginimo mokiau muzikos vieną jauną amerikietę, panelę Derulen, su kuria mane supažindino ponas Rogenas. Po trijų mėnesių jinai galėjo skaityti bet kurį muzikos veikalą pa-

gal mano natas ir net dainuoti ekspromtu geriau už mane bet kurią ariją, neturinčią pernelyg sudėtingų pasažų. Tai buvo stulbinantis, bet niekam nežinomas pasisekimas. Kitas, manim dėtas, būtų verste apvertęs straipsniais žurnalus; bet aš, turėdamas šiek tiek gabumų kai kam išrasti, niekad neturėjau gabumų tiems išradimams įgyvendinti.

Štai kaip manasis Herono fontanas vėl buvo sudaužytas! Bet šį antrąjį kartą aš turėjau trisdešimt metų ir buvau Paryžiuje, kur pigiai nepragyvensi. Sužinoję, ką aš nusprendžiau, atsidūręs prie kraštutinės ribos, nustebs tik tie, kurie neatidžiai perskaitė pirmąją mano atsiminimų knygą. Aš tik ką buvau bergždžiai išeikvojęs tiek jėgų, jog man reikėjo atsikvėpti. Užuot atsidavęs nevilčiai, aš ramiausiai atsidaviau tinguliui ir Apvaizdos globai ir, laukdamas, kol ji atliks savo darbą, palengva leidau valgiui dar man likusius luidorus, apribodamas tik išlaidas malonioms pramogoms, betgi nė tų neatsisakiau, nors kavines lankiau tiktai kas antrą dieną, o teatrą dukart savaitėje. Kai dėl išlaidų merginoms, tai čia man neteko griebtis jokių reformų, nes per visą gyvenimą tam neišleidau nė vieno sū, nebent tik vieną kartą, apie kurį netrukus papasakosiu.

Ramybė, mėgavimasis, pasitikėjimas lemtimi, su kuriuo gyvenau tą nerūpestingą ir vienišą gyvenimą, nors neturėjau lėšų netgi trims mėnesiams, rodo vieną iš mano gyvenimo savotiškumų ir vieną iš mano charakterio keistybių. Man žūtbūt reikėjo paramos, bet kaip tik dėl to aš ir nedrįsau kur nors pasirodyti, o vizitai, kuriuos būtinai privalėjau daryti, man buvo tiek nepakenčiami, kad aš net lioviausi lankęsis pas akademikus ir kitus literatus, su kuriais jau buvau susipažinęs. Marivo, abatas de Mabli, Fontenelis buvo vieninteliai, pas kuriuos vis dar kartais užeidavau. Pirmajam net parodžiau savo komediją „Narcizas". Jinai jam patiko, ir jis net malonėjo ją kiek pataisyti. Didro buvo jaunesnis už juos, maždaug vienmetis su manim. Jis mėgo muziką, gerai išmanė jos

teoriją, ir mudu apie ją kalbėdavomės; jis pasakodavo man apie savo kūrinių projektus. Per tai mes netrukus artimai susibičiuliavome; ši bičiulystė siejo mus penkiolika metų ir būtų gal dar ilgiau tvėrusi, jeigu, nelaimei, jis nebūtų manęs privertęs imtis jo paties amato.

Sunku net įsivaizduoti, ką aš veikiau tuo trumpu ir brangiu laikotarpiu, prieš virsdamas tikru elgeta: mokiausi atmintinai poetų kūrinių ištraukas, kurias šimtą kartų buvau išmokęs ir tiek pat kartų pamiršęs. Kiekvieną rytą apie dešimtą valandą eidavau pasivaikščioti į Liuksemburgo sodą, nešdamasis kišenėje Vergilijų arba Ruso, ir ten iki pietų kaldavau kartais kokią šventą odę, o kartais kokią bukoliką, nesibodėdamas to, kad, įsiminęs šios dienos ištrauką, pamirštu vakarykščią. Prisiminiau, kad po Nikijaus pralaimėjimo ties Sirakūzais belaisviai atėniečiai užsidirbdavo pragyvenimui, deklamuodami Homero poemas. Šitas mokslingas užsiėmimas, kurio dėka tikėjausi išvengti skurdo, man tiek tepravertė, kad šiek tiek pralavinau savo nelemtą atmintį, kaldamas atmintinai visus poetus.

Turėjau dar vieną nemažiau patikimą priemonę — šachmatus, prie kurių reguliariai leisdavau popietes pas Moži tomis dienomis, kai neidavau į teatrą. Susipažinau ten su de Legaliu, su kažkokiu Hiusonu, su Filidoru, su visais ano meto įžymiais žaidėjais, bet pats nuo to nepasidariau gudresnis. Bet neabejojau, kad pagaliau pranoksiu juos visus ir to, mano manymu, turės pakakti pragyvenimui. Kad ir į kažin kokią paikystę įnikdavau, visada samprotaudavau vienodai, sakydamas sau: „Kas pirmauja kurioje nors srityje, tas gali būti tikras, kad jo kas nors pasiges. Tad pirmaukime, nesvarbu, kurioje srityje; manęs kas nors pasiges, pasitaikys gera proga, o mano gerosios savybės padarys visa kita". Šios vaikiškos mintys buvo anaiptol ne mano proto, o mano tinginystės sofizmas. Įbaugintas tų didelių ir skubių pastangų, kurių man būtų reikėję pasisekimui išsikovoti, stengiausi pataikauti savo tingi-

niui ir dangsčiau savo gėdingą silpnybę jos vertais įrodinėjimais.

Tuo būdu ramiai laukiau, kol baigsis mano pinigai, ir, man regis, būčiau išsileidęs paskutinį sū, nė kiek daugiau dėl to nesijaudindamas, jeigu tėvas Kastelis, pas kurį kartais užsukdavau, eidamas į kavinę, nebūtų manęs pažadinęs iš šitos letargijos. Tėvas Kastelis buvo paikšas, bet šiaip jau geras žmogus; jam buvo apmaudu, kad aš gyvenu nieko neveikdamas. „Kadangi muzikai, — tarė jis man, — kadangi mokslininkai nepučia į jūsų dūdą, pakeiskite birbynę ir pradėkite lankyti moteris. Čia jums gal geriau seksis. Aš jau kalbėjau apie jus su ponia de Bezanval: nueikite pas ją mano vardu. Ji šauni moteris, ir jai bus malonu matyti žmogų iš to pat krašto kaip jos sūnus ir jos vyras. Pas ją sutiksite jos dukterį, ponią de Brolji, išprususią moterį. Poniai Diupen aš irgi kalbėjau apie jus; nuneškite jai savo kūrinį, ji nori jus pamatyti ir gerai jus priims. Paryžiuje be moterų nieko nepasieksi; jos yra tarsi kreivė, o išminčiai — tos kreivės asimptotės: jie tolydžio priartėja prie jų, bet niekada jų nepaliečia."

Diena po dienos atidėliodamas šias sunkias pareigas, pagaliau įsidrąsinau ir nuėjau pas ponią de Bezanval. Ji maloniai mane priėmė. Kai į jos kambarį įėjo ponia de Brolji, jinai tarė: „Dukra mano, štai ponas Ruso, apie kurį mums kalbėjo tėvas Kastelis". Ši pagyrė mano kūrinį ir, pasivedėjusi prie klavesino, parodė, jog yra susipažinusi su juo. Pažvelgęs į sieninį laikrodį, pamačiau, kad greit bus pirma valanda, ir norėjau išeiti. Ponia de Bezanval tarė man: „Jums namai toli, pasilikite, papietausite čia." Aš nelaukiau ilgai prašomas. Po ketvirčio valandos iš kai kurių žodžių supratau, kad pietūs, kuriems ji mane pakvietė, bus paduoti tarnų kambaryje. Ponia de Bezanval buvo labai gera moteris, tik siauro proto, ir pernelyg didžiavosi savo garsia lenkiška bajoriška kilme; ji mažai nusituokė apie pagarbą, kurią reikia rodyti talentams. Ji net sprendė apie mane daugiau iš mano laiky-

senos negu iš drabužių, kurie, nors ir labai kuklūs, buvo itin švarūs ir tvarkingi ir anaiptol nebylojo, kad šitam žmogui dera pietauti su tarnais. Aš jau seniai buvau užmiršęs kelią į ten ir nebenorėjau vėl juo žengti. Neparodydamas savo apmaudo, pasakiau poniai de Bezanval, kad prisiminiau vieną mažą reikalą, kad būtinai turiu grįžti namo, ir buvau beišeinąs. Ponia de Brolji priėjo prie motinos ir pašnibždėjo į ausį keletą žodžių, kurie buvo gana veiksmingi. Ponia de Bezanval pakilo nuo kėdės, sulaikė mane ir tarė: „Tikiuosi, kad jūs mums padarysite garbę ir papietausite drauge su mumis". Pagalvojau, kad būtų kvaila dėtis išdidėliu, ir pasilikau. Be to, ponios de Brolji gerumas mane sujaudino ir sudomino. Man buvo labai smagu su ja pietauti, ir aš tikėjausi, kad, geriau mane pažinusi, ji nesigailės parodžiusi man tokią pagarbą. Ponas pirmininkas de Lamuanjonas, didelis jų šeimos draugas, irgi pietavo pas juos. Lygiai kaip ir ponia de Brolji, jis kalbėjo ypatinga paryžietiška šnekta, kupina taiklių žodelių ir švelnių, subtilių užuominų. Vargšui Žanui Žakui čia nebuvo kuo sušvytėti. Man pakako sveikos nuovokos nesidėti išminčiumi, kai Minerva to nenori, ir aš tylėjau. O kad visada būčiau buvęs toks protingas! Nebūčiau atsidūręs toje bedugnėje, kurioje dabar esu.

Buvau nusiminęs, kad pasirodžiau toks liurbis ir nemokėjau pateisinti ponios de Brolji akyse jos dėmesio man. Po pietų griebiausi įprastinės savo priemonės. Kišenėje turėjau eiliuotą laišką, kurį, būdamas Lione, parašiau bičiuliui Parizo. Šiam eilėraščiui nestigo ugnies; perskaičiau jį su įkarščiu ir priverčiau visus tris pravirkti. Ar tai tuštybė mane apakino, ar taip buvo iš tikrųjų, bet man pasirodė, kad ponia de Brolji žvilgsniu byloja savo motinai: „Na ką gi, mama, ar aš tau nesakiau, kad šitam žmogui geriau dera pietauti su mumis, negu su jūsų tarnaitėmis?" Ligi šio momento man labai slėgė širdį, bet, šitaip atsikeršijęs, likau patenkintas. Ponia de Brolji, kiek perdėdama savo gerą nuomonę apie mane, pareiškė,

kad aš sukelsiąs Paryžiuje sensaciją ir turėsiąs didelį pasisekimą tarp moterų. Norėdama man, nepatyrusiam, padėti susirasti kelią, ji davė man „Grafo *** išpažintį". „Ši knyga, — tarė ji, — yra mentorius, kuris jums pravers aukštojoje visuomenėje; gerai padarysite, jei kartais pažvelgsite į ją". Daugiau nei dvidešimt metų saugojau šį egzempliorių, jausdamas dėkingumą tai rankai, kuri man jį padovanojo, bet dažnai juokdamasis iš tos nuomonės apie mano sugebėjimus žavėti moteris, kurią, matyt, turėjo ši dama. Vos tik perskaitęs tą veikalą, įsigeidžiau susipažinti su jo autoriumi. Mano nuojauta manęs neapvylė: tai buvo vienintelis tikras draugas, kurį turėjau tarp rašytojų.*

Nuo to laiko drįsau tikėtis, kad baronienė de Bezanval ir markizė de Brolji, susidomėjusios manimi, nepaliks manęs ilgai be jokių lėšų, ir neklydau. O dabar pakalbėkime apie tai, kaip aš įžengiau į ponios Diupen namus, nes tas įžengimas buvo man didžiai reikšmingas.

Kaip žinoma, ponia Diupen buvo Samuelio Bernaro ir ponios Fonten duktė. Jų buvo trys seserys, kurias galima būtų pavadinti trimis gracijomis: ponia de Latuš, kuri pabėgo į Angliją su kunigaikščiu Kingstonu, ponia d'Arti, princo de Konti meilužė ir netgi draugė, vienintelė ir ištikima draugė, moteris, žavinga tiek savo švelnumu ir puikaus būdo gerumu, tiek nuostabiu protu bei neišsenkama linksma nuotaika; pagaliau ponia Diupen, gražiausia iš jų, vienintelė, kurios elgesiui nieko negalima buvo prikišti. Jos motina, atsilygindama už vaišingumą, kurį ponas Diupenas parodė, priimdamas ją provincijoje, atidavė jam savo dukterį kartu su milžinišku turtu ir parūpino jam vyriausiojo mokesčių atpirkėjo vietą. Kai aš pirmą kartą ją pamačiau, ji dar buvo viena iš gražiausių Pary-

---

* Aš tuo tikėjau taip ilgai ir taip tvirtai, kad, grįžęs į Paryžių, kaip tik jam įteikiau savo „Išpažinties" rankraštį. Nepatiklusis Žanas Žakas niekad negalėdavo patikėti išdavyste ir melu, kol netapdavo jų auka. *(Ruso pastaba.)*

žiaus moterų. Ji mane priėmė, sėdėdama prie tualetinio staliuko. Jos rankos buvo nuogos, plaukai palaidi, peniuaras nesutvarkytas. Man tai buvo naujiena; vargšė mano galvelė apsvaigo; aš suglumau, susijaudinau, trumpai sakant, ėmiau ir įsimylėjau ponią Diupen.

Mano suglumimas, rodos, nepakenkė man josios akyse; jinai to nė nepastebėjo. Nuoširdžiai priėmė ir knygą, ir autorių, ėmė kalbėti apie mano projektą kaip išmanantis žmogus, dainavo, pati pritardama klavesinu, pasiliko mane pietų, pasodino prie stalo šalia savęs. To visai pakako, kad pamesčiau protą, ir taip atsitiko. Ji leido man lankytis; aš tuo leidimu naudojausi, net juo piktnaudžiavau. Eidavau pas ją beveik kasdien ir pietaudavau du ar tris kartus savaitėje. Mirtinai troškau prisipažinti jai, bet vis nedrįsau. Daug buvo priežasčių, kurios didino įgimtą mano nedrąsą. Įžengti į turtingus namus — tai atverti sau duris į sėkmę; būdamas tokioje padėtyje, aš nenorėjau rizikuoti, idant jos neužsidarytų. Ponia Diupen, nors ir labai maloni, buvo rimta ir santūri; jos elgesyje nemačiau ničnieko, kas mane padrąsintų. Jos namai tuomet buvo prašmatniausi Paryžiuje; pas ją telkdavosi draugija, kurią būtų galima laikyti rinktine, jeigu tik nebūtų tokia gausi. Ji mėgo priiminėti visas garsenybes: didžiūnus, rašytojus, gražias moteris. Pas ją galėjai matyti vien kunigaikščius, ambasadorius ir aukštuosius dvasininkus. Kunigaikštienę de Rohan, grafienę de Forkalkjė, ponią de Mirpua, ponią de Brinjol, ledi Hervej galima buvo laikyti jos draugėmis. Ponas de Fontenelis, abatas de Sen Pjeras, abatas Saljė, ponas de Furmonas, ponas de Berni, ponas de Biufonas, ponas de Volteras priklausė jos rateliui ir nuolat pietaudavo pas ją. Jeigu jos santūri laikysena nelabai traukė jaunus žmones, tai jos draugijai, taip puikiai parinktai, šitoji santūra teikė dar daugiau solidumo, ir vargšas Žanas Žakas negalėjo pasigirti turįs kuo sušvytėti tokioje aplinkoje. Taigi aš nedrįsau prabilti, bet, nebegalėdamas tylėti, išdrįsau parašyti. Gavusi mano

laišką, ji dvi dienas apie jį man nepratarė nė žodžio. Trečią dieną grąžino jį, pridurdama keletą pamokomų žodžių šaltu tonu, kuris surakino man širdį. Norėjau kalbėti, bet žodžiai sustingo man lūpose; mano staigi meilė užgeso kartu su viltimi, ir po formalaus pasiaiškinimo aš ir toliau lankiausi pas ją kaip lankęsis, apie nieką daugiau jai nebekalbėdamas netgi akimis.

Maniau, kad ši mano kvailystė užmiršta, bet apsirikau. De Frankeji, Diupeno sūnus ir jo žmonos posūnis, buvo tokio pat amžiaus kaip jinai ir aš. Jis buvo protingas ir gražiai nuaugęs, tad galėjo tikėtis pasisekimo; buvo kalbama, kad jis jai patinkąs galbūt vien todėl, kad jinai buvo jį apvesdinusi su labai negražia, bet švelnia moterimi ir labai gerai sugyveno su jais abiem. De Frankeji mėgo ir puoselėjo talentus. Mus suartino muzika, kurią jis labai gerai išmanė. Aš dažnai su juo susitikdavau, prisirišau prie jo; staiga jis man leido suprasti, kad poniai Diupen atrodo, jog aš per dažnai pas ją lankausi, ir prašė mane daugiau nebeateiti. Pareikšti tokį mielą pageidavimą būtų pritikę tada, kai ji man grąžino laišką, bet ne po savaitės ar pusantros ir dargi be mažiausios kitos priežasties. Viskas atrodė juo keisčiau todėl, kad aš kaip ir lig tolei buvau pageidaujamas svečias pas ponus de Frankeji. Vis dėlto ėmiau lankytis pas ponią Diupen daug rečiau, o ir visai būčiau liovęsis, jeigu, užėjus kitam netikėtam įnoriui, ponia Diupen nebūtų manęs paprašiusi savaitę ar pusantros prižiūrėti jos sūnų, kuris, kol bus pasamdytas naujas auklėtojas, laikinai pasilikęs be jokios priežiūros. Toji savaitė man buvo tikra kankynė, ir vien tik malonumas paklusti poniai Diupen padėjo man ją iškentėti, nes vargšelis Šenonso jau tada turėjo pilną galvą maištingų minčių, kurios vos neužtraukė nešlovės visai šeimai ir atvedė prie to, kad jis numirė Burbonų saloje. Kol aš buvau drauge su juo, stengiausi tik neleisti jam kenkti pačiam sau ir kitiems — štai ir viskas; bet ir tam aš padėjau nemaža pastangų ir nebūčiau sutikęs imtis šios naštos dar

vieną savaitę, jeigu net ponia Diupen būtų man pati už tai atsidavusi.

De Frankeji buvo man draugiškas, aš dirbau sykiu su juo: mudu pradėjom kartu lankyti chemijos paskaitų kursą pas Ruelį. Norėdamas gyventi arčiau jo namų, aš palikau Sen Kenteno viešbutį ir apsigyvenau Že de Pom patalpose, Verdelė gatvėje, kertančioje Platrijero gatvę, kurioje gyveno ponas Diupenas. Ten aš peršalau ir, kadangi nekreipiau į tai dėmesio, susirgau plaučių uždegimu, nuo kurio vos nenumiriau. Jaunystėje dažnai sirgdavau visokiais uždegimais — pleuritais ir ypač anginomis, — kuriems buvau labai neatsparus ir kurių čia neįmanoma nė suskaičiuoti, ir man taip dažnai tekdavo žvelgti mirčiai į akis, jog aš tiesiog apsipratau su ja. Sveikdamas turėjau laiko apmąstyti savo padėtį ir apgailėti savo nedrąsą, silpnumą ir tinginį, kuris, neužgesindamas manyje degančios ugnies, vis dėlto vertė mane kankintis be jokios dvasinės veiklos, nors buvau atsidūręs prie skurdo slenksčio. Dieną prieš susirgimą buvau nuėjęs pasiklausyti Ruajė operos, kurios pavadinimą užmiršau. Nors pagarba kitų gabumams visada mane vertė abejoti savaisiais, negalėjau nepripažinti, kad toji muzika silpna, be ugnies, be išradingumo. Išdrįsau keletą kartų pasakyti sau: „Man atrodo, kad aš geriau sukurčiau". Bet siaubas, kurį man įvarydavo jau pati mintis apie operos komponavimą, ir toji svarba, kurią meno žmonės teikė šiam darbui, mane tuojau pat nuo to atgrasindavo, ir aš rausdavau, kad drįstu apie tai galvoti. O be to, kur rasti žmogų, kuris apsiimtų parašyti man libretą ir dar vargtų, kol tasai libretas atitiks mano norą? Šios mintys apie muziką ir operą vėl apniko mane ligos metu, ir aš, karštligės apimtas, komponavau arijas, duetus, chorus. Esu tikras, kad *di prima intenzione** sukūriau dvi ar tris pjeses, kuriomis gal būtų susižavėję ir muzikos meistrai, jeigu būtų girdėję jas at-

* Įkvėpimo pagautas *(ital.)*.

liekant. O, jeigu būtų galima užrašyti karščiuojančio žmogaus svajas! Kokie didingi, kokie nuostabūs dalykai kartais užgimsta jo kliedesiuose!

Mintys apie muziką ir operą sukosi man galvoje ir besveikstant, tik buvo jau daug ramesnės. Net prieš savo valią aš nuolat apie tai galvojau ir, norėdamas numaldyti nerimstančią savo širdį, nusprendžiau pabandyti vienų vienas parašyti operą — ir žodžius, ir muziką. Tai anaiptol nebuvo pirmas mano bandymas; Šamberi buvau sukūręs operą-tragediją, pavadintą „Ifisas ir Anaksareta", kurią, turėdamas dar sveiko proto, įmečiau į ugnį. Lione parašiau kitą operą, pavadintą „Naujojo pasaulio atradimas"; perskaitęs ją ponui Bordo, abatui de Mabli, abatui Triublė ir kitiems, pasielgiau su ja lygiai taip pat, nors jau buvau sukūręs muziką prologui bei pirmam veiksmui ir nors Davidas, susipažinęs su ta muzika, pasakė, kad joje esama vietų, vertų Buonončinio.

Šį kartą, prieš imdamasis darbo, nemaža laiko sugaišau planui apmąstyti. Užsibrėžiau sukurti tris atskirus skirtingų siužetų herojinio baleto veiksmus su vis kitokio žanro muzika; kiekvieno veiksmo siužetą sudarė poeto meilės išgyvenimai, tad pavadinau operą „Galantiškomis mūzomis". Pirmasis veiksmas, parašytas aukštu muzikiniu stiliumi, buvo paskirtas Tasui; antrasis, švelniu stiliumi — Ovidijui; o trečiasis, pavadintas „Anakreontu", turėjo skambėti kaip linksmas ditirambas. Iš pradžių ėmiausi pirmojo veiksmo ir, dirbdamas su įkarščiu, pirmąkart patyriau muzikinės kūrybos džiaugsmą. Vieną vakarą, jau žengdamas į Operos rūmus, pajutau, kad mane apsėdo kūrybinės mintys, kurios neduoda man ramybės; dedu pinigus atgal į kišenę, tekinas bėgu namo, užsidarau, atsigulu į lovą, aklinai užsitraukiu visas užuolaidas, kad į vidų neprasiskverbtų šviesa, ir ten, atsidavęs poezijos ir muzikos įkvėpimui, greitai, per septynias ar aštuonias valandas, sukūriau geriausią pirmojo veiksmo dalį. Galiu pasakyti, kad mano meilė Feraros kunigaikštytei (mat aš tuomet

jaučiausi esąs Tasas) ir mano taurūs, išdidumo kupini jausmai jos neteisingam broliui man padovanojo naktį, šimtą kartų malonesnę už tą, kurią būčiau patyręs pačios kunigaikštytės glėbyje. Rytą mano galvoje beruseno tik maža dalelė to, ką buvau sukūręs; bet ir toji dalelė, miego ir nuovargio beveik išdildyta, vis dar bylojo, kokių puikių būta melodijų, kurių teliko skeveldros.

Tą sykį nedaug tenudirbau, nes mane atitraukė į šalį kiti reikalai. Prisirišęs prie Diupenų šeimos, kartais atlankydavau ir ponią de Bezanval su ponia de Brolji, kurios taipgi neužmiršo manęs. Grafas de Montegiu, gvardijos kapitonas, tik ką buvo paskirtas ambasadoriumi Venecijoje. Šį paskyrimą jis gavo dėka Beržako, kuriam uoliai pataikavo. Abidvi ponios gerai pažino jo brolį, ševaljė de Montegiu, bajorą iš sosto įpėdinio palydos, taip pat abatą Alari, Prancūzų akademijos narį, kurį aš taip pat kartais ten sutikdavau. Ponia de Brolji, žinodama, kad ambasadorius ieško sekretoriaus, pasiūlė į tą vietą mane. Pradėjome derybas. Aš prašiau penkiasdešimt luidorų algos — labai nedaug tokiai reprezentatyviai tarnybai. Jis sutiko man mokėti tik šimtą pistolių, be to, turėjau dar nukeliauti savo pinigais. Pasiūlymas buvo juoko vertas. Mes negalėjome susitarti. De Frankeji, kuris dėjo pastangas, kad aš pasilikčiau Paryžiuje, laimėjo. Ir aš likau, o ponas Montegiu išvyko, pasiėmęs kitą sekretorių, pavarde Folo, kurį jam pasiūlė užsienio reikalų ministerija. Vos atvykę į Veneciją, jie susivaidijo. Matydamas, kad turi reikalą su pakvaišėliu, Folo jį metė, o ponas de Montegiu, teturėdamas jauną abatą de Bini, kuris buvo tik raštininkas ir nesusidorojo su sekretoriaus darbu, kreipėsi pagalbos į mane. Jo brolis, ševaljė, protingas žmogus, sugebėjo mane sukurstyti, duodamas suprasti, jog sekretoriaus vieta yra susijusi su tam tikromis teisėmis, ir aš sutikau ją užimti už tūkstantį frankų. Gavau dvidešimt luidorų kelionei ir išvykau.

Iš Liono mielai būčiau pasukęs ant Mon Seni, kad pravažiuodamas galėčiau aplankyti savo vargšę mamytę; bet nusileidau žemyn Ronos upe ir Tulone sėdau į garlaivį — tiek todėl, kad buvo karo metas ir norėjau sutaupyti bent kiek pinigų, tiek ir todėl, kad turėjau gauti pasą iš pono de Mirpua, kuris tada vadovavo kariuomenės daliniams Provanse ir pas kurį buvau siunčiamas. Negalėdamas be manęs išsiversti, ponas de Montegiu siuntė man laišką po laiško, ragindamas kuo greičiau atvažiuoti. Bet vienas įvykis mane sulaikė.

Tuo metu Mesinoje siautė maras. Uoste ant inkaro stovėjęs anglų laivynas apžiūrėjo tą burinį laivą, kuriuo aš plaukiau. Po ilgos ir sunkios kelionės atvykę į Genują, mes buvom pasmerkti dar trims savaitėms karantino. Keleiviams buvo leidžiama pasirinkti — arba praleisti karantino laiką laive, arba ligoninėje, kur, kaip mus įspėjo, mes rasime tik plikas sienas, nes patalpų dar nespėta įrengti. Visi pasirinko burlaivį. Nepakenčiama kaitra, toksai ankštumas, jog neįmanoma žingsnį žengti, parazitai — visa tai privertė mane surizikuoti persikelti į ligoninę. Mane nuvedė į didžiulį tuščią dviejų aukštų pastatą, kur nebuvo nei langų, nei stalo, nei lovos, nei kėdės, netgi nei suolo atsisėsti, nei šiaudų glėbio atsigulti. Man atgabeno mano apsiaustą, miegamąjį maišą ir du lagaminus; kai įėjau vidun, užsidarė sunkios durys su didžiulėmis spynomis, ir aš likau vienų vienas laisvai slankioti iš kambario į kambarį, iš vieno aukšto į kitą; visur — tik plikos sienos, niekur nė gyvos dvasios.

Tačiau aš nesigailėjau pasirinkęs ligoninę ir, tarsi naujasis Robinzonas, pradėjau ruoštis praleisti tris savaites taip, lyg man būtų reikėję čia išbūti visą gyvenimą. Iš pradžių suskatau medžioti utėles, kurios mane apniko dar burlaivyje, ir, dažnai keisdamas baltinius ir drabužius, pagaliau jų atsikračiau. Tada ėmiau ruoštis pasirinktąjį kambarį. Iš megztukų ir marškinių pasidariau neblogą čiužinį, iš kelių susiūtų rankšluosčių paklodę, iš chalato antklodę, iš suvynioto apsiaus-

to pagalvį. Paguldęs vieną lagaminą, paverčiau jį kėde, o antrasis, pastatytas šonu, atstojo man stalą. Išsiėmiau popieriaus, rašymo priemones; dešimt knygų, kurias atsigabenau iš Paryžiaus, sudėliojau tarsi bibliotekoje. Žodžiu, įsikūriau taip puikiai, kad jeigu tik būtų nestigę užuolaidų ir langų rėmų, šioje tuščioje ligoninėje man būtų buvę nė kiek ne blogiau kaip Že de Pom patalpose Verdelė gatvėje. Maistą gaudavau labai iškilmingai: nešamus patiekalus lydėdavo du grenadieriai su užmautais durtuvais. Laiptai man buvo valgomasis, jų aikštelė — stalas, o pakopa — kėdė; padėję man pietus, grenadieriai nueidami paskambindavo varpeliu: tai būdavo ženklas, kad metas sėsti prie stalo. Tarp šių valgymų, jeigu neskaitydavau ir nerašydavau arba netvarkydavau kambario, eidavau pasivaikščioti į protestantų kapines, kurios atstojo man kiemą, arba kopdavau į bokštą iš uosto pusės, iš kur galėdavau matyti atplaukiančius ir išplaukiančius laivus. Taip praleidau dvi savaites. Būčiau praleidęs ir tris, nė valandėlės nenuobodžiaudamas, jeigu Prancūzijos pasiuntinys ponas de Žonvilis, kuriam aš pasistengiau nusiųsti actu sulaistytą, iškvėpintą ir pusiau suskrudusį laišką, nebūtų viena savaite sutrumpinęs man karantino; tą savaitę aš praleidau pas jį, ir, prisipažinsiu, jo namuose man patiko labiau negu ligoninėje. Jis man buvo be galo malonus. Jo sekretorius Diuponas, šaunus vyrukas, nusivedė mane į kai kuriuos namus tiek Genujoje, tiek ir jos apylinkėse, kur buvo gana linksma; aš artimai su juo susibičiuliavau, ir mudu ilgą laiką susirašinėjome. Tolimesnė mano kelionė — per Lombardiją — buvo gan smagi. Pamačiau Milaną, Veroną, Brešiją, Padują ir pagaliau atvykau į Veneciją, kur ponas ambasadorius nekantriai manęs laukė.

Radau ištisas šūsnis skubių šifruotų laiškų iš karaliaus rūmų ir iš kitų pasiuntinybių, kurių jis negalėjo perskaityti, nors ir turėjo visus reikalingus šifrus. Niekada anksčiau nedirbęs jokioje kanceliarijoje ir gyvenime nematęs tarnybinio šifro, iš

pradžių bijojau, kad man bus sunku, bet įsitikinau, kad nieko nėra paprastesnio, ir nereikėjo nė savaitės viskam iššifruoti, nors iš tikrųjų nevertėjo tiek vargti: tokiam žmogui, kaip de Montegiu, nebuvo galima patikėti kad ir menkiausių derybų, ir Venecijos ambasada visada buvo bemaž dyka. Iki man atvykstant, jis buvo gana keblioj padėty, kadangi nemokėjo nei diktuoti, nei įskaitomai rašyti. Aš jam labai praverčiau; jis tai suprato ir gerai su manim elgėsi. Tam buvo dar viena priežastis. Pasitraukus jo pirmtakui, ponui de Frulė, kuriam susimaišė galvoj, Prancūzijos konsulas, pavarde Leblonas, pasiliko ambasadoje reikalų patikėtiniu ir, net atvykus ponui de Montegiu, ėjo tas pareigas, norėdamas supažindinti jį su visais reikalais. Ponui de Montegiu labai nepatiko, kad kitas atlieka jo darbą, nors jis pats to nesugebėjo; jis ėmė nekęsti konsulo; vos tik man atvykus, jis nušalino Lebloną iš ambasados sekretoriaus pareigų ir pavedė jas man. Šioms pareigoms buvo reikalingas ambasados sekretoriaus titulas, ir jis man liepė šį titulą priimti. Kol aš dirbau pas poną de Montegiu, jis vien tik mane, kaip sekretorių, siųsdavo tiek į senatą, tiek ir pas savo konferentą; tiesą sakant, visai natūralu, kad jis mieliau norėjo turėti ambasados sekretoriumi savo žmogų negu konsulą arba karaliaus rūmų paskirtą valdininką.

Mano padėtis buvo gana maloni, nes jo rūmininkai, kurie visi buvo italai, lygiai kaip jo pažai ir daugumas tarnų, negalėjo varžytis su manim dėl pirmenybės jo namuose. Aš sėkmingai naudojausi tų pareigų man teikiama galia pasiuntinybės eksteritorialumui ginti, tai yra neleisti pašaliniams peržengti jos ribų, nes ne kartą buvo bandoma jas pažeisti, o mūsų sargai venecіečiai visai nesistengė tam priešintis. Bet aš niekad nepakęsdavau, kad pas mus slėptųsi kokie nors nusikaltėliai, nors iš to būčiau turėjęs naudos, kurios dalį mielai būtų paėmęs ir jo prakilnybė.

Tasai prakilnybė net išdrįso kėsintis į sekretoriato teises, vadindamas kanceliarine rinkliava. Nors buvo karo metas, vis

tiek reikėdavo nemaža paruošti pasų. Už kiekvieną iš jų buvo mokamas vienas cechinas sekretoriui, kuris jį paruošdavo ir patvirtindavo savo parašu. Visi mano pirmtakai reikalaudavo, kad tą cechiną mokėtų be išimties tiek prancūzai, tiek ir svetimšaliai. Man atrodė, kad tai neteisinga, ir aš, nors ir nebūdamas prancūzas, panaikinau šį mokestį prancūzams; tačiau aš taip griežtai naudojausi šia teise kitų atžvilgiu, jog kai markizas Skotis, Ispanijos karalienės favorito brolis, kreipėsi, prašydamas paso ir neatsiuntė cechino, aš pareikalavau jį atsiųsti; šio mano atžarumo kerštingas italas niekad nepamiršo. Kai tik buvo sužinota apie mano reformą pasų rinkliavos srityje, pradėjo plūsti ištisos minios tariamų prancūzų, kurie siaubingai darkyta kalba sakėsi esą tai provansiečiai, tai pikardiečiai, tai burgundai. Kadangi aš turiu labai jautrią ausį, jiems nepavyko manęs apmauti: abejoju, ar bent vienam italui pasisekė nuglemžti iš manęs cechiną ir ar bent vienas prancūzas jį sumokėjo. Aš buvau tiek paikas, jog papasakojau apie tai nieko nežinančiam de Montegiu. Išgirdęs žodį „cechinas", jis sukluso ir, nepasakęs savo nuomonės dėl rinkliavos panaikinimo prancūzams, pareikalavo, kad iš kitų gaunamas pajamas aš dalyčiausi su juo lygiomis. Labiau pasipiktinęs šiomis niekingomis pretenzijomis, negu įsižeidęs dėl kėsinimosi į mano interesus, aš išdidžiai atmečiau jo pasiūlymą. Jis atkakliai spyrėsi, aš įsikarščiavau. „Ne, pone, — atkirtau labai griežtai, — tegul jūsų prakilnybė pasilaiko sau, kas jam priklauso, ir palieka man tai, kas mano; aš neatiduosiu nė vieno sū". Matydamas tuo būdu nieko nepešiąs, jis pasirinko kitą kelią ir neturėjo gėdos man pasakyti, kad jeigu aš gaunu pelno jo kanceliarijoj, tai būtų teisinga, jeigu apmokėčiau ir visas jos išlaidas. Aš nenorėjau dėl to vaidytis ir nuo to laiko už savo pinigus pirkdavau popierių, rašalą, smalką, žvakes ir kitus dalykus, netgi antspaudą, kurį liepiau perdirbti, ir jis man negrąžino nė vieno liaro. Vis dėlto šiokią tokią dalį už pasus gaunamų pajamų aš skirdavau abatui de Bini,

šauniam vyrui, kuris nė iš tolo nereiškė jokių pretenzijų. Jeigu jis man buvo malonus, tai ir aš pagarbiai su juo elgiausi, ir mudu visada gerai sugyvenome.

Susipažinęs su savo darbu, pamačiau, kad jis nėra jau toks sunkus kaip nuogąstavau, nors patirties ir neturėjau. Bet aš tarnavau pas tokį ambasadorių, kuris patirties turėjo nė kiek ne daugiau, be to dar dėl savo neišmanymo ir užsispyrimo lyg tyčia priešinosi viskam, ką aš, vadovaudamasis sveika nuovoka ir savo žiniomis, sumanydavau daryti jo ir karaliaus labui. Protingiausias jo poelgis buvo tas, kad jis užmezgė ryšius su Ispanijos ambasadoriumi markizu de Mariu, labai apsukriu ir įžvalgiu žmogum, kuris, jei tik būtų norėjęs, būtų galėjęs manąjį vedžioti už nosies, tačiau abiejų valstybių bendrų interesų labui paprastai duodavo jam gana gerus patarimus, jeigu tik šis, juos vykdydamas, nebūtų kaišiojęs savo dvylekio ir tuo viską gadinęs. Vienintelis dalykas, kurį jiems reikėjo padaryti bendromis pastangomis, — tai įkalbėti veneciečius, kad jie laikytųsi neutralumo. Pastarieji kiekviena proga užtikrindavo, kad griežtai jo laikosi, tuo tarpu austrų kariuomenei viešai tiekė karo reikmenis ir net rekrutus, tvirtindami, jog tai esą dezertyrai. Ponas de Montegiu, kuris, mano manymu, norėjo įsiteikti Respublikai, taip pat, nepaisydamas mano protestų, kiekviena proga vertė mane visuose savo pranešimuose tikinti, kad Venecija niekada nepažeisianti neutralumo. Šis užsispyręs ir bukaprotis žmogelis versdavo mane nuolat rašyti ir daryti nesąmones; aš turėjau jam paklusti, ir mano darbas per tai kartais būdavo stačiai nepakenčiamas, net beveik neįmanomas. Jis, pavyzdžiui, griežtai prisakė, kad daugumas karaliui ir ministrui siunčiamų pranešimų būtų rašomi šifru, nors nei vienų, nei kitų turinys anaiptol nereikalavo tokio atsargumo. Aš jam įrodinėjau, jog nuo penktadienio, kai mes gauname depešas iš karaliaus rūmų, ligi šeštadienio, kai išsiunčiame savąsias, lieka per maža laiko, kad valdininkas galėtų tiek daug jų užšifruoti, o aš įstengčiau

paruošti gausią korespondenciją, kurią privalėdavau išsiųsti tuo pačiu paštu. Tada jis rado puikią išeitį: jau ketvirtadienį ruošti atsakymus į depešas, kurios turėjo ateiti rytojaus dieną. Kad ir kaip aš jam įrodinėjau, jog tai absurdiška ir neįmanoma, ši idėja jam atrodė tokia nuostabi, jog teko su ja sutikti. Visą laiką, kol tarnavau pas jį, aš užsirašinėjau pakrikus žodžius, kuriuos jis man per savaitę probėgom tarsteldavo, ir šen bei ten rankiojau nereikšmingas žinias; apdorojęs šią vienintelę „medžiagą", reguliariai kiekvieną ketvirtadienio rytą jam nunešdavau juodraščius depešų, kurios turėjo būti išsiunčiamos šeštadienį, ir paskiau greitomis darydavau jose kokius papildymus ar pataisymus pagal depešas, gautas penktadienį, į kurias mūsiškės turėjo duoti atsakymą. Buvo dar vienas labai juokingas jo įprotis, teikęs jo susirašinėjimui neįsivaizduojamo komiškumo: kiekvieną žinią jis grąžindavo į tą patį šaltinį, iš kurio ji gauta, užuot leidęs jai eiti savo keliu. Ponui Amlo jis perduodavo žinias iš karaliaus rūmų, ponui de Morepa — iš Paryžiaus, ponui d'Avenkurui — iš Švedijos, ponui de La Šetardi — iš Peterburgo, o kartais kiekvienam siųsdavo atgal tas pačias žinias, mano tik atpasakotas kitais žodžiais. Kadangi iš viso to, ką aš nunešdavau jam pasirašyti, jis skaitydavo tik depešas, siunčiamas karaliaus rūmams, o tas, kurios skiriamos kitoms pasiuntinybėms, pasirašydavo neskaitęs, tai aš galėdavau šiek tiek pakeisti pastarųjų turinį savo nuožiūra ir stengdavausi tas žinias sukeisti. Tačiau man buvo neįmanoma suteikti protingą formą svarbiausioms depešoms; laimė dar būdavo, jeigu jis nesumanydavo ten įterpti ekspromtu keletą eilučių iš savo makaulės: tada aš turėdavau grįžti į kanceliariją ir skubiai perrašyti visą depešą, papuoštą šita nauja kvailybe, kurią dar reikėjo pagarbiai užšifruoti, nes kitaip jis depešos nepasirašys. Dvidešimt kartų mane ėmė pagunda jo paties reputacijos labui parašyti šifru ne tai, ką jis buvo sakęs, bet, suprasdamas, kad manęs niekas neįpareigojo sauvaliauti, leidau jam klie-

dėti jo paties rizika, tenkindamasis tuo, kad kalbu su juo atvirai ir stropiai einu savo pareigas.

Taip aš elgiausi visada – tiesiai, griežtai ir drąsiai ir buvau vertas kitokio atpildo negu tas, kurio pagaliau iš jo susilaukiau. Jau buvo metas galų gale man tapti tuo, kuo būti man lėmė dangus, apdovanojęs mane įgimtais gabumais, kuo būti man lėmė išsilavinimas, gautas iš geriausios moters, ir mokslas, kurį pats įgijau; taip ir įvyko. Pasilikęs pats vienas, be jokių draugų, be patarimo, be patirties, svetimame krašte tarnaudamas kitai tautai, apsuptas būrio sukčių, kurie, norėdami užkirsti kelią gero pavyzdžio poveikiui, savanaudiškai nuolat skatino mane sekti jų pėdomis, aš, nė iš tolo negalvodamas taip daryti, ištikimai tarnavau Prancūzijai, kuriai nieko neprivalėjau, ir dar uoliau, kaip ir derėjo, tarnavau jos ambasadoriui. Nepriekaištingai dirbdamas šiame aukštame poste, aš nusipelniau ir įgijau Venecijos respublikos ir visų ambasadorių, su kuriais mes susirašinėdavome, pagarbą ir visų Venecijoje įsikūrusių prancūzų meilę; didžiai prielankus man buvo netgi pats konsulas, kurį aš nenoromis pavaduodavau, vykdydamas jam priklausančias pareigas, kurios man teikė daugiau rūpesčių negu malonumo.

Ponas de Montegiu, beatodairiškai klausęs markizo Mario, per daug nesidominčio jo pareigomis, pats taip menkai jomis rūpinosi, kad jeigu ne aš, tai prancūzai, kurie tuo metu gyveno Venecijoje, nebūtų net pastebėję, kad ten esama jų tautybės ambasadoriaus. Kai jie ateidavo pas jį prašyti globos, jis visada juos išvarydavo, net nenorėdamas išklausyti; tad jie nusivylė, ir daugiau nė vienas jų nebesirodė nei jo palydoje, nei prie stalo; tiesą sakant, jis niekada jų ir nekvietė. Aš dažnai darydavau tą, ką turėjo daryti mano viršininkas: padėdavau kiek galėdamas visiems prancūzams, kurie tiktai kreipdavosi į jį arba į mane. Kiekvienoj kitoj šaly būčiau padaręs dar daugiau; bet eidamas savo tarnybą, negalėjau pasimatyti su daugeliu žmonių jų darbo vietose, todėl dažnai būdavau

priverstas kreiptis į konsulą, o konsulas, įsikūręs toje šalyje kartu su savo šeima, turėjo į daug ką atsižvelgti ir negalėjo daryti to, ką būtų norėjęs. Vis dėlto kartais, matydamas jį dvejojant ir nesiryžtant kalbėti, aš išdrįsdavau imtis rizikingų žygių, ir kai kurie jų buvo sėkmingi. Vieną iš tokių žygių prisimenu, ir jis net dabar man kelia juoką: niekas net nepagalvos, kad Paryžiaus teatrų mėgėjai turi būti man dėkingi už Koraliną ir jos seserį Kamilę, bet tai šventa tiesa. Jų tėvas Veronezė su savo dukterimis sutiko įstoti italų trupėn; gavęs du tūkstančius frankų kelionei, jis, užuot išvykęs, ramių ramiausiai perėjo į San Luko teatrą* Venecijoje, kuriame Koralina, nors būdama dar vaikas, sutraukdavo daug žiūrovų. Kunigaikštis de Ževras, vyresnysis karaliaus dvaro kamerheris, parašė ambasadoriui laišką, reikalaudamas, kad atvyktų tėvas ir duktė. Ponas de Montegiu, perduodamas man tą laišką, užuot davęs kokį nurodymą, tepasakė: „Pažvelkite čia". Aš nuėjau pas poną Lebloną prašyti, kad jis įkalbėtų patricijų, kuriam priklausė Sen Luko teatras ir kuris, kaip man regis, buvo iš Džiustinianių giminės, atleisti Veronezę, kadangi šis įsipareigojęs tarnauti karaliui. Leblonas, kuriam maža rūpėjo šis pavedimas, numojo į jį ranka. Džiustinianis pakėlė triukšmą, ir Veronezė nebuvo išsiųstas. Aš įsižeidžiau. Buvo karnavalo metas. Užsimetęs apsiaustą ir užsidėjęs kaukę, pasiprašiau nuplukdomas į Džiustinianio rūmus. Pamatę mane atplaukiant gondola su livrėjuotais ambasadoriaus tarnais, visi nustebo: Venecija dar nebuvo mačiusi panašių dalykų. Aš įeinu, įsakau pranešti, kad atvyko *una siora machera***. Vos tik mane įveda, aš nusiimu kaukę ir pasisakau, kas esąs. Senatorius išblykšta ir stovi suglumęs. „Pone, — tariau aš jam venecietiškai, — labai gailiuosi, kad savo apsilankymu trukdau jūsų prakilnybę, bet jūsų Sen Luko teatre yra žmogus,

---

* Nesu tikras, ar tai tik nebuvo San Samuelio teatras. Tikriniai vardai visiškai išdilę man iš atminties. *(Ruso pastaba.)*

** Asmuo su kauke *(ital.).*

pavarde Veronezė, kuris pasamdytas tarnauti karaliui ir kurio jūs nesugrąžinote, nors ir buvote prašomas; aš atvykau to žmogaus reikalauti jo didenybės vardu". Mano trumpa kalba padarė įspūdį. Vos tik išvykau, vargšas žmogelis nubėgo pranešti apie tą įvykį valstybiniams inkvizitoriams, iš kurių jam gerokai kliuvo. Veronezė buvo atleistas tą pačią dieną. Liepiau jam pasakyti, kad jeigu jis per savaitę neišvyks, aš liepsiu jį suimti; ir jis išvyko.

Kitą kartą pats vienas, beveik be niekieno pagalbos, padėjau vienam prekybinio laivo kapitonui, patekusiam į sunkią padėtį. Tai buvo kapitonas Olivė iš Marselio, laivo pavadinimą užmiršau. Jo įgula susivaidijo su slovėnais, kurie tais laikais tarnavo Respublikai; pasitaikydavo nemaža sauvaliavimų, ir laivui buvo uždėtas toks griežtas areštas, kad, išskyrus kapitoną, niekas be leidimo negalėjo nei patekti į laivą, nei išlipti į krantą. Olivė kreipėsi į ambasadorių, bet tas parodė jam duris; tada jis nuskubėjo pas konsulą, bet šis pareiškė, kad tai nesąs prekybinis reikalas ir jis negalįs kištis. Nebežinodamas ką daryti, Olivė grįžo pas mane. Aš pareiškiau ponui de Montegiu, kad jis turi leisti man šiuo reikalu pasiųsti raštą į senatą. Neprisimenu, ar de Montegiu sutiko su tuo ir ar aš pasiunčiau tą raštą į senatą; bet gerai atsimenu, kad, matydamas, jog mano pastangos bergždžios ir embargas liko nepanaikintas, nusprendžiau veikti, ir man pasisekė. Pranešimą apie šį reikalą aš įterpiau į raštą, siunčiamą ponui de Morepa, ir man nemaža teko pavargti, kol įkalbėjau poną de Montegiu neišbraukti tos pastraipos. Žinojau, kad Vencijoje mūsų depešos atplėšiamos, nors jos ir nevertos tokio dėmesio. Turėjau tam nemaža įrodymų: laikraščiuose rasdavau ištisas ištraukas iš jų, žodis į žodį; bet veltui raginau ambasadorių skųstis dėl šios klastos. Turėdamas omeny veneciečių smalsumą, aš paminėjau depešoje šį piktnaudžiavimą: norėjau tuo pagąsdinti juos ir priversti paleisti laivą, nes jeigu būtų reikėję laukti, kol Prancūzijos karaliaus rūmai atsiųs atsakymą,

laivo kapitonas būtų sužlugęs dar prieš jį gaudamas. Negana to, nuvykau į laivą iškvosti įgulos. Drauge pasiėmiau abatą Paticelį, konsulato kanceliarijos vedėją, kurs vyko su manim labai nenoromis, nes visi šie vargšeliai bijojo užsitraukti senato nemalonę. Dėl uždraudimo negalėdamas užlipti į laivą, pasilikau gondoloje ir ėmiau rašyti protokolą, skardžiu balsu apklausinėdamas iš eilės visus įgulos vyrus; klausimus daviau jiems taip, kad gaučiau prancūzams palankius atsakymus. Bandžiau įkalbėti Paticelį, kad jis pats apklausinėtų ir surašytų protokolą, nes iš tikrųjų tai buvo greičiau jo reikalas negu mano. Jis griežtai atsisakė, nepratarė nė žodžio ir tik vargais negalais sutiko pasirašyti protokolą po manęs. Šis drąsus mano žygis baigėsi sėkmingai, ir laivą paleido iš arešto daug anksčiau, negu buvo gautas ministro atsakymas. Kapitonas norėjo įteikti man dovaną. Aš neįsižeidžiau ir pasakiau jam, patapšnojęs per petį: „Kapitone Olivė, nejaugi manai, kad tas, kuris neima iš prancūzų nežinia kieno nustatytos rinkliavos už pasus, gali prekiauti karaliaus globa?" Jis įsigeidė bent suruošti pietus laivo denyje mano garbei, aš sutikau ir atsivedžiau Ispanijos ambasados sekretorių, pavarde Kario, protingą ir labai mielą žmogų, kuris vėliau buvo ambasados sekretoriumi ir reikalų patikėtiniu Paryžiuje; sekdamas mūsų ambasadorių pavyzdžiu, aš artimai su juo susidraugavau.

Būčiau buvęs laimingas, jeigu, visai nesavanaudiškai darydamas gera, kiek tik galėjau, būčiau laikęsis griežtesnės tvarkos ir daugiau skyręs dėmesio įvairioms smulkmenoms, kad nelikčiau apmulkintas ir nepasitarnaučiau kitiems, pakenkdamas pačiam sau. Tačiau, eidamas šias pareigas, kur mažiausia klaida nelieka be pasekmių, aš visą dėmesį išeikvodavau tam, kad nepadaryčiau žalos savo tarnybiniams reikalams. Iki pat galo žiūrėjau griežčiausios tvarkos ir nepaprasto tikslumo visose srityse, kurios siejosi su mano pagrindine pareiga. Išskyrus keletą klaidų, kurios įsibrovė į šifrus per begalinį skubėjimą ir dėl kurių vieną kartą nusiskundė

pono Amlo valdiniai, šiaip jau nei ambasadorius, nei kiti asmenys nė sykio negalėjo man prikišti, kad aplaidžiai einu savo pareigas. Kalbant apie tokį neatidų ir nerūpestingą žmogų kaip aš, tatai verta pažymėti. Tačiau man pristigdavo atminties ir stropumo, kai imdavausi tvarkyti privačius reikalus, ir tiesos meilė versdavo mane savo iniciatyva atlyginti padarytą žalą pirmiau, negu kas nors sumanys skųstis. Pateiksiu tik vieną pavyzdį – jis susijęs su mano išvykimu iš Venecijos, bet jo pasekmes aš patyriau vėliau, jau būdamas Paryžiuje.

Mūsų virėjas Ruslo atsivežė iš Paryžiaus seną dviejų šimtų frankų vertės vekselį, kurį jo pažįstamas kirpėjas buvo gavęs iš kilmingo veneciečio Džianeto Nanio už jam parduotus perukus. Ruslo atnešė man tą vekselį ir paprašė, kad aš gražumu pasistengčiau išgauti už jį bent kiek pinigų. Aš žinojau, lygiai kaip ir jis, kad toks jau veneciečių paprotys: grįžę į tėvynę, jie nemoka skolų, kurių prisidarė svetimoje šalyje. Jei kas nori juos priversti tas skolas mokėti, jie taip nukamuoja vargšą skolintoją įvairiais vilkinimais ir naujomis išlaidomis, jog tasai pagaliau nebetenka vilties, į viską numoja ranka arba pasitenkina kokiu menkniekiu. Aš paprašiau poną Lebloną pakalbėti su Džianetu. Tasai prisipažino davęs vekselį, bet atsisakė mokėti. Po ilgų ginčų jis pagaliau pažadėjo duoti tris cechinus. Kai Leblonas atnešė jam vekselį, pasirodė, kad Džianetas prie savęs neturįs tų trijų cechinų; teko laukti. Tuo metu aš susivaidijau su ambasadorium ir išėjau iš tarnybos. Palikau ambasados dokumentus kuo gražiausioj tvarkoj, bet Ruslo vekselio niekaip negalėjome surasti. Ponas Leblonas patikino atidavęs jį man. Žinojau, kad jis yra per daug padorus žmogus, kad tuo galima būtų abejoti, bet negalėjau prisiminti, kur nukišau tą vekselį. Kadangi Džianetas prisipažino esąs skolingas, prašiau poną Lebloną pabandyti išgauti tris cechinus pagal parašą arba įkalbėti Džianetą atnaujinti vekselį – išduoti dublikatą. Sužinojęs, kad vekselis pamestas,

Džianetas nesutiko padaryti nei viena, nei kita. Aš pasiūliau Ruslo tris cechinus iš savo kišenės tam vekseliui apmokėti. Jis atsisakė, davė man skolintojo adresą ir paprašė, kad susitarčiau su juo Paryžiuje. Sužinojęs, kas atsitiko, kirpėjas pareikalavo savo vekselio arba visų pinigų. Buvau taip pasipiktinęs, jog kažin ką būčiau davęs, kad tik surasčiau tą prakeiktą vekselį. Aš sumokėjau du šimtus frankų, nors tuo metu man buvo labai striuka. Tokiu būdu, pametus vekselį, skolintojui pavyko atgauti visą skolos sumą, o jeigu vekselis, jo nelaimei, būtų atsiradęs, jis vargiai ar būtų atgavęs dešimt ekiu, kuriuos buvo pažadėjęs jo prakilnybė Džianetas Nanis.

Jausdamasis turįs gabumų savo naujai profesijai, dirbau su pamėgimu, ir, išskyrus draugystę su savo bičiuliu Kario, taip pat doruoju Altuna, apie kurį man netrukus teks kalbėti, išskyrus nekaltas pramogas Šv. Morkaus aikštėje, teatro lankymą ir keletą vizitų, kuriuos beveik visada mes darėme kartu, vienintelis malonumas man buvo eiti savo pareigas. Nors mano darbas nebuvo per sunkus, ypač kad man padėjo abatas de Bini, vis dėlto buvau gerokai užimtas, nes susirašinėjimas buvo labai platus, be to, buvo karo metas. Kasdien dirbdavau didesnę dalį rytmečio, o pašto gavimo dieną kartais iki vidurnakčio. Likusį laiką gilinausi į savo profesiją, kuria ėmiau domėtis, nes, pačioje pradžioje sulaukęs sėkmės, tikėjausi ateityje užimti dar geresnę vietą. Iš tikrųjų visi buvo tokios pat nuomonės apie mane, pradedant ambasadorium, kuris atvirai gyrė mano darbą ir niekad juo nesiskundė; jo įtūžimas prieš mane kilo vėliau tik dėl to, kad aš pats, ne sykį bergždžiai mėginęs protestuoti prieš jo veiksmus, pagaliau panorau atleidžiamas iš tarnybos. Karaliaus ambasadoriai ir ministrai, su kuriais mes susirašinėjome, reikšdavo jo sekretoriaus adresu pagyrimus, kurie turėjo jam patikti, bet sukeldavo jo paikoje galvoje kaip tik priešingą poveikį. Jis gavo vieną tokį pagyrimą ypatingomis sąlygomis ir niekados už tai man nedovanojo. Apie tai verta papasakoti.

Grafas de Montegiu taip laisvai jautėsi, kad net šeštadieniais, kai atvykdavo beveik visi kurjeriai, išeidavo, nelaukdamas, kada bus užbaigtas darbas; jis be paliovos lipdavo man ant kulnų, ragindamas greičiau išsiųsti depešas karaliui ir ministrams, paskubomis jas pasirašydavo, o paskui išbėgdavo nežinia kur, palikęs didžiąją dalį laiškų nepasirašytų; tuomet, jeigu tai būdavo tik paprastos žinios, aš turėdavau padaryti jų santrauką, bet jeigu tai būdavo reikalai, susiję su karališkąja tarnyba, turėdavo kas nors pasirašyti, ir pasirašydavau aš. Taip pasielgiau ir su vienu svarbiu pranešimu, kurį tik ką buvome gavę iš pono Vensano, karališkojo reikalų patikėtinio Vienoje. Tai atsitiko tuo metu, kai kunigaikštis Lobkovicas žygiavo į Neapolį, o grafas Gažas įvykdė atmintiną pasitraukimo manevrą, puikiausią viso šimtmečio karinę operaciją, apie kurią Europa pernelyg mažai tekalbėjo. Pranešime buvo sakoma, kad kažkoks žmogus, kurio žymes ponas Vensanas smulkiai aprašė, išvykęs iš Vienos ir turįs slapta važiuoti pro Veneciją į Abrucą, kur jam pavesta, austrams artėjant, organizuoti vietinių gyventojų sukilimą. Kadangi grafas de Montegiu, kuris ničniekuo nesidomėjo, buvo tuo metu išvykęs, aš persiunčiau šį pranešimą markizui de l'Opitaliui, ir kaip tik pačiu laiku; taigi galbūt tik išjuoktam Žanui Žakui Burbonų šeima turi būti dėkinga už tai, kad jų rankose išliko Neapolio karalystė.

Markizas de l'Opitalis, kaip ir derėjo, padėkojęs savo kolegai, užvedė kalbą apie jo sekretorių ir apie tą paslaugą, kurią tasai tik ką buvo padaręs bendram reikalui. Grafas de Montegiu, suprasdamas, kad čia labai aiškus jo aplaidumas, pagyrime įžiūrėjo neva jam taikomus priekaištus ir perdavė jį man itin irzliu tonu. Panašiai kaip su markizu de l'Opitaliu, aš pasielgiau ir su grafu de Kastelanu, ambasadoriumi Konstantinopolyje, nors reikalas šiuo atveju nebuvo toks svarbus. Kadangi ryšiams su Konstantinopoliu nebuvo kitokio pašto kaip vien kurjeriai, kuriuos senatas kartkartėmis

siųsdavo pas savo atstovą, tai Prancūzijos ambasadoriui būdavo pranešama apie šių kurjerių išvykimą, kad jis galėtų parašyti savo kolegai, jeigu to reikia. Tas pranešimas paprastai ateidavo prieš vieną ar dvi dienas; bet su ponu de Montegiu taip mažai kas skaitėsi, kad pranešimas būdavo atsiunčiamas tik dėl akių, kai likdavo viena ar dvi valandos iki kurjerio išvykimo; todėl aš daug kartų buvau priverstas parengti raštą jam nesant. Ponas de Kastelanas, atsakydamas į laiškus, minėdavo mane geru žodžiu; taip elgėsi ir ponas de Žonvilis Genujoje, — štai naujos dingstys užsigauti.

Prisipažįstu, aš nevengiau progų pagarsėti, nors jų ir neieškojau su nederamu uolumu. Aš sąžiningai ėjau savo pareigas, ir man atrodė visiškai teisinga laukti už gerą tarnybą pelnyto atpildo atseit pagarbos iš tų žmonių, kurie sugeba ją įvertinti ir už ją atlyginti. Nekalbėsiu apie tai, ar mano tarnybinis stropumas buvo ambasadoriui rimtas pagrindas man priekaištauti; pasakysiu tik, kad tai buvo vienintelis priekaištas, kurį jis man padarė iki pat mūsų išsiskyrimo dienos.

Jo namai, kuriuose jis niekad nesugebėjo įvesti tvarkos, buvo pilni visokių nenaudėlių; prancūzai ten buvo ujami, šeimininkavo italai. Ir net kai kurie italai, geri, iš seno prie ambasados prisirišę tarnautojai, buvo šiurkščiai išvyti, o su jais kartu ir jo pirmasis dvariškis, kurs buvo pasilikęs čia iš grafo de Frulė laikų ir vadinosi, man rodos, grafas Peatis ar kažkaip panašiai. Antrasis dvariškis, kurį pasirinko ponas de Montegiu, buvo iš Mantujos kilęs banditas, Dominikas Vitalis; ambasadorius jį paskyrė savo namų užvaizdu, o jis, gudrumu ir šlykščiu pataikavimu įgijęs jo pasitikėjimą ir tapęs jo favoritu, padarė didžiulę žalą tiems sąžiningiems žmonėms, kurių ten dar buvo kiek likę, ir sekretoriui, kuris jiems vadovavo. Dora nepaperkamo žmogaus akis visada sukčiams kelia nerimą. Jau vien dėl to šitas nenaudėlis turėjo manęs neapkęsti; bet neapykantai buvo ir kita priežastis, kuri ją dar

baisiau sukurstė. Turiu papasakoti apie tai, ir tepasmerkia mane skaitytojai, jeigu elgiausi neteisingai.

Ambasadorius pagal įsisenėjusį paprotį kiekviename iš penkių teatrų turėjo savo ložę. Kasdien per pietus jis pasakydavo, į kurį teatrą vakare ketinąs eiti; po jo pasirinkdavau aš, o paskui dvariškiai pasidalydavo likusias ložes. Išeidamas pasiimdavau pasirinktos ložės raktą. Vieną dieną, kai Vitalis buvo išėjęs, aš pavedžiau kelioniniam liokajui, man patarnaujančiam, atnešti mano pasirinktos ložės raktą į nurodytus namus. Užuot atsiuntęs raktą, Vitalis liepė man pasakyti, kad jis patvarkęs kitaip. Aš pasijutau įžeistas, juoba kad liokajus apie tai man pranešė visiems girdint. Vakare Vitalis norėjo mane atsiprašyti, bet aš neleidau: „Rytoj, pone, — tariau aš jam, — jūs ateisite mane atsiprašyti paskirtą valandą į tuos namus, kur aš buvau įžeistas, ir prie tų žmonių, kurie visa tai girdėjo; arba poryt, kad ir kažin kas įvyktų, — aš jums pareiškiu, — vienam iš mudviejų teks iš čia išeiti." Šis ryžtingas tonas jį paveikė. Su jam būdingu niekingumu jis atvyko nurodytu laiku į paskirtą vietą viešai manęs atsiprašyti; bet vėliau jis griebėsi saviškų priemonių: nuolat prieš mane keliaklupsčiaudamas, ėmė regzti itališkas intrigas ir, neįstengdamas priversti ambasadorių mane atleisti, prispyrė galų gale mane patį pasitraukti.

Aiškus dalykas, ne tokiai menkystai arčiau mane pažinti; bet jis žinojo apie mane tai, ko reikėjo jo tikslams. Žinojo, kad aš pernelyg geras ir švelnus, kai mane kas nors netyčia nuskriaudžia; kad aš išdidus ir nepakantus, kai kas nors sąmoningai mane įžeidžia; kad aš mėgstu padorumą ir kilnumą, kur jie būtini, ir tiek pat reikalauju sau deramos pagarbos, kiek atidžiai pats ją reiškiu kitiems. Pasinaudodamas tuo, jis ir ėmėsi mane kamuoti ir visai išvedė iš kantrybės. Visus namus jis apvertė aukštyn kojomis, pamynė tai, ką aš visą laiką stengiausi juose palaikyti: pavaldumą, švarą, pavyzdingą tvarką. Namams be moters reikia gana griežtos disciplinos,

jei norima, kad juose viešpatautų kuklumas drauge su orumu. Netrukus jis pavertė mūsų namus lėbavimo ir ištvirkavimo vieta, sukčių ir girtuoklių landyne. Vietoj pašalinto antrojo dvariškio jis parinko savo prakilnybei į save panašų sąvaduotoją, kuris Krua de Maltoje laikė viešuosius namus; abu šie niekšai veikė išvien, ir abudu buvo lygiai tiek pat ištvirkę kiek ir įžūlūs. Išskyrus ambasadoriaus kambarį, kuriame irgi buvo ne kažkokia tvarka, namuose neliko nė vieno kampelio, kuriame padorus žmogus būtų galėjęs ilgiau ištverti.

Kadangi jo prakilnybė namie nevakarieniaudavo, man ir dvariškiams buvo paruošiamas atskiras stalas, prie kurio valgydavo taipogi abatas de Bini ir pažai. Šlykščiausioje smuklėje maistas būna geresnis ir patiekiamas daug švariau, padoriau, užtiesiama švaresnė staltiesė. Mums duodavo vieną nedidukę rūkstančią žvakę, alavines lėkštes, geležines šakutes. Tai, kas buvo daroma slapčia, — dar pusė bėdos, bet iš manęs atėmė gondolą; aš vienintelis iš visų ambasados sekretorių buvau priverstas gondolą nuomotis arba eiti pėsčias, o jo prakilnybės tarnautojo uniformą dabar gaudavau tik tais atvejais, kai eidavau į senatą. Maža to, visa, kas darėsi viduje, buvo žinoma ir mieste. Visi ambasados valdininkai atvirai piktinosi. Dominikas, vienintelis viso to kaltininkas, šaukė užvis garsiau, gerai žinodamas, kad tokiam nepadoriam elgesiui su mumis jautriausias esu kaip tik aš. Iš visų namiškių tik aš vienas nieko nekalbėdavau pašaliniams, bet karštai skųsdavausi ambasadoriui tiek dėl kitų, tiek ir dėl jo paties elgesio, nes jis, slapčia siundomas savo prakeikto pakaliko, kiekvieną dieną vis kuo nors mane įžeisdavo. Nors buvau priverstas daug leisti pinigų, kad neatsilikčiau nuo savo kolegų ir padoriai atrodyčiau pagal užimamą vietą, aš negalėdavau išplėšti nė vieno sū iš savo algos; kai prašydavau pinigų, jis kalbėdavo apie savo pagarbą ir pasitikėjimą man, tarsi tuo būtų galima pripildyti mano piniginę ir viskuo aprūpinti.

Šie du banditai pagaliau visiškai apsuko savo šeimininkui galvą, kuri ir šiaip jau buvo ne per daug tvirta; juodu jį žlugdė, nuolat pirkinėdami senoviškus daiktus beprotiškomis kainomis ir įtikinėdami jį, kad perką beveik veltui. Jie įkalbėjo jį išsinuomoti prie Brentos upės rūmus už dvigubą kainą, o pelną pasidalijo su savininku. Apartamentai tos šalies papročiu ten buvo inkrustuoti mozaika ir papuošti labai gražiomis marmuro kolonomis ir piliastrais. Ponas de Montegiu išdidžiai įsakė visa tai apmušti egliniais paneliais vien todėl, kad taip apmušami apartamentai Paryžiuje. Tokia pačia dingstimi jis vienintelis iš visų pasiuntinių Venecijoje atėmė špagas iš savo pažų ir garbės lazdas iš kelioninių liokajų. Štai koks buvo tasai žmogus, kuris ėmė manęs nekęsti todėl, kad ištikimai jam tarnavau.

Aš kantriai kenčiau jo panieką, jo šiurkštybes, jo blogą elgesį, kol buvau įsitikinęs, jog tai vien charakterio ypatybės, ir nejutau neapykantos; bet vos tik pamačiau, kad jis sąmoningai kėsinasi į pagarbą, kurios buvau nusipelnęs ištikima savo tarnyba, aš nusprendžiau palikti jį. Pirmą nepalankumo ženklą pajutau tada, kai buvo rengiami pietūs į Veneciją atvykusio Modenos kunigaikščio ir jo šeimos garbei: ambasadorius tada pareiškė, kad man nebūsią vietos prie stalo. Įgeltas aš nepiktai jam atsakiau, kad jeigu aš turiu garbę kasdien pietauti kartu su juo, tai, nors Modenos kunigaikštis ir reikalautų, jam atvykus, mane nušalinti, jo prakilnybės orumas ir mano pareiga neturėtų leisti su tuo sutikti. „Kaip? — sušuko jis įniršęs. — Mano sekretorius, net nebūdamas bajoras, nori pietauti su valdovu, kai net mano dvariškiai nepietauja kartu su juo!“ — „Taip, pone, — atkirtau aš, — toji tarnyba, kurią jūsų prakilnybė man suteikė garbę užimti, išaukštino mane tiek, jog, kol einu šias pareigas, esu viršesnis už jūsų bajorus arba tuos, kurie save taip vadina, ir esu priimamas ten, kur jie negali būti priimami. Jūs žinote, kad tą dieną, kai jūs oficialiai kur nors pasirodote, etiketas ir paprotys, išlikęs

iš nebeatmenamų laikų, reikalauja, kad aš lydėčiau jus iškilmių rūbais ir turėčiau garbę pietauti su jumis Švento Morkaus rūmuose; ir aš nesuprantu, kodėl žmogus, kuris gali ir privalo valgyti viešai su dožu ir Venecijos senatu, negalėtų pietauti su Modenos kunigaikščiu". Nors argumentas buvo nesugriaunamas, ambasadorius nenusileido. Bet mums neteko atnaujinti šio ginčo, nes Modenos kunigaikštis neatvyko pietauti.

Nuo to laiko jis nuolat man darė nemalonumus ir pažeidinėjo mano teises, stengdamasis atimti iš manęs tas nedideles privilegijas, kurias teikė mano tarnyba, ir perduoti jas savo brangiajam Vitaliui; ir aš esu tikras, kad jeigu jis būtų išdrįsęs mano vietoje pasiųsti Vitalį į senatą, jis tai būtų padaręs. Privatiems laiškams rašyti jis paprastai kviesdavosi į savo kabinetą abatą de Bini. Su jo pagalba jis parašė ponui de Morepa pranešimą apie kapitono Olivė reikalą ir tame laiške net neužsiminė apie mane, nors tik aš vienas rūpinausi tuo reikalu; nutylėjo ir tą mano nuopelną, kad aš surašiau protokolą: jo nuorašą pasiuntė į Paryžių, priskirdamas jį Paticeliui, kuris nepratarė tada nė žodžio. Jis visokiais būdais stengėsi pažeminti mane ir įsiteikti savo favoritui, bet nenorėjo manimi atsikratyti. Jautė, kad jam nebus taip lengva rasti man įpėdinį, kaip kad rado ponui Folo, kuris jau nemaža spėjo papasakoti apie jį. Jam būtinai reikėjo turėti sekretorių, kuris mokėtų itališkai ir galėtų atsakinėti senatui; kuris rašytų jam visas depešas, tvarkytų visus jo dalykus taip, kad niekur nereikėtų kištis jam pačiam; kuris sugebėtų gerai dirbti ir sykiu pataikauti visiems jo sukčiams dvariškiams. Taigi jis norėjo pasilaikyti mane ir sutramdyti, prirakintą toli nuo mano ir savo tėvynės, be jokių lėšų ten sugrįžti; gal jam tai būtų pasisekę, jeigu atsargiau būtų veikęs. Tačiau Vitalis, kurio kėslai buvo kitokie, norėjo priversti mane apsispręsti ir savo tikslą pasiekė. Kai tik pamačiau, kad mano pastangos eina vėjais, kad ambasadorius, užuot jautęs man dėkingumą, visas

mano paslaugas apšaukia nusikaltimais, kad man daugiau nieko nebelieka tikėtis kaip tik nemalonumų ambasadoje ir neteisybių už jos ribų, ir kad toje visuotinėje nešlovėje, į kurią jis pateko, jo niekšingieji poelgiai gali man tik pakenkti, o gerieji taipgi neduos man naudos, aš apsisprendžiau ir paprašiau mane atleisti, duodamas jam laiko susirasti kitą sekretorių. Neatsakęs man nei taip, nei ne, jis ir toliau žengė pramintu keliu. Matydamas, kad padėtis negerėja ir kad jis nė nesistengia ką nors susirasti į mano vietą, aš parašiau jo broliui ir, smulkiai išdėstęs jam savo motyvus, prašiau iš jo prakilnybės sutikimą man pasitraukti, pridurdamas, kad, šiaip ar taip, man neįmanoma pasilikti.

Ilgai laukiau, bet atsakymo vis negavau. Mano padėtis darėsi labai sunki; bet pagaliau ambasadorius gavo laišką iš savo brolio. Turbūt laiškas buvo griežtas, nes, kad ir kaip dažnai poną de Montegiu ištikdavo baisūs pykčio priepuoliai, tokio aš jo dar nebuvau matęs. Paleidęs ištisą srautą šlykščiausių keiksmų, jis, nebežinodamas ką sakyti, mane apkaltino pardavus jo šifrą. Aš pradėjau juoktis ir pašaipiai paklausiau, ar jis iš tikrųjų tiki, kad Venecijoje atsirastų toks kvailas žmogus, kuris duotų už jo šifrą bent vieną ekiu. Išgirdęs tokį atsakymą, jis net apsiputojo iš pasiuntimo ir pagrasino pašauksiąs tarnus, kad tie mane išmestų pro langą. Iki tol aš buvau labai ramus, bet po šio grasinimo įniršis ir pasipiktinimas pagavo ir mane. Aš puoliau prie durų ir užsklendžiau jas iš vidaus. „Ne, grafe, — tariau aš jam, tvirtu žingsniu eidamas artyn, — jūsų tarnai nesikiš į mūsų reikalą; pasitenkinkite tuo, kad jį mes išspręsime patys". Mano poelgis, mano išraiška jį tučtuojau nuramino; mačiau, kad jis nustebęs ir išsigandęs. Kai jo įsiutimas atlyžo, aš keliais žodžiais atsisveikinau su juo; paskui, nelaukdamas, ką jis atsakys, atidariau duris, žengiau iš kabineto ir neskubėdamas nuėjau į prieškambarį pro jo tarnus, kurie, kaip paprastai, atsistojo ir, manau, greičiau būtų palaikę mane prieš jį negu jį prieš mane. Net ne-

pažvelgęs į savo kambarį, tuoj pat nusileidau laiptais ir bemat išėjau iš rūmų, kad daugiau tenai nebegrįžčiau.

Nuvykau tiesiai pas Lebloną ir jam papasakojau, kas atsitiko. Šis nelabai nustebo, nes gerai pažinojo tą žmogų. Jis pakvietė mane pietų. Tie pietūs, nors ir improvizuoti, buvo puikūs; juose dalyvavo visi įžymūs prancūzai, gyvenę Venecijoje, o pas ambasadorių nebuvo nė gyvos dvasios. Konsulas papasakojo susirinkusiems mano istoriją. Išgirdę ją, visi vienu balsu reiškė pasipiktinimą jo prakilnybės adresu. Jis neatsiskaitė su manimi, nedavė nė vieno sū, ir man, teturint iš viso vos kelis luidorus, buvo labai sunku sugrįžti į Prancūziją. Visi atidarė man savo pinigines. Aš paėmiau dvidešimt cechinų iš pono Leblono, tiek pat iš pono Sen Siro, su kuriuo, kaip ir su konsulu, mane siejo artima bičiulystė. Padėkojau visiems kitiems ir, laukdamas išvykimo dienos, įsikūriau pas konsulo kanceliarijos vedėją, norėdamas tuo aiškiai parodyti visuomenei, jog nacija neturi nieko bendra su ambasadoriaus neteisybėmis. Pastarasis, įsiutęs, kad mane, atsidūrusį nelaimėje, visi gerbia, o nuo jo gręžiasi, nors jis ir ambasadorius, visiškai neteko galvos ir ėmė elgtis kaip padūkėlis. Jis tiek prarado nuovoką, jog pasiuntė senatui raštą, reikalaudamas mane suimti. Abato de Bini patartas, nusprendžiau pasilikti dar porą savaičių, užuot išvažiavęs rytojaus dieną, kaip kad buvau nutaręs. Visi matė mano elgesį ir pritarė man, visur man buvo rodoma pagarba. Sinjorija net nesiteikė atsakyti į paiką ambasadoriaus raštą ir prašė konsulą man pasakyti, kad aš galįs pasilikti Venecijoje tiek, kiek man patiksią, nesijaudindamas dėl pamišėlio veiksmų. Aš ir toliau susitikinėjau su draugais, nuėjau atsisveikinti Ispanijos ambasadoriaus, kuris labai maloniai mane priėmė, taip pat Neapolio ministro grafo de Firokječio; pastarojo neradau namie, bet parašiau jam, ir jis atsakė man palankiausiu laišku. Pagaliau išvykau; nepaisydamas piniginių sunkumų, palikau neapmokėjęs tik tas skolas, kurias ką tik minėjau, ir dar negrąžinęs Morandžiui

penkiasdešimt ekiu, kuriuos pažadėjo už mane sumokėti Kario ir kurių jam niekada negrąžinau, nors nuo to laiko mudu dažnai susitikdavome. Bet anas dvi paskolas, apie kurias kalbėjau, visas grąžinau, kai tik galėjau.

Atsisveikindamas su Venecija, negaliu netarti žodžio apie garsias to miesto pramogas arba jau bent apie kuklų mano dalyvavimą jose, kai aš ten gyvenau. Iš mano jaunystės aprašymo jau matėte, kad aš neieškojau malonumų, išties būdingų ar bent jau priskiriamų šiam amžiui. Venecijoje aš nepakeičiau savo įpročių, o mano pareigos, kurios, reikia pasakyti, būtų man kliudžiusios juos pakeisti, teikė pikantiškumo toms paprastoms pramogoms, kurias aš sau leisdavau. Pirmoji ir maloniausia iš jų buvo bendravimas su garbingais žmonėmis: su ponais Leblonu, de Sen Siru, Kario, Altuna ir vienu bajoru iš Friulio; kad ir kaip man gaila, pamiršau jo pavardę, bet malonus jo prisiminimas kiekvienąkart mane sujaudina: iš visų žmonių, kuriuos pažinojau gyvenime, jis buvo artimiausias man savo dvasia. Mudu draugavome su dviem ar trimis anglais, protingais ir apsiskaičiusiais žmonėmis, kurie aistringai kaip ir mes mėgo muziką. Visi šie ponai turėjo žmonas, arba drauges, arba meilužes; pastarosios beveik visos buvo talentingos, ir pas jas būdavo ruošiami muzikos vakarai ar baliai. Ten būdavo ir lošiama, bet labai mažai, — gyvų interesų, talentų, spektaklių dėka ši pramoga mums likdavo beprasmiška. Kortos — nuobodžiaujančių žmonių priebėga. Iš Paryžiaus atsivežiau išankstinę prancūzų nuomonę apie italų muziką; bet aš turėjau įgimtą muzikinę nuojautą, prieš kurią buvo bejėgiai bet kokie išankstiniai nusistatymai. Netrukus pajutau potraukį italų muzikai, kuris kyla kiekvienam, gebančiam apie ją spręsti. Klausydamasis barakolių, supratau, kad iki šiol nebuvau girdėjęs tikro dainavimo ir greit taip susižavėjau opera, jog kai man įgrisdavo plepėti, lošti bei valgyti ložėse ir aš norėdavau tiktai klausytis, dažnai pasislėpdavau nuo kompanijos ir pereidavau į kitą ložę. Ten vie-

nų vienas, užsirakinęs duris, nekliudomas mėgaudavausi spektakliu ir, nors jis ir ilgai trukdavo, visada išbūdavau iki galo. Kartą San Krizostomo teatre užmigau, ir net daug kiečiau negu savo lovoje. Audringos ir puikios arijos manęs nepažadino; bet kas galėtų išreikšti tą palaimos jausmą, kurį man sukėlė mane pažadinusi švelni melodija ir angeliška gaida? Koks nubudimas, koks žavumas, kokia ekstazė, kai vienu akimirksniu atsivėrė mano ausys ir akys! Pirmiausia pagalvojau, kad esu rojuje. Dar prisimenu tą žavingą ariją ir, kol gyvas, jos neužmiršiu. Ji prasidėjo taip:

Conservami la bella
*Che si m'accende il cor**.

Panorau turėti šią ariją; aš ją gavau ir ilgai saugojau; bet popieriuje jinai buvo kitokia negu mano atmintyje. Tai buvo tos pačios natos, bet ne tas pat. Ši dieviška arija galėjo būti atkurta tik mano galvoje, kaip tai buvo tą dieną, kai ji pažadino mane.

Muzika, toli pralenkianti operinę ir, mano supratimu, neturinti sau lygios nei Italijoje, nei kur kitur pasaulyje, — tai *scuole* muzika. *Scuole* — tai labdaringos mokymo įstaigos neturtingoms mergaitėms, kurioms vėliau, prieš tekant arba stojant į vienuolyną, respublika duoda kraitį. Tarp tų gabumų, kuriuos ugdo *scuole,* lavindama jaunas mergaites, pirmoji vieta tenka muzikiniams gabumams. Sekmadieniais visose keturiose Venecijos *scuole* bažnyčiose per mišparus galima klausytis motetų pilnam chorui ir orkestrui — įžymiausių Italijos meistrų kūrinių, atliekamų jiems patiems vadovaujant; chore, grotomis atskirtose tribūnose, gieda vien tik mergaitės, kurių vyriausioji neturi nė dvidešimties metų. Negaliu įsivaizduoti nieko malonesnio, nieko labiau jaudinančio už šią muziką: meninis tobulumas, subtilus giedojimo stilius, balsų gra-

* Išsaugok man grožį, dėl kurio taip dega man širdis *(ital.)*.

žumas, puikus atlikimas — viskas šiuose nuostabiuose koncertuose, nors ir neturinčiuose jokio teatralinio prašmatnumo, susitelkia draugėn ir kelia įspūdį, kuriuo per daug mėgautis gal ir nepritiktų šventoje vietoje, tačiau kuriam vargu ar nors viena žmogaus širdis galėtų likti abejinga. Mudu su Kario nė vieną sekmadienį nepraleidome mišparų pas *Mendicanti.* Ir ne mes vieni. Bažnyčia visada būdavo pilna muzikos mėgėjų; net operos dainininkai ateidavo tobulinti tikrojo dainavimo meno iš šių puikių pavyzdžių. Bet mane stumdavo į nusiminimą tos prakeiktos grotos, pro kurias prasiskverbdavo tik garsai ir kurios slėpė nuo manęs grožio angelus, neabejotinai vertus šios harmonijos. Aš apie nieką kita nebegalėdavau kalbėti. Sykį, kai prabilau apie tai pas poną Lebloną, jis tarė: „Jeigu jūs taip geidžiate pažvelgti į tas mergaites, jūsų norą lengva patenkinti. Aš esu vienas iš tos įstaigos globėjų ir jus pakviesiu pas jas į svečius". Nepalikau jo ramybėje tol, kol jis ištesėjo savo pažadą. Žengiant į svetainę, kurioje buvo tos išsvajotos gražuolės, mane pagavo meilės drebulys, kokio dar niekad nebuvau patyręs. Leblonas supažindino mane iš eilės su įžymiomis giesmininkėmis, kurių žinojau tik vardus ir balsus: „Ateikite čia, Sofi..." Ji buvo baisi. „Ateikite, Katina". Ji buvo akla viena akim. „Ateikite, Betina..." Jos veidas raupų subjaurotas. Nebuvo beveik nė vienos be kokios nors pastebimos ydos. Budelis tyčiojosi iš mano skaudaus nusivylimo. Dvi ar trys, giedojusios tik chore, vis dėlto pasirodė man pakenčiamos. Aš labai nusiminiau. Prie stalo su jomis kažkas pradėjo juokauti; jos pralinksmėjo. Grožio stoka dar nėra patrauklumo stoka; šios merginos man pasirodė patrauklios. Aš sakiau sau: „Besielės šitaip nedainuos; jos turi sielą". Pagaliau mano nuomonė apie jas taip pakito, jog išėjau beveik įsimylėjęs visas tas mielas baidykles. Aš vos ryžausi nueiti vėl jų pasiklausyti per mišparus. Bet netrukus atgavau dvasią. Jų giedojimas kaip ir anksčiau žavėjo mane, o balsai taip išgražindavo jų veidus, jog tada, kai jos giedoda-

vo, aš, nepaisydamas prisiminimų, atkakliai stengdavausi vaizduotis jas gražuolėmis.

Muzika Italijoje taip pigiai kaštuoja, kad nėra prasmės jos atsisakyti, jeigu ją mėgsti. Išsinuomojau klavesiną, ir už skatikus pas mane ateidavo keturi ar penki orkestrantai, su kuriais kartą per savaitę atlikdavau tas operų ištraukas, kurios man labiausiai patiko. Įprašiau juos taip pat pagroti keletą simfoninių ištraukų iš mano „Galantiškų mūzų". Gal jos tikrai jiems patiko, o gal jie norėjo tik man įsiteikti, bet San Džiovanio Krizostomo teatro baletmeisteris liepė manęs paprašyti duoti jam dvi ištraukas, ir man buvo malonu išgirsti jas, grojamas puikaus orkestro, o šoko pagal jų muziką kažkokia Betina, labai graži ir, kas svarbiausia, miela mergina, išlaikoma vieno ispano, mūsų bičiulio, pavarde Fagoaga; vėliau mes dažnai pas ją praleisdavome vakarus.

Kai dėl linksmųjų merginų, tai kur kur, bet tik jau ne tokiame mieste kaip Venecija jų kas nors vengia. Ir mane galima būtų paklausti: „Nejaugi jums nėra ko prisipažinti šioje srityje?" Taip iš tikrųjų galiu kai ką papasakoti ir pradedu šį prisipažinimą lygiai taip pat atvirai kaip ir kitais atvejais.

Aš visada bjaurėjausi prostitutėmis, o Venecijoje tik jos buvo man prieinamos, nes durys į daugelio šeimų namus man buvo uždaros dėl mano užimamos vietos. Pono Leblono dukterys man atrodė labai patrauklios, bet nepasiekiamos, ir aš per daug gerbiau jų tėvą ir motiną, kad man būtų kilusi mintis geisti šių merginų. Labiausiai man patiko viena jauna panelė, pavarde de Kataneo, Prūsijos karaliaus atstovo duktė; bet ją buvo pamilęs Kario; net kalbėta apie jų vedybas. Jis buvo turtingas žmogus, o aš nieko neturėjau; jis gaudavo šimtą luidorų algos, o aš tik šimtą pistolių; nenorėdamas pastoti bičiuliui kelio, aš be to dar puikiai žinojau, kad niekur, o juo labiau Venecijoje, su tokia plona pinigine nepradėk rėžti sparno apie kokią nors gražuolę. Aš neatsikračiau nelemto įpročio apgaudinėti savo poreikius. Tų poreikių, kuriuos

sužadina klimatas, nejutau labai stipriai, nes buvau per daug užimtas, ir pragyvenau šiame mieste apie metus lygiai taip protingai kaip gyvenau Paryžiuje, ir po pusantrų metų išvažiavau iš ten tik dukart suartėjęs su kita lytimi. Papasakosiu, kokiomis keistomis aplinkybėmis tai buvo.

Pirmą progą man suteikė gerbiamasis dvariškis Vitalis netrukus po to, kai aš jį priverčiau oficialiai mane atsiprašyti. Prie stalo buvo kalbama apie veneciečių pramogas. Tie ponai priekaištavo man, kad aš abejingas labiausiai viliojančiai pramogai, šlovino Venecijos kurtizanių meilumą ir sakė, kad visame pasaulyje nesą joms lygių. Dominikas pareiškė, kad aš būtinai turįs susipažinti su pačia žavingiausia iš jų, kad jis norįs mane suvesti su ja ir kad aš būsiąs ja patenkintas. Išgirdęs šį malonų pasiūlymą, aš nusijuokiau, o grafas Peatis, jau senas, garbingas žmogus, atvirai pasakė, ko iš italo sunku buvo tikėtis, jog aš, jo manymu, per daug protingas, kad leisčiausi savo priešo vedamas pas linksmas merginas. Iš tikrųjų aš neturėjau nei tokio ketinimo, nei pagundos ir vis dėlto buvau toks nenuoseklus, kad man pačiam buvo sunku tai suprasti: galų gale leidausi įkalbamas, prieš savo įpročius, prieš savo širdį, protą, netgi prieš savo valią, vien tik iš silpnumo, iš gėdos pasirodyti bailiu, ir, kaip sakoma šioje šalyje, *per non parer troppo coglione**. *Padoana***, pas kurią mes nuvykome, buvo gana daili, net graži, bet ne tokio grožio, koks man patinka. Dominikas paliko mane pas ją. Aš liepiau paduoti šerbeto, paprašiau ją padainuoti ir po pusvalandžio nusprendžiau išeiti, palikęs ant stalo dukatą; bet ji pasirodė besanti keistai skrupulinga — nenorėjo imti neuždirbto pinigo, o aš keistai kvailas: panorau pašalinti pretekstą jos skrupulams. Grįžau į rūmus tvirtai įsitikinęs, jog sučiupau bėdą, tad pirmiausia liepiau pakviesti gydytoją ir paprašiau jį vaistų. Nie-

* Nenorėdamas pasirodyti per daug kvailas *(ital.)*.
** Padujietė *(ital.)*.

ko negalima palyginti su ta moraline kančia, kurią kentėjau tris savaites, nors nebuvo jokio tikro negalavimo nei jokio regimo požymio mano būgštavimams pateisinti. Aš negalėjau įsivaizduoti, kaip galima išvengti nelaimės, išėjus iš padujietės glėbio. Net gydytojui reikėjo nepaprastų pastangų man nuraminti. Aš nurimau tik tada, kai jis įtikino mane, jog esu ypatingai sudėtas ir man nelengva užsikrėsti. Ir nors aš lindau į pavojų gal rečiau už bet kurį kitą vyriškį, mano sveikata, šiuo atžvilgiu niekada nepatyrusi smūgio, yra man įrodymas, kad gydytojas sakė tiesą. Tačiau, išgirdęs tokią jo nuomonę, aš nepraradau blaivaus proto, ir jeigu iš tikrųjų esu gamtos apdovanotas tokiu pranašumu, tai galiu pasakyti, kad niekada juo nepiktnaudžiavau.

Antrasis mano nuotykis irgi su linksma mergina buvo visiškai kitoks tiek savo pradžia, tiek ir pasekmėmis. Jau sakiau, kad kapitonas Olivė suruošė mano garbei pietus savo laive ir kad aš ten nusivedžiau Ispanijos ambasados sekretorių. Tikėjausi saliuto iš patrankų. Įgula kariškai mus pagerbė, bet nebuvo uždegtas nė vienas dagtis, ir man buvo labai skaudu, ypač dėl Kario, nes mačiau, kad jis jaučiasi įžeistas; iš tikrųjų prekybiniai laivai sveikindavo patrankų salvėmis netgi tokius žmones, kurie, aišku, negalėjo mums prilygti; be to, tariausi nusipelnęs ypatingą kapitono dėmesį. Aš neslėpiau savo jausmų, nes man tai neįmanoma, ir, nors pietūs buvo puikūs ir Olivė labai svetingai mus vaišino, sėdau už stalo blogai nusiteikęs, valgiau mažai, o kalbėjau dar mažiau.

Laukiau salvės bent jau su pirmuoju tostu. Nieko! Kario, kuriam mano siela buvo tarsi atvira knyga, juokėsi, matydamas, kaip aš širstu lyg vaikas. Bepietaujant pamačiau artėjant gondolą. „Na, pone, – sako man kapitonas, – saugokitės: štai priešas". Aš klausiu, ką jis tuo nori pasakyti; jis nuleidžia mano klausimą juokais. Gondola priplaukia prie laivo, ir iš jos išlipa jauna, neapsakomo grožio mergina, labai koketiškai apsirengusi ir labai vikri; trimis šuoliais ji atsiduria kajutėje, ir

aš pamačiau ją šalia savęs, pirm negu jai padėjo indus. Ji buvo tiek pat žavinga kiek ir išdykusi, juodbruvė, gal dvidešimties metų, ne daugiau. Kalbėjo tik itališkai, ir vienas tik jos balsas būtų apsukęs man galvą. Be paliovos valgydama ir čiauškėdama, jinai valandėlę įdėmiai žiūri į mane, paskui sušunka: „Motina švenčiausioji! Ak, mano brangusis Bremonai, kaip seniai tave mačiau!" — puola man ant kaklo, įsisiurbia lūpomis į mano lūpas ir smaugia mane savo glėbyje. Jos didelės, juodos, rytietiškos akys svaido į mano širdį ugnines streles. Nors pradžioje iš netikėtumo jaučiausi išmuštas iš vėžių, bet tuojau mane pagavo toks svaigulys, jog nebepaisiau žiūrovų, ir gražuolei pačiai teko mane tramdyti: buvau apdujęs arba, tikriau sakant, patrakęs. Pamačiusi, kad aš įsisiautėjau, ji kiek mažiau mane bemylavo, bet ne mažiau išdykavo; kai pagaliau ji teikėsi paaiškinti savo įkarščio priežastį — tikrą ar pramanytą, — pasakė, kad aš kaip lašas į lašą esąs panašus į poną de Bremoną, Toskanos muitinių viršininką; kad ji buvo netekusi proto dėl to pono de Bremono; kad ji ligi šiol dar neatgavusi nuovokos; kad palikusi jį, nes buvusi kvaila; kad jo vieton pasirenkanti mane; kad norinti mylėti mane, nes jai taip patinką; kad aš turįs dėl tos pat priežasties mylėti ją tol, kol jai tas įgrisią; ir kad tada, kai ji mane pamesianti, aš turėsiąs kantriai tą pakelti kaip ir jos brangusis Bremonas. Pasakyta — padaryta. Ji užvaldė mane kaip savo nuosavybę, davė man saugoti savo pirštines, savo vėduoklę; savo *cinda**, galvos apdangalą; įsakinėjo man eiti šen ir ten, daryti tą ir tą, ir aš jos klausiau. Liepė man nueiti ir atleisti jos gondolą, nes norinti plaukti manąja, ir aš nuėjau; liepė man atsikelti iš vietos ir paprašyti Kario sėsti šalia jos, nes jai reikią su juo pasikalbėti, ir aš atsikėliau. Juodu ilgai kalbėjosi pašnibždomis; aš jiems netrukdžiau. Ji vėl pakvietė mane, aš sugrįžau. „Klausyk, Džianetai, — tarė ji man, — aš nenoriu būti

* Diržą *(ital.)*.

mylima prancūziškai, o ir pačiam būtų nesmagu. Kai tik tau įkyrės, nešdinkis. Bet nepasilik pusiau, įspėju tave". Po pietų mes nuvykome į Muraną apžiūrėti stiklo fabriko. Ji prisipirko daugybę visokiausių dailės mažmožių, už kuriuos nesivaržydama leido mums sumokėti; bet pati visur dalijo arbatpinigius ir iššvaistė kur kas daugiau, negu mes išleidome. Sprendžiant iš to, kaip abejingai ji pati kleidė pinigus ir mus vertė kleisti, buvo matyti, kad jie neturi jai nė kokios vertės. Mokėti už ją, man atrodo, ji versdavo daugiau iš tuščios garbės negu iš godumo, — didžiavosi, kad jos palankumas perkamas tokia brangia kaina.

Vakare mes ją palydėjome į namus. Besišnekučiuojant pamačiau ant jos tualetinio staliuko du pistoletus. „O, — tariau, paėmęs vieną iš jų, — štai naujo fasono pudrinė. Ar negalėčiau sužinoti, kam jinai jums reikalinga? Juk jūs turite kitokį ginklą, šaudantį daug taikliau!" Po kelių panašių sąmojų ji pasakė mums su naiviu pasididžiavimu, kuris darė ją dar žavesnę: „Kai aš teikiu savo malones tiems, kurių nemyliu, aš priverčiu juos sumokėti už nuobodį, kurį jie man įvaro. Ar begalima elgtis teisingiau? Aš pakenčiu jų mylavimus, bet nenoriu pakęsti jų įžeidimų, ir mano kulka kliudys kiekvieną, kuris mane užkliudys".

Išeidamas susitariau pasimatyti su ja kitą dieną. Aš neverčiau jos laukti. Radau ją *in vestito di confidenza**, daugiau nei lengvabūdiškais drabužiais, kurie žinomi tik pietų kraštuose. Nesimėgausiu jų aprašinėjimu, nors pernelyg gerai juos prisimenu; pasakysiu tik tiek, kad rankogaliai ir apikaklė buvo apvedžioti šilkiniu šniūreliu su rausvais spurgais. Ši puošmena labai paryškina gražią odą. Vėliau pastebėjau, kad tokia Venecijoje mada; jos efektas toks žavingas, jog stebiuosi, kaip ši mada nepersimetė į Prancūziją. Aš net supratimo neturėjau, kokie malonumai manęs laukia. Esu kalbėjęs apie

* Familiariai apsirengusią *(ital.)*.

ponią de Larnaž su dideliu džiaugsmu, kuris dar ir dabar kartais mane apima, kai ją prisimenu; bet kokia ji buvo sena, negraži ir šalta, palyginti su manąja Džiuljeta! Nebandykite įsivaizduoti šios kerinčios merginos žavumo ir grakštumo, — jūs vis tiek liksite per daug toli nuo tiesos. Jaunos nekaltos mergelės vienuolynuose nėra tokios skaisčios, seralio gražuolės — tokios gyvos, rojaus hurijos — tokios gundančios. Dar niekada toks saldus malonumas neatsivėrė mirtingojo širdžiai ir jausmams. Ak, jeigu būčiau gebėjęs galutinai juo apsvaigti bent vieną akimirką! Aš svaigau juo, tačiau be susižavėjimo; aš pats sau temdžiau visą jo džiugesį, žudžiau jį negalvodamas. Ne, gamta mane sukūrė ne mėgavimuisi. Į mano patrakusią galvą jinai įpylė nuodų sunaikinti tai neapsakomai laimei, kurios troškulį įliejo mano širdin.

Jeigu yra buvusi mano gyvenime situacija, aiškiai išryškinanti mano charakterį, tai tokia bus kaip tik toji, kurią dabar papasakosiu. Jėga, kuri man padeda šią valandą neužmiršti mano knygos tikslo, privers mane nepaisyti tariamojo padorumo, kuris trukdytų man tą tikslą pasiekti. Kad ir kas jūs būtumėt, jūs, kurie norite pažinti žmogų, išdrįskite perskaityti tolimesnius du tris puslapius: jūs iki galo pažinsite Žaną Žaką Ruso.

Aš įžengiau į kurtizanės kambarį tarsi į meilės ir grožio šventovę, o pati mergina man buvo nelyginant jos dievybė. Niekada nebūčiau patikėjęs, kad galima be nuolankumo ir pagarbos justi ką nors panašaus į tai, ką ji leido man patirti. Vos tik pažinęs iš arti jos mylavimų ir kerų žavingumą, aš, iš anksto nuogąstaudamas, kad galiu netekti jų vaisiaus, panorau paskubomis jį nuskinti. Ir staiga pajutau, kad mane ryjančios liepsnos gęsta ir mirtinas šaltis srūva mano gyslomis: man sulinksta kojos, ir aš, vos nealpdamas, atsisėdu ir pravirkstu kaip vaikas.

Kas galėtų atspėti mano ašarų priežastį ir mintis, kurios skriejo mano galvoje tuo momentu? Aš sakiau sau: „Ši būty-

bė, kurią laikau savo glėbyje, — nuostabus gamtos ir meilės kūrinys; jos siela, kūnas — viskas tobula; ji yra tiek pat gera ir kilniaširdė, kiek žavinga ir graži; šio pasaulio valdovai, galiūnai turėtų būti jos vergais; skeptrai turėtų gulėti prie jos kojų. Ir vis dėlto štai kas jinai — nelaiminga kekšė, prieinama visiems: kažkoks prekybinio laivo kapitonas ją turi, kada nori, ji puola ant kaklo man, nors žino, kad esu neturtingas, nors mano gabumai jai neturi jokios reikšmės, be to, ji apie juos netgi nieko nežino. Čia kažkas nesuvokiama. Arba mano širdis mane klaidina, apgaudinėja mano jausmus ir leidžia man virsti niekingos šliundros žaisleliu, arba kažkokia slapta man nežinoma yda naikina jos kerų veikimą ir daro ją atstumiančią tiems, kurie turėjų dėl jos varžytis." Ėmiau ieškoti tos ydos su kažkokia vidine įtampa, bet man nė į galvą neatėjo, kad čia gali būti įsipainiojusi negera liga. Jos kūno gaivumas, jos raudonio skaistybė, dantų baltumas, alsavimo švelnumas, iš visos jos būtybės sklindantis tyrumas taip toli nuvijo nuo manęs šią mintį, jog aš, dar neišsivadavęs iš būgštavimų, kankinusių mane po pasimatymo su padujiete, greičiau nuogąstavau, kad aš pats neganėtinai sveikas tai, su kuria esu dabar, ir aš tvirtai įsitikinęs, jog tą kartą mano pasitikėjimas neapgavo manęs.

Šie visai natūralūs samprotavimai sujaudino mane ligi ašarų. Džiuljeta, kuriai, žinoma, tai buvo visai naujas reginys panašiose aplinkybėse, pirmuoju momentu atrodė suglumusi; bet, apėjusi kambarį ir pažvelgusi į veidrodį, suprato, kad pasibjaurėjimas neturi jokios įtakos šiai keistai būklei, o ir mano akys tai patvirtino. Jai nesunku buvo pagydyti mane ir pašalinti mano mažos gėdos pėdsakus; betgi tą akimirką, kai buvau bealpstąs iš džiaugsmo prie krūtinės, tartum pirmusyk juntančios vyro lūpų ir rankų prisilietimą, pastebėjau, kad viena jos krūtis be spenelio. Aš nustembu, įsmeigiu akis ir matau, rodos, kad tos krūties ir forma ne visai tokia kaip antrosios. Ir štai aš laužau sau galvą, kaip galima turėti krūtį be

spenelio; būdamas tikras, kad tai susiję su kažkokia svarbia įgimta kliauda, nuolat narpliodamas šią mintį galvoje, matau aiškiai kaip dieną, kad laikau glėbyje ne žavingiausią moterį, kokią tik galiu įsivaizduoti, bet kažkokią pabaisą, kurią atstūmė ir gamta, ir žmonės, ir meilė. Buvau tiek kvailas, kad prasitariau jai apie šią keistą ypatybę. Ji mano žodžius nuleido juokais ir, žaismingai nusiteikusi, ėmė kalbėti ir išdarinėti tokius dalykus, jog aš ko nemiriau iš meilės. Tačiau mano širdį graužė nerimas, ir aš negalėjau jo nuslėpti; pagaliau Džiuljeta užraudo, pasitaisė korsažą, pakilo ir, netardama nė žodžio, atsistojo prie lango. Aš norėjau atsistoti greta jos — jinai pasitraukė į šalį, atsisėdo ant sofos, po valandžiukės atsikėlė ir, vaikščiodama su vėduokle po kambarį, tarė man šaltai ir su panieka: *„Zanetto, lascia le donne e studia la matematica."**

Prieš išeidamas paklausiau, ar negalėčiau ją vėl pamatyti rytojaus dieną, bet ji atidėjo susitikimą trejetui dienų, su ironiška šypsena pridurdama, kad man turbūt reikėsią pailsėti. Visą tą laiką buvau ligūstai neramus; mano širdis buvo kupina jos žavesio ir grakštumo. Supratau savo žioplystę, priekaištavau sau už tai, apgailestaudamas, jog taip nemokėjau pasinaudoti jos prielankumu, žinodamas, jog aš pats kaltas, kad valandos, praleistos su ja, nebuvo pačios maloniausios mano gyvenime, ir nekantriai laukiau akimirkos, kada atgausiu, ką praradęs, nors mane ir tebeslėgė mintis, kad šios kerinčios merginos tobulumas vis dėlto nesiderina su niekingu jos amatu. Sutartą valandą bėgte nubėgau, skriste nuskridau pas ją. Nežinau, ar šis apsilankymas būtų patenkinęs ugningą jos temperamentą, tačiau bent jos puikybė būtų galėjusi triumfuoti. Iš anksto mėgavausi nuostabiu malonumu, ketindamas visokiais būdais jai įrodyti, kaip aš moku išpirkti savo kaltę. Jinai išvadavo mane nuo šio išbandymo. Atplaukęs pasiun-

* „Džianetai, mesk moteris ir studijuok matematiką" *(ital.)*.

čiau pas ją gondolininką, ir tas man atnešė žinią, kad vakar jinai išvažiavusi į Florenciją. Jei nejutau visos savo meilės, turėdamas šią moterį, tai pajutau kankinantį meilės antplūdį, jos netekęs. Beprotiškas gailestis nedavė man ramybės. Kad ir kokia ji buvo man miela ir žavinga, aš dar būčiau galėjęs apsiprasti su tuo, kad netekau jos; bet, prisipažįstu, niekaip negalėjau apsiprasti su mintimi, kad jai liks apie mane tik bjaurus prisiminimas.

Štai abi mano istorijos. Per pusantrų metų, kuriuos išgyvenau Venecijoje, nepatyriau daugiau nieko, apie ką vertėtų rašyti, — nebent reiktų dar papasakoti apie vieną mano sumanymą. Kario mylėjo moteris; kai jam įkyrėjo vaikščioti pas merginas, turinčias ryšių su kitais, jis įsikalė sau į galvą mintį įsigyti meilužę; kadangi mudu buvome neatskiriami draugai, jis pasiūlė man laikyti vieną meilužę abiem, kaip tat neretai daroma Venecijoje. Aš sutikau. Reikėjo tik surasti patikimą merginą. Jis ieškojo tol, kol surado vienuolikos dvylikos metų mergaičiukę, kurią nedora motina norėjo parduoti. Abu drauge nuėjome jos pažiūrėti. Man širdis sugrudo, pamačius tą mergytę. Ji buvo šviesiaplaukė ir romi kaip avinėlis; niekuomet nebūtum pamanęs, kad tai italė. Venecijoje pragyvenimas labai pigus; mes davėme motinai truputį pinigų ir pasirūpinome dukters išlaikymu. Ji turėjo gerą balsą; kad ateity iš savo gabumų ji galėtų užsidirbti duoną, nupirkome jai spinetą ir pasamdėme dainavimo mokytoją. Visa tai kiekvienam iš mūsų tekaštuodavo apie du cechinus per mėnesį, be to, mums nereikėjo turėti kitų išlaidų; bet reikėjo laukti, kol jinai subręs, atseit po sėjos reikėjo ilgai laukti pjūties. Tačiau buvome patenkinti, kad vakarais galime nueiti pasikalbėti ir visai nekaltai pažaisti su ta mergyte, ir linksminomės gal nė kiek ne blogiau kaip tuo atveju, jeigu būtume ją turėję. Juk po teisybei labiausiai mus traukia prie moterų ne noras ištvirkauti, o savotiškas malonumas gyventi šalia jų! Nejučiomis mano širdis prisirišo prie mažosios Ancoletos, bet tas prierai-

šumas buvo tėviškas, geidulingumo čia nebuvo nė žymės, ir, tam prieraišumui tolydžio stiprėjant, vis mažiau beliko vietos geismams. Aš jaučiau, kad suartėjimas su šia mergaite, kai jinai subręs, man bus siaubingas kaip šlykščiausia kraujomaiša. Mačiau, kad gerojo Kario jausmai, jam pačiam to nepastebint, irgi krypsta ton pačion pusėn. Negalvodami apie tai, mes ruošėme sau malonumus, ne mažiau svaiginančius kaip tie, kuriuos iš pradžių turėjome galvoj, ir, nors ir kokia gražuole būtų išaugusi šita vargšė mergaitė, esu tikras, mes būtume tapę anaiptol ne jos tvirkintojais, o jos gynėjais. Sukrėtimas, mane ištikęs netrukus po to, neleido man prisidėti prie šio gero darbo, todėl galiu čia pasigirti tik tauriais ketinimais. Grįžkime prie mano kelionės.

Pasitraukęs nuo pono de Montegiu, pirmiausia numačiau vykti Ženevon ir ten palaukti, kol palankesnis likimas, pašalinęs kliūtis, vėl suves mane draugėn su mano vargše mamyte. Bet kadangi mūsų vaidas sukėlė platų atgarsį, o ponas de Montegiu buvo toks kvailas, kad apie tai parašė į karaliaus rūmus, tai aš nusprendžiau pats nuvykti į Paryžių — turėjau pateikti ataskaitą apie savo elgesį ir pasiskųsti patrakėlio elgesiu. Apie savo nusistatymą pranešiau iš Venecijos ponui de Teiliui, po Amlo mirties laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas. Išvykau tuoj po to, kai išsiunčiau laišką; pasirinkau kelią per Bergamą, Komą ir Domodosolą, pravažiavau Simploną. Sione ponas de Šenjonas, Prancūzijos reikalų patikėtinis, mane kuo maloniausiai sutiko, Ženevoje ponas de la Kloziuras — taip pat. Čia atnaujinau pažintį su ponu de Gofkuru, iš kurio turėjau gauti šiek tiek pinigų. Pravažiavau Nioną, nepasimatęs su tėvu, ir ne vien todėl, kad man tai buvo be galo sunku: aš dar nesiryžau pasirodyti pamotei po mane ištikusios nelaimės, būdamas tikras, kad jinai pasmerks mane, nesiteikdama net manęs išklausyti. Knygininkas Diuvilaras, senas mano tėvo draugas, labai priekaištavo man už tokį neteisingą poelgį. Aš paaiškinau jam, kodėl taip pada-

riau, ir, norėdamas atitaisyti savo klaidą, bet vengdamas susitikti su pamote, nusisamdžiau karietą, mudu nuvažiavome į Nioną ir ten apsistojome viename kabarete. Diuvilaras nuėjo atvesti mano vargšo tėvo, kuris tekinas atskubėjo manęs apkabinti. Mes kartu pavakarieniavome, ir, praleidęs labai malonų mano širdžiai vakarą, rytojaus rytą grįžau į Ženevą kartu su Diuvilaru, kuriam visada buvau dėkingas už tą jo gerą darbą.

Trumpiausias kelias man buvo anaiptol ne per Lioną; bet aš norėjau tenai nuvažiuoti ir įsitikinti, ar tikrai ponas de Montegiu padarė vieną šlykščią suktybę. Iš Paryžiaus parsisiųsdinau nedidelę dėžę, kurioje buvo auksu siuvinėta liemenė, keletas porų rankogalių, šešios poros baltų šilkinių kojinių ir daugiau nieko. Pačiam de Montegiu pasiūlius, aš buvau liepęs šią dėžę ar, tiksliau sakant, dėžutę siųsti drauge su jo bagažu. Vėliau jis pats savo ranka surašė smulkiausią sąskaitą, kur nurodė, kad toji dėžutė, jo pavadinta skrynia, svėrusi vienuolika kvintalų, įrašė man už jos pergabenimą milžinišką sumą ir norėjo pateikti šią sąskaitą vietoj atlyginimo už darbą. Padedant ponui Bua de La Turui, kuriam mane rekomendavo jo dėdė ponas de Rogenas, pagal Liono ir Marselio muitinių įrašus buvo nustatyta, kad tariamoji skrynia svėrė tik keturiasdešimt penkis svarus ir mokestis už jos persiuntimą buvo apmokėtas pagal tą svorį. Aš pridėjau šį autentišką išrašą prie pono de Montegiu sąskaitos ir, apsiginklavęs šiais ir dar kitais tokiais pat svariais dokumentais, išvykau į Paryžių, labai nekantraudamas kuo greičiau jais pasinaudoti. Per visą šitą ilgą kelionę turėjau keletą nuotykių Kome, Valė ir kitose vietose. Aš daug ką pamačiau, be kita ko, Boromėjaus salas, kurias vertėtų aprašyti. Tačiau turiu skubėti, mane supa šnipai; esu priverstas greitomis ir bet kaip dirbti tą darbą, kuriam reikėtų daugiau laisvo laiko ir ramybės, o jų man kaip tik trūksta. Jeigu Apvaizda, atkreipusi į mane savo žvilgsnį, kada nors suteiks pagaliau ramesnes dienas, aš pašvęsiu jas

šiam kūriniui perdirbti, jeigu tik pajėgsiu, ar bent pridursiu papildymą, kuris, jaučiu, labai reikalingas*.

Garsas, kurį sukėlė mano istorija, pralenkė mane, ir, atvykęs į Paryžių, sužinojau, kad kanceliarijose ir plačioje visuomenėje visi piktinasi ambasadoriaus paikystėmis. Ir vis dėlto, nors ir koks visuotinis buvo pasipiktinimas Venecijoj, nors ir kokius nenuginčijamus pateikiau įrodymus, aš negalėjau surasti teisybės. Ne tik nebuvo patenkinti mano reikalavimai ir atlyginti nuostoliai, bet dargi mano algos reikalą paliko ambasadoriaus nuožiūrai, ir tai vien tuo pagrindu, kad aš, nebūdamas prancūzas, neturįs teisės ieškoti Prancūzijos globos ir kad tai esąs tik jo ir mano privatus reikalas. Visi sutiko su manimi, kad aš esu įžeistas, apgautas, nelaimingas, kad ambasadorius žiaurus, išsivadelėjęs, neteisingas žmogus ir kad visas šis reikalas jam užtraukęs amžiną nešlovę. Na ir kas? Jis buvo ambasadorius, o aš — tik sekretorius. Įstatymo numatyta tvarka, arba tai, kas šitaip vadinama, lėmė, kad aš nerasčiau jokio teisingumo, ir aš jo neradau. Įsivaizdavau, kad jeigu imsiu šaukti ir viešai vadinti tą žmogų kvailiu, kaip jis yra nusipelnęs, tai mane pagaliau nutildys, o man to ir tereikėjo, nes buvau tvirtai pasiryžęs nutilti vien tada, kai to bus griežtai pareikalauta. Bet tada nebuvo užsienio reikalų ministro. Man leido šūkauti, net skatino mane, pritarė man choru; bet reikalas nejudėjo iš vietos. Pagaliau, pamatęs, kad tiesa visada mano pusėje, tik aš niekad nerandu teisingumo, netekau jėgų bei drąsos ir į viską numojau ranka.

Vienintelis asmuo mane priėmė blogai, nors aš kuo mažiausiai tikėjausi tokio neteisingumo, — tai ponia de Bezanval. Ji buvo pilna prietarų apie aukšto rango ir kilmingų žmonių pranašumą, ir jos galva neišnešė, kad ambasadorius galėtų būti kaltas savo sekretoriui. Jos priėmimas visiškai atitiko tuos prietarus. Jaučiausi taip įžeistas, jog, pasitraukęs nuo jos, parašiau gal vieną iš stipriausių ir griežčiausių laiš-

* Išsižadėjau šio sumanymo. *(Ruso pastaba.)*

kų savo gyvenime ir niekados daugiau pas ją neužėjau. Tėvas Kastelis geriau mane sutiko, bet pro jėzuitišką jo meilumą įžvelgiau, kad jis gana ištikimai laikosi vienos iš pagrindinių savo ordino taisyklių, liepiančios visada paaukoti silpnąjį stipriajam. Tvirtai įsitikinęs, kad mano teisybė, ir būdamas iš prigimties išdidus, aš negalėjau nuolankiai kęsti tokio šališkumo. Lioviausi lankęs tėvą Kastelį, ir, žinoma, bendravęs su jėzuitais, iš kurių gerai pažinojau tik jį vieną. Be to, valdingas ir linkęs į intrigas jo bendrijos charakteris, toks nepanašus į tėvo Hemė geraširdišką būdą, taip atstūmė mane nuo jų draugės, jog aš nuo to laiko nesusitikau nė su vienu iš jų, išskyrus tėvą Bertjė, kurį du ar tris kartus radau pas poną Diupeną: juodu išsijuosę plušo, stengdamiesi sukritikuoti Monteskjė.

Užbaikime, kas dar liko man pasakyti apie poną de Montegiu, ir daugiau prie to nebegrįšime. Mums susikivirčijus, kartą aš pasakiau, kad jam reikia ne sekretoriaus, o raštininkėlio ir šunadvokačio. Jis pasinaudojo mano patarimu ir iš tiesų mano įpėdiniu pasirinko tikrą šunadvokatį, kuris, nė metų neištarnavęs, pavogė iš jo dvidešimt ar trisdešimt tūkstančių svarų. De Montegiu jį išvijo, patupdė į kalėjimą, išgainiojo savo dvariškius su triukšmu ir skandalu, ėmė su visais ir visur vaidytis, susilaukė tokių įžeidimų, kokių net ir tarnas negalėtų pakęsti, ir pagaliau savo kvailystėmis nusipelnė to, kad buvo atšauktas iš pareigų ir pasiųstas savo ropių rauti. Matyt, kad vienas iš priekaištų, kuriuos jam teko išgirsti karaliaus rūmuose, buvo jo vaidas su manimi, nes greit po sugrįžimo jis atsiuntė pas mane savo rūmininką atsiskaityti su manimi ir įteikti pinigus. Man jų tuo metu labai trūko; skolos Venecijoje — garbės skolos tikrąja tų žodžių prasme — slėgė mane. Aš nepraleidau tos netikėtos progos su visais atsiteisti, o taipogi Džianeto Nanio vekseliui išpirkti. Paėmiau tiek, kiek man pasiūlė, apmokėjau visas skolas ir pasilikau be skatiko kaip ir anksčiau, bet nusikračiau naštos, kuri man bu-

vo nebepakeliama. Nuo to laiko daugiau nebegirdėjau kalbant apie poną de Montegiu iki pat jo mirties, apie kurią sužinojau iš žmonių lūpų. Tesuteikia Dievas ramybę šiam vargšui žmogui! Jis taip tiko į ambasadorius, kaip aš kadaise į kanceliarinius gribišius. Tačiau jis puikiausiai galėjo garbingai laikytis savo poste, naudodamasis mano paslaugomis, ir iškelti mane į tą padėtį, kuriai jaunystėje mane buvo nuskyręs grafas de Guvonas ir kuriai aš pats deramai pasirengiau brandesniame amžiuje.

Kadangi visi teisingi mano skundai liko bergždi, sieloje man ėmė bręsti pasipiktinimas kvailais mūsų civiliniais įstatymais, kurie tikrąją visuomenės gerovę ir tikrąjį teisingumą visada paaukoja kažkokiai tariamai tvarkai, iš tikrųjų griaunančiai bet kokią tvarką ir tik remiančiai viešąją valdžią, kuri sankcionuoja silpnųjų priespaudą ir stipriųjų neteisingumą. Dvi aplinkybės sutrukdė šiam daigui išaugti, kaip jis išaugo paskui: pirmoji buvo ta, kad šis reikalas lietė mane patį, o asmeniniai interesai niekada nesukuria nieko didžio ir kilnaus, tad jie negalėjo sužadinti mano širdyje dieviškų polėkių, kuriuos pagimdo vien tyra tiesos ir grožio meilė; antroji aplinkybė — susižavėjimas draugyste, nuslopinusia ir nuraminusia mano pyktį švelnesnio jausmo poveikiu. Venecijoje susipažinau su vienu biskajiečiu, mano bičiulio Kario draugu, vertu kiekvieno padoraus žmogaus pagarbos. Šis mielas jaunuolis, prigimties apdovanotas įvairiais gabumais ir dorybėmis, tik ką buvo apkeliavęs visą Italiją, norėdamas išlavinti savo skonį dailiųjų menų srityje, ir, manydamas, kad jam nėra daugiau ko mokytis, ketino grįžti tiesiu keliu į savo tėvynę. Aš pasakiau jam, kad menas yra tik poilsis tokiam talentui kaip jis, kad jis sukurtas mokslams, ir patariau jam pagyventi pusmetį Paryžiuje, kur galima rimtai į juos įsitraukti. Jis patikėjo manimi ir iškeliavo į Paryžių. Kai aš pats čion atvykau, jis jau laukė manęs. Jo butas buvo jam per daug erdvus, pusę jis pasiūlė man, ir aš mielai priėmiau šį pasiūlymą. Užtikau

jį aistringai įnikusį į aukštus mokslus. Jam nebuvo nieko neįkandama: jis rijo ir virškino viską nuostabiai greitai. Kaip jis dėkojo man, kad aš parūpinau peno jo protui, kuris kamavosi, ištroškęs žinių, pats apie tai nenutuokdamas! Kokius šviesos ir dorybių lobius radau šioje tvirtoje sieloje! Aš pajutau, jog tai kaip tik tas draugas, kurio man reikia, ir mes tapome artimais bičiuliais. Mūsų skoniai buvo nevienodi, mes visada ginčydavomės. Būdami abu užsispyrę, nesutardavome nė vienoje srityje. Ir vis dėlto mes negalėjom išsiskirti; nors be paliovos prieštaraudavom kits kitam, nė vienas iš mūsų nebūtų norėjęs, kad antrasis būtų kitoks.

Ignasijas Emanuelis de Altuna buvo vienas tų retai pasitaikančių žmonių, kuriuos tik Ispanija gali pagimdyti ir kurių jinai, deja, per mažai pagimdo savo šlovei. Jis neturėjo nežabotų aistrų, taip būdingų jo šalies gyventojams; mintis apie kerštą taip pat sunkiai galėjo įsismelkti į jo protą kaip ir keršto troškimas į jo širdį. Jis buvo per daug išdidus, kad būtų kerštingas, ir aš dažnai girdėdavau jį šaltakraujiškai sakant, kad nė vienas mirtingasis negalįs įžeisti jo sielos. Jis buvo galantiškas, nors ne per daug švelnus. Jis žaidė su moterimis kaip su gražiais vaikais. Mėgo leisti laiką su savo draugų meilužėmis, bet niekad nemačiau, kad jis turėtų jų bent vieną arba norėtų turėti. Dorybės liepsnos, deginusios jo širdį, niekad neleido įsižiebti jo geismų liepsnoms.

Grįžęs iš savo kelionių, jis vedė, mirė jaunas, paliko keletą vaikų, ir aš tvirčiausiai įsitikinęs, kad jo žmona buvo pirmoji ir vienintelė moteris, leidusi jam pažinti meilės džiaugsmus. Iš pažiūros buvo pamaldus kaip kiekvienas ispanas, bet jo viduje slypėjo tikras angelo dievobaimingumas. Išskyrus mane patį, kaip gyvas nesu matęs kito tokio tolerantiško žmogaus. Jis niekad nepasiteiravo jokio žmogaus, ką tas galvoja apie religiją. Ar jo draugas žydas, ar protestantas, turkas, šventeiva ar bedievis — jam tas mažai rūpėjo, kad tik jis būtų doras žmogus. Jis gebėjo atkakliai ginčytis visais klausi-

mais, nesusijusiais su tikėjimu, bet lig tik užeidavo kalba apie religiją ar net moralę, jis susikaupdavo, nutildavo arba tiesiog pasakydavo: „Aš atsakau tik už save". Neįtikėtina, kaip galima suderinti tokį dvasinį pakilumą su smulkmenišku pedantišku protu. Jis iš anksto nusistatydavo dienotvarkę, numatydamas valandas, ketvirčius valandos bei minutes, ir laikėsi jos taip skrupulingai, kad jeigu būtų išmušusi nuskirta valanda jam skaitant kokią nors frazę, jis būtų užvožęs knygą, tos frazės nebaigęs. Vienos iš šitų tiksliai nustatytų valandų buvo skiriamos vienam mokslui, kitos — kitam, dar kitos — apmąstymams, pasikalbėjimams, pamaldoms, Lokui, rožiniui, vizitams, muzikai, tapybai. Nei malonumai, nei pagundos, nei meilė negalėjo pakeisti šios tvarkos, tai padaryti galėjo tik reikalas atlikti svarbią pareigą. Kai jis mane supažindino su savo tvarkaraščiu, idant ir aš prie jo prisiderinčiau, iš pradžių aš ėmiau juoktis, bet galiausiai pravirkau iš susižavėjimo. Jis niekada nieko nevaržė ir pats nepakęsdavo varžymo; buvo šiurkštus tiems, kurie mėgindavo jį varžyti savo mandagumu. Buvo ūmus, bet ne irzlus. Aš dažnai jį matydavau įtūžusį, bet niekad nemačiau jo ilgai pykstant. Niekas negalėjo prilygti jo linksmumui: jis suprato juokus ir pats mėgo juokauti; jis net pasižymėjo šioje srityje ir buvo gabus epigramoms kurti. Kai jį kas sudirgindavo, jis pakeldavo triukšmą ir rėkdavo, jo balsą galėjai girdėti iš tolo; tačiau netgi jam šaukiant, veide nušvisdavo šypsena, ir pro pykčio papliūpas jam išsprūsdavo koks nors žaismingas žodis, kuris visus priversdavo kvatoti. Jis neturėjo nei tamsaus ispanų gymio, nei jų flegmos. Jo oda buvo šviesi, skruostai raudoni, plaukai rusvi, beveik šviesūs. Jis buvo aukštas ir gražiai sudėtas. Jo kūnas buvo skirtas gyventi jo sielai.

Šis tvirtos širdies ir tvirtos galvos vyras gerai perprato žmones ir tapo mano draugu. Tai visas mano atsakymas kiekvienam, kuris nėra mano draugas. Mes taip suartėjome, jog sutarėme pragyventi savo dienas kartu. Aš turėjau po kelerių

metų vykti į Askoitiją ir kartu su juo gyventi jo valdose. Visos šio plano smulkmenos buvo mudviejų aptartos prieš jam išvykstant. Liko neaptarta vien tai, kas nepriklauso nuo žmonių, net jei planai ir kuo geriausiai paruošti. Vėlesnieji įvykiai, mano nelaimės, jo vedybos ir pagaliau jo mirtis išskyrė mus amžinai.

Galima būtų pasakyti, kad tiktai blogi žmonės sėkmingai įgyvendina savo piktus sumanymus, o nekaltiems gerų žmonių planams niekada nėra lemta išsipildyti.

Pajutęs, kaip nepatogu būti priklausomam, pasižadėjau sau to vengti. Pamatęs, kaip griūva vos užgimę ambicingi sumanymai, kilę man tam tikromis aplinkybėmis, atsisakęs karjeros, kurią taip sėkmingai buvau pradėjęs ir iš kurios vis dėlto ką tik buvau išstumtas, nusprendžiau su niekuo daugiau nesusirišti, likti nepriklausomas ir pasikliauti vien savo gabumais, kurių vertę tik dabar pradėjau nuvokti ir apie kuriuos ligi šiol per daug kukliai galvojau. Aš vėl ėmiausi savo operos, prie kurios nebedirbau, kai išvažiavau į Veneciją; kad galėčiau jai ramiai atsiduoti, išvykus Altunai, grįžau į savo pirmykštį butą Sen Kenteno viešbutyje, nuošaliame kvartale, netoli Liuksemburgo sodo, kur galėjau ramiai atsidėti kūrybai: tenai man buvo daug patogiau dirbti negu triukšmingoje Sent Onorė gatvėje. Čia manęs laukė vienintelė tikra paguoda, kurią dangus leido man patirti mano varguose ir kuri viena tesuteikė jėgų jiems pakelti. Tai ne trumpalaikė pažintis, todėl reikia smulkiau papasakoti, kokiu būdu ji užsimezgė.

Mes turėjome naują šeimininkę, kilusią iš Orleano. Baltiniams tvarkyti ji pasisamdė iš savo krašto dvidešimt dvejų ar trejų metų merginą, kuri kaip ir jos šeimininkė pietaudavo drauge su mumis. Toji mergina, vardu Tereza Levaser, buvo kilusi iš geros šeimos; jos tėvas kitados tarnavo Orleano pinigų kalykloje, o motina vertėsi prekyba. Jie turėjo daug vaikų. Orleano pinigų kalyklai nustojus veikti, tėvas atsidūrė gatvėje; motinai ėjosi blogai, ji vos nesubankrutavo, metė

prekybą ir persikėlė į Paryžių su vyru ir dukteria, kuri savo darbu maitino visus tris.

Kai aš pirmąsyk išvydau šią merginą prie stalo, mane nustebino jos kukli laikysena, o dar labiau jos gyvas ir švelnus žvilgsnis, kokio dar niekad nebuvau matęs. Be pono de Bonfono, prie stalo sėdėjo dar keletas airių abatų, didelių pagyrūnų, ir kitų panašaus plauko žmonių. Mūsų šeimininkė pati buvo vėtyta ir mėtyta, tik aš vienas ten kalbėjau ir elgiausi padoriai. Merginą ėmė kirkinti, aš stojau jos ginti. Tuojau pat kandžios pašaipos pabiro ant mano galvos. Jeigu aš nebūčiau jautęs šiai vargšei merginai jokio palankumo, tai užuojauta ir polinkis į prieštaravimą būtų man jį sužadinęs. Aš visada mėgau padorų elgesį ir kalbą, ypač su moterimis. Aš atvirai tapau jos gynėju. Mačiau, kad ji jautriai reaguoja į mano rūpinimąsi ja, ir jos žvilgsniai, gaivinami dėkingumo, kurio ji nedrįso išreikšti lūpomis, nuo to paliko tik dar šiltesni.

Ji buvo labai drovi, aš irgi. Ši bendra ypatybė, rodos, turėjo atitolinti mūsų suartėjimą, o vis dėlto mes suartėjome labai greit. Tai pastebėjusi, šeimininkė įsiuto, bet jos šiurkštumas tiktai padėjo man įgyti visišką merginos palankumą: neturėdama kito gynėjo namuose, tik mane vieną, ji nuliūsdavo, matydama mane išeinant, ir lengviau atsidusdavo, man sugrįžus. Mūsų širdžių abipusė trauka, mūsų būdų panašumas netrukus atliko savo įprastinį vaidmenį. Ji tarėsi radusi manyje padorų žmogų; ir neapsiriko. Aš tariausi radęs joje kuklią, jautrią merginą be jokio koketiškumo; aš irgi neapsirikau. Iš anksto pareiškiau jai, kad niekad jos nepaliksiu, bet ir nevesiu. Meilė, pagarba, vaikiškas nuoširdumas buvo mano triumfo kūrėjai, ir kaip tik todėl, kad jos širdis buvo švelni ir dora, aš buvau laimingas, nesiimdamas jokios iniciatyvos.

Ji baiminosi, kad aš supyksiu, neradęs joje to, ko, jos manymu, ieškojau, ir tai labiau nei visa kita tolino mano laimę. Mačiau, kad ji sutrikusi ir suglumusi, kad, prieš man atsiduo-

dama, nori kažką prisipažinti, bet nedrįsta. Nenumanydamas, kokia tikroji jos sumišimo priežastis, aš išsigalvojau visai kitą priežastį, užgaulią jos dorovei, ir, tardamas, kad ji nori mane įspėti dėl mano sveikatai gresiančio pavojaus, įpuoliau į abejones, kurios, beje, nesulaikė manęs, bet keletą dienų nuodijo mano laimę. Kadangi mes vienas kito nesupratome, mūsų pokalbiai šia tema buvo kupini mįslių ir nesąmonių, kurias maža būtų pavadinti juokingomis. Nedaug betrūko, kad ji palaikytų mane visišku pamišėliu, o aš nebežinojau, ką ir begalvoti apie ją. Galų gale išsiaiškinome; ji verkdama prisipažino padariusi vienintelį nusižengimą: ankstyvoje jaunystėje, kai ji dar nieko neišmaniusi, prie jos prisigretinęs apsukrus suviliotojas. Vos tik ją supratęs, aš surikau iš džiaugsmo: „Nekaltybė! Argi rasi Paryžiuje nekaltą merginą, kada jai dvidešimt metų! O, mano Tereza, aš per daug laimingas, kad turiu tave kuklią ir sveiką ir kad neradau to, ko visai neieškojau".

Iš pradžių aš troškau sau tik pramogos. Betgi pamačiau, kad laimėjau daugiau, kad susiradau draugę. Apsipratęs su šia puikia mergina, apsvarstęs savo padėtį, suvokiau, kad, svajodamas tik apie malonumus, aptikau savo laimę. Vietoje išblėsusios garbėtroškos man reikėjo stipraus jausmo, kuris pripildytų mano širdį. Man reikėjo, atvirai kalbant, moters, kuri pavaduotų mamytę; kadangi man nebuvo lemta gyventi su ja, reikėjo, kad kas nors gyventų su jos auklėtiniu, reikėjo žmogaus, kuriame rasčiau tokį paprastumą ir širdies nuolankumą, kokį jinai rasdavo manyje. Reikėjo, kad uždaro šeimyninio gyvenimo džiaugsmas atlygintų man už tai, jog išsižadėjau puikios ateities. Kai gyvenau vienų vienas, mano širdis buvo tuščia, bet užteko vienos širdies jai pripildyti. Likimas atėmė, atplėšė nuo manęs — bent iš dalies — tą, kuriai pati gamta buvo mane sukūrusi. Nuo to laiko aš buvau vienišas, nes niekad nepripažinau pereinamųjų tarpsnių tarp visko ir nieko. Tereza buvo man papildymas, kurio man rei-

kėjo; jos dėka aš gyvenau laimingas, kiek tai man leido įvykių eiga.

Iš pradžių norėjau išugdyti jos protą. Bergždžios pastangos. Jos protas buvo toks, kokį sukūrė gamta; kultūra ir lavinimas čia buvo bejėgiai. Visiškai nerausdamas, aš pareiškiu, kad ji niekad neišmoko gerai skaityti, nors rašo patenkinamai. Kai perėjau gyventi į butą Nev de Pti Šan gatvėje, Ponšartreno viešbutyje, priešais mano langus buvo laikrodis, ir aš daugiau kaip mėnesį stengiausi išmokyti ją pažinti valandas. Ir dabar ji tik vargais negalais jas skiria. Ji niekad nemokėjo iš eilės išvardyti metų mėnesių ir nepažįsta nė vieno skaitmens, nors ir kiek dėjau pastangų ją to išmokyti. Ji nesugeba nei skaičiuoti pinigų, nei įvertinti bet kokį daiktą. Šnekoje dažnai pavartoja tokį žodį, kuris reiškia visai ką kita, negu ji nori pasakyti. Kitados buvau sudaręs jos posakių žodyną, norėdamas pralinksminti Liuksemburgo kunigaikštienę, ir Terezos liapsusai tiesiog pagarsėjo tuose draugų rateliuose, kur aš lankydavausi. Bet ši moteris, tokia siauraprotė ir, jeigu norite, tokia kvaila, yra puikiausia patarėja sunkiomis valandomis. Šveicarijoje, Anglijoje ir Prancūzijoje, man atsidūrus katastrofiškoj padėty, ji dažnai įžiūrėdavo tai, ko aš pats neįstengdavau pamatyti; ji man duodavo geriausių patarimų, gelbėjo mane iš pavojų, į kuriuos aš aklai įklimpdavau, o kai pateko į kilmingiausių damų, didikų ir kunigaikščių tarpą, jos jausmai, jos sveika nuovoka, jos atsakymai ir elgesys pelnė jai visų pagarbą, o man pagyrimus, kurių nuoširdumą gerai jutau.

Šalia mylimo žmogaus jausmas duoda peno protui ir širdžiai, ir nėra reikalo ieškoti minčių kitur. Aš gyvenau su Tereza lygiai taip maloniai, kaip būčiau gyvenęs su didžiausiu genijum pasaulyje. Jos motina, didžiuodamasi tuo, kad kitados buvo auklėjama pas markizę de Monpipo, dėjosi esanti labai išmintinga, norėjo vadovauti dukters galvosenai ir savo gudravimais gadino mūsų santykių paprastumą. Apmaudas,

kurį man kėlė jos įkyrumas, šiek tiek man padėjo nugalėti kvailą gėdą rodytis žmonėse kartu su Tereza, ir mudu dviese eidavome netolimais pasivaikščioti į laukus ir ten valgydavome kuklius priešpiečius, kurie man būdavo nepaprastai malonūs. Mačiau, kad ji nuoširdžiai mane myli, ir nuo to mano jausmai tiktai stiprėjo. Šis mielas bendravimas atstojo man viską; ateitis manęs nebejaudino arba jaudino vien kaip dabarties tęsinys: aš troškau tik viena — kad jinai tęstųsi kuo ilgiau.

Šios meilės dėka bet kuri kita pramoga darėsi man nereikalinga ir tuščia. Aš eidavau iš namų tik tam, kad nuvykčiau pas Terezą; jos namai beveik tapo mano namais. Uždaras gyvenimas sudarė tokias palankias sąlygas mano darbui, jog per nepilnus tris mėnesius mano opera visiškai buvo užbaigta — ir žodžiai, ir muzika. Beliko sukurti keletą akompanimentų ir jungiamųjų pasažų. Šis amatininkiškas darbas man labai įkyrėjo. Pasiūliau jo imtis Filidorui, žadėdamas dalį pelno. Jis atėjo porą kartų ir parašė keletą pasažų Ovidijaus veiksmui, bet negalėjo prisiversti įtemptai dirbti, nes pelnas jam atrodė tolimas ir netgi neužtikrintas. Jis daugiau nebepasirodė, ir aš pats užbaigiau savo veikalą.

Operą užbaigus, reikėjo surasti, kur ją pastatyti: tai buvo daug sunkesnis darbas. Gyvendamas uždarai, Paryžiuje nieko nepasieksi. Aš vyliausi, kad man padės ponas de La Poplinjeras, pas kurį mane nusivedė grįžęs iš Ženevos Gofkuras. Ponas de la Poplinjeras buvo Ramo mecenatas; ponia de la Poplinjer — jo nuolanki mokinė. Šiuose namuose Ramo, kaip sakoma, duodavo toną. Tikėdamasis, kad jis mielai parems savo mokinio kūrinį, ryžausi parodyti jam savo operą. Jis atsisakė susipažinti su ja, pareikšdamas, kad jį per daug vargina partitūrų skaitymas. De la Poplinjeras į tai atsakė, kad jis galėtų jos pasiklausyti, ir pasiūlė man surinkti muzikantus atskiroms ištraukoms atlikti. Man nieko daugiau ir nereikėjo. Ramo sutiko, murmėdamas ir nuolat kartodamas, kad, esą, labai puiki turėtų būti opera, sukurta visiškai ne tos srities ži-

novo, o žmogaus, kuris pats vienas mokėsi muzikos. Aš paskubomis išrašiau penkių ar šešių parinktų ištraukų partijas. Man davė dešimt orkestrantų, o dainininkais pasiūlė Alberą, Berarą ir panelę Burbonė. Tik išgirdęs uvertiūrą, Ramo savo perdėtais pagyrimais davė suprasti, kad veikalas negalįs būti mano sukurtas. Kiekvienos ištraukos jis klausėsi, aiškiai rodydamas savo nekantravimą; o kai buvo atliekama viena tenoro arija, kurios gaida buvo drąsi ir skambi, o akompanimentas — itin puikus, jis nebeištvėrė: kreipdamasis į mane šiurkščiu tonu, papiktinusiu visus susirinkusius, pareiškė, kad ta dalis, kurią jis ką tik girdėjęs, neabejotinai parašyta subrendusio menininko, o visa kita — neišmanėlio, nieko nenutuokiančio apie muziką. Iš tikrųjų, mano kūrinys, parašytas be jokių taisyklių, buvo labai nevienodas — vietomis nuostabus, o vietomis visai lėkštas: toks ir tegali būti kūrinys žmogaus, kuris tiktai įkvėpimo momentais pakyla aukštyn, bet nesiremia mokslu. Ramo teigė, kad aš esąs tik menkas plagiatorius, neturįs nei gabumų, nei skonio. Susirinkusieji, o ypač namų šeimininkas, galvojo kitaip. Ponas de Rišeljė, kuris tuo metu dažnai lankydavosi pas poną ir, kaip žinoma, pas ponią de la Poplinjer, nugirdo kalbant apie mano operą ir panoro ją visą išklausyti, ketindamas pastatyti ją karaliaus rūmuose, jeigu jinai jam patiksianti. Kūrinys buvo atliktas karaliaus sąskaita su pilnu choru ir orkestru pas poną de Bonvalį, karališkųjų pramogų vadovą. Dirigavo Frankeras. Įspūdis buvo stulbinantis: kunigaikštis be paliovos entuziastingai šūkčiojo ir plojo, o pasibaigus chorui Taso veiksme, pakilo, priėjo prie manęs ir, spausdamas man ranką, tarė: „Pone Ruso, štai kur žavinga harmonija; dar niekad negirdėjau nieko gražesnio: aš noriu pastatyti šį kūrinį Versalyje!" Čia pat buvusi ponia de la Poplinjer nepratarė nė žodžio. Ramo, nors ir buvo kviestas, nesiteikė atvykti. Kitą dieną savo buduare ponia de la Poplinjer priėmė mane labai šiurkščiai, stengėsi nuvertinti mano kūrinį ir pasakė man, kad, nors iš pradžių kai kurie blizgu-

čiai ir apakinę poną de Rišeljė, šis jau atsikvošėjęs ir ji man patarianti nieko iš operos nesitikėti. Netrukus atvykęs kunigaikštis taip jau prašneko su manim visai kitaip; jis pagyrė mano talentą ir, kaip man atrodė, vis dar buvo pasiruošęs parodyti mano pjesę karaliui. „Tik Taso veiksmas, — pasakė jis, — negali eiti karaliaus rūmuose: reikia pakeisti jį kitu". Išgirdęs tuos žodžius, nuėjau namo, užsidariau ir per tris savaites vietoj Taso veiksmo sukūriau kitą — apie mūzos įkvėptą Heziodą. Gudriai įterpiau į šį veiksmą mano gabumų vertinimo istoriją ir užsiminiau apie pavydą, kuriuo teikėsi juos pagerbti Ramo. Šiame naujame veiksme dvasios polėkis buvo ne toks didingas, bet užtai daug nuosaikiau išreikštas negu Taso veiksme; muzika buvo tokia pat tauri, bet kur kas tobuliau parašyta. Jeigu kiti du veiksmai būtų buvę tokios pat vertės, visa opera būtų puikiai skambėjusi scenoje. Tačiau, kol baigiau ją galutinai doroti, mane atitraukė kitas sumanymas.

Tą žiemą, po mūšio prie Fontenua, Versalyje buvo ruošiama daug iškilmingų švenčių, be kita ko, buvo statomos ir kelios operos Ptit Ekiuri teatre. Viena iš jų — Voltero drama „Navaros princesė", kuriai muziką parašė Ramo. Šis kūrinys tik ką buvo perdirbtas ir pavadintas „Ramiros šventėmis". Naujam siužetui prireikė ir kelių pakeitimų ankstesniuose divertismentuose — tiek eiliuotame tekste, tiek ir pačioje muzikoje. Reikėjo surasti žmogų, kuris sugebėtų atlikti šį dvejopą darbą. Kadangi Volteras, tada gyvenęs Lotaringijoje, su Ramo kūrė operą „Garbės šventovė" ir negalėjo rūpintis „Ramira", tai ponas de Rišeljė prisiminė mane ir liepė man pasiūlyti imtis šio darbo, o kad geriau galėčiau susipažinti su savo uždaviniu, atsiuntė man skyrium eiles ir natas. Visų pirmiausia aš nusprendžiau neliesti teksto be autoriaus sutikimo ir tuo reikalu parašiau Volterui, kaip ir derėjo, labai mandagų ir net pagarbų laišką. Štai jo atsakymas, kurio originalas yra ryšulyje A, Nr. 1.

„1745 m. gruodžio 15 d.

Jumyse, pone, jungiasi du talentai, kurie ligi šiol egzistavo atskirai. Štai dvigubas man pagrindas jus gerbti ir stengtis jus pamilti. Man skaudu, kad jūs ketinate panaudoti tuos du talentus kūriniui, kuris anaiptol to nėra vertas. Prieš keletą metų kunigaikštis de Rišeljė primygtinai man įsakė vienu akimirksniu trumpai ir bet kaip apmesti keletą tuščių ir padrikų scenų, kurios turėjo būti pritaikytos divertismentams, rašytiems anaiptol ne joms. Aš klusniai tai padariau griežtai nustatytu laiku, dirbau labai greitai ir labai blogai. Tuos apgailėtinus apmatus pasiunčiau ponui de Rišeljė, tikėdamasis, kad jis jais nepasinaudos arba kad aš galėsiu juos pataisyti. Laimė, jie yra jūsų rankose, ir jūs esate absoliutus jų šeimininkas; man dabar tas visiškai nebe galvoj. Neabejoju, kad jūs atitaisysite visas klaidas, kurios neišvengiamai praslydo, taip skubiai darant paprastus metmenis, ir kad jūs papildysite, ką reikės.

Prisimenu, kad, be kitų nevykusių dalykų, tose scenose, kurios sieja atskirus divertismentus, nėra pasakyta, kokiu būdu princesė Grenadina staiga patenka iš kalėjimo į sodą ar į rūmus. Kadangi šventę jos garbei ruošia ne koks raganius, o ispanų senjoras, man rodos, niekas neturi būti daroma burtais. Prašau jus, pone, teiktis dar kartą peržiūrėti šią vietą, kurią prisimenu labai miglotai. Pažiūrėkite, ar nereikėtų padaryti taip, kad kalėjimas atsidaro ir kad mūsų princesė nuvedama iš to kalėjimo į jai paruoštus puikius, paauksuotus ir išpuoštus rūmus. Labai gerai žinau, kad visa tai apgailėtinai menka ir kad protaujančiai būtybei nepritinka imtis iš šių niekų daryti rimtą dalyką; bet pagaliau jeigu reikia, kad žiūrovas jaustų kuo mažiau nepasitenkinimo, tai turime skirti kuo daugiau proto netgi netikusiam operos divertismentui.

Aš visais atžvilgiais pasikliaunu jumis ir ponu Balodu ir tikiuosi turėti netrukus garbę išreikšti jums savo dėkingumą ir patikinti jus, pone, kiek esu jums atsidavęs, ir t. t."

Nesistebėkite ypatingu šio laiško mandagumu, palyginę jį su kitais nemandagiais laiškais, kuriuos man Volteras parašė vėliau. Jis manė, kad kunigaikštis de Rišeljė man didžiai palankus, ir, kaip apsukrus dvariškis, daugeliu atžvilgių jautė reikalą gerbti naują figūrą, kol sužinos, kiek jinai įtakinga.

Gavęs pono Voltero sutikimą, aš, neprivalėdamas skaitytis su Ramo, kuris tik ir ieškojo progos man pakenkti, ėmiausi darbo ir per du mėnesius jį atlikau. Su eiliuotu tekstu vargti teko labai mažai. Aš tik stengiausi, kad nebūtų justi stilių skirtingumas, ir drįsau tikėtis, kad man tai pavyko. Darbas prie muzikos buvo ilgesnis ir sunkesnis; turėjau sukurti keletą iškilmingų intarpų, netgi pačią uvertiūrą, be to, ir visas rečitatyvas, kurį man pavedė peržiūrėti, buvo nepaprastai sunkus: reikėjo sujungti, dažnai trumpu eiliuotu tekstu ir itin staigiomis moduliacijomis, labai tolimų tonacijų simfonijas ir chorus; mat bijodamas, kad Ramo manęs neapkaltintų, jog aš sužalojau jo arijas, nenorėjau nei keisti, nei transponuoti bent vieną iš jų. Rečitatyvas man pavyko. Jis buvo išraiškus, kupinas energijos, o ypač puikiai moduliuotas. Mintis, kad turiu garbę pritapti prie dviejų didžių žmonių, suteikė man daug įkvėpimo, ir galiu pasakyti, kad šiame nedėkingame ir šlovės neteikiančiame darbe, apie kurį publika neturėjo netgi žinoti, beveik visur išsilaikiau savo modelių lygyje.

Taip mano apdorota pjesė buvo repetuojama didžiajame Operos teatre. Iš trijų autorių dalyvavau tik aš vienas. Volteras buvo išvykęs, o Ramo nepasirodė ar pasislėpė.

Pirmojo monologo žodžiai buvo labai gedulingi. Štai jų pradžia:

Ateik, mirtie, ir galą padaryki mano kančiai!..

Čia būtinai reikėjo ir atitinkamos muzikos. Tačiau kaip tik šią vietą ponia de la Poplinjer pasirinko svarbiausiu savo kritikos taikiniu ir labai kandžiai apkaltino mane sukūrus laidotuvių muziką. Ponas de Rišeljė pasielgė labai protingai — vi-

sų pirmiausia pasiteiravo, kas yra šio eiliuoto monologo autorius. Aš padaviau jam rankraštį, kurį jis man buvo atsiuntęs ir kuris paliudijo, kad jų autorius — Volteras. „Jei taip, — pasakė jis, — tai tik Volteras čia kaltas". Repeticijos metu visa tai, kas buvo sukurta mano, ponia de la Poplinjer pasmerkė, o ponas de Rišeljė pateisino. Bet, šiaip ar taip, turėjau reikalą su pernelyg stipriu priešininku; man buvo pareikšta, kad mano darbe daug esą kas taisytina ir kad tuo klausimu reikia pasikonsultuoti su ponu Ramo. Toks sprendimas mane pribloškė: užuot susilaukęs pagyrimų, kurių tikėjausi ir tikriausiai buvau nusipelnęs, grįžau namo mirtinai sužeista širdimi. Nuovargio išsekintas, sielvarto kamuojamas, susirgau ir šešias savaites nepajėgiau išeiti iš namų.

Ramo, kuriam buvo pavesta padaryti ponios de la Poplinjer nurodytus pakeitimus, atsiuntė pas mane žmogų prašyti didžiajai mano operai sukurtos uvertiūros, kuria norėjo pakeisti tą, kurią dabar parašiau. Laimė, aš pajutau spąstus ir atsisakiau. Kadangi buvo belikusios tik penkios ar šešios dienos ligi spektaklio, jis neturėjo kada parašyti naują uvertiūrą ir gavo palikti manąją. Ji buvo sukurta itališka maniera, visai nauju ano meto Prancūzijai stiliumi. Vis dėlto ji visiems patiko, ir iš de Valmaleto, karaliaus rūmininko ir Miusaro žento, savo giminaičio ir draugo, aš sužinojau, kad muzikos mėgėjai buvo labai patenkinti mano kūriniu ir klausytojai neatskyrė jo nuo Ramo veikalų. Bet jis, susitaręs su ponia de la Poplinjer, ėmėsi žygių, kad niekas nesužinotų, jog čia ir mano daug padirbėta. Žiūrovams dalijamuose libretuose, kur visada nurodomi autoriai, figūravo vien tik Voltero pavardė: Ramo panoro verčiau išbraukti savo vardą, negu įrašyti jį greta manojo.

Vos tik pasijutau galįs išeiti iš namų, tuoj nusprendžiau nuvykti pas poną de Rišeljė. Bet pavėlavau: jis ką tik buvo išvykęs į Diunkerką, kur turėjo vadovauti Škotijon siunčiamos kariuomenės laipinimui į laivus. Jam sugrįžus, aš, norėdamas

pateisinti savo tingumą, tariau sau, kad jau per vėlu. Kadangi nuo tada jo daugiau nebemačiau, aš netekau šlovės, kurią nusipelniau savo kūriniu, ir honoraro, kuris man priklausė už jį; mano laikas, darbas, sielvartas, liga ir pinigai, kuriuos jam išleidau, viskas nuėjo niekais, už viską turėjau sumokėti aš pats, negavęs nė vieno sū pelno, arba tikriau sakant, atlyginimo. Tačiau man visada atrodė, kad ponas de Rišeljė nuoširdžiai buvo man palankus ir didžiai vertino mano talentus. Tik nelaiminga mano žvaigždė ir ponia de la Poplinjer sukliudė pasireikšti geriems jo norams.

Aš niekaip negalėjau suprasti, kodėl man taip kenkė toji moteris, kuriai aš stengiausi patikti ir gana uoliai asistavau. Gofkuras paaiškino man priežastis: „Pirmiausia, — pasakė jis man, — tai jos draugystė su Ramo, kurį jinai garbina, nepakęsdama jokio jo varžovo; be to, jūs esate ženevietis, o tai yra pirmapradė nuodėmė, už kurią jinai jūsų nekenčia ir kurios niekad jums neatleis". Jis man dar paaiškino, kad abatas Hiuberas, irgi ženevietis, ištikimas pono de la Poplinjero draugas, kitados stengėsi atkalbėti jį nuo vedybų su šia moterim, kurią gerai pažinojo, ir po vestuvių jinai užsidegė nepermaldaujama neapykanta tiek jam, tiek ir visiems ženeviečiams. „Nors de la Poplinjeras, — pridūrė jis, — yra jums draugiškas, bet aš jį gerai pažįstu — nepasikliaukite jo parama. Jis įsimylėjęs savo žmoną; ji neapkenčia jūsų; ji pikta ir apsukri; tuose namuose jūs niekados nieko nepešite". Aš įsidėmėjau šiuos žodžius.

Tasai Gofkuras maždaug tuo pat laiku padarė man vieną labai reikalingą paslaugą. Tik ką buvau netekęs savo gerojo tėvo, kuris mirė, turėdamas apie šešiasdešimt metų. Šį smūgį pakėliau daug lengviau, nei būčiau pakėlęs bet kuriuo kitu metu, kai gyvenimo sunkumai mažiau mane slėgė. Jam gyvam esant, nenorėjau reikalauti motinos turto dalies, iš kurios jis turėjo šiek tiek pajamų. Po jo mirties aš jau nebuvau toks skrupulingas šiuo atžvilgiu. Tačiau tebebuvo kliūtis — netu-

rėjau juridinių įrodymų, kad mano brolis miręs; Gofkuras apsiėmė pašalinti šią kliūtį ir advokato Lolmo gerų paslaugų dėka iš tikro pašalino. Kadangi man labai reikėjo šio menko pajamų šaltinio, o buvo abejotinas dalykas, ar jį atsikovosiu, tai galutinio pranešimo laukiau baisiai nerimaudamas. Vieną vakarą, grįžęs namo, radau laišką, kuriame turėjo būti tas pranešimas, ir čiupau jį, norėdamas atplėšti su nekantriu virpesiu, kurio pats gėdinausi širdyje. „Kas gi čia? — su panieka tariau sau. — Nejaugi Žanas Žakas taip leisis pavergiamas gobšumo ir smalsumo?" Tuojau pat vėl padėjau laišką ant židinio, nusirengiau, ramiai atsiguliau, miegojau geriau nei visad, o ryto metą atsikėliau gana vėlai, nė negalvodamas apie laišką. Rengdamasis jį pastebėjau ir neskubėdamas atplėšiau; radau jame vekselį. Iš karto patyriau keletą malonumų, bet galiu prisiekti, jog didžiausias iš jų buvo tas, kad sugebėjau save nugalėti. Galėčiau suminėti apie dvidešimt panašių atvejų savo gyvenime, bet turiu per daug skubėti, tad nespėsiu visko apsakyti. Nedidelę dalį šių pinigų pasiunčiau vargšei mamytei, apverkdamas tą laimingą metą, kada būčiau viską paklojęs prie jos kojų. Iš kiekvieno jos laiško buvo justi, kad ji labai vargsta. Ji siuntinėjo man krūvas receptų ir patarimų, kurie anot jos, atnešią man ir jai turtus. Skurdo pajautimas jau spaudė jai širdį ir temdė protą. Tuos skatikus, kur jai nusiunčiau, pasigrobė ją apspitusieji sukčiai. Ji niekuo nepasinaudojo. Aš nebeturėjau noro dalytis kukliais savo ištekliais su tais nevidonais, ypač po to, kai bergždžiai ėmiausi žygių ją išplėšti iš jų rankų, apie ką papasakosiu vėliau.

Laikas ėjo, o su juo ir pinigai. Mes buvome dviese, net keturiese, arba, tikriau sakant, mūsų buvo septynetas ar aštuonetas. Mat nors pati Tereza nėmaž nebuvo savanaudiška, jos motina visai į ją nepanėšėjo. Mano rūpesčių dėka šiek tiek atkutusi, ji tuojau parsikvietė visą savo šeimą pasidalyti mano triūso vaisiais. Seserys, sūnūs, dukterys, anūkai — visi atvyko, išskyrus jos vyresniąją dukterį, ištekėjusią už Anžero paš-

to karietų stoties prievaizdo. Visa, ką dariau Terezai, jos motina nukreipdavo šių badmirių labui. Kadangi turėjau reikalą ne su godžia moterimi ir nebuvau beprotiškos aistros vergas, aš nedariau kvailysčių. Tenkindamasis tuo, kad padoriai, nors ir be prabangos, aprūpinu Terezą būtiniausiais dalykais, aš sutikau, kad visa, ką jinai uždirba pati, atiduotų savo motinai, ir dar neapsiribojau vien tuo. Bet mane persekiojo nelemtis: mano mamytė buvo valkatų, o Tereza — savo šeimos auka, ir aš nieko negalėjau padėti nei vienai, nei antrai: jos nepasinaudodavo tuo, ką joms skirdavau. Keista, kad jauniausioji ponios Levaser duktė, vienintelė negavusi jokio kraičio, tapo savo tėvo ir motinos maitintoja, ir kad ši vargšė mergina, apvaginėjama brolių, seserų ir net giminaičių, kadaise, vaikystėje, nuolat ją mušusių, dabar nesugebėjo apsiginti nuo jų vagysčių lygiai kaip kitados — nuo jų mušimų. Tik viena jos dukterėčia, Gotona Lediuk, buvo gan meili ir gana švelnaus būdo mergaitė, nors ir ją sugadino kiti savo pavyzdžiu ir pamokymais. Kadangi jas dažnai matydavau kartu, ėmiau jas vadinti taip, kaip jos pačios viena kitą vadindavo: dukterėčią — dukterėčia, o tetą — teta. Abi vadino mane dėde. Iš čia ir vardas „teta", kuriuo visada kreipdavausi į Terezą ir kurį kada ne kada juokaudami kartojo mano draugai.

Aišku, jog atsidūręs tokioje padėtyje, aš kuo skubiausiai turėjau ieškoti būdų, kaip iš jos išsikapstyti. Nusprendęs, kad ponas de Rišeljė mane pamiršo, ir nieko nesitikėdamas iš karaliaus rūmų, aš kelis kartus bandžiau pastatyti Paryžiuje savo operą, bet susidūriau su kliūtimis, kurioms nugalėti reikėjo gana daug laiko, o aš diena po dienos turėjau vis labiau skubėti. Man kilo mintis pasiūlyti savo nedidelę komediją „Narcizas" Italų teatrui. Ji buvo priimta, ir aš ten galėjau nemokamai lankytis, kas man teikė didelį malonumą; bet tuo viskas ir baigėsi. Aš niekaip negalėjau prisiprašyti, kad mano pjesė būtų pastatyta, pagaliau man nugriso tūpčioti aplink aktorius, ir aš numojau ranka. Griebiausi tada paskutinės

man likusios priemonės, vienintelės, nuo kurios privalėjau pradėti. Lankydamasis pono de la Poplinjero šeimoje, nutolau nuo pono Diupeno šeimos. Abi damos, kad ir būdamos giminaitės, nelabai sutarė ir nesusitikinėjo; jų šeimos visiškai nebendravo, ir tik vienas Tjerijo lankėsi ir vienoj, ir kitoj. Jam buvo pavesta pabandyti mane vėl nuvesti pas poną Diupeną. De Frankeji studijavo tada gamtos mokslus ir chemiją ir ruošėsi įrengti gamtos kabinetą. Man rodos, jis stengėsi patekti į Mokslų akademiją, norėjo tam reikalui parašyti knygą ir tikėjosi, kad aš galėsiu jam būti naudingas šiame darbe. Ponia Diupen, kuri savo ruožtu taip jau svajojo parašyti knygą, irgi laukė iš manęs daugmaž tokios pat pagalbos. Juodu norėjo turėti mane lyg ir savo sekretoriumi, — štai koks buvo Tjerijo įkalbinėjimų tikslas. Pats pirmasis mano reikalavimas buvo toks: Frankeji, panaudodamas savo ir Želioto įtaką, turi pasiekti, kad Operoje būtų pradėtas repetuoti mano kūrinys. Jis sutiko. „Galantiškos mūzos" buvo keletą kartų repetuojamos Operos rekvizitų salėje, o vėliau ir pačiame teatre. Generalinės repeticijos metu atsilankė daug žmonių ir kai kurioms dalims karštai plojo. Tačiau, klausydamasis savo operos atlikimo, kuriam labai blogai dirigavo Rebelis, aš pats supratau, kad ji nebus priimta ir kad negali būti netgi pastatyta be didelių taisymų. Taigi aš ją atsiėmiau, netaręs nė žodžio ir nelaukdamas, kol ją atmes. Bet iš daugelio ženklų aiškiai mačiau, kad mano kūrinys nebūtų buvęs pastatytas netgi tuo atveju, jei būtų tobulas. De Frankeji, beje, buvo man pažadėjęs, kad veikalą repetuos, bet nežadėjo, kad jį priims. Jis tiksliai ištesėjo savo žodį. Ir šiuo, ir daugeliu kitų atvejų man atrodė, jog nei jis, nei ponia Diupen visai nesirūpina padėti man įsigyti visuomenėje kokią nors reputaciją, galbūt bijodami, kad kas nors, išvydęs jų knygas, neįtartų, jog jie pasisėmė savo gabumus iš manųjų. Bet kadangi ponia Diupen mano gabumus visada laikė labai vidutiniškais ir kviesdavosi mane tik jos diktuojamo teksto rašyti arba grynai mokslinių tyrinėjimų

daryti, tai toks priekaištas, ypač jos atžvilgiu, būtų buvęs visai neteisingas.

Ši paskutinė nesėkmė galutinai man atėmė drąsą. Aš atsisakiau bet kokios vilties išsikovoti geresnę padėtį ir šlovę; nebegalvodamas apie savo tikrus ir tariamus gabumus, kurie tiek maža davė man naudos, visą savo laiką ir jėgas skyriau sau ir Terezai išlaikyti, dirbdamas tokį darbą, kokį teikėsi man kas pasiūlyti. Taigi visiškai pritapau prie ponios Diupen ir de Frankeji. Nuo to aš nė kiek nepraturtėjau: dvejus pirmuosius metus gaudavau aštuonis—devynis šimtus frankų, tad vos sudurdavau galus su galais, nes buvau priverstas gyventi jų kaimynystėje, mebliuotame kambaryje, gana brangiame rajone, ir dar mokėti nuomą už kitą butą Paryžiaus pakraštyje, pačiame Sen Žako gatvės gale, kur bet kokiu oru beveik kasdien eidavau vakarieniauti. Netrukus įsitraukiau ir net pamėgau savo naujus užsiėmimus. Man patiko chemija. Drauge su Frankeji išklausiau pas Ruelį kelis paskaitų ciklus, ir mudu ėmėme šiaip bei taip marginti popierių, rašydami knygą iš tos mokslo srities, nors buvome suvokę tik jos pagrindus. 1747 metais išvykome praleisti rudens į Turenę, Šenonso pilį — didingus rūmus prie Šero upės, Henriko II pastatydintus Dianai de Puatjė, kurios monogramą ir šiandien galima ten matyti, o dabar priklausančius ponui Diupenui, mokesčių atpirkėjui. Šiuose puikiuose namuose gyvenome labai linksmai, maistas buvo puikus, ir aš nutukau kaip vienuolis. Čia dažnai skambėjo muzika. Aš pats sukūriau dainavimui keletą trio, kurie buvo gana harmoningi ir apie kuriuos galbūt pakalbėsiu šios knygos priede, jeigu tik kada nors jį parašysiu. Ten buvo pastatyta viena komedija. Per dvi savaites parašiau trijų veiksmų komediją, pavadintą „Drąsus sumanymas", kurią rasite tarp mano rankraščių; ji vertinga tik tuo, kad joje nemaža linksmų vietų. Ten sukūriau dar keletą kitų nedidelių dalykų, tarp jų eilėraštį, pavadintą „Silvijos alėja", — taip mat vadinosi alėja, einanti Šero pakrante; visa toji

kūryba anaiptol netrukdė nei mano chemijos studijoms, nei darbui pas ponią Diupen.

Kol aš storėjau Šenonso pilyje, manoji vargšė Tereza storėjo Paryžiuje kitoniškai; sugrįžęs ten, pamačiau, kad mano pradėtas darbas pasistūmėjęs daug toliau, negu tikėjausi. Tuometinėje mano padėtyje tai būtų sudarę man baisiai daug keblumų, jeigu stalo draugai nebūtų man nurodę vienintelio būdo išsigelbėti. Štai vienas tų svarbių išpažinimų, kurių negaliu pateikti per daug atsainiai, nes, juos komentuojant, man reiktų arba teisinti save, arba kaltinti, o aš neturiu daryti nei viena, nei kita.

Tuo laiku, kai Altuna gyveno Paryžiuje, mudu, užuot ėję pietauti į smuklę, paprastai valgydavome pas ponią Lasel, siuvėjo žmoną, gyvenusią čia pat, kaimynystėj, beveik priešais Operos akligatvį; maitino ji gana prastai, bet jos stalas daugelį viliojo tuo, kad ten rinkdavosi gera ir patikima kompanija: čia nepriimdavo nė vieno nepažįstamo, ir naujas valgytojas turėjo būti pristatytas kurio nors iš nuolatinių klientų. Ten gyvenęs komandoras de Gravilis, senas lėbautojas, gerai išauklėtas ir sąmojingas, bet mėgstąs nešvankybes, atsivesdavo lengvabūdiškų, šaunių jaunuolių — gvardijos karininkų ir muškietininkų. Komandoras de Nonanas, visų Operos mergšių kavalierius, kasdien atnešdavo visas šios landynės naujienas. Diuplesi, dinastijos papulkininkis, geras, protingas senis, ir Anselė, muškietininkų pulko karininkas, palaikydavo šiokią tokią tvarką šių jaunuolių tarpe*.Čia at-

* Tam Anselė aš įteikiau trumpą komediją, savo kai parašytą ir pavadintą „Karo belaisviai", kurią sukūriau po to, kai prancūzai buvo sutriuškinti Bavarijoje ir Bohemijoje; aš niekad neišdrįsau prisipažinti ją parašęs arba kam nors parodyti dėl tos keistos priežasties, kad niekada niekur Prancūzijai, jos karaliui ir prancūzams nebuvo pareikšta tokių nuoširdžių pagyrimų, kaip toje pjesėje, o aš, tvirtas respublikonas ir frondininkas, nesiryžau prisipažinti kūręs panegirikas tai nacijai, kurios visi principai prieštaravo maniesiems. Prancūzijos nelaimių daug labiau prislėgtas negu patys prancūzai, aš bijojau, kad tas nuoširdus prieraišumas, apie kurio atsiradimą kalbėjau pirmoje dalyje (V knygoje) ir kurį gėdijausi parodyti, nebūtų palaikytas pataikavimu ir keliaklupsčiavimu. *(Ruso pastaba.)*

eidavo taip pat komersantai, finansininkai, maisto tiekėjai, bet vis išauklėti, garbūs žmonės, pasižymėję savo aplinkoje: de Besas, de Forkadas ir kiti, kurių vardus pamiršau. Žodžiu, galėjai čia sutikti padorius visų luomų žmones, išskyrus abatus ir teismo valdininkus, kurių čia niekad nemačiau: buvo susitarta jų į kompaniją neįsileisti. Žmonių prie stalo susirinkdavo gana daug; visi būdavo labai linksmi, bet netriukšmaudavo; dažnai gerokai pakvailiodavo, bet ne grubiai. Senojo komandoro pasakojimai iš esmės buvo rieboki, bet jis niekada neprarasdavo senovinio bajoriško mandagumo, ir nešvankus žodis niekad neišsprūsdavo iš jo burnos, — nebent jis būdavo toks žaismingas, jog ir moterys jam už tai atleisdavo. Jis duodavo toną visam stalui: visi tie jauni žmonės pasakodavo savo meilės nuotykius tiek pat laisvai kiek ir grakščiai. Pasakojimų apie palaido elgesio moteris netrūko dar ir todėl, kad čia pat šalimais buvo parduotuvė: toje pačioje alėjoje, kuria eidavome pas ponią Lasel, garsi modistė de la Diuša laikė magaziną, o pas ją dirbo labai gražios merginos, su kuriomis mūsų kavalieriai eidavo pasišnekėti prieš pietus arba po pietų. Aš būčiau pasilinksminęs kaip ir kiti, jeigu būčiau buvęs drąsesnis. Reikėjo tik įeiti kaip kad jie, bet aš niekada neišdrįsau. Kai dėl ponios Lasel, tai ir Altunai išvažiavus aš gana dažnai eidavau pas ją pietauti. Ten išgirdau begalę labai linksmų anekdotų ir po truputį taip pat perėmiau... ne, ačiū Dievui, ne jų papročius, o gyvenimo principus, kurie, kaip pastebėjau, čia susiformavo. Padorūs, bet iš kelio išklydę žmonės, apgauti vyrai, suviliotos moterys, slapti gimdymai — tokios buvo ten kasdienių pokalbių temos, ir tas, kuris uoliausiai didino Rastinukų prieglaudos auklėtinių skaičių, susilaukdavo daugiausia pagyrimų. Mane tas paveikė; aš priderinau savo galvoseną prie tos, kurią mačiau vyraujant labai meilių ir iš esmės labai padorių žmonių tarpe, ir sakiau sau: „Jeigu toks yra šalies paprotys, tai, joje gyvenant, galima jo laikytis. Štai išeitis, kurios ieškojau." Aš drąsiai jos griebiausi

be jokio sąžinės graužimo, man beliko tik nuraminti Terezos skrupulus, ir reikėjo nežmoniškų pastangų, kol vargais negalais priverčiau ją priimti šį vienintelį būdą jos garbei išgelbėti. Jos motina, kuri labiausiai bijojo naujo vargo terliotis su vaikais, man padėjo, ir Tereza leidosi įtikinama. Suradome atsargią ir patikimą akušerę, panelę Guen, gyvenusią Sent Estašo gatvės gale; pavedėme jai šį reikalą, ir kai atėjo laikas, motina nuvedė Terezą gimdyti pas panelę Guen. Aš keletą kartų aplankiau ją ten ir nunešiau jai ženklus, kuriuos pats nupiešiau ant dviejų kartono gabalėlių; vieną įdėjau į kūdikio vystyklus, ir akušerė atidavė vaiką bendra tvarka į Rastinukų prieglaudos raštinę. Kitais metais vėl toks pat keblumas ir tokia pat išeitis, tik šį kartą be jokių ženklų, kuriais jau nebepasirūpinome. Aš nebedvejojau, motina nebeprieštaravo — verkšlendama išsyk pakluso. Toliau pamatysite, kokią pražūtingą įtaką padarė šitoks nelemtas elgesys mano galvosenai ir mano likimui. O dabar neatitrūkime nuo šito ankstyvesniojo laikotarpio. Jo pasekmės, tiek pat skaudžios kiek ir netikėtos, per daug dažnai vers mane prie jo sugrįžti.

Paminėsiu čia pirmąją savo pažintį su ponia d'Epinė, kurios vardas ne kartą bus minimas šiuose atsiminimuose. Mergautinė jos pavardė d'Esklavel. Ji tik ką buvo ištekėjusi už pono d'Epinė, vyriausiojo mokesčių atpirkėjo de Laliv de Belgardo sūnaus. Jos vyras buvo muzikas lygiai kaip ir de Frankeji. Jinai irgi buvo muzikė, ir aistra šiam menui labai suartino tuos tris asmenis. De Frankeji atvedė mane į ponios d'Epinė namus; ten aš keletą kartų vakarieniavau drauge su juo. Ji buvo labai meili, protinga, talentinga: pažintis iš tiesų maloni. Bet ji turėjo draugę — panelę d'Et, kurią visi laikė pikta moterim, ir kuri, be to, gyveno su ševaljė de Valoni, o šis irgi nepasižymėjo gerumu. Manau, kad bendravimas su šiais dviem asmenimis buvo žalingas poniai d'Epinė, kurią gamta apdovanojo ne vien labai reikliu temperamentu, bet ir daugeliu puikių ypatybių, galinčių atitaisyti arba išpirkti

jos klaidas. De Frankeji perteikė jai dalį to draugiškumo, kurį jautė man, ir prisipažino turįs su ja intymius santykius, apie kuriuos kaip tik dėl tos priežasties aš čia nedrįsčiau kalbėti, jeigu jie nebūtų pasidarę žinomi visiems, o taipogi pačiam ponui d'Epinė. De Frankeji konfidencialiai net pasakė man apie šią damą gana keistų dalykų, apie kuriuos ji pati man neužsiminė, nesitikėdama, kad aš tai žinau, nes niekad gyvenime nė puse žodžio apie tai neprasitariau ir neprasitarsiu nei jai, nei kam nors kitam. Tasai pasitikėjimas iš vienos ir antros pusės pastatė mane į labai keblią padėtį, ypač ponios de Frankeji atžvilgiu, kadangi pastaroji mane gana gerai pažinojo ir pasitikėjo manimi, nors aš ir bendravau su jos varžove. Kiek galėdamas guodžiau šią vargšę moterį, kurios vyras tikrai neatsilygino jai tokia meile, kokia jinai jį mylėjo. Aš išklausydavau kiekvieną skyrium šiuos tris asmenis, kuo ištikimiausiai saugojau jų paslaptis, ir nė vienam iš jų trijų niekad nepavykdavo ištraukti iš manęs bent vienos kitų dviejų paslapties, o aš tiek vienai, tiek kitai iš šių moterų atvirai sakiausi draugaująs su jos varžove. Ponia de Frankeji, kuri norėjo daug kam panaudoti mano draugystę, išgirsdavo griežtą mano atsisakymą, o ponia d'Epinė, kuri vieną kartą norėjo, kad aš perduočiau de Frankeji laišką, susilaukė ne tik panašaus atsakymo, bet ir aiškaus mano pareiškimo, kad jeigu ji norėtų mane visam laikui išvyti iš savo namų, jai pakaktų tik dar kartą duoti man panašų pavedimą. Reikia pripažinti, kad ponia d'Epinė ne tik nesupyko už tokį atsakymą, bet netgi pagyrė jį, kalbėdama su de Frankeji, ir toliau taip pat maloniai priimdavo mane savo namuose. Štai kokiu būdu, nors ir kaip įtempti buvo santykiai tų trijų žmonių, su kuriais turėjau skaitytis, nuo kurių tam tikra prasme priklausiau ir prie kurių buvau prisirišęs, aš vis dėlto iki pat galo neprarадau jų draugiškumo, pagarbos ir pasitikėjimo: buvau jiems švelnus ir paslaugus, bet kartu visada tiesus ir nepalenkiamas. Nepaisydama mano kvailumo ir nevikrumo, ponia

d'Epinė norėjo, kad aš dalyvaučiau divertismentuose, kurie buvo ruošiami Ševretėje, pilyje netoli Sen Deni, priklausančioje de Belgardui. Ten buvo teatras, kur dažnai statydavo spektaklius. Man pavedė vieną rolę, kurios mokiausi ištisus šešis mėnesius, bet spektaklio metu sufleriui teko ją man pasakinėti nuo pradžios ligi galo. Po šio bandymo man jau nesiūlė daugiau jokios rolės.

Per ponią d'Epinė susipažinau taip pat su jos moša, panele de Belgard, kuri netrukus tapo grafiene d'Udeto. Pirmą kartą aš ją pamačiau prieš pat vedybas; ji ilgai su manim kalbėjosi su jai būdingu žaviu paprastumu. Ji pasirodė man labai miela, bet aš nė iš tolo nenumaniau, kad ši jauna būtybė vieną dieną nulems mano likimą ir, pati nėmaž nebūdama dėl to kalta, pastūmės mane į tą bedugnę, kurioje dabar esu.

Nors po sugrįžimo iš Venecijos aš dar nesu kalbėjęs apie Didro, taip pat apie savo bičiulį Rogeną, vis dėlto nepamiršau nei vieno, nei kito, o mano draugystė su pirmuoju diena po dienos darėsi vis artimesnė. Jis turėjo Nanetą, kaip aš kad turėjau Terezą, — tai dar vienas mus siejęs panašumas. Skirtumas tik tas, kad manoji Tereza, tokia pat apveidi kaip ir Naneta, buvo švelnaus ir gero būdo, galinčio patraukti bet kurį padorų žmogų, o Didro draugė, vaidininkė ir piktaliežuvė, pašaliečių akimis žiūrint, nepasižymėjo niekuo, kas atpirktų jos blogą išauklėjimą. Vis dėlto jis ją vedė. Pasielgė labai gerai, jeigu buvo davęs žodį. O aš, nieko panašaus nežadėjęs, neskubėjau pasekti jo pavyzdžiu.

Labai suartėjau taip pat su abatu de Kondiljaku, kuris lygiai kaip ir aš niekuo nepasižymėjo literatūroje, bet buvo gimęs tapti tuo, kuo šiandieną yra. Aš bene pirmutinis įžvelgiau jo sugebėjimus ir jį deramai įvertinau. Rodos, kad jam irgi buvo malonu su manimi bendrauti. Ir tuo metu, kai aš, užsidaręs savo kambary Žan Sen Deni gatvėje, netoli Operos, rašiau Heziodo veiksmą, jis kartais ateidavo pas mane, ir mes, sumetę po keletą sū, drauge pietaudavome. Tada jis rašė savo

pirmąjį veikalą „Apie žmogiškojo pažinimo ištakas". Veikalą užbaigus, iškilo sunkus uždavinys — surasti jam leidėją. Paryžiaus knygininkai yra įžūlūs ir grubūs su visais pradedančiaisiais, o metafizika buvo tada nemadingas ir ne itin masinantis dalykas. Aš papasakojau Didro apie Kondiljaką ir jo veikalą, supažindinau juos. Jie buvo sukurti tam, kad vienas kitą atitiktų; ir atitiko. Didro įkalbėjo knygų leidėją Diuraną priimti abato rankraštį, ir šis didis metafizikas gavo už savo pirmąją knygą — ir tai beveik per malonę — šimtą ekiu, kurių jis be mano pagalbos gal nebūtų gavęs. Kadangi mes gyvenome skirtinguose rajonuose, toli nuo kits kito, tad susirinkdavome visi trys kartą per savaitę Palė Ruajalyje ir kartu eidavome pietauti į „Panje Fleri" viešbutį. Matyt, šie kassavaitiniai maži pietūs nepaprastai patiko Didro: šiaip jis beveik niekada neatvykdavo į paskirtus pasimatymus, o šių susitikimų nė sykį nepraleido. Ten man kilo mintis leisti laikraštėlį, pavadintą „Pašaipūnu", kurį turėjome ruošti pakaitomis mudu su Didro. Aš sudariau metmenis pirmajam numeriui ir per tai susipažinau su d'Alamberu, kuriam Didro apie tai papasakojo. Nenumatyti įvykiai mums sutrukdė, ir tas projektas taip ir liko neįvykdytas.

Šiuodu rašytojai tik ką buvo ėmęsi sudarinėti „Enciklopedinį žodyną", kuris iš pradžių turėjo būti lyg ir Čemberso žodyno vertimas, panašus į Džemso „Medicinos žodyno" vertimą, Didro neseniai užbaigtą. Jis norėjo, kad ir aš kuo nors prisidėčiau prie šito antrojo sumanymo ir pasiūlė man muzikos skyrių; aš sutikau ir įvykdžiau pavedimą labai skubiai ir labai prastai per tris mėnesius, — tiek laiko jis buvo davęs visiems pasitelktiems autoriams. Bet aš vienintelis atlikau darbą nurodytu laiku. Įteikiau jam savo rankraštį, kurį švariai perrašė vienas iš de Frankeji liokajų, pavarde Diuponas, turėjęs gražią rašyseną; jam iš savo kišenės sumokėjau dešimt ekiu, kurių man niekas negrąžino. Didro pažadėjo man knygų

leidėjų vardu atlyginti išlaidas, bet apie tai niekados daugiau nekalbėjome — nei jis man, nei aš jam.

„Enciklopedijos" išleidimą sustabdė jo areštas. Dėl „Filosofinių minčių" jis susilaukė nemalonumų, kurie praėjo be didesnių pasekmių. Visiškai kitaip išėjo su „Laišku apie akluosius", kuriame nebuvo nieko smerktino, išskyrus keletą asmeniškų užuominų, dėl kurių įsižeidė ponia Diuprė de Sen-Mor ir ponas de Reomiuras ir už kurias Didro buvo pasodintas į Venseno kuorą. Niekas neįstengs pavaizduoti mano sielvarto dėl šios draugo nelaimės. Mano niūri vaizduotė, kuri tai, kas bloga, visados dar labiau išpučia, įkaito. Man atrodė, kad jis ten pasiliks iki grabo lentos. Aš vos nepamečiau galvos. Parašiau laišką poniai de Pompadur, maldaudamas padėti jį išlaisvinti arba imtis žygių, kad ir mane įkalintų kartu su juo. Į savo laišką negavau jokio atsakymo: jis buvo per daug nenuosaikus, kad galėtų būti veiksmingas, ir aš nesigiriu, jog jis prisidėjo prie to, kad vargšo Didro kalėjimo sąlygos netrukus buvo sušvelnintos. Bet jeigu jos ir toliau būtų buvusios tokios pat griežtos, man rodos, aš būčiau miręs iš nevilties to prakeikto kuoro papėdėje. Beje, kadangi mano laiškas mažai tesuteikė naudos, tai ir aš neketinau labai jo vertinti: tiktai nedaugeliui prasitariau apie jį ir niekad nesakiau pačiam Didro.

AŠTUNTOJI KNYGA

1749–1755

Užbaigęs pirmesniąją knygą, turėjau padaryti pertrauką. Šia knyga prasideda ilgos mano nelaimių grandinės aprašymas.

Nuolat lankydamasis dvejuose prašmatniausiuose Paryžiaus namuose, aš, kad ir nelabai apsukrus, vis dėlto susipa-

žinau ten su keliais asmenimis. Tarp kitko, pas ponią Diupen susipažinau su jaunu Saksonijos ir Gotos sosto įpėdiniu ir jo auklėtoju baronu de Tunu. Pas ponią de la Poplinjer susipažinau su barono de Tuno draugu ponu Segi, kuris literatų pasaulyje žinomas kaip puikus Ruso raštų rinkinio leidėjas. Baronas pakvietė mus, poną Segi ir mane, porai dienų į Fontenej su Bua, kur princas turėjo namus. Mes nuvykome ten. Važiuojant pro Venseną, kai pamačiau kalėjimo kuorą, pajutau širdyje tokį veriantį skausmą, jog net baronas pastebėjo tai iš mano veido. Vakarienės metu princas prašneko apie Didro įkalinimą. Norėdamas mane prakalbinti, baronas apkaltino kalinį neatsargumu; aš irgi buvau neatsargus, nes įnirtingai ėmiau jį ginti. Šeimininkas man atleido perdėtą įkarštį, kurį sukėlė mano draugo nelaimė, ir nukreipė kalbą į kitus dalykus. Tenai buvo dar du vokiečiai, kurie sudarė princo palydą: vienas jų, pavarde Kliupfelis, labai protingas žmogus, buvo jo kapelionas, o vėliau, nušalinęs baroną, tapo ir auklėtoju; antrasis — jaunas žmogus, pavarde Grimas, kuris ėjo pas jį skaitovo pareigas, laukdamas, kol pasitaikys geresnis darbas, ir kurio pernelyg kuklus apdaras aiškiai bylojo apie skurdą. Jau tą pat vakarą mudu su Kliupfeliu suartėjome ir netrukus tapome draugais. Su Grimu nepavyko taip greit susibičiuliauti: jis laikėsi santūriai ir toli gražu neturėjo to arogantiško tono, kurį vėliau jame išugdė praturtėjimas. Kitą dieną per pietus šnekučiavome apie muziką; jis gerai apie ją kalbėjo. Aš labai nudžiugau, sužinojęs, kad jis gali akompanuoti klavesinu. Po pietų buvo atneštos natos, ir mes visą dieną skambinome princo klavesinu. Taip prasidėjo toji draugystė, kuri iš pradžių man buvo tokia miela, o į galą tokia pražūtinga; toliau apie ją man teks dar daug kalbėti.

Grįžęs į Paryžių, sužinojau malonią naujieną, kad Didro išleistas iš kuoro ir perkeltas į Venseno pilį, kur, davęs garbės žodį, gavo teisę vaikščioti parke ir matytis su draugais. Kaip man buvo skaudu, kad negalėjau tučtuojau nubėgti pas jį!

Bet, atlikęs neatidėliotinus reikalus, sulaikiusius mane pas ponią Diupen dvi ar tris dienas, kurios man pavirto dviem ar trim nekantravimo šimtmečiais, pagaliau aš skriste nuskridau į savo draugo glėbį. Žodžiais neapsakoma akimirka! Jis buvo ne vienas, — su juo buvo d'Alamberas ir Sent-Šapel bažnyčios iždininkas. Įėjęs pamačiau tik jį; vienas šuolis, šūktelėjimas, ir aš priglaudžiau savo skruostą prie jo veido, stipriai spausdamas jį glėbyje ir reikšdamas savo jausmus vien tik ašaromis ir raudojimu; iš laimės ir džiaugsmo man trūko oro. Vos išsivadavęs iš mano glėbio, jis pirmiausia kreipėsi į dvasininką ir tarė: „Matote, pone, kaip mane myli mano draugai". Susijaudinimo apimtas, aš tada ir nepagalvojau, kad šitoks jo poelgis gali būti savanaudiškas; bet prisiminęs tai vėliau, aš visada pamanydavau, kad jeigu būčiau buvęs Didro vietoje, man ne tokia mintis pirmiausia būtų šovusi į galvą.

Man atrodė, kad kalėjimas jį smarkiai prislėgė. Kuoras padarė jam siaubingą įspūdį; ir nors pilyje jis jautėsi geriau ir galėjo nevaržomas vaikštinėti po parką, kuris net nebuvo apmūrytas, vis dėlto jis troško bendrauti su draugais, kad nepasiduotų niauriai nuotaikai. Aš neabejotinai karščiausiai atjaučiau jo kančią, taigi maniau, kad mano apsilankymai jam bus didžiausia paguoda; todėl, nepaisydamas itin skubių darbų, aš ne rečiau kaip kas antrą dieną vienas arba sykiu su jo žmona vykdavau praleisti su juo popiečio valandų.

Tais 1749 metais buvo nepaprastai karšta vasara. Nuo Paryžiaus lig Venseno — dvejetas ljė kelio. Nelabai turėdamas iš ko nusisamdyti fiakrą, aš antrą valandą popiet išeidavau pėsčias, jei būdavau vienas, ir žengdavau sparčiu žingsniu, kad kuo anksčiau ten nuvykčiau. Pakelės medžiai, visur apkarpyti pagal krašto paprotį, neteikė beveik jokios paunksnės, ir aš, kaitros ir nuovargio nukamuotas, dažnai išsitiesdavau ant žolės nebeįstengdamas toliau eiti. Norėdamas sulėtinti savo žingsnį, sumaniau pasiimti kokią nors knygą. Vieną dieną pasiėmiau „Merkiur de Frans"; žingsniuodamas

ir jį sklaidydamas, užtikau Dižono Akademijos paskelbtą temą ateinančių metų premijai gauti: „Ar mokslų ir menų pažanga prisidėjo prie papročių pagerinimo?"

Vos tik aš tai perskaičiau, tą pat akimirką išvydau naują pasaulį ir pats tapau kitu žmogumi. Nors gerai prisimenu pergyventą įspūdį, bet detalės išbluko, kai tik jas išdėsčiau viename iš savo keturių laiškų ponui de Malzerbui. Tai viena iš mano atminties savybių, kurią verta paminėti. Ji padeda man tol, kol ja pasikliauju; bet vos tik perkeliu jos naštą į popierių, ji apleidžia mane: to, ką sykį užrašau, daugiau nebeprisimenu. Ši savybė man būdinga ir muzikoje. Prieš pradėdamas jos mokytis, aš mokėjau atmintinai begalę dainų; vos išmokęs dainuoti iš natų, nebegalėdavau nė vienos jų prisiminti; abejoju, ar šiandien galėčiau pakartoti iš atminties bent vieną dainą iš tų, kurias labiausiai mėgau.

Tačiau šiuo atveju gerai prisimenu, kad, atėjęs į Venseną, buvau toks sudirgęs, jog vos nekliedėjau. Didro tai pastebėjo; aš paaiškinau jam savo nuotaikos priežastį ir perskaičiau Fabricijaus prozopopėją, kurią pieštuku buvau parašęs po ąžuolu. Jis paragino mane netramdyti minčių polėkio ir dalyvauti konkurse. Taip ir padariau — ir tai buvo mano pražūtis. Visas tolimesnis mano gyvenimas ir mano nelaimės buvo neišvengiama šios lemtingos akimirkos pasekmė.

Mano jausmai be galo greit prisiderino prie mano minčių tono. Visas smulkias aistras užgesino tiesos, laisvės, dorybės entuziazmas, o dar nuostabiau tai, kad ši liepsna degė mano širdyje daugiau kaip ketverius ar penkerius metus, ir degė taip kaitriai, kaip gal niekad nedegė jokio kito žmogaus širdyje.

Rašiau aš savo „Samprotavimus" labai keistu būdu, maždaug taip kaip ir visus kitus veikalus. Aš jiems skirdavau savo nemigo naktis. Guliu, būdavo, lovoje užsimerkęs, mąstau ir mintyse dėlioju bei perstatinėju savo periodus su neįtikėtinomis pastangomis; paskui, kai man pavyksta surasti jiems

tokią formą, kuria jau lieku patenkintas, laikau juos atmintyje tol, kol galėsiu išdėstyti popieriuje; bet kol atsikeliu ir apsirengiu, viską užmirštu; ir kai sėdu rašyti, jau nebeprisimenu beveik nieko iš to, ką buvau sukūręs. Nutariau pasiimti sekretore ponią Levaser. Buvau apgyvendinęs ją su dukteria ir vyru arčiau savęs, ir, kad nereikėtų mokėti tarnaitei, jinai kiekvieną rytą ateidavo iškūrenti man krosnies ir šiek tiek pašeimininkauti. Jai atėjus, aš, gulėdamas lovoje, diktuodavau tai, ką naktį buvau sukūręs, ir šis būdas, kuriuo naudojausi gana ilgai, man daug ką išgelbėjo iš užmaršties.

Kai „Samprotavimai" buvo baigti, parodžiau juos Didro, kuris liko jais patenkintas ir patarė man kai ką pataisyti. Tačiau šiam veikalui, kupinam įkarščio ir jėgos, stigo logikos ir darnumo; iš visų tų, kuriuos sukūrė mano plunksna, šis yra silpniausias argumentacijos atžvilgiu ir menkiausias proporcingumo ir harmonijos atžvilgiu; tačiau, kad ir koks talentingas būtum gimęs, vis tik rašymo meno iš karto neišmoksi.

Išsiunčiau tą kūrinį, niekam daugiau apie jį neprasitaręs, nebent, rodos, Grimui: kai šis stojo dirbti pas grafą de Friezą, aš su juo labai artimai susidraugavau. Jis turėjo klavesiną, kurio dėka mes suartėjome ir prie kurio praleisdavome visas laisvas valandas, dainuodami itališkas arijas ir barakoles be atvangos ir be pertrūkio, nuo ryto iki vakaro arba, tiksliau sakant, nuo vakaro iki ryto; jeigu tik manęs kas nerasdavo pas ponią Diupen, tai galėdavo būti tikras, kad ras pas Grimą ar bent jau drauge su juo, kartais vaikštinėjant, o kartais sėdint spektaklyje. Aš lioviausi lankęs Italų teatrą, kur galėjau įeiti nemokamai, todėl kad Grimas jo nemėgo, ir sykiu su juo pradėjau už pinigus lankyti Prancūzų teatrą, kurį jis aistringai mėgo. Pagaliau šis jaunuolis taip man pavergė širdį ir mudu tapome tokie neatskiriami bičiuliai, jog aš pamiršdavau net vargšę „tetą", t. y. rečiau su ja matydavausi, nors šiaip jau per visą gyvenimą mano prisirišimas prie jos nė vieną akimirką nesusilpnėjo.

Negalėdamas trumpų laisvalaikio valandų praleisti drauge su tais, prie kurių mane traukė, aš stipriau negu bet kada pajutau norą apsigyventi kartu su Tereza, kurį seniai puoselėjau, bet iki šiol negalėjau įkūnyti dėl keblumų su jos gausia šeima, o ypač dėl stokos pinigų baldams įsigyti. Bet man pasitaikė patogi proga, ir aš ja pasinaudojau. De Frankeji ir ponia Diupen gerai suprato, kad aštuonių–devynių šimtų frankų per metus man negali pakakti, ir savo iniciatyva padidino mano metinį honorarą ligi penkiasdešimties luidorų; be to, sužinojusi, kad noriu įsirengti butą, ponia Diupen man davė vieną kitą baldą. Draug su tais, kuriuos jau turėjo Tereza, apsistatėme nedidelį butą, kurį išsinuomojome Langedoko namuose, Grenel Sent Onorė gatvėje, pas labai gerus žmones; įsikūrėme kaip išgalėjome ir pragyvenome ten ramiai ir maloniai septynerius metus, kol aš persikrausčiau į Ermitažą.

Terezos tėvas buvo senas, labai švelnus žmogelis; jis nepaprastai bijojo savo pačios ir todėl praminė ją „prokuroru", o vėliau Grimas juokais ėmė taip vadinti ir dukterį. Poniai Levaser nestigo proto, tikriau sakant, gudrumo, ji net didžiavosi savo mandagumu ir aukštuomenės manieromis; bet ji mėgo pataikauti, o to aš nepakenčiau; ji duodavo dukteriai gana blogų patarimų, siekdama, kad toji nebūtų man nuoširdi, ir stengdamasi įsiteikti mano draugams kiekvienam paskirai — vienam kito, taip pat ir mano sąskaita; šiaip ji buvo gan gera motina, nes tai jai atrodė naudinga, ir dangstė savo dukters klaidas, nes iš to irgi turėjo naudos. Ši moteris, kuriai aš buvau toks atidus, rūpestingas, kurią apipyliau dovanomis, iš visų jėgų stengdamasis nusipelnyti jos meilę, nors niekada to nesulaukiau, ši moteris buvo vienintelė kaltininkė to kartėlio, kurį patyriau savo šeimos židinyje; beje, galiu pasisakyti, kad per tuos šešerius–septynerius metus aš patyriau ir didžiausią šeimyninę laimę, kokia tik įmanoma žmogaus silpnybei. Manoji Tereza turėjo angelo širdį; juo artimesni

mes darėmės, juo karščiau vienas antrą mylėjome ir kasdien vis labiau jutome, kad iš tikrųjų esame vienas antram skirti. Jeigu mūsų džiaugsmus būtų galima aprašyti, jie savo paprastumu sukeltų juoką: mudviejų pasivaikščiojimai už miesto, kur aš išdidžiai išleisdavau aštuonis ar dešimt sū kokioje nors smuklėje; mūsų kuklios vakarienės ant mano palangės, prie kurios susėsdavome vienas prieš kitą ant dviejų žemų kėdučių, pastatytų ant skrynios, užimančios visą ambrazūros plotį. Palangė atstodavo mums stalą, mes kvėpuodavome tyru oru, galėdavome matyti apylinkes, praeivius ir iš penktojo aukšto valgydami naršydavome akimis po gatvę. Kas aprašys, kas pajus, kokie žavūs buvo šie maži pokyliai, nors pasitiekdavome jiems tik riekę paprastos duonos, keletą vyšnių, gabaliuką sūrio ir pusbutelį vyno, kurį gurkšnodavome sau dviese! Draugiškumas, pasitikėjimas, artimumas, malonūs dvasiniai išgyvenimai — kokie kvapūs prieskoniai! Kartais mudu glūdodavome ten ligi vidurnakčio, visai to nepastebėdami ir nenumanydami, kuri valanda, kol senoji mama tai mums primindavo. Bet palikime šias smulkmenas, kurios gali atrodyti menkos ir juokingos; aš visada sakiau ir jaučiau, kad tikrojo džiaugsmo neįmanoma aprašyti.

Maždaug tuo pat laiku patyriau kitą, kur kas grubesnį malonumą, bet tai buvo jau paskutinis tokios rūšies malonumas: nuo to laiko aš nebegalėjau šiuo atžvilgiu nieko sau prikišti. Jau sakiau, kad pastorius Kliupfelis buvo labai mielas žmogus; mano pažintis su juo buvo nė kiek ne mažiau artima kaip ir su Grimu, ir virto tiek pat nuoširdžia bičiulyste; kartais jie abu pietaudavo pas mane. Tie pietūs būdavo daugiau nei kuklūs, bet juos pagyvindavo sąmojingi ir linksmi Kliupfelio pokštai ir juokingi Grimo germanizmai, nes tuo metu jis dar nemokėjo taisyklingai kalbėti prancūziškai. Mažose mūsų orgijose pirmaudavo ne geismai, o linksmumas, ir mes, būdami drauge, taip smagiai jausdavomės, jog niekaip nebegalėdavome išsiskirti. Kliupfelis išnuomojo kambarį vie-

nai merginai, kuri ir po to priklausė visiems, kadangi jis negalėjo išlaikyti jos tik sau vienam. Kartą vakare, eidami į kavinę, sutikome jį išeinant iš ten ir vykstant pas ją vakarieniauti. Mes pradėjome juoktis iš jo; jis galantiškai mums atkeršijo, pakviesdamas mus vakarienės ir savo ruožtu pasijuokdamas iš mūsų. Man pasirodė, kad ta vargšė būtybė, iš prigimties labai gera ir drovi, visiškai netinka tam amatui, kurio ją rūpestingai mokė kokia nors šalimais gyvenanti ragana. Plepėjimas ir vynas taip mus įkaitino, kad mes pamiršome saiką. Gerasis Kliupfelis norėjo, kad vaišės būtų puikios, ir mes visi trys vienas po kito užėjome į gretimą kambarį su ta vargšele, nežinančia, ar jai juoktis, ar verkti. Grimas visada tvirtino, kad prie jos nė neprisilietęs; matyt, jis užtruko taip ilgai pas ją tik todėl, kad norėjo pasimėgauti mūsų nekantravimu; jeigu jis iš tikrųjų jos nelietė, tai kažin ar iš dorovingumo, nes, prieš stodamas tarnauti pas grafą de Friezą, gyveno pas tokias pat merginas tame pačiame Sen Roko kvartale.

Palikdamas Muano gatvę, kur gyveno toji mergina, aš jaučiau tokią pat gėdą, kokią jautė Sen Prė, eidamas iš namų, kur jį nugirdė; vėliau, aprašinėdamas jo istoriją, aš, žinoma, prisiminiau savo nuotykį. Iš kai kurių požymių, o svarbiausia iš mano suglumimo — Tereza įspėjo, kad aš kažkuo nusikaltau; šitą naštą nusimečiau, tuojau atvirai prisipažindamas. Ir gerai padariau, nes rytojaus dieną atėjo Grimas ir triumfuodamas papasakojo jai apie mano nusikaltimą, gerai pasodrindamas spalvas, ir nuo to laiko niekad nepraleisdavo progos vylingai priminti jai tą įvykį; iš jo pusės tai buvo ypač negražu, nes, laisvai ir sąmoningai juo pasikliovęs, aš turėjau teisę tikėtis, kad jis nevers manęs dėl to gailėtis. Niekad aš taip aiškiai nepajutau, kaip šiuo atveju, kokios geros širdies manoji Tereza: ją labiau papiktino Grimo elgesna, negu įžeidė mano neištikimybė, ir aš išgirdau iš jos tik jaudinančius ir švelnius priekaištus, kuriuose nė karto nepajutau net mažiausios irzlumo žymės.

Šios nuostabios moters proto naivumas prilygo jos širdies gerumui; tuo pasakyta viskas; tačiau vieną atsitikimą verta paminėti. Aš pasakiau jai, kad Kliupfelis yra pastorius ir Saksonijos ir Gotos princo kapelionas. Jos akyse pastorius buvo toks nepaprastas žmogus, jog, komiškai supainiojusi visiškai nesuderinamas sąvokas, ji palaikė Kliupfelį popiežiumi. Aš pamaniau, kad ji išprotėjo, kai, grįžęs kartą namo, iš jos pirmąsyk išgirdau, jog, man nesant namie, buvo atėjęs popiežius. Kai ji paaiškino, ką turėjo galvoje, aš nuskubėjau papasakoti šios istorijos Grimui ir Kliupfeliui, kuriam mūsų ratelyje taip ir liko popiežiaus vardas. O merginą iš Muano gatvės praminėm popiežiene Joana. Kiek buvo linksmo juoko! Vos neuždusdavome bekvatodami. Tie, kurie viename laiške, kažkodėl priskirtame man, verčia mane prisipažinti, kad, girdi, aš per visą gyvenimą tik dukart juokęsis, nepažinojo manęs nei tuo laiku, nei mano jaunystėje, — kitaip, aišku, jiems tokia mintis niekada nebūtų šovusi į galvą.

Kitais, 1750 metais, kai jau nebegalvojau apie savo „Samprotavimus", sužinojau, kad jiems paskirta Dižono premija. Ši žinia vėl pažadino visas idėjas, kurios man buvo juos padiktavusios, atgaivino jas su nauja jėga ir pagaliau sudaigino mano širdy glūdėjusią pirmąją heroizmo ir kilnumo sėklą, kurią tėvas, tėvynė ir Plutarchas ten pasėjo dar mano vaikystėje. Man atrodė, kad nėra nieko didingesnio ir gražesnio, kaip būti laisvam ir dorybingam, žiūrėti iš aukšto į turtus ir žmonių nuomonę ir tenkintis pačiu savimi. Nors kvaila gėda ir baimė, kad mane pajuoks, iš pradžių trukdė man elgtis pagal šiuos principus ir iš karto mesti iššūkį savo amžiaus pažiūroms, bet jau tada aš tvirtai ryžausi tą padaryti ir savo ryžtą įvykdžiau, kai prieštaravimai tiek suaudrino mano valią, jog jinai tapo nugalėtoja.

Kol aš filosofavau apie žmogaus pareigas, vienas įvykis privertė mane giliau pagalvoti apie savąsias. Tereza tapo nėščia trečią kartą. Būdamas per daug nuoširdus sau pačiam ir per

daug išdidus širdyje, kad darbais paneigčiau savo principus, aš ėmiau svarstyti savo vaikų ateitį ir savo santykius su jų motina, klausdamas save, kiek jie atitinka gamtos, teisingumo ir proto dėsnius, o taipgi tą tyrą, šventą ir amžiną kaip jos kūrėjas religiją, kurią žmonės suteršė, dėdamiesi norį padaryti ją kuo grynesnę, ir savo formulėmis pavertė vien žodžių religija, todėl kad bepigu prisakinėti neįmanomus dalykus, kai pats neketini jų vykdyti.

Gal mano išvados ir buvo klaidingos, bet kas gali būti nuostabiau už tą sielos ramybę, kurią jaučiau, jų laikydamasis. Jeigu būčiau vienas iš tų blogų žmonių, kurie iš prigimties yra kurti švelniam gamtos balsui ir kurių krūtinėje niekad nebuvo įsižiebęs joks tikras teisingumo ir žmoniškumo jausmas, tai toks atbukimas būtų visai pateisinamas; bet toji širdies kaitra, tas nepaprastas jautrumas, tas sugebėjimas greit prisirišti ir beatodairiškai atsiduoti prisirišimui, tos baisios kančios, kai reikia išsiskirti, tas įgimtas noras daryti gera artimui, toji liepsninga meilė visam tam, kas didinga, tikra, gražu, teisinga, tas šlykštėjimasis bet kokiu blogiu, tasai nesugebėjimas neapkęsti, kenkti ir netgi to norėti; tasai graudingumas, tasai stiprus ir malonus susijaudinimas, kurį pajuntu, išvydęs tai, kas dora, kilnu, miela, — ar visa tai gali sugyventi toje pačioje sieloje su visišku sugedimu, kuris be skrupulų sutrempia pačią švelniausiąją iš visų pareigų? Ne, aš tą jaučiu ir garsiai pareiškiu: tai neįmanoma. Niekad gyvenime nė vieną akimirką Žanas Žakas negalėjo būti bejausmiu žmogumi, beširdžiu išsigimusiu tėvu. Aš galėjau suklysti, bet ne surembėti. Jeigu paaiškinčiau, kokios buvo to priežastys, pasakyčiau per daug. Kadangi jos sugundė mane, galėtų sugundyti ir daugelį kitų; o aš nenoriu, kad jauni žmonės, kurie galbūt mane skaitys, patektų į tokias pat paklydimo pinkles. Pasakysiu tik tiek: negalėdamas pats auginti savo vaikų ir atiduodamas juos auklėti visuomenei, aš norėjau, kad jie verčiau taptų darbininkais ir sodiečiais negu avantiūristais ir turto

medžiotojais; aš tikėjaus atliekąs piliečio ir tėvo pareigas ir žiūrėjau į save kaip į Platono respublikos narį. Nuo to laiko ne kartą mano nuoširdūs apgailestavimai įrodė man, kad aš klydau; bet mano protas anaiptol man dėl to nepriekaištavo, ir aš dažnai šlovinau dangų, kad jis tuo būdu apsaugojo mano vaikus nuo likimo, kuris ištiko jų tėvą arba kurs būtų jiems grėsęs, jeigu būčiau buvęs priverstas juos apleisti. Jeigu būčiau juos palikęs poniai d'Epinė arba Liuksemburgo kunigaikštienei, kurios ar tai iš draugiškumo, ar iš kilnumo, ar dėl kitos priežasties būtų panorėjusios ateityje jais rūpintis, argi jie būtų buvę laimingesni, ar būtų bent užaugę dorais žmonėmis? To nežinau; bet esu tikras, kad juos būtų įmokę neapkęsti, o gal net išsižadėti savo tėvų, tad šimtą kartų geriau, kad jie visiškai jų nepažino.

Taigi ir trečias mano vaikas buvo atiduotas į Rastinukų prieglaudą lygiai kaip ir du pirmieji, o paskui dar du, nes iš viso jų turėjau penkis. Šita išeitis man atrodė tokia gera, protinga ir teisėta, kad jeigu aš atvirai tuo nesigyriau, tai vien iš pagarbos vaikų motinai; bet pasakiau apie tai visiems, kurie žinojo apie mūsų santykius; pasakiau Didro, Grimui; vėliau papasakojau ir poniai d'Epinė, o dar vėliau Liuksemburgo kunigaikštienei, ir dariau tai atvirai, laisvai, be jokio būtino reikalo, nes galėjau ramiai nuo visų tai nuslėpti: Guen buvo padori, neplepi moteris, ir aš ja visiškai pasitikėjau. Vienintelis iš mano draugų, kuriam, šiaip ar taip, reikėjo prisipažinti, buvo daktaras Tjeri, slaugęs vargšę „tetą" po vieno labai sunkaus gimdymo. Žodžiu, aš neslėpiau savo elgesio ne vien todėl, kad niekad nemokėjau nieko slėpti nuo savo draugų, bet ir todėl, kad pats iš tikrųjų čia nemačiau nieko bloga. Viską pasvėręs, aš parinkau savo vaikams tai, kas buvo geriausia ar bent kas man atrodė geriausia. Aš tada norėjau ir dabar norėčiau, kad ir mane patį būtų taip išauklėję ir išmaitinę kaip juos.

Kai aš pasakojau kitiems savo paslaptis, ponia Levaser irgi jas pasakojo, tik ne tokiais nesavanaudiškais sumetimais.

Aš nuvedžiau jas, motiną ir dukterį, pas ponią Diupen, kuri, būdama man draugiška, ir joms stengėsi būti labai gera. Motina atskleidė jai dukters paslaptį. Gera ir kilni ponia Diupen, kuriai motina nepasakė, kad aš, menkai teuždirbdamas, vis dėlto stengiuosi viskuo jas aprūpinti, — labai dosniai joms padėjo savo ruožtu. Motinos įsakyta, duktė slėpė tai nuo manęs, kol aš gyvenau Paryžiuje, ir atskleidė dar daug ir kitų dalykų. Aš nežinojau, kad ponia Diupen taip gerai supažindinta su mano šeimos reikalais: ji nė mažiausiu ženklu to neparodė; aš ligi šiol nežinau, ar jos marčiai, poniai de Šenonso, irgi viskas buvo žinoma, bet ponia de Frankeji, jos posūnio žmona, viską žinojo ir negalėjo to nutylėti. Ji pasakė man tai po metų, kai aš jau buvau palikęs jų namus. Aš jaučiau pareigą parašyti jai ta proga laišką, kurį rasite mano rinkinyje; jame išdėsčiau savo argumentus, kuriuos galėjau pateikti, nekompromituodamas ponios Levaser ir jos šeimos; todėl svariausius motyvus nutylėjau.

Aš pasitikiu ponios Diupen kuklumu ir ponios de Šenonso draugiškumu; pasitikėjau ir ponia de Frankeji, kuri, beje, mirė daug anksčiau, negu mano paslaptis nuskambėjo viešumoje. Niekas kitas negalėjo jos paskelbti kaip tik tie žmonės, kuriems buvau ją patikėjęs; taip iš tikrųjų ir įvyko tada, kai nutraukiau su jais santykius. Jau vien šis faktas juos pasmerkia; anaiptol nevengdamas pasmerkimo, kurio pats nusipelniau, aš mieliau sutinku pakelti jį negu tą, kurio jie nusipelnė savo bloga valia. Mano kaltė yra sunki, bet tai — apsirikimas; aš nepaisiau savo priedermių, bet noras kam nors pakenkti neprasiskverbė į mano širdį, o tėviški jausmai negalėjo pakankamai garsiai prabilti dėl to, kad tų vaikų niekad nebuvau nė matęs; tačiau apvilti draugo pasitikėjimą, pažeisti švenčiausią iš visų santorių, paskelbti viešai paslaptį, patikėtą tik jums vienam, vien iš malonumo nuplėšti šlovę apgautam draugui, kuris, su jumis atsiskirdamas, dar gerbia jus, — čia jau ne apsirikimas, čia dvasios menkystė ir niekingumas.

Aš žadėjau parašyti išpažintį, o ne pasiteisinimą; todėl šituo ir apsiribosiu. Mano pareiga sakyti teisybę, o skaitytojo — teisingai ją vertinti. Niekad iš jo daugiau ir nereikalausiu.

Po de Šenonso vedybų jo motinos namai pasidarė man dar mielesni, nes jaunamartė pasirodė besanti jauna ir labai meili, protinga ir apskritai pagarbos verta moteris; atrodė, kad man ji skyrė daugiau dėmesio nei kitiems pono Diupeno raštininkams. Ji buvo vikontesės de Rošešuar, artimai draugavusios su grafu de Friezu, o drauge ir pas jį tarnaujančiu Grimu, vienturtė duktė. Tačiau ne ponia de Rošešuar, o aš jį įvedžiau į dukters namus; bet kadangi jų charakteriai neatitiko, tai ši pažintis nutrūko, ir Grimas, kuris jau tada plakėsi prie turtuolių, mieliau pasirinko motiną, aukštosios visuomenės moterį, negu dukterį, kuri norėjo turėti sau ištikimus ir patinkamus draugus, nesipynė į jokias intrigas ir neieškojo didikų palankumo.

Ponia Diupen, matydama, kad ponia de Šenonso nėra tokia paklusni, kaip jinai tikėjosi, sudarė jai savo namuose labai liūdną aplinką; o ponia de Šenonso, didžiuodamasi savo būdo savybėmis ir galbūt kilme, mieliau sutiko atsisakyti aukštuomenės pramogų ir pasilikti beveik vieniša savo apartamentuose, negu vilkti jungą, kuriam nesijautė gimusi. Šiai savotiškai tremtinei aš jaučiau juo didesnę simpatiją, nes turiu įgimtą potraukį prie nelaimingųjų. Pastebėjau, kad jinai turi metafizinį, mąslų protą, nors kartais linkusi šiek tiek į sofistiką. Man labai patikdavo su ja kalbėtis, ir tie pokalbiai būdavo anaiptol ne tokie, kokių lauktum iš moters, neseniai išėjusios iš vienuolyno, be to, dar neturinčios nė dvidešimties metų. Jos veido spalva buvo balta baltutėlė; ji būtų buvusi aukšta ir grakšti, jeigu būtų laikiusis tiesiau; jos šviesūs pelenų spalvos plaukai buvo nepaprastai gražūs ir priminė man vargšės mano mamytės plaukus gražiausiais jos gyvenimo metais, kas itin jaudino man širdį. Bet griežti principai, kuriuos tik ką nusistačiau ir kurių ryžausi žūtbūt laikytis, apsau-

gojo mane nuo jos pačios ir nuo jos kerų. Per visą vasarą kasdien praleisdavau po tris keturias valandas vien tik su ja, oriai mokydamas ją aritmetikos ir įkyrėdamas jai amžinais savo skaitmenimis, nepasakęs nė vieno meilaus žodžio, nė karto nepažvelgęs meilingu žvilgsniu. Po penkerių ar šešerių metų aš nebūčiau buvęs toks išmintingas arba toks kvailas, bet man buvo lemta mylėti tikrąja meile tik vieną kartą, ir ne tai moteriai buvo skirti pirmieji ir paskutiniai mano širdies atodūsiai.

Nuo to laiko, kai stojau tarnauti pas ponią Diupen, buvau patenkintas savo likimu ir nerodžiau jokio noro prasigyventi. Jinai pati kartu su ponu de Frankeji grynai savo iniciatyva padidino man honorarą. Tais metais de Frankeji, kuris kasdien man darėsi vis palankesnis, sugalvojo pagerinti gan skurdžias mano gyvenimo sąlygas ir sudaryti man tvirtesnę padėtį. Jis pats buvo vyriausias mokesčių rinkėjas. Jo kasininkas Diuduajė, senas, turtingas žmogus, jau ketino eiti į pensiją. De Frankeji šią vietą pasiūlė man, ir, kad įprasčiau į tą darbą, aš keletą savaičių ėjau pas Diuduajė praktikuotis. Bet, ar tai todėl, kad buvau šiam darbui negabus, ar todėl, kad Diuduajė, kaip man atrodė, norėjo turėti kitą įpėdinį ir nelabai sąžiningai mane mokė, aš labai lėtai ir sunkiai savinausi reikiamas žinias, ir visa ta sąmoningai sujaukta skaičių virtinė niekaip nelindo man į galvą. Tačiau, kad ir neperpratęs tobulai šio amato, aš vis dėlto gan gerai įgudau atlikinėti nuolatines operacijas. Aš net pradėjau eiti šias pareigas. Ėmiau tvarkyti registrus ir kasą, išdavinėjau ir priiminėjau pinigus, kvitus, ir nors šiam amatui turėjau tiek pat mažai polinkio kiek ir gabumų, tačiau, galų gale atėjęs į protą, nutariau įveikti savo bjaurėjimąsi ir visas jėgas skirti šiam darbui. Nelaimė, kai jau įgijau kiek patirties, ponas de Frankeji neilgam išvyko, o man tuo tarpu pavedė tvarkyti jo kasą, kurioje tuo metu buvo tik dvidešimt penki ar trisdešimt tūkstančių frankų. Šių pinigų saugojimas man kėlė tiek rūpesčių ir nerimo, jog aš pajutau,

kad nesu gimęs būti iždininku; nė kiek neabejoju, kad šitas jo išvykimas man daug sugadino kraujo ir kad tai buvo viena iš priežasčių ligos, kuria susirgau, jam sugrįžus.

Esu minėjęs pirmoje dalyje, kad gimiau leisgyvis. Dėl organinės ydos pūslėje jau ankstyvoje kūdikystėje mane beveik nuolat kamavo šlapimo susilaikymas, ir teta Siuzon, kuri manimi rūpinosi, tiktai nežmoniškomis pastangomis išgelbėjo mano gyvastį. Tvirtas organizmas dėlto galų gale paėmė viršų, ir mano sveikata jaunystėje tiek sustiprėjo, kad, nepaisydama varginančios ligos, kurios istoriją papasakojau, ir dažno, labai įkyraus būtinumo šlapintis, ypač bent kiek pasikarščiavus, — aš sulaukiau trisdešimties metų amžiaus, beveik nejausdamas savo negalavimo. Pirmąjį priepuolį vėl pajutau, kai nuvykau į Veneciją. Kelionės nuovargis ir baisūs karščiai sukėlė pūslės uždegimą ir inkstų skausmus, kurie mane kankino ligi pat žiemos. Po pasimatymo su padujiete aš laikiau save žuvusiu, bet iš tikrųjų manęs neištiko jokie nemalonumai. Džiuljetos ilgėjausi daugiau vaizduote nei kūnu, tad jaučiausi geriau negu bet kada. Ir tik po to, kai buvo suimtas Didro, aš, per baisius karščius bėgiodamas į Venseną, peršilau ir susirgau ūminiu inkstų uždegimu, po kurio jau niekad nebeatgavau pirmykštės sveikatos.

Tuo metu, apie kurį čia kalbu, galbūt truputį pavargęs nuo atgrasaus darbo prie tos prakeiktos kasos, aš atkritau dar smarkiau negu pirma, ir išgulėjau lovoje penkias ar šešias savaites tokioje liūdnoje būklėje, kokią tik galima įsivaizduoti. Ponia Diupen atsiuntė man garsųjį Moraną, miklų, švelnių rankų gydytoją, kuris mane baisiai iškankino, bet niekaip nesugebėjo iki galo išzonduoti. Jis patarė man kreiptis į Daraną, kurio lankstesniems kateteriams iš tikrųjų pavyko įsismelkti daug giliau; bet, nusakęs poniai Diupen mano sveikatos būklę, Moranas pareiškė, kad po pusės metų manęs nebūsią tarp gyvųjų. Tie žodžiai, pasiekę mane, privertė rimtai susimąstyti ir pagalvoti apie savo padėtį. Man pasirodė kvaila

aukoti dar likusių man dienų ramybę ir džiaugsmą vergiškam darbui, kuriuo bjaurėjausi. Kaipgi suderinti tuos griežtus principus, kuriuos aš tik ką buvau įgijęs, su dabartine mano padėtimi, kuri nėmaž jų neatitinka? Argi man, vyriausio mokesčių rinkėjo kasininkui, dera skelbti nesavanaudiškumą ir neturtą? Šios mintys taip giliai įsiskverbė į karščiuojančias mano smegenis ir taip stipriai įsišaknijo, jog nuo to laiko niekas nebepajėgė jų iš ten išrauti, ir aš sveikdamas šaltakraujiškai nusistačiau laikytis tų dėsnių, apie kuriuos galvojau kliedėdamas. Amžinai atsižadėjau trokšti turtų ir siekti karjeros. Nusprendęs pragyventi nepriklausomai ir vargingai tą trumputį laiko tarpą, kuris dar buvo man likęs, sukaupiau visas dvasios jėgas ir pasiryžau sutraukyti prietarų grandines ir drąsiai daryti tai, kas man atrodė gera, nors ir kažin ką sakytų žmonės. Tiesiog neįtikėtina, kokias kliūtis man teko įveikti, kiek padėti pastangų! Išėjau nugalėtojas, kiek tai buvo įmanoma, ir pasiekiau daugiau, negu pats tikėjausi. Jeigu man lygiai taip pat sėkmingai būtų pavykę nusimesti draugystės jungą, kaip kad nusimečiau viešosios nuomonės jungą, aš ligi galo būčiau įvykdęs savo ketinimą, galbūt patį kilniausią ar bent jau naudingiausią dorovei iš visų tų, kokius kada nors buvo sumanęs bet kuris mirtingasis. Tačiau, pamynęs po kojomis niekingos vadinamųjų įžymybių ir vadinamųjų išminčių gaujos beprasmiškus svaičiojimus, aš pats kaip vaikas leidausi pavergiamas ir vadovaujamas tariamųjų draugų, kurie, pilni pavydo, kad aš pats vienas žengiu nauju keliu, dėjosi neva rūpinąsi mano laime, bet iš tikrųjų težiūrėjo, kaip mane apjuodinti, ir pirmiausia pasistengė mane pažeminti, o paskui apšmeižė. Jie pavydėjo man ne tiek literatūrinės šlovės, kiek tuometinių mano asmeninio gyvenimo reformų; jie gal būtų man atleidę už tai, kad aš pagarsėjau kaip rašytojas, bet negalėjo atleisti už tai, kad savo elgesiu rodžiau pavyzdį, kuris, matyt, juos erzino. Aš esu gimęs draugauti, mano sugyvenamas ir romus būdas itin linkęs į

bičiulystę; kol gyvenau nežinomas, mane mylėjo visi, kurie pažinojo, aš neturėjau nė vieno priešo; bet lig tik išgarsėjau, tuoj netekau draugų. Tai buvo didelė nelaimė. Dar didesnė nelaimė ta, kad mano aplinkos žmonės, vadinę save mano draugais, naudojosi draugų teisėmis tik tam, kad pastūmėtų mane į pražūtį. Šių prisiminimų tęsinys demaskuos tą begėdišką sąmokslą; čia aš tik nurodau jo kilmę, greit pamatysime, kaip užsimezgė pirmoji kilpa.

Norėjau gyventi nepriklausomai, betgi reikėjo iš ko nors maitintis. Sugalvojau labai paprastą būdą — perrašinėti natas, imant tiek ir tiek už puslapį. Jeigu būtų pasitaikęs koks nors kitas, rimtesnis darbas, tinkamas šiam tikslui, mielai būčiau jo ėmęsis; bet kadangi šis užsiėmimas atitiko mano skonį ir vienintelis tegalėjo mane aprūpinti kasdiene duona, nepavergdamas mano asmenybės, tai aš jį ir pasirinkau. Įsitikinęs, kad man nebėra reikalo žvalgytis į ateitį, ir nutildęs savo tuštybės balsą, iš kasininko virtau natų perrašinėtoju. Man atrodė, kad iš tokio pasirinkimo aš daug laimėjau, ir tiek mažai jį apgailestavau, kad mečiau šį amatą tik aplinkybių priverstas, pasiryžęs ateityje vėl jo imtis, kai tik galėsiu.

Mano pirmųjų „Samprotavimų" pasisekimas leido įgyvendinti šį sumanymą. Kai man buvo paskirta premija, Didro apsiėmė šį veikalą išspausdinti. Tuo metu aš sirgau ir gulėjau lovoje; jis atsiuntė man laiškelį, pranešdamas apie veikalo išėjimą ir apie jo padarytą įspūdį. „Knyga iškelta į padanges, — rašė jis man. — Negirdėtas pasisekimas!" Šis iš anksto nenuteiktos publikos palankumas, ir dargi nežinomam autoriui, pirmą kartą akivaizdžiai man parodė mano gabumus, kuriais, kad ir turėdamas slaptą nuojautą, aš ligi tol vis dar abejojau. Aš taipogi supratau, kad tokia sėkmė gali būti naudinga mano tikslams: juk natų perrašinėtojas, šiek tiek išgarsėjęs literatūroje, tikriausiai nepritrūks darbo.

Galutinai apsisprendęs, tuoj pat raštu pranešiau apie tai ponui de Frankeji, dėkodamas tiek jam, tiek ir poniai Diupen

už visa gera, ką jie man padarė, ir prašydamas iš jų užsakymų. Nieko nesupratęs iš to mano laiško ir manydamas, kad aš vis dar kliedžiu, de Frankeji atskubėjo pas man, bet pamatė, kad aš tvirtai nusistatęs, ir neįstengė manęs perkalbėti. Tada jis papasakojo poniai Diupen ir visiems kitiems, kad aš išprotėjau. Numojęs ranka į jo kalbas, aš ėjau savo keliu. Reformą pradėjau nuo išorės: atsisakiau paauksavimų ir baltų kojinių, užsidėjau apskritą peruką, nusisegiau špagą, pardaviau laikrodį, su didžiausiu džiaugsmu sakydamas sau: „Garbė dangui! Man jau nebereikės žiūrėti, kuri valanda". De Frankeji buvo toks mandagus, jog gana ilgai delsė pavesti savo kasą kitam. Pagaliau, matydamas, kad aš tvirtai apsisprendžiau, perdavė ją ponui d'Alibarui, buvusiam jaunojo Šenonso auklėtojui, botanikoje išgarsėjusiam savo veikalu *„Flora parisiensis"**.

Kad ir kaip griežtai pasiryžau kovoti su prabanga, vis dėlto pradžioje netaikiau reformos savo baltiniams: dar iš Venecijos laikų turėjau nemažą atsargą, ir net labai gražių baltinių, kuriuos ypač mėgau. Iš pradžių aš rūpinausi tik švara, bet pamažu baltiniai man virto prabangos dalyku, kuris man brangiai kaštuodavo. Kažkas padarė man gerą paslaugą, išvaduodamas mane iš šitos vergystės. Kūčių dieną, kai mano ekonomės buvo mišparuose, o aš — religinės muzikos koncerte, kažin kas išlaužė duris palėpėje, kur po skalbimo buvo išdžiaustyti visi mūsų baltiniai. Pavogė viską, sykiu ir tuos keturiasdešimt dvejus puikios drobės marškinius, kurie sudarė mano baltinių garderobo pagrindą. Kaimynai mums nupasakojo, kaip atrodė žmogus, tą valandą išėjęs iš namų su ryšuliais rankose; mudu su Tereza įtarėme jos brolį, apšauktą nenaudėlį. Motina griežtai paneigė mūsų įtarimą, bet buvo

---

* Neabejoju, kad Frankeji ir jo sėbrai dabar kitaip pasakoja apie visa tai, bet aš remiuosi tuo, ką jis tada ir ilgai po to — ligi pat sąmokslo — visiems kalbėjo; sveikai galvojantys ir sąžiningi žmonės turbūt dar tai prisimena. *(Ruso pastaba.)*

tiek įkalčių jam patvirtinti, jog mes tvirtai jo laikėmės, nors motina ir pyko už tai. Aš nedrįsau pradėti nuoseklių ieškojimų, bijodamas rasti daugiau, negu būčiau norėjęs. Tasai brolis daugiau nebepasirodė pas mane ir pagaliau visai pradingo. Aš apgailėjau Terezos ir savo likimą, susijusį su tokia marga šeima, ir karščiau negu kada nors maldavau ją nusimesti tokį pavojingą jungą. Šis įvykis atgrėsė mane nuo aistros gražiems baltiniams, ir nuo to laiko baltinius aš dėviu tik pačius kukliausius, labiau derančius prie visos mano aprangos.

Šitaip užbaigęs savo reformą, daugiau tegalvojau vien apie tai, kaip padaryti ją tvirtą ir patvarią; stengiausi išrauti iš savo širdies baimę, kad mane žmonės pasmerks, apkalbės, kuri galėjo nukreipti mane nuo to, kas savaime gera ir protinga. Po triukšmo, kurį sukėlė mano veikalas, mano pasiryžimas pakeisti gyvenimo būdą, taip jau sukėlė triukšmą ir padidino mano klientūrą; taigi pradėjau verstis nauju amatu gana sėkmingai. Tačiau kai kurios priežastys man sutrukdė susilaukti tokios sėkmės, kokią būčiau turėjęs kitomis sąlygomis. Pirmiausia — mano silpna sveikata. Persirgta liga nepraėjo be pasekmių, ir aš jau niekad nebesijaučiau toks stiprus kaip anksčiau; manau, kad mane gydę daktarai man padarė nemažiau žalos, negu pati liga. Kreipiausi iš eilės į Moraną, Daraną, Helvecijų, Malueną, Tjeri: visi jie labai mokyti žmonės, visi mano draugai, visi mane gydė, kiekvienas savaip, bet nuo to man nė kiek nepalengvėjo, tik dar labiau nusilpau. Juo klusniau vykdžiau jų nurodymus, juo labiau geltau, lysau, silpnėjau. Jie gąsdino mane, vertindami mano būklę pagal savo vaistažolių veikimą, ir vaizduotė man piešė vien ištisą grandinę kančių — uremiją, smėlį, akmenis — ir pagaliau mirtį. Visa tai, kas kitiems eina į gera, — nuovirai, vonios, kraujo nuleidimas, — man tiktai kėlė dar didesnius skausmus. Įsitikinęs, kad tik Darano zondai man šiek tiek padeda, įsikaliau į galvą, kad be jų negaliu gyventi, ir,

nors nuo jų tik valandžiukę man tebūdavo lengviau, ėmiau sudarinėti didžiules tų zondų atsargas, labai brangiai už juos mokėdamas, kad visą gyvenimą jų turėčiau, netgi jei Darano nebebūtų. Aštuonerius ar net dešimtį metų aš nuolat jais naudojausi, ir dar jų man liko, tad reikia manyti, kad buvau jų prisipirkęs už penkiasdešimt luidorų. Savaime suprantama, kad toks brangus, varginantis, sunkus gydymasis neleido man dirbti be atvangos ir kad mirštgyvis žmogus negali su dideliu įkarščiu plušėti dėl duonos kasdienės.

Literatūriniai darbai taip jau atitraukdavo mane nuo kasdienio užsiėmimo ir darė jam ne mažesnę žalą. Vos tik mano „Samprotavimams" išėjus iš spaudos, mokslų gynėjai lyg susitarę užpuolė mane. Pasipiktinęs, kad atsirado tiek daug niekingų ponų Žosų, kurie, net nesuprasdami klausimo esmės, drįsta spręsti jį kaip žinovai, aš ėmiausi plunksnos ir kai kuriuos jų taip sudorojau, jog visi pašaipūnai atsimetė nuo jų. Pirmoji mano plunksnos auka buvo kažkoks ponas Gotjė iš Nansi, kurį gerai išvanojau laiške Grimui. Antroji — pats karalius Stanislovas, nepasididžiavęs stoti su manim į kovą. Susilaukęs tokios garbės, aš atsakiau jam oresniu tonu, bet nemažiau ryžtingai, ir, reikšdamas autoriui pagarbą, visiškai paneigiau jo kūrinį. Žinojau, kad ten prikišo nagus vienas jėzuitas, tėvas Menu; pasikliaudamas savo nuojauta, atskyriau, kas yra valdovo, o kas vienuolio, ir ypač negailestingai puoliau visas jėzuitiškas frazes, drauge iškeldamas vieną anachronizmą, kuris, mano manymu, galėjo priklausyti tik dvasiškajam tėvui. Šis straipsnis kažkodėl sukėlė mažiau triukšmo negu kiti mano rašiniai, bet jis ligi šiol yra vienintelis tos rūšies kūrinys. Čia aš pasinaudojau man suteikta proga parodyti visuomenei, kaip privatus asmuo gali ginti teisų reikalą, stodamas net prieš karūnuotą valdovą. Sunku būtų parinkti toną, išdidesnį ir sykiu pagarbesnį už tą, kuriuo aš jam atsakiau. Mano laimė, kad turėjau reikalą su tokiu priešu, kuriam jaučiau tikrą pagarbą ir galėjau be meilikavimo ją išreikšti; tai

aš ir padariau gan sėkmingai, neprarasdamas orumo. Mano draugai išsigando dėl mano kailio, jiems vaidenosi, kad aš jau Bastilijoje. Aš nė akimirksnį neturėjau šios baimės ir buvau teisus. Tasai geras valdovas, perskaitęs mano atsakymą, tarė: „Gavau per nagus, daugiau nesikišiu". Vėliau aš ne kartą susilaukiau iš jo įvairių pagarbos pareiškimų ir malonių, kurių keletą dar paminėsiu; o mano rašinys ramiai apkeliavo Prancūziją ir Europą, ir niekas nerado jame nieko smerktino.

Netrukus man atsirado dar vienas priešas, kurio visai nesitikėjau, — tasai pats ponas Bordas iš Liono, kuris prieš dešimt metų buvo man labai prielankus ir padarė kelias paslaugas. Aš jo nepamiršau, bet per savo tingumą buvau jam neatidus ir nepasiunčiau savo kūrinių, nes nepasitaikė patogi proga. Taigi aš jam buvau kaltas, ir štai jis, kad ir santūriai, pakėlė prieš mane balsą; aš atsakiau tokiu pat tonu. Jis atsikirto jau griežčiau. Šį kartą aš daviau tokį atsaką, jog jis nutilo, bet nuo to laiko tapo pikčiausiu mano priešu; kai man atėjo negandų metas, jis paskleidė prieš mane šlykščius paskvilius ir net specialiai nukeliavo į Londoną, kad tenai man pakenktų.

Ši polemika atėmė iš manęs daug laiko, ilgam atitraukdama nuo natų perrašinėjimo, tačiau mažai pasitarnavo tiesos triumfui ir nedaug tepapildė mano piniginę. Pisò, tuometinis mano leidėjas, duodavo už mano brošiūras tik menkus skatikus, o dažnai suvis nieko neduodavo; pavyzdžiui, už savo pirmuosius „Samprotavimus" aš negavau nė vieno liaro; Didro atidavė juos spausdinti už dyka. Net ir tų nedidelių sumų, kurias gaudavau iš Pisò, reikėdavo labai ilgai laukti ir veržte jas išveržti po vieną sū. O perrašinėjimas nėjo sklandžiai. Aš verčiausi dviem amatais, o tokiu atveju gali būti tikras, kad neatliksi gerai nė vieno. Abu mano užsiėmimai buvo nesuderinami dar ir todėl, kad kiekvienam iš jų reikėjo visiškai priešingo gyvenimo būdo. Dėl pirmųjų savo kūrinių pasisekimo tapau madingu rašytoju. Visi manimi domėjosi, visi no-

rėjo pamatyti keistuolį, kuris neieško jokių pažinčių ir tenori gyventi saviškai laisvas ir laimingas, o to pakako, kad visi jo planai sužlugtų. Mano kambaryje amžinai grūsdavosi žmonės, atėję įvairiais pretekstais man laiko gaišinti. Moterys griebdavosi visokiausių gudrybių, kviesdamos mane pietų. Kuo atžariau elgiausi su žmonėmis, tuo jie darėsi atkaklesni. Aš negalėjau visų atstumti. Nors savo atsisakymais įsigijau šimtus priešų, vis dėlto nuolat pasijusdavau esąs savo nuolaidumo vergas ir, kad ir kaip stengiausi, per visą dieną taip ir neturėdavau nė vienos laisvos valandėlės.

Tada ir pajutau, kad būti neturtingam ir nepriklausomam ne visados taip jau lengva, kaip vaizduojamės. Aš norėjau pelnytis duoną savo amatu, bet žmonės to nenorėjo. Jie prasimanydavo tūkstančius būdų atlyginti man už sugaištą laiką. Man bruko visokiausias dovanas. Netrukus man būtų reikėję rodytis kaip Polišineliui, imant mokestį iš kiekvieno žiūrovo. Nežinau, ar gali būti dar skaudesnis, dar labiau žeminantis priklausymas nuo kitų. Aš negalėjau kitaip iš jo išsivaduoti, kaip vien atsisakydamas didelių ir mažų dovanų ir nedarydamas jokių išimčių niekam, betgi susilaukiau dar daugiau labdarių, kurie troško garbės pergalėti mano užsispyrimą ir priversti mane likti jiems skolingu prieš mano valią. Tūlas nebūtų man davęs nė vieno ekiu, jeigu būčiau prašęs, bet dabar nesiliovė manęs varginęs savo aukomis ir, keršydamas už tai, kad jų atsisakau, vadino mano atsisakymą įžūlumu ir puikybe.

Nesunku suprasti, kad mano nusistatymas ir pasirinktas gyvenimo būdas neatitiko ponios Levaser skonio. O duktė, nors ir nesavanaudė, negebėjo neklausyti motinos nurodymų, ir abi mano ekonomės, kaip jas vadino Gofkuras, ne visada pajėgdavo taip ryžtingai ko nors atsisakyti kaip aš. Nors nuo manęs daug kas buvo slepiama, aš mačiau pakankamai, kad galėčiau spręsti, jog matau ne viską, ir mane kamavo ne tiek baimė, kad galiu būti apkaltintas bendrininkavimu, — tai

lengva buvo numatyti iš anksto, — kiek slegianti mintis, kad aš niekad negaliu būti šeimininkas savo namuose ir priklausyti pats sau. Aš prašiau, maldavau, pykau — niekas nepadėjo. Motina vadino mane amžinu niurzgliu ir storžieviu; ji nuolatos šnabždėjosi su mano draugais, viskas man buvo paslaptis ir mįslė mano paties namuose, bet aš, vengdamas audringų scenų, nebedrįsdavau teirautis, kas ten darosi. Norint padaryti galą visai tai erzelynei, man reikėjo būti griežtam, o aš, deja, toks nesu. Aš mokėjau rėkti, bet nemokėjau veikti; jos leido man kalbėti, o pačios darė, ką norėjo.

Dėl šių nuolatinių vaidų ir kasdienių įkyrių lankytojų nemieli man pasidarė ir namai, ir Paryžius. Kai tik sveikata leisdavo man išeiti iš namų, o pažįstami nenutempdavo vienur ar kitur, aš eidavau vienas pasivaikščioti; svajojau apie savo didžiąją sistemą, žymėjausi padrikas mintis, naudodamasis užrašų knygele ir pieštuku, kuriuos visada nešiojaus kišenėje. Štai kaip nenumatyti keblumai, susiję su mano pasirinktuoju gyvenimo būdu, galutinai pastūmėjo mane į literatūrą; štai kodėl visuose pirmuose kūriniuose aš išliejau tiek tulžies, kuri mane ir paskatino juos rašyti.

Čia prisidėjo dar viena aplinkybė. Prieš savo norą atsidūręs aukštojoj visuomenėj, bet nemokėdamas reikiamai elgtis, neįstengdamas nei perimti jos tono, nei jam paklusti, aš nutariau susidaryti savąjį toną, kad apsieičiau be ano. Kadangi mano kvailo, niūraus ir neįveikiamo drovumo priežastis buvo baimė, kad galiu kaip nors nederamai pasielgti, tai, norėdamas save padrąsinti, nusprendžiau atmesti visas tas mandagumo taisykles. Pasidariau ciniškas ir kandus, dėl to kad buvau drovus; dėjausi niekinąs mandagumą, dėl to kad pats nemokėjau jo laikytis. Beje, šitas griežtumas, taip atitikęs naujus mano principus, širdyje man įgaudavo kilnumo, nepalaužiamo dorumo atspalvį, ir, drįstu pasakyti, kad tik ant šito švento pagrindo jis išsilaikė daug geriau ir ilgiau, negu galima buvo tikėtis iš mano prigimties, taip priešingos bet

kokiai šiurkštybei. Tačiau, nors aukštojoje visuomenėje savo išore bei keliais vykusiais posakiais ir įsigijau mizantropo reputaciją, bet artimųjų tarpe, be abejonės, aš visada blogai vaidinau savo rolę; mano draugai ir pažįstami vedžiojo šį laukinį meškiną tarsi ėriuką, ir aš, apribodamas savo sarkazmus tegul ir karčiomis, tačiau bendromis tiesomis, niekad negalėjau kam nors pasakyti bent vieną užgaulų žodį.

„Kaimo burtininkas" galutinai mane išgarsino, ir greit Paryžiuje nebuvo žmogaus, populiaresnio už mane. Šios epochinės pjesės istorija susijusi su tuometinių mano pažinčių istorija. Čia reikia leistis į smulkmenas, kad būtų suprantama tai, kas seks toliau.

Turėjau gana daug pažįstamų, bet tik du gerus draugus: Didro ir Grimą. Man yra įgimtas troškimas burti draugėn visus, kurie man brangūs, o aš taip juos abu mylėjau, kad ir juodu netrukus susidraugavo. Pats aš juos suvedžiau; jie atitiko vienas antrą ir susibičiuliavo tarpusavy net artimiau negu su manimi. Didro turėjo begalę draugų, o Grimui, neseniai atvykusiam svetimšaliui, reikėjo jų susirasti. Aš nuoširdžiai stengiausi jam padėti. Supažindinau jį su Didro, su Gofkuru. Nuvedžiau pas ponią Šenonso, pas ponią d'Epinė, pas baroną Holbachą, su kuriuo bendravau beveik prieš savo norą. Visi mano draugai tapo jo draugais, ir tai visai suprantama; bet nė vienas jo draugas niekad netapo mano draugu, — štai kas jau sunkiau suprantama. Gyvendamas pas grafą de Friezą, jis dažnai keldavo mums pietus; bet aš niekad nesulaukiau nė mažiausio draugiškumo ar palankumo ženklo nei iš grafo de Friezo, nei iš grafo Šombergo, jo giminaičio, kuris artimai bičiuliavosi su Grimu, nei iš kurio nors kito asmens, tiek vyro, tiek moters, su kuriais Grimas jų dėka susipažino. Išimtis tebuvo abatas Reinalis, kuris, nors ir draugavo su juo, pasirodė besąs ir man draugas: viena proga jis su retai pasitaikančiu dosnumu pasiūlė man savo piniginę. Bet abatą Reinalį aš pažinojau kur kas anksčiau negu pats Grimas, ir visada bu-

vau prie jo labai prisirišęs, ypač po vieno jo poelgio, ne itin reikšmingo, bet tokio jautraus ir kilnaus, kad aš jo niekad neužmiršau.

Abatas Reinalis — neabejotinai atsidavęs bičiulis. Tam aš turiu vieną įrodymą maždaug iš to meto, apie kurį kalbu; tai ir apie patį Grimą, su kuriuo abatas Reinalis artimai bendravo. Kiek padraugavęs su panele Fel, Grimas staiga beprotiškai ją įsimylėjo ir sumanė paveržti iš Kahiuzako. Didžiuodamasi savo pastovumu, gražuolė atstūmė naująjį pretendentą. Grimas pažiūrėjo į tą reikalą tragiškai ir nusprendė, kad jam beliko tik mirti. Jis staiga susirgo kažkokia itin keista liga, apie kurią skaitytojams galbūt kada nors teko girdėti. Ištiktas letargo, jis ištisas dienas ir naktis gulėjo atmerktomis akimis, normaliai tvinksinčiu pulsu, bet nekalbėjo, nevalgė, nejudėjo, kartais, rodos, girdėjo, kas kalbama, bet nieko neatsakydavo, netgi ženklais; nesimatė jokių skausmo, jaudinimosi ar karštligės žymių; jis atrodė lyg miręs. Abatas Reinalis ir aš pakaitomis budėjome prie jo; abatas, tvirtesnis ir sveikesnis žmogus, ten sėdėdavo naktį, o aš dieną; mes niekad jo nepalikdavome vieno ir niekad neišeidavome drauge; vienas iš mūsų pasitraukdavo tik tada, kai atvykdavo kitas. Grafas de Friezas susirūpino ir pakvietė jam Senaką, kuris, gerai jį apžiūrėjęs, pasakė, kad tai menkniekis ir nieko neprirašė. Nuogąstaudamas dėl draugo, aš atidžiai stebėjau daktaro laikyseną ir pamačiau, kaip jis išeidamas šyptelėjo. Tačiau ligonis dar keletą dienų gulėjo nejudėdamas, neėmė nė į burną buljono ar ko nors kito, tik greitai prarydavo vyšnias iš uogienės, kurias aš kartkartėmis padėdavau jam ant liežuvio. Vieną gražų rytą jis atsikėlė, apsirengė ir vėl pradėjo gyventi kaip gyvenęs, tik niekad nei man, nei, kiek žinau, abatui Reinaliui, nei kam nors kitam neprasitarė apie keistą savo letargą ir apie mūsų rūpinimąsi juo tos ligos metu.

Šis įvykis sukėlė daug triukšmo, ir iš tikrųjų išėjo nuostabus anekdotas apie tai, kaip viena Operos dainininkė savo

žiaurumu vos nenumarino nusivylusio įsimylėjėlio. Tokia kilni aistra išgarsino Grimą kaip meilės, draugystės ir prieraišumo įsikūnijimą. Susidarius tokiai opinijai, jam atsivėrė kelias į aukštąją visuomenę, kur jis mielai buvo priimamas. Ir tuomet jis nutolo nuo manęs, nes aš jam visada buvau draugas tik iš bėdos. Aiškiai mačiau, kad jis kas dieną vis labiau manęs šalinasi ir tiktai demonstruoja tokius pat gilius jausmus, kokius aš nuoširdžiai, be skambių žodžių jam jaučiau. Labai džiaugiausi, kad jam sekasi žmonėse, bet nenorėjau, kad per tai jis pamirštų savo draugą. Kartą aš jam tariau: „Grimai, jūs esate man abejingas, bet aš jums atleidžiu. Kai atsikvošėsite nuo pirmojo triumfo svaigulio ir pajusite jo tuštybę, tikiuosi, grįšite pas mane ir visada mane rasite tokį pat, koks buvau; o dabar nesivaržykite, duodu jums laisvę ir laukiu jūsų". Jis man atsakė, kad aš kalbu teisingai, bet elgėsi savaip ir toliau ir ėmė taip manęs nepaisyti, jog aš jį matydavau tik pas bendrus mūsų bičiulius.

Iki tol, kol dar jis nebuvo suartėjęs su ponia d'Epinė, mes dažniausiai susitikdavome barono Holbacho namuose. Šis baronas, prasisiekėlio sūnus, buvo gan turtingas ir savo turtais naudojosi garbingai, priiminėdamas rašytojus ir šiaip įžymius žmones, tarp kurių ir pats savo žiniomis bei išsilavinimu pelnytai turėjo deramą vietą. Jis iš seno draugavo su Didro ir per jį stengėsi susipažinti su manim dar tada, kai mano vardas niekam nebuvo žinomas. Įgimtas šlykštėjimasis ilgai neleido man patenkinti jo norą. Kai jis sykį paklausė mane, kodėl aš jo vengiu, aš atsakiau: „Jūs esate per daug turtingas". Jis užsispyrė ir pagaliau laimėjo. Mano didžiausia bėda yra ta, kad aš niekados negalėjau atsispirti lipšnumui: visada jam nusileisdavau, ir visada tas man baigdavosi blogai.

Kita pažintis, kuri virto draugyste, kai tik aš gavau teisę į tai pretenduoti, buvo pažintis su Diuklo. Pirmą kartą jį buvau matęs prieš kelerius metus Ševretėje pas ponią d'Epinė, su kuria jis labai sutarė. Mes tik pietavome drauge; tą pačią die-

ną jis išvažiavo. Bet mudu pasikalbėjome valandžiukę po pietų. Ponia d'Epinė buvo jam sakiusi apie mane ir apie mano operą „Galantiškos mūzos". Pats apdovanotas dideliais gabumais, Diuklo mėgo gabius žmones, tad pajuto man prielankumą ir užkvietė pas save. Nors ir prieš tai aš jaučiau jam simpatiją, kurią dar sustiprino pažintis, tačiau, būdamas drovus ir nerangus, varžiausi tol, kol maniau, kad jis mane kviečia tik iš mandagumo. Dabar, padrąsintas savo pirmojo pasisekimo ir jo pagyrų, apie kurias sužinojau, aš aplankiau jį, o jis mane, ir taip užsimezgė tarp mudviejų santykiai, kurių dėka jis visada man bus brangus: kaip tik šitie santykiai lygiai kaip ir mano paties širdis liudija, kad tiesumas ir sąžiningumas kartais gali derintis su literatūrine veikla.

Neminiu čia daugelio kitų pažįstamų, su kuriais mane suvedė pirmieji mano pasisekimai, nes šios pažintys truko tik tol, kol buvo patenkintas smalsumas. Buvau toks žmogus, į kurį, sykį pamačius, kitą dieną jau nebėra ko žiūrėti. Tačiau viena moteris, geidusi tuo metu su manim susipažinti, ištvėrė daug ilgiau nei kas nors kitas: tai buvo markizė de Kreki, giminaitė Prancūzijos ambasadoriui Maltoje de Frulė, kurio brolis prieš grafą de Montegiu buvo ambasadorium Venecijoje ir kurį aš aplankiau, grįžęs iš tenai. Ponia de Kreki parašė man, aš nuėjau pas ją, ir ji mane labai draugiškai priėmė. Kartais pas ją pietaudavau; ten sutikau keletą rašytojų, tarp jų ir poną Soreną, „Spartako", „Barnevelto" ir kitų pjesių autorių, kuris vėliau tapo mano žiauriausiu priešu, nors aš negaliu įsivaizduoti tam kitos priežasties kaip vien tą, jog turiu tą pačią pavardę kaip ir žmogus, kurį jo tėvas šlykščiai persekiojo.

Skaitytojui aišku, kad natų perrašinėtojas nuo ryto ligi vakaro privalėtų skrebinti plunksna, betgi mane nuo šio amato daug kas atitraukdavo, tad šis verslas nebuvo man itin pelningas: aš negalėjau susikaupti ir kruopščiai atlikti užsakymų, todėl daugiau nei pusę laiko, kurį skirdavau darbui, sugaišda-

vau betrindamas ir beskutinėdamas savo klaidas arba naujai perrašinėdamas lapą. Visa tai man labai įgriso; Paryžius darėsi man kasdien vis nepakenčiamesnis, ir aš aistringai veržiausi į kaimą. Ne kartą po kelias dienas praleidau Markusi bažnytkaimy; ponia Levaser pažinojo tenykštį vikarą, pas kurį mes visi įsikurdavome taip, kad jam neužankštume. Vieną sykį drauge su mumis buvo nuvykęs ir Grimas*. Vikaras turėjo gerą balsą, puikiai dainavo ir, nors nepažindamas natų, labai lengvai ir tiksliai išmokdavo savo partiją. Mes leisdavome laiką, dainuodami mano trio, parašytus Šenonso pilyje. Čia sukūriau dar du ar tris naujus, kuriems tekstą šiaip taip surezgė Grimas ir vikaras. Negaliu susilaikyti nepareiškęs apgailestavimo, kad tie trio, kurti ir dainuoti tyriausios laimės valandėlėmis, pasiliko kartu su visomis mano natomis Utone. Galbūt panelė Devenport jau pasidarė iš jų plaukams suktukus, bet jie beveik ištisai buvo parašyti geru kontrapunktu, ir išties vertėjo juos išsaugoti. Po vienos tokios nedidelės kelionės, kurioje turėjau laimę matyti Terezą patenkintą ir linksmą ir pats gerokai pasilinksminau, aš pasiunčiau vikarui eiliuotą laišką, labai greit ir labai prastai sudėtą, kurį galima rasti tarp mano rankraščių.

Turėjau netoli Paryžiaus, Pasi, kitą prieglobstį, nepaprastai malonų, — pas poną Miusarą, mano tėvynainį, giminaitį ir draugą, įsiruošusį žavų kampelį, kur aš praleidau daug ramių valandų. Miusaras buvo juvelyras ir protingas žmogus. Sąžiningai susikrovęs iš savo darbo nemažą turtą ir išleidęs vienintelę dukterį už karaliaus rūmininko pono de Valmaleto, biržos maklerio sūnaus, jis senatvėje išmintingai nusprendė mesti prekybą ir savo amžiaus galą paskirti ramiems

* Kadangi čia nepaminėjau vienos mažos, bet įsidėmėtinos istorijos, kuri nutiko tenai man ir tam pačiam Grimui, kai mes ruošėmės pietauti prie Sen Vandrilio fontano, tai ir nebegrįšiu prie jos; bet vėliau, ją apmąstęs, aš padariau išvadą, kad Grimas jau tada širdies gilumoje ruošė sąmokslą, kurį paskui nepaprastai sėkmingai įvykdė. *(Ruso pastaba.)*

džiaugsmams bei poilsiui nuo žemiškų rūpesčių. Geraširdis Miusaras, tikras filosofas gyvenime, leido savo dienas be jokių nerimasčių nuosavam name viduryje gražaus, pakopomis kylančio sodo, kurį pasodino savo rankom. Purendamas žemę šitame sode, jis rado priešistorinių kriauklių, ir rado jų tokią daugybę, kad nuo to laiko pernelyg laki jo vaizduotė visoje gamtoje tematė vien kriaukles; jis pagaliau iš tikrųjų patikėjo, kad visatą sudaro vien tik kriauklės, kriauklių skeveldros ir kad visa žemė tėra kriauklinė klintis. Nuolat galvodamas apie tai, įsitraukęs į keistus savo atradimus, jis taip karštai susižavėjo šiomis idėjomis, kad jos būtų virtusios jo galvoje ištisa sistema, tikriau sakant, kvaila manija, jeigu — laimė jo protui, bet didelė nelaimė jo draugams, kuriems jis buvo labai brangus ir kurie rasdavo pas jį maloniausią prieglobstį, — mirtis nebūtų jo išplėšusi iš jų tarpo. Sirgo jis labai keista ir žiauria liga — skrandžio augliu, kuris, tolydžio didėdamas, kliudė jam valgyti, ir vargšas, kelerius metus pasikankinęs, pagaliau mirė badu. Aš negaliu be širdies skausmo prisiminti paskutinių šio nelaimingo ir doro žmogaus dienų; Lenjė ir aš buvome vieninteliai draugai, lankę jį lig pat mirties valandos, nes kitus atbaidė jo kančių reginys; jis rydavo akimis valgius, kuriais mus vaišindavo, o pats beveik negalėjo išgerti nė gurkšnio silpnos arbatos — po valandžiukės skrandis išmesdavo ją atgal. Bet kiek malonių valandų praleidau pas jį rinktinių jo draugų tarpe, ligi atėjo tas liūdnas laikas! Iš tų draugų visų pirma minėtinas abatas Prevo, labai mielas ir labai paprastas žmogus, kurio širdis įkvėpdavo gyvybę jo nemirtingiems veikalams ir kurio charakteryje nei elgesyje nė pėdsako nebuvo niūraus kolorito, vyraujančio jo kūriniuose; daktaras Prokopas — mažasis Ezopas, sėkmingai asistavęs damoms; Bulanžė, po mirties išgarsėjęs „Rytų despotizmo" autorius, kuris skleidė, rodos, Miusaro pažiūras visatos egzistavimo trukmės klausimu; iš moterų — ponia Deni, Voltero dukterėčia, tuo laiku šiaip gera moteris, dar

nepretendavusi į sąmojį; ponia Vanlo, ne gražuolė, bet labai žavinga moteris, dainuojanti kaip angelas; ir pati ponia Valmalet, kuri taip pat dainavo ir, nors labai liesa, būtų buvusi itin patraukli, jeigu tik mažiau būtų dėjusi pastangų tokia būti. Tai šit kokia draugija rinkdavosi pas poną Miusarą; ji man labai patiko, bet pokalbiai su pačiu šeimininku ir jo konchiliomanija patiko man dar labiau, ir galiu pasakyti, kad daugiau kaip šešis mėnesius aš dirbau jo kabinete su tokiu pat pasitenkinimu kaip ir jis pats.

Jis jau seniai tvirtino, kad Pasi mineraliniai vandenys būtų labai išganingi mano sveikatai, ir primygtinai kvietė pas jį atvykti ir jais naudotis. Norėdamas bent neilgam pabėgti nuo miesto triukšmo, aš pagaliau sutikau ir praleidau Pasi aštuonias ar dešimt dienų, kurios man buvo naudingos daugiau todėl, kad pabuvojau kaime, negu todėl, kad ten gėriau mineralinį vandenį. Miusaras grojo violončele ir aistringai mėgo italų muziką. Vieną vakarą prieš guldami mes ilgai apie ją kalbėjomės, ypač apie *opere buffe**, kurias abudu buvome matę Italijoje ir kuriomis abudu nepaprastai žavėjomės. Naktį, negalėdamas užmigti, aš ėmiau svajoti, kaip Prancūzijoje galima būtų pastatyti tokio žanro dramą, nes „Ragondos pramogos" nė iš tolo nebuvo panašios į ją. Rytą, išėjęs pasivaikščioti ir atsigerti vandens, aš paskubomis sukūriau šiokias tokias eiles ir pritaikiau joms melodijas, atėjusias man į galvą tuo metu. Visa tai aš surezgiau, sėdėdamas keistame skliautuotame paviljone aukštutinėje sodo dalyje. Geriant arbatą, neištvėriau neparodęs tų trijų mano apmestų kūrinėlių Miusarui ir jo šeimininkei, panelei Diuvernua, labai gerai ir mielai merginai. Tai buvo pirmasis monologas „Netekau aš savo mielo", burtininko arija: „Nuo nerimo stiprėja meilė" ir paskutinis duetas „Kolenai, su tavim aš amžinai" ir t. t. Aš taip abejojau, ar beverta juos tobulinti, kad jeigu abu klausytojai nebūtų man plojęę ir pritarę, būčiau sviedęs tuos lapelius į ug-

* Komiškas operas *(ital.)*.

nį ir net negalvojęs apie juos, lygiai kaip negalvojau apie daugelį kitų, bent jau ne blogesnių dalykų; bet jie mane tiek sukurstė, kad po šešių dienų mano drama buvo beveik užbaigta ir visa muzika apmesta, taigi Paryžiuje man beliko parašyti keletą rečitatyvų ir papildymų; viską užbaigiau taip greit, jog per tris savaites mano scenos buvo galutinai apdorotos ir tinkamos pastatymui. Joms trūko tik divertismento, kurį parašiau daug vėliau.

Komponuodamas šią pjesę, labai įsijaudinau, tad aistringai troškau ją išgirsti ir viską pasaulyje būčiau atidavęs, kad tik pamatyčiau ją, atliekamą taip, kaip pats vaizdavausi, prie uždarų durų: taip, sako, padaręs Liuli, kuris liepęs sugroti „Armidą" tik jam vienam. Kadangi man buvo įmanoma patirti šį malonumą tik drauge su publika, tai, idant galėčiau pasigėrėti savo pjese, būtinai turėjau įsiūlyti ją Operos teatrui. Deja, pjesė buvo visiškai naujoviško, paryžiečių ausims dar neįprasto žanro; be to, menkas „Galantiškų mūzų" pasisekimas leido man spėti, kad ir „Kaimo burtininkas" susilauks to paties likimo, jeigu pateiksiu jį savo vardu. Diuklo išgelbėjo mane iš bėdos — apsiėmė parūpinti, kad teatras atliktų bandomąją repeticiją, nepaskelbdamas autoriaus pavardės. Nenorėdamas išsiduoti, aš nedalyvavau toje repeticijoje, ir „mažieji smuikininkai"*, kurie jai dirigavo, patys nežinojo, kas yra pjesės autorius, kol visuotinis pripažinimas paliudijo, kad kūrinys yra geras. Visi, kurie ją girdėjo, buvo tiek sužavėti, kad jau kitą dieną visuose rateliuose vien apie tai ir tekalbėjo. Karališkųjų rūmų pramogų rengėjas ponas de Kiuri, dalyvavęs repeticijoje, paprašė duoti jam kūrinį pastatyti karaliaus dvare. Žinodamas mano ketinimą ir numanydamas, jog karaliaus rūmuose aš negalėsiu taip laisvai elgtis su savo kūriniu kaip Paryžiuje, Diuklo atsisakė. Kiuri pareikalavo oficialiai; Diuklo nenusileido, ir tarp jų kilo toks karštas gin-

---

* Taip buvo vadinami Rebelis ir Frankeras, nes jaunystėje jie pagarsėjo tuo, kad visada abu drauge eidavo per namus, grieždami smuikais. *(Ruso pastaba.)*

čas, kad sykį Operoje jie būtų iššaukę kits kitą dvikovon, jeigu jų nebūtų išskyrę. Bandyti kreiptis į mane; aš pavedžiau spręsti šį klausimą Diuklo. Teko vėl su juo derėtis. Į ginčą įsikišo kunigaikštis d'Omonas. Diuklo pagaliau nusprendė, kad reikia nusileisti valdžiai, ir pjesė buvo atiduota statyti karaliaus rezidencijoje — Fontenblo.

Toji kūrinio dalis, kurią labiausiai vertinau ir kurioje labiausiai nutolau nuo įprastinio stiliaus, — tai mano rečitatyvas. Jam būdinga visai nauja ritmika, suderinta su žodžių tarimu. Šios baisiõs naujovės niekas nedrįso palikti, nes bijojo, kad kartais ji nerėžtų kurio nors asilo ausų. Aš sutikau, kad de Frankeji ir Želiotas parašytų kitą rečitatyvą, bet pats nesikišau.

Kai viskas buvo paruošta ir paskirta spektaklio diena, man pasiūlė nuvykti į Fontenblo pasižiūrėti bent jau paskutinės repeticijos. Aš nuvykau ten dvaro karieta draug su panele Fel, Grimu ir, rodos, abatu Reinaliu. Repeticija praėjo neblogai; likau ja labiau patenkintas negu tikėjausi. Orkestras buvo didelis — jį sudarė Operos ir karaliaus rūmų orkestrantai. Želiotas atliko Koleno vaidmenį, panelė Fel — Koletės, o Kiuviljė dainavo burtininką. Choras buvo pakviestas iš Operos. Aš mažai kalbėjau; viskam vadovavo Želiotas; nenorėjau kontroliuoti, ką jis buvo padaręs, ir, nors laikiausi kaip romėnas, visų tų žmonių tarpe jaučiausi nedrąsiai kaip mokinukas.

Kitą rytą, spektaklio dieną, nuėjau į „Gran Komen" kavinę pusryčiauti. Ten buvo daug žmonių. Kalbėjo apie vakarykštę repeticiją ir apie tai, kaip sunku buvo į ją patekti. Vienas repeticijoje dalyvavęs karininkas pareiškė, kad be jokio vargo ten įėjęs, nuo pradžios ligi galo išdėstė, kas ten vykę, nusakė, kaip atrodąs autorius, ką jis veikęs, ką sakęs; bet mane labiausiai nustebino tai, kad šiame ilgame pasakojime, kurį jis išklojo su tokiu įsitikinimu ir paprastumu, nebuvo nė lašo teisybės. Man pasidarė aišku, kad tasai, kuris tokiu žinovo tonu kalba apie repeticiją, joje visiškai nėra buvęs: juk štai jis

nepažįsta autoriaus, kurį sakosi tiek kartų matęs ir kuris dabar jam prieš akis. Keisčiausia, kad ši scena padarė man didelį įspūdį. Tasai žmogus jau buvo nebejaunas; nei savo išvaizda, nei balso tonu jis nepanėšėjo į dabitą ir pagyrūną; jo veido išraiška rodė, kad tai padorus žmogus, o iš šv. Liudviko kryžiaus galėjai spręsti, kad tai senas karininkas. Nors šiaip jau nepakenčiu įžūlumo, aš nejučiomis juo susidomėjau; tuo metu, kai jis bėrė savo prasimanymus, aš raudau, nudūręs akis, jaučiausi taip, lyg sėdėčiau ant adatų; mėginau pats save įtikinti, kad gal tai ne melas, o apsirikimas. Pagaliau, bijodamas, kad manęs kas neatpažintų ir nesugėdintų apgaviko, skubiai išgėriau šokoladą, praėjau pro jį, neprataręs nė žodžio, nuleidęs galvą, ir išsinešdinau kiek galint greičiau, o susirinkusieji vis dar karštai ir ilgai postringavo apie mane. Gatvėje pajutau, kad aš visas prakaito išpiltas; esu tikras, kad jeigu, prieš man išeinant, kas nors būtų mane pažinęs ir šūktelėjęs vardu, aš būčiau susigėdęs ir sumišęs lyg prasikaltėlis, — tiek mane slėgė mintis, jog tas vargšelis atsidurtų labai keblioj padėty, jeigu jo melas iškiltų aikštėn.

Štai aš priėjau vieną iš tų kritiškų savo gyvenimo momentų, apie kuriuos sunku vien šiaip sau papasakoti, nes beveik neįmanoma, kad tasai pasakojimas neturėtų smerkimo arba teisinimosi atspalvio. Vis dėlto pabandysiu nušviesti, kokios paskatos mane vertė elgtis taip, o ne kitaip, nieko negirdamas ir nepeikdamas.

Tą dieną aš buvau taip pat nerūpestingai apsigerbęs kaip visada: ilga barzda ir prastai sušukuotas perukas. Manydamas, kad padorios išvaizdos stoka byloja apie žmogaus drąsą, aš taip ir įžengiau į salę, kur netrukus turėjo atvykti karalius, karalienė, karališkoji šeima ir visas dvaras. Ponas de Kiuri mane nuvedė ir pasodino į savo ložę. Tai buvo didžiulė ložė prie pat scenos, o priešais ją, šiek tiek aukščiau, buvo mažesnė ložė, kur sėdėjo karalius su ponia de Pompadur. Aš buvau vienintelis vyras tarp damų pirmoje eilėje ir nega-

lėjau abejoti, kad mane ten pasodino tyčia, idant visiems būčiau prieš akis. Kai salėje įsižiebė šviesa ir aš pajutau, kad mane, šitaip apsirengusį, mato visi tie puošnūs ponai, man pasidarė nejauku; paklausiau save, ar esu savo vietoje, ar man dera čia būti, ir po kelių nerimastingų minučių, atsakiau sau drąsiai: „Taip". Tą drąsą man įkvėpė gal veikiau nujautimas, kad nebėra kelio atgal, negu mano argumentų stiprumas. Aš tariau sau: „Esu savo vietoje: juk žiūriu scenoje savo pjesę, juk esu čia pakviestas, juk tik tam ją ir parašiau; pagaliau juk niekas neturi didesnės teisės už mane patį gėrėtis savo darbo ir savo gabumų vaisiais. Esu apsidaręs taip kaip visada, — nei geriau, nei blogiau. Jeigu vėl tapsiu viešosios nuomonės vergu bent vienoje srityje, tai man netrukus reiks paklusti visose srityse. Kad visada būčiau pačiu savimi, aš niekur neprivalau rausti, jog esu apsirengęs pagal tą padėtį, kurią pats pasirinkau. Mano išorė paprasta ir atsaini, bet valyva ir tvarkinga; taipogi ir barzda nėra netvarkingumo požymis: juk vyrams ją suteikė gamta, o kartais, destis koks laikas ir mada, ji laikoma net papuošalu. Aš atrodysiu juokingas ir įžūlus? Kas man rūpi! Turiu mokėti pakelti pajuokas ir priekaištus, svarbiausia — kad tik nebūčiau jų nusipelnęs!" Šis trumpas pokalbis su pačiu savimi taip mane sutvirtino, jog būčiau nejautęs jokios baimės, jei ir būtų to reikėję. Bet ar tai todėl, kad čia pat buvo karalius, ar todėl, kad šiaip jau visų širdys man buvo palankios, tame smalsume, kurio objektu aš tapau, nieko daugiau negalėjau įžiūrėti, kaip vien paslaugumą ir mandagumą. Tas mane taip maloniai sujaudino, jog vėl ėmiau nerimauti dėl savęs ir savo pjesės likimo, bijodamas, kad gal nepateisinsiu to išankstinio palankumo ir regimo noro mane pagerbti. Buvau apsiginklavęs prieš žiūrovų patyčias; bet meili jų išraiška, kurios visai nesitikėjau, taip mane pavergė, jog, prasidėjus spektakliui, aš virpėjau lyg vaikas.

Tačiau greit nusiraminau. Aktoriai vaidino labai blogai, bet dainavo puikiai, o ir visa muzikinė pjesės dalis buvo gerai at-

likta. Nuo pat pirmosios scenos, kuri iš tikrųjų buvo jaudinamai naivi, išgirdau ložėse nuostabos ir pritarimo šnabždesį, neįprastą tokiuose spektakliuose. Tolydžio augantis sujudimas netrukus apėmė visą salę ir, kaip pasakytų Monteskjė, — savo paties poveikiu dar labiau didino savo poveikį. Dviejų įsimylėjėlių scenoje jis pasiekė aukščiausią laipsnį. Karaliaus akivaizdoje ploti negalima, todėl viskas buvo girdėti, ir tas ėjo į naudą tiek pjesei, tiek ir autoriui. Aplinkui girdėjau šnabždant moteris, kurios atrodė man gražios kaip angelai. Jos pusbalsiu sakė viena kitai: „Žavinga, nuostabu! Kiekvienas garsas virpina širdį!" Malonumas, kad suteikiau džiaugsmo tiekui mielų žmonių, mane patį sujaudino ligi ašarų, ir aš negalėjau jų sulaikyti, prasidėjus pirmam duetui, juoba kad mačiau, jog verkiu ne vienas. Buvo momentas, kai mintyse aš pažvelgiau pats į save, pagalvojęs apie pono de Treitorano koncertą. Šis prisiminimas padarė gilų įspūdį: taip vergas laiko pergalės vainiką viršum triumfatorių galvos; bet tai truko neilgai, ir aš bematant visiškai atsidaviau malonumui mėgautis savo šlove. Tačiau esu tikras, kad moterų artybė čia suvaidino daug didesnį vaidmenį negu autoriaus garbėtroška, ir aišku, kad jeigu ten būtų buvę tik vyrai, aš nebūčiau degęs noru, kaip degiau visą tą vakarą, savo lūpomis surinkti žavingas ašaras, kurias priverčiau išlieti. Esu matęs pjesių, sukėlusių dar didesnį susižavėjimą, bet niekad nesu regėjęs, kad toks visuotinis, malonus ir jaudinantis entuziazmas būtų viešpatavęs per visą spektaklį, ir juoba karaliaus rūmuose pirmojo vaidinimo metu. Tie, kurie matė šį spektaklį, tikriausiai prisimena jį, todėl kad jis vienintelis paliko tokį ypatingą įspūdį.

Tą vakarą kunigaikštis d'Omonas liepė man pasakyti, kad rytojaus dieną apie vienuoliktą valandą būčiau pilies rūmuose, kur jis pristatysiąs mane karaliui. Ponas de Kiuri, perdavęs man šį kvietimą, pridūrė, jog manoma, kad kalbama apie pensiją ir kad pats karalius norįs man tai pranešti.

Kas patikėtų, kad naktis, atėjusi po tokios nuostabios dienos, buvo man kupina baimių ir nerimo? Vos tik pagalvojus apie šią audienciją, man pirmiausia dingtelėjo, kad man reikia dažnai išeiti: dėl to jau prisikentėjau per spektaklį, tad rytoj gal vėlei turėsiu kamuotis, kai būsiu galerijoje arba karaliaus apartamentuose, tarp visų tų magnatų, laukiančių pasirodant jo didenybės. Kaip tik dėl šio negalavimo aš negalėdavau dalyvauti susirinkimuose ir ilgiau užtrukti pas moteris. Man darėsi bloga, vien tik pagalvojus, kokioje padėtyje atsidurčiau, jei prireiktų išeiti. Verčiau mirti, nei susilaukti tokio skandalo. Tik tie, kuriems žinoma tokia būklė, gali suprasti, kokią baimę įvaro toksai pavojus.

Be to, aš vaizdavausi, kaip stovėsiu priešais karalių, kaip mane pristatys jo didenybei, kuris teiksis sustoti ir prabilti į mane. O tada reikės greitai ir sąmojingai atsakyti. Dėl prakeikto savo drovumo aš suglumstu prieš menkiausią nepažįstamąjį; ar pavyks man atsikratyti drovumo Prancūzijos karaliaus akivaizdoje, ar aš sugebėsiu tą pačią akimirką surasti taiklų atsaką? Neišsižadėdamas atšiaurios išvaizdos ir tono, kurių buvau nusistatęs laikytis, aš norėjau pasirodyti jautriai priimąs garbę, man teikiamą tokio didžio monarcho. Reikėjo kokią nors gilią ir naudingą tiesą įvilkti į gražaus ir pelnyto liaupsinimo formą. Norint iš anksto paruošti vykusį atsakymą, reikia tiksliai numatyti, ką jis galėtų man pasakyti; o aš buvau tikras, kad jo akivaizdoje neprisiminsiu nė vieno žodžio iš viso to, ką būsiu apgalvojęs. Kur aš dėsiuos, jeigu viso dvaro akyse man iš suglumimo išsprūs kuri nors iš įprastinių mano kvailysčių? Šis pavojus sukėlė man tokį nerimą ir išgąstį, kad aš drebėjau kaip lapas ir pasiryžau trūks plyš nesileisti į jį.

Tiesa, aš prarasiu pensiją, kuri man lyg ir buvo siūloma, bet išsivaduosiu iš jungo, kurį ji man būtų uždėjusi. Sudie, teisybe, laisve, drąsa! Kaip galima drįsti po to kalbėti apie nepriklausomybę ir nesavanaudiškumą? Priėmus šią pensiją,

reikėtų arba pataikauti, arba tylėti, be to, kas man užtikrins, kad ji tikrai bus man mokama? Kiek reikės kojas minti, kiek prašinėti! Man daugiau būtų vargo — ir dar kokio bjauraus — ją išsaugoti, negu be jos apsieiti. Taigi man atrodė, kad, jos atsisakydamas, aš elgiuosi pagal savo principus ir tariamą galimybę aukoju tikrovei. Pasakiau apie savo nusistatymą Grimui, ir jis neprieštaravo. Kitiems pasiteisinau nesveikata ir tą pat rytą išvažiavau.

Mano išvykimas sukėlė triukšmą ir buvo visų pasmerktas. Mano sumetimai negalėjo būti visiems suprantami; apkaltinti mane kvailu išdidumu buvo kur kas paprasčiau, be to, tai glostė savimeilę kiekvienam pavyduoliui, kuris nesijautė galįs taip pasielgti. Kitą dieną Želiotas atsiuntė man laiškelį, kuriame smulkiai papasakojo apie mano pjesės pasisekimą ir paties karaliaus susižavėjimą. Visą dieną, rašė jis, jo didenybė be atvangos dainuoja falšyviausiu visoj karalystėj balsu: „Netekau aš savo mielo, liūdesys man slegia sielą". Jis pridūrė, kad po dviejų savaičių turįs būti surengtas antrasis „Burtininko" spektaklis, kuris visos publikos akyse patvirtinsiąs galutinį premjeros pasisekimą.

Po dviejų dienų, kai aš apie devintą valandą atvykau pas ponią d'Epinė vakarieniauti, prie pat durų man pastojo kelią fiakras. Jame sėdėjęs žmogus davė man ženklą lipti vidun; aš įlipau; tai buvo Didro. Jis pradėjo kalbėti man apie pensiją su įkarščiu, kokio nesitikėjau iš filosofo, samprotaujančio tokia tema. Jo manymu, aš nepadariau nusikaltimo, kad nenorėjau būti pristatytas karaliui, bet darau baisų nusikaltimą, kad esu abejingas pensijai. Jis pasakė man, kad jeigu aš pats nesąs tuo suinteresuotas, tai visiškai neleistina, kad negalvočiau apie ponią Levaser ir jos dukterį; kad aš neturįs teisės atimti iš jų bet kokią galimą ir dorą priemonę apsirūpinti duonos kąsniu; o kadangi niekas negalįs teigti, kad aš atsisakęs tos pensijos, tai, kalbėjo Didro, jeigu karaliaus dvaras atrodo linkęs ją man duoti, aš turįs stengtis žūtbūt ją gauti. Nors ma-

ne ir sujaudino jo uolumas, tačiau aš negalėjau pritarti jo samprotavimams, ir šiuo klausimu mes karštai susiginčijome; tai buvo pirmas mūsų ginčas, o ir vėliau visi mūsų ginčai buvo tik tokio pobūdžio: jis man diktuodavo, ką, jo manymu, aš turįs daryti, o aš gindavausi, manydamas, kad neprivalau to daryti.

Jau vėlus buvo metas, kai mudu išsiskyrėme. Norėjau nusivesti jį pas ponią d'Epinė vakarienės; jis nesutiko. Kad ir kaip troškau suburti draugėn visus tuos, kuriuos myliu, kad ir kaip stengiausi juodu suartinti, — kartą netgi ją nuvedžiau ligi jo durų, bet jis neįsileido, — jis atkakliai kratėsi šios pažinties ir visados atsiliepdavo apie ponią d'Epinė su aiškia panieka. Ir tik po to, kai aš susipykau su ja ir su juo, jie artimai susidraugavo, ir jis pradėjo kalbėti apie ją pagarbiais žodžiais.

Nuo to laiko Didro ir Grimas, atrodė, ėmėsi žygių atskirti mane nuo ekonomių, įtikinėdami jas, kad jeigu jos sunkiai gyvenančios, tai tik dėl mano blogos valios ir kad jos niekad su manimi nieko nepasieksiančios. Abu įkalbinėjo, kad jos paliktų mane, žadėdami su ponios d'Epinė protekcija parūpinti darbą smulkmeninėje druskos prekyboje, tabako parduotuvėje ir dar kažkur. Jie net norėjo į tą sąmokslą įtraukti Diuklo, taip pat ir Holbachą, bet pirmasis vis atsisakinėjo. Aš tada šiek tiek nuuodžiau visą šią intrigą, bet tiksliau sužinojau apie tai tik daug vėliau ir dažnai gailestavau, kad mano draugai parodė tokį aklą ir nelabai kuklų uolumą: jie, savaip rūpindamiesi mano laime, ėmėsi tokių priemonių, kurios galėjo mane įstumti į didelę nelaimę, jeigu aš, negalavimų kamuojamas, būčiau buvęs pasmerktas skaudžiai vienatvei.

Kitais, 1753 metais „Burtininkas" buvo suvaidintas Paryžiuje karnavalo metu, ir ligi to laiko aš suspėjau parašyti jam ir uvertiūrą, ir divertismentą. Šis divertismentas, toks, koks jisai išspausdintas, nuo pradžios iki galo buvo pagrįstas veiksmu, o vientisas jo siužetas, mano manymu, teikė labai malonių vaizdų. Bet kai aš pasiūliau šią idėją operai, manęs ten

dargi nesuprato, ir reikėjo dainas bei šokius supinti įprastiniu būdu: išėjo taip, kad šis divertismentas, kupinas puikių išmonių, anaiptol neardančių veiksmo, susilaukė labai nedidelio pasisekimo. Aš išėmiau Želioto rečitatyvą ir grąžinau savąjį, tokį, kokį buvau sukūręs pradžioje ir koks jis yra išspausdintas; ir šis rečitatyvas, pripažįstu, šiek tiek suprancūzintas, tai yra, aktorių atliekamas prodainiu, ne tik nerėžė niekam ausies, bet patiko ne mažiau už arijas ir netgi publikai atrodė tiek pat grai parašytas. Pjesę dedikavau ponui Diuklo, kuris ją globojo, ir pareiškiau, kad tai bus vienintelė mano dedikacija. Vėliau, jam sutikus, padariau dar vieną, ir ta išimtimi, be abejonės, pagerbiau jį dar labiau, negu kad būčiau nepadaręs jokios.

Ryšium su šia pjese buvo daug istorijėlių, bet kiti, svarbesni dalykai neleidžia man plačiau jų pasakoti. Galbūt aš dar grįšiu kada prie jų papildymo. Tačiau vienos jų negaliu nepaminėti, nes ji turi ryšio su tolesniu pasakojimu. Kartą barono Holbacho kabinete sklaidžiau jo natas; pervertęs daugybę visokiausių natų, jis tarė man, rodydamas rinkinį pjesių klavesinui: „Štai pjesės, sukurtos man; jos kupinos grakštumo, labai melodingos; niekas jų nežino, ir niekas, be manęs, jų nėra matęs. Pasirinkite kurią nors ir įterpkite į savo divertismentą". Turėdamas savo galvoje kur kas daugiau temų arijoms ir simfonijoms, negu kad galėčiau panaudoti, aš labai mažai domėjausi jo muzika. Tačiau jis taip primygtinai mane prašė, kad iš mandagumo pasirinkau vieną pastoralę ir sutrumpinęs padariau iš jos trio Koletės draugių išėjimui į sceną. Po kelių mėnesių, kai vėl buvo vaidinamas „Burtininkas", kartą, įėjęs pas Grimą, užtikau būrelį žmonių, susispietusių aplink klavesiną, nuo kurio jis staiga pakilo, kai tik pamatė mane. Nejučiomis pažvelgęs į piupitrą, ten pamačiau tą patį barono Holbacho rinkinį, atskleistą kaip tik ties ana pjese, kurią jis man įpiršo, tikindamas, jog niekad jos neišleisiąs iš savo rankų. Po kiek laiko vėl pamačiau tą patį rinkinį at-

skleistą ant pono d'Epinė klavesino, tą dieną, kai pas jį buvo koncertas. Nei Grimas, nei kas nors kitas niekad man nekalbėjo apie šią ariją, ir aš pats kalbu apie ją tik todėl, kad po kiek laiko pasklido gandas, jog aš nesąs „Kaimo burtininko" autorius. Kadangi aš niekad nebuvau didelis gaidarašys, tai esu tikras, kad jeigu nebūtų mano „Muzikos žodyno", jie pagaliau imtų kalbėti, jog aš nieko nenusimanau apie muziką*.

Dar prieš „Kaimo burtininko" pastatymą į Paryžių buvo atvykę italų bufonai, kuriems leido vaidinti Operos teatre, kadangi niekas nenumatė, kokį įspūdį jie padarys. Nors artistai buvo nepakenčiami ir Operos orkestras, tuo metu labai prastas, žalojo statomas pjeses kaip pakliuvo, jos vis dėlto sudavė prancūzų operai tokį smūgį, nuo kurio ji niekad neatsigavo. Tą pačią dieną ir tame pačiame teatre girdėtų dviejų muzikos rūšių palyginimas atvėrė prancūzams ausis: nebuvo nė vieno, kuris būtų galėjęs pakęsti ištęstą prancūzų muziką po gyvos ir gerai akcentuotos italų muzikos. Vos tik bufonai užbaigdavo, tuojau visi išeidavo. Norom nenorom teko pakeisti eilės tvarką ir perkelti bufonus į pabaigą. Buvo bandoma vaidinti „Aglają", „Pigmalioną", „Silfą", — niekas neišliko programoje. Tiktai „Kaimo burtininkas" išsilaikė greta jų ir susilaukė sėkmės net po „*La serva padrona*"**. Kai aš kūriau savo intermediją, mano mintis buvo užvaldę italai; tai jie davė man idėją parašyti ją, bet aš anaiptol nenumačiau, kad bus klausomasi ir jų muzikos greta mano kūrybos. Jeigu aš būčiau ką nors pasisavinęs, kiek vagysčių būtų tada iškilę aikštėn ir kaip visi būtų stengęsi tatai padaryti! Deja, kad ir kiek buvo dėta pastangų, mano muzikoje nebuvo rasta nė mažiausio panašumo į kurią nors kitą, ir visos mano melodijos, palygintos su tariamais originalais, pasirodė besančios tokios pat naujos, kaip ir mano sukurtos muzikos pobūdis. Jeigu to-

---

* Tuomet dar nenumačiau, kad vis dėlto jie taip sakys, nepaisydami to „Žodyno". *(Ruso pastaba.)*

** „Tarnaitė-šeimininkė" *(ital.).*

kiam išbandymui būtų buvęs paimtas Mondonvilis arba Ramo, tai iš jų būtų likę vieni skutai.

Po bufonų pasirodymo atsirado daug aistringų italų muzikos gerbėjų. Visas Paryžius suskilo į dvi stovyklas, kurios karštai ginčijosi, lyg tai būtų buvęs koks valstybinis ar religinis klausimas. Viena stovykla, daug galingesnė ir gausesnė, kurią sudarė didžiūnai, turtuoliai ir moterys, palaikė prancūzų muziką; antrąją, daug gyvesnę, išdidesnę, entuziastiškesnę, sudarė tikri žinovai, gabūs, didžiai talentingi žmonės. Nedidelis būrelis jų susirinkdavo Operoje po karalienės lože. Kita grupė užpildydavo visą likusią parterio ir salės dalį, bet pagrindinis jos židinys buvo po karaliaus lože. Štai iš kur kilo tų dviejų anuomet garsių partijų pavadinimai: „karaliaus kampas" ir „karalienės kampas". Ginčui smarkėjant, pasirodė brošiūros. Karaliaus kampas įsigeidė pajuokauti — jį išjuokė „Mažasis pranašas"; jis leidos į samprotavimus — jį sutriuškino „Laiškas apie prancūzų muziką". Šie du trumpi straipsniai — vienas Grimo, antras mano — yra vieninteliai, kurie pergyveno tuos ginčus; visi kiti jau yra mirę.

Bet „Mažąjį pranašą", kuris prieš mano valią ilgą laiką atkakliai buvo priskiriamas man, visi laikė linksmu pokštu, ir jis autoriui nesuteikė jokių nemalonumų, o į „Laišką apie prancūzų muziką" buvo pažiūrėta labai rimtai, ir jis sukėlė prieš mane visą tautą, kuri pasijuto įžeista dėl savo muzikos. Neįtikėtino šios brošiūros poveikio aprašymas būtų vertas Tacito plunksnos. Tada ėjo dideli kivirčai tarp parlamento ir dvasininkijos. Parlamentas ką tik buvo paleistas; bruzdėjimas pasiekė aukščiausią laipsnį; grėsė sukilimo pavojus. Pasirodė brošiūra, ir tuoj pat visi kiti ginčai buvo užmiršti; visi ėmė galvoti tik apie pavojų, gresiantį prancūzų muzikai, ir sukilo prieš mane vieną. Pasipiktinimas buvo toks didelis, jog tauta niekad neatlyžo. Karaliaus rūmuose buvo tik svyruojama, ar man vieta Bastilijoj ar ištremty, ir slaptas įsakymas dėl arešto jau būtų buvęs išsiųstas, jeigu ponas de Vuajė nebū-

tų davęs suprasti, kad tai juokinga. Kai perskaitysite, kad toji brošiūra galbūt nukreipė valstybinį perversmą, pagalvosite, kad tai kliedėjimas. Tačiau tai labai reali tiesa, kurią dar gali paliudyti visas Paryžius, nes nuo tos istorijos praėjo ne daugiau kaip penkiolika metų.

Jeigu ir nebuvo pasikėsinta į mano laisvę, tai bent jau užgaulių girdėjau užtektinai; net mano gyvybei būta pavojaus. Operos orkestrantai sudarė taurų suokalbį nužudyti mane, išeinantį iš teatro. Mane perspėjo; aš dar uoliau pradėjau lankyti Operą ir tik daug vėliau sužinojau, kad Anselė, muškietininkų karininkas, labai man palankus, užkirto kelią tam suokalbiui, be mano žinios liepdamas lydėti mane, kai eidavau iš spektaklio. Vadovavimą Operai buvo perėmęs miestas. Pirmasis pirklių seniūno žygdarbis buvo įsakymas atimti iš manęs teisę nemokamai lankyti teatrą, ir net pačiu nepadoriausiu būdu, koks tik įmanomas, t. y., viešai atsisakė įleisti mane į salę, ir aš turėjau nusipirkti bilietą į amfiteatrą, kad nebūčiau priverstas gėdingai grįžti tą dieną atgal. Toks savavaliavimas buvo juo šlykštesnis, kad vienintelis užmokestis, kurio pareikalavau už savo pjesę, atiduodamas ją Operai, ir buvo teisė visą laiką nemokamai lankyti teatrą; kadangi tokią teisę turi kiekvienas autorius, tai aš ją buvau dvigubai nusipelnęs ir primygtinai pabrėžiau šią sąlygą, ponui Diuklo dalyvaujant. Tiesa, man atsiuntė per Operos kasininką ir penkiasdešimt luidorų honoraro, kurio aš neprašiau, bet, jau nekalbant apie tai, kad tie penkiasdešimt luidorų anaiptol nesudarė sumos, kuri man priklausė pagal nuostatus, šis atlyginimas neturėjo nieko bendro su teise nemokamai lankyti teatrą, dėl kurios buvo formaliai susitarta ir kuri visiškai nuo to atlyginimo nepriklausė. Šis poelgis buvo toks neteisingas ir grubus, jog net publika, tuo metu labai man priešiška, vieningai pasipiktino, ir tūlas, dar vakar mane įžeidinėjęs, šiandieną garsiai šaukė salėje, kad gėda atimti teisę įeiti į teatrą autoriui, kuris neabejotinai jos nusipelnė ir galėtų net parei-

kalauti jos dviem asmenims. Taip pasitvirtino italų patarlė: *„Ognun ama la giustizia in casa d'altrui."**

Šiuo atveju aš galėjau imtis tik vienos priemonės: pareikalauti savo kūrinio, kadangi negaunu už jį sutarto atlyginimo. Parašiau tuo reikalu laišką ponui d'Aržansonui, kurio žinioje buvo Opera, ir pridėjau prie jo paaiškinamąjį raštą, kuris buvo nepaneigiamas, bet taip ir liko be atsakymo ir be pasekmių lygiai kaip ir laiškas. Šio neteisingo žmogaus tylėjimas prislėgė man širdį ir nė kiek nepadidino menkos mano pagarbos jo charakteriui ir gabumams. Štai kokiu būdu jie pasilaikė pjesę Operoje, klastingai atimdami iš manęs atlyginimą, už kurį buvau ją atidavęs. Jeigu taip pasielgtų silpnas su stipriu — tai būtų vagystė; o kai taip pasielgė stiprus su silpnu — tai čia tik svetimo turto pasisavinimas.

Kai dėl materialinės naudos, gautos iš šio kūrinio, tai, nors jis man ir nedavė nė ketvirtos dalies to, ką būtų davęs kito žmogaus rankose, vis dėlto aš pelniau pakankamai, kad galėčiau pragyventi kelerius metus, nesiimdamas natų perrašinėjimo, kuris visą laiką sekėsi gan blogai. Gavau šimtą luidorų iš karaliaus, penkiasdešimt iš ponios de Pompadur už spektaklį Belviu, kur ji pati vaidino Koleno rolę, penkiasdešimt iš Operos ir penkis šimtus frankų iš Piso, kurs ją išspausdino; taigi ši intermedija, prie kurios dirbau ne daugiau kaip penkias ar šešias savaites, pelnė man, nelaimingam paikšui, beveik tiek pat pinigo, kiek vėliau pelnė „Emilis", atsiėjęs man dvidešimt metų apmąstymų ir trejus metus darbo. Bet už materialinę naudą, kurią man davė ši pjesė, aš užmokėjau begaliniais nemalonumais. Tai buvo gemalas slapto pavydo, prasiveržusio tik po daugelio metų. Nuo to laiko, kai mano kūrinys susilaukė tokio pasisekimo, nei Grimas, nei Didro, nei bet kuris kitas pažįstamas literatas neberodė to nuoširdumo, atvirumo, to džiaugsmo matytis su manimi, kuriuos, man

* Svetimam reikale kiekvienas mėgsta teisingumą.

regėjos, reiškė ligi tol. Kai tik įžengdavau į barono namus, bendras pokalbis tuoj nuščiūdavo. Svečiai susimesdavo į grupeles, šnibždėdavo kits kitam į ausį, o aš likdavau vienas, nežinodamas su kuo kalbėti. Ilgai kenčiau tą įžeidų šaltumą; matydamas, kad ponia Holbach, švelni ir maloni moteris, vis dar gražiai mane priima, nereagavau į jos vyro įžūlybes, kol jos buvo pakenčiamos. Bet vieną dieną jis be jokios priežasties, be jokios dingsties ir taip šiurkščiai užsipuolė mane prie Didro, kuris taipgi neužtarė manęs nė žodžiu, ir prie Maržansi, kuris po to dažnai sakydavo man, kad jis stebėjęsis mano atsakymų švelnumu ir santūrumu, jog pagaliau, tokio nepadoraus elgesio išguitas iš jo namų, išėjau, pasiryžęs niekad tenai nebegrįžti. Vis dėlto apie jį ir jo namus aš visada kalbėjau su pagarba, nors jis apie mane atsiliepdavo tik užgauliais, niekinamais žodžiais, kitaip manęs nevadindamas, kaip tik „priekvailiu", nors niekad negalėjo nurodyti, kuo aš prasikaltau jam arba kuriam iš jo artimųjų. Štai kaip jis galų gale pats patvirtino mano pranašavimus ir nuogąstavimus. Kai dėl manęs, tai man atrodo, kad tariamieji draugai būtų atleidę man už tai, kad rašau knygas, ir dargi puikias knygas, nes toji šlovė ne svetima ir jiems; bet jie negalėjo man atleisti, kad aš sukūriau operą ir kad kūrinys turi didžiausią pasisekimą, nes nė vienas iš jų negalėjo žengti tokios pat karjeros keliu ir tikėtis tokios pat šlovės. Tik vienas Diuklo, nenusmukęs iki šio pavydo, rodos, net pasidarė man draugiškesnis ir įvedė mane į panelės Kino namus, kur aš patyriau daug dėmesio, meilumo ir švelnumo, ko man taip maža teko patirti pas poną Holbachą.

Tuo metu, kai „Burtininkas" buvo vaidinamas Operoje, apie jo autorių kalbėta ir Prancūzų teatre, bet ne tiek sėkmingai. Per septynerius ar aštuonerius metus aš nepasiekiau, kad mano „Narcizą" pastatytų Italų teatras, ir galų gale ėmiau jo nebemėgti, nes čia aktoriai blogai vaidino prancūzų pjeses, tad labai norėjau, kad mano pjesę pastatytų Prancūzų teatras. Apie šį savo norą pasakiau aktoriui La Nu, su kuriuo buvau

susipažinęs, o jis, kaip žinoma, buvo padorus žmogus ir pats rašinėjo. „Narcizas" jam patiko, ir jis apsiėmė jį pastatyti anonimiškai, o kol kas parūpino man leidimą nemokamai lankyti spektaklius; tai buvo man didelis malonumas, nes aš visada labiau vertinau Prancūzų teatrą negu abu kitus. Pjesė buvo priimta su pagyrimais ir suvaidinta be autoriaus pavardės, bet aš turiu pagrindą tikėti, kad aktoriams ir daugeliui kitų žmonių ji nebuvo nežinoma. Panelės Gosan ir Granval atliko įsimylėjėlių vaidmenis, ir, nors, mano manymu, bendra kūrinio prasmė nebuvo atskleista, vis dėlto negalima pasakyti, kad pjesė buvo suvaidinta visai blogai. Šiaip ar taip, aš buvau nustebintas publikos atlaidumo ir sujaudintas, kad ji turėjo kantrybės ramiai jos klausytis nuo pradžios ligi galo ir net ištvėrė antrą spektaklį, neparodydama nė mažiausio nekantravimo. Kai dėl manęs, tai aš taip nuobodžiavau per premjerą, jog neiškenčiau ligi galo ir, palikęs spektaklį, nuėjau į Prokopo kavinę, kur radau Buasi ir keletą kitų, kuriems tikriausiai irgi pasidarė nuobodu kaip ir man. Ten aš atvirai pareiškiau savo *peccavi**, kukliai ar išdidžiai prisipažindamas esąs pjesės autorius, ir pasakiau apie ją tą, ką visi galvojo. Šis viešas autoriaus prisipažinimas, kad jo pjesė bloga, labai visus sužavėjo, o ir man pasirodė anaiptol ne toks jau skaudus. Tai, kad aš taip drąsiai prisipažinau, net paglostė mano savimeilę, ir manau, kad tuo atveju daug garbingiau buvo kalbėti, negu iš kvailos gėdos tylėti. Tačiau, kadangi buvo aišku, jog pjesė, nors scenoje ir negyva, vis dėlto yra paskaitoma, aš pasistengiau ją išspausdinti ir įžangoje, viename iš geresniųjų savo rašinių, pirmą kartą išdėsčiau savo principus truputį plačiau negu lig tol.

Netrukus turėjau progą visiškai juos atskleisti daug reikšmingesniame veikale, nes, man regis, kaip tik tais 1753 metais Dižono akademija paskelbė savo temą „Apie nelygybės atsiradimą žmonių tarpe". Apstulbintas šio opaus klausimo,

* Atgailą *(lot.)*.

aš stebėjausi, kaip Akademija išdrįso jį pasiūlyti; bet jeigu ji turėjo tiek drąsos, tai ir aš išdrįsau jį gvildenti.

Norėdamas ramiai apgalvoti šią didžią temą, išvykau septynerioms ar aštuonerioms dienoms į Sen Žermeną kartu su Tereza, mūsų šeimininke, puikia moterimi, ir dar su viena iš jos draugių. Šią išvyką laikau viena maloniausių savo gyvenime. Buvo labai gražus oras; gerosios moterys sutiko viskuo pasirūpinti ir nupirkti kas reikia; Tereza juokavo su jomis, o aš, neturėdamas jokių rūpesčių, ateidavau su jomis laisvai pasilinksminti tik užkandžių metu. Likusią dienos dalį, patraukęs gilyn į mišką, kūriau sau vaizduotėje paveikslą tų pirmykščių laikų, kurių istoriją drąsiai ketinau aprašyti; aš nuplėšiau skraistę nuo smulkaus žmonių melo; aš išdrįsau apnuoginti jų prigimtį, pasekti, kaip laiko ir įvykių eiga ją žalojo, palyginti žmonių sukurtą žmogų su natūraliu žmogumi ir parodyti jiems, kad jų pasiekta tariamoji tobulybė yra tikrasis visų jų nelaimių šaltinis. Ši didinga kontempliacija suteikė mano sielai sparnus, aš iškilau iki dievybės ir, iš tos aukštumos matydamas, kaip aklai mano broliai žengia prietarų, paklydimų, nelaimių ir nusikaltimų keliu, šaukiau jiems silpnu balsu, kurio jie negalėjo išgirsti: „Bepročiai, jūs be paliovos skundžiatės gamta. Žinokite, kad visos jūsų blogybės kyla iš jūsų pačių!"

Iš šių apmąstymų gimė „Samprotavimai apie nelygybę". Šis veikalas labiau už visus kitus patiko Didro, kurio patarimais aš naudojausi jį rašydamas*; tačiau visoje Europoje la-

* Tuo metu, kai rašiau šiuos žodžius, aš dar nėmaž neįtariau, kad Didro ir Grimas ruošia prieš mane didelį sąmokslą; kitaip būčiau lengvai supratęs, kiek pirmasis piktnaudžiauja mano pasitikėjimu, suteikdamas maniešiems rašiniams tą atšiaurų ir niūrų toną, kurio jie nebeteko, kai jis liovėsi man davinėjęs nurodymus. Fragmentas apie filosofą, kuris pats save įtikinėja, užsikimšęs ausis, kad negirdėtų nelaimingojo skundų, yra parašytas pagal jo manierą; jis buvo man pakišęs ir kitų, dar juodesnių minčių, kuriomis nesiryžau pasinaudoti. O aš, priskirdamas šią jo niūrią nuotaiką tai dvasinei būsenai, kurią jam sukėlė Venseno kuoras ir kurią galima justi jo parašytame „Klervalyje", nė negalvojau įtarinėti, kad čia slypi bent krislas piktos valios. *(Ruso pastaba.)*.

bai mažai atsirado skaitytojų, kurie jį suprato, ir nebuvo nė vieno, kurs būtų panorėjęs apie jį kalbėti. Jis buvo parašytas premijai gauti, tad aš jį pasiunčiau, iš anksto būdamas tikras, kad jos negausiu, ir gerai žinodamas, kad ne tokios rūšies veikalams akademijos skiria premijas.

Toji išvyka ir šis darbas išėjo į gera mano nuotaikai ir mano sveikatai. Kentėdamas dėl šlapimo susilaikymo, aš jau kelinti metai buvau visiškai atsidavęs gydytojams, kurie, užuot palengvinę man kančias, tik išsekino jėgas ir pakirto organizmą. Grįžęs iš Sen Žermeno, pasijutau daug stipresnis ir sveikesnis. Įsidėjęs tai galvon, pasiryžau pasveikti arba mirti be gydytojų ir be vaistų, atsisveikinau su jais amžinai ir ėmiau leisti dieną po dienos, ramiai sau sėdėdamas, kai negalėjau vaikščioti, ir palengva žingsniuodamas, kai tik turėjau jėgų. Gyvenimas Paryžiuje tarp pretenzingų žmonių nelabai atitiko mano polinkius; literatų intrigos, jų gėdingi vaidai, nesąžiningumas knygose, išdidi laikysena draugijoje buvo man tokie šlykštūs, tokie atgrasūs, aš mačiau tiek maža švelnumo, atvirumo, nuoširdumo netgi mano draugų elgesy, jog pasibjaurėjau šituo triukšmingu gyvenimu ir ėmiau karštai veržtis į kaimą; suprasdamas, kad mano amatas neleis man tenai įsikurti, skubėdavau bent praleisti užmiestyje turimas laisvas valandas. Keletą mėnesių aš kasdien po pietų eidavau vienas į Bulonės mišką, mąstydavau ten vaikščiodamas apie savo kūrinių temas ir grįždavau namo tik sutemus.

Gofkuras, su kuriuo aš tada labai artimai draugavau, būtinai turėjo nuvykti tarnybos reikalais į Ženevą ir pasiūlė man keliauti kartu; aš sutikau. Jaučiausi vis dėlto nepakankamai tvirtas, kad galėčiau išsiversti be savo ekonomės, tad buvo sutarta, kad ir ji keliaus sykiu, o jos motina pasaugos namus; taigi, sutvarkę visus reikalus, ir išvykome visi trys 1754 metų birželio 1 dieną.

Turiu pažymėti, kad ši kelionė man buvo skaudus išbandymas, sudavęs pirmą smūgį patikliam mano būdui, su ku-

riuo aš gimiau ir kuriuo iki tol, iki keturiasdešimt trečiųjų savo amžiaus metų, visada besąlygiškai ir nevaržomai pasikliaudavau. Mes keliavome samdyta karieta, vienais nekeičiamais arkliais, per dieną nuvažiuodami labai nedidelį nuotolį. Aš dažnai išlipdavau ir eidavau pėsčias. Kai pasiekėme pusiaukelę, mano Tereza aiškiai parodė didžiausią nenorą pasilikti karietoje viena su Gofkuru; kai aš, nepaisydamas jos prašymų, užsimanydavau išlipti, ji taip pat išlipdavo ir eidavo pėsčia. Aš ilgai ją bariau už šį kaprizą ir taip griežtai jam pasipriešinau, kad ji pagaliau buvo priversta paaiškinti, koks reikalas. Man pasirodė, kad aš sapnuoju, jaučiausi lyg iš dangaus nukritęs, kai sužinojau, kad mano draugas, ponas de Gofkuras, daugiau kaip šešiasdešimties metų žmogus, sergąs podagra, impotentas, visiškai nualintas ištvirkavimų ir lėbavimų, nuo pat kelionės pradžios stengėsi suvilioti moterį, kuri nebebuvo nei graži, nei jauna ir priklausė jo draugui. Jis griebėsi šlykščiausių ir gėdingiausių priemonių — siūlė net savo piniginę ir bandė ją sujaudinti, skaitydamas šlykščią knygą ir rodydamas nepadorius paveikslus, kurių toji buvo pilna. Tereza pasipiktinusi kartą net išmetė tą bjaurią knygą pro karietos langą. Dar sužinojau, kad pirmąją dieną, kai baisi migrena mane privertė atsigulti be vakarienės, jis, pasilikęs su ja vienas, griebėsi visokiausių bandymų ir gudrybių, kurios pritiktų seniui satyrui arba ožiui, bet ne padoriam žmogui, kuriam aš patikėjau save ir savo žmoną. Kokia staigmena! Niekad nepatirtas skausmas suspaudė man širdį. Iki tol aš tikėjau, kad draugystė neatskiriama nuo visų kitų švelnių ir taurių jausmų, kurie ir daro ją tokią žavingą, ir štai pirmą kartą gyvenime esu priverstas sieti ją su panieka ir žiūrėti su nepasitikėjimu ir nepagarba į žmogų, kurį myliu ir kurio tariuosi esąs mylimas! Nevidonas slėpė nuo manęs savo bjaurystę. Kad neišduočiau Terezos, aš buvau priverstas slėpti nuo jo savo panieką ir giliai širdyje užgniaužti jausmus, kurių jis neprivalėjo žinoti. Saldi ir šventa draugystės iliuzija! Gofkuras

pirmasis pakėlė jos skraistę prieš mano akis. Kiek žiaurių rankų nedavė po to jai vėl nusileisti!

Lione aš palikau Gofkurą ir pasukau kitu keliu — per Savoją, kadangi negalėjau pravažiuoti pro mamytę, su ja nepasimatęs. Bet, Dieve mano, kokią aš ją išvydau!.. Kaip ji suprastėjusi! Kas belikę iš pirmykščio jos žavesio? Argi tai ta pati ponia de Varan, kitados tokia prašmatni moteris, pas kurią mane pasiuntė klebonas de Ponveras? Kaip man sugilo širdis! Aš nemačiau jai kitos išeities, kaip tik išvykti iš šio krašto. Vėl karštai ir bergždžiai kartojau jai savo prašymus, kuriais jau buvau kreipęsis į ją keliskart savo laiškuose, kviesdamas atvažiuoti ir ramiai gyventi pas mane, nes norėjau savo ir Terezos dienas paaukoti jos laimei. Ji nepaklausė manęs, teisindamasi, kad negalinti atsižadėti pensijos, nors šia pensija, kad ir pastoviai ją gaudama, pati jau seniai nesinaudojo. Vėl daviau jai šiek tiek pinigų, daug mažiau, negu turėjau duoti, daug mažiau, negu būčiau davęs, jeigu nebūčiau tvirtai įsitikinęs, kad ji nepasinaudos nė vienu sū. Man besviešint Ženevoje, ji buvo nuvykusi į Šablė ir atvažiavo į Granž Kanalį su manim pasimatyti. Jai trūko pinigų kelionei užbaigti, o aš jų neturėjau prie savęs tiek, kiek tam reikėjo; po valandos aš pasiunčiau jai tą sumą per Terezą. Vargšė mamytė! Tebūnie man leista dar atskleisti vieną jos širdies ypatybę. Jai buvo belikęs tik vienas papuošalas — nedidelis žiedas; ji nusimovė jį nuo piršto ir norėjo užmauti Terezai, bet ši tuojau pat jį grąžino, bučiuodama tą kilnią ranką ir laistydama ją savo ašaromis. Ach, tada kaip tik man buvo tinkamas momentas grąžinti jai skolą! Reikėjo visko atsižadėti ir sekti paskui ją, pasilikti su ja iki paskutinės jos gyvenimo valandos ir dalytis jos likimu, kad ir koks jis būtų. Aš to nepadariau. Mano širdis linko į kitą pusę, jaučiausi atitrūkęs nuo jos ir netikėjau, kad mano artumas gali jai būti naudingas. Sielvartavau dėl jos, bet su ja nenuėjau. Iš visų sąžinės priekaištų, kuriuos jaučiau per visą savo gyvenimą, šitas yra visų skaudžiausias

ir atkakliausias. Tuo aš ir nusipelniau žiauriausių bausmių, kurios nuo tada be paliovos griuvo ant manęs. Tegul jos išperka mano nedėkingumą! Aš pasirodžiau nedėkingas, bet šis mano poelgis per daug sudraskė man širdį, kad ji kada nors būtų išties galėjusi būti nedėkingo žmogaus širdimi.

Prieš išvažiuodamas iš Paryžiaus, buvau apmetęs dedikaciją savo „Samprotavimams apie nelygybę". Užbaigiau ją Šamberi ir padėjau po ja kaip tik šio miesto vardą, nusprendęs, kad, norint išvengti priekabių, geriau bus joje nenurodyti nei Prancūzijos, nei Ženevos. Atvykęs į Ženevą, atsidaviau respublikoniškam entuziazmui, kuris čia mane atviliojo. Tą entuziazmą dar padidino man suruoštas priėmimas. Iškilmingai pagerbtas, visų visuomenės sluoksnių meilingai sutiktas, aš visiškai atsidaviau patriotiniam uolumui ir, graužiamas gėdos, kad išsižadėjau savo tėvų tikėjimo, tuo prarasdamas ir pilietines teises, ryžausi atvirai grįžti prie jo. Aš galvojau, kad jeigu evangelija yra ta pati visiems krikščionims, o dogmos esmės skirtumai kilę iš to, kad įvairiai mėginama aiškinti tai, ko negalima suprasti, tai kiekvienoje šalyje tik aukščiausiai valdžiai priklauso teisė nustatyti ir kultą, ir tą nesuvokiamą dogmą, taigi kiekvieno piliečio pareiga yra priimti tą dogmą ir laikytis įstatymu nurodyto kulto. Bendravimas su enciklopedistais ne tik nepakirto mano tikėjimo, bet dar labiau jį sutvirtino, nes aš iš prigimties bjauriuosi įvairiais disputais ir partijomis. Žmogaus ir visatos studijavimas man parodė, kad visame kame yra pirmapradės priežastys ir jas valdanti išmintis. Skaitydamas Bibliją ir ypač Evangeliją, į kurią įnikau prieš kelerius metus, pamačiau, kokie niekingi, šlykštūs ir kvaili yra Jėzaus Kristaus mokslo aiškinimai, paskelbti žmonių, nevertų jį suprasti. Vienu žodžiu, filosofija, susiejusi mane su religijos esme, atskyrė nuo tos krūvos smulkių formulių, kuriomis žmonės ją apraizgė. Manydamas, kad protingam žmogui nėra dviejų būdų krikščionybei išpažinti, aš nusprendžiau taip pat, kad visa tai, kas susiję su forma ir disciplina, kiek-

vienoje šalyje yra įstatymų reikalas. Iš šio išmintingo, socialaus ir taikaus principo, dėl kurio patyriau tiek daug persekiojimų, padariau išvadą, kad, norėdamas būti piliečiu, aš turiu būti protestantu – grįžti prie kulto, įvesto mano šalyje. Aš tam pasiryžau ir net klausiausi mano užmiestinės parapijos pastoriaus pamokymų. Norėjau tiktai, kad man nereikėtų rodytis konsistorijoje, ko reikalavo Bažnyčios nuostatai. Galų gale buvo nuspręsta pažeisti tuos nuostatus pagal mano pageidavimą ir sušaukti penkių ar šešių asmenų komisiją mano tikėjimo išpažinimui išklausyti. Nelaimė, pastoriui Perdrijo, maloniam ir švelniam žmogui, su kuriuo aš susidraugavau, šovė mintis man pasakyti, jog šio mažo susirinkimo dalyviai su džiaugsmu laukia mano prakalbos. Šitas laukimas mane taip išgąsdino, kad, nors tris savaites dieną naktį mokiausi savo pasirašytos trumpos kalbos, aš taip suglumau, kai reikėjo ją pasakyti, jog negalėjau ištarti nė vieno žodžio ir komisijos posėdyje atlikau kvailiausio mokinio vaidmenį. Komisijos nariai kalbėjo už mane, o aš kvaišai atsakinėjau „taip" arba „ne"; po to man leido priimti komuniją ir grąžino piliečio teises: buvau įrašytas į vietinę gvardiją, kuriai priklauso tik piliečiai ir miestelėnai, ir dalyvavau nepaprastame generalinės tarybos posėdyje, kuriame buvo saikdinamas sindikas Miusaras. Mane taip sujaudino tarybos ir konsistorijos palankumas, taip pat pagarbus ir kilnus visų administracijos narių, pastorių ir piliečių elgesys, jog, geraširdžio Deliuko primygtinai prašomas, o dar labiau – paklusdamas savo paties polinkiui, nusprendžiau grįžti į Paryžių, likviduoti savo butą, sutvarkyti visus reikalus, įtaisyti kur nors ponią Levaser ir jos vyrą arba aprūpinti juos lėšomis pragyvenimui, po to su Tereza įsikurti visam laikui Ženevoje.

Taip nutaręs, kol kas atidėjau į šalį visus rimtus reikalus, kad galėčiau, ligi išvyksiu papramogauti su savo draugais. Iš visų tų pramogų labiausiai man patiko plaukiojimas valtimi po ežerą sykiu su tėvu Deliuku, jo marčia, dviem sūnumis ir

Tereza. Išbuvome šioje kelionėje ištisą savaitę; oras visą laiką buvo kuo gražiausias. Man išliko gyvas prisiminimas gamtos vaizdų, žavėjusių mane pačiame ežero gale, ir juos aš aprašiau prieš kelerius metus „Naujojoje Eloizoje".

Be jau minėtos Deliuko šeimos, Ženevoje užmezgiau pažintį taipogi su jaunu pastoriumi Vernu, kurį jau šiek tiek pažinojau Paryžiuje ir kurio draugystę vertinau labiau, negu jis vėliau to nusipelnė; su ponu Perdrijo, kurs tada buvo kaimo pastorius, o šiandien — literatūros profesorius ir kurio mielos, malonios bičiulystės visada gailėsiuos, nors jis nusprendė, kad geras tonas reikalauja išsiskirti su manimi; su ponu Žalaberu, anuomet fizikos dėstytoju, o paskui — tarėju ir sindiku, kuriam aš skaičiau savo „Samprotavimus apie nelygybę" (bet ne dedikaciją) ir kurį jie, regis, sužavėjo; su profesoriumi Liulenu, su kuriuo ligi pat jo mirties susirašinėjau ir kuris net pavedė man nupirkti knygų bibliotekai; su profesorium Vernė, kuris kaip ir visi man atgręžė nugarą po to, kai jam parodžiau savo prieraišumą ir pasitikėjimą, kurie turėjo jį sujaudinti, jeigu teologą apskritai gali kas nors sujaudinti; su Šapiuji, Gofkuro tarnautoju ir įpėdiniu, kuris norėjo jį išstumti ir pats buvo išstumtas; su Marsė de Mezjeru, senu mano tėvo draugu, kuris jautė simpatiją ir man; kitados jis daug pasitarnavo savo tėvynei, tačiau, tapęs dramaturgu ir įsigeidęs patekti į Dviejų šimtų tarybą, pakeitė savo principus ir prieš mirtį pasidarė juokingas. Bet daugiausia aš tikėjausi iš Multu, jauno vyro, daug žadančio savo gabumais ir ugningu protu; aš visada jį mylėjau; nors su manimi jis elgėsi dažnai dviveidiškai ir artimai bendravo su pikčiausiais mano priešais, aš vis dėlto esu tikras, kad būtent jam yra lemta vieną dieną tapti mano atminimo gynėju, pasirengusiu atkeršyti už savo draugą.

Šiame nerūpestingame gyvenime aš kaip ir anksčiau mėgau įprastines vienišas vaikštynes ir dažnai gan toli nueidavau ežero krantu; mano galva, įpratusi dirbti, ir tuo metu ne-

likdavo dyka. Mąsčiau apie mano jau sudarytą „Politinių institucijų" planą; apie šį veikalą man teks netrukus kalbėti; taip pat galvojau apie „Valė istoriją", ir planavau tragediją, kurią ketinau rašyti proza ir kuriai siužetu pasirinkau vėl tą pačią Lukreciją, nenustodamas vilties, kad paguldysiu ant menčių pašaipūnus, jei išdrįsiu dar kartą išleisti į sceną šią nelaimingąją, kuri nebegalėjo pasirodyti nė viename prancūzų teatre. Tuo pat laiku bandžiau savo jėgas prie Tacito ir išverčiau pirmą jo istorijos knygą, kurią bus galima rasti tarp mano rankraščių.

Praleidęs keturis mėnesius Ženevoje, spalio mėnesį grįžau į Paryžių, aplenkdamas Lioną, kad kelyje nesusitikčiau su Gofkuru. Kadangi buvau nutaręs išvykti į Ženevą tik ateinantį pavasarį, tai žiemą vėl gyvenau taip, kaip buvau įpratęs, ir grįžau prie savo užsiėmimų, iš kurių svarbiausias buvo „Samprotavimų apie nelygybę" korektūros taisymas; šį veikalą buvau įteikęs spausdinti Olandijoje knygų leidėjui Rėjui, su kuriuo neseniai susipažinau Ženevoje. Kadangi veikalas buvo dedikuotas Respublikai, o ši dedikacija galėjo nepatikti Mažajai tarybai, norėjau palaukti ir pažiūrėti, kokį įspūdį ji padarys Ženevoje. Tas įspūdis nebuvo man palankus: nors dedikaciją man padiktavo gryniausias patriotizmas, per ją aš įsigijau priešų Taryboje ir pavyduolių buržuazijoje. Ponas Šuė, anuomet pirmasis sindikas, parašė man padorų, bet šaltą laišką, kurį galima rasti mano rinkiniuose (ryšulys A, Nr. 3). Iš atskirų asmenų, be kitų, iš Deliuko ir Žalabero, gavau keletą pagyrimų, ir tai buvo viskas; nemačiau, kad bent vienas ženevietis būtų tinkamai įvertinęs nuoširdų mano uolumą, kurio buvo kupinas šis veikalas. Toks abejingumas papiktino visus, kurie tai pastebėjo. Prisimenu, kartą Kliši, per pietus pas ponią Diupen, kur dalyvavo Respublikos rezidentas Kromelenas ir ponas de Miranas, pastarasis, visiems girdint, prie stalo pareiškė, kad Taryba privalanti mane apdovanoti ir viešai pagerbti už šį veikalą ir kad ji nusipelnys gėdą, jeigu

to nepadarys. Kromelenas, žemas ir baisiai piktas žmogus, mano akivaizdoj nedrįso nieko atsakyti, tik padarė šlykščią grimasą, kuri prajuokino ponią Diupen. Vienintelė man nauda iš šio veikalo (jeigu nepaisysime to, kad jis patenkino mano širdį) buvo piliečio vardas, kurį man suteikė mano draugai, o paskui jų pavyzdžiu ir visuomenė, ir kurio vėliau aš netekau, todėl kad pernelyg buvau jį nusipelnęs.

Ši nesėkmė nebūtų man sukliudžiusi persikelti į Ženevą, jeigu nebūtų buvę kitų motyvų, daug stipriau veikusių mano širdį. Ponas d'Epinė, norėdamas pasistatyti dar vieną fligelį prie savo pilies Ševretėje, leido tam didžiulius pinigus. Vieną dieną, nuvykę su ponia d'Epinė pasižiūrėti tų darbų, bevaikščiodami patraukėme dar kokį ketvirtį mylios toliau, iki tvenkinio parke, kuris šliejosi prie Monmoransi miško ir kuriame buvo gražus sodas su mažu, apgriuvusiu nameliu — „Ermitažu". Ta nuošali ir labai maloni vieta buvo sužavėjusi mane jau anksčiau, kai išvydau ją pirmąsyk, dar prieš kelionę į Ženevą. Iš entuziazmo man išsprūdo žodžiai: „O ponia, kokia nuostabi buveinė! Štai priebėga, sukurta kaip tik man!" Ponia d'Epinė nedaug ką pridūrė prie mano žodžių, bet, atvažiavęs antrusyk, baisiai nustebau, vietoj senos lūšnos išvydęs beveik visiškai naują namelį, itin gražiai sutvarkytą ir labai patogų gyventi mažai trijų asmenų šeimai. Ponia d'Epinė liepė atlikti šį darbą patylom, ir jis atsiėjo visai nebrangiai, nes buvo paimta šiek tiek medžiagos ir keletas darbininkų iš statybos prie pilies. Šį kartą, pamačiusi mano nustebimą, ji tarė man: „Štai jūsų priebėga, mano meškine. Jūs patys ją pasirinkote, draugystė ją siūlo jums; tikiuosi, jūs atsižadėsite savo žiauraus ketinimo atsitolinti nuo manęs". Nemanau, kad kada nors savo gyvenime būčiau buvęs labiau ir maloniau sujaudintas: aplaisčiau ašaromis geraširdiškos savo draugės ranką ir, jeigu tą pat akimirką dar nebuvau nugalėtas, tai vis dėlto ėmiau smarkiai svyruoti. Ponia d'Epinė, nenorėdama išgirsti mano atsisakymo, taip primygtinai mane ragino, grie-

bėsi tiekos visokių priemonių, pasitalkino tiek žmonių man apmulkinti, — net patraukė savo pusėn ponią Levaser ir jos dukterį, — jog pagaliau mane palaužė. Atsisakęs iškeliauti savo tėvynėn, nusprendžiau, pasižadėjau gyventi Ermitaže; kol mes laukėme, iki namas išdžius, ji pasirūpino baldais, ir iki pavasario viskas buvo paruošta.

Didelę įtaką mano apsisprendimui turėjo tai, kad netoli Ženevos įsikūrė Volteras. Aš supratau, kad tas žmogus ten padarys perversmą, kad savo tėvynėje rasiu tą patį toną, tą pat puikybę, tuos pačius papročius, nuo kurių bėgau iš Paryžiaus, kad man reikės nuolat kovoti, kad man neliks kitos išeities, kaip tik būti arba nepakenčiamu pedantu, arba bailiu ir blogu piliečiu. Laiškas, kurį Volteras man parašė apie paskutinį mano veikalą, davė man progą užsiminti apie tai savo atsakyme; šio atsakymo sukeltas įspūdis patvirtino mano nuogąstavimus. Nuo to laiko Ženeva buvo man žuvusi, ir aš neklydau, taip manydamas. Gal aš privalėjau eiti audros pasitikti, bet nesijaučiau turįs tam gabumų. Ką gi būčiau padaręs vienų vienas, toks nedrąsus ir neiškalbus, prieš įžūlų, turtingą žmogų, šio pasaulio didžiūnų remiamą, neprilygstamą gražbylį, jau tapusį moterų ir jaunimo dievaičiu? Bijojau bergždžiai statyti pavojun savo drąsą, paklusau tiktai įgimtam taikos troškimui, ramybės meilei; jeigu jie tada apvylė mane, tai turiu jaustis jų apviltas ir šiandien. Pasitraukęs į Ženevą, būčiau išvengęs didelių asmeniškų nelaimių, bet abejoju, ar netgi su visu patriotiniu savo įkarščiu būčiau padaręs ką nors didžio ir naudingo savo šaliai.

Tronšenas, maždaug tuo pat laiku įsikūręs Ženevoje, šiek tiek vėliau atsidangino į Paryžių akių dumti ir išsivežė iš čia didelius lobius. Vos tik atvykęs, jis atėjo pas mane kartu su ševaljė de Žokuru. Ponia d'Epinė labai norėjo atskirai su juo pasitarti, bet nelengva buvo prasibrauti pas jį pro lankytojų spūstį. Ji kreipėsi į mane. Aš įkalbėjau Tronšeną nueiti pas ją. Taip, mano tarpininkaujami, jie susipažino, ir ta pažintis vė-

liau dar labiau sutvirtėjo mano nenaudai. Tokia jau visada buvo mano dalia: kai tik aš suvedu savo draugus, kurių kiekvienas skyrium yra mano draugas, jie būtinai susivienija prieš mane. Nors jau anuomet, ruošdami sąmokslą savo tėvynei pavergti, Tronšenai turėjo mirtinai manęs nekęsti, vis dėlto daktaras dar ilgai rodė man palankumą. Grįžęs į Ženevą, jis net parašė man, siūlydamas užimti garbės bibliotekininko vietą. Bet aš jau buvau apsisprendęs, ir šis pasiūlymas manęs nesugundė.

Tuo metu aš vėl pradėjau lankytis pas poną Holbachą. Dingstis tam buvo jo žmonos mirtis: lygiai kaip ir ponia de Frankeji, ji mirė, man beviešint Ženevoje. Pranešdamas man apie tai, Didro rašė apie gilų jos vyro sielvartą. Jo skausmas sugildė mano širdį. Man pačiam buvo labai gaila šios mielos moters. Aš parašiau apie tai ponui Holbachui. Šis liūdnas įvykis privertė mane užmiršti jo neteisingą elgesį, ir, kai grįžau iš Ženevos, o jis pats grįžo iš kelionės po Prancūziją, į kurią buvo išvykęs, norėdamas išsiblaškyti, aš kartu su Grimu ir kitais draugais nuėjau jo aplankyti ir lankiau, lig persikėliau į Ermitažą. Kai šiame sąmokslininkų ratelyje buvo sužinota, kad ponia d'Epinė, su kuria tada jis dar nesusitikdavo, ruošia man tenai butą, ant mano galvos pabiro kruša jų patyčių, kad, esą, trokšdamas smilkalų ir miesto pramogų, aš neištversiu vienatvės nė dvi savaites. Žinodamas savo prigimtį, numojau į jų kalbas ir žengiau savo keliu. Ponas Holbachas vis dėlto padarė man vieną paslaugą* — surado vietą gerajam senukui Levaserui, kuriam jau buvo per aštuoniasdešimt metų. Jo žmona, bodėdamasi juo, be paliovos mane prašė padėti juo atsikratyti, ir jis buvo įkurdintas prieglaudoje, kur senatvė

* Štai pavyzdys, kokius pokštus man krečia mano atmintis. Praslinkus ilgam laikui po to, kai buvo parašyti šie žodžiai, aš, kalbėdamas su savo žmona apie jos senąjį tėvą, sužinojau, kad į prieglaudą jį uždarė anaiptol ne ponas Holbachas, o ponas de Šenonso, tada buvęs vienu iš jos administratorių. Buvau visai apie jį užmiršęs ir tikėjau, net būčiau prisiekęs, kad tai padarė Holbachas. *(Ruso pastaba.)*

ir sielvartas dėl išsiskyrimo su šeima beveik tuojau pat jį nuvarė į kapus. Žmona ir kiti vaikai mažai jo gailėjosi. Tik Tereza, kuri karštai jį mylėjo, niekad negalėjo nusiraminti ir vis graužėsi, kad tėvas užbaigė savo dienas ant svetimų rankų.

Maždaug tuo pat laiku turėjau svečią, kurio visiškai nesitikėjau, nors tai buvo labai senas pažįstamas. Kalbu apie savo draugą Vantiurą, kuris vieną gražų rytą, kai aš nė sapnuoti apie jį nesapnavau, nelauktai užėjo pas mane. Tai buvo visai kitas žmogus. Koks jis atrodė pasikeitęs! Vietoj pirmykščio grožio mačiau jame tik ištvirkėlio bruožus, kurie neleido man atverti širdies. Ar mano akys buvo jau nebe tos, ar ištvirkimas atbukino jo protą, ar gal visas pirmykštis jo žavesys parėjo tik nuo jaunatvės, kuri nūnai jau buvo dingusi. Aš jį priėmiau beveik abejingai, ir mudu išsiskyrėme gana šaltai. Bet kai jis išėjo, mūsų buvusios draugystės prisiminimas atgaivino vaizduotėje tuos mano jaunystės metus, taip jautriai, taip rimtai paaukotus angeliškai moteriai, šiuo metu nemažiau pasikeitusiai už jį; prisiminiau smulkučius to laimingo meto nutikimus, romantišką dieną Tune, praleistą taip nekaltai ir smagiai kartu su dviem žavingom merginom: vienai jų aš pabučiavau ranką, ir tai buvo vienintelė man suteikta malonė, kuri dėlto paliko man širdyje tokį gilų, jaudinantį ir ilgai neblėstantį gailestį; prisiminiau įstabius jaunos širdies polėkius, kuriuos taip stipriai tada išgyvenau ir kurių laikas, kaip dabar man atrodė, praėjęs amžinai. Visi šie meilingi prisiminimai sugraudino mane, ir aš aplaisčiau ašaromis prabėgusią jaunystę ir dingusius jos džiugesius. Ak, kiek būčiau praliejęs ašarų dėl vėlyvo ir pražūtingo jų atgrįžimo, jeigu būčiau numatęs, kiek negandų per jį patirsiu!

Tą paskutinę žiemą, praleistą Paryžiuje, turėjau malonumą, kuriuo mėgavausi iš tyros širdies. Nansietis akademikas Paliso, išgarsėjęs keliomis savo dramomis, tik ką buvo pastatęs vieną iš jų Liunevilyje, dalyvaujant Lenkijos karaliui. Matyt, norėdamas įsiteikti pastarajam, savo dramoje jis pavaizdavo

žmogų, kuris drįsta stoti prieš karalių su plunksna rankoje. Kilniadvasis Stanislovas, nemėgęs satyros, pasipiktino, kad jo akivaizdoje autorius drįsta liesti jo asmeninius reikalus. Grafas de Tresanas, šio valdovo įsakytas, parašė d'Alamberui ir man, pranešdamas, kad jo didenybė ketina pareikalauti, kad ponas Paliso būtų pašalintas iš akademijos. Mano atsakymas buvo karštas prašymas, kad ponas de Tresanas kreiptųsi į Lenkijos karalių ir prašytų dovanoti ponui Paliso. Malonė buvo suteikta, ir ponas Tresanas, karaliaus vardu man pranešdamas apie tai, pridūrė, kad šis faktas bus įrašytas į akademijos protokolus. Aš atsakiau, kad tai būtų ne malonė, o tik bausmės pailginimas. Pagaliau po ilgų prašymų iškovojau, kad protokoluose nieko nebūtų paminėta ir neliktų viešų šito įvykio pėdsakų. Per visą šį susirašinėjimą tiek karalius, tiek ir ponas de Tresanas reiškė man godonę ir pagarbą, kuri man buvo itin maloni, ir aš ta proga pajutau, kad pagarba žmonių, kurie patys visada yra jos verti, sužadina sieloje jausmą, daug kilnesnį ir tauresnį negu tuštybė. Savo rinkiniui aš nurašiau pono de Tresano laiškus ir savo atsakymus, o jų originalus galima rasti ryšulyje A, Nr. 9, 10 ir 11.

Gerai suprantu, kad jeigu šiems memuarams lemta išvysti dienos šviesą, aš pats įamžinu čia faktą, kurio pėdsakus norėčiau sunaikinti; bet čia pateikiu ir daugelį kitų faktų prieš savo valią. Prieš akis man visada stovi didysis mano sumanymo tikslas; būtina pareiga įvykdyti jį iki galo neleis man atitrūkti nuo jo dėl kokių nors menkų sumetimų, kurie galėtų nukreipti mane nuo šio tikslo. Toje keistoje, ypatingoje padėtyje, kurioje esu atsidūręs, aš turiu kalbėti vien teisybę ir neprivalau atsižvelgti į nieką kita. Kas nori mane gerai pažinti, turi pažinti iš visų pusių — ir gerų, ir blogų. Mano išpažintis yra neišvengiamai susijusi su daugelio žmonių išpažintimi: rašydamas tiek vieną, tiek ir kitą, aš atvirai pasakoju visa, kas liečia mane, ir, nors nemanau privaląs rodyti bet kam daugiau atlaidumo nei sau pačiam, vis dėlto noriu kitiems būti atlaidesnis. Trokštu visada būti teisingas, apie ki-

tus sakyti tik gera, kiek man tai bus įmanoma, ir tik tada sakyti bloga, kai tat liečia mane ir kai esu priverstas tai daryti. Jeigu tokia yra mano padėtis, kas turi teisę reikalauti iš manęs daugiau? Rašydamas savo išpažintį, anaiptol nenoriu, kad ji būtų paskelbta dar prie mano ar kitų suinteresuotų asmenų gyvos galvos. Jei aš būčiau savo likimo ir šio rankraščio šeimininkas, jis išvystų dienos šviesą tik praslinkus ilgam laikui po mano ir jų mirties. Bet mano galingieji engėjai, bijodami tiesos, stengiasi sunaikinti net jos pėdsakus, ir aš esu priverstas jos labui daryti visa, ką man leidžia mano neginčijama teisė ir griežčiausias teisingumas. Jeigu mano atminimas turėtų užgesti kartu su manim, aš, užuot ką nors kompromitavęs, mielai ir be skundo pakelčiau nepelnytą ir trumpalaikę gėdą; bet kadangi mano vardui lemta išlikti, aš turiu pasistengti kartu su juo perduoti ir atminimą to nelaimingo žmogaus, kuris jį nešiojo, parodydamas save tokį, koks iš tikrųjų buvau, o ne tokį, kokį neteisingi priešai išsijuosę stengiasi mane pavaizduoti.

DEVINTOJI KNYGA

1756–1757

Nekantriai veržclamasis kuo greičiau apsigyventi Ermitaže, nelaukiau, kol orai atšils, ir, kai tik mano būstas buvo įrengtas, skubiai išsiruošiau ten, garsiai aliojamas Holbacho sėbrų, kurie išdidžiai pranašavo, kad aš neištversiu vienatvėje nė trijų mėnesių ir kad greitai visi vėl pamatys mane gėdingai grįžtant į Paryžių gyventi taip kaip ir jie. O aš su džiaugsmu galvojau apie savo stichiją, kurioje nebuvau jau penkiolika metų, ir nė neklausiau jų patyčių. Nuo to laiko, kai prieš savo valią pakliuvau į aukštąją visuomenę, aš nuolat gailėjausi savo brangiųjų Šarmečių ir ramaus gyvenimo, kokį ten gyvenau. Jaučiausi gimęs vienatvei ir kaimui, negalėjau būti

laimingas kitur. Venecijoje, kai patekau į visuomeninių reikalų verpetą, apsisiaučiau oria savotiškos reprezentacijos skraiste, kūriau didžius planus kilti karjeros laiptais; Paryžiuje, aukštosios visuomenės sūkury, vakarinių puotų malonumuose, teatro spektaklių blizgesyje, tuščios garbės tvaike — visur man prieš akis stovėdavo mano giraitės, upokšniai, vienišos mano vaikštynės, viliodamos mane, versdamos mane liūdėti, dūsauti ir ilgėtis. Visi darbai, kurių imtis save prispirdavau, visi ambicingi sumanymai, kurie ūpais gaivindavo mano įkarštį, neturėjo kitokio tikslo, kaip vien susilaukti dienų, kada galėsiu palaimingai leisti savo laisvalaikį kaime. Ir šit guodžiausi viltimi, kad mano svajonė pildosi. Neturėdamas pakankamų išteklių, be kurių, kaip maniau iš pradžių, negalima kaime įsikurti, ėmiau galvoti, kad ypatingos savo padėties dėka sugebėsiu apsieiti be jų ir pasieksiu tą patį tikslą visai priešingu keliu. Aš neturėjau nė vieno sū rentos, bet turėjau vardą, talentų, buvau nuosaikus ir išsižadėjau brangiai kainuojančių poreikių, primestų viešosios nuomonės. Be to, nors ir tingus, aš vis dėlto buvau darbštus, kai to norėdavau, o ir tingėjau aš ne kaip dykinėtojas, o kaip nepriklausomas žmogus, kuris mėgsta dirbti tik tada, kai jam reikia. Natų perrašinėtojo amatas nei labai man sekėsi, nei davė man daug uždirbti, bet buvo patikimas. Daug kas pritarė man, kad aš turėjau drąsos jį pasirinkti. Galėjau tikėtis, jog darbo nepritrūksiu ir, uoliai triūsdamas, iš jo pragyvensiu. Du tūkstančiai frankų, kurie man liko iš pinigų, gautų už „Kaimo burtininką" ir kitus mano kūrinius, saugojo mane nuo skurdo; o keletas kūrinių, kuriuos buvau berašąs, turėjo man duoti, jei pavyktų išvengti knygų leidėjų lupikavimo, papildomų lėšų, kad galėčiau ramiai dirbti, nevargindamas savęs ir netgi turėdamas pakankamai laisvo laiko pasivaikščioti. Išlaikyti nedidelę trijų asmenų šeimą, kurios visi nariai dirbo naudingą darbą, man nelabai daug kaštavo. Taigi mano lėšos, atitinkančios mano poreikius ir

norus, išties man leido susikurti laimingą ir patvarų gyvenimą, į kurį labiausiai jaučiausi linkęs.

Būčiau galėjęs mestis į daug pelningesnę sritį ir, užuot varginęs savo plunksną perrašinėjimu, visiškai atsidėti savo kūriniams. Sprendžiant pagal mano užmojį, kurį jaučiausi pajėgus išlaikyti, jei būtų man davę pasiturimą ir net prabangų gyvenimą, jeigu, stengdamasis leisti geras knygas, dar būčiau griebęsis autoriškų gudrybių. Bet aš jaučiau, kad jeigu rašysiu dėl duonos kąsnio, tai netrukus užges mano genialumo žiburys, aš pražudysiu savo talentą, glūdintį ne tiek mano plunksnoje kiek širdyje, ir pagimdytą vien pakilaus ir tauraus mąstymo būdo, kuris tik vienas gali tai plunksnai teikti peno. Nieko galingo, nieko didžio negalima sukurti parduota plunksna. Būtinybė, godumas gal būtų mane privertę dirbti greičiau, bet ne geriau. Jeigu sėkmės troškimas ir nebūtų manęs įtraukęs į intrigas, vis dėlto būtų vertęs kalbėti ne tai, kas naudinga ir tikra, o tai, kas daugumui patinka, ir būčiau tapęs ne įžymiu rašytoju, kokiu galėjau tapti, o tik popieriaus margintoju. Ne, ne, aš visada jaučiau, kad rašytojas buvo ir gali būti žymus ir vertas pagarbos tik tada, kai jo kūryba nėra amatas. Per daug sunku kilniai galvoti, kai galvoji tik tam, kad galėtum pragyventi. Kad įstengtum, kad išdrįstum pasakyti didžias tiesas, turi būti nepriklausomas nuo pasisekimo. Aš svaidžiau savo knygas žmonėms, būdamas tikras, kad kalbu jose visų bendram labui, ir niekuo daugiau nesirūpinau. Jeigu veikalas būdavo atmestas, juo blogiau tiems, kurie nenorėdavo juo pasinaudoti; man nereikėjo jų pritarimo, kad galėčiau pragyventi. Mano amatas galėjo mane išmaitinti, net jeigu mano knygos būtų gulėjusios lentynose; bet kaip tik todėl jos buvo perkamos.

Ir štai 1756 metų balandžio 9 dieną aš išvykau iš miesto ir daugiau jame nebegyvenau, nes nelaikau gyvenimu kelių apsistojimų tiek Paryžiuje, tiek Londone, tiek ir kituose miestuose, visada tik trumpam laikui ir visada prieš savo valią. Po-

nia d'Epinė atvažiavo paimti mūsų visų trijų savo karieta; jos nuomininkas išgabeno nedidelį mano bagažą, ir aš įsikūriau tą pačią dieną. Mažą savo prieglobstį radau įrengtą ir apstatytą kad ir kukliai, bet valyvai ir net skoningai. Ranka, pasirūpinusi šiuo apstatymu, jam teikė neįkainojamą vertę mano akyse, ir man atrodė tiesiog žavu, kad aš gyvensiu kaip svečias pas savo draugę, mano paties pasirinktame name, jos pastatydintame specialiai man.

Nors buvo šalta ir kai kur dar baltavo sniegas, bet žemė jau pradėjo žaliuoti, buvo matyti žibuoklės ir raktažolės, sprogo medžių pumpurai, ir jau pačią pirmąją naktį beveik ties mano langu, miškelyje prie pat namų, sučiulbo lakštingala. Rytmetį po lengvo miego, užmiršęs apie persikėlimą, aš tariausi vis dar tebesąs Grenelės gatvėje, bet staiga suvirpėjau nuo to čiulbesio ir iš džiaugsmo sušukau: „Pagaliau visi mano troškimai išsipildė!" Pirmiausia stengiausi pasinerti kaimo aplinkos įspūdžiuose. Užuot pradėjęs tvarkytis savo bute, leidausi į vaikštynes, ir nebuvo nė vieno tako, nė vieno skynimo, nė vienos giraitės, nė vieno kampelio aplink mano buveinę, kurio nebūčiau aplankęs jau kitą dieną. Juo ilgiau apžiūrinėjau tą žavingą prieglobstį, juo tvirčiau įsitikinau, kad jis yra sukurtas man. Ši vieta, veikiau nuošali negu nyki, nukėlė mano mintis į pasaulio kraštą. Čia buvo jaudinančių grožybių, kokių anaiptol nematysi miesto apylinkėse; staiga atsidūręs čia, niekad ir nepatikėtum, jog esi tik už keturių ljė nuo Paryžiaus.

Keletą dienų praleidęs kaimo gyvenimo svaiguly, panorau susitvarkyti popierius ir nusistatyti darbo laiką. Rytmečius, kaip ir visada, paskyriau perrašinėjimui, o popiečius — pasivaikščiojimams su užrašų knygele ir pieštuku rankoje; aš niekada negalėjau patogiai rašyti ir mąstyti kitaip kaip tik *sub dio**, tad ir dabar neketinau keisti šio metodo; nusprendžiau,

* Po atviru dangum *(lot.)*.

kad Monmoransi miškas, kuris siekė beveik mano namų slenkstį, nuo šiol bus mano darbo kabinetas. Buvau pradėjęs keletą rašinių; ėmiau juos peržiūrinėti. Turėjau devynias galybes sumanymų, bet iki šiol miesto triukšme lėtai sekėsi juos vykdyti. Tikėjausi imtis jų daug stropiau, kai mano dėmesys bus mažiau blaškomas. Manau, kad gana gerai pateisinau šią viltį, nes, nors ir dažnai sirgau, nors ir dažnai lankiausi Ševretėje, Epinė, Obone, Monmoransi pilyje, nors ir dažnai buvau trukdomas dykinėjančių smalsuolių ir visada pusę dienos skirdavau perrašinėjimui, bet jeigu kas suskaičiuotų ir pasvertų veikalus, kuriuos sukūriau per šešerius metus Ermitaže ir Monmoransi, tai, esu tikras, pripažintų, kad jeigu tuo metu ir gaišau laiką, tai anaiptol ne dykinėjimui.

Iš visų tuometinių savo veikalų ilgiausiai apmąstinėjau ir su didžiausiu pomėgiu rašiau „Politines institucijas": šiam veikalui norėjau atiduoti visą savo gyvenimą, manydamas, kad jis vainikuos mano šlovę. Pirmoji mintis apie jį man gimė prieš trylika ar keturiolika metų, kai, būdamas Venecijoje, turėjau progą pastebėti keletą šios taip išgirtos valstybinės santvarkos trūkumų. Nuo to laiko papročių istorijos studijavimas gerokai praplėtė mano pažiūras. Aš pamačiau, kad viskas itin glaudžiai susiję su politika ir, nors ir kokios būtų dedamos pastangos tai pakeisti, kiekviena tauta visada bus tik tokia, kokią ją padaro jos valstybinės santvarkos pobūdis. Taigi ir didįjį klausimą: „Kokia yra pati geriausia valstybinė santvarka?", kaip man atrodė, reikėtų taip formuluoti: „Kokio pobūdžio valstybinė santvarka gali išugdyti tautą visų doriausią, labiausiai apsišvietusią, išmintingiausią, žodžiu, visų geriausią pačia plačiąja to žodžio prasme?" Mano manymu, šis klausimas glaudžiai susijęs su kitu, nors ir labai skirtingu klausimu: „Kokia valstybinė santvarka savo pobūdžiu yra arčiausia įstatymo?" Iš čia: „Kas yra įstatymas?" – ir ištisa virtinė tokios pat svarbos klausimų. Mačiau, kad visa tai mane veda prie didžiųjų tiesų, taip reikalingų žmonių giminės lai-

mei ir ypač mano tėvynei, kur neseniai buvau lankęsis ir kur neradau, mano supratimu, nei ganėtinai teisingų, nei ganėtinai aiškių įstatymo ir laisvės sąvokų. Norėjau jiems pateikti jas netiesioginiu būdu, idant neužgaučiau jų savimeilės ir jie man atleistų, kad pasirodžiau tolregiškesnis už juos.

Nors jau penkerius ar šešerius metus triūsiau prie šio veikalo, tačiau dar buvau ne kiek pasistūmėjęs. Tokioms knygoms reikia daug mąstymo, laisvo laiko, ramybės. Be to, šią knygą rašiau, taip sakoma, ant abejo, ir nenorėjau kalbėti apie ją niekam, net ir Didro. Bijojau, kad ji nepasirodytų per daug drąsi mūsų amžiui ir tam kraštui, kuriame rašiau, ir kad mano draugai pasibaisėję nesutrukdytų man įvykdyti šio sumanymo*. Aš dar nežinojau, ar ji bus parašyta laiku ir ar galės būti išspausdinta prie mano gyvos galvos. Norėjau nevaržomas atiduoti savo temai visa tai, ko jinai iš manęs reikalavo; savaime aišku, kad neturėdamas satyriko polinkių ir niekad nenorėdamas ką nors asmeniškai užkliudyti, aš visada liksiu be priekaištų teisingas. Be abejo, norėjau iki galo naudotis pačios prigimties man suteikta mąstymo teise, bet visada gerbti tą valstybinę santvarką, kurioje turiu gyventi, ir niekad nenusižengti jos įstatymams; stengdamasis nepažeisti tarptautinės teisės, aš betgi nenorėjau baikščiai atsižadėti jos teikiamų privilegijų.

Aš net prisipažįstu, jog kaip svetimšalis, gyvenąs Prancūzijoje, jaučiausi labai patogioje padėtyje: galėjau drąsiai sakyti teisybę, gerai žinodamas, kad jeigu ir toliau nieko nespausdinsiu šioje valstybėje be leidimo, kaip buvau nusistatęs, tai niekam neprivalėsiu duoti ataskaitos dėl savo įsitikinimų ir dėl

* Šią baimę man ypač įvarė išmintingas Diuklo griežtumas; kai dėl Didro, tai, kalbėdamasis su juo, aš visada kažkodėl būdavau kur kas pašaipesnis ir kandesnis, negu tai būdinga mano prigimčiai. Užtat ir vengiau tartis su juo dėl šio sumanymo, į kurį norėjau sudėti visą protavimo jėgą be jokio nuotaikos ir šališkumo atspalvio. Apie šio veikalo toną galima spręsti iš „Visuomeninės sutarties", kuri iš ten paimta. *(Ruso pastaba.)*

jų paskelbimo kur kitur. Nebūčiau buvęs toks laisvas netgi Ženevoje, kur magistratas turėjo teisę kištis į mano knygų turinį, kad ir kur jos būtų išspausdintos. Šis sumetimas daug prisidėjo prie to, kad aš nusileidau atkakliems ponios d'Epinė prašymams ir atsisakiau sumanymo keltis į Ženevą. Jaučiau, kad, kaip jau esu sakęs „Emilyje", jeigu žmogus, nebūdamas intrigantas, nori tikrai pasitarnauti savo knygomis tėvynės labui, jis neprivalo jų rašyti tėvynėje.

Mano padėtis atrodė man ypač patogi: buvau įsitikinęs, kad Prancūzijos vyriausybė, nors gal ir nelabai palankia akimi į mane žiūrėdama, vis dėlto laikys sau už garbę jeigu jau ne globoti mane, tai bent duoti man šventą ramybę. Man atrodė, tai bus labai paprastas, bet kartu labai gudrus jos politinis žingsnis: ji pasidarys sau nuopelną, toleruodama tai, ko nebegalima sulaikyti; jeigu mane išvytų iš Prancūzijos, — o tai buvo viskas, ką ji turėjo teisę padaryti, — mano knygos vis tiek būtų parašytos, tik gal ne taip santūriai; jei duotų man ramybę, autorius pasiliktų įkaitu, laiduojančiu už savo kūrinius, o, antra vertus, Prancūzija, naikindama prietarą, įsišaknijusį kitose Europos valstybėse, įsigytų reputaciją apšviestos valstybės, gerbiančios tarptautinę teisę.

Tie, kurie iš tolesnių įvykių padarytų išvadą, jog mano patiklumas mane apgavo, galėtų patys labai apsigauti. Audroje, kuri mane užgriuvo, mano knygos buvo tik pretekstas, o puolimo tikslas buvo mano asmuo. Mano priešams mažai rūpėjo pats autorius — jie norėjo pražudyti Žaną Žaką, ir didžiausia blogybė mano knygose jiems buvo toji šlovė, kurią jos galėjo man pelnyti. Bet neužbėkim į priekį. Nežinau, ar paaiškės vėliau skaitytojams ši paslaptis, iki šiol neaiški man pačiam. Žinau tik tiek, kad jeigu tuos skaudžius persekiojimus man būtų užtraukę mano paskelbti principai, tai būčiau tapęs jų auka daug anksčiau. Veikalas, kuriame aš drąsiausiai, jeigu ne įžūliausiai, atskleidžiau savo principus, pasirodė ir padarė savo poveikį dar prieš man pasitraukiant į Ermi-

tažą, tačiau niekam nė į galvą neatėjo ne tik mane pulti, bet netgi trukdyti platinti šį veikalą Prancūzijoje, kur jis buvo pardavinėjamas taip pat viešai kaip ir Olandijoje. Po to lygiai taip pat laisvai dar pasirodė „Naujoji Eloiza", kuri buvo, drįstu sakyti, lygiai taip pat entuziastiškai sutikta; tuo tarpu (tai atrodo tiesiog neįtikima) mirštančios Eloizos tikėjimo išpažinimas yra lygiai toks kaip ir Savojos vikaro. Visa, kas yra drąsu „Visuomenės sutartyje", jau anksčiau buvo „Samprotavimuose apie nelygybę"; visa, kas drąsu „Emilyje", jau anksčiau buvo „Julijoje". Jeigu šios drąsios mintys nesukėlė jokio pasipiktinimo prieš du pirmuosius veikalus, vadinasi, ne jos sukėlė pasipiktinimą ir prieš paskesniuosius.

Tuo metu kur kas labiau man rūpėjo kitas panašaus pobūdžio darbas, sumanytas ne taip seniai: apdoroti abato de Sen Pjero veikalus, apie kuriuos, savo pasakojimo gijos vedamas, negalėjau iki šiol kalbėti. Šią idėją, sugrįžus iš Ženevos, man pakišo abatas de Mabli, ne pats asmeniškai, bet tarpininkaujant poniai Diupen, kuri buvo bent kiek suinteresuota, kad aš imčiausi šio darbo. Ponia Diupen buvo viena iš trijų ar keturių Paryžiaus gražuolių, kurios senąjį abatą de Sen Pjerą kaip įmanydamos paikino; nors ir neturėdama aiškios pirmenybės, jinai vis dėlto ja dalijosi su ponia d'Egijon. Ji didžiai gerbė šio gero žmogelio atminimą, kas darė garbę jiems abiem, ir jos savimeilė būtų buvusi didžiai paglostyta, jei negyvi gimę jos draugo veikalai būtų jos sekretoriaus prikelti iš numirusių. Šiuose veikaluose netrūko puikių minčių, bet jos taip prastai buvo išreikštos, kad jie liko sunkiai paskaitomi; nuostabu, kad abatas de Sen Pjeras, žiūrėjęs į savo skaitytojus kaip į didelius vaikus, vis dėlto kalbėjo su jais kaip su suaugusiais, mažai tesirūpindamas, ar jie jo klausys. Kaip tik todėl man ir pasiūlė šį darbą, kaip savaime naudingą ir labai tinkamą žmogui, triūsliam kaip amatininkui, bet tingiam kaip autoriui, kuriam atrodo, kad mąstymas labai vargina, ir kuris užtat labiau mėgsta pagal savo skonį aiškinti ir plėtoti kito mintis, negu

dėstyti savąsias. Be to, neapribodami manęs vien aiškintojo pareigomis, jie man nedraudė kartais galvoti pačiam, ir aš galėjau savo darbui suteikti tokią formą, kad daugelis reikšmingų tiesų po abato de Sen Pjero skraiste praeitų kur kas sėkmingiau negu po manąja. Beje, užduotis buvo nelengva. Reikėjo nei daugiau, nei mažiau kaip perskaityti, apmąstyti, išdėstyti dvidešimt tris tomus, padrikus, pilnus neaiškumų, ištęsimų, pasikartojimų, trumparegiškų arba klaidingų pažiūrų, iš kurių turėjau išžvejoti keletą didžių, nuostabių minčių, teikiančių man drąsos imtis šio sunkaus darbo. Ne kartą norėjau jį mesti, tik negalėjau garbingai jo atsikratyti: abato rankraščius Sen Lambero prašymu perdavė man jo giminaitis grafas de Sen Pjeras, ir aš tam tikra prasme įsipareigojau juos panaudoti, tad reikėjo arba juos grąžinti, arba iš jų ką nors padaryti. Užsibrėžęs kaip tik šį pastarąjį tikslą, aš tuos rankraščius ir nusivežiau į Ermitažą, ir tai buvo pirmas darbas, kuriam ketinau paskirti savo laisvalaikį.

Jau galvojau apie trečią darbą, kuriam parašyti man davė mintį paties savęs stebėjimai, ir ketinau jo imtis itin ryžtingai, nes tikėjausi parašysiąs knygą, tikrai naudingą žmonėms, gal net vieną iš naudingiausių, kokią tik galime jiems duoti, jeigu tik atliktas darbas pasirodytų vertas užsibrėžto plano. Yra pastebėta, kad daugumas žmonių per savo gyvenimą dažnai esti nepanašūs patys į save ir atrodo lyg virtę visai kitais žmonėmis. Aš norėjau parašyti knygą ne šitam plačiai žinomam dalykui patvirtinti: turėjau visiškai naują ir daug reikšmingesnį objektą — surasti šių pasikeitimų priežastis, panagrinėti tas iš jų, kurios priklauso nuo mūsų, ir parodyti, kaip mes patys galime jas valdyti, kad taptume geresni ir labiau pasikliautume savimi. Juk nėra abejonės, kad doram žmogui daug sunkiau atsispirti jau susiformavusiems troškimams, kuriuos reikia nugalėti, negu užkirsti jiems kelią, pakeisti juos kitais arba modifikuoti, jeigu jis sugeba nustatyti jų šaltinį. Gundomas žmogus vieną kartą atsispiria, nes jis yra tvirtas,

o kitą kartą suklumpa, nes jis yra silpnas; bet jeigu ir šį kartą jis būtų buvęs toks pat kaip anksčiau, tai nebūtų suklupęs.

Tyrinėdamas pats save ir kituose ieškodamas atsakymo, su kuo yra susijusios tos įvairios dvasinės būsenos, patyriau, kad didžiąja dalimi jos pareina nuo ankstesnio įspūdžio, sukelto išorinių objektų, ir kad, be paliovos keičiami savo pačių jausmų bei savo organų, mes, patys to nežinodami, nešiojame savo mintyse, jausmuose, net veiksmuose tų pakitimų padarinius. Mano sukaupti įdomūs ir gausūs stebėjimai buvo visiškai neginčijami, ir man atrodė, kad savo fizinėmis savybėmis jie leidžia nustatyti tokį išorinį režimą, kuris, keičiamas pagal susidariusias aplinkybes, galėtų suteikti sielai arba nuolat palaikyti joje būseną, palankiausią dorybei. Kokiai daugybei paklydimų būtų užkirstas kelias, kokia daugybė ydų negalėtų nė gimti, jeigu būtų žinoma, kaip priversti gyvuliškas jėgas tarnauti moralinei tvarkai, kurią jos taip dažnai pažeidžia! Klimatas, metų laikai, garsai, spalvos, tamsa, šviesa, stichijos, maistas, triukšmas, tyla, judėjimas, ramybė — viskas veikia mūsų organizmą ir mūsų sielą; taigi viskas duoda mums tūkstančius beveik tikrų būdų paimti savo valdžion gimstančius jausmus ir neleisti jiems mūsų valdyti. Tokia buvo pagrindinė mintis, kurią aš apmečiau popieriuje, būdamas tikras, kad ji bus itin paveiki tauriems žmonėms, kurie, nuoširdžiai mylėdami dorybę, baiminasi savo silpnumo; man atrodė nesunku iš šios temos padaryti knygą, kurią bus tiek pat malonu skaityti, kiek man malonu ją rašyti. Tačiau prie šio veikalo, pavadinto „Jutimų moralė, arba Išminčiaus materializmas", aš labai mažai dirbau. Nuo jo mane atitraukė aplinkybės, kurių priežastys tuoj paaiškės; skaitytojas taipogi sužinos, koks likimas ištiko parašytuosius metmenis: jis susijęs su mano paties likimu daug glaudžiau, negu tai galėtų atrodyti.

Be viso to, aš jau kuris laikas mąsčiau apie auklėjimo sistemą; pasigilinti į tai mane prašė ponia de Šenonso, išgąsdin-

ta tos sistemos, pagal kurią jos vyras auklėjo sūnų. Nors šis darbas iš esmės ne visai atitiko mano polinkius, bet draugystės galia yra tokia, kad jis man rūpėjo labiau už visus kitus. Taigi iš visų sumanymų, kuriuos čia minėjau, tik šį vieną išvariau iki galo. Tikslas, kurį buvau užsibrėžęs, imdamasis šio darbo, turėjo, man rodos, pelnyti autoriui kitokią dalią. Bet nejudinkime per anksti šios liūdnos temos. Ir šiaip jau aš būsiu priverstas per daug apie tai kalbėti.

Visi šie įvairūs planai teikė man temų apmąstymams pasivaikščiojimų metu. Rodos, esu jau sakęs, kad galiu mąstyti vien tiktai vaikščiodamas; vos tik sustoju, mintys man nutrūksta: mano galva veikia tiktai kartu su kojomis. Tačiau atsargumo dėlei turėjau nusimatęs darbą taipogi ir kabinete tam atvejui, jeigu stotų lietingos dienos. Tai buvo mano „Muzikos žodynas", kurio pakriką, nepilną, nesutvarkytą medžiagą būtinai reikėjo beveik iš naujo perdirbti. Atsivežiau tam keletą knygų, du mėnesius dariau ištraukas iš daugelio kitų knygų, kurias paėmiau iš Karališkosios bibliotekos, gaudamas leidimą net atsivežti keletą jų į Ermitažą. Tai buvo mano atsargos kompiliavimo darbui namie, kai dėl blogo oro negalėdavau išeiti ir kai įkyrėdavo perrašinėti natas. Ši dienotvarkė buvo man tokia patogi, kad jos laikiausi tiek Ermitaže, tiek Monmoransi, o vėliau net ir Motjė, kur užbaigiau šį darbą, sykiu varydamas ir kitus; man visada atrodė, kad darbo pakeitimas yra tikras poilsis.

Žiemą aš gana tiksliai laikiausi tokios dienotvarkės ir jaučiausi labai gerai; bet pavasarį, kai ponia d'Epinė vis dažniau pradėjo lankytis Epinė pilyje arba Ševretėje, aš įsitikinau, kad jos globa, kuri iš pradžių manęs neslėgė ir į kurią aš nekreipiau dėmesio, dabar labai ima trukdyti mano planams. Jau sakiau, kad ponia d'Epinė turėjo itin mielų būdo savybių: ji labai mylėjo savo draugus, labai uoliai jiems padėdavo, negailėdama nei laiko, nei pastangų, ir iš tikrųjų buvo nusipelniusi, kad ir draugai atsimokėtų jai dėmesiu. Iki šiol aš

vykdžiau šią pareigą, negalvodamas, kad tai iš tikrųjų pareiga, bet galų gale supratau, kad užsidėjau sau pančius, ir tik draugiškumas neleido man pajusti, kokie jie sunkūs, juoba kad aš ypač bjaurėjausi gausiais žmonių sambūriais. Ponia d'Epinė išsipainiojo iš keblios padėties, pateikdama pasiūlymą, rodos, patogų man, bet dar patogesnį jai pačiai. Ji pažadėjo įspėti mane kiekvieną kartą, kai bus viena ar beveik viena. Aš sutikau, nenumanydamas, koks tai sunkus įsipareigojimas. Išėjo taip, kad aš ją lankydavau ne tomis valandomis, kada man būdavo patogu, o tomis, kada būdavo patogu jai, ir niekad nebuvau tikras, ar galėsiu elgtis kaip tinkamas bent vieną dieną. Jausdamasis suvaržytas, aš kone praradau malonumą ją lankyti, kurį jausdavau iki tol. Supratau, kad jos pažadėtoji laisvė buvo man suteikta vien su sąlyga, kad aš ja niekad nesinaudočiau; ir kai vieną ar du kartus pabandžiau nenueiti pas ponią d'Epinė, tai pasipylė tiek laiškų, tiek raštelių, toks kilo susirūpinimas mano sveikata, jog aiškiai pamačiau, kad tik sunki liga mane gali išvaduoti nuo lakstymo pas ją sulig pirmu jos šūktelėjimu. Reikėjo užsidėti šį jungą; aš užsidėjau, ir, turint omeny, jog esu didelis bet kokio priklausomumo priešas, galima net pasakyti, kad labai noriai, ir mano nuoširdus prisirišimas prie jos neleido man pajusti tos naštos, kuria mane prislėgė ši bičiulystė. Tokiu būdu jinai šiaip taip užpildydavo tuštumą, kurią jausdavo, kai neturėdavo prie savęs nuolatinių savo palydovų. Aš buvau jiems menkas pakaitalas, bet vis dėlto tai buvo geriau negu visiška vienatvė, kurios ji negalėjo pakęsti. Tačiau ji susirado daug malonesnį būdą šiai tuštumai užpildyti: įsigeidė imtis literatūrinio darbo ir įsikalė į galvą turinti žūtbūt rašyti romanus, laiškus, komedijas, pasakas ir kitus panašius niekus. Bet jai patiko ne tiek juos rašyti, kiek skaityti, ir jeigu tik jai pavykdavo iš eilės primarginti du ar tris puslapius, ji būtinai norėdavo, kad, užbaigus šį didžiulį darbą, atsirastų bent du trys palankūs klausytojai. Aš turėjau garbę būti vienas iš tų išrinktųjų, bet tik su sąly-

ga, jei bus dar kas nors kitas. Vienas aš beveik visada buvau laikomas nieku, ir ne tik pas ponią d'Epinė, bet ir pas poną Holbachą, ir visur kitur, kur duodavo toną ponas Grimas. Šitas menkumas buvo man labai pravartus visais atvejais, išskyrus pokalbius dvejumoj, kai aš nežinodavau, kaip laikytis, nedrįsdavau kalbėti nei apie literatūrą, apie kurią man nederėjo spręsti, nei apie meilę, nes buvau pernelyg bailus ir labiau negu mirties bijojau pasirodyti esąs juokingas senas mergišius. Bet man nė mintis tokia niekad nekilo prie ponios d'Epinė ir gal nė karto nebūtų kilusi per visą gyvenimą, jei net būčiau ištisai jį praleidęs šalia jos: ne todėl, kad būčiau jautęs jai kokį nors pasibjaurėjimą; atvirkščiai — aš gal per daug ją mylėjau kaip draugas, kad galėčiau mylėti kaip meilužis. Man būdavo smagu ją matyti, su ja kalbėti. Pašnekesys su šia moterimi buvo gana malonus žmonių ratelyje, bet sausokas, kai kalbėdavome vienu du: aš irgi nesu gražbylys, tad negalėdavau daug jai padėti. Susigėdęs per ilgai trunkančios tylos, aš nerdavaus iš kailio, stengdamasis sumegzti šneką, tačiau toks pokalbis, nors dažnai mane ir vargindavo, niekados neįgrisdavo. Man būdavo labai smagu daryti jai nedideles paslaugas, švelniai ir broliškai ją pabučiuoti, bet tie pabučiavimai, matyt, ir jai nežadindavo jokių geismų, — štai ir viskas. Ji buvo labai liesa, labai išblyškusi, ir krūtinė jos buvo plokščia kaip delnas. Vien šio trūkumo būtų užtekę, kad aš tapčiau šaltas kaip ledas: mano širdis ir jausmai niekada negebėtų pripažinti moterimi būtybės be krūtų; o ir dėl kitų priežasčių, kurių neverta čia minėti, aš užmiršdavau, kokios ji lyties.

Taigi, nusprendęs pasiduoti šiai neišvengiamai priklausomybei, aš nesipriešindamas leidausi pajungiamas, ir bent jau pirmaisiais metais tai mane slėgė mažiau, negu buvau manęs. Ponia d'Epinė, kuri paprastai praleisdavo kaime beveik ištisą vasarą, šį kartą išbuvo tik jos dalį — ar tai todėl, kad ją Paryžiuje sulaikė reikalai, ar todėl, kad, Grimui išvykus, jai nebuvo taip malonu viešėti Ševretėje. Aš naudojausi protarpiais,

kai jos čia nebūdavo arba kai pas ją susirinkdavo daug žmonių, ir džiaugdavausi tomis dienomis vienatve su savo gerąja Tereza ir jos motina, trokšdamas iki galo pajusti tos vienatvės vertę. Nors jau keleri metai aš gan dažnai išvykdavau į kaimą, tačiau negalėdavau juo pasimėgauti; keliaudavau visada kartu su pretenzingais žmonėmis, su kuriais visada reikia varžytis, ir tos kelionės tik dar didesnį sužadindavo man troškimą džiaugtis kaimo grožybėmis, kurių reginius matydavau vien probėgomis, tarsi tam, kad dar stipriau pajusčiau, kaip jų man trūksta. Man taip buvo įgrisę salonai, fontanai, giraitės, gėlynai, o juo labiau nuobodūs visų tų prašmatnybių rodytojai; mane taip buvo nuvarginusios brošiūros, klavesinai, kortos, mezginiai, lėkšti sąmojai, šleikštus maivymasis, kvaili tauškalai ir iškilmingos vakarienės, kad lig tiktai dirstelėdavau vogčiomis į paprastą, kuklų erškėčių krūmą, žalitvorę, pievą ar jaują; lig tik užuosdavau, eidamas per sodžių, kvepiant skanią kiaušinienę su gardakuliais; lig tik išgirsdavau iš tolo kaimišką piemenaičių dainos refreną, — aš pasiųsdavau velniop ir veido dažalus, ir volanus, ir ambrą. Su gailesčiu galvodamas apie šeimyniškus pietus ir natūralų vietinį vyną, aš ramia širdimi būčiau skėlęs antausį ponui vyriausiajam virėjui ir ponui rūmininkui, kurie vertė mane pietauti, kai aš paprastai valgau vakarienę, ir vakarieniauti, kai aš jau miegu; o ypač ponams liokajams, kurie akimis rydavo mano kąsnius ir kuriems, kad nemirčiau iš troškulio, mokėdavau už prastą naminį jų šeimininko vyną dešimt kartų brangiau, negu būčiau mokėjęs už daug geresnį smuklėje.

Bet štai pagaliau aš savo namuose, jaukiame ir nuošaliame prieglobstyje; aš pats sau šeimininkas ir galiu gyventi taikų ir ramų gyvenimą, kuriam jaučiuosi gimęs. Prieš pradedant kalbėti apie tai, kokį poveikį turėjo tokia nauja būklė mano širdžiai, reikia grįžti atgal ir prisiminti slaptus mano potraukius, idant skaitytojas geriau suvoktų, kodėl šie nauji pasikeitimai taip man išėjo į gera.

Tą dieną, kuri sujungė mane su Tereza, aš visada laikiau diena, nulėmusia mano moralinę esybę. Man būtinai reikėjo žmogaus, prie kurio galėčiau prisirišti, nes ankstesnieji meilės ryšiai, kurių man būtų pakakę visam gyvenimui, taip žiauriai buvo nutraukti. Laimės troškimas niekada neužgęsta žmogaus širdyje. Mamytė ėjo senyn ir prastyn. Man jau buvo aišku, kad ji nebegali būti laiminga čia, žemėje. Reikėjo ieškoti laimės sau pačiam, nes praradau bet kokią viltį ta laime kada nors dalytis su ja. Blaškiausi kurį laiką nuo vienos minties prie kitos, nuo vieno plano prie kito. Mano kelionė į Veneciją galėjo įtraukti mane į visuomenės gyvenimą, jeigu žmogus, prie kurio pritapau, būtų turėjęs sveiką nuovoką. Aš esu greitas nusiminti, ypač kai iškyla didesni sunkumai ir kai reikia ištvermės. Nepasisekus šiam bandymui, nebeturėjau noro leistis į bet kurį kitą; nuo seno įsitikinęs, kad tolimi dalykai — tai vien jaukas kvailiams, nutariau leisti ramiai dieną po dienos, nematydamas gyvenime nieko daugiau, kas galėtų mane sugundyti nertis iš kailio.

Kaip tik tuo metu prasidėjo mano pažintis su Tereza. Šios geros merginos švelnumas man atrodė visiškai atitinkąs mano būdą; prisirišimas, kurį aš jai pajutau, pakėlė laiko ir nuoskaudų išbandymą, ir visa tai, kas būtų galėję jį sunaikinti, tik dar labiau jį sutvirtino. Koks jis buvo stiprus, bus matyti toliau, kai aš atversiu gilias žaizdas, kuriomis jis sužeidė mano širdį sunkiausių negandų metu, nors ligi šios dienos, kai aš tai rašau, man niekad neišsprūdo nė vienas skundo žodis.

Kai bus žinoma, jog aš, viską padaręs, visa paniekinęs, kad tik nereikėtų su ja išsiskirti, po dvidešimt penkerių metų, praleistų drauge su ja prieš likimo ir žmonių valią, senatvės dienose pagaliau ją vedžiau, nors ji to nelaukė ir pati neprašė, o aš nebuvau nei įsipareigojęs tam, nei žadėjęs, — kai kas pamanys, jog man apsuko galvą beprotiška aistra, nuo pat pirmos dienos palaipsniui stūmusi mane ligi didžiausios kraštutinybės, o dar labiau tuo patikės, kai sužinos ypatingus ir

svarius sumetimus, kurie kaip tik turėjo man sutrukdyti kada nors prie to prieiti. Ką pagalvos skaitytojas, jeigu aš jam visiškai atvirai pasakysiu, — o jis dabar turi pripažinti, jog kalbu atvirai, — kad nuo pat pirmos akimirkos, kai ją pamačiau, iki šios dienos aš niekada nejutau jai nė mažiausios meilės kibirkštėlės, kad aš geidžiau jos nė kiek ne labiau kaip ir ponios de Varan, ir kad artumo poreikis, kurį tenkindavau su ja, buvo man tik lyties poreikis, nieko bendro neturintis su asmenybe? Jis pagalvos, kad aš sudėtas kitaip negu visi žmonės, ir iš viso nesugebu pajusti meilės, kadangi tie jausmai, kurie mane siejo su man brangiausiomis moterimis, neturėjo nieko bendro su ja. Kantrybės, skaitytojau! Artėja nelemtas momentas, kai jūs pernelyg aiškiai įsitikinsite klydęs.

Aš kartojuosi, tai tiesa; bet taip reikia. Pirmasis mano poreikis, pats didžiausias, pats stipriausias, niekada nepasotinamas, glūdėjo ištisai mano širdyje; tai buvo poreikis artimai bendrauti, ir taip artimai, kaip tik begalima; ypač todėl man labiau reikėjo moters negu vyro, labiau draugės negu draugo. Šis keistas poreikis buvo toks, kad manęs negalėjo užganėdinti net artimiausias dviejų kūnų susijungimas: man reikėjo dviejų sielų viename kūne; be šito aš visada jausdavau tuštumą. Ir štai man tarpais atrodydavo, kad tokios tuštumos nebejaučiu. Ši jauna moteris, patraukli tūkstančiu nuostabių savybių, o anuomet netgi savo išvaizda, neturinti nė šešėlio dirbtinumo ir koketiškumo, būtų vienui viena užpildžiusi mano egzistenciją, jeigu aš būčiau užpildęs josios egzistenciją, kaip kad iš pradžių tikėjausi. Man nebuvo ko baimintis dėl vyrų: esu tikras, jog buvau vienintelis, kurį jinai iš tikrųjų mylėjo, ir jos ramiam temperamentui nereikėjo kitų netgi tada, kai aš lioviausi jai buvęs vyras. Aš neturėjau šeimos, o jinai turėjo, betgi tos šeimos nariai savo prigimtimi labai skyrėsi nuo jos ir aš negalėjau pats tapti jos nariu. Čia slypėjo pirmoji mano nelaimės priežastis. Ko aš nebūčiau atidavęs, kad tik tapčiau jos motinos sūnumi! Pada-

riau viską, ką galėjau, tačiau to nepasiekiau. Veltui stengiausi suartinti mūsų interesus — tai buvo neįmanoma. Ponios Levaser interesai visados buvo skirtingi, priešingi ne tik maniesiems, bet net jos dukters interesams, kurie jau nesiskyrė nuo manųjų. Ji pati ir kiti jos vaikai bei anūkai buvo nelyginant siurbėlės: jie apvaginėjo Terezą, ir tai buvo pati mažiausia iš visų jai daromų skriaudų. Vargšė mergina, įpratusi paklusti net savo dukterėčioms, be žodžio davėsi plėšiama ir komanduojama, ir aš su skaudama širdimi mačiau, kad mano pinigai ir pamokymai nėmaž jai neina į gera. Pabandžiau atskirti ją nuo motinos — ji griežtai tam pasipriešino. Už tai aš pajutau jai pagarbą ir ėmiau dar labiau vertinti; bet tas jos atsisakymas vis dėlto kenkė ir jai, ir man. Atsidavusi savo motinai ir saviesiems, jinai priklausė daugiau jiems negu man ir pačiai sau. Ne tiek nuostolingas buvo jų godumas, kiek pražūtingi jų patarimai. Pagaliau, jeigu meilės man ir savo gero būdo dėka ji ir nepasidavė visiškam pavergimui, tai vis dėlto jos priklausomybė didžia dalimi stelbė tuos geruosius principus, kuriuos stengiausi jai įkvėpti; kad ir kokių priemonių griebdavausi, mudu visada pasilikdavome katras sau.

Štai kodėl, nors į šią nuoširdžią abipusę meilę aš ir sudėjau visą savo švelnybę, mano širdies tuštuma vis tiek niekada nebuvo pripildyta. Atsirado vaikai, kurie būtų galėję ją pripildyti; pasidarė dar blogiau. Aš drebėjau iš baimės, kad reikės pavesti juos šiai neišauklėtai šeimai ir kad jie bus išauklėti dar prasčiau. Atiduoti juos Rastinukų prieglaudai, mano išmanymu, buvo kur kas mažiau rizikinga. Ši mano apsisprendimo priežastis, svaresnė už visas tas, kurias išdėsčiau savo laiške poniai de Frankeji, vis dėlto buvo vienintelė, kurios nedrįsau jai pasakyti. Man atrodė geriau likti pasmerktam dėl šio sunkaus nusikaltimo, kad tik nebūtų paliesta mylimos moters šeima. Bet galima spręsti iš nelemto jos brolio elgesio, ar aš privalėjau — kad ir kažin ką apie tai kas sakytų — leisti savo vaikus auklėti taip, kaip buvo išauklėtas jis?

Negalėdamas iš širdies džiaugtis intymia draugyste, kurios man taip trūko, ieškojau, kas galėtų man ją pakeisti; pakaita nepripildė tuštumos, tačiau bent leido ne taip skaudžiai ją justi. Kadangi neturėjau nė vieno visiškai atsidavusio draugo, tai man reikėjo draugų, kurių impulsyvumas nustelbtų mano inertiškumą; štai kodėl palaikiau ir stiprinau draugystės ryšius su Didro, su abatu de Kondiljaku, užmezgiau su Grimu naują, dar tvirtesnę pažintį; štai kodėl pagaliau per tuos nelemtus „Samprotavimus", kurių istoriją jau pasakojau, aš vėl grįžau, pats apie tai negalvodamas, į literatūrą, nors tikėjausi amžinai iš jos pasitraukęs.

Mano debiutas nauju keliu mane įvedė į kitą intelektualų pasaulį, kurio paprasta ir didinga santvarka mane sužavėjo. Netrukus labiau įsigilinęs į jį, pamačiau, kad mūsų išminčių doktrinoje viešpatauja vien klaidos ir kvailybė, mūsų visuomenės santvarkoje — vien priespauda ir skurdas. Kvailo išdidumo apakintas, aš tariausi esąs pašauktas sunaikinti visus tuos autoritetus ir, manydamas, jog tam, kad manęs klausytų, reikia savo gyvenimo būdą suderinti su savo principais, aš pasirinkau ypatingą elgseną, kurios laikytis man neleido mano tariamieji draugai: jie negalėjo sutikti, kad aš tapčiau pavyzdžiu kitiems. O betgi toji elgsena, iš pradžių mane padariusi pajuokos objektu, galų gale būtų atnešusi man šlovę, jeigu tik būčiau įstengęs tvirtai jos laikytis.

Iki tol aš buvau geras; nuo tada tapau dorybingas ar bent jau dorybės apsvaigintas. Tas svaigulys prasidėjo mano galvoje, bet paskui perėjo į širdį. Kilniausias išdidumas suklestėjo tenai ant išrautos tuštybės griuvėsių. Aš nevaidinau: iš tikrųjų tapau toks, koks atrodžiau, ir bent per tuos ketverius metus, kol truko ši didžiausio entuziazmo būsena, būčiau galėjęs atlikti kilniausią ir gražiausią žygį, koks tik įmanomas šiame pasaulyje žmogaus širdžiai. Štai iš kur staiga man gimė gražbylystė; štai iš kur pirmose mano knygose pasklido ta iš tikrųjų dangiška ugnis, kuria aš pats liepsnojau, nors nė

mažiausia jos kibirkštėlė per keturiasdešimt metų nebuvo išsiveržusi, todėl kad ji dar nebuvo uždegta.

Aš iš tikrųjų pasikeičiau; mano draugai, mano pažįstami nebepažino manęs. Aš jau nebebuvau tas drovus, tas veikiau bailus nei kuklus žmogus, kuris nedrįsdavo nei prisistatyti, nei pakalbėti, kuris suglumdavo nuo žaismingo žodžio ir parausdavo nuo moters žvilgsnio. Drąsus, išdidus, bebaimis, aš visur nešiausi pasitikėjimą savimi, tvirtą ir kartu paprastą ir glūdintį daugiau mano sieloje negu laikysenoje. Rimti apmąstymai man įkvėpė panieką mūsų amžiaus papročiams, elgesio taisyklėms ir prietarams, ir tie žmonės, kurie jų laikėsi, galėjo šaipytis kiek tinkami: aš triuškindavau jų sąmojus savo ištarmėmis, tarsi triuškinčiau vabalą tarp savo pirštų. Koks pasikeitimas! Visas Paryžius kartojo aštrius ir kandžius sarkazmus, laidomus to paties žmogaus, kuris prieš dvejus metus ir po dešimties metų nesusigaudydavo, nei ką pasakyti, nei kaip išreikšti savo mintį. Jeigu kas ieškotų pasaulyje būklės, labiausiai priešingos mano prigimčiai, tai kaip tik surastų va šitą. Jeigu kas norėtų prisiminti vieną iš tų trumpų mano gyvenimo tarpsnių, kai aš dariausi kitoniškas ir nustojau buvęs savimi, — tokį metą kaip tik atrastų tuo laiku, apie kurį kalbu; bet jis tęsėsi ne šešias dienas ar šešias savaites, o apie šešerius metus, ir būtų gal tęsęsis lig šiolei, jeigu ypatingos aplinkybės nebūtų jo nutraukusios ir nebūtų grąžinusios manęs į mano prigimtį, virš kurios norėjau pakilti.

Ši permaina prasidėjo tuojau po to, kai išvykau iš Paryžiaus ir kai šio didžiulio miesto ydų reginys liovėsi mane piktinęs. Kai nebemačiau žmonių, lioviausi juos niekinęs; kai nebemačiau blogio, lioviausi jo nekentęs. Mano širdis, nelabai gebanti nekęsti, dabar tik verkė dėl žmonių negandų ir neberegėjo jų piktybės. Ši sielos būsena, daug ramesnė, bet ne tokia didinga, veikiai užgesino karštą entuziazmą, taip ilgai mane kėlusį į dausas; ir nejučiomis, beveik nepastebimai aš

vėl tapau bailus, nuolankus, drovus, vienu žodžiu, pasidariau tas pat Žanas Žakas, koks buvau kitados.

Jeigu perversmas būtų tik grąžinęs mane sau pačiam ir čia sustojęs, viskas būtų buvę gerai; bet nelaimė, jis žengė dar toliau ir greitai nubloškė mane į kitą kraštutinumą. Nuo to laiko nepastovi mano siela nuolat peržengdavo ramybės ribą, ir tie svyravimai, tolydžio pasikartodami, niekad neleisdavo jai pasilikti prie tos ribos. Įsigilinkime į šio antrojo perversmo smulkmenas: tai baisus ir pražūtingas laikotarpis mano gyvenime, kuriam nėra pavyzdžio mirtingųjų tarpe.

Kadangi savo priebėgoje mes buvome tik trise, tai laisvalaikiai ir vienuma turėjo, aišku, mus dar labiau suartinti. Jis ir suartino Terezą ir mane. Medžių paunksnėje mudu praleidome daug žavingų valandų, kurių malonumo aš niekad taip nebuvau pajutęs. Atrodė, kad ir jinai tuo mėgaujasi daug labiau negu anksčiau. Ji atvėrė man širdį ir, nieko nenutylėdama, papasakojo apie savo motiną ir šeimą daug dalykų, kuriuos taip ištvermingai ir ilgai nuo manęs slėpė. Abi jos gaudavo daugybę dovanų iš ponios Diupen, kuri jas teikdavo iš draugiškumo man, bet senoji ragana pasiglemždavo jas sau arba atiduodavo kitiems savo vaikams, nieko nepalikdama Terezai, ir, kad aš nesupykčiau, griežtų griežčiausiai draudė ką nors apie tai sakyti man, o vargšė mergina laikėsi šio priesako su neįtikėtinu paklusnumu.

Bet mane dar labiau nustebino kitas dalykas: sužinojau, kad, be tų ypatingų pokalbių su viena ir antra, į kuriuos dažnai leisdavosi Didro ir Grimas, norėdami atskirti jas nuo manęs, kas jiems nepavyko dėl Terezos atkaklumo, abu jie tolydžio turėdavo slaptus pašnekesius su jos motina, ir Terezai nieko nepavyko sužinoti, kokius kėslus jie rengia. Ji žinojo tik tiek, kad motina gaudavo kažkokių smulkių dovanų ir kad buvo nemaža lakstymų ten ir atgal, kuriuos jie stengėsi nuo jos nuslėpti ir kurių priežasties ji visiškai nenumanė. Dar gerokai prieš išvažiuojant mums iš Paryžiaus, ponia Levaser

buvo įpratusi du ar tris kartus per mėnesį lankyti Grimą; ten ji praleisdavo keletą valandų, ir jų pokalbiai būdavo tokie slapti, kad Grimas visada išprašydavo iš kambario net savo liokajų.

Aš maniau, kad jie grįžo prie pirmykščio savo sumanymo, į kurį norėjo įtraukti ir Terezą, žadėdami joms parūpinti per ponią d'Epinė smulkmeninę druskos ar tabako krautuvėlę — vienu žodžiu, viliodami jas pelno jauku. Įtikinėjo jas, kad aš ne tik nesugebąs padaryti ką nors gera joms, bet ir pats per jas negalįs nieko pasiekti sau. Kadangi aš čia įžiūrėjau tik gerus norus, tad visai nejaučiau jiems jokios pagiežos. Mane tik siutino jų slapumas, ypač senės, kuri kasdieną darėsi man vis įtaikesnė ir meilesnė, drauge slaptomis nuolat prikaišiodama dukteriai, kad toji per daug mane mylinti, kad esanti kvailė, kad viską man išpasakojanti ir leidžianti save mulkinti.

Ši moteris turėjo negirdėtą sugebėjimą nulupti nuo vieno avino dešimt kailių, nuslėpti nuo vieno tai, ką gavo iš kito, o nuo manęs tai, ką gavo iš visų. Aš būčiau jai atleidęs jos godumą, bet negalėjau atleisti jos veidmainystės. Kam ji turėjo nuo manęs slapstytis, jei gerai žinojo, kad beveik vienintelė man laimė — tai jos dukters ir jos pačios laimė? Tai, ką aš dariau jos dukteriai, dariau sau, bet už tai, ką dariau motinai, buvau gi vertas šiokio tokio jos dėkingumo. Ji turėjo būti dėkinga bent jau savo dukteriai ir mylėti mane iš meilės tai, kuri mane mylėjo. Aš ją ištraukiau iš tikro skurdo, išlaikiau ją, suvedžiau su visais naujais pažįstamais, iš kurių ji išspausdavo tiek naudos. Tereza ilgą laiką maitino ją iš savo darbo, o dabar maitino ją mano duona. Ji gaudavo viską iš dukters, kuriai nepadarė nieko gero; o kiti jos vaikai, kuriems jinai išmokėjo dalis, pati sužlugdama, ne tik nepadėjo jai gyventi, bet dar surydavo jos ir mano išteklius. Man atrodė, kad būdama panašioje padėtyje, jinai turėjo laikyti mane savo vieninteliu draugu, savo patikimiausiu globėju; užuot slėpusi nuo manęs mano paties reikalus, užuot rezgusi sąmokslus

mano namuose, ji turėjo ištikimai pranešinėti man visa, kas galėjo mane dominti, jei tik sužinodavo apie tai anksčiau, negu aš. Kokiomis gi akimis aš galėjau žiūrėti į jos veidmainišką ir paslaptingą elgesį? Ką turėjau galvoti ypač apie tuos jausmus, kuriuos ji stengėsi įdiegti savo dukteriai? Koks baisus turėjo būti jos nedėkingumas, jeigu ir savo dukteriai ji stengėsi jį įkvėpti!

Visi šie apmąstymai pagaliau atgrėsė mano širdį nuo šios moters, ir aš nebegalėjau į ją žiūrėti be paniekos. Tačiau niekad nenustojau pagarbiai elgęsis su savo draugės motina ir reiškęs jai visais atvejais beveik tikro sūnaus godonę ir dėmesį; bet kas tiesa, tas tiesa, — aš nemėgau ilgai pasilikti drauge su ja: ne mano būdui save varžyti.

Štai dar vienas mano gyvenimo momentas, kai aš išvydau laimę visai arti, bet negalėjau jos pasiekti, ir ne mano buvo tai kaltė, kad nepasiekiau. Jeigu toji moteris būtų buvusi gero būdo, mes būtume gyvenę laimingi visi trys ligi pat savo dienų galo; tik tas, kas būtų likęs gyvas paskutinis, būtų vertas užuojautos. O dabar matysite, kokia vaga pakrypo reikalai, ir galėsite spręsti, ar aš galėjau tą vagą pakeisti.

Ponia Levaser, matydama, kad aš užkariavau jos dukters širdį, o jinai ją prarado, pabandė ją atkovoti, bet, užuot suartėjusi per dukterį su manimi, stengėsi visiškai ją nuo manęs atitolinti. Viena iš priemonių, kurių ji griebėsi, buvo ta, kad pasišaukė į pagalbą savo šeimą. Aš buvau prašęs Terezą nė vieno jų nekviesti į Ermitažą; ji prižadėjo. Motina juos pakvietė, kai manęs nebuvo namie, net nepasitarusi su ja, o paskui išgavo iš jos pažadą, kad ji man nieko apie tai nesakys. Po pirmutinio žingsnio visa kita jau buvo lengva; jeigu bent vieną sykį nuslėpsi ką nors nuo to, kurį myli, tai netrukus nebejausi sąžinės graužimo, taip darydamas ir visais atvejais. Vos tik aš išvykdavau į Šervetę, tuoj Ermitažą užplūsdavo žmonės, kurie ten gana smagiai linksmindavosi. Motina visada stipresnė už gero būdo dukterį, tačiau, kad ir kaip senė su-

kosi, ji niekad nepajėgė įtraukti Terezos į savo kėslus ir prikalbėti jos stoti išvien prieš mane. Bet ji pati ryžosi galutinai: vienoj pusėj matydama savo dukterį ir mane, pas kuriuos galima tiktai gyventi ir daugiau nieko, o kitoj pusėj — Didro, Grimą, Holbachą, ponią d'Epinė, kurie daug žadėjo ir šį tą davė, ji nusprendė, kad niekad neapsiriksi, pritapęs prie vyriausiojo mokesčių atpirkėjo žmonos ir prie barono. Jeigu būčiau buvęs įžvalgesnis, jau tada būčiau pamatęs, kad peniu gyvatę savo užantyje; bet mano aklas pasitikėjimas, kurio dar niekas nebuvo apvylęs, buvo toks tvirtas, jog aš net neįsivaizdavau, kad kas nors galėtų geisti pakenkti tam, kurį privalėjo mylėti; matydamas, kaip rezgasi aplink mane tūkstančiai pinklių, aš mokėjau tiktai skųstis, kokie tironai yra tie, kuriuos vadinu savo draugais ir kurie, mano manymu, nori priversti mane būti laimingą savaip, o ne manaip.

Nors Tereza atsisakė dėtis su motina, bet vėl nutylėjo jos paslaptį; jos motyvai buvo girtini; nesakysiu, ar ji gerai, ar blogai pasielgė. Dvi moterys, turinčios paslapčių, mėgsta kartu paplepėti; tai jas suartina; ir Tereza, pasidalijusi į dvi puses, kartais palikdavo mane vienišą, nes mūsų trejeto aš negalėjau laikyti sau tikra draugija. Kaip tik tada aš gyvai pajutau, kokią klaidą padariau pirmomis mūsų draugystės dienomis, kad nepasinaudojau mylinčios Terezos klusnumu: galėjau tada pralavinti jos protą ir praturtinti jį žiniomis, kurios būtų dar glaudžiau mus suartinusios šiame prieglobstyje, maloniai pripildžiusios mudviejų laiką ir niekad neleidusios pajusti nuobodulio, pasilikus dviese. Negaliu pasakyti, kad mums šneka būtų nesimezgusi ir kad Tereza būtų nuobodžiavusi, mums bevaikščiojant, bet mes per mažai turėjome bendrų interesų, kad jie sudarytų neišsenkamą temų atsargą. Mes jau nebegalėjome be paliovos kalbėti apie savo planus, iš kurių tebuvo likęs vienas — gėrėtis. Daiktai, už kurių kliūdavo mano žvilgsnis, sukeldavo man įvairių minčių, kurios jai buvo neįkandamos. Dvylikos metų draugystei žo-

džiai nebereikalingi; mes per daug gerai vienas antrą pažinome, kad turėtume ką nors nauja kits kitam pasakyti. Beliko tik apkalbos, lengvi tauškalai ir lėkšti sąmojai. Ypač vienumoje pajunti, koks pranašumas yra gyventi su žmogumi, gebančiu mąstyti. Man ir be šito buvo malonu bendrauti su ja; bet jai tas gebėjimas būtų pravertęs, nes be jo jai ne visada buvo malonu bendrauti su manim. Blogiausia buvo tai, kad mums reikdavo dar laukti patogios progos pasimatymui: jos motina, kuri man pasidarė nepakenčiama, privertė mane gaudyti tas progas. Aš buvau suvaržytas savo namuose — tuo pasakyta viskas; meilės iliuzija gadino gerą draugystę. Mes artimai bendravome, nejausdami tarpusavy artimumo.

Kai tik man pasirodė, kad Tereza kartais ieško dingsties išvengti pasivaikščiojimų, kuriuos jai siūlydavau, aš lioviausi juos siūlęs, nepykdamas ant jos už tai, kad jie mažiau jai patinka negu man. Malonumas anaiptol nepriklauso nuo mūsų valios. Aš buvau tikras dėl jos širdies, ir to man pakako. Kol mano malonumai buvo kartu ir jos malonumai, aš jais mėgavausi drauge su ja; kai to nebuvo, aš visada atiduodavau pirmenybę jos pasitenkinimui, o ne savajam.

Štai kaip, pusiau apviltas savo lūkesčių, gyvendamas pagal savo polinkius, savo pasirinktoje vietoje, kartu su brangia man moterim, aš vis dėlto galų gale pasijutau beveik vienišas. Tai, ko man stigo, trukdė mėgautis tuo, ką turėjau. Laimėje ir malonumuose man reikėjo visko arba nieko. Vėliau pamatysite, kodėl šis dalykas man atrodė taip svarbus. O dabar tęsiu savo pasakojimą.

Aš tikėjausi rasiąs ištisus lobius tuose rankraščiuose, kuriuos man buvo davęs grafas de Sen Pjeras. Juos žiūrinėdamas, pamačiau, kad tai tik rinkinys jau išspausdintų jo dėdės veikalų su jo paties pastabomis bei pataisymais ir keletas kitų rašinių, dar neišvydusių dienos šviesos. Jo straipsniai apie moralę dar labiau sutvirtino mano nuomonę (ją buvau susidaręs iš kelių jo laiškų, kuriuos man parodė ponia de Kreki),

kad jo būta daug skvarbesnio proto, negu aš maniau. Bet, atidžiau panagrinėjęs politinius jo veikalus, pamačiau, kad jo pažiūros paviršutiniškos, o jo projektai naudingi, bet neįvykdomi, nes autorius niekaip negalėjo išsivaduoti iš savo idėjos, kad žmonės, esą, daugiau vadovaujasi žiniomis negu aistromis. Būdamas labai geros nuomonės apie šių dienų mokslą, jis laikėsi klaidingo principo apie ištobulintą protą — visų jo siūlomų institucijų pagrindą ir visų jo politinių sofizmų šaltinį. Šis nuostabus žmogus, savo amžiaus ir visos žmonijos pažiba, gal vienintelis nuo pat žmonių giminės atsiradimo neturėjęs kitos aistros kaip vien aistrą protui, vis dėlto žengė nuo vienos klaidos prie kitos visose savo sistemose, norėdamas padaryti žmones panašius į save, užuot laikęs juos tokius, kokie jie yra ir kokie bus visada. Jis dirbo tik įsivaizduojamiems žmonėms, manydamas dirbąs savo amžininkams.

Visa tai pamatęs, pasijutau gan keblioj padėty, nes nežinojau, kokią formą suteikti savo darbui. Palikti autoriaus kliedėjimus — tai nepadaryti nieko naudingo; griežtai juos paneigti — tai pasielgti nesąžiningai, nes, sutikęs saugoti šiuos rankraščius ir netgi pats jų prašęs, aš įsipareigojau žiūrėti į jų autorių su pagarba. Pagaliau suradau sprendimą, kuris man atrodė tinkamiausias, protingiausias ir naudingiausias: pateikti skyrium autoriaus ir savo paties idėjas, priėmus jo požiūrį, nušvietus jį, išplėtus ir padarius viską, kad jis iškiltų visa savo vertybe.

Taigi mano darbas turėjo susidėti iš dviejų visiškai atskirų dalių: vienoje reikėjo išdėstyti įvairius autoriaus projektus taip, kaip tik ką sakiau; antroje, kuri turėjo pasirodyti tik po to, kai pirmoji atliks savo vaidmenį, ketinau įvertinti tuos projektus, kas, prisipažįstu, galėjo padaryti tokį įspūdį, kokį padarė sonetas „Mizantrope". Veikalo pradžioje turėjo būti autoriaus gyvenimo aprašymas, kuriam surinkau gana geros medžiagos, turėdamas viltį, kad apdorodamas jos nesugadinsiu. Man buvo tekę matyti abatą de Sen Pjerą senatvėje, ir pa-

garba, kurią jaučiau jo atminimui, buvo man laidas, kad grafas neliks nepatenkintas mano elgesiu su jo giminaičiu.

Padariau bandymą su „Amžinąja taika" – reikšmingiausiu ir labiausiai apdorotu iš visų jo veikalų, sudarančių tą rinkinį, ir, prieš leisdamasis į savo samprotavimus, turėjau drąsos perskaityti visa, ką abatas buvo parašęs šia puikia tema, nesibodėdamas nei ištęsimu, nei pasikartojimu. Visuomenė yra mačiusi šio veikalo minčių išdėstymą, todėl man nėra reikalo apie jį kalbėti; kai dėl manojo „Amžinosios taikos" įvertinimo, tai jis niekada nebuvo išspausdintas, ir nežinau, ar kada nors bus; bet parašytas jis buvo tuo pačiu laiku kaip ir tas išdėstymas. Paskiau perėjau prie „Polisinodijos" arba „Patarimų daugialypiškumo". Šis veikalas parašytas Regentystės metais, jo tikslas buvo paremti regento vyriausybę, tačiau už jį abatas de Sen Pjeras buvo pašalintas iš Prancūzų akademijos dėl kelių išpuolių prieš ankstesnę vyriausybę, labai supykdęs kunigaikštienę diu Men ir kardinolą de Polinjaką. Išvariau šį darbą kaip ir pirmąjį iki galo: tiek savo įvertinimą, tiek ir išdėstymą; bet čia ir sustojau, nenorėdamas tęsti darbo, kurio būčiau geriau nė nepradėjęs.

Mintis, kad man reikia jo atsisakyti, savaime piršosi, ir nuostabu, kaip ji neatėjo man į galvą anksčiau. Didžiąją abato de Sen Pjero raštų dalį sudarė kritinės pastabos apie tam tikrus Prancūzijos vyriausybės ypatumus, ir kai kurios iš jų buvo tokios drąsios, jog tikra laimė, kad jis liko už jas nenubaustas. Tačiau ministrų kanceliarijose į abatą de Sen Pjerą visada buvo žiūrima veikiau kaip į savotišką pamokslininką negu kaip į tikrą politinį veikėją, ir jam leido laisvai kalbėti, nes gerai matė, kad niekas jo neklauso. O jeigu man būtų pavykę pasiekti, kad jo klausytų, tai viskas būtų apsivertę kitaip. Jis buvo prancūzas, o aš – ne, ir jeigu būčiau drįsęs kartoti jo pažiūras kad ir jo vardu, tai būčiau davęs dingstį kiek šiurkščiai, bet teisėtai mane paklausti, ko aš kišuosi, kur nereikia. Laimė, prieš žengdamas toliau, pamačiau

man gresiantį pavojų ir greitai pasitraukiau. Žinojau, kad, gyvendamas vienas tarp žmonių ir dargi kur kas galingesnių už mane, aš, nors ir kaip stengsiuosi, negalėsiu apsisaugoti nuo blogio, kurį jie užsigeis man padaryti. Tik vienas dalykas čia priklausė nuo manęs: elgtis bent jau taip, kad tas blogis, kurį jie galėtų man padaryti, būtų aiški neteisybė. Ši taisyklė, paskatinusi mane atsižadėti abato de Sen Pjero, dažnai priversdavo mane atsisakyti sumanymų, kur kas man brangesnių. Žmonės, visada greiti bėdą paversti nusikaltimu, labai nustebtų, jeigu sužinotų, kaip aš visą gyvenimą stengiausi, kad niekas negalėtų kada nors pagrįstai pasakyti apie mano nelaimes: „Tu pats jas užsitraukei".

Palikęs šį darbą, kurį laiką svyravau, nežinodamas, ko griebtis toliau, ir šis nedarbo laikotarpis buvo mano pražūtis: kadangi trūko kito mane dominančio dalyko, aš nukreipiau savo mintis į patį save. Neturėjau jokio plano ateičiai, kuris būtų patraukęs mano vaizduotę ir negalėjau netgi jo sudaryti, nes buvau pasiekęs kaip tik tokią padėtį, kuri jungė visus mano troškimus; nežinojau, ko daugiau ir betrokšti, o vis dėlto mano širdis dar buvo tuščia. Ši būsena buvo juo skausmingesnė, kad nemačiau kitos, geresnės, kurios galėčiau geisti. Aš sutelkiau visus švelniausius jausmus į vieną man mielą moterį, kuri atsilygino man tuo pačiu. Aš gyvenau su ja, niekuo savęs nevaržydamas ir, taip sakant, nejausdamas jokio nepatogumo. Tačiau širdį man nuolat graužė slaptas maudulys, tiek šalia, tiek ir toli nuo jos. Turėdamas ją, aš jausdavau, kad vis tiek dar jos neturiu, o vien tik pagalvojęs, kad aš jai nesu viskas, suprasdavau, kad ji man — beveik niekas.

Turėjau abiejų lyčių draugų, su kuriais mane siejo tyriausios bičiulystės ryšiai ir giliausia pagarba; aš tikėjausi, kad ir jie man taip pat atsimokės tuo pačiu, ir nė karto man į galvą neatėjo mintis suabejoti jų nuoširdumu. Tačiau toji draugystė man veikiau buvo kančia negu malonumas, todėl kad jie atkakliai, net įnirtingai prieštaravo visiems mano pomėgiams,

mano palinkimams, mano gyvenimo būdui. Vos tik aš panorėdavau ko nors, kas galėjo dominti mane vieną ir nuo jų visai nepriklausė, jie tuojau pat susijungdavo draugėn ir versdavo mane atsižadėti šio noro. Toks užsispyrimas kontroliuoti visus mano įgeidžius, juoba neteisingas todėl, kad aš ne tik nekontroliavau jų norų, bet netgi nesiteiravau apie juos, mane taip žiauriai ėmė slėgti, jog pagaliau net jų laiškai, dar neatplėšti, jau įvarydavo man baimę, kurią, deja, pernelyg dažnai pateisindavo jų turinys. Man atrodė, kad tie žmonės, visi jaunesni už mane ir patys labai reikalingi pamokymų, kuriuos taip dosniai teikė man, neturi teisės elgtis su manimi kaip su vaiku. „Mylėkite mane, — sakydavau aš jiems, — kaip aš jus myliu, o šiaip nesikiškite į mano reikalus, kaip aš nesikišu į jūsų; štai viskas, ko jus prašau!" Jeigu iš šių dviejų prašymų jie ir sutikdavo katrą patenkinti, tai tik ne pastarąjį.

Turėjau atskirą būstą žavingoje nuošalioje vietoje; buvau čia sau ponas, galėjau gyventi saviškai, niekieno nekontroliuojamas. Tačiau ši buveinė uždėjo man pareigas, malonias vykdyti, bet neišvengiamas. Mano laisvė buvo labai netvirta: labiau negu įsakymai, mane pajungė mano paties valia. Neturėjau nė vienos dienos, kad keldamasis galėčiau pasakyti: „Praleisiu šią dieną taip, kaip man patiks". Maža to, jeigu jau nepaisysime apie mano priklausymo nuo ponios d'Epinė priesakų, aš dar priklausiau — ir tai buvo ypač įkyru — nuo publikos ir neprašytų svečių. Nors gyvenau atokiai nuo Paryžiaus, mane kasdien lankė minios dykinėtojų, kurie, nežinodami, kur praleisti laiką, gaišino mane be jokio sąžinės graužimo. Jie negailestingai mane apnikdavo, kai aš mažiausiai apie tai galvodavau, ir retai kada pasitaikydavo, kad sudaryto puikaus dienos plano nesugriautų koks nors atvykėlis.

Trumpai tariant, nerasdamas tikro džiaugsmo tose gėrybėse, kurių labiausiai troškau, aš mintimis grįždavau į giedras savo jaunystės dienas ir atsidusęs kartais sušukdavau: „Ak, čia nebe Šarmetės!"

Gaivindamas atmintyje įvairius savo gyvenimo laikotarpius, aš susimąsčiau apie savo pasiektąją ribą ir išvydau save jau prie saulėlydžio, prislėgtą skausmingų negalavimų ir įsitikinusį, kad jau arti kelionės galas, nors dar neteko pilnai pasimėgauti beveik nė vienu tų malonumų, kurių godžiai troško širdis, neteko išlieti stiprių jausmų, kurių perteklių jaučiau savyje, neteko patirti, net palytėti to svaiginančio goslumo, kurio galią jaučiau savo sieloje ir kuris, neturėdamas objekto, visada tūnojo nuslopintas ir prasiverždavo vien tik atodūsiais.

Kaipgi galėjo atsitikti, kad, turėdamas iš prigimties veržlią sielą, kuriai gyventi buvo tas pat, kas mylėti, aš ligi tol nebuvau radęs visiškai atsidavusio draugo, tikro draugo, nors taip aiškiai jaučiausi esąs tam skirtas? Kaip galėjo atsitikti, kad, turėdamas tokius liepsningus jausmus ir meilės kupiną širdį, nė karto gyvenime nesuliepsnojau jos ugnimi kuriam nors konkrečiam objektui? Kankinamas poreikio mylėti ir niekad negalėdamas jo visiškai patenkinti, aš regėjau save prie senatvės ir mirties slenksčio, nors dar nebuvau gyvenęs.

Šie liūdni, bet jaudinantys apmąstymai vertė mane gūžtis savyje su apgailestavimu, kuriam betgi nestigo savotiškos saldybės. Man atrodė, kad likimas man kažką skolingas, kažko man nedavė. Kam gi gamta mane apdovanojo nuostabiais gabumais, jeigu jie iki grabo lentos liks nepanaudoti? Vidinės vertės pajautimas, įgalindamas mane suvokti šią neteisybę iš dalies atlygindavo man už šią skriaudą ir spausdavo iš akių ašaras, kurioms mielai aš leidau srūti.

Šitokias godas aš godojau gražiausiu metų laiku, birželio mėnesį, žalių giraičių paunksnėje, lakštingalai čiulbant, upeliams čiurlenant. Viskas išvien stengėsi vėl mane paskandinti tame gundančiame stingulyje, kuriam buvau gimęs, bet iš kurio turėjo suvis mane išvaduoti griežtas ir atšiaurus gyvenimo būdas, į kurį mane pastūmėjo ilga jausmų audra. Nelaimė, prisiminiau pietus Tuno pilyje ir susitikimą su dviem žavin-

gomis merginomis tokiu pat metų laiku ir beveik tokioje pat vietoje, kokioje dabar buvau. Tas prisiminimas, kuriam nekaltybė teikė ypatingo žavesio, sužadino ir daugiau panašių prisiminimų. Netrukus pamačiau aplink save susibūrusius visus tuos, kurie jaunystėje buvo sužadinę mano jausmus: panelę Galej, panelę de Grafenrid, panelę de Brej, ponią Bazil, ponią de Larnaž, savo gražiąsias mokines ir pagaliau žavingąją Džiuljetą, kurios vis dar negali užmiršti mano širdis. Pamačiau save apsuptą ištiso seralio hurijų, mano buvusių pažįstamų, kurių karštai geidžiau, — jausmas man nebenaujas. Mano kraujas jau liepsnoja ir kibirkščiuoja, galva svaigsta, nors plaukai jau gerokai žilsterėję, ir štai orusis Ženevos pilietis, štai atšiaurusis Žanas Žakas, baigiąs keturiasdešimt penktuosius metus, vėl tampa nutrūktgalviu piemenėliu. Šis staigus, beprotiškas svaigulys truko taip ilgai ir buvo toks stiprus, kad nuo jo mane išgydė tik ištisa virtinė netikėtų ir baisių nelaimių, į kurias jis mane įstūmė.

Nors ir koks smarkus buvo tas svaigulys, jis vis dėlto neapkvaitino manęs tiek, kad užmirščiau savo amžių ir padėtį, kad guosčiau save, jog dar galiu kam sužadinti meilę, kad pagaliau bandyčiau perduoti kam nors šią baisią, nors ir bergždžią meilės liepsną, kuri nuo pat vaikystės beprasmiškai degino man širdį. Aš jos visai nesitikėjau, netgi netroškau. Žinojau, kad laikas mylėti jau praėjo, labai aiškiai jaučiau, kokie juokingi yra persenę mergišiai, ir nenorėjau atsidurti jų padėtyje. Juk nė gražiausiais savo gyvenimo metais aš nebuvau įdomus ir neturėjau pasitikėjimo savimi, tad ką bekalbėti apie amžiaus saulėlydį? Be to, mėgau ramybę ir būčiau pabūgęs šeimyninių audrų; per daug ištikimai mylėjau savo Terezą, kad galėčiau užduoti jai sielvartą, reikšdamas kitoms daug karštesnius jausmus negu jai.

Kaipgi aš pasielgiau šiuo atveju? Skaitytojas bus jau įspėjęs, jeigu bent kiek atidžiau sekė mano mintį lig šiol. Negalėdamas pasiekti realių būtybių, aš nukilau į chimerų šalį; ne-

matydamas gyvenimo tikrovėje nieko, kas būtų verta mano kliedesių, aš suradau jiems peno idealiame pasaulyje, kurį mano kūrybinga vaizduotė netrukus pripildė būtybių pagal mano širdies poreikius. Dar niekam ši priemonė nebuvo tokia reikalinga ir tokia vaisinga. Paskendęs ekstazėse, aš svaigau nuo srautų maloniausių jausmų, kokie tik yra kada gyvavę žmogaus širdyje. Visiškai užmiršęs žmonių giminę, sutelkiau sau draugiją iš tobulų būtybių, tiek dieviškų dorybių, tiek ir grožio, iš patikimų, jautrių, širdingų draugų, kokių niekad neradau čia, žemėje. Aš taip pamėgau skraidyti dausose, tarp žavingų savo fantazijos kūrinių, jog ten praleisdavau ištisas valandas, ištisas dienas, jų neskaičiuodamas, užmiršęs visa kita pasaulyje; vos prarijęs paskubom keletą kąsnių, degdavau nekantrybe vėl sprukti iš namų ir bėgti kuo greičiau į savo giraites. Ir jeigu, pasinešęs skrieti į užburtą šalį, pamatydavau atvykstant vargšus mirtinguosius, kurie, ko gero, sulaikys mane čia, žemėje, aš negalėdavau nei sutramdyti, nei nuslėpti savo apmaudo ir, nebeįstengdamas susivaldyti, priimdavau juos taip nemandagiai, jog mano elgesį galima būtų pavadinti grubumu. Per tai aš vis labiau garsėjau kaip mizantropas, nors būčiau pelnęs kaip tik priešingą šlovę, jeigu kas nors būtų geriau mokėjęs skaityti mano širdyje.

Didžiausios egzal tacijos įkarštyje pasijutau lyg popierinis aitvaras, staiga truktelėtas už virvės: prigimtis grąžino mane atgal į savo vietą, atsiųsdama gan aštrius ligos priepuolius. Griebiausi zondų — vienintelės priemonės, lengvinančios man kančias, ir mano angeliškos meilės nutrūko: jau nekalbu apie tai, kad negali žmogus būti įsimylėjęs, kai kenti fizinį skausmą, mano vaizduotė, atgyjanti tik kaime, medžių paunksnėj, kambaryje nusilpsta ir miršta, lubų prislėgta. Aš dažnai apgailestaudavau, kad nėra pasaulyje driadų: tikriausiai tarp jų rasčiau kam skirti savo meilę.

Mano sielvartą tuo metu dar padidino kiti šeimyniniai nemalonumai. Ponia Levaser, saldžiausiai čiulbėdama su mani-

mi, stengėsi nuteikti prieš mane savo dukterį. Aš gavau laiškų iš savo buvusių kaimynų, kurie man pranešė, kad geroji senutė be mano žinios užtraukė keletą skolų Terezos vardu; ši tatai žinojo, bet nesakė man nė žodžio. Mane siutino ne tiek tai, kad reikėjo šias skolas mokėti, kiek tai, kad viskas nuo manęs slepiama. O, kaip galėjo toji, nuo kurios aš niekad nieko neslėpiau, kažką slėpti nuo manęs? Ar galima ką nors nuslėpti nuo žmogaus, kurį myli? Holbacho sėbrai, matydami, kad aš visiškai nevažinėju į Paryžių, ėmė ne juokais baimintis, kad iš tikrųjų nepamėgčiau kaimo ir, visiškai sukvailiojęs, tenai nepasilikčiau. Ir štai prasidėjo intrigos, kuriomis bandyta netiesioginiu būdu sugrąžinti mane į Paryžių. Didro, nenorėdamas iš karto parodyti savo tikro veido, pirmiausia atskyrė mane nuo Deleiro, kurį buvau su juo supažindinęs; Deleiras, nesuprasdamas tikrojo tų intrigų tikslo, surinkdavo ir man perduodavo atsiliepimus, kuriuos girdėdavo iš Didro.

Visos aplinkybės, atrodė, klostėsi taip, kad tik išplėštų mane iš saldaus ir paiko svajingumo. Aš dar nebuvau atsigavęs nuo ligos priepuolio, kai gavau vieną egzempliorių poemos „Apie Lisabonos sugriovimą". Manydamas, kad jį man bus atsiuntęs pats autorius, jaučiau priedermę parašyti jam ir pasisakyti apie jo kūrinį. Parašiau jam laišką, kuris po ilgo laiko buvo išspausdintas be mano leidimo, bet apie tai bus kalbama vėliau.

Didžiai stebėdamasis, kad šitas „bėdžius", prislėgtas gerovės ir šlovės, vis dėlto gailiai verkšlena, kalbėdamas apie šio gyvenimo vargus, ir tvirtina, kad viskas yra bloga, aš užsibrėžiau neprotingą užduotį priversti jį atsikvošėti ir jam įrodyti, kad viskas yra gera. Dėdamasis tikįs Dievą, Volteras iš tikrųjų visada tikėjo tik velnią, todėl kad jo tariamasis Dievas tėra pikta būtybė, kuriai, anot jo, malonu vien kenkti. Akis rėžiantis šios doktrinos absurdiškumas ypač koktus todėl, kad ją skelbia žmogus, pertekęs visokiausių gėrybių, žmogus, kuris

gyvena kaip Dievo ausy, o savo artimą stumia į neviltį, piešdamas baisų ir žiaurų paveikslą visokių negandų, nuo kurių pats yra apsaugotas. Turėdamas didesnę teisę nei jis skaičiuoti ir sverti žmonių gyvenimo blogybes, aš nešališkai išnagrinėjau jas ir jam įrodžiau, kad nėra nė vienos blogybės, dėl kurios reikėtų kaltinti Apvaizdą, ir kad visų jų šaltinis — ne tiek pati gamta, kiek žmogaus piktnaudžiavimas savo gabumais. Šiame laiške aš kreipiausi į jį su didžiausiu dėmesiu, su didžiausiu mandagumu bei atsargumu ir, galiu pasakyti, su giliausia pagarba. Tačiau, žinodamas, kad jo savimeilė be galo jautri, pasiunčiau tą laišką ne jam pačiam, o daktarui Tronšenui, jo gydytojui ir draugui, palikdamas jam visišką laisvę perduoti jį arba sunaikinti — destis kaip jam atrodys geriau. Tronšenas perdavė laišką. Volteras atsakė man keliomis eilutėmis, kad, pats sirgdamas ir slaugydamas dar kitą ligonį, jis atidedąs vėlesniam laikui savo atsakymą, ir neparašė nė žodžio apie klausimo esmę. Persiųsdamas man tas eilutes, Tronšenas pridėjo savo laiškelį, kuriame ne per daug pagarbiai atsiliepė apie jų autorių. Šių dviejų laiškų aš niekad nepaskelbiau ir dargi niekam neparodžiau, nes nemėgstu girtis tokiais menkais triumfais, bet jų originalai yra mano rinkinyje (ryšulys A, Nr. 20 ir 21). Vėliau Volteras išspausdino tą man pažadėtą, bet neatsiųstą atsakymą. Tai ne kas kita, kaip jo romanas „Kandidas", apie kurį aš nieko negaliu pasakyti, todėl kad nesu jo skaitęs.

Visi šie įvykiai turėjo galutinai mane atstumti nuo mano fantastinių meilių, ir gal tai buvo priemonė, kurią man pasiuntė dangus, norėdamas apsaugoti nuo pražūtingų jų pasekmių; bet mano nelaimingoji žvaigždė buvo stipresnė, ir, vos tik pradėjau vėl išeiti iš namų, mano širdis, galva ir kojos patraukė tuo pačiu keliu kaip andai. Tuo pačiu tam tikrais atžvilgiais: mano polėkiai šiek tiek mažiau egzaltuoti, šį kartą pasiliko čia, žemėje, bet jų objektais aš taip kruopščiai rinkausi vien tą, kas joje mieliausia, jog ši tobulybė buvo ne

mažiau chimeriška, kaip ir tas įsivaizduotas pasaulis, kurio atsižadėjau.

Meilė, draugystė, tos dvi mano širdies dievaitės, man stojo akyse žavingiausiais pavidalais. Aš priskyriau joms visas lyties grožybes, kurias visada dievinau. Vaizdavausi veikiau dvi drauges, nei du draugus, nes juo pavyzdys retesnis, juo jis patrauklesnis. Daviau joms skirtingus, bet vienas kitą atitinkančius charakterius, suteikiau išvaizdą nelabai tobulą, bet pagal savo skonį — gerumo ir jautrumo nuskaidrintą. Viena buvo juodbruvė, kita — šviesiaplaukė; viena — labai gyva, kita — švelni; viena — išmintinga, kita — lengvabūdė, bet tasai lengvabūdiškumas toks jaudinantis, jog atrodė, kad jis puošia pačią dorybę. Vienai iš jų daviau mylimąjį, kuriam antroji buvo jautri draugė ir netgi daugiau nei draugė; bet neleidau joms nei varžytis, nei vaidytis, nei pavyduliauti, nes bet kokį slogų jausmą sunku man įsivaizduoti, be to, nenorėjau temdyti šio giedro paveikslo niekuo, kas galėtų pažeminti prigimtį. Įsimylėjęs šiuos du žavingus modelius, aš sutapatinau save su mylimuoju ir draugu, kiek tai buvo įmanoma, tik vaizdavausi jį jauną ir patrauklų, ir dar priskyriau jam tas dorybes ir silpnybes, kurias jaučiausi pats turįs.

Norėdamas apgyvendinti savo personažus tinkamoje vietoje, aš mintimis perbėgau gražiausias vietoves, kokias tik buvau matęs savo kelionėse, bet neradau pakankamai gaivios giraitės nei pakankamai žavaus peizažo, kurie būtų atitikę mano skonį. Gal mane būtų patenkinę Tesalijos slėniai, jeigu juos būčiau matęs, bet mano vaizduotė, išmonių nuvargInta, troško surasti kokią nors realią vietą, kurią galėtų paimti atramos tašku ir kuri suteiktų realumo iliuziją tiems gyventojams, kuriuos norėjau ten įkurdinti. Ilgai galvojau apie Boromėjaus salas, kurių stebuklingi reginiai mane buvo pakerėję, bet nutariau, kad ten mano personažams per daug puošnumo ir meno. Tačiau man būtinai reikėjo ežero, ir galų gale pasirinkau tą, aplink kurį nesiliovė klajojusi mano šir-

dis. Apsistojau vienoje šio ežero pakrantėje, kur jau seniai mano troškimai buvo pasirinkę vietą įsivaizduotos laimės buveinei, nuo kurios mane atstūmė likimas. Vargšės mamytės gimtinė vis dar ypatingai mane viliojo savo reljefo kontrastais, puikiais, įvairiais peizažais, didinga, iškilnia visuma, žavinčia jausmus, jaudinančia širdį, keliančia sielą aukštyn; pagaliau apsisprendžiau, ir savo jaunas auklėtines apgyvendinau Vevė. Štai viskas, ką mano vaizduotė sukūrė pirmuoju mostu; visa kita buvo pridurta vėliau.

Ilgai tenkinausi tokiu miglotu planu, todėl kad jis užtektinai pripildė mano vaizduotę malonių dalykų, o širdį — jausmų, kuriuos ji taip mielai puoselėja. Šios pamėklės, nuolat mane lankydamos, tolydžio darėsi vis ryškesnės ir pagaliau mano sąmonėje įgavo konkrečią formą. Tada ir užėjo man ūpas išreikšti popieriuje kai kurias vaizduotės sukurtas scenas ir, prisiminus visa, kas patirta jaunystėje, leisti tarytum išsilieti tam meilės troškuliui, kurio negalėjau numalšinti ir kuris mane nuolat kankino.

Iš pradžių apmečiau popieriuje keletą paskirų laiškų, neturinčių jokio ryšio, bet kai panorau juos susieti, susidūriau su nemažais keblumais. Nors ir sunku patikėti, bet tai tikra tiesa, kad dvi pirmąsias dalis beveik ištisai parašiau tokiu būdu, be apgalvoto plano, ir net nesvarstydamas, ar man kada nors kils pagunda padaryti iš jų užbaigtą veikalą. Todėl aiškiai matyti, kad abi šios dalys, sudurstytos vėliau iš medžiagos, neskirtos tokiam tikslui, yra pilnos žodinio balasto, kurio nerasime kitose dalyse.

Pačiame saldžių svajonių įkarštyje mane aplankė ponia d'Udeto — pirmą kartą savo gyvenime, bet, deja, kaip pamatysime, vėliau, ne paskutinį. Grafienė d'Udeto buvo velionio de Belgardo, vyriausiojo mokesčių atpirkėjo, duktė ir pono d'Epinė bei ponų de Lalivo ir de la Brišo, kurie abu vėliau tapo karaliaus rūmų šambelionais, sesuo. Jau minėjau, kad susipažinau su ja, kai ji dar buvo mergina. Po to, kai ištekėjo,

sutikdavau ją tik per iškilmes Ševretėje pas ponią d'Epinė, jos brolienę. Ne kartą praleidęs su ja po keletą dienų tiek Ševretėje, tiek ir Epinė pilyje, aš ne tik mačiau, kad ji visados labai maloni, bet taipogi tariausi pastebėjęs, kad ji man palanki. Ji mėgo eiti su manim pasivaikščioti; abudu buvome geri ėjikai, o ir kalbos mums nestigo. Tačiau aš niekad neaplankiau jos Paryžiuje, nors ji keletą kartų buvo prašiusi ir net primygtinai kvietusi. Ji draugavo su de Sen Lamberu, su kuriuo ir aš neseniai susipažinau, todėl buvo man juo įdomesnė; jinai ir atvyko į Ermitažą su naujienomis apie šį draugą, kuris tuo metu, rodos, buvo Mahone.

Šis vizitas buvo truputį panašus į romano pradžią. Ji pasiklydo kelyje. Jos vežėjas, nenorėdamas daryti lanksto, pasuko tiesiai nuo Klervo malūno į Ermitažą; karieta nuklimpo slėnyje, o ji įsigeidė išlipti ir likusį galą ateiti pėsčia. Jos lengvi bateliai netrukus permirko; ji pateko į pelkę; tarnams vargais negalais pavyko ją iš ten ištraukti, ir pagaliau ji atpūškavo į Ermitažą vyriškais auliniais batais, skardendama orą savo skambiu juoku; išvydęs ją tokią, ir aš pratrūkau juokais. Reikėjo jai persirengti; tuo pasirūpino Tereza, o aš paprašiau viešnią užmiršti savo prakilnumą ir paragauti mūsų kaimiškų valgių, kurie jai labai patiko. Buvo jau vėlu, ir ji neilgai svečiavosi, bet pasimatymas buvo toks linksmas ir taip atitiko jos skonį, kad ji atrodė linkusi vizitą pakartoti. Savo ketinimą įvykdė tik kitais metais, bet, deja, šis pavėlavimas neapsaugojo manęs nuo to, kas man grėsė.

Niekas neįspėtų, ką aš veikiau rudenį: saugojau pono d'Epinė vaisius. Ermitaže buvo tvenkinys, iš kur ėjo vanduo Ševretės parkui. Ten buvo ir mūru aptvertas vaismedžių sodas, kuris ponui d'Epinė duodavo daugiau vaisių negu jo sodas Ševretėje, nors tris ketvirtadalius jų ir išvogdavo. Nenorėdamas būti visiškai nenaudingas svečias, aš apsiėmiau tvarkyti tą sodą ir prižiūrėti sodininką. Viskas ėjo gerai, kol vaisiai buvo žali; bet kai jie ėmė nokti, pamačiau, kad jie

dingsta, ir negalėjau suprasti, kas čia dedasi. Sodininkas tikino mane, kad juos visus suryją švilpikai. Aš paskelbiau karą švilpikams, daug jų sunaikinau, bet vaisiai vis tiek dingdavo. Saugojau taip uoliai, jog pagaliau susekiau, kad pats sodininkas ir yra visų didžiausias švilpikas. Jis gyveno Monmoransi, iš kur ateidavo naktimis su žmona ir vaikais, susigrobdavo per dieną surinktus vaisius ir parduodavo Paryžiaus turguje taip atvirai, lyg būtų turėjęs nuosavą sodą. Tasai nenaudėlis, kuriam aš padariau tiek gero, kurio vaikus rengė Tereza, o aš beveik išlaikiau elgetą jo tėvą, ramių ramiausiai ir įžūliausiai apvaginėjo mus, naudodamasis tuo, kad nė vienas iš mūsų trijų nebuvo pakankamai budrus tvarkai palaikyti; per vieną naktį jis sugebėjo taip ištuštinti mano rūsį, kad iš ryto ničnieko neberadau. Kol jis vogė tik mano naudą, aš kenčiau, bet kai prisiėmiau atsakomybę už vaisius, buvau priverstas išduoti vagį. Ponia d'Epinė prašė mane išmokėti jam algą, išginti jį lauk ir surasti kitą sodininką; aš taip ir padariau. Kadangi tasai užkietėjęs nevidonas kasnakt bastėsi aplink Ermitažą, apsiginklavęs geležimi kaustyta lazda, primenančia vėzdą, ir dar lydimas kitų tokių pat dykinėtojų, tai aš, norėdamas nuraminti savo ekonomes, kurios to žmogaus baisiai bijojo, liepiau jo įpėdiniui nakvoti Ermitaže, bet kadangi ir tas jų nesutramdė, paprašiau ponios d'Epinė duoti man šautuvą, kurį laikiau sodininko kambaryje, įsakęs naudotis juo tik esant būtinam reikalui, jeigu jie bandytų laužti duris ar brautis į sodą, ir, be to, šaudyti tuščiais užtaisais — tik vagims pagąsdinti. Žinoma, tai buvo menkiausia atsargumo priemonė, kokios tegalėjo imtis bendram saugumui užtikrinti ligotas žmogus, pasirengęs praleisti žiemą vidury miškų, vienų vienas su dviem nedrąsiomis moterimis. Beje, įsigijau ir šuniuką, kuris turėjo mus sergėti. Tuo metu mane aplankė Deleiras: aš jam apsakiau savo nuotykius ir pasijuokiau drauge su juo iš savo karinių pasirengimų.

Grįžęs į Paryžių, jis savo ruožtu užsigeidė tuo pralinksminti Didro, ir štai kokiu būdu visi Holbacho sėbrai sužinojo, kad aš ne juokais nusprendžiau praleisti žiemą Ermitaže. Ta ištvermė, kurios jie nesitikėjo, išmušė juos iš vėžių; nespėję išgalvoti kokios nors kitos šunybės mano gyvenimui Ermitaže apkartinti*, jie per Didro užsiundė ant manęs tą patį Deleirą. Nors pastarasis mano atsargumo priemones iš pradžių laikė natūraliu dalyku, bet galiausiai paskelbė, kad jos nesuderinamos su mano principais ir daugiau nei juokingos, o savo laiškuose apibėrė mane šiurkščiomis ir gana kandžiomis pašaipomis, kurios būtų mane įžeidusios, jeigu tik būčiau buvęs tam nusiteikęs. Bet tada, kupinas meilingų, švelnių jausmų ir nejautrus niekam kitam, šiuose aštriuose sarkazmuose įžiūrėjau tik pokštus, ir jie man atrodė vien juokingi, nors kitam būtų atrodę užgaulūs.

Budrumu ir rūpestinga priežiūra man pavyko taip gerai išsaugoti sodą, jog, nors tais metais ir labai menkas buvo derlius, vaisių surinko trigubai daugiau negu lig tol; be abejo, aš negailėjau jėgų, juos sergėdamas, netgi pats asmeniškai lydėjau vežimus, vykstančius į Ševretę ir Epinė, net pats nešiojau pilnas pintines; prisimenu, sykį mudu su Tereza tempėme tokią sunkią pintinę, jog, vos neklupdami po našta, turėjome kas dešimt žingsnių ilsėtis ir atboginome ją šlapi nuo prakaito.

Kai rudens darganos privertė mane užsidaryti kambaryje, norėjau grįžti prie senųjų namisėdos užsiėmimų, bet pasirodė, kad tai neįmanoma. Aš nieko nemačiau aplinkui, tik dvi žavingas drauges, jų bičiulį, jų artimuosius, tą šalį, kur jos gy-

* Šiuo metu aš stebiuosi savo kvailumu, jog, rašydamas šias eilutes, nemačiau, kad tas apmaudas, su kuriuo Holbacho sėbrai žiūrėjo į mano išvykimą ir gyvenimą kaime, visų pirma kilo dėl senės Levaser: mat jie nebeturėjo jos po ranka, ir ji negalėjo vadovauti jų šmeižikiškoms išmonėms, nurodinėdama tikslų laiką ir vietą. Šioji mintis, kilusi man taip vėlai, puikiausiai nušviečia jų keistą elgesį, kurio niekaip negalima paaiškinti kitokiomis prielaidomis. *(Ruso pastaba.)*

vena, ir tuos daiktus, kuriuos sukūrė ir padabino joms mano vaizduotė. Aš nė valandėlės nepriklausiau pats sau, kliedėjau be perstogės. Po ilgų bergždžių pastangų nuginti nuo savęs visas tas pamėkles, galiausiai pasijutau visiškai jų užkerėtas ir jau ėmiau rūpintis vien tuo, kaip visa tai sutvarkyti ir nuosekliai išdėstyti, kad išeitų kažkas panašaus į romaną.

Labiausiai slėgė mane gėda, kad tuo būdu aš taip aiškiai ir viešai pats sau prieštarauju. Po to, kai su tokiu aplombu apgarsinau griežtus savo principus, taip karštai paskelbiau savo rūsčias taisykles ir taip kandžiai pašiepiau glebinančias knygas, kupinas meilės ir išlepimo, ar galima įsivaizduoti ką nors labiau netikėto, ką nors labiau piktinančio už šį mano žingsnį: aš pats savo ranka staiga įsirašiau į tuos autorius, kurių knygas taip griežtai pasmerkiau? Labai aiškiai jaučiau šį nenuoseklumą, priekaištavau sau už tai, raudau, piktinausi pats savimi, bet to buvo per maža, kad atgaučiau protą. Visiškai nugalėtas, buvau priverstas pasiduoti savo fantazijos valiai ir ryžausi mesti pirštinę žmonių apkalboms, pasilikdamas sau teisę vėliau apsigalvoti, ar rodysiu kam nors savo kūrinį, ar ne: tada mat aš dar nemaniau, kad jį paruošiu spaudai.

Taip apsisprendęs ligi kaklo pasineriu į savo svajones ir, visaip jas rikiuodamas vaizduotėje, sudarau galų gale savotišką planą. Kaip aš įvykdžiau jį, visi jau yra matę. Tai neabejotinai buvo geriausia iš viso to, kas galėjo išeiti iš tų mano kliedėjimų: gėrio meilė, kuri niekada nebuvo apleidusi mano širdies, nukreipė juos į naudingus dalykus, kurie netgi dorovei galėjo išeiti į gera. Mano sukurti geismingi paveikslai būtų netekę viso žavesio, jeigu juose nebūtų švelnaus nekaltybės kolorito. Suviliota mergina yra pasigailėtina būtybė, bet meilė gali padaryti ją įdomią, ir dažnai ji būna iš tikrųjų miela. Bet kas be pasipiktinimo gali žiūrėti į nūdienius papročius? Ir kas gali būti šlykštesnio už neištikimą žmoną, kuri, atvirai pamynusi visas savo pareigas, dar išdidžiai reikalau-

ja, kad vyras jai būtų dėkingas už tai, jog ji teikiasi nesiduoti užklumpama nusikaltimo vietoje? Gamtoje nėra tobulų būtybių, jų pavyzdžiai mums nešviečia. Bet jeigu jauna moteris, gimusi su tiek pat švelnia kiek ir kilnia širdimi, dar būdama mergina, leidžiasi priveikiama meilės, o ištekėjusi savo ruožtu randa jėgų priveikti meilei ir vėl tapti dorybinga, tai tasai, kuris jums sakytų, jog visas šis paveikslas, apskritai imant, yra tvirkinantis ir nepamokomas, būtų melagis ir veidmainys; neklausykite jo.

Be šito uždavinio, liečiančio papročius ir moterystės doringumą ir savo esme susijusio su visa socialine santvarka, aš slapčia užsibrėžiau ir kitą tikslą — visuomeninės santarvės ir taikos reikalą, galbūt dar svarbesnį, dar reikšmingesnį, bent jau mūsų gyvenamuoju metu. „Enciklopedijos" sukelta audra, užuot nurimusi, tuo laiku itin įsisiautėjo. Abi partijos, su baisiausiu pykčiu puolančios viena kitą, buvo greičiau panašios į pasiutusius vilkus, įnirtingai draskančius vienas kitą, negu į krikščionis ir filosofus, norinčius apšviesti, įtikinti ir grąžinti vieni kitus į tiesos kelią. Jei abi partijos būtų turėjusios veiklius ir populiarius vadus, jų kova gal būtų virtusi pilietiniu karu, ir vienas Dievas težino, kas būtų išėję iš to religinio pilietinio karo, kuriame žiauriausias nepakantumas iš esmės buvo vienodai būdingas abiem pusėms. Būdamas iš prigimties bet kokio šališkumo priešas, aš atvirai skelbiau ir vieniems, ir kitiems rūsčias tiesas, kurių jie neklausė. Ėmiausi kitos priemonės, kuri dėl mano naivumo atrodė man puiki: bandžiau sušvelninti jų tarpusavio neapykantą, triuškindamas jų prietarus ir kiekvienai partijai parodydamas kitos partijos nuopelnus ir dorybes, vertas visuotinio pripažinimo ir visų mirtingųjų pagarbos. Ši ne per daug protinga idėja, suponuojanti visų žmonių sąžiningumą, mane įstūmė į tą pačią klaidą, už kurią priekaištavau abatui de Sen Pjerui, ir susilaukė tokios sėkmės, kokios ir galima buvo tikėtis: ji suartino ir sujungė tas partijas tik tam, kad jos drauge užpultų mane. Kol

man patirtis neparodė mano kvailybės, aš laikiausi jos, drįstu sakyti, su didžiu uolumu, kuris išties atitiko mane įkvėpusius motyvus; aš su entuziazmu piešiau Volmaro ir Julijos paveikslus, tikėdamasis, kad man pavyks priversti skaitytoją mylėti juos abu ir, maža to, mylėti vieną dėl kito.

Bendrais bruožais apmetęs planą, grįžau patenkintas prie anksčiau sukurtųjų detalių scenų; jas apdorojus, atsirado dvi pirmosios „Julijos" dalys. Jas užbaigiau ir su neapsakomu malonumu tą pačią žiemą perrašiau į grynraštį gražiausiame popieriuje su paauksuotais kraštais, vartodamas žydrus bei sidabrinius miltelius rašalui sausinti ir mėlyną juostelę sąsiuviniams segti, žodžiu, nerasdamas nieko, kad būtų pakankamai grakštu ir dailu toms žavingoms merginoms, dėl kurių kvailiojau lyg antrasis Pigmalijonas. Kiekvieną vakarą sėdėdamas prie degančio židinio, skaičiau kartą ir dar kartą tas dvi dalis savo ekonomėms. Duktė, netardama nė žodžio, drauge su manimi raudojo iš graudulio; o motina, nerasdama čia jokių galantiškumų ir nieko nesuprasdama, klausėsi ramiai ir tiktai kartojo man tolydžio tylos valandėlėmis: „Ak, pone, kaip gražu!"

Ponia d'Epinė, nerimaudama, kad aš gyvenu žiemą vienas miško glūdumoje, nuošaliame namelyje, labai dažnai ką nors atsiųsdavo pasiteirauti apie mane. Aš dar niekada nebuvau susilaukęs tokių nuoširdžių jos draugiškumo įrodymų ir niekada pats taip karštai neatsilyginau jai tuo pačiu. Blogai pasielgčiau, jeigu kalbėdamas apie tuos įrodymus, skyrium nepaminėčiau, kad jinai atsiuntė man savo portretą ir prašė mane pasakyti, kuriuo būdu ji galėtų gauti manąjį portretą, nupieštą Laturo ir tuo laiku eksponuojamą Salone. Nedera čia nutylėti ir kito fakto, liudijančio jos dėmesį; jis atrodys juokingas, bet įspūdis, kurį jis man paliko, pridurs dar vieną bruožą prie mano charakterio istorijos. Vieną dieną, kai spirgino smarkus šaltis, aš, atrišęs jos atsiųstą paketą su keliais pirkiniais, kuriuos ji sutiko man parūpinti, radau jame jos

apatinį angliškos flanelės sijoną: laiške jinai sakėsi pati jį segėjusi ir norinti, kad iš jo aš pasisiūdinčiau liemenę. Laiškelis buvo žavingas, kupinas švelnumo ir naivumo. Šis daugiau negu draugiškas rūpestis man pasirodė toks meilingas, lyg ji būtų nusirengusi tam, kad mane apvilktų, ir aš susijaudinęs bent dvidešimt kartų verkdamas pabučiavau laiškelį ir sijoną. Tereza pamanė, kad aš išprotėjau. Keista, kad iš visų draugiškumo ženklų, kurių man tiek daug parodė ponia d'Epinė, nė vienas manęs taip nesujaudino kaip šis, ir kad netgi po to, kai mes nutraukėme santykius, nė karto negalėjau be susijaudinimo apie tai pagalvoti. Aš ilgai saugojau jos laiškelį ir dar dabar jį turėčiau, jeigu jo nebūtų ištikęs tas pats likimas, kurs ištiko kitus to paties meto mano laiškus.

Nors mano negalavimai žiemą bemaž nedavė man atsikvėpti ir aš dažnai turėjau vartoti zondus, tačiau apskritai tai buvo laikas, maloniausias ir ramiausias nuo pat mano įsikūrimo Prancūzijoje. Keturis ar penkis mėnesius, kai blogi orai laikė atitvėrę mane nuo neprašytų svečių, aš labiau nei kada nors anksčiau mėgavausi tuo nepriklausomu, ramiu ir paprastu gyvenimu, ir kuo labiau juo mėgavausi, tuo didžiau jį vertinau, neturėdamas kitokios draugijos, kaip tik dvi savo ekonomes tikrovėje ir dvi pusseseres vaizduotėje. Ypač tada aš kiekvieną dieną vis labiau džiaugiausi, kad turėjau pakankamai sveiko proto šitaip apsispręsti, nepaisydamas, ką šūkavo mano draugai, supykę, kad išsivadavau iš jų tironijos; o kai sužinojau apie padūkėlio pasikėsinimą, kai Deleiras ir ponia d'Epinė savo laiškuose man pranešė apie Paryžiuje viešpataujantį sumišimą ir bruzdėjimą, kaip aš dėkojau dangui, kad mane atitolino nuo tų siaubo ir nusikaltimų reginių, kurie tik būtų suteikę dar daugiau peno mano tulžingai nuotaikai, sužadintai viešosios netvarkos vaizdų: juk čia, aplink savo priebėgą, aš regėjau tik džiugius ir mielus dalykus, ir mano širdyje tvyrojo vien švelnūs jausmai. Aš su pasitenkinimu čia pažymiu paskutines man skirtas taikingas valandas. Pavasa-

ris, atėjęs po šitos ramios žiemos, išvydo daigus tų nelaimių, kurias man beliko aprašyti. Jų raizginy jau nebebus nė vienos panašios prošvaistės, kurioje būčiau galėjęs laisvai atsikvėpti.

Bet aš, regis, menu, kad ir tuo taikinguoju laikotarpiu, net pačioje mano vienatvės glūdumoje, Holbacho sėbrai nedavė man džiaugtis visiška ramybe. Didro ėmė ieškoti kažkokių priekabių, ir, jeigu neklystu, kaip tik tą žiemą pasirodė jo „Pavainikis sūnus", apie kurį netrukus kalbėsiu. Dėl įvairių priežasčių, kurios paaiškės vėliau, man liko labai nedaug patikimų dokumentų apie tą laikotarpį, o ir tie, kurie išliko, neturi tikslių datų. Didro niekados nežymėdavo datos savo laiškuose. Ponia d'Epinė, ponia d'Udeto nurodydavo tik savaitės dieną, o Deleiras dažniausiai irgi darydavo taip kaip jos. Kai panorau sudėlioti tuos laiškus iš eilės, turėjau užsirašinėti apytikres datas, kuriomis negaliu pasikliauti. Todėl, tiksliai nežinodamas, kada prasidėjo tie vaidai, aš geriau papasakosiu vienoje vietoje visa, ką dar galiu apie tai prisiminti.

Sugrįžus pavasariui, aš dar labiau pasinėriau į švelnų savo kliedesį ir, meilės įkarščio apimtas, sukūriau paskutinėms „Julijos" dalims keletą laiškų, iš kurių galima justi, kokį susižavėjimą jutau, juos rašydamas. Be kitų, galiu nurodyti laiškus apie Elizėjų ir apie irstymąsi ežere, kurie, jeigu neapsirinku, yra ketvirtosios dalies pabaigoje. Jeigu kas, skaitydamas šiuos du laiškus, nejaučia savo širdį minkštėjant ir tirpstant nuo to paties švelnaus jausmingumo, kuris man juos padiktavo, tasai tegul užvožia knygą: jam neskirta spręsti apie jausmų dalykus.

Kaip tik tuo laiku ponia d'Udeto netikėtai aplankė mane antrukart. Išvykus jos vyrui, kavalerijos kapitonui, taip pat meilužiui, kuris irgi tarnavo kariuomenėje, ji apsigyveno Obone, Monmoransi slėnio viduryje, kur išsinuomojo gana gražų namelį. Iš ten jinai ir atkeliavo į Ermitažą. Šį kartą atjojo raita, apsirengusi vyriškais drabužiais. Nors aš nemėgs-

tu tokių maskaradų, šitas mane sužavėjo romantiškumu, ir tai buvo jau meilė. Kadangi ji buvo pirmoji ir vienintelė mano gyvenime, o jos baisios pasekmės man liko amžinai atmintinos, tebūnie man leista smulkiau apie tai papasakoti.

Grafienė d'Udeto buvo netoli trisdešimties ir anaiptol nebūtum pasakęs, kad ji graži; jos gymis buvo kiek rauplėtas, o jo spalvai stigo švelnumo; ji buvo trumparegė, kiek apskritų akių; ir vis dėlto jinai atrodė jauna; jos veidas, gyvas ir malonus, dvelkė lipšnumu; galvą dengė ištisas miškas savaime banguojančių juodų plaukų, kurie driekėsi ligi pat kelių; jos figūra buvo daili, o visuose judesiuose matei kažkokį nevikrumą ir kartu grakštumą. Prigimtis jos buvo labai natūrali ir miela, puikiai derinanti savyje linksmumą, išdykumą ir naivumą; jos kalba blyksėjo nuostabiais sąmojais, kurių jai nereikėjo ieškoti: jie patys išsprūsdavo, kartais netgi nenorom. Turėjo ji daug malonių talentų: skambino klavesinu, gerai šoko, rašė gan gražius eilėraščius. Charakteris jos buvo tiesiog angeliškas: svarbiausias jo bruožas buvo švelnumas, bet jame telkėsi ir visos kitos dorybės, išskyrus atsargumą ir jėgą. Visuose reikaluose galėjai tvirtai ja pasikliauti; ji buvo tokia ištikima savo draugams, jog net jos priešams nereikėjo nuo jos slėptis. Priešais aš vadinu tuos arba, tikriau sakant, tas, kurios neapkentė jos, nes pati ji neturėjo širdies, gebančios neapkęsti, ir manau, kad ši bendra mudviejų savybė daug prisidėjo prie to, kad aš ja aistringai susižavėjau. Netgi intymiausiuose pašnekesiuose aš niekad jos negirdėjau blogai atsiliepiant apie nesančius, netgi apie savo brolienę. Ji niekados negalėjo nei nuslėpti, ką galvoja, nei sutramdyti savo jausmų, ir esu tikras, kad apie savo meilužį ji kalbėdavo ir vyrui, ir draugams, ir pažįstamiems — visiems be išimties. Jos nuostabios prigimties tyrumą ir nuoširdumą neginčijamai įrodo tai, kad, būdama linkusi į didžiausias linksmybes ir juokingiausias paikystes, ji dažnai iškrėsdavo kokį nors pokštą, labai pavojingą sau pačiai, tačiau niekados neužgaudavo kito.

Ją išleido labai jauną ir prieš jos valią už grafo d'Udeto, žmogaus su aukšta padėtim, gero kario, bet lošėjo ir piktaliežuvio. Tai buvo labai nemeilus žmogus, ir ji niekad jo nemylėjo. Pono de Sen Lambero asmeny jinai rado visas savo vyro vertybes, bet kartu ir daug malonesnių ypatybių: protą, gerą būdą, gabumus. Jeigu jau kas nors yra verta atlaidumo mūsų amžiaus papročiuose, tai, be abejo, tik prieraišumas, kurį laikas išgrynina, jo paties poveikis ištaurina, o abipusė pagarba sutvirtina.

Ji mane lankė, kiek galiu spręsti, ne tiek tenkindama savo pačios įgeidį, kiek norėdama įtikti Sen Lamberui. Jis pats ją skatino mane aplankyti, teisingai manydamas, kad draugystė, kuri jau buvo beužsimezganti tarp mūsų, bus maloni visiems trims. Ji žinojo, kad jų santykiai man ne paslaptis, tad galėjo nesivaržydama kalbėti man apie jį, ir, aišku savaime, jai buvo gera su manimi. Ji atvyko; aš ją pamačiau; buvau apsvaigęs nuo meilės be meilės objekto; tas svaigulys apakino mane, meilės objektas įsikūnijo ponioje d'Udeto, aš išvydau joje savo Juliją ir netrukus nieko daugiau nemačiau kaip vien ponią d'Udeto, ir jai priskyriau visas tobulybes, kuriomis dabinau svajonėse savo širdies dievaitę. Ji ėmė kalbėti apie Sen Lamberą kaip aistringa meilužė, ir tai buvo mano pražūtis. Kokia užkrečianti yra meilės galia! Klausantis jos, jaučiant ją šalia savęs, mane pagavo malonus virpulys, kokio dar niekad nebuvau patyręs šalia kitos. Ji kalbėjo, ir aš likau sujaudintas; man atrodė, kad aš tiktai šiaip sau domiuosi jos jausmais, o iš tikrųjų leidau jiems lietis mano širdin; aš dideliais gurkšniais gėriau iš užnuodytos taurės ir kol kas dar jaučiau tiktai saldumą. Pagaliau nei aš nepastebėjau, nei ji pati nepajuto, kaip sužadino manyje tokią pat meilę sau, kokią jautė savo mylimajam. Deja, per vėlu ir per skaudu buvo suliepsnoti tokia karšta ir tokia nelaiminga aistra moteriai, kurios širdis kupina meilės kitam!

Nors jausmai, kuriuos patyriau šalia jos, buvo išties nepaprasti, iš pradžių nepastebėjau, kas man atsitiko; tik kai ji išvyko ir aš vėl buvau benorįs galvoti apie Juliją, labai nustebau, kad negaliu galvoti apie nieką kitą, kaip tik apie ponią d'Udeto. Tada atsivėrė man akys; aš pajutau savo nelaimę, suvaitojau iš skausmo, bet dar nenumačiau viso to pasekmių.

Ilgai svyravau, kaip man elgtis su ja, tarsi tikroji meilė paliktų pakankamai proto kokiems nors svarstymams. Aš dar nebuvau apsisprendęs, kai ji vėl atvyko ir mane užklupo netikėtai. Šį kartą aš jau žinojau, kas mane ištiko. Gėda, pikto palydovė, pavertė mane nebyliu, virpančiu jos akivaizdoje; aš nedrįsau nei burnos praverti, nei akių pakelti; aš neapsakomai susijaudinau, ir ji turėjo tai pastebėti. Ryžausi nesislėpti, bet leidau jai pačiai įspėti mano susijaudinimo priežastį, o tai buvo tas pat, kas gana aiškiai viską pasakyti.

Jeigu būčiau buvęs jaunas ir patrauklus ir jeigu ponia d'Udeto vėliau būtų pasirodžiusi silpna, aš pasmerkčiau jos elgesį; bet to nebuvo, ir aš galiu tik pagirti ją ir ja gėrėtis. Jos pasirinktas kelias buvo kilnumo ir išminties kelias. Ji negalėjo staiga nuo manęs pasitraukti, nepasakiusi Sen Lamberui, kodėl pasitraukia, nes jis pats buvo ją siuntęs su manimi pasimatyti. Tuo ji būtų supykdžiusi du draugus ir galbūt sukėlusi triukšmą, kurio norėjo išvengti. Ji mane gerbė ir buvo man palanki. Gailėjosi, kad mane ištiko tokia beprotybė, ir neskatino jos, o apgailestaudama stengėsi nuo jos išgydyti. Ji labai norėjo išsaugoti savo mylimajam ir pačiai sau brangų draugą; apie nieką ji su tokiu malonumu nekalbėjo, kaip apie artimą ir malonią draugystę, kurią mes galėtume užmegzti trise, kai aš tapsiu protingas; ji ne visada tenkinosi tokiais draugiškais įkalbinėjimais ir nešykštėjo man, progai pasitaikius, griežtesnių priekaištų, kurių buvau tikrai nusipelnęs.

Aš pats sau jų nė tiek nešykštėjau. Vos tik likau vienas, bemat atsipeikėjau; išsikalbėjęs pasijutau ramesnis: jeigu as-

muo, sužadinęs meilę, tai žino, ją lengviau pakelti. Žiaurūs priekaištai, kuriuos dariau sau dėl šitos meilės, būtų turėję nuo jos mane atgrėsti, jeigu tai būtų buvę įmanoma. Kokių tik svarių motyvų aš nesišaukiau į pagalbą jai nuslopinti! Šaukiausi savo įpročius, savo jausmus, savo principus, gėdą, neištikimybę, išdavystę, piktnaudžiavimą draugišku pasitikėjimu, pagaliau kvailumą liepsnoti tokiame amžiuje beprotiškiausia aistra moteriai, kurios širdis užimta ir kuri negali nei atsilyginti tuo pačiu, nei suteikti bent kiek vilties; aistra, kuri negali nieko laimėti savo pastovumu ir kasdien vis labiau kankina.

Kas patikėtų, kad šis pastarasis sumetimas, užuot suteikęs dar didesnį svorį visiems kitiems, kaip tik padėjo juos apeiti? „Ko čia man graužtis, — galvojau, — dėl beprotybės, kuri kenkia tik man vienam? Negi aš jaunas kavalierius, pavojingas poniai d'Udeto? Kremtuosi taip, lyg baiminčiausi, kad mano išvaizda, puošnumas, grakštumas gali ją suvilioti! O, vargše Žanai Žakai, mylėk, kiek širdis geidžia su ramia sąžine ir nebijok, kad tavo dūsavimai pakenks Sen Lamberui".

Jau matėte, kad aš niekada per daug savimi nepasitikėjau, net būdamas jaunas. Tokie samprotavimai atitiko mano galvoseną, pataikavo mano aistrai; to pakako, kad aš jai visiškai pasiduočiau ir net juokčiausi iš nepagrįstų savo skrupulų, kuriuos, kaip man atrodė, sukėlė ne tiek sveikas protas kiek tuštybė. Gera pamoka kilnioms sieloms: yda niekada nepuola atvirai, ji geba užklupti iš netyčių, prisidengusi kokiu nors sofizmu, o dažnai ir kokia nors dorybe.

Atsikratęs sąžinės priekaištais, veikiai praradau bet kokį saiką; ir pažvelk, susimildamas, skaitytojau, kaip mano aistra sekė mano prigimties pėdomis, kol pagaliau įtraukė mane į bedugnę. Iš pradžių ji dėjosi nuolanki, kad aš nusiraminčiau, o paskiau išugdė tą nuolankumą ligi įtarumo, kad tapčiau ryžtingesnis. Ponia d'Udeto, nuolatos man primindama pareigą, sveiką protą, niekada nė akimirkai nepritardama

mano beprotybei, šiaip jau elgėsi su manimi nepaprastai meiliai ir kalbėjo švelniausiu draugiškumo tonu. Šito draugiškumo, dievaži, man būtų pakakę, jeigu būčiau jį laikęs nuoširdžiu; bet, manydamas, kad jis per daug ugningas ir todėl negali būti tikras, įsikaliau kažkodėl sau į galvą, jog meilė, taip nederanti mano amžiui, mano laikysenai, žemina mane ponios d'Udeto akyse; kad ši jauna vėjavaikė nori tik pažaisti su manimi ir mano pavėluotais meilikavimais; kad ji atskleidė paslaptį Sen Lamberui; kad šis, pasipiktinęs mano neištikimybe, sumanė dar paskatinti jos užmačias, ir jie abu sutarė galutinai apsukti man galvą ir mane apjuokinti. Juk tokia nesąmonė kadaise privertė mane kvailioti, kai aš, būdamas dvidešimt šešerių metų amžiaus, susitikau su ponia de Larnaž, kurios visai nepažinojau; ji būtų buvusi man atleistina ir dabar, kai aš, įpusėjęs penktą dešimtį, susitikau su ponia d'Udeto, jeigu nebūčiau žinojęs, kad tokie padorūs žmonės kaip jinai ir jos meilužis negali griebtis tokio žiauraus žaidimo.

Ponia d'Udeto ir toliau mane lankė, o aš skubėjau atsakyti į jos vizitus. Ji mėgo vaikščioti lygiai kaip ir aš, tad mudu leisdavomės į tolimas vaikštynes po žavingą kraštą. Laimingas, kad myliu ir drįstu kalbėti apie tai, aš būčiau jautęsis kaip devintame danguje, jeigu savo paikumu nebūčiau pats sugriovęs viso šios būsenos žavingumo. Iš pradžių ji visai nesuprato mano kvailo reagavimo į jos meilybes, bet kadangi mano širdis nemoka nuslėpti, kas joje dedasi, tai ponia d'Udeto veikiai pastebėjo mano įtarimus; ji pabandė juos nuleisti juokais; ši gudrybė nepadėjo, tik sukėlė įsiutimo priepuolius, ir ji pakeitė toną. Užuojautos kupinas jos švelnumas buvo nenugalimas; ji apiberdavo mane priekaištais, kurie giliai man įsismelkdavo širdin; ji labai nerimavo dėl mano nepagrįstų nuogąstavimų, o aš tuo piktnaudžiavau. Pareikalavau įrodymų, kad ji nesijuokia iš manęs. Ji pamatė, kad nėra jokio kito būdo man nuraminti. Aš užsispyriau, padėtis pasidarė

kebli. Nuostabus, galbūt vienintelis atvejis, kad moteris, jau priversta daryti nuolaidą, taip lengvai iš to išsisuko. Ji davė man visa, ką galėjo duoti švelniausia draugystė. Ji nedavė man nieko, kas galėjo sulaužyti jos ištikimybę, ir aš pasijutau pažemintas, pamatęs, kad liepsna, kuri užsidegdavo many sulig mažiausiu jos malonės ženklu, joje niekad neįžiebia nė vienos kibirkštėlės.

Aš kažkada sakiau, kad jausmams nereikia niekur nusileisti, jeigu nori juos sutramdyti. Kad suprastume, kiek klaidinga pasirodė ši taisyklė ponios d'Udeto atžvilgiu ir kaip teisingai ji elgėsi, pasikliaudama savimi, reikėtų nuodugniau įsigilinti į mūsų ilgus ir dažnus pokalbius dvejumoj ir pasekti visą jų įkarštį per tuos keturis mėnesius, kuriuos praleidome kartu, susieti turbūt neprilygstamos draugystės tarp dviejų skirtingos lyties bičiulių, atsitvėrusių tam tikra riba ir niekada jos neperžengusių. O, kaip vėlai aš pažinau tikrąją meilę ir kaip brangiai mano širdis ir jausmai sumokėjo už praleistą laiką! Ir kokie stebuklingi turi būti išgyvenimai šalia mylimo ir mylinčio žmogaus, jeigu net meilė be atgarsio gali suteikti tokią palaimą?

Bet gal nereikėtų sakyti „meilė be atgarsio"; mano meilė tam tikra prasme išties buvo tokia; bet abiejų mūsų meilė buvo vienoda, nors ir ne abipusė. Abu mes svaigome nuo meilės: ji mylėjo savo meilužį, o aš ją; mūsų atodūsiai, mūsų tyros ašaros liejosi draugėn. Mūsų jausmai — švelnūs abiejų patikėtiniai — turėjo tiek daug bendra, jog buvo neįmanoma, kad jie kame nors nesusipintų. Ir vis dėlto šiame pavojingame svaigulyje ji niekada nė akimirką neužsimiršdavo, o aš tvirtinu, prisiekiu, kad jeigu, apimtas geismų, kartais ir bandydavau palaužti jos ištikimybę, tai niekad netrokšdavau to iš tikrųjų. Mano aistros galia pati savaime tramdė mano aistrą. Pareiga tvardytis taurino mano sielą. Visų dorybių aureolė mano akyse puošė mano širdies dievaitę; suteršti jos dievišką paveikslą būtų buvę tas pat, kas jį sunaikinti. Aš būčiau

galėjęs padaryti nusikaltimą, šimtą kartų buvau jį padaręs savo širdyje, bet pažeminti savo Sofi? Argi tai įmanoma? Ne, ne, šimtą kartų jai pačiai sakiau, kad jeigu būčiau turėjęs galią patenkinti savo troškimą, jeigu net ji pati savo valia man būtų paklususi, tai, išskyrus kelias trumpas šėlo valandėles, būčiau atsisakęs tapti laimingas tokia kaina. Aš per daug ją mylėjau, kad būčiau norėjęs turėti.

Nuo Ermitažo ligi Obono apie mylia kelio; dažnai ten besilankydamas, kartais ir nakvodavau; sykį po vakarienės mudu išėjome pasivaikščioti į sodą labai gražioje mėnesienoje. Gale sodo buvo gana didelis atžalynas, iš ten nuėjome ligi puikios giraitės su kriokliu, kurį jinai liepė įrengti pagal mano sumanymą. Nemirtingas nekaltybės ir laimės atminimas! Kaip tik toje giraitėje, sėdėdamas su ja ant velėnų suolo, po akacija, skendinčia žieduose, aš atradau savo širdies plazdesiams išreikšti tikrai jų vertą kalbą. Tai buvo pirmą ir vienintelį kartą mano gyvenime; bet aš buvau didingas, jeigu tik galima pavadinti didingumu tuos mielus, kerinčius jausmus, kuriuos gali sužadinti žmogaus širdyje švelniausia ir karščiausia meilė. Kiek svaigių ašarų išliejau ant jos kelių! Kiek ją pačią priverčiau jų išlieti! Pagaliau, nesąmoningo entuziazmo pagauta, ji sušuko: „Ne, joks žmogus nebuvo taip vertas meilės, joks įsimylėjėlis nemylėjo taip kaip jūs! Bet jūsų draugas Sen Lamberas klausosi mūsų, ir mano širdis negali mylėti dukart". Nutilau dūsaudamas; pabučiavau ją. Koks pabučiavimas! Bet tai buvo viskas. Jau šeši mėnesiai, kai ji gyveno viena, toli nuo savo mylimojo ir nuo vyro; jau trys mėnesiai, kai matydavau ją beveik kasdien, ir meilė visada būdavo trečia tarp mūsų. Mes tik ką buvom pavakarieniavę dviese, sėdėjome vieni giraitėj, mėnuliui šviečiant, ir po dvi valandas trukusio gyviausio ir meiliausio pašnekesio jinai išėjo naktį iš giraitės ir iš savo draugo glėbio tokia pat nepaliesta, tokia pat tyra savo kūnu ir siela, kokia buvo atėjusi. Skaitytojau, pasverkite visas šias aplinkybes; aš nieko daugiau nepridursiu.

Ir negalvokite, kad mano geismai ir čia man davė ramybę kaip šalia Terezos arba mamytės. Jau sakiau, kad šį kartą tai buvo tikra meilė, meilė su visa savo galia ir visais siautėjimais. Neaprašinėsiu nei jaudulių, nei virpėjimų, nei širdies plakimų, nei mėšlungiškų traukulių, nei alpesių, kuriuos nuolat patirdavau: apie tai galima bus spręsti vien iš to įspūdžio, kurį man keldavo jos vaizdas. Jau sakiau, kad nuo Ermitažo ligi Obono gana toli; eidavau ten per žavingas Andiji kalvas. Žengdamas svajodavau apie tą, kurią tuoj pamatysiu, apie meilų sutikimą, apie bučinį, kuris manęs laukė atvykus. Vien tas bučinys, tas pragaištingas bučinys, dar tiktai laukiamas, taip uždegdavo man kraują, kad man apsvaigdavo galva, aptemdavo akys, ir aš vos laikydavaus ant virpančių kojų; turėdavau sustoti, atsisėsti; visas mano organizmas galutinai sutrikdavo, aš vos nenualpdavau. Pamatęs, koks man gresia pavojus, išeidamas iš namų, stengdavausi išsiblaškyti, galvoti apie ką nors kita. Bet nenueidavau nė dvidešimties žingsnių, kai tie patys prisiminimai ir visi su jais susiję reiškiniai vėl grįždavo ir apnikdavo mane taip, kad aš nepajėgdavau iš jų išsivaduoti, ir, nors kažin kaip stengiausi, man rodos, nė kartą nepavyko vienam nukeliauti šį kelią be kankynės. Ateidavau į Oboną nusilpęs, išsisėmęs, pavargęs, vos besilaikydamas ant kojų. Bet tą pačią akimirką, kai pamatydavau ją, vėl ūmai atsigaudavau ir šalia jos jausdavau tik neišsenkamos, bet visada bergždžios jėgos naštą. Mano kelyje netoli Obono buvo vaizdingas kalnas, pavadintas Olimpu, prie kurio mes kartais ateidavome abu, kiekvienas iš savo pusės. Aš ateidavau pirmas; man jau taip buvo lemta — jos laukti; bet kaip brangiai tas laukimas man kaštuodavo! Norėdamas išsiblaškyti, bandydavau pieštuku rašyti jai laiškelius, kuriuos būčiau galėjęs parašyti savo krauju; nė vieno niekada negalėjau užbaigti taip, kad jis būtų įskaitomas. Radusi kurį nors iš jų nišoje, sutartoje mūsų slėptuvėje, ji galėdavo vien įsitikinti, kokia iš tikrųjų apgailėtina buvo mano savijauta, kai aš jį rašiau. Ši

būsena, ypač kad ji tęsėsi taip ilgai — ištisus tris mėnesius, šis nuolatinis jaudinimasis ir tvardymasis mane taip išsekino, kad aš negalėjau po to atsigauti kelerius metus, ir pagaliau įvarė man išvaržą, kurią aš nusinešiu arba kuri nuneš mane į kapus. Štai kokie meilės malonumai tebuvo prieinami žmogui, turėjusiam karščiausią temperamentą, bet sykiu ir droviausiam iš visų, kokius tik sukūrė gamta. Štai kokios buvo paskutinės laimingos dienos, skirtos man žemėje. Nuo čia prasideda ilga ir bemaž nenutrūkstama mano nelaimių virtinė.

Iš visos mano gyvenimo eigos matyti, kad mano širdis, permatoma kaip krištolas, niekada nė akimirką nemokėjo nuslėpti bent kiek stipresnio ją užvaldžiusio jausmo. Taigi spręskite, ar man buvo įmanoma ilgesnį laiką slėpti savo meilę poniai d'Udeto. Mūsų artima draugystė visiems krito į akis; mes nė patys nesistengėme jos nei slėpti, nei dangstyti. Ji buvo ne tokia, kad jai būtinai to reikėtų. Kadangi ponia d'Udeto jautė man kuo švelniausią draugiškumą, už kurį nė kiek sau nepriekaištavo, aš ją labai gerbiau, geriau už kitus žinodamas, kiek jinai to verta; ji buvo atvira, išsiblaškiusi, išdykusi, o aš — teisingas, nevikrus, išdidus, nekantrus, ūmus, tad mudu, manydami esą saugūs nuo liežuvių, apsikėlėme kalbomis, kurių būtų buvę mažiau, jei iš tikrųjų būtume nusikaltę. Abu eidavome į Ševretę, dažnai ten susitikdavome, kartais net iš anksto susitarę. Leisdavome ten laiką kaip paprastai, kasdien vaikščiodami vienudu, kalbėdami kiekvienas apie savo meilę, apie savo pareigas, apie mūsų bendrą draugą, apie mūsų nekaltus sumanymus, ir visa tai dėjosi parke, priešais ponios d'Epinė apartamentus, po jos langais, iš kur jinai be paliovos mus stebėjo, manydama, kad mes tyčia ją erziname; ir jos širdis, akių apgauta, kaupė savyje įniršį ir pasipiktinimą.

Visos moterys geba slėpti savo rūstybę, ypač tada, kai jinai yra baisi; ponia d'Epinė, ūmi, bet protinga, išmanė šį meną kuo tobuliausiai. Ji dėjosi nieko nematanti, nieko neįtarianti; man ji stengėsi rodytis dar atidesnė, rūpestingesnė ir

beveik įkyresnė, tačiau savo mošą kamuote kamavo nepagarbiu elgesiu ir akivaizdžia panieka, kurią ji regis norėjo įkvėpti ir man. Lengva numanyti, kad jai tas nepavyko, bet man tai buvo tikra kančia. Mane draskė prieštaringi jausmai: buvau sujaudintas jos meilumo ir drauge vos begalėjau suvaldyti pyktį, matydamas, kaip ji užgaulioja ponią d'Udeto. Būdama angeliškai švelni, pastaroji be skundo ir be apmaudo viską pakęsdavo. Tarp kitko, dažnai ji būdavo tokia išsiblaškiusi ir visados tokia nejautri šiems dalykams, jog retai kada tai ir pastebėdavo.

Aš taip buvau apakintas savo aistros, jog nemačiau nieko, tiktai Sofi (tai buvo vienas iš ponios d'Udeto vardų), ir net nepastebėjau, kaip tapau visų namiškių ir svečių pajuokos objektu. Tarp jų buvo ir baronas Holbachas, kuris, kiek žinau, niekados anksčiau nesilankydavo Ševretėje. Jeigu būčiau buvęs toks nepatiklus, koks tapau vėliau, būčiau labai įtaręs, kad ponia d'Epinė tyčia jį pasikvietė, norėdama suteikti jam smagią pramogą – parodyti įsimylėjusį Ženevos pilietį. Bet tada buvau toks paikas, jog netgi nemačiau to, kas visiems rėžė akis. Tačiau naivumas vis dėlto nesukliudė man pastebėti, kad baronas atrodo daug labiau patenkintas, daug linksmesnis negu paprastai. Užuot žiūrėjęs į mane iš paniūrų, kaip buvo pratęs, jis svaidė šimtus pašaipių užuominų, kurių aš visiškai nesupratau. Aš tik išpūsdavau akis ir nieko neatsakydavau; ponia d'Epinė juokdavosi šonus susiėmusi, o aš nežinojau, kokia musė juos įkando. Kadangi niekas neperžengdavo juokavimo ribų, geriausia būtų buvę, jeigu būčiau ką pastebėjęs, atsikirsti jiems tuo pačiu. Bet reikia pasakyti, kad pro pašaipų barono linksmumą akyse jam blykčiojo piktas džiaugsmas, kuris gal būtų sukėlęs man nerimą, jeigu tada būčiau šį dalyką pamatęs taip aiškiai, kaip kad prisiminiau vėliau.

Vieną dieną, nuėjęs aplankyti ponios d'Udeto Obone, kai ji sugrįžo iš kelionės į Paryžių, radau ją nuliūdusią ir pama-

čiau, kad ji verkusi. Stengiausi valdytis, nes čia pat buvo jos vyro sesuo, ponia de Blenvil, bet, kai tik radosi proga, bematant išreiškiau jai savo susirūpinimą. „Ak, — tarė ji man dūsaudama, — aš labai bijau, kad dėl jūsų paikysčių man nereikėtų paaukoti savo gyvenimo ramybės. Sen Lamberui viskas pranešta, ir jis man apie tai parašė. Jis nekaltina manęs, bet yra blogai nusiteikęs, ir, kas blogiausia, iš dalies slepia tai nuo manęs. Laimė, aš nuo jo nieko nenuslėpiau apie mūsų santykius, kuriuos jis pats padėjo užmegzti. Savo laiškuose aš daug vietos skyriau jums lygiai kaip ir savo širdyje; aš nuslėpiau nuo jo tik beprotišką jūsų meilę, kurią tikėjausi išrauti jums iš širdies, bet matau, kad jis kaltina mane už tai, nors tiesiogiai to ir nesako. Mus kažkas apskundė, mane apšmeižė, bet tai nesvarbu. Arba nutraukime viską, arba būkite toks, koks turite būti. Aš nenoriu, kad man reikėtų ką slėpti nuo mylimojo".

Tuomet aš pirmą kartą skaudžiai pajutau gėdą ir supratau, kiek aš nusikaltęs jaunai moteriai, kurios teisingus priekaištus ne kartą girdėjau ir kuriai aš pats privalėjau būti vadovu. To pasipiktinimo pačiu savimi gal būtų pakakę mano silpnybei nugalėti, jeigu švelni užuojauta mano paikysčių aukai nebūtų vėl suminkštinusi man širdies. Ak, negi galėjo ji sudiržėti tuo momentu, kai ją užtvindė srūte srūvančios ašaros? Šis graudulys netrukus virto pykčiu prieš niekingus skundėjus, kuriems nevalingas, tegul ir nusikalstamas jausmas yra tiktai blogis, ir kurie negali patikėti, net įsivaizduoti, kad esama tikro širdies kilnumo, kuris tą kaltę išperka. Neilgai tereikėjo mums abejoti, kieno ranka kirto šį smūgį.

Abu žinojome, kad ponia d'Epinė susirašinėja su Sen Lamberu. Tai buvo ne pirmoji audra, jos sukelta prieš ponią d'Udeto; ji tūkstančius kartų mėgino atskirti jį nuo jos, ir kai kurie tų mėginimų buvo tiek sėkmingi, jog jų pasekmės, atrodė, galėjo būti grėsmingos. Be to, Grimas, kuris, kiek prisimenu, lydėjo poną de Kastri, vykstantį armijon, buvo taipo-

gi Vestfalijoje kaip ir Sen Lamberas. Jie kartais susitikdavo. Grimas keletą kartų buvo bandęs įsiteikti poniai d'Udeto, tačiau nesėkmingai. Labai įsižeidęs, jis visai liovėsi su ja matęsis. Galima spręsti, kaip šaltakraujiškai šitas žmogus, garsėjęs savo kuklumu, pažiūrėjo į tai, kad ji labiau už jį vertina daug vyresnį žmogų, apie kurį jis, Grimas, pradėjęs lankytis pas didžiūnus, visada kalbėjo kaip apie savo globotinį.

Mano įtarimai dėl ponios d'Epinė virto įsitikinimu, kai sužinojau, kas atsitiko mano namuose. Kai būdavau Ševretėje, Tereza dažnai čion užeidavo — atnešdavo man laiškus, paslaugydavo mane, kai negaluodavau. Ponia d'Epinė ją paklausė, ar aš nesusirašinėju su ponia d'Udeto. Kai Tereza tai pripažino, ponia d'Epinė primygtinai ją prašė perduoti jai ponios d'Udeto laiškus, tikindama, kad taip gerai vėl juos užlipdysianti, jog niekas nieko nepastebės. Tereza neparodė, kaip ją piktina toks pasiūlymas, ir net man nieko nepasakė, tik ėmė dar labiau slėpti laiškus, kuriuos man atnešdavo; toks atsargumas buvo visai pagrįstas, nes ponia d'Epinė įsakė sekti ją ateinant ir, palaukusi jos kelyje, keliskart net išdrįso pati kišti ranką jai už prijuostės. Maža to, vieną dieną, įsiprašiusi pakviečiama drauge su ponu de Maržansi pietų į Ermitažą (pirmą kartą nuo to laiko, kai aš ten gyvenau), ji nutaikė valandėlę, kai aš vaikštinėjau su ponu de Maržansi, įėjo į mano kabinetą kartu su motina bei dukteria ir ėmė prašyti jas parodyti jai ponios d'Udeto laiškus. Jeigu motina būtų žinojusi, kur jie yra, būtų juos atidavusi; bet, laimė, tai žinojo tik duktė, kuri pareiškė, kad aš nė vieno jų nepasilikęs. Tai buvo melas, kupinas padorumo, ištikimybės ir kilnumo, o teisybė būtų buvusi tik išdavystė. Matydama, kad negali jos sugundyti, ponia d'Epinė pabandė sužadinti jai pavydą, kaltindama ją nuolaidžiavimu ir aklumu. „Kaip jūs galite nematyti, — tarė jai, — kad tarp jų yra nusikalstami santykiai? Jeigu jums maža to, kas krinta visiems į akis, ir jūs norite dar kitokių įrodymų, tai jums nesunku jų gauti. Sakote, kad jis,

perskaitęs ponios d'Udeto laiškus, juos tuojau suplėšo. Na, tai surinkite gražiai skiautes ir atiduokite jas man; aš apsiimu jas sudėlioti". Štai kaip mano bičiulė mokė manąją gyvenimo draugę.

Tereza turėjo pakankamai takto ir gan ilgai slėpė nuo manęs visus šiuos kėslus, bet, matydama mano suglumimą, pajuto pareigą viską man pasakyti, idant žinočiau, su kuo turiu reikalą ir imčiausi priemonių apsisaugoti nuo man rengiamų pinklių. Mano pasipiktinimo ir įtūžimo neįmanoma aprašyti. Užuot viską nuslėpęs nuo ponios d'Epinė, kaip tai darė ji pati, ir panaudojęs tai atkirčiui prieš jos gudrybes, aš daviau valią savo įgimtam staigumui ir su man būdingu skubotumu visai atvirai pratrūkau pykčiu. Apie mano neatsargumą galima spręsti iš čia pateikiamų laiškų, kurie pakankamai aiškiai rodo, kaip elgėsi viena ir kita pusė.

Ponios d'Epinė laiškelis (ryšulys A, Nr. 44)

„Kodėl gi nesirodote, mano brangusis drauge? Aš nerimauju dėl jūsų. Juk žadėjote kuo dažniau lankyti mus iš Ermitažo! Aš pasitikėjau šiuo pažadu, bet štai jau savaitė, kai nebuvote pas mus. Jeigu man nebūtų pasakę, kad esate sveikas, manyčiau, kad sergate. Laukiau jūsų užvakar ir vakar, bet taip ir nesulaukiau. Dieve mano! Kas gi jums? Jūs neturite jokių reikalų, jokių sielvartų, nes šiaip — guodžiuosi viltimi — tuojau būtumėt atėjęs man jų patikėti. Vadinasi, jūs sergate? Būkit geras, išsklaidykite kuo greičiau mano nerimą. Sudie, mano brangusis drauge; tegul šis „sudie" atneša man jūsų „labą dieną".

Atsakymas

„Trečiadienis, rytas.

Aš jums dar nieko negaliu pasakyti. Laukiu, kol sužinosiu daugiau, ir anksčiau ar vėliau sulauksiu. O kol kas būkite tik-

ra, kad apkaltinta nekaltybė suras karštą gynėją ir privers šmeižikus gailėtis, kad ir kažin kas jie būtų".

Antrasis ponios d'Epinė laiškelis
(ryšulys A, Nr. 45)

„Ar žinote, kad jūsų laiškas mane gąsdina? Ką gi jis reiškia? Aš perskaičiau jį gal trisdešimt kartų. Iš tikrųjų nieko nesuprantu. Tik matau, kad nerimaujate, jaudinatės, bet laukiate, kol tai praeis, ir tik tada viską man pasakysite. Mano mielas drauge, argi šitaip mes susitarėme? Kurgi dingo mūsų draugystė, mūsų abipusis pasitikėjimas? Ir kaip aš jį praradau? Ar ant manęs, ar dėl manęs pykstate? Šiaip ar taip, maldauju, ateikite šiandien pat vakare; prisiminkite, kad dar nė savaitė nepraslinko nuo to laiko, kai jūs man pažadėjote nieko neslėpti savo širdyje ir tuojau pat man viską pasakyti. Mano mielas drauge, aš gyvenu tuo pasitikėjimu... Štai dar kartą perskaičiau jūsų laišką; nieko nesusigaudau nė dabar, bet mane ima baimė. Man atrodo, kad jūs baisiai sujaudintas. Norėčiau jus nuraminti, bet kadangi nežinau jūsų nerimo priežasties, tai neišmanau, ką pasakyti, galiu nebent patikinti jus, kad ir aš būsiu tokia pat nelaiminga kaip jūs, kol jūsų nepamatysiu. Jeigu šįvakar šeštą valandą jūs nebūsite čia, rytoj aš vykstu į Ermitažą, kad ir koks būtų oras, kad ir kaip blogai jausčiausi, nes nebeįstengčiau pakelti tokio nerimo. Sudie, brangusis, gerasis drauge. Dėl visa ko drįstu jums pasakyti, nežinodama, ar jums to reikia, ar ne, kad pasisaugotumėt ir neleistumėt iškeroti nerimui vienatvėje. Musė virsta pabaisa. Aš pati daug kartų esu tą patyrusi".

Atsakymas

„Trečiadienis, vakaras.

Aš negaliu nei jūsų atlankyti, nei priimti, kol nebus išsklaidytas mano nerimas. To pasitikėjimo, apie kurį jūs kalbate,

jau nebėra, ir jums nelengva bus jį susigrąžinti. Matau, jūs taip primygtinai mane kviečiate vien todėl, kad norite išgauti iš manęs prisipažinimų, naudingų jūsų tikslams, ir mano širdis, visados greitai išsiliejanti į kitą širdį, jai atsivėrusią, užsidarė, pajutusi klastą ir gudravimą. Atpažįstu įprastinę jūsų buklybę iš to, kad jums neva sunku suprasti mano laišką. Nejaugi aš jums atrodau toks paikas, kad galėčiau patikėti, jog iš tiesų jo nesupratote? Ne, bet aš nugalėsiu jūsų gudrybes savo atvirumu. Tuoj pasisakysiu aiškiau, kad jūs mane dar sunkiau suprastumėt.

Du įsimylėjėliai, artimai bendraujantys ir verti vienas kito meilės, man yra labai brangūs; esu tikras, jūs nenumanysite, apie ką aš kalbu, kol nepasakysiu jų vardų. Spėju, kad buvo bandoma juos išskirti ir kad aš buvau panaudotas įdiegti pavydui vieno iš jų širdyje. Pasirinkimas nelabai vykęs, bet jis atrodė patogus pikta linkinčiam žmogui, ir aš įtariu, kad tas žmogus — tai jūs. Tikiuosi, dabar darosi aiškiau.

Atseit moteris, kurią aš labiausiai gerbiu, su mano žinia padarė niekšybę, padalydama savo širdį ir pačią save dviem meilužiams, ir aš, pasirodo, esu vienas iš tų niekšų? Jeigu žinočiau, kad jūs bent vieną akimirką taip galėtumėt pagalvoti apie ją ir apie mane, nekęsčiau jūsų ligi pat mirties. Bet aš kaltinu jus už tai, kad taip pasakėte, o ne už tai, kad tuo patikėjote. Tik nesuprantu, kuriam iš trijų norėjote pakenkti šiuo atveju; bet jeigu mėgstate ramybę, bijokite nelaimės, kurios susilauktumėte, jeigu jūsų sumanymas pasisektų. Aš neslėpiau nei nuo jūsų, nei nuo jos, kiek daug blogo matau kai kuriuose santykiuose, bet noriu, kad jie pasibaigtų taip pat garbingai, kaip ir prasidėję, ir kad neteisėta meilė virstų amžina draugyste. Nejaugi aš, niekada niekam nepadaręs pikta, leisiu, kad kas darytų pikta mano draugams? Ne, aš jums to niekad nedovanočiau, aš tapčiau nesutaikomu jūsų priešu. Išsaugočiau tik jūsų asmeniškas paslaptis, nes niekad negalėsiu būti nedoru žmogumi.

Nemanau, kad mano abejonės galėtų tęstis labai ilgai. Netrukus sužinosiu, ar aš apsirikau. Tada galbūt man teks atpirkti didelę kaltę, ir aš tą padarysiu su tokiu džiaugsmu kaip dar niekados. Bet ar jūs žinote, kaip aš atitaisysiu savo klaidas per tą trumpą laiką, kuris dar liko man gyventi šalia jūsų? Aš padarysiu tai, ko nepadarys daugiau niekas: atvirai pasakysiu visa, ką apie jus galvoja aukštuomenės žmonės ir kokias kliaudas jūs turite pašalinti iš savo reputacijos. Nors ir kiek daug jūs turite tariamųjų draugų, man išvykus, galėsite atsisveikinti su tiesa: jūs neberasite žmogaus, kuris jums ją pasakytų."

Trečiasis ponios d'Epinė laiškelis
(ryšulys A, Nr. 46)

„Nesupratau rytmetinio jūsų laiško; aš jums tai pasakiau, nes taip buvo. Vakarinį laišką suprantu; nebijokite, aš į jį niekada neatsakysiu: pasistengsiu kuo greičiau jį užmiršti; nors man jūsų gaila, aš negaliu nuslopinti kartėlio, kurio tas laiškas pripildė mano širdį. Aš griebiausi gudrumo, klastos prieš jus? Jūs kaltinate mane šlykščiausia iš visų niekšybių? Sudie! Aš gailiuosi, kad jūs turite... Sudie! Nebežinau, ką kalbu... Sudie! Pasistengsiu kuo greičiau jums atleisti. Ateikite, kada norėsite; būsite priimtas geriau, negu nusipelnėte savo įtarinėjimais. Tik nesivarginkite dėl mano reputacijos. Man mažai rūpi, ką apie mane kas kalba. Aš elgiuosi padoriai, ir man to pakanka. Beje, aš visiškai nieko nežinau, kas nutiko du asmenis, kurie man lygiai tokie pat brangūs kaip ir jums".

Pastarasis laiškas mane išvadavo iš baisios kebeknės, bet įstūmė į kitą, anaiptol ne mažesnę. Nors visi šie laiškai ir atsakymai buvo pasiųsti ir gauti nepaprastai greitai, per vieną dieną, per tą laiko tarpą mano įniršio priepuoliai atlėgo ir aš supratau, koks baisus buvo mano neatsargumas. Ponia d'Udeto kaip tik primygtinai mane prašė laikytis ramiai, leisti jai vienai sutvarkyti šį reikalą ir ypač šiuo momentu vengti

bet kokio santykių nutraukimo ir triukšmo; o aš atviriausiais ir žiauriausiais įžeidimais įsiutinau moterį, kuri ir be to pernelyg buvo linkusi į neapykantą. Aš, žinoma, ir turėjau laukti iš jos tik tokio išdidaus, niekinančio ir pašaipaus atsakymo, po kurio man nieko daugiau nebeliko, kaip tuojau pat apleisti jos namus, nes kitaip pasirodyčiau esąs paskutinė menkystė. Laimė, jos apsukrumas viršijo mano karštumą, ir savo laiško tonu ji apsaugojo mane nuo šios kraštutinybės. Bet reikėjo arba išsikraustyti, arba tučtuojau nueiti pas ją; kito kelio nebuvo. Pasirinkau antrąją išeitį ir labai susirūpinau, kaip man laikytis per būsimąjį pasiaiškinimą. Kaip išsipainioti, nesukompromituojant nei ponios d'Udeto, nei Terezos? Vargas tai, kurią paminėčiau! Juk toji, kuri taps šios negailestingos intrigantės auka, amžinai kentės nuo jos keršto. Norėdamas jas apsaugoti nuo šios nelaimės, aš ir kalbėjau savo laiškuose tik apie įtarimus, kad nereikėtų pateikti įrodymų. Tiesą sakant, tokiu atveju mano karščiavimasis juoba nedovanotinas, nes vieni tik įtarimai nedavė man teisės elgtis su moterimi, o ypač su drauge, taip, kaip aš elgiausi su ponia d'Epinė. Bet tada aš ir užsidėjau didžią ir kilnią pareigą, kurią garbingai atlikau: nusprendžiau atpirkti savo klaidas ir slaptas silpnybes, prisiimdamas daug sunkesnius prasižengimus, kurių negalėjau padaryti ir niekad nepadariau.

Man nereikėjo atlaikyti puolimo, kurio nuogąstavau, — užteko baimės. Kai įėjau, ponia d'Epinė puolė man ant kaklo, visa pasruvusi ašaromis. Toks netikėtas mano senos draugės priėmimas mane be galo sujaudino; aš irgi pravirkau. Pasakiau jai keletą žodžių, kurie neturėjo ypatingos prasmės; jinai irgi ištarė kelis žodžius, kurie buvo dar mažiau prasmingi, ir tuo viskas baigėsi. Padavė vakarienę; susėdome prie stalo. Laukiau pasiaiškinimo, nors ir spėjau, kad jis atidėtas po vakarienės, todėl atrodžiau labai liūdnai: mane taip slegia kad ir mažiausias nerimas, jog aš nesugebu jo nuslėpti nuo paties neįžvalgiausio žmogaus. Mano suglumimas tikriausiai

suteikė jai drąsos, tačiau ji nerizikavo veikti ant abejo; pasiaiškinimo nebuvo nė po vakarienės. Nebuvo nė kitą dieną, ir mudviejų pasikalbėjimai dvejumoj sukosi apie nereikšmingus dalykus; aš tiktai keliais pagarbiais sakiniais daviau jai suprasti, jog nors dar nieko negaliu pasakyti apie savo įtarimus, bet galiu ją tvirtai patikinti, kad jeigu jie pasirodys nepagrįsti, aš visą gyvenimą paaukosiu jų padarytai skriaudai atitaisyti. Ji neparodė jokio noro tiksliai sužinoti, nei kas tai per įtarimai, nei kokiu būdu jie man kilo, ir vienintelis susitaikinimo ženklas, tiek iš jos, tiek ir iš mano pusės, tebuvo mūsų apsikabinimas, kai pirmusyk susitikome. Kadangi tik ji viena buvo įžeista, bent jau formaliai žiūrint, aš pagalvojau, kad ne mano dalykas reikalauti pasiaiškinimo, jeigu jinai pati jo nereikalauja, ir išėjau kaip atėjęs. Ir toliau bendraudamas su ja taip kaip anksčiau, netrukus beveik visiškai pamiršau šiuos vaidus ir kvailai patikėjau, kad ir ji užmiršo juos, — bent taip atrodė, kad jinai jų neprisimena.

Kaip matysim toliau, ne šį vienintelį sielvartą man užtraukė mano silpnybė; turėjau jų ir daugiau, ir ne mažiau skaudžių, nors nėmaž nebuvau jų nusipelnęs; vienintelė jų priežastis tebuvo noras ištraukti mane iš vienatvės*, kad aš nė tenai neturėčiau ramybės; visas šias pinkles rezgė Didro su Holbacho sėbrais. Nuo to laiko, kai įsikūriau Ermitaže, Didro nesiliovė mane erzinęs pats arba per Deleirą; netrukus Deleiro šaipymasis iš mano vaikštynių po miškus aiškiai man parodė, su kokiu malonumu jie perrengė atsiskyrėlį įsimylėjusiu piemenėliu. Bet mano kivirčuose su Didro ne apie tai kalbama: jų priežastys buvo daug svarbesnės. Išleidęs „Pavainikį sūnų", jis atsiuntė man vieną knygos egzempliorių, kurį aš perskaičiau su įdomumu ir dėmesiu, kaip ir dera skaityti

---

* Tikriau sakant, ištraukti iš ten senę, kuri buvo labai reikalinga sąmokslininkams. Nuostabu, kad per visą tą ilgai trukusią audrą mano paikas pasitikėjimas neleido man suprasti, jog anaiptol ne aš, bet ji buvo vėl reikalinga Paryžiuje. *(Ruso pastaba.)*

draugo veikalus. Skaitydamas pjesės priedą — savotišką poetiką dialogo forma, aš nustebau ir net kiek nusiminiau, radęs tenai tarp daugelio nepagarbių, bet santūrių išpuolių prieš atsiskyrėlius šią skaudžią ir rūsčią sentenciją, pateiktą be jokių švelninančių išlygų: „Tik blogas žmogus mėgsta vienatvę". Šis teiginys neaiškus, jis, kaip man atrodo, gali turėti dvi prasmes — vieną labai teisingą, antrą labai neteisingą; juk netgi neįmanoma, kad žmogus, kuris gyvena ir nori gyventi vienas, galėtų ir norėtų kam nors pakenkti atseit, kad jis būtų blogas. Taigi šis teiginys savaime prašosi paaiškinamas, o juoba privalėjo jį paaiškinti autorius, kuris, skelbdamas šią sentenciją, turėjo draugą, pasitraukusį vienatvėn. Man šita ištarmė pasirodė nepagarbi ir įžeidi: autorius, ją skelbdamas, arba pamiršo turįs tokį atsiskyrėlį draugą, arba, jeigu prisiminė, tai nenurodė, tegul ir bendrais žodžiais, garbingos ir teisingos išimties, kurią privalėjo padaryti ne vien savo draugui, bet ir daugeliui godotinų išminčių, kurie visais laikais ieškojo vienatvėje tylos ir ramybės ir kuriuos pirmą kartą nuo to laiko, kai gyvuoja pasaulis, rašytojas drįso vienu plunksnos brūkštelėjimu be jokio skyriaus apšaukti nusikaltėliais.

Aš karštai mylėjau Didro; nuoširdžiai jį gerbiau ir su visišku pasitikėjimu laukiau iš jo tokių pat jausmų. Bet nenuilstamas atkaklumas, su kuriuo jis amžinai priešinosi mano polinkiams, mano gyvenimo būdui, visam tam, kas domino tik mane vieną, išvedė mane iš kantrybės; pasipiktinęs tuo, kad jaunesnis už mane žmogus nori žūtbūt mane vedžioti lyg mažą vaiką; pasibjaurėjęs tuo, kad jis taip greitai viską prižada ir nieko neištesi; atsibodėjęs tuo, kad tiek jo paskirtų pasimatymų neįvyko per jo kaltę, o jis įžūliai skiria vis naujus ir naujus, norėdamas vėl mane apmauti; supykęs už tai, kad tris ar keturis kartus per mėnesį bergždžiai turiu jo laukti jo paties nuskirtomis dienomis ir esu priverstas vienas pietauti vakare, kai nueinu jo pasitikti net į Sen Deni ir išlaukiu jo ten vi-

są dieną, — aš pajutau, kad mano širdis jau perpildyta nesuskaičiuojamų skriaudų. Bet ši pastaroji man pasirodė dar aitresnė ir dar skaudžiau pervėrė man širdį. Aš tuo pasiskundžiau jam laiške, bet taip švelniai ir jautriai, jog visas popierius buvo aplaistytas ašaromis, ir mano laiškas buvo toks graudus, kad ir jam turėjo išspausti ašaras. Niekas neatspėtų, ką jis man atsakė. Štai jo laiškas žodis žodin (ryšulys A, Nr. 33).

„Labai džiaugiuosi, kad mano veikalas jums patiko ir jus sugraudino. Jūs nepritariate mano nuomonei apie atsiskyrėlius. Kalbėkite apie juo gerai, kiek tik jums patinka, bet jūs būsite vienintelis iš jų, apie kurį aš gerai galvosiu; bet ir tai dar galėčiau daug apie tat pasakyti, jei būtų galima su jumis kalbėti, jūsų nesupykdant. Aštuoniasdešimties metų moteris! etc. Man perdavė vieną frazę iš ponios d'Epinė sūnaus laiško, kuri turėtų jus labai nuliūdinti, arba aš blogai pažįstu jūsų sielos gelmes".

Reikia paaiškinti dvi paskutines šio laiško frazes.

Kai aš įsikūriau Ermitaže, iš pradžių atrodė, kad poniai Levaser čia nepatinka ir kad namas, jos nuomone, esąs perdaug nuošalus. Kai man perdavė šiuos jos žodžius, aš pasiūliau jai grįžti atgal į Paryžių, jeigu ten geriau, žadėdamas mokėti nuomą už butą ir rūpintis ja taip, lyg ji gyventų drauge su manimi. Ji nepriėmė mano pasiūlymo, tvirtindama, kad Ermitaže jai labai patinka, kad kaimo oras ją gerai veikia, ir buvo matyti, kad tai tiesa, nes čia jinai, galima sakyti, atjaunėjo ir jautėsi daug geriau negu Paryžiuje. Tereza netgi patikino mane, kad motina labai sielotųsi, jeigu mes išvyktume iš Ermitažo, nes tai iš tikrųjų žavinga vietovė, ypač jai, mėgstančiai triūsti sode ir darže, kuriuos pavedėme jos priežiūrai; o kalbanti ji tai, kas jai liepta kalbėti tų, kurie stengiasi mane sugrąžinti į Paryžių.

Šiam bandymui nepavykus, jie mėgino prabilti į mano sąžinę ir šitokiu būdu pasiekti tai, ko nepasiekė meilumu: mane apkaltino, kad aš prievarta laikąs seną moterį toli nuo gy-

dytojų, kurių jai galį prireikti tokiame amžiuje, nepagalvodami, kad ir jinai, ir daugelis kitų senų žmonių, kurių gyvenimą pailgina puikus šio krašto oras, gali rasti gydytoją Monmoransi, už kelių žingsnių nuo Ermitažo. Tarytum seneliai gyventų tiktai Paryžiuje ir niekur kitur negalėtų gyventi. Ponia Levaser, kuri valgė daug ir su nepaprastu rajumu, dažnai sirgo tulžies išsiliejimu ir stipriais viduriavimais, kurie trukdavo po keletą dienų ir buvo jai geras vaistas. Paryžiuje ji niekad nesigriebdavo jokių kitų priemonių ir leisdavo veikti pačiai gamtai. Taip jinai elgėsi ir Ermitaže, puikiai žinodama, kad nieko daugiau ir nereikia. Bet kur tau: kadangi kaime nesą nei gydytojų, nei vaistininkų, tai palikti ją ten esą ne kas kita, kaip trokšti jos mirties, nors ir kaip gerai ji ten jaučiasi. Didro beliko nustatyti, iki kokio amžiaus galima senus žmones laikyti už Paryžiaus ribų, nebijant atsidurti teisme už žmogžudystę.

Štai vienas iš baisių kaltinimų, kuriais remdamasis jis nepadarė man išimties, kai skelbė savo ištarmę, jog tik blogas žmogus gyvena vienas; štai ką reiškė jo patetiškas šūksnis ir tasai *etc.*, kurį jis geraširdiškai pridūrė: „Aštuoniasdešimties metų moteris! etc".

Aš pamaniau, kad į šį priekaištą geriausiai galėsiu atsakyti, kreipdamasis į pačią ponią Levaser. Paprašiau ją atvirai parašyti poniai d'Epinė apie savo pageidavimus. Kad ji galėtų jaustis visiškai laisvai, aš net nepažvelgiau į jos laišką ir parodžiau jai savąjį, kurį tuoj pacituosiu: jame rašiau poniai d'Epinė apie atsakymą, kurį norėjau duoti į kitą, dar griežtesnį Didro laišką ir kurio ji neleido man išsiųsti.

„Ketvirtadienis.

Ponia Levaser ketina jums parašyti, mano geroji drauge; aš ją prašiau nuoširdžiai jums pasakyti, ką ji galvoja. Kad nesivaržytų, aš jai pasakiau, jog visiškai nenoriu net pažvelgti į jos laišką ir prašau jus nieko man nesakyti apie jo turinį.

Aš nesiųsiu savo laiško ponui Didro, jeigu jūs esate prieš; bet jaučiuosi labai įžeistas, ir prisipažinti kaltu būtų iš mano pusės žema ir neteisinga, o to aš negaliu sau leisti. Evangelija sako, kad tas, kas gavo per vieną žandą, turi atsukti kitą, bet nesako, kad jis turi prašyti atleidimo. Ar prisimenate tą žmogų iš komedijos, kuris šaukia: „Laikykit žmogžudį!", pats mušdamas lazda? Štai mūsų filosofo vaidmuo.

Neguoskite savęs tuo, kad neleisite jam atvykti tokiu blogu oru. Pyktis suteiks jam ir laiko, ir jėgų, kurių nesuteikė draugystė, ir pirmą kartą savo gyvenime jis atvažiuos tą dieną, kada pažadėjo. Jis iš kailio išsiners, bet atvyks gyvu žodžiu pakartoti tų įžeidimų, kuriuos svaido man savo laiškuose; aš ir čia juos kantriai pakęsiu. Jis grįš į Paryžių ir ten susirgs, o aš, kaip jau įprasta, liksiu bjauriu žmogum. Ką gi padarysi? Reikia kentėti.

Bet ar nestebina jus šio žmogaus išmintingumas: jis norėjo atvažiuoti fiakru, nusivežti mane į Sen Deni papietauti ir vėl parvežti atgal (ryšulys A, Nr. 33), o po savaitės rašo (ryšulys A, Nr. 34), kad jo ištekliai leidžia jam atvykti į Ermitažą tik pėsčiomis? Jo paties stiliumi rašant, nėra absoliučiai negalimas dalykas, kad jis kalba nuoširdžiai; bet jei taip, tai jo ištekliuose per pastarąją savaitę turėjo įvykti keisti pakitimai.

Jūs sielvartaujate dėl mamytės ligos; užjaučiu jus, betgi matote, kad jūsų sielvartas neprilygsta manajam. Mažesnė kančia matyti mylimus asmenis sergant, negu patirti jų neteisingumą ir žiaurumą.

Sudie, mano geroji drauge; paskutinį kartą kalbu su jumis apie šį nelemtą reikalą. Jūs man rašote apie kelionę į Paryžių labai šaltakraujiškai; kitu metu tas mane labai pradžiugintų".

Ponios d'Epinė patariamas, aš parašiau Didro, kaip pasielgiau su ponia Levaser. Kaip ir galima buvo laukti, ponia Levaser meilijo likti Ermitaže, kur jinai jautėsi kuo puikiausiai,

kur visada turėjo su kuo bendrauti ir maloniai leido laiką. Tuomet Didro, jau nebežinodamas, ką man beprimesti, apkaltino mane, kam aš ėmiausi šitos atsargumo priemonės, ir vėl prikišo senąją kaltę, kad aš prievarta laikąs ponią Levaser Ermitaže, nors ji pati pareiškė norą ten gyventi, nors visada galėjo ir ateityje galės kada tinkama grįžti į Paryžių, žinodama, kad aš jai teiksiu tokią pat paramą, kokią teikiau iki šiol.

Štai paaiškinimas dėl pirmojo priekaišto Didro laiške Nr. 33. Antrojo priekaišto paaiškinimas yra jo paties laiške Nr. 34:

„Mokslinčius (taip juokais buvo Grimo pramintas ponios d'Epinė sūnus) tikriausiai jums rašė, kad ant pylimo buvo dvidešimt elgetų, mirštančių iš bado ir nuo šalčio ir laukiančių liaro, kurį jūs jiems duodavote. Štai mūsų plepalų pavyzdys, o jeigu išgirstumėte daugiau, jie pralinksmintų jus dar labiau".

Štai mano atsakymas į tą baisų argumentą, kuriuo Didro, matyt, labai didžiavosi:

„Aš, rodos, jau atsakiau Mokslinčiui, t. y., vyriausiojo mokesčių atpirkėjo sūnui, kad nesigailiu vargšų, kuriuos jis matė ant pylimo belaukiant mano liaro; kad jis turbūt gausiai juos apdovanojo; kad aš skiriu jį savo įpėdiniu; kad Paryžiaus vargšams nereikės skųstis šiuo pasikeitimu; kad man nebus taip lengva surasti tokį pat gerą pakaitalą Monmoransi elgetoms, kuriems kur kas labiau jo reikia. Čia yra geras, pagarbos vertas senis, kuris, visą gyvenimą praleidęs darbe, dabar, sulaukęs senatvės ir nebepajėgdamas dirbti, miršta badu. Aš duodu jam du sū kiekvieną pirmadienį, ir mano sąžinė jaučia pasitenkinimą, kokio nejaustų, net jeigu išdalyčiau visiems driskiams ant pylimo du šimtus liarų. Kokie jūs juokingi, filosofai: jums atrodo, kad miestų gyventojai yra vieninteliai žmonės, kuriems jūs turit priedermių. Tiktai kaime išmoksti mylėti žmoniją ir tarnauti jai, o miestuose išmoksti vien ją niekinti".

Tokie tad keisti skrupulai kamavo išmintingą žmogų, kuris pasirodė toks paikas, jog rimtai apkaltino mane pasitrau-

kimu iš Paryžiaus ir stengėsi mano paties pavyzdžiu man įrodyti, kad negalima gyventi kitur kaip tik Paryžiuje, jei nesi blogas žmogus. Šiandien aš nesuprantu, kaip galėjau būti toks kvailas, kad jam atsakiau ir net supykau, užuot nusijuokęs tiesiai jam į akis. Tačiau ponios d'Epinė sprendimai ir garsūs Holbacho sėbrų šauksmai taip nuteikė visų protus jo naudai, kad visi smerkė mano elgesį ir net pati ponia d'Udeto, karšta Didro gerbėja, įsigeidė, kad aš nuvykčiau pas jį Paryžiun ir pirmas pareikščiau norą susitaikinti. Tačiau santarvė, kurios aš pats nuoširdžiai troškau, truko labai neilgai. Ponia d'Udeto griebėsi argumento, kurs įveikė mano širdį: šiuo metu Didro esąs labai nelaimingas. Be audros, kilusios prieš „Enciklopediją", jį tada ištiko ir kita labai smarki audra dėl jo pjesės: nors pratarmėje jis ir davė atitinkamą paaiškinimą, jį apkaltino ištisai pasisavinus pjesės siužetą iš Goldonio. Didro, kuris kritikai buvo dar jautresnis už Volterą, jautėsi priblokštas. Ponia de Grafinji net turėjo įžūlumo apskelbti, kad dėl to aš ir nutraukęs su juo santykius. Man atrodė, kad aš pasielgčiau teisingai ir net kilniai, jeigu viešai parodyčiau, jog yra priešingai, ir aš, nuvykęs į Paryžių, ne tik dvi dienas praleidau kartu su juo, bet ir gyvenau jo namuose. Nuo to laiko, kai įsikūriau Ermitaže, tai buvo mano antroji kelionė į Paryžių. Pirmą kartą buvau atskubėjęs į pagalbą vargšui Gofkurui, ištiktam apopleksijos priepuolio, nuo kurio jis niekada kaip reikiant neatsigavo, ir nesitraukiau tada nuo jo lovos, kol praėjo pavojus.

Didro šiltai mane priėmė. Kiek nuoskaudų gali išdildyti vienas draugo apkabinimas! Ar gali po to dar likti širdyje bent kiek pagiežos? Mes nedaug ką vienas kitam aiškinome. To ir nereikia, kai kaltinimai abipusiai. Reikia tik vieno dalyko — mokėti juos užmiršti. Nebuvo jokių slaptų pinklių, bent jau aš nieko nežinojau: santykiai visai kitokie negu su ponia d'Epinė. Jis parodė man „Šeimos tėvo" planą. „Štai, — tariau aš jam, — geriausias apgynimas „Pavainikiui sūnui".

Niekam nieko nesakykite, rūpestingai apdorokite šią pjesę, o paskui vietoj atsakymo staiga svieskite ją į veidą savo priešams". Jis taip ir padarė ir liko patenkintas. Prieš pusmetį buvau jam pasiuntęs dvi pirmąsias „Julijos" dalis, kad jis pareikštų man apie jas savo nuomonę. Jis dar buvo jų neskaitęs. Vieną sąsiuvinį mes perskaitėme kartu. Jis pasakė, kad viskas esą „perkrauta", t. y., pernelyg žodinga ir įmantru. Aš ir pats tą jutau, betgi juk tai kliedinčio žmogaus šneka; aš jos niekada negalėjau pataisyti. Paskutinės dalys jau kitokios. Ypač ketvirtoji ir šeštoji yra tikri stiliaus šedevrai.

Antrąją viešnagės dieną jis panoro būtinai nuvesti mane vakarieniauti pas Holbachą. Mūsų sąskaitos toli gražu nebuvo suvestos, aš net ketinau nutraukti sutartį dėl chemijos rankraščio, nes mane siutino vien mintis, kad šiam žmogui turiu būti kuo nors įsipareigojęs. Didro mane priveikė. Jis prisiekė, kad Holbachas myli mane visa širdimi, kad jam reikia atleisti už jo toną, kuriuo jis kalba su visais ir dėl kurio jo draugams tenka kentėti labiau negu kam nors kitam. Jis man įrodinėjo, kad atsisakymas nuo pelno iš šito rankraščio, mano priimto prieš dvejus metus, būtų Holbachui visai nenupelnytas įžeidimas ir kad tokį atsisakymą piktavaliai žmonės išaiškintų kaip slaptą priekaištą dėl pernelyg ilgai uždelsto sandėrio. „Aš kasdien matau Holbachą, — pridūrė jis, — ir geriau už jus žinau, kokia jo dvasinė būklė. Jeigu jūs neturėtumėt pagrindo būti juo patenkintas, negi manote, kad jūsų draugas patartų jums leistis į niekšybę?" Trumpai sakant, su man būdingu silpnumu aš daviausi įkalbamas, ir mudu nuėjome vakarieniauti pas baroną, kuris priėmė mane taip, kaip buvo pratęs. Bet jo žmona sutiko mane šaltai ir beveik nepagarbiai. Aš neatpažinau meiliosios Karolinos, kuri kadaise, kai buvo dar netekėjusi, man rodė tiek prielankumo. Bet aš jau gerokai anksčiau pajutau, kad nuo to laiko, kai Grimas pradėjo lankytis d'Enų šeimoje, mane ten priima nebe taip maloniai kaip ligi tol.

Man bebūnant Paryžiuje, iš armijos parvyko Sen Lamberas. Kadangi apie tai aš nieko nežinojau, tai pamačiau jį, tik sugrįžęs į kaimą, iš pradžių Ševretėje, o paskui Ermitaže, kur jis atėjo su ponia d'Udeto kviesti mane pietų. Galima numanyti, su kokiu malonumu aš juos priėmiau! Bet dar labiau nudžiugau, matydamas, kaip gražiai jie sutaria. Patenkintas tuo, kad nesudrumsčiau jų laimės, aš pats jaučiausi laimingas, ir galiu prisiekti, kad per visą beprotiškos savo aistros laikotarpį ir ypač tuo momentu kai būčiau galėjęs iš jo paveržti ponią d'Udeto, aš nenorėjau ir net nejaučiau pagundos tai padaryti. Ji taip mane žavėjo, mylėdama Sen Lamberą, jog aš negalėjau įsivaizduoti, kad lygiai taip pat žavėtų, mylėdama mane; nenorėdamas drumsti jų santarvės, aš savo kliedesyje iš tikrųjų troškau tik vieno dalyko — kad ji leistų man ją mylėti. Pagaliau, kad ir kokia baisia aistra liepsnodamas, aš tariau, kad būti jos patikėtiniu lygiai taip pat miela, kaip būti jos mylimuoju, ir nė vieną akimirksnį nežiūrėjau į jos meilužį kaip į savo varžovą, o visada tik kaip į draugą. Kai kas pasakys, kad čia taipogi nebuvo meilė; jei taip, tai čia buvo kažkas daugiau.

Kai dėl Sen Lambero, tai jis laikėsi kaip garbingas ir nuovokus žmogus: kadangi aš vienas tebuvau kaltas, tai vienas ir buvau nubaustas, ir net gana atlaidžiai. Jis elgėsi su manimi griežtai, bet draugiškai, ir aš pamačiau, kad netekau kažkokios dalies jo pagarbos, bet nė kiek nepraradau jo draugiškumo. Aš guodžiausi tuo, gerai žinodamas, jog pagarbą man daug lengviau susigrąžinti nei draugiškumą, ir jog Sen Lamberas perdaug protingas, kad nesąmoningą ir trumpalaikę aistrą priskirtų prie charakterio ydų. Jeigu aš ir buvau kaltas dėl to, kas įvyko, tai labai nedaug. Argi aš troškau artimos pažinties su jo meiluže? Argi ne jis pats ją atsiuntė pas mane? Argi ne ji manęs ieškojo? Ar aš galėjau jos nepriimti? Ką aš turėjau daryti? Jie vieni buvo blogybės kaltininkai, o aš turėjau atkentėti. Manim dėtas, jis būtų pasielgęs taip kaip aš,

galbūt dar blogiau. Juk ponia d'Udeto, nors ir kokia ištikima, nors ir kokios pagarbos verta, galų gale vis dėlto moteris; jis buvo išvykęs; progų taikėsi daug; pagundos buvo labai stiprios, ir jai būtų buvę labai sunku visą laiką taip sėkmingai nuo jų gintis prieš sumanesnį žmogų. Tokioje situacijoje iš tikrųjų nelengva buvo ir jai, ir man nusistatyti ribas, kurių mes niekada neleidome sau peržengti.

Nors širdies gilumoj aš ir teisinau save, bet išoriniai faktai taip aiškiai liudijo prieš mane, jog aš kaip visada jaučiau nenugalimą gėdą ir Sen Lambero akivaizdoj atrodžiau lyg nusikaltėlis, o jis tuo piktnaudžiavo ir mane žemino. Vienas atsitikimas nušvies mūsų santykius. Po pietų aš jam skaičiau pernykštį savo laišką Volterui, apie kurį jis buvo girdėjęs. Man beskaitant, jis užmigo, ir aš, kitados toks išdidus, o dabar toks kvailas, nedrįsau sustoti ir skaičiau toliau, jam beknarkiant. Tokie buvo mano pažeminimai ir tokie jo kerštavimai, bet kilnumas jam leisdavo taip elgtis tik tada, kai būdavom trise.

Jam išvykus, pamačiau, kad ponia d'Udeto labai pasikeitė mano atžvilgiu. Aš nustebau, lyg tai būtų man staigmena. Ši permaina įskaudino mane labiau, negu derėjo, ir aš labai kentėjau. Atrodė, kad visa tai, kas turėjo mane išgydyti, tik dar giliau įsmeigė į mano širdį strėlę, kurią aš galų gale nulaužiau, bet neištraukiau.

Ryžausi pergalėti save ir nieko nepagailėti, kad beprotiška mano aistra virstų tyra ir pastovia draugyste. Tam aš sukūriau gražiausius planus, bet jiems įkūnyti būtinai reikėjo ponios d'Udeto paramos. Kai pradėjau apie tai su ja kalbą, ji klausėsi manęs išsiblaškiusi, sumišusi; pajutau, kad jai nebėra malonumo bendrauti su manimi; aiškiai mačiau, jog kažkas įvyko, ko ji nenori man pasakyti ir ko aš niekada nesužinojau. Ši permaina, kurios priežasčių niekaip negalėjau išsiaiškinti, baisiai mane prislėgė. Ji pareikalavo grąžinti jos laiškus; grąžinau visus aliai vieną, bet ji valandėlę tuo suabejojo. Ši

užgauli abejonė buvo dar vienas netikėtas smūgis mano širdžiai, kurią ji turėjo gerai pažinti. Ji deramai įvertino mano sąžiningumą, bet ne tuojau pat; supratau, kad peržiūrėjusi paketą, kurį jai buvau įteikęs, ji pasimatė klydusi; mačiau net, kad jai gėda, ir tas leido man šiek tiek atsigriebti. Ji negalėjo atsiimti savo laiškų, negrąžinusi manųjų. Ji pasakė, kad juos sudeginusi; tuomet aš savo ruožtu išdrįsau tuo suabejoti ir, prisipažįstu, ligi šiol abejoju. Ne, tokių laiškų niekas nemeta į ugnį! Publikai atrodė „Julijos" laiškai ugningi. O, Dieve! Ką gi ji pasakytų apie šituos! Ne, ne! Niekada toji, kuri gali sužadinti tokią aistrą, neišdrįs sudeginti tos aistros įrodymų. Bet aš taip pat nebijau, kad ji būtų juos panaudojusi piktam: netikiu, kad ji tai galėtų padaryti; be to, aš ėmiausi atsargumo priemonių. Kvaila, bet stipri baimė būti išjuoktam vertė mane susirašinėti su ja tokiu tonu, kad ji nedrįstų niekam rodyti mano laiškų. Svaigulio apimtas, aš leidau sau būti tiek familiariam, jog pradėjau ją tujinti; bet koks tai buvo tujinimas! Ji tikriausiai dėl to neįsižeidė. Tačiau keletą kartų tuo skundėsi, tik tas nieko nepadėjo; tie skundai tik dar labiau sukurstė mano nuogąstavimus, be to, aš negalėjau trauktis atgal. Jeigu tie laiškai nežuvę, ir jeigu jie vieną dieną pasirodys, visi sužinos, kaip aš ją mylėjau.

Kad ir kaip tai atrodytų keista, skausmas, kurį man suteikė ponios d'Udeto atšalimas, ir įsitikinimas, kad aš jo nenusipelniau, paakino mane pasiskųsti ja pačiam Sen Lamberui. Belaukdamas atsakymo į laišką, kurį jam parašiau tuo reikalu, aš įnikau į pramogas, kurių man derėjo ieškoti anksčiau. Ševretėje buvo ruošiamos šventės, kurioms aš rašydavau muziką. Troškimas sušvytėti ponios d'Udeto akyse jos mėgiamu talentu sužadino mano įkarštį; žadino jį dar ir kitas dalykas — noras parodyti, kad „Kaimo burtininko" autorius gerai nusituokia apie muziką; mat aš jau seniai pastebėjau, jog kažkas slapta skleidžia abejones dėl mano muzikinio išsilavinimo, ypač kompozicijos srityje. Mano debiutas Paryžiuje,

įvairūs išbandymai, kuriuos ne kartą ten patyriau — tiek pono Diupeno, tiek ir pono de la Poplinjero namuose, — daugybė muzikos kūrinių, kuriuos ten sukūriau per keturiolika metų tarp įžymiausių artistų ir tiesiog jų akivaizdoje, pagaliau opera „Galantiškos mūzos", taip pat „Kaimo burtininkas", motetas, parašytas panelei de Fel, kuri jį atliko religinės muzikos koncerte, dažni mano pokalbiai apie šį nuostabų meną su geriausiais meistrais — visa tai, rodos, turėjo užkirsti kelią tokioms abejonėms ar bent jas išsklaidyti. Tačiau jos gyvavo net pačioje Ševretėje, ir aš mačiau, kad nė ponas d'Epinė jų neatsikratęs. Dėdamasis to nepastebįs, aš apsiėmiau sukurti jam motetą Ševretės koplyčios pašventinimui ir prašiau, kad parūpintų man tekstą savo paties nuožiūra. Jis pavedė paruošti tekstą savo sūnaus guvernieriui de Linanui. De Linanas parinko žodžius, tinkamus siužetui, ir savaitė po to, kai aš juos gavau, motetas buvo baigtas. Šį kartą apmaudas tapo mano Apolonu, ir dar niekad tokia skambi muzika nebuvo išėjusi iš mano rankų. Tekstas prasideda žodžiais: *Ecce sedes hic Tonantis**. Įžangos iškilmingumas atitiko žodžius**, ir visas motetas buvo toks melodingas, kad visus nustebino. Aš jį parašiau pilnam orkestrui. D'Epinė surinko geriausius orkestrantus. Italų dainininkė, ponia Bruna, atliko motetą su puikiu akompanimentu. Motetas turėjo tokį pasisekimą, kad netrukus buvo pakartotinai atliktas religinės muzikos koncerte ir nei slaptos intrigos, nei blogas atlikimas nesukliudė jam dukart susilaukti audringų plojimų. Pono d'Epinė vardinių proga iškėliau mintį pastatyti savotišką pjesę, pusiau dramą, pusiau pantomimą, kurią parašė ponia d'Epinė, o aš sukūriau muziką. Atvykęs Grimas išgirdo kalbant apie mano pasisekimą harmonijos srityje. Po valandos jau niekas daugiau apie

---

* Štai Griausmų valdovo sostas *(lot.)*.

** Vėliau sužinojau, kad tai buvo Santeji žodžiai ir kad ponas de Linanas slapta juos pasisavino. *(Ruso pastaba.)*

jį nekalbėjo; tačiau bent jau niekam, kiek žinau, nekilo klausimas, ar aš nusimanau apie kompoziciją.

Vos tik Grimas atvyko į Ševretę, kur aš ir be to ne per daug maloniai jaučiausi, mano gyvenimas paliko visiškai nepakenčiamas dėl išdidžios jo laikysenos, kokios dar niekada niekur nebuvau matęs ir negalėjau net įsivaizduoti. Jo atvažiavimo išvakarėse mane iškeldino iš man paskirto garbės svečių kambario, buvusio greta ponios d'Epinė salono; mano kambarį paruošė ponui Grimui, o mane perkėlė į kitą, tolimesnį. „Štai kaip nauji svečiai išstumia senuosius", — juokaudamas pasakiau poniai d'Epinė. Ji tarytum sumišo. Tą patį vakarą gerai supratau, kodėl buvau perkeltas, — sužinojau, kad tarp jos kambario ir to, kurį palikau, yra slaptos durys, kurių ji nerado reikalo man rodyti. Jos santykiai su Grimu nebuvo paslaptis nei jos namiškiams, nei kitiems žmonėms, nei pagaliau jos vyrui; tačiau, užuot man prisipažinusi, — juk man ji patikėjo daug svarbesnes savo paslaptis ir buvo dėl jų visiškai rami, — ji visada labai atkakliai gynėsi. Supratau, kad taip elgtis jai buvo prisakęs Grimas: žinodamas visas mano paslaptis, jis nenorėjo, kad aš žinočiau bent vieną iš jo paslapčių.

Nors mano pirmykščiai draugiški jausmai šiam žmogui dar nebuvo užgesę ir nors jis iš tiesų buvo daugeliu atžvilgių gerbtinas, mano palankumas jam negalėjo ilgai tverti dėl to, kad jis pats pasirūpino jį sunaikinti. Jis elgėsi su manimi lyg grafas de Tiufjeras: vos teikdavosi atsakyti į mano sveikinimą, nė karto manęs neužkalbino ir niekad neatsiliepdavo į mano klausimus, tuo ir mane atpratindamas jį kalbinti. Jis visur įeidavo pirmas, atsisėsdavo visados pirmoje vietoje, nekreipdamas į mane jokio dėmesio. Būtų buvę pusė bėdos, jeigu jis nebūtų to daręs su pabrėžtinu užgaulumu. Apie tai skaitytojas galės spręsti iš vieno pavyzdžio, o jų buvo tūkstančiai. Vieną vakarą, jausdamasi nelabai sveika, ponia d'Epinė liepė atnešti jai valgyti į jos kambarį ir užkopė laiptais vakarieniauti prie savo židinio. Ji pasiūlė man eiti kartu su ja;

aš nuėjau. Veikiai atėjo Grimas. Nedidelis staliukas buvo padengtas tik dviem asmenims. Paduoda valgius. Ponia d'Epinė sėda į savo vietą iš vienos židinio pusės, o ponas Grimas pasiima fotelį, atsisėda iš kitos pusės, patraukia stalą į vidurį, išskleidžia servetėlę ir ima valgyti, nesakydamas man nė žodžio. Ponia d'Epinė rausta ir, norėdama, kad jis atitaisytų savo grubų išsišokimą, pasiūlo man savo kėdę. Jis nieko nepasakė, net nepažvelgė į mane. Negalėdamas prieiti prie židinio, aš nutariau pavaikščioti po kambarį, kol man atneš indus. Jis privertė mane vakarieniauti ant pat kraščiuko stalo, toli nuo židinio, nerodydamas man nė mažiausio pagarbos ženklo, man, žmogui ligotam, vyresniam už jį, senam šių namų svečiui, įvedusiam čionai ir jį ir tikrai nusipelniusiam jo, kaip šeimininkės favorito, pagarbą. Panašiai jis elgėsi su manimi visą laiką. Jam aš nebuvau netgi žemesnis žmogus; buvau jam niekas. Sunku man buvo apsiprasti su mintimi, kad tai tas pats pasigailėjimo vertas mokytojėlis, kuris kadaise Saksonijos ir Gotos princo namuose laikė sau už garbę, jeigu aš pažvelgdavau į jį. Dar sunkiau buvo suderinti šį slogų tylėjimą ir įžeidžią puikybę su jautriu draugiškumu, kurį jis neva man jautęs, kaip tuo gyrėsi visiems tikriesiems mano draugams. Tiesa, tariamasis jo draugiškumas reiškėsi vien tuo, kad jis gailestaudavo dėl mano likimo, nors aš niekada juo nesiskundžiau, užjausdavo mane dėl liūdnos mano dalios, nors aš buvau ja patenkintas, ir verkšlendavo, kad aš griežtai atsisakąs labdaringų paslaugų, kurias jis neva norįs man suteikti. Štai kaip meistriškai mokėjo jis sužadinti pasigėrėjimą jo jautrumu bei kilnumu, o drauge ir panieką nedėkingam mizantropui, nejučiom pratindamas visus prie minties, kad tarp tokio globėjo kaip jis ir tokio nelaimingo žmogaus kaip aš tegali būti vien tokie santykiai, kokie būna tarp geradario ir šelpiamojo, bet ne tokie, kokie esti tarp dviejų lygių draugų. Kai dėl manęs, tai aš bergždžiai stengiausi suras-

ti, už ką turėčiau būti dėkingas šiam naujam globėjui. Aš jam buvau paskolinęs pinigų, jis man niekada jų neskolino; aš jį slaugiau ligoje, jis beveik visiškai manęs nelankė, kai sirgau; aš jį supažindinau su visais savo draugais, jis nesupažindino manęs nė su vienu iš savųjų; aš visur jį šlovinau, kiek tik galėjau, jis... jis irgi šlovino mane, bet ne viešai ir visai kitoniškai. Niekada jis nepadarė ir netgi nepasisiūlė padaryti jokios paslaugos. Tai kokiu gi būdu jis tapo mano mecenatu? Kokiu būdu aš tapau jo globotiniu? To aš neįstengiau suprasti ir nesuprantu ligi šiol.

Tiesą sakant, jis su visais buvo daugiau ar mažiau arogantiškas, bet su niekuo nesielgė taip grubiai kaip su manimi. Prisimenu, kaip kartą Sen Lamberas vos nesviedė lėkštės Grimui į galvą, kai tas viešai prie stalo jį mėgino apšaukti lyg ir melagiu, šiurkščiai pasakęs: „Tai ne tiesa". Jo tonas buvo iš prigimties šiurkštus, o čia dar prisidėjo prasisiekėlio pasitenkinimas savimi, ir jis tapo tiesiog juokingai įžūlus. Bendravimas su didžiūnais taip jį pakerėjo, jog jis pats ėmė pūstis, kaip kad matome pučiantis kvailiausius iš jų. Savo liokajaus jis niekada nešaukdavo kitaip kaip: „Ei!", tarsi monsinjoras Grimas nežinotų, kuris iš daugelio jo tarnų tą dieną budi prie jo. Kai tarną siųsdavo ko nors nupirkti, jis numesdavo pinigus ant grindų, užuot padavęs į rankas. Žodžiu, visiškai užmiršęs, kad tarnas irgi žmogus, jis žiūrėjo į jį su tokia užgaulia panieka, su tokiu grubiu atžarumu, jog tas geraširdis žmogelis, kurį jam buvo rekomendavusi ponia d'Epinė, metė tarnybą vien todėl, kad neįstengė pakęsti tokio elgesio. Tai buvo šito naujo Pagyrūno Lafleras.

Šis tuščias pasipūtėlis išsprogusiomis blausiomis akimis ir išgverusiomis manieromis pretendavo į pasisekimą moterų tarpe ir po ano farso su panele Fel daugelio jų buvo laikomas stiprių jausmų žmogumi. Pagarsėjęs jis išsiugdė tiesiog moteriško valyvumo skonį: ėmė čiustytis ir pernelyg rūpintis sa-

vo tualetu; visi žinojo, kad jis baltinasi veidą; aš iš pradžių nenorėjau tuo tikėti, bet pagaliau patikėjau — ne vien todėl, kad jo veido spalva pagražėjo ir kad mačiau ant jo tualetinio stalo baltus dažus, bet ir todėl, kad vieną rytą, įėjęs į jo kambarį, užtikau jį valantis nagus tam tyčia pagamintu šepetėliu, kuriuo jis išdidžiai darbavosi ir prie manęs. Aš nusprendžiau, kad žmogus, kuris kas rytą sugaišta dvi valandas, valydamasis nagus, gali paskirti keletą minučių ir savo raukšlėms pabaltinti. Gerasis Gofkuras, tikras sąmojų maišas, davė jam gana juokingą pravardę — *Tyran-le-Blanc.*

Visa tai tebuvo keistenybės, betgi labai priešingos mano būdui. Jos galutinai atgrasė mane nuo jo. Man sunku buvo patikėti, kad žmogus, kuriam taip apsvaigo galva, dar galėtų turėti kilnią širdį. Jis niekuo taip nesigyrė kaip savo sielos jautrumu ir karštais jausmais. Bet kaipgi tai suderinti su trūkumais, būdingais menkoms sieloms? Argi stiprūs polėkiai, tolydžio besiveržią iš jautrios širdies, gali leisti žmogui skirti tiek laiko tokiam niekingam rūpinimuisi savo maža asmenybe? Dieve mano! Kas jaučia savo širdyje liepsnojant šitą dangišką ugnį, tas stengiasi ją išlieti ir atverti savo sielą. Toks žmogus norėtų, kad jo veide atsispindėtų jo širdis; jam niekad nė į galvą neateitų ieškoti kokių nors kitokių dažų.

Aš prisiminiau jo moralinę teoriją, kurią man išdėstė ponia d'Epinė ir kurios ji pati laikėsi. Ją sudarė vienų vienas straipsnis: vienintelė žmogaus pareiga — visada ir visur elgtis pagal savo širdies polinkius. Ši moralė, kai apie ją sužinojau, privertė mane susimąstyti, nors tada ją palaikiau tik sąmojingu žodžių žaidimu. Bet netrukus pamačiau, kad šis principas iš tikrųjų yra jo elgesio taisyklė, o vėliau perdaug aiškiai tą pajutau savo kailiu. Tai toji vidinė doktrina, apie kurią tiek daug man kalbėjo Didro, nors niekada jos kaip reikiant neišaiškino.

Prisiminiau, jog dar prieš kelerius metus mane dažnai įspėdavo, kad šitas žmogus nenuoširdus, kad jis tik dedasi jaut-

rus, o svarbiausia, kad jis nemyli manęs. Prisiminiau keletą smulkių epizodų, kuriuos man papasakojo de Frankeju ir ponia de Šenonso, kurie abu jo negerbė; o jie turėjo gerai jį pažinti, nes ponios de Šenonso motina buvo ponia de Rošešuar, artima velionio grafo de Friezo draugė, o de Frankeju, tuo metu bičiuliavęsis su vikontu de Polinjaku, ilgai buvo gyvenęs Palė Ruajalyje kaip tik tuo metu, kai Grimas pradėjo ten lankytis. Visas Paryžius puikiai žinojo, kokią neviltį jis patyrė po grafo de Friezo mirties. Mat reikėjo palaikyti reputaciją, įgytą po to, kai jį atstūmė panelė Fel; aš geriau už bet ką kitą būčiau perpratęs šitą maivymąsi, jeigu tada nebūčiau buvęs toks aklas. Prireikė jį nugabenti į Kastri rūmus, kur jis garbingai suvaidino savo rolę, paskendęs mirtinam sielvarte. Ten kiekvieną rytą jis eidavo į sodą iki valiai išsiverkti ir laikydavo prie akių šlapią nuo ašarų nosinę tol, kol jį galėjo kas nors matyti iš rūmų; bet žmonės, apie kuriuos jis nė nepagalvojo, matė jį vienos alėjos posūkyje tučtuojau įbrukant nosinę į kišenę ir ištraukiant iš ten kažkokią knygą. Tas buvo pastebėta keliskart, netrukus apie tai sužinojo visas Paryžius, bet veikiai ir vėl užmiršo. Aš ir pats buvau pamiršęs, tik man tai priminė faktas, lietęs mane asmeniškai. Sunkiai susirgęs, gulėjau lovoj Grenelės gatvėje, o jis tuo metu buvo kaime; vieną rytą jis uždusęs atbėgo manęs atlankyti ir pasisakė tik ką sugrįžęs; po kelių minučių sužinojau, kad jis parvažiavęs jau prieš dieną ir tą patį vakarą buvęs teatre.

Prisiminiau tūkstančius panašių faktų, bet ypač mane pribloškė vienas dalykas, kurį, nors ir kaip man tas nuostabu, pernelyg vėlai pastebėjau. Aš supažindinau Grimą su visais be išimties savo draugais, ir visi jie tapo jo draugais. Aš beveik negalėjau su juo išsiskirti ir nenorėjau lankytis tuose namuose, kur jis nebūtų galėjęs patekti. Viena tik ponia de Kreki atsisakė jį priimti, ir nuo to laiko aš pats beveik lioviausi ją lankęs. Grimas savo ruožtu įsigijo kitų draugų, tiek pats savarankiškai, tiek padedamas grafo de Friezo. Iš visų tų jo drau-

gų nė vienas niekada netapo mano draugu, niekada jis nė vienu žodžiu nepasisiūlė bent supažindinti mane su jais, ir nė vienas iš tų, kuriuos aš kartais sutikdavau pas jį, neparodė man nė mažiausio palankumo, net pats grafas de Friezas, pas kurį jis gyveno ir su kuriuo man, savaime suprantama, būtų buvę labai malonu užmegzti pažintį, ir net grafas Šombergas, jo giminaitis, su kuriuo Grimas dar glaudžiau bendravo.

Maža to, manieji draugai, kurie mano dėka tapo jo draugais ir kurie prieš pažintį su juo buvo švelniai prisirišę prie manęs, pradėjo žvelgti į mane kitomis akimis, kai susipažino su juo. Jis niekada nesuvedė manęs nė su vienu iš savo draugų, o aš jį suvedžiau su visais, kuriuos turėjau, ir jis galų gale visus juos iš manęs paveržė. Jeigu tokie yra draugystės vaisiai, tai kokie turi būti neapykantos vaisiai?

Pats Didro iš pradžių keletą kartų mane įspėjo, kad Grimas, kuriuo aš taip pasitikėjau, man ne draugas. Vėliau, kai jau pats nebebuvo man draugas, jis ėmė kitaip kalbėti.

Kaip minėjau, aš saviškai pasirūpinau savo vaikų likimu, neprašydamas niekieno pagalbos. Betgi pasakiau apie tai savo draugams — vien tam, kad jie žinotų ir kad neatrodyčiau jiems geresnis, negu esu iš tikrųjų. Tų draugų buvo trejetas: Didro, Grimas ir ponia d'Epinė; Diuklo, žmogus, labiausiai vertas mano pasitikėjimo, buvo vienintelis, kuriam nieko nepasakiau. Tačiau jis tai sužinojo. Iš ko? Nežinau. Neįtikėtina, kad šią paslaptį būtų išdavusi ponia d'Epinė, kuri žinojo, kad aš galėčiau pasekti jos pavyzdžiu, jeigu tik įstengčiau prisiversti, ir žiauriai jai atkeršyti. Belieka Grimas ir Didro, kurie dažnais atvejais tuomet eidavo išvien, ypač prieš mane, tad labai galimas daiktas, kad šį nusikaltimą juodu padarė kartu. Galėčiau lažintis, kad Diuklo, kuriam aš neatskleidžiau savo paslapties ir kuris todėl turėjo teisę elgtis su ja kaip tinkamas, buvo vienintelis, kuris ją išlaikė.

Grimas ir Didro, susimanę atimti iš manęs abi ekonomes, stengėsi įtraukti į savo sąmokslą ir Diuklo, bet šis visada su

panieka atsisakydavo. Tik vėliau iš jo sužinojau, kokie nesutarimai buvo tarp jų šiuo klausimu. Bet tada aš jau pakankamai buvau sužinojęs iš Terezos ir mačiau, kad rezgamos kažkokios pinklės, kad norima tvarkyti mano gyvenimą jei ir ne prieš mano valią, tai bent be mano žinios, ir kad numatoma tas dvi moteris panaudoti kaip įrankį kažkokiam slaptam tikslui. Aišku, viso to nepavadinsi doru darbu. Tą neginčijamai rodo Diuklo pasipriešinimas. Kas nori, tegul tiki, kad tai buvo draugiškumas.

Tasai tariamasis draugiškumas buvo man pražūtingas tiek namuose, tiek ir už jų sienų. Ilgi ir dažni pokalbiai su ponia Levaser per kelerius metus labai pakeitė šios moters santykius su manimi, ir šis pasikeitimas, žinoma, nebuvo mano naudai. Apie ką gi jie kalbėdavosi tų keistų susitikimų metu? Kam toks nepaprastas slaptingumas? Argi pašnekos su šita sene galėjo būti tokios malonios, kad taip reikėtų jų geidauti, ir tokios reikšmingos, kad reikėtų daryti iš jų tokią didžią paslaptį? Trejus ar ketverius metus šie pasitarimai atrodė man tik juokingi; paskui pradėjau jais stebėtis. Šis stebėjimasis būtų virtęs nerimu, jeigu tada būčiau žinojęs, ką toji moteris man ruošia.

Grimas visur gyrėsi, kad jis man didžiai atsidavęs, nors šitas pagyras sunku buvo suderinti su tonu, kuriuo jis kreipdavosi į mane, ir nors aš nesulaukiau iš jo nė mažiausios paslaugos. Tariamosios jo užuojautos tikslas ne tiek buvo man padėti, kiek mane pažeminti. Jis netgi trukdė man, kiek tai buvo jo galioje, pelnytis duoną pasirinktuoju amatu, skelbdamas visur, kad esu blogas perrašinėtojas; sutinku, kad čia jis sakė teisybę, bet ne jam derėjo tai sakyti. Jis įrodydavo, kad nejuokauja, naudodamasis kito perrašinėtojo paslaugomis, ir nepalikdavo man nė vieno kliento, kurį tik galėdavo iš manęs paveržti. Atrodė, lyg jis būtų norėjęs, kad aš, netekęs pragyvenimo šaltinio, materialiniu atžvilgiu priklausyčiau nuo jo ir jo įtakos.

Visa tai apibendrinęs, mano protas pagaliau užgniaužė pirmykštę simpatiją, kuri vis dar manyje teberuseno; nusprendžiau, kad jo charakteris bent jau labai įtartinas, o jo draugystė – nenuoširdi. Pasiryžęs daugiau su juo nebesusitikti, įspėjau dėl to ponią d'Epinė, pagrįsdamas savo nusistatymą keliais neginčijamais faktais, kurių dabar nebeatmenu.

Ponia d'Epinė smarkiai prieštaravo šiam mano pasiryžimui, nors ir nelabai žinojo, kaip atremti įrodymus, kuriais jis buvo pagrįstas. Dar mat nebuvo susitarusi su Grimu. Bet rytojaus dieną, užuot gyvu žodžiu išsiaiškinusi su manimi, ji įteikė man labai gudriai jų abiejų surašytą laišką, kuriame, nesileisdama į jokias faktines smulkmenas, teisino jį, versdama bėdą uždaram jo būdui, kaltino mane, kad aš be reikalo įtariu neištikimybe savo draugą, ir įkalbinėjo su juo susitaikinti. Tasai laiškas (ryšulys A, Nr. 48) išmušė mane iš vėžių. Per pasikalbėjimą, kurį turėjome po to ir kuriam, kaip pastebėjau, ji buvo geriau pasiruošusi negu pirmą kartą, aš galutinai pasidaviau: pagalvojau, kad gal apsirikau, o jei taip, tai iš tikrųjų sunkiai esu nusikaltęs draugui ir privalau atitaisyti savo kaltę. Trumpai sakant, kaip jau ne kartą man buvo atsitikę su Didro ir su baronu Holbachu, taip ir šį sykį, iš dalies savo noru, iš dalies dėl silpnumo, aš pats žengiau tuos pirmuosius žingsnius, kurių turėjau teisę reikalauti iš kito: nuėjau pas poną Grimą kaip antrasis Žoržas Dandenas, atsiprašyti jo už tuos įžeidimus, kurių iš jo susilaukiau. Aš pasidaviau klaidingam įsitikinimui, kuris tūkstančius kartų vertė mane žemintis prieš tariamuosius draugus: vaizdavausi, kad nėra tokios neapykantos, kurios nenuginkluotų švelnumas ir geras elgesys, kai tuo tarpu, atvirkščiai, blogų žmonių neapykanta, nerasdama sau jokio pagrindo, tik dar labiau sustiprėja ir jie, pajutę savo neteisingumą, tik dar labiau ima nekęsti to neteisingumo aukos. Aš patyriau tai savo paties kailiu: šią tiesą patvirtino Grimas ir Tronšenas, kurie tapo nepermaldaujamais mano priešais iš įnorio, iš malonumo, iš kaprizo; nei

vienas, nei antras negali primesti man jokios kaltės*, tačiau jų įniršis kasdien vis auga, nelyginant tigrų, kuriems labai lengva jį pasotinti.

Aš vyliausi, kad Grimas, sugėdintas mano nuolankumo ir gerų norų, sutiks mane išskėstomis rankomis ir itin draugiškai. Tačiau jis sutiko mane kaip romėnų imperatorius: dar niekada nebuvau regėjęs tokio išpuikimo. Aš anaiptol nebuvau pasiruošęs tokiam priėmimui. Kai aš, sumišęs dėl savo vaidmens, kuris taip menkai man tiko, kęliais žodžiais nedrąsiai paaiškinau jam atsilankymo tikslą, jis, prieš malonėdamas man dovanoti, be galo didingu tonu pasakė ilgą, iš anksto pasiruoštą kalbą, išskaičiuodamas aibę nuostabių dorybių, kurias ypač akivaizdžiai juntą jo draugai. Jis primygtinai pabrėžė vieną dalyką, kuris iš pradžių labai mane nustebino: esą, visiems žinoma, kad jis visada turėjęs ir turįs tuos pačius draugus. Jam bekalbant, aš galvojau, kad man būtų labai skaudu, jeigu pasirodyčiau esąs vienintelė išimtis iš šios bendros taisyklės. Jis taip dažnai ir su tokia afektacija kartojo šiuos žodžius, jog aš pamaniau, kad jeigu jie plauktų iš jo širdies, jis mažiau gėrėtųsi šia taisykle, kuri tėra jam savotiška priemonė iškilti. Iki tol aš ir pats taip elgiausi — visada stengiausi neprarasti nė vieno iš savo draugų ir nuo pat vaikystės nepraradau, išskyrus nebent tuos, kuriuos išplėšė mirtis, bet aš niekados apie tai negalvojau; man tai nebuvo iš anksto nusistatyta taisyklė. Bet jeigu anuomet ši savybė buvo bendra mums abiem, kodėl jis gyrėsi ja lyg kokiu pranašumu: argi ne todėl, kad jau iš anksto buvo nusprendęs man jos nepripažinti? Po to jis pasistengė mane pažeminti, įrodinėdamas, kad mūsų bendri draugai labiau vertiną jį negu mane.

---

* Šį pastarąjį aš tik vėliau praminiau „žonglieriumi" — gerokai po to, kai jis atvirai tapo mano priešu ir sukėlė įnirtingus persekiojimus prieš mane tiek Ženevoje, tiek ir kitur. Tačiau netrukus, galutinai tapęs jo persekiojimo auka, aš net ir šio pravardžiavimo atsisakiau. Niekingas keršijimas yra svetimas mano širdžiai, o neapykantai nėra joje vietos. *(Ruso pastaba.)*

Apie šį jo pranašumą aš žinojau lygiai taip pat gerai kaip ir jis; klausimas buvo tik tas, kokiu būdu jis tą pranašumą įgijo — ar savo nuopelnais, ar mitrumu; ar pats kildamas, ar mane žemindamas? Pagaliau, savo nuožiūra nustatęs tarp savęs ir manęs deramą atstumą, kuris turėjo dar pakelti jo malonės vertę, jis teikėsi lengvai apkabinti mane ir apdovanoti taikos pabučiavimu, kuris panėšėjo į karaliaus prisilytėjimą riterių įšventinimo ceremonijoje. Aš jaučiausi lyg iš dangaus nukritęs, buvau pritrenktas, nežinojau, ką sakyti, neradau žodžių. Šitoje scenoje aš buvau panašus į baramą mokinį, kurį auklėtojas nusprendė nebausti rykštėmis. Kada tik ją prisimenu, visada pajuntu, kokie apgaulingi yra sprendimai, pagrįsti išoriniais požymiais, kuriems minia teikia tokią didelę reikšmę, ir kaip dažnai kaltininkas rodo drąsą ir išdidumą, o nekaltasis — gėdą ir sumišimą.

Mudu susitaikinome; vis dėlto tai buvo atoslūgis mano širdžiai, nes bet koks vaidas ją nugramzdina į mirtiną liūdesį. Lengva numanyti, kad po tokio susitaikymo Grimo elgesys nepasikeitė, o aš netekau teisės juo skųstis. Taigi aš nutariau viską pakęsti ir nieko daugiau nesakyti.

Sielvartai, užgriuvę mane vienas po kito, įstūmė mane į neviltį, ir aš nebeturėjau jėgų atsitiesti. Negaudamas atsakymo iš Sen Lambero, užmirštas ponios d'Udeto, nedrįsdamas niekam atverti savo sielos, aš ėmiau būgštauti, kad, padaręs draugystę savo širdies dievaite, gal būsiu paaukojęs gyvenimą chimeroms! Perkratęs visus savo pažįstamus, pamačiau, kad beliko tik du žmonės, kuriuos vis dar gerbiau ir kuriais pasitikėjau: Diuklo (beje, persikėlęs į Ermitažą, aš jo daugiau nebemačiau) ir Sen Lamberas. Maniau, kad negalėsiu išpirkti savo kaltės prieš Sen Lamberą kitaip, kaip vien atverdamas jam ligi dugno savo širdį, ir nusprendžiau jam viską išpažinti, išskyrus tai, kas galėtų sukompromituoti jo meilužę. Neabejoju, kad tai buvo spąstai, į kuriuos mane stūmė mano aistra, geisdama priartinti mane prie ponios d'Udeto; vis dėlto

neabejotina, kad aš negalvodamas būčiau puolęs į jos meilužio glėbį, be jokių išlygų pasidavęs jo vadovybei ir tiek atvirai, kiek tik įmanoma, viską išdėstęs. Jau buvau besiruošiąs rašyti jam antrąjį laišką, būdamas tikras, kad jis šį kartą atsakys, kai staiga sužinojau liūdną jo tylėjimo priežastį. Jis neįstengė pakelti visų karinio žygio sunkumų. Ponia d'Epinė pranešė man, kad jį neseniai ištikęs paralyžiaus priepuolis, o ponia d'Udeto, kuri iš to susikrimtimo pati apsirgusi ir nepajėgusi tuojau pat man atrašyti, po dviejų ar trijų dienų atsiuntė žinią iš Paryžiaus, kur ji tuo metu buvo, kad jis prašėsi pervežamas į Acheną, nes norėjo ten gydytis voniomis. Nesakau, kad ši liūdna žinia mane prislėgė taip kaip ją, bet abejoju, ar širdies gėla, kurią man ji sukėlė, buvo mažiau skaudi negu jos sielvartas ir ašaros. Liūdesys dėl sunkios jo būklės, baimė, kad gal prie to bus prisidėję ir jo nerimasčiai, pribloškė mane labiau negu visa, ką buvau patyręs iki tol; skaudžiai pajutau, kad man trūksta jėgų tiekui negandų pakelti. Laimė, šis taurus draugas nepaliko manęs ilgai kamuotis tokiam prislėgime; jis manęs nepamiršo net ir priepuolio ištiktas, ir netrukus iš jo paties sužinojau, kad per daug blogai buvau įvertinęs jo jausmus ir jo sveikatos būklę. Bet laikas jau grįžti prie didžiojo perversmo mano lemtyje, prie katastrofos, kuri padalijo mano gyvenimą į tokias dvi skirtingas dalis, ir papasakoti, kaip visai menka priežastis sukėlė tokias baisias pasekmes.

Vieną dieną, kai mažiausiai apie tai galvojau, ponia d'Epinė atsiuntė žmogų manęs pakviesti. Įeidamas iš jos akių ir visos laikysenos pamačiau, kad ji susijaudinusi, ir labai nustebau, nes tokia išvaizda jai buvo neįprasta: niekas geriau už ją nemokėjo valdyti savo veido išraiškos ir jausmų. „Mano mielas, — tarė ji man, — išvykstu į Ženevą; man skauda krūtinę, ir sveikata tokia pašlijusi, kad turiu, viską metusi, važiuoti pas Tronšeną ir su juo pasitarti". Toks staigus pasiryžimas, ir dargi artėjant žiemos šalčiams, mane nustebino juo labiau,

kad prieš pusantros dienos, kai buvau pas ją paskutinį kartą, ji apie tai nebuvo net užsiminusi. Paklausiau, kas ją lydės; ji atsakė, kad vykstanti kartu su sūnumi ir ponu de Linanu, o paskui atsainiai pridūrė: „O jūs, mano meškine, ar nevažiuosite su manimi?" Nemanydamas, kad ji kalba rimtai, — juk ji žinojo, kad žiemą aš vos begaliu išeiti iš kambario, — juokais paklausiau, kokia iš to nauda, jei vienas ligonis lydės kitą ligonį? Matyt, ir ji pati šį pasiūlymą pakišo tik šiaip sau, ir apie tai daugiau nebuvo šnekos. Mes kalbėjome tik apie pasiruošimus kelionei, kuria ji labai gyvai rūpinosi, nes buvo nusistačiusi išvažiuoti po dviejų savaičių.

Ir be didelio įžvalgumo buvo galima suprasti, kad šiai kelionei turi būti kažkokia slapta priežastis, kurios man ji nesakė. Tą paslaptį, kuri šiuose namuose tebuvo paslaptis man vienam, kitą dieną atskleidė Tereza, kuriai viską papasakojo rūmininkas Teisjė, savo ruožtu sužinojęs apie tai iš kambarinės. Nors aš ir nesu įsipareigojęs poniai d'Epinė saugoti šią paslaptį, nes ne iš jos ją sužinojau, tačiau ji taip glaudžiai susijusi su kitomis paslaptimis, jos man patikėtomis, kad jos negalima išskirti; todėl aš nutylėsiu šį dalyką. Bet šios paslaptys, kurios niekada neišsprūdo ir neišsprūs iš mano lūpų ir iš po mano plunksnos, buvo žinomos tiekui žmonių, kad negalėjo būti nežinomos visiems ponios d'Epinė artimiesiems.

Sužinojęs tikrąją šios kelionės priežastį, aš kad kiek būčiau įžvelgęs ir tą slaptą priešišką ranką, kuri bandė man užkrauti ponios d'Epinė palydovo pareigas. Tačiau pastaroji taip neryžtingai jas siūlė, kad aš ir toliau rimtai nežiūrėjau į šį bandymą ir tik pasijuokiau iš tos juokingos rolės, kurią būčiau suvaidinęs, jeigu per savo kvailumą būčiau prisiėmęs tas pareigas. Šiaip ar taip, jai tik į naudą išėjo mano atsisakymas, nes galiausiai jos vyras pats sutiko ją lydėti.

Po kelių dienų gavau iš Didro laiškelį, kurį tuojau pacituosiu. Šitas pusiau perlenktas raštelis, kurio turinį kiekvienas galėjo be vargo perskaityti, buvo man atsiųstas ponios d'Epi-

nė adresu, ir jį perdavė ponas de Linanas, sūnaus guvernantas ir motinos patikėtinis.

Didro laiškelis (ryšulys A, Nr. 52)

„Aš sukurtas mylėti jus ir skaudinti jums širdį. Tik ką sužinojau, kad ponia d'Epinė vyksta į Ženevą, bet negirdžiu kalbant, kad jūs ją ten lydėsite. Mano mielas drauge, jeigu jūs patenkintas ponia d'Epinė, turite vykti su ja; jeigu nepatenkintas, turite vykti juo labiau. Jūs berods tiek jai skolingas, kad ši skola slegia jus kaip našta, — šit proga iš dalies atsilyginti jai ir palengvinti tą naštą. Ar rasite kitą progą gyvenime įrodyti jai savo dėkingumą? Ji vyksta į tokią šalį, kur pasijus lyg iš dangaus nukritusi. Ji serga, reikės, kad ją kas pralinksmintų ir išblaškytų niūrias mintis. Ateina žiema, drauguži mano. Jūsų sveikata galbūt yra daug didesnė kliūtis, negu aš manau. Bet ar jūs šiandien jaučiatės blogiau negu prieš mėnesį, blogiau negu jausitės pavasarį? Argi po trijų mėnesių ši kelionė bus jums patogesnė negu dabar? Kai dėl manęs, tai, dievaži, jei negalėčiau važiuoti karieta, imčiau lazdą ir pėsčias sekčiau paskui ją. O be to, ar jūs nebijote, kad jūsų elgesys bus blogai komentuojamas? Jus įtars arba nedėkingumu, arba kokiu nors kitu slaptu motyvu. Gerai žinau, kad nors ir kaip jūs pasielgtumėt, visada jūs turėsit liudytoju savo sąžinę; bet ar pakanka to vieno liudytojo, ar leistina visiškai nepaisyti kitų žmonių nuomonės? Beje, mano mielas drauge, šį laiškelį aš rašau iš pareigos jums ir pačiam sau. Jeigu jis jums nepatinka, meskite į ugnį, ir nebekalbėkime apie jį, lyg jis niekada nebūtų buvęs parašytas. Siunčiu linkėjimus, myliu jus ir spaudžiu prie širdies".

Skaitydamas šį laišką, aš drebėjau iš pykčio, man aptemo akys, ir aš vos beįstengiau perskaityti ligi galo; tačiau tai nesukliudė man pastebėti, kaip mitriai Didro čia prašneko daug švelnesniu, meilesniu ir pagarbesniu tonu negu kituose savo laiškuose, kur daugių daugiausia į mane kreipdavosi „mano

brangusis", nesiteikdamas pavadinti draugu. Lengvai supratau, kokiu rikošetu pateko į mano rankas šis laiškas; apie tai aiškiai bylojo ir parašas, ir forma, ir stilius, ir gana nevykęs aplinkinis kelias: paprastai mes susirašinėdavome per paštą arba Monmoransi kurjerį, ir tai buvo pirmas ir vienintelis kartas, kai jis pasinaudojo ponios d'Epinė adresu.

Kai mano pasipiktinimas atlyžo ir aš galėjau paimti plunksną į rankas, greitomis parašiau jam atsakymą; tuojau pat nunešiau jį iš Ermitažo, kur tuo metu buvau, į Ševretę parodyti poniai d'Epinė; aklo pykčio pagautas, nusprendžiau pats jai perskaityti ir Didro laiškelį, ir savo atsakymą.

„Brangusis drauge, jūs negalite žinoti, nei kiek aš skolingas poniai d'Epinė, nei kiek toji skola mane saisto. Nežinote, ar iš tikrųjų aš esu jai reikalingas kelionėje, ar ji nori, kad aš ją lydėčiau, ar man tai įmanoma ir kokios priežastys verčia mane nuo to susilaikyti. Aš neatsisakau apsvarstyti su jumis visų šių klausimų, bet kol kas pripažinkite, kad toksai įsakmus nurodinėjimas, ką aš privalau daryti, neištyrus visų aplinkybių, tėra, mano brangus filosofe, vien paikas svaičiojimas. Bet blogiausia tai, jog savo nuomonę jūs susidarėte ne pats. Jau nekalbu apie tai, kad aš anaiptol nesu linkęs duotis vadovaujamas jūsų vardu kokiam nors trečiam ar ketvirtam asmeniui, aš matau šituose rikošetuose gudravimus, kurie nesuderinami su jūsų atvirumu, ir gerai padarytumėte sau ir man, jeigu ateity jų atsisakytumėte.

Jūs būgštaujate, kad mano elgesys bus blogai komentuojamas; bet aš netikiu, kad širdis, panaši į jūsų, išdrįstų blogai galvoti apie manąją. Kiti gal geriau apie mane kalbėtų, jeigu aš būčiau į juos labiau panašus. Tesaugo mane Dievas nuo jų pagyrų! Tegul blogi žmonės mane šnipinėja ir šneka apie mane ką tinkami: Ruso ne toks žmogus, kad jų bijotų, o Didro — kad jų klausytų.

Jūs norite, kad įmesčiau jūsų raštelį į ugnį, jeigu jis man nepatiks, ir kad daugiau apie jį nebūtų kalbos! Negi jūs ma-

note, kad man taip lengva užmiršti tai, ką esu patyręs iš jūsų? Mano brangusis, jūs tiek pat pigiai vertinate mano ašaras, užduodami man tokį skausmą, kiek ir mano gyvastį bei sveikatą, įkalbinėdami mane prisiimti tokius rūpesčius. Jei galėtumėt šią klaidą atitaisyti, jūsų draugystė būtų man dar mielesnė, o ir aš mažiau būčiau vertas pagailos".

Įėjęs į ponios d'Epinė kambarį, radau pas ją Grimą ir labai tuo apsidžiaugiau. Perskaičiau jiems tuos du laiškus raiškiu ir garsiu balsu ir su tokia drąsa, kokios pats iš savęs nesitikėjau, ir baigdamas pridūriau dar keletą frazių, taip jau vertų tos drąsos. Netikėtai išgirdę taip drąsiai kalbant žmogų, visada tokį bailų, jie, man rodos, buvo priblokšti, sugluminti ir negalėjo ištarti nė žodžio; svarbiausia, aš pamačiau, kad tasai įžūlus žmogus nuleido žemyn akis, neįstengdamas atsispirti mano kibirkščiuojantiems žvilgsniams; bet tą pat akimirką savo širdies gelmėse jis prisiekė mane pražudyti, ir esu tikras, kad juodu prieš išsiskirdami dėl to susitarė.

Maždaug tuo pat laiku pagaliau man atėjo per ponią d'Udeto Sen Lambero atsakymas (ryšulys A, Nr. 57), rašytas dar Volfenbiutelyje, kelios dienos po jį ištikusios nelaimės, ir ilgai užtrukęs kelyje. Šitas atsakymas, kupinas pagarbos ir draugiškumo, buvo man didelė paguoda, kurios tuo metu buvau taip reikalingas, ir įkvėpė man drąsos bei jėgų tai pagarbai ir draugiškumui pelnyti. Nuo to momento aš pradėjau vykdyti savo pareigą; bet aiškus dalykas, kad jeigu Sen Lamberas nebūtų buvęs toks protingas, kilnus ir garbingas, aš būčiau neišvengiamai žuvęs.

Orai biuro, vasarotojai pradėjo bėgti iš kaimo. Ponia d'Udeto pranešė man, kurią dieną ketinanti atvažiuoti atsisveikinti su slėniu ir paskyrė man pasimatymą Obone. Atsitiktinai ta diena sutapo su ponios d'Epinė išvykimu iš Ševretės į Paryžių, kur ji galutinai turėjo pasiruošti kelionei. Laimė, ji išvažiavo rytą, ir aš, atsisveikinęs su ja, dar turėjau laiko nueiti papietauti su jos moša. Kišenėje turėjau Sen Lambero

laišką; beeidamas keletą kartų vėl jį perskaičiau. Šis laiškas buvo man atrama prieš mano paties silpnybę. Aš nutariau, kad ponia d'Udeto man bus tik draugė ir mano bičiulio mylimoji, ir tą nutarimą ištesėjau, keturias ar penkias valandas praleisdamas prie keturių akių su ja nuostabioje ramybėje, kuri net ir malonumo buvo šimtąsyk malonesnė už tuos ugningos karštligės priepuolius, kurie anksčiau mane ištikdavo šalia jos. Per daug gerai žinodama, kad mano širdis nepakito, ji palankiai įvertino mano pastangas save pergalėti, ėmė labiau mane gerbti, ir buvo džiugu matyti, kad jos draugiškumas man anaiptol neišblėso. Ji man pasakė, kad netrukus turįs grįžti Sen Lamberas, kuris, nors ir atsigavęs po priepuolio, nebeturėjo jėgų karo sunkumams pakelti, tad nusprendė mesti karinę tarnybą ir ramiai gyventi šalia savo mylimosios. Mes kūrėme žavingus planus susiburti krūvon visi trys ir tikėjomės, jog mūsų draugystė bus patvari: juk jinai grindžiama jausmais, iš tikro galinčiais sujungti švelnias ir tiesias širdis, be to, mes visi trys turime pakankamai gabumų ir žinių, kad galėtume pasitenkinti vieni kitais ir nestokotume nieko iš šalies. Deja, vildamasis tokio smagaus gyvenimo, aš nė nepagalvojau apie tai, kas manęs laukia.

Paskui mudu kalbėjomės apie dabartinius mano santykius su ponia d'Epinė. Aš jai parodžiau Didro laišką ir savo atsakymą, smulkiai papasakojau, kas atsitiko ryšium su tuo, ir jai pareiškiau, jog esu nusistatęs palikti Ermitažą. Ji karštai tam pasipriešino, pateikdama argumentus, visiškai palenkusius mano širdį. Prisipažino labai troškusi, kad aš keliaučiau į Ženevą, numatydama, jog mano atsisakymą kai kas būtinai panaudos jai sukompromituoti; apie tai ir Didro užsiminęs savo laiške. Tačiau, tiek pat gerai žinodama savo sumetimus kiek ir aš pats, ji primygtinai to nereikalavo, tik maldavo mane žūtbūt vengti apgarsinimo ir pagrįsti savo atsisakymą pakankamai įtikinamomis priežastimis, kurios užkirstų kelią neteisingam įtarimui, kad ir jinai čia kažkuo prisidėjusi. Aš

atsakiau, kad šitas uždavinys nelengvas, bet aš pasiryžęs išpirkti kaltę net savo reputacijos kaina ir sutinku jos gero vardo dėlei pakelti visa, kas tik suderinama su mano garbe. Netrukus sužinosite, ar aš sugebėjau išteseti šį įsipareigojimą.

Galiu prisiekti, kad mano nelaimingoji aistra ne tik nė kiek nesusilpnėjo, bet kad aš dar niekada nemylėjau savo Sofi taip karštai, taip švelniai kaip tą dieną. Tačiau Sen Lambero laiškas padarė man tokį įspūdį, aš taip tvirtai jaučiau savo pareigą ir taip bijojau išdavystės, kad per visą šį pasimatymą laikiausi šalia jos visiškai ramiai ir manęs dargi neėmė pagunda pabučiuoti jai ranką. Atsisveikindama ji pati pabučiavo mane tarnų akyse. Tasai bučinys, toks nepanašus į tuos, kuriuos aš kartais iš jos nuvogdavau medžių paunksnėje, buvo man laidas, kad aš vėl atgavau savitvardą; esu beveik tikras, kad jeigu mano širdis būtų turėjusi laiko ramybėje sutvirtėti, nebūtų praėję nė trys mėnesiai, ir aš būčiau visiškai pasveikęs.

Čia baigiasi mano asmeniški santykiai su ponia d'Udeto. Apie juos kiekvienas gali spręsti pagal savo širdies polinkius, bet mano aistrą šiai žavingai moteriai, galbūt stipriausią iš visų kada nors žmogaus patirtų aistrų, visados aukštins dangaus ir mudviejų akivaizdoje nepaprastos, skaudžios aukos, mūsų abiejų sudėtos pareigai, garbei, meilei ir draugystei. Mes per daug didžiai vertinome vienas antrą, kad lengva širdimi galėtume vienas antrą nužeminti. Mes būtume neverti jokios pagarbos, jei būtume ryžęsi jos nustoti vienas kito akyse, ir pati jausmų jėga, kuri galėjo mus įstumti į nusižengimą, kaip tik ir sukliudė mums nusižengti.

Štai kokiu būdu, taip ilgai draugavęs su viena iš tų dviejų moterų ir taip giliai mylėjęs antrąją, aš tą pačią dieną atsisveikinau skyrium su kiekviena iš jų. Su pirmąja daugiau niekad savo gyvenime nebesimačiau, o su antrąja susitikau tik du kartus; kokiomis aplinkybėmis tai buvo, papasakosiu vėliau.

Joms išvažiavus, atsidūriau dideliam keblume: kaip atlikti šitiek daug neatidėliotinų ir viena kitai prieštaraujančių pa-

reigų, užgriuvusių mane per mano neapdairumą. Jeigu būčiau buvęs savo įprastinėje padėtyje, tai po to, kai man pasiūlė keliauti į Ženevą, o aš atsisakiau, būtų reikėję tik sėdėti sau ramiai, ir viskas tuo būtų baigęsi. Bet aš per savo kvailumą įsivėliau į istoriją, kurios jau neįmanoma buvo palikti savieigai, ir negalėjau išvengti tolimesnių pasiaiškinimų kitaip, kaip vien išsikeldamas iš Ermitažo, nors poniai d'Udeto tik ką buvau pažadėjęs to nedaryti, bent jau šiuo momentu. Ji, be to, reikalavo, kad aš kaip nors pasiteisinčiau tariamiesiems savo draugams, kodėl atsisakiau tos kelionės, idant nebūtų įtarimo, kad ji prie to prisidėjusi. Tačiau aš negalėjau atskleisti tikros priežasties, neįžeisdamas ponios d'Epinė, kuriai, savaime aišku, turėjau būti dėkingas už visą man padarytą gerą. Viską apsvarstęs, pamačiau, kad esu atsidūręs prieš sunkią, bet neišvengiamą alternatyvą — nusikalsti poniai d'Epinė, poniai d'Udeto arba sau pačiam, — ir pasirinkau trečiąją išeitį. Pasirinkau ją išdidžiai, be išlygų, be išsisukinėjimų ir su tokiu kilniadvasiškumu, kuris tikrai galėjo nuplauti visas kaltes, pastūmėjusias mane į tokį kraštutinumą. Ši auka, kuria taip mokėjo pasinaudoti mano priešai ir kurios galbūt jie laukė, sugriovė mano reputaciją; aš praradau visuomenės pagarbą, bet atgavau pagarbą sau pačiam, ir tai buvo man paguoda mano nelaimėse. Kaip matysite, tokia auka man buvo ne paskutinė, ir ne paskutinį sykį mano priešai tuo pasinaudojo man priblokšti.

Grimas vienintelis tarytum nedalyvavo šioje istorijoje, tad aš ir ryžausi į jį kreiptis. Parašiau jam ilgą laišką, kuriame išdėsčiau, kad juokinga yra įpareigoti mane keliauti į Ženevą, kad aš ne tik nieko nepadėčiau poniai d'Epinė, bet dar ją apsunkinčiau; nurodžiau, kokia varginga būtų ta kelionė man pačiam. Šiame laiške aš neatsispyriau pagundai duoti jam suprasti, jog šį tą žinau ir jog labai keistas man atrodo reikalavimas, kad būtent aš leisčiausi į tą kelionę, kai tuo tarpu jis pats nuo jos išsisukinėja ir niekas apie jį net neužsimena. Ne-

galėdamas atvirai išdėstyti savo argumentų, aš buvau priverstas malti visokius niekus, ir iš to laiško publikai galėjo atrodyti, kad ir aš nemažai prasikaltęs; bet tiems, kurie panašiai kaip Grimas puikiai žinojo, ką aš nutylėjau, tai buvo santūrumo ir kuklumo pavyzdys, ir jie visiškai pateisino mano elgesį. Aš net nepabūgau iškelti dar vieną aplinkybę prieš save: Didro priekaištus priskyriau kitiems draugams ir daviau suprasti, kad ir ponia d'Udeto taip galvojanti; tai buvo tiesa, bet aš nutylėjau, kad, mano įrodymų įtikinta, ji pakeitė savo nuomonę. Aš net apsimečiau, kad pykstu už tai ant jos, nes tai buvo geriausias būdas apsaugoti ją nuo įtarimo, kad ji yra mano bendrininkė.

Baigdamas laišką, išreiškiau tokį pasitikėjimą, kuris bet ką kitą būtų labai sujaudinęs: maldavau Grimą pasverti mano argumentus ir tarti savo nuomonę, pažymėdamas, jog aš paklausysiu jo patarimo, kad ir kažin koks jis būtų. Aš iš tikrųjų buvau nusistatęs jam paklusti, net jeigu jis pasisakytų už tai, kad važiuočiau. Bet kadangi ponas d'Epinė sutiko lydėti šioje kelionėje savo žmoną, tai mano vaidmuo visiškai pasikeitė: juk iš pradžių buvo norėta užkrauti šią pareigą man, o apie vyrą imta kalbėti tik po to, kai aš atsisakiau.

Grimo atsakymo teko ilgai laukti, ir jis buvo labai keistas. Aš čia jį pateikiu (ryšulys A, Nr. 59):

„Ponios d'Epinė išvykimas atidėtas; serga jos sūnus ir reikia laukti, kol jis pasveiks. Aš apsvarstysiu jūsų laišką. Būkite ramus savo Ermitaže. Aš pranešiu jums savo nuomonę, kai bus laikas. Kadangi artimiausiomis dienomis ji tikriausiai neišvažiuos, tad nėra reikalo skubėti, o kol kas, jeigu jums atrodo, kad to reikia, galite pasiūlyti jai savo paslaugas, nors man tai atrodo vis tiek. Mat žinodama jūsų padėtį taip pat gerai kaip ir jūs pats, ji, neabejoju, atsakys į jūsų pasiūlymus taip, kaip dera, ir tada jūs laimėtumėt bent tiek, kad tiems, kurie jus ragina važiuoti, galėtumėt pasakyti, jog siūlėte savo paslaugas, bet jos buvo nepriimtos. Beje, nesuprantu, ko-

dėl jūs manote, kad mūsų filosofas yra visų garsiakalbis: jeigu jis nori, kad važiuotumėt, kodėl jūs vaizduojatės, kad to nori visi jūsų draugai? Jeigu jūs parašytumėt poniai d'Epinė, jos atsakymą jūs galėtumėt panaudoti kaip atkirtį visiems tiems draugams, jeigu jau taip trokštate jiems atsikirsti. Sudie; sveikinu ponią Levaser ir Prokurorą".

Šis laiškas mane apstulbino; nerimastingai spėliojau, ką jis galėtų reikšti, bet nieko nesupratau. Šit kaip! Užuot tiesiai ir paprastai atsakęs į mano laišką, jis žada jį „apsvarstyti" vėliau, lyg jam trūktų laiko dabar. Jis netgi įspėja mane, kad man teksią palaukti, lyg čia būtų sprendžiama kokia sudėtinga problema arba lyg jam būtų svarbu neleisti man kaip nors atspėti jo ištarmės tol, kol jis panorės man ją paskelbti. Ką gi reiškia tas atsargumas, tas delsimas, tas slaptumas? Argi taip atsakoma į pasitikėjimą? Argi tai tiesaus, grynos sąžinės žmogaus kalba? Ieškojau kokio nors pateisinimo šitokiam elgesiui, bet neradau. Kad ir kažin kokie būtų jo ketinimai, jeigu jie nukreipti prieš mane, jis lengvai galėjo juos įvykdyti, o man neįmanoma buvo jam sukliudyti. Kaip įžymaus didiko favoritas, plačiai žinomas aukštojoje visuomenėje ir duodantis toną mūsų bendruose būreliuose, kur jis buvo tikras orakulas, jis galėjo su savo įprastu apsukrumu griebtis kokių tik nori machinacijų, o aš, vienų vienas Ermitaže, toli nuo visko, neturėdamas jokio patarėjo nei jokio ryšio su bet kuo, galėjau tiktai laukti ir ramiai tūnoti. Aš tik parašiau poniai d'Epinė kuo pagarbiausią laišką, teiraudamasis apie jos sūnaus sveikatą, bet nelindau į spąstus ir nesisiūliau važiuoti su ja.

Ištisą amžinybę laukiau kankinančioje nežinioje, kuriai mane pasmerkė tas žiaurus žmogus. Tik po savaitės ar pusantros sužinojau, kad ponia d'Epinė jau išvažiavusi, ir gavau iš Grimo antrąjį laišką. Jame buvo tik septynios ar aštuonios eilutės, kurių aš taip ir nebaigiau skaityti... Tai buvo santykių nutraukimas, bet kokiais žodžiais išreikštas! Šitie žodžiai buvo padiktuoti pragariškiausios neapykantos ir net atrodė kvaili — to-

kios akivaizdžios buvo pastangos padaryti juos kuo užgaulesnius. Jis uždraudė man jį matyti, tarsi būtų uždraudęs įžengti į savo valdas. Jeigu būčiau gebėjęs perskaityti šį laišką šaltakraujiškai, būčiau pratrūkęs kvatoti. Nenusirašęs jo, net nebaigęs skaityti, tuojau pat grąžinau jį atgal su šitokiu raštеliu:

„Ilgai priešinausi savo pagrįstam nepasitikėjimui; pagaliau aš jus pažinau, nors ir per vėlai.

Tad štai koks tasai laiškas, kuriam apgalvoti jūs sugaišote tiek daug laisvo laiko. Aš jums jį grąžinu: jis skirtas ne man. Manąjį galite parodyti visam pasauliui ir atvirai manęs nekęsti; viena jūsų veidmainyste bus mažiau."

Leisdamas jam rodyti visiems ankstesnį mano laišką, aš turėjau omeny vieną jo laiško pastraipą, iš kurios galima spręsti, su kokiu nepaprastu apsukrumu jis sutvarkė šį reikalą.

Jau sakiau, kad žmonėms, nesusipažinusiems su padėtimi, mano laiškas išties galėjo duoti progų man priekaištauti. Jis nudžiugo, tai pastebėjęs; bet kaip pasinaudoti tuo pranašumu, nesukompromituojant savęs? Rodydamas tą laišką, jis būtų galėjęs susilaukti priekaišto, kad piktnaudžiauja savo draugo pasitikėjimu.

Ieškodamas išeities iš šio keblumo, jis sugalvojo nutraukti su manimi santykius pačiu skaudžiausiu būdu ir pabrėžti savo laiške, kad daro man malonę, niekam nerodydamas mano laiško. Jis buvo tvirtai įsitikinęs, kad aš, užsirūstinęs ir pasipiktinęs, atsisakysiu jo veidmainiško kuklumo ir leisiu jam rodyti mano laišką visiems; o jis kaip tik to ir norėjo, ir viskas įvyko taip, kaip jis buvo paruošęs. Jis paleido mano laišką per visą Paryžių su savo komentarais, kurie vis dėlto neturėjo tokio pasisekimo, kokio jis tikėjosi. Visiems atrodė, jog gudriai iš manęs išgautas leidimas viešai rodyti mano laišką neapsaugo jo nuo pasmerkimo už tai, kad jis, taip lengvai nusigriebęs mano žodžių, stengiasi man pakenkti. Visi klausinėjo, kokias aš turėjau asmenines sąskaitas su juo? Iš ko kilo tokia baisi neapykanta? Pagaliau nuspręsta, kad jeigu

santykiai buvo nutraukti ir dėl mano kaltės, tai draugystė, net ir išblėsusi, vis tiek tebeturi savo teises ir jas privalu gerbti. Bet Paryžius, deja, lengvabūdis; vienos dienos sprendimai kitą dieną užmirštami; nelaimingasis, kurio publika nemato, už nieką laikomas; laimingasis imponuoja visiems pačiu savo buvimu; intrigų ir piktybės žaismas tęsiasi, atsinaujina, ir nuolatinis jo poveikis netrukus išdildo ankstesnį įspūdį.

Štai kokiu būdu, taip ilgai mane apgaudinėjęs, šis žmogus pagaliau nusimetė prieš mane kaukę, įsitikinęs, kad dabartinėj padėty jos jam nebereikės. Išsivadavęs iš baimės, kad galiu pasielgti neteisingai su šiuo nenaudėliu, palikau jį jo paties sąžinei ir liovausi apie jį galvojęs. Praslinkus savaitei po šio laiško, gavau iš ponios d'Epinė atsakymą, rašytą Ženevoje (ryšulys B, Nr. 10). Iš tono, kokiu ji prabilo pirmą kartą gyvenime, supratau, kad abu jie, tikėdamiesi, kad jų priemonės pasieks tikslą, veikia išvien ir, mane laikydami visiškai žuvusiu žmogumi, be jokios rizikos mėgaujasi malonumu galutinai mane sutriuškinti.

Mano padėtis iš tikrųjų buvo apverktina. Mačiau, kad nuo manęs tolsta visi mano draugai, ir negalėjau sužinoti, nei kaip, nei kodėl šitai atsitiko. Didro, kuris visada gyrėsi liksiąs mano draugu, vieninteliu draugu, ir jau trys mėnesiai žadėjo mane aplankyti, vis nesirodė. Artėjo žiema, o su ja prasidėjo įprastinių negalavimų priepuoliai. Mano organizmas, kad ir gana tvirtas, negalėjo pakelti tiekos priešingų aistrų kovos. Buvau taip nusikamavęs, kad neturėjau nei jėgų, nei drąsos kam nors spirtis. Jeigu, nepaisydamas savo įsipareigojimų, nepaisydamas nuolatinių Didro ir ponios d'Udeto įrodinėjimų, būčiau tuo metu pasiryžęs išvykti iš Ermitažo, aš nebūčiau žinojęs, nei kur eiti, nei kaip pajudėti. Tūnojau sustingęs, apkvaitęs, negalėdamas nei ką nors veikti, nei mąstyti. Vien tik pagalvojęs, kad reikia žingsnį žengti, laišką parašyti, žodį ištarti, pajusdavau virpulį. Tačiau negalėjau neatsikirsti į ponios d'Epinė laišką, jeigu nenorėjau prisipa-

žinti esąs vertas dergimo, kurio susilaukiau iš jos ir jos draugo. Nusprendžiau išdėstyti jai savo jausmus ir ketinimus, nė valandėlės nedvejodamas, kad ji, skatinama žmoniškumo, kilnumo, padorumo ir jautrumo, kurie, mano manymu, dar turėjo gyvuoti joje šalia žemų jausmų, nedelsdama sutiks su manimi. Štai mano laiškas:

„Ermitažas, 1757 m. lapkričio 23 d.

Jeigu iš sielvarto būtų galima mirti, manęs jau nebūtų tarp gyvųjų. Bet pagaliau aš pasiryžau. Mūsų draugystė užgeso, ponia; bet nors jos nebėra, jinai vis dėlto turi savo teises, kurias aš moku gerbti. Aš anaiptol neužmiršau, kiek jūs man gero padarėte, ir galite tikėtis iš manęs paties didžiausio dėkingumo, kokį tik galima jausti žmogui, kurio jau nebereikia mylėti. Bet koks kitas pasiaiškinimas būtų nereikalingas: aš turiu savo sąžinę, o jūs įsiklausykite į savąją.

Aš norėjau ir privalėjau išvykti iš Ermitažo. Bet kai kas teigia, kad man reikia čia pasilikti ligi pavasario; kadangi to nori mano draugai, aš čia pasiliksiu ligi pavasario, jeigu jūs sutinkate".

Parašęs ir išsiuntęs šį laišką, galvojau tiktai, kaip man nusiraminti Ermitaže, sustiprinti sveikatą ir atgauti jėgas ir kokių imtis žygių, kad pavasarį galėčiau iš čia išsikraustyti be triukšmo, viešai neskelbdamas apie santykių nutraukimą. Betgi tuojau pamatysite, kad ponas Grimas ir ponia d'Epinė ne taip buvo numatę.

Po kelių dienų pagaliau turėjau malonumą sulaukti Didro vizito, tiek jau kartų žadėto ir vis atidėliojamo. Jis atsilankė kaip tik pačiu laiku: tai buvo seniausias, o dabar kone ir vienintelis mano draugas; galima spręsti, kaip malonu man buvo matyti jį tokiomis aplinkybėmis. Mano širdis buvo perpildyta, aš ją ir išliejau. Nušviečiau daug faktų, kuriuos kiti buvo nutylėję, iškreipę arba prasimanę. Iš to, kas atsitiko, apsakiau jam visa, ką turėjau teisę sakyti. Nemėginau nuty-

lėti to, ką jis per daug gerai žinojo: kad mano pražūties priežastis yra meilė, tiek pat beprotiška, kiek ir nelaiminga; bet neprisipažinau, kad ponia d'Udeto tai žino ar bent kad aš esu jai atvėręs savo širdį. Papasakojau apie negarbingus ponios d'Epinė bandymus pagrobti visiškai nekaltus jos mošos laiškus. Norėjau, kad jis šias smulkmenas sužinotų iš tų pačių asmenų, kuriuos ji stengėsi suvilioti. Tereza papasakojo viską, kaip buvo; bet kaip aš įdūkau, kai atėjo motinos eilė ir kai išgirdau ją primygtinai tvirtinant, kad ji ničnieko apie tai nežinanti! Tokie buvo jos žodžiai, ir ji niekad jų neatsižadėjo. Vos prieš keturias dienas ji man pačiam apsakė tą istoriją, o štai prie draugo tiesiai į akis viską paneigia! Toks elgesys perpildė mano kantrybės taurę, ir aš tada gyvai pajutau, koks buvau neatsargus, kad laikiau tą moterį šalia savęs. Aš nepratrūkau priekaištais, vos teikiausi ištarti jai keletą paniekos žodžių. Supratau, kaip turiu būti dėkingas dukteriai, kurios nepalaužiamas tiesumas buvo visiška priešybė šlykščiam motinos niekšingumui. Tačiau tada tvirtai pasiryžau išsiskirti su sene ir tik laukiau tam tinkamos progos.

Toji proga pasitaikė daug greičiau, negu tikėjausi. Gruodžio 10 dieną gavau ponios d'Epinė atsakymą į mano paskutinį laišką. Štai jo turinys (ryšulys B, Nr. 11):

„Ženeva, 1757 m. gruodžio 1 d.

Daugelį metų visokiais būdais rodžiau jums savo draugiškumą ir dėmesį; dabar man nieko nebelieka, kaip tik jūsų gailėtis. Jūs — nelaimingas žmogus. Trokštu, kad jūsų sąžinė būtų tokia pat gryna kaip mano. Gal to reikės jūsų gyvenimo ramybei.

Jeigu jūs norėjote ir privalėjote išsikelti iš Ermitažo, aš stebiuosi, kaip jūsų draugai galėjo jus sulaikyti. Kai dėl manęs, tai aš nesitariu su draugais, ką privalau daryti, ir nieko daugiau neturiu pasakyti apie tai, ką privalote daryti jūs."

Toks nenumatytas, bet taip aiškus išprašymas neleido man nė akimirksnio svyruoti. Reikėjo tučtuojau išsikraustyti, kad ir koks būtų oras, kad ir kaip jausčiausi, net jeigu turėčiau nakvoti miške ant sniego, tuomet jau dengusio žemę, kad ir ką sakytų ar darytų ponia d'Udeto: aš labai norėjau įtikti jai visame kame, bet negalėjau nusmukti iki niekšybės.

Dar niekad gyvenime nebuvau atsidūręs tokioj baisioj padėty; bet mano nuosprendis buvo tvirtas: prisiekiau trūks plyš po savaitės išvažiuoti iš Ermitažo. Pradėjau kraustyti savo daiktus, pasiryžęs verčiau palikti juos gryname lauke, negu po savaitės neatiduoti raktų; ypač norėjau, kad viskas būtų baigta pirmiau, negu nueis į Ženevą kieno nors laiškas ir iš ten ateis atsakymas. Dar niekad nesijaučiau toks energingas: grįžo visos mano jėgos. Garbė ir pasipiktinimas grąžino man jas, nors ponia d'Epinė to nesitikėjo. Mano drąsą lydėjo sėkmė. Princo Kondė įgaliotinis bajorų teisme, ponas Mata, nugirdo kalbant apie sunkią mano padėtį. Jis liepė man pasiūlyti savo namelį Mon Luji sode, Monmoransi. Tuojau pat su dėkingumu priėmiau šį pasiūlymą. Netrukus buvo viskas sutarta; paskubomis liepiau pripirkti keletą baldų, kad man ir Terezai būtų kur miegoti. Su dideliu vargu ir didelėmis išlaidomis pergabenau savo mantą: ledas ir sniegas nesukliudė man persikraustyti per dvi dienas, ir gruodžio 15 dieną aš įteikiau Ermitažo raktus, sumokėjęs sodininkui algą, tik nesumokėjęs nuomos už butą.

Kai dėl ponios Levaser, tai aš jai pareiškiau, kad mums reikia išsiskirti; jos duktė norėjo mane perkalbėti, bet aš buvau nepalenkiamas. Išsiunčiau ją į Paryžių samdyta karieta su visais daiktais ir baldais, kurie buvo bendra jos ir dukters nuosavybė. Daviau jai šiek tiek pinigų ir įsipareigojau mokėti už butą pas jos vaikus arba kur nors kitur, rūpintis jos išlaikymu, kiek išgalėsiu, ir niekad nepalikti jos be kąsnio duonos, kol pats jį turėsiu.

Pagaliau trečią dieną po atvykimo į Mon Luji parašiau poniai d'Epinė tokį laišką:

„Monmoransi, 1757 m. gruodžio 17 d.

Nėra nieko paprastesnio ir būtinesnio, ponia, kaip išsikraustyti iš jūsų namo, kai jūs nepageidaujate, kad aš jame pasilikčiau. Sužinojęs, jog nesutinkate, kad likusią dalį žiemos praleisčiau Ermitaže, išsikėliau iš jos gruodžio 15 dieną. Likimas panorėjo, kad aš ten įžengčiau prieš savo valią ir lygiai taip pat iš ten išvykčiau. Dėkoju jums už viešnagę ir dar labiau dėkočiau, jeigu būčiau ne taip brangiai už ją sumokėjęs. Jūs teisingai sakote, kad aš nelaimingas žmogus; niekas pasaulyje nežino geriau už jus, kad tai šventa tiesa. Jeigu nelaimė yra apsirikti, pasirenkant draugus, tai dar skaudesnė nelaimė — atsipeikėti po tokio malonaus apsirikimo".

Šit apsakiau visiškai atvirai, kaip aš gyvenau Ermitaže ir kodėl iš ten išsikėliau. Negalėjau to apsakymo sutrumpinti; labai svarbu viską išdėstyti kuo tiksliausiai: šis mano gyvenimo laikotarpis buvo toks reikšmingas, kad jo įtaką aš jausiu ligi paskutinės savo dienos.

DEŠIMTOJI KNYGA

1758–1759

Nepaprasta energija, pažadinta ūmaus įkarščio ir suteikusi jėgų palikti Ermitažą, apleido mane tuoj pat, kai tik išvykau. Vos spėjau įsikurti naujoje buveinėje, prie aštrių ir dažnų šlapimo susilaikymo priepuolių prisidėjo naujas negalavimas: jau kuris laikas mane vargino išvarža, nors nieko apie ją nežinojau. Netrukus užėjo baisūs skausmai. Mane aplankė senas draugas gydytojas Tjeri ir paaiškino, kas man yra. Išdėlioti aplinkui senatvės ligų atributai — zondai, vamz-

deliai, bandažai, — žiauriai man davė pajusti, jog neliksi nenubaustas, jei norėsi turėti jauną širdį, kai kūnas nebejaunas. Pavasaris nesugrąžino jėgų, ir visus 1758 metus jaučiausi toks iškamuotas, jog maniau, kad būsiu priėjęs gyvenimo galą. Kone ilgėjaus artėjančios paskutinės dienos. Atsipeikėjęs nuo tuščių svajonių apie draugystę, atsijęs nuo visko, dėl ko mylėjau gyvenimą, aš nieko nebemačiau, kas jį dar galėtų padaryti malonų; regėjau tik bėdas ir vargus, kliudančius džiaugtis, kad esu gyvas. Trokšte troškau tos valandos, kai paliksiu laisvas ir ištrūksiu iš savo priešų. Bet grįžkime prie įvykių eigos.

Atrodo, mano persikėlimas į Monmoransi suglumino ponią d'Epinė; tikriausiai ji to nesitikėjo. Prasta mano sveikata, šaltas metų laikas teikė Grimui ir jai daug vilčių, kad, įstūmę į paskutinį kraštutinumą, jie privers mane, visų apleistą, melsti pasigailėjimo, visaip žemintis ir prašytis leidimo pasilikti jos pastogėje, nors garbės jausmas reikalavo išsikelti. Išvykau taip staigiai, kad jie nesuskubo užbėgti man už akių, ir jiems beliko viską pastatyti ant kortos: arba visai netekti manęs, arba pasistengti sugrąžinti Ermitažan. Grimas pasirinko pirmąjį kelią, bet aš manau, kad ponia d'Epinė būtų meilijusi antrojo. Sprendžiu apie tai iš jos atsakymo į paskutinį mano laišką, kuriame, palyginus su pirmesniaisiais, ji gerokai sušvelnino toną ir regis paliko praviras duris susitaikymui. Ji privertė mane laukti šito susitaikymo visą mėnesį, ir tas delsimas gan aiškiai rodo, kad jai buvo itin keblu suteikti laiškui deramą formą ir kad rašydama ji turėjo gerokai pagalvoti. Ji negalėjo žengti toliau nė žingsnio, kuris jos nekompromituotų, o vis dėlto po jos ankstesniųjų laiškų ir po mano staigaus išvykimo iš jos namų ypačiai krenta į akis jos rūpinimasis, kad į šį laišką neįsibrautų nė vienas užgaulus žodis. Pateikiu visą tą laišką (ryšulys B, Nr. 23), kad galėtumėt spręsti patys.

„Ženeva, 1758 m. sausio 17 d.

Jūsų laišką, pone, rašytą gruodžio 17 d., gavau tik vakar. Man persiuntė jį dėžėje su visokiais daiktais, kuri visą tą laiką buvo kelyje. Atsakysiu tik į prierašą, nes paties laiško dorai nesuprantu; jei galėtume išsiaiškinti, tai labai norėčiau viską laikyti nesusipratimu. Grįžtu prie jūsų prierašo. Gal prisimenat, pone, mūsų susitarimą, kad alga Ermitažo sodininkui eis per jūsų rankas, idant jis jaustųsi priklausomas nuo jūsų, o jūs būtumėt apsaugotas nuo juokingų ir nešvankių išdaigų, kurias krėsdavo jo pirmtakas. Priminsiu kaip įrodymą, kad alga už pirmuosius ketvirčius buvo įteikta jums, o keletas dienų prieš mano išvažiavimą mes susitarėme, kad aš grąžinsiu jums ir tą sumą, kurią jam sumokėjote į priekį. Žinau, kad jūs iš pradžių nenorėjot sutikti, bet juk aš jus prašiau sumokėti avansą ir, žinoma, turiu su jumis atsiskaityti, kaip susitarėm. Kahuė man pranešė, kad jūs atsisakėte priimti tuos pinigus. Tai tikriausias nesusipratimas. Liepiau jam nunešti jums pinigus dar kartą: nesuprantu, kodėl jūs, nepaisydamas susitarimo, turite mokėti mano sodininkui, ir netgi už ilgesnį laiką, kaip gyvenote Ermitaže. Todėl tikiuosi, pone, kad prisiminsite, ką turiu garbę jums čia pasakyti, ir nebeatsisakysite priimti grąžinamą avansą, kurį malonėjot sumokėti už mane".

Po tų visų įvykių aš nebepasitikėjau ponia d'Epinė ir nenorėjau atnaujinti ryšių su ja. Neatsakiau į tą laišką, ir mūsų susirašinėjimas pasibaigė. Supratusi mano nusistatymą, ji taip jau apsisprendė ir, galutinai pritapusi prie Grimo ir Holbacho sėbrų, išvien su jais stengėsi nugramzdinti mane į dugną. Kol šie veikė Paryžiuje, ji darbavosi Ženevoje. Atvykęs vėliau pas ją į Ženevą, Grimas užbaigė tai, ką ji ten buvo pradėjusi. Jie nesunkiai patraukė į savo pusę Tronšeną, kuris daug jiems padėjo ir tapo vienu uoliausių mano persekiotojų, nors niekad nei jis, nei Grimas neturėjo nė mažiausio pagrindo nusiskųsti manim. Visi trys sutartinai jie slapčiomis pasėjo Ženevoje sėklą, kuri vešliai sudygo po ketverių metų.

Daugiau jiems buvo vargo Paryžiuje, kur žmonės geriau mane pažino, o širdys mažiau yra linkusios į neapykantą ir ne taip lengvai pasiduoda jai. Kad smūgiai būtų taiklesni, jie iš pradžių paleido gandą, esą, aš pats jų išsižadėjęs (žr. Deleiro laišką, ryšulys B, Nr. 30). Po to, ir toliau dėdamiesi mano draugais, jie sumaniai skleidė klastingus kaltinimus, lyg ir skųsdamiesi savo draugo neteisingumu. Šit kodėl daugumas buvo linkęs jų klausyti ir jais tikėti, o mane peikti. Kaltinamosios užuominos apie mano klastingumą ir nedėkingumą buvo daromos itin atsargiai, todėl turėjo juo didesnį poveikį. Sužinojau, kad jie priskyrė man baisiausias piktadarystes, bet niekaip negalėjau patirti, kokios būtent jos buvo. Kiek supratau iš plintančių paskalų, man buvo prikišami šie keturi dideli nusikaltimai: 1) kad pasitraukiau į kaimą; 2) kad įsimylėjau ponią d'Udeto; 3) kad atsisakiau lydėti ponią d'Epinė į Ženevą; 4) kad išsikėliau iš Ermitažo. Jei buvo dar ir kitų kaltinimų, tai jie veikė taip slaptai, jog man niekad nepavyko jų sužinoti.

Atrodo, kaip tik tuo metu žmonės, kurių rankosna patekau, ir išrado sistemą, progresuojančią taip greit ir sėkmingai, kad galėtum tai laikyti stebuklu, jei nežinotum, kaip lengvai prigyja žmonių protuose dalykai, skatinantys blogus polinkius. Pamėginsiu trumpais žodžiais paaiškinti, ką įžvelgė mano akys toje tamsioje ir slėpiningoje sistemoje.

Mano vardas garsėjo ir buvo jau žinomas visoje Europoje, bet mano pomėgiai liko tokie pat paprasti, kaip buvę. Mirtinai bjaurėjausi visu tuo, kas vadinama partija, klika, intriga, todėl buvau toks pat laisvas ir nepriklausomas kaip visados, ir nepripažinau kitokio jungo kaip nuoširdus prieraišumas. Vienišas, visiems svetimas, nuo visų atsiskyręs, be paramos, be šeimos, saistomas tik savo principų ir savo pareigų, aš be baimės žengiau tiesos keliu, niekam nepataikaudamas ir nieko negailėdamas, jei to reikalavo teisingumas ir teisybė. Negana to, jau prieš dvejus metus pasitraukęs į vienatvę, neži-

nodamas naujienų, negaudamas žinių apie tai, kas dedasi aukštuomenėje, niekieno neinformuojamas ir niekuo nesidomėdamas, aš gyvenau už keturių ljė nuo Paryžiaus, atskirtas nuo šios sostinės savo abejingumo sienos, ir jaučiausi taip, lyg būčiau už jūrų Tiniano saloje.

Grimas, Didro, Holbachas, priešingai, buvo verpeto centre ir sukosi pačioje aukščiausioje visuomenėje, kone pasidalijię tarpusavy visas jos sferas. Veikdami išvien, jie galėjo priversti klausytis jų balso ir didikus, ir aštrialiežuvius, ir literatus, ir teismų valdininkus, ir moteris. Galima numanyti, kokį pranašumą teikia tokia padėtis trims vyrams, susimokiusiems prieš ketvirtąjį, atsidūrusį tokioje padėtyje kaip aš. Tiesa, Didro ir Holbachas nebuvo iš tų (bent aš taip manau), kurie geba regzti itin juodus sąmokslus: pirmasis nebuvo tam ganėtinai piktas, o antrasis — ganėtinai apsukrus; bet kaip tik todėl jų sąjunga buvo juo glaudesnė. Grimas pats vienas brandino galvoje planą, o dviem kitiems atskleisdavo tik tai, ką jie turėjo žinoti, kad galėtų padėti jį vykdyti. Palenkęs juos savo įtakai, jis lengvai naudojosi jų pagalba, ir visos jų veiklos rezultatai atitiko didį jo išmoningumą.

Pasikliovęs šiuo didžiu savo talentu ir supratęs, kokią pirmenybę jam teikia nelygi mūsų padėtis, jis sumanė, nekompromituodamas savęs, iš pagrindų sugriauti mano reputaciją ir sukurti visai priešingą nuomonę apie mane. Jis ėmėsi statyti aplink mane akliną mūrą, iš kurio man neįmanoma buvo ištrūkti, kad galėčiau perprasti ir demaskuoti jo gudrybes.

Šis užmojis buvo nelengvas, nes reikėjo nuslėpti neteisybę nuo tų, kas jam padėjo. Reikėjo apgauti padorius žmones, reikėjo visus atstumti nuo manęs, nepalikti man nė vieno draugo, nei didelio, nei mažo. Bet ką aš sakau! Reikėjo neleisti prasismelkti iki manęs nė vienam tiesos žodžiui. Jei nors vienas taurus žmogus būtų man pasakęs: „Jūs dedatės teisuoliu, bet štai kas apie jus kalbama, štai kuo jūs laikomas. Ką į tai pasakysite?", tiesa būtų paėmusi viršų; o Grimas būtų žlu-

gęs. Jis tai žinojo; bet jis buvo ištyręs savo širdį ir vertino žmones tik tiek, kiek jie nusipelnę. Man skaudu dėl žmonijos garbės, kad jis taip tiksliai apskaičiavo.

Kad nesukluptų, žengdamas tokiais pogrindžiais, jis turėjo stumtis iš lėto. Jau dvylika metų jis rezga savo planą, o dar jo neįvykdyta pati sunkiausia dalis: apgauti visą visuomenę. Yra akių, sekusių jį atidžiau, negu jis galvoja. Jis to bijo ir dar nedrįsta iškelti savo pinklių į dienos šviesą*. Bet jis rado nesunkų būdą įtraukti į savo intrigas valdžią, o mano likimas yra valdžios rankose. Turėdamas tokią paramą, jis mažiau rizikuoja. Valdžios pakalikai nekvaršina sau galvos dėl moralės, o juo labiau nepasižymi atvirumu, tad jam nėra ko baimintis, kad koks doras žmogus ims ir prasitars man. Juk jam visų pirma reikia, kad mane gaubtų neperžvelgiama tamsa ir sąmokslas liktų nuslėptas nuo manęs: jis gerai žino, kad ir meistriškiausiai rezgamos pinklės neatlaikytų mano žvilgsnio. Šmeiždamas jis puikiai moka apsimesti gailįs manęs, ir netgi jo klasta tūlam atrodo kaip didžiadvasiškumas.

Pirmąsias tos sistemos pasekmes pajutau iš neaiškių Holbacho sėbrų kaltinimų, nors niekaip negalėjau nei sužinoti, nei įspėti, kuo būtent aš kaltinamas. Deleiras rašė savo laiškuose, kad man prikišamos kažkokios piktadarystės; Didro sakė tą patį su dar didesniu paslaptingumu, o kai mėgindavau išsiaiškinti su vienu ir su antru, jie tik pakartodavo minėtus kaltinimo punktus. Ponios d'Udeto laiškuose jutau vis didėjantį atšalimą. Dėl to negalėjo būti kaltas Sen Lamberas, nes jis rašė man tokius pat draugiškus laiškus kaip ir seniau, ir netgi aplankė sugrįžęs. Negalėjau nė sau prisiimti kaltės, nes išsiskyrėme su ja itin patenkinti vienas antru, o nuo tol aš niekuo nenusižengiau, nebent tik kad išsikėliau iš Ermitažo; betgi ji pati suprato, kad išsikelti būtinai reikėjo. Ji ne-

* Po to, kai parašiau šiuos žodžius, jis žengė tą žingsnį su didžiausiu ir nesuprantamu pasisekimu. Aš maniau, kad drąsos ir priemonių jam suteikė Tronšenas. *(Ruso pastaba.)*

prisipažino, kad yra man atšalusi, bet mano širdis neklydo, ir aš, nesuvokdamas, kas dėl to kaltas, ėmiau nerimastauti dėl visko. Žinojau, kad ji labai skaitosi su savo broliene ir su Grimu, dėl to kad šie irgi draugauja su Sen Lamberu, tad bijojau jų intrigų. Šitie nerimasčiai atvėrė mano žaizdas, mano laiškai pasidarė tokie audringi, kad ji galutinai ėmė bodėtis susirašinėti su manim. Aš nujaučiau daug baisių dalykų, bet nieko nemačiau aiškiai. Tokia padėtis nepakenčiama žmogui su lengvai užsiplieskiančia vaizduote. Jei būčiau visiškai atsiskyręs nuo žmonių, jei būčiau ničnieko nežinojęs, būčiau laikęsis ramiau; bet mano širdis tebebrangino kai kuriuos draugystės saitus, ir priešai turėjo šimtus progų tuo pasinaudoti, o silpni spinduliai, prasiskverbę į mano priebėgą, teleido man išvysti, kokios juodos yra nuo manęs dangstomos paslaptys.

Nė kiek neabejoju, kad būčiau neištvėręs tos skaudžios kančios, pernelyg sunkios atviram ir nuoširdžiam mano būdui, kadangi nemokėdamas slėpti savo jausmų, aš nuolat bijau tų, kurie slepiami nuo manęs, jei mano širdies nebūtų patraukę kiti dalykai, išganingai nukreipę mano mintį nuo viso to, kuo rūpinaus prieš savo valią. Aplankęs mane paskutinį kartą Ermitaže, Didro papasakojo apie straipsnį „Ženeva", kurį d'Alamberas dedąs į „Enciklopediją". Jis paaiškino, kad šito straipsnio, suderinto su aukštais ženeviečiais, tikslas esąs įsteigti Ženevoje teatrą, kad jau imtasi priemonių ir netrukus tas teatras būsiąs įsteigtas. Atrodė, kad Didro tas sumanymas labai patinka ir kad jis neabejoja dėl pasisekimo, bet aš negalėjau ginčytis dėl to straipsnio, nes man rūpėjo padiskutuoti dėl daugelio kitų dalykų, taigi nieko tada jam nepasakiau. Tačiau, pasipiktinęs tuo kėslu įkurti mano tėvynėje pagundų židinį, nekantriai laukiau „Enciklopedijos" tomo su šiuo straipsniu, manydamas, kad reikės kaip nors atremti ir suniekinti tą nelemtą užmačią. Šį tomą gavau netrukus po to, kai persikėliau į Mon Luji, ir pamačiau, kad straipsnis parašytas

itin sumaniai bei talentingai ir yra vertas jį sukūrusios plunksnos. Vis dėlto aš panorau į jį atsakyti ir, nepaisydamas prislėgtos nuotaikos, sielvartų ir negalavimų, šaltos žiemos ir dar neįrengtos naujosios mano buveinės nepatogumų, įnikau į tą darbą su atsidėjimu, kuris nustelbė visa kita.

Gana šaltą žiemą, vasario mėnesį, su tokia sveikata, kurią ką tik aprašiau, kasdien nueidavau praleisti dvi valandas rytą ir kitas dvi popiet į visiškai atvirą bokštą krašte sodo, kuriame stovėjo mano namas. Šis bokštas, stūksojęs pakopomis kylančios alėjos gale, žvelgė į Monmoransi slėnį ir tvenkinį, ir iš jo aš regėjau horizonte nepuošnią, bet garbingą Sen Grasjeno pilį, dorybingojo Katina prieglobstį. Štai toje patalpoje, anuomet sustingusioje nuo šalčio, neturėdamas priedangos nuo vėjo bei sniego ir nešildomas kitos ugnies, kaip tik savo širdies liepsnos, aš ir parašiau per tris savaites savo „Laišką d'Alamberui apie spektaklius". Tai buvo pirmas mano rašinys, kurį rašiau su pasimėgimu, nes „Julijos" dar nebuvau įpusėjęs. Lig tol Apoloną man atstojo papiktinta dorybė; šį kartą jį atstojo švelnumas ir dvasios ramybė. Neteisybės, kurias tiktai regėjau, mane rūstino, o tos, kurias patyriau pats, kėlė man liūdesį; betgi šis netulžingas liūdesys tebuvo graudumas pernelyg mylinčios, pernelyg jautrios širdies, nusivylusios tais, kurių polinkiai jai neatrodė tokie skirtingi, ir susigūžusios savyje. Kupina viso to, kas mane ištiko, dar sujaudinta daugybės sukrėtimų, mano širdis sujungė savo kančią su idėjomis, gimusiomis iš temos apmąstymo, ir tai atsispindėjo mano kūrinyje. Pats to nepastebėdamas, aprašiau tuometinę savo būklę, pavaizdavau Grimą, ponią d'Epinė, ponią d'Udeto, Sen Lamberą, patį save. Kiek saldžių ašarų praliejau berašydamas! Deja, iš to kūrinio per daug akivaizdžiai matyti, kad meilė, ta fatališka meilė, kurią stengiausi užgniaužti, dar neapleido mano širdies. Kartu pynėsi ir kažkokia pagaila sau, nes jaučiausi bemirštąs ir tariausi rašąs žmonėms paskutinį atsisveikinimą. Nė kiek nebijojau mirties,

su džiaugsmu regėjau ją artinantis. Bet gaila man buvo palikti žmones, nesupratusius, ko aš iš tiesų vertas, nesužinojusius, kaip jie būtų galėję mane pamilti, jei geriau mane būtų pažinę. Štai kodėl šiame kūrinyje vyrauja toks neįprastas tonas, kuriuo jis taip stebėtinai skiriasi nuo pirmesniojo mano veikalo*.

Apdorojau ir švariai perrašiau savo kūrinį, ruošdamas atiduoti jį spaudai, kai vėl gavau laišką iš ilgai tylėjusios ponios d'Udeto. Šis laiškas, (ryšulys B, Nr. 34) nugramzdino mane į naują širdgėlą, visų skaudžiausią iš bet kada patirtųjų. Ji pranešė man, kad apie mano aistrą jai žino visas Paryžius, kad aš pasakęs tai žmonėms, kurie viską iškėlę viešumon; kad tie gandai pasiekę jos mylimąjį ir jai kone tekę paaukoti dėl to savo gyvastį; kad šis pagaliau teisingai ją supratęs ir juodu susitaikinę, bet ji privalanti, ne tik dėl jo, bet ir dėl savęs ir savo reputacijos, nutraukti bet kokius ryšius su manim; čia pat ji patikino mane, kad juodu abu niekad nepaliausią manim domėjęsi, ginsią mane visuomenėje, o kartkartėmis ji pasiteirausianti apie mane.

„Ir tu, Didro! — sušukau aš. — Niekingas draugas!..“ Tačiau dar negalėjau ryžtis jo pasmerkti. Mano silpnybė buvo žinoma ir kitiems žmonėms, kurie taip jau galėjo paskleisti kalbas. Aš dar norėjau abejoti... bet greitai mano abejonės buvo išsklaidytos. Netrukus San Lamberas pasielgė taip, kaip liepė kilnus jo būdas. Gerai mane pažindamas, jis numanė, kaip aš turiu jaustis, vienų savo draugų išduotas, o kitų apleistas. Jis aplankė mane. Pirmąjį kartą labai neturėjo laiko. Atvyko dar kartą. Nelaimė, nesitikėdamas vizito, aš buvau išvykęs. Tereza, kuri buvo namie, kalbėjosi su juo daugiau kaip dvi valandas; per šį pokalbį jie papasakojo vienas antram daug dalykų, kuriuos žinoti buvo svarbu ir jam, ir man. Kaip aš nustebau, kai iš jo patyriau, jog niekas visuomenėje neabejoja, kad aš gyvenau su ponia d'Epinė taip, kaip Grimas gy-

* Nuo „Samprotavimų apie nelygybę“. *(Ruso pastaba.)*

vena su ja dabar; lygiai taip pat nustebo Sen Lamberas, savo ruožtu sužinojęs, kokia melaginga yra ši paskala. Didžiam tos damos nepasitenkinimui, Sen Lamberas buvo tuo atžvilgiu tokioje pat padėtyje kaip ir aš. Visa tai, kas išaiškėjo šiame pokalbyje, galutinai išdildė mano širdyje bet kokį gailestį, kad nutraukiau pažintį su ja. Apie ponią d'Udeto jis papasakojo Terezai daug dalykų, kurių nežinojo nei ji, nei pati ponia d'Udeto, o žinojau tik aš ir Didro, kuriam buvau tai papasakojęs kaip tikram savo draugui, o šis pasirinko būtent Sen Lamberą ir viską jam išpasakojo. Ši pastaroji aplinkybė privertė mane apsispręsti, ir aš, pasiryžęs visam laikui nutraukti santykius su Didro, tiktai galvojau, kokiu būdu tai padaryti, kadangi buvau pastebėjęs, jog tylus ryšių nutraukimas man yra nenaudingas, nes leidžia patiems aršiausiems mano priešams ir toliau dangstytis draugystės kauke.

Gero elgesio taisyklės, priimtos šiuo klausimu visuomenėje, yra persunktos melo ir išdavystės. Dėtis ir toliau draugu žmogui, kuriam jau nebesi draugas, tai ne kas kita, kaip pasilaikyti galimybę jam kenkti, apgaudinėjant garbingus žmones. Prisiminiau, kaip garsusis Monteskjė, nutraukęs ryšius su tėvu de Turneminu, paskubėjo viešai paskelbti apie tai, pareikšdamas visiems: „Neklausykite nei tėvo de Turnemino, nei manęs, kai mes kalbame apie vienas antrą, nes mes jau nebe draugai". Toks poelgis susilaukė karšto pritarimo, visi gyrė jį už nuoširdumą ir kilnumą. Aš nusprendžiau šiuo atveju pasekti jo pavyzdžiu. Bet kaip man rasti patikimą būdą be skandalo paskelbti apie tą ryšių nutraukimą iš savo priebėgos? Sumaniau pastabos forma įterpti į savo rašinį vieną pastraipą iš Eklesiasto knygos; tiems, kurie viską žinojo, ši pastaba skelbė apie santykių nutraukimą ir net gana aiškiai nurodė motyvus, o kitiems nieko nesakė. Be to, stengiausi minėti buvusį draugą tik su pagarba, kokią dera reikšti draugystei, kad ir užgesusiai. Visa tai galima pamatyti pačiame kūrinyje.

Nežinai žmogus šiame pasaulyje, kur rasi, kur pamesi, ir atrodo, kad nelaimėje kiekvienas drąsus žingsnis virsta nusikaltimu. Monteskjė poelgiu visi žavėjosi, o aš už tokį pat poelgį susilaukiau tik plūdimų ir priekaištų. Vos tik išspausdino mano kūrinį ir gavau pirmuosius egzempliorius, vieną jų nusiunčiau Sen Lamberui, kuris dieną prieš tai buvo parašęs man ponios d'Udeto ir savo paties vardu šilto draugiškumo kupiną laiškelį (ryšulys B, Nr. 37). O štai laiškas, kurį jis parašė, grąžindamas man tą egzempliorių (ryšulys B, Nr. 38):

„Obonas, 1758 m. spalio 10 d.

Iš tiesų, pone, negaliu priimti jūsų atsiųstos dovanos. Toje pratarmės vietoje, kur cituojate vieną fragmentą iš Eklesinės (jis klysta, tai citata iš Eklesiasto), turėdamas galvoje Didro, knyga iškrito man iš rankų. Po mūsų pokalbių šią vasarą, man atrodė, jūs įsitikinote, kad Didro nėra kaltas dėl tariamojo paslapties išdavimo, kuriuo jį kaltinote. Galbūt jis kuo nors kitkuo jums prasikalto; aš to nežinau. Bet gerai žinau, kad tai neduoda jums teisės viešai jį užgaulioti. Jūs žinote, kaip jį persekioja, ir prijungėte buvusio draugo balsą prie pavyduolių šauksmų. Negaliu nuslėpti nuo jūsų, pone, kaip aš pasipiktinau tokiu žiaurumu. Aš nedraugauju su Didro, bet gerbiu jį, ir giliai jaučiu, kokią širdgėlą jūs uždavėte žmogui, kuriam, bent jau kalbėdamasis su manim, negalėjote nieko prikišti, nebent tik silpnabūdiškumą. Pone, mūsų principai yra pernelyg skirtingi, kad galėtume kada nors sutarti. Užmirškite, kad aš esu; tai bus tikriausiai nesunku. Aš nieko nepadariau žmonėms nei gero, nei blogo, ką reikėtų ilgai prisiminti. Aš savo ruožtu, pasižadu užmiršti jūsų asmenį ir prisiminti vien jūsų talentus".

Šis laiškas tiek pat įskaudino mane, kiek ir papiktino, ir aš, savo vargų apstybėje atgavęs pagaliau savigarbą, atsakiau jam tokiu laiškeliu:

„Monmoransi, 1758 m. spalio 11 d.

Pone, skaitydamas jūsų laišką, aš pagerbiau jus nustebimu ir buvau toks kvailas, kad susijaudinau; betgi pamačiau, kad jis nėra vertas atsakymo.

Aš nebenoriu perrašinėti to, ką man užsakė ponia d'Udeto. Jeigu jai nereikalingi nuorašai, kuriuos jau gavo, gali man juos atsiųsti — aš grąžinsiu jai pinigus. Jeigu jinai juos pasilaikytų, tai vis vien turi atsiųsti ką nors paimti likusio popieriaus ir pinigų. Prašau, kad ta pačia proga grąžintų pas ją esantį mano prospektą. Sudie, pone".

Nelaimėje parodyta drąsa sukiršina žemas širdis, bet patinka taurioms širdims. Atrodo, šis laiškelis privertė Sen Lamberą apsigalvoti ir pasigailėti savo poelgio. Tačiau, būdamas per daug išdidus, kad atvirai prisipažintų, jis pasinaudojo pasitaikiusia proga sušvelninti man suduotą smūgį, o gal ir pats parengė tam dirvą. Po dviejų savaičių gavau iš pono d'Epinė tokį laišką (ryšulys B, Nr. 10):

„Ketvirtadienis, 26 d.

Pone, aš gavau knygą, kurią teikėtės man atsiųsti, ir perskaičiau ją su didžiausiu malonumu. Visada patiriu šitą jausmą, kai skaitau jūsų plunksnos kūrinius. Priimkite nuoširdžią mano padėką. Būčiau jums pats padėkojęs, jei reikalai būtų leidę man ilgėliau pabūti jūsų kaimynystėje, bet šiais metais aš labai neilgai gyvenau Ševretėje. Ponas ir ponia Diupen prašo mane surengti ten pietus ateinantį sekmadienį. Tikiuosi, kad atvyks taip pat ponai de Sen Lamberas, de Frankeji ir ponia d'Udeto; jūs, pone, suteiktumėt man didelį džiaugsmą, jei sutiktumėt pabuvoti su mumis. Visi mano svečiai nori jus pamatyti ir bus sužavėti, jei galės pasidalyti su manim tikru malonumu praleisti dalį dienos su jumis. Turiu garbę pareikšti jums didžiausią pagarbą, ir t. t."

Perskaičius šitą laišką, man širdis ėmė smarkiai plakti. Mintis, kad vėl pasirodysiu viešumoje ponios d'Udeto aki-

vaizdoje po to, kai ištisus metus buvau Paryžiaus paskalų objektu, kėlė man šiurpą, ir aš turėjau vargo, kol sukaupiau drąsą šiam išmėginimui atlaikyti. Tačiau jeigu jinai ir Sen Lamberas tikrai to nori, jei d'Epinė kalba visų pakviestųjų vardu ir nemini nė vieno žmogaus, kurį man tikrai būtų nemalonu pamatyti, aš, viską pasvėręs, nusprendžiau, kad nesusikompromituosiu, jei nuvyksiu pietų, kai esu lyg ir visų kviečiamas. Taigi pažadėjau atvažiuoti. Sekmadienį buvo prastas oras. Ponas d'Epinė atsiuntė savo karietą, ir aš išvykau.

Mano pasirodymas buvo sensacija. Niekad nepatyriau malonesnio priėmimo. Sakytum, visa draugija jautė, kaip esu reikalingas paguodos. Tik prancūzų širdys geba būti tokios jautrios. Bet radau didesnį svečių būrį, negu tikėjaus. Be kitų, buvo grafas d'Udeto, kurio visai nepažinojau, ir jo sesuo, ponia de Blenvil, kurios tikrai nebūčiau pasigedęs. Pereitais metais ji keletą kartų lankėsi Obone ir, kol mes vaikščiodavom dviese su jos broliene, dažnai čia gaudavo viena nuobodžiaudama laukti mūsų. Jau tada ji kaupė man pagiežą, kuriai ir davė valią per šiuos pietus. Nesunku numanyti, kad aš, atsidūręs vienoje draugėje su grafu d'Udeto ir Sen Lamberu, daug kam atrodžiau juokingas ir šiame pokalbyje anaiptol negalėjau sušvytėti sąmoju, nesgi varžausi net pačiame paprasčiausiame pašnekesyje. Niekuomet neteko man tiek iškentėti, tiek konfūzytis, tiek patirti netikėtų smūgių. Kai pakilome nuo stalo, aš pagaliau pasitraukiau nuo tos megeros. Su malonumu pamačiau, kad prie manęs ateina Sen Lamberas ir ponia d'Udeto, ir po pietų mes visi trys gan ilgai pašnekėjome, tiesą pasakius, apie bereikšmius dalykus, bet taip nuoširdžiai, kaip prieš mano paklaikimą. Šis dėmesys giliai man įkrito širdin, ir jei Sen Lamberas būtų mokėjęs joje skaityti, tai tikrai būtų likęs patenkintas. Nors aš vos neapalpau nuo širdies plakimo, kai atvykęs išvydau ponią d'Udeto, bet galiu prisiekti, kad grįždamas beveik negalvojau apie ją: visos mano mintys buvo skirtos Sen Lamberui.

Nors ir kaip nemalonūs man buvo ponios de Blenvil sarkazmai, šitie pietūs man išėjo į gera, ir buvau labai patenkintas, kad neatsisakiau juose dalyvauti. Patyriau, kad Grimo ir Holbacho bei jo sėbrų intrigos neatstūmė nuo manęs senųjų mano pažįstamų*, o dar labiau glostė man širdį tai, kad ponios d'Udeto ir Sen Lambero jausmai pasikeitė mažiau, negu buvau manęs; galop supratau, kad jis stengiasi atitolinti ją nuo manęs daugiau iš pavydo, nekaip iš paniekos man. Tai paguodė mane ir nuramino. Įsitikinęs, kad manęs neniekina tie žmonės, kuriuos gerbiu, aš ryžtingai ėmiau tvardyti savo širdį, ir man tai sekėsi. Nors ir neįstengiau galutinai užgesinti joje nusikalstamos ir nelaimingos aistros, bet taip smarkiai prislopinau jos likučius, kad nepadariau po to nė vienos naujos klaidos. Ponios d'Udeto prašymu vėl ėmiausi perrašinėjimo, siunčiau jai savo knygas, kai tik išeidavo iš spaudos, o iš jos gaudavau kartas nuo karto kokią žinutę ar laiškelį, tegul ir nereikšmingo turinio, tačiau malonų. Toliau pamatysime, kad ji padarė dar daugiau. Šitie mūsų trijų tarpusavio santykiai, nutrūkus bendravimui, gali būti pavyzdys, kaip išsiskiria padorūs žmonės, kai jiems nebedera matytis.

Šie pietūs man buvo naudingi ir tuo, kad apie juos paėjo kalbos Paryžiuje, ir jie galutinai paneigė mano priešų skleidžiamą paskalą, jog aš, esą, mirtinai vaidijuosi su visais tų pietų dalyviais, o ypač su ponu d'Epinė. Išsikeldamas iš Ermitažo, aš parašiau jam itin pagarbų padėkos laišką, į kurį jis atsakė nemažiau pagarbiai, o ir toliau nesilioviau keitęsis dėmesio ženklais tiek su juo, tiek ir su jo broliu, ponu de Lalivu, kuris netgi aplankė mane Monmoransi ir atsiuntė savo graviūrų. Išskyrus abi ponios d'Udeto brolienes, nebuvau bloguoju nė su vienu jo šeimos nariu.

„Laiškas d'Alamberui" turėjo didelį pasisekimą kaip ir visi mano kūriniai, bet šį kartą pasisekimas man itin išėjo į nau-

* Buvau toks naivus, kad tada, kai rašiau „Išpažintį", dar tikėjau tuo. *(Ruso pastaba.)*

dą. Publika išmoko netikėti Holbacho sėbrų tauškalais. Kai kėliaus į Ermitažą, toji klika su jai būdingu įsitikėjimu pranašavo, kad ten neištversiu nė trijų mėnesių. Pamatę, kad ištvėriau ten dvidešimt mėnesių ir, priverstas išsikelti, vėl pasirinkau buveinę kaime, jie aiškino, kad tai grynas mano užsispyrimas, kad aš mirštąs iš nuobodulio savo užuočioje, bet, puikybės kamuojamas, verčiau sutiksiąs pragaišti ten kaip savo atkaklumo auka, by tik ištesėčiau ir negrįžčiau į Paryžių. Dabar visi pajuto, kad sielos ramybė, dvelkianti iš „Laiško d'Alamberui", nėra jokia vaidyba. Jei užuočioje mane kamuotų blogos nuotaikos, tatai atsilieptų mano kūrinio tonui. Gaižus buvo tonas visų mano kūrinių, rašytų Paryžiuje, ir to gaižumo neliko pirmame veikale, kurį parašiau kaime. Tiems, kas mokėjo stebėti, šitas ženklas buvo lemiamas. Jie suprato, kad aš grįžau į savo stichiją.

Ir vis dėlto per savo paikumą aš vėl susilaukiau nesėkmės: nors ir koks švelnus buvo šis kūrinys, aš įsigijau naują priešą literatų tarpe. Kadaise pas poną de la Poplinjerą susipažinau su Marmonteliu, ir ta pažintis nenutrūko, kol aš lankiausi pas baroną. Anuo metu Marmontelis leido „Merkiur de Frans". Nors iš puikybės aš neduodavau savo veikalų periodinių leidinių bendradarbiams, vis dėlto panorau nusiųsti jam tą kūrinį, tik ne kaip žurnalo leidėjui ir ne tam, kad parašytų apie jį „Merkiure". Todėl jo egzemplioriuje užrašiau, kad skiriu jį ne „Merkiuro" leidėjui, o ponui Marmonteliui. Man atrodė, kad pasakiau jam itin gražų komplimentą, o jis suprato tą įrašą kaip skaudų įžeidimą ir virto nesutaikinamu mano priešu. Jis parašė straipsnį apie „Laišką", mandagų, bet su aiškiai juntama tulžim, ir nuo tolei nepraleido nė vienos progos man pakenkti visuomenėje ar netiesiogiai įžeidinėti mane savo raštuose. Kaip sunku neužgauti pernelyg jautrios literatų savimeilės ir kiek reikia apdairumo, kad sakomuose jiems komplimentuose nepaliktum nieko, kas bent kiek galėtų panėšėti į dviprasmybę!

Sulaukęs ramybės iš visų pusių, vėl pasijutau nepriklausomas ir, turėdamas daugiau laisvo laiko, su didesniu atsidėjimu įnikau į pradėtus darbus. Tą žiemą pabaigiau „Juliją" ir išsiunčiau Rėjui, kuris kitais metais ją išspausdino. Tačiau ir šį kartą turėjau darbą laikinai nutraukti dėl nedidelio, bet gana nemalonaus incidento. Sužinojau, kad Opera ruošiasi atnaujinti „Kaimo burtininko" pastatymą. Įširdęs, kad tie žmonės taip įžūliai elgiasi su mano nuosavybe, susiradau paaiškinamąjį raštą, kurį buvau nusiuntęs ponui d'Aržansonui ir į kurį tada negavau atsakymo. Kiek jį pataisęs, įteikiau kartu su savo laišku ponui Selonui, Ženevos rezidentui, kurs maloniai apsiėmė perduoti viską grafui de Sen Florantenui, pakeitusiam poną d'Aržansoną Operos vadovybėje. De Sen Florantenas pažadėjo atsakyti, bet neatsakė. Diuklo, kuriam parašiau apie tuos savo žygius, pasikalbėjo su „mažaisiais smuikininkais", ir šie pasisiūlė sugrąžinti man — ne mano operą, bet teisę nemokamai lankyti spektaklius, kuria, deja, nebegalėjau pasinaudoti. Matydamas, kad niekur negaliu rasti teisybės, numojau ranka į tą reikalą, ir Operos direkcija, neatsakydama į mano argumentus ir jų nepaisydama, elgėsi ir toliau su „Kaimo burtininku" kaip tinkama ir ėmė iš jo pelną, kuris neginčijamai priklauso tik man*.

Nusikratęs savo tironų jungo, gyvenau gan vienodą ir ramų gyvenimą. Prarasdamas pernelyg karštos meilės žavesį, išsivadavau ir iš sunkių jos grandinių. Atsibodėjęs draugais, kurie buvo pasišovę globoti mane, tvarkyti savo nuožiūra mano likimą ir prieš mano valią pajungti mane tariamomis savo geradarybėmis, nutariau nuo šiolei laikytis tik tokių pažinčių, kurios pagrįstos paprasta simpatija ir lygybe ir kurios, nevaržydamos laisvės, daro gyvenimą išties malonų. Tokių pažinčių turėjau tiek, kiek jų man reikėjo, kad galėčiau mėgautis bendravimu su žmonėmis ir nesijausčiau priklausomas nuo

* Pagal naują susitarimą, neseniai sudarytą su manim, dabar tas pelnas priklauso jai. *(Ruso pastaba.)*

jų. Tik pamėginęs šitaip gyventi, beregint pajutau, kad būtent toks gyvenimo būdas ir dera mano amžiui, jei noriu baigti savo dienas ramybėje, toli nuo audrų, vaidų ir rietenų, vos nepražudžiusių manęs.

Gyvendamas Ermitaže, o paskiau Monmoransi, užmezgiau malonią ir niekuo neįpareigojančią pažintį su keliais kaimynais. Pirmiausia turiu paminėti jaunąjį Luazo de Moleoną, kuris anuomet buvo tik pradėjęs savo karjerą advokatūroje ir dar nežinojo, kokia ten jo laukia vieta. O aš neturėjau dėl to jokių abejonių: pranašavau jam greitą ir puikią karjerą, kurią, kaip visi žino, jis yra padaręs šiandien. Aš tvirtinau, kad jeigu jis apdairiai rinksis bylas ir visada gins tik teisingumą ir dorybę, tai jo talentas, skatinamas šio tauraus jausmo, prilygsiąs didžiausių oratorių genijui. Jis paklausė mano patarimo ir štai dabar mato rezultatus. Jo ginamoji kalba de Porto byloje verta Demosteno. Jis kasmet atvažiuodavo į Sen Brisą, už ketvirčio ljė nuo Ermitažo, praleisti atostogų jo motinai priklausančiame Moleonų dvare, kur kadaise gyveno didysis Bosiuė. Štai tėvonija, kurią nelengva bus išlaikyti šlovingoj aukštumoj, nedarant gėdos buvusiems jos šeimininkams.

Tame pat Sen Briso kaime turėjau pažįstamą knygininką Gereną, protingą, šviesų, malonų žmogų, įžymų savo luomo atstovą. Tai jis supažindino mane su savo draugu ir korespondentu Žanu Noelmu, Amsterdamo knygų leidėju, kuris vėliau išspausdino „Emilį".

Dar arčiau negu Sen Brise, gyveno ponas Maltoras, Groslėjaus klebonas, kuriam labiau tiktų būti valstybės vyru ir ministru, o ne kaimo klebonu, ir mažų mažiausiai jam derėtų duoti valdyti vyskupystę, jei tarnybos būtų dalijamos pagal talentus. Kadaise jis buvo grafo diu Liuko sekretorium ir labai gerai pažinojo Žaną Batistą Ruso. Su didele pagarba minėjo jis garsųjį tremtinį ir su pasibjaurėjimu – nedorėlį Soreną; apie vieną ir antrą jis žinojo daugybę įdomių istorijų, kurių Segi neįdėjo į poeto biografiją, kol kas dar nespausdin-

tą, ir pasakojo man, kad grafas de Liukas niekad nesiskundęs Žanu Batistu Ruso ir iki pat savo gyvenimo galo buvęs jam nuoširdžiausias draugas. Ponas Maltoras, kuriam po jo patrono mirties ponas de Ventimilis davė šią gan gerą parapiją, kadaise aktyviai dalyvavo tvarkant viešuosius reikalus ir, nors būdamas senas, gerai juos atsiminė ir protingai komentavo. Įdomūs ir pamokomi pokalbiai su juo nė kiek nebuvo panašūs į kaimo kunigo šneką: jame derinosi aukštuomenės žmogaus tonas su mokslininko žiniomis. Man buvo itin malonu su juo, aš mėgau jį labiau nei bet kurį kitą nuolatinį savo pašnekovą, ir su juo man labiausiai buvo gaila skirtis.

Turėjau Monmoransi pažįstamų oratoriečių, tarp jų tėvą Bertjė, fizikos profesorių; nors jis ir buvo šiek tiek pedantas, bet aš prisirišau prie jo, nes laikiau geraširdžiu žmogum. Vis dėlto man sunkiai davėsi suderinti didelį jo paprastumą su noru ir mokėjimu visur prilįsti: prie didikų, prie moterų, prie tikinčiųjų, prie filosofų; prie visų jis mokėjo pritapti. Man labai patiko bendrauti su juo. Aš visiems apie jį pasakodavau, ir, matyt, mano žodžiai pasiekė jį patį. Kartą jis pašaipiai man padėkojo, kad laikau jį naiviu žmogėnu. Jo šypsenoje išvydau kažkokią sardonišką ironiją, kuri beregint pakeitė jo veidą, ir vėliau ją dažnai prisimindavau. Tikriausiai taip šypsojosi Panurgas, pirkdamas aviną iš Dendeno. Mūsų pažintis prasidėjo netrukus po to, kai įsikūriau Ermitaže, kur jis labai dažnai mane lankydavo. Aš jau gyvenau Monmoransi, kai jis išsikėlė atgal į Paryžių. Ten jis dažnai lankydavo ponią Levaser. Kartą, kai visų mažiausiai galvojau apie tai, jis man parašė šios moters vardu, pranešdamas, jog ponas Grimas ketinąs rūpintis jos pragyvenimu ir ji prašanti mano leidimo priimti jo pasiūlymą. Sužinojau, kad kalbama apie trijų šimtų livrų pensiją ir kad ponia Levaser atsikelsianti gyventi į Deilį, tarp Ševretės ir Monmoransi. Nekalbėsiu apie tai, kokį įspūdį padarė man ši naujiena. Būčiau ne tiek nustebęs, jei Grimas pats būtų turėjęs bent dešimt tūkstančių rentos ar kokius

nors labiau suprantamus santykius su ta sene, arba jei nebūtų manęs taip baisiai kaltinęs, kam aš ją išvežęs į kaimą, kur dabar jam pačiam šovė į galvą ją išgrūsti, lyg ji būtų pajaunėjusi nuo ano meto. Supratau, kad manoji seniukė puikiai gali išsiversti be mano leidimo ir prašo jo tik todėl, kad bijo nustoti to, ką duodu jai nuo savęs. Nors ši labdarybė iškart pasirodė man itin keista, bet anuomet ji ne tiek mane nustebino kaip vėliau. Antra vertus, jei ir tada būčiau žinojęs visa, ką supratau vėliau, aš vis vien būčiau davęs sutikimą; taip ir padariau, taip ir privalėjau padaryti, nes pats negalėjau duoti daugiau, kaip siūlė ponas Grimas. Tada tėvas Bertjė šiek tiek išmušė man iš galvos lengvapėdiškumą, kurį parodžiau, pavadindamas jį naiviu žmogėnu, ir iš kurio jis tada taip šaipėsi.

Tas pats tėvas Bertjė turėjo du pažįstamus, kurie labai norėjo susipažinti su manim, nežinau kodėl, nes jie ir aš turėjom iš tiesų labai maža bendrų pomėgių. Tai buvo svieto perėjūnai, neturėję nei tėvynės, nei šeimos, o gal ir nei tikro vardo. Jie buvo jansenistai, ir visi laikė juos nekunigiškai vilkinčiais kunigais galbūt dėl to, kad jie labai juokingai nešiojo rapyras, su kuriomis niekad nesiskyrė. Jie dangstė nepaprastu slaptingumu kiekvieną savo poelgį, todėl atrodė, lyg būtų kažkokios partijos vadeivos, ir aš nė kiek neabejojau, kad jie leido „Gazet ekleziastik". Vienas iš jų, augalotas, lipšnus, saldžialiežuvis, buvo vardu Feranas; antrasis, mažas, kresnas, priekabus pašaipuolis, vadinosi Minaras. Juodu laikė vienas antrą pusbroliais. Gyveno Paryžiuje su d'Alamberu pas jo žindyvę, ponią Ruso, o Monmoransi nuomojosi vasarai nedidelį butą. Apsiruošdavo patys, be tarnų ir be pasiuntinio. Pakaitomis, kiekvienas po savaitę, jie pirkdavosi maistą, virdavo ir tvarkėsi kambarius. Šiaip jie gyveno neblogai; kartais mes pietaudavom vieni pas kitus. Nežinau, kodėl jie domėjosi manimi, o aš jais domėjausi dėl to, kad jie žaidė šachmatais, ir ištverdavau keturias valandas nuobodžiavimo, kad tik gau-

čiau sulošti kokią nevykusią partijėlę. Kadangi jie visur brovėsi ir visur kaišiojo nosį, tai Tereza praminė juos „kūmutėmis", ir ši pravardė pritapo jiems Monmoransi.

Tokios buvo svarbiausios mano pažintys kaime. Prie jų, beje, reikia dar priskirti ir mano šeimininką poną Matą, puikų žmogelį. Nemaža buvo likę man draugų ir Paryžiuje, tad panorėjęs galėjau ten maloniai gyventi, nebendraudamas su literatų sfera, kur draugu laikiau vieną tik Diuklo, nes Deleiras dar buvo per jaunas ir aš negalėjau pamiršti, kaip paslaugiai jis man persakydavo visas filosofų klikos išmones, nors jis ir nusišalino (bent man taip atrodė) nuo tų žmonių, pamatęs iš arti, kokias išdaigas jie man krečia.

Visų pirma, turėjau Paryžiuje seną ir garbingą draugą poną Rogeną. Tai buvo mano bičiulis iš senų gerų laikų, mane mylėjęs ne dėl mano raštų, o dėl paties manęs, tad šitą draugystę aš itin branginu lig šiolei. Turėjau ten gerąjį Lenjė, savo tėvynainį, ir jo dukterį, ponią Lamber, kuri tada buvo dar gyva. Pažinojau ir jauną ženevietį, vardu Kuandė, regis, gerą vaikiną, rūpestingą, uolų, paslaugų man, bet ir nemokšą, vėjo botagą, smaližių ir pagyrų puodą. Jis aplankė mane tuoj po to, kai persikėliau į Ermitažą, pats prisistatė ir prieš mano norą bemat pritapo prie manęs. Jis šiek tiek sugebėjo piešti ir pažinojo dailininkų. Man jis pravertė, kai prireikė estampų „Julijai": apsiėmė rūpintis piešiniais bei graviūromis ir gerai susidorojo su šiuo uždaviniu.

Turėjau pono Diupeno namus; kad ir nebe tokie puikūs kaip ponios Diupen spindėjimo dienomis, jie tebebuvo vieni geriausių Paryžiuje dėl jų šeimininkų nuopelnų ir dėl to, kad pas juos sueidavo rinktinė draugija. Kadangi aš jų neišsižadėjau, o išsiskyriau tik dėl to, kad norėjau gyventi laisvas, tai jie pasiliko man draugiški, ir aš tikrai žinojau, kad ponia Diupen mane visada gerai priims. Galėjau netgi laikyti ją savo kaimyne sodžiuje, nes jie įsikūrė Kliši, kur aš nuvykdavau kartais vienai antrai dienai ir būčiau lankęsis dar dažniau, jei

ponia Diupen ir ponia de Šenonso būtų geriau sutarusios. Tačiau nelengva prisitaikyti tuose pat namuose prie dviejų moterų, kurios nemėgsta viena antros, tad aš ten ilgai negalėdavau išbūti. Su ponia de Šenonso mane siejo lygesnė ir nuoširdesnė draugystė, ir aš su malonumu lankydavau ją Deilyje, visai netoli mano buveinės, kur ji nuomojosi nedidelį namuką, arba netgi dažnai ją ir pats priimdavau savo namuose.

Turėjau ir ponią de Kreki, kuri metėsi anuomet į šventeivystę ir nutraukė ryšius su d'Alamberais, Marmonteliais ir daugeliu kitų literatų, išskyrus, man regis, tik abatą Triublė, kuris ir pats tada buvo nemažas davatka ir net gerokai jai nubodo. Pažintį su manim ji brangino, aš nenustojau jos palankumo, ir mes visą laiką susirašinėjome. Kalėdoms ji man atsiuntė nupenėtų Manso vištelių ir ketino aplankyti vasarą, bet tam sutrukdė Liuksemburgo kunigaikštienės atvykimas. Apie ją turiu tarti čia atskirą žodį — jai visada priklausys garbinga vieta mano prisiminimuose.

Turėjau dar vieną žmogų, kurį, jei ne Rogenas, privalėčiau minėti pirmoje vietoje: tai buvo senas mano kolega ir draugas de Kario, kadaise buvęs Ispanijos ambasados Venecijoje tituliniu sekretorium, paskiau Ispanijos karaliaus patikėtiniu Švedijoje ir pagaliau paskirtas ambasados sekretorium Paryžiuje. Netikėtai jis aplankė mane Monmoransi, kai visai to nelaukiau. Jis nešiojo kažkokį Ispanijos ordiną — pamiršau jo pavadinimą — su gražiu brangakmenių kryžiumi. Dokumentuose jam teko prisidėti dar vieną raidę prie savo pavardės, ir dabar jis vadinosi ševaljė de Karionas. Jis buvo toks pat, kaip buvęs, — geriausios širdies ir kasdien vis mielesnio būdo žmogus. Tarp mūsų vėl būtų užsimezgusi tokia pat artima bičiulystė kaip ir anksčiau, jei ne Kuandė, kuris savo papratimu įsibrovė tarp mūsų ir, pasinaudojęs tuo, kad aš gyvenau toli, vietoj manęs ir mano vardu įsiteikė jam, o mane nustūmė į šalį, dėdamasis norįs tuo man pasitarnauti.

Prisiminęs de Karioną, turiu paminėti ir kitą tuometinį savo kaimyną, apie kurį ypač neteisinga būtų nekalbėti, todėl kad, turiu prisipažinti, esu nedovanotinai jam nusižengęs. Tai buvo garbusis ponas Leblonas, padaręs man paslaugą Venecijoje. Keliaudamas po Prancūziją su savo šeima, jis išsinuomojo namus Brišo kaime, netoli Monmoransi*. Vos tik sužinojęs, kad jis apsigyveno kaimynystėje, aš nuoširdžiai apsidžiaugiau ir laikiau sau ne tiek pareiga, kiek didžiu malonumu nueiti pas jį su vizitu. Išsiruošiau jau rytojaus dieną. Keliaudamas sutikau žmonių, vykstančių pas mane, ir turėjau su jais grįžti. Nuėjau po dviejų dienų; šįkart jis buvo išvažiavęs su visa šeima pietų į Paryžių. Trečią kartą jis buvo namie, bet išgirdau viduj moteriškus balsus, o prie durų pamačiau karietą ir pabūgau įeiti. Norėjau bent pirmąjį kartą pasimatyti su juo niekieno nevaržomas ir išsikalbėti apie senus mūsų pažinties laikus. Taip atidėliojau diena iš dienos savo vizitą ir pagaliau, gėdydamasis atlikti šią pareigą pernelyg pavėluotai, iš viso jos neatlikau: drįsęs delsti tiek laiko, nebedrįsau jam pasirodyti. Ponas Leblonas teisėtai galėjo pasipiktinti tokiu mano aplaidumu, o mano tingulį palaikyti nedėkingumu. Tačiau širdyje aš nė kiek nesijaučiau nusikaltęs ir, jei tik galėčiau suteikti ponui Leblonui kokį nors tikrą malonumą, nors ir be jo žinios, tai iš tiesų jam netektų laikyti manęs apsileidėliu. Bet vangumas, nerūpestingumas ir smulkių pareigų atidėliojimas visada kenkė man daugiau negu didžiosios ydos. Pikčiausios mano pražangos rasdavos iš neveiklumo: retai padarydavau tai, ko nereikėjo daryti, ir, deja, dar rečiau tai, ką būtinai reikėjo.

Užsiminęs apie savo pažįstamus iš Venecijos laikų, negaliu pamiršti dar vienos ano meto pažinties, kurią kaip ir kitas nutraukiau visai neseniai. Turiu galvoje poną de Žonvilį, kuris, sugrįžęs iš Genujos, ir toliau man reiškė itin draugiš-

* Kai tat rašiau, dar buvau pilnas pirmykščio aklo pasitikėjimo ir nenumaniau tikrųjų tos kelionės į Paryžių tikslų bei reikšmės. *(Ruso pastaba.)*

kus jausmus. Jis labai mėgo susitikti su manimi ir kalbėtis apie pono de Montegiu paikystes, nes plačių savo pažinčių užsienio reikalų ministerijoje dėka žinojo begalę visokiausių jo nutikimų. Be to, man būdavo malonu sutikti pas jį seną savo draugą Diuponą, kuris nusipirko tarnybą provincijoje ir jos reikalais kartais atvykdavo į Paryžių. Ponas de Žonvilis geidavo matyti mane vis dažniau ir dažniau, ir tai netgi pradėjo mane varžyti. Nors gyvenome tolokai vienas nuo antro, bet vis tiek susivaidydavom, jei aš kada visą savaitę nenueidavau pas jį pietų. Vykdamas į savo dvarą, jis vis norėdavo vežtis ir mane, bet, sykį praleidęs ten savaitę, kuri man itin prailgo, daugiau ten važiuoti nebenorėjau. Žinoma, ponas de Žonvilis buvo padorus ir išauklėtas žmogus, kai kuriais atvejais netgi malonus, bet nedidelio proto. Tai buvo gražus vyras, truputį įsimylėjęs save ir gerokai nuobodus. Jis turėjo retą rinkinį, galbūt vienintelį pasaulyje, kuriam pats skyrė daug dėmesio ir kuriuo užiminėjo svečius, nors šiems kartais tai būdavo mažiau įdomu kaip jam pačiam. Tai buvo pilna kolekcija karaliaus dvaro ir Paryžiaus vodevilių, surinkta daugiau kaip iš penkiasdešimties metų laikotarpio; joje galėjai rasti daugybę anektodų, kurių veltui ieškotum kur kitur. Ši puiki medžiaga Prancūzijos istorijai, kokios neturi jokia kita tauta.

Kartą, puikiausio mūsų sutarimo laikotarpiu, jis priėmė mane visai kitaip nei visados, — taip šaltai, taip atsainiai, jog aš, paprašęs jį pasiaiškinti, išėjau iš jo namų su tvirtu nusistatymu nebekelti pas jį kojos ir tą nusistatymą ištesėjau, nes niekas nebepamatys manęs ten, kur kartą prastai priėmė, o čia nė Didro nebuvo ponui de Žonviliui užtarti. Veltui aš laužiau galvą, spėliodamas, kuo jam neįtikau: neradau nieko. Tikrai žinojau, kad, būdamas nuoširdžiai prie jo prisirišęs, aš visada atsiliepdavau apie jį ir jo šeimynikščius tik su didžiausia pagarba, ir ne tik todėl, kad nieko neturėjau apie jį blogo pasakyti, o ir todėl, kad turėjau tvirčiausią taisyklę visada tik pagarbiai kalbėti apie mano lankomus namus.

Galų gale, viską perkratęs, apsistojau prie tokio spėjimo. Paskutinį kartą mes susitikome per vakarienę, kurią jis iškėlė pas savo pažįstamas merginas man ir dar dviem ar trims užsienio reikalų žinybos tarnautojams, itin maloniems žmonėms, nei povyza, nei elgesiu nepanašiems į patvirkėlius; galiu prisiekti, kad aš pats gana liūdnai praleidau tą vakarą, mąstydamas apie nelaimingą šių būtybių likimą. Aš nemokėjau, nes mus vaišino ponas de Žonvilis, ir nieko nedaviau toms merginoms, nes nesuteikiau joms progos kaip anuokart padujietei užsidirbti deramą užmokestį. Mes visi išėjome gerokai įsilinksminę ir puikiausioj santarvėj. Aš nebelankiau daugiau tų merginų, o po trijų ar keturių dienų nuėjau pietų pas poną de Žonvilį, kuris priėmė mane taip, kaip minėjau. Neatrasdamas kitos priežasties, kaip tik kažkokį nesusipratimą, susijusį su ana vakariene, ir matydamas, kad jis nenori išsiaiškinti, apsisprendžiau ir palioviau jį lankęs. Aš ir po to siuntinėjau jam savo veikalus, ir jis dažnai perduodavo man linkėjimus ir kartą, sutikęs Prancūzų teatro fojė, papriekaištavo kam jo nelankau, bet aš nepakeičiau savo sprendimo. Taigi, čia būta veikiau draugų apsipykimo, o ne santykių nutraukimo. Vis dėlto, nelankius jo nuo pat ano laiko ir nieko apie jį negirdėjus, per vėlu būtų eiti pas jį po daugelio metų pertraukos. Štai kodėl pono de Žonvilio aš netraukiu į savo pažįstamų sąrašą, nors gana ilgai lankiausi jo namuose.

Nenoriu plėsti šio sąrašo, tad nekalbėsiu apie daugelį kitų, mažiau artimų pažįstamų arba tų, nuo kurių atitolau išvykęs, nors kartais ir susitikdavau su jais sodžiuje, savo ar kaimynų namuose: apie abatus de Kondiljaką ir de Mabli, ponus de Mareną, de Lalivą, de Buažlu, Vatlė, Anselė ir daugelį kitų, kuriuos vardyti būtų per ilga. Trumpai tepaminėsiu ir pažintį su ponu de Maržansi, karaliaus rūmų bajoru, kuris buvo Holbacho sėbras, bet pasitraukė nuo jo kaip ir aš, ir draugavo su ponia d'Epinė, bet išsiskyrė su ja taip pat kaip

ir aš; ir pažintį su jo draugu Demahi, pagarsėjusiu, bet greitai pamirštu komedijos „Akiplėša" autorium. Pirmasis buvo mano kaimynas, nes Maržansi dvaras yra netoli Monmoransi. Mes buvome seni pažįstami, o kaimynystė ir kažkuo panaši gyvenimo patirtis suartino mus dar labiau. Antrasis netrukus mirė. Tai buvo garbus ir protingas žmogus, bet lyg ir priminė kiek savo komedijos herojų, truputį rietė nosį moterų draugijoje, ir niekad jo per daug negedavo.

Bet negaliu čia nutylėti, kaip tik tuo metu užsimezgė nauja mano pažintis, turėjusi ypač didelę įtaką likusiai mano gyvenimo daliai. Kalbu apie poną Lamuanjoną de Malzerbą, pirmąjį mokesčių rūmų prezidentą, turėjusį anuo metu savo žinioje knygų leidybą ir tvarkiusį ją, dideliam literatų džiaugsmui, labai protingai ir negriežtai. Paryžiuje aplankiau jį tik vieną kartą, bet šiaip jis visada teikė man kuo didžiausias cenzūrines lengvatas, be to, žinojau, kad ne kartą jis buvo itin griežtas tiems, kurie rašė prieš mane. Patyriau naują jo palankumo įrodymą, kai spausdinau „Juliją". Siųsdintis paštu iš Amsterdamo tokio didelio veikalo korektūras būtų brangiai kaštavę, ir jis, turėdamas nemokamos korespondencijos teisę, leido jas adresuoti jo vardu ir pats persiųsdavo man taip pat nemokamai, su pono kanclerio, savo tėvo, parašu. Išspausdintą veikalą leido platinti karalystėje tik tada, kai buvo išparduotas kitas leidimas, kurį jis be mano sutikimo pasirūpino išspausdinti mano naudai. Šis pelnas būtų buvęs mano pavogtas iš Rėjaus, kuriam pardaviau savo rankraštį, todėl nenorėjau priimti šitaip man pasiūlytos dovanos be jo sutikimo, o kai Rėjus itin nesavanaudiškai davė sutikimą, aš norėjau bent pasidalyti su juo tą šimtą pistolių dovaną, bet jis nepriėmė. Per tą šimtą pistolių turėjau dar vieną nemalonumą: ponas de Malzerbas netgi neperspėjo manęs, kad šiame leidime mano veikalas baisiai sudarkytas, o tuo tarpu gerojo leidimo platinimas buvo sulaikytas, kol išpardavė prastąjį.

Aš visada laikiau poną de Malzerbą didžiai tiesiu žmogumi. Vėlesni įvykiai nė valandėlės nepriverte manęs suabejoti jo sąžiningumu, tačiau, būdamas ne tik doras, o ir silpnabūdis, jis kartais tik pakenkia tiems, kuriais rūpinasi, besistengdamas apsaugoti juos nuo bėdų. Jis ne tik sutrumpino Paryžiaus leidimą daugiau kaip šimtu puslapių, bet ir padarė kupiūrą tame gerojo leidimo egzemplioriuje, kurį nusiuntė poniai de Pompadur, o tai buvo ne kas kita kaip išdavystė. Kažkurioje to veikalo vietoje pasakyta, kad angliadegio žmona verta didesnės pagarbos už princo meilužę. Prisiekiu, kad ši frazė atėjo man į galvą kūrybos įkarštyje, ir aš niekam jos netaikiau. Skaitydamas kūrinį, supratau, kad ją vis dėlto palaikys užuomina. Tačiau, vadovaudamasis itin neatsargiu nusistatymu nieko nebraukti, jei mano sąžinė liudija, jog rašydamas neturėjau mintyje jokios užuominos, nepanorėjau išbraukti šio sakinio ir tik žodį „karaliaus", kurį buvau parašęs iš pradžių, pakeičiau žodžiu „princo". Tas sušvelninimas ponui de Malzerbui pasirodė nepakankamas. Jis išbraukė visą frazę, liepė išspausdinti tą lapą skyrium ir švariai įklijuoti į poniai de Pompadur skirtą egzempliorių. Bet apie šią gudrybę ji sužinojo. Atsirado gerų žmonių, kurie ją painformavo. O aš tai patyriau daug vėliau, kai pradėjau justi pasekmes.

Ar ne čia glūdi užuomazga slaptos, bet nenumaldomos neapykantos, kuria užsidegė dar viena dama, buvusi panašioje padėtyje, nors aš nieko apie tai nežinojau ir dargi nebuvau pažįstamas su ja, kai rašiau tą sakinį? Kai knyga išėjo, aš jau buvau su ja susipažinęs, ir man buvo labai neramu. Pasisakiau ševaljė de Loranzi, bet šis tik pasijuokė iš mano baimių ir patikino, kad toji dama ne tik neužsigavusi, bet nė pastebėti nepastebėjusi to sakinio. Patikėjęs juo, gal pernelyg lengvabūdiškai ir visiškai ne laiku nusiraminau.

Žiemos pradžioje vėl susilaukiau pono de Malzerbo palankumo ženklo, už kurį buvau labai jam dėkingas, nors ir ne-

maniau, kad man derėtų juo pasinaudoti. „Žurnal de savan" redakcijoje buvo vakuojanti vieta. Maržansi man parašė, siūlydamas ją man lyg ir savo vardu. Iš laiško pobūdžio (ryšulys C, Nr. 33) lengvai supratau, kad jis yra gavęs nurodymą ir vykdo pavedimą. Jis pats man parašė vėliau (ryšulys C, Nr. 47), kad buvęs įgaliotas pasiūlyti man tą vietą. Darbo toje tarnyboje buvo visai nedaug. Būtų reikėję tik parašyti dvi knygų apžvalgas per mėnesį; knygos man būtų pristatytos į namus, ir nebūtų reikėję važinėti į Paryžių netgi su padėkos vizitu vyresnybei. Būčiau įėjęs į žymiųjų literatų draugiją, tokių kaip de Meranas, Klero, de Ginis ir abatas Bartelemi. Su dviem pirmaisiais buvau pažįstamas, tačiau būtų pravertę susipažinti ir su dviem kitais. Pagaliau už tą nesunkų darbą, kurį galėjau taip patogiai dirbti, priklausė aštuonių šimtų frankų honoraras. Prieš apsispręsdamas keletą valandų svarsčiau tą pasiūlymą, ir galiu prisiekti, jog svyravau vien tik iš baimės, kad nesupykinčiau Maržansi ir neužduočiau širdies ponui de Malzerbui. Pagaliau paėmė viršų mintis, kad būsiu nepakenčiamai suvaržytas, kad negalėsiu dirbti, kada noriu, o turėsiu tiksliai žiūrėti terminų, bet svarbiausia — kad prastai vykdysiu prisiimtas pareigas, ir nusprendžiau atsisakyti tarnybos, kuriai jaučiausi netinkąs. Žinojau, kad visas mano talentas pareina nuo kažkokio sielos įkarščio tiems dalykams, apie kuriuos rašau, ir tik meilė tam, kas didinga, teisinga ir gražu, įkvepia mano genijų. Argi man rūpi, kas rašoma daugumoj tų knygų, kurių apžvalgą turėčiau daryti, o ir pačios knygos? Abejingumas tam darbui šaldytų mano plunksną ir bukintų protą. Jie manė, kad rašymas man — amatas, kaip visiems kitiems literatams, kai tuo tarpu aš mokėjau rašyti vien iš aistros. Tikrai ne šito reikėjo „Žurnal de savan" leidėjams. Todėl parašiau Maržansi kuo mandagiausią padėkos laišką, pateikdamas aibę motyvų, kad nei jis, nei ponas de Malzerbas nepagalvotų, jog atsisakiau dėl to, kad esu blogos nuotaikos ar iš puikybės. Jie abu pritarė man, elgėsi su manimi

taip pat maloniai kaip ligi tol, ir taip gerai išlaikė paslaptį, kad publika niekad apie tai nesužinojo.

Šis pasiūlymas atėjo nepalankiu momentu: aš negalėjau jo priimti todėl, kad jau tuomet brandinau projektą visai palikti literatūrą ir ypač rašytojo amatą. Visa, kas įvyko pastaruoju metu, mane atgrėsė nuo literatų, o aš iš patyrimo žinojau, kad neįmanoma dirbti tą patį darbą, nepalaikant su jais ryšių. Nemažiau bodėjausi aukštosios visuomenės žmonėmis ir iš viso tuo dvilypiu gyvenimu, kurį gyvenau, priklausydamas perpus pačiam sau ir perpus tokioms draugijoms, kurioms visiškai netinku. Iš tolydinės patirties geriau nei kada nors suvokiau, kad bet koks bendravimas, jei abi pusės nelygios, visada nenaudingas silpnajai pusei. Bendraudamas su turtuoliais ir žmonėmis, priklausančiais ne mano pasirinktajam luomui, ir negalėdamas pats priiminėti svečių kaip jie, aš vis dėlto daug kuo privalėjau juos mėgdžioti. Smulkios išlaidos, kurios jiems buvo vieni niekai, mane stūmė į skurdą, bet aš jų negalėjau išvengti. Kitas, važiuodamas viešnagėn į sodžių pas pažįstamus, vežasi savo liokajų, patarnaujantį jam prie stalo ir kambaryje, ir siuntinėja jį parūpinti visko, ko reikia; nesusidurdamas su namų tarnais, netgi jų nematydamas, jis duoda jiems tik tada ir tik tiek, kada ir kiek pats nori. O aš, būdamas pats vienas, be savo tarno, priklausau svetimuose namuose nuo tarnų malonės ir būtinai turiu kuo nors laimėti jų palankumą, jei noriu išvengti nepatogumų. Kad aptarnautų mane lygiai su šeimininku, turiu elgtis su tarnais taip pat kaip ir jis, ir netgi duoti jiems daugiau už jį, nes man tikrai jų daugiau reikia. Dar pusė bėdos, jei namuose tarnų mažai; bet mano lankomuose namuose tarnų būdavo daugybė ir visi pasipūtę, visi sukti, visi greiti, žinoma, kai tas jiems naudinga, ir tie šelmiai taip mokėdavo susitvarkyti, kad man jų visų prireikdavo vieno po kito. Protingosios Paryžiaus moterys nieko apie tai neišmanė ir, norėdamos, kad aš turėčiau mažiau išlaidų, iš tikrųjų varė mane į nuostolius. Jei, būdavo, pasilieku vakarienės

mieste, bent kiek tolėliau nuo savo namų, tai namų ponia, užuot leidusi man pasisamdyti vežiką, liepia kinkyti arklius ir vežti mane namo; ji džiaugiasi, kad aš sutaupysiu dvidešimt keturis sū, nemokėdamas už fiakrą, o visai nepagalvoja, kad turiu duoti ekiu jos liokajui ir vežėjui. Arba kuri nors moteris parašo man laiškelį iš Paryžiaus į Ermitažą ar Monmoransi; gailėdama tų keturių sū, kuriuos aš sumokėčiau laiškininkui už atnešimą, ji siunčia laišką per savo žmogų, ir šis ateina pėsčias, visas nusiplūkęs, o aš turiu pavalgydinti jį ir duoti visą ekiu, kurio jis tikrai nusipelnęs. Kviesdamasi mane paviešėti savaitę ar dvi pas ją kaime, ji sako sau: „Tai vis pasitaupys vargšelis, bent maistas jam tas dienas nieko nekaštuos". Bet nepagalvoja, kad per tą laiką aš ir nedirbsiu nieko, kad išlaidos mano namų ūkiui, nuomai, skalbiniams, drabužiams nesumažės, kad kirpėjui turėsiu mokėti dvigubai brangiau ir iš viso išleisiu pas ją daugiau, nei būčiau išleidęs namie. Nors buvau šiek tiek dosnesnis tarnams tik tuose namuose, kur dažniau viešėdavau, tos išlaidos vis viena buvo ne mano kišenei. Galiu patikinti, kad išleidau dvidešimt penkis ekiu pas ponią d'Udeto Obone, nors nakvojau ten tik keturis ar penkis kartus, ir daugiau kaip šimtą pistolių Epinč ir Ševretėje per tuos penkerius ar šešerius metus, kai ten dažniau lankiausi. Tos išlaidos neišvengiamos mano būdo žmogui: aš nemoku pasirūpinti pats savimi, nemoku prisitaikyti ir negaliu pakęsti, kai tarnas niurzga ar aptarnauja paniūromis. Netgi pas ponią Diupen, kur buvau kaip ir namiškis ir dariau šimtus paslaugų tarnams, jų pačių paslaugas gaudavau tik už pinigus. Vėliau turėjau visiškai susilaikyti nuo tų mažų išlaidų, nes mano padėtis nebeleido man jų daryti, ir kaip tik tada gavau dar aiškiau pajusti, kaip nepatogu lankyti ne savo luomo žmones.

Jei toks gyvenimas dar būtų atitikęs mano skonį, būčiau guodęsis nors mintimi, kad tos nepakeliamos išlaidos eina mano malonumui; betgi visiškai beprasmiška leisti paskuti-

nius pinigus tik tam, kad nuobodžiautum. Aš taip stipriai pajutau pančius, kuriais mane sukaustė šis gyvenimo būdas, jog tą laisvės laikotarpį, kuris buvo man tada atėjęs, nusprendžiau pratęsti ligi savo amžiaus galo, visiškai atsisakyti nuo aukštosios visuomenės, nuo knygų rašymo, nuo visų literatūrinių ryšių ir užsisklęsti iki paskutinių gyvenimo dienų toje siauroje ir ramioje sferoje, kuriai jaučiausi gimęs.

Pajamos iš „Laiško d'Alamberui" ir „Naujosios Eloizos" šiek tiek pataisė mano finansus, gerokai išsekusius Ermitaže. Dabar turėjau beveik tūkstantį ekiu. „Emilis", prie kurio rimtai prisėdau, baigęs rašyti „Eloizą", buvo jau gerokai pasistūmėjęs į priekį, ir pajamos iš jos turėjo bent padvigubinti tą sumą. Planavau padėti tą kapitalą taip, kad gaučiau nedidelę rentą iki gyvos galvos ir galėčiau, prisidūręs uždarbį iš perrašinėjimo darbų, pragyventi nerašydamas knygų. Turėjau dar du įpusėtus veikalus. Pirmasis — tai mano „Politinės institucijos". Patikrinau šią knygą ir pamačiau, kad jai užbaigti reikia dar daugelio metų. Nebeturėjau drąsos rašyti tą knygą toliau ir atidėti savo plano vykdymą, kol ją užbaigsiu. Taigi, atsisakęs šio veikalo, nutariau paimti iš jo visa, ką galima atskirai paskelbti, o visa kita sudeginti. Variau šį darbą su atsidėjimu, rašydamas tuo pačiu „Emilį", ir mažiau kaip per dvejus metus galutinai apdorojau „Visuomenės sutartį".

Buvo dar „Muzikos žodynas" — amatininko darbas, kurį galėjau nudirbti bet kada ir kurio tikslas tebuvo piniginės pajamos. Nusprendžiau, kad visai jį mesiu, jei turėsiu iš ko pragyventi, arba užbaigsiu kada nors, jei pristigsiu lėšų. O „Jutimų moralės", kurios turėjau tik plano apmatus, atsisakiau visiškai.

Galutinis mano projektas buvo toks: jei galėsiu išsiversti visai be perrašinėjimo darbų, išsikelsiu toli nuo Paryžiaus, nes pragyvenimas čia man buvo brangus dėl nuolatinio lankytojų srauto, kuris dargi trukdė man pelnytis duoną. O kad nenuobodžiaučiau savo priebėgoje, — mat sakoma, kad rašytoją,

padėjusį plunksną, apninka nuobodis, — sugalvojau užsiėmimą, kuris užpildytų vienatvės tuštumą, bet taip, kad nebūtų pagundos ką nors daugiau spausdinti ligi pat mirties. Nežinau, kaip tas atėjo Rėjui į galvą, tik jis seniai jau ragino mane rašyti atsiminimus. Aš jaučiau, kad nors mano atsiminimuose nedaug tebūtų įdomių įvykių, jie galėtų patraukti skaitytoją atvirumu, kuriuo sugebėčiau juos persunkti, ir nutariau sukurti iš jų unikalų veikalą, su neprilygstamu tiesumu bent kartą parodydamas žmogaus sielą tokią, kokia ji yra. Mane vis imdavo juokas iš veidmainingo Montenio naivumo, kai jis, dėdamasis išpažįstąs savo ydas, itin rūpestingai parenka iš jų tik patraukliąsias; tuo tarpu aš, nors apskritai laikiau ir dabar tebelaikau save visų geriausiu iš žmonių, buvau įsitikinęs, jog nėra tokio žmogaus, kuris, kad ir tyriausias būdamas, neturėtų kokios nors bjaurios ydos. Žinojau, kad kai kas rodo mane publikai visai kitokį, negu esu tikrovėje, o kartais mano bruožai visiškai iškreipiami, todėl, nors ir atskleidęs visas blogybes, kurių nė vienos nenorėjau nutylėti, galėjau tik laimėti, parodydamas save tokį, koks esu. Betgi tam reikėjo ir kitus žmones pavaizduoti tokius, kokie jie yra, o jei taip, tai šis veikalas galės išvysti dienos šviesą tik po mano ir daugelio kitų žmonių mirties, ir tas tik dar labiau mane drąsino parašyti tikrą savo išpažintį, dėl kurios niekad neteks prieš nieką raudonuoti. Todėl nusprendžiau skirti savo laisvalaikį šiam sumanymui rūpestingai įvykdyti ir pradėjau rinkti laiškus ir dokumentus, kurie žadintų mano atmintį ir jai vadovautų, labai pasigesdamas tų, kuriuos kada nors sudraskiau, sudeginau ar pamečiau.

Sumanymas visiškai pasitraukti vienatvėn, bene protingiausias iš visų, kada nors mano planuotų, giliai įstrigo man į galvą, ir buvau jau besirengiąs jį vykdyti, kai dangus, lėmęs man kitokį likimą, bloškė mane į naują sūkurį.

Monmoransi, sena ir graži garsios to paties vardo giminės tėvonija, nebepriklausė jai po konfiskacijos. Per kunigaikščio

Anri seserį ši valda atiteko Kondė giminei, kuri ją pavadino Engjenė kunigaikštyste. Ši kunigaikštystė nebeturi kitos pilies, kaip tik seną bokštą, kuriame laiko archyvą ir priima vasalų priesaikas. Tačiau Monmoransi, arba Engjenė, yra rūmai, statyti Kruaza, praminto „Vargšu", puošnūs kaip puikiausia pilis ir pelnytai vadinami pilimi. Nuostabus šio gražaus pastato vaizdas, terasa, kurioje stūkso rūmai, reginys, atsiveriąs iš jos, kokio gal niekur pasaulyje nerasi, didysis rūmų salonas, įžymaus dailininko ištapytas, garsiojo Lenotro sodintas sodas — viskas jungiasi į nepaprastai didingą, o kartu ir savotiškai paprastą visumą, žadinančią begalinį susižavėjimą. Ponas maršalas, Liuksemburgo kunigaikštis, kuriam tuomet priklausė šie namai, dukart per metus atvykdavo į šį kraštą, valdytą kadaise jo protėvių, ir čia praleisdavo iš viso penketą ar šešetą savaičių kaip paprastas gyventojas, betgi su prabanga, nedarančia gėdos senajai jo giminės didybei. Atvykę čionai pirmą kartą po to, kai aš įsikūriau Monmoransi, ponas maršalas ir jo žmona atsiuntė pas mane kamerdinerį, kuris perdavė jų linkėjimus ir kvietimą vakarieniauti pas juos, kada tik man patiks. Ir vėliau, kada tik atvažiuodavo, jie niekad nepamiršdavo vėl perduoti tuos pačius linkėjimus ir tą patį kvietimą. Prisiminiau, kaip kadaise ponia de Bezenval norėjo pasiųsti mane kartą pietauti į savo tarnų valgomąjį. Dabar buvo nebe tie laikai, bet aš likau tas pats. Nenorėjau, kad mane siuntinėtų valgyti pas tarnus, o didikų stalas mažai man rūpėjo. Pagalvojau, kad verčiau tegul jie nekelia man vaišių ir nežemina manęs, o teleidžia man būti tuo, kas esu. Mandagiai ir pagarbiai atsakiau į pono maršalo ir ponios maršalienės dėmesį, bet nepriėmiau jų kvietimo. Aš nuolat negalavau, be to, gerai žinojau, kad esu drovus ir labai varžausi kalboje, tad mane tiesiog šiurpas nukrėsdavo, pagalvojus, kaip aš pasirodyčiau dvariškių draugijoje; nenuėjau netgi pilin padėkoti, nors puikiai supratau, kad kaip tik šito vizito iš manęs laukta ir kad visas mandagybes diktuoja veikiau smalsumas negu tikras palankumas.

Betgi jų dėmesys ne tik nemažėjo, o vis didėjo. Grafienė de Buflė, atvykusi viešnagėn į Monmoransi, atsiuntė žmogų pasiteirauti apie mano sveikatą ir pasisiūlė aplankysianti mane. Atsakiau, kaip dera, bet nepajudėjau iš vietos. Kitais, 1759 metais per Velykas atvyko ševaljė de Loranzi, priklausęs princo de Konti dvarui ir Liuksemburgo kunigaikštienės draugijai. Jis keletą kartų aplankė mane, mes susipažinome; jis raginte mane ragino nueiti į pilį; aš nenuėjau. Galop vieną popietį visai netikėtai pamačiau atvykstantį pas mane patį poną maršalą, lydimą penkių ar šešių asmenų. Tada nebeliko dingsties man atsikalbinėti: vengdamas atsakomojo vizito, būčiau pasielgęs kaip pasipūtėlis ir storžievis; negalėjau taipogi nenueiti pareikšti pagarbos poniai maršalienei, kurios vardu jis pažėrė man itin malonių komplimentų. Šitaip prasidėjo nelemtą valandą pažintis, kurios nebegalėjau atsiginti, nors pernelyg pagrįstai jos bauginausi, kol dar ji nebuvo užmegzta.

Aš nežmoniškai bijojau Liuksemburgo kunigaikštienės. Žinojau, kad ji graži. Kadaise, prieš dešimtį ar dvylika metų, kai dar ji buvo kunigaikštienė de Buflė ir spindėjo savo jaunystės grožiu, keletą kartų buvau matęs ją teatre ir pas ponią Diupen. Bet ji garsėjo kaip pikta moteris, ir tokia šios aukštos damos reputacija varė man šiurpą. Ir vis dėlto ji pavergė mane, vos tik ją išvydau. Pamačiau, kad ji žavinga, o toksai žavesys, atlaikęs amžiaus bandymą, užvis labiau veikia mano širdį. Maniau, kad jos kalba bus kandi, pilna epigramų. Bet šito visai nebuvo, o buvo kur kas geriau. Pokalbyje kunigaikštienė nešvyti sąmoju. Jos žodžiai nešmaikštūs, juose nėra netgi tikro grakštumo, bet labai daug juose nuostabaus nuoširdumo, kuris niekad neprasikiša, bet visada žavi pašnekovą. Jos komplimentai svaigina galvą kaip tik didžiu savo paprastumu, ji taria juos, sakytum, visiškai negalvodama, ir atrodo, lyg jie lietųsi iš perpildytos širdies. Nors mano laikysena buvo nerangi, o frazės sunkios, aš lyg ir pastebėjau per

pirmąjį vizitą, kad būsiu jai patikęs. Kai nori, visos dvaro damos moka jus tuo įtikinti, nesvarbu, ar tai tiesa, ar ne, bet tiktai Liuksemburgo kunigaikštienė geba tai daryti taip maloniai, jog nė į galvą neateina suabejoti. Būčiau iš pat karto ja patikėjęs, kaip netrukus iš tiesų patikėjau, jeigu jos podukra, kunigaikštienė de Monmoransi, jauna nutrūktgalvė, pašaipūnė ir, man regis, įkyruolė, nebūtų pristojusi prie manęs su veidmainingais savo meilikavimais, kurie, lygiai kaip ir nesuskaičiuojami jos mamytės komplimentai, sužadino man įtarimą, kad jiedvi iš manęs šaiposi.

Gal nelengvai aš būčiau įveikęs šią savo baimę tų dviejų damų draugijoje, jei pats ponas maršalas nepaprastu savo prielankumu nebūtų manęs įtikinęs, kad ir jos nuoširdžiai yra man geros. Kas žino baikštų mano būdą, turi tik stebėtis, kaip greit aš sutikau pagal jo norą bendrauti su juo kaip lygus su lygiu, ir kaip jis savo ruožtu lygiai taip pat greitai pripažino man visišką nepriklausomybę, kurioje aš norėjau gyventi. Abu jie įsitikino, kad esu tikrai patenkintas savo padėtim ir neketinu jos keisti, todėl nei jis, nei kunigaikštienė niekad neparodė noro rūpintis mano kišene ar ateitimi. Aš nė kiek neabejojau nuoširdžiu jų abiejų dėmesiu, bet jie niekad nesiūlė man kokios nors tarnybos ar savo paramos, išskyrus tą vieną kartą, kai Liuksemburgo kunigaikštienė lyg ir norėjo, kad sutikčiau tapti Prancūzų akademijos nariu. Prasitariau jai apie savo religiją; kunigaikštienė pasakė, kad tai ne kliūtis: ji galinti ją pašalinti. Atsakiau, kad man būtų didelė garbė tapti tokios šlovingos korporacijos nariu, bet kartą esu jau nepriėmęs pono de Tresano, o drauge netiesiogiai ir Lenkijos karaliaus pasiūlymo tapti Nansi akademijos nariu, taigi, idant neprasilenkčiau su padorumu, negaliu sutikti renkamas nė į kurią nors kitą akademiją. Kunigaikštienė nesispyrė, ir daugiau nebuvo apie tai kalbos. Nors ir kaip tat keista, šio paprasto bendravimo su tais įžymiais didžiūnais, kurie viską galėjo man padaryti, nes kunigaikštis visai pelnytai buvo

asmeniškas karaliaus draugas, nė iš tolo negalima palyginti su nepaliaujamu, įkyriu ir nemaloniai paslaugiu plušėjimu tų mane globojusių draugų, kurių neseniai išsižadėjau ir kurių visas rūpestis buvo ne tiek man padėti, kiek pažeminti mane.

Kai ponas maršalas aplankė mane Mon Luji, aš vargingai priėmiau jį su palyda vieninteliame savo kambaryje; vargingai ne dėl to, kad teko jį pasodinti tarp nešvarių lėkščių ir sudužusių puodynių, bet kad kambario grindys buvo supuvusios ir aš turėjau baimės, kad jos neįlūžtų nuo žmonių svorio. Susirūpinęs ne tiek pavojum, gresiančiu man pačiam, kiek šio maloningo didžiūno saugumu, aš paskubėjau, nors buvo dar šalta, išsivesti jį iš kambario į savo bokštą, visiškai atvirą ir be jokio židinio. Kai atėjome į bokštą, pasakiau jam, kodėl atsivedžiau jį čia. Jis persakė mano žodžius poniai maršalienei, ir abu pradėjo mane įkalbinėti laikinai, kol sutaisys grindis, apsigyventi pilyje arba, jie tas man labiau patiktų, atskiram pastate parko vidury, vadinamam Pilaite. Apie šią nuostabią buveinę verta papasakoti.

Monmoransi parkas, arba sodas, yra ne lygumoje kaip kad Šervetės. Čia išvien kalvos, kalneliai ir daubos, kurias vykusiai panaudojo gabus menininkas, išmėtydamas čia giraites, dekoratyvius įrenginius, tvenkinius ir belvederius ir, pasakytume, savo menu bei talentu praplėsdamas šiaip jau gan ribotą plotą. Aukštutinėje dalyje parką vainikuoja terasa su pilimi, o žemyn jis siaurėja, paskui vėl išsiplečia, pereidamas į slėnį. Sąsmaukoje įrengtas didelis tvenkinys. Tarp oranžerijos, pastatytos plačiojoje parko dalyje, ir tvenkinio, kurio kalvoti krantai apaugę gražiomis giraitėmis ir atskirais medžiais, yra minėtoji Pilaitė. Šis trobesys ir sklypas aplink jį kadaise priklausė garsiajam Lebrenui. Įžymusis tapytojas pastatydino Pilaitę su jam būdingu subtiliu architektūriniu skoniu ir nuostabiai ją išdekoravo. Paskiau Pilaitė buvo perstatyta, tačiau nenukrypstant nuo pirmojo jos savininko plano. Tai nedidelis pastatas, paprastas, bet dailus. Kadangi Pilaitė yra žemumoje, tarp oranžerijos baseino ir didžiojo tvenkinio, ir jai gre-

sia drėgmė, tai per vidurį pastatas perskrostas atviru peristiliu su dviaukštėmis kolonomis šonuose, ir oras, cirkuliuojantis visame trobesyje, laiko jį sausą net ir tokioje vietoje. Kai žvelgi į Pilaitę iš netolimos kalvos, iš kur atsiveria puikus reginys, ji atrodo apsupta iš visų pusių vandenų: sakytum, regi užburtą salą ar pačią gražiausią iš trijų Boromėjaus salų Lago Madžiorės ežere, vadinamą *Isola bella*.

Pirmajame šio vienišo pastato aukšte buvo balių salė, biliardinė ir virtuvė, o antrajame — keturi butai, iš kurių vieną man ir leido pasirinkti. Aš paėmiau patį mažiausią ir paprasčiausią butą viršum virtuvės, kurią irgi atidavė man. Butas buvo nuostabiai švarus, su baltais ir melsvais baldais. Šioje gilioje ir malonioje vienatvėje, tarp miškų ir vandenų, giedant visokiausiems paukščiams, dvelkiant apelsinmedžių žiedų kvapui, nepaliaujamoje ekstazėje kūriau penktąją „Emilio" knygą, kurios gaivus koloritas ir rados iš šios puikios aplinkos įspūdžio.

Kaip aš skubėdavau kas rytą nubėgti saulei tekant į peristilį pakvėpuoti aromatingu oru! Kokią puikią gerdavau ten kavą su pienu drauge su savo Tereza! Mūsų kompanijoje tebuvo katė ir šuo. Tokios draugijos man pakaktų visam gyvenimui ir aš nenuobodžiaučiau nė valandėlės. Jaučiausi čia lyg žemės rojuje: gyvenau tokį pat nekaltą gyvenimą ir buvau toks pat laimingas.

Parvažiavę liepos mėnesį, Liuksemburgo kunigaikštis ir kunigaikštienė rodė man tiek dėmesio ir meilumo, kad, gyvendamas pas juos ir apibertas jų malonėmis, galėjau atsidėkoti jiems, tik dažnai juos lankydamas. Aš beveik nesitraukiau nuo jų: rytą nueidavau pasveikinti ponios maršalienės; ten ir pietaudavau; popiet eidavom pasivaikščioti su ponu maršalu, bet vakarienės nepasilikdavau, nes būdavo daug svečių, be to, vakarienė pas juos būdavo man per vėlai. Kol kas viskas ėjo kaip pridera, o ir nebūtų atsitikę nieko blogo, jei būčiau neperžengęs tų ribų. Bet aš niekad nemokėjau nuosaikiai mylėti ir paprastai vykdyti draugijos pareigas. Vi-

sada buvau arba viskas, arba niekas; netrukus pasidariau viskas. Matydamas, kaip mane liaupsina ir lepina tokie įžymūs žmonės, neišlaikiau saiko ir užsiplieskiau jiems tokia bičiulyste, kokia leistina tik tarp lygių žmonių. Į šią draugystę aš dėjau visą širdį, kai tuo tarpu jie niekada nenukrypo nuo įprastinio santūraus mandagumo. Beje, niekad nesijaučiau visai laisvai pas ponią maršalienę. Nepasiklioviau per daug jos būdu, o dar labiau bijojau jos proto, kuris mane ypačiai trikdė. Žinojau, kad ji reikli pokalbyje, o ir turi tam teisę. Žinojau taip pat, kad moterys, ypač aukštuomenės damos, mėgsta smagų, šmaikštų pašnekesį, kad mažesnė blogybė yra jas įžeisti, negu leisti joms nuobodžiauti, o iš jos pastabų apie žmones, ką tik išėjusius pro duris, galėjau numanyti, kokios nuomonės ji gali būti apie paikus mano tauškalus. Man būdavo taip nejauku su ja kalbėtis, kad aš sumaniau griebtis pagalbinės priemonės — būtent, skaitymo. Ji buvo girdėjusi kalbant apie „Juliją", žinojo, kad knyga jau spausdinama, ir pareiškė pageidavimą su ja susipažinti; pasisiūliau ją skaityti pats; ji sutiko. Kiekvieną rytą nueidavau pas ją dešimtą valandą; ateidavo ir kunigaikštis; duris uždarydavo, ir aš skaitydavau, atsisėdęs prie jos lovos. Skaitymą taip suskirsčiau, kad jo užtektų visam jų buvimo laikui, net jei ir netektų jo nutraukti*. Šios išmonės efektas pranoko mano viltis. Kunigaikštienė susižavėjo „Julija" ir jos autorium; ji kalbėjo tik apie mane, rūpinosi tik manim, be perstojo malonino mane, glėbesčiavo dešimtį kartų per dieną. Ji panoro, kad mano vieta prie stalo būtų šalia jos, ir jei koks nors didikas sumanydavo ten atsisėsti, ji tiesiog pasakydavo, kad tai mano vieta, o jį pasodindavo kur kitur. Nesunku suprasti, kaip žavėjo mane tas jos elgesys — juk mano širdį palenkia net patys menkiausi simpatijos pareiškimai. Aš iš tiesų prisirišau prie jos, at-

* Didelio mūšio pralaimėjimas labai prislėgė karalių, ir Liuksemburgo kunigaikštis buvo priverstas skubiai grįžti į dvarą. *(Ruso pastaba.)*

siliepdamas į jos prieraišumą. Matydamas jos susižavėjimą, bet drauge ir žinodamas, kad neguvus mano protas negebės tolydžio jį kurstyti, aš tik baiminausi, kad jis nevirstų pasibodėjimu, ir toji baimė, deja, buvo visiškai pagrįsta.

Būta, matyt, kažkokio įgimto jos ir mano mąstysenos nesutapimo, nes, be daugybės paikysčių, nuolat išsprūstančių man kalboje ir net laiškuose, mūsų puikiausio sutarimo laikotarpiu pasitaikydavo ir kitų dalykų, kurie nepatikdavo jai, nors aš negalėjau suprasti kodėl. Pateiksiu tik vieną pavyzdį, nors galėčiau suminėti dvidešimt. Ji sužinojo, kad nurašinėju „Eloizą" poniai d'Udeto pagal sutartą atlyginimą už puslapį, ir panoro turėti tokį pat nuorašą tomis pat sąlygomis. Aš pažadėjau ir, įtraukęs ją į savo užsakovų skaičių, parašiau jai ta proga keletą malonių bei pagarbių eilučių — bent jau tokia buvo mano intencija. Štai jos atsakymas (ryšulys C, Nr. 43), privertęs mane nukristi iš debesų:

„Versalis, antradienis.

Aš sužavėta, aš patenkinta; jūsų laiškas suteikė man begalinį džiaugsmą, skubu jums tai pranešti ir padėkoti.

Štai tikri jūsų žodžiai iš to laiško: „Nors jūs iš tiesų būtumėt labai gera klientė, man kažkaip nepatogu imti pinigus iš jūsų; po teisybei tai aš turėčiau mokėti už tą smagumą, kurį patirsiu, dirbdamas jums". Nieko negaliu pridurti prie jų. Man gaila, kad jūs niekad nieko nesakot apie savo sveikatą. Daugiau niekas man nerūpi. Myliu jus iš visos širdies, ir man tikrai liūdna, kad turiu tai rašyti laiške, nes būtų maloniau, jei galėčiau pati pasakyti. Kunigaikštis irgi jus myli ir bučiuoja iš visos širdies".

Gavęs šį laišką, pasiskubinau atsakyti, atidėjęs gilesnį jo ištyrimą kitam kartui, kad galėčiau užprotestuoti prieš nederamą mano žodžių interpretaciją. Keletą dienų viską svarsčiau, savaime aišku, pilnas nerimo, ir, vis dėlto nieko nesupratęs, parašiau tokį galutinį atsakymą:

„Monmoransi, 1759 m. gruodžio 8 d.

Parašęs paskutinį laišką, dar šimtą kartų pergalvojau aną sakinį. Gvildenau paprastą, tiesioginę jo prasmę; gvildenau ir visas kitas prasmes, kokias tik galima jam suteikti, ir, prisipažįstu, ponia maršaliene, jog nebežinau, ar aš turiu jus atsiprašyti, ar jūs mane".

Dabar jau praslinko dešimt metų nuo to laiko, kai rašyti šie laiškai. Dažnai pagalvodavau apie juos per tą laiką, bet ir šiandien dar toks esu paikas, kad niekaip nesuprantu, kuo tas sakinys galėjo pasirodyti jai — nesakau, kad įžeidus, bet nors šiaip jau nemalonus.

Dėl to rankraštinio „Eloizos" egzemplioriaus, kurį panoro turėti Liuksemburgo kunigaikštienė, turiu čia pasakyti, kad sugalvojau jam kai ką pridurti, idant jis skirtųsi nuo kitų egzempliorių. Skyrium turėjau parašęs milordo Eduardo nuotykius ir ilgai svyravau, dėti juos ar ne — ištisai ar dalį — į savo veikalą, kuriam jų, man rodės, stokojo. Pagaliau apsisprendžiau visai juos išmesti, nes, nepritapdami prie viso kūrinio tono, jie tik ardytų švelnų jo paprastumą. Kai susipažinau su Liuksemburgo kunigaikštiene, atsirado dar vienas itin rimtas motyvas: tuose nuotykiuose aš vaizduoju vieną labai bjauraus būdo Romos markizę, ir skaitytojas, pažįstąs kunigaikštienę tik iš jos reputacijos, galėjo priskirti jai kai kuriuos markizės bruožus, apskritai jai visai nebūdingus. Todėl buvau patenkintas savo sprendimu ir dar tvirčiau jo laikiausi. Vis dėlto, karštai trokšdamas praturtinti jos egzempliorių kažkuo, ko nėra nė viename kitame, prisiminiau tuos nelemtus nuotykius ir sugalvojau pridėti prie veikalo jų santrauką. Sumanymas beprotiškas, ir jo paikumą galima paaiškinti nebent akla lemtimi, stūmusia mane į pražūtį!

*Quos vult perdere Jupiter dementat**.

* Ką Jupiteris nori pražudyti, tam atima protą *(lot.)*.

Buvau toks mulkis, kad surašiau tą santrauką itin kruopščiai, įdėdamas daug darbo, ir nusiunčiau jai tą fragmentą kaip visų gražiausią dalyką pasaulyje, drauge įspėdamas, — ir tai buvo tiesa, — kad originalą sudeginau ir kad ta santrauka skiriama jai vienai: niekas jos niekad nematys, nebent ji pati parodytų. Bet visa tai anaiptol neįrodė jai mano apdairumo ir diskretiškumo, kaip tikėjausi, o tiktai atskleidė, jog aš pats galvoju apie galimumą pritaikyti jai bjaurius markizės būdo bruožus. Toks jau buvo mano kvailumas, kad aš nė neabejojau sužavėsiąs ją šia savo išmone. Betgi nesulaukiau iš jos didžių komplimentų, kurių vyliausi, ir labai stebėjausi, kad ji niekad nė žodeliu neprasitaria apie nusiųstą jai sąsiuvinį. O aš vis žavėjaus tuo savo poelgiu ir tik vėliau iš kitų ženklų supratau, kokį jis padarė įspūdį.

Rengdamas šį rankraščio egzempliorių, turėjau dar vieną, protingesnį sumanymą, bet ir šis vėliau susilaukė pasekmių, kurios nemažiau man pakenkė, nesgi viskas talkininkauja likimui, stumiančiam žmogų į nelaimę. Sumaniau papuošti tą rankraštį „Julijos" estampų piešiniais, nes jų formatas buvo kaip tik toks kaip ir rankraščio. Pareikalavau iš Kuandė tų piešinių, nes jie visiškai teisėtai priklausė man, juoba kad palikau jam pajamas iš estampų pardavinėjimo, o šie buvo graibstyte graibstomi. Kuandė yra tiek pat suktas kiek aš negudrus. Iš mano prašymo jis suprato, kam tų piešinių man reikia. Apsimetęs, kad dar nori juos kažkaip padailinti, jis išgavo mano sutikimą juos pasilaikyti, o paskiau pats įteikė juos kaip dovaną kunigaikštienei.

*Ego versiculos feci, tulit alter honores.**

Ši dovana padėjo jam įkelti koją į Liuksemburgo rūmus. Man apsigyvenus Pilaitėje, ypač tomis dienomis, kai kunigaikštis su žmona gyvendavo Monmoransi, jis dažnai mane

* Aš parašiau eiles, o šlovė teko kitam. *(lot.)*.

lankydavo, ir vis iš ryto. Būdamas visą dieną su juo, negalėdavau nueiti į pilį. Man ėmė priekaištauti, kodėl nesilankau; aš paaiškinau. Mane paprašė atsivesti ir poną Kuandė; aš nusivedžiau. O tam šelmiui to ir tereikėjo. Šitaip pono Teliusono tarnautojėlis, kurį tas kartkartėm, kai per pietus nebūdavo svečių, pasisodindavo prie savo stalo, dėka nepaprasto palankumo, kurį man jautė pilies šeimininkai, atsidūrė staiga prie Prancūzijos maršalo stalo, kartu su princais, kunigaikštienėmis ir visa dvaro diduomene. Niekad nepamiršiu tos dienos, kai, prireikus jam anksti grįžti į Paryžių, ponas maršalas pasakė popiet visai draugijai: „Eime pasivaikščioti Sen Deni link, palydėkime poną Kuandė". Vargšelis nesitvėrė savo kailyje, jam visiškai apsisuko galva. O aš taip susigraudinau, kad negalėjau žodžio ištarti. Slinkau iš paskos, verkdamas kaip vaikas ir degdamas troškimu išbučiuoti gerojo maršalo pėdas. Tačiau, pasakodamas nuorašo istoriją, užbėgau į priekį. Grįšiu atgal ir dėstysiu įvykius iš eilės, kiek man tai leis atmintis.

Kai namelis Mon Luji buvo suremontuotas, įsigijau dailius paprastus baldus ir sugrįžau ten gyventi, nes negalėjau išsižadėti taisyklės, kurią nusistačiau, išsikeldamas iš Ermitažo, — visada turėti nuosavą pastogę; antra vertus, taip pat nesiryžau visai apleisti savo buto Pilaitėje. Pasilikau jo raktą ir, kadangi labai mėgau pusryčiauti peristilyje, dažnai ten nueidavau nakvoti, o kartais ir gyvendavau dvi ar tris dienas lyg kokiame vasarnamyje. Anuomet gal tik aš vienas iš privačių asmenų Europoje buvau taip puikiai aprūpintas patogiais butais. Mano šeimininkas, ponas Mata, visų geriausias žmogus pasaulyje, paliko remontą Mon Luji perdėm mano nuožiūrai ir leido davinėti nurodymus darbininkams, o pats visiškai nesikišo. Todėl man pavyko pasidaryti iš vieno kambario antrajame aukšte visą butą, susidedantį iš kambario, prieškambario ir drabužinės. Pirmajame aukšte buvo virtuvė ir Terezos kambarys. Bokšte padarė gerai įstiklintą pertvarą ir išmūrijo židinį, tada aš įsirengiau jame kabinetą. Persikėlęs čia, pra-

mogos dėlei sumaniau papuošti terasą, kurią jau gobė savo pavėsiu dvi eilės jaunų liepaičių. Liepiau pasodinti dar dvi eiles, kad pasidarytų žalia pavėnė; čia pastatydinau iš akmens stalą ir suolus. Pavėnę apsodinau alyvomis, jazminais ir sausmedžiais, o palei dvi medžių eiles įrengiau gražų gėlyną. Į šią terasą, kuri plyti aukščiau už pilies terasą ir iš kurios atsiveria nemažiau gražus reginys, aš prisiviliojau daugybę paukščių. Ji man atstojo svetainę: čia aš priimdavau Liuksemburgo kunigaikštį su žmona, kunigaikštį de Vilrua, princą de Tengri, markizą d'Armantjerą, kunigaikštienę de Monmoransi, kunigaikštienę de Buflė, grafienę de Valantinua, grafienę de Buflė ir kitus to pat rango asmenis, kurie nesibodėdavo leistis į sunkų žygį iš pilies į Mon Luji, kopdami į gerokai varginančią įkalnę. Visų tų vizitų susilaukiau per pono maršalo ir ponios maršalienės palankumą, supratau tai ir širdyje buvau jiems dėkingas. Kartą susigraudinęs pasakiau kunigaikščiui, apglėbdamas jį: „Ak, pone maršale, aš nekenčiau didikų, kol nepažinau jūsų, o dabar nekenčiu jų dar labiau, nes jūs parodėt, kaip lengva jiems būtų pasiekti, kad visi juos garbintų".

Beje, šaukiu liudytojais visus, kurie matė mane tuo metu: ar jie kada pastebėjo, kad šita šlovė bent valandėlei būtų apakinusi mane, kad tų smilkalų dūmai būtų apsukę man galvą? Ar matė jie, kad mano laikysena būtų buvusi nebe tokia rami, manieros nebe tokios paprastos, kad aš būčiau kada buvęs nebe toks artimas paprastiems žmonėms, nebe toks draugiškas kaimynams, nebe toks greitas padėti visiems, kam tik galėjau, kad mane būtų kada erzinę nesuskaičiuojami ir dažnai neprotingi, įkyrūs prašymai, kuriais jis be paliovos mane vargino? Jei širdis mane traukė į Monmoransi pilį, prie kurios šeimininkų ji buvo nesavanaudiškai prisirišusi, tai ji ir sugrąžindavo mane prie mano kaimynų mėgautis ramaus ir paprasto gyvenimo malonumais, be kurių man nėra laimės. Tereza susibičiuliavo su vieno mano kaimyno, malūnininko

Pijė, dukra, aš savo ruožtu susidraugavau su jos tėvu ir, atbuvęs pusryčius pas kunigaikštienę pilyje, kur gerokai pavargdavau, teikdamas jai šitą malonumą, aš džiaugsmingai skubėdavau grįžti namo vakarieniauti su geruoju Pijė ir jo šeima — arba pas jį, arba pas mane.

Be šių dviejų butų, netrukus gavau dar trečią Liuksemburgo rūmuose Paryžiuje: jų šeimininkai labai jau kvietė kartais juos aplankyti, ir aš sutikau, nors ir nemėgau Paryžiaus, kuriame nuo pasitraukimo į Ermitažą, kaip esu jau sakęs, buvau vos du kartus. Vykdavau į rūmus tik sutartomis dienomis, ir tik vakarienės, o kitą rytą grįždavau namo. Įeidavau ir išeidavau per sodą iš bulvaro pusės, todėl, nė kiek neprasilenkdamas su tiesa, galiu pasakyti, kad nepastačiau kojos ant Paryžiaus gatvių grindinio.

Šio neilgo laimingo gyvenimo gelmėse pamažu brendo katastrofa, kuri padarė jam galą. Kai sugrįžau į Mon Luji, netrukus užsimezgė — kaip paprastai, visai prieš mano norą — nauja pažintis, irgi sudariusi ištisą epochą mano gyvenime. Galėsite spręsti toliau patys — gera ar bloga to žodžio prasme. Tai buvo mano kaimynė markizė de Verdelen, kurios vyras neseniai nusipirko namus Suazi kaime, prie Monmoransi. Panelė d'Ars, įžymaus, bet nusigyvenusio grafo d'Ars duktė, ištekėjo už pono de Verdeleno, bjauraus, kurčio, grubaus, storžieviško, pavydaus senio randuotu veidu, vienakio, bet šiaip jau geraširdžio, kai mokėdavai prie jo prieiti. Jis gaudavo nuo penkiolikos iki dvidešimt tūkstančių livrų rentos, už kurios ją ir ištekino. Šis balandėlis kiauras dienas keikėsi, rėkė, niurzgė, siautėjo ir varė žmoną į ašaras, o galiausiai padarydavo viską, ko tik ji užsigeisdavo, ir dargi tardamas, kad daro jai ant pykčio, nes ji mokėdavo įtikinti, kad jis pats to norįs, o ji visiškai nenorinti. Ponas de Maržansi, apie kurį esu kalbėjęs, buvo tos damos draugas ir susidraugavo taip pat su jos vyru. Prieš keletą metų jis išnuomojo jiems savo Maržansi pilį prie Obono ir Andiji, ir ten jie gyve-

no kaip tik tada, kai aš buvau įsimylėjęs ponią d'Udeto. Ponia d'Udeto ir ponia de Verdelen susipažino per jų abiejų draugę ponią d'Obter, o kadangi per Maržansi pilies sodą ėjo kelias į Mont Olimpą, mėgiamą ponios d'Udeto pasivaikščiojimų vietą, tai ponia de Verdelen davė jai raktą nuo sodo. Su tuo raktu aš irgi dažnai eidavau per sodą kartu su ja; bet aš nemėgau nenumatytų susitikimų, ir, kai ponia de Verdelen atsitiktinai pasipainiodavo mūsų kelyje, nieko nesakęs, palikdavau jas abi ir nueidavau į priekį. Šis negalantiškas elgesys kažin ar galėjo nuteikti ją palankiai. Tačiau, atsikėlusi į Suazi, ji vis dėlto dėjo pastangas susipažinti su manim. Keletą kartų apsilankė Mon Luji, bet nerado manęs namie. Matydama, kad nesiskubinu atsakyti į jos vizitą, ji sugalvojo mane priversti tą padaryti — atsiuntė keletą vazonų gėlių mano terasai papuošti. Turėjau nueiti jai padėkoti ir to pakako: mes susipažinome.

Ši pažintis buvo iš pat pradžių audringa kaip ir visos kitos, kurios užsimezgė prieš mano norą. Tikros darnos joje niekad nė nebuvo. Ponios de Verdelen galvosena buvo man pernelyg antipatiška. Kandžius žodelius ir epigramas ji berdavo nepaprastai lengvai, aš turėjau visą laiką, įtempęs dėmesį, sekti, ar tik nesu pašiepiamas, ir tas labai mane vargino. Prisimenu vieną menkniekį, iš kurio bus galima apie tai spręsti. Jos broliui ką tik buvo pavesta komanduoti fregatai, plaukiančiai į jūrų žygį prieš anglus. Aš užvedžiau kalbą apie tai, kaip reikia apginkluoti fregatą, kad ji nebūtų perkrauta. „Taip, — atsakė ji itin ramiu tonu, — armotų reikia paimti lygiai tiek, kiek reikės kautynėms". Retai pasitaikydavo, kad ji gerai atsiliepdavo už akių apie savo draugus, nepridurdama kokios nors pašaipėlės. Kas nebuvo jai blogas, tas buvo bent juokingas, ir išimties ji nedarė nė savo draugui Maržansi. Dar vienas dalykas buvo man nepakenčiamas: ji kamuote kamavo mane visokiausiais siuntinėliais, dovanėlėmis, laiškeliais, dėl kurių man nuolatos reikdavo kvaršinti galvą, kaip atsakyti, be

perstojo rūpintis, kaip padėkoti ar kaip nepriimti. Ir vis dėlto, dažnai susitikdamas su ja, galų gale prie jos prisirišau. Ji irgi turėjo širdgėlų kaip ir aš. Mums įdomu buvo jau vien tai, kad galėjome jas išsakyti vienas kitam. Niekas taip nesuartina širdžių, kaip malonumas drauge paverkti. Buvome reikalingi vienas antram pasiguosti, ir šis poreikis vertė mane žiūrėti į daug ką pro pirštus. Mano atvirumas pokalbiuose su ja būdavo toks griežtas, aš kartais rodydavau tiek mažai pagarbos jos būdui, jog iš tiesų turėjau labai ją gerbti, kad galėčiau patikėti, jog ji viską nuoširdžiai man atleis. Pateikiu čia vieną laišką iš tų, kuriuos jai kartais rašydavau, ir turiu pasakyti, kad nė viename jos atsakyme nebuvo nė žodžio, kurs rodytų, jog jinai įsižeidusi.

„Monmoransi, 1760 m. lapkričio 5 d.

Jūs rašote man, ponia, kad jūsų pasakymas buvo nevykęs ir tuo norite man parodyti, kad būtent aš dažnai pasakau nevykusiai. Jūs kalbate apie tariamą savo kvailumą, kad aš pats susiprasčiau, koks esu kvailas. Jūs giriatės esanti tik paprasta moteris, lyg bijotumėt, kad nusitversiu kokio jūsų žodžio, ir atsiprašote mane tik tam, kad aš pats susiprasčiau jus atsiprašyti. Taip, ponia, puikiai žinau, kad būtent aš esu mulkis, paikas žmogelis ir dar blogiau, jei tik tas įmanoma; kad būtent aš nemoku parinkti posakių, anot vienos gražios prancūzų damos, skiriančios tiek daug dėmesio žodžiams ir kalbančios taip puikiai kaip jūs. Bet įsidėkite į galvą, kad aš vartoju žodžius jų paprasta, kasdieniška prasme, visiškai negalvodamas ir nesirūpindamas, kaip teiksis juos išsiaiškinti dorybingosios Paryžiaus draugijos. Jei kartais mano posakiai yra neaiškūs, tai stengiuosi patikslinti jų prasmę savo elgesiu".

Ir toliau viskas maždaug tokiu pat tonu.

Pažvelkite į jos atsakymą (ryšulys D, Nr. 41) ir spręskite patys, koks nepaprastas turėjo būti tos moters širdies nuolankumas, jei po tokio laiško jinai įsižeidė tik tiek, kiek matyti

šiame atsakyme, o ir šiaip jau niekuo neparodė savo nuoskaudos. Apsukrus ir įžūliai drąsus Kuandė, tykote tykojęs visų mano draugų, nesnaudė: pasinaudojęs mano vardu, jis suėjo į pažines su ponia de Verdelen ir greit pasidarė, man pačiam to nežinant, jai artimesnis negu aš pats. Keistas padaras buvo tasai Kuandė. Jis prisistatydavo mano vardu visiems mano pažįstamiems, įsipiršdavo į draugus ir nesivaržydamas pietaudavo pas juos. Uoliai stengdamasis pasitarnauti man, jis kalbėdavo apie mane su jais ne kitaip kaip su ašaromis akyse, o susitikęs su manim, nė žodeliu neprasitardavo apie naujas savo pažintis ir apie tai, kas, kiek jam buvo žinoma, ir man rūpėjo. Užuot man persakęs, ką sužinojo, ką kalbėjo, kokius ir man įdomius dalykus matė, jis tik klausėsi mano pasakojimų ir net kamantinėjo mane. Apie gyvenimą Paryžiuje jis žinodavo tik tiek, kiek būdavo girdėjęs iš manęs; žodžiu, visi man pasakodavo apie jį, bet jisai niekad nepasakodavo man apie nieką: santūrus ir diskretiškas jis buvo tik su savo draugu. Bet palikime tuo tarpu Kuandė ir ponią de Verdelen. Dar grįšime prie jų vėliau.

Man sugrįžus į Mon Luji, po kurio laiko mane aplankė dailininkas Laturas ir atnešė mano portretą, pieštą pastele, kurį buvo eksponavęs Salone prieš keletą metų. Jis tada norėjo padovanoti tą portretą man, bet aš nesutikau jo priimti. Paskiau ponia d'Epinė padovanojo man savo portretą ir, norėdama turėti manąjį, prikalbėjo mane paprašyti iš Laturo to portreto. Prireikė kiek laiko portretui retušuoti. O tuo tarpu nutrūko mano ryšiai su ponia d'Epinė, aš grąžinau jai jos portretą ir, kadangi nė kalbos nebuvo apie tai, kad dovanočiau jai savąjį, pasikabinau jį Pilaitėje savo kambaryje. Čia jį pamatė Liuksemburgo kunigaikštis ir labai išgyrė; aš pasiūliau portretą jam, jis priėmė, ir aš nusiunčiau jį pilin. Kunigaikštis ir jo žmona suprato, kad ir man būtų malonu turėti jų portretus. Jie užsakė miniatiūras labai geram meistrui, davė įtaisyti jas į dėžutę saldainiams, padarytą iš kalnų krištolo, su

aukso apsodais, ir įteikė tą dovaną man taip maloniai, kad aš buvau sužavėtas. Kunigaikštienė nė už ką nesutiko, kad jos portretas būtų įtaisytas viršutinėje dangtelio pusėje. Ji ne kartą priekaištavo man, kad myliu kunigaikštį labiau už ją, ir aš nesigyniau, nes tai buvo tiesa. Parinkdama vietą savo portretui, ji itin mandagiai ir podraug itin aiškiai parodė neužmiršusi, kam aš teikiu pirmenybę.

Apie tą patį laiką iškrėčiau vieną paikystę, anaiptol nepadėjusią man išsaugoti jos malonę. Nors visai nepažinojau pono de Silueto ir neturėjau už ką labai jį mėgti, betgi susidariau itin gerą nuomonę apie jo administracinę veiklą. Kai jis uždėjo sunkią savo ranką ant mokesčių atpirkėjų pečių, aš mačiau, kad metas šiai operacijai nepalankus. Vis dėlto labai norėjau, kad jam pavyktų, ir, sužinojęs apie jo atleidimą, parašiau jam per savo paikumą štai tokį laišką, kurio, žinoma, nė nesiryžtu teisinti:

„Monmoransi, 1759 m. gruodžio 2 d.

Malonėkite priimti, pone, pagarbos pareiškimą iš vienišo žmogaus, kurio nepažįstate, bet kuris godoja jus kaip talentingą žmogų, vertina kaip administratorių ir teikė jums garbę, tikėdamas, kad neilgai pasiliksite valdžioje. Galėdamas išgelbėti valstybę vien tik ją pražudžiusios sostinės sąskaita, jūs išdrįsote nepaisyti, ką rėkauja pelnininkai. Matydamas, kaip jūs triuškinate tuos nenaudėlius, pavydėjau jums jūsų posto; matydamas, kaip apleidote tą vietą, neišsižadėjęs savo pažiūrų, žaviuosi jumis. Būkite patenkintas savim, pone, nes jums liko garbė, kuri ilgai jus lydės ir dėl kurios neturėsite varžovų. Niekšų keiksmai gaubia šlove teisingą žmogų".

Liuksemburgo kunigaikštienė žinojo, kad parašiau tą laišką, ir užklausė mane apie jį, atvažiavusi per Velykas; aš parodžiau jį; jinai paprašė nuorašo; aš daviau. Tačiau duodamas nežinojau, kad ir jinai yra iš tų pelnininkų, kurie turi naudą iš mokesčių atpirkimų ir kurie pasistengė nušalinti Siluetą.

Galėtum tarti, kad visomis savo žioplystėmis aš lyg tyčia žadinau malonios ir įtakingos moters neapykantą, nors iš tikrųjų mano prieraišumas jai vis stiprėjo ir aš nieku gyvu nenorėjau užsitraukti jos nemalonės, tik savo nevykusiais poelgiais dariau visa, kad ją užsitraukčiau. Turbūt nėra reikalo aiškinti, kad pono Tronšeno opiato istorija, kurią papasakojau pirmoje dalyje, irgi liečia ją; antroji dama buvo ponia de Mirpua. Nei viena, nei antra nė karto neužsiminė man apie tą istoriją ir niekuo neparodė, kad ją atsimena, tačiau sunku būtų patikėti, kad Liuksemburgo kunigaikštienė iš tiesų galėjo viską pamiršti, netgi jei būtų nežinomi vėlesnieji įvykiai. O aš pro pirštus žiūrėjau į savo kvailiojimus, ramindamas save tuo, kad niekados neturėjau tikslo ką nors įžeisti, tarytum nors viena moteris galėtų atleisti tokius prasižengimus, netgi jei ir visiškai tikrai žinotų, kad juose nėra nė krislelio blogos valios.

O vis dėlto, nors ji ir dėjosi nieko nematanti ir nieko nejaučianti, nors aš dar nepastebėjau, kad jos dėmesys man būtų susilpnėjęs ar jos elgesys pasikeitęs, betgi tolydžio stiprėjantis ir anaiptol ne tuščias nujautimas vertė mane be paliovos drebėti, kad netrukus jos simpatija užleis vietą bodėjimuisi. Argi galėjau laukti iš tokios aukštos damos pastovumo, kurs atsilaikytų prieš mano negebėjimą jį pateisinti? Netgi nuo jos pačios aš nemokėjau nuslėpti šito neramaus nujautimo, ir mano nuotaika vis ėjo niauryn. Spręskite patys apie tai iš laiško, kuriame rasite itin keistą pranašystę.

N. B. Mano juodraščiuose šis laiškas be datos; jis rašytas ne vėliau kaip 1760 metų spalio mėnesį.

„Koks žiaurus yra jūsų gerumas! Kam drumsčiate ramybę atsiskyrėliui, kuris atsisakė gyvenimo malonumų, idant nejaustų jo nuobodžio? Pragyvenau visą gyvenimą, beieškodamas tvirtos draugystės. Negalėjau jos rasti man prieinamose sąlygose, tad negi turiu jos ieškoti jūsų aukštybėse? Manęs

negundo nei ambicija, nei nauda; nesu nei garbėtroška, nei bailys; aš visam kam galiu atsispirti, tik ne meilumui. Kodėl jūs abu naudojatės ta mano silpnybe, kurią aš privalau įveikti? Juk mus skiria toks didelis tarpas, jog nors ir kaip plačiai savo širdį atverčiau, ji vis tiek nesuartėtų su jumis. Argi pakaks tik dėkingumo širdžiai, kuri nemoka kitaip atiduoti savęs, kaip vien per draugystę? Taip, per draugystę, ponia maršaliene! Štai kur mano nelaimė! Jums ir ponui maršalui valia tą žodį vartoti, bet aš būčiau beprotis, jeigu jį suprasčiau tiesiogine prasme. Jūs žaidžiate, o aš prisirišu, ir žaidimo baigmė ruošia man naują širdgėlą. Kaip aš nekenčiu visų jūsų titulų ir kaip man jūsų gaila, kad juos turite! Man atrodo, kad jūs išties verti džiaugtis paprasto gyvenimo žavesiu! Kodėl jūs negyvenate Klarane! Ten aš vykčiau ieškoti savo gyvenimo laimės. Bet Monmoransi pilis, bet Liuksemburgo rūmai!.. Argi čia vieta Žanui Žakui? Argi čia dera lygybės draugui nešti jautrios širdies prisirišimą, širdies, kuri, atsilygindama už parodytą pagarbą meile, tariasi atiduodanti tiek, kiek pati gavo? Jūs irgi esate gera ir jautri, aš žinau, aš tai mačiau; man gaila, kad negalėjau tuo patikėti anksčiau. Bet jūsų aukšta padėtis, jūsų gyvenimo būdas neleidžia jokiam įspūdžiui ilgai tverti jūsų širdyje: daugybė naujų dalykų nustelbia vienas kitą ir nepasilieka nė vieno. Jūs užmiršite mane, ponia, kaip tik tada, kai aš nebegalėsiu pasekti jūsų pavyzdžiu. Jūs daug prisidėsite prie to, kad aš tapčiau nelaimingas, ir jums nebus atleidimo".

Kunigaikštį paminėjau greta jos tik norėdamas sušvelninti priekaištą jai. Pasiklioviau juo taip, kad neturėjau nė mažiausios baimės dėl mūsų draugystės patvarumo. Kunigaikštienė mane daug kuo baugino, o kunigaikštis — niekuo. Aš nė valandėlės neabejojau dėl jo būdo: žinojau, kad jis yra silpnavalis, bet ištikimas. Nesibaiminau, kad jis galėtų atšalti man, nors nelaukiau nė herojiško prieraišumo. Paprastas ir nuošir-

dus mūsų bendravimas buvo įrodymas, kaip didžiai mes pasitikėjome vienas kitu. Mes abudu buvome teisūs, ir aš kol gyvas gerbsiu ir branginsiu šio tauraus didiko atminimą. Nors ir kaip buvo stengtasi atplėšti jį nuo manęs, bet tikrai žinau, kad ir mirdamas jis pasiliko man draugas, lyg aš pats būčiau girdėjęs paskutinį jo atodūsį.

Kai jie antrą kartą 1760 metais atvažiavo į Monmoransi, aš užbaigiau skaityti „Juliją" ir pasitelkiau „Emilį", kad išlaikyčiau savo padėtį prie kunigaikštienės; tik su juo man blogiau sekėsi, gal dėl to, kad turinys mažiau jai bepatiko, o gal ir dėl to, kad šitiek skaitymo pagaliau jai atsibodo. Vis dėlto, be paliovos man priekaištaudama, kam duoduosi savo leidėjų mulkinamas, ji pasisiūlė pati rūpintis šio veikalo spausdinimu, kad būtų iš jo daugiau naudos. Sutikau, bet tik su griežta sąlyga, kad veikalą spausdintų ne Prancūzijoje, ir mes ilgai dėl to ginčijomės. Aš tvirtinau, kad tylųjį leidimą gauti neįmanoma, o ir neprotinga jo prašyti, taip pat nenorėjau leisti spausdinti knygą karalystėje kokia nors kita tvarka, o ji įrodinėjo, kad dabartinėje vyriausybės priimtoje sistemoje cenzūra kliūčių nedarys. Jai pavyko palenkti savo pusėn poną de Malzerbą, ir šis parašė man tuo reikalu pats savo ranka ilgą laišką, kuriame įrodinėjo, kad „Savojos vikaro tikėjimo išpažinimas" esąs kaip tik toks kūrinys, kuris laimėsiąs visos žmonijos, o ir Prancūzijos karaliaus dvaro pritarimą. Nustebau, kad tas aukštas pareigūnas, šiaip jau visuomet itin baikštus, yra toks nuolaidus šiuo atveju. Kadangi jo aprobavimas prilygo leidimui knygą spausdinti, tai aš nebegalėjau prieštarauti. Betgi iš nepaprasto skrupulingumo pareikalavau, kad knygą spausdintų Olandijoje ir būtinai leidėjas Neolmas, kuriam pats apie tai pranešiau. Sutikau, kad pelnas iš leidimo eitų kuriam nors prancūzų knygininkui ir kad išleista knyga būtų platinama Paryžiuje ar kur tik nori, tik kad platinimu nereiktų rūpintis man pačiam. Visa tai tiksliai sutariau su Liuksemburgo kunigaikštiene ir įteikiau jai rankraštį.

Tą kartą ji buvo atsivežusi savo anūkę, panelę de Buflė, šiandien kunigaikštienę de Lozen, vardu Ameli. Tai buvo žavi mergaitė, skaistaus gymio, švelnutė ir drovi. Mielas ir patrauklus jos veidelis žadino švelnų ir tyrą jausmą. Šiaip ji buvo dar kūdikis, neturėjo nė vienuolikos metų. Poniai maršalienei atrodė, kad ji pernelyg drovi, todėl stengėsi kaip nors ją išjudinti. Ji keliskart leido man pabučiuoti mergaitę; aš bučiuodavau su įprastiniu savo nerangumu: užuot taręs keletą malonių žodžių, kurių kitas, manim dėtas, kažin kiek būtų prikalbėjęs, aš suglumęs tylėdavau, ir nežinia katras iš mūsų labiau drovėjomės — vargšė mažytė ar aš. Kartą sutikau ją vieną Pilaitės laiptuose: ji ėjo iš Terezos, pas kurią dar tebesėdėjo jos guvernantė. Nesumanydamas, ką pasakyti, pasisiūliau ją pabučiuoti, ir ji atviraširdiškai leido, nors tos dienos rytą jau buvau ją pabučiavęs, liepiant ir matant jos senelei. Kitą rytą, man beskaitant „Emilį" prie ponios maršalienės lovos, pasitaikė kaip tik tokia vieta, kur aš teisingai smerkiu tai, ką pats prieš dieną padariau. Ji pritarė mano samprotavimams ir pasakė tuo klausimu kažkokią labai protingą mintį, o aš nukaitau. Kaip aš keikiu stebėtiną savo kvailumą, per kurį dažnai atrodau kaip niekingas prasikaltėlis, nors iš tikrųjų esu tik suglumęs paikšas. Jei taip kvailai elgiasi žmogus, kurį visi žino esant protingą, tai jis net laikomas veidmainiu. Galiu prisiekti, kad nors ir koks smerktinas buvo šis mano pabučiavimas, tuo metu lygiai kaip ir kitais kartais mano širdis ir jausmai buvo nė kiek nemažiau skaistūs kaip panelės Ameli, ir galiu net prisiekti, kad jei tik būčiau galėjęs tuo momentu išvengti susitikimo su ja, tikrai būčiau pasistengęs jo išvengti, ir ne dėl to, kad man nebūtų malonu ją matyti, o dėl to, kad nesugebėjau pasakyti jai praeidamas kokį malonų žodį. Kodėl taip yra, kad žmogus, nepabūgęs karalių galybės, sutrinka prieš vaiką? Kas man daryti? Kaip elgtis, jei nėmaž neturiu greitos nuovokos? Kai prisiverčiu pakalbinti sutiktą žmogų, tai būtinai lepteliu kokią nors nesąmonę; kai nieko

nepasakau, tai mane laiko mizantropu, laukiniu, meška. Man būtų naudingiau, jei būčiau laikomas visišku silpnapročiu: jei žmogus nemoki elgtis visuomenėje, tave stumia į pražūtį netgi tie talentai, kuriuos iš tikrųjų turi.

Prieš išvykdama iš Monmoransi, Liuksemburgo kunigaikštienė padarė vieną gerą darbą, prie kurio šiek tiek prisidėjau ir aš. Didro kažkuo itin neapdairiai įžeidė princesę de Robek, maršalo dukterį. Paliso, kurį ji protegavo, keršydamas už tai, parašė komediją „Filosofai", kurioje mane neužgauliai išjuokė, o Didro visiškai suniekino. Man atrodo, kad autorius švelniau apie mane atsiliepė ne tiek iš dėkingumo, kurio buvau nusipelnęs, kiek iš baimės nepatikti savo globėjos tėvui, nes žinojo, kad šis mane mėgsta. Knygų leidėjas Diušenas, kurio anuomet dar nepažinojau, atsiuntė man tą pjesę, vos tik ji buvo išspausdinta, ir aš įtariu, kad jam prisakė ją pasiųsti Paliso, tikėdamasis, jog man bus malonu matyti, kaip koneveikiamas žmogus, su kuriuo aš nutraukiau pažintį. Betgi jis prašovė pro šalį. Nutraukęs ryšius su Didro, kurį laikiau ne tiek blogu žmogum, kiek plepalų maišu ir silpnavaliu, aš vis dėlto jaučiau širdyje jam simpatiją ir netgi pagarbą, godojau taipogi mūsų draugystės atminimą, nes žinojau, kad ilgą laiką ji buvo nuoširdi tiek iš jo, tiek iš mano pusės. Visai kas kita buvo Grimas, klastingo būdo žmogus, niekad manęs nemylėjęs ir iš viso negebąs ko nors mylėti: nieko neturėdamas man prikišti, o tik norėdamas patenkinti niaurų savo pavydą, jis, prisidengęs draugystės kauke, su džiaugsmu virto pikčiausiu mano šmeižiku. Todėl pastarasis man dabar niekas, o anas visada pasiliks buvęs mano draugas. Aš visas užsiplieskiau, išvydęs tą šlykščią pjesę, ir, neįstengęs net perskaityti jos, grąžinau Diušenui su tokiu laišku:

„Monmoransi, 1760 m. gegužės 21 d.

Skaitydamas jūsų atsiųstą pjesę, pone, aš suvirpėjau, pamatęs, kaip aš ten išgirtas. Nepriimu šios pasibaisėtinos do-

vanos. Esu įsitikinęs, kad, siųsdamas ją man, jūs neturėjote tikslo įžeisti mane. Betgi jūs žinote ar gal užmiršote, kad aš turėjau garbę draugauti su tuo garbingu žmogum, kuris šiame paskvilyje niekšingai maišomas su purvais ir šmeižiamas".

Diušenas parodė šį laišką Didro. Šis, užuot susijaudinęs, įširdo. Jo savimeilė negalėjo atleisti man, kad aš pralenkiau jį savo kilniadvasišku poelgiu; patyriau, kad jo žmona visur įnirtingai mane dergia, tik neėmiau to į galvą, žinodamas, jog visi laiko ją turgaus boba.

Didro savo ruožtu susirado keršytoją — abatą Morelė, kuris paskelbė nedidelį rašinį, antrašte „Regėjimas", imituojantį „Mažąjį pranašą" ir nukreiptą prieš Paliso. Šiame rašinyje jis itin neatsargiai įžeidė ponią de Robek, ir jos draugai pasirūpino, kad jis būtų įmestas Bastilijon; esu įsitikinęs, kad ji pati prie to neprisidėjo, nes buvo iš prigimties nekerštinga, o tuo metu jau vadavos mirtimi.

D'Alamberas, artimas abato Morelė draugas, parašė man, kad paprašyčiau Liuksemburgo kunigaikštienę užtarti abatą, idant jis būtų paleistas į laisvę ir žadėjo atsidėkodamas išgarbinti ją „Enciklopedijoje"*. Štai mano atsakymas:

„Nė nelaukdamas jūsų laiško, pone, aš išreiškiau Liuksemburgo kunigaikštienei savo širdgėlą dėl abato Morelė įkalinimo. Jinai jau žino, kaip aš tuo susirūpinau, dabar sužinos, kaip susirūpinote jūs, ir, be abejonės, pati tuo susirūpins, žinodama, kad tai garbingas žmogus. Tačiau, nors ji ir ponas maršalas teikiasi man rodyti savo palankumą, tuo didžiai mane džiugindami, ir nors jūsų draugo vardas yra jiems rekomendacija abato Morelė naudai, aš vis dėlto nežinau, ar jiems derės šiuo atveju panaudoti įtaką, susijusią su aukšta jų padėtimi ir su pagarba jų asmenims. Aš netgi netikiu, kad kerš-

* Šis laiškas, kaip ir daugelis kitų, dingo Liuksemburgo rūmuose, kur buvo saugomi mano dokumentai. *(Ruso pastaba.)*

tas, apie kurį jūs kalbate, tiek rūpėtų princesei de Robek, kaip jums tai atrodo. O jei taip būtų, tai nereikia manyti, kad malonumas keršyti yra išimtinė filosofų privilegija: jei filosofai elgiasi kaip moterys, tai ir moterims leistina būti filosofais.

Pranešiu jums, ką pasakys kunigaikštienė, kai parodysiu jai jūsų laišką. Tariuosi pakankamai pažįstąs ją ir galiu iš kalno jus patikinti, kad ji su malonumu prisidės prie abato Morelė išlaisvinimo, bet nieku gyvu nepriims tos dėkingumo duoklės, kurią pažadėjote jai „Enciklopedijoje", nors ir jaustųsi tuo pagerbta: darydama gerus darbus, ji ne pagyrimų trokšta, o tik nori patenkinti savo gerą širdį".

Kaip įmanydamas stengiausi sužadinti kunigaikštienės užuojautą ir norą padėti vargšui kaliniui, ir man pavyko. Ji specialiai nuvažiavo į Versalį pasimatyti su grafu de Sen Florantenu, ir ši išvyka sutrumpino jos viešnagę Monmoransi, iš kur ponas maršalas taip jau turėjo išvažiuoti draug su ja, nes karalius siuntė jį, kaip Normandijos gubernatorių, į Ruaną ryšium su kažkokiu parlamento bruzdėjimu, kurį norėta numalšinti. Štai laiškas, kurį parašė man kunigaikštienė į antrą dieną po išvažiavimo (ryšulys D, Nr. 23):

„Versalis, trečiadienis.

Liuksemburgo kunigaikštis išvyko vakar šeštą valandą ryto. Dar nežinau, ar važiuosiu pas jį. Lauksiu žinių iš jo, nes ir jis dar nežino, kiek laiko jam reikės ten būti. Mačiau poną de Sen Floranteną, jis labai palankiai nusiteikęs abato Morelė atžvilgiu. Numato kliūčių, bet tikisi įveikti jas, darydamas pranešimą karaliui kitą savaitę. Prašiau taip pat malonės, kad abato neištremtų, nes tokio sumanymo būta: norėta išsiųsti jį į Nansi. Štai, pone, kas man pavyko laimėti, bet prižadu jums, jog neduosiu ramybės ponui de Sen Florantenui tol, kol byla baigsis taip, kaip jūs norite. Nesakysiu, kad man liūdna, per daug anksti išsiskyrus su jumis: žinau, kad neabejojate tuo. Myliu jus iš visos širdies ir visam gyvenimui".

Po kelių dienų gavau iš d'Alambero laiškelį, suteikusį man tikro džiaugsmo (ryšulys D, Nr. 26):

„Rugpjūčio 1 d.

Jūsų pastangomis, brangusis mano filosofe, abatas išleistas iš Bastilijos, ir suėmimas neturės kitų pasekmių. Jis išvyksta į sodžių ir lygiai kai ir aš tūkstantį kartų jums dėkoja ir sveikina. *Vale et me ama**".

Dar po kelių dienų abatas man irgi parašė padėkos laišką (ryšulys D, Nr. 49), kuris, kaip man pasirodė, nedvelkė tikru nuoširdumu ir kuriame jis tartum stengėsi sumenkinti mano paslaugą jam. O netrukus sužinojau, kad d'Alamberas ir jis iš dalies — nepasakyčiau, kad išstūmė mane, o lyg ir stojo mano vieton prie Liuksemburgo kunigaikštienės, ir kad aš praradau lygiai tiek jos malonės, kiek jie abu laimėjo. Per daug gerbiu abatą Morelė, kad įtarčiau jį prisidėjus prie mane ištikusios nemalonės. Apie d'Alamberą nieko čia nesakau, nes kalbėsiu apie jį toliau.

Tuo pat metu aš turėjau dar vieną nemalonumą, dėl kurio parašiau paskutinį savo laišką Volterui. Jis pakėlė dėl to laiško baisiausią riksmą, lyg būčiau jį labai įžeidęs, betgi niekam ir niekad to laiško neparodė. Aš padarysiu čia tai, ko jis pats nepanorėjo padaryti.

Abatas Triublė, kurį šiek tiek pažinojau, bet labai retai susitikdavau, 1760 m. birželio 3 dieną parašė man (ryšulys D, Nr. 11), kad jo draugas ir korespondentas ponas Formėju išspausdino savo laikraštyje mano laišką Volterui apie Lisabonos nelaimę. Abatas Triublė norėjo sužinoti, kaip galėjo būti paskelbtas šis laiškas, ir su įprastiniu jėzuitišku savo suktumu teiravosi, kokia esanti mano nuomonė dėl to laiško perspausdinimo, bet pats savo nuomonės nepasakė. Mirtinai nekęsdamas tokių gudruolių, aš padėkojau jam, nes tai bu-

* Lik sveikas ir mylėk mane *(lot.)*.

vo mano pareiga, tačiau atžariu tonu, kurį jis pajuto ir vis dėlto nepasibodėjo parašyti dar du ar tris meilikaujančius laiškus, kol pagaliau sužinojo visa, ką norėjo žinoti.

Kad ir ką man rašė Triublė, aš puikiai supratau, kad Formėju niekur nerado šio laiško išspausdinto, o pats pirmas jį paskelbė. Žinojau, kad tai įžūlus plėšikas, kurs nesivaržydamas pelnosi iš kitų žmonių kūrybos, nors anuomet dar nebuvo nusmukęs iki tokios neįtikėtinos begėdystės, kad išbrauktų autoriaus vardą jau išleistoje knygoje, įrašytų jo vieton savąjį ir pelnytųsi, parduodamas knygą kaip savo kūrinį*. Bet iš kur jis gavo tą laišką? Į šį klausimą nebuvo sunku atsakyti, tik aš per savo naivumą dar varžiausi. Nors tame laiške Volterą be saiko šlovinau, bet ir jis būtų turėjęs pagrindą man priekaištauti, jei būčiau leidęs paskelbti laišką be jo sutikimo, nors pats tiek kartų su manim negarbingai pasielgė. Todėl nusprendžiau jam tuo reikalu parašyti. Štai tas antrasis laiškas, į kurį jis ne tik nieko neatsakė, bet dar apsimetė nežmoniškai pasipiktinęs, kad tik galėtų duoti valią savo šiurkštumui:

„Monmoransi, 1760 m. birželio 17 d.

Nesitikėjau, pone, kad man dar teks kada nors jums rašyti. Tačiau, sužinojęs, kad mano laiškas, rašytas jums 1756 metais, išspausdintas Berlyne, privalau pranešti jums apie savo elgesį šioje istorijoje ir atliksiu tą prievolę teisingai ir paprastai.

Anas laiškas, tikrai adresuotas jums, nebuvo skiriamas spaudai. Su šia sąlyga buvau davęs tą laišką trims asmenims, nuo kurių, kaip nuo artimų draugų, negalėjau slėpti panašių dalykų, ir kurie, kaip draugai, juo labiau negalėjo piktam panaudoti mano pasitikėjimo ir sulaužyti savo pažado. Tie trys asmenys yra: ponios Diupen marti ponia de Šenonso, grafienė d'Udeto ir vienas vokietis, pavarde Grimas. Ponia de Šenonso pageidavo, kad laiškas būtų išspausdintas, ir prašė ma-

* Vėliau jis šitaip pasisavino „Emilį". *(Ruso pastaba.)*

no leidimo paskelbti jį. Pasakiau jai, kad mano sutikimas priklauso nuo jūsų valios. Buvo atsiklausta jūsų; jūs nesutikote, ir daugiau apie tai nebuvo kalbos.

Tačiau abatas Triublė, su kuriuo šiaip neturiu jokių ryšių, girtino paslaugumo skatinamas, neseniai man parašė, jog gavo pono Formėju leidžiamo laikraščio numerį ir perskaitė jame kaip tik šį laišką. Prieraše su 1759 metų spalio 23 dienos data leidėjas sakosi užtikęs tą laišką prieš keletą savaičių kažkuriame Berlyno knygyne ir, kadangi jis buvęs išspausdintas palaidais lapeliais, kurie greit nesugrąžinamai dingsta, laikęs savo pareiga duoti jam vietą savo laikraštyje.

Štai ir viskas, pone, kas man žinoma. Yra tikras dalykas, kad niekas Paryžiuje lig šiol netgi nė žodžio negirdėjo apie tą laišką. Taip pat visai tikras dalykas, kad rankraštinis ar spausdintas laiško egzempliorius galėjo patekti į pono Formėju rankas tik iš jūsų, nors tai neįtikėtina, arba iš kurio nors minėtų trijų asmenų. Pagaliau, yra visiškai tikras dalykas, kad nė viena iš tų dviejų damų negalėjo padaryti tokios išdavystės. Daugiau aš nieko nežinau savo vienatvėje. Jūs turite korespondentų, su kurių pagalba galėtumėt nesunkiai prisikasti iki šaknų ir patikrinti faktus, jei dalykas to vertas.

Tame pat laiške abatas Triublė praneša man, kad laiko tą laikraščio numerį pas save ir niekam neskolinsiąs jo be mano sutikimo, kurio aš, žinoma, neduosiu. Betgi tas egzempliorius gali būti ne vienintelis Paryžiuje. Aš pageidauju, pone, ir padarysiu visa, ką tik galėsiu, kad laiško ten nespausdintų. Bet jei negalėsiu spausdinimui sukliudyti ir iš anksto apie tai sužinosiu, tai pasinaudosiu pirmumo teise ir nesvyruodamas pats jį duosiu paskelbti. Man atrodo, kad tai bus teisinga ir natūralu.

Jūsų atsakymo į tą laišką nedaviau niekam, ir galite būti tikras, kad nespausdinsiu jo be jūsų sutikimo. Žinoma, nebūsiu įkyrus ir neprašysiu to sutikimo iš jūsų, gerai žinodamas, kad tai, ką vienas žmogus rašo antram, skiriama ne publikai. Bet jeigu jūs panorėtumėt parašyti skelbtiną atsakymą ir man

jį atsiųstumėt, tai nuoširdžiai pasižadu pridėti jį prie mano laiško ir nė žodeliu į jį nereplikuoti.

Aš nemyliu jūsų, pone; jūs ne kartą skaudžiai uždavėte man širdį, man, savo mokiniui ir entuziastingam garbintojui. Jūs įstūmėte į pražūtį Ženevą, šitaip atsilygindamas jai už suteiktą jums prieglaudą; jūs nuteikėte prieš mane mano tėvynainius, šitaip atsilygindamas už tai, kad šlovinau jus tarp jų. Tai jūsų nuopelnas, kad man nebeįmanoma gyventi savo tėvynėje, tai per jus turėsiu numirti svetimoje šalyje be paguodos mirties valandą ir būsiu be jokios pagarbos išmestas į šiukšlyną, kai tuo tarpu jus lydės mano tėvynėje šlovė, kokią tik gali patirti žmogus. Galų gale aš nekenčiu jūsų, kadangi jūs pats to panorėjote, betgi nekenčiu jūsų kaip žmogus, kuris dar labiau galėjo jus pamilti, jei tik jūs būtumėte to norėjęs. Iš visų jausmų jums, susikaupusių mano širdyje, išliko tik žavėjimasis didžiu jūsų genijum ir meilė jūsų raštams. Ne aš kaltas, kad galiu gerbti jumyse tik jūsų talentus. Niekad neišsižadėsiu pagarbos, kurios yra verti jūsų talentai, ir savo elgesį visados derinsiu su jos reikalavimais".

Tarp tų menkų literatūrinių vaidų, kurie tik dar labiau stiprino mano nusistatymą, aš patyriau visų didžiausią garbę, kurią man suteikė mano raštai ir kuri be galo mane sujaudino: mane teikėsi dukart aplankyti princas de Konti — kartą Pilaitėje ir antrą Mon Luji. Abiem atvejais jis netgi pasirinko laiką, kai Liuksemburgo kunigaikštienės nebuvo Monmoransi, norėdamas aiškiai parodyti, kad atvyksta tik dėl manęs. Nė kiek neabejojau, kad už tuos pirmuosius šio princo malonės ženklus turiu būti dėkingas Liuksemburgo kunigaikštienei ir poniai de Buflė, bet lygiai taip pat neabejoju, kad palankumo, kurį nuo to laiko jis be paliovos man rodė iš simpatijos man asmeniškai, buvau pats nusipelnęs*.

---

* Atkreipkite dėmesį į tai, kaip atkakliai ir paikai aš laikiausi šito įsitikinimo po visų įžeidinėjimų, turėjusių atverti man akis. Atsitokėjau tiktai sugrįžęs į Paryžių 1770 metais. *(Ruso pastaba.)*

Kadangi mano butas Mon Luji buvo mažas, o bokštas stūksojo itin gražioje vietoje, nusivedžiau princą į bokštą ir čia susilaukiau didžiausios malonės: princas suteikė man garbę, pasiūlydamas sužaisti šachmatais. Žinojau, kad jis nulošia ševaljė de Loranzi, kuris buvo stipresnis už mane. Vis dėlto, nepaisydamas to ševaljė ir kitų princo palydovų ženklų bei vaipymosi ir dėdamasis jų nepastebįs, aš laimėjau abi mūsų sužaistas partijas. Į pabaigą tariau jam pagarbiu, tačiau itin rimtu tonu: „Monsinjore, aš pernelyg gerbiu jūsų karališkąją aukštybę, kad drovėčiausi išlošti iš jūsų šachmatų partiją". Įžymusis princas, protingas ir šviesus žmogus, iš tiesų nereikalingas meilikavimų, suprato, — bent aš taip manau, — kad tik aš vienas elgiuosi su juo kaip su žmogum ir, esu įsitikinęs, širdyje buvo man dėkingas.

Net jeigu tai būtų jam nepatikę, aš vis tiek nesigraužčiau, kad nepanorau jo apgaudinėti; aš, žinoma, negaliu sau priekaištauti, kad savo širdyje būčiau nejautriai atsiliepęs į jo gerumą, — mano kaltė tik ta, kad atsakydavau jam kartais nemeiliai, kai tuo tarpu jis su begaliniu gerumu rodė man savo palankumą. Po kelių dienų jis atsiuntė man krepšį su medžioklės laimikiu, kurį priėmiau kaip derėjo. Netrukus atsiuntė antrą krepšį, ir jo įsakymu vienas iš medžioklių parašė, kad tai jo šviesybės laimikis — viskas nušauta jo paties. Priėmiau ir tą krepšį, bet parašiau poniai de Buflė, jog daugiau nebepriimsiu. Už tą laišką buvau visų išpeiktas, ir, žinoma, pelnytai. Atsisakyti priimti medžioklės laimikį kaip dovaną iš kraujo princo, siunčiančio ją tokiu pagarbiu būdu, — tai nebe skrupulingas jautrumas išdidaus žmogaus, saugančio savo nepriklausomybę, o tik išpuikusio nemokšos storžieviškumas. Kiekvieną kartą, kai paskaitydavau šį laišką savo rinkinyje, parausdavau ir priekaištaudavau sau, kam jį rašiau. Betgi ne tam atsisėdau rašyti išpažintį, kad nutylėčiau savo kvailystes, o šioji pernelyg piktina mane patį, kad leisčiau sau ją nuslėpti.

Nedaug betrūko, kad būčiau padaręs dar vieną paikystę – tapęs jo varžovu, nes tuo metu ponia de Buflė dar buvo jo meilužė, o aš nieko apie tai nežinojau. Ji dažnai aplankydavo mane kartu su ševaljė de Loranzi. Ji buvo graži ir dar jauna ir mėgdžiojo romėnišką galvoseną, o aš buvau linkęs į romantiką, kuri jai artima. Aš vos tik neįsimylėjau jos, ir manau, kad ji tą pastebėjo; ševaljė irgi pastebėjo, bent jau užvedė apie tai su manim kalbą, anaiptol nesistengdamas manęs atgrasinti. Tačiau šį kartą buvau protingas: baigus penktą dešimtį, buvo pats metas ateiti į protą. Prisiminus pamokslą, kurį išdrožiau seniokams savo laiške d'Alamberui, man buvo gėda pačiam taip prastai juo pasinaudoti. Be to, sužinojęs tai, ko nežinojau, turėjau būti visai be galvos, kad stočiau į varžybas su tokiu įžymiu asmeniu. Pagaliau, gal dar ne visai sutramdęs savo aistrą poniai d'Udeto, aš jutau, jog niekas negali atstoti jos mano širdyje, ir tariau sudie meilei iki amžiaus galo. Štai ir dabar, kai rašau, man pavojingai meilinosi viena jauna moteris su itin viliojančiom akim, turėjusi kažkokius savus kėslus, bet jeigu jinai ir dėjosi pamiršusi mano šešis kryželius, tai aš atsiminiau. Išsinarpliojęs iš tos bėdos, nebebijau suklupti ir atsakau už save iki savo dienų pabaigos.

Ponia de Buflė, pastebėjusi, kad sukėlė man susijaudinimą, galėjo taip jau pastebėti, kad aš įveikiau jį. Aš ne toks kvailys ir ne toks pliuškis, kad patikėčiau, jog galiu jai patikti savo metuose, bet iš to, ką ji prasitarė Terezai, spėju, kad būsiu sužadinęs jos smalsumą. Jei iš tiesų taip buvo, ir jeigu ji neatleido man už tai, kad tą smalsumą apvyliau, tai turiu prisipažinti, jog tikrai esu gimęs būti savo silpnybių auka: pergalėjusi meilė buvo man pražūtinga, o pergalėtoji – dar pražūtingesnė.

Tuo baigiasi mano laiškų rinkinys, buvęs man vadovu, rašant šias dvi knygas. Toliau seksiu tik savo prisiminimų pėdomis. Betgi prisiminimai apie tą žiaurų laikotarpį paliko man tokį stiprų įspūdį, kad, netgi pražuvęs bekraštėje savo nelai-

mių jūroje, aš negaliu pamiršti pirmosios savo katastrofos smulkmenų, nors jos padariniai tik miglotai vaidenas atmintyje. Todėl kitoje knygoje žengsiu dar gana tvirtu žingsniu. O toliau jau turėsiu eiti apyčiupa.

VIENUOLIKTOJI KNYGA

1760–1762

Nors „Julija", senokai jau spausdinama, nepasirodė nė iki 1760 metų pabaigos, dėl jos jau ėmė kilti didelis triukšmas. Liuksemburgo kunigaikštienė papasakojo apie ją karaliaus dvare, o ponia d'Udeto Paryžiuje. Ši pastaroji dargi išgavo iš manęs Sen Lamberui leidimą perskaityti rankraštį Lenkijos karaliui, ir šis susižavėjo kūriniu. Diuklo, kuriam irgi daviau paskaityti rankraštį, papasakojo apie jį Akademijoje. Visas Paryžius nekantriai laukė to romano; Sen Žako gatvės ir Palė Ruajalio knygynai buvo apgulti žmonių, klausiančių apie knygą. Pagaliau romanas išėjo, ir jo pasisekimas, nors ir kaip tas neįprasta, atitiko nekantrybę, su kuria buvo jo laukta. Dofino žmona, perskaičiusi viena iš pirmųjų, kalbėdama su Liuksemburgo kunigaikščiu, pavadino „Juliją" nuostabiu kūriniu. Literatų nuomonės pasiskirstė, bet visuomenės vertinimas buvo vieningas, ir ypač moterys taip susižavėjo knyga ir jos autorium, jog netgi aukštuomenėje maža bebuvo tokių, kurių nebūčiau laimėjęs, jei tik būčiau tam ryžęsis. Turiu įrodymų, — tiktai nenoriu čia jų pateikti, — kurie, nors ir praktiškai nepatikrinti, patvirtina tokį mano manymą. Keista, kad ši knyga turėjo didesnį pasisekimą Prancūzijoje negu kitur Europoje, nors prancūzai, tiek vyrai, tiek ir moterys, joje ne per geriausiai vertinami. Aš visai nesitikėjau, kad blogiausiai knyga bus priimta Šveicarijoje, o geriausiai — Paryžiuje. Argi draugystė, meilė, dorybė klesti Paryžiuje vešliau negu kitur?

Žinoma, ne; bet Paryžiuje vis dar viešpatauja įstabus nuovokumas, kuris pagauna kiekvieną širdį ir įpratina mus branginti tuos tyrus, švelnius ir taurius kitų žmonių jausmus, kurių nebeturime patys. Dabar sugedimas visur vienodas, nebėra Europoje nei moralės, nei doros, tačiau jei beišliko kur meilė joms, tai nebent tik Paryžiuje*.

Reikia gerai mokėti analizuoti žmogaus širdį, kad galėtum pro daugelį prietarų ir tariamų aistrų įžvelgti joje tikruosius prigimties jausmus. Reikia turėti didelį jautrumą ir taktą, kurį duoda tik auklėjimas aukštuomenėje, kad suvoktum, drįstu pasakyti, tą jausmo subtilumą, kurio kupina ši knyga. Gretinu be baimės ketvirtąją tos knygos dalį su „Klevos princese" ir pareiškiu, kad niekad nebūtų suprasta visa šių knygų vertė, jeigu jos būtų skaitomos tik provincijoje. Todėl nereikia stebėtis, kad visų didžiausią pasisekimą knyga turėjo karaliaus dvare. Joje gausu gyvų, bet pridengtų bruožų, kurie ten turėjo patikti, nes ten geriau sugebėta jie perprasti. Bet ir čia reikalinga viena išlyga. Šis skaitinys, be abejo, netinka vylingo būdo žmonėms, turintiems gilią nuovoką suprasti vien tam, kas bloga, ir visai nieko nenutuokiantiems ten, kur galima matyti vien gera. Pavyzdžiui, jeigu „Juliją" išleistų vienoje šalyje, kurią turiu galvoje, tai esu tikras, kad niekas ten jos neperskaitytų iki galo, ir ji numirtų vos gimusi.

Daugumą laiškų, parašytų man ryšium su tuo veikalu, surinkau į vieną ryšulį, kuris yra ponios Nadajak rankose. Jei kada nors šis rinkinys pasirodys, bus galima pamatyti jame gan keistų dalykų ir prieštaringų vertinimų, rodančių, kas tai per malonumas turėti reikalą su publika. Vis dėlto liko beveik nepastebėtas vienas dalykas, darąs šią knygą išties unikaliu kūriniu: jos siužeto paprastumas ir fabulos vientisumas. Fabula, sukoncentruota trijuose asmenyse, nenutrūksta per šešis tomus, ir nėra joje atskirų epizodų, romantiškų nuotykių,

* Rašiau tai 1769 metais. *(Ruso pastaba.)*

nedorų personažų ar veiksmų. Didro itin išliaupsino Ričardsoną už nuostabų paveikslų įvairumą ir daugybę personažų. Ričardsonas iš tiesų turi tą didelį nuopelną, kad puikiai moka charakterizuoti savo personažus, o kai dėl jų skaičiaus, tai tuo jisai nesiskiria nuo pačių menkiausių romanistų, kurie savo idėjų skurdumą stengiasi pridengti personažų ir nuotykių gausybe. Bepigu sužadinti dėmesį, rodant be paliovos nepaprastus įvykius ir vis naujus veidus, šmėkščiojančius kaip projekcinio aparato figūros, ir nepalyginti sunkiau išlaikyti sutelktą dėmesį vis į tuos pačius dalykus, kai dargi nėra įdomių nutikimų. Jei tiesa yra tai, kad siužeto paprastumas, kai kitos sąlygos lygios, padidina kūrinio žavesį, tai tegul sako Didro, ką tik nori, o Ričardsono romanai negali šiuo atžvilgiu prilygti manajam, kad ir būtų pranašesni daugeliu kitų dalykų. Ir vis dėlto mano romanas yra miręs, aš tai žinau, ir žinau kodėl; betgi jis prisikels.

Aš labiausiai bijojau, kad dėl šito paprastumo romano veiksmas bus nuobodus ir aš nepajėgsiu iki galo teikti pakankamai peno dėmesiui. Bet vienas faktas, maloniau paglostęs širdį už visas liaupses, skirtas šiam mano kūriniui, mane nuramino.

Romanas pasirodė karnavalo pradžioje. Pasiuntinys atnešė knygą princesei de Talmon* Operos baliaus dieną. Po vakarienės ji apsirengė vykti į balių ir, belaukdama išvykimo valandos, įniko skaityti naują romaną. Vidurnaktį ji įsakė kinkyti arklius ir skaitė toliau. Netrukus jai pranešė, kad arkliai pakinkyti; ji nieko neatsakė. Matydami, kad ji viską užmiršusi, tarnai atėjo pasakyti, jog jau antra valanda. „Suspėsim", — atsakė ji, nesitraukdama nuo knygos. Paskiau jai sustojo laikrodis, ji paskambino ir pasiteiravo, kelinta valanda. Jai pasakė, kad jau keturios. „Jei taip, — atsakė ji, — tai per vėlu važiuoti, tegul iškinko arklius". Ji davėsi nurengiama ir skaitė lig prašvintant.

* Tai buvo ne ji, o kita dama, kurios vardo nežinau. *(Ruso pastaba.)*

Po to, kai man papasakojo šį atsitikimą, aš vis geidavau susipažinti su ponia de Talmon, ne tik todėl, kad norėjau sužinoti iš jos pačios, ar iš tiesų taip buvo, bet ir todėl, kad tikėjau, jog neįmanoma taip giliai susidomėti „Eloiza", neturint šeštojo jutimo — moralinio jutimo, kuriuo apdovanota nedažna širdis ir be kurio niekas nesuprastų mano širdies.

Moteris nuteikė palankiai mano atžvilgiu įsitikinimas, kad aš parašęs savo paties istoriją ir pats esąs to romano herojus. Ši nuomonė buvo tokia tvirta, kad ponia de Polinjak netgi parašė poniai de Verdelen, prašydama ją perduoti man pageidavimą leisti jai pamatyti Julijos portretą. Visi buvo įsitikinę, kad nieku būdu taip gyvai neišreikši jausmų, jei pats nesi jų patyręs, ir taip nepavaizduosi meilės polėkių, savo širdimi jų nepergyvenęs. Čia daug tiesos: kai rašiau romaną, tikrai buvau liepsningiausioj ekstazėj. Tačiau klydo, kas tarė, jog tai ekstazei sužadinti reikėjo realių objektų: niekas nė iš tolo nenumanė, kaip didžiai gali mane įkaitinti vaizduotės pagimdytos būtybės. Jei ne skurdūs jaunystės prisiminimai ir ne ponia d'Udeto, mano išgyventa ir aprašyta meilė tebūtų buvusi meilė silfidėms. Nenorėjau nei patvirtinti, nei sugriauti šito man naudingo suklydimo. Dialogo forma parašytoje pratarmėje, kurią daviau spausdinti skyrium, matyti, kad publikos svyravimus tuo klausimu palikau neišsklaidytus. Rigoristai sako, jog turėjau trumpai ir aiškiai paskelbti tiesą. O aš nesuprantu, iš kur man tokia pareiga, ir manau, kad padaryti šitokią deklaraciją be gyvo reikalo būtų veikiau kvailumas, o ne atvirumas.

Maždaug tuo pačiu metu pasirodė „Amžinoji taika", kurios rankraštį prieš metus buvau atidavęs ponui de Bastidui, leidusiam žurnalą „Le mond", kur jis žūtbūt norėjo sukišti visus mano rankraščius. Jis buvo pono Diuklo pažįstamas ir jo vardu atėjo mane prašyti, kad padėčiau užpildyti žurnalą. Jis buvo girdėjęs apie „Juliją" ir norėjo, kad ją duočiau jo žurnalui; norėjo taip pat, kad duočiau „Emilį"; būtų panorėjęs ir

„Visuomenės sutarties", jei tik būtų numanęs ją esant. Pagaliau, nukamuotas jo įkyrumo, nusprendžiau perleisti jam už dvylika luidorų mano parengtą „Amžinosios taikos" minčių išdėstymą. Pagal mūsų susitarimą jis turėjo spausdinti veikalą savo žurnale, bet, vos tik tapęs rankraščio savininku, susimanė išleisti skyrium su kai kuriais cenzoriaus pareikalautais sutrumpinimais. Kas būtų atsitikę, jei būčiau pridėjęs prie to veikalo ir savo vertinimą? Kokia laimė, kad nieko apie jį neprasitariau ponui de Bastidui ir jis nepateko į mūsų sutartį! Šis vertinimas tebėra tarp mano rankraščių. Jei kada nors jis išvys dienos šviesą, tai paaiškės, kokie juokingi man atrodė Voltero sąmojai tuo klausimu ir jo arogantiškas tonas: aš puikiai mačiau, kaip menkai nutuokia tas vargšelis apie politikos dalykus, į kuriuos nuolat kišasi.

Susilaukęs tokio pasisekimo publikoje ir tokio moterų palankumo, pastebėjau, kad mano padėtis Liuksemburgo rūmuose pablogėjo – ne pas poną maršalą, kuris, atrodo, kas dieną man darėsi net vis geresnis ir draugiškesnis, o pas ponią maršalienę. Dabar, kai nieko nebeturėjau jai paskaityti, jos kambariai rečiau man buvo atviri, o kai juodu atvažiuodavo į Monmoransi, aš, nors gan dažnai lankydavausi pilyje, matydavau ją tik prie stalo, ir mano vieta dabar ne visada būdavo prie jos. Kadangi ji nebesiūlydavo man tos vietos ir mažai su manim bekalbėdavo, o ir aš nebeturėjau kažko daug jai pasakyti, tai mielai atsisėsdavau kitur, kur ne taip varžiausi, ypač vakarais: pamažu nejučiomis įpratau sėstis arčiau pono maršalo.

Kiek menu, esu sakęs, kad pilyje nevakarieniaudavau, ir taip iš tikrųjų buvo mūsų pažinties pradžioje. Bet kadangi Liuksemburgo kunigaikštis niekad nepietaudavo ir netgi nesėsdavo prie stalo, išėjo taip, kad, praslinkus keliems mėnesiams, kai buvau kone jau saviškis namuose, aš dar nė karto nebuvau valgęs drauge su juo. Jis malonėjo tai pastebėti. Aš pasijutau priverstas kartais pasilikti vakarienės, kai būdavo

nedaug žmonių, ir tai man labai patiko; pietūs pas juos praeidavo greitomis, sakytum probėgšmais, o vakarienė tęsdavosi ilgai, nes visi smagiai ilsėdavosi po ilgo pasivaikščiojimo; ji būdavo išties puiki, nes kunigaikštis mėgo gerai pavalgyti, ir labai maloni, nes kunigaikštienė buvo žavinga šeimininkė. Be šito paaiškinimo vargu ar suprastume vieno kunigaikščio laiško (ryšulys C, Nr. 36) pabaigą, kur jis rašo su malonumu prisimenąs mūsų pasivaikščiojimus; „ypač, — priduria jis, — kai, sugrįžę vakare į kiemą, nematydavom karietų vėžių". Dalykas tas, kad kiemo smėlyje kasdien rytą grėbliu užlygindavo pravėžas, ir iš naujų pėdsakų aš galėdavau spręsti, kiek svečių atvažiavo popiet.

Tie 1761 metai perpildė šio gerojo pono kančių taurę: tiek nelaimių jo dar nebuvo ištikę nuo pat to laiko, kai turėjau garbę su juo susipažinti; sakytum vargai, kuriuos man rengė likimas, turėjo prasidėti nuo žmogaus, prie kurio labiausiai prisirišau ir kuris labiausiai buvo to vertas. Pirmaisiais metais jis neteko sesers, kunigaikštienės de Vilrua; antraisiais — dukters, princesės de Robek; trečiaisiais — kunigaikščio de Monmoransi, vienturčio sūnaus, ir Liuksemburgo grafo, anūko, — vienintelių ir paskutinių savo giminės ir vardo palikuonių. Žiūrint iš šalies, atrodė, kad jis tvirtai pakėlė tuos smūgius, bet širdis jam nepaliovė sruvusi krauju iki amžiaus galo, ir jo sveikata ėjo vis menkyn. Staigi ir tragiška sūnaus mirtis buvo jam itin skaudi, kadangi sutapo su tuo momentu, kai karalius jo turėtą karališkosios gvardijos kapitono laipsnį suteikė jo sūnui, o po šio gyvos galvos jį pažadėjo anūkui. Su didžiu skausmu jis matė, kaip pamažu gęsta pastarasis — pačių didžiųjų vilčių įkūnijimas. O viskas atsitiko per aklą motinos pasitikėjimą gydytoju, kuris numarino vargšą kūdikį badu, duodamas jam tik vaistus vietoj maisto. Deja! Jeigu būtų jie klausę manęs, tai ir senelis, ir anūkas gyventų dar ir šiandien. Kiek aš kalbėjau, kiek rašiau ponui maršalui, kiek įtikinėjau ponią de Monmoransi, kad nereikalingas toks ne-

žmoniškai griežtas režimas, kurio ji, pasikliaudama gydytoju, vertė laikytis savo sūnų! Liuksemburgo kunigaikštienė pritarė man, bet nenorėjo kėsintis į motinos teises; jautrus ir silpnavalis Liuksemburgo kunigaikštis nemėgo priešgyniauti. Ponia de Monmoransi aklai pasitikėjo Bordė, ir sūnus tapo to pasitikėjimo auka. Koks būdavo džiaugsmas tam vargšeliui, kai, gavęs leidimą ateiti į Mon Luji su ponia de Buflė, jis paprašydavo Terezą valgyti ir bent kiek pasotindavo savo išbadėjusį skilvį! Kaip graudu man būdavo matyti šią didybės menkystę: vienintelis tokių didžių turtų, tokio garsaus vardo, tiekos titulų ir laipsnių paveldėtojas godžiai kaip elgeta ryja mažą duonos riekelę! Bet kad ir ką aš sakiau, kaip stengiausi, gydytojas paėmė viršų, ir vaikas mirė badu.

Tas pat įtikėjimas šarlatanais, numarinusiais anūką, iškasė kapą ir seneliui; čia dar prisidėjo baikštus noras nuslėpti nuo savęs paties senatvės negalavimus. Liuksemburgo kunigaikščiui imdavo kartais gelti kojos nykštį; toks priepuolis su nemiga ir nedideliu karščiavimu jam buvo ir Monmoransi. Drįsau ištarti žodį „podagra"; kunigaikštienė apibarė mane. Liokajus, kuris buvo kartu ir pono maršalo chirurgas, įrodinėjo, kad tai ne podagra, ir aptvarstė skaudamą vietą raminamuoju balzamu. Nelaimė, skausmas aprimo; kai jis sugrįžo, griebtasi vėl to paties vaisto, kuris kartą jį apramino. Bet ligonio būklė blogėjo, skausmai ėjo stipryn, tad buvo didinama vaistų dozė. Pagaliau kunigaikštienė suprato, kad tai iš tikro podagra, ir pasipriešino beprasmiškam gydymui. Kunigaikštis gydėsi slapta nuo jos ir po keleto metų atgulė į grabą per savo paties užsispyrimą. Bet neužbėkime taip toli už akių nelaimėms: kiek dar jų turėsiu papasakoti, iki prieisiu šitą!

Tiesiog keista, kaip fatališkai visa, ką tik aš sakiau ar dariau, kėlė kunigaikštienės nepasitenkinimą, net ir tada, kai man labiausiai rūpėjo neprarasti jos palankumo. Kai kunigaikštį vienas po kito užgriuvo sielvartai, aš tik dar labiau prisirišau prie jo, o drauge ir prie kunigaikštienės, nes jie abu

man atrodė taip artimai sutapę, kad vienam jų skirti jausmai savaime tekdavo ir antrajam. Ponas maršalas seno. Jo pareigos karaliaus dvare ir su jom susiję rūpesčiai, nepaliaujamos medžioklės ir ypač varginanti tarnyba, kai ateidavo jo eilė, reikalavo jaunuolio sveikatos, ir man buvo nesuprantama, iš kur jis gali turėti jėgų tokiam darbui. Kadangi po jo mirties visi laipsniai atiteks kitiems, o jo vardas užges drauge su juo, tai kuriems galams bereikėjo vilkti tokį sunkų darbų jungą, kurio svarbiausias tikslas juk buvo užtikrinti monarcho malonę savo vaikams. Kartą, kai buvome tik trise ir jis nusiskundė, kad jam, kaip žmogui, priblokštam sunkių smūgių, tarnyba dvare labai sunki, aš drįsau užsiminti jam apie atsistatydinimą ir duoti tokį pat patarimą, kokį Kinėjas davė Pirui. Jis tik atsiduso ir nieko aiškiai neatsakė. Bet vos tik pasilikome dviese su ponia maršaliene, ji smarkiai išbarė mane už tą patarimą, sukėlusį, man regis, jai didelį nerimą. Ji pasakė vieną dalyką, kurs pasirodė man tiek teisingas, jog aš daugiau niekad neliečiau tos temos: ilgas papratimas gyventi karaliaus dvare virsta poreikiu, ir kunigaikščiui šiuo metu tai tiesiog išsiblaškymas, kai tuo tarpu atsistatydinimas jam būtų ne poilsis, bet ištremtis, ir dykas buvimas, nuobodulys ir nusiminimas labai greit jį visiškai pribaigtų. Nors ji turėjo suprasti, kad aš įtikintas, nors turėjo pasikliauti pažadu, kurį jai daviau ir kurio laikiausi, bet atrodė, kad ji vis nėra kaip reikiant nusiraminusi, ir menu, jog nuo tol man vis rečiau pasitaikydavo būti vienam su ponu maršalu, nes mūsų pokalbius vis kas nors pertraukdavo.

Mano paikumas ir nesėkmės žlugdė mane jos akyse, o tie žmonės, kurie ją lankydavo ir kuriuos ji labiausiai mėgo, nieko man nepadėjo. Ypač to vengė abatas de Buflė, šauniausias jaunuolis, kokį tiktai galima įsivaizduoti. Jis vienintelis iš ponios maršalienės draugijos nerodė man niekad nė mažiausio dėmesio; maža to, aš lyg ir pastebėjau, jog po kiekvieno jo apsilankymo Monmoransi aš kažką prarandu jos akyse. Ir iš

tiesų, netgi pats to nenorėdamas, jis man kenkė pačiu savo buvimu, nes jo sąmojų grakštumas ir šmaikštumas itin išryškindavo manųjų *spropositi** negrabumą. Pirmuosius dvejus metus jis beveik visai nesilankė Monmoransi, ir ponios maršalienės atlaidumo dėka aš dar pakenčiamai laikiausi, bet vos tik jis ėmė dažniau lankytis, aš buvau galutinai pamintas. Norėjau prisiglausti po jo sparnu ir kaip nors įgyti jo simpatiją, bet per tą patį savo nepritapimą, dėl kurio man radosi ir poreikis jam įsiteikti, nemokėjau nė susidraugauti su juo. Visi tie nevykę mano žygiai galutinai pražudė mane ponios maršalienės akyse ir nėmaž nepalenkė mano pusėn abato. Šiaip jis buvo protingas žmogus ir galėjo viską pasiekti, bet negebėjo kam nors atsidėti ir mėgo lengvai gyventi, todėl nė vienoje srityje neišsiugdė tikro talento. Betgi mažų talentų jis turėjo daug, o jų ir tereikia tam, kas nori sušvytėti aukštuomenėje. Jis puikiai kūrė eilėraštukus, mokėjo parašyti sklandų laiškelį, šiek tiek brazgino citra ir tepliojo pastele. Jam šovė į galvą nupiešti Liuksemburgo kunigaikštienės portretą, kuris išėjo baisus. Ji pareiškė, kad portretas visai nepanašus į ją, ir tai buvo tiesa. Klastininkas abatas paklausė mano nuomonės, ir aš, kaip kvailys ir melagis, pasakiau, jog portretas panašus. Norėjau įtikti abatui, bet neįtikau poniai maršalienei, kuri tai įsidėjo galvon, o abatas, pasiekęs, ko norėjo, tik šaipėsi iš manęs. Šitas pavėluotas ir nenusisekęs mano pirmas bandymas mane pamokė, kad nereikia nė mėginti labintis ir kvailai pataikauti.

Aš turiu talentą tvirtai ir drąsiai sakyti žmonėms šiurkščią, bet naudingą tiesą; to ir reikėjo laikytis. Iš prigimties nemoku ne tik pataikauti, o ir girti. Nevykę pagyrimai, kuriuos bandydavau sakyti, pakenkė man labiau už griežtą kritiką. Turiu čia papasakoti vieną siaubingą pavyzdį, kurio padariniai ne tik nulėmė mano likimą iki amžiaus galo, bet gal nulems ir mano reputaciją vėlesnėse kartose.

---

* Šūvių pro šalį *(ital.)*.

Būdamas Monmoransi, ponas Šuazelis kai kada vakarieniaudavo pilyje. Kartą jis atvyko, vos tik man išėjus. Įsikalbėjo apie mane: Liuksemburgo kunigaikštis papasakojo mano istoriją Venecijoje su ponu de Montegiu. Ponas de Šuazelis pasakė apgailestaująs, kad aš atsisakiau tos karjeros, o jei norėčiau grįžti, tai mielai duotų man tarnybą. Kunigaikštis persakė man jo žodžius; aš susijaudinau, kadangi nebuvau pratęs, kad mane lepintų ministrai, ir jei tik sveikata man būtų leidusi priimti šį pasiūlymą, tai nežinau, ar nebūčiau padaręs antrą kartą tos pačios beprotystės, kad ir kokie tvirti buvo mano pasiryžimai. Ambicija prabildavo manyje tik tais trumpais protarpiais, kuriais neturėdavau jokios kitos aistros, tačiau būtų pakakę vieno tokio protarpio, kad vėl užsidėčiau tarnybos pareigų naštą. Geri pono de Šuazelio norai sužadino mano simpatiją jam ir dar padidino pagarbą, kurią jaučiau jo talentams, vertindamas kai kuriuos jo ministerijos veiksmus; ypač Šeimos sutartis, mano manymu, rodė jį esant neeilinį valstybės vyrą. Jis dar labiau iškilo mano akyse, kai palyginau jį su menkais pirmtakais, neišskiriant nė ponios de Pompadur, kurią laikiau savotišku pirmuoju ministru. Kai pasklido gandas, jog vienas iš jų turėsiąs išstumti antrąjį, tai aš, trokšdamas Prancūzijai šlovės, troškau pergalės ponui de Šuazeliui. Visuomet jutau antipatiją poniai de Pompadur, netgi prieš jai iškylant, kai sutikdavau ją pas ponią de la Poplinjer ir kai ji dar vadinosi ponia d'Etiol. Vėliau man nepatiko jos tylėjimas Didro byloje, taip pat visas jos elgesys mano atžvilgiu, tiek ryšium su „Ramiro šventėmis" bei „Galantiškomis mūzomis", tiek ir su „Kaimo burtininku", nedavusiu man naudos, kuri prilygtų jo pasisekimui, o ir šiaip ji atrodė nelinkusi daryti man bet kokios paslaugos. Beje, ševaljė de Loranzi, to nepaisydamas, pasiūlė man parašyti ką nors šios damos garbei ir davė suprasti, jog tai man galėtų išeiti į gera. Šis pasiūlymas ypač mane įsiutino, nes puikiai supratau, kad jis siūlo ne savo iniciatyva: tas žmogus pats savaime buvo nu-

lis, jis galvojo ir veikė tik pagal kitų nurodymus. Aš nemoku tvardytis ir negalėjau nuslėpti nuo jo savo paniekos tokiam pasiūlymui, o ir apskritai niekad neslėpiau savo antipatijos karaliaus favoritei; esu tikras, kad ji tai žinojo, ir todėl tiek mano asmeniniai interesai, tiek ir natūralūs polinkiai susijungė į vieną troškimą, kad laimėtų ponas de Šuazelis. Didžiai gerbdamas jo talentus, — o tai buvo viskas, ką apie jį žinojau, — ir būdamas kupinas dėkingumo už parodytą man gerą valią, nors šiaip jau savo vienatvėje visiškai nepažindamas nei jo pomėgių, nei gyvenimo būdo, iš anksto tikėjau, kad jis pašauktas atkeršyti ir už visuomenę, ir už mane, ir betaisydamas tuomet paskutinį kartą „Visuomenės sutartį", trumpai įterpiau, ką galvojau apie pirmesnius ministrus ir apie tą, kuris ateina jų užtemdyti. Šį kartą prasilenkiau su tvirta savo taisykle, o ir nepagalvojau, kad tas, kas nori vienoje pastraipoje ką nors didžiai išgirti ir ką nors smarkiai nupeikti, neminėdamas vardų, turi itin taikliai priderinti pagyrimą prie giriamojo asmens, idant nė pati įtariausia savimeilė jame nerastų dviprasmiškumo. Buvau lengvapėdiškai įsitikinęs, jog man tai pavyko, ir nė minties neturėjau, kad kas nors gali savaip suprasti mano žodžius. Netrukus pamatysime, kaip klydau.

Taip jau man klojosi, kad visada tarp savo pažįstamų turėjau rašančių moterų. Man rodės, kad bent jau didžiūnų tarpe išvengsiu šios negandos. Bet kur tau: ir čia buvo tas pats. Liuksemburgo kunigaikštienė, kiek žinau, nebuvo pasidavusi šiai manijai, bet grafienė de Buflė buvo. Ji parašė neeiliuotą tragediją, kuri iš pradžių buvo skaitoma, leidžiama per rankas ir liaupsinama princo de Konti draugijoje. Nesitenkindama tomis pagyromis, ji dar užsigeidė pasitarti su manim ir išgirsti mano nuomonę. Ir išgirdo, bet toji nuomonė buvo santūri — tokia, kokios ir vertas buvo kūrinys. Be to, laikiau savo pareiga ją įspėti, kad pjesė, kurią ji pavadino „Taurusis vergas", yra labai panaši į vieną anglų pjesę, antrašte „Orunoko", gana mažai žinomą, bet vis dėlto išverstą. Ponia de

Buflė padėkojo man už informaciją, tačiau pareiškė, esą, jos pjesė nė kiek nepanaši į aną. Aš niekad niekam neprasitariau apie tą plagiatą, išskyrus ją vieną, o ir jai pasakiau tik vykdydamas jos pačios man primestą pareigą. Ir vis dėlto vėliau man dažnai tekdavo prisiminti, koks likimas ištiko Žil Blazą, padariusį panašią paslaugą arkivyskupui, sakančiam pamokslus.

Be abato de Buflė, kuris nemėgo manęs, be ponios de Buflė, kuri negalėjo man atleisti mano prasižengimo nei kaip moteris, nei kaip autorė, visi kiti ponios maršalienės draugai taip jau, man regis, nerodė didelio noro su manim bičiuliautis — tarp jų pirmininkas Eno, kuris, įstojęs į rašytojų gretas, prisiėmė ir jų ydas; tarp jų ir ponia diu Defan, ir panelė de Lespinas, abi itin geros Voltero pažįstamos ir artimos draugės d'Alamberui, su kuriuo pastaroji galų gale net apsigyveno, aišku, neturėdama jokių nepadorių tikslų; netgi nederėtų kitaip apie tai galvoti. Iš pradžių buvau labai susidomėjęs ponia diu Defan, nes ji neteko regėjimo ir aš labai ją užjaučiau. Tačiau jos gyvenimo būdas, toks priešingas manajam (ji keldavo beveik tuo pat metu, kai aš guldavau); begalinis žavėjimasis lėkštais sąmojais, polinkis teikti didžiausią reikšmę, gerą ar blogą, kiekvienam naujai pasirodžiusiam nešvariam paskviliui; nežmoniškas jos ištarmių despotiškumas; perdėtas šališkumas, konvulsiškai aistringi jos pasisakymai už ar prieš kiekvieną dalyką; neįtikėtinas prietaringumas, nenugalimas užsispyrimas ir pagaliau beprotiškas karščiavimasis, atkakliai ginant aistringas savo pažiūras — visa tai netruko mane atgrasinti nuo jos, nors ir buvau ketinęs ja rūpintis. Palioviau kreipęs į ją dėmesį; ji tai pastebėjo, ir to pakako jai įsiutinti, bet aš, nors ir suprasdamas, kaip pavojinga man gali būti tokio charakterio moteris, bevelijau kęsti jos neapykantos jungą, kad tik išvengčiau jos draugystės jungo.

Kad mažai teturėjau bičiulių Liuksemburgo kunigaikštienės draugijoje, būtų buvę pusė bėdos, jei bent būčiau netu-

rėjęs priešų jos šeimoje. Tiesa, priešas buvo tik vienas, betgi toks, kuris dabartinėje mano padėtyje atstoja šimtą. Žinoma, tai buvo ne jos brolis, kunigaikštis de Vilrua: šis ne tik aplankydavo mane, bet netgi kvietėsi keletą kartų pas save į Vilrua dvarą, ir aš atsakiau į šį kvietimą itin pagarbiai ir nuolankiai, kiek man tai buvo įmanoma, o jis palaikė tą miglotą atsakymą sutikimu ir susitarė su Liuksemburgo kunigaikščiu dėl dviejų savaičių kelionės, kurioje ir man pasiūlė dalyvauti. Bet mano sveikata šlubavo, man buvo reikalinga nuolatinė priežiūra, ir aš bijojau tolimos kelionės, tad paprašiau Liuksemburgo kunigaikštį, kad teiktųsi atleisti mane nuo tos kelionės. Iš jo atsakymo (ryšulys D, Nr. 3) matyti, kad jis maloningai patenkino mano prašymą, ir kunigaikštis de Vilrua liko po to tiek pat geras man kiek pirma. Tačiau jo sūnėnas ir įpėdinis, jaunikis markizas de Vilrua, anaiptol nebuvo man toks palankus kaip jo dėdė, o aš, prisipažįstu, nejaučiau jam tos pagarbos, kurią jaučiau pastarajam. Nepakenčiau jo dėl lengvapėdiško būdo, o mano šaltumas jį nuteikė prieš mane. Vieną vakarą prie stalo jis padarė išpuolį, į kurį aš prastai atsikirtau, nes esu kvailas ir neturiu greitos nuovokos, o kai supykstu, tai įnirtis, užuot tą nuovoką pakurstęs, ją visiškai nuslopina. Turėjau šunį, kurį, vos tik atsikėlęs gyventi į Ermitažą, gavau dovanų visai jauną ir tuomet praminiau Diuku*. Tas šuo buvo negražus, bet retos veislės; jis tapo man kompanionu ir draugu ir iš tiesų labiau buvo vertas šio titulo už daugelį tų, kurie jį savinasi. Diukas išgarsėjo Monmoransi pilyje savo maloniu, jautriu būdu ir tuo prisirišimu, kuris mus siejo vieną su kitu. Tačiau iš itin paiko baikštumo aš pakeičiau tada jo vardą, pavadinamas Turku, lyg nebūtų daugybės šunų, kuriuos šaukia Markizu, ir nė vienas markizas dėl to neįsižeidžia. Markizas de Vilrua sužinojo apie tą vardo pakeitimą ir taip prikibo prie manęs, kad gavau papasa-

* *Duc* — kunigaikštis *(pranc.)*.

koti visiems prie stalo, ką esu padaręs. Šioje istorijoje Diuko vardas buvo užgaulus kunigaikščiams ne todėl, kad praminiau taip savo šunį, o todėl, kad tą vardą pakeičiau. Blogiausia, kad prie stalo sėdėjo bent keli kunigaikščiai: ponas maršalas buvo kunigaikštis, jo sūnus taip pat, o markizas de Vilrua taipogi turėjo šį titulą gauti ir šiandien iš tikrųjų yra gavęs. Jis švytėte švytėjo piktu džiugesiu, matydamas, į kokią keblią padėtį aš įsivėliau ir kokį įspūdį visiems padarė mano suglumimas. Kitą rytą mane ramino, jog tetulė smarkiai subarusi jį už tą pokštą, bet galima numanyti, ar po tos pylos, jei tikrai jos būta, jis pajuto man bent kiek didesnę simpatiją.

Vienintelė mano atrama prieš viską, tiek Liuksemburgo rūmuose, tiek ir Tamplyje, buvo vienas ševaljė de Loranzi, kuris apsišaukė mano draugu, nors dar didesnis buvo draugas d'Alamberui ir jo šešėlyje garsėjo tarp moterų kaip žymus geometras. Be to, jis buvo grafienės de Buflė čičisbėjas ar šiaip pataikūnas, o toji taip jau buvo artima d'Alambero draugė. Ševaljė de Loranzi egzistavo tik joje ir galvojo tiktai kaip ji. Taigi man ne tik nebuvo jokios atsvaros iš šalies mano paikysčių įspūdžiui sušvelninti, kad neprarasčiau Liuksemburgo kunigaikštienės palankumo, o priešingai, visa, ką tik ji girdėjo apie mane, žlugdė mane jos akyse. Vis dėlto ji ne tiktai panoro rūpintis „Emiliu", bet davė man tuomet dar vieną savo dėmesio ir palankumo įrodymą, kurs leido man patikėti, jog, ir bodėdamasi manimi, ji lieka ir visada liks man draugė visam gyvenimui, kaip tai ne kartą žadėjo.

Patikėjęs, kad galiu pasikliauti tuo jos jausmu, aš pasinešiau atverti jai savo širdį, prisipažindamas visas klaidas, nes santykiuose su savo draugais laikiausi neperžengiamos taisyklės, jog turiu rodytis jiems kaip tik toks, koks esu, ne geresnis ir ne blogesnis. Papasakojau jai apie savo santykius su Tereza ir apie jų padarinius, nenuslėpdamas nė to, kaip pasielgiau su savo vaikais. Ji priėmė mano išpažintį labai atlai-

džiai, netgi per daug atlaidžiai, susilaikydama nuo kritikos, kurios buvau vertas, o užvis labiausiai mane sujaudino jos malonus elgesys su Tereza, kuriai ji nuolatos šį bei tą dovanodavo, siųsdavo jos pakviesti, prašydavo lankytis, itin meiliai priimdavo ir labai dažnai prie visų apkabindavo. Vargšė moteris tirpte tirpo iš džiaugsmo ir dėkingumo, taip pat, žinoma, ir aš: malonės, kuriomis kunigaikštis ir kunigaikštienė apiberdavo mane per ją, jaudino nepalyginti labiau už tas, kurios buvo skiriamos tiesiogiai man.

Gana ilgą laiką viskas taip ir ėjo, bet pagaliau ponios maršalienės gerumas pasiekė tokį laipsnį, kad ji sumanė paimti iš prieglaudos vieną mano vaiką. Ji žinojo, kad buvau liepęs pažymėti ženklu pirmagimio kūdikio vystyklus, ir paprašė jo dubleto; aš daviau. Surasti vaiką ji pavedė Larošui, savo kamerdineriui ir patikėtiniui, kuris bergždžiai ieškojo ir nieko nerado, nors tebuvo praslinkę vos dvylika ar keturiolika metų, tad ženklas turėjo atsirasti, jei prieglaudos sąrašai tvarkingai vedami, o ieškotojas būtų kaip reikiant stengęsis. Šiaip ar taip, toji nesėkmė įskaudino mane mažiau, nei būtų įskaudinusi tuo atveju, jei vaikas nuo pat gimimo būtų augęs po mano akių. Jei po visų ieškynių man būtų atvedę kokį nors vaiką ir pareiškę, kad jis mano, tai man būtų graužusi širdį abejonė, ar tai tiesa, ar nesukeitė kūdikio su kuriuo nors kitu, ir aš nebūčiau galėjęs iš širdies mėgautis tikruoju tėviško jausmo žavesiu: idant šitas jausmas būtų patvarus, reikia pripratimo, bent vaikystės metuose. Jeigu tėvas ar motina vaiko ilgai nemato, nespėję jo nė pažinti, jų jausmas susilpnėja, o galop visai pranyksta, ir kūdikio, atiduoto maitinti žindyvei, jie niekad nemylės taip kaip to, kurį patys augino. Šita mintis gali šiek tiek sušvelninti mano prasikaltimo pasekmes, tačiau pasunkina pačią kaltę.

Gal būtų ne pro šalį paminėti, jog tas pats Larošas, tarpininkaujamas Terezos, susipažino su ponia Levaser, kurią Grimas vis tebelaikė Deilyje, prie pat Ševretės, visai netoli Mon-

moransi. Kai išvykau, aš per poną Larošą siųsdavau šiai moteriai pinigų, nes visą laiką ją šelpiau, be to, man rodos, jis dažnokai nešdavo jai dovanų iš ponios maršalienės. Taigi, jos tikrai niekad neskriaudė, bet jos nusiskundimai nesiliovė. O dėl Grimo, tai aš nemėgstu kalbėti apie žmones, kurių privalau nekęsti, todėl visada labai nenoromis kalbėdavau apie jį su Liuksemburgo kunigaikštiene. Tačiau ji pati ne kartą klausė manęs apie jį, neprasitardama, ką pati apie jį galvoja, idant aš nesuprasčiau, ar ji tą žmogų pažįsta, ar ne. Toks slapukavimas su žmogum, kuris tave myli ir nieko nuo tavęs neslepia, man visiškai ne prie širdies, ypač jei dalykas liečia mane patį. Vėliau aš dažnai susimąstydavau apie šį ponios maršalienės santūrumą, tik, žinoma, po to, kai mane privertė apie tai pagalvoti kiti įvykiai.

Įteikęs „Emilį" kunigaikštienei, ilgą laiką nieko apie jį negirdėjau, bet pagaliau sužinojau, kad Paryžiuje susiderėta su leidėju Diušenu, o šis savo ruožtu susitarė su leidėju Noelmu Amsterdame. Kunigaikštienė atsiuntė man pasirašyti du egzempliorius sutarties su Diušenu. Pamačiau, kad sutartys rašytos tuo pačiu braižu kaip ir tie pono de Malzerbo laiškai, kuriuos jis rašydavo ne savo ranka. Supratau, jog sutartis daroma su šio aukšto pareigūno žinia bei pritarimu, tad pasirašiau be jokių svyravimų. Diušenas įsipareigojo duoti man už rankraštį šešis tūkstančius frankų, pusę iš jų grynais, ir, man regis, šimtą ar du šimtus egzempliorių knygos. Pasirašęs abu sutarties egzempliorius, grąžinau juos kunigaikštienei, kaip ji to pageidavo. Ji perdavė vieną Diušenui, o antrąjį, užuot grąžinusi man, pasiliko, ir man niekad nebeteko jo regėti.

Susipažinęs su Liuksemburgo kunigaikščiais, aš kiek atidėjau savo projektą atsiskirti nuo žmonių, bet neatsisakiau jo. Net ir tuo metu, kai ponia maršalienė buvo man itin prielanki, žinojau, jog tik nuoširdus prisirišimas prie pono maršalo ir jo žmonos dar duoda man jėgų pakęsti jų namų aplinką, ir man užvis labiau rūpėjo kaip nors suderinti tą prisirišimą su gyve-

nimo būdu, labiau atitinkančiu mano polinkius ir mažiau kenkiančiu mano sveikatai, nes visas tas varžymasis ir tos vakarienės mane laikė amžinoje įtampoje. Beje, mano sveikata abu jie didžiai rūpinosi, ir šiuo atžvilgiu, kaip ir visais kitais, jų dėmesys siekė kraštutinę ribą; pavyzdžiui, po vakarienės ponas maršalas, kuris anksti eidavo gulti, niekad nepamiršdavo išsivesti mane, kad būtinai ir aš eičiau miegoti. Tik trumpai prieš mano katastrofą kažkodėl jis liovėsi rodęs man tą dėmesį.

Dar nepastebėjęs ponios maršalienės atšalimo, aš jau ketinau įvykdyti seną savo projektą, kad nepatekčiau į nemalonę, tačiau, stokodamas išteklių, turėjau palaukti sutarties dėl „Emilio", o belaukdamas galutinai apdorojau „Visuomenės sutartį" ir nusiunčiau ją Rėjui, prašydamas už rankraštį tūkstančio frankų, kuriuos jis man ir sumokėjo. Gal neturėčiau nutylėti vieno nesvarbaus fakto, susijusio su tuo rankraščiu. Gerai užantspauduotą rankraštį įteikiau Diuvuazenui, Vo kantono pastoriui ir Olandijos ambasados kapelionui; jis kartais mane aplankydavo ir apsiėmė persiųsti rankraštį Rėjui, su kuriuo palaikė ryšius. Parašytas smulkiu braižu, tas rankraštis buvo visai nedidelis ir netgi neišpūtė jo kišenės. Tačiau, jam einant per užkardą, paketas nežinia kaip pateko į sargybos valdininkų rankas; šie jį atplėšė, apžiūrėjo ir tik paskiau grąžino, kai jis pareikalavo ambasadoriaus vardu. Šitaip ir jis gavo progą perskaityti rankraštį, o vėliau man pats naiviai tai pasisakė, nešykštėdamas pagyrimų ir netardamas nė vieno kritikos žodžio, nors, be abejo, jau tada buvo nusprendęs atkeršyti už krikščionybę, kai veikalas pasirodys. Jis iš naujo užantspaudavo rankraštį ir pasiuntė Rėjui. Toks buvo bendrais bruožais jo pasakojimas laiške, kuriuo jis pranešė man apie tą įvykį, ir tai visa, ką sužinojau.

Be šių dviejų knygų ir „Muzikos žodyno", prie kurio kartais prisėsdavau padirbėti, turėjau dar keletą mažesnės svarbos rašinių, visai paruoštų spaudai, ir ketinau arba išleisti juos

atskirai, arba įdėti į pilną savo raštų rinkinį, jei imčiau kada jį ruošti. Daugumas tų rašinių neišleisti, jų rankraščiai tebėra diu Peiru rankose; svarbiausias iš jų – „Apie kalbų kilmę"; buvau jį davęs paskaityti ponui de Malzerbui ir ševaljė de Loranzi, kuris gerai apie jį atsiliepė. Apskaičiavau, kad visi šie kūriniai, krūvon sudėti, man duos, atėmus visas išlaidas, mažų mažiausia aštuonis ar gal dešimt tūkstančių frankų, ir numačiau šį kapitalą sudėti į rentą ligi savo ir Terezos gyvos galvos. Tada, kaip esu jau sakęs, mes išvažiuotume gyventi kur nors į tolimą provinciją, kad publika nieko nebežinotų apie mane ir aš galėčiau ramiai baigti savo amžių, darydamas aplinkiniams gera, kiek bus įmanoma, ir pamažiukais rašydamas sumanytus savo atsiminimus.

Toks buvo mano projektas, o Rėjaus dosnumas, kurio negaliu nutylėti, turėjo man padėti jį įvykdyti. Nors Paryžiuje apie šį leidėją girdėjau daug blogo, vis dėlto tai buvo vienintelis iš visų mano leidėjų, kurį tikrai galiu pagirti.* Tiesa, mes dažnai vaidijomės su juo, kai buvo spausdinamos mano knygos: jis buvo lengvapėdis, o aš karštakošis. Bet piniginiuose ir šiaip visuose atsiskaitymo reikaluose jis visados būdavo itin tikslus ir sąžiningas, nors aš ir nedariau su juo formalių sutarčių. Jis netgi vienintelis atvirai man prisipažino, jog iš mano raštų gaunąs didelius pelnus, ne kartą sakė, kad man turįs dėkoti už susikrautą turtą ir siūlė atsiimti iš jo mano dalį. Negalėdamas darbais parodyti savo dėkingumo tiesiogiai man, jis sumanė tai padaryti bent per mano šeimininkę, kuriai paskyrė trijų šimtų frankų pensiją iki gyvos galvos, o pensijos akte įrašė, jog tai padėka už gautą iš manęs naudą. Jis tai padarė be tuščių pagyrų, be pretenzijų, be triukšmo; tai žinojome tik mudu, ir, jei aš pats nebūčiau visiems apie tai papasakojęs, niekas to nė nebūtų patyręs. Šis jo poelgis taip su-

* Tai rašydamas, dar ničnieko neįtariau ir nenumaniau apie suklastojimus, kuriuos vėliau radau savo raštų leidimuose ir kuriuos jis pats prisipažino padaręs. *(Ruso pastaba.)*

jaudino mane, kad aš pamilau Rėjų kaip tikrą draugą. Praslinkus kuriam laikui, jis pakvietė mane krikštatėviu vienam iš savo vaikų; aš sutikau ir dabar vienas didžiausių man sielvartų yra tas, kad toje būklėje, kurioj esu atsidūręs, niekaip negaliu parodyti savo prisirišimo krikšto dukrai ir jos tėvams. Kodėl buvau toks jautrus kukliam šio knygų leidėjo dosnumui ir drauge toks nejautrus triukšmingam paslaugumui daugelio aukšto rango žmonių, pompastiškai skelbiančių visam pasauliui, kiek jie norėję man padaryti gero, kurio aš niekad nė nepajutau? Kieno čia kaltė — jų ar mano? Ar jie tušti patauškos, ar aš nedėkingas žmogus? Pasvarstykit ir spręskite pats, supratingas skaitytojau, o aš tyliu.

Ši pensija buvo didelė pagalba Terezai ir didelis palengvinimas man. O šiaip jau aš nieku gyvu nenorėjau turėti iš to tiesioginės naudos sau pačiam lygiai kaip ir iš visų kitų dovanų, kurias ji gaudavo. Visa tai buvo jos vienos žinioje. Kai man tekdavo pasaugoti jos pinigus, vesdavau tikslią apskaitą ir niekad nė vieno liaro neišleidau bendriems mūsų reikalams, netgi kai ji būdavo turtingesnė už mane. „Kas mano, tai mūsų, — sakydavau jai, — o kas tavo, tai tavo". Aš visuomet laikiausi tos taisyklės ir jai dažnai ją kartojau. Tie žmonės, kurie niekšiškai kaltino mane, kad aš jos rankomis priimdavęs tai, ką savo rankomis atstumdavęs, sprendė apie mano širdį pagal savąją ir itin prastai pažinojo mane. Mielai su ja valgyčiau duoną, kurią ji uždirbtų, bet nė į burną neimčiau tos, kurią ji gautų iš malonės. Tepaliudija tai ji pati, dabar ir tada, kai, prigimties dėsniams veikiant, liks gyventi po mano mirties. Deja, ji menkai nusimano apie ekonomiją, yra nerūpestinga ir itin išlaidi — ne iš tuštybės ar iš rajumo, o vien tik iš neapsigalvojimo. Niekas nėra tobulas šioje žemėje, ir jeigu reikia, kad gerosios savybės turėtų ir išvirkštinę pusę, tai tegul sau ji turi trūkumų, o ne ydų, nors tie trūkumai gal darytų mums abiem dar daugiau blogo. Sunku įsivaizduoti, kiek pastangų dėjau, norėdamas sukaupti jai kaip kadaise mamy-

tei, nors menkutį turtą, kuris jai būtų kada nors paspirtis, bet visos tos pastangos buvo bergždžios. Nei viena, nei antra niekad neskaičiavo išteklių, ir, kad ir kiek aš rūpinausi, pinigas tuojau pat išslysdavo joms iš rankų, vos tik jį gaudavo. Kad ir kaip paprastai vilki Tereza, jai niekad nepakaktų Rėjaus pensijos apdarams, jei nepridurčiau kasmet iš savųjų. Nei jai, nei man nėra lemta pralobti, ir to, žinoma, aš neskiriu prie mūsų nelaimių.

„Visuomenės sutarties" spausdinimas ėjo gana sparčiai. Blogiau buvo su „Emiliu", kurio pasirodymo taip laukiau, idant galėčiau pasitraukti nuo žmonių, kaip svajojau. Diušenas kartas nuo karto atsiųsdavo man pasirinkti atspaustų lankų pavyzdžius, bet lig tik pasirinkdavau, jis, užuot pradėjęs spausdinti, vėl siuntė naujus pavyzdžius. Kai pagaliau tvirtai sutarėme dėl formato, dėl šrifto ir jau buvo išspausdinti keli lankai, jis po kelių nedidelių pataisymų korektūroje vėl pradėjo viską iš naujo, ir, šešiems mėnesiams praslinkus, mes buvome mažiau pasistūmėję į priekį kaip pirmąją dieną. Kol tęsėsi šie bandymai, patyriau, kad veikalas spausdinamas ne tik Olandijoje, o ir Prancūzijoje, taigi vienu metu gaminami du leidimai. Ką aš galėjau daryti? Ne aš buvau rankraščio šeimininkas. Leidimas Prancūzijoje ėjo be mano žinios, aš netgi buvau nusistatęs prieš jį. Ir vis dėlto šis leidimas, kad ir spausdinamas prieš mano valią, buvo imamas pavyzdžiu antrajam, todėl turėjau užmesti į jį akį ir skaityti korektūras, kad knyga neišeitų sudarkyta ir iškraipyta. Be to, veikalas buvo spausdinamas su tiesiogine aukšto pareigūno žinia; jis kone pats viską tvarkė ir dažnai man rašė, o kartą netgi aplankė mane tuo reikalu, apie ką netrukus papasakosiu.

Kol Diušenas vėžlio žingsniu stūmėsi į priekį, jo gaišinamas Neolmas stūmėsi dar lėčiau. Neolmui nebuvo tvarkingai siunčiami atspausti lankai. Jam atrodė, kad Diušenas, tikriau sakant, — Gi, kuris veikė jo vardu, elgiasi nesąžiningai, ir, matydamas, kad sutartis nevykdoma, rašė man vieną po ki-

to laiškus, pilnus nusiskundimų ir pretenzijų, o aš, neišbrisdamas iš savųjų bėdų, negalėjau nė jam padėti tuos kliuvinius įveikti. Jo draugas Gerenas, tuomet gana dažnai mane lankęs, vis kalbėdavo apie tą knygą, bet lyg ir ne viską pasakydavo. Jis žinojęs ir nežinojęs, kad knyga spausdinama Prancūzijoje; žinojęs ir nežinojęs, kad reikalą remia aukštas valstybės pareigūnas; reikšdamas man užuojautą dėl nemalonumų, kurių aš susilauksiąs dėl tos knygos, jis lyg ir kaltino mane neatsargumu, nors niekad nepasakydavo, kas tai per neatsargumas. Jis nuolat išsisukinėjo ir gudravo; atrodė, jog jis kalbina mane tik tam, kad aš ką nors prasitarčiau. Tuomet aš taip tvirtai buvau įsitikinęs savo saugumu, jog mane tik juokas ėmė iš jo apdairumo ir paslaptingumo — iš tų netikusių įpročių, išmoktų ministerijose ir aukštų pareigūnų raštinėse, kur jis dažnokai lankydavosi. Būdamas tikras, kad dėl to veikalo visiškai nėra ko baimintis, kad jį ne tiktai gina ir globoja aukštas valdžios atstovas, bet ir remia ministerija, ko jis tikrai nusipelnęs, aš didžiavaus, kad turėjau drąsos nuveikti gerą darbą, ir tik juokiaus iš baikščiųjų savo draugų, kurie atrodė lyg ir susirūpinę dėl manęs. Tarp jų buvo ir Diuklo, ir pripažįstu, kad, visados pasitikėdamas jo sąžiningumu ir išmintimi, galėjau šį kartą taip jau pasekti jo pavyzdžiu ir sunerimti, tačiau pernelyg buvau įsitikinęs savo veikalo naudingumu ir savo globėjų padorumu. Kartą, kai „Emilis" dar buvo spausdinamas, Diuklo aplankė mane, grįždamas iš pono Bajo, ir užvedė kalbą apie mano knygą. Perskaičiau jam Savojos vikaro tikėjimo išpažinimą; jis klausėsi itin ramiai ir, man regis, su dideliu malonumu. Kai baigiau skaityti, jis tarė: „Ženevos pilieti, tai šitokios mintys skelbiamos knygoje, kuri spausdinama Paryžiuje?" — „Taip, — atsakiau, — ir ją turėtų spausdinti Luvre karaliaus įsakymu". — „Sutinku, — tarė jis, — tik būkite toks malonus ir niekam neminėkite, jog man perskaitėte šią ištrauką". Toks keistas pasakymas mane nustebino, bet neišgąsdino. Žinojau, kad Diuklo dažnai susi-

tinka su ponu de Malzerbu, ir man sunku buvo suprasti, kodėl tokios skirtingos jų nuomonės apie tą patį dalyką.

Gyvenau Monmoransi jau penkti metai ir per tą laiką nė vienos dienos negalėjau pasidžiaugti savo sveikata. Nors oras čia puikus, bet vanduo prastas, ir labai gali būti, kad dėl to mane dar labiau ėmė kamuoti įprastiniai mano negalavimai. Baigiantis 1761 metų rudeniui, visiškai atguliau ir visą žiemą kone be perstojo kenčiau skausmus. Tą beveik nepakeliamą fizinę sopę dar aštrino šimtai nerimasčių. Jau kuris laikas sielą man drumstė neaiškūs liūdni nujautimai, kurių priežasties pats nežinojau. Gaudavau gana keistų anoniminių laiškų, o kai kurie ir pasirašytieji buvo nemažiau keisti. Tokį laišką gavau iš vieno Paryžiaus parlamento tarėjo, kuris, nepatenkintas dabartine padėtimi ir nieko gero nesitikėdamas ateityje, klausė mano patarimo, kur jam pasirinkti prieglobstį — Ženevoje arba Šveicarijoje, kadangi norįs pasitraukti su visa šeima. Kitą laišką gavau iš *** parlamento pirmininko, pono ***; jis man siūlė redaguoti šiam parlamentui, anuomet buvusiam piktuoju su karaliaus dvaru, visokius memorandumus bei pareiškimus ir žadėjo pateikti visus dokumentus ir kitą medžiagą, kurios galėtų prireikti tam darbui. Kai sergu būnu irzlus. Tuo metu, kai gavau šiuos laiškus, kaip tik buvau suirzęs, ir tai atsiliepė mano parašytiems atsakymams, kuriuose griežtai atmečiau visus tuos pasiūlymus. Nepriekaištauju sau, kad atsisakiau juos priimti, nes tie laiškai galėjo būti mano priešų darbas*,

o, be to, tie pasiūlymai buvo priešingi mano principams, nuo kurių anaiptol nenorėjau nukrypti. Bet galėjau atsakyti mandagiai, o atsakiau šiurkščiai ir, žinia, pasielgiau neteisingai.

Abu laiškus, apie kuriuos čia kalbėjau, galima rasti tarp mano popierių. Tarėjo laiškas nė kiek manęs nenustebino,

* Žinojau, pavyzdžiui, kad *** pirmininkas buvo itin artimas enciklopedistams ir Holbacho sėbrams. *(Ruso pastaba.)*

nes aš panašiai kaip jis ir daugelis kitų taip pat galvojau, jog atsilikusi santvarka brandina Prancūzijoj greitą pakrikimą. Nesėkmingo karo negandos, kilusios dėl vyriausybės kaltės; baisi finansinė suirutė, amžini nesutarimai valdžioje, padalytoje anuomet tarp dviejų ar trijų ministrų, kurie atvirai varžėsi tarp savęs ir griovė karalystę, by tik gautų pakenkti vienas kitam; visuotinis nepasitenkinimas liaudyje ir visuose valstybės luomuose; atkaklus užsispyrimas moters, kuri, aukodama pomėgiams savo protą, jei tik kada jo turėjo, tolydžio šalino iš tarnybų gabiausius žmones ir statė į jas kitus, labiau jai patinkamus, — visa tai ir davė pagrindą tiek šio tarėjo, tiek publikos, tiek ir mano numatymui. Aš netgi ne kartą svyravau, ar nepasiieškojus man prieglobsčio kur nors už karalystės ribų, kol dar neprasidėjo jai gresiančios riaušės. Bet raminausi tuo, jog esu mažas ir taikingas žmogus, ir maniau, kad jokia audra nepasieks manęs vienatvėje, kurioje ketinau gyventi. Man tik buvo pikta, kad Liuksemburgo kunigaikštis tokiomis aplinkybėmis imasi vykdyti pavedimus, kompromituojančius jį kaip valstybės vyrą, ir norėjau, kad jis bent nusižiūrėtų, kur galės pasitraukti blogiausiu atveju, jei atsitiktų taip, kad toji didžiulė mašina imtų ir sugriūtų, ko visai pagrįstai buvo galima būgštauti tuometinėje situacijoje. Jei visa valdžia nebūtų patekusi pagaliau į vienas rankas, aš ir dabar nė kiek neabejoju, kad šiuo metu Prancūzijos monarchija merdėtų.

Mano sveikata vis blogėjo, tuo tarpu „Emilio" spausdinimas irgi ėjo vis lėtyn ir pagaliau visai sustojo, o aš negalėjau sužinoti kodėl: Gi nemalonėjo man parašyti nei atsakyti į mano laiškus, ir aš negalėjau gauti kokių nors kitų žinių ar šiaip patirti, kas yra, nes ponas Malzerbas tuo metu irgi buvo išvažiavęs į kaimą. Manęs niekad nesutrikdo ir neprislegia jokia nelaimė, jei tik aiškiai žinau, koks reikalas, bet iš prigimties bijau tamsos: mane ji baugina, aš nepakenčiu neaiškumo, paslaptis mane jaudina, nes ji pernelyg priešinga atviram, o

dažnai ir nerūpestingam mano būdui. Man rodos, nelabai nusigąsčiau, išvydęs šlykščiausią pabaisą, bet jei pamatyčiau nakčia balta marška apsigaubusią žmogystą, mane pagautų baimė. Štai ir dabar mano vaizduotė, kurstoma tos ilgos tylos, pradėjo regėti šmėklas. Kuo labiau troško mano širdis, kad išeitų paskutinis ir geriausias mano veikalas, tuo labiau kamavausi, bespėliodamas, kas jį stabdo, ir, nuolat puldamas į kraštutinumus, įtariau, kad spausdinimas nutrauktas todėl, kad knyga visiškai uždrausta. Negalėdamas suprasti nei to uždraudimo priežasties, nei jo pobūdžio, kankinausi baisiausioje nežinioje. Rašiau laišką po laiško Gi, ponui de Malzerbui, Liuksemburgo kunigaikštienei ir visiškai suglumdavau, netgi pakvaišdavau, jei negaudavau atsakymų ar gaudavau juos pavėluotai. Nelaimė, tuo pat metu sužinojau, kad tėvas Grifė, jėzuitas, kažkur kalbėjo apie „Emilį" ir netgi citavo jo ištraukas. Iškart mano vaizduotė plyksteli kaip žaibas ir atskleidžia man visą sauvalės paslaptį: išvystu visą dalykų eigą taip aiškiai, taip tikroviškai, tarsi dangus man būtų apšvietęs protą. Įsivaizdavau, kad mano veikalą pasiglemžė jėzuitai, įsiutę už niekinamą toną, kuriuo aš kalbu apie jų kolegijas; kad tai jie sustabdė knygos leidimą; kad, savo draugo Gereno painformuoti apie dabartinę mano sveikatos būklę ir numatydami greit mane mirsiant, kuo nė aš pats neabejojau, jie nori užvilkinti spausdinimą ligi to laiko, idant galėtų apkarpyti, iškraipyti mano veikalą ir priskirti man visiškai kitus, ne mano jausmus, kurie atitiktų jų užmačias. Galvoj man susigrūdo nuostabi gausybė faktų ir aplinkybių, kurie turėjo patvirtinti šį beprotišką spėjimą ir padaryti jį visiškai įtikimą — ką sakau! — akivaizdžiai įrodytą. Gerenas buvo visiškai atsidavęs jėzuitams, aš tai žinojau. Priskyriau jiems visas jo pastangas užmegzti su manim draugiškus santykius; įtikinėjau save, kad tai jų nurodymu jis ragino mane tartis su Neolmu, kad iš Neolmo jie gavo pirmuosius mano knygos lankus; kad paskui jie rado būdą sustabdyti spausdinimą pas Diušeną, o

gal net pasigrobti ir mano rankraštį, kad galėtų jį perdirbinėti savo nuožiūra, o po mano mirties be jokių trukdymų paskelbti kūrinį, persiūtą pagal savo madą. Nors tėvas Bertjė ir meilikavo man, aš visada žinojau, kad jėzuitai nemėgsta manęs, ne tik dėl to, kad aš enciklopedistas, bet ir dėl to, kad visi mano principai dar labiau prieštarauja jų mokymui ir jų autoritetui, nei mano kolegų bedieviškumas, nesgi ateistų fanatizmas ir šventeivų fanatizmas, būdami vienodai nepakantūs, gali žengti net išvien; taip jie žengė Kinijoje ir taip jie veikia prieš mane, kai tuo tarpu proto ir moralės religija, nepripažindama žmonių valdžios sąžinės dalykuose, neduoda galios šios valdžios šalininkams. Žinojau, kad ponas kancleris taip pat yra didelis jėzuitų draugas, ir bijojau, kad jo sūnus, tėvo bauginamas, gali prieš savo valią palikti jų nuožiūrai mano veikalą, kurį lig šiol gynė. Man netgi atrodė, jog to apgynimo jau netekau: apie tai man bylojo priekabės dėl pirmųjų dviejų tomų, kai dėl menkų niekų buvo reikalaujama perspausdinti lankus. O juk kituose dviejuose tomuose, kaip žinoma, buvo daugybė tokių aštrių vietų, jog būtų reikėję ištisai juos perdirbti, jei cenzūra būtų žiūrėjusi juos taip kaip du pirmuosius. Be to, žinojau, o ir ponas de Malzerbas man buvo sakęs, kad abatas de Gravas, kuriam pavesta prižiūrėti to leidimo spausdinimą, irgi yra jėzuitų šalininkas. Visur aš regėjau jėzuitus, nė nepagalvodamas, kad, artėjant jų išvarymo dienai, jie patys pernelyg susirūpinę savo gynybos reikalais ir neturi laiko leistis į intrigas dėl spausdinamos knygos, kurioje nė nerašoma apie juos. Man nederėtų sakyti „nepagalvodamas", nes galvojau apie tai labai daug: šį prieštaravimą nurodė man ponas de Malzerbas, vos tik sužinojęs apie mano vaizduotės sukurtą viziją. Tačiau, visiškoje savo vienatvėje pasišovęs spręsti apie slaptą didžių reikalų vyksmą, bet nieko apie jį nežinodamas, aš pasukau į klystkelius ir nieku gyvu nenorėjau patikėti, kad jėzuitai priėjo liepto galą: maniau, jog tokius gandus jie patys vylingai skleidžia, noréda-

mi užmigdyti savo priešininkų budrumą. Žinodamas nenuginčijamus jų laimėjimus praeityje, aš taip baisingai buvau įtikėjęs jų visagalybe, jog iš kalno gailavau dėl parlamento pažeminimo. Juk ne paslaptis, kad ponas de Šuazelis ėjo mokslus pas jėzuitus, kad ponia de Pompadur taipogi neblogai su jais sugyvena ir kad jų sąjunga su favoritais ir ministrais visada išeina į naudą tiek vieniems, tiek ir antriems kovoje prieš bendrus priešus. Atrodė, jog karaliaus dvaras niekur nesikiša, ir aš, įsitikinęs, kad jei kada ordinas gaus smarkų smūgį, tai jį suduos ne parlamentas, kuris tam neišteks jėgų, dvaro pasyvumą laikiau pakankamu pagrindu jų pasitikėjimui savimi ir ženklu, lemiančiu jų pergalę. Apskritai į visas tas paskalas žiūrėjau kaip į pačių jėzuitų gudrybes ir pinkles, tikėjau, kad jie visiškai saugūs ir turi laiko visam kam, ir neabejojau, kad netrukus jie sutriuškins ir jansenizmą, ir parlamentą, ir enciklopedistus, ir visus kitus, nesutinkančius vilkti jų jungo; taigi buvau įsitikinęs, kad jeigu jie ir leis pasirodyti mano knygai, tai ji bus perdirbta ir paversta jų pačių ginklu, o mano vardu jie prisidengs tik skaitytojams apgauti.

Jaučiausi bemirštąs, ir sunku man šiandien suprasti, kaip tas pakvaišimas nepribaigė manęs, — tokį siaubą man kėlė mintis, jog po mirties bus suterštas mano atminimas pačioj vertingiausioj ir geriausioj mano knygoj. Aš niekad tiek nebijojau mirti ir manau, kad jei būčiau tuomet miręs, būčiau miręs baisioj desperacijoj. Net šiandien, regėdamas, kaip žengia be kliūčių į savo tikslą sąmokslas, visų juodžiausias ir siaubingiausias iš visų sąmokslų, kada nors regztų prieš žmogaus atminimą, aš numirsiu daug ramesnis, nes tikrai žinau, jog palieku savo raštuose liudijimą apie save, kuris anksčiau ar vėliau pavers niekais visus žmonių sąmokslus.

Ponas de Malzerbas, visų tų mano susikrimtimų liudytojas ir patikėtinis, norėdamas nuraminti mane, ėmėsi žygių, rodančių neišsemiamą jo širdies gerumą. Liuksemburgo kunigaikštienė irgi prisidėjo prie to gero darbo ir keletą kartų

aplankė Diušeną, norėdama sužinoti, kaip vyksta knygos leidimas. Pagaliau knyga buvo vėl pradėta spausdinti, ir viskas ėjo gana sklandžiai, bet man niekada taip ir nepasisekė sužinoti, dėl ko darbas buvo pertrauktas. Ponas de Malzerbas netgi malonėjo atvykti į Monmoransi manęs nuraminti, ir jam tai pavyko: visiškas pasitikėjimas jo tiesumu paėmė viršų prieš vargšės mano galvelės kvaitulį, ir jis sėkmingai išsklaidė mano vizijas. Matydamas, kaip kamuoja mane tos baimės ir kliedesiai, jis, žinoma, galėjo palaikyti mane apgailėtinu padaru; taip ir atsitiko. Jam prisiminė įkyriai kartojami jo aplinkoje filosofų klikos žodžiai. Kai išsikėliau gyventi į Ermitažą, jie paskelbė, kaip esu jau minėjęs, kad aš neilgai ten iškęsiu. Pamatę mano ištvermę, jie sakė, kad aš gyvenąs ten iš užsispyrimo, iš puikybės, iš gėdos netesėti žodžio, bet mirtinai ten nuobodžiaująs ir esąs labai nelaimingas. Ponas de Malzerbas tuo patikėjo ir man tai parašė. Aš susijaudinau, kad šitaip klysta didžiai mano gerbiamas žmogus, ir nurašiau jam vieną po kito keturis laiškus, kuriuose išdėsčiau tikruosius savo elgesio motyvus ir tiksliai nusakiau savo pomėgius, savo palinkimus, savo būdą ir visa, kas dėjosi mano širdyje. Parašyti be juodraščio, skubomis, vienu ūpu ir netgi neperskaityti, šie keturi laiškai yra galbūt vienintelis mano gyvenime dalykas, kuris man lengvai davėsi, o tai juo nuostabiau, kad, rašydamas juos, kentėjau didelius skausmus ir buvau didžiausiam nusiminime. Jausdamas, jog senka mano paskutinės jėgos, graudinausi, kad paliksiu apie save tokią neteisingą nuomonę dorų žmonių atminime, ir norėjau, kad tuose keturiuose laiškuose išliktų bent paskubomis apmesti mano sumanytų atsiminimų eskizai. Šitie laiškai patiko ponui de Malzerbui, jis parodė juos Paryžiuje; tai nelyginant santrauka to, ką čia dėstau smulkiai, todėl vertėtų juos išsaugoti. Tarp mano popierių yra jų nuorašas, kurį jis, mano prašomas, po kelerių metų davė padaryti ir atsiuntė man.

Vienintelis dalykas, rūpėjęs dabar man artimos mirties akivaizdoje, buvo tas, jog neturėjau nė vieno patikimo ir išmanančio žmogaus, kuriam galėčiau patikėti savo rankraščius, kad jie būtų sutvarkyti, man mirus. Kai buvau išvykęs į Ženevą, susibičiuliavau su Multù; pamėgau šį jaunuolį ir norėjau, kad jis būtų prie mano mirties patalo ir užspaustų man akis. Pareiškiau jam tą norą ir tikiu, kad jis mielai būtų atlikęs šį žmoniškumo aktą, jei šeimos reikalai būtų leidę jam atvažiuoti. Netekęs tos paguodos, norėjau bent įrodyti jam savo pasitikėjimą ir nusiunčiau dar nepaskelbtą „Savojos vikaro tikėjimo išpažinimą". Jį tai pradžiugino, bet iš atsakymo supratau, kad jis anaiptol nėra toks įsitikinęs, jog šis kūrinys susilauks tokio atgarsio, kokio aš vyliausi. Jis pageidavo turėti kokį nors mano kūrinėlį, kurio niekas kitas neturėtų. Nusiunčiau jam „Kalbą prie Orleano kunigaikščio karsto", kurią buvau parašęs abatui Darti ir kuri nebuvo pasakyta, nes ne jam buvo pavesta tuomet kalbėti, nors jis ir buvo tam pasirengęs.

Po pertraukos spausdinimas ėjo toliau ir net baigėsi gana ramiai, tik man krito į akį keistas dalykas, kad po to, kai pirmiesiems dviem tomams taip griežtai buvo reikalauta pataisų korektūrose, du paskutinieji buvo praleisti kone be jokių prieštaravimų ir jų turinys nė kiek neužkliuvo. Bet turėjau dar vieną nerimastį, kurio nedera nutylėti. Įveikęs baimę dėl jėzuitų, pradėjau baimintis dėl jansenistų ir filosofų. Nekenčiau viso to, kas vadinama partija, grupuote, klika, ir niekad nieko gero nelaukiau iš joms priklausančių žmonių. „Kūmutės" neseniai išsikėlė iš senojo savo buto ir įsikūrė prie pat manęs, tad iš jų kambario galėjai girdėti visa, kas kalbama mano kambaryje ir terasoje, o iš jų sodo buvo visai lengva perlipti neaukštą mūro tvorą, skiriančią sodą nuo mano bokšto. Aš įsirengiau bokšte savo darbo kambarį, ten stovėjo stalas, visas nuklotas „Emilio" ir „Visuomenės sutarties" korektūromis bei lankais, ir čia, susiuvęs gaunamus ką tik atspaustus lankus, aš turėjau visus savo tomus daug pirmiau, negu jie išėjo

iš spaudos. Per savo lengvabūdiškumą, apsileidimą, pasitikėjimą ponu Mata, kurio uždarame sode gyvenau, aš dažnai vakare pamiršdavau užrakinti bokštą, o rytą rasdavau jo duris atlapas. Nebūčiau dėl to nerimavęs, jei nebūčiau pastebėjęs, kad popieriai lyg ir sujaukti. Radęs tokią netvarką keletą kartų, susirūpinau ir ėmiau bokštą rakinti. Spyna buvo prasta, raktas nesisukdavo iki galo. Įdėmiau žiūrėdamas, rasdavau dar daugiau netvarkos negu tada, kai palikdavau duris nerakintas. Pagaliau vienas mano tomas visai dingo vienai dienai ir dviem naktims, ir aš nieko nežinojau, kas jį ištiko, kol trečios dienos rytą vėl jį radau ant stalo. Aš nė kiek neįtariau pono Mata, nei jo sūnėno, pono Diumuleno, nes žinojau, kad abu jie myli mane, ir visiškai jais pasitikėjau. Užtat pradėjau mažiau bepasitikėti „kūmutėmis". Žinojau, kad jie, nors ir būdami jansenistai, turi kažkokių ryšių su d'Alamberu ir gyvena su juo vienuose namuose. Aš bent kiek sunerimau ir pasidariau atidesnis. Persinešiau popierius į kambarį ir visai palioviau susitikėti su tais žmonėmis, nes, be to, dar sužinojau, kad jie apgarsino daugelyje namų pirmąjį „Emilio" tomą, kurį per savo neatsargumą buvau jiems paskolinęs. Nors jie buvo mano kaimynai iki pat man išvykstant, bet aš nuo tol nebendravau su jais.

„Visuomenės sutartis" pasirodė vienu ar dviem mėnesiais pirmiau už „Emilį". Aš reikalavau iš Rėjaus, kad slaptai neveiztų į Prancūziją nė vienos mano knygos, ir jis kreipėsi į valdžios įstaigas, prašydamas leidimo įvežti leidinį per Ruaną, kur pasiuntė jį laivu. Atsakymo negavo; ryšuliai išgulėjo Ruane keletą mėnesių, o paskiau buvo išsiųsti jam atgal; buvo net mėginta juos konfiskuoti, bet jis pakėlė tokį triukšmą, jog vis dėlto juos grąžino. Smalsuoliai parsisiųsdino iš Amsterdamo keletą egzempliorių, ir tie be didelio triukšmo ėjo per rankas. Išgirdęs apie juos kalbant ir net kai ką pamatęs, Moleonas pasakojo man apie tai tokiu paslaptingu tonu, kad aš nustebau ir gal būčiau susirūpinęs, jei nebūčiau savęs nura-

minęs visagalinčia savo taisykle, būdamas tikras, kad nesu niekuo prasikaltęs ir negalėčiau nieko sau prikišti. Aš net neabejojau, kad, esant reikalui, nuo ponios de Pompadur nemalonės mane apgintų ponas de Šuazelis; jis ir šiaip man buvo palankus, o dabar jį dar turėjo sujaudinti pagyrimas, kurį iš pagarbos jam įrašiau tame veikale.

Žinoma, tuomet labiau nei bet kada galėjau pasikliauti ir Liuksemburgo kunigaikščio gerumu, o jei prireiktų, ir užtarimu, nes dar niekad jis nebuvo man toks jautrus ir draugiškas. Kai jie atvažiavo Velykoms, o aš dėl prastos sveikatos negalėjau nueiti į pilį, jis nė vienos dienos nepraleido neatėjęs aplankyti manęs. Pagaliau, matydamas, jog mane be atvangos kamuoja skausmai, įtikino, kad reikia šauktis brolio Komo, nusiuntė jo pakviesti, pats atvedė pas mane ir netgi turėjo drąsos pasilikti prie manęs per sunkią ir ilgą operaciją, — retas ir pagirtinas dalykas tokiam įžymiam didikui. O juk tereikėjo atlikti zondavimą; bet mane zonduoti buvo neįmanomai sunku, net Moranui kelis kartus tai nepasisekė. Brolis Koma turėjo itin lengvą ir įgudusią ranką ir pagaliau įvedė visai ploną zondą, nors iškamavo mane daugiau kaip dvi valandas. Aš kaip įmanydamas stengiausi nedejuoti, kad negraudinčiau jautrios gerojo maršalo širdies. Pirmuoju tyrimu brolis Komas tarėsi radęs didelį akmenį ir tai man pasakė; antruoju tyrimu akmens neberado. Itin atsargiai ir tiksliai pakartojęs labai man prailgusį tyrimą antrą ir trečią kartą, pareiškė, kad akmenų nėra, bet prostata sklerotiškai sukietėjusi ir nenormaliai padidėjusi. Nustatė, kad šlapimo pūslė yra didelė ir sveika, o baigdamas pareiškė, kad daug kentėsiu skausmų, bet gyvensiu ilgai. Jei ši antroji pranašystė išsipildys taip, kaip išsipildė pirmoji, tai mano kančios dar negreit pasibaigs.

Taigi, daugelį metų mane gydė nuo visokių negalių, kuriomis nesirgau, ir galop sužinojau, kad tikroji mano liga, nepagydoma, bet ir nemirtina, lydės mane ligi pat amžiaus galo.

Tai sužinojus, sutramdyta mano vaizduotė paliovė rodžiusi man ateityje skausmingą mirtį nuo akmenligės. Atsikračiau baime, kad zondo galiukas, nulūžęs kadaise šlapimo kanale, bus virtęs akmens branduoliu. Išsivadavus iš tariamų negalavimų, sunkesnių už tikruosius, man ir liga atrodė nebe tokia baisi. Ir tikrai, nuo tada aš kur kas mažiau kenčiu ir, žinodamas, kad šitas palengvėjimas — tai Liuksemburgo kunigaikščio nuopelnas, negaliu jo minėti nesigraudindamas.

Tartum sugrįžęs į gyvenimą, aš uoliau nei bet kada kūriau planus likusiai savo gyvenimo daliai ir ketinau imtis juos vykdyti, kai tik išeis „Emilis". Galvojau apie Turenę, kur teko kadaise būti: tas kraštas patiko man tiek švelniu savo klimatu, tiek ir maloniu gyventojų būdu.

La terra molle lieta e dilettosa
*Simili a se gli abitator produce.**

Kažkada buvau sakęs kunigaikščiui apie tą savo projektą, bet jis mėgino mane atkalbėti. Dabar vėl užvedžiau apie jį kalbą ir pareiškiau, kad tai jau nuspręstas dalykas. Šįkart jis pasiūlė kitą man tinkamą prieglobstį — Merlu pilį už penkiolikos ljė nuo Paryžiaus, kur jis ir kunigaikštienė mielai įkurdintų mane. Šis pasiūlymas mane sujaudino, ir nepasakyčiau, kad nepatiko. Reikėjo visų pirma tą vietą pamatyti; mes sutarėme, kurią dieną ponas maršalas atsiųs savo liokajų su ratais mane tenai nuvežti. Pasitaikė, kad tą dieną smarkiai negalavau, reikėjo atidėti žygį, o paskui visokios kliūtys sutrukdė man nuvažiuoti. Vėliau sužinojau, kad Merlu dvaras yra ne pono maršalo, o jo žmonos nuosavybė, ir juo lengviau pasiguodžiau, kad nesikėliau ten.

Pagaliau sulaukiau pasirodant „Emilio", taip ir neišgirdęs daugiau nei reikalavimų taisyti tekstą korektūrose, nei žinių

* Švelnus, linksmas ir malonus kraštas, ir jo gyventojai tokie pat *(Tasas) (ital.)*.

apie kokias nors kliūtis. Prieš knygai išeinant, ponas maršalas paprašė atiduoti jam visus pono de Malzerbo laiškus, rašytus tuo reikalu. Aš taip pasitikėjau jais abiem, taip buvau įsitikinęs savo saugumu, kad nė nepagalvojau, koks keistas ir net grėsmingas yra šis prašymas. Atidaviau jam laiškus, išskyrus vieną ar du, kurie per neapsižiūrėjimą pasiliko knygose. Dar pirmiau ponas de Malzerbas pranešė man, jog paimsiąs iš Diušeno laiškus apie jėzuitus, mano rašytus anų baimių metu ir, reikia pripažinti, neteikiančius didelės garbės mano protui. Bet aš atsakiau, kad nenoriu būti laikomas geresniu, negu esu, ir kad jis gali tuos laiškus palikti. Nežinau, kaip jis padarė.

Ši knyga nebuvo sutikta audringais aplodismentais kaip kiti mano veikalai. Niekad nė vienos knygos taip didžiai neliaupsino atskiri asmenys ir taip šaltai nepriėmė visuomenė. Visa, ką man sakė, ką rašė išmaningiausi žmonės, tiktai patvirtino, kad tai geriausias ir reikšmingiausias iš visų mano veikalų. Bet visa tai buvo sakoma su itin keistu atsargumu, lyg būtų reikėję slėpti gerą savo nuomonę. Ponia de Buflė man parašė, jog tos knygos autorius esąs vertas paminklo ir visos žmonijos pagarbos, o į pabaigą nesivaržydamas paprašė grąžinti jai tą laiškelį. D'Alamberas tvirtino, kad šis veikalas bylojąs apie mano pranašumą ir iškeliąs mane į pirmą vietą tarp rašytojų, bet nepasirašė to laiško, nors lig tol visados pasirašydavo. Diuklo, ištikimas mano draugas, tiesus, bet apdairus žmogus, aukštai įvertino knygą, bet vengė man tai pareikšti raštu. Lakondaminas užsipuolė „Tikėjimo išpažinimą" ir pritauškė niekų; Klero savo laiške taipogi rašė tik apie šitą fragmentą, bet nepabūgo pasakyti, kaip jį sujaudino knyga: jo paties žodžiais tariant, ji sušildė seną jo širdį. Iš visų, kam nusiunčiau savo knygą, tik jis vienas garsiai ir laisvai pasakė visiems, kokios jis geros apie ją nuomonės.

Mata, kuriam irgi daviau vieną „Emilio" egzempliorių, dar prieš pradedant knygą pardavinėti, paskolino jį ponui de Ble-

rui, parlamento tarėjui, Strasburgo intendanto tėvui. Ponas de Bleras turėjo namus Sen Grasjene, ir Mata, kaip senas pažįstamas, kartais jį ten aplankydavo. Jis davė ponui de Blerui paskaityti „Emilį", kol tas dar nebuvo pasirodęs knygynuose. Grąžindamas knygą, ponas de Bleras pasakė šiuos žodžius, kurie tą pačią dieną buvo persakyti man: „Pone Mata, tai puiki knyga, bet netrukus apie ją pasklis daugiau kalbų, negu to norėtų autorius". Kai jis perdavė man tuos žodžius, aš tiktai nusijuokiau: man atrodė, jog šitaip oriai gali pareikšti vien teisininkas, mėgstąs viską gaubti paslaptimi. Ir kiti mane pasiekę nerimastingi atsiliepimai darė man ne didesnį įspūdį. Visai nenumatydamas artėjančios katastrofos, įsitikinęs savo kūrinio naudingumu ir patrauklumu, būdamas tikras, kad elgiausi kaip reikiant visais atžvilgiais, tvirtai pasikliovęs Liuksemburgo kunigaikštienės įtaka ir netgi vyriausybės palankumu, aš patenkintas mėgavausi savo nusprendimu pasitraukti nuo žmonių kaip tik tuo metu, kai susilauksiu triumfo ir sutriuškinsiu visus pavyduolius.

Kai buvo leidžiama ši knyga, vienas tik dalykas nedavė man ramybės, ir buvo tai ne tiek mano saugumo, kiek sąžinės klausimas. Ermitaže ir Monmoransi aš piktinaus, iš arti matydamas, kaip engia kaimo žmones didžiūnai, savo pramogų dėlei versdami juos kęsti nuostolius, kuriuos daro jų laukams miško žvėrys: tie vargšai nedrįsta gintis nuo šernų kitaip, kaip tik keldami triukšmą — lindėdami per naktis savo pupose ir žirniuose su katilais, būgnais ir skambalais. Savo akimis mačiau, kaip barbariškai ir žiauriai elgiasi su tais nelaimingaisiais grafas de Šerolė, ir „Emilio" pabaigoje aštriai pasisakiau prieš tą žiaurumą. Tai buvo dar vienas nusižengimas mano taisyklėms, kurs nepasiliko nenubaustas. Sužinojau, kad princo de Konti žmonės nė kiek ne švelniau elgiasi su žmonėmis jo žemėse, ir turėjau baimės, kad šis princas, kuriam jaučiau didžią pagarbą ir dėkingumą, neprisitaikytų sau to, ką maištaujantis žmoniškumas paskatino pa-

rašyti mane apie jo dėdę, ir nepasijustų įžeistas. Tačiau mano sąžinė buvo visiškai rami, tad pasiklioviau ja ir gerai padariau. Bent jau niekad neteko patirti, kad įžymusis princas būtų atkreipęs nors mažiausią dėmesį į šią pastraipą, parašytą daug anksčiau, negu man teko garbė susipažinti su juo.

Apie tą laiką, kai išėjo mano knyga, — gerai neatsimenu, prieš tai ar po to, — pasirodė kitas veikalas ta pačia tema, žodis į žodį nurašytas iš mano pirmojo tomo, išskyrus tiktai keletą lėkštų intarpų. Knygos autorium pasirašė kažkoks ženevietis, pavarde Balekseras, o tituliniame lape buvo nurodyta, kad jis laimėjęs Harlemo akademijos premiją. Aš tuoj pat supratau, kad ir Akademija, ir premija yra išlaužtos tam tyčia iš piršto, idant publika nepastebėtų, jog tai plagiatas; numaniau taip pat, jog čia slypi kažkokia intriga, rezgama nuo seniau, bet man visai nesuprantama: arba mano rankraštis buvo duotas kam nors, nes kitaip ši vagystė būtų neįmanoma, arba reikėjo sukurti istoriją apie tariamąją premiją knygos atsiradimui paaiškinti. Tik po daugelio metų iš vieno žodžio, netyčia išsprūdusio d'Ivernua, atspėjau tą paslaptį ir suvokiau, kas išleido į areną poną Balekserą.

Jau girdėjosi kurtus dundesys, pranašaujantis audrą, ir kiekvienas įžvalgesnis žmogus puikiai matė, kad jau bręsta ir netrukus ims reikštis kažkoks sąmokslas prieš mane ir mano knygą. O aš pats buvau taip įsitikinęs savo saugumu ir toks kvailas, kad ne tik nenuspėjau nelaimės, bet ir nenumaniau jos priežasties netgi tada, kai pajutau jos pasekmes. Visų pirma gana sumaniai imta skleisti kalbas, esą, persekiojant jėzuitus, negalima šališkai nuolaidžiauti knygoms ir autoriams, puolantiems religiją. Man buvo priekaištaujama, kam išleidau „Emilį" savo vardu, lyg būčiau nerašęs savo vardo visuose kituose veikaluose, dėl kurių man nieko nebuvo sakyta. Atrodė, lyg bijoma, kad aplinkybės privers norom nenorom griebtis kažkokių priemonių, o kaltas dėl to buvo mano paties neatsargumas. Tie gandai pasiekė mane, bet nė kiek nesujau-

dino; aš nė minties neturėjau, kad visoje šioje istorijoje atsirastų nors mažiausias dalykas, liečiąs mane asmeniškai: tariau, jog man nieko negalima rimtai prikišti, jog turiu tvirtą atspirtį, nesu pažeidęs jokių nuostatų, ir netikėjau, kad Liuksemburgo kunigaikštienė apleistų mane sunkią valandą dėl kažkokio prasižengimo, kuris, jei ir buvo, turėjo kristi ant jos pačios galvos. Tačiau, žinodamas, kad panašiais atvejais paprastai persekiojami knygų leidėjai, o ne autoriai, aš kiek būgštavau dėl vargšo Diušeno, jei ponas de Malzerbas imtų ir paliktų jį be globos.

Taigi buvau ramus. Paskalos vis labiau plito, o netrukus pasikeitė ir jų tonas. Atrodė, jog publiką, o ypač parlamentą, erzina mano ramumas. Praėjus kelioms dienoms, bruzdėjimas pasidarė stačiai baisus, ir grasinimai nukrypo tiesiog į mane. Parlamento nariams atvirai buvo sakoma, jog deginti knygas esą per maža — reikią deginti jų autorius. O apie knygų leidėjus nebuvo jokios kalbos. Kai mane pirmą kartą pasiekė šie žodžiai, kuriuos galėjo ištarti veikiau inkvizitorius iš Goa negu senatorius, aš nė kiek neabejojau, kad tai Holbacho sėbrų išmonė, kurios tikslas — mane įbauginti ir priversti bėgti. Mane juokas ėmė iš tos vaikiškos gudrybės, ir, šaipydamasis iš jų, aš sakiau pats sau: jeigu jie žinotų visą tiesą, tai turėtų pasiieškoti kokio nors kito baubo man įgąsdinti; bet galop kilo toks triukšmas, jog pasidarė aišku, kad tai rimtas dalykas. Liuksemburgo kunigaikštis su žmona tais metais anksčiau atvažiavo antrą kartą į Monmoransi — jie čia buvo jau nuo birželio pradžios. Pilyje labai mažai tegirdėjau kalbant apie naujas mano knygas: nors jos sukėlė tokį triukšmą Paryžiuje, namų šeimininkai apie jas nė žodeliu neprasitarė. Tačiau vieną rytą, kai buvau vienas su kunigaikščiu, jis man tarė: „Ar „Visuomenės sutartyje" jūs neatsiliepėt blogai apie poną de Šuazelį?" — „Aš? — atsakiau jam, atgavęs žadą iš nustebimo. — Ne, prisiekiu jums; priešingai, savo plunksna, kuri negreita girti, įrašiau jam liaupsinimą, gražiau-

sią iš visų, kada nors tekusių ministrui". Ir tuoj pat pacitavau tą pastraipą. – „O „Emilyje"?" – vėl paklausė jis. – „Nė žodelio, – atsakiau. – Tenai nėra apie jį nė vieno žodžio". – „Ak, – tarė jis guviau, nei paprastai, – reikėjo nutylėti ir anoje knygoje arba pasakyti aiškiau!" – „Man regis, pasakiau aiškiai, – replikavau aš, – nes labai jį gerbiu". Jis dar kažką buvo besakąs, matyt, norėjo man kai ką atskleisti, bet susilaikė ir nutilo. Nelemtas dvarionio apdairumas, imantis viršų dargi prieš draugystę pačioje geriausioje širdyje!

Šis trumpas pokalbis bent kiek nušvietė mano padėtį ir davė man suprasti, jog rūstybė kaupiasi kaip tik prieš mane. Skaudu man buvo, kad negirdėtai žiauri lemtis nukreipia mano nenaudai visa, ką tik pasakau ar padarau gero. Betgi žinojau, kad šioje byloje mane lyg skydu dengia Liuksemburgo kunigaikštienė ir ponas de Malzerbas, ir man galva neišnešė, kaip galima smogti man, aplenkiant juos, nors jau tada puikiai supratau, jog niekam nerūpės nei teisybė, nei teisingumas, ir niekas nesiims tikrinti, kaltas aš ar ne. Tuo tarpu audra griaudėjo vis smarkiau. Netgi Neolmas įsiplepėjęs man pareiškė, jog gailisi, kam prasidėjęs su tuo veikalu, ir atrodė, lyg jis gerai žinotų, koks likimas gresia knygai ir jos autoriui. O aš guodžiausi vienu dalyku: mačiau, kad Liuksemburgo kunigaikštienė yra visiškai rami, patenkinta ir netgi linksma, ir iš to sprendžiau, kad jinai įsitikinusi savo žygių sėkmingumu, nė kiek nebijo dėl manęs ir todėl nė žodžiu manęs nei užjaučia, nei atsiprašo, o tik šaltai sau laukia, kaip viskas klosis toliau, lyg pati būtų niekuo dėta ar visiškai nesirūpintų manim. Man ypačiai buvo nuostabu, kad ji ničnieko man nesako: atrodė, kad turėtų ką nors pasakyti. Ponia de Buflė, regis, nebuvo tokia rami. Ji čia atvažiuodavo, čia vėl išvažiuodavo, labai jaudinosi, kažkuo rūpinosi ir vis mane įtikinėjo, kad princas de Konti dedąs visas pastangas atremti man ruošiamą smūgį. Pasak jos, susidėjusi nepalanki situacija: parlamentui, esą, rūpi, kad jėzuitai negautų progos apkal-

tinti jį abejingumu religijai. Tačiau atrodė, kad ji nesitiki didelės naudos iš princo ir savo pastangų. Pokalbiai su ja daugiau sudirgindavo mane, kaip nuramindavo, nes ji be paliovos ragino mane pasitraukti, patarinėjo išvykti į Angliją, kur man rekomendavo daug draugų, tarp jų ir seną savo bičiulį, garsųjį Jumą. Matydama, kad aš vis toks pat ramus, ji griebėsi veiksmingesnės priemonės man išjudinti: pakišo man mintį, kad jei aš būsiu suimtas ir tardomas, tai būtinai turėsiu kalbėti apie Liuksemburgo kunigaikštienę, o juk ji savo draugiškumu yra nusipelniusi mano dėkingumo, todėl aš privalau vengti pavojaus, idant jos nesukompromituočiau. Atsakiau, kad ji galinti būti rami, nes ponios maršalienės nesukompromituosiu. Ji atkirto, kad lengviau tai pažadėti, negu ištesėti, ir jos buvo tiesa, nes aš turėjau tvirtą pasiryžimą nelaužyti duotos priesaikos ir nemeluoti teisėjams, kad ir kaip būtų rizikinga sakyti tiesą.

Matydama, kad ši mintis padarė man įspūdį, bet kad aš vis dar nesiryžtu bėgti, ji ėmė kalbėti man apie įkalinimą kelioms savaitėms Bastilijoje: taip esą galima išvengti parlamento jurisdikcijos, kuriai nepriklauso valstybiniai nusikaltėliai. Neprieštaravau dėl šios keistos malonės, tik reikalavau, kad niekas jos neprašytų mano vardu. Ji daugiau nebeužsiminė apie tai, ir aš paskui supratau, kad tą mintį jinai iškėlė tik norėdama iškvosti mane, o iš tikrųjų šitos išeities, kuri viskam būtų padariusi galą, niekas nepageidavo.

Po kelių dienų ponas maršalas gavo laišką iš Deilio klebono, Grimo ir ponios d'Epinė draugo, kurs pranešė, jog sužinojęs iš patikimo šaltinio, kad parlamentas svarstysiąs mano bylą itin griežtai, ir netgi tiksliai nurodė, kurią dieną būsiąs priimtas dekretas dėl mano suėmimo. Įtariau, kad tą informaciją sufabrikavo Holbacho sėbrai, nes žinojau, kad parlamentas griežtai laikosi formalumų, o pradėti tokią bylą dekretu dėl mano suėmimo, pirmiau neištyrus juridiškai, ar aš pripažįstu, kad tai mano knyga, ar iš tikrųjų esu jos autorius, bū-

tų ne kas kita, kaip apeiti visus formalumus. Pasakiau poniai de Buflė: „Tik tais atvejais, kai turima reikalo su dideliais nusikaltimais, pavojingais visuomenės saugumui, kaltinamasis suimamas be kvotos, kad nepasislėptų nuo teismo. O kai norima bausti už tokį nusikaltimą kaip mano, kuris vertas pagarbos ir atpildo, tai byla keliama knygai ir kiek galint vengiama kaltinti autorių". Ji tuoj pat atrado kažkokį niuansą, kurį pamiršau, ir ėmė įrodinėti, jog man kaip tik bus padaryta malonė, jei mane suims, užuot šaukę į tardymą. Kitą dieną gavau laišką iš Gi, kuris man pranešė buvęs tą dieną pas generalinį prokurorą ir pats matęs ant jo stalo baigiamą rengti kaltinamąją išvadą prieš „Emilį" ir jo autorių. Įsidėmėkite, jog tasai Gi buvo Diušeno, išspausdinusio šį veikalą, dalininkas, ir štai dabar jis, visiškai ramus dėl savęs, iš pasigailėjimo praneša tą žinią autoriui! Spręskite patys, ar galėjau tuo patikėti! Kaip tai paprasta ir natūralu: kažkoks knygų leidėjas, gavęs audienciją pas generalinį prokurorą, skaitinėja sau rankraščius ir juodraščius, padėtus ant to aukšto pareigūno stalo! Bet ponia de Buflė ir kiti man taipogi tai patvirtino. Tokiomis nesąmonėmis jie taip man išūžė ausis, jog buvau linkęs patikėti, kad visi jie išprotėję.

Puikiai suprasdamas, kad čia glūdi kažkokia paslaptis, kurios niekas nenori man pasakyti, ramiai sau laukiau, kas bus, pasikliaudamas savo teisumu ir nekaltumu ir jausdamasis laimingas, kad, nors ir kokios mane ištiktų negandos, man teks didi garbė nukentėti už tiesą. Aš nieko nebijojau, nesislėpiau, kasdien nueidavau į pilį, o popiečiais, kaip paprastai, vaikštinėjau. Dekreto paskelbimo išvakarėse, birželio 8 dieną, išėjau pasivaikščioti su dviem profesoriais oratoriečiais, tėvu Alamaniu ir tėvu Mandaru. Mes nusinešėme į Šampo lengvus pusdienius ir užkandome su geru apetitu. Buvom užmiršę pasiimti stiklines, tad vyną traukėm iš butelio pro rugių šiaudelius, kiekvienas pasirinkę kur storesnį šiaudą, kad daugiau išsiurbtume. Kaip gyvas niekad nebuvau toks linksmas.

Esu pasakojęs, kaip jaunystėje man užėjo nemiga. Nuo to laiko įpratau vakarais atsigulęs paskaityti, kol apsunksta akys. Tada užpučiu žvakę ir stengiuosi bent kiek numigti. Skaitau dažniausiai Bibliją: šitaip visą ją perskaičiau bent penkis ar šešis kartus. Tą vakarą buvau labiau įsijaudinęs nei paprastai, ir skaičiau ilgiau; pervariau visą knygą, kurios gale yra pasakojimas apie Levitą nuo Efraimo kalno: tai Teisėjų knyga, jei neklystu, nes po to nepasitaikė jos matyti. Šita istorija padarė man didelį įspūdį, ir aš dar galvojau apie ją migdydamasis, kai staiga mane pažadino triukšmas ir šviesa. Tereza nešė žvakę, kurios šviesoje išvydau Larošą; pamatęs, kaip ūmai aš pašokau ir atsisėdau lovoje, jis man tarė: „Neišsigąskite, mane atsiuntė ponia maršalienė: ji pati jums rašo ir siunčia princo de Konti laišką". Iš tikrųjų, ponios maršalienės laiškelyje radau įdėtą ir princo laišką, kurį jai ką tik atnešė princo kurjeris: jis pranešа, jog, nepaisant visų jo pastangų, nuspręsta iškelti man kuo griežčiausią bylą. „Bruzdėjimas neapsakomas, – rašė jis; – niekas nebegali nukreipti to smūgio; bylos reikalauja dvaras, jos nori parlamentas; septintą valandą ryto pasirašys dekretą dėl suėmimo ir tuojau pat pasiųs žmones jo suimti; aš telaimėjau tiek, kad pažadėjo nepersekioti jo, jeigu jis pasitrauktų, bet jeigu jis spirsis ir norės, kad suimtų, tai ir suims". Ponios maršalienės vardu Larošas meldė mane keltis ir eiti pasitarti su ja. Buvo antra valanda nakties. „Ji ką tik atsigulė ir laukia jūsų, – pridūrė jis. – Nenori užmigti, kol jus pamatys". Paskubomis apsivilkau ir nulėkiau pas ją.

Man ji pasirodė susijaudinusi. Pirmą kartą mačiau ją tokią. Jos sutrikimas sugraudino mane. Taip staigiai užkluptas nakties viduryje, aš irgi nerimavau, bet vos tik išvydau kunigaikštienę, pamiršau save: galvojau tik apie ją ir apie tą liūdną vaidmenį, kuris jai tektų, jeigu duočiausi suimamas. Jausdamas, kad turiu užtektinai drąsos sakyti visada tik tiesą, net jei ta tiesa man pakenktų ar mane pražudytų, aš taip pat žino-

jausi neturįs nei reikiamos nuovokos, nei sumanumo, o gal nei tvirtumo, kad nesukompromituočiau jos, jei mane smarkiau paimtų į nagą. Todėl nutariau paaukoti savo garbę jos ramybės dėlei ir jos labui padaryti tai, ko tokiomis aplinkybėmis niekas nepriverstų manęs daryti savo paties labui. Kai tik apsisprendžiau, tuoj pat jai tą pareiškiau, nes bet kokios derybos galėjo tik nuvertinti mano auką. Esu tikras, kad ji turėjo numanyti mano motyvus, bet nė žodeliu to neparodė. Šitas jos abejingumas mane užgavo ir aš kad kiek būčiau atsiėmęs savo žodžius. Tačiau atėjo ponas maršalas, o po valandėlės atvyko iš Paryžiaus ponia de Buflė. Jie padarė tai, ką turėjo padaryti kunigaikštienė. Pasidaviau jų meilikavimams; buvo gėda išsižadėti savo žodžio, ir beliko tik aptarti, kur man pasitraukti ir kada išvykti. Kunigaikštis pasiūlė pagyventi keletą dienų inkognito pas jį, kad galėčiau neskubėdamas apsigalvoti ir pasiruošti kelionei; aš nesutikau, taip pat nepriėmiau pasiūlymo slaptai išvažiuoti į Tamplį. Pasiryžau išvykti tą pačią dieną, kad nereikėtų bet kur slapstytis.

Nujausdamas, kad karalystėje turiu slaptų ir galingų priešų, sprendžiau, jog, nors ir kaip esu prisirišęs prie Prancūzijos, turiu išvykti iš jos, jei noriu turėti ramų gyvenimą. Pirmiausia šovė mintis pasitraukti į Ženevą, bet, pagalvojęs valandėlę, pats save atkalbėjau nuo tokios paikystės. Žinojau, kad Prancūzijos vyriausybė Ženevoje turi didesnę galią negu Paryžiuje, ir neduos man ramybės nė viename iš tų dviejų miestų, jeigu jau nusistatė mane persekioti. Žinojau, kad „Samprotavimais apie nelygybę" užsitraukiau anuomet Tarybos neapykantą, kurios ji nedrįsta viešai parodyti ir kuri užtat yra juo pavojingesnė. Žinojau, kad prieš kurį laiką, išėjus „Naujajai Eloizai", daktaro Tronšeno pasiūlymu Taryba paskubėjo knygą uždrausti, bet, pamačiusi, jog niekas neseka jos pavyzdžiu, netgi Paryžiuje, susigėdo savo neapdairumo ir uždraudimą atšaukė. Nė kiek neabejojau, kad dabar, sulaukusi dar geresnės progos, ji tikrai pasistengs ja pasinaudoti. Ži-

nojau, kad už veidmainingo prielankumo visų ženeviečių širdyse slypi pavydas, kuris tik ir laukia progos pasireikšti. Vis dėlto tėvynės meilė šaukė mane tenai, ir jei būčiau turėjęs viltį, kad ramiai ten gyvensiu, nė kiek nebūčiau svyravęs. Tačiau nei garbė, nei protas neleido man ieškoti prieglaudos tėvynėje kaip pabėgėliui, todėl nutariau apsistoti bent netoli jos, Šveicarijoje, ir pažiūrėti, ką nuspręs dėl manęs ženeviečiai. Netrukus pamatysite, jog laukti teko neilgai.

Ponia de Buflė labai nupeikė šį mano nutarimą ir vėl ėmėsi mane įkalbinėti vykti į Angliją. Bet jai nepavyko manęs nulenkti. Niekad nemėgau nei Anglijos, nei anglų, ir visa ponios de Buflė iškalba ne tik neįveikė šito mano bjaurėjimosi, bet dar jį padidino, pats nežinau kodėl.

Nusprendžiau išvykti tą pačią dieną, ir iš pat ryto visiems buvo sakoma, kad jau išvykau. Larošas, kurį pasiunčiau atnešti mano popierių, nenorėjo netgi Terezai sakyti, ar aš dar čia, ar jau išvažiavęs. Ketindamas kada nors parašyti savo atsiminimus, buvau sukaupęs daugybę laiškų ir kitų dokumentų, todėl Larošui prireikė net kelių žygių. Sutvarkytą dalį popierių pasidėjau atskirai, o kitus ėmiausi tvarkyti tą patį rytą, nes norėjau išsivežti vien tuos, kurie man gali praversti, o kitus sudeginti. Kunigaikštis mielai sutiko padėti man, bet šiam darbui reikėjo tiek laiko, jog rytą nepabaigėme, ir aš nieko nespėjau sudeginti. Kunigaikštis pasisiūlė pats sutvarkysiąs likusią popierių dalį, sudeginsiąs, kas nereikalinga, nepavesdamas to niekam kitam, ir nusiųsdinsiąs man visa, ką bus atrinkęs. Priėmiau tą pasiūlymą, labai patenkintas, kad nusikračiau šiuo rūpesčiu ir galiu praleisti dar likusias kelias valandas su man brangiais žmonėmis, su kuriais netrukus visam laikui išsiskirsiu. Jis pasiėmė raktą nuo kambario, kur palikau tuos popierius, ir, primygtinai mano prašomas, pasiuntė atvesti mano vargšės tetulės, kuri, mirtinai išsigandusi dėl manęs ir dėl savęs, kas minutę laukė teismo vykdytojų, neišmanydama, kaip elgtis ir ką jiems sakyti. Larošas ją atvedė

į pilį, nieko nepapasakojęs; ji manė, kad aš jau labai toli; išvydusi mane, ji sukliko ir puolė man į glėbį. O, draugystė, širdžių santarvė, prijunkimas, artumas! Šioje mieloje ir skaudžioje valandėlėje susitelkė visos laimingos, meilumo ir ramybės kupinos dienos, mūsų praleistos kartu, idant aš dar gyviau pajusčiau, kaip sunku skirtis, kai beveik septyniolika metų išgyvenome drauge, kažin ar nors vieną dieną praleidę skyrium. Ponas maršalas, šito susitikimo liudytojas, negalėjo sulaikyti ašarų. Jis paliko mus vienudu. Tereza nenorėjo skirtis su manim. Paaiškinau jai, kad mums abiem kartu išvažiuoti būtų sunku ir kad ji turi pasilikusi išparduoti mano daiktus ir surinkti pinigus. Kai areštuoja žmogų pagal dekretą, paprastai paima jo popierius, užantspauduoja daiktus arba padaro jų apyrašą ir paskiria saugotoją. Būtinai reikėjo, kad ji pasiliktų, žiūrėtų, kas dėsis, ir surastų kuo geriausią išeitį. Pažadėjau jai, kad netrukus galės atvažiuoti pas mane; ponas maršalas patvirtino tą mano pažadą. Bet aš nieku gyvu nesutikau jai pasakyti, kur išvykstu, kad tiems, kurie ateis manęs suimti ir ją tardys, ji galėtų nemeluodama pareikšti nieko nežinanti. Apkabinęs ją išsiskyrimo valandą, nepaprastai susijaudinau ir, pagautas pranašiškos ekstazės, tariau: „Mano vaikeli, turi apsiginkluoti drąsa. Tu džiaugeisi draug su manimi laimingose mano dienose, tau belieka, jei pati to nori, su manim ir vargti. Jeigu eisi su manimi, lauk tik įžeidimų ir negandų. Likimas, ištikęs mane šią liūdną dieną, lydės iki paskutinės valandos".

Beliko pasirūpinti išvažiavimu. Teismo vykdytojai turėjo pasirodyti dešimtą valandą. Kai išvykau, buvo ketvirta valanda popiet, o jų dar nebuvo. Nutarėme, kad važiuosiu pašto arkliais. Neturėjau vežimo; ponas maršalas padovanojo man kabrioletą ir davė arklius bei vežėją iki pirmosios pašto stoties, kur man niekas nedarė kliūčių gauti arklius, nes ponas maršalas iš anksto buvo dėl to susitaręs.

Kadangi aš nepietavau prie stalo ir nesirodžiau pilyje, tai damos atėjo atsisveikinti su manim į antresolę, kur praleidau dieną. Ponia maršalienė buvo labai liūdna ir keliskart apkabino mane, bet jos glėbyje nepajutau šilumos, kurios ji nešykštėjo man prieš dvejus ar trejus metus. Ponia de Buflė taip pat mane apglėbė ir prisakė daug labai gražių žodžių. Gerokai nustebau, kai mane apkabino ponia de Mirpua, kurios irgi čia būta. Ponia maršalienė de Mirpua yra nepaprastai šalta, ceremoninga ir santūri, ji, man regis, daug tebeturi išdidumo, būdingo Lotaringijos giminei. Ji niekad neskyrė man didelio dėmesio. Ar dėl to, kad mano savimeilę maloniai paglostė ši netikėta garbė ir aš norėjau dar ją padidinti savo paties akyse, ar dėl to, kad tame apkabinime tikrai būta krislelio užuojautos, įgimtos taurioms širdims, betgi man pasirodė, kad jos poelgyje ir žvilgsnyje justi kažkokia energija, kuri labai mane sujaudino. Vėliau dažnai galvojau apie tai, ir man kilo įtarimas, jog ta ponia žinojo, kokiam likimui esu pasmerktas, ir vienu momentu nejučia susigraudino dėl mano dalios.

Ponas maršalas nepravėrė burnos; jis buvo išbalęs kaip numirėlis. Jis panoro būtinai mane palydėti iki vežimo, kuris laukė prie girdyklos. Mudu perėjome visą sodą, netarę nė žodžio. Turėjau parko raktą; atrakinau juo vartelius ir, užuot įsidėjęs į kišenę, be žodžių padaviau jam. Jis kažkaip skubomis paėmė tą raktą, ir paskiau aš dažnai prieš savo valią apie tai galvodavau. Graudesnės akimirkos aš neturėjau per visą savo gyvenimą. Mūsų apsikabinimas buvo ilgas ir nebylus: abu supratome, kad tai paskutinis sudie.

Tarp Baro ir Monmoransi sutikau keturis juodai vilkinčius vyrus, važiuojančius samdyta karieta, kurie šypsodami pasveikino mane. Kai paskiau Tereza man papasakojo apie teismo vykdytojų išvaizdą, apie jų atvykimo valandą ir jų elgesį, man neliko abejonių, kad tai būta jų, ypač kai dar sužinojau, jog dekretas dėl mano suėmimo buvo pasirašytas ne septintą ryto, kaip man pranešta, o tik vidurdienį. Man rei-

kėjo važiuoti per visą Paryžių. Nelabai pasislėpsi visiškai atvirame kabriolete. Gatvėse mačiau daug žmonių, kurie sveikino mane kaip pažįstamą, bet aš jų nė vieno nepažinau. Tą patį vakarą pasukau iš kelio, norėdamas užvažiuoti į Vilrua. Lione keleiviai privalo pasirodyti komendantui. Tai buvo neparanku žmogui, nenorinčiam nei meluoti, nei keisti savo pavardės. Turėdamas Liuksemburgo kunigaikštienės laišką, nuėjau pas poną de Vilrua prašyti, kad išrūpintų man atleidimą nuo tos prievolės. Ponas de Vilrua davė man laišką, kuriuo nepasinaudojau, nes nevažiavau per Lioną. Šis laiškas, dar su antspaudu, yra likęs tarp mano popierių. Kunigaikštis kvietė mane pernakvoti Vilrua dvare, bet aš bevelijau keliauti toliau ir nuvažiavau tą dieną dar dvi tarpstotes.

Mano vežimas buvo labai kratus ir labai vargino, dėl to negalėjau nuvažiuoti per dieną didelį galą. Be to, mano išvaizda niekam nežadino noro greit mane aptarnauti, o juk yra žinoma, kad Prancūzijoje pašto arkliai klauso tik to botago, kuris čaižo paštavežio pečius. Aš dosniai mokėjau vežėjams ir vyliausi, jog pinigai užvaduos man ponišką išvaizdą ir manieras, bet išėjo dar blogiau. Jie palaikė mane prasčioku, pirmą kartą važiuojančiu pašto arkliais svetimu reikalu. Man kinkydavo tik kuinus, ir aš virtau žaisleliu paštavežių rankose. Baigiau tuo, kuo reikėjo pradėti: apsišarvavau kantrybe, nieko nebesakiau ir važiavau taip, kaip jiems patiko mane vežti.

Nebūčiau nuobodžiavęs kelionėje, jei būčiau atsidavęs mintims apie visa, kas mane ištiko, tačiau tokie apmąstymai netraukė nei mano proto, nei širdies. Aš nuostabiai lengvai pamirštu praėjusį blogį, nors jo būta ir visai neseniai. Aš jaudinuos ir nerimstu tik tada, kai laukiu bėdos, bet lig tik ji pasidaro, jos atminimas laikosi man silpnai ir greit išblėsta. Žiauri mano vaizduotė be paliovos mane kamuoja, bėgdama už akių toms blogybėms, kurių dar nėra, ir drauge slopina atmintį, gramzdindama užmarštyje tas, kurios jau praėjo. Kas

jau įvyko, to nebereikia saugotis, taigi nėra ko tuo kvaršinti sau galvą. Aš, sakytum, pergyvenu savo nelaimę iš anksto: kuo daugiau kenčiu, jos laukdamas, tuo man lengviau ją pamiršti. Ir priešingai, be perstojo galvodamas apie praėjusią laimę, lyg ir susigrąžinu ją, iš naujo perjaučiu ir vėl ja mėgaujuosi, kada tik panoriu. Manau, kad tik šios laimingos savybės dėka aš niekad nesu patyręs pagiežos, kuri graužia kerštingą širdį, nuolat menančią patirtus įžeidimus, ir teikia jai tas pačias kančias, kurių ji trokšta savo priešui. Esu ūmus iš prigimties, greit supykstu, net įnirštu, bet niekad keršto troškimas nėra suleidęs šaknų į mano širdį. Man mažai terūpi įžeidimas, tad negali labai rūpėti ir įžeidėjas. Apie jo padarytą skriaudą galvoju tik tuo atveju, jeigu jis vėl mane gali nuskriausti, o jei tikrai žinau, kad jis daugiau nebedarys man blogo, tuojau pat pamirštu, ką patyręs. Mes girdime daug pamokslų apie nuoskaudų atleidimą. Žinoma, tai graži dorybė, bet ne mano būdui. Nežinau, ar mano širdis mokėtų nustelbti savy neapykantą, nes niekad jos nesu jautęs, ir pernelyg mažai galvoju apie savo priešus, kad galėčiau pasigirti, jog jiems atleidžiu. Sunku pasakyti, ar labai jie kankina patys save, trokšdami kankinti mane. Esu jų rankose, jie turi visą valdžią ir naudojasi ja. Tik vienas dalykas yra už jų galios ribų, ir čia jie nieko man nepadarys: kankindamiesi dėl manęs, jie negali priversti mane kankintis dėl jų.

Jau antrąją kelionės dieną visiškai pamiršau ir tai, kas man atsitiko, ir parlamentą, ir ponią de Pompadur, poną de Šuazelį, ir Grimą, ir d'Alamberą, ir jų sąmokslus, ir jų bendrininkus, ir daugiau nebūčiau apie juos mąstęs, jei nebūtų reikėję laikytis atsargumo. Vietoj viso to galvoje man sukosi tai, ką skaičiau prieš pat išvykdamas. Prisiminiau taip pat Gesnerio „Idiles", kurias neseniai man atsiuntė jų vertėjas Hiuberas. Tiedvi mintys buvo tokios intensyvios ir taip susipynė man galvoje, kad sumaniau abi jas sujungti — Gesnerio stiliumi apdoroti „Levito nuo Efraimo kalno" istoriją. Naivus

pastoralinis stilius, rodės, nelabai buvo tinkamas tokiam baisiam siužetui, o tuometinėje mano būklėje negalėjau tikėtis, kad man kils malonesnių idėjų siužetui paskaidrinti. Vis dėlto pabandžiau: reikėjo gi prasimanyti pramogą kelionei, nors ir nebuvo vilties, kad kas nors išeis. Bet vos tik pamėginęs, tiesiog nustebau, kokios žavios man ateina mintys ir kaip lengva man jas išreikšti. Per tris dienas sukūriau pirmąsias tris poemėlės giesmes. Užbaigiau ją vėliau, gyvendamas Motjė, ir tikrai žinau, kad jokiame mano kūrinyje neatsispindėjo toks jaudinantis papročių švelnumas, jokiame kūrinyje nėra gaivesnio kolorito, naivesnio piešinio, tikslesnio epochos pavaizdavimo, gyvesnio antikinio paprastumo, nors patsai siužetas yra baisus ir dargi siaubingas; todėl galiu pasigirti, jog įveikiau nemažus sunkumus. „Levitas nuo Efraimo kalno" gal nėra mano geriausias kūrinys, bet aš jį myliu labiau už visus. Kad ir kiek kartų jį skaičiau, kad ir kiek skaitysiu — visados pajusiu jame plazdant romią širdį, ne tik nesuirzusią nelaimėse, bet dargi radusią savyje paguodą ir atpildą. Suburkite į krūvą visus didžiuosius filosofus, kurie savo knygose dedasi atsparūs likimo smūgiams, nors niekad jų nepatyrė, atkelkite juos į mano padėtį, duokite pajusti pasipiktinimą dėl įžeistos garbės, ir teparašo jie tuojau pat panašų kūrinį: pamatysite, kaip jie susidoros su tuo uždaviniu.

Išvažiuodamas iš Monmoransi į Šveicariją, nutariau sustoti Iverdene pas gerą seną savo draugą poną Rogeną, kuris ten apsigyveno prieš keletą metų ir kvietė mane apsilankyti. Dabar sužinojau, kad Lionas yra man iš kelio, taigi per jį man važiuoti neteks. Užtat reikėtų vykti per Bezansoną, tvirtovės miestą, kur manęs laukia tie patys nepatogumai. Sumaniau pasukti į šalį per Seleną, įtikinėdamas save, kad turiu aplankyti de Miraną, pono Diupeno sūnėną, kuris ten tarnavo druskos viryklose ir kadaise labai mane kvietė atvažiuoti. Išmonė pavyko: de Mirano neradau namie; labai patenkintas, kad nereikia sustoti, keliavau toliau, ir niekas man nedarė kliūčių.

Įvažiavęs į Berno teritoriją, liepiau sustoti. Išlipęs iš vežimo, parpuoliau kniūbsčias, apkabinau, pabučiavau žemę ir jausmų pakilime sušukau: „Būk pašlovintas, dangau, dorybės gynėjau! Aš liečiu laisvės žemę!" Aklai pasikliaudamas savo viltimis, aš visada susižavėdavau tuo, kas turėjo man atnešti nelaimę. Nustebęs vežėjas pagalvojo, kad aš išprotėjau; vėl įlipau vežiman ir po kelių valandų patyriau gyvą ir tyrą džiaugsmą — atsidūriau garbiojo Rogeno glėbyje. Ak, atsikvėpkime valandėlę pas šį godotiną šeimininką! Turiu pasisemti drąsos ir jėgų: netrukus jų man labai prireiks.

Neatsitiktinai čia taip smulkiai apsakiau visas mano išvykimo aplinkybes, kiek tik jų prisiminiau. Nors jos ir nėra labai aiškios, tačiau, kai viso sąmokslo siūlas yra mūsų rankose, jos gali kiek nušviesti jo eigą; sakysim, jos daug padės išspręsti problemą, kurią čia iškelsiu, nors ir neduos galutinio jos išaiškinimo.

Tarkime, kad įvykdyti sąmokslui, kurio objektu aš buvau, būtinai reikėjo, kad pasitraukčiau; jei buvo šito siekiama, tai viskas ir turėjo vykti maždaug taip, kaip vyko. Bet jeigu aš nebūčiau davęsis išgąsdinamas naktį atsiųsto kunigaikštienės laiško, jei nebūčiau sutrikęs dėl jos susijaudinimo, jei ir toliau būčiau laikęsis taip pat tvirtai kaip iš pradžių, ir, užuot pasilikęs pilyje, būčiau grįžęs namo ramiai numigti savo lovoje gaivaus paryčio miego — ar ir tada būtų atsiradęs dekretas dėl mano arešto? Tai didelis klausimas, nuo kurio pareina daugelio kitų klausimų sprendimas. Jį svarstant, pravartu atkreipti dėmesį į tai, kad dekretas buvo pasirašytas ne tą valandą, kaip numatyta. Tai grubus, bet akivaizdus pavyzdys, kaip svarbu sužiūrėti mažiausias detales faktų visumoje, kai norima indukcijos keliu atskleisti slaptas jų priežastis.

DVYLIKTOJI KNYGA

1762–1765

Čia prasideda tamsios intrigos, gaubiančios mane jau aštuoneri metai, ir man, nors ir kažin kaip stengčiausi, neįmanoma prasismelkti į šią juodą naktį. Įpuolęs kančių prarajon, aš juntu smūgius, matau, kokiu įrankiu man smogia, bet negaliu įžiūrėti, nei kieno ranka jį nukreipia į mane, nei kokiu būdu jį paleidžia į darbą. Nešlovė ir nelaimės užgriūva mane tartum savaime — toji ranka nepasirodo. Kai vaitoja sudraskyta mano širdis, atrodo, lyg aš skųsčiausi be priežasties, nes mano žlugimo kaltininkai sugeba nesuprantamais būdais įtraukti publiką į savo sąmokslą, nors jinai pati to nesuvokia ir nemato, kokios bus jo pasekmės. Taigi, pasakodamas apie įvykius, kurie liečia mane, apie mano patirtus persekiojimus ir apie visa, kas man nutiko, aš negaliu prisigauti prie tos rikiuojančios rankos ir, kalbėdamas apie faktus, negaliu atskleisti jų priežasties. Pirmines priežastis nurodžiau trijose pirmesnėse knygose, kur atskleistas visas painus interesų kompleksas, visi slaptieji motyvai. Bet aš negaliu nei paaiškinti, nei dargi spėlioti, kaip susipina tos visokeriopos priežastys ir kaip iš jų randasi keisti mano gyvenimo įvykiai. Jei tarp mano skaitytojų atsirastų taurių žmonių, norinčių įsigilinti į tas paslaptis ir surasti tiesą, teperskaito jie dar kartą įdėmiai tris pirmesnes knygas ir paskiau kiekvieną faktą, apie kurį skaitys kitose knygose, tesugretina su kitomis jų turimomis žiniomis; tepaseka jie intrigą po intrigos ir aplinkybę po aplinkybės, kol prieis pačius pirmuosius variklius, — aš tikrai žinau, kur juos nuves tie ieškojimai; tuo tarpu aš pats pasiklystu vingiuotame kelyje, kurs eina tenai per tamsius požemius.

Viešėdamas Iverdene, susipažinau su visa pono Rogeno šeima, taip pat ir jo dukterėčia ponia Bua de la Tur bei jos

dukromis, kurių tėvą, kaip regis jau esu sakęs, kadaise pažinojau Lione. Ji buvo atvažiavus į Iverdeną aplankyti dėdės ir savo seserų; vyresnioji jos duktė, bene penkiolikos metų mergina, sužavėjo mane savo protingumu ir puikiu charakteriu. Aš pajutau nuoširdžiausią simpatiją ir motinai, ir dukteriai. Šią pastarąją ponas Rogenas skyrė savo sūnėnui, pulkininkui, jau pagyvenusiam žmogui, kuris taip pat man buvo labai draugiškas. Nors dėdė karštai juodu piršo, sūnėnas irgi didžiai tų vedybų troško, o ir man labai rūpėjo, kad abu jie būtų patenkinti, tačiau, matydamas didelį jų amžiaus skirtumą ir nepaprastą jaunos merginos bjaurėjimąsi jaunikiu, aš stojau motinos pusėn ir draug su ja dėjau pastangas užkirsti kelią šiai santuokai; galų gale ji tikrai iširo. Vėliau pulkininkas vedė panelę Dilan, savo giminaitę, labai man patikusią savo būdu ir grožiu, ir tapo laimingiausiu vyru bei tėvu. Vis dėlto ponas Rogenas nepamiršo, kad toje byloje aš ėjau prieš jį. O aš pasiguodžiau tuo, kad ir jam, ir jo šeimai atlikau šventą draugystės pareigą, kuri liepia visados duoti patį geriausią patarimą ir anaiptol ne visados įtaikauti.

Gana greitai man paaiškėjo, kaip priimtų mane Ženevoje, jei sumanyčiau ten grįžti. Mano knygą ten sudegino ir išleido dekretą dėl mano arešo birželio 18-ąją, tai yra, praslinkus vos devynioms dienoms po dekreto Paryžiuje. Šiame antrajame dekrete surašyta tiek baisiausių nesąmonių, jame taip grubiai pažeistas bažnytinis ediktas, kad aš nepatikėjau pirmomis žiniomis apie jį, o kai jos pasitvirtino, tai mane pagavo baimė, kad toks viešas ir piktas laužymas visų įstatymų, pradedant sveiko proto įstatymu, neapverstų Ženevos aukštyn kojomis. Bet galėjau būti ramus: ten nieko neatsitiko. Jei ir sklido liaudyje kalbos, tai tik prieš mane, ir visi ilgaliežuviai, visi bukagalviai pedantai viešai peikė mane lyg kokį mokinuką, kuriam reikia išperti kailį, kad neiškalė gerai katekizmo.

Šitie du dekretai buvo signalas prakeikimų audrai, kurią su neprilygstamu įniršiu pakėlė prieš mane visa Europa. Visi

laikraščiai, visi žurnalai, visos brošiūros visais varpais skelbė aliarmą. O prancūzai — tokia romi, tokia mandagi ir kilni tauta, kuri taip didžiuojasi savo padorumu ir dėmesiu nelaimingiesiems, ūmai pamiršo tas savo numylėtas dorybes ir prapliupo ypač gausiais ir skaudžiais įžeidinėjimais. Aš buvau jiems bedievis, ateistas, pamišėlis, patrakėlis, laukinis žvėris, vilkas. Naujas laikraščio „Žurnal de Trevu" leidėjas tiek pripaistė apie tariamąją mano pasiutligę, kad gana aiškiai pasirodė pats ja sergąs. Atrodė, kad Paryžiuje neišvengiamai susidursi su policija, jeigu į leidžiamą kūrinį bet kokia tema pamirši įbrukti užgaulų išpuolį prieš mane. Veltui ieškojau tokio vieningo priešiškumo priežasčių ir kad kiek būčiau patikėjęs, jog visi išėjo iš proto. Tik pamanykit: „Amžinosios taikos" redaktorius sėja nesantaiką! Žmogus, paskelbęs „Savojos vikarą", — bedievis! „Naujosios Eloizos" autorius — vilkas! „Emilio" autorius — patrakėlis! Ak Dieve mano, tai kas gi aš būčiau buvęs, jei būčiau parašęs knygą „Apie protą" ar kokį nors kitą panašų veikalą? O juk audroje, kilusioje prieš tos knygos autorių, publika ne tik nepritarė persekiotojams, bet dar atkeršijo jiems, išliaupsindama autorių. Palyginkite jo knygą su mano knygomis, pažiūrėkite, kokio skirtingo priėmimo jos susilaukė ir kaip pasielgta su abiem autoriais įvairiose Europos valstybėse; patys suraskite to skirtumo priežastis, kurios užganėdintų blaivų protą: aš tik šito prašau, o pats tyliu.

Man buvo labai gera Iverdene, ir aš, primygtinai prašomas pono Rogeno ir visos jo šeimos, nutariau čia pasilikti. Ponas de Muari de Ženženas, to miesto valdytojas, maloniu savo elgesiu taipogi skatino mane pasilikti jo apygardoje. Pulkininkas taip atkakliai įkalbinėjo mane apsigyventi nedideliam namely jo sodyboje, tarp kiemo ir sodo, kad aš sutikau, ir jis tuojau parūpino tam butui baldus bei kitą padarynę, reikalingą nedideliam mano namų ūkiui. Baneretas Rogenas užvis labiausiai rūpinosi manim ir nesitraukė nuo manęs ištisomis

dienomis. Buvau jam dėkingas už tokį didelį dėmesį, bet kartais pasijusdavau gerokai suvaržytas. Jau buvo paskirta mano įsikraustymo diena, ir aš parašiau Terezai, kad atvažiuotų pas mane, kai staiga sužinojau, jog Berne kyla prieš mane audra, priskiriama šventeivoms, nors tikrosios jos priežasties niekad man nepavyko patirti. Nežinia kieno sukiršintas senatas tarytum nusprendė neleisti man ramiai gyventi savo priebėgoje. Vos tik gavęs žinią apie tą bruzdėjimą, valdytojas parašė daugeliui vyriausybės narių, užtardamas mane ir prikišdamas jiems aklą nepakantumą ir gėdingą nenorą suteikti ujamam garbingam žmogui prieglaudą, kurią jų valstybėje gavo tiek ir tiek banditų. Blaiviai galvojantys žmonės spėjo, kad jo karšti priekaištai, užuot nuraminę, tik dar labiau sukiršino protus. Šiaip ar taip, nei jo autoritetas, nei iškalba negalėjo nukreipti smūgio. Gavęs žinią apie įsakymą, kurį turės man paskelbti, jis iš anksto mane įspėjo, ir aš nutariau išvykti rytojaus dieną, nelaukdamas to įsakymo. Sunkiausia buvo apsispręsti, kur važiuoti, nes mačiau, kad Ženeva ir Prancūzija man uždarytos, ir aiškiai supratau, jog panašiu atveju kitos šalys irgi paskubės pasekti savo kaimynių pavyzdžiu.

Ponia Bua de la Tur pasiūlė man apsigyventi Motjė kaime, Val de Travere, Nešatelio grafystėje, kur buvo tušti, bet mebliuoti namai, priklausę jos sūnui. Norint ten nuvykti, reikėjo tik perkopti vieną kalną. Šis pasiūlymas buvo itin geras, nes Prūsijos karaliaus žemėse manęs nepasiektų mano priešai, ir tenai bent religija nebūtų pretekstas persekioti mane. Bet aš gerokai svyravau dėl vienos slaptos priežasties, kurios man nederėjo nė sakyti. Įgimta teisingumo meilė, glūdinti mano širdyje, ir drauge slaptas palankumas Prancūzijai įkvėpė man antipatiją Prūsijos karaliui, kuris, kaip man atrodė, savo pažiūromis ir savo elgesiu pamynė po kojų bet kokią pagarbą prigimties dėsniams ir žmoniškumo pareigoms. Tarp įrémintų estampų, kuriais buvau papuošęs savo bokštą Monmoransi,

kabojo ir šio valdovo portretas, po kuriuo buvo įrašyta antroji dvieilio eilutė:

Jis protu filosofas, o darbais — karalius.

Parašyta bet kieno kito plunksna, ši eilutė būtų gana gražus pagyrimas, bet mano plunksna suteikė jai visai nedviprasmišką reikšmę, kurią itin aiškiai atskleidė pirmoji eilutė. Šitą dvieilį skaitė visi mano lankytojai, o jų buvo nemaža. Ševaljė de Loranzi netgi nusirašė jį, norėdamas perduoti d'Alamberui, ir aš nė kiek neabejojau, kad d'Alamberas pasirūpino pateikti dvieilį tam valdovui kaip dovaną nuo manęs. Šią mano kaltę dar pasunkino viena vieta „Emilyje", kur lengva suprasti, ką būtent turiu omeny, kalbėdamas apie danajų karalių Adrastą. Ši pastaba neliko nepastebėta mano kritikų, nes ponia de Buflė bent kelis kartus užsiminė man apie ją. Todėl buvau visiškai tikras, kad Prūsijos karaliaus registruose esu įrašytas raudonu rašalu. Jeigu jo principai iš tiesų buvo tokie, kokius drįsau jam priskirti, tai tiek mano raštai, tiek ir pats jų autorius vien tik dėl šito jam negalėjo patikti, nes žinoma, jog visi nedorėliai ir tironai mirtinai nekenčia manęs, net ir nepažindami, o vien tik paskaitę mano raštus.

Vis dėlto išdrįsau atsiduoti jo malonei ir tikėjau, kad nedaug rizikuoju. Žinojau, jog žemos aistros pavergia tik menkas sielas ir nedaug teturi galios kietai užgrūdintiems žmonėms, o aš kaip tik tokiu jį laikiau. Man atrodė, kad jo menas valdyti kaip tik suponuoja gebėjimą parodyti taurumą tokiomis aplinkybėmis ir kad ši dorybė iš tiesų nėra svetima jo būdui. Tikėjau, kad noras pasinaudoti patogia proga niekingai ir lengvai atsikeršyti nė valandėlei nenustelbs jam garbės troškimo, ir, vaizduodamas save jo vietoje, tariau, kad žmogų, drįsusį apie jį blogai galvoti, jis kaip tik pasistengs prislėgti visu savo kilnumo svoriu. Taigi išvykau gyventi į Motjė su pasitikėjimu, kurį, man regis, jis turėjo deramai vertinti, ir

tariau pats sau: „Jei Žanas Žakas pakilo į Koriolano aukštybes, tai negi Frydrichas tūps žemiau už volskų vadą?"

Pulkininkas Rogenas būtinai norėjo palydėti mane kelionėje per kalną ir apgyvendinti Motjė. Man paskirti namai buvo itin patogūs vienai ponios Bua de la Tur brolienei, poniai Žirardjė, tad ją nelabai pradžiugino mano atvykimas; vis dėlto ji maloniai įkurdino mane, ir aš netgi maitinaus pas ją, belaukdamas, kol atvyks Tereza ir sutvarkys nedidelį mano namų ūkį.

Nuo pat išvykimo iš Monmoransi aiškiai supratau, kad būsiu dabar tremtinys žemėje, ir svyravau, ar leisti Terezai atvažiuoti pas mane ir gyventi draug su manim klajoklio gyvenimą, kuriam esu pasmerktas. Žinojau, kad po šios katastrofos mūsų santykiai pasikeis: lig šiol aš dariau jai malonę ir buvau geradaris, o dabar geradarė bus jinai. Jeigu jos prisirišimas išlaikys mano nelaimių bandymą, tai ji nusikamuos, o jos skausmas tik dar padidins mano kančias. O jeigu mano vargai atvėsins jos širdį, aš norom nenorom pajusiu, kad jos ištikimybė yra auka, ir ji, užuot supratusi, kaip miela man dalytis su ja paskutiniu duonos kąsniu, galvos tik apie savo kilnų pasiryžimą eiti su manim visur, kur mane nublokš likimas.

Reikia pasakyti viską. Aš neslėpiau nei vargšės mamytės, nei savo ydų, ir neprivalau būti atlaidesnis Terezai; kad ir malonu laikyti garbėje man brangų žmogų, betgi nenoriu nutylėti nė to žmogaus kalčių, jei tik galima laikyti tikra kalte nesąmoningą širdies jausmų pakitimą. Jau seniai pastebėjau, kad ji atšalusi man. Jutau, kad ji nebe tokia, kokia buvo gražiausiais mūsų gyvenimo metais, ir jutau ypač stipriai, todėl kad mano jausmas jai nepasikeitė. Aš vėl atsidūriau toje keblioje padėtyje, kurios pasekmes patyriau, gyvendamas su mamyte; tos pačios buvo pasekmės ir Terezai. Neieškokime tobulumo už prigimties ribų; tas pats atsitiktų ir kiekvienai kitai moteriai. Mano širdis ne visada buvo rami, kai galvodavau

apie savo vaikus, nors ir kaip protingai jaučiausi su jais pasielgęs. Mąstydamas apie savo „Traktatą apie auklėjimą", supratau, jog pamyniau savo pareigas, nuo kurių niekas negalėjo manęs atleisti. Galop sąžinės graužimas mane tiek nukamavo, jog buvau priverstas kone viešai pripažinti savo kaltę „Emilio" pradžioje; pasisakiau ten taip aiškiai, jog tik reikia stebėtis, kad po to dar kai kam užteko drąsos priekaištauti man dėl šios klaidos. O mano padėtis tuomet buvo tokia pat ir netgi blogesnė, nes įniršusiems mano priešams tik ir terūpėjo kuo nors mane apkaltinti. Bijojau recidyvo ir, nenorėdamas rizikuoti, bevelijau pasmerkti save susilaikymui, kad tik Tereza vėl neatsidurtų tokioje pat padėtyje. Be to, pastebėjau, kad santykiai su moterimis gerokai alina mano sveikatą. Šie sumetimai paskatino mane nusistatyti tam tikras taisykles, kurias kartais vis dėlto pažeisdavau; betgi pastaruosius trejus ar ketverius metus laikiausi jų griežčiau ir kaip tik nuo to laiko pastebėjau Terezos atšalimą: ji buvo vis taip pat prisirišusi prie manęs, bet jau iš pareigos, o ne iš meilės. Tai neišvengiamai temdė mūsų bendravimo žavesį, ir aš pagalvojau, kad ji, užuot klaidžiojusi su manim, galbūt labiau norėtų pasilikti Paryžiuje, nes tikrai žinojo, kad aš nepaliausiu ja rūpintis, nors ir kur ji gyventų. Tačiau ji taip sielvartavo, mums atsisveikinant, taip reikalavo iš manęs tvirto pažado, kad mes vėl sueisime krūvon, o man išvykus taip karštai reiškė tą norą princui de Konti ir Liuksemburgo kunigaikščiui, kad aš ne tik baiminaus jai prasitarti apie išsiskyrimą, bet ir pats vos bedrįsau galvoti apie tai. Giliai širdyje jausdamas, kaip sunku man be jos, aš tik galvojau, kaip ją kuo greičiau parsikvietus. Taigi parašiau, kad atvažiuotų, ir ji atvažiavo. Praslinko vos du mėnesiai, kai ją palikau, bet tai buvo pirmas mūsų persiskyrimas po tiekos bendro gyvenimo metų. Mes abu skaudžiai jį pajutome. Kaip jausmingai mes apsikabinome! O, kokios saldžios yra meilės ir džiaugsmo ašaros! Kaip jos gaivina man širdį! Kodėl taip maža teko man tokių ašarų išlieti?

Atvykęs į Motjė, parašiau milordui Keitui, Škotijos maršalui, Nešatelio gubernatoriui, pranešdamas, kad prisiglaudžiau jo didenybės Prūsijos karaliaus valdose, ir paprašiau globos. Jis man atsakė su jam būdingu taurumu, kurio ir tikėjausi, ir pakvietė apsilankyti. Nuvykau su ponu Martinė, Val de Travero kaštelionu, kurį jo ekscelencija labai mėgo. Garbi šio įžymaus ir doro škoto povyza itin sujaudino mano širdį, ir mes beregint pajutome vienas kitam gyvą simpatiją, kurią aš tebejaučiu lig šiolei, o ir jis neliktų man skolingas, jeigu išdavikai, atėmę iš manęs visą gyvenimo paguodą, piktnaudžiaudami mano nebuvimu bei senyvu jo amžiumi, nebūtų apjuodinę manęs jo akyse.

Džordžas Keitas, paveldėjęs Škotijos maršalo titulą, šlovingai gyvenusio ir garbingai žuvusio generolo Keito brolis, apleido savo tėvynę jaunystėje. Iš ten jis buvo ištremtas už tai, kad rėmė Stiuartus, kuriais netrukus nusivylė, supratęs, kad vyraujantis šios giminės bruožas — neteisingumas ir tironija. Ilgai gyveno Ispanijoje, kurios klimatą labai mėgo, kol pagaliau kaip ir jo brolis stojo tarnauti Prūsijos karaliui, kurs puikiai pažino žmones ir priėmė juos taip, kaip jie buvo nusipelnę, susilaukdamas už tai itin didelių paslaugų, kurias jam padarė maršalas Keitas, o ir dar vertingesnės dovanos — būtent, nuoširdžios milordo maršalo draugystės. Tauri, perdėm respublikoniška ir išdidi šio garbingo vyro siela galėjo pakęsti vien draugystės jungą; užtat ji nešė tą jungą taip ištikimai, jog, susidraugavęs su karaliumi, maršalas nieko kito nebematė, kaip tik Frydrichą, nors pats buvo visai kitokių įsitikinimų. Karalius pavesdavo jam svarbius reikalus, siuntinėjo į Paryžių, į Ispaniją ir, supratęs pagaliau, jog seniui reikia poilsio, davė jam kaip pensiją Nešatelio gubernatoriaus vietą, uždėdamas malonią pareigą iki amžiaus galo rūpintis šios nedidelės tautos laime.

Nešateliečiai, kurie mėgsta tik išviršinį blizgesį ir žibučius, kurie nemoka vertinti tikrųjų dorybių ir eikvoja savo proto

galias įmantriems tuštiems plepalams, išvydę šį ramų ir paprastą žmogų, palaikė jo kuklumą didyste, atvirumą — šiurkštybe, nekalbumą — kvailumu ir stojo piestu prieš visas jo geras pastangas, nes jis norėjo ne glostyti juos, o dirbti naudingą darbą ir visiškai nemokėjo įsiteikti žmonėms, kurių negerbė. Juokingoje istorijoje su pastorium Ptipjeru, kurį jo kolegos išgujo už tai, kad jis norėjo išvaduoti juos iš amžinų kančių, milordas pasipriešino pastoriams, kurie per daug sau leido, ir sukėlė prieš save visą šalį, kurios interesus gynė; kai aš atvykau, tas kvailas bruzdėjimas dar nebuvo nurimęs. Šiaip jis buvo laikomas žmogum, kuris duodasi vienaip ar kitaip nuteikiamas, ir iš visų jam primestų kaltinimų šis pastarasis buvo gal mažiausiai perdėtas. Pirmas mano jausmas, išvydus tą garbingą senį, buvo graudulys dėl jo liesumo: amžius jau buvo visiškai išsekinęs jo kūną. Bet vos tik pakėlęs akis į gyvą, atvirą ir taurų veidą, pajutau jam pagarbą ir pasitikėjimą, kurie nustelbė visus kitus jausmus. Atsakydamas į visai trumpą mano pasveikinimą, jis prakalbo visai apie ką kita, lyg būtume pažįstami jau kokia savaitė. Jis netgi nepasiūlė mums atsisėsti. Manieringasis kaštelionas pasiliko stovėti. O aš įžvelgiau skvarbiame ir gudriame milordo žvilgsnyje kažkokį lipšnumą ir, iškart pasijutęs laisvai, atsisėdau be ceremonijų į sofą šalia jo. Jis tuoj pat prašneko familiariu tonu, ir aš supratau, jog toksai mano nesivaržymas jam patiko ir jis pagalvojo: „Šitas vyras — ne nešatelietis".

Koks keistas yra tikros charakterių giminystės poveikis! Tame amžiuje širdis jau nebeturi įgimto karščio, bet šio senuko širdyje susitelkė tiek šilumos man, jog visi nustebo. Jis aplankė mane Motjė — atvyko neva putpelių medžioti, bet išbuvo čia dvi dienas ir nė neprisilietė prie šautuvo. Mes taip susibičiuliavome, kad nesitvėrėme vienas be antro. Kolombjė pilis, kur jis gyvendavo vasarą, buvo už šešių ljė nuo Motjė; ne rečiau kaip kartą per dvi savaites aš nueidavau ten, paviešėdavau parą, o paskui grįždavau pėsčiomis kaip piligrimas,

tik su juo vienu širdyje. Jauduliai, kuriuos patirdavau kadaise, žygiuodamas iš Ermitažo į Oboną, buvo, žinia, visiškai kitokie, tačiau kelionė į Kolombję teikė nė kiek ne mažesnį malonumą. Kiek graudžių išliejau ašarų, galvodamas kelyje apie tėvišką šio garbingo senio gerumą, malonias jo dorybes, romią filosofiją! Vadinau jį tėvu, jis mane vadino sūnum. Šitie švelnūs žodžiai bent kiek atspindi abipusį mūsų prisirišimą, bet neparodo, kaip mes buvome reikalingi vienas antram ir kaip troškome būti drauge. Jis norėjo žūtbūt apgyvendinti mane Kolombjė pilyje ir ilgai įkalbinėjo įsikurti tame pilies būste, kurį man paskirdavo viešnagių metu. Galų gale jam pasakiau, jog savo namuose aš laisviau jaučiuosi ir meiliju visą gyvenimą tiktai kartas nuo karto jį aplankyti. Jis pagyrė mano atvirumą ir daugiau nekalbėjo apie tai. O gerasis milorde! O garbusis mano tėve! Kaip suplazda mano širdis, pagalvojus apie tave! Ak barbarai! Kokį smūgį jie sudavė man, atplėšdami tave nuo manęs! Bet ne, ne, didysis žmogau, tu jauti ir visuomet jausi man tą pat, ką ir aš tau jaučiu. Jie tave apgavo, bet nepakeitė tavęs.

Milordas maršalas — ne be trūkumų; jis išminčius, bet kartu ir žmogus. Turėdamas itin skvarbų protą, jautriausią taktą, labai gerai pažindamas žmones, jis vis dėlto kartais duodasi apgaunamas ir paskiau negali to paklydimo nusikratyti. Jo charakteris keistas, mąstysena kažkuo savotiška, neįprasta. Jis lyg ir pamiršta žmones, kuriuos kasdien mato, ir prisimena juos tada, kai jie to visų mažiausia tikisi; jo dėmesys žmogui dažnai įnoringas; dovanoja jis ne tai, kas pritiktų, o tai, ką jam pakužda fantazija. Staiga ims ir duos tau ar atsiųs, kas jam šauna į galvą, — čia labai vertingą daiktą, čia gyvą niekąą. Ateina kartą pas jį vienas jaunas ženevietis ir pasisako norįs stoti tarnauti Prūsijos karaliui; milordas duoda jam ne laišką, o maišelį žirnių, ir liepia įteikti karaliui. Gavęs tokią neįprastą rekomendaciją, karalius tuojau pat priima įtei-

kėją į tarnybą. Tie genialūs žmonės turi kažkokią savo kalbą, kurios paprasta galva niekad nesupras. Tos mažos keistybės, panašios į gražios moters kaprizus, darė man milordą maršalą tik dar įdomesnį. Aš buvau tikras, o vėliau iš tiesų patyriau, kad rimtais atvejais šios keistybės nemenkina jo tikrųjų jausmų ir nemažina dėmesio žmogui, susijusio su draugyste. Betgi tiesa ir tai, kad jo būdas teikti paslaugas yra toks pat keistas kaip ir jo manieros. Paminėsiu tik vieną mažą pavyzdį. Kadangi man buvo per sunku nueiti iš Motjė į Kolombjė per vieną dieną, tai aš paprastai keliaudavau dviem žygiais: išeidavau popiet ir Bro kaime, pusiaukelėje, apsinakvodavau. Užeigos šeimininkui Sandozui reikėjo išsirūpinti Berlyne vieną itin jam svarbią malonę, tad jis paprašė, kad įkalbėčiau jo ekscelenciją patarpininkauti; aš mielai sutikau. Veduosi žmogelį kartu, palieku prieškambaryje, kalbu su milordu apie jo reikalą; šis nieko man neatsako. Praslenka visas rytas; eidamas per salę pietų, matau, kad vargšas Sandozas vis dar kamuojasi belaukdamas. Pagalvojęs, kad milordas bus jį pamiršęs, primenu, prieš sėdant už stalo; nė žodelio kaip ir pirmą kartą. Nusprendžiau, kad jis gal kiek grubokai man parodė, jog esu įkyrus, ir nutilau, patyliukais sau užjausdamas vargšą Sandozą. Grįždamas kitą dieną namo, nepaprastai nustebau, kai šis ėmė dėkoti man už gerą priėmimą ir puikius pietus pas jo ekscelenciją, kuris, be to, ir prašymą priėmęs. Po trijų savaičių milordas atsiuntė jam prašytąjį reskriptą, duotą ministro ir pasirašytą karaliaus; ir padarė tai, nė karto nieko nepasakęs ir neatsakęs nei man, nei jam, nors man rodėsi, kad jis iš viso nenori to reikalo imtis.

Galėčiau kalbėti ir kalbėti apie Džordžą Keitą be galo: su juo siejasi paskutinieji mano laimingi prisiminimai, o paskiau visas gyvenimas buvo man tik sielvartai ir kančios. Liūdna apie tai galvoti, aš nieko neatsimenu aiškiai, todėl negaliu nė nuosekliai pasakoti: nuo šiol turėsiu dėstyti faktus padrikai, kaip jie man išnirs atmintyje.

Netrukus išsisklaidė mano nerimas dėl prieglobsčio, nes atėjo karaliaus atsakymas milordui maršalui, kuris, suprantama, buvo man geras advokatas. Jo didenybė ne tik pritarė tam, ką šis buvo padaręs, bet ir liepė — reikia juk viską pasakyti — duoti man dvylika luidorų. Gerasis milordas, patekęs į keblią padėtį dėl šito paliepimo ir nesumanydamas, kaip jį garbingai įvykdyti, pamėgino sušvelninti įžeidimą, paversdamas tuos pinigus natūra. Jis man pranešė, esą, gavęs įsakymą pradžiai aprūpinti malkomis ir anglimis nedidelį mano namų ūkį ir netgi pridūrė, turbūt jau nuo savęs, jog karalius mielai man pastatydintų namelį pagal mano skonį, jei tik sutikčiau pasirinkti vietą. Šis antrasis pasiūlymas labai mane sujaudino ir padėjo pamiršti pirmojo skurdumą. Nepriėmęs jų nė vieno, aš vis dėlto pradėjau žiūrėti į Frydrichą kaip į savo geradarį ir gynėją ir taip jį pamėgau, kad jo šlovė pasidarė man tiek pat brangi, kiek pirma jo laimėjimai atrodė nepelnyti. Kai netrukus jis sudarė taiką, aš išreiškiau savo džiaugsmą, labai gražiai papuošdamas girliandomis namus, kuriuose gyvenau, ir, pasakysiu tiesiai, kerštingai džiūgavau, kad išleidau tam reikalui beveik tiek pinigų, kiek jis ketino man duoti. Aš maniau, jog, sudaręs taiką ir pasiekęs karinės ir politinės garbės viršūnes, jis sieks ir kitokios šlovės: leis atkusti jo valdomiems kraštams, atgaivins juose prekybą, žemės ūkį, pakels dirvonus ir apgyvendins dykžemes naujais žmonėmis, palaikys taiką tarp savo kaimynų ir tuo būdu taps arbitru Europai, kuriai lig tol buvo siaubas. Jis galėjo be jokios rizikos padėti kardą, tikrai žinodamas, kad neteks vėl jo griebtis. Pamatęs, jog jis neketina nusiginkluoti, aš pabūgau, kad jis nepanaudotų piktam savo persvaros ir netaptų pusiau didžiuoju. Išdrįsau parašyti jam šia tema ir paprastu draugišku tonu, kurs turėtų patikti jo būdo žmonėms, pamėginau šauktis prie jo šventu tiesos balsu, kurį tik nedaugelis karalių geba išklausyti. Leidau sau tokią drąsą slaptai, be jokių tarpininkų. Nieko nesakiau apie tai netgi milordui maršalui,

kuriam įteikiau savo laišką užantspauduotą. Milordas išsiuntė laišką, nepasiteiravęs apie jo turinį. Karalius nieko man neatsakė ir, kai vėliau milordas maršalas nuvyko į Berlyną, tiek jam teprasitarė, kad aš jį gerokai išbaręs. Supratau iš to, kad mano laiškas nepatiko, o į mano uolumą ir atvirumą pažiūrėta kaip į pedanto stačiokiškumą. Iš esmės taip galėjo ir būti: gal nepasakiau to, ką reikėjo pasakyti, o gal neatitikau tono, kuriuo reikėjo kalbėti. Prisiimu atsakomybę tik už jausmą, kurs privertė mane griebtis plunksnos.

Netrukus po to, kai įsikūriau Motjė Travere, turėdamas tvirčiausius patikinimus, jog čia galėsiu ramiai gyventi, pradėjau vilkėti armėniškais drabužiais. Tai buvo nenauja mintis, ją aš ne kartą brandinau savo gyvenime ir ypač dažnai galvojau apie tai Monmoransi, kur nuolat turėjau vartoti zondus ir buvau pasmerktas nuolat kiūtoti kambaryje: tada aš gerai supratau, kaip patogu dėvėti ilgą drabužį. Vienas siuvėjas armėnas dažnai atvažiuodavo į Monmoransi lankyti savo giminaičio; susigundžiau pasinaudoti šia patogia proga ir įsitaisyti naują apdarą, rizikuodamas apsikelti kalbomis, kurios, beje, man mažai terūpėjo. Norėjau tik sužinoti pirmiau Liuksemburgo kunigaikštienės nuomonę, o ji labai man patarė taip vilkėti. Taigi pasisiūdinau nedidelį armėnišką garderobą, tačiau, sukilus prieš mane audrai, turėjau atidėti jo dėvėjimą ramesniems laikams, ir tiktai po kelių mėnesių, naujų priepuolių priverstas vėl griebtis zondų, pagalvojau, kad galiu, niekuo nerizikuodamas, apsivilkti naujais drabužiais Motjė, ypač po to, kai pasitariau su vietiniu pastorium ir šis man pasakė, jog nebus jokio skandalo, jei net į bažnyčią ateisiu su tokiu rūbu. Taigi apsirengiau striukę, ilgą kaptoną, užsidėjau kailinę kepurę, susijuosiau diržu ir taip atbuvau pamaldas, o paskui nesivaržydamas nuėjau ir pas milordą maršalą. Išvydęs mane šitaip apsigerbusį, jo ekscelencija sveikindamasis tepasakė: „Salem aleikum"; tuo viskas ir baigėsi, ir nuo tolei kitokio rūbo nebedėvėjau.

Visiškai pasitraukęs iš literatūros, norėjau gyventi ramų ir malonų gyvenimą, kiek tai pareis nuo manęs. Man niekad nenuobodu vienam, net jei ir visiškai neturiu darbo, nes mano vaizduotė užpildo visas tuštumas ir jos vienos pakanka man užimti. Tik negaliu pakęsti tuščio plepėjimo kambaryje, kai žmonės susėda vieni priešais kitus ir tik laido liežuvius. Kai eini, kai vaikščioji, dar pusė bėdos: bent kojos ir akys kažką veikia, o sėdėti rankas sunėrus ir kalbėtis apie tai, koks šiandien oras ar kokios įkyrios musės, arba, dar blogiau, sakyti vienas kitam komplimentus — man baisiausia kankynė. Kad nevirsčiau laukiniu, sumaniau išmokti pinti raištelius. Eidamas į svečius, nusinešu, būdavo, ir maišelį, arba išeinu, kaip tai daro moterys, su rankdarbiu pasėdėti lauke prie durų ir pasišnekėti su praeiviais. Šitaip aš galėjau pakęsti tuščius plepalus ir nenuobodžiai leisti laiką pas savo kaimynes, kurių daugumas buvo gan malonios ir nepaikos. Nusprendžiau, kad su viena jų, Izabele d'Ivernua, Nešatelio generalinio prokuroro dukteria, ne pro šalį užmegzti artimesnę draugystę, kuri pravertė ir jai: aš ne kartą daviau jai naudingų patarimų ir padėjau sunkiais jos gyvenimo momentais. Dabar jinai — garbinga ir dora šeimos motina ir, galbūt kaip tik man turi būti dėkinga už protingą savo elgesį, už savo vyrą, savo gyvenimą ir laimę. Antra vertus, aš jai dėkingas už švelnią paguodą, kurią patyriau iš jos ypač tą liūdną žiemą, kai buvau taip prislėgtas savo negalių ir sielvartų, o ji ateidavo pas Terezą ir mane praleisti ilgų vakarų, kuriuos išties labai sutrumpindavo maloni, protinga jos kalba ir nuoširdūs mūsų pasipasakojimai. Ji vadino mane tėtušiu, o aš ją vadinau dukrele, ir tikiu, jog šitie žodžiai, kuriais dar ir dabar mes kreipiamės vienas į antrą, niekad nepaliaus buvę brangūs tiek jai, tiek ir man. Kad mano pinami raišteliai kam nors praverstų, dovanodavau juos savo jaunoms draugėms, kai jos tekėdavo, su sąlyga, kad pačios žindys savo kūdikius. Taip gavo raištelį vyresnioji sesuo, kuri pateisino dovaną; Izabelė taip pat gavo

raištelį ir ne mažiau buvo jo nusipelniusi geromis savo intencijomis, bet neturėjo laimės pasielgti taip, kaip norėjo. Siųsdamas raištelius, aš joms abiem parašiau po laišką; pirmasis jų plačiai išgarsėjo, o antrajam nebuvo skirta susilaukti tokios šlovės: draugystė nemėgsta didelio triukšmo.

Apie pažintis su savo kaimynais smulkiau nepasakosiu, noriu tik paminėti pulkininką Piuri, kuris turėjo namus kalnuose ir atvažiuodavo čia gyventi vasarą. Nesistengiau susipažinti su juo, nes žinojau, kad jo labai nemėgsta dvariškiai ir milordas maršalas, su kuriuo jis netgi nesimatydavo. Bet jis pats aplankė mane ir elgėsi itin mandagiai, taigi aš savo ruožtu turėjau jį aplankyti; taip ėjo ir toliau, ir mes kada ne kada pietaudavom vienas pas kitą. Pas jį susipažinau su ponu diu Peiru; su šiuo pastaruoju vėliau taip artimai susibičiuliavau, jog negaliu nepapasakoti apie jį.

Ponas diu Peiru — amerikietis. Kai mirė jo tėvas, buvęs Surinamo komendantu, ponas Lė Šambrijė iš Nešatelio, naujasis komendantas, vedė jo našlę. Pastaroji, tapusi našle antrą kartą, atvažiavo čia kartu su sūnum įsikurti antrojo savo vyro tėvynėje. Diu Peiru, jos vienturtis sūnus, labai turtingas ir motinos švelniai mylimas, buvo gan gerai išauklėtas, ir mokymas jam išėjo į naudą. Jis buvo pusmokslis daugelyje sričių, šiek tiek nusimanė apie meną ir ypač didžiavosi tuo, kad išugdė savo protą, o šalta ir filosofiška, grynai olandiška jo povyza, tamsi gymio spalva, tylus ir uždaras būdas itin padėjo palaikyti tokią nuomonę žmonėse. Nors dar jaunas, jis buvo kurčias ir sirgo podagra, o tas teikė orumo bei rimties jo judesiams. Kad ir mėgo disputuoti, kartais netgi užtęsdamas ginčą, bet šiaip jau buvo mažakalbis, nes neprigirdėjo. Visa jo išvaizda man imponavo. Tariau sau: „Štai mąstytojas, išmintingas žmogus, ir turėti tokį draugą — tikra laimė". Galutinai mane palenkė jo pusėn tai, kad jis dažnai mane kalbino, bet niekad nesakė komplimentų. Jis mažai kalbėdavo apie mane, mažai apie mano knygas, dar mažiau apie save;

nestokojo minčių, ir visa, ką tik sakė, buvo gan teisinga. Ši jo nuovoka ir pusiausvyra mane ir patraukė. Jis neturėjo tokio lakaus ir subtilaus proto kaip milordas maršalas, bet panėšėjo į jį būdo paprastumu. Aš nesižavėjau juo, o prisirišau iš pagarbos, ir pamažu ta pagarba išaugo į draugystę. Bendraudamas su juo, visiškai pamiršau savo repliką, pasakytą kadaise baronui Holbachui, jog man jis pernelyg turtingas, ir manau, kad tai buvo mano klaida. Patyrimas mane išmokė abejoti, ar gali labai turtingas žmogus, kad ir kas jis būtų, nuoširdžiai mylėti mano principus ir jų kūrėją.

Gana ilgą laiką retai matydavau diu Peiru, nes pats niekad nenuvykdavau į Nešatelį, o jis tik kartą per metus atvažiuodavo į kalnus pas pulkininką Piuri. Kodėl vengiau buvoti Nešatelyje? Tai buvo vaikiška paikystė, kurios nereikia nutylėti.

Prūsijos karaliaus ir milordo maršalo globojamas, aš išvengiau iš pradžių persekiojimų savo prieglobstyje, bet neišvengiau publikos, miesto valdininkų ir pastorių murmėjimo. Po pirmojo impulso, kurį davė Prancūzija, buvo tiesiog nemandagu bet kuria proga neįžeidinėti manęs; visi bijojo, kad jei neseks mano persekiotojų pavyzdžiu, bus apkaltinti priešiškumu. Pradžią padarė Nešatelio dvasininkija, tai yra pastorių korporacija, mėgindama sukurstyti prieš mane Valstybės tarybą. Šiam bandymui nepavykus, pastoriai kreipėsi į miesto magistratą, kuris tuojau pat uždraudė mano knygą ir, kiekviena proga nepagarbiai su manim elgdamasis, apylankomis ir netgi tiesiai pareikšdavo, jog nepakęstų manęs, jei sumanyčiau apsigyventi mieste. Jų „Merkurijus" būdavo pilnas visokių kvailysčių ir lėkščiausių šventeiviškų tauškalų, kurie tik juokino blaiviai galvojančius žmones, bet vis dėlto kiršino liaudį ir siundė ją prieš mane. Maža to, iš jų kalbų gan aiškiai prasikišdavo mintis, jog būtent jiems aš turįs didžiai dėkoti už tą nepaprastą malonę, kad galiu gyventi Motjė, nors jie neturėjo čia jokios valdžios; jie mielai būtų seikėję man orą pintomis, jei tik būčiau sutikęs brangiai mokėti. Norėjo,

kad jiems dėkočiau už apsaugą, kurią man suteikė karalius prieš jų norą ir kurią jie be atvangos stengėsi atimti iš manęs. Kadangi to pasiekti negalėjo, tai, padarę man tiek blogo, kiek tik įstengė, ir iškoneveikę paskutiniais žodžiais, pagaliau priskyrė savo nepajėgumą prie savo nuopelnų ir ėmė girtis, kokie štai jie geručiai, kad pakenčia mane savo krašte. Užuot atsakius, man reikėjo tik nusikvatoti jiems į akis, bet per savo paikumą aš įsižeidžiau ir kvailai užsispyriau nekelti kojos į Nešatelį. Šitą nusistatymą tesėjau beveik dvejus metus, nors buvo pernelyg didelė garbė skirti šitiek dėmesio geroms ar blogoms panašių subjektų išdaigoms, už kurias jie nėra atsakingi, nes elgiasi tik taip, kaip jiems kas pakužda iš šalies. Žmonės be kultūros ir be mokslo, gerbią tik autoritetus, valdžią ir pinigą, nė nenumano, kad privalu bent kiek godoti talentus ir kad niekinga juos įžeidinėti. Vieno kaimo meras, kurį atleido už išeikvojimus, pasakė Val de Travero vietininkui, mano Izabelės vyrui: „Sako, tasai Ruso labai protingas; duokit jį man: pažiūrėsiu, ar tai tiesa". Žinoma, jei žmogus kalba tokiu tonu, jo burnojimas neturėtų erzinti tų, kuriems jis taikomas.

Turėdamas omeny, kaip su manim elgėsi Paryžiuje, Ženevoje, Berne ir netgi Nešatelyje, nieko geresnio nesitikėjau ir iš vietinio pastoriaus. Tiesa, mane jam rekomendavo ponia Bua de la Tur, ir jis priėmė mane itin maloniai; betgi šiame krašte, kur įprasta meilikauti visiems, mandagumas nieko nereiškia. Kadangi aš buvau iškilmingai grįžęs į reformuotąją bažnyčią, tai, gyvendamas reformatų krašte, privalėjau tesėti savo pasižadėjimus ir vykdyti pilietinę pareigą — viešai išpažinti kultą, prie kurio sugrįžau; todėl eidavau į pamaldas. Antra vertus, bijojau, kad, atėjęs prie Dievo stalo, galiu būti gėdingai pavarytas, nes po triukšmo, kurį pakėlė Ženevoje taryba ir Nešatelyje dvasininkai, negalėjau būti tikras, kad pastorius sutiks kaip niekur nieko duoti man komuniją savo bažnyčioje. Todėl, artėjant komunijos metui, padariau tokį geros

valios aktą: parašiau ponui de Monmolenui (tokia pavarde buvo pastorius), pareikšdamas jam, kad širdyje visuomet priklausiau protestantų Bažnyčiai; tačiau, norėdamas išvengti priekabių tikėjimo klausimais, čia pat pridūriau, jog nesutinku smulkiau aiškintis dėl dogmų. Šitaip sutvarkęs tą dalyką, nusiraminau, nes nė kiek neabejojau, kad ponas de Monmolenas nesutiks prileisti manęs prie komunijos be diskusijos, kurios nenorėjau; vadinas, viskas tuo ir baigsis, ir aš nė kiek neliksiu kaltas. Tačiau baigėsi ne taip. Kai mažiausiai to laukiau, atėjo pas mane ponas de Monmolenas ir pareiškė ne tik sutinkąs leisti mane prie komunijos mano pateiktomis sąlygomis, bet, maža to, jis pats ir jo seniūnai laiką sau už didelę garbę turėti mane savo parapiečių tarpe. Kaip gyvas nebuvau patyręs tokios staigmenos nei paguodos. Liūdna žmogui gyventi žemėje amžinu atskalūnu, ypač nelaimėje. Ne kartą ištremtas, nuolat persekiojamas, aš patyriau neapsakomą džiaugsmą, kad galiu sau tarti: „Štai esu tarp savo brolių". Ėjau prie komunijos tokia sujaudinta širdim, liedamas graudžias ašaras, o toks pasiruošimas yra galbūt užvis maloniausias Dievui.

Praėjus kuriam laikui, milordas perdavė man ponios de Buflė laišką, gautą — bent aš taip maniau — per poną d'Alamberą, kuris pažinojo milordą maršalą. Po mano išvykimo iš Monmoransi tai buvo pirmas tos damos laiškas. Jame ji smarkiai mane subarė už tai, ką parašiau ponui de Monmolenui, ir ypač už tai, kad ėjau prie komunijos. Nesupratau, kaip jai šovė į galvą drožti man tokį pamokslą: juk po savo kelionės į Ženevą aš visur atvirai skelbiausi protestantu, viešai lankiau Olandijos ambasados koplyčią, ir niekam tai nekliuvo. Mane juokas ėmė, kad grafienė de Buflė pasinešusi vadovauti mano sąžinei religijos dalykuose. Vis dėlto neabejojau, kad jos intencijos būta labai geros (nors nieko nesupratau), taigi neužsigavau dėl šito jos keisto išpuolio ir atsakiau be pykčio, išdėstydamas savo argumentus.

Tuo tarpu įžeidimų srautas spaudoje nesiliovė, ir malonūs jų autoriai nešykštėjo priekaištų vyriausybėms, kam jos taip atlaidžiai elgiasi su manim. Šios lojimo varžybos, kurių kurstytojai ir dabar veikė slaptai, buvo kažkokios kraupios ir siaubingos. O aš nė kiek nesijaudinau — tegul sau šneka. Man sakė, jog esu pasmerktas Sorbonos; aš nepatikėjau. Kuriems galams Sorbonai kištis į tą reikalą? Gal ji norėjo paliudyti, kad aš nekatalikas? Betgi tai visi žino. Gal norėjo įrodyti, jog aš prastas protestantas? Kas jai darbo? Tai būtų itin keistas susirūpinimas — lyg jie taikstytųsi užvaduoti mūsų pastorius. Kol pats nepamačiau šito rašto, maniau, kad jį tik priskiria Sorbonai ir platina jai ant juoko, o dar tvirčiau tuo įtikėjau, kai perskaičiau tą dokumentą. Galop, kai jau nebegalėjau abejoti rašto autentiškumu, padariau tik vieną išvadą: visą Sorboną reikia sukišti į beprotnamį.

Labiau mane užgavo kitas raštas, nes paskelbė jį žmogus, kurį visuomet gerbiau ir kurio pastovumu žavėjausi, gailėdamasis tik jo aklumo. Kalbu apie Paryžiaus arkivyskupo ganytojišką laišką prieš mane. Aš pagalvojau, kad privalau atsakyti į jį. Galėjau tai padaryti nesižemindamas; čia buvo maždaug toks pat atvejis kaip su Lenkijos karalium. Niekad nesileisdavau į grubius ginčus, kuriuos taip mėgo Volteras. Kovoti moku tik garbingai, ir jei teikiuosi gintis, tai reikalauju, kad tas, kas mane puola, nediskredituotų mano smūgių. Nė kiek neabejojau, kad šis ganytojo laiškas yra jėzuitų darbas: nors jie tuo metu patys buvo įkliuvę į bėdą, betgi pažinau jame seną jų principą — triuškinti nelaiminguosius. Todėl aš irgi galėjau laikytis senos savo taisyklės — gerbti titulinį autorių ir daužyti į šipulius kūrinį; man regis, gan sėkmingai tai ir padariau.

Man labai patiko gyventi Motjė, ir tam, kad apsispręsčiau baigti čia savo dienas, betrūko tik tvirto pajamų šaltinio. Pragyvenimas čia gana brangus, o mačiau, kaip griūva visi pirmesnieji mano projektai: reikėjo likviduoti senąjį namų ūkį,

įsitaisyti naują, parduoti ar išmėtyti visus baldus, o ir šiaip daug išleisti nuo tos dienos, kai išvykau iš Monmoransi. Mačiau, kaip tirpsta kas dieną nedidelis mano atsargos kapitalas. Dar dveji ar treji metai, ir nieko iš jo nebeliks, o nematau, kaip būtų galima jį papildyti — nebent vėl imčiau rašyti knygas, atseit griebčiaus to nelemto amato, kurio išsižadėjau.

Būdamas įsitikinęs, jog netrukus viskas pasikeis į gerąją pusę ir publika, atsikvošėjusi iš padūkimo, privers valdžią raudonuoti dėl tokio elgesio su manim, aš norėjau tik išsiversti su savo ištekliais ligi to laimingo pasikeitimo, nes tada galėsiu geriau pasirinkti, kas man veikti. Todėl vėl prisėdau prie savo „Muzikos žodyno"; į jį per dešimtį metų buvau gerokai įdėjęs darbo, tad reikėjo tik peržiūrėti paskutinį kartą ir švariai perrašyti. Neseniai atsiuntė mano knygas, todėl galėjau pradėti rašyti atsiminimus, kuriems ir tenorėjau atsidėti. Visų pirma ėmiau perrašinėti laiškus į vieną rinkinį, kuris turėjo padėti mano atminčiai sekti faktų eilę ir laiką. Jau pirma buvau atsirinkęs laiškus, kuriuos norėjau išsaugoti tam reikalui, ir jų seka ėjo be pertrūkio beveik per dešimties metų laikotarpį. Ir štai, bedėstydamas laiškus perrašymui, užtikau spragą, kuri mane nustebino. Šita spraga apėmė beveik šešių mėnesių tarpą — nuo 1756 metų spalio mėnesio iki kitų metų kovo. Puikiai prisiminiau, kad, rinkdamasis laiškus, pasilikau iš to laikotarpio nemaža Didro, Deleiro, ponios d'Epinė, ponios de Šenonso ir kitų laiškų, o dabar jų nebebuvo. Kur jie pasidėjo? Ar kas prikišo nagus prie mano popierių per tuos kelis mėnesius, kol jie gulėjo Liuksemburgo rūmuose? Tai buvo neįmanoma, nesgi pats mačiau, kaip ponas maršalas pasiėmė raktą nuo kambario, kur juos padėjau. Daugelis moterų laiškų ir visi Didro laiškai buvo be datų, todėl turėjau pats įrašyti datas apytiksliai iš atminties, kad galėčiau sudėti juos iš eilės. Dabar pagalvojau, kad gal būsiu suklydęs bežymėdamas, todėl dar kartą peržiūrėjau visus nedatuotus laiškus, tikrindamas, gal atsiras tarp jų tokių, kurių vieta yra toje spra-

goje. Šis bandymas nepavyko: aš tik įsitikinau, kad tuščio tarpo tikrai esama ir kad laiškai, be abejonės, pagrobti. Bet kas tai padarė ir kam? Štai ko negalėjau suprasti. Šitie laiškai, rašyti dar prieš didžiuosius mano kivirčus, kai aš su tokiu įkarščiu atsidėjau „Julijai", niekam nebuvo įdomūs. Daugių daugiausia tai buvo kokios Didro priekabės, Deleiro pašaipėlės, ponios de Šenonso ir netgi ponios d'Epinė, su kuria tuo metu kuo geriausiai sutikau, draugystės patikinimai. Kam galėjo rūpėti tie laiškai? Kam juos norėta panaudoti? Tik po septynerių metų pradėjau numanyti baisųjį šios vagystės tikslą.

Atradęs šią neabejotiną spragą, nutariau patikrinti, ar netrūksta ko ir mano juodraščiuose. Čia irgi užtikau vieną kitą tuščią tarpą, o kadangi mano atmintis silpna, tai numaniau, jog aibėje mano popierių gali būti ir daugiau trūkumų. Pasigedau „Jutimų moralės" ir „Milordo Eduardo nuotykių" santraukos juodraščių. Prisipažįstu, jog dėl šio antrojo įtariau Liuksemburgo kunigaikštienę. Šiuos popierius man išsiuntė jos kamerdineris Larošas, ir man galva neišnešė, kam kitam, jeigu ne jai, galėjo rūpėti tas popiergalis. Tačiau kam jai prireikė to antrojo juodraščio ir pagrobtųjų laiškų, kurių, netgi turint blogiausius kėslus, neįmanoma panaudoti prieš mane, jeigu jie nefalsifikuoti? Nėmaž neįtariau pono maršalo, nes žinojau, kad jis tikrai doras žmogus ir nuoširdus mano draugas. Ponios maršalienės irgi negalėjau rimtai įtarti. Visų protingiausia mintis, dingtelėjusi man, kai laužiau galvą, beieškodamas vagystės kaltininko, buvo ta, kad čia prikišo nagus d'Alamberas. Tuo metu jis jau buvo spėjęs įsiteikti Liuksemburgo kunigaikštienei, tad galėjo, nutaikęs progą, išnaršyti mano popierius ir pasiimti patinkamus rankraščius bei laiškus, ketindamas suregzti prieš mane kokią nors intrigą arba tiesiog pasisavinti, kas jam tiks. Pagalvojau, kad, suklaidintas „Jutimų moralės" antraštės, jis tarėsi aptikęs apmatus tikram traktatui apie materializmą, o lengva suprasti, kaip puikiai tai būtų galima panaudoti prieš mane. Tikrai žinojau, kad

jis supras savo klaidą, vos tik perskaitęs tą juodraštį, o kadangi norėjau visiškai pasitraukti iš literatūros, tai nekvaršinau sau galvos dėl plagiatų, kurie jam buvo nebepirmiena* ir kuriuos aš pakenčiau be nusiskundimų. Bet netrukus tą nesąžiningumą pamiršau, lyg jo ir nebūta, ir įnikau tvarkyti likusią medžiagą savo „Išpažinčiai".

Aš vis tikėjaus, kad Ženevoje pastorių korporacija ar bent piliečiai ir miestelėnai pareikš protestą dėl to, kad, priimant dekretą prieš mane, buvo pažeistas ediktas. Ten buvo ramu, bent iš paviršiaus; tačiau reiškėsi visuotinis nepasitenkinimas, laukiąs tik progos prasiveržti. Mano draugai, ar tariamieji draugai, rašė man laišką po laiško, ragindami atvažiuoti ir stoti jų priekyje; jie įtikinėjo mane, esą, Taryba atšauksianti savo dekretą. Bijodamas, kad mano buvimas gali sukelti bruzdėjimų ir riaušių, nepriėmiau jų kvietimo ir, tesėdamas kadaise duotą priesaiką niekad nesivelti į pilietinius vaidus savo tėvynėje, bevelijau kęsti įžeidimą ir pasmerkti save amžinai tremčiai, kad tik nereikėtų grįžti į tėvynę pavojingu smurto keliu. Tiesa, žinodamas, jog miestelėnams tas neteisėtumas turi ypačiai rūpėti, turėjau viltį, kad jie imsis legalių ir taikingų žygių prieš jį. Tačiau to neįvyko. Jų vadovai ne tiek rūpinosi atitaisyti piktnaudžiavimus, kiek ieškojo progų iškilti. Jie sąmokslavo, tačiau tylėjo ir leido skalyti šmeižikams, šventeivoms ir visiems, kurie tokiais dėjosi, — tiems, kuriuos Taryba išstumdavo priekin kiršinti liaudies prieš mane, aiškindama tuos išpuolius kaip uolų religijos gynimą.

Daugiau kaip metus veltui laukiau, kad kas nors pakeltų balsą prieš neteisėtą ištarmę, tada, matydamas, jog Ženevos piliečiai mane apleido, pagaliau apsisprendžiau atsižadėti

* Jo „Muzikos elementuose" radau nemaža dalykų, paimtų iš to, ką rašiau „Enciklopedijai" apie muzikos meną ir buvau įteikęs jam keletas metų prieš pasirodant „Elementams". Nežinau, kiek jis prisidėjo prie knygos antrašte „Menų žodynas", bet ir toje knygoje užtikau straipsnių, nurašytų žodis į žodį nuo manųjų, ir tas buvo gerokai prieš tai, kai tuos pačius straipsnius išspausdino „Enciklopedijoje". *(Ruso pastaba.)*

nedėkingos savo tėvynės, kurioje niekad negyvenau, iš kurios negavau nei turtų, nei tarnybų ir kuri, atsilygindama už mano pastangas ją išgarsinti, šitaip paniekino mane, ir paniekino vieningai, nes tie, kurių pareiga buvo protestuoti, tylėjo. Taigi parašiau laišką pirmajam sindikui — tais metais juo buvo, regis, ponas Favras — ir iškilmingu tonu išsižadėjau piliečio teisių. Parašiau oriu ir santūriu tonu, būdingu visiems išdidiems mano aktams, kuriais ne sykį savo nelaimėse buvau priverstas atsikirsti į savo priešų žiaurumą.

Šitas žingsnis atvėrė pagaliau Ženevos piliečiams akis. Jie suprato, kad, atsisakydami ginti mane, kenkia savo pačių interesams, ir virto mano gynėjais, bet buvo jau po laiko. Jie turėjo ir kitų pretenzijų, kurias prijungė prie manųjų, ir surašė pagal tą medžiagą kelis itin gerai pagrįstus protestus. Kai Taryba, Prancūzijos vyriausybės remiama, grubiai ir kategoriškai jų protestus atmetė, tuo aiškiai parodydama, jog ketina juos visiškai pavergti, jie pateikė naujus, griežtesnius ir dar labiau išplėstus reikalavimus. Iš tų ginčų gimė daug visokių brošiūrų, kurios nieko nenulėmė, kol staiga pasirodė „Laiškai iš lygumos", itin sumaningai parašytas kūrinys, parėmęs Tarybą ir kuriam laikui sutriuškinęs bei nutildęs reprezentantų partiją. Parašė jį generalinis prokuroras Tronšenas, protingas ir šviesus žmogus, gerai išmanąs įstatymus ir respublikos valdymo dalykus, ir šitas veikalas yra patvarus paminklas nuostabiems jo autoriaus talentams. *Siluit terra**.

Atsipeikėję po pirmojo sutrikimo, reprezentantai pasišovė atsakyti, ir ilgainiui jiems tai pusėtinai pavyko. Tačiau visi kreipė akis į mane kaip į vienintelį, galintį stoti į kautynes su tokiu priešininku ir jį parblokšti. Prisipažįstu, kad aš irgi buvau tos pačios nuomonės, tad, buvusių savo bendrapiliečių kviečiamas padėti išsikapstyti iš bėdos, kurion jie per mane įkliuvo, prisėdau rašyti atkirtį „Laiškams iš lygumos" ir, pa-

---

* Žemė tylėjo *(lot.)*.

rodijuodamas šitą antraštę, pavadinau savo knygą „Laiškais iš kalnų". Tą dalyką sumaniau ir įvykdžiau taip slaptai, jog net per susitikimą Tonone su reprezentantų partijos vadovais, kur aptarėme jų reikalus ir kur jie man parodė savo atsakymo projektą, aš nė žodeliu neprasitariau apie savąjį atsakymą, kurį jau buvau parašęs, nes bijojau, kad gali rastis kokių nors kliūčių jam išspausdinti, jei bent menkiausia žinia apie tai pasiektų valdžią ar mano asmeniškus priešus. Vis dėlto man nepavyko to išvengti; Prancūzijoje sužinojo apie šį kūrinį, kol jis dar nebuvo paskelbtas, tačiau bevelijo leisti jam pasirodyti, idant aš nesuprasčiau per daug aiškiai, kaip buvo atskleista mano paslaptis. Papasakosiu, ką man pavyko apie tai patirti, nors patyriau visai nedaug, o savo spėliojimus nutylėsiu.

Motjė turėjau beveik tiek pat lankytojų kaip Ermitaže ar Monmoransi, tačiau daugumas jų buvo visai kitokie žmonės. Tie, kurie lankė mane lig tol, turėjo tuos pačius talentus, pomėgius, pažiūras kaip ir aš; jie kaip tik dėl to mane ir lankė, ir mums niekad netrūkdavo temų pokalbiams. Motjė padėtis pasikeitė, o ypač skirtingi buvo lankytojai iš Prancūzijos. Tai buvo karininkai ar šiaip žmonės, niekad nesidomėję literatūra, daugiausia nė neskaitę mano raštų, bet, pasak jų, nepabūgę sukarti trisdešimt, keturiasdešimt, šešiasdešimt, šimtą ljė, kad galėtų pamatyti mane ir pasigėrėti įžymiu, garsiu, labai garsiu, didžiu žmogum ir t. t. Mat tuo metu mano pašnekovai nesivaržydami be paliovos svaidė man tiesiai į akis visų įžūliausius meilikavimus, nuo kurių pirmiau mane saugojo jų pačių pagarbos jausmas. Daugumas šitų atvykėlių nemalonėdavo man pasakyti nei savo vardo, nei kas jie per vieni, domėjosi jie ne tais dalykais kaip aš, nebuvo skaitę ar net pasklaidę mano kūrinių, tad aš nežinojau, apie ką su jais kalbėti. Laukdavau, kad jie patys pradėtų kalbą, nes juk jie vieni težinojo, ko pas mane atvažiavo. Suprantama, šitokie pokalbiai man nebuvo itin įdomūs, bet galėjo būti įdomūs

jiems, destis ką jie norėjo sužinoti. O aš nesu pratęs nepasitikėti, tad be jokių būgštavimų kalbėdavau visais klausimais, kokiais tik sumanydavo į mane kreiptis, ir išvykdami jie dažniausiai lygiai taip pat gerai žinodavo mano padėtį kaip ir aš pats.

Pavyzdžiui, šitaip mane aplankė ponas de Fenas, karalienės arklininkas ir jos kavalerijos pulko kapitonas, kurs parodė tiek ištvermės, jog išbuvo kelias dienas Motjė ir netgi palydėjo mane pėsčiomis iki Ferjero, savo žirgą vesdamasis už pavadžio, nors tarp mūsų tiek tebuvo bendro, kad abu pažinojome panelę Fel ir abu mėgome žaisti bilbokė. Prieš tai ir po to susilaukiau kito, dar keistesnio vizito. Atvyksta pėsti du vyrai, vesdamiesi po mulą su nešuliais; sustoja užeigoje, patys sužiūri savo mulus ir prašo leidimo aplankyti mane. Sprendžiant iš aprangos, tuos mulų varovus galima palaikyti kontrabandininkais, todėl bematant pasklido gandas, esą, mane lanko kontrabandininkai. Jau iš to, kaip jie pasisveikino su manim, supratau, jog tai kitokio plauko žmonės; bet jeigu jie ir nebuvo kontrabandininkai, tai galėjo būti avantiūristai, ir šita abejonė privertė mane iš pradžių laikytis atsargiai. Tačiau jie netruko nuraminti mane. Vienas iš jų buvo de Montobanas, tituluojamas grafu de la Tur diu Penu, bajoras iš Dofinė, o antras — Dastjė iš Karpantra, buvęs kariškis ir turėjęs švento Liudviko ordiną, kurį laikė kišenėje, nes čia negalėjo viešai jo rodyti. Šituodu ponai buvo labai mieli ir sąmojingi, pakalbėti su jais buvo malonu ir įdomu. Man patiko jų keliavimo būdas, toks neįprastas prancūzų bajorams, ir aš pajutau jiems simpatiją, kurią tolesnis bendravimas dar sustiprino. Mūsų pažintis tuo nepasibaigė, mes palaikome ją ir dabar. Jie dar keletą kartų buvo atvykę manęs, tik nebe pėsčiomis, — tas pritiko vien pradžiai, — bet kuo geriau pažinau tuos ponus, tuo mažiau rasdavau bendrumo jų ir mano pomėgiuose, tuo aiškiau man darėsi, kad jų įsitikinimai nesutampa su manaisiais, kad menkai jie tevertina ir mano raštus, ir

vis mažiau beliko tikros simpatijos tarp jų ir manęs. Tai ko jiems reikėjo iš manęs? Kodėl jie atvyko dar keletą kartų? Kodėl norėdavo būtinai svečiuotis mano namuose? Anuomet šitie klausimai man nerūpėjo. Bet paskiau bent keliskart jie įkyriai man piršosi.

Sujaudintas jų dėmesio, atvėriau nepagalvojęs jiems savo širdį, ypač ponui Dastjė, kurio atviresnis būdas man labiau patiko. Aš netgi susirašinėjau su juo ir, kaip prireikė spausdinti „Laiškus iš kalnų", sumaniau kreiptis į jį, norėdamas suklaidinti tuos, kurie laukė mano paketo kelyje į Olandiją. Gal tyčiomis jis man daug pasakojo apie spaudos laisvę Avinjone, net siūlė savo paslaugas, jei norėčiau ten ką nors spausdinti. Pasinaudojau tuo pasiūlymu ir išsiunčiau jam paštu vieną po kito pirmuosius sąsiuvinius. Po gana ilgo laiko jis atsiuntė juos atgal, pranešdamas, kad nė vienas leidėjas nedrįsęs jų spausdinti, ir aš vėl turėjau kreiptis į Rėjų. Siuntinėjau jam iš atsargumo po vieną sąsiuvinį: naują išsiųsdavau tik sužinojęs, kad gautas pirmesnysis. Prieš veikalui pasirodant, nugirdau, jog kažkas jį matęs ministrų raštinėse, o toks d'Ešerni iš Nešatelio užklausė mane apie knygą „Žmogus iš kalnų", kuri, kaip jam Holbachas sakęs, esanti mano parašyta. Pareiškiau, jog niekad nerašiau knygos tokia antrašte, ir tai buvo tiesa. Kai „Laiškai" išėjo, įsiutęs jis apšaukė mane melagiu, nors pasakiau jam tikrą tiesą. Štai kaip įsitikinau, jog apie mano rankraštį buvo žinoma. Neabejodamas Rėjaus ištikimybe, turėjau nukreipti savo spėliojimus kitur, ir labiausiai priimtina man atrodė mintis, kad mano paketus atplėšinėja pašte.

Maždaug tuo pat metu per laiškus užsimezgė mano pažintis su ponu Laljo iš Nimo. Jis man parašė iš Paryžiaus, prašydamas atsiųsti mano profilio siluetą: jis mat užsakęs Lemuanui padaryti marmurinį mano biustą, kurį ketinąs pasistatyti bibliotekoje. Jei šio meilikavimo tikslas buvo man įsigerinti, tai sumanymas visiškai pavyko. Pagalvojau, kad žmogus, no-

rįs turėti savo bibliotekoje marmurinį mano biustą, turi tiesiog alsuoti mano veikalais, taigi ir mano principais, o mane myli dėl to, kad jo siela gimininga manajai. Šita mintis negalėjo nesuvilioti manęs. Paskiau teko susitikti su ponu Laljo. Pamačiau, kad jis nesitveria noru teikti man visokias mažas paslaugas ir kišti nosį į smulkius mano reikalus. Bet šiaip labai abejoju, ar buvo nors vienas mano veikalas tarp tų nedaugelio knygų, kurias jis perskaitė per savo amželį. Nežinau, ar turi jis biblioteką ir ar iš viso jam toks daiktas reikalingas, o dėl biusto, tai jis pasitenkino prastu molio lipdiniu, kurį jam padarė Lemuanas, o paskiau davė išgraviruoti pagal jį bjaurų portretą, kuriam prikergė mano vardą, lyg jis turėtų kokio panašumo su manimi.

Vienintelis prancūzas, aplankęs mane iš meilės mano jausmams ir mano veikalams, buvo jaunas Limuzeno pulko karininkas, vardu Segjė de Sen Brisonas, kuris paskiau švytėjo, o gal dar ir šiandien švyti Paryžiuje ir aukštuomenėje maloniais savo talentais ir pretenzijomis į sąmojį. Jis kartą aplankė mane dar Monmoransi, paskutinę žiemą prieš mano katastrofą. Man jis patiko, nes buvo labai jautrus. Paskiau jis rašė man į Motjė. Ar tai todėl, kad norėjo man įsiteikti, ar todėl, kad iš tikrųjų „Emilis" apsuko jam galvą, bet jis pranešė man, jog atsisakąs tarnybos, nes norįs gyventi nepriklausomas, ir mokąsis staliaus amato. Jis turėjo vyresnį brolį, to paties pulko kapitoną, kuriam motina skyrė visą savo meilę. Būdama neapsakomai dievota, jinai, kažkokio šventeivos abato kurstoma, itin blogai elgėsi su jaunėliu, kaltino jį bedievyste, o ir tokia mirtina nuodėme kaip bendravimas su manim. Štai dėl ko jis ir sumanęs nutraukti ryšius su motina ir sutvarkyti savo gyvenimą taip, kaip minėjau, kad galėtų virsti nelyginant mažu Emiliu.

Išgąsdintas to umaro, paskubėjau jam parašyti, įkalbinėdamas atsisakyti šito pasiryžimo; sudėjau į savo pamokymus vi-

są įtaigos jėgą, kiek jos beturėjau, ir jis pakluso: susigerino su motina ir atsiėmė iš pulkininko atsistatydinimą, kurį jau buvo įteikęs ir kurį apdairus pulkininkas atidėjo į šalį, palikdamas jam laiko apsigalvoti. Atsipeikėjęs iš šios beprotybės, de Sen Brisonas metėsi į kitą, gal ne tokią keistą, bet taip jau man labai nepatikusią: pasišovė tapti rašytoju. Vieną po kitos jis išleido dvi ar tris brošiūras, kurios rodė jį turint šiokį tokį talentą, bet aš nė kiek nesigailiu jų per daug negyręs ir neskatinęs jo ir toliau darbuotis šioje srityje.

Paskiau jis aplankė mane, ir mes abu drauge pėsčiomis nukeliavome į Sen Pjero salą. Šioje kelionėje jis man pasirodė nebe toks, kokį buvau jį matęs Monmoransi. Turėjo jis kažkokio dirbtinumo, kurio iš pradžių neėmiau į galvą, bet paskui dažnokai prisimindavau. Jis aplankė mane dar kartą Sen Simono rūmuose Paryžiuje, kur buvau apsistojęs, važiuodamas į Angliją. Čia sužinojau tai, ko jis nebuvo man sakęs: kad jis dalyvauja aukštuomenės gyvenime ir gana dažnai lanko Liuksemburgo kunigaikštienę. Jis visiškai nutilo, kai aš apsigyvenau Tri, ir netgi nieko man nepranešdavo per savo giminaitę panelę Segjė, tuometinę mano kaimynę, kuri, man regis, niekad nebuvo labai man palanki. Vienu žodžiu, pono de Sen Brisono simpatija man nutrūko staiga, kaip ir pažintis su ponu de Fenu; tik šis pastarasis nieko neliko man kaltas, kai tuo tarpu anas turėtų būti man už kai ką dėkingas, — nebent tos paikystės, kurių jam neleidau padaryti, buvo tik suvaidintos; o taip iš tiesų galėjo būti.

Tiek pat ar netgi daugiau būdavo lankytojų iš Ženevos. Man teko vieną po kito slaugyti tėvą ir sūnų Deliukus: tėvas susirgo kelionėje, o sūnus jau sirgdamas iškeliavo iš Ženevos; abu jie pasveiko, beviešėdami pas mane. Iš Ženevos ir Šveicarijos atvykdavo pastorių, giminaičių, šventeivų ir visokiausių svieto perėjūnų, tik šie taikėsi ne gėrėtis ir tyčiotis manimi kaip atvykėliai iš Prancūzijos, o mane barti ir mokyti. Vienintelis malonus svečias buvo Multu, praleidęs pas mane tris ar

keturias dienas: mielai būčiau sutikęs, kad jis viešėtų dar ilgiau. Atkakliausias iš visų, labiausiai užsispyręs ir įkyrėjęs iki gyvo kaulo, buvo toks ponas d'Ivernua, Ženevos komersantas, pabėgėlis iš Prancūzijos ir Nešatelio generalinio prokuroro giminaitis. Šitas d'Ivernua atvažiuodavo iš Ženevos į Motjė dukart per metus vien tik manęs aplankyti, išbūdavo pas mane daugel dienų pagret nuo ryto iki vakaro, eidavo draug su manim pasivaikščioti, prinešė visokių dovanėlių, brovėsi prieš mano valią į patikėtinius, kišosi į visus mano reikalus, nors mūsų nesiejo nei bendros idėjos, nei polinkiai, nei jausmai, nei žinios. Abejoju, ar jis perskaitė kada iki galo nors vieną knygą ir ar nutuokė bent, kas rašoma mano knygose. Kai aš vykdavau rinkti augalų savo herbarui, jis mane lydėdavo, nors nemėgo šios pramogos ir nežinojo, apie ką su manim kalbėti, o ir aš nežinojau, ką jam sakyti. Jam net pakako ryžto išbūti su manim ištisas tris dienas vienoje Gumuano smuklėje, kur tikėjausi priveiksiąs jį nuobodžiu, duodamas suprasti, kaip jis man įgriso. Ir vis dėlto man niekaip nepavyko palaužti nepaprastos jo ištvermės ar bent suvokti, ko jis siekia.

Kalbėdamas apie pažintis, kurias užmezgiau ir palaikiau iš prievartos, negaliu nutylėti vienos vienintelės, kuri buvo man maloni ir kuria tikrai nuoširdžiai domėjausi. Turiu galvoj vieną jauną vengrą, kurs atvažiavo gyventi į Nešatelį, o paskiau persikėlė į Motjė, kai aš jau keletą mėnesių čia gyvenau. Šiame krašte jį vadino baronu de Soternu — tuo vardu jis buvo rekomenduotas iš Ciūricho. Tai buvo aukšto ūgio, gražaus sudėjimo, malonios išvaizdos vyras, nuoširdus ir mielas pašnekovas. Jis sakėsi visiems, o ir man pačiam, kad atvykęs į Nešatelį vien tik dėl manęs: bendraudamas su manim, jis norįs iš jaunų metų prijunkti prie dorybės. Man pasirodė, kad jo veidas, tonas ir manieros atitinka tas jo kalbas, ir išprašyti laukan tokį malonų jaunuolį, lankantį mane tokiu rimtu tikslu, būčiau laikęs sau už nusižengimą vienai didžiausių savo

priedermių. Mano širdis nemoka atsiduoti pusiau. Netrukus jis turėjo visą mano draugystę, visą pasitikėjimą; mes pasidarėme neišskiriami. Jis dalyvavo visose mano išvykose pėsčiomis, ir jos jam patiko. Nusivedžiau savo bičiulį pas milordą maršalą, ir tas jį priėmė itin lipšniai. Kadangi jis dar gerai nemokėjo prancūziškai, tai kalbėjo ir rašė man lotyniškai, o aš jam atsakydavau prancūziškai, ir toks dviejų kalbų mišinys nė kiek mums netrukdė sklandžiai ir gyvai keistis mintimis. Jis pasakodavo man apie savo šeimą, savo reikalus, savo nuotykius ir apie Vienos dvarą, apie kurį, man atrodo, žinojo daug intymių dalykų. Šitaip glaudžiai mes bendravome kone dvejus metus, ir aš įsitikinau, kad švelnus jo būdas išties atsparus bet kokiam išmėginimui. Aš jį gerbiau ir mylėjau už jo dorumą, už subtilų jo manierų valyvumą, už nepaprastą švankumą kalboje — už visas šias geros kilmės žmogaus savybes.

Kai mūsų draugystė itin suklestėjo, ženevietis d'Ivernua parašė man, kad saugočiausi vieno jauno vengro, apsigyvenusio netoli nuo manęs: jis gavęs tikrų žinių, kad tai esąs Prancūzijos vyriausybės atsiųstas šnipas. Šis pranešimas iš tikrųjų galėjo sukelti man nerimą, nes šiame krašte visi mane nuolat įspėdinėjo, kad sergėčiausi, kad esu sekamas, kad norima nusivilioti mane į Prancūzijos teritoriją ir tenai su manimi susidoroti.

Norėdamas visam laikui užčiaupti burnas kvailiems patarėjams, pasiūliau Soternui, nieko apie tai nesakydamas, pėsčiomis nukeliauti į Pontarljė; jis sutiko. Kai atėjome į Pontarljė, daviau jam perskaityti d'Ivernua laišką, o paskui karštai jį apkabinau ir tariau: „Soternui nereikia mano pasitikėjimo įrodymų, bet aš privalau įrodyti publikai, jog žinau, kuo galiu tvirtai pasitikėti". Tai buvo itin švelnus apsikabinimas — viena iš tų sielos paguodų, kurių persekiotojai negali nei patys patirti, nei atimti iš savo aukų.

Aš niekad nepatikėsiu, kad Soternas buvo šnipas ar kad jis išdavė mane; bet jis mane apgavo. Aš be išlygų atvėriau jam

savo širdį, o jis turėjo drąsos užsklęsti savąją ir suvedžioti mane melagystėmis. Jis prasimanė kažkokią istoriją ir įtikino mane, kad jam būtinai reikia grįžti į tėvynę. Aš pats jį raginau kuo greičiau išvykti; jis išvažiavo, ir, kai tariau jį esant Vengrijoje, sužinojau, kad jis Strasburge. Jis nebe pirmą kartą buvo tame mieste. Ten jis išardė vieną šeimą; žinodamas, kad jį pažįstu, vyras parašė man laišką. Nepagailėjau pastangų sugrąžinti Soterną į doros kelią, o jaunąją moterį — į šeimą. Vos tik spėjau patikėti, kad juodu bus galutinai išsiskyrę, jie ėmė ir vėl suartėjo, o ir vyras buvo toks paslaugus, kad priėmė tą jaunuolį į savo namus; tada ir man nebeliko ką sakyti. Sužinojau, kad tariamasis baronas apraizgė mane tikru melo tinklu. Netgi jo pavardė buvo ne Soternas, o Sautersheimas. Neturėjau priekaištų dėl barono titulo, kurį jam prikergė Šveicarijoje, nes jis pats niekad šiuo titulu nesivadino; vis dėlto neabejojau, kad jis iš tiesų buvo tikras bajoras, o ir milordas maršalas, puikiai pažinęs žmones ir buvęs jo tėvynėje, laikė jį bajoru ir atitinkamai su juo elgėsi.

Vos tik jam išvykus, tarnaitė, dirbusi smuklėje, kur jis valgė, kai gyveno Motjė, pasiskelbė esanti nėščia nuo jo. Tai buvo bjauriausia apskretėlė, o Soternas, visų gerbiamas ir vertinamas tame krašte už dorą elgesį ir gerą būdą, tiek garsėjo ir savo valyvumu, jog toks begėdiškumas visus apstulbino. Įniršo gražiausios to krašto moterys, veltui su juo koketavusios, o ir aš nesitvėriau pykčiu. Kaip įmanydamas stengiausi nutildyti tą akiplėšą, pasisiūliau apmokėti visas išlaidas ir laiduoti už Sautersheimą. Parašiau jam, būdamas tvirtai įsitikinęs ne tik tuo, kad jis čia niekuo dėtas ir kad išvis nėštumas suvaidintas, bet ir tuo, kad ši istorija yra tyčiomis suregzta jo ir mano priešų. Norėjau, kad jis sugrįžtų į šį kraštą ir sugėdintų šelmę ir tuos, kas ją primokė taip kalbėti. Mane apstulbino vangus jo atsakymo tonas. Jis parašė pastoriui, kurio parapijai priklausė toji apskretėlė, ir šitaip numarino bylą. Tada ir aš palioviau kišęsis, tik labai stebėjausi,

kad toks pasileidęs vyras galėjo tiek veidmainiauti ir klaidinti mane savo tariamąja savitvarda tokioje artimoje bičiulystėje.

Iš Strasburgo Sautersheimas išvyko ieškoti laimės į Paryžių, bet rado ten tik skurdą. Jis man parašė laišką, kuriame mušėsi į krūtinę. Man širdį suspaudė, prisiminus buvusią draugystę; nusiunčiau jam truputį pinigų. Kitais metais, kai pravažiuodamas sustojau Paryžiuje, vėl pamačiau jį maždaug tos pat būklės, tik didžioje draugystėje su ponu Laljo, ir negalėjau suprasti, kaip ir kada jie susipažino. Praslinkus dar dvejiems metams, Sautersheimas grįžo į Strasburgą, iš kur man parašė; ten jis ir pasimirė. Štai trumpa mūsų pažinties istorija ir visa, ką žinau apie jo nuotykius. Apgailėdamas nelaimingą šio jaunuolio likimą, niekad nepaliausiu tikėjęs, kad jis buvo iš geros šeimos, o į palaidą elgesį įstūmė jį sąlygos, kuriose jis atsidūrė.

Tokius turėjau Motjė naujus draugus ir naujus pažįstamus. Bet ne jie atsvers didžiulius nuostolius, kuriuos patyriau tuo pat metu.

Visų pirmiausia netekau Liuksemburgo kunigaikščio, kuris, ilgai kankintas daktarų, pagaliau tapo jų auka: nepripažindami jo podagros, jie gydė jį nuo tokios ligos, kurią mokėjo gydyti. Jei galima pasikliauti pranešimu, kurį gavau iš ponios maršalienės patikėtinio Larošo, tai šitas žiaurus ir atmintinas pavyzdys byloja, kokia apgailėtina yra didžiūnų menkystė.

Šio gerojo pono netekimas man buvo juo skaudesnis, kad tai buvo vienintelis Prancūzijoj tikras mano draugas; per jo būdo švelnumą aš visai nematydavau aukštos jo padėties ir prisirišau prie jo taip, lyg jis būtų man lygus. Kai išvykau, mūsų draugystė nenutrūko, jis man parašydavo kaip ir anksčiau. Vis dėlto lyg ir pastebėjau, kad išsiskyrimas ar gal mano nelaimė atvėsino jo jausmą. Sunku dvariškiui neprarasti simpatijos žmogui, patekusiam į valdžios nemalonę. Be to,

manau, jog didelė įtaka, kurią jam turėjo kunigaikštienė, buvo nepalanki man, o pastaroji, naudodamasi mano atitolimu, pasistengė suniekinti mane jo akyse. Jinai ir pati vis mažiau beslėpė savo atšalimą, nors dar sulaukiau iš jos kelių jausmingų draugystės patikinimų, kurie, beje, darėsi vis retesni. Ji man parašė su ilgom pertraukom keturis ar penkis laiškus į Šveicariją, o paskiau visai paliovė rašiusi, ir tiktai aš su nepalenkiamu, aklu savo pasitikėjimu galėjau neįžvelgti joje kažko daugiau nei paprastas atšalimas.

Knygų leidėjas Gi, Diušeno dalininkas, anuomet dažnai lankęsis Liuksemburgo rūmuose, pranešė man, esą, Liuksemburgo kunigaikštis kažką man užrašęs savo testamentu. Tai nebūtų buvę kažkas nepaprasta ir neįtikima, taigi patikėjau ta žinia. Man reikėjo apsispręsti, kaip man derėtų elgtis tokiu atveju. Viską gerai apsvarstęs, nutariau priimti palikimą, kad ir koks jis būtų, iš pagarbos doram žmogui, kuris buvo man tikras draugas, nors šiaip tarp jo rango žmonių draugiškumui nėra vietos. Man neteko atlikti tos pareigos, nes daugiau nieko nebegirdėjau apie tą palikimą, tikrą ar pramanytą. O po teisybei man skaudu būtų buvę pažeisti vieną iš pagrindinių savo moralės principų ir imti kažką iš to, ką mirdamas paliko brangus man žmogus. Paskutinės mūsų draugo Miusaro ligos metu Lenjė man siūlė pasinaudoti tuo, kad jis labai dėkingas mums už rūpestį, ir užsiminti, kad mums ką nors užrašytų. „Ak, mielas Lenjė, — atsakiau jam, — neterškime mintimis apie naudą tų liūdnų, bet šventų pareigų savo mirštančiam draugui. Aš tikiu, kad niekieno, o juo labiau kurio nors mano draugo testamente niekad nebus mano vardo". Apie tą patį laiką milordas maršalas užvedė su manim kalbą apie savo testamentą, apie tai, kad ir man sumanęs kai ką užrašyti, ir aš jam atsakiau taip, kaip esu rašęs pirmoje „Išpažinties" dalyje.

Antras smūgis, dar man skaudesnis ir dar sunkiau beatitaisomas, buvo tas, kad netekau visų geriausios pasaulyje mo-

ters ir motinos, kuri, slegiama metų naštos ir iškamuota negalavimų bei vargų, apleido šią ašarų pakalnę ir persikėlė teisingųjų šalin, kur gerų darbų, atliktų žemėje, prisiminimas teikia jai amžiną atpildą. Eiki, švelnioji, taurioji siela, pas Feneloną, Bernė, Katina ir visus tuos, kurie, būdami dar labiau pažeminti, atvėrė kaip ir ji, savo širdį tikrajam gailestingumui; eiki mėgautis savo geradarystės vaisiais ir paruoški savo auklėtiniui vietą, kurią jis tikisi kada nors turėsiąs prie tavęs! Tu laiminga, kad dangus, padaręs galą tavo vargams, neleido tau pamatyti baisaus jo nelaimių vaizdo! Bijodamas sugraudinti jos širdį pasakojimu apie pirmąsias savo negandas, aš nieko jai nerašiau nuo pat atvažiavimo į Šveicariją. Betgi parašiau ponui de Konzijė, teiraudamasis apie ją, ir šit gavau iš jo žinią, kad jinai jau paliovė guodusi kenčiančius ir pati kentėjusi. Netrukus pasibaigs ir mano kančios; bet jeigu patikėčiau, kad neregėsiu jos kitame gyvenime, tai skurdi mano vaizduotė išsižadėtų minties apie tobulą laimę, kurios ten laukiu.

Trečias ir paskutinis mano praradimas, kadangi po to nebeliko draugų, kuriuos dar galėčiau prarasti, buvo milordas maršalas. Jis nenumirė, bet, nebeįstengdamas tarnauti nedėkingiesiems, išvyko iš Nešatelio, ir daugiau jo nebemačiau. Jis gyvas, ir turiu viltį, jog pergyvens mane; jis gyvas, taigi dar ne visi simpatijos saitai nutrūkę man šioje žemėje, dar tebėra vienas žmogus, vertas mano draugystės, nes tikrąją draugystės vertę nulemia daugiau tas jausmas, kurį jauti pats, o ne tas, kurį įkvepi kitam. Bet aš netekau malonumo, kurį man teikė jo draugystė, ir tegaliu priskirti jį prie tų, kuriuos vis dar myliu, nors nebeturiu su jais ryšių. Jis išvyko į Angliją, tikėdamasis atgauti karaliaus malonę ir atsipirkti kadaise konfiskuotus savo dvarus. Skirdamiesi mes planavome vėl susitikti, ir tie planai buvo regis kone vienodai brangūs jam ir man. Jis norėjo apsigyventi savo pilyje Keit Hole prie Aberdino, o aš turėjau atvažiuoti pas jį; tačiau šis projektas pernelyg mane viliojo, kad būčiau patikėjęs galint jį išsipildyti.

Jis nepasiliko Škotijoje. Prūsijos karaliaus primygtinai kviečiamas, jis grįžo į Berlyną, ir netrukus pamatysime, kas man sukliudė ten pas jį nuvykti.

Matydamas, kad jau kyla prieš mane audra, jis, prieš išvažiuodamas savo iniciatyva atsiuntė man natūralizacijos dokumentus, kurie, atrodė, turėjo laiduoti, jog manęs neištrems iš šalies. Kuvė bendruomenė Val de Travere pasekė gubernatoriaus pavyzdžiu ir išdavė man raštą dėl priėmimo į bendruomenę, kurį gavau nemokamai kaip ir anuos dokumentus. Taigi tapęs tikru šalies piliečiu, buvau teisiškai apsaugotas nuo ištrėmimo — netgi monarchas negalėjo manęs ištremti. Bet negi teisėtais būdais yra persekiojamas žmogus, visada užvis labiausiai gerbęs įstatymus?

Turbūt neprivalau abato de Mabli priskirti prie tų žmonių, kuriuos man skaudu buvo prarasti. Gyvendamas pas jo brolį, kiek bendravau su juo, bet mūsų pažintis niekad nebuvo labai artima, ir turiu šiokį tokį pagrindą manyti, kad jo jausmai man pakito nuo to laiko, kai aš išgarsėjau labiau už jį. Bet pirmąjį blogos valios ženklą iš jo patyriau tik tada, kai išėjo „Laiškai iš kalnų". Ženevoje paplito laiškas poniai Saladen, priskiriamas jo plunksnai, kuriame šis mano kūrinys vertinamas kaip maištingas patrakusio demagogo klyksmas. Mano pagarba abatui de Mabli ir šviesiam jo protui nė valandėlę neleido patikėti, kad jis galėjo parašyti tokį keistą laišką. Pasielgiau taip, kaip liepė mano tiesumas. Nusiunčiau jam laiško nuorašą ir pranešiau, kad jis laikomas jo autorium. Abatas nieko man neatsakė. Ši tyla mane nustebino, bet spręskite patys, kokia buvo man staigmena, kai ponia de Šenonso man parašė, jog to laiško autorius tikrai yra abatas de Mabli, o manasis laiškas labai jį sutrikdė. Juk netgi jei tartume, kad jo tiesa, tai kuo jis galėjo pateisinti tą grubų ir viešą išpuolį, kurį padarė dėl dyko galo, ne iš pareigos, be jokio būtino reikalo, tesiekdamas vien pažeminti sunkių nelaimių prislėgtą žmogų, kuriam pats visada reiškė palankumą ir kuris niekuo

jam nenusikalto? Netrukus pasirodė „Fokiono dialogai", ir aš pamačiau, jog tai tik beatodairiška ir begėdiška mano raštų kompiliacija. Skaitydamas šią knygą, supratau, kad jos autorius sąmoningai nusistatęs prieš mane ir kad dabar neturėsiu piktesnio priešo už jį. Man atrodo, kad jis neatleido man nė už „Visuomenės sutartį", pernelyg pranokusią jo jėgas, nei už „Amžinąją taiką", o jei ir pageidavo, kad parašyčiau abato Sen Pjero raštų santrauką, tai vien todėl, kad vylėsi mane taip gerai su tuo nesusidorosiant.

Juo toliau leidžiuos į savo pasakojimą, juo sunkiau beišgaliu laikytis tvarkos ir nuoseklumo. Pastarųjų metų sukrėtimai nedavė laiko įspūdžiams susirikiuoti mano galvoje. Įvykių pernelyg apstu, jie pernelyg susipynę ir nemalonūs, kad galėčiau juos nuosekliai išdėstyti. Vienintelis ryškus įspūdis, kurį jie man paliko, — tai baisi paslaptis, gaubianti jų priežastį, ir toji apgailėtina būklė, kurion jie mane įstūmė. Dabar tegaliu pasakoti padrikai, kaip kas ateina į galvą. Prisimenu, jog tuo metu, apie kurį dabar kalbu, kai visas buvau atsidėjęs savo „Išpažinčiai", aš labai neatsargiai visiems apie ją šnekėdavau, nė nepagalvodamas, kad kam nors rūpėtų sukliudyti šitą mano užmojį, kad kas nors geidautų ar galėtų tai padaryti. O jei net būčiau tai numatęs, vis vien nebūčiau buvęs santūresnis, nes iš prigimties ničnieko nemoku slėpti, ką jaučiu ir ką galvoju. Kiek galiu spręsti, žinia apie šį mano sumanymą kaip tik ir buvo tikroji priežastis prieš mane sukeltos audros, kurios tikslas buvo išguiti mane iš Šveicarijos, idant patekčiau į tokias rankas, kurios neleistų man jį įvykdyti.

Turėjau dar vieną sumanymą, į kurį nemažiau skersavo tie, kurie bijojo pirmojo: išleisti pilną savo raštų leidimą. Man atrodė, jog toks leidimas būtinai reikalingas, kad publika žinotų, kurios knygos su mano vardu tikrai yra mano, ir galėtų atskirti jas nuo aibės pseudoniminių raštų, kuriuos mano priešai paslaugiai priskiria man, norėdami diskredituoti mane ir pažeminti. Antra vertus, šis leidimas buvo man papras-

tas ir garbingas būdas užsitikrinti sau pragyvenimą; tai buvo ir vienintelis būdas, nes juk buvau nusistatęs neberašyti naujų knygų, o atsiminimai galėjo pasirodyti tik po mano mirties. Negaudamas nė vieno sū iš jokių kitų šaltinių, o tik leisdamas pinigus, žinojau, kad mano ištekliai išseks, kai pasibaigs pajamos už paskutiniuosius mano raštus. Šita aplinkybė prispyrė mane atiduoti „Muzikos žodyną" dar neapdorotą. Gavau už jį šimtą luidorų grynais ir šimto ekiu rentą iki gyvos galvos; tačiau buvo aišku, jog ir tas šimtas luidorų netruks išsibaigti, — juk išleidžiu jų daugiau kaip šešiasdešimt per metus, — o šimtas ekiu rentos tėra vieni niekai žmogui, kurį tolydžio, nelyginant varnėnai, apninka visokie perėjūnai ir dykaduoniai.

Mano raštams leisti susidarė Nešatelio komersantų kompanija, kuriai vadovauti pasišovė nežinia kaip įsibrovęs į jų tarpą vienas Liono spaustuvininkas ar knygų leidėjas, pavarde Regijà. Materialinis mūsų susitarimo pagrindas buvo visiškai priimtinas ir pakankamas mano sumanymui įvykdyti. Spausdintų veikalų ir dar neskelbtų rankraščių turėjau tiek, kad galėjau sudaryti šešis tomus *in quarto*, be to, įsipareigojau dar prižiūrėti leidimą. Už tai jie turėjo man duoti šešiolikos šimtų prancūziškų livrų pensiją iki gyvos galvos ir, be to, iškart sumokėti tūkstantį ekiu.

Sutartis jau buvo sudaryta, bet dar nepasirašyta, kai pasirodė „Laiškai iš kalnų". Baisus pasipiktinimas šiuo pragarišku veikalu ir šlykščiu jo autorium įvarė baimės kompanijai, ir visas užmojis žlugo. Savo sukeltu efektu šis pastarasis kūrinys galėjo prilygti nebent „Laiškui apie prancūzų muziką", betgi po ano laiško, užtraukusio man neapykantą ir pavojų, aš nepraradau bent pagarbos ir šlovės. O dabar, išėjus pastarajam veikalui, atrodė, jog Ženevoje ir Versalyje visi tik stebisi, kaip dar leidžiama alsuoti oru tokiam pabaisai kaip aš. Mažoji taryba, kurstoma Prancūzijos rezidento ir vadovaujama generalinio prokuroro, paskelbė deklaraciją dėl šio ma-

no kūrinio, kurioje iškoneveikė jį paskutiniais žodžiais, paskelbė, jog per daug jam būtų garbės, jeigu jį budelis viešai sudegintų, ir su komiška įmantrybe pridūrė, kad gėdinga yra netgi duoti jam atkirtį ar jį minėti. Norėčiau ištisai čia pateikti tą kuriozišką dokumentą, tik, deja, neturiu ir nė žodžio iš jo nebepamenu. Karštai trokštu, kad kuris nors iš mano skaitytojų, įkvėptas tiesos ir teisingumo meilės, dar kartą pats ištisai perskaitytų „Laiškus iš kalnų": drįstu tarti, kad jis pajustų, su kokiu stoišku santūrumu aš atsakinėjau juose į skaudžius ir žiaurius įžeidimus, rungčiomis svaidomus autoriui. Tarybos ponai negalėjo savo ruožtu atsikirsti į užgaules, kadangi jų tame kūrinyje nebuvo, nei nuginčyti argumentų, kadangi šie nesugriaunami; todėl jie nusprendė apsimesti pernelyg užsirūstinusiais, kad nereikėtų atsakyti. Žinoma, jei nenuginčijamus argumentus jie palaikė įžeidimu, tai išties turėjo smarkiai įsižeisti.

Reprezentantai, anaiptol nekeldami protesto dėl šios bjaurios deklaracijos, nuėjo tuo keliu, kurį ji rodė. Užuot laikę „Laiškus iš kalnų" savo triumfu, jie tik dangstėsi jais kaip skydu ir nuriedėjo ligi tokios niekšybės, jog neteikė tam kūriniui, jų pačių pageidavimu parašytam jiems apginti, deramos garbės nei pripažinimo, necitavo jo ir neminėjo, nors patyliukais sėmėsi iš jo visus argumentus ir tiksliai laikėsi jo pabaigoje įrašyto patarimo, kuris kaip tik ir padėjo jiems išsigelbėti ir laimėti pergalę. Jie primetė tą uždavinį man; aš jį atlikau; aš iki galo tarnavau tėvynei ir jų interesams. Prašiau jų nesirūpinti mano reikalais ir savo kivirčuose galvoti tik apie save. Jie nusigriebė šito mano žodžio, o aš daugiau nesikišau į jų reikalus, nebent tik raginau taikintis, neabejodamas, kad Prancūzija sutriuškins juos, jeigu jie ir toliau spyriosis. Šito neįvyko; žinau kodėl, bet čia nedera apie tai kalbėti.

Nešatelyje „Laiškus iš kalnų" iš pradžių sutiko taikingai. Nusiunčiau vieną egzempliorių ponui de Monmolenui; šis pa-

lankiai priėmė knygą, ir skaitant niekas jam neužkliuvo. Tuo metu jis sirgo kaip ir aš; pasveikęs atėjo draugiškai manęs aplankyti ir nieko nepasakė. Tuo tarpu kilo triukšmas; knyga kažkur buvo sudeginta. Bruzdėjimo židinys iš Ženevos, Berno, o gal ir iš Versalio netrukus persimetė į Nešatelį, o ypač į Val de Traverą, kur, dar prieš prasidedant sąjūdžiui pastorių korporacijoje, imta slaptomis intrigomis kurstyti liaudį. Drįstu sakyti, kad žmonės tame krašte privalėjo mane mylėti, kaip mylėjo visur, kur tiktai gyvenau, nes aš dosnia ranka dalijau išmaldą, nepalikau nesušelpto nė vieno vargšo aplink save, niekad neatsisakydavau padėti, jei tik galėjau ir jei to iš tiesų reikėjo, elgiausi galbūt net per daug paprastai su visais, visomis išgalėmis vengdamas garbstymų, kurių kas nors galėtų pavydėti. Ir vis dėlto tamsuomenė, nežinia kieno slaptai kurstoma, pamažu tiek įniršo ant manęs, jog dienos aky ėmė viešai mane užgaulioti ne tik laukuose, kur išeidavau pasivaikščioti, bet ir miestelio gatvėse. Labiausiai įtūžo tie, kuriems padariau daugiausia gero, o taipogi tie, kurie ir tuo metu naudojosi mano gerumu; nedrįsdami patys viešai pasireikšti, jie kurstė kitus, lyg norėdami atsikeršyti už tą pažeminimą, jog turi būti man už kažką dėkingi. Monmolenas dėjosi nieko nematąs ir kurį laiką nesikišo, tačiau, artėjant komunijos metui, atėjo pas mane ir patarė nesirodyti bažnyčioje, nors šiaip jau patikino, jog nesąs prieš mane nusistatęs ir duosiąs man ramybę. Šis mandagus jo gestas man pasirodė itin keistas, aš prisiminiau aną ponios de Buflė laišką ir niekaip nesupratau, kam gi taip didžiai rūpi, ar eisiu aš prie komunijos, ar ne. Man atrodė, kad nuolaidumas šiuo atveju būtų tolygus bailumui, be to, nenorėjau duoti žmonėms naujos progos apšaukti mane bedieviu, todėl griežtai atmečiau pastoriaus patarimą, ir jis išėjo nepatenkintas, davęs suprasti, jog šito dar pasigailėsiu.

Jis negalėjo pats vienas man uždrausti eiti prie komunijos, reikėjo, kad tam pritartų konsistorija, kuri mane priėmė. Kol

konsistorija netarė savo žodžio, galėjau drąsiai eiti prie Dievo stalo, nebijodamas pavarymo. Monmolenas išsirūpino pastorių korporacijos pavedimą iškviesti mane konsistorijon, pareikalauti pasiaiškinimo dėl tikėjimo ir ekskomunikuoti mane, jei atsisakyčiau aiškintis. Ekskomunikuoti irgi galėjo tiktai konsistorijos balsų dauguma. Žinoma, kaimiečiai seniūnai, sudarę šią kolegiją, pirmininkaujamą ir, savaime aišku, vadovaujamą pastoriaus, negalėjo turėti kitokios nuomonės teologiniais klausimais kaip jis, nes išmanė juos dar mažiau už jį. Taigi mane pašaukė konsistorijon, ir aš nutariau stoti.

Kokia tai buvo puiki proga ir koks būtų buvęs mano triumfas, jei būčiau mokėjęs kalbėti, jei, taip sakant, būčiau turėjęs burnoje savo plunksną! Su kokiu pranašumu, kaip lengvai būčiau paguldęs ant menčių tą vargšą pastorių su visu šešetu jo kaimiečių! Trokšdama valdžios, protestantų dvasininkija pamiršo visus reformacijos principus, ir, norint juos priminti ir užčiaupti pastoriui burną, man tereikia pakomentuoti pirmuosius savo „Laiškus iš kalnų", dėl kurių jie taip kvailai prie manęs prikibo. Turiu gatavą tekstą, reikia tik jį išplėsti, ir žmogelis būtų sugėdintas. Nebūčiau toks kvailas, kad tiktai ginčiausi, nesunku man būtų pereiti į puolimą, ir jis nė pats to nepastebėtų, būdamas nepasiruošęs gintis. Neišmaningi juodaskverniai per savo neapdairumą patys suteikė man visų patogiausią galimybę juos be vargo sutriuškinti. Bet, deja, reikia kalbėti, ir kalbėti tuojau pat, rasti minčių, taiklių posakių, žodžių, tinkamų kaip tik tam momentui, nepamesti galvos, nenustoti šalto kraujo, nesutrikti nė valandėlei. Ar galiu pasikliauti savim, žinodamas, jog nesugebu kalbėti ekspromtu? Man teko gėdingiausiai nutilti Ženevoje, kur susirinkimas buvo perdėm palankus man ir iš anksto nusistatęs visam kam pritarti. O čia visai kitas reikalas: turiu stoti prieš kazuistą, kuriam klasta atstoja mokslą, kuris paspęstų man šimtą pinklių pirmiau, kol pastebėčiau bent vienas, ir kuris tvirtai pasiryžęs žūtbūt mane pričiupti. Kuo daugiau

mąsčiau apie savo padėtį, tuo ji man atrodė pavojingesnė, todėl, nujausdamas, kad negalėsiu sėkmingai išsinarplioti iš jos, suradau kitą išeitį. Sugalvojau pasakyti konsistorijoje kalbą, kuria nušalinsiu ją kaip nekompetentingą ir taip išvengsiu atsakymo. Tai buvo visai lengva. Susirašiau tą kalbą ir netgi pradėjau mokytis ją atmintinai su didžiausiu užsidegimu: Tereza tik šaipėsi iš manęs, girdėdama, kaip aš murmu ir be paliovos kartoju tuos pačius sakinius, kaldamasis juos į galvą. Man atrodė, kad išmokau pagaliau tą kalbą; žinojau, kad kaštelionas kaip karaliaus atstovas, dalyvaus konsistorijos posėdyje, žinojau taip pat, kad daugumas seniūnų yra man palankūs, nors ir kaip uoliai Monmolenas juos intrigavo ir girdė. Mano pusėje buvo protas, tiesa, teisingumas, karaliaus globa, Valstybės tarybos autoritetas, užuojauta visų tikrų patriotų, kuriems rūpėjo ši kvota, ir tai man teikė drąsos.

Paskirtos dienos išvakarėse atmintinai mokėjau savo kalbą, kartojau ją nesutrikdamas. Sakau ją mintyse per visą naktį, o ryte staiga nebemoku, klumpu prie kiekvieno žodžio, vaidenas man, kad stoviu jau prieš tą prakilnią kolegiją, ir painiojuosi, veblenu, nesusigaudau nieko. Pagaliau, kai beveik jau metas eiti, drąsa visiškai apleidžia mane; lieku namie ir nusprendžiu parašyti konsistorijai laišką; jame paskubom išdėstau savo argumentus ir teisinuosi negalavimais, kurie tuometinėje mano būklėje išties vargu ar būtų leidę man ištverti per visą posėdį.

Suglumintas to mano laiško, pastorius atidėjo bylą kitam posėdžiui. Per šią pertrauką jis pats asmeniškai ir per savo pakalikus dėjo visas pastangas patraukti savo pusėn tuos seniūnus, kurie daugiau klausė savo sąžinės, o ne jo balso, ir nenorėjo pritarti jam ir pastorių korporacijai. Kad ir kaip įtikinami tokiems žmonėms buvo jo argumentai, semiami iš vyno rūsio, vis dėlto jam nepavyko palenkti nė vieno, be tų dviejų ar trijų, kurie ir šiaip buvo jam klusnūs — anot žmonių, pardavę jam savo sielą. Karaliaus atstovas ir pulkininkas

Piuri, kuris itin domėjosi šia byla, ragino kitus seniūnus klausyti savo pareigos balso, ir kai Monmolenas prabilo apie ekskomuniką, tai jo paties konsistorija balsų dauguma atmetė šį pasiūlymą. Tada jis griebėsi paskutinės priemonės – ėmė kurstyti tamsuomenę ir su savo konfratrais bei kitais žmonėmis taip sėkmingai darbavosi šioje srityje, nepaisydamas pakartotinų griežtų karaliaus reskriptų nei Valstybės tarybos įsakymų, jog aš galiausiai buvau priverstas išvykti iš to krašto, nes kilo pavojus, kad gali būti nužudytas netgi mane ginantis karaliaus atstovas.

Sunkiai beprisimenu visą tą bylą ir negaliu tvarkingai, nuosekliai išdėstyti minčių, kurios ateina man į galvą, todėl pateikiu jas palaidas ir padrikas, kaip jos kyla atmintyje. Menu, jog būta kažkokių derybų su pastorių korporacija, kurioms tarpininkavo Monmolenas. Jis pareiškė, jog esą būgštaujama, kad aš savo raštais sudrumsiu krašto rimtį ir jiems tada kris kaltė, kad paliko man laisvę rašyti. Davė suprasti, jog būtų atlaidžiai žiūrima į praeitį, jei pasižadėčiau padėti plunksną. Aš jau buvau davęs tokį įžadą pačiam sau, todėl pastoriams nesvyruodamas jį pakartojau, bet su išlyga, kad nerašysiu religijos klausimais. Jis sugebėjo išvilioti iš manęs du šito rašto egzempliorius, prašydamas kažką pakeisti tekste. Kai pastorių korporacija atmetė mano išlygą, pareikalavau grąžinti raštą; jis man grąžino tik vieną egzempliorių, o kitą pasiliko, sakydamas, kad jį pametęs. Po to liaudis, pastorių atvirai kurstoma, visai išėjo iš krašto, juokdamasi iš karalių reskriptų ir Valstybės tarybos įsakymų. Mane iškeikė iš sakyklų, apšaukė antikristu, o kaime persekiojo kaip vilkolakį. Armėniškas mano drabužis prastuomenei buvo atpažinimo ženklas, ir aš skaudžiai pajutau tą nepatogumą, bet atsisakyti jo tokiomis aplinkybėmis, man rodės, galėjo tik bailys. Tad vaikštinėjau kaip niekur nieko po apylinkes su savo kaptonu bei kailine kepure, šunaujos aliojamas, o kartais ir akmenim apmėtomas. Eidamas pro namus, ne kartą girdėjau viduje sušunkant:

„Duokit man šautuvą, reikia nudėti jį!" Aš nespartindavau žingsnio; tai matydami, jie siuto dar labiau, bet vis dar tenkinosi grasinimais, o ginklo nesigriebdavo.

Tų bruzdėjimų dienomis patyriau vis dėlto du labai malonius dalykus, didžiai mane paguodusius. Pirmiausia, gavau progą su milordo maršalo pagalba atsidėkoti už man suteiktą paslaugą. Visi dori Nešatelio žmonės bjaurėjosi pastoriais, piktinosi jų elgesiu su manimi ir pinamomis intrigomis, nes puikiai suprato, jog pastoriai tik vykdo iš kažkur gautus nurodymus ir tėra parankiniai kitiems žmonėms, kurie skatina juos veikti, o patys slepiasi. Kai kas net būgštavo, kad mano byla neužtrauktų tikros inkvizicijos. Magistratūros žmonės, o ypač ponas Meronas, kuris pakeitė poną d'Ivernua generalinio prokuroro pareigose, dėjo visas pastangas man apginti. Pulkininkas Piuri, nors buvo privatus asmuo, veikė dar sėkmingiau. Tai jis sutramdė Monmoleną jo paties konsistorijoje, įkalbėdamas seniūnus sąžiningai vykdyti savo pareigą. Būdamas įtakingas, jis kaip įmanydamas slopino riaušes, bet vienintelis ginklas prieš pinigus ir vyną jam tebuvo įstatymų, teisingumo ir proto autoritetas. Jėgos buvo nelygios, tad šį kartą viršų paėmė Monmolenas. Vis dėlto, sujaudintas jo rūpesčių ir gerų norų, troškau atsilyginti paslauga už paslaugą ir kaip nors jam atsidėkoti. Žinojau, kad jis labai nori gauti valstybės tarėjo vietą; tačiau kadaise jis stojo prieš karaliaus dvaro nuomonę pastoriaus Ptipjero byloje ir tuo užsitraukė valdovo ir gubernatoriaus nemalonę. Vis dėlto surizikavau parašyti milordui maršalui ir užtarti jį; išdrįsau net užsiminti apie jo trokštamą tarnybą, ir viskas taip gerai klojosi, jog karalius beveik tuojau pat davė jam tą vietą, kas visiems buvo nelaukta. Šitaip likimas, visuomet pernelyg aukštai mane kėlęs ir tuo pat metu pernelyg žemai smukdęs, nubloškė ir šį kartą iš vieno kraštutinumo į kitą: kol minia drabstė mane purvais, aš paskyriau valstybės tarėją.

Antrą didelį malonumą suteikė man savo apsilankymu ponia de Verdelen su dukra, kurią ji buvo atsivežus į Burbono maudynes; iš ten jos atvažiavo iki Motjė ir apsistojo pas mane dviem ar trims dienoms. Savo dėmesiu ir rūpestingumu ji įveikė pagaliau seną mano antipatiją jai, ir mano širdis, jos švelnumo nugalėta, pagaliau atsiliepė draugiškumu į gerus jausmus, kuriuos ji taip seniai man reiškė. Mane sujaudino šita jos kelionė: tuometinėje mano būklėje man itin reikėjo draugiškos paguodos ir padrąsinimo. Bijojau, kad jai neužduotų širdies įžeidimai, kurių man nešykštėjo tamsuomenė, ir norėjau nuslėpti nuo jos šitą reginį, idant ji nenuliūstų. Tačiau nuslėpti buvo neįmanoma: kai išeidavau pasivaikščioti drauge su ja, įžūlėliai dar šiek tiek varžėsi, bet ji vis tiek užtektinai pamatė, kad suprastų, kas dedasi kitu metu. Kaip tik jai beviešint, pradėta mane pulti nakties metu pačioje mano pastogėje. Jos kambarinė rado vieną rytą ant mano palangės daugybę akmenų, primėtytų per naktį. Stovėjęs iš lauko už mano durų stipriai pritvirtintas sunkus suolas buvo atplėštas, ir stačias atremtas į duris: jei kas iš vidaus neapdairiai būtų pravėręs laukujes duris, tikrai būtų buvęs užmuštas. Ponia de Verdelen žinojo visą padėtį: ji ne tik pati matė, kas dedasi, bet ir patikimas jos tarnas užmezgė kaime daug pažinčių, visus ten šnekindavo, ir kažkas matė jį kalbant net su pačiu Monmolenu. Bet ji dėjosi nekreipianti į visa tai dėmesio, nekalbėjo su manimi nei apie Monmoleną, nei apie kitus, ir labai nenorom atsiliepdavo, jei aš kartais jai ką pasakodavau. Matyt, įsitikinusi, kad geriausia man būtų gyventi Anglijoje, ji tik dažnai kalbėdavo apie poną Jumą, kuris tuo metu buvo Paryžiuje, apie jo simpatiją man ir apie tai, kad jis norįs padėti man savo tėvynėje. Metas šį tą pasakyti apie tą poną Jumą.

Jis labai išgarsėjo Prancūzijoje, ypač tarp enciklopedistų, savo traktatais apie prekybą ir apie politiką, o pastaruoju metu — Stiuartų giminės istorija, išversta abato Prevo. Buvau šį

tą paskaitęs tiktai iš šito veikalo, o šiaip vien iš kitų pasakojimų buvau įsitikinęs, kad Jumas moka kažkaip suderinti tikrai respublikoniškas savo pažiūras su paradoksalia anglų meile prabangai. Pasikliovęs ta išankstine savo nuomone, laikiau jo parašytąją Karolio I apologiją tikru bešališkumo stebuklu ir didžiai vertinau tiek jo dorumą, tiek ir talentą. Labai norėjau pažinti šį nuostabų žmogų ir susidraugauti su juo, todėl, ponios de Buflė, artimos Jumo draugės, įkalbinėjamas, ėmiau iš tikrųjų gundytis vykti į Angliją. Atvažiavęs Šveicarijon, gavau iš jo per šią damą labai įtaikų laišką: jis ne vien didžiai liaupsino mano talentą, bet ir primygtinai kvietė atvažiuoti į Angliją, kur jis pats savo autoritetu ir visi jo draugai užtikrinsią man malonią viešnagę. Aš tuoj pat nuskubėjau pas milordą maršalą, Jumo tėvynainį ir draugą; tas patvirtino gerą mano nuomonę apie jį ir dar papasakojo vieną literatūrinį anekdotą, padariusį didelį įspūdį jam, o taip pat ir man. Volesas parašė prieš Jumą poleminį veikalą apie antikinių šalių gyventojus, o kai jį spausdino, buvo išvažiavęs. Jumas apsiėmė skaityti korektūras ir prižiūrėti knygos leidimą. Toks poelgis atitiko mano būdą. Juk ir aš kadaise platinau, imdamas po šešis sū už ėgzempliorių, vieną prieš mane sudėtą dainelę. Taigi jau turėjau ne vieną motyvą simpatizuoti Jumui, kai ponia de Verdelen ėmėsi karštai įrodinėti, kad jis didžiai man prielankus ir labai trokšta priimti mane Anglijoje kaip svečią: būtent šitaip ji ir pasakė. Ji spirte spyrė mane pasinaudoti šiuo Jumo nusiteikimu ir parašyti jam laišką. Kadangi aš nelabai mėgau Angliją ir norėjau pasilikti šią išeitį pačiam kraštutiniam atvejui, tai atsisakiau rašyti ir ką nors pažadėti. Bet palikau jai laisvas rankas savo nuožiūra puoselėti palankias pono Jumo nuotaikas. Ji tiek prikalbėjo apie šitą įžymų žmogų, kas, išvažiuodama iš Motjė, paliko mane įtikintą, jog jis — mano draugas, o ji — dar didesnė jo draugė.

Jai išvykus, Monmolenas varė toliau savo intrigas, o žmonės visiškai patrako. Bet aš ramiai vaikštinėjau, nepaisydamas

ujimo; bendraudamas su daktaru d'Ivernua, pamėgau botaniką, tad mano vaikštynėms atsirado naujas tikslas — aš apėjau visą kraštą, berinkdamas augalus, ir nėmaž nesiklausiau, ką rėkauja ta visa šunauja, kurią mano šaltumas tik dar labiau kiršino. Užvis labiau mane slėgė tai, kad mano draugų giminės* ir bendrapavardžiai atvirai dėjosi į sąjungą su mano persekiotojais. Šitaip pasielgė d'Ivernua giminės, neišskiriant nė manosios Izabelės tėvo ir brolio, taip pat Bua de la Tur, giminaitis anos mano bičiulės, kurios namuose gyvenau, ir jos brolienė ponia Žirardjė. Šitas Pjeras Bua buvo toks stuobrys ir kvaiša, elgėsi taip storžieviškai, jog, nenorėdamas supykti, sumaniau jį pajuokti ir „Mažojo pranašo" stilium parašiau nedidelę kelių puslapių brošiūrėlę, pavadintą „Regėjimas kalnų atsiskyrėlio Petro; praminto Aiškiaregiu"; joje man pavyko gana sąmojingai pašiepti stebuklus, kuriais tuomet ypačiai rėmėsi mano persekiotojai. Diu Peiru išspausdino Ženevoje tą niekutį, bet šiame krašte jis susilaukė nedidelio pasisekimo: nešateliečiai, kad ir kaip jie protingi, nesuvokia rafinuoto sąmojo nei bent kiek subtilesnio humoro.

Įdėjau kiek daugiau kruopštumo į kitą to paties meto rašinį, kurio rankraštis yra tarp mano popierių; jo siužetą turiu čia papasakoti.

Dekretų ir persekiojimų audros įkarštyje itin pasižymėjo ženeviečiai, iš visų jėgų šaukdami: „Gelbėkit!" Tarp jų buvo

---

* Šita nelemtis prasidėjo dar tada, kai gyvenau Iverdene; praslinkus vieneriems ar dvejiems metams po to, kai išvažiavau iš šio miesto, mirė baneretas Rogenas, ir padorusis tėtušis Rogenas su apgailestavimu pranešė man radęs savo giminaičio popieriuose įrodymų, kad ir jis buvo prisidėjęs prie sąmokslininkų, norėjusių išvaryti mane iš Iverdeno ir iš Berno valstybės. Tai itin aiškiai rodo, kad tas sąmokslas buvo ne šventeivų išmonė, kaip daug kas aiškino, nes baneretas Rogenas ne tik nebuvo davatka, o priešingai, — fanatiškas materialistas ir bedievis, nepripažįstąs jokios tolerancijos. Šiaip ar taip, niekas Iverdene manimi tiek nesirūpino, tiek man nežarstė meilių žodžių, liaupsių ir meilikavimų kaip minėtasis baneretas Rogenas. Jis ištikimai vykdė mano persekiotojų išpuoselėtą planą. *(Ruso pastaba.)*

ir mano dauguži Vernas, su tikrai teologišku kilnumu pasirinkęs kaip tik šitą laiką paskelbti prieš mane nukreiptiems laiškams, kuriuose įrodinėjo, esą, aš ne krikščionis. Tie laiškai parašyti arogantišku tonu, kurs nė kiek nedidina jų vertės, nors ir ėjo gandas, jog prie jų prikišęs nagus gamtininkas Bonė, kuris, kad ir materialistas, tuojau pat virsta nepakančiausiu ortodoksu, lig tik užeina kalba apie mane. Žinoma, neturėjau pagundos atsikirsti į šitą veikalą, bet, pasitaikius progai tarti apie jį porą žodžių „Laiškuose iš kalnų", įterpiau ten vieną gerokai niekinamą pastraipėlę, kuri įsiutino Verną. Jis pakėlė pasiutusį riksmą visoje Ženevoje, ir d'Ivernua man pranešė, kad jis tiesiog nesitveria savo kailyje. Netrukus pasirodė anoniminė brošiūra, parašyta, sakytum, ne rašalu, o Flegetono vandeniu. Joje buvo kaltinimai, kad aš išmečiau savo vaikus į gatvę, kad tampau su savim kareivių mergą, kad esu visai sukiužęs iš pasileidimo, supuvęs nuo sifilio, ir daug kitų gražių žodžių. Nesunkiai pažinau, kas tai parašė. Skaitydamas šį paskvilį, pagalvojau, ko iš tiesų beverti tokie dalykai, kuriuos žmonės vadina geru vardu ir reputacija, jei galima apšaukti prisiekusiu bordelių lankytoju žmogų, kuris nė karto ten nebuvo ir kurio didžiausia yda yra ta, kad jis visados buvo baikštus ir drovus kaip nekalta mergelė, ir jei galima teigti, jog aš pūvu nuo sifilio, kai tuo tarpu ne tik niekad nesu sirgęs jokia tos rūšies liga, bet, medikų nuomone, ir negalėjau susirgti dėl savo organizmo savybių. Viską gerai pasvėręs, pagalvojau, jog geriausiai suniekinsiu tą paskvilį, jei duosiu jį išspausdinti tame mieste, kur ilgiausiai gyvenau; taigi nusiunčiau jį Diušenui, kad išspausdintų tokį, koks jis yra, tik su prierašu, kuriame nurodžiau, kad jo autorius yra ponas Vernas, ir keliomis trumpomis pastabomis paaiškinau faktus. Negana to, išsiuntinėjau šią brošiūrą kai kuriems žmonėms, nusiunčiau ir kunigaikščiui Liudvikui Viurtembergiečiui, kurs itin maloniai žengė pirmą žingsnį į mūsų pažintį ir su kuriuo tuomet susirašinėjau. Šis kunigaikštis, diu Peiru ir

kiti suabejojo, ar tikrai Vernas yra paskvilio autorius, ir išbarė mane, kad taip lengvapėdiškai jam primečiau kaltę. Jų sugėdintas, pajutau sąžinės graužimą ir parašiau Diušenui, kad sunaikintų tą brošiūrą. Gi man pranešė, jog sunaikinęs, bet nežinau, ar taip padarė: tiek kartų nutvėriau jį meluojant, jog nesistebėčiau, jei būtų pamelavęs ir tą kartą. O nuo to laiko mane apgaubė tokia tamsa, kad negaliu įžvelgti pro ją nė krislo tiesos.

Ponas Vernas pakėlė šį kaltinimą labai santūriai, ir tuo juoba reiktų stebėtis, jeigu kaltinimas būtų nepelnytas, ypač turint galvoje, su kokiu įniršiu jis mane puolė prieš tai. Jis man parašė du ar tris labai nuosaikius laiškus, man regis, norėdamas išsiaiškinti, kiek aš informuotas ir kokius turiu įrodymus prieš jį. Parašiau jam du atsakymus, trumpus, sausus, iš esmės griežtus, tačiau be nemandagių žodžių, ir jis nė kiek dėl jų nesupyko. Matydamas, kad jis lyg ir nori tapti mano korespondentu, į trečią laišką nebeatsakiau; tada jis kreipėsi į mane per d'Ivernua. Ponia Kramer parašė diu Peiru, kad tikrai žinanti, jog tą paskvilį parašęs ne Vernas. Visa tai nė kiek nepalaužė mano įsitikinimo, bet kadangi aš vis dėlto galėjau klysti ir tuo atveju būčiau privalėjęs duoti Vernui deramą satisfakciją, tai paprašiau d'Ivernua jam pasakyti, kad duosiu satisfakciją, kuri visiškai jį užganėdins, jeigu jis nurodys man tikrąjį paskvilio autorių ar bent įrodys, jog pats nėra autorius. Padariau dar daugiau: gerai suprasdamas, kad, šiaip ar taip, neturiu teisės reikalauti ką nors įrodyti, jei jis nėra paskvilio autorius, nusprendžiau surašyti savo motyvus gana plačiame rašte ir pateikti spręsti tą dalyką tokiam arbitrui, kurio Vernas negalėtų atmesti. Niekas neįspės, ką būtent pasirinkau arbitru: Ženevos Tarybą. Rašto pabaigoje pareiškiau: jeigu, ištyrusi dalyką ir atlikusi visas paieškas, kurios jai atrodys reikalingos ir kurias ji tikrai gali sėkmingai atlikti, Taryba nutartų, jog Vernas nėra šito paskvilio autorius, tai aš tuojau pat

nuoširdžiausiai atšauksiu savo žodžius, nuvyksiu pas jį, pulsiu po kojų ir tol melsiu atleidimo, kol jį gausiu. Drįstu sakyti, kad niekur karštas teisingumo troškimas, niekur mano prigimties tiesumas bei taurumas, niekur mano tikėjimas teisybės meile, įgimta visoms širdims, nepasireiškė gražiau ir giliau, kaip šitame kukliame ir jausmingame rašte, kur nesvyruodamas pasirinkau visų pikčiausius savo priešus arbitrais tarp šmeižiko ir manęs. Perskaičiau raštą diu Peiru. Tas pareiškė nuomonę, kad geriau man susilaikyti; aš jo paklausiau. Patarė palaukti Verno žadėtų įrodymų; aš laukiau jų ir dabar tebelaukiu. Patarė man kol kas tylėti; aš tylėjau ir tylėsiu iki savo dienų galo, nors mane peikia, kad sviedžiau Vernui netikrą ir neįrodytą sunkų kaltinimą. Tačiau savo širdyje pasilieku tvirtai įsitikinęs, kaip savo paties buvimu, kad jis yra šito paskvilio autorius. Mano raštas yra diu Peiru rankose. Jei kada nors jis išvys dienos šviesą, tai visi sužinos mano argumentus ir, tikiu, pažins Žano Žako sielą, kurios mano amžininkai nėmaž nenorėjo pažinti.

Metas papasakoti apie mano katastrofą Motjė ir apie išvykimą iš Val de Travero po to, kai čia pragyvenau pustrečių metų ir su nepalaužiama ištverme aštuonis mėnesius kenčiau niekšingiausią ujimą. Negaliu aiškiai prisiminti visų tų nemalonaus laikotarpio smulkmenų, bet jų galima rasti diu Peiru paskelbtame pranešime, apie kurį kalbėsiu toliau.

Išvykus poniai de Verdelen, bruzdėjimas vis smarkėjo. Iš tikrųjų laikydama mane antikristu ir matydama, jog triukšmas neduoda vaisių, liaudis nusprendė galop griebtis smurto veiksmų, nepaisydama pakartotinių karaliaus reskriptų ir Valstybės tarybos įsakymų, nepaisydama kašteliono ir vietinių valdininkų tarpininkavimo. Man bevaikščiojant, jau krito aplinkui akmenys, nors buvo svaidomi dar iš tiek toli, kad negalėjo kliudyti. Pagaliau rugsėjo pradžioje, Motjė mugės metu, aš buvau taip užpultas naktį savo namuose, kad grėsė pavojus čia gyvenančių žmonių gyvybei.

Vidurnaktį išgirdau didelį bildesį galerijoje, juosiančioje namą iš kiemo pusės. Į langą ir duris toje namo pusėje su tokiu trenksmu krito akmenų kruša, kad mano šuo, gulėjęs galerijoje, ir išsyk dar pradėjęs loti, bemat nuščiuvo iš baimės, nulindo į kertę ir ėmė graužti bei draskyti lentas, mėgindamas pasprukti. Išgirdęs trenksmą, keliuosi, ketindamas eiti iš kambario į virtuvę; tuo metu vienas akmuo, stiprios rankos paleistas, iškūlė virtuvės langą, atbloškė mano kambario duris ir nukrito man prie lovos; jei būčiau atsikėlęs nors sekundę anksčiau, jis būtų dėjęs man į pilvą. Pagalvojau, jog triukšmą jie pakėlė tam, kad pažadintų mane iš miego, o akmeniu norėjo man pataikyti, kai eisiu pro duris. Šoku į virtuvę. Tenai randu Terezą, kuri taip pat jau atsikėlusi ir, visa virpėdama, puola prie manęs. Atsišliejame į sieną nuošaliau nuo lango, kad išvengtume akmenų, ir tariamės, kas daryti, nes jeigu išeitume iš namų šauktis pagalbos, tai mus kad kokios užmuštų. Laimė, vieno seno žmogaus, gyvenusio po manim, tarnaitė, pažadinta triukšmo, atsikėlė ir išbėgo pašaukti kašteliono, kuris gyveno čia pat greta. Tas šoka iš lovos, skubomis užsimeta chalatą ir tuojau pat ateina, atsivesdamas sargybinį, kuris tą naktį patruliavo mugėje ir kaip tyčia buvo netoliese. Pamatęs padarytą žalą, kaštelionas taip pasibaisėjo, jog visas perbalo, o išvydęs galeriją, pilną akmenų, sušuko: „Dieve mano, tai tikra akmens skaldykla!" Apžiūrėjus pirmąjį aukštą, nustatyta, kad vartai į mažąjį kiemelį išlaužti ir mėginta įsibrauti į namus per galeriją. Ištyrus, kodėl sargyba nepastebėjo ir nesutramdė tvarkos ardytojų, paaiškėjo, kad Motjė sargybiniai patys užsispyrė eiti tarnybą tą naktį be eilės, nors buvo kito kaimo eilė. Kitą dieną kaštelionas nusiuntė raportą Valstybės tarybai, kuri po dviejų dienų atsiuntė jam įsakymą ištirti bylą ir paskelbti, kad tie, kurie nurodys kaltininkus, gaus atlyginimą, o jų vardai bus laikomi paslaptyje. Tam kartui buvo įsakyta karaliaus lėšomis pastatyti sargybą prie mano ir kašteliono namų. Kitą dieną pulkininkas de

Piuri, generalinis prokuroras Meronas, kaštelionas Mertinė, mokesčių rinkėjas Gijenė, iždininkas d'Ivernua su savo tėvu, žodžiu, visi įžymieji vietos žmonės, atėjo pas mane ir ėmė visi drauge įkalbinėti, kad nusileisčiau audrai ir bent laikinai pasitraukčiau iš tos parapijos, kur nebegaliu tikėtis saugumo ir pagarbos. Aš netgi pastebėjau, jog kaštelionas, išgąsdintas patrakusios liaudies įniršio ir bijodamas, kad jis nepaliestų jo paties, labai apsidžiaugtų, jei išvykčiau kuo greičiau ir jam nebereikėtų rūpintis mano apsauga, o ir jis pats galėtų išvažiuoti, ką jis ir padarė, man išvykus. Aš sutikau, ir net gana lengvai, nes liaudies neapykantos vaizdas taip man draskė širdį, jog nebegalėjau kęstis.

Galėjau pasirinkti ne vieną priebėgą. Sugrįžusi į Paryžių, ponia de Verdelen daugelyje laiškų rašė man apie tokį Volpolį, kurį ji vadino milordu ir kuris, turėdamas karštą norą man padėti, siūlęs man prieglobstį viename iš savo dvarų; ji vaizdavo tą dvarą pačiomis šviesiausiomis spalvomis, o butą ir gyvenimo sąlygas aprašinėjo taip smulkiai, jog supratau, su kokiu atsidėjimu tas milordas Volpolis kartu su ja puoselėjo šį projektą. Milordas maršalas visuomet patardavo man vykti į Angliją arba į Škotiją ir siūlė ten prieglaudą savo dvaruose; bet jis taip pat siūlė ir dar vieną išeitį, labiau mane gundančią: įsikurti Potsdame, pas jį patį. Neseniai jis pranešė man vieną karaliaus atsiliepimą apie mane, lyg ir prilygstantį kvietimui atvažiuoti. Saksonijos ir Gotos kunigaikštienė tiek buvo įsitikinusi, kad aš ten atvyksiu, jog pakvietė pakeliui ją aplankyti ir kuriam laikui apsistoti pas ją. Tačiau mano prisirišimas prie Šveicarijos buvo toks stiprus, kad negalėjau ryžtis ją apleisti, kol man bus įmanoma čia gyventi, ir pasinaudojau šia proga įvykdyti vienam projektui, kurį svarsčiau jau kelintas mėnuo: iki šiol negalėjau apie jį kalbėti, todėl kad nenorėjau nutraukti savo pasakojimo gijos.

Tai buvo sumanymas persikelti į Sen Pjero salą Bjeno ežere, įeinančią į Berno ligoninės valdas. Keliaudami su diu Pei-

ru pėsčiomis pereitą vasarą, mes aplankėme tą salą, ir aš taip ja susižavėjau, jog nuo tol nepaliovіau galvojęs, kaip man tenai apsigyventi. Didžiausia kliūtis buvo ta, kad sala priklausė berniečiams, kurie prieš trejus metus niekšingai išvijo mane iš savo krašto. Mano ambicija nenorėjo susitaikyti su mintimi, kad aš vėl sugrįšiu pas žmones, anuomet taip prastai priėmusius mane, o antra vertus, turėjau baimės, kad jie neduos man saloje ramiai gyventi, kaip kad nedavė Iverdene. Pasitariau su milordu maršalu; kaip ir aš, jis buvo tos nuomonės, kad berniečiams bus tik malonu laikyti mane toje saloje kaip tremtinį ir kaip įkaitą už raštus, kuriuos galiu susigundyti parašyti. Jis pavedė ištirti jų nuomonę tuo klausimu ponui Stiurleriui, buvusiam savo kaimynui Kolombjė. Ponas Stiurleris kreipėsi į valstybės vadovus ir, remdamasis jų atsakymu, patikino milordą maršalą, esą, berniečiai gėdisi anuometinio savo elgesio, labai geidauja, kad įsikurčiau Sen Pjero saloje, ir leis man ten ramiai gyventi. Būdamas itin atsargus, aš, prieš surizikuodamas keltis, paprašiau dar surinkti naujų žinių pulkininką Šajė, ir šis man pakartojo tuos pačius dalykus. Kadangi salos mokesčių rinkėjas gavo iš vyriausybės leidimą priimti mane gyventi, tai pagalvojau, kad galiu be rizikos įsikurti jo namuose su tyliu tiek jų savininko, tiek ir valdžios sutikimu, nes juk negalėjau tikėtis, kad ponai iš Berno panorėtų viešai prisipažinti mane nuskriaudę ir tuo būdu nusidėtų pačiam tvirčiausiam visų valdovų principui.

Sen Pjero sala, Nešatelyje vadinama Lamoto sala, yra Bjeno ežero viduryje. Einant aplink ją, tebus apie pusę ljė, bet tas nedidelis plotas tiekia beveik visus produktus, reikalingus gyventi. Saloje yra laukų, pievų, sodų, giraičių, vynuogynų, kurie itin vaizdingai išsidėstę nelygiame, kalvotame paviršiuje; salos dalys ne visos atsiskleidžia iš karto, savo įvairumu jos papildo viena antrą, ir dėl to sala atrodo lyg ir didesnė, kaip yra iš tikrųjų. Vakarinėje dalyje yra labai iškili terasa su ilga

alėja, iš kur gražiai matyti Gleresas ir Bonvilis. Šios alėjos viduryje palikta didelė proguma, kur vynuogių derliaus rinkimo metu sekmadieniais susirenka žmonės iš visų aplinkinių pakrančių pasišokti ir pasilinksminti. Saloje tėra tik vieni, bet dideli ir patogūs namai, pastatyti dauboje, kuri saugo juos nuo vėjų, — čia ir gyvena mokesčių rinkėjas.

Už penkių ar šešių šimtų žingsnių į pietus nuo tos salos yra kita sala, daug mažesnė, nedirbama ir negyvenama, lyg audrų kadaise atplėšta nuo didžiosios; tos salos žvirgždynuose auga tik gluosniai ir kraujažolės, bet yra ten ir pakili kalvelė, apaugusi gražia veja ir šiaip jau maloni. Ežero forma — beveik taisyklingas ovalas. Jo krantai ne tokie prašmatnūs kaip Ženevos ar Nešatelio ežerų, bet vis dėlto gana vaizdingi, ypač vakarų pusėje, kuri tankiau gyvenama, o kalnų grandinės papėdėje driekiasi vynuogynai, panašiai kaip Kot Roti, tik čia jie duoda ne tokį puikų vyną. Kreipdamas žvilgsnį iš pietų į šiaurę, matai Sen Žano, Bonvilio, Bjeno miestelius, o pačiame galuežeryje — Nido miestelį. Tarp jų gražiai išsimėtę sodžiai.

Toks buvo mano nužiūrėtas prieglobstis, kur nusprendžiau persikelti iš Val de Travero.* Šis pasirinkimas labai atitiko taikingą mano būdą, mano polinkį į vienatvę ir dykinėjimą, todėl priskiriu jį prie tų maloniųjų svajonių, kurios mane užvis labiau žavėjo. Man atrodė, kad toje saloje aš būsiu labai atsiskyręs nuo žmonių, turėsiu geresnę užuovėją nuo jų įžeidimų, būsiu labiau visų užmirštas, galėsiu išties nieko neveikti ir tik mėgautis kontempliacijomis. Norėjau tapti visišku atsiskyrėliu toje saloje ir visai nebendrauti su mirtingaisiais

* Galbūt reikia paminėti, kad ten palikau asmenišką priešą, tokį poną diu Tero, Verjero merą, kurs nelabai mėgiamas krašte, bet turi brolį — kaip girdėti, dorą žmogų, tarnaujantį pono de Sen Floranteno raštinėje. Meras buvo nuvažiavęs pas jį trumpai prieš tą mano istoriją. Tokie faktai, kad ir smulkūs ir savaime nereikšmingi, gali padėti vėliau atskleisti daugelį slaptų intrigų. *(Ruso pastaba.)*

ir, žinoma, padariau visa, ką galėjau, kad tik to bendravimo išvengčiau.

Reikėjo pagalvoti, iš ko ten gyvensiu, nes maisto produktai saloje brangūs, juos atsigabenti sunku, be to, ten būsiu visiškai priklausomas nuo mokesčių rinkėjo. Šią kliūtį pašalino mano susitarimas su diu Peiru, kuris sutiko užvaduoti kompaniją, iškart apsiėmusią, o paskui atsisakiusią išleisti visus mano raštus. Perdaviau jam visą medžiagą šitam leidimui, sudėsčiau ją ir suskirsčiau. Taip pat įsipareigojau perduoti jam savo atsiminimus ir paskyriau jį visų mano rankraščių saugotoju su griežta sąlyga, kad jis naudosis jais tik po mano mirties, nes širdyje apsisprendžiau ramiai užbaigti savo amžių, daugiau nebeprimindamas publikai apie save. Sutartos pensijos, kurią jis sutiko mokėti man iki gyvos galvos, turėjo pakakti pragyvenimui. Atgavęs visus savo dvarus, milordas maršalas taip pat pasiūlė man dvylikos šimtų frankų pensiją, bet aš sutikau priimti tik perpus mažesnę. Jis norėjo man atsiųsti jos kapitalą, bet aš atsisakiau, nes nežinojau, kur padėti pinigus. Tada jis perdavė kapitalą diu Peiru, kurio rankose tie pinigai ir tebėra: šis mokės man pensiją iki gyvos galvos su jos davėju sutartomis sąlygomis. Taigi sumušęs į krūvą savo sutartį su diu Peiru, milordo maršalo pensiją, kurios du trečdaliai po mano mirties turėjo pereiti Terezai, ir trijų šimtų frankų rentą, kurią turėjau iš Diušeno, pagrįstai galėjau tikėtis, kad ne tik pats padoriai pragyvensiu, bet po manęs ir Tereza, kuri gaus septynių šimtų frankų rentą iš Rėjaus ir milordo maršalo pensijų. Todėl nebijojau, kad jai, taip pat ir man galėtų kada pristigti duonos. Tačiau taip jau buvo lemta, kad savigarba priverstų mane atsisakyti visų išteklių, kuriuos parūpino fortūna ir mano darbas, ir kad numirčiau toks pat vargšas, koks gyvenau. Spręskite patys, ar galėjau, nenorėdamas likti paskutinis niekšas, laikytis susitarimų, jeigu jais tolydžio buvo stengiamasi mane pažeminti ir apdairiai atimti iš manęs visus kitus išteklius, kad sutikčiau

su savo nešlove. Kaip galėjo tie žmonės abejoti, ką aš pasirinksiu, turėdamas tokią alternatyvą? Jie visada sprendė apie mano širdį pagal save.

Nusiraminęs dėl pragyvenimo sąlygų, daugiau jokių rūpesčių nebeturėjau. Nors visuomenėje palikau laisvas rankas savo priešams, tačiau taurus entuziazmas, padiktavęs mano raštus, ir nepalenkiamai pastovūs mano principai iškalbingai bylojo apie mano sielą ir prigimtį, kurią atitiko visas mano elgesys. Man nereikėjo kitokio apgynimo nuo visų mano šmeižikų. Valia jiems buvo vaizduoti visai kitokį žmogų ir vadinti jį mano vardu, bet apgauti jie galėjo tik tą, kas norėjo būti apgautas. Galėjau leisti jiems naršyti visą mano gyvenimą nuo pradžios iki galo, nes tikrai žinojau, jog už mano klaidų ir silpnybių, už negebėjimo pakęsti bet kokio jungo visados įžvelgsi teisingą žmogų, gerą, be tulžies, be neapykantos, be pavydo, greitą pripažinti savo klaidas ir dar greitesnį užmiršti kitų neteisingumą, ieškantį sau laimės romiose, švelniose aistrose ir nuoširdų visais atvejais iki paikumo, iki visiškai neregėto nesavanaudiškumo.

Taigi atsisveikinau, galima sakyti, su savo laikmečiu ir savo amžininkais ir tariau sudie visuomenei, pasiryžęs tapti atsiskyrėliu šioje saloje iki paskutinių savo gyvenimo dienų. Toks buvo mano sprendimas, nes čia tikėjaus pagaliau įkūnyti didįjį savo projektą — pradėti dyką gyvenimą, kuriam išsikovoti lig tolei veltui skyriau dangaus man duotus menkus energijos išteklius. Ši priebėga turėjo man tapti ta Papimanijos sala, ta palaiminta šalimi, kur visi miega:

Ten dirba daugiau — nedirba nieko.

Tas „daugiau" buvo man viskas, nes aš niekad nepasigesdavau miego; man pakanka dyko buvimo, ir kai tik galiu nieko nedirbti, tai man labiau patinka svajoti atvirom akim, o ne sapne. Romantiškų projektų dienos baigėsi, o tuščios garbės tvaikas ne tiek pradžiugino mane, kiek apsvaigino, tad pas-

kutinė viltis man buvo tik šitoks nevaržomas amžinas laisvalaikis. Tokį gyvenimą turi palaimintieji aname pasaulyje, o aš kūriausi jį šioje žemėje, tikėdamasis užvis aukščiausios laimės.

Tie, kurie prikiša man, jog aš dažnai prieštarauju pats sau, nepraleis nūnai progos prikišti dar vieną prieštaravimą. Esu sakęs, jog nepakenčiu dyko buvimo salonuose, o štai dabar siekiu vienatvės, kad galėčiau atsiduoti dykinėjimui. Ką gi, toks jau esu, ir jeigu tat prieštaringa, tai tokia yra mano prigimtis, ir aš nieko negaliu paveikti. Antra vertus, prieštaravimo čia visai nedaug, ir kaip tik dėl šios savybės aš visada lieku pats savimi. Salonų dykinėjimas yra pražūtingas, todėl kad ten esi dykas iš prievartos, o vienatvės dykinėjimas yra žavus, todėl kad jis laisvas ir savanoriškas. Man sunku nieko neveikti draugijoje, nes ten aš suvaržytas. Ten aš priverstas sėdėti lyg prikaltas prie kėdės ar stypsoti stačias kaip įbestas mietas, negalėdamas pakrutinti kojos ar rankos, nedrįsdamas nei pabėgėti, nei pašokinėti, nei uždainuoti, nei sušukti, nei pamojuoti rankomis, kai užeina toks noras, nedrįsdamas netgi svajoti. Kentėdamas ir dyko buvimo nuobodį, ir prievartos kančią, privalau tik dėmesingai klausytis visų sakomų kvailysčių bei komplimentų ir be paliovos varginti makaulę, kad nepraleisčiau progos įterpti ir savo šmaikštų žodelį ar melą. Jūs tai vadinate dyku buvimu? Betgi tai katorgiškas darbas.

Aš mėgstu dykinėti ne taip kaip tinginys, kuris sėdi susidėjęs rankas ir ne tik kad visiškai nieko neveikia, bet ir nieko negalvoja. Mano dykinėjimas yra kaip vaiko, kuris be paliovos juda, nors nieko nedirba, o kartu ir kaip plepio, kuris tauškia visokius blėnius, nors jo rankos ilsisi. Aš mėgstu dirbinėti niekus, pradėti šimtą darbų ir nebaigti nė vieno, eiti ten, kur man šauna į galvą, kas valandėlę kaitalioti sumanymus, lydėti akimis vingrų musės skrydį, įgulti į uolos luitą, kad išvertęs galėčiau pažiūrėti, kas yra po juo, karštai šokti prie darbo, kuriam reikia dešimties metų, ir mesti jį ramia šir-

dimi po dešimties minučių, pagaliau pražioplinėti be tikslo ir naudos visą dieną ir vadovautis visame kame tik trumpalaikiu įnoriu.

Botanika tokia, kaip aš ją visada supratau ir kokią ją pamažu aistringai pamėgau, kaip tik ir buvo tas lengvas užsiėmimas, kuris galėjo pripildyti visą mano laisvalaikių tuštumą ir nepalikti vietos nei vaizduotės kliedesiams, nei visiško dykumo nuobodžiui. Nerūpestingai klajoti po miškus ar pievas, nusiskinti atsainiai čia kokį žiedą, čia kokią šakelę, skabinėti kaip pakliuvo žolynus, tūkstantį kartų stebėti tuos pačius dalykus su tokiu pat susidomėjimu ir vėl juos beregint pamiršti, — šitaip galėčiau gyventi visą amžinybę, nė valandėlės nenuobodžiaudamas. Kad ir kokia puiki, įvairi ir nuostabi yra augalų sandara, ji netraukia ir nedomina neišmanančios akies. Tolydinis augalų struktūros panašumas ir kartu begalinis jos įvairumas sužavi tik tuos, kas jau nusimano bent kiek apie augalų sistemą. Regėdami tą gamtos lobyną, kiti jaučia tiktai kvaišą ir monotonišką nuostabą. Jie nemato detalių, nes dargi nežino, į ką reikia žiūrėti; nemato jie nė visumos; nes nieko nenutuokia apie sąryšių ir derinių grandinę, kuri svaigina savo stebuklingumu stebėtojo protą. Kadangi mano atmintis netvirta, tai man taip laimingai susiklostė, jog visą laiką žinojau pakankamai mažai, kad man viskas būtų nauja, bet ir pakankamai daug, kad viską suprasčiau. Dirvožemis toje nedidelėje saloje įvairus, tad joje augo visokeriopų augalų, kurių turėjo pakakti ir studijoms, ir pramogai iki amžiaus galo. Nenorėjau palikti neištyręs nė vieno žolės diego ir net ketinau, surinkęs daugybę įdomių duomenų, parašyti veikalą *„Flora Petriinsularis"**.

Parsikviečiau Terezą su mano knygomis ir daiktais. Dėl maisto susitarėm su salos mokesčių rinkėju. Jo žmona Nido miestelyje turėjo seserų, kurios ją pakaitomis lankydavo, —

* „Sen Pjero salos flora" *(lot.)*.

tai buvo draugija Terezai. Čia pradėjau tą ramų gyvenimą, kurio troškau sau ligi mirties, ir pamėgau jį, regis, vien tik tam, kad juo skaudžiau pajusčiau tą varganą būvį, kurį netrukus man teko patirti.

Aš visuomet aistringai mėgau vandenis ir, juos išvydęs, beregint pasineriu į saldžias, nors dažnai ir miglotas svajones. Kai būdavo graži diena, vos tik atsikėlęs, bėgdavau į terasą įkvėpti vėsaus, gaivinančio rytmečio oro, paganyti akių gražaus ežero plotuose, žavinguose jo krantų ir kalnų virtinių reginiuose. Nežinau geresnio būdo šlovinti dievybei, kaip tas nebylus žavėjimasis, kurį žadina jos veikalų stebėjimas ir kurio neįmanoma išreikšti kokiais nors konkrečiais veiksmais. Suprantu, kodėl miestų gyventojai yra mažatikiai: juk jie mato tik mūrus, gatves ir nusikaltimus; bet negaliu suprasti, kaip gali netikėti sodiečiai, ypač tie, kur gyvena atkampiau. Kaip gali nedžiūgauti jų siela ir nekilti šimtą kartų dienoje į kerinčių stebuklų kūrėją? O aš, ypač rytą, pakilęs po kamuojančios nemigo nakties, nuo seno jaučiu tą širdies polėkį, atleidžiantį nuo varginančios pareigos galvoti. Tik reikia, kad man akį trauktų nuostabus gamtos vaizdas. Kambaryje meldžiuosi rečiau ir šalčiau, bet lig tik išvystu puikų kraštovaizdį, susijaudinu nė pats nežinodamas ko. Esu skaitęs, kaip vienas išmintingas vyskupas, lankydamas savo diecezįją, aptiko seną moterį, kuri nemokėjo kitaip melstis, kaip tik sakydama: „O!" Jis tarė jai: „Močiute, visada šitaip melskis, tavo malda geresnė už mūsų". Manoji malda — taip pat geresnė.

Po pusryčių niurzgėdamas skubėdavau parašyti keletą nelemtų laiškų, karštai trokšdamas tos palaimingos valandos, kai man jų iš viso nebereikės rašyti. Kiek patriūsdavau prie savo knygų ir popierių, daugiau raišiodamas juos bei tvarkydamas, negu skaitydamas; šitas dėliojimas, tapęs man sakytum Penelopės darbu, teikė progą valandėlę maloniai padykinėti, bet paskui pabosdavo, ir aš liaudavaus. Likusias tris ar keturias ryto valandas skirdavau botanikos studijoms, ypač

Linėjaus sistemai, kurią taip pamėgau, jog ir lig šiol negaliu tos aistros atsikratyti, nors supratau, kokia ta sistema tuščia. Mano nuomone, šis didis stebėtojas yra lig šiol vienintelis mokslininkas, kartu su Liudvigu žiūrėjęs į botaniką gamtininko ir filosofo akimis, bet jis per daug ją tyrinėjo herbaruose ir soduose, o per mažai gamtoje. Tuo tarpu mano sodas buvo visa sala, ir vos tik man prireikdavo atlikti ar patikrinti kokį nors stebėjimą, aš pasibrukdavau knygą po pažasčia ir bėgdavau į mišką arba į pievą, kur atsiguldavau ant žemės prie reikiamo augalo ir tyrinėdavau jį kiek tinkamas ten, kur jis augo. Šitas metodas labai man padėjo pažinti augalus natūralioje jų būklėje, nekultivuotus ir nesudarkytus žmogaus rankų. Pasakojama, kad pirmasis Liudviko XIV gydytojas Fagonas puikiai pažino visus Karališkojo sodo augalus, bet kaime virsdavo neišmanėliu ir visai nepažindavo augalų. O man yra kaip tik priešingai: aš pažįstu šiek tiek gamtos kūrinių, bet nieko nenusimanau apie sodininko kūrinius.

Popiečiais visiškai pasinerdavau į atsainų dykinėjimą, niekuo savęs nevaržydamas ir atsiduodamas momento impulsui. Kai oras ramus, vos atsikėlęs nuo stalo, sėdu, būdavo, vienas į mažą valtelę, kurią mokesčių rinkėjas išmokė mane irti vienu irklu, ir išplaukiu į atvirus vandenis. Tas momentas, kai atsistumiu nuo kranto, teikia man tokį džiaugsmą, kad visas virpu; nemoku nei nusakyti, nei gerai suprasti šito reiškinio priežasties — nebent tai buvo slaptas visos mano esybės džiūgavimas, kad štai atsidursiu už ribos, pasiekiamos piktiems žmonėms. Paskui pats vienas plūdinėju ežere, kartais priartėdamas prie kranto, bet niekad prie jo nesustodamas. Dažnai leidžiu valtelei plaukti pavėjui ir pasroviui, o pats pasineriu į miglotas svajones, kurios, kad ir paikos, man tokios mielos. Kartais sušunku susigraudinęs: „O gamta! O mano motina! Tu tik viena esi mano gynėja, ir čia, tarp tavęs ir manęs, nėra nė vieno sukto, klastingo žmogaus". Šitaip nutolstu per pusę ljė nuo žemės ir betrokštu vien, kad tas ežeras bū-

tų vandenynas. Tačiau, norėdamas įtikti vargšui savo šuneliui, kuris mažiau už mane mėgo plūduriuoti vandens paviršiuje, aš paprastai turėdavau pasiirstymo tikslą: išlipti mažojoje saloje, pavaikštinėti joje valandą ar dvi, išsitiesti žolėje kalvos viršūnėje, gėrėtis iki soties maloniais ežero ir apylinkių vaizdais, stebėti ir nagrinėti visus augalus, kuriuos čia pat pasiekiu, arba vaizduotėje statytis robinzonišką pastogę šioje salelėje. Labai pamėgau šį žemės lopelį. Kai prikalbindavau drauge plaukti salon Terezą, mokesčių rinkėjo žmoną ir jos seseris, koks tai būdavo man pasididžiavimas, jog esu jų valtininkas ir vadovas! Mes iškilmingai nugabenome tenai triušių, norėdami apgyvendinti salą, — tai vėl šventė Žanui Žakui. Šitie gyventojai salelę man padarė dar įdomesnę. Nuo to laiko dar dažniau ir su dar didesniu malonumu irdavaus į ją, nes norėjau pamatyti, kokią pažangą daro naujakuriai.

Prie šios pramogos prisidėjo dar viena, kuriai kaip tik buvo palankus metų laikas ir kuri man priminė malonų gyvenimą Šarmetėse. Tai buvo smulkūs žemės ūkio darbai — daržovių ėmimas ir vaisių rinkimas: mes su Tereza mielu noru padėjome šeimininko žmonai ir jos šeimynai juos nudirbti. Prisimenu, kaip kartą vienas bernietis, ponas Kirchbergeris, atvykęs aplankyti manęs, rado mane įsikorusį į didelį medį su parištu prie diržo maišu, tiek jau pridėtu obuolių, kad negalėjau nė pajudėti. Man nė kiek nebuvo apmaudu dėl šito, o ir dėl kitų panašių susitikimų. Tikėjausi, kad berniečiai, akivaizdžiai pamatę, kaip leidžiu savo laisvalaikį, nebenorės trikdyti jo rimties ir leis man džiaugtis taikinga vienatve. Man būtų dar labiau patikę, kad būčiau atsiskyręs ne pats savo valia, o jų priverstas: tada bent jau būčiau tikras, jog niekas nedrums mano poilsio.

Štai dar vienas prisipažinimas iš tų, kuriais, kaip iš anksto žinau, skaitytojai nepatikės, nes jie visą laiką atkakliai sprendžia apie mane pagal save, nors ir negali nematyti, kokia daugybė buvo mano gyvenime įvairių pomėgių, visai ne-

panašių į jų pomėgius. Visų keisčiausia, kad jie nenori pripažinti man nė vieno gero ar neutralaus jausmo, kokių patys neturi, bet visada labai lengvai man priskiria tokius blogus jausmus, kokių nė būti negali žmogaus širdyje. Jiems visai paprastas dalykas laikyti mane kažkokiu išsigimėliu ir nebūta pabaisa. Joks absurdas nėra jiems neįtikimas, jei tik jis gali mane apjuodinti, o visa, kas bent kiek ypatinga, atrodo jiems nepanašu į tiesą, jei tik teikia man garbę.

Bet tegul jie sau galvoja ir sako, ką tik nori, o aš nepaliausiu sąžiningai pasakojęs, koks buvo, ką veikė ir mąstė Žanas Žakas Ruso, visai neaiškindamas ir neteisindamas jo jausmų ir minčių savitumo, o ir netyrinėdamas, ar kiti mąstė taip pat kaip jis. Man taip patiko Sen Pjero sala, taip malonu buvo čia gyventi, kad, įpratęs sieti su šia sala visus savo troškimus, užvis labiausiai troškau niekad iš jos nesikelti. Mano vaizduotę iš anksto kamuodavo vizitai kaimynams ir neišvengiamas išvykos į Nešatelį, Bjeną, Iverdeną, Nido. Diena, praleista ne saloje, man atrodė lyg pavogta iš mano laimės, o iškeliauti už ežero krantų man buvo tas pat, kas palikti savo stichiją. Be to, praeities patirtis išmokė mane baikštumo. Vos tik koks nors geras dalykas imdavo glostyti man širdį, aš tuojau pabūgdavau, kad jo neteksiu, todėl karštas troškimas baigti savo dienas toje saloje buvo neatskiriamas nuo baimės, kad būsiu priverstas ją apleisti. Įpratau vakarais išeiti pasėdėti smėlio pakrantėje, ypač kai ežeras būdavo neramus. Jausdavau keistą malonumą, matydamas, kaip lūžta bangos prie mano kojų. Tas vaizdas primindavo man audringą gyvenimą pasaulyje ir mano pastogės ramybę; kartais šita mintis būdavo tokia graudi, jog ašaros man trykšdavo iš akių. Rimtį, kuria taip aistringai mėgavausi, drumstė tik nerimas, kad galiu jos netekti, o jis tarpais tiek įsisiautėdavo, jog niekais paversdavo malonumą. Nujaučiau, kad mano padėtis netvirta, ir nedrįsau ja pasikliauti. „Ak, — tardavau sau, — kaip mielai atsižadėčiau visai man nereikalingos laisvės išvykti iš čia, jei tikrai ži-

nočiau, kad galėsiu čia visada pasilikti! Kodėl esu čia tik maloningai pakenčiamas, o ne įkalintas prievarta? Tie, kurie tik pakenčia mane, gali bet kuriuo metu mane išvyti, tad ar galiu patikėti, kad mano persekiotojai, matydami čia mane laimingą, leis ir toliau šiai laimei tverti? Ak, man maža tik leidimo čia gyventi: norėčiau būti tam pasmerktas, uždarytas čia prievarta, kad niekas negalėtų manęs išvaryti". Pavydėjau laimės Mišeliui Diukrė, kuris, ramiai sau kalėdamas Arbergo tvirtovėje, galėjo ten būti laimingas, kada tik panorėdavo. Galop, kamuojamas tokių minčių ir neramaus nujautimo, jog manęs tik ir tyko naujos nelaimės, degte užsidegiau troškimu, kad, užuot tik pakentę mano buvimą šioje saloje, mane pasmerktų čia amžinai kalėti. Galiu prisiekti: jei būčiau galėjęs pats sau nuskirti tokią dalią, būčiau tai padaręs su didžiausiu džiaugsmu, tūkstantį kartų bevelydamas praleisti čia paskutinius savo gyvenimo metus, kad tik išvengčiau ištrėmimo pavojaus.

Ta baimė neilgai buvo tuščia. Kai mažiausiai to tikėjaus, gavau laišką iš Nido valdytojo, kurio apygardai priklausė Sen Pjero sala. Jų prakilnybių pavestas, jis atsiuntė man įsakymą pasitraukti iš salos ir iš jų valstybės. Kai skaičiau šitą laišką, man atrodė, jog sapnuoju. Tas įsakymas buvo keisčiausias, beprasmiškiausias, netikėčiausias už viską, nesgi aš pats savo nujautimus laikiau tik nelaimių įbauginto žmogaus nerimu, o ne bent kiek pagrįstu įžvalgumu. Mano pastangos užsitikrinti tylų valdžios sutikimą, niekieno netrukdomas mano įsikūrimas saloje, apsilankymai daugelio berniečių, o ir paties valdytojo, kuris nepašykštėjo man draugystės patikinimų ir dėmesio, šaltas metų laikas, kada tik barbarai gali tremti nesveikuojantį žmogų, — visa tai mane patį ir daugelį kitų žmonių vertė galvoti, jog šitas įsakymas — tai kažkoks nesusipratimas, jog piktos valios žmonės tyčia pasirinko man pritrenkti vynuogių derliaus rinkimo ir senato atostogų metą.

Jei būčiau paklusęs pirmajam pasipiktinimo impulsui, būčiau išvykęs tuojau pat. Bet kur man pasidėti? Kaip važiuoti

žiemos pradžioje, be kelionės tikslo, be pasiruošimo, be palydovo, be vežimo? Jei nenorėjau viską palikti likimo valiai, — savo popierius, daiktus, visus reikalus, — tai reikėjo laiko susitvarkyti, o įsakyme nepasakyta, ar man to laiko duodama, ar ne. Nenutrūkstamas nelaimių srautas slopino mano drąsą. Pirmą kartą pajutau, kad įgimtas mano išdidumas ima linkti nuo būtinybės naštos, ir, nors širdis protestavo, turėjau nusižeminti ir prašyti ištrėmimą atidėti. Kreipiausi į poną de Grafenridą, kurs atsiuntė šitą įsakymą, ir paprašiau jį išaiškinti tą klausimą. Savo laiške jis teigė anaiptol nepritaręs įsakymui ir man jį perdavęs su didžiausiu apgailestavimu, ir tiek buvo tame laiške užuojautos ir pagarbos pareiškimų, jog man pasirodė, lyg jis maloniai kviestų atvirai išsikalbėti; aš taip ir padariau. Nė kiek neabejojau, kad mano laiškas prikišamai parodys tiems neteisingiems žmonėms jų barbariškumą, ir jie, jeigu ir neatšauks savo žiauraus įsakymo, tai nors duos ganėtinai laiko, galbūt net visą žiemą, man pasiruošti ir pasirinkti vietą, kur vykti.

Belaukdamas atsakymo, galvojau apie savo padėtį ir svarsčiau, kaip turiu apsispręsti. Mačiau visur daugybę sunkumų, mane taip graužė sielvartas, sveikata buvo tokia prasta, kad visiškai nusiminiau ir, praradęs paskutines menkas proto išgales, niekaip negalėjau rasti geros išeities iš liūdnos situacijos. Buvo aišku, kad, pasitraukęs į bet kokį naują prieglobstį, vis tiek būsiu iš jo išvytas vienu iš dviejų būdų: arba slaptomis intrigomis bus sukiršinta prieš mane prastuomenė, arba atvirai būsiu išvarytas varu, netgi nežinodamas už ką. Taigi negalėjau tikėtis jokios saugios priebėgos — nebent išvykčiau kur daug toliau, negu man leido jėgos ir metų laikas. Visa tai vėl pažadino jau mano brandintą mintį, ir aš ryžausi pasiūlyti, kad verčiau telaiko jie mane amžinu kaliniu, bet neverčia be paliovos klaidžioti žemėje, varydami iš visur, kur tik prisiglaudžiu. Į trečią dieną po savo pirmojo laiško parašiau ponui de Grafenridui kitą, prašydamas pasiūlyti tą dalyką jų

prakilnybėms. Atsakydamas į vieną ir antrą laišką, Bernas kuo griežčiausiai, kategoriškai įsakė man išvykti iš salos ir iš visų aplinkinių bei tolimesnių respublikos žemių per dvidešimt keturias valandas ir niekad nebegrįžti, pridurdamas, kad už neklausymą būsiu be gailesčio nubaustas.

Tai buvo klaiki akimirka. Vėliau man teko patirti dar didesnių baimių, tačiau niekad nebuvo tokių didelių sunkumų. Bet visų labiausiai mane prislėgė tai, kad reikėjo atsisakyti vieno sumanymo, dėl kurio kaip tik ir norėjau praleisti žiemą saloje. Metas dabar papasakoti apie fatališką įvykį, tapusį mano negandų viršūne ir nustūmusį pražūtin draug su manim nelaimingą tautą, kurios gimstančios dorybės žadėjo kada nors prilygti Spartos ir Romos dorybėms. „Visuomenės sutartyje" užsiminiau apie korsikiečius kaip apie vienintelę jauną Europos tautą, dar nesugadintą įstatymų leidybos, ir pareiškiau, kad galima dėti į tokią tautą daug vilčių, jeigu tik ji turės laimę rasti išmintingą savo valstybės steigėją. Kai kurie korsikiečiai perskaitė mano veikalą ir susijaudino, kad atsiliepiau apie jų tautą su tokia pagarba. Tuo metu jie kaip tik steigė savo respubliką, ir jų vadovai sumanė paprašyti mane pasidalyti mintimis apie šį svarbų užmojį. Toks ponas Butafuokas, vienos geriausių tos šalies šeimų atstovas ir karališkojo italų pulko kapitonas, tarnavęs Prancūzijai, parašė man laišką tuo reikalu ir pateikė nemaža dokumentų, kurių paprašiau, norėdamas susipažinti su tautos istorija ir šalies padėtimi. Ponas Paolis taip jau man parašė keletą kartų, ir aš, nors ir jausdamas, kad toks uždavinys pernelyg sunkus mano jėgoms, tariausi negalėsiąs neprisidėti prie tokio didelio ir gražaus darbo, kai surinksiu visą reikalingą informaciją. Ta prasme atsakiau vienam ir antram, ir susirašinėjimas tęsėsi iki pat mano išvykimo.

Kaip tik tuo metu sužinojau, kad Prancūzija siunčia kariuomenę į Korsiką ir sudarė sutartį su Genuja. Ta sutartis ir karinių dalinių siuntimas sukėlė man didelį nerimą; dar nė

negalvodamas, jog tai turi kažkokį ryšį su manim, aš laikiau beprasmišku ir juokingu dalyku rašyti gilaus atsidėjimo reikalaujantį veikalą apie tautos santvarką kaip tik tuo metu, kai toji tauta galbūt netrukus bus pavergta. Nenuslėpiau savo nerimo nuo pono Butafuoko, bet jis mane nuramino, patikindamas, kad jei toje sutartyje būtų dalykų, nukreiptų prieš jo tautos laisvę, tai toks geras pilietis kaip jis nebetarnautų Prancūzijai. Ir iš tiesų jo pasišventimas Korsikos įstatymų leidybos reikalui ir glaudūs ryšiai su ponu Paoliu neleido man jo kuo nors įtarti. Sužinojęs, kad jis dažnai nuvyksta į Versalį ir Fonteneblo ir ten susitinka su ponu Šuazeliu, padariau tik vieną išvadą, kad jis turi kažkokias garantijas ir žino tikruosius Prancūzijos karaliaus dvaro ketinimus, apie kuriuos man tik prasitarė, nenorėdamas atvirai rašyti apie juos laiškuose.

Visa tai šiek tiek apramino mane. Vis dėlto, niekaip nesuprasdamas, kodėl siunčiama prancūzų kariuomenė, ir neturėdamas pagrindo manyti, kad ji ten gins korsikiečių laisvę, kurią šie ir patys vieni puikiai pajėgtų apginti nuo genujiečių, aš negalėjau nei visiškai nusiraminti, nei rimtai atsidėti, kaip man buvo siūlyta, jų įstatymų leidimo reikalui, kol gausiu tvirtų įrodymų, kad tai nėra žaidimas, kurio tikslas — pasijuokti iš manęs. Labai norėjau pasimatyti su ponu Butafuoku, iš kurio galėčiau gauti man reikalingų paaiškinimų. Jis man leido tikėtis šito pasimatymo, ir aš laukiau jo atvykstant su didžiausiu nekantrumu. Nežinia, ar iš tiesų jis turėjo tokį ketinimą, bet jeigu ir turėjo, tai mano negandos būtų sukliudžiusios mudviem susitikti.

Kuo daugiau galvojau apie šitą man pasiūlytą darbą, kuo labiau gilinausi į dokumentus, kuriuos turėjau savo rankose, tuo aiškiau supratau, jog, svarstant naujos valstybės santvarką, būtinai reikia iš arti pažinti ir tautą, ir žemę, kurioje ji gyvena, ir visus santykius, prie kurių ta santvarka turi būti priderinta. Kasdien vis aiškiau man darėsi, kad neįmanoma iš tolo surinkti visų žinių, kuriomis galėčiau vadovautis. Para-

šiau apie tai Butafuokui; jis irgi tai suprato. Ėmiau galvoti, kaip galėčiau nukeliauti į Korsiką, nors dar nebuvau tvirtai nusprendęs ten vykti. Pasikalbėjau su ponu Dastjė, kurs tarnavo ten kadaise pono de Maibua vadovybėje ir turėjo gerai pažinti salą. Jis negailėjo pastangų atkalbėti mane nuo šito sumanymo, ir prisipažįstu, kad jo nupieštas pasibaisėtinas korsikiečių ir jų šalies paveikslas gerokai atvėsino norą pagyventi tarp jų.

Tačiau kai persekiojimai Motjė privertė mane pagalvoti apie išvykimą iš Šveicarijos, šitas noras vėl atgijo, nes turėjau viltį, jog pas tos salos gyventojus rasiu pagaliau ramybę, kurios niekur man jau nebėra. Tik vienas dalykas dar baidė mane nuo tos kelionės: aš niekad nemėgau ir nemokėjau gyventi veiklaus gyvenimo, kurio ten neišvengčiau. Aš sukurtas laisvai sau mąstyti vienatvėje ir visiškai netinku viešai kalbėti, veikti žmonėse, tvarkyti jų reikalus. Prigimtis apdovanojo mane pirmuoju iš tų dviejų talentų, bet nedavė antrojo. O man buvo aišku, kad, nors ir nesikišdamas tiesiogiai į viešuosius reikalus, aš, vos atvykęs į Korsiką, vis dėlto turėsiu nusileisti tautos reikalavimams ir labai dažnai dalyvauti pasitarimuose su jos vadovais. Patsai mano kelionės tikslas buvo ne ieškoti ten sau ramaus kampo, o rinkti reikiamas žinias, bendraujant su tauta. Žinojau, kad negalėsiu ten elgtis kaip tinkamas, o būsiu įtrauktas prieš savo valią į sūkurį, kuriam nesu gimęs, į gyvenimą, visiškai priešingą mano polinkiams, ir padarysiu itin apgailėtiną įspūdį. Numačiau, jog, nepajėgdamas savo dalyvavimu įtvirtinti geros nuomonės apie mano sugebėjimus, kurią korsikiečiai galėjo susidaryti iš mano parašytų knygų, aš prarasčiau ir autoritetą jų tarpe, ir jų pasitikėjimą, kas būtų nenaudinga nei jiems, nei man, o be to pasitikėjimo neįstengčiau parašyti nė veikalo, kurio jie iš manęs laukia. Buvau tikras, kad, apleidęs savo stichiją, nieko negalėsiu padėti jiems ir būsiu pats nelaimingas.

Kamuojamam, blaškomam visokių audrų, išvargintam kelionių ir persekiojimų, man labai reikėjo poilsio, o barbariški mano persekiotojai lyg žaisdami jį iš manęs atėmė. Labiau nei kada nors gailavau to mielo dykinėjimo, saldžios ramybės sielai ir kūnui, kurios taip godžiai buvau ištroškęs ir kurios mano širdis, išsivadavusi iš meilės ir draugystės chimerų, ilgėjos kaip aukščiausios palaimos. Su pasibaisėjimu žiūrėjau į darbus, kurie manęs laukė, į triukšmingą gyvenimą, kurį turėjau pradėti. Jei tikslo didybė, grožis, naudingumas žadino man drąsą, tai mintis, jog tik veltui paaukosiu save, visiškai ją žlugdė. Dvidešimt metų gilių apmąstymų vienumoje kaštuotų man mažiau, nei šeši mėnesiai aktyvaus gyvenimo tarp žmonių ir reikalų, kuris, buvau tikras, dargi nebūtų sėkmingas.

Sugalvojau išeitį, kuri atrodė tinkama visam kam suderinti. Slapti mano persekiotojai nežinomais keliais pasiekdavo mane visose mano priebėgose, tad man regėjos, kad tiktai Korsikoje galiu tikėtis savo senatvei poilsio, kurio jau niekur neberandu, ir aš nusprendžiau, kai tik galėsiu, vykti tenai su Butafuoko rekomendacijomis. Betgi nusistačiau, kad ten gyvensiu ramiai ir nedalyvausiu, bent jau regimai, įstatymų leidimo darbe, o tik vietoje rašysiu jų istoriją, tuo atsilygindamas bent kiek savo šeimininkams už jų svetingumą, ir patyliukais rinksiu reikiamas žinias, idant paskui būčiau jiems naudingesnis, jei tik sulauksiu dienos, kad man tai pavyks. Iš pradžių niekam neįsipareigodamas, tikėjausi galėsiąs slaptomis laisvai apmąstyti jiems tinkamos santvarkos planą, podraug neišsižadėdamas brangios savo vienatvės ir nesileisdamas į tokį gyvenimo būdą, kuris man nepakeliamas ir kuriam neturiu gabumų.

Tačiau šita kelionė nebuvo lengvas dalykas mano būklėje. Iš to, ką man pasakojo apie Korsiką ponas Dastjė, žinojau, kad nerasiu tenai paprasčiausių gyvenimo patogumų ir turėsiu tik tai, ką pats nusivešiu, tad baltinius, drabužius, stalo in-

dus, virtuvės rykus, popierių, knygas — viską reikėtų gabentis pačiam. Vykdamas ten su savo šeimininke, turėčiau keltis per Alpes ir dviejų šimtų ljė žygyje tempti paskui save visą mantą; reikėtų keliauti per daugelio valdovų žemes, o kadangi visai Europai jau duotas tam tikras tonas, tai, žinoma, po savo nelaimių turėčiau laukti, kad visur susidursiu su kliūtimis ir matysiu, kaip kiekvienas laikys sau už garbę pažeminti mane kokiomis nors naujomis užgaulėmis ir elgtis su manim taip, lyg nebebūtų jokių tarptautinių ir žmogiškųjų teisių. Reikėjo numatyti iš anksto ir gerai pasverti visus sunkumus — didžiules tokios kelionės išlaidas, nuovargį, pavojus. Mintis, kad galų gale pasiliksiu savo metuose vienas, be išteklių, toli nuo visų pažįstamų, tarp žiaurių ir laukinių žmonių, kaip man juos pavaizdavo ponas Dastjė, vertė mane gerai apgalvoti tokį pasiryžimą, prieš imantis jį vykdyti. Aš karštai geidžiau pasimatymo su Butafuoku, kuris man jį buvo lyg ir pažadėjęs, ir laukiau jo rezultatų, kad galėčiau apsispręsti galutinai.

Kol taip svyravau, prasidėjo persekiojimai Motjė, privertę mane pasitraukti. Nebuvau pasiruošęs ilgai kelionei, o ypač kelionei į Korsiką. Laukiau žinių iš pono Butafuoko; susiradau prieglaudą Sen Pjero saloje, iš kurios mane išvarė prieš pat žiemą, kaip jau sakiau. Kelionė per sniegais nuklotas Alpes tuomet man buvo neįmanoma, ypač išvykus taip skubiai, kaip man buvo įsakyta. Tiesa ir tai, kad šitas įsakymas buvo stačiai neįvykdomas dėl savo absurdiškumo: vienumoje tarp vandenų, įpareigotas per dvidešimt keturias valandas nuo įsakymo paskelbimo pasiruošti kelionei, susirasti laivą bei vežimą ir išvažiuoti iš salos ir iš visos teritorijos, aš, net ir sparnus turėdamas, vargu ar būčiau galėjęs paklusti įsakymui. Parašiau Nido valdytojui, atsakydamas į jo laišką, ir skubėjau išvykti iš to neteisybės krašto. Štai kaip man teko išsižadėti numylėto projekto, štai kodėl, nebegalėdamas savo neviltyje pasiekti, kad kaip kitaip būtų išspręstas mano likimas,

aš nutariau palikti Terezą žiemoti Sen Pjero saloje prie mano daiktų ir knygų, perduoti savo popierius saugoti diu Peiru, o pats keliauti į Berlyną, kur mane kvietė milordas maršalas. Apsisukau taip sparčiai, kad jau kitą rytą išvykau iš salos ir pasiekiau Bjeną dar prieš vidurdienį. Nedaug betrūko, kad čia mano kelionė ir būtų pasibaigusi dėl vieno atsitiktinumo, kurio negalima nepapasakoti.

Vos tik pasklido gandas, kad man įsakyta apleisti savo priebėgą, mane apniko lankytojai iš gretimų vietovių, o ypač berniečiai, kurie su šlykščiausiu nenuoširdumu reiškė man užuojautą, guodė mane ir įtikinėjo, esą, tą įsakymą pavyko suregzti ir įteikti vien todėl, kad dabar atostogų metas ir senatas neposėdžiauja, o visa Dviejų šimtų taryba, anot jų, tuo įsakymu pasipiktinusi. Šiame guodėjų būryje būta ir atvykėlių iš Bjeno miesto, mažytės laisvos valstybėlės, iš visų pusių apsuptos Berno valdų, ir tarp jų vieno jaunuolio, pavarde Vildermė, kurio šeima buvo iš pačių garbingųjų ir turėjo didelę įtaką tame miestelyje. Savo bendrapiliečių vardu Vildermė karštai meldė prisiglausti pas juos, įtikinėdamas, kad jie didžiai trokštą mane priimti; kad padėti man užmiršti iškentėtus persekiojimus — jų šlovės ir pareigos reikalas; kad pas juos man nebereikėsią bijoti kokios nors berniečių įtakos; kad Bjenas — laisvas miestas, nepriklausąs nuo jokių svetimų įstatymų, o visi piliečiai esą vieningai pasiryžę neklausyti jokių reikalavimų, nukreiptų prieš mane.

Matydamas, kad negali manęs palenkti, Vildermė pasitelkė į pagalbą daugelį kitų asmenų, tiek iš Bjeno ir jo apylinkių, tiek ir iš paties Berno, o tarp jų tą patį Kirchbergerį, kuris, kaip esu jau sakęs, dėjo pastangas suartėti su manim, kai aš atvykau į Šveicariją, ir buvo man įdomus savo talentais ir savo pažiūromis. Betgi labiausiai mane paveikė netikėtais savo įkalbinėjimais ponas Bartesas, Prancūzijos ambasados sekretorius, atvykęs aplankyti manęs kartu su Vildermė. Jis primygtinai ragino priimti tą kvietimą, be to, nustebino ma-

ne savo jautriu ir nuoširdžiu palankumu. Visiškai nepažinojau to pono Barteso, bet jutau jo žodžiuose tikro atsidavimo ir draugystės šilumą ir mačiau, kad jis iš tikros širdies įkalbinėja mane įsikurti Bjene. Jis labai man išgarbstė tą miestą ir gyventojus, su kuriais jis itin suartėjęs, ir net keliskart pavadino juos mano akivaizdoje savo globėjais ir tėvais.

Šitas Barteso įsikišimas supainiojo visus mano spėliojimus. Aš visą laiką įtariau, kad visų mano persekiojimų, patirtų Šveicarijoje, slaptas kaltininkas yra ponas de Šuazelis. Prancūzijos rezidento Ženevoje, taip pat ambasadoriaus Solere elgesys visai aiškiai patvirtino tuos įtarimus. Buvau tikras, kad Prancūzija slaptai inspiravo visa, kas ištiko mane Berne, Ženevoje, Nešatelyje, o Prancūzijoje, mano manymu, nebuvo kito galingo priešo, kaip vienas tik kunigaikštis de Šuazelis. Tad ką turėjau galvoti apie Barteso vizitą ir jautrų jo domėjimąsi mano likimu? Nelaimės dar nebuvo sunaikinusios mano širdyje įgimto pasitikėjimo žmonėms, o patirtis nebuvo išmokiusi visur matyti glamonėmis dangstomus spąstus. Nustebęs sukau galvą, iš kur tasai Barteso prielankumas; nebuvau toks kvailas, kad patikėčiau, jog jis žengė tą žingsnį savo galva: mačiau, kad tai daroma pabrėžtinai viešai, o tas bylojo apie kažkokią slaptą intenciją. Antra vertus, aš nė iš tolo nesitikėjau, kad kuris nors iš tokių menkų, priklausomų tarnautojų galėtų turėti tos taurios drąsos, kuri dažnai suliepsnodavo mano širdyje, kai pats tarnavau panašiame poste.

Kažkada pas Liuksemburgo kunigaikštį susipažinau su ševaljė de Botviliu, kurs man rodė šiek tiek palankumo. Paskirtas ambasadorium, jis irgi keletą kartų davė suprasti, jog atsimena mane, ir netgi kvietė aplankyti jį Solere; nors šiuo kvietimu nepasinaudojau, jis vis dėlto sujaudino mane: nebuvau pratęs, kad aukšti pareigūnai šitaip pagarbiai su manim elgtųsi. Todėl spėjau, kad ponas de Botvilis, kurio pareigos reikalavo laikytis gaunamų instrukcijų Ženevos reikaluose, vis

dėlto pasigailėjo manęs nelaimėje ir pats asmeniškai išrūpino man prieglobstį Bjene, idant galėčiau ten ramiai gyventi jo globoje. Jaučiau jam dėkingumą už tokį dėmesį, bet nenorėjau juo pasinaudoti ir, galutinai nusprendęs keliauti į Berlyną, karštai troškau kuo greičiau susitikti su milordu maršalu, tvirtai tikėdamas, kad tik prie jo rasiu tikrą poilsį ir patvarią laimę.

Išvykus iš salos, Kirchbergeris palydėjo mane iki Bjeno. Tenai radau Vildermė ir keletą kitų bjeniečių belaukiant manęs prieplaukoje. Visi kartu papietavome užeigoje, ir pirmas mano rūpestis buvo susirasti karietą, nes norėjau išvažiuoti kitos dienos rytą. Per pietus tie ponai vėl ėmėsi maldauti mane, kad pasilikčiau pas juos, ir įkalbinėjo taip karštai, taip jaudinamai, jog mano širdis, niekad nemokėjusi atsispirti lipšnumui, leidosi jų sugraudinama ir pamiršo visus mano pasiryžimus. Vos tik supratę, kad aš susvyravau, jie šoko įtikinėti mane su dviguba energija, jog aš pagaliau pasidaviau ir sutikau pasilikti Bjene bent iki ateinančio pavasario.

Vildermė tuojau pat suskato ieškoti man buto ir išgyrė kaip nepaprastą radinį šlykštų kambariūkštį užpakalinėje vienų namų dalyje, ketvirtame aukšte, su langais į kiemą, kur į valias galėjau grožėtis išdėliotomis smirdinčiomis zomšininko odomis. Mano šeimininkas buvo suktos fizionomijos, abejotinos doros žmogėnas, o kitą dieną sužinojau, kad jis lėbautojas, kortininkas ir turi labai blogą vardą tame rajone; jis neturėjo nei žmonos, nei vaikų, nei šeimynykščių, ir aš, nykiai užsidaręs vienišame savo kambary, gyvenau taip, jog nuobodulys turėjo papjauti mane per keletą dienų šioje smagiausioje iš visų pasaulio šalių. Prisiklausius kalbų apie karštą gyventojų norą priimti mane į savo tarpą, mane itin įskaudino tai, kad vaikščiodamas gatvėmis, nepastebėjau jokio pagarbumo jų elgesyje ar bent meilumo žvilgsniuose. Vis dėlto buvau dar tvirtai apsisprendęs pasilikti čia, bet jau kitą dieną sužinojau, pats pamačiau ir pajutau, kad mieste kyla

baisiausias bruzdėjimas prieš mane. Keletas paslaugių žmonių pasiskubino įspėti, jog kitą dieną būsiąs man paskelbtas kuo griežčiausias įsakymas tuojau pat išvykti iš valstybės, tai yra iš miesto. Neturėjau nė vieno patikimo žmogaus, nes visi tie, kurie mane čia sulaikė, buvo išsisklaidę kas sau: Vildermė dingo, nieko nebegirdėjau nė apie Bartesą, o ir neatrodė, kad jo rekomendacijos būtų labai jau nuteikusios mano naudai tuos globėjus ir tėvus, kuriais jis tiek puikavosi. Vis dėlto vienas bernietis, ponas Votraveras, turėjęs gražų namelį prie miesto, pasiūlė man prisiglausti pas jį, vildamasis, kad ten, jo žodžiais tariant, aš bent nebūsiu mėtomas akmenimis. Bet šis patogumas nesuviliojo manęs ir aš nesusigundžiau pasilikti dar paviešėti pas tuos svetingus žmones.

Taip sugaišau tris dienas ir gerokai viršijau dvidešimt keturių valandų terminą, kurį man davė berniečiai, įsakydami palikti visas jų valdas. Žinodamas jų kietumą, aš kiek nerimavau, ar jie leis man dabar keliauti per savo žemes, bet pačiu laiku atvyko Nido valdytojas ir išvadavo mane iš to rūpesčio. Jis buvo atvirai pasmerkęs šiurkštų jų prakilnybių elgesį, didžiadvasiškai tarėsi privaląs man viešai pareikšti, jog pats niekuo nėra prie to prisidėjęs, todėl nepabūgo palikti savo būstinės ir atvažiuoti pas mane su vizitu į Bjeną. Jis atvyko prieš man išvažiuojant, ir ne inkognito, o dargi su pabrėžtinu ceremonialu, *in fiocchi**, lydimas savo sekretoriaus, ir atvežė man jo paties pasirašytą pasą, kaip leidimą laisvai keliauti per Berno valstybės žemes, nesibaiminant jokių trukdymų. Vizitas sujaudino mane labiau už pasą. Būčiau nemažiau sujaudintas, jei toks vizitas būtų skirtas ne man, o kam nors kitam. Niekas taip negraudina mano širdies, kaip drąsus užtarimas sunkią valandą neteisingai ujamo silpno žmogaus.

---

* Iškilmingai *(ital.)*.

Pagaliau, vargais negalais gavęs ekipažą, išvažiavau kitos dienos rytą iš tos žudikų žemės, dar prieš atvykstant deputacijai, kuri turėjo mane pagerbti. Negalėjau net pasimatyti su Tereza, kuriai buvau atsiuntęs kvietimą atvažiuoti, kai tariausi galėsiąs gyventi Bjene, ir vos besuskubau tą kvietimą atšaukti trumpu laiškeliu, kuriuo pranešiau jai apie naują savo negandą. Trečiojoje dalyje, jei turėsiu kada jėgų parašyti, skaitytojai pamatys, kaip atsitiko, kad aš, tardamasis vykstąs į Berlyną, iš tikrųjų nuvykau į Angliją, ir kaip dvi damos, norėjusios turėti mane savo rankose ir savo intrigomis išgujusios mane iš Šveicarijos, kur aš nebuvau jų valioje, pagaliau išsiuntė mane pas savo bičiulį.

Perskaitęs šį kūrinį grafui ir grafienei d'Egmon, princui Pinjateliui, markizei de Mem ir markizui de Žiuinjė, aš pridūriau:

„Papasakojau tiesą. Jei kas nors žino dalykų, prieštaraujančių tiems, kuriuos čia išdėsčiau, tai žino tik melagystes ir šmeižtus, nors turėtų ir tūkstantį įrodymų, o kas atsisakys patikrinti ir išsiaiškinti tuos dalykus draug su manim, kol aš gyvas, tas nemyli nei teisingumo, nei tiesos. Kai dėl manęs, tai aš viešai ir be baimės pareiškiu: tasai, kuris, netgi neskaitęs mano raštų, ištirs savo paties akimis mano prigimtį, charakterį, gyvenimo būdą, polinkius, pomėgius, įpročius ir dar po to tikės, jog aš nedoras žmogus, pats yra vertas kartuvių".

Šitaip užbaigiau skaitymą, ir visi nuščiuvo. Viena tik ponia d'Egmon atrodė susijaudinusi: ji regimai suvirpėjo, betgi tuoj pat susivaldė, netardama nė žodžio kaip ir visa draugija. Tiek ir telaimėjau šituo skaitymu ir savo pareiškimu.

PASTABOS IR PAAIŠKINIMAI

Žanas Žakas Ruso (1712—1778) paliko gilų pėdsaką prancūzų literatūros ir apskritai kultūros istorijoje. Šis Ženevos laikrodininko sūnus, plebėjiškos kilmės ir klajokliškų polinkių žmogus, negavęs sistemingo išsimokslinimo, tačiau gamtos apdovanotas daugeriopais talentais, aštriu protu, nepaprastai jausminga širdimi ir lakia vaizduote, iškilo į pasaulinio garso rašytojus ir filosofus, sukurdamas ir nemirtingų grožinės literatūros veikalų („Julija, arba Naujoji Eloiza", „Išpažintis"), ir daugelį traktatų moralės, pedagogikos, valstybės santvarkos ir teisės klausimais. Maža to, jis garsėjo net kaip kompozitorius, o jo teoriniai ir kritiniai straipsniai apie muzikos meną turėjo nemažą įtaką tuometinio prancūzų muzikinio teatro raidai.

Greta Voltero Ž. Ž. Ruso neabejotinai buvo įžymiausias Švietimo gadynės atstovas, Didžiosios Prancūzų revoliucijos pirmtakas ir idėjinis tėvas. „Voltero mokslas buvo kaip šalta liepsna; jis davė šviesą, neduodamas šilumos. O iš Žano Žako sklido šiluma, kaitra. Jis buvo kibirkštis, kuri uždegė pasaulį. Jo nežabotas jausmas susprogdino protą, išjudino mases, nušlavė senąją tvarką... Žano Žako įtaka tiems, kurie vadovavo revoliucijai, buvo stipresnė negu Voltero įtaka" (L. Foichtvangeris).

Pirmas veikalas, plačiai išgarsinęs Ruso vardą, buvo „Samprotavimai apie mokslus ir menus" (1750). Tai buvo atsakymas į Dižono akademijos paskelbtą temą: „Ar mokslų ir menų pažanga prisidėjo prie papročių pagerinimo?" Ruso atsako į šį klausimą neigiamai, su tvirtu įsitikinimu ir jausminga iškalba įrodinėdamas, kad mokslas ir menas stumia žmonijos dorovę į pražūtį, kad civilizacija slopina geruosius žmogaus prigimties pradus ir gimdo vien tiktai ydas. Jis parodo, kaip civilizacija ir prabanga nusmukdė senovės egiptiečių, graikų, romėnų moralę ir pagaliau pražudė tas tautas. Pasak Ruso, stiprios esančios tik tautos, gyvenančios paprastą, dorą, varganą gyvenimą, nenutolusios nuo gamtos. Taigi jau šiame pirmajame Ruso kūrinyje išryškėjo svarbiausi rusoizmo elementai: reikalavimas grįžti į gamtą, į pirmykštį būvį, „natūralaus žmogaus" liaupsinimas, civilizacijos neigimas, troškimas išvaduoti žmoniją iš socialinio gyvenimo neteisybių.

1754 m. Dižono akademija pateikė konkursui dar aštresnę temą „Nelygybės atsiradimas tarp žmonių". Ruso traktatas šia tema — „Samprotavimai apie nelygybę" (1755) — tai kritiška žmonių visuomenės vys-

tymosi apžvalga. Pasak Ruso, nelygybė tarp žmonių atsirado drauge su žemės nuosavybe: „Pirmasis, kas apsitvėrė žemės sklypą, išdrįsdamas pasakyti: „Šita žemė mano", ir rado tokių naivių žmonių, kurie tuo patikėjo, — buvo tikrasis civilinės visuomenės kūrėjas. Kiek nusikaltimų, karų, žudynių, kiek negandų ir baisenybių būtų nukreipęs nuo žmonių giminės tasai, kuris, ištraukęs mietus ir užkasęs griovius, būtų sušukęs žmonėms: „Sergėkitės, neklausykite šito apgaviko! Jūs žūsite, jei užmiršite, kad vaisiai priklauso visiems, o žemė — niekam!" Ruso prieina išvadą, kad esamoji visuomenės santvarka, pagrįsta asmenine nuosavybe ir valdžios uzurpacija, negali suteikti žmonėms laimės ir turi būti pakeista tokia santvarka, kuri laiduotų visiems lygybę ir laisvę. Šis Ruso traktatas yra nelyginant įžanga į dar reikšmingesį politinį veikalą — „Visuomenės sutartį".

Garsioji „Visuomenės sutartis", pasirodžiusi 1762 metais, vėliau buvo pavadinta „revoliucijos evangelija" ir tapo Robespjerui parankine knyga. Tai smulkiai išdėstyta konstitucija, kuri, Ruso manymu, kiekvienai valstybei turinti laiduoti piliečių laisvę ir lygybę. Monteskjė ir Volteras kūrė konstitucinės monarchijos projektus, o Ruso siūlė steigti respubliką, kur absoliuti valdžia priklausytų liaudžiai. Valstybės pagrindas turi būti visuomenės sutartis, kurios tikslas — užtikrinti visiems piliečiams materialinę gerovę ir garantuoti svarbiausias jų teises. Valdžion iškelti asmenys — tai liaudies valios reiškėjai, ir liaudis kiekvienu momentu gali jiems duotus įgaliojimus atšaukti. Revoliucionizuojantis „Visuomenės sutarties" poveikis buvo nepaprastai didelis: politinė ir valstybinė Ruso doktrina turėjo įtakos ir Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucijai, ir Prancūzijos trečiojo luomo atstovams, iškėlusiems savo reikalavimus Generaliniams luomams 1789 m., ir 1793—1794 metų jakobinų diktatūrai, kuri rado „Visuomenės sutartyje" suformuluotus visus pagrindinius savo politikos principus.

Beveik tuo pat metu kaip ir „Visuomenės sutartis" pasirodė pedagoginis Ruso veikalas, rašytas pusiau beletristine, pusiau publicistine forma, — „Emilis, arba Apie auklėjimą". Šiame romane-traktate vaizduojama, kaip turi būti auklėjamas tas naujasis pilietis, kuriam reikės gyventi lygiateisių ir laisvų žmonių bendruomenėje. Ruso auklėjimo sistemos esmę išreiškia frazė, einanti šios knygos epigrafu: „Viskas gražu, kas eina iš kūrėjo rankų, viskas sugenda žmogaus rankose". Kadangi gamta gera, o visuomenė bloga, tai auklėtinį reikia izoliuoti nuo aplinkos ir laikyti gamtos skreite. Emilis auga, nevaržomas jokių dirbtinių ci-

vilizacijos taisyklių nei jos moralės. Auklėtojo tikslas — saugoti iš prigimties gerus dorybingo vaiko jausmus ir padėti natūraliai jam vystytis. Geometrijos, fizikos, astronomijos, geografijos jis mokosi ne iš vadovėlių, o iš didžių gamtos knygų, iš tikrovės, operuodamas daiktais, stebėdamas gyvenimo reikšinius. Galutiniam jauno organizmo išsivystymui reikalingas fizinis auklėjimas. Kiekvienas jaunuolis privalo išmokti kokio nors amato. Atskirame veikalo skyriuje, pavadintame „Savojos vikaro tikėjimo išpažinimas", išdėstytos Ruso religinės pažiūros. Ruso religija — tai „jausmingos širdies ir tyros sąžinės religija". Jo šventovė — visa gamta ir pats žmogus. Jis nepripažįsta jokio kulto ir jokių dogmų. Ši religija reikalauja tik jausmų nuoširdumo, tiesumo ir gerų darbų. Priešingai visiems kitiems enciklopedistams, skelbusiems ateizmą, Ruso, kaip ir Volteras, buvo deistas. Tačiau tarp jų religinių pažiūrų irgi būta skirtumo: Voltero Dievas tik „viešpatauja" gamtoje, bet nevaldo jos, o Ruso Dievas gyvena ir pačioje „paprasto žmogaus" širdyje, ir gamtoje, kurios kūriniams jis įkvepia gyvybę. Voltero deizmas pagrįstas protu, o Ruso — jausmais.

Atskira romano dalis paskirta ir moters — būsimosios Emilio draugės — auklėjimui. Moters idealu Ruso laikė senovės graikę, kurios kūno nevaržė ir nedarkė ankšti rūbai ir gorsetai. Mokslai, ypač abstraktieji, moteriai nereikalingi. Būsimoji Emilio žmona pati siuvasi rūbus, mezga, šeimininkauja. Visas pedagoginis traktatas baigiasi sentimentaliu romanu, vaizduojančiu šeimyninę laimę, tyrą dviejų dorų būtybių meilę.

Kad ir kokia utopiška buvo ši auklėjimo sistema, „Emilis" turėjo didžiulę įtaką tolesnei pedagogikos raidai. Daugelis pedagoginių Ruso principų tebėra gyvi ir šiandien (dėmesys vaiko asmenybei, darbo įgūdžių diegimas, vaizdinė mokymo sistema ir kt.).

Iš grožinės Ruso kūrybos pats didžiausias ir reikšmingiausias veikalas yra epistolinis romanas „Julija, arba Naujoji Eloiza" (1761). Čia jis nauja forma tęsia kovą prieš kultūrą ir tuometinę visuomenę. Pagrindinė romano tema — laisvos, natūralios meilės tema, atskleista su nepaprastu aistringumu, švelnumu ir patetizmu. Drauge plečiama ir moterystės tyrumo, šeimos židinio šventumo tema: pirmoje romano pusėje Julija — žavinga mylimoji, o antroje — ideali žmona, ištikima savo vyrui iki grabo lentos. Romano siužetas, kaip rodo ir pats jo pavadinimas, yra analogiškas garsiajai viduramžių istorijai apie nelaimingą abato Abelaro ir jo mokinės Eloizos meilę. Tik ten įsimylėjėlių laimei kelią pastoja kunigystė, o čia luominiai prietarai: Julija — baronaitė, o jos mylimasis

Sen Prė — nebajoriškos kilmės žmogus. Išaukštindamas šią didelę, tyrą nekilmingo žmogaus ir aristokratės meilę, griaunančią luomų pertvaras, Ruso akivaizdžiai parodė, kokia veidmaininga yra socialinė santvarka, kur vertinami tik titulai, o ne tikrasis žmogiškumas ir taurumas.

„Julija, arba Naujoji Eloiza" susilaukė negirdėto pasisekimo: per pirmuosius 40 metų išėjo 70 jos leidimų (Voltero „Kandido" per tą patį laiką išėjo 50 leidimų). Skaitytojai, amžininko žodžiais tariant, verkė kruvinom ašarom. Romanas stačiai apstulbino juos originalumu, meistriškais herojų išgyvenimų aprašymais, jausminga kalba, puikiais gamtos vaizdais. Ruso pirmas įvedė į literatūrą lyrinį peizažą, įdvasintą, ryškiai nuspalvintą, suderintą su herojų jausmais, ir padarė jį svarbiu romano komponentu. Šis romanas buvo naujas etapas ir plebėjiškos kilmės literatūrinio herojaus evoliucijoje. Anksčiau toks herojus grumdavosi tik dėl materialinės gerovės, tuo tarpu Sen Prė — subtili, sudėtinga ir kultūringa asmenybė, taurus, nepraktiškas žmogus, klajoklis filosofas, panašus į patį Ruso. Getės jaunasis Verteris — tiesioginis Sen Prė įpėdinis.

Tačiau laiko bandymą geriausiai išlaikė paskutinis Ruso veikalas, iki šiol skaitomas su didžiausiu įdomumu, — „Išpažintis". Tai drąsiausia, atviriausia autobiografija visoje pasaulinėje literatūroje. Psichologinė analizė čia tokia gili ir tobula, jog mažai atsirastų kūrinių, kurie galėtų lygintis su Žano Žako Ruso autopsichologiniu atvaizdu.

„Išpažintis" rašyta 1766—1770 metais. Pirmoji jos dalis (I—VI knygos) apima jo gyvenimą nuo gimimo iki 1741 metų ir yra kupina gyvenimo džiaugsmo, šviesių, skaidrių spalvų. Ruso gyvena kaime, gamtos skreite, ir atskiros nesėkmės bei nusivylimai nekliudo jam gėrėtis aplinkinio pasaulio grožiu: atstumiančios šio pasaulio pusės jam atrodo tik kaip atsitiktiniai nukrypimai nuo gamtos ir jos dėsnių. Tuo tarpu antroji „Išpažinties" dalis, apimanti 1742—1765 metus, pilna kartėlio, įtarumo ir nevilties. Čia Ruso pasakoja apie savo gyvenimą brandos metais, kai jo veikalai kėlė kaskart didesnį įtūžį jo priešams, kurių vieni niršo ant jo iš pavydo didžiuliam jo talentui, kiti — iš neapykantos pažangioms jo idėjoms. „Išpažintyje" autorius laikosi principo — sakyti visą teisybę tiek apie patį save, tiek ir apie kitus. Bet kadangi šį veikalą jis rašė jau savo gyvenimo saulėlydyje, daugeliu atvejų remdamasis vien tik atmintimi, tai jame gana daug faktinių klaidų. Tačiau, kaip sakosi pats autorius, jam visų pirma rūpėję tiksliai perteikti savo „sielos istoriją", savo „prigimties tiesą", parodant skaitytojui net pačius intymiausius ir bjau-

riausius tos prigimties labirintus. Rašydamas antrąją „Išpažinties" dalį, Ruso jau aiškiai sirgo persekiojimo manija, jam visur vaidenosi priešai, rezgą prieš jį sąmokslus, trokštą tik jam pakenkti ar jį pražudyti; jam atrodė, kad beveik visi jo draugai, ypač filosofai enciklopedistai, virtę baisiausiais jo persekiotojais. Todėl šiuos „Išpažinties" puslapius reikia skaityti kritiškai. Nėra abejonės, kad ir pats save Ruso nušviečia toli gražu ne visados blaiviai ir objektyviai. Netgi buvusi jo globėja ponia de Varan, nelabai įžvalgi moteris, savo memuaruose pabrėžė „romantišką jo galvoseną", polinkį į svajas ir „žavingus paklydimus", visos jo elgsenos ir pasaulėjautos prieštaringumą. Ir vis dėlto ši knyga — tai didžiai teisinga išpažintis doro, daug iškentėjusio žmogaus, pasiryžusio atskleisti netgi pačias tamsiąsias savo biografijos dėmes. Autorius taip karštai trokšta išsakyti visą teisybę apie save ir tiek įsigilinęs tiktai į save, kad audringas visuomenės gyvenimas atsispindi knygoje vien kaip neryškus fonas ir trečiojo luomo kova prieš absoliutizmą joje neranda bemaž jokio atgarsio.

Yra trys „Išpažinties" rankraštiniai tekstai. Pirmasis, nepilnas, apimąs tik tris pirmąsias knygas ir dalį ketvirtosios, saugomas Nešatelio bibliotekoje. Antrasis tekstas, rastas po autoriaus mirties tarp jo rankraščių ir Terezos Lavaser 1794 m. iškilmingai įteiktas Konventui, buvo paskelbtas 1795 m. ir yra saugomas Paryžiuje, Prancūzijos parlamento bibliotekoje. Trečiasis tekstas, kurį Ruso pats įteikė Poliui Multu du mėnesiai prieš savo mirtį, prašydamas paskelbti jį ne anksčiau kaip 1800 m., yra Ženevos bibliotekoje. Vis dėlto „Išpažintis" buvo išleista gerokai prieš autoriaus paskirtąjį terminą: pirmosios 6 knygos išėjo 1782 m., kitos — 1789 m. Būtent šį Ženevos tekstą Ruso ir skyrė palikuonims, nors tą rankraštį, kuris iki paskutinės jo gyvenimo dienos buvo jo rankose (Paryžiaus tekstas), jis dar šiek tiek taisė ir papildinėjo. Lietuviškasis vertimas parengtas pagal Ženevos rankraštį.

„Išpažintis" — veikalas nebaigtas. Autorius aprašo savo gyvenimą ligi 1765 metų rudens, kai jis, valdžios persekiojamas, buvo priverstas bėgti iš Šveicarijos. Paskutiniai Ruso gyvenimo metai, kurių neapima „Išpažintis", taip pat kupini negandų ir nerimasčių. Ruso pats vienas vyksta į Strasburgą, o iš ten į Paryžių, kur apie mėnesį slapčia gyvena kaip princo de Konti svečias. 1766 metų pradžioje, anglų filosofo ir istoriko Jumo lydimas, išvažiuoja į Angliją. Pagyvenęs kurį laiką Londone, gauna iš Anglijos karaliaus pensiją ir įsikuria Jumo pilyje Utone. Čia parašo pirmąsias savo „Išpažinties" knygas. Tačiau, būdamas liguistai jautrus ir visur linkęs įžiūrėti vien priešus ir kenkėjus, netrukus susi-

pyksta su Jumu ir 1767 m. grįžta į Prancūziją, prisidengęs Renu vardu. Kurį laiką svečiuojasi Medone pas grafą Mirabo ir Normandijoje pas princą de Konti, kur galutinai suredaguoja pirmąją „Išpažinties" dalį. Kentėdamas baimę dėl įsivaizduojamų persekiotojų, Ruso kilnojasi iš vietos į vietą, važiuoja kuo nuošalesniais keliais, niekur nerasdamas ramybės. Galų gale, pavargęs nuo beprotiško bastymosi po Prancūziją, 1770 m. vasarą įsikuria Paryžiuje, kukliame bute Platrijero gatvėje, kuri dabar vadinama Žano Žako Ruso vardu. Čia jis drauge su Tereza palyginti ramiai išgyvena paskutinius aštuonerius savo amžiaus metus. Vėl verčiasi natų perrašinėjimu, rašo antrąją „Išpažinties" dalį. Skaito savo memuarus kai kuriuose salonuose, bet kadangi juose kalbama ir apie įtakingas damas, ypač ponią d'Epinė, ši pasirūpina, kad tuos skaitymus policija uždraustų. Imasi rašyti du naujus autobiografinius veikalus: „Dialogai, arba Ruso teisia Žaną Žaką" (1772—1775) ir „Vienišo svajotojo pasivaikščiojimai" (1776—1778). „Dialoguose" nagrinėja savo ydas ir geruosius ypatumus, gindamas save nuo apkalbų ir priekaištų, kurie biro ant jo iš visų pusių. „Vienišo svajotojo pasivaikščiojimai" — tai samprotavimai įvairiomis filosofinėmis ir moralinėmis temomis. Juose apstu autobiografinių faktų, tad šį veikalą, taip pat nebaigtą, galima laikyti „Išpažinties" tęsiniu. 1778 metų gegužės mėnesį Ruso, kviečiamas vieno iš savo gerbėjų, markizo de Žirardeno, įsikuria jo dvare Ermenonvilyje. Čia jis netrukus ir miršta (1778 m. liepos 2 d.). Palaidojo Žaną Žaką ten pat, Topolių saloje vidur gražaus ežero. 1794 metais Konvento nutarimu didžiojo rašytojo palaikai buvo iškilmingai perkelti į Paryžių ir padėti Panteone, šalia Voltero karsto.

Ruso paliko savo literatūrinę mokyklą su gausiu būriu pasekėjų, iš kurių talentingiausias buvo Bernarden de Sen Pjeras, parašęs garsiąją apysaką „Paulius ir Virginija". Ruso įtaką juto daugelis vėlesnių rašytojų ir filosofų, tiek prancūzų (Šatobrianas, Lamartinas, Miuse, Hugo ir kt.), tiek vokiečių („audros ir veržimosi" atstovai, tarp jų jaunasis Getė ir jaunasis Šileris; Kantas, Fichtė), tiek anglų (Baironas, Šelis, Vordsvortas), tiek ir rusų (Karamzinas, jaunasis Puškinas, L. Tolstojus).

„Išpažintis" nėra pirmas Ruso veikalas, leidžiamas lietuvių kalba. 1938—1939 metais išėjo romano „Julija, arba Naujoji Eloiza" trys pirmosios dalys (vertė R. Mironas) ir „Visuomenės sutartis" (vertė F. Mockus).

Ed. Viskanta

6 p. *Intus et in cute* – žodžiai iš romėnų poeto Aulo Persijaus Flako (34–64) III satyros 30 eilutės: *Ego te intus et in cute novi* (Aš tave pažįstu kaip nuluptą).

7 p. *Esu gimęs Ženevoje 1712 m. iš piliečio...* – Ruso gimė 1712 m. birželio 28 d. Ženevos piliečiais tegalėjo būti miestelėnų vaikai, gimę mieste.

7 p. *Imperija* – turima galvoje „Šventoji Romos imperija", t. y. Habsburgų valdoma Austrija. *Vengrija* XVIII amžiuje irgi buvo Habsburgų valdžioje. *Eugenijus III* (1663–1736) – Savojos princas, Austrijos kariuomenės vadas.

8 p. *Teorba* – styginis instrumentas, panašus į kankles, bosinė liutnia.

„Ce deux Messieurs..." – „Tie du išvykusieji ponai yra mums brangūs daugeliu atžvilgių: jie yra mūsų draugai, mūsų mylimieji; jie mūsų broliai ir va šitų vaikų tėvai."

9 p. *Viena tėvo sesuo...* – Ruso teta, ponia Gonseriu (1682–1775). Nuo 1767 metų Ruso iš savo lėšų jai paskyrė metinę šimto livrų rentą, kurią mokėdavo net ir tada, kai pats būdavo sunkioj padėty.

10 p. *Lesiujeras* (1602–1681) – pastorius, bažnyčios istorikas. *Bosiujė* (1627–1704) – prancūzų pamokslininkas, rašytojas, absoliutizmo ideologas. *Nani* (1616–1678) – Venecijos respublikos istorikas ir politinis veikėjas. *De la Briujeras* (1645–1696) – prancūzų rašytojas; jo veikalas „Charakteriai" (1688) – ryškus to meto papročių paveikslas ir kandi satyra prieš teisinę ir turtinę nelygybę. *Fontenelis* (1657–1757) – prancūzų rašytojas, parašęs „Pašnekesius apie pasaulių daugialypumą" ir „Mirusiųjų dialogus", kur vaizduoja didžiuosius senovės vyrus, besišnekančius įvairiomis filosofinėmis ir moralinėmis temomis.

Veikiai Agesilajų, Brutą, Aristidą aš pradėjau didžiau vertinti už Orondatą, Artameną ir Jubą. – Pirmieji trys – realūs istoriniai asmenys, patriotai, kovotojai už tėvynės laimę; trys pastarieji – lengvų XVII a. prancūzų romanų herojai.

11 p. *Scevola* – jaunas Romos patriotas, respublikos šalininkas. Kai etruskai apgulė Romą (507 m. pr. m. e.), Scevola prasiskverbė į jų stovyklą, pasiryžęs nužudyti etruskų karalių Porseną. Tardomas jis įkišo į degantį laužą dešinę savo ranką, norėdamas tuo pademonstruoti romėnų ištvermę.

13 p. „*Tircis, je n'ose...*" — Ruso primirštasis posmas skamba šitaip:

Un coeur s'expose

A trop s'engager

Avec un berger,

Et toujours l'épine est sous la rose.

Abiejų dainelės posmų vertimas: „Tirsi, aš nedrįstu klausytis tavo švilpynės po jauna guoba, nes apie tai jau sklinda kalbos mūsų kaimelyje. Širdžiai rizikinga per daug prijunkti prie piemenėlio: ir rožė visada turi spyglių".

16 p. *Bosė* — kaimas Šveicarijos ir Prancūzijos pasienyje.

28 p. *Pietistai* — viena iš protestantų sektų, atsiradusi XVII a. pabaigoje.

29 p. *Barnà Bredanà* vietos šnektoje reiškia maždaug „kvailas per visą pilvą".

35 p. *Laridonas* — šuns vardas Lafonteno pasakėčioje „Auklėjimas". Šioje pasakėčioje vaizduojama, kaip išsigimsta geros veislės šuo, paliktas be priežiūros. Ten yra tokia eilutė: „O, kiek Cezarių pavirs Laridonais!"

35 p. *Asas* — smulki senovės romėnų moneta.

38 p. *Hesperidžių sode...* — Pagal graikų mitą, Hesperidės, Atlanto dukros, „palaimintose salose" turėjusios sodą su auksiniais obuoliais, kuriuos saugojęs drakonas.

44 p. *Frankeji* — ponios Diupen, kurios namuose Ruso gyveno kelerius metus, posūnis. Apie pažintį su ponia Diupen Ruso pasakoja VII ir VIII „Išpažinties" knygose.

Palė Ruajalis — rūmai Paryžiuje, pastatydinti 1629 m. kardinolui Rišeljė; vėliau jie tapo Orleano kunigaikščių rezidencija. Galerija prie rūmų buvo mėgstama pasivaikščiojimų vieta.

48 p. *Sen Žervė* — Ženevos kvartalas žemutinėje miesto dalyje, kur daugiausia gyveno laikrodininkai.

ANTROJI KNYGA

51 p. *Savoja* Ruso laikais priklausė Sardinijos karalystei; nuo 1860 m. priklauso Prancūzijai.

Šaukšto bajorai — Savojos bajorų brolija, įsisteigusi 1527 m.; semdami tyrę mediniais šaukštais, esą, jie gyrėsi, kad lygiai taip pat „susemsią" ir ženeviečius (tai yra, susidorosią su jais); kaip būsimos pergalės simbolį, jie nešiojosi ant kaklo pakabintą šaukštą. 1527—1530 m. jie bandė užvaldyti Ženevą, bet nesėkmingai.

53 p. *Anesi* — žymiausias Aukštutinės Savojos miestas.

54 p. *Kodėl aš negaliu aptverti šios laimingos vietos auksine baliustrada!* — 1928 metais šis Ruso pageidavimas išsipildė: toji vieta buvo aptverta aukso baliustrada.

55 p. *Viktoras Amedėjus II* — Savojos hercogas nuo 1675 m., Sardinijos karalius — nuo 1720 m. *Evianas* — miestas Aukšt. Savojoje, ant Ženevos ežero kranto, su mineraliniais šaltiniais.

56 p. *Praktinė medicina* — liaudies medicina.

56 p. *Ponia de Longvil* — kunigaikštienė, princo Luji Kondė, XVII a. prancūzų karvedžio, sesuo; sykiu su broliu dalyvavo vadinamojoje Frondoje — diduomenės sukilime prieš karalių.

57 p. *Pranciškus Salezietis* — Ženevos vyskupas, teologas; 1610 m. drauge su baroniene *de Šantal* įsteigė Anesi moterų vienuolių vizitiečių ordiną. Abudu katalikų bažnyčios kanonizuoti.

61 p. *Lamotas* Antuanas (1672—1731) — prancūzų rašytojas, poetas ir prozaikas.

62 p. *Šamberi* — žymiausias Savojos miestas.

62 p. *Milordas maršalas* — Džordžas Keitas; žr. paaiškinimą prie 652 p.

64 p. *Atsiskyrėlis Petras* (1050—1115) — prancūzų vienuolis, Italijoje ir Prancūzijoje šaukęs žmones į pirmąjį kryžiaus karą.

74 p. *Frankų tarmė* — italų, ispanų, prancūzų, arabų ir turkų kalbų mišinys, kuriuo kalbėjo Mažosios Azijos gyventojai su europiečiais.

79 p. *Džiunka* — tam tikru būdu sutaisyta varškė.

82 p. *Egistas* — mitologinis asmuo. Kai karalius Agamemnonas kariavęs prie Trojos, Egistas susidėjęs su jo žmona Klitemnestra; karaliui grįžus iš karo, Egistas su Klitemnestra jį nužudęs.

87 p. *Jakobinai* — tuometinis vienuolių benediktinų pavadinimas.

90 p. *Ponia de Sevinjė,* markizė (1626—1696), išgarsėjo savo laiškais dukteriai, turinčiais didelę literatūrinę vertę.

94 p. *Morijenietė* — kilusi iš Morijenos, kalnuotos srities Savojoje, Italijos pasieny.

100 p. *Achilas ir Tersitas* — „Iliados" personažai: pirmasis — karžygiškumo ir draugiškumo pavyzdys; antrasis — bailys ir išgama.

101 p. *Savojos vikaro originalas.* — Turima galvoje „Savojos vikaro tikėjimo išpažinimas" (pedagoginiame romane „Emilis"), kur Ruso dėsto savo religines pažiūras.

107 p. *Kruskantizmas* — literatūrinis sąjūdis, kurio tikslas buvo gryninti italų kalbą, atsisakant vulgarių ir žargoniškų žodžių bei posakių (pavadinimą gavo nuo literatų draugijos „Academia della Crusca", įsisteigusios XVI a. Florencijoje ir išleidusios žodyną). Šis reiškinys dabar vadinamas purizmu.

Danžo (1643—1723) — Prancūzų akademijos narys, gramatikų autorius.

112 p. *Herono fontanas* — žaislas, pavadintas senovės graikų mechaniko Herono vardu.

115 p. *Sen Prė* ir *ponia de Volmar* (Julija) — svarbiausieji Ruso romano „Julija, arba Naujoji Eloiza" personažai.

122 p. *„Žiūrovas".* — Turima galvoje arba literatūrinio žurnalo „Spectator", anuomet leidžiamo Anglijoje, prancūziškas vertimas, arba žurnalas „Spectateur français", Marivo leidžiamas nuo 1722 m.

Pufendorfas (1632—1694) — vokiečių juristas, vienas iš „natūraliosios teisės" teorijos kūrėjų. Jo veikalas „Apie prigimties ir tautų įstatymus" daug kartų buvo išverstas į prancūzų kalbą.

Sent Evremonas (1610—1703) — prancūzų rašytojas; jo komedijos pilnos skepticizmo ir opozicijos Prancūzijos absoliutizmui.

„Henriada" — Voltero poema (1723) apie Prancūzijos karaliaus Henriko IV epochos istorinius įvykius — nevykęs bandymas sukurti klasicizmo stiliumi tautinę epopėją.

123 p. *Beilis* (1647—1706) — prancūzų filosofas skeptikas, Voltero ir enciklopedistų pirmtakas, „Istorinio žodyno" autorius.

Larošfuko (1613—1680) — prancūzų politinis veikėjas ir rašytojas. Savo „Sentencijose" pasireiškė kaip puikus stilistas ir moralistas skeptikas, demaskuojąs savo klasės ydas.

122 p. *Tronšenas* Teodoras — Ruso amžininkas, ženevietis, garsus anuomet gydytojas; jo opiatas buvo vartojamas gydant venerines ligas.

129 p. *Lazaristai* — katalikų organizacija, įsteigta XVII a. Prancūzijoje misionieriams ruošti.

130 p. *Klerambo* — mažai žinomas XVIII a. prancūzų kompozitorius.

133 p. *„Įsimylėjęs patį save"* (pilna antraštė: „Narcizas, arba Įsimylėjęs patį save") — Ruso komedija, parašyta 1733 m. ir pastatyta Paryžiuje 1752 m.

134 p. *Freronas* — prancūzų kritikas, leidęs žurnalą „Literatūriniai metai".

136 p. *Motetas* — giesmė, giedama bažnyčiose, pritariant orkestrui ir vargonams.

143 p. *Notr Dam de Pitjė* — vienuolyno viešbutis Lione.

145 p. *Po perversmo Turine...* — Sardinijos karalius Viktoras Amedėjus II 1730 metais atsisakė nuo sosto savo sūnaus Karolio Emanuelio II naudai, po to vėl mėgino atgauti valdžią, bet buvo areštuotas ir įkalintas vienoje pilyje.

KETVIRTOJI KNYGA

149 p. *Nykiame krašte, kur gyvenu dabar.* — Šį skyrių Ruso rašė Anglijoj, Utone. Iš tikrųjų Utono apylinkės yra viena iš gražiausių Anglijos vietovių.

154 p. *„Komiškas romanas"* — Skarono (1610—1660) kūrinys. Pirmosios jo dalies VII skyriuje pasakojama, kaip prie kaimo užeigos durų sustojo ketveri arkliniai neštuvai, „tarytum visi šios provincijos neštuvai būtų paskyrę pasimatymą ar susirinkę pasitarti svarbiu reikalu". Šis epizodas minimas ir VI knygoje.

160 p. *Verstis jos tėvo amatu.* — Mersere tėvas buvo vargonų meistras.

161 p. *Bacas* — smulki Šveicarijos moneta, dešimtadalis franko.

171 p. *Pelazgai* — pirmykščiai Graikijos gyventojai.

173 p. *Ruso pirmasis* — prancūzų poetas Žanas Batistas Ruso (1671—1741), išgarsėjęs odėmis, dabar nebeturinčiomis literatūrinės vertės.

175 p. *Šombergas* — garsus XVII a. vokiečių karvedys.

Gabionai — cilindro formos pintinės, pripildytos žemių ir naudojamos įtvirtinimams.

181 p. *„Astrėja"* — kadaise garsus pastoralinis romanas, parašytas Onorė Diurfė (1568—1625).

182 p. *Šazotės* — vienuolynas Lione.

187 p. *Batistenas* — Liudviko XIV dvaro kompozitorius. *Tomeri* — vietovė netoli Paryžiaus.

192 p. *Kadastras* — mokesčiais apdedamų objektų surašymas ir įkainojimas.

PENKTOJI KNYGA

200 p. *Prancūzija ir imperatorius paskelbė vienas antram karą.* — Kalbama apie karą tarp Prancūzijos ir Imperijos 1733—1735 m.

202 p. *Brantomas* (1540—1614) — prancūzų memuaristas.

Klisonas (1336—1407) — Prancūzijos politinis veikėjas ir karaliaus Karolio VI epochos karvedys. *Bajardas* (1473—1525) — kariuomenės vadas Karolio VIII, Liudviko XII ir Pranciškaus I laikais, „riteris be baimės ir be priekaištų". Vikontas *Lotrekas* — prancūzų generolas, nukautas Neapolio apsiausties metu (1528). *Kolinji* (1517—1572) — admirolas, hugenotų vadas, sykiu su daugeliu kitų žuvęs Baltramiejaus naktį (1572 m. rugpjūčio 23 d.) per skerdynes, kurias surengė katalikai, karaliaus valdžios palaikomi. *Monmoransi* — aristokratų giminė, kuriai priklausė keletas ikirevoliucinės Prancūzijos politinių ir karinių veikėjų.

203 p. *Kunigaikštis de Brolji* — žymus karinis ir diplomatinis veikėjas Liudviko XIV ir Liudviko XV laikais, Prancūzijos maršalas, kovojęs Italijoj prieš austrus.

Ramo (1605—1764) — žymus prancūzų kompozitorius, įvedęs nemaža naujovių harmonijos srityje.

Aš turėjau garbės diriguoti, neapsieidamas be medkirčių vėzdo. — XVII—XVIII a. dirigentas mušdavo taktą į grindis didžiule lazda.

208 p. *Kinėjas* (III a. prieš m. e.) — Epiro karaliaus Piro ministras. Anot Plutarcho, Kinėjas atkalbėjo Pirą nuo pražūtingo karo su romėnais, įrodinėdamas, kad didžiausiomis gyvenimo gėrybėmis — ramybe ir išteklium — galima džiaugtis namie.

219 p. *Aspazija* — Periklio (V a. prieš m. e.) mylimoji, o paskui žmona, viena iš labiausiai išsilavinusių to meto moterų; jos namai, kur rinkdavos įžymiausi Atėnų visuomenės atstovai, tapo Atėnų kultūros centru.

228 p. *Orfėjus* — mitologinis graikų dainininkas, savo dainomis judinęs uolas ir tramdęs laukinius žvėris.

Peru — šalis Pietų Amerikoje, turtinga aukso ir sidabro.

229 p. *Bezansonas* — Prancūzijos miestas netoli Šveicarijos sienos.

Regentystės laikai Prancūzijoje (1715—1723) — laikotarpis, kada vietoj mažamečio Liudviko XV valdė regentas, kunigaikštis Pilypas Orleanietis.

Jansenistiška parodija, nukreipta prieš puikią sceną iš Rasino „Mitridato". — Jansenistai — katalikų bažnyčios sekta, kuri rėmėsi olandų teologo Jansenijaus (1585—1638) mokslu, artimu kalvinizmui. Dangstydamiesi religine skraiste, jie kovojo prieš karaliaus absoliutizmą, prieš jėzuitų ordiną. *Rasinas* (1639—1699) — dramaturgas, talentingiausias prancūzų klasicizmo atstovas; *„Mitridatas"* — viena geriausių jo tragedijų.

231 p. *Po karaliaus Augusto mirties.* — Augustas II (1670—1733) — kurfiurstas, Saksonijos karalius, nuo 1697 m. taip pat ir Lenkijos karalius.

232 p. *„Jeftė"* — kompozitoriaus Monteklero opera, pastatyta Paryžiuje 1732 m.

234 p. *Eks Le Benas* — kurortas su mineralinėmis versmėmis Savojoje, netoli Šamberi.

235 p. *Voltero susirašinėjimas su Prūsijos sosto įpėdiniu* vyko nuo 1736 m. iki 1740 m., kada pastarasis įžengė į sostą, pasivadindamas Frydrichu II. Kai Volteras apsilankė Prūsijoje ir savo akimis pamatė šio „karaliaus—filosofo" despotizmą, juodviejų ryšiai nutrūko.

237 p. *Prisiekiau niekad nesikišti į jokį pilietinį karą...* — Ši frazė yra ne kas kita, kaip maskuotė, kurios Ruso griebėsi, bijodamas persekiojimų. Tikros jo mintys šiuo klausimu visai kitoniškos: jos atsispindi jo veikale „Visuomenės sutartis".

238 p. *Roho* (1620—1675) — kartezianistinės filosofijos profesorius, vienas iš pirmųjų mokslinės-eksperimentinės fizikos atstovų.

Mišelis Diukrė — Šveicarijos juristas, matematikas, gamtininkas. 1725 m. dalyvavo katalikų ir protestantų pilietiniame kare. Už akių pasmerktas myriop, pabėgo į Berną, kur buvo suimtas ir iškalėjo aštuoniolika metų Arbergo tvirtovėje.

Berno sąmokslas — vienas epizodas ilgoje kovoje tarp katalikiškų ir protestantiškų Šveicarijos kantonų. Jo tikslas buvo atplėšti Vo kantoną nuo protestantiško Berno.

239 p. *Dviejų šimtų taryba* — Ženevos respublikos vyriausybės organas, aukščiausiojo teismo instancija.

Mažoji taryba (senatas) — vienas Ženevos respublikos valstybinių organų, turėjęs administracinę valdžią.

241 p. *Elena* — „Iliados" herojė, Spartos karaliaus Menelajaus žmona, kurią pagrobė Trojos karalaitis Paris.

242 p. *Klevelandas* — svarbiausias veikėjas prancūzų rašytojo Prevo romane „Klevelandas".

Kalabrijietis — Džoakimas Grekas, pramintas Kalabrijiečiu, žymiausias XVII a. šachmatininkas. Jo sudarytas šachmatų vadovėlis buvo išleistas Anglijoj ir Prancūzijoj.

243 p. *Filidoras* (1726—1795) — prancūzų kompozitorius ir garsus šachmatininkas, šachmatų vadovėlio autorius. Kaip kompozitorius, Filidoras bendradarbiavo su Ruso, kai šis kūrė operą „Galantiškos mūzos". *Stama* — XVIII a. šachmatininkas, siras, gyvenęs Anglijoj. Jo knyga apie šachmatus išėjo 1737 m. Paryžiuje.

ŠEŠTOJI KNYGA

249 p. *Diu Peiru* — geriausias Ruso draugas, artimai bendravęs su Ruso iki pat jo mirties ir rūpinęsis pomirtiniu jo raštų išleidimu.

251 p. *Fenelonas* (1651—1715) — arkivyskupas ir literatas, parašęs „Pasakėčias" ir garsųjį romaną-pamfletą „Telemachas" (1699), kur jis iš feodalinių-utopinių pozicijų kritikuoja savo laikmetį, kaip egoizmo ir gobšumo viešpatystę.

254 p. *Kartezianietis* — prancūzų filosofo racionalisto ir matematiko Dekarto (1596—1650) sekėjas (Dekartas lotyniškai rašėsi *Cartesius*).

255 p. *Oratorija* — kongregacija, įsteigta Prancūzijoje 1611 m. ir davusi kraštui garsių pamokslininkų, profesorių, mokslininkų. *Por Rojalio* vienuolynas Paryžiuje buvo jansenistų centras.

Lami — dvasininkas, jansenistas, kartenistas (1640—1715).

260 p. *Por Rojalio „Logiką"* parašė jansenistai Arno ir Nikolis (išspausdinta 1662 m.). *Lokas* (1632—1704) — anglų filosofas; savo veikale „Traktatas apie žmogaus protą" jis atmetė įgimtąsias idėjas ir skelbė, kad visas žmonijos pažinimas yra išorinio pasaulio jutiminio suvokimo rezultatas. *Malbranšas* (1638—1715) — prancūzų filosofas, laikęsis idealistinių pozicijų: jis teigė, kad išorinis pasaulis egzistuojąs tik

dievuje, o mūsų pažinimas tesąs apreiškimo rezultatas. *Leibnicas* (1646—1716) — vokiečių filosofas ir matematikas, teigęs, kad pasaulis susidedąs iš nepriklausomų ir nedalijamų dvasinių jėgų — „monadų", kurių santykius lemianti aukščiausioji „monada" — dievas.

264 p. *Peto* — jėzuitas, parašęs veikalą iš chronologijos.

265 p. *„Laiškuose iš kalnų"* Ruso šaiposi iš jų, kurie tiki stebuklais ir magija, pasakodamas apie „stebuklus", t. y., fokusus, kuriuos jis pats darė.

270 p. *Bontempis* — italų poetas ir muzikos teoretikas. *Tėvo Bankjerio „Cartella per musica"* pasirodė 1614 m.

273 p. *Pasikartojo nuotykis su neštuvais.* — Žr. paaiškinimą prie 172 p.

274 p. *Jakobitai* — Anglijos karaliaus Jokūbo II (1685—1688) šalininkai.

Jis užvedė kalbą apie karalių Jokūbą, apie pretendentą, apie senovinį dvarą Sen Žermene. — Karalius Jokūbas II mėgino vykdyti absoliutizmo politiką, bet jį nuvertė nuo sosto buržuazijos pakviestas Olandijos štathalteris Vilhelmas Oranietis. *Pretendentas* — Jokūbas Stiuartas, Jokūbo II sūnus, veltui bandęs susigrąžinti tėvo sostą. *Sen Žermeno dvare* Paryžiuje gyveno iš Anglijos ištremti Stiuartai.

Grafas Hamiltonas — Airijos bajoras, lydėjęs ištremtąjį karalių Jokūbą II į Prancūziją ir pats likęs ištremtyje. Parašė „Grafo de Gramono memuarus".

275 p. *Markizas iš „Testamento"* — bailus įsimylėjėlis, Marivo komedijos „Testamentas" personažas.

276 p. *Seladonas* — O. Diurfė romano „Astrėja" personažas, mergininkas.

287 p. *Šiljono pilis* — pilis Šveicarijoj, ant Lemano ežero kranto. Ilgą laiką joje buvo kalėjimas.

Gražuolis Leandras — itališkos kaukių komedijos personažas, save įsimylėjęs dabita.

SEPTINTOJI KNYGA

304 p. *Pirmąją dalį rašiau... Utone arba Tri pilyje...* — Utone, Anglijoje, Ruso gyveno 1766—1767 metais. 1766 m. čia pradėjo rašyti „Išpažintį". Toliau ją rašė pas princą de Konti, Tri pilyje netoli Paryžiaus, 1767 m. Antroji dalis rašyta po dvejų metų pertraukos, 1769—1770 m.

305 p. *Abatas de Mabli* (1709—1785) — vienas iš kairiųjų enciklopedistų, Ruso pasekėjas.

De Kondiljakas (1715—1780) — žymus filosofas enciklopedistas, „Traktato apie pojūčius" ir „Logikos" autorius.

Atvykęs aplankyti savo brolio... — Abatas de Mabli ir de Kondiljakas buvo tikri broliai; jų vyresnysis brolis, pas kurį šiuodu lankėsi, buvo teisėjas.

Fontenelis. — Žr. paaiškinimą prie 10 p.

Grafas de Keiliusas — archeologas, akademikas.

305 p. *Bordas* — Liono akademijos narys, antraeilis poetas.

Kunigaikštis de Rišeljė (1696—1788) — Prancūzijos maršalas, garsiojo kardinolo Rišeljė giminaitis, įtakingas dvariškis prie Liudviko XIV ir Liudviko XV.

Bernaras — Ruso amžininkas, antraeilis poetas.

306 p. *Ksantipė* — graikų filosofo Sokrato žmona, pikta ir barninga moteris. *Kalipas* Atėnietis (IV a. pr. m. e.) nuvertė nuo sosto Sirakūzų valdovą Dioną, nors pastarasis jį laikė savo draugu.

307 p. *Tai buvo panelė Ser...* — Siuzana Ser ištekėjo už Ženevo 1745 m. ir mirė 1755 m. (ne po dvejų ar trejų metų).

308 p. *Gresė* (1709—1777) — prancūzų rašytojas, satyrinės antireliginės poemos „Ver-ver" autorius.

Didro (1713—1784) — rašytojas, filosofas materialistas, drauge su d'Alamberu organizavęs ir redagavęs garsiąją „Enciklopediją".

Kastelis (1688—1757) sukūrė spalvinio klavesino teoriją, pagal kurią septynias spektro spalvas atitinka septyni diatoninės gamos laipsniai.

Bordo parlamento pirmininku... — Ikirevoliucinėj Prancūzijoj „parlamentais" buvo vadinamos vietinės luominės institucijos, susidedančios iš bajorijos, kunigijos ir trečiojo luomo (buržuazijos) atstovų.

309 p. *Reomiuras* (1683—1757) — prancūzų fizikas, termometro išradėjas.

310 p. *De Meranas* buvo fizikas ir geometras, *Elo* — chemikas, *de Fuši* — astronomas.

311 p. *„Disertacija apie šių dienų muziką"* — vienas ankstyvųjų Ruso veikalų, išleistas 1743 m.

312 p. *Defontenas* — kritikas, Ruso amžininkas.

313 p. *Marivo* (1688—1763) — rašytojas, sukūręs daug komedijų ir romaną „Marianos gyvenimas", pasižymintį stiliaus manieringumu.

Ruso. — Turima galvoje poetas Žanas Batistas Ruso (žr. paaiškinimą prie 194 p.).

314 p. *Nikijus* — Atėnų karvedys, nesėkmingai bandęs nukariauti Sirakūzus (413 m. prieš m. e.).

316 p. *Ponas pirmininkas de Lamuanjonas* — Prancūzijos kancleris prie Liudviko XV.

317 p. *„Grafo *** išpažintis"* buvo išleista 1742 m. anonimiškai. Jos autorius — Diuklo (1704—1772), rašytojas moralistas.

Ponia Diupen — nesantuokinė Samiuelio Bernaro ir ponios Fonten duktė; 1722 m. ji ištekėjo už Klodo Diupeno, karališkojo tarėjo. *Samiuelis Bernaras* — mokesčių atpirkėjas, pralobęs iš finansinių spekuliacijų prie Liudviko XIV.

318 p. *Abatas de Sen Pjeras* (1658—1743) — filosofas ir publicistas, vienas iš enciklopedistų pirmtakų. *Abatas Saljė* — kalbininkas, Prancūzų akademijos narys. *De Furmonas* — vienas iš dviejų brolių — kinų kultūros tyrinėtojų. *De Berni* — užsienio reikalų ministras prie Liudviko XV. *Biufonas* (1707—1788) — gamtininkas, „Gamtotyros" autorius. *Volteras* (1694—1778) — garsus filosofas, švietėjas, kovotojas prieš feodalizmą ir bažnyčią, rašytojas, „Kandido", „Zadigo" ir daugelio kitų veikalų autorius.

319 p. *Burbonų* (dabar Sąjungos) sala Indijos vandenyne priklauso Prancūzijai nuo 1642 m.

Ruelis (1703—1770) — žymus prancūzų fizikas.

Že de Pom — patalpa anuomet populiariam žaidimui, panašiam į muštuką.

Ruajė — negabus kompozitorius, dėstęs muziką Liudviko XV šeimoje; Paryžiaus operos direktorius.

321 p. *„Ifisas ir Anaksareta".* — Siužetą šiai operai Ruso paėmė iš Ovidijaus „Metamorfozių" XIV knygos, kur pasakojama apie graikų jaunuolį Ifisą, įsimylėjusį Anaksaretą; šioji, didžiuodamasi savo karališka kilme, atstumia jo meilę; Ifisas nusižudo, o Anaksaretą meilės deivė Afroditė paverčia akmenine statula.

Buonončinis (1675—1726) — italų kompozitorius, rašęs operas antikiniais siužetais.

321 p. *Mano meilė Feraros kunigaikštytei...* — Italų poetas Torkvanas Tasas (1544—1595), gyvendamas Feraros kunigaikščio Alfonso II dvare, pamilo jo seserį Eleonorą d'Estė; už tai kunigaikštis „Išvaduotosios Jeruzalės" autorių įmetė į kalėjimą, o paskui ištrėmė.

321 p. *Grafas de Montegiu* — gvardijos grenadierių korpuso kapitonas; nuo 1741 m. tapo diplomatu. *Baržakas* kadaise buvo Liudviko XV pirmojo ministro, kardinolo Fleri, tarnas ir patikėtinis.

323 p. *De Mirpua* (1699—1757) — tuo metu generolas leitenantas, vėliau Prancūzijos maršalas.

325 p. *Konferentas* — asmuo, Venecijos senato skiriamas palaikyti santykiams su užsienio valstybių atstovais; kiekvienam pasiuntiniui buvo skiriamas atskiras konferentas.

Nors buvo karo metas... — Kariavo Prancūzija ir Prūsija iš vienos pusės su Austrija ir Anglija iš antros; karas truko nuo 1741 m. iki 1748 m. Karo pretekstas buvo ginčas, kam teks sostas po bevaikio Austrijos imperatoriaus Karolio VI mirties.

327 p. *Abiejų valstybių bendrų interesų labui...* — Prancūzijos ir Ispanijos sostuose tuomet sėdėjo tos pačios Burbonų dinastijos karaliai.

328 p. *Amlo* — Liudviko XV ministras. *Morepa* — ministras prie Liudviko XV ir Liudviko XVI. *D'Avenkuras* — Prancūzijos ambasadorius Švedijoje. *De La Šetardi* — Prancūzijos ambasadorius Peterburge.

330 p. *Veronezė* (1702—1762) — italų aktorius; *Koralina* ir *Kamilė* — jo dukterys. Koralina vaidino Paryžiuje 1744—1750 m.; jai buvo suteiktas markizės titulas. Kamilė debiutavo 1744 m., turėdama vos devynerius metus; Paryžiuje vaidino nuo 1747 m.

331 p. *Slovėnai* (kroatai) dažnai sudarydavo samdytinę Venecijos respublikos kariuomenę.

335 p. *Kunigaikštis Lobkovicas* — įžymus tuometinis austrų generolas, kare dėl Austrijos sosto sudavęs ne vieną smūgį Prancūzijai.

Grafas Gažas, ispanų kariuomenės vadas, 1743 m. sumušė austrus Lombardijoj, bet paskui buvo priverstas trauktis nuo gausesnių priešo jėgų; pasitraukimo manevrą įvykdė labai sumaniai, išsaugodamas nedidelę savo armiją.

335 p. *Markizas de l'Opitalis* — tuometinis Prancūzijos ambasadorius Neapolyje.

339 p. *Modenos kunigaikštis.* — Tuo metu Modenos kunigaikštystė buvo savarankiška valstybėlė.

340 p. *Švento Morkaus rūmai* — dožo, Venecijos respublikos vyriausiojo valdytojo, rezidencija.

345 p. *Mendicanti* — „elgetaujantieji" vienuoliai. Čia turima galvoje viena jų bažnyčia.

354 p. *Spinetas* — mažas klavesinas.

356 p. *Kvintalas* tuo metu buvo lygus 50 kg.

Boromėjaus salos — vaizdingos keturios salos Lago Madžiorės ežere.

358 p. *Plušo, stengdamiesi sukritikuoti Monteskjė.* — Monteskjė (1689—1755) — įžymus prancūzų publicistas, mąstytojas, „Įstatymų dvasios" autorius. Bertjė, jėzuitas, teologas, kovojęs prieš enciklopedistus, ir vyriausias mokesčių atpirkėjas Diupenas išleido brošiūrą, kritikuojančią Monteskjė veikalą „Įstatymų dvasia".

362 p. *Askoitija* — vietovė Ispanijoje, Mursijos provincijoje.

366 p. *De La Poplinjeras* — vyriausiasis mokesčių atpirkėjas, labai mėgęs muziką. Jo žmona turėjo meilės ryšių su kunigaikščiu de Rišeljė; jos paveiktas, kunigaikštis pakeitė savo nuomonę dėl Ruso operos.

368 p. *Po mūšio prie Fontenua...* — 1745 m. Belgijoje, ties Fontenua kaimu, įvyko mūšis tarp prancūzų ir anglų-austrų kariuomenės, kurį laimėjo prancūzai.

371 p. *Turėjo vadovauti Škotijon siunčiamos kariuomenės laipinimui į laivus.* — Turima galvoje vienas epizodas iš karų dėl Austrijos sosto — nesėkmingas Prancūzijos mėginimas pasodinti Anglijos sostan „teisėtą" įpėdinį iš Stiuartų dinastijos, tuomet gyvenusį Prancūzijoje.

375 p. *Želiotas* — vienas iš garsiųjų to meto Paryžiaus operos tenorų.

Rebelis Žanas Feri — karaliaus Liudviko XV rūmų kompozitorius ir Prancūzų operos dirigentas.

376 p. *Šenonso pilis* buvo pastatyta anksčiau, prie karaliaus Pranciškaus I; Henrikas II savo meilužei *Dianai de Puatjė* pastatydino pilį prie Ero upės.

„Drąsus sumanymas" — Ruso komedija, parašyta 1747 m., pastatyta 1748 m. Ševretėje.

„Silvijos alėja" – Ruso eilėraštis, kuriame samprotaujama apie tai, koks tuščias dalykas yra filosofija ir koks puikus yra paprastas gyvenimas gamtoje.

379 p. *Ponia d'Epinė* (1726–1783) – rašytoja, palikusi „Memuarus", kuriuose visai kitaip nušviečiami jos santykiai ir vaidas su Ruso.

381 p. *Grafienė d'Udeto* Elizabeta Sofi Fransuaza (1730–1813) – pono d'Epinė sesuo, kurią vėliau įsimylėjo Ruso.

382 p. *Metafizika* XVIII a. buvo vadinama visa spekuliatyvinė, daugiausia idealistinė filosofija.

D'Alamberas (1717–1783) – filosofas, sykiu su Didro organizavęs ir sudarinėjęs „Enciklopediją", leistą nuo 1751 iki 1765 m.

Čemberso žodyno vertimas. – Angliška Čemberso enciklopedija buvo išleista 1728 m. *Džemso „Medicinos žodyną"* Didro išvertė 1746 m.

383 p. *„Filosofinės mintys"* – vienas ankstyvųjų Didro veikalų (1746), kuriame jis užėmė poziciją, artimą materializmui.

„Laiške apie akluosius", išleistame 1749 m., Didro užima aiškiai materialistinę poziciją. Veikalas buvo parašytas ryšium su pagarsėjusia operacija, kurią darė Reomiuras vienam neregiui. Didro labai norėjo stebėti šią operaciją, tačiau Reomiuras įsileido tik vieną kilmingą damą, ponią Diuprė de Sen-Mor. Didro savo „Laiške" gailisi mokslininko, neleidusio stebėti savo eksperimento tam, kas supranta jo reikšmę, tačiau priversto įsileisti damą, nieko bendro neturinčią su mokslu. Toji dama buvo gerai pažįstama su policijos ministru. Pasijutusi užgauta, ji ir pasiekė, kad Didro būtų areštuotas.

Venseno kuoras – Venseno tvirtovė šalia Paryžiaus, pastatyta XII a. Iš pradžių čia buvo Prancūzijos karalių rezidencija, o paskui kalėjimas politiniams kaliniams.

Ponia de Pompadur (1721–1764) – visagalė Liudviko XV favoritė.

AŠTUNTOJI KNYGA

384 p. *Segi* išleido poeto Ž. B. Ruso raštus.

Grimas (1723–1807) – vokietis, atvykęs į Paryžių 1748 m.; vienas iš žymiųjų enciklopedistų, padėjęs platinti jų idėjas po visą Europą rankraštiniu žurnalu „Literatūrinė korespondencija", kurį siuntinėdavo visiems to meto valdovams ir įžymiems žmonėms.

386 p. *Perskaičiau Fabricijaus prozopopėją.* — Ruso „Samprotavimuose apie mokslus ir menus" yra vieta, kur autorius savo mintis įdeda į romėno Fabricijaus (III a. prieš m. e.) lūpas. Fabricijaus vardas tapo bendrinis — taip vadinamas žmogus, kuris, nors ir pasiekęs aukštą padėtį, išlieka doras ir nepaperkamas.

387 p. *Italų teatras* įsikūrė Paryžiuje 1716 m. ir gyvavo iki 1780 m. Jame vaidino italai aktoriai, improvizuodami tekstą. *Prancūzų teatras* buvo įkurtas 1680 m. ir gyvuoja iki šių dienų.

393 p. *Platono respublika* — filosofų vadovaujama utopinė vergvaldinė valstybė, aprašyta graikų filosofo Platono veikale „Valstybė"; Platono respublikoje visiškai neturėjo būti šeimos, kad kiekvienas pilietis būtų visiškai atsidavęs valstybės interesams.

402 p. *Žosas* — Moljero komedijos „Meilė gydytoja" personažas — žmogus, duodąs savo draugui patarimus savanaudiškais sumetimais.

Karalius Stanislovas Leščinskis (1677—1766) Lenkijos soste sėdėjo nuo 1704 iki 1709 m. Kalbamuoju laikotarpiu jis buvo Varo ir Lotaringijos kunigaikštysčių Prancūzijoje valdytoju. Jo duktė Marija buvo ištekėjusi už Liudviko XV.

406 p. *„Kaimo burtininkas"* — Ruso komiška opera, pirmąkart pastatyta Fonteneblo 1752 m.

Holbachas (1723—1789) — prancūzų filosofas, savo veikale „Gamtos sistema" išdėstęs pagrindinius XVIII a. prancūzų materializmo ir karingojo buržuazinio ateizmo principus.

Reinalis (1713—1796) — istorikas, enciklopedistas, rašytojas; jį išgarsino veikalas „Europiečių įstaigų ir prekybos abiejose Indijose filosofinė ir politinė istorija".

407 p. *Panelė Fel* — garsi to meto operos dainininkė. *Kahiuzakas* — literatas, parašęs libretus kelioms Ramo operoms.

409 p. *Sorenas* — antraeilis XVIII a. dramaturgas. Spėjama, kad jo tėvas buvo autorius anoniminių paskvilių — kupletų, dėl kurių buvo ištremtas poetas Ž. B. Ruso.

410 p. *Panelė Devenport* — Utono dvaro savininko duktė (žr. paaiškinimą prie 340 p.).

411 p. *Abatas Prevo* (1697—1763) — rašytojas, „Manonos Lesko" ir kitų romanų autorius.

Daktaras Prokopas (1684—1753), kilęs iš Palermo, — literatas ir gydytojas, medicinos veikalų autorius. Jo tėvas 1689 m. įsteigė Paryžiuje garsią „Prokopo kavinę", kur mėgo rinktis literatai.

Bulanžė (1722—1759) — literatas ir filosofas, „Enciklopedijos" bendradarbis.

Ponia Deni (1712—1790) — antraeilė rašytoja.

412 p.*Konchiliomanija* — maniakiškas domėjimasis mokslu apie kriaukles.

„Ragondos pramogos" (1742) — Murė komiška opera, tuomet ėjusi Paryžiaus Operos teatre.

413 p. *Liuli* (1632—1687) — prancūzų kompozitorius, Operos direktorius. Pilnas jo operos pavadinimas — „Armida ir Reno".

Rebelis Fransua — dvaro kompozitoriaus Rebelio sūnus; keturiolikos metų būdamas, jau grojo Operos orkestre. *Frankeras* — Rebelio draugas, smuikininkas. Kalbamuoju laikotarpiu abudu buvo Operos direktoriai.

421 p. *Ta išimtimi, be abejonės, pagerbiau jį dar labiau...* — Autorius turi omeny savo „Samprotavimus apie nelygybę" (1755), kuriuos dedikavo Ženevos respublikai.

423 p. *Italų bufonai* — italų operos trupė, atvykusi į Paryžių 1753 m. ir turėjusi čia didelį pasisekimą.

Mondonvilis — prancūzų kompozitorius, ėjęs aukštas pareigas Liudviko XV dvare.

Tacitas (55—120) — antikinės Romos istorikas, puikus stilistas.

Tada ėjo dideli kivirčai tarp parlamento ir dvasininkijos. — Parlamentas griežtai pasisakė prieš katalikų Bažnyčios nutarimą jansenistus paskelbti eretikais. Karalius stojo Bažnyčios pusėn ir išvaikė parlamentą.

425 p. *D'Aržansonas* — Liudviko XV karo ministras, Voltero ir enciklopedistų draugas; Didro jam dedikavo „Enciklopediją".

426 p. *La Nu* — garsus to meto aktorius, vaidinęs Kornelio ir Voltero tragedijose.

427 p. *Gosen* ir *Granval* — įžymios to meto aktorės.

429 p. *Bulonės miškas* Ruso laikais buvo už miesto ribų.

433 p. *Konsistorija* — Ženevos respublikos organas, kurios žinioje buvo gyventojų moralė.

434 p. *Sindikas* — Ženevos respublikoje buvo keturi sindikai, renkami vieneriems metams; jų rankose buvo visa vykdomoji valdžia.

Deliukas — Ženevos laikrodininkas, magistrato narys.

Multu (1725—1785) — pastorius, Ruso draugas, kuriam šis prieš mirtį įteikė saugoti „Išpažinties" rankraštį.

435 p. *„Politinės institucijos"* — neparašytas Ruso veikalas („Visuomenės sutartis" turėjo būti jo dalis).

„Valė istorija", t. y., Valė kantono istorija, — neužbaigtas Ruso veikalas.

Lukrecija — kilminga romėnė, kuri nusižudė po to, kai ją išniekino karaliaus Tarkvinijaus sūnus (VI a. prieš m. e.).

437 p. *Netoli Ženevos įsikūrė Volteras.* — Nutraukęs ryšius su Prūsijos karaliumi Frydrichu II, Volteras, pribijodamas važiuoti į Prancūziją, 1755 m. įsikūrė Šveicarijoj. Tik 1778 m. jis grįžo į Paryžių ir ten mirė.

Tronšenai, tarp jų ir gydytojas T. Tronšenas, iš pradžių Ruso draugas, o vėliau jo priešas, priklausė Ženevos aristokratų partijai ir kovojo su demokratiniais sluoksniais, ieškodami paramos net užsienyje. Šitai ir turi galvoje Ruso, kaltindamas juos sąmokslu prieš tėvynę.

439 p. *Kiek būčiau praliejęs ašarų dėl vėlyvo ir pražūtingo jų atgrįžimo...* — Čia Ruso turi omeny savo meilę grafienei d'Udeto.

Paliso (1730—1814) — literatas, tragedijų, komedijų, pamfletų autorius, kovojęs prieš enciklopedistus. Komedija „Ratelis", apie kurią kalbama, buvo paskvilis prieš Ruso.

440 p. *Kad ponas Paliso būtų pašalintas iš jo akademijos.* — Nansi buvo svarbiausias Lotaringijos miestas, tad ir Nansi akademiją Stanislovas Leščinskis, buvęs Lenkijos karalius, o kalbamuoju metu — Lotaringijos kunigaikštis, laikė „sava".

DEVINTOJI KNYGA

448 p. *Viešai, kaip ir Olandijoje.* — Olandija Ruso laikais buvo šalis, kur pažangieji prancūzų literatai galėjo spausdinti savo veikalus, nebijodami prancūzų cenzūros. Ten buvo išspausdinti ir „Samprotavimai apie nelygybę", apie kuriuos čia kalbama.

465 p. *Sonetas „Mizantrope".* — Moljero komedijoje „Mizantropas" (1666) dabita Orontas, dedąsis poetu, skaito įmantrų, nevykusį sonetą

tiesiam ir atviram Alcestui. Šis išrėžia autoriui tiesą į akis ir tuo užsitraukia jo rūstybę.

466 p. *„Polisinodijoje"* abatas de Sen Pjeras aštriai kritikavo Liudviko XIV valdymą ir už tai buvo pašalintas iš Prancūzų akademijos. *Kunigaikštienė diu Men* — Liudviko XIV sūnaus žmona. *Kardinolas de Polinjakas* — buvęs Liudviko XIV vyriausiasis ministras.

472 p. *„Apie Lisabonos sugriovimą"* — Voltero poema, parašyta 1756 m. ryšium su žemės drebėjimu Lisabonoje (1755 m. lapkričio 1 d.). Autorius joje neigia gerą Apvaizdos valią.

473 p. *„Kandidas"* — filosofinis Voltero romanas (1759), kuriame autorius šaiposi iš vokiečių filosofo Leibnico tezės: „Viskas į gera šiame geriausiame iš pasaulių".

476 p. *De Sen Lamberas* (1716—1803) — antraeilis poetas, ponios d'Udeto mylimasis ir faktiškas vyras, kuriam ji liko ištikima iki pat jo mirties.

Mahonas — tvirtovė Minorkos saloje (vienoje iš Balearų salų); anuomet priklausė Prancūzijai, o dabar — Ispanijai.

479 p. *Kad išeitų kažkas panašaus į romaną.* — Kalbama apie romaną „Julija, arba Naujoji Eloiza", kurio pagrindinių veikėjų, Julijos ir Sen Prė, santykiai — tai idealizuoti paties Ruso santykiai su ponia d'Udeto ir iš dalies ponia de Varan.

480 p. *„Enciklopedijos" sukelta audra...* — Ruso čia turi galvoje įnirtingą filosofų švietėjų kovą su reakcinėmis jėgomis (jėzuitais, jansenistais, didžiūnais), kuri baigėsi tuo, kad „Enciklopedija" pagaliau buvo visai uždrausta (1759).

481 p. *Volmaras* — „Naujosios Eloizos" herojus, už kurio, tėvų verčiama, išteka Julija, užgniaužusi savo meilę Sen Prė.

Pigmalijonas — antikinės Graikijos skulptorius, pasak legendos, įsimylėjęs savo paties sukurtą Galatėjos statulą; meilės deivė Afroditė jai įkvėpė gyvybę, ir skulptorius galėjo ją vesti.

Laturas (1704—1788) — dailininkas portretistas. Kalbamasis portretas yra vienas geriausių Ruso atvaizdų. *Salonas* — kasmet organizuojama paveikslų ir skulptūrų paroda.

482 p. *Sužinojau apie padūkėlio pasikėsinimą...* — 1757 m. sausio 5 d. Roberas Damjenas, iš profesijos liokajus, kėsinosi Versalyje prieš Liudviką XV, lengvai sužeisdamas jį peiliu. Damjenas aiškinosi norėjęs,

kad karalius suprastų, į kokią klaikią būklę įstūmė šalį jo despotizmas. Damjenas buvo žiauriai kankinamas ir sukapotas.

483 p. *„Pavainikis sūnus"* — Didro pjesė (1757), vaizduojanti kasdienę buržuazijos buitį.

494 p. *Kastri* — Prancūzijos maršalas prie Liudviko XV. Čia kalbama apie karo veiksmus tarp Prancūzijos ir Prūsijos Septynerių metų kare (1756—1763).

507 p. *Jį apkaltino ištisai pasisavinus pjesės siužetą iš Goldonio.* — „Pavainikio sūnaus" pratarmėje Didro nurodė, kad pjesės siužetas paimtas iš tikrovės; vis dėlto jam buvo daromas priekaištas, kad jis perėmęs jį iš italų komediografo Goldonio.

511 p. *Ne, tokių laiškų niekas nemeta į ugnį!* — Ruso laiškų poniai d'Udeto nerasta. Reikia manyti, jie buvo sudeginti.

512 p. *Santeji* (1630—1697) — kanauninkas, lotyniškų religinių himnų autorius.

513 p. *Grafas de Tiufjeras* — personažas iš Detušo komedijos „Pagyrūnas", pasipūtusio didžiūno tipas.

515 p. *Lafleras* — grafo de Tiufjero liokajus.

516 p. *Tyran le Blanc* — pažodžiui „Baltasis tironas", posakis *„tirant le blanc"* (tariamas taip pat) reiškia „vartojąs baltus dažus".

521 p. *Žoržas Dandenas* — to paties pavadinimo Moljero komedijos personažas — paprastas žmogelis, vedęs prašmatnią žmoną ir nuolatos turįs ją atsiprašinėti už nebūtas kaltes.

524 p. *Šiai kelionei turi būti kažkokia slapta priežastis...* — užuomina į ponios d'Epinė nėštumą, kurio kaltininku Ruso laikė Grimą.

537 p. *Princas Kondė.* — Kondė giminė — Burbonų dinastijos šaka. Čia kalbama apie Luji Žozefą Kondė — Burgundijos gubernatorių ir karvedį. Jis bendravo su literatais ir buvo gan liberalus, bet revoliucijos metu pasirodė besąs didžiausias reakcionierius.

DEŠIMTOJI KNYGA

542 p. *Tiniano sala* — sala Ramiajame vandenyne, į šiaurės rytus nuo Naujosios Gvinėjos.

544 p. *Įsteigti Ženevoje teatrą...* — Ruso stojo prieš šį sumanymą, nes teatrą, kaip ir apskritai civilizaciją, laikė tvirkinančiu veiksniu.

545 p. *Katina* (1637–1712) – Prancūzijos maršalas, vienas įžymiausių Liudviko XIV karvedžių, labai mylimas kareivių.

547 p. *Turneminas* – jėzuitas, įnirtingai kovojęs su enciklopedistais.

548 p. *Eklesiastas, Eklesinė* – Senojo testamento knygos.

552 p. *Marmontelis* (1723–1799) – prancūzų rašytojas enciklopedistas.

553 p. *Grafas de Sen Florantenas* – vienas iš reakcingiausių Liudviko XV ministrų.

554 p. *Luazo de Moleonas* (1728–1771) – garsus advokatas, sėkmingai reiškęsis ypač politinėse bylose. Pavyzdžiui, protestantas Kalasas 1762 metais buvo apkaltintas tuo, kad nužudęs savo sūnų, neva norėjusį pereiti į katalikybę. Advokatas laimėjo bylą, Kalasas buvo reabilituotas.

555 p. *Oratoriečiai* – Oratorijos kongregacijos nariai (žr. paaiškinimą prie 286 p.).

Panurgas ir *Dendeno* – personažai iš Rablė romano „Pantagriuelis". Klastingasis Panurgas, susivaidijęs su galvijų pirkliu Dendeno, gudriai jam atkeršijo: nupirko iš jo vieną aviną ir įmetė į jūrą; tada į jūrą puolė visa kaimenė, o drauge su ja ir šeimininkas. Panurgo šypsena virto priežodžiu.

562 p. *Demahi* (1722–1761) – antraeilis poetas, parašęs tris komedijas, iš kurių tik čia minimoji buvo pastatyta.

Lamuanjonas de Malzerbas (1721–1794) – aukštas pareigūnas Liudviko XV laikais, pasižymėjęs gana pažangiomis pažiūromis ir globojęs enciklopedistus; kalbamuoju metu jis ėjo vyriausiojo cenzoriaus pareigas.

563 p. *Nenumaldomos neapykantos, kuria užsidegė dar viena dama...* – Ruso turi galvoje grafienę de Buflė, princo de Konti meilužę.

564 p. *„Žurnal de savan"* („Mokslininkų žurnalas"), įsteigtas 1665 m., buvo pirmutinis Europoje tos rūšies leidinys.

De Meranas – fizikas ir geometras; *Klero* – matematikas; *de Ginis* – orientalistas; *Bartelemi* rašė mokslinius straipsnius įvairiais klausimais.

568 p. *Montenis* (1533–1592) – garsus prancūzų rašytojas, pažangus mąstytojas, filosofas skeptikas, neigęs Bažnyčios autoritetą, idėjinis švietėjų pirmtakas.

569 p. *Monmoransi, sena ir graži garsios... giminės tėviškė, nebepriklausė jai po konfiskacijos.* — Monmoransi Anri, Prancūzijos maršalas, 1632 m. buvo pasmerktas myriop už dalyvavimą sukilime prieš Liudviką XIII, o jo dvarai buvo konfiskuoti.

Lenotras (1613—1700) — architektas, planavęs karališkuosius Versalio parkus.

Liuksemburgo kunigaikštis (1702—1764) — maršalas, vienas žymiausių tuometinių Prancūzijos karvedžių. Jo žmona, Liuksemburgo kunigaikštienė (pirmoje santuokoje — markizė de Buflė) — prašmatni dama, jaunystėje garsėjusi lengvabūdiškumu, o senatvėje tapusi gero tono pavyzdžiu.

572 p. *Lebrenas* (1619—1690) — dailininkas, Liudviko XIV dvaro tapytojas, dekoratyvinio meno meistras.

577 p. *Ego versiculos feci...* — žodžiai, kai kurių biografų priskiriami Vergilijui, bet iš tikrųjų priklausą vėlesnės epochos poetui.

584 p. *De Siluetas* — finansų ministras Liudviko XV laikais.

586 p. *Klaranas* — vietovė Vo kantone, Ženevos ežero pakrantėje, netoli jos buvo pilis, kur vyksta „Naujosios Eloizos" romano veiksmas.

589 p. *Paliso* — Žr. paaiškinimą prie 494 p. Komedija „Filosofai" — paskvilis prieš Didro, Helvecijų ir Diuklo.

590 p. *Abatas Morelė* (1727—1819) — publicistas švietėjas, „Enciklopedijos" bendradarbis.

593 p. *Formėju* (1711—1797) — antraeilis prancūzų enciklopedistas, gyvenęs ir dirbęs Berlyne.

595 p. *Atsilygindamas Ženevai už suteiktą jums prieglaudą, jūs įstūmėte ją į pražūtį...* — Voltero iniciatyva Ženevoje buvo įsteigtas teatras, o Ruso buvo įsitikinęs, kad teatras turi neigiamą įtaką moralei.

VIENUOLIKTOJI KNYGA

598 p. *Dofino žmona* — sosto įpėdinio — princo Liudviko žmona, princesė Marija iš Saksonijos.

599 p. *„Klevos princesė"* — prancūzų rašytojos ponios de Lafajet romanas (1678), pasižymintis psichologinių charakteristikų subtilumu.

Jeigu „Juliją" išleistų vienoje šalyje, kurią turiu galvoje... — Autorius turi omeny Angliją.

600 p. *Ričardsonas* (1689–1761) – anglų rašytojas, vienas iš realistinio romano Anglijoje kūrėjų; sentimentalinių romanų „Klarisa Harlou", „Pamela", „Grandisonas" autorius.

601 p. *„Amžinoji taika"* – de Sen Pjero veikalas (žr. paaiškinimą prie 356 p.).

Bastidas (1724–1798) – antraeilis prancūzų literatas, pigių romanų ir komedijų autorius, leidęs literatūrinį žurnalą „Le mond" („Pasaulis").

604 p. *Bordė* (1722–1776) – garsus anuomet gydytojas, parašęs mokslinių darbų iš medicinos srities; „Enciklopedijos" bendradarbis.

607 p. *De Šuazelis,* kunigaikštis (1719–1785), – Liudviko XV užsienio reikalų ministras. Jo iniciatyva buvo sudaryta *Šeimos sutartis* (1761) tarp Prancūzijos, Ispanijos ir Neapolio karalystės dėl kovos su Anglijos galybe jūrose (taip pavadinta todėl, kad visose trijose šalyse viešpatavo Burbonai).

608 p. *Trumpai įterpiau, ką galvoju apie pirmesnius ministrus...* – „Visuomenės sutarties" VI knygoje, 3-me skyriuje, Ruso, lygindamas monarchinę sistemą su respublikine, teigia, kad pastarojoje į aukštus postus liaudis skiria tik nusipelniusius žmones, o monarchinėj sistemoj „tikrai nusipelnęs žmogus ministro poste beveik tokia pat retenybė, kaip kvailys respublikinės vyriausybės priešaky".

609 p. *Man dažnai tekdavo prisiminti, koks likimas ištiko Žil Blazą, padariusį panašią paslaugą arkivyskupui...* – Garsiame Lesažo romane „Žil Blazas" (1715) herojus stoja tarnauti sekretorium pas Grenados arkivyskupą, kuris įpareigoja Žil Blazą teisingai įvertinti jo pamokslus. Tačiau, kai Žil Blazas nepalankiai apie juos atsiliepia, arkivyskupas supykęs jį išveja.

Eno – Paryžiaus parlamento pirmininkas; istorikas ir poetas.

611 p. *Tamplis* – senovinė pilis Paryžiuje, anksčiau – tamplierių ordino vadovybės rezidencija; Ruso laikais ji priklausė hospitaljerų ordinui, kur didelį vaidmenį vaidino princas de Konti.

614 p. (Diuvuazenas) *jau tada buvo nusprendęs atkeršyti už krikščionybę...* – „Visuomenės sutarties" IV knygoje, 8 skyriuje, Ruso vertina krikščionybę kaip antisocialinę jėgą, atitraukiančią žmogų nuo jo pilietinių pareigų.

620 p. *Nesėkmingo karo negandos...* – Turima galvoje Septynerių metų karas.

Atkaklus užsispyrimas moters... — Ruso čia turi omenyje markizę de Pompadur, Liudviko XV meilužę.

Jei visa valdžia nebūtų patekusi pagaliau į vienas rankas... — Turima galvoje kunigaikštis de Šuazelis, sugebėjęs bent kiek palenkti markizę de Pompadur savo įtakai.

622 p. *Ponas kancleris taip pat yra didelis jėzuitų draugas...* — Turima galvoje kancleris Lamuanjonas, cenzoriaus Malzerbo tėvas.

627 p. *Brolis Komas* (tikroji pavardė — Bazeilakas, 1703—1781) — garsus Paryžiaus chirurgas. Tokį pseudonimą jis pasirinko todėl, kad šventasis Kozmas yra laikomas chirurgų patronu.

629 p. *Lakondaminas* (1701—1774) — mokslininkas, matematikas, Prancūzų akademijos narys.

Klero — matematikas, Akademijos narys.

631 p. *Pasirodė kitas veikalas ta pačia tema...* — „Emilis" ne kartą buvo falsifikuojamas. Kai Olandijos vyriausybė pasmerkė šį veikalą ir jo leidėjui Neolmui grėsė bauda, jis kreipėsi į prancūzų literatą Formėju (1711—1797), gyvenantį Berlyne, prašydamas perdirbti „Emilio" tekstą, išleidžiant pasmerktuosius skyrius. Jo leidinys išėjo antrašte „Emilis krikščionis, skirtas visuomenės naudojimuisi ir redaguotas pono Formėjaus".

632 p. *Goa* — Portugalijos valdų Indijoje svarbiausias miestas. Atsilikusioje Portugalijoje didelį vaidmenį vaidino inkvizicija, kuri ypač siautėjo kolonijose.

634 p. *Jumas* (1711—1776) — anglų istorikas ir filosofas agnostikas, teigęs, kad mokslo pagalba esą negalima pažinti išorinio pasaulio. 1763—1765 m. jis buvo Britanijos ambasados Paryžiuje sekretorium ir labai išpopuliarėjo tiek tarp prancūzų filosofų, tiek ir Paryžiaus salonuose. Būdamas Anglijoje 1766—1767 m., Ruso iš pradžių draugavo su Jumu, bet paskui ši draugystė nutrūko.

635 p. *Šampo* — vietovė už keturiasdešimt kilometrų nuo Paryžiaus.

640 p. *Lotaringijos giminė.* — Nuo X a. iki Prancūzų buržuazinės revoliucijos Pietinė Lotaringija buvo savarankiška valstybė, kur valdė giminė, kilusi iš Brabanto kunigaikščių. Prancūzijos maršalo de Mirpua žmona kaip tik priklausė šiai giminei.

642 p. *Gesneris* (1730—1788) — Šveicarijos poetas, išgarsėjęs savo „Idilėmis", rašytomis vokiškai.

644 p. *Bernas* — dabar Šveicarijos sostinė; Ruso laikais — savarankiškos Berno srities sostinė.

DVYLIKTOJI KNYGA

647 p. *„Apie protą"* — prancūzų enciklopedisto Helvecijaus traktatas (1758), kuriame ryškiai išdėstytas XVIII a. filosofinis materializmas.

Baneretas — feodalinis bajorų titulas. Viduramžiais baneretas turėjo teisę vesti vasalus į karą su savo vėliava. XVIII a. šis vardas neteko karinio turinio ir virto vienu iš žemesniųjų aristokratijos titulų.

648 p. *Nešatelio grafystė* buvo savarankiška sritis, 1707 m. paveldėta Prūsijos karaliaus Frydricho I ir išlikusi Prūsijos rankose iki 1806 m. Dabar — Šveicarijos kantonas.

Prūsijos karaliaus žemėse manęs nepasiektų mano priešai... — Frydrichas II, Prūsijos karalius (1740—1786), „prijautė" filosofams enciklopedistams (pasikvietė pas save Volterą, globojo Ruso ir t. t.), nors drauge despotiškai slopino kiekvieną laisvą mintį savo šalyje.

649 p. *Nedviprasmišką reikšmę, kurią itin aiškiai atskleidė pirmoji eilutė.* — Pirmoji dvieilio eilutė, įrašyta kitoje paveikslo pusėje, buvo tokia: „Jam šlovė ir nauda — Dievas visagalis".

Adrastas, Argo karalius, kurstė pražūtingą vaidą tarp dviejų brolių, Tėbų valdovų. Ruso, minėdamas „Emilyje" Adrastą, turėjo galvoje Frydricho II vaidmenį Septynerių metų kare.

650 p. *Koriolanas* — antikinės Romos karvedys (V a. prieš m. e.), daug nusipelnęs Romai, bet pasmerktas ištremti. Jis perėjo pas Romos priešus *volskus,* kurie džiaugsmingai jį priėmė, nors anksčiau ne kartą buvo jo sumušti.

651 p. *„Traktatas apie auklėjimą"* — Ruso romanas-traktatas „Emilis arba Apie auklėjimą".

Sąžinės graužimas mane tiek nukamavo, kad buvau priverstas kone viešai pripažinti savo kaltę „Emilio" pradžioje... — „Tėvas, duodamas gyvybę savo vaikams ir juos maitindamas, atlieka tik trečią dalį savo pareigų... Kas negali vykdyti tėvo pareigų, tas neturi teisės tapti tėvu. Nei neturtas, nei darbas, nei aplinkinių pagarba neatleidžia jo nuo priedermės maitinti ir auklėti savo vaikus. Skaitytojai, galit patikėti manim: aš

pranašauju, kad kiekvienas, turintis širdį ir nepaisantis šventų savo pareigų, karčiomis ašaromis apraudos savo klaidą ir amžindie neras paguodos" („Emilis", I knyga).

652 p. *Keitas* Džordžas (1693—1779) — Škotijos maršalas, tarnavęs Prūsijos karaliui, Nešatelio gubernatorius ir Ruso draugas. Jo brolis Džeimsas Keitas — anglų generolas, vaidinęs žymų vaidmenį Septynerių metų kare, taip pat tarnavo Frydrichui II.

Stiuartai — karalių dinastija, valdžiusi Angliją nuo 1603 iki 1688 m., kai paskutinis Stiuartų giminės karalius, Jokūbas II, buvo nuverstas nuo sosto.

653 p. *Pastorius Ptipjeras* savo pamoksluose Nešatelyje teigė, kad pragaro kančios esančios ne amžinos, o tik laikinos. Už tai jis buvo suspenduotas ir dvidešimt metų išgyveno Anglijoje, tremtyje.

656 p. *Netrukus jis sudarė taiką...* — Kalbama apie Paryžiaus taiką 1763 m., kuria užsibaigė Septynerių metų karas.

659 p. *Joms abiem parašiau po laišką; pirmasis jų plačiai išgarsėjo...* — Šiame laiškutyje Ruso rašė: „Galvokite apie tai, kad, nešiodama raištelį, nupintą rankos, kuri surašė motinos pareigas, jūs įsipareigojate jas vykdyti".

Surinamu buvo vadinama Olandų Gviana (Pietų Amerikoj) — pagal to krašto upės pavadinimą.

660 p. *„Merkurijus"* — žurnalas, ėjęs Nešatelyje nuo 1732 m. (pilna antraštė — „Šveicarijos Merkurijus").

Pinta — senovinis Prancūzijos skysčių saikas, lygus maždaug 0,9 litro.

663 p. *Paryžiaus arkivyskupo ganytojiškas laiškas.* — Paryžiaus arkivyskupas Kristofas de Bomonas savo „Ganytojiškame laiške" (1762) smerkia Ruso knygą „Emilis", jos autorių vadina bepročiu, apgaviku, nedorėliu ir draudžia tikintiesiems skaityti ir laikyti „Emilį" savo namuose. Ruso atsakymas į šį laišką — tai kandi oficialiosios religijos kritika.

667 p. *Reprezentantų partija* Ženevos Respublikoje kovojo su aristokratų „neigėjų partija", kurią rėmė pastoriai; ji reikalavo praplėsti Generalinės tarybos teises.

Generalinis prokuroras Tronšenas — gydytojo Tronšeno giminaitis, aristokratų partijos šalininkas. Jis iškėlė bylą prieš Ruso ir pasiekė, kad būtų pasmerkti jo veikalai „Emilis" ir „Visuomenės sutartis".

668 p. *„Laiškai iš kalnų"* — Ruso politinis pamfletas, nukreiptas prieš aristokratų partiją Ženevoje.

669 p. *Dofinė* — senovinė sritis Prancūzijos pietuose, netoli Šveicarijos (svarbiausias miestas — Grenoblis). *Karpantra* — miestas Prancūzijos pietuose.

669 p. *Avinjonas*, pietų Prancūzijos miestas, nuo XIV a. vidurio ligi pirmosios Prancūzų buržuazinės revoliucijos priklausė Romos popiežiui, todėl Prancūzijos įsakymai tenai negaliojo.

673 p. *Gumuanas* — kaimas Šveicarijoje, Vo kantone, į pietus nuo Iverdeno.

674 p. *Pontarljė* — Prancūzijos miestas Šveicarijos pasieny.

677 p. *Aš jam atsakiau taip, kaip esu rašęs pirmojoje „Išpažinties" dalyje.* — Žr. 62 p.

680 p. *„Fokiono dialogai"* — de Mabli veikalas (1763), kuriame jis dėsto visuomenines savo pažiūras: teisėtumo šaltinis valstybėje esąs piliečių dorybingumas ir asmeninių interesų išsižadėjimas tėvynės labui.

688 p. *Burbonas* — kurortas Šiaurės Prancūzijoj su karštomis versmėmis.

Stiuartų giminės istorija. — Turima galvoje Jumo veikalas „Anglijos istorija", kuriame jis gina konservatorių pozicijas.

691 p. *Vernas* — Ženevos pastorius, palaikęs ryšius su Volteru ir su Ruso. Nutraukęs su pastaruoju santykius, paskelbė „Laiškus apie Ž. Ž. Ruso krikščionybę".

Bonė (1720—1793) — garsus Šveicarijos gamtininkas ir filosofas.

691 p. *Netrukus pasirodė anoniminė brošiūra, parašyta sakytum ne rašalu, o Flegetono vandeniu.* — Šio pamfleto, paskelbto antrašte „Piliečių nuomonė" autorius buvo ne Vernas, kaip įtarė Ruso, o Volteras. *Flegetonas* graikų mitologijoje — ugnies upė mirusiųjų viešpatijoje.

691 p. *Kunigaikštis Liudvikas Viurtembergietis* (1731—1795) gavo išauklėjimą Frydricho II dvare, tarnavo Liudviko XV armijoje, vėliau dalyvavo Septynerių metų kare Austrijos pusėje. 1762 m. apsigyvenęs Lozanoje, palaikė ryšius su Volteru ir Ruso. 1793 m. užėmė Viurtembergo sostą.

697 p. *Kot Roti* vynuogynai buvo Ronos pakrantėje, netoli nuo Liono.

699 p. *Papimanijos saloje,* pavaizduotoje Rablė romane „Pantagriuelis", gyvena dykinėtojai, fanatiški popiežiaus šalininkai.

„Ten dirba daugiau – nedirba nieko" – eilutė iš Lafonteno pasakėčios „Velnias iš Papefigjeros", kur vaizduojama šalis, gyvenama eretikų, nepripažįstančių popiežiaus valdžios.

703 p. *Linėjus* (1707–1778) – švedų gamtininkas, išgarsėjęs augalų, gyvulių ir mineralų klasifikacija. Linėjaus teiginį apie rūšių nekintamumą sugriovė darvinizmas.

Liudvigas (1709–1773) – vokiečių gamtininkas ir gydytojas.

706 p. *Mišelis Diukrė.* – Žr. paaiškinimą prie 238 p.

708 p. *Butafuokas* – prancūzų armijos karininkas, vienas iš proprancūziškosios partijos Korsikoje vadų, padėjęs Prancūzijai prisijungti Korsiką.

Paolis – nacionalinio išsivadavimo judėjimo Korsikoje vadas, Korsikos vyriausybės galva nuo 1755 metų. 1768 m. jį sumušė grafo Vo armija, ir Korsika atiteko Prancūzijai.

Prancūzija... sudarė sutartį su Genuja. – 1768 m. Genuja Kompjeno sutartimi perleido Korsiką Prancūzijai.

717 p. *Trečioje dalyje, jei turėsiu kada jėgų parašyti...* – „Išpažintis" liko nebaigta, trečiosios dalies Ruso neparašė.

Dvi damos, norėjusios turėti mane savo rankose... – Ruso čia turi omeny ponią de Buflė ir Liuksemburgo kunigaikštienę.

TURINYS

PIRMOJI DALIS

Vertė Edvardas Viskanta

ANTROJI DALIS

Rousseau, Jean-Jacques
Ro-167 Išpažintis / Jean-Jacques Rousseau; iš prancūzų kalbos vertė Edvardas Viskanta ir Vytautas Jurgutis. — Vilnius: Alma littera, 2000. — 847 p. — (Klasika)

ISBN 9986-02-823-X

„Išpažintis" — paskutinis garsaus prancūzų filosofo Ž. Ž. Ruso (1712—1778) veikalas. Tai drąsiausia, atviriausia autobiografija visoje pasaulinėje literatūroje. Kaip sakosi pats autorius, jam visų pirma rūpėjo tiksliai perteikti savo „sielos istoriją", savo prigimties tiesą, parodant skaitytojui net pačius intymiausius ir bjauriausius tos prigimties labirintus.

UDK 840—3+(44)

Serija „Klasika"

Jean-Jacques Rousseau
IŠPAŽINTIS

Iš anglų kalbos vertė *Edvardas Viskanta* ir *Vytautas Jurgutis*
Viršelio dailininkas *Tomas Markevičius*
Redaktorė *Albina Venskevičienė*
Techninė redaktorė *Birutė Tolvaišienė*
Korektorė *Ona Malinauskienė*
Kompiuteriu maketavo *Ligita Plešanova*

SL 412. Užsakymas 1011
Išleido leidykla „Alma littera", Šermukšnių g. 3, 2600 Vilnius
Puslapis internete: http://www.almali.lt
Spausdino AB spaustuvė „Spindulys",
Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Išpažintis

Nedaug tėra rašytojų, apie kuriuos galima pasakyti: „Be jo visa prancūzų literatūra būtų pasukusi kita linkme". Vienas iš tokių – Rousseau...

...seksualinis atvirumas masina skaitytoją tuo, kad asociatyviai sužadina jo jausmus ir kartu leidžia pajusti giminystę, kuri jį padrąsina. Sužinojęs, kad kitam žmogui, o juo labiau garsenybei, nesvetimi geiduliai ar net iškrypimai, kuriems neatsispyrė ar bent jautė pagundą ir jis pats, skaitytojas įgyja pasitikėjimo savimi. Kas buvo užgniaužta – atsigniaužia.

Andrè Maurois

Nėra tokio žmogaus, kuris drįstų tvirtinti buvęs atviresnis už mane!

...pamačiau, kad mūsų išminčių doktrinoje viešpatauja vien klaidos ir kvailybė, mūsų visuomenės santvarkoje vien priespauda ir skurdas. Kvailo išdidumo apakintas, aš tariausi esąs pašauktas sunaikinti visus tuos autoritetus ir, manydamas, jog tam, kad manęs klausytų, reikia savo gyvenimo būdą suderinti su savo principais, aš pasirinkau ypatingą elgseną, kurios laikytis man neleido mano tariamieji draugai: jie negalėjo sutikti, kad aš tapčiau pavyzdžiu kitiems. O betgi toji elgsena, iš pradžių mane padariusi pajuokos objektu, galų gale būtų atnešusi man šlovę, jeigu tik būčiau įstengęs tvirtai jos laikytis.

Patys atviriausieji žmonės paprastai sako tiesą, tačiau jie meluoja savo nutylėjimais, ir tai, ko jie nepasako, visiškai iškreipia tai, ką jie dedasi prisipažįstą, todėl, sakydami tik dalį tiesos, jie nepasako nieko.

Jean-Jacques Rousseau

ISBN 9986-02-823-X

